TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ

Hadis Usûlü

CELÂLEDDÎN ES-SÜYÛTÎ

2. CİLT

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 128

Dinî İlimler Serisi	: 19
Kitabın Adı	: TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ FÎ ŞERHİ TAKRÎBİ'N-NEVÂVÎ Hadis Usûlü, 2. Cilt (2 Cilt)
Metin (Kırmızı)	: Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (ö. 676/1277)
Şerh (Siyah)	: Celâleddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)
Özgün Dili	: Arapça
Çeviri	: Dr. Muhammed Enes Topgül Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dr. Faik Akcaoğlu Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Editör	: Arafat Aydın, Yazma Eser Uzmanı
Son Okuma	: Ahmet Çınar, Mehmet Macit Yangın, Selahaddin Cimitoğlu
Yayın Hazırlık	: Ahmet Özer
Baskı	: Bilnet Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi A.Ş. Dudullu OSB 1. Cadde No. 16 Ümraniye / İstanbul Tel: 444 44 03 www.bilnet.net.tr / Sertifika No. 42716
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2019
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 1500 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record

Celâleddîn es-Süyûtî,
Hadis Usûlü, *Tedrîbü'r-Râvî*

1. Hadis, 2. Hadis Usûlü, 3. Nevevî, 4. Süyûtî, 5. Takrîb.
ISBN: 978-975-17-4258-2 (2. Cilt) / 978-975-17-4256-8 (Takım)

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

TEDRÎBÜ'R-RÂVÎ
HADİS USÛLÜ

(İNCELEME - ÇEVİRİ - METİN)

2. CİLT

CELÂLEDDÎN ES-SÜYÛTÎ
(ö. 1505)

Çeviri
Muhammed Enes Topgül
Faik Akcaoğlu

Editör
Arafat Aydın

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

İÇİNDEKİLER

24. HADİS SEMÂ VE TAHAMMÜLÜNÜN KEYFİYETİ

[Hadis ilimlerinin] yirmi dördüncü türü, hadisin dinlenmesi, tahammülü ve korunmasının mahiyeti hakkındadır.

Buluğa eren nüslümanın daha önceki küfür ve çocukluk dönemlerinde aldığı rivayetler kabul edilir. Bir grup âlim, ikincisini yani çocukken aldığı rivayetlerin kabul edileceğini reddederek hataya düşmüşlerdir. Çünkü âlimler Hasan [ö. 49/669], Hüseyin [ö. 61/680], Abdullah b. ez-Zübeyr [ö. 73/692], İbn Abbâs [ö. 68/678-8], Nu'mân b. Beşîr [ö. 64/684], Sâib b. Yezîd [ö. 82/701{?}], Misver b. Mahreme [ö. 64/683] gibi sahâbe tabakasının gençlerinin rivayetlerini, onları büluğ çağından önce alıp almamaları arasında fark gözetmeksizin kabul ederler.

Aynı şekilde ilim ehli kimseler çocukları hadis meclislerinde bulundurur ve onların büluğ çağı sonrasındaki rivayetlerine itimat ederlerdi.

Kişinin henüz müslüman olmadan aldığı rivayetlere örnek olarak Cübeyr b. Mut'im'in [ö. 59/678-9] Hz. Peygamber'i (*sav*) akşam namazında Tûr Sûresini okurken işittiğine dair Buhârî [ö. 256/870] ve Müslim [ö. 261/875] tarafından tahrîc edilen[1] rivayet verilebilir. Kendisi müslüman olmadan önce Bedir esirlerinin fidyesi için gelmişti. Buhârî rivayetine göre o şöyle der: "Bu, imânın gönlüme ilk yerleştiği andı."

Çocukken alınan rivayetlerdeki ihtilâf burada söz konusu değildir. Çünkü çocuk, kâfirin aksine, genellikle çocukluk döneminde aldığı rivayeti tam olarak zabtedemez. Evet, ben [Ebû Bekir] Kutb[üddîn] el-Kastallânî'nin [ö. 686/1287] *el-Menhec fî Ulûmi'l-Hadîs* adlı eserinde bu konu ve aynı zamanda fâsık konusu hakkındaki ihtilâfa değindiğini tespit ettim.

Bir grup âlim şöyle der: Hadis semâına 30 yaşından sonra başlanması müstehabdır. Şam ulemâsı da bu kanaattedir. Bunun 20 yaşında olacağı da söylenmiştir ki Kûfeliler bu görüşü benimser.

Musa b. İshak'a [ö. 297/909] "Nasıl olur da Ebû Nuaym'dan hadis yazmazsın?" denildiğine o şu cevabı vermiştir: "Kûfeliler çocuklarını 20 yaşına ulaşmadığı müddetçe hadis meclislerine göndermezlerdi."

1 Buhârî, Tefsir (Tûr) 52; Müslim, Salât 174.

النوع الرابع والعشرون: كيفيةُ سماعِ الحديث وتحملِه، وصفةُ ضبطه

تُقبل رواية المسلم البالغ ما تحمَّله قبلهما في حال الكفر والصِّبا، ومنع الثانيَ أي: قبولَ روايةِ ما تحمله في الصِّبا قوم فأخطؤوا، لأن الناس قبلوا رواية أحداثِ الصحابة: كالحسن، والحسين، وعبد الله بن الزبير، وابن عباس، والنعمان بن بشير، والسائب بن يزيد، والمِسْور بن مَخْرمة وغيرهم، من غير فرقٍ بين ما تحملوه قبل البلوغ وبعده.

وكذلك كان أهل العلم يُحضِرون الصبيانَ مجالس الحديث، ويعتدُّون بروايتهم بعد البلوغ.

ومن أمثلة ما تُحُمّل في حال الكفر: حديثُ جبير بن مُطعم، المتفقُ عليه: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقرأ في المغرب بـ: الطور، وكان جاء في فداء أسرى بدر قبل أن يُسلم، وفي رواية للبخاري: «... وذلك أولَ ما وَقَر الإيمان في قلبي».

ولم يَجرِ الخلاف السابق هنا، كأنه لأن الصبي لا يضبط غالباً ما تحمله في صباه، بخلاف الكافر. نعم، رأيت القطب القَسْطلاّني في كتابه **المنهج في علوم الحديث** أجرى الخلاف فيه وفي الفاسق أيضاً.

قال جماعة من العلماء: يستحب أن يبتدئ بسماع الحديث بعد ثلاثين سنةً وعليه أهل الشام، وقيل: بعد عشرين سنةً، وعليه أهل الكوفة.

قيل لموسى بن إسحاق: كيف لم تكتب عن أبي نُعيم؟ فقال: كان أهل الكوفة لا يُخرجون أولادهم في طلب الحديث صغاراً حتى يَستكملوا عشرين سنة.

Süfyân es-Sevrî [ö. 161/778] şöyle der: "Hadis tahsiline başlamak isteyen kimse, bunun öncesinde 20 sene Allah'a kulluk ederdi."

Şâfiî âlimlerden Ebû Abdullah ez-Zübeyrî [ö. 317/929] "Hadis yazımı 20 yaşında hoş görülür. Çünkü o yaşta aklî melekeler yerleşik bir hal alır [*li-ennehâ müctemi'u'l-akl*]" demiştir. O sözlerine şöyle devam eder: "Bunun öncesinde kişinin Kur'ân ezberlemek ve ferâizle" yani fıkıhla "meşgul olması bana hoş gelir."[1]

İçerisinde bulunduğumuz ve artık sadece isnâd silsilelerinin devamının hedeflendiği dönemler için doğru olan, buna yani semâa, küçük birinin semâının sahîh olacağı zamandan itibaren, hadisi yazma ve sağlamca kaydetmeye ise ehil ve hazır olduğu zaman başlamaktır. Bu kişiden kişiye farklılık arz eder. Bundan dolayı da herhangi bir yaş kaydı getirilemez.

Kadı İyâz [ö. 544/1149][2] muhaddislerin [*ehlü's-san'a*], küçüklerin semâının makbul addedileceği ilk zamanı beş yaş ile sınırlandırdıklarını nakleder. Daha başka âlimler ise bu görüşü cumhura nispet ederler. İbnü's-Salâh [ö. 643/1245] şöyle der:[3] Ehl-i hadîs arasındaki câri uygulama da bu görüşe göredir. Nitekim onlar beş ve üzeri yaşlardaki çocuğu "Dinledi", beş yaşına ulaşmayanları ise "Mecliste bulundu ya da meclise getirildi" diye kayda geçirirler.

Muhaddislerin bu konudaki delili Buhârî ve daha başka müelliflerin rivayet ettikleri Mahmûd b. er-Rebî' [ö. 99/717] rivayetidir.[4] O şöyle der: "Hz. Peygamber'in (*sav*), ağzına kovadan su alıp yüzüme püskürttüğünü hatırlıyorum. O sırada beş yaşında idim." Buhârî konuyu şu başlık altında vermiştir: "Küçük Çocuğun Semâı Ne Zaman Makbul Olur?"

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh'la[5] aynı kanaatleri serdeder: Doğru olan temyîz çağına itibar edilmesidir. Eğer kendisine yapılan hitâbı anlar ve cevaben mukâbele ederse isterse beş yaşına erişmemiş olsun çocuk mümeyyiz kabul edilir ve semâı sahîh olur. Aksi takdirde ise beş veya üzeri yaşlarda da olsa sahih olmaz.

1 Mezkur üç rivayet için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 54-5.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 62.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 117.
4 Buhârî, İlim 18.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 117.

وقال سفيان الثوري: كان الرجل إذا أراد أن يطلب الحديث تعبَّد قبل ذلك عشرين سنة.

وقال أبو عبد الله الزُّبيري من الشافعية: يستحب كَتْب الحديث في العشرين، لأنها مجتمَع العقل. قال: وأُحبّ أن يشتغل دونها بحفظ القرآن والفرائضِ. أي: الفقهِ.

والصواب في هذه الأزمان بعد أن صار الملحوظُ إبقاءَ سلسلة الإسناد **التبكيرُ به** أي: بالسماع **من حينِ يصِحُّ سماعه** أي: الصغيرِ **وبكَتْبه** أي: الحديث **وتقييده** وضبطه **حين يتأهل له** ويستعدُّ **و** ذلك **يختلف باختلاف الأشخاص** ولا ينحصر في سنّ مخصوص.

ونقل القاضي عياض رحمه الله أن أهل الصنعة حدَّدوا أولَ زمن يصح فيه السماع للصغير **بخمس سنين** ونسبه غيره للجمهور، قال ابن الصلاح: **وعلى هذا استقر العمل** بين أهل الحديث، فيكتبون لابن خمس فصاعداً: سَمِع، وإن لم يبلغ خمساً: حضَر، أو أُحضِر.

وحجتهم في ذلك: ما رواه البخاري وغيره من حديث محمود بن الربيع قال: عَقَلت من النبي صلى الله عليه وسلم مجَّة مجّها في وجهي من دلو، وأنا ابن خمس سنين، بوّب عليه البخاري: متى يصح سماع الصغير.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ : **والصواب اعتبار التميز فإنْ فهم الخطاب وردَّ الجواب كان مميزاً صحيح السماع** وإن لم يبلغ خمساً، **وإلا فلا** وإن كان ابن خمس فأكثر.

Mahmûd [b. er-Rebî'']'nin bu yaştaki su püskürtme olayını hatırlamış olması daha başkalarının temyîz yaşının da onunki ile aynı döneme tekâbül etmesini gerektirmez. Bu yaş daha önce de olabilir sonra da. Hatta yaşça ondan daha küçük olan bir çocuğun hatırlayamaması da zorunlu bir durum değildir. Onun püskürtme hâdisesini hatırlaması onun dışında dinledikleri şeyleri hatırlamasını da zorunlu kılmaz.

Kastallânî *el-Menhec* adlı eserinde şöyle demiştir: İbnü's-Salâh'ın tercih ettiği görüş ince bir araştırmaya dayanmaktadır ve doğru olan görüştür.

Temyîz yaşını dikkate alma ile ilgili benzeri görüşler hadis hâfızlarından Musa b. Harun el-Hammâl [ö. 294/907] ve Ahmed b. Hanbel'den de rivayet edilir.

Musa'ya "Çocuk ne zaman hadis dinleyebilir?" diye sorulduğunda "İnek ile eşeği ayırt edebildiğinde" cevabını vermiştir.

Ahmed b. Hanbel'e bu sorulduğunda ise "Anlayıp muhâfaza edebildiğinde" diye cevaplamıştır. Ona "Çocuğun semâı 15 yaşına gelinceye kadar sahîh olmaz. Çünkü Hz. Peygamber (*sav*) Berâ [ö. 71/690{?}] ve İbn Ömer'i [ö. 73/692] küçük olmaları nedeniyle Bedir savaşı için orduya kabul etmemiştir" diyen birinden bahsedilince onun bu görüşünü yadırgayıp şöyle demiştir: "Ne kötü bir görüş! Eğer öyle ise Süfyân, Vekî' [ö. 197/812] ve benzerleri için nasıl bir tavır takınılacak!" Hatîb [el-Bağdâdî] [ö. 463/1071] her iki rivayete isnâdlı olarak *el-Kifâye*'de yer vermiştir.[1]

Her iki görüş de temyîze itibar edilecek dönem ile ilgilidir ve meselenin aslıyla alakalı değildir. Irâkî [ö. 806/1404] ise bu iki görüşü daha farklı anlayarak konu hakkında dört görüşün bulunduğunu belirtmiştir.[2] O sanki, 15 yaş şeklinde Ahmed [b. Hanbel]'e aktarılan görüşü [de] kastetmiştir. Bu görüşü Hatîb *el-Kifâye*'de içlerinde Yahya b. Maîn'in [ö. 233/848] de bulunduğu bir grup âlimden nakleder.[3] İçlerinde Yezîd b. Harun'un [ö. 206/821] da yer aldığı daha başka âlimlerden ise bu yaşın 13 olacağı nakledilmiştir.

Temyîz yaşı ile ilgili görüşlerden biri de çocuğun birden 20'ye kadar güzelce sayabilmesidir. Bu görüşü İbnü'l-Mülakkın [ö. 804/1401] rivayet etmiştir.[4]

1 Mezkur iki rivayet için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 65, 61.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 179-81.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 62.
4 Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs*, II, 319.

ولا يلزم من عَقْل محمودٍ المجةَ في هذا السن أن تمييزَ غيره مثلُ تمييزه، بل قد ينقُص عنه وقد يزيد، ولا يلزم منه أن لا يعقل مثل ذلك وسنُّه أقل من ذلك، ولا يلزم من عقْلِ المجةِ عقلُ غيرها مما يسمعه.

وقال القسطلاني في كتاب **المنهج**: ما اختاره ابن الصلاح هو التحقيق والمذهب الصحيح.

ورُوي نحوُ هذا وهو اعتبار التمييز **عن موسى بن هارون** الحمّال أحدِ الحفاظ **وأحمد بن حنبل**.

أما موسى: فإنه سئل متى يسمع الصبيُّ الحديثَ؟ فقال: إذا فرق بين البقرة والحمار.

وأما أحمد فإنه سئل عن ذلك فقال: إذا عَقَل وضبط، فذُكر له عن رجل أنه قال: لا يجوز سماعه حتى يكون له خمسَ عشرة سنةً، لأن النبي صلى الله عليه وسلم ردَّ البراء وابن عمر، استَصْغَرهما يوم بدر، فأَنكَر قوله هذا وقال: بئس القول، فكيف يصنع بسفيانَ ووكيع ونحوهما؟! أسندهما الخطيب في **الكفاية**.

فالقولان راجعان إلى اعتبار التميز، وليسا بقولين في أصل المسألة، خلافاً للعراقي حيث فهم ذلك، فحكى فيها أربعة أقوال، وكأنه أراد حكاية القول المذكور لأحمد، وهو خمس عشرة، وقد حكاه الخطيب في **الكفاية** عن قوم، منهم: يحيى بن معين، وحكى عن آخرين، منهم يزيد بن هارون: ثلاثَ عشْرة.

ومما قيل في ضابط التمييز: أن يُحسِن العددَ من واحد إلى عشرين، حكاه ابن الملقن،

Silefî [ö. 576/1180] Arap olanlarla olmayanları farklı değerlendirerek şöyle der:[1] Âlimlerin çoğunluğu Mahmûd [b. er-Rebî‘] hadisinden dolayı Arap birinin semâının dört, Arap olmayanların ise altı yaşına eriştiğinde sahih olacağı kanaatindedir.

Hatîb'in naklettiği bir rivayet de temyîze itibar edileceğini gösteren delillerden biridir.[2] Hatîb, Kadı Ebû Muhammed el-İsfahânî'yi şöyle derken işittim demiştir: Kur'ân'ı beş yaşında iken ezberledim. Dört yaşında iken Ebû Bekir el-Mukrî'nin [ö. 381/991] yanına götürüldüm. Kıraati esnasında hazır bulunduğum rivayetler için bana semâ kaydı vermeyi istediler. Bazıları "O semâ edemeyecek kadar küçüktür" dedi. İbnü'l-Mukrî ise bana "Kâfirûn Sûresini oku" dedi. Ben de sûreyi okudum. "Tekvîr Sûresini oku" dedi, onu da okudum. Başka bir kimse "Mürselât Sûresini de oku" dedi. Onu da okudum ve herhangi bir hata yapmadım. Bunun üzerine İbnü'l-Mukrî şöyle dedi: "Ona hadisi dinlediğine dair kaydı verin, sorumluluğu bana aittir."

Hadis tahammül yollarının açıklanmasına dair bu bölüm, toplamda sekiz kısma ayrılır:

[Semâ]

Birincisi: Hocanın söylediği şeyleri dinlemektir [*semâ‘*]. Bu, [hocanın hadisleri yazdırması, yani] imlâ ya da imlâ dışında -yani imlâ olmaksızın hadis nakletmek- ki her ikisi de hocanın ezberden veya ona ait bir kitaptan [okumasıyla] olur. Bu, cumhura göre hadis tahammül yollarının en üstünüdür. Farklı olan görüş bundan sonraki kısımda gelecektir. Her ne kadar aynı kısımda yer alsalar da imlâ diğerlerinden daha üst derecededir.

Kadı İyâz şöyle der:[3] [Nevevî] sorumluluğundan kurtulmak için bu görüşü Kadı İyâz'a nispet eder. Hadisi hocadan dinleyen kimsenin bu şekilde aldığı hadisi ondan rivayet ederken "haddesenâ", "ahberanâ", "enbeenâ", "semi‘tü fülânen yekûlü", "kâle lenâ fülân" ve "zekera lenâ fülân" diyebileceğinde herhangi bir ihtilâf yoktur.

---

1 Silefî, *el-Vecîz fî Zikri'l-Mücâz ve'l-Mücîz*, s. 65-6.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 63-4; a.mlf., *Târîh*, X, 144.

3 Kadı İyâz, *el-İlmâ‘*, s. 69.

وفرق السِّلفي بين العربي والعجمي فقال: أكثرهم على أن العربي يصح سماعه إذا بلغ أربع سنين لحديث محمود، والعجمي إذا بلغ ست سنين!.

ومما يدل على أن المرجع إلى التمييز: ما ذكره الخطيب قال: سمعت القاضي أبا محمد الأصبهاني يقول: حفظت القرآن ولي خمسُ سنين، وأُحضِرت عند أبي بكر المقرئ ولي أربعُ سنين، فأرادوا أن يُسمِّعوا لي فيما حضرتُ قراءته، فقال بعضهم: إنه يصغرُ عن السماع، فقال لي ابن المقرئ: اقرأ سورة الكافرين، فقرأتها، فقال: اقرأ سورة التكوير، فقرأتها، فقال لي غيره: اقرأ سورة والمرسَلات، فقرأتها ولم أغلط فيها، فقال ابن المقرئ: سَمِّعوا له والعهدة عليَّ.

بيان أقسام طرق تحمُّل الحديث

هذه ترجمة ومجامعها ثمانية أقسام:

الأول: سماعُ لفظِ الشيخ، وهو إملاءٌ، وغيره أي: تحديثٌ من غير إملاء، وكلٌّ منهما يكون من حفظٍ للشيخ ومن كتاب له، وهو أرفعُ الأقسام أي: أعلى طرق التحمل عند الجماهير، وسيأتي مقابِله في القسم الآتي، والإملاءُ أعلى من غيره، وإنِ استويا في أصل الرتبة.

قال القاضي عياض: أسنده إليه ليبرأ من عهدته لا خلاف أنه يجوز في هذا للسامع من الشيخ أن يقول في روايته عنه: حدثنا، وأخبرنا، وأنبأنا، وسمعت فلاناً يقول، وقال لنا فلان، وذَكَر لنا فلان.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] "Bu görüş tartışmaya açıktır. Yaygın kullanıma uygun olarak özellikle hoca dışında bir kaynaktan dinlenilen rivayetler için ayrılan lafızları doğabilecek karışıklıklardan dolayı bizzat hocadan alınan rivayetler için mutlak olarak kullanmamak gereklidir."

Irâkî ise şöyle demiştir:[2] "[Kadı] İyâz'ın nakledip üzerinde icmâın bulunduğunu söylediği görüş isabetlidir. Hadis dinleyen kimsenin, semâın imlâ ile mi arz ile mi gerçekleştiğini açıklamak gibi bir zorunluluğunun olmadığında şüphe yoktur."

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: "Evet, icâzet için kullanımı meşhur olduktan sonra "enbeenâ" tabirinin [semâ için] kullanımı, râvinin bu lafızla naklettiği rivayetleri icâzetle aldığını düşünmemize ve icâzeti delil olarak görmeyen kimselerin bu rivayetleri dikkate almamasına sebebiyet verir. Istılâhtaki bu değişimden dolayı semâ için "enbeenâ" lafzının kullanılmaması gerekir."

Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle demiştir:[3] Bu konudaki lafızların en üstünü "semi'tü"dür. Sonra "haddesenâ" ve "haddesenî" gelir. Zira herhangi birinin icâzet veya mükâtebede ya da duymadığı bir şeyi tedlîsle naklederken "semi'tü" demesi neredeyse hiç yoktur. "Haddesenâ" tabiri ise böyle değildir. Nitekim ilim ehli bazı kimseler bu lafzı icâzet için de kullanırlardı. Hasan [el-Basrî]'nin [ö. 110/728] "Bize Ebû Hüreyre [ö. 58/678] haber verdi [*haddesenâ*]" dediği ve bunu "[Ebû Hüreyre] Medînelilere nakletti, Hasan da oradaydı" şeklinde tevil ettiği nakledilmiştir. Fakat Hasan, Ebû Hüreyre'den herhangi bir şey işitmemiştir. İbnü's-Salâh, onun Ebû Hüreyre'den semâını sâbit gören muhaddislerin de olduğunu söyler.[4]

İbn Dakîkul'îd [ö. 702/1302] şöyle der:[5] "Hasan'ın ondan işitmediğine dair kesin bir delil yoksa yukarıdaki tevile gitmek câiz değildir."

Irâkî'nin aktardığına göre[6] Ebû Zür'a [ö. 264/878] ve Ebû Hâtim [ö. 277/890] şöyle demiştir: "Hasan'ın 'Bize Ebû Hüreyre nakletti' dediğini söyleyen kimse hata etmiştir."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 118.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 182.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 284.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 119.
5 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 219.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 183.

قال ابن الصلاح: وفي هذا نظر، وينبغي فيما شاع استعماله من هذه الألفاظ مخصوصاً بما سُمع من غيرِ لفظِ الشيخ، أن لا يُطلقَ فيما سُمع من لفظه، لما فيه من الإيهام والإلباس.

وقال العراقي: ما ذكره عياض وحكى عليه الإجماع متجه، ولا شك أنه لا يجب على السامع أن يبين هل كان السماع إملاءً أو عرضاً.

قال: نعم، إطلاق «أنبأنا» بعد أنِ اشتهر استعمالها في الإجازة يؤدي إلى أن يظن بما أداه بها أنه إجازة، فيُسقِطه مَن لا يحتج بها، فينبغي أن لا يُستعمل في السماع، لِمَا حَدَث من الاصطلاح.

قال الخطيب: أرفعها أي: العباراتِ في ذلك: سمعت، ثم حدثنا، وحدثني فإنه لا يكاد أحد يقول «سمعت» في الإجازة والمكاتبة، ولا في تدليسِ ما لم يسمعه، بخلاف «حدثنا» فإن بعض أهل العلم كان يستعملها في الإجازة، ورُوي عن الحسن أنه قال: حدثنا أبو هريرة، وتأول: حدّث أهلَ المدينة، والحسنُ بها، إلا أنه لم يسمع منه شيئاً. قال ابن الصلاح: ومنهم من أثبت له سماعاً منه.

قال ابن دقيق العيد: وهذا إذا لم يقم دليل قاطع على أن الحسن لم يسمع منه، لم يجز أن يصار إليه.

قال العراقي: قال أبو زرعة وأبو حاتم: من قال «عن الحسن البصري، حدثنا أبو هريرة»: فقد أخطأ.

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Genel kabul onun Ebû Hüreyre'yi işitmediğidir. Bu görüşü o ikisi [yani Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim] dışında Eyyûb [es-Sahtiyânî] [ö. 131/749], Behz b. Esed [ö. 197/812], Yunus b. Ubeyd [ö. 139/756], Nesâî [ö. 303/915], Hatîb [el-Bağdâdî] ve daha başka âlimler de dile getirmiştir.

İbnü'l-Kattân [ö. 628/1231] şöyle der:[1] "Haddesenâ" ifadesi, onu söyleyen kimsenin mutlak olarak hadisi işittiği anlamına gelmez. Nitekim *Sahîh-i Müslim*'de deccâlin öldürdüğü kimse ile ilgili hadiste o kişi şöyle demiştir: "Sen bize Allah Resûlü'nün (*sav*) haber verdiği [haddesenâ bih] deccâlsın."[2]

[İbnü'l-Kattân] devamla şöyle der: Bilindiği üzere bu hadiste bahsi geçen adam uzun zaman sonra yaşayacaktır. Dolayısıyla hadiste kastedilen, Hz. Peygamber'in bu durumu ümmetine haber verdiğidir. O kişi de ümmettendir. Bununla birlikte Ma'mer "O kimse Hızır'dır" der.[3] Eğer öyleyse onun Hz. Peygamber'den işitmesine herhangi bir engel yoktur.

Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle demiştir:[4] Daha sonra yani "haddesenâ"yı takiben "ahberanâ" lafzı gelir. Kullanımı oldukça yaygındır. Öyle ki bir grup âlim, bizzat hocadan işittikleri hadisler için neredeyse ondan başka bir lafız kullanmamaktadırlar. Hammâd b. Seleme [ö. 167/784], Abdullah b. el-Mübârek [ö. 181/797], Hüşeym b. Beşîr [ö. 183/799], Ubeydullah b. Musa [ö. 213/828], Abdürrezzâk [ö. 211/826-7], Yezîd b. Harun, Amr b. Avn [ö. 225/840], Yahya b. Yahya et-Temîmî [ö. 226/841], İshak b. Râhûye [ö. 238/853], Ebû Mes'ûd Ahmed b. el-Furât er-Râzî [ö. 258/872], Muhammed b. Eyyûb er-Râzî [ö. 294/907] ve daha başka âlimler bu kanaattedirler.

Ahmed b. Hanbel konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Ahberanâ" "haddesenâ"dan kolaydır, "haddesenâ" demek zordur.[5] İbnü's-Salâh şöyle der:[6] Bu kullanım, "ahberanâ" lafzının hocaya kırâate tahsis edilmesinin yaygınlaşmasından önceki dönemle ilgilidir.

Hatîb şöyle demiştir: "ahberanâ"dan sonra "enbeenâ" ve "nebbeenâ" gelir ancak bunun kullanımı azdır.[7]

1 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, II, 379.
2 Müslim, Fiten 112.
3 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, XI, 393.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 284-5.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 285.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 120.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 286.

قال: والذي عليه العمل أنه لم يسمع منه، قاله غيرهما: أيوب، وبهز بن أسد، ويونس بن عبيد، والترمذي، والنسائي، والخطيب، وغيرهم.

وقال ابن القطان: ليست «حدثنا» بنصّ في أن قائلها سمع، ففي «صحيح» مسلم في حديث الذي يقتله الدجال فيقول: أنت الدجال الذي حدثنا به رسول الله صلى الله عليه وسلم، قال: ومعلوم أن ذلك الرجل متأخر الميقات. أي: فيكون المراد: حدث أمته، وهو منهم، لكن قال معمر: إنه الخَضِر، فحينئذ لا مانع من سماعه.

قال الخطيب: **ثم** يتلو «حدثنا»: **«أخبرنا» وهو كثير في الاستعمال** حتى إن جماعة لا يكادون يستعملون فيما سمعوه من لفظ الشيخ غيرَها، منهم: حماد بن سلمة، وعبد الله بن المبارك، وهشيم بن بَشير، وعبيد الله بن موسى، وعبد الرزاق، ويزيد بن هارون، وعمرو بن عون، ويحيى بن يحيى التميمي، وإسحاق بن راهويه، وأبو مسعود أحمد بن الفرات، ومحمد بن أيوب الرازيان، وغيرهم.

وقال أحمد: «أخبرنا» أسهل من «حدثنا»، «حدثنا» شديد، قال ابن الصلاح: **وكان هذا قبل أن يَشيع تخصيص «أخبرنا» بالقراءة على الشيخ.**

قال الخطيب: **ثم** بعد «أخبرنا»: **«أنبأنا»، و«نبّأنا»، وهو قليل في الاستعمال.**

Üstat İbnü's-Salâh şöyle der:[1] "Haddesenâ" ve "ahberanâ" diğer bir açıdan "semi'tü" ifadesinden üstündürler. Çünkü diğer iki lafzın aksine "semi'tü" ifadesinde hocanın hadisi râvi için naklettiğine ve hitap ettiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. "Haddesenâ" ve "ahberanâ"da ise bu duruma işaret söz konusudur. Hatîb [el-Bağdâdî],[2] hocası Hâfız Ebû Bekir el-Berkânî'ye [ö. 425/1034], Ebü'l-Kâsım el-Âbendûnî'den [ö. 368/978] dinleyip naklettiği rivayetlerde kendilerine "semi'tü" derken "haddesenâ" ve "ahberanâ" demeyişinin sebebini sordu. O şu cevabı verdi: Ebü'l-Kâsım güvenilir ve dindar biri olmasına rağmen rivayet konusunda müşkülpesentti. Berkânî, mecliste kendisini Ebü'l-Kâsım'ın görmeyeceği bir yere oturur, o da onun meclisinde bulunduğunu bilmezdi. Ebü'l-Kâsım yanına giren kişiye hadis nakleder, Berkânî de bu hadisleri dinlerdi. Bundan dolayı "semi'tü" der, "haddesenâ" ve "ahberanâ" demezdi. Böylece o, rivayetin Ebü'l-Kâsım'ın yanına giren kimseye nakledildiğini kastederdi.

Zerkeşî [ö. 794/1392] ise doğru olanın konuyu ayrıntılandırmak olduğu kanaatindedir.[3] Şöyle ki, râviye herkesle birlikte nakledilmişse en iyi lafız "haddesenâ", râviye özel olarak nakledilmişse en iyi lafız "semi'tü"dür. Kastallânî de *el-Menhec*'de aynı görüşü benimser.

"Bize falanca dedi", "Bana falanca dedi", "Bize falanca zikretti", "Bana falanca zikretti" gibi ifadeler muttasıl olmaları konusunda "haddesenâ" gibidirler. Ancak bunların müzâkere meclisinde işitilen rivayetler için kullanılması daha uygundur. Müzâkere meclisi için bunların kullanılması "haddesenâ" tabirinin kullanılmasından iyidir.

İbarelerin en zayıfı ise "bize" veya "bana" demeksizin "kâle" veya "zekera" denilmesidir. Bununla birlikte bu ifadeler de "Mu'dal" bölümünde 'an'ane bahsi ele alınırken geçtiği üzere[4] râvilerin buluştuğu ve nakilde bulunan kimsenin tedlîs yapmadığı ve özellikle de râvinin sadece hocasından işittiği şeyler için "kâle" dediği bilindiği takdirde semâya hamledilir. Nitekim Haccâc b. Muhammed el-A'ver, İbn Cüreyc'in [ö. 150/767] kitaplarını kendisinden "kâle İbn Cüreyc" diyerek nakletmiştir. Âlimler de bu kitapları benimsemiş ve delil olarak kullanmışlardır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 120.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 289; Alâî, *Câmi'u't-Tahsîl*, s. 133.
3 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 1060.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 290.

قال الشيخ ابن الصلاح: «حدثنا» و«أخبرنا» أرفعُ من «سمعت» من جهة أخرى، إذْ ليس في «سمعت» دلالةٌ على أن الشيخ روّاه بالتشديد إياه وخاطبه به بخلافهما، فإن فيهما دلالةً على ذلك، وقد سأل الخطيبُ شيخَه الحافظ أبا بكر البَرْقاني عن السرِّ في كونه يقول لهم، فيما رواه عن أبي القاسم الآبَنْدوني «سمعت»، ولا يقول: «حدثنا» ولا «أخبرنا»، فذكر له أن أبا القاسم كان - مع ثقته وصلاحه - عَسِراً في الرواية، فكان البرقاني يجلس بحيثُ لا يراه أبو القاسم، ولا يعلم بحضوره، فيسمع منه ما يحدِّث به الشخصَ الداخلَ إليه، فلذلك يقول: سمعت، ولا يقول: حدثنا، ولا أخبرنا، لأن قصده كان الرواية للداخل إليه وحده.

قال الزركشي: والصحيح التفصيل، وهو أن «حدثنا» أرفع إنْ حدثه على العموم، و«سمعت» إنْ حدثه على الخصوص، وكذا قال القسطَلاّني في المنهج.

وأما: قال لنا فلان، أو قال لي، أو ذَكَر لنا، أو ذَكَر لي فك:حدثنا في أنه متصل غيرَ أنه لائق بسماع المذاكرة، وهو به أشبه من: حدثنا.

وأوضع العبارات: «قال»، أو «ذكر»، من غير «لي» أو «لنا»، وهو مع ذلك أيضاً محمول على السماع إذا عُرف اللقاء وسَلِم من التدليس على ما تقدم في نوع المعضَل في الكلام على العنعنة، لا سيما إن عُرف من حاله أنه لا يقول «قال» إلا فيما سمعه منه كحجاج بن محمد الأعور، رَوَى كتب ابن جريج عنه بلفظ: قال ابن جريج، فحملها الناس عنه واحتجوا بها.

Hatîb [el-Bağdâdî] onun semâya sadece burada yani hocasından işittiği rivayetler için “kâle” dediği bilinen kimsenin kullanımında hamledileceğini, durumu böyle olmayan kimsenin kullanımının ise ilkinin aksine semâye hamledilemeyceğini söyler.[1] Genel kabul ise bunun şart olmadığı yönündedir. İbn Mende [ö. 395/1005] konu hakkında aşırıya giderek şöyle demiştir:[2] “Buhârî ‘kâle lenâ’ dediğinde bu icâzet, ‘kâle fülân’ dediğinde ise tedlîs anlamına gelir.” Âlimler bu görüşü cevaplamış ve kabul etmemişlerdir.

[Arz veya Kırâat]

Tahammül yollarının *ikincisi*, [hadislerin] hocaya okunmasıdır. Muhaddislerin çoğu bunu “arz” olarak adlandırır. Çünkü okuyan kimse, okuduğu şeyleri hocaya arz etmektedir. Bu, Kur’ân’ın okutucuya arz edilmesi gibidir. Ancak Şeyhülislâm İbn Hacer [ö. 852/1449] *Şerhu’l-Buhârî*’de şöyle demiştir:[3] Kırâat ve arz arasında umum-husus bulunmaktadır. Çünkü talebe kıraat ettiğinde bu, arz ve diğer metotlardan daha geneldir. Arz da ancak kırâatle gerçekleşir. Zira arz, talebenin [elindeki metni] bizzat hocasının nüshasıyla hocayla beraber ya da hocanın huzurunda başkasıyla beraber yaptığı karışılaştırma için kullanılan bir ifadedir. Buna göre kırâatten daha özel bir anlam ifade eder. [İbn Hacer’in ifadesi burada bitti.]

İleride geleceği üzere hocaya bizzat okumanla, sen dinlerken başka birinin okuması aynıdır. Aynı şekilde kırâatin, senin veya başkasının tarafından bir kitap ya da hâfızadan olması arasında fark yoktur. Her dört şekilde de kendi nüshasını bizzat yanında bulundurması ya da aynı nüshanın onun dışında güvenilir birinin elinde bulunması durumunda hocanın kendisine okunan şeyi ezberlemiş veya ezberlememiş olması arasında da fark gözetilmez.

Irâkî şöyle der:[4] “Dinleyiciler arasında, okunan şeyleri ezbere bilen güvenilir bir kişi bulunursa ve bu kişi aynı zamanda herhangi bir dalgınlık emaresi de göstermezse bu da yeterlidir.”

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: “İbnü’s-Salâh bu konuya temas etmemiştir. Bu konu hakkındaki hüküm de aynı yöndedir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 289.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 261-2; İbn Hacer, *Ta‘rîfü Ehli’t-Takdîs*, s. 43-4.
3 İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 149.
4 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 185.

وخَصَّ الخطيب حمله على السماع به أي: بمن عُرف منه ذلك، بخلاف مَن لا يُعرف ذلك منه، فلا يحمله على السماع، والمعروف أنه ليس بشرط، وأفرط ابن منْدَهْ فقال: حيث قال البخاري «قال لنا»: فهو إجازة، وحيثُ قال «قال فلان»: فهو تدليس، وردّ العلماء عليه ذلك ولم يقبلوه.

القسم الثاني من أقسام التحمل: القراءة على الشيخ، ويسميها أكثر المحدثين: عَرْضاً من حيثُ إن القارئ يَعرض على الشيخ ما يقرؤه، كما يعرض القرآن على المقرئ، لكن قال شيخ الإسلام ابن حجر في **شرح البخاري**: بين القراءة والعرض عمومٌ وخصوص، لأن الطالب إذا قرأ كان أعمَّ من العرض وغيره، ولا يقع العرض إلا بالقراءة، لأن العرض عبارة عما يُعارِض به الطالب أصلَ شيخه معه أو مع غيره بحضرته، فهو أخص من القراءة. انتهى.

سواء قرأتَ عليه بنفسك، أو قرأ غيرك عليه، وأنت تسمع، وسواء كانت القراءة منك أم من غيرك، من كتاب أو حفظٍ وسواء في الصور الأربع حفظَ الشيخ ما قُرئ عليه أم لا إذا أمسك أصله هو أو ثقة غيره، كما سيأتي.

قال العراقي: وهكذا إن كان ثقةٌ من السامعين يحفظ ما قرئ وهو مستمع غيرُ غافل، فذلك كافٍ أيضاً.

قال: ولم يذكر ابن الصلاح هذه المسألة. والحكم فيها متجه،

Güvenilir kimsenin hocanın nüshasını elinde bulundurması ile okunan şeyi ezbere bilmesi arasında fark yoktur. Ehl-i hadîs'ten ve daha başka âlimlerden çoğunun bununla [yani güvenilir bir hâfızın semâya nezareti ile] yetindiklerini gördüm." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "Her ne surette olursa olsun nüshanın elde bulundurulması hâfızaya tercih edilmelidir. Çünkü hâfıza yanıltıcıdır. İmâm Ahmed [b. Hanbel] okuyan kimsenin de okuduğunu bilen ve anlayan kimselerden olmasını şart koşmuştur." İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] [ö. 478/1085][2] hocanın, okuyandan kaynaklanabilecek muhtemel bir tashîfi ya da tahrîfi düzeltecek bir konumda olmasını şart koşar. Aksi takdirde bu yöntemle hadis tahammülü sahih olmaz.

Bu yani uygun şartları taşıyan kırâat metodu ile rivayet makbul bir rivayettir ve dikkate alınmayacak bazı kişilerden nakledilen görüş hariç herhangi bir türü hakkında ihtilâf bulunmamaktadır. Eğer kendisine nispeti doğruysa bu görüş Ebû Âsım en-Nebîl'e [ö. 212/828] aittir ve Râmehürmüzî [ö. 360/971] tarafından nakledilmiştir.[3]

Hatîb [el-Bağdâdî] Vekî'in şöyle dediğini nakleder:[4] "Arz yoluyla hiçbir rivayet almadım."

Rivayet edildiğine göre Muhammed b. Selâm [ö. 225/840] Mâlik'in [ö. 179/795] yanına gitmişti. O sırada insanlar ona hadis okuyorlardı. Bunun üzerine o, Mâlik'ten hadis dinlemedi.[5] Aynı şekilde Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî de bunu [yani arzı] yeterli görmemişti. Bunun üzerine Mâlik şöyle dedi: "Onu yanımdan çıkarın."[6]

Beyhakî'nin [ö. 458/1066] *el-Medhal*'de naklettiğine göre ashâb tabakasından Enes [ö. 93/711-2], İbn Abbâs ve Ebû Hüreyre bu yöntemin sıhhatine kâil olmuşlardır.[7]

Tâbiûndan ise İbnü'l-Müseyyeb [ö. 94/713], Ebû Seleme [ö. 94/713], Kâsım b. Muhammed [ö. 107/725], Sâlim b. Abdullah [ö. 106/725],

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, II, 46.
2 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 641-2.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 420.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 271.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 272.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 273.
7 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 274 vd.

ولا فرق بين إمساك الثقةِ لأصلِ الشيخ، وبين حفظ الثقة لما يقرأ، وقد رأيتُ غير واحد من أهل الحديث وغيرهم اكتفى بذلك، انتهى.

وقال شيخ الإسلام: ينبغي ترجيح الإمساك في الصور كلها على الحفظ، لأنه خوّان، وشَرَط الإمام أحمد في القارئ أن يكون ممن يعرف ويفهم، وشَرَط إمام الحرمين في الشيخ أن يكون بحيث لو فُرض من القارئ تحريف أو تصحيف لردّه، وإلا فلا يصح التحمل بها.

وهي أي: الرواية بالقراءة بشرطها **رواية صحيحة بلا خلاف في جميع ذلك إلا ما حُكي عن بعض من لا يعتدُّ به** إنْ ثبت عنه، وهو أبو عاصم النبيل، رواه الرامهرمزي عنه.

وروى الخطيب عن وكيع قال: ما أخذت حديثاً قط عرضاً.

وعن محمد بن سلام: أنه أدرك مالكاً والناس يقرؤون عليه، فلم يسمع منه لذلك، وكذلك عبد الرحمن بن سلاّم الجُمَحي لم يكتفِ بذلك، فقال مالك: أخرجوه عني.

وممن قال بصحتها من الصحابة ـ فيما رواه البيهقي في **المدخل** ـ : أنس، وابن عباس، وأبو هريرة.

ومن التابعين: ابن المسيَّب، وأبو سلمة، والقاسم بن محمد، وسالم بن عبد الله،

Hârice b. Zeyd [ö. 100/718], Süleyman b. Yesâr [ö. 107/725], İbn Hürmüz [ö. 117/735], Atâ [ö. 114/732], Nâfi‘ [ö. 117/735], Urve [ö. 94/713], Şa‘bî [ö. 104/722], Zührî [ö. 124/742], Mekhûl [ö. 112/730], Hasan [el-Basrî] [ö. 110/728], Mansûr [ö. 132/750] ve Eyyûb [ö. 131/749] aynı görüştedirler.

Arzın makbul olduğunu düşünen imâmlar ise şunlardır: İbn Cüreyc, Sevrî, İbn Ebû Zi’b [ö. 159/776], Şu‘be, dört imâm, İbn Mehdî, Şerîk, Leys, Ebû Ubeyd, Buhârî ve daha sayılamayacak kadar çok kişi.

Hatîb [el-Bağdâdî], İbrahim b. Sa‘d’ın [ö. 185/801] şöyle dediğini nakleder:[1] “Iraklılar! Müşkülpesentliğinizi bırakmadınız gitti! Arz [metodu], semâ gibidir.”

Humeydî ve onun ardından Buhârî arz ile ilgili olarak Dımâm b. Sa‘lebe rivayetini delil getirmişlerdir. Buna göre o, Hz. Peygamber’in (*sav*) yanına gelir ve “Sana bir soru soracağım ve seni zorlayacağım” deyip sözlerine şöyle devam eder: “Senin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum, seni Allah mı gönderdi?” Hadis Dımâm’ın dinin temel kurallarına dair sorularıyla devam etmektedir. En sonunda o şöyle der: “Senin getirdiğin hususlara imân ettim. Ben ardımda kalanların elçisiyim.” Kavmine döndüğü zaman onun başına toplandılar, o da onlara tebliğde bulundu. Kavmi ondan bu bilgileri aldı, yani bunları ondan kabul ettiler ve müslüman oldular.[2]

Beyhakî *el-Medhal*’de isnâdlı olarak Buhârî’nin şöyle dediğini nakleder:[3] Ebû Saîd el-Haddâd “Bende hocaya okumakla ilgili Hz. Peygamber’den (*sav*) bir haber var” demiş, ona bunun hangi rivayet olduğu sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Dımâm’ın ‘Bunu sana Allah mı emretti?’ sorusunu Hz. Peygamber’in ‘Evet’ diye cevapladığı rivayet.”

Kırâatin mertebe bakımından bizzat hocadan yapılan dinleme ile aynı olduğu [veya] semâın kırâate üstün olduğu [ya da] kırâatin semâya üstün olduğu şeklinde üç görüş olacak şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 266.
2 Buhârî, İlm 6.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 275-6.

وخارجة بن زيد، وسليمان بن يسار، وابن هرمز، وعطاء، ونافع، وعروة، والشعبي، والزهري، ومكحول، والحسن، ومنصور، وأيوب.

ومن الأئمة: ابن جريج، والثوري، وابن أبي ذئب، وشعبة، والأئمة الأربعة، وابن مهدي، وشَريك، والليث، وأبو عبيد، والبخاري، في خلقٍ لا يحصون كثرةً.

وروى الخطيب عن إبراهيم بن سعد أنه قال: لا تَدَعون تنطُّعكم يا أهل العراق! العرضُ مثلُ السماع.

واستدل الحميدي، ثم البخاري، على ذلك بحديث ضِمَام بن ثعلبة: لما أتى النبيَّ صلى الله عليه وسلم فقال له: «إني سائلُكَ فمشدِّد عليك، ثم قال: أسألك بربك، ورب مَن قَبلك، آللّٰه أرسلك». الحديثَ في سؤاله عن شرائع الدين، فلما فرغ قال: آمنتُ بما جئتَ به، وأنا رسولُ مَن ورائي، فلما رجع إلى قومه اجتمعوا إليه فأبلَغهم فأجازوه، أيْ: قبِلوه منه وأسلموا.

وأسند البيهقي في **المدخل** عن البخاري قال: قال أبو سعيد الحداد: عندي خبر عن النبي صلى الله عليه وسلم في القراءة على العالم، فقيل له؟ قال: قصة ضِمام: آللّٰهُ أمرك بهذا؟ قال: «نعم».

واختلفوا في مساواتها للسماع من لفظ الشيخ في المرتبة، ورجحانِه عليها، ورجحانِها عليه، على ثلاثة مذاهب.

İlki yani ikisinin eşit olduğu Mâlik ve ashâbı ile onun Medîneli âlimler olan hocalarından, Hicâz ve Kûfe âlimlerinin çoğundan, Buhârî ve daha başka âlimlerden nakledilmiştir. Râmehürmüzî bu görüşü Ali b. Ebû Tâlib [ö. 40/661] ve İbn Abbâs'tan da nakledip[1] Hz. Ali'nin "Hocaya okumak, ondan dinlemekle aynı derecededir" dediğini aktarır.

Onun nakline göre İbn Abbâs ise şöyle der: "Bana okuyun. Sizin bana okumanız, benim size okumam gibidir." Bunu Beyhakî de *el-Medhal*'de rivayet etmiştir.[2] Aynı görüş Ebû Bekir es-Sayrafî tarafından Şâfiî'den nakledilmiştir.[3]

Derim ki: Kanaatimce mezkûr âlimler, kırâat metodunun sıhhatini kabul etmeyen kimselere reddiye olarak bu metotla hadis almanın muteber olduğunu göstermek için semâ ile kırâatin eşitliğinden bahsetmişlerdir. Yoksa bununla kastedilen her iki metodun aynı mertebede olduğu değildir.

Hatîb'in *el-Kifâye*'de isnâdlı olarak naklettiğine göre İbn Vehb şöyle der:[4] Mâlik'e, kendisine arz edilen kitaplar için [bunları nakledecek] birisinin 'haddesenî' ifadesini kullanıp kullanamayacağı sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: "Evet. Kur'ân da böyledir. Adamın biri başka birisine okuyup 'Beni falanca okuttu' demiyor mu?"

Hâkim'in [ö. 405/1014] *Ulûmü'l-Hadîs*'te[5] isnâdlı olarak naklettiğine göre [Mâlik'in yeğeni Ebû Mus'ab] Mutarrif [ö. 220/834] şöyle demiştir: Mâlik'i "Sadece bizzat hocadan semâ etmek geçerlidir" şeklinde görüş beyân edenlere şiddetle karşı çıkıp şöyle dediğini duydum: "Kur'ân, hadisten daha mühim olduğu ve bu metot Kur'ân konusunda yeterli görüldüğü halde nasıl olur da hadis konusunda yeterli olmaz!"

Semâın kırâate tercih edileceği şeklindeki ikinci görüş Meşrık âlimlerinin genelinden nakledilmiştir ve doğru olan görüş de budur.[6]

Kırâatin semâya tercih edileceği şeklindeki üçüncü görüş ise Ebû Hanîfe [ö. 150/767], İbn Ebû Zi'b ve daha başka âlimlerden nakledilmiştir.

1 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 248-9; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 262-3.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 276-7.
3 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 1065.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 308.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 685.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 283-6.

فحُكي الأول وهو المساواة **عن مالك، وأصحابه، وأشياخه** من علماء المدينة **ومعظم علماء الحجاز، والكوفة، والبخاري، وغيرهم**، وحكاه الرامهرمزي عن علي بن أبي طالب وابن عباس، ثم رَوَى عن عليّ قال: القراءة على العالم بمنزلة السماع منه. وعن ابن عباس قال: اقرؤوا عليّ، فإن قراءتكم عليّ كقراءتي عليكم. ورواه البيهقي في **المدخل**، وحكاه أبو بكر الصيرفي عن الشافعي.

قلت: وعندي أن هؤلاء إنما ذَكَروا المساواة في صحة الأخذ بها، ردّاً على من كان أنكرها، لا في اتحاد المرتبة.

أسند الخطيب في **الكفاية** من طريق ابن وهب قال: سمعت مالكاً ـ وسئل عن الكتب التي تُعرض عليه أيقول الرجل: حدثني؟ ـ قال: نعم، كذلك القرآن، أليس الرجلُ يَقرأ على الرجل فيقول: أقرأني فلان؟!.

وأسند الحاكم في **علوم الحديث** عن مطرِّف قال: سمعت مالكاً يأبى أشدَّ الإباء على من يقول: لا يُجزيه إلا السماع من لفظ الشيخ، ويقول: كيف لا يُجزئك هذا في الحديث، ويجزئك في القرآن، والقرآن أعظم؟!.

و حُكي **الثاني** وهو ترجيح السماع عليها **عن جمهور أهل المشرق، وهو الصحيح**.

و حُكي **الثالث** وهو ترجيحها عليه **عن أبي حنيفة وابن أبي ذئب وغيرِهما،**

Mâlik'in de bu kanaatte olduğuna dair bir rivayet vardır. Bu rivayeti Dârekutnî [ö. 385/995], İbn Fâris [ö. 395/1004][1] ve Hatîb [el-Bağdâdî] aktarmıştır.[2] Dârekutnî bu görüşü ayrıca Leys b. Sa'd, Şu'be, İbn Lehîa, Yahya b. Saîd, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr, Abbâs b. el-Velîd b. Mezyed, Ebü'l-Velîd, Musa b. Davud ed-Dabbî, Ebû Ubeyd ve Ebû Hâtim'den nakleder. İbn Fâris, İbn Cüreyc ve Hasan b. Umâre'den aynı görüşü rivayet eder.

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de Mekkî b. İbrahim'den naklettiğine göre[3] İbn Cüreyc, Osman b. el-Esved, Hanzale b. Ebû Süfyân, Talha b. Amr, Mâlik, Muhammed b. İshak, Süfyân es-Sevrî, Ebû Hanîfe, Hişâm, İbn Ebû Zi'b, Saîd b. Ebû Arûbe, Müsennâ b. es-Sabbâh şöyle derlerdi: Hocaya okuman, hocanın sana okumasından daha iyidir. Onlar bu görüşe gerekçe olarak, hocanın yanılması durumunda talebenin onu düzeltemesinin mümkün olmayacağını belirtmişlerdir. Rivayet edildiğine göre Ebû Ubeyd "Bana okunması, benim okumamdan daha sağlamdır" demiştir.

el-Bedî' adlı eserin sahibi [Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. es-Sââtî el-Hanefî] [ö. 694/1295] semâ ile kırâatin aynı seviyede olduğu görüşünü tercih ettikten sonra şöyle der:[4] "İhtilâfa konu olan nokta, hocanın kitabından okumasıdır. Çünkü böyle bir durumda hoca yanılabilir. Bu durumda hocanın okuması ile kendisine okunması arasında fark yoktur. Öte yandan hocanın hâfızasından okuması ise ittifâkla tercihe şâyân durumdur."

Şeyhülislâm [İbn Hacer],[5] hoca ve talebenin aynı seviyede ya da talebenin hocadan daha bilgili olduğu durumlarda semâın tercih edileceği görüşünü benimser. Çünkü bu durumda talebe işittiği şeyleri daha iyi kavrar. Eğer talebe hocadan daha alt seviyede ise onun okuması daha iyi olacaktır. Çünkü kırâat onun için metni netleştirmesi yönünden daha iyi bir imkân sağlayacaktır.

---

1 İbn Fâris, *Me'hazü'l-İlm*, s. 31.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 286-7.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 280.
4 Sââtî, *Bedî'u'n-Nizâm*, I, 370.
5 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, II, 46.

و هو **رواية عن مالك**، حكاها عنه الدارقطني، وابن فارس، والخطيب، وحكاه أيضاً: عن الليث بن سعد، وشعبة، وابن لَهِيعة، ويحيى بن سعيد، ويحيى بن عبد الله بن بُكَير، والعباس بن الوليد بن مَزْيَد، وأبي الوليد، وموسى بن داود الضبي، وأبي عبيد، وأبي حاتم. وحكاه ابن فارس عن ابن جريج، والحسن بن عُمارة.

وروى البيهقي في **المدخل** عن مكيّ بن إبراهيم قال: كان ابن جريج، وعثمان بن الأسود، وحنظلة بن أبي سفيان، وطلحة بن عَمرو، ومالك، ومحمد بن إسحاق، وسفيان الثوري، وأبو حنيفة، وهشام، وابن أبي ذئب، وسعيد بن أبي عَروبة، والمثنّى بن الصبّاح يقولون: قراءتك على العالم خير من قراءة العالم عليك، واعتلُّوا بأن الشيخ لو غلط لم يتهيأ للطالب الردُّ عليه. وعن أبي عبيد: القراءة عليّ أثبتُ من أن أتولّى القراءة أنا.

وقال صاحب **البديع** بعد اختياره التسوية: محلُّ الخلاف ما إذا قرأ الشيخ من كتابه، لأنه قد يسهو، فلا فرق بينه وبين القراءة عليه، أما إذا قرأ الشيخ من حفظه فهو أعلى بالاتفاق.

واختار شيخ الإسلام: أن محل ترجيح السماع ما إذا استوى الشيخ والطالب، أو كان الطالب أعلم، لأنه أوعى لما يسمع، فإن كان مفضولاً فقراءته أولى، لأنها أضبط له.

[İbn Hacer] şöyle der:[1] Bundan dolayı imlâ esnasında bizzat hocanın ağzından dinlemek en üst derecedir. Çünkü böyle bir durumda hem hoca hem de talebe hatadan korunmak[2] durumundadır. Âlimlerin çoğu bizzat talebenin okumasının, başkasının kırâatini dinlemekten daha üst mertebede olduğunu açıklamışlardır.

Zerkeşî ise okuyan ve dinleyenin eşit olduğu kanaatindedir.[3]

Kırâat metodu ile rivayette bulunurken ihtiyata en uygun ve en güzel olan şey ise kişinin tek başına olması durumunda "Falancaya okudum" ya da "Ona okunurken ben dinliyordum, o da bunu onayladı" demesidir. Sonra "kırâatimle bize haber verdi [*haddesenâ*]" ya da "Ben de dinlerken ona okundu", "kırâatimle bize haber verdi [*ahberanâ*]", "Ben de dinlerken ona okundu" gibi mutlak olmayıp kırâatle kayıtlı semâ ibareleri bunu izler. "Enbeenâ", "nebbeenâ", "Bize şöyle dedi [*kâle lenâ*]" ifadeleri de ilgili kayıtlarla kullanıldığında aynı konumdadır. Şiirde ise "kendisine okumak suretiyle bize [şiiri] aktardı" ifadesi kullanılır.

Abdullah İbnü'l-Mübârek, Yahya b. Yahya et-Temîmî, Ahmed b. Hanbel, Nesâî ve daha başka âlimler böyle bir durumda "haddesenâ" ve "ahberanâ" ifadelerinin tek başına kullanımını uygun görmezler.[4] Nitekim Hatîb [el-Bağdâdî] de şöyle der:[5] Bu, Ashâbü'l-hadîs'in büyük çoğunluğunun kanaatidir.

Bir grup âlim ise bunu câiz görürler.[6] Şöyle denilmiştir: Zührî, Mâlik b. Enes, Süfyân İbn Uyeyne, Yahya b. Saîd el-Kattân, Buhârî ve gibi bir grup muhaddisin ve Sevrî, Ebû Hanîfe, onun iki öğrencisi [Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî], Nadr b. Şümeyl, Yezîd b. Harun, Ebû Âsım en-Nebîl, Vehb b. Cerîr, Sa'leb, Tahâvî -ki o, bu konuda bir cüz kaleme almıştır-, Ebû Nuaym el-İsfahânî [ö. 430/1038] gibi Hicazlı ve Kûfelilerin büyük çoğunluğunun görüşü budur. Kadı İyâz, bunun çoğunluğun kanaati olduğunu belirtir.[7] Bu, Ahmed'den de rivayet edilmiştir.

1 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 150.
2 Burada *Tedrîb* yazma ve neşirlerindeki "tahrîr" kelimesi yerine *Fethu'l-Bârî* baskılarındaki "teharruz" kelimesi tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].
3 Zerkeşî'nin *el-Bahru'l-Muhît*'teki ifadeleri (IV, 384), hocaya yapılan kırâatin semâdan daha alt mertebede olduğu yönündedir.
4 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 123.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 296.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 293, 305-310.
7 Kadı İyâz, *el-İlmâ*, s. 71.

قال: ولهذا كان السماع من لفظه في الإملاء أرفع الدرجات، لما يلزم منه من تحرز الشيخ والطالب. وصرح كثيرون بأن القراءة بنفسه أعلى مرتبة من السماع بقراءة غيره.

وقال الزركشي: القارئ والمستمع سواء.

والأحوطُ الأجود في الرواية بها أن يقول: قرأت على فلان، إنْ قرأ بنفسه، أو: قرئ عليه وأنا أسمع فأقرَّ به، ثم يلي ذلك عباراتُ السماع مقيَّدةً بالقراءة لا مطلقة كـ:حدثنا بقراءتي، أو قراءةً عليه وأنا أسمع، أو: أخبرنا بقراءتي، أو قراءةً عليه وأنا أسمع، أو: أنبأنا، أو: نبّأنا، أو قال لنا، كذلك، وأنشدنا ـ في الشعر ـ قراءةً عليه.

ومَنَع إطلاقَ: حدثنا وأخبرنا هنا عبد الله ابن المبارك، ويحيى بن يحيى التميمي، وأحمد بن حنبل، والنسائي، وغيرهم قال الخطيب: وهو مذهب خلقٍ كثير من أصحاب الحديث.

وجوَّزها طائفة، قيل: إنه مذهب الزهري، ومالك بن أنس، و سفيان ابن عيينة، ويحيى بن سعيد القطان، والبخاري، وجماعاتٍ من المحدثين، ومعظمِ الحجازيين والكوفيين كالثوري، وأبي حنيفة وصاحبيه، والنضر بن شُميل، ويزيد بن هارون، وأبي عاصم النبيل، ووهب بن جرير، وثعلب، والطحاوي، وألف فيه جزءاً، وأبي نعيم الأصبهاني، وحكاه عياض عن الأكثرين، وهو رواية عن أحمد.

[Kırâatle alınan] hadisler için “semi‘tü” demeye cevâz veren âlimler de vardır. Bu görüş Mâlik ile Süfyân es-Sevrî ve Süfyân b. Uyeyne’den nakledilir. Doğrusu ise bunun câiz olmadığıdır. Ahmed b. Salih, Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî [ö. 403/1013][1] ve daha başka âlimler bunu sahih kabul ederler. Silefî’nin semâ kaydında “semi‘tü bi-kırâatî” şeklinde bir ifade vardır. Bu ya rivayette kullanılmayan yazıya özgü bir müsamahadır ya da kırâatle alınan rivayetler de kayıtlı ve kayıtsız [semâ‘] ifadeleri arasında ayrıma giden bir görüştür.

Bir grup âlim “haddesenâ” ifadesinin mutlak olarak kullanılmasını uygun görmemiş ancak “ahberanâ”nın mutlak kullanımına cevâz vermişlerdir. İmâm Şâfiî, onun takipçileri, Müslim b. el-Haccâc ve Meşrık âlimlerinin genelinin görüşü budur. Bunun muhaddislerin genelinin görüşü olduğu da söylenmiştir. Muhammed b. el-Hasan et-Temîmî el-Cevherî [ö. 365/976] *el-İnsâf* adlı eserinde bu görüşü muhaddislere dayandırarak şöyle demiştir: “Ahberanâ” ifadesi “Ben ona okudum” ifadesinin yerini tutan bir işarettir. Yoksa o, ilgili hadisleri bizzat bana okumuş değildir. Bu görüş İbn Cüreyc, Evzâî [ö. 157/774] ve İbn Vehb’den rivayet edilmiştir.

İbnü’s-Salâh şöyle der:[2] “İbn Vehb’in Mısır’da bu iki kavram arasında fark gözeten ilk kişi olduğu söylenir.” İbn Cüreyc ve Evzâî’den nakledilenler onun bu ifadesini geçersiz kılar ancak İbn Vehb’in, bu ayrımı Mısır’da ilk dile getiren kimse olduğunu kastetmiş olabilir. Aynı görüş Nesâî’den de nakledilmiştir. Bunu, daha önce ismi geçen Cevherî nakletmiştir.

İbnü’s-Salâh şöyle demiştir:[3] İki kavram arasında fark gözetmek, Ehl-i hadîs arasında yaygın ve meşhur bir görüş halini almıştır. Bu, onlara has bir ıstılahtır. Onlar bu kullanımlarıyla iki kavramın arasını tefrik etmeyi amaçlamışlardır. Ancak bu görüş için lügatten delil getirmek gereksiz bir zorlamadır ve sıkıntılıdır.

[İbnü’s-Salâh sözlerine] şöyle devam eder: Bu görüşü benimseyenler hakkında anlatılanların en iyisi, Berkânî’nin Horasan’da hadis ilmiyle uğraşanların önde gelenlerinden biri olan Ebû Hâtim Muhammed b. Ya‘kûb el-Herevî’den [ö. 368/978] naklettiği husustur.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 296, 297.
2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 124.
3 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 124.

ومنهم من أجاز فيها: سمعت أيضاً، وروي عن مالك، والسفيانين. والصحيح: لا تَجوز، وممن صححه: أحمد بن صالح، والقاضي أبو بكر الباقلاني، وغيرهما، ويقع في عبارة السِّلَفي في كتابةِ التسميعِ: سمعت بقراءتي، وهو إما تسامح في الكتابة لا يستعمل في الرواية، أو رأي مفصِّل بين التقييد والإطلاق.

ومنعت طائفة إطلاق: حدثنا، وأجازت إطلاق أخبرنا، وهو مذهب الشافعي وأصحابه، ومسلم بن الحجاج، وجمهور أهل المشرق، وقيل: إنه مذهب أكثر المحدثين عزاه لهم محمد بن الحسن التميمي الجوهري في كتاب **الإنصاف** قال: فإنَّ «أخبرنا» علَم يقوم مقام قائله: أنا قرأته عليه، لا أنه لَفَظَ به لي، وروي عن ابن جريج والأوزاعي وابن وهب.

قال ابن الصلاح: وقيل: إنه أول من أحدث الفرق بين اللفظين بمصر، وهذا يدفعه النقل عن ابن جريج والأوزاعي، إلا أن يَعني أنه أول من فعل ذلك بمصر. وروي عن النسائي أيضاً حكاه الجوهري المذكور.

قال ابن الصلاح: وصار الفرق بينهما هو الشائعَ الغالبَ على أهل الحديث وهو اصطلاح منهم، أرادوا به التمييز بين النوعين، والاحتجاجُ له من حيثُ اللغة: فيه عناء وتكلّف.

قال: ومِن أحسن ما يُحكى عمن ذهب هذا المذهب: ما حكاه البَرْقاني عن أبي حاتم محمد بن يعقوب الهَرَوي، أحدِ رؤساء الحديث بخراسان،

O, [Firebrî'nin talebesi olan hadis] hocalarından birine [o hocanın] Firebrî'den [ö. 320/932] aldığı *Sahîh-i Buhârî*'yi okurken her bir hadiste "Firebrî size haber verdi [*haddesekum*]" derdi. Kitap bu şekilde bittiğinde o muhaddisin, kitabı Firebrî'den sadece ona okuyarak [*kırâaten aleyh*] aldığına dair sözlerini işitti. Bunun üzerine kitabın tamamının kırâatini tekrarladı ve her bir hadis için "Firebrî size haber verdi [*ahberakum*]" dedi.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Sanki bu muhaddis her bir hadis için isnâdın tekrarlanmasını gerekli görmektedir. Bu, aşırılıktır. Doğrusu, daha sonra da geleceği üzere, böyle bir şeye ihtiyaç olmadığıdır."

Fayda:

Râvinin "ahberanâ semâ'an" veya "ahberanâ kırâaten" şeklindeki ifadesi "Ona koşarak geldim [*eteytühû sa'yen*]" ya da "Onunla şifâhî olarak konuştum [*kellemtühû müşâfeheten*]" ifadeleri gibidir. Bu konuda dilciler dört farklı kanaate sahiptir:

Sîbeveyhi'nin [ö. 180/796] görüşü olan birincisi:[3] Bunlar hal olarak fâil konumunda olan masdardır. Nitekim "Âdil Zeyd [*Zeydün adl*]" ifadesinde de masdar sıfat konumunu almıştır. Ancak bu, sadece semâî olarak tespit edilip kullanılabilir, kıyâsa tâbi değildir. Buna göre mezkûr sîganın rivayet için kullanılması uygun değildir. Çünkü bu, Arapların kullanımında bulunmamaktadır.

Müberrid'in [ö. 286/900] görüşü olan ikincisi:[4] Bunlar hal değil, aynı kökten gelen gizli bir fiilin mef'ûlleridir. Bu gizli fiil haldir. Bu, önce geçen fiilin delâlet ettiği her bir hususa kıyâs edilebilir. Mezkûr sîga bu tahlile göre değerlendirilmelidir. Hatta Ebû Hayyân'ın *Tezkire*'deki ifadesine göre "ahberanâ semâ'an" cümlesi [daha önce] duyulmuştur, "ahberanâ kırâaten" cümlesi ise duyulmamıştır. Böylece o, bu görüşe göre ilkine kıyâs edilir.

Zeccâc'ın [ö. 311/923] görüşü olan üçüncüsü: O, Sîbeveyhi'nin görüşünü benimseyerek gizli bir fiil takdir etmemiştir. Ancak bunun kıyâsa tâbi olacağı kanaatindedir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 303-4.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 189.
3 Sîbeveyhi, *Kitâb*, I, 370.
4 Müberrid, *el-Muktadab*, III, 234.

أنه قرأ على بعض الشيوخ، عن الفِرَبْري **صحيح البخاري**، وكان يقول له في كل حديث: حدَّثكم الفربري، فلما فرغ الكتاب سمع الشيخَ يذكر أنه إنما سمع الكتاب من الفربري قراءةً عليه، فأعاد قراءة الكتاب كلِّه وقال له في جميعه: أخبركم الفِرَبري.

قال العراقي: وكأنه كان يرى إعادة السند في كل حديث، وهو تشديد، والصحيح أنه لا يحتاج إليه، كما سيأتي.

فائدة:

قول الراوي «أخبرنا سماعاً» أو «قراءة»: هو من باب قولهم: أتيته سَعْياً، وكلَّمتُه مشافهةً. وللنحاة فيه أربعة مذاهب:

أحدها ـ وهو رأي سيبويه ـ: أنها مصادر وقعتْ موقعَ فاعلٍ حالاً، كما وقع المصدر موقعَه نعتاً في: زيد عدْل، وأنه لا يستعمل منها إلا ما سُمع، ولا يقاس، فعلى هذا: استعمال الصيغة المذكورة في الرواية ممنوع، لعدم نُطق العرب بذلك.

الثاني ـ وهو للمبرِّد ـ: أنها ليست أحوالاً، بل مفعولاتٍ لفعلٍ مضمر من لفظها، وذلك المضمَر هو الحال، وأنه يقاس في كل ما دلّ عليه الفعل المتقدم، وعلى هذا تخرَّج الصيغة المذكورة، بل كلام أبي حيان في **تذكرته** يقتضي أن «أخبرنا سماعاً» مسموع، و«أخبرنا قراءة» لم يُسمع، وأنه يقاس على الأول، على هذا القول.

الثالث ـ وهو للزَّجَّاج ـ: قال بقول سيبويه، فلا يُضمر، لكنه يقيس.

[Ebû Saîd] es-Sîrâfî'nin [ö. 368/979] görüşü olan dördüncüsü: O şöyle der: Bu kullanım "celestü ku'ûden" kabilindedir. Görünen [fiil] ile manevî masdar [yani mef'ûl-i mutlak] olarak mansubdur.[1]

Alt konular:

Birincisi: Hocanın nüshasının, kendisine okunması esnasında hoca dışında kendisine itimat edilen, okunan şeylere özen gösteren ve bu işe ehil bir şahısta olması durumu. Eğer hoca kendisine okunan şeyleri ezbere biliyorsa, bu, hocanın nüshayı kendi elinde tutması gibidir ve her iki şahsın zihinleri birbirini destekleyeceği için daha münâsiptir. Eğer hoca kendisine okunan şeyleri ezbere bilmiyorsa semâın sahîh olmayacağı söylenmiştir. Kadı İyâz bu görüşü, Bâkıllânî ve İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî]'den nakleder.[2] Âlimler ve Ehl-i hadîs'in tamamının uygulamada tercih ettikleri doğru görüş ise bunun sahîh olduğudur. Nitekim konu hakkında Silefî "En sonuncularından [başa] varıncaya kadar âlimlerimizin bu görüşü benimsediğini gördük" demiştir.[3]

Hocanın nüshası dini duyarlılığına ve ilmine itimat edilen bir okuyucunun elinde ise ve o nüshadan okunuyor, hoca da onun okuduğu rivayetleri ezbere bilmiyorsa, tercihe şâyân olan görüş, konu hakkında katı olan âlimlerin aksine bunun da makbul olduğu yönündedir.[4]

Hocanın nüshası kendisine güvenilmeyen bir kâri ya da başkasının elinde ise ve o kişinin [takip konusunda] ihmalkar davranacağından tedirgin olunuyorsa hoca bu nüshayı ezberlemediği müddetçe semâ sahih olmaz.

İkincisi: Eğer talebe "Sana falanca haber verdi [ahberake fülân]" ya da "Sen bize 'Falanca bize haber verdi' dedin" gibi bir ifade ile hocaya rivayetleri okuyorsa, hoca da onu güzelce dinliyor, anlıyor, dediği şeyi yadırgamıyor ancak lafzen de onaylamıyorsa semâ sahihtir ve zâhirî karînelerle yetinerek bu şekilde rivayette bulunmak câizdir. Hadis, fıkıh ve usûl gibi farklı ilimlere müntesip âlimlerin genelinin kabul ettiği doğru görüşe göre bu noktada ille de hocanın "Evet" gibi bir ifadeyle durumu sözlü olarak dile getirmesi şart değildir.[5]

1 Süyûtî, *Hem'u'l-Hevâmi'*, III, 361.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 75.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 626.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 78.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 79.

الرابع - وهو للسِّيرافي - قال: هو من باب: جلستُ قعوداً، منصوبٌ بالظاهر، مصدراً معنوياً.

فروع:

الأول: إذا كان أصل الشيخ حالَ القراءة عليه بيدِ شخصٍ موثوق به غيرِ الشيخ مراعٍ لما يقرأ، أهلٍ له: فإنْ حفظَ الشيخ ما يُقرأ عليه فهو كإمساكه أصلَه بيده وأَوْلى، لتعاضُد ذهنيْ شخصين عليه، وإن لم يَحفظ الشيخ ما يُقرأ عليه فقيل: لا يصح السماع، حكاه القاضي عياض عن الباقلاني، وإمام الحرمين، والصحيح المختار الذي عليه العمل بين الشيوخ وأهل الحديث كافة: أنه صحيح، قال السِّلَفي: على هذا عَهِدنا علماءنا عن آخرهم.

فإن كان أصل الشيخ بيد القارئ الموثوق بدينه ومعرفته يُقرأ فيه والشيخ لا يحفظه فأولى بالتصحيح خلافاً لبعض أهل التشديد.

ومتى كان الأصلُ بيدِ غيرِ موثوقٍ به: القارئِ أو غيرِه، ولا يُؤمَن إهماله لم يصحَّ السماع إنْ لم يحفظه الشيخ.

الثاني: إذا قرأ على الشيخ قائلاً: أخبرك فلان، أو نحوَه كـ: قلتَ: أخبرنا فلان والشيخُ مصغٍ إليه، فاهمٌ له غيرُ منكرٍ ولا مقرٍّ لفظاً: صح السماع، وجازت الرواية به اكتفاءً بالقرائن الظاهرة ولا يشترط نطق الشيخ بالإقرار كقوله: نعم، على الصحيح الذي قطع به جماهير أصحاب الفنونِ: الحديثِ والفقهِ والأصول.

Üstat Ebû İshak eş-Şîrâzî,[1] İbnü's-Sabbâğ [ö. 477/1084], Süleym er-Râzî [ö. 447/1055] gibi bazı Şâfiî âlimler ile Davud ez-Zâhirî'yi [ö. 270/884] taklid eden bazı Zâhirîler hocanın sözlü ifadesini şart koşmuşlardır.

Bunu şart koşanlardan İbnü's-Sabbâğ eş-Şâfiî şöyle der: [Rivayeti bu şekilde alan biri] hocadan rivayette bulunurken "haddesenî" ve "ahberanî" deme hakkına sahip değildir. Ancak onunla yani hocaya okuduğu şeylerle amel edebilir ve "Ona okudum" ya da "Hocaya okunuyor, o da dinliyordu" diyerek rivayette bulunabilir. Gazzâlî [ö. 505/1111] ve Âmidî [ö. 631/1233] bu görüşü doğru kabul etmişlerdir.[2] O aynı görüşü kelâmcılardan nakletmiş, bunun câiz olduğunu fukahâ ve muhaddislerden de aktarmıştır.

Hâkim bunu dört imâmın görüşü olarak rivayet etmiştir.[3] Nitekim İbnü'l-Hâcib [ö. 646/1249] de bunu isabetli bulmuştur.[4]

Zerkeşî "Hocanın sükûtunun dalgınlık veya yadırgamadan dolayı olmaması şart koşulur." demiştir. Ancak bu değerlendirme tartışmaya açıktır.[5]

Eğer hoca başıyla ya da eliyle rivayetleri onayladığına dair bir işaret yapar ancak herhangi bir şey söylemezse râvi, *el-Mahsûl*'de belirtildiğine göre "haddesenî" de "ahberanî" de dememelidir.[6] Ancak Irâkî [ö. 806/1404] bu yorumun da tartışmaya açık olduğunu belirtir.[7]

Üçüncüsü: Hâkim şöyle der:[8] Rivayet konusunda benim tercih ettiğim ve hocamlarımın çoğu ile dönemimdeki hadis imâmlarının tatbik ettiğini gördüğüm usûl şudur: Râvi bizzat hocadan yalnız başına işittiği şeyler için tekil bir ifadeyle "haddesenî", başkaları ile birlikte hocadan işittiği şeyler için çoğul bir ifadeyle "haddesenâ", hocaya tek başına okuduğu şeyler için "ahberanî", huzurunda muhaddise okunan şeyler için ise "ahberanâ" der.

Benzeri bir görüş Mâlik'in talebesi Abdullah İbn Vehb'den rivayet edilir.[9]

1 Şîrâzî, *Şerhu'l-Luma'*, s. 81.
2 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 165; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 142.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 676-7.
4 İbnü'l-Hâcib, *el-Muhtasar*, I, 610.
5 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 388.
6 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 451.
7 Irakî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 191.
8 Hâkim, *Ma'rife*, s. 678.
9 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 295.

وشرط بعض الشافعيين كالشيخ أبي إسحاق الشيرازي، وابن الصباغ، وسُليم الرازي و بعض الظاهريين المقلِّدين لداود الظاهري نطقَه به وقال ابن الصباغ الشافعي من المشترِطين: ليس له إذا رواه عنه أن يقول: حدثني ولا أخبرني وله أن يعمل به أيْ: بما قرئ عليه، وأن يرويه قائلاً: قرأتُ عليه، أو قرئ عليه وهو يسمع، وصححه الغزالي والآمدي، وحكاه عن المتكلمين، وحكى تجويزَ ذلك عن الفقهاء والمحدثين.

وحكاه الحاكم عن الأئمة الأربعة، وصححه ابن الحاجب.

وقال الزركشي: يشترط أن يكون سكوته لا عن غفلة أو إكراه. وفيه نظر.

ولو أشار الشيخ برأسه أو إصبَعِه للإقرار ولم يتلفظ: فجزم في **المحصول** بأنه لا يقول: حدثني ولا أخبرني، قال العراقي: وفيه نظر.

الثالث: قال الحاكم: الذي أختاره أنا في الرواية وعهِدت عليه أكثرَ مشايخي وأئمةَ عصري أن يقول الراوي فيما سمعه وحده من لفظ الشيخ: حدثني بالإفراد و فيما سمعه منه مع غيره: حدثنا بالجمع وما قَرأ عليه بنفسه: أخبرني، وما قُرئ على المحدث بحضرته: أخبرنا.

ورُوي نحوُه عن عبد الله بن وهب صاحب مالك.

Tirmizî *el-İlel*'de onun şöyle dediğini nakleder:[1] "Haddesenâ" dediklerim, daha başka kimselerle işittiklerimdir. "Haddesenî" dediklerim ise tek başıma dinlediklerimdir. "Ahberanâ" dediklerim, âlime okunup da benim şâhit olduklarımdır. "Ahberanî" dediklerim ise benim âlime okuduklarımdır.[2] Beyhakî bunu *el-Medhal*'de Saîd b. Ebû Meryem'den rivayet eder.[3]

[Beyhakî] şöyle demiştir: "Ben de hocalarımın bu şekilde hareket ettiklerini gördüm." Bu Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri[4] ile aynı anlama gelmektedir.

İbnü's-Salâh ise "Bu güzel ve hoş bir görüştür" der.[5]

Irâkî şöyle demiştir:[6] [Hâkim ve İbn Vehb'in] ifadelerinde [rivayeti hocaya] okuyanın 'ahberanî' diyeceği yer alır; onunla beraber başkasının duyup duymaması aynıdır.

İbn Dakîkul'îd ise *el-İktırâh*'daki "Eğer dinlerken yanında başkaları da varsa 'ahberanâ' der" ifadesiyle tahdîs ve ihbâr meselelerini aynı kabul etmiştir.[7]

Derim ki: İlk görüş, râvinin tek başına okudukları ile başkalarının okuduklarını ayırmaya imkân verdiği için daha isabetlidir.

Eğer râvi rivayetleri alırken tek başına olup olmadığında tereddüt ederse en uygunu "haddesenî" veya "ahberanî" demesi, "haddesenâ" ya da "ahberanâ" dememesidir. Çünkü her halükarda aslolan kendisi dışında birinin olmamasıdır.

Râvinin tek başına mı okuduğu yoksa başka birinin okumasını mı dinlediği konusunda şüpheye düşmesi ile ilgili olarak Irâkî şöyle der:[8] İbnü's-Salâh bunu ilk mesele ile birlikte değerlendirip râvinin "ahberanî" demesi gerektiğini, çünkü her halükarda meselenin râvi dışında birinin olup olmaması ile ilgili olduğunu belirtir. Ancak bu görüş tartışmaya açıktır. Zira râvi semâının gerçekleştiğini tespit etmiş ancak okuyup okumadığı konusunda tereddüt etmiştir. Aslolan ise onun okumamış olmasıdır.

1 Tirmizî, *el-İlelü's-Sagîr*, VI, 245.
2 Hatîb şöyle der: "Bu müstehabdır ancak ehl-i ilmin geneline göre vâcip değildir" (bk. *el-Kifâye*, s. 295).
3 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 295-6.
4 Ahmed'in görüşü için bk. Hatîb, *el-Kifâye*, s. 295.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 127.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 191.
7 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 226-7.
8 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 192.

روى الترمذي عنه في **العلل** قال: ما قلت «حدثنا» فهو ما سمعت مع الناس، وما قلت «حدثني» فهو ما سمعت وحدي، وما قلت «أخبرنا» فهو ما قُرئ على العالِم وأنا شاهد، وما قلت «أخبرني» فهو ما قرأتُ على العالِم، ورواه البيهقي في **المدخل** عن سعيد بن أبي مريم.

وقال: عليه أدركت مشايخنا، وهو معنى قول الشافعي وأحمد.

قال ابن الصلاح: **وهو حسن** رائق.

قال العراقي: وفي كلامهما أن القارئ يقول: أخبرني، سواء سمع معه غيرُه أم لا.

وقال ابن دقيق العيد في **الاقتراح**: إن كان معه غيره قال: أخبرنا، فسوَّى بين مسألتي التحديث والإخبار.

قلت: الأول أَولى، ليتميز ما قرأه بنفسه، وما سمعه بقراءة غيره.

فإن شك الراوي هل كان وحدَه حالةَ التحمل: **فالأظهر أن يقول: حدثني، أو يقول: أخبرني، لا حدثنا، وأخبرنا** لأن الأصل عدم غيره.

أما إذا شكّ هل قرأ بنفسه، أو سمع بقراءة غيره: قال العراقي: قد جمعهما ابن الصلاح مع المسألة الأُولى، وأنه يقول: أخبرني، لأن عدم غيره هو الأصل، وفيه نظر، لأنه يتحقَّق سماعَ نفسِه ويشكُّ هل قرأ بنفسه، والأصل أنه لم يقرأ.

Hatîb [el-Bağdâdî] *el-Kifâye*'de Berkânî'nin bu konuda şüpheye düştüğünü ve "Falancaya okuduk" dediğini nakleder.[1]

[Irâkî] şöyle demiştir:[2] "Bu güzel bir tavırdır. Çünkü başkalarının hocaya okuduğu [ve râvinin de dinlediği] şeyler için de kullanılabilir. Ahmed b. Salih ve Nüfeylî de bu kanaattedir."[3]

Yahya b. Saîd el-Kattân[4] ilkine benzeyen meselede "haddesenâ" tabirinin kullanımını tercih eder. Bu, hocanın "haddesenî" mi, "haddesenâ" mı dediği hususunda şüpheye düşülmesi ile ilgilidir. Söz konusu yaklaşımın gerekçesi şudur: "Haddesenî" daha üst mertebede olduğu için şüphe durumunda eksiklik ifade edenle [yani "haddesenâ" ile] yetinilmektedir. Dolayısıyla ilk meselede de bu yaklaşım sergilenebilir. Ancak Beyhakî, [Yahya] el-Kattân'ın işaret ettiği meselede "haddesenî" denilmesi gerektiği kanaatindedir.

Bunların tamamı âlimlerin ittifakıyla vâcip değil, müstehabdır.[5]

Kitaplardaki "haddesenâ" ifadesinin "ahberanâ" ile değiştirilmesi ya da tersi, birinin diğerinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı konusunda ihtilâf da olsa, değişiklik ister söz konusu kitap için isterse o kitaptan cüzlere ya da tahrîc kitaplarına aktarılan şeyler için olsun câiz değildir.[6]

Muhaddisin ifadesi olarak işittiklerin yani bunların yerine başka lafız kullanmak konusunda ise mana ile rivayetteki ihtilâfta olduğu gibi hareket edilir. Eğer ona cevâz veriyorsak bu değişikliği yapmak da câiz olur; şayet bunu söyleyen hoca her iki lafız arasında fark görmüyor ve ikisini de aynı anlamda kullanıyorsa. Aksi takdirde hocadan gelen ifadenin değiştirilmesi câiz değildir. İbn Hanbel böyle bir değişikliği kesinlikle yasaklamıştır.[7]

Fayda:

Râmehürmüzî mezkûr lafızların çeşitliliğini konu başlıkları altında incelemiştir:

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 300.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 192.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 294-300.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 293.
5 Sehâvî, *Şerhu't-Takrîb*, s. 243.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 128.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 293.

وقد حكى الخطيب في **الكفاية** عن البَرْقاني أنه كان [ربّما] يشك في ذلك، فيقول: قرأنا على فلان.

قال: وهذا حسن، لأن ذلك يستعمل فيما قرأه غيره أيضاً، كما قاله أحمد بن صالح والنفيلي.

وقد اختار يحيى بن سعيد القطان في شبه المسألة الأولى الإتيانَ بـ: حدثنا، وذلك إذا شك في لفظ شيخه، هل قال: حدثني أو حدثنا، ووَجْهه أن «حدثني» أكملُ مرتبةً، فيقتصر في حالة الشكّ على الناقص، ومقتضاه قول ذلك أيضاً في المسألة الأولى، إلا أن البيهقي اختار في مسألة القطان أن يُوَحِّدَ.

وكل هذا مستحب باتفاق العلماء لا واجب.

ولا يجوز إبدال «حدثنا» بـ: «أخبرنا»، أو عكسه، في الكتب المؤلفة وإن كان في إقامةِ أحدِهما مُقام الآخر خلاف، لا في نفس ذلك التصنيف، بأنْ يغيَّر، ولا فيما يُنقل منه إلى الأجزاء والتخاريج.

وما سمعتَه من لفظ المحدِّث فهو أي: إبدالُه **على الخلاف في الرواية بالمعنى**، فإنْ جوَّزناها جاز الإبدال **إنْ كان قائله** يرى التسويةَ بينهما. **ويجوّز إطلاق كليهما** بمعنىً **وإلا فلا يجوز** إبدال ما وقع منه، ومنع ابن حنبلٍ الإبدال جزماً.

فائدة:

عقد الرامهرمزي أبواباً في تنوع الألفاظ السابقة:

1- Ebû Saîd el-Hudrî'nin [ö. 74/693-4] "Allah Resûlü'nün (*sav*) testide şıranın nebize dönüştürülmesini yasakladığına şâhit oldum" ifadesinde olduğu gibi şehâdet lafzı barındıranlar. [Aşağıdaki iki rivayet de konuya örnek teşkil eder.]

Abdullah b. Tâvûs şöyle der: Babamın şöyle dediğine şâhit oldum: Câbir'in [ö. 78/697] şöyle dediğine şâhit oldum: Allah Resûlü'nün (*sav*) şöyle buyurduğuna şâhit oldum: "İnsanlarla savaşmam emredildi…"

İbn Abbâs'ın "Kendilerinden râzı olunacak pek çok insan -ki içlerinde en razı olunanı kanaatimce Ömer'dir- benim yanımda şâhitlik etti" şeklindeki ifadesi ki bu hadis ikindi ve sabah namazlarının ardından kılınan namazlar hakkındadır.[1]

2- İsmin öne alınarak "Fülân haddesenâ veya ahberanâ" ifadesinin kullanılması.

3- "Filancanın falancadan rivayet ettiğini [*ye'süru*] işittim" ifadesi.

4- "Falancaya 'Sana filanca mı rivayet etti?' ya da 'Falancadan mı yazdın?' diye sordum" ifadesi.

5- "Bize falanca, filancadan aktardığını söyledi [*ze'ame*]" ifadesi.

6- "Bana falanca rivayet etti ve bunu falancaya havale etti" ifadeleri.

7- "Bana falanca, filancanın da anlattığı şeyleri söyledi [*dellenî fülân alâ mâ delle aleyhi fülân*]" ifadesi.

8- "Falancaya sordum, o da hadisi başka birine izâfe etti [*elcee ilâ*]" ifadesi.

9- "Falancadan aldığım gibi sen de benden al" ifadesi.

[Râmehürmüzî] bu lafızların her biri ile ilgili örneklere de yer vermiştir.

Dördüncüsü: Dinleyenin ya da dinletenin kırâat esnasında istinsâh yapması hakkında İbrahim b. İshak b. Beşîr el-Harbî eş-Şâfiî [ö. 285/898], Hâfız Ebû Ahmed İbn Adî, Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî eş-Şâfiî ve daha pek çok âlim şöyle demiştir: Böyle bir durumda semâ hiçbir şekilde sahih olmaz.

1 Buhârî, Mevâkîtü's-salât 30.

١ ـ منها: الإتيان بلفظ الشهادة، كقول أبي سعيد: أشهد على رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه نهى عن الجِرّ أن يُنتبذ فيه.

وقولِ عبد الله بن طاوس: أشهدُ على والدي أنه قال: أشهد على جابر بن عبد الله أنه قال: أشهد على رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: «أُمِرت أن أقاتل الناس»، الحديثَ.

وقولِ ابن عباس: شهد عندي رجالٌ مَرضيون، وأرضاهم عندي عمر، الحديثَ في الصلاة بعد العصر، وبعد الصبح.

٢ ـ ومنها: تقدّم الاسم، فيقول: فلان حدثنا، أو أخبرنا.

٣ ـ ومنها: سمعت فلاناً يأثُر عن فلان.

٤ ـ ومنها: قلتُ لفلان: أحدثك فلان، أو أَكتبتَ عن فلان؟.

٥ ـ ومنها: زعم لنا فلان، عن فلان.

٦ ـ ومنها: حدثني فلان وردَّ ذلك إلى فلان.

٧ ـ ومنها: دلَّني فلان على ما دلَّ عليه فلان.

٨ ـ ومنها: سألت فلاناً فألجأَ الحديثَ إلى فلان.

٩ ـ ومنها: خذ عني كما أخذتُه عن فلان. وساق لكل لفظةٍ من هذه أمثلةً.

الرابع: إذا نَسَخ السامع أو المُسمِع حال القراءة، فقال إبراهيم بن إسحاق بن بشير **الحربي** الشافعي، **و** الحافظ أبو أحمد **ابنُ عديّ، والأستاذ أبو إسحاق الإِسْفَرايني الشافعي** وغير واحد من الأئمة: **لا يصح السماع** مطلقاً،

Bu görüşü Hatîb *el-Kifâye*'de ondan nakletmiş, bu isimlere Ebü'l-Hüseyin İbn Sem'ûn'u [ö. 387/997] eklemiştir.[1]

Hâfız Musa b. Harun el-Hammâl ve daha başkaları ise bunu yani semâı mutlak olarak sahih kabul etmişlerdir. Nitekim Ebû Hâtim, Ârim'den semâı esnasında yazmış, Abdullah b. el-Mübârek kendisine okunurken bir yandan yazmıştır. Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sıbgî eş-Şâfiî [ö. 342/957] ise şöyle demiştir: Edâ esnasında [yani hadisi başkalarına naklederken] "bulundum" der, "haddesenâ" veya "ahberanâ" demez; [böylece yaptığı sahih olur].

Doğru olan tutum ise konuyu ayrıntılı olarak ele almaktır. Eğer istinsâh eden kişi okunan şeyi [*makrû*] anlıyorsa semâ sahih olur. Aksi takdirde ise yani anlamıyorsa sahih olmaz.

Dârekutnî, İsmail es-Saffâr'ın meclisinde bulundu. Meclise katılıp yanında bulunan bir cüzü istinsâh etmeye başladı. İsmail ise imlâ ettiriyordu. Mecliste bulunanların biri "Semâın sahih olmaz çünkü sen istinsâh ediyorsun" dedi. Bunun üzerine Dârekutnî "Benim imlâyı anlayışım seninkinden farklı" cevabını verip şöyle devam etti: "Hocanın şu ana kadar kaç hadis yazdığını biliyor musun?" Adam "Hayır" dedi. Dârekutnî "18 hadis imlâ ettirdi" diye cevapladı. Hadisler sayılınca Dârekutnî'nin dediği gibi olduğu tespit edildi. Dârekutnî devamla "İlk hadis 'falan → filan' tarafından nakledildi, metni şöyledir. İkinci hadis 'falan → filan' tarafından nakledildi, metni şöyledir" diyerek en sonuncusuna varıncaya kadar hadislerin isnâdlarını ve metinlerini imlâ esnasındaki düzene göre sıraladı. İnsanlar onun bu durumuna şaşırıp kaldılar.[2]

Derim ki: Bu, yine Dârekutnî ile ilgili nakledilen diğer bir hâdiseye benzemektedir. Buna göre Dârekutnî namaz kılıyor, talebe de ona hadis okuyordu. İçerisinde "Nüseyr b. Zu'lûk"un yer aldığı bir hadise gelince onu "Büşeyr" diye okudu. Dârekutnî namazda "Sübhânallâh" deyince ifadeyi "Beşîr" diye düzeltti. Dârekutnî bir kez daha "Sübhânallâh" dedi. Bu kez de râvi "Yüseyr" ifadesini kullandı. Bunun üzerine Dârekutnî "*Nûn ve'l-kalemi...*" âyetini okudu.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 66-7.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 489-490.

نقله الخطيب في **الكفاية** عنه، وزاد: عن أبي الحسين بن سَمْعُون.

وصححه أي: السماعَ الحافظُ موسى بن هارون الحمّال، وآخرون مطلقاً، وقد كتب أبو حاتم حالةَ السماع عند عارم، وكتب عبد الله بن المبارك وهو يُقرأ عليه وقال أبو بكر أحمد بن إسحاق الصِّبْغي الشافعي: يقول في الأداء: حضرتُ، ولا يقول حدثنا، ولا أخبرنا.

والصحيح التفصيل: فإنْ فهِم الناسخُ المقروءَ صح السماع وإلا أي: وإن لم يفهمه لم يصح.

وقد حضر الدارقطني مجلس إسماعيلَ الصفار فجلس ينسخ جزءًا كان معه، وإسماعيل يُملي، فقال له بعض الحاضرين: لا يصح سماعك وأنت تنسخ، فقال: فهمي للإملاء خلافُ فهمك، ثم قال: تحفظُ كم أملى الشيخ من حديثٍ إلى الآن؟ فقال: لا، فقال الدارقطني: أملى ثمانيةَ عشَر حديثاً، فعُدَّت الأحاديث فوُجِدت كما قال، ثم قال: الحديثُ الأول: عن فلان، عن فلان، ومتنه كذا، والحديث الثاني: عن فلان، عن فلان، ومتنه كذا، ولم يزلْ يذكر أسانيد الأحاديث ومتونَها على ترتيبها في الإملاء حتى أتى على آخرها، فتعجب الناس منه.

قلت: ويشبه هذا ما روي عنه أيضاً: أنه كان يصلِّي والقارئ يقرأ عليه، فمرّ حديث فيه: نُسير بن ذُعْلُوق، فقال القارئ: بُشَير، فسبّح الدارقطني، فقال: بَشير، فسبَّح، فقال يُسير، فتلا الدارقطني: ﴿نٓ وَالْقَلَمِ﴾[القلم: ١].

Hamza b. Muhammed b. Tâhir şöyle demiştir: Dârekutnî'nin yanındaydım. Nafile namaz kılıyordu. Birisi "Amr b. Şuayb"ı "Amr b. Saîd" diye okudu. Bunun üzerine Dârekutnî namazda "Sübhânallâh" dedi. Râvi ifadeyi tekrar edip durunca Dârekutnî "*Ey Şuayb, namazın mı sana emrediyor?*"[1] âyetini okudu.[2]

Bu ihtilâf ve konuyu ayrıntılı olarak ele alma hocanın veya talebenin konuşması, okuyucunun bazı kelimeleri yutacak şekilde hızlı okuması, okuyucunun sesini alçaltması ya da dinleyicinin, okunan şeyi anlayamayacak şekilde uzak olması durumlarında görülür. Doğrusu şu ki bu konuda bir-iki kelime gibi dinlenilmemesi durumunda hadisin kalanının anlaşılmasına halel getirmeyecek az bir miktarın dikkaten kaçması mazur görülebilir.

Semâ icâzeti içeriyor olsa da dinledikleri kitabın ya da cüzün rivayeti için hocanın dinleyenlere [ayrıca] icâzet vermesi uygun görülür [*yüstehabbü*]. Çünkü daha önce bahsi geçen konuşma, hızlı okuma, sesin az gelmesi gibi sebeplerle ortaya çıkabilecek hususlar böylece telafi edilmiş olacaktır.

Eğer hoca herhangi bir talebesine bir şey yazacaksa şöyle yazmalıdır: "Onu [kitabı/cüzü] benden işitti, ben de bu kitap/cüzü rivayet etme hakkını ona verdim." Nitekim bazı âlimler böyle yapmışlardır.

İbn Attâb el-Endelüsî [ö. 520/1126] şöyle der: Semâ, icâzetten ayrı olamaz. Çünkü okuyan hataya düşebilir ve bu, hoca ve dinleyenlerin dikkatinden kaçabilir. Bu hata ancak icâzetle ortadan kaldırılabilir.

Böyle bir durumda kayıtları tutan kâtip [*kâtibü't-tıbâk*] semâ kaydının ardından hocanın icâzetini de yazmalıdır.[3] Irâkî ise şöyle demiştir:[4] Bunu ilk yapanın Ebü't-Tâhir İsmail [b. Abdullah] b. Abdülmuhsin el-Enmâtî [ö. 619/1222] olduğu söylenir. Allah onu Ehl-i hadîs için bu yolu açmasından dolayı hayırla mükafatlandırsın. Zira bundan dolayı çok büyük fayda elde edilmiştir.

---

1 Hûd 11/87.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XIII, 493.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 92.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 196-7.

وقال حمزة بن محمد بن طاهر: كنت عند الدارقطني، وهو قائم يتنفَّل، فقرأ عليه القارئ [حديثًا لـ] عَمْرو بن شعيب، فقال عمرو بن سعيد، فسبَّح الدارقطني، فأعاده ووقف، فتلا الدارقطني: ﴿يَا شُعَيْبُ اَصَلَوٰتُكَ تَأْمُرُكَ﴾ [هود: ٨٧].

ويجري هذا الخلاف والتفصيل فيما إذا تحدّث الشيخ، أو السامع، أَو أفرط القارئ في الإسراع بحيثُ يَخفى بعض الكلام أو هَيْنَمَ القارئ أي: أخفى صوته أو بَعُدَ السامع بحيثُ لا يُفهِمُ المقروءَ، والظاهر: أنه يُعفَى في ذلك عن القدر اليسير الذي لا يُخِلُّ عدم سماعه بفهم الباقي نحوِ الكلمةِ والكلمتين.

ويستحبُّ للشيخ أن يجيز السامعين رواية ذلك الكتابِ أو الجزءِ الذي سمعوه وإنْ شمله السماع، لاحتمال وقوع شيء مما تقدم من الحديث، والعجلة والهَيْنَمة، فينجبرُ بذلك.

وإن كتب الشيخ لأحدهم كتبَ: سمعه مِني وأجزتُ له روايته، كذا فعل بعضهم.

قال ابن عتّاب الأندلسي: لا غِنى في السماع عن الإجازة، لأنه قد يغلط القارئ، ويغفل الشيخ أو السامعون، فينجبرُ ذلك بالإجازة.

وينبغي لكاتب الطِّباق أن يكتب إجازةَ الشيخِ عقب كتابة السماع، قال العراقي: ويقال: إن أول من فعل ذلك أبو الطاهر إسماعيلُ بنُ عبد المحسن الأَنْماطي، فجزاه الله خيراً في سَنّه ذلك لأهل الحديث، فلقد حصل به نفع كبير.

Bu faaliyetin terki ve ihmâlinden dolayı bazı beldelerde birtakım kitapların isnâdları kesintiye uğramıştır. Çünkü bazı talebeler eserin bir kısmını dinleyememiş ve semâ listesinde hocanın kendilerine verdiği icâzet de belirtilmemiş, kitabın bazı kısımlarını elde edememiş olan kimse o kitabın [diğer] kısmını işiten talebelerin sonuncusu olmuşsa bu durumda ona kitabın tamamının okunması [arzı] mümkün olmamıştır. [*Sünen-i*] *Nesâî*'nin büyük bir kısmının râvisi olup onu [Abdülazîz b. Ahmed] İbn Bâkâ'dan [ö. 630/1233] nakleden Ebü'l-Hasan [Ali b. Abdülvâhid] İbnü's-Savvâf eş-Şâtıbî [ö. 712/1312] buna bir örnektir.

Eğer imlâ ettiren hocanın [*mümlî*] meclisi çok kalabalık olursa, imlâ ettiren kâtip [*müstemlî*] hocadan [aldığı rivayetleri] duyurur. Erken dönem âlimlerinden ve diğerlerinden bir grup, rivayeti müstemlîden işiten kimsenin bizzat hocadan nakletmesine cevâz vermişlerdir.

Müstemlî Ebû Müslim'in "İnsanlar kalabalık, işitemiyorlar" demesi üzerine İbn Uyeyne'nin "O halde onlara duyur" cevabını verdiği rivayet edilir.[1]

A'meş şöyle demiştir:[2] İbrahim en-Nehaî'nin [ö. 96/714] yanında oturuyorduk. Halka git gide genişledi. Zaman zaman o hadis naklediyor ancak uzakta olan kimseler hadisi işitemiyordu. Onun ne dediğini birbirlerine soruyor, ondan işitmedikleri halde bunu rivayet ediyorlardı.

Rivayet edildiğine göre ne dediğini anlamak isteyen birine Hammâd b. Zeyd [ö. 179/795] "Yanındakine sor" demiştir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[3] Bu, onu yapan kişilerin gereği gibi titiz olmamasıdır. Konu hakkında derinleşenlerin benimsediği doğru görüş bunun câiz olmadığıdır.

Irâkî şöyle demiştir:[4] İlki, uygulamada olan şeydir. Çünkü müstemlî, hocaya okuyan ve hadisini ona arz eden kimse hükmündedir. Ancak rivayetleri imlâ ettiren hocanın, müstemlînin ifadelerini de duyması şart koşulmuştur,

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 72.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 72; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 198.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 132.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 198.

ولقد انقطع بسبب تركِ ذلك وإهمالِه اتصالُ بعض الكتب في بعض البلاد، بسبب كون بعضهم كان له فَوْت، ولم يُذكر في طبقة السماع إجازة الشيخ لهم، فاتفق أنْ كان بعض المَفُوْتِين آخرَ مَن بقي ممن سمع بعض ذلك الكتاب، فتعذّر قراءة جميع الكتاب عليه، كأبي الحسن ابن الصواف الشاطبي راوي غالب النسائي عن ابن باقا.

ولو عَظُم مجلس المُمْلي فبلَّغ عنه المستملي: فذهب جماعة من المتقدمين وغيرهم إلى أنه يجوز لمن سمع المستمليَ أن يروي ذلك عن المُمْلي.

فعن ابن عيينة أنه قال له أبو مسلم المستملي: إن الناس كثير لا يسمعون، قال: أَسمِعهم أنت.

وقال الأعمش: كنا نجلِسُ إلى إبراهيم النخعي، فَتَتَّسِع الحلْقة، فربما يحدِّث بالحديث فلا يسمعه من تَنَحّى عنه، فيسأل بعضهم بعضاً عما قال، ثم يروونه، وما سمعوه منه.

وعن حماد بن زيد أنه قال لمن استفهمه: كيف قلتَ؟ قال: استفهمْ مَنْ يليك.

قال ابن الصلاح: وهذا تساهلٌ ممن فعله، **والصواب الذي قاله المحققون: أنه لا يجوز ذلك.**

وقال العراقي: الأول هو الذي عليه العمل، لأن المُستملي في حكم مَن يقرأ على الشيخ، ويعرض حديثه عليه، ولكن يُشترط أن يَسمع الشيخُ المملي لفظَ المستملي،

kendisine okuyan kimsede olduğu gibi. İhtiyata uygun olan tavır hadisi bu şekilde alan ilim tâlibinin edâ esnasında, semâının tamamını ya da bazı ifadelerini müstemlîden aldığını açıklamasıdır. Nitekim İbn Huzeyme ve daha başkaları bunu "Bize falancanın aktarmasıyla nakletti" diyerek uygulamışlardır.

Sahîhayn'da Câbir b. Semüre'nin şöyle dediği nakledilir: Hz. Peygamber'in (*sav*) "12 yönetici/*emîr* olacak" buyurduğunu işittim. Ancak rivayette işitmediğim bir ifade vardı. Bunu babama sorduğumda ise "Tamamı Kureyş'ten olan" dedi. Müslim, Câbir'in, babasından açıklama istediğine dair ifadesinden bahsetmeksizin rivayeti tam olarak ondan nakleder.[1]

Ahmed b. Hanbel bilinmesine rağmen hocanın anlaşılamayacak şekilde yuttuğu kelime ile ilgili olarak şöyle der: "Onun hocadan rivayetinde sıkıntı olmayacağını umuyorum." O, müstemlîye sorulan ifade için ise "İfade üzerinde ittifak varsa onun kendisinden rivayetinde herhangi bir sorun yoktur" demiştir.[2]

Halef b. Sâlim el-Muharrimî'nin [ö. 231/846] ise buna cevâz vermediği nakledilir. O şöyle der: İbn Uyeyne'nin "haddesenâ" ifadesini kastederek "Bize Amr b. Dînâr haber verdi [*nâ Amr b. Dînâr*]" dediğini işittim. Ona "haddesenâ desene" denildiğinde şu cevabı vermiştir: "Hayır, söylemem. Çünkü ben kalabalık dolayısıyla onun 'haddesenâ' ifadesinin üç harfini yani 'ha, dal ve se'yi işitmedim."[3]

Halef b. Temîm şöyle der: Sevrî'den [ö. 161/778] on bin kadar hadis dinledim. Arkadaşıma bazı hadisleri sorardım. Bu durumu Zâide'ye açtım. Şu cevabı verdi: "Sadece ezberlediğini, kulağının işittiği hadisleri naklet." Ben de o rivayetleri bıraktım.[4]

Beşincisi: Bizatihi kendisi naklettiğinde sesi tanınıyor ya da kendisine okunduğunda dinleme mekanında [*mesma'*] yani duyulabilecek bir mekanda bulunduğu biliniyorsa örtünün arkasında bulunan kişiden yapılan semâ sahihtir. Bu bilgiyi elde etmek için hocayı tanıyanlardan güvenilir birinin haber vermesi yeterlidir.

1 Buhârî, Ahkâm 51; Müslim, İmâre 10.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 73.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 69.
4 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 385.

كالقارئ عليه، والأحوط أن يبين حالة الأداء أن سماعه لذلك أو لبعض الألفاظ من المستملي، كما فعله ابن خزيمة وغيره، بأن يقول: أخبرنا بتبليغ فلان.

وقد ثبت في الصحيحين عن جابر بن سمرة: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم يقول: «يكونُ اثنا عشَرَ أميراً» فقال كلمة لم أسمعها، فسألت أبي فقال: «كلهم من قريش»، وقد أخرجه مسلم عنه كاملاً من غير أن يفصل جابر الكلمة التي استفهمها من أبيه.

وقال أحمد بن حنبل في الحرف يدغمه الشيخ فلا يفهم عنه وهو معروف: أرجو أن لا تضيق روايته عنه، وقال في الكلمة تُسْتفهم من المستملي: إن كانت مجتمَعاً عليها فلا بأس بروايتها عنه.

وعن خلف بن سالم المُخَرِّمي منعُ ذلك فإنه قال: سمعت ابن عيينة يقول: نا عمرو بن دينار، يريد: حدثنا، فإذا قيل له: قل: حدثنا، قال: لا أقول، لأني لم أسمع من قوله «حدثنا» ثلاثة أحرف، لكثرة الزحام، وهي: ح د ث.

وقال خلف بن تميم: سمعت من الثوري عشرة آلاف حديث أو نحوَها، فكنت أستفهم جليسي، فقلت لزائدة، فقال: لا تحدث منها إلا بما حفظ قلبك وسمع أذنك، فألقيتُها.

الخامس: يصح السماع مِن مَن هو وراء حجاب إذا عُرف صوته إنْ حدّث بلفظه، أو عُرف حضوره بِمَسْمعٍ أي: مكانٍ يُسمع منه إنْ قرئ عليه، ويكفي في المعرفة بذلك خبر ثقة من أهل الخِبرة بالشيخ.

Şu'be ise bizzat hocanın görülmesini şart koşar ve şöyle der:[1] "Muhaddis sana hadis nakletmiş ancak sen onun yüzünü görmemişsen ondan rivayette bulunma! Zira o, hocanın kılığına girip 'haddesenâ, ahberanâ' diyen bir şeytan olabilir." Bu, doğru görüşün ve cumhurun kanaatinin aksinedir. Hz. Peygamber (*sav*) "Bilal ezanı gece okur…" hadisindeki ifadesiyle, sesini işittikleri halde kendisini görmemelerine rağmen müezzin İbn Ümmü Mektûm'un sesine itimat edilmesini emretmiştir. Selef, Hz. Âişe [ö. 58/678] ve onun dışındaki müminlerin annelerini perde arkasından hadis naklederken dinlerlerdi.

Altıncısı: Hoca semâın ardından, naklettiği hadislerde kendisinden kaynaklanan herhangi bir hatadan ya da hadisteki şüpheden bahsetmeksizin "Benden rivayet etme", "Sana aktardığım şeylerden vazgeçtim" ya da "Onları benden nakletmene izin vermiyorum" gibi ifadeler kullansa bile o rivayetlerin nakledilmesi engellenemez. Eğer mezkûr durumlar gibi bir sorundan bahsetmişse bu durumda rivayetten geri durulur.

Eğer hoca semâı özel bir gruba tahsis etmiş ancak onun haberi olmaksızın grup dışında birileri de onu dinlemişse, bunların hocadan rivayette bulunmaları câizdir. Hoca "Size haber veriyor, falancaya haber vermiyorum" dese de, bu ifade o falancanın semâının sıhhatine herhangi bir zarar vermez. Bu görüşü Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî, Hâfız Ebû Saîd en-Neysâbûrî'nin [ö. 431/1039] konu hakkında sorusuna cevap olarak dile getirmiştir.

Fayda:

Mâverdî şöyle der:[2] Hadisi dinleyen kişinin dinleme yetisine sahip olması şart koşulur; sağırın bizzat kendisinin okuması ise câizdir.

[İcâzet]

Tahammül yollarının üçüncüsü icâzettir.

O dokuz kısma ayrılmaktadır. Ancak musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh gibi icâzetin yedi kısmından bahsetmiştir.[3]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 414.
2 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 90.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 134-144.

وشَرَط شعبة رؤيته قال: إذا حدّثك المحدِّث فلم تَرَ وجهه فلا تَرْو عنه، فلعله شيطان قد تصوَّر في صورته، يقول: حدثنا وأخبرنا!!

وهو خلافُ الصوابِ وقولِ الجمهور، فقد أمر النبي صلى الله عليه وسلم بالاعتماد على سماعِ صوتِ ابن أم مكتوم المؤذِّن، في حديث: «إن بلالاً يؤذِّن بليل» الحديثَ، مع غيبةِ شخصه عمن يسمعه، وكان السلف يسمعون من عائشةَ وغيرِها من أمهات المؤمنين، وهنَّ يحدِّثن من وراء حجاب.

السادس: إذا قال المُسمِع بعد السماع: لا تَرْوِ عني، أو: رجعت عن إخبارك أو: ما أَذِنت لك في روايته عني، ونحوَ ذلك، غيرَ مسنِدٍ ذلك إلى خطأ منه فيما حدث به أو شكٍّ فيه ونحوِه: لم تَمتنِع روايته، فإنْ أسنده إلى نحو ما ذُكر: امتنعتْ.

ولو خَصَّ بالسماع قوماً، فسمع غيرهم بغير علمه، جاز لهم الرواية عنه، ولو قال: أُخبِركم ولا أُخبِر فلاناً: لم يضرَّ ذلك فلاناً في صحة سماعه قاله الأستاذ أبو إسحاق الإسفَرايني، جواباً لسؤال الحافظ أبي سعيد النيسابوري عن ذلك.

فائدة:

قال الماوردي: **يشترط كون المتحمِّل بالسماع سميعاً، ويجوز أن يقرأ الأصمُّ بنفسه.**

القسم الثالث من أقسام التحمل: الإجازة، وهي أضربٌ تسعة، وذكرها المصنف كابن الصلاح سبعةً.

Birincisi: Belirli bir kimseye belirli bir şeyin icâzetinin verilmesi. "Sana, size, veya falan yere nisbeli filancaya Buhârî'nin icâzetini verdim" ya da "Sana fihristimde bulunanların yani rivayetlerimin tamamının icâzetini verdim" ifadeleri gibi. *Teskîfü'l-Lisân* müellifi [Ömer b. Halef b. Mekkî es-Sıkıllî] [ö. 501/1108] şöyle der: "[Fihrist kelimesinin] doğrusu dururken de geçerken de açık te iledir. Bazıları kelimeyi yumuşak he ile bitiriyorsa da bu hatalıdır. O 'Kitapların tamamı' anlamına gelen Farsça bir kelimedir." Bu, münâvelesiz icâzet çeşitlerinin en üst mertebesidir.

Ehl-i hadîs ve daha başka branşlardan cumhûrun benimsediği doğru görüş ve aynı zamanda yerleşik hal alan uygulama, icâzetle rivayetin câiz olduğu ve onunla amel edileceği yönündedir. Ebü'l-Velîd el-Bâcî ve [Kadı] İyâz bu hususta icmâ olduğunu iddia ederler. Ebû Mervân et-Tubnî [ö. 457/1065] ise onun sahih olduğunu belirtmekle yetinmiştir.[1]

Çeşitli ilim dallarından bir grup ise icâzeti geçersiz kabul eder. Muhaddislerden Şu'be -o "İcâzet câiz olsaydı rıhle ortadan kalkardı" demiştir-, İbrahim el-Harbî [ö. 285/899], Ebû Nasr [Ubeydullah b. Saîd el-Siczî] el-Vâilî [ö. 444/1052], Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî [ö. 369/979],[2] fakîhlerden ise Kadı [Ebû Ali Muhammed b. Ahmed] Hüseyin [el-Merverrûzî] [ö. 462/1069], Mâverdî, Ebû Bekir [Muhammed b. Abdüllatîf] el-Hocendî eş-Şâfiî [ö. 552/1157] ve Ebû Tâhir ed-Debbâs el-Hanefî [ö. 474/1081][3] bu görüşü benimserler. Ondan [yani Debbâs'tan] nakledildiğine göre bir kimseye "Benden işitmediğin şeyleri benden rivayet etmene icâzet verdim" demek, "Benim adıma yalan söylemene icâzet verdim" demek gibidir. Şeriat işitilmeyen şeyin rivayetini meşrû görmez.

Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biri de icâzetin câiz olmadığı yönündedir.[4] Âmidî bu görüşü Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan [ö. 182/798],[5] Kadı Abdülvehhâb ise Mâlik'ten nakleder.[6] İbn Hazm [ö. 456/1064] ise icâzeti "O, câiz olmayan bir bid'attir" diye niteler.[7]

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 89-90; Bâcî, *İhkâmü'l-Fusûl*, s. 360.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 313, 315, 316.
3 Silefî, *Vecîz*, s. 61.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 317, 324.
5 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 143.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 316, 323.
7 İbn Hazm, *el-İhkâm*, I, 274.

الأول: أن يُجيز معيناً لمعين، كأجزتك، أو أجزتكم، أو أجزت فلاناً الفلانيَّ البخاريَّ، أو: ما اشتملتْ عليه فِهْرِستي أي: جملةُ عدد مروياتي. قال صاحب **تثقيف اللسان**: الصواب: أنها بالمثناة الفوقية وقوفاً وإدماجاً،وربما وَقف عليها بعضهم بالهاء، وهو خطأ، قال: ومعناها جملة العدد للكتب، لفظة فارسية. وهذا أعلى أضرُبِها أي: الإجازةِ المجردةِ عن المناولة.

والصحيح الذي قاله الجمهور من الطوائف أهلِ الحديث وغيرِهم واستقر عليه العمل: جوازُ الرواية والعملُ بها وادّعى أبو الوليد الباجي، وعياض الإجماع عليها، وقَصَر أبو مروان الطُّبْني الصحة عليها.

وأبطلَها جماعاتٌ من الطوائف من المحدثين: كشعبة، قال: لو جازت الإجازة لبطلت الرحلة، وإبراهيمَ الحربيِّ، وأبي نصْر الوائلي، وأبي الشيخ الأصبهاني، والفقهاء: كالقاضي حسين، والماوردي، وأبي بكر الخُجَنْدي الشافعي، وأبي طاهر الدباس الحنفي، وعنه: أن من قال لغيره: أجزتُ لك أن ترويَ عني ما لم تسمع، فكأنه قال: أجزت لك أن تكذب عليّ! لأن الشرع لا يبيح رواية ما لم يسمع.

وهو إحدى الروايتين عن الشافعي وحكاه الآمِدي عن أبي حنيفة، وأبي يوسف، ونقله القاضي عبد الوهاب عن مالك، وقال ابن حزم: إنها بدعة غير جائزة،

İcâzeti veren ve alan kimselerin icâzetinin verilen kitabı bilmeleri durumunda geçerli, aksi takdirde geçersiz olduğu da söylenmiştir. Bu görüşü Hanefîlerden Ebû Bekir [el-Cessâs] er-Râzî [ö. 370/981] tercih etmiştir.[1]

Bazı Zâhirî âlimler ve onların takipçileri[2] icâzet metodu ile rivayette bulunmak câiz ise de mürsel gibi onunla yani icâzetle alınan rivayetle de amel edilemeyeceğini söylemiştir. Bu görüş geçersizdir. Çünkü icâzet metodunda, bu metotla alınan rivayetin muttasıl oluşuna ve bu metoda olan güvene halel getirecek bir husus bulunmamaktadır. Evzâî'den ise bunun aksi yönde bir görüş nakledilir. Ona göre bu metotla rivayette bulunmak uygun değildir ancak böyle elde edilen bir rivayetle amel edilebilir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[3] Onun câiz olduğuna dair yapılan izahlarda anlaşılamayan noktalar vardır. En uygunu şöyle demektir: Hoca rivayetlerini nakletmek üzere talebeye icâzet vermişse, bu ona bir seferde bütün rivayetlerini söylemesi anlamına gelir ve tıpkı tek tek rivayet etmesi gibidir. Bu rivayetlerin nakli, kırâat metodunun aksine sözlü olarak[4] yapılma şartına bağlı değildir. Burada amaçlanan anlatma ve anlamanın gerçekleşmesidir. Bu da maksadı ifade edecek bir icâzet ile hâsıl olur.

Hatîb [el-Bağdâdî] *el-Kifâye*'de şöyle demiştir:[5] İlim ehli bazı kimseler icâzet metodunun câiz olduğuna dair şu hadisi delil gösterdiler: Hz. Peygamber (*sav*) Berâe Sûresini bir sahîfeye yazarak Ebû Bekir'e yollamış, sonrasında Ali b. Ebû Tâlib'i göndermiş, o da sahîfeyi Ebû Bekir'den almıştır. Ancak ne Hz. Ebû Bekir ona okumuş ne de o okumuştur. Mekke'ye vardığında ise sahîfeyi açıp insanlara okumuştur.

Râmehürmüzî'nin isnâdlı olarak naklettiğine göre[6] Kerâbîsî [ö. 248/862], Şâfiî'ye kitaplarını okumayı istediğinde o bundan kaçınıp şöyle demiştir: "Za'ferânî'nin [ö. 260/874] kitaplarını al ve istinsâh et. Sana icâzet verdim." Böylece Kerâbîsî, kitapları icâzet metodu ile almıştır.

Münâvele ile birlikte icâzet ise dördüncü kısımda ele alınacaktır.

1 *el-Fusûl*, III, 192.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 311.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 135.
4 *Tedrîb* nüshalarındaki ifade "kat'an" şeklinde ise de tercümeye İbnü's-Salâh'ın eserindeki ifade yansıtılmıştır. M. Avvâme de "nutkan" ifadesini metne çekmiştir (*Tedrîb*, IV, 275) [çevirenin notu].
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 313.
6 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 448.

وقيل: إنْ كان المُجيز والمجاز عالمَيْن بالكتاب جاز، وإلا فلا، واختاره أبو بكر الرازي من الحنفية.

وقال بعض الظاهرية ومتابعيهم: لا يعمل بها أي: بالمرويّ بها كالمرسَل مع جواز التحديث بها، وهذا باطل لأنه ليس في الإجازة ما يقدح في اتصال المنقول بها وفي الثقة به، وعن الأوزاعي: عكس ذلك، وهو العمل بها دون التحديث.

قال ابن الصلاح: وفي الاحتجاج لتجويزها غموض، ويتَّجه أن يقال: إذا أجاز له أن يروي عنه مروياتِه فقد أخبره بها جملةً، فهو كما لو أخبره بها تفصيلاً، وإخبارُه بها غير متوقف على التصريح نطقًا كما في القراءة، وإنما الغرض حصول الإفهام والفهم، وذلك حاصل بالإجازة المفهمة.

وقال الخطيب في **الكفاية**: احتج بعض أهل العلم لجوازها بحديث: أن النبي صلى الله عليه وسلم كتب سورة براءة في صحيفة ودفعها لأبي بكر، ثم بعث عليّ بن أبي طالب فأخذها منه ولم يقرأها عليه، ولا هو أيضاً، حتى وصل إلى مكة ففتحها وقرأها على الناس.

وقد أسند الرامهرمزي عن الشافعي أن الكرابيسي أراد أن يقرأ عليه كتبه فأبى، وقال: خذ كتب الزعفراني فانسخها فقد أجزت لك، فأخذها إجازة.

أما الإجازة المقترِنة بالمناولة فستأتي في القسم الرابع.

Uyarı:

Biz icâzetin geçerli bir metot olduğunu belirttiğimizde akla gelen, arz olmaksınız verilen icâzettir. Doğrusu da budur. Zerkeşî bu konuda farklı görüşlerin bulunduğunu nakleder:[1]

Zerkeşî'nin Ahmed b. [Muhammed b. Hâlid] Müyesser el-Mâlikî'ye [ö. 309/922] nispet ettiği ikinci görüş, usûlüne uygun olarak verilen icâzetin, kalitesiz bir semâdan daha iyi olduğudur. [Zerkeşî] "Derinlemesine araştırma yapan kimselerden biri icâzetin mutlak olarak semâdan üstün olduğu görüşünü tercih etmiştir" demektedir.

Üçüncü görüş ise semâ ile icâzetin aynı seviyede olduğudur. İbn Ât [eş-Şâtıbî]'nin [ö. 609/1212] *Reyhânetü't-Teneffüs* adlı eserinde Abdurrahman b. Ahmed b. Bakî b. Mahled'den [ö. 366/976] naklettiğine göre o şöyle derdi: "İcâzet, bana, babama ve dedem [Bakî b. Mahled'e] [ö. 276/889] göre semâ gibidir."

Tûfî [ö. 716/1316] ise şöyle der: "Doğrusu konuyu ayrıntılı olarak ele almaktır. Selef döneminde semâ daha iyiydi. Ancak eserlerin tedvîni, sünnetlerin derlenip meşhur olmasının ardından iki metot arasında fark kalmamıştır."

İkincisi: Belirli bir kimseye "Dinlediğim şeylerin veya rivayetlerimin tamamının icâzetini sana ya da size verdim" ifadesinde olduğu gibi belirli olmayan bir şeyin icâzetinin verilmesi. Bundaki yani bunun cevâzındaki ihtilâf ilk kısımdan daha kuvvetli ve çoktur. Farklı ilim dallarına mensup âlimlerin geneli bununla rivayette bulunmaya cevâz vermiş ve gerekli şartları taşıması halinde bu metotla nakledilen rivayetlerle amel etmenin vâcib olduğunu belirtmişlerdir.

Üçüncüsü: "Müslümanların tamamına veya her bir kimseye ya da kendi dönemimdeki herkese icâzet verdim" ifadelerinde olduğu gibi genel bir niteleme ile anılan, belirli olmayan kişilere icâzet verme. Geç dönem âlimleri bu tür icâzette ihtilâf etmişlerdir. Eğer hoca onu yani genel icâzeti, "Şu şehirdeki ilim tâliplerine ya da bundan önce bana hadis okuyan kimselere icâzet verdim" gibi sınırlayıcı bir nitelemeyle olursa bu câiz olmaya kayıt konulmayan icâzetten daha yakındır.

1 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 1001.

تنبيه:

إذا قلنا بصحة الإجازة فالمتبادر إلى الأذهان أنها دون العرض، وهو الحقُّ، وحكى الزركشي في ذلك مذاهب.

ثانيها ـ ونَسَبه لأحمدَ ابنِ ميسَّر المالكيِّ ـ: أنها على وجهها خير من السماع الرديء. قال: واختار بعض المحققين تفضيل الإجازة على السَّماع مطلقاً.

ثالثها: أنهما سواء. حكى ابن عاتٍ في **ريحانة التنفس** عن عبد الرحمن بن أحمد بن بَقيّ بن مَخْلَد أنه كان يقول: الإجازة عندي وعند أبي وجدّي كالسَّماع.

وقال الطُّوْفي: الحقُّ التفصيل، ففي عصر السلف السَّماع أولى، وأما بعد أن دوِّنت الدواوين وجُمعت السنن واشتهرتْ: فلا فرق بينهما.

الضرب الثاني: يُجيزُ معيَّناً غيرَه أي: غيرَ معيَّن **كـ: أجزتُك** أو: أَجَزتكم جميع **مسموعاتي** أو مروياتي، **فالخلاف فيه** أي: في جوازها **أقوى وأكثر** من الضرب الأول، **والجمهور من الطوائف جوَّزوا الرواية** بها **وأوجبوا العمل** بما رُوي **بها** بشرطه.

الثالث: يُجيزُ غيرَ معيَّن بوصف العموم، كأجزتُ جميع **المسلمين، أو كلَّ أحد، أو أهلَ زماني، وفيه خلاف للمتأخرين، فإنْ قيدها** أي: الإجازةَ العامةَ **بوصفٍ حاصرٍ** كأجزتُ طلبة العلم ببلدِ كذا، أو: منْ قرأ عليَّ قبل هذا: **فأقربُ إلى الجواز** من غير المقيَّدة بذلك،

Hatta Kadı İyâz şöyle der:[1] Âlimlerin bunun câiz olduğu hakkında ihtilâf ettiği kanaatinde değilim. Bu metodu men eden herhangi birini de görmedim. Çünkü bu ifade "Falancanın evlatlarına" veya "Falancanın kardeşlerine" ifadelerinde olduğu gibi sınırlamış ve nitelemiştir.

[İbnü's-Salâh nitelemeye eklediği], "sınırlayıcı" ifadesiyle, [sadece niteleme içeren] "şu şehrin halkı" gibi sınırlamanın olmadığı icâzetleri devre dışı bırakmaktadır. Çünkü bu da kayıtsız genellemeler gibidir. Kastallânî bu konuyu müstakil olarak ele almış ve belli bir şehir, bölge halkına ya da belli bir mezhebe bağlı olan kimselere dair örnekler vermiştir.

Kadı Ebü't-Tayyib [Tâhir b. Abdullah] et-Taberî [ö. 450/1058], Hatîb el-Bağdâdî,[2] Ebû Abdullah b. Mende, Ebû Abdullah [Muhammed] İbn Attâb [ö. 462/1070], Hâfız Ebü'l-Alâ Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemedânî [ö. 569/1173],[3] Ebü'l-Fazl İbn Hayrûn [ö. 488/1095],[4] Ebü'l-Velîd b. Rüşd [ö. 520/1126] ve Silefî gibi daha başkaları ve bazı âlimlerin, isimlerini bir ciltte derlediği ve çokluklarından dolayı harf sırasına göre tertip ettiği pek çok kimse genel icâzeti câiz gören âlimlerdendir.

Üstat İbnü's-Salâh bunun uygun olmadığı görüşüne meylederek "Kendisine itimat edilen herhangi bir âlimin bu şekilde rivayette bulunduğu duyulmamıştır" der[5] ve sözlerine şöyle devam eder: İcâzetin bizzat kendisinde bir tür zayıflık vardır. Bu şekilde bir genişlik ve serbestlik gösterildiğinde ise zayıflık kat be kat artar.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: Kanaatimce bu tür icâzeti sahih görenlerin ifadelerinden, bu şekilde alınan rivayetleri nakletmeye de cevâz verdikleri anlaşılmaktadır. Bu da mezkûr yöntemin sahih olmasını gerektirir. Eğer kendisiyle rivayette bulunulmayacaksa bu yöntemi sahih kabul etmenin ne anlamı var?[6] Nevevî *er-Ravza*'da da bunun sahih olduğuna dair kanaatini açıklamıştır.[7]

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 101.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 325-6.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 99.
4 Silefî, *el-Vecîz*, s. 98.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 137.
6 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 139.
7 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, XI, 158.

بل قال القاضي عياض: ما أظنهم اختلفوا في جواز ذلك، ولا رأيت منْعه لأحد، لأنه محصور موصوف، كقوله: لأولاد فلان، أو إخوة فلان.

واحترز بقوله «حاصر»: عما لا حصر فيه، كأهل بلد كذا، فهو كالعامة المطلَقة، وأفرد القسطلاّني هذه بنوع مستقل، ومثّله: بأهل بلد معين، أو إقليم، أو مذهب معين.

ومن المجوِّزين للعامة المطلَقة: القاضي أبو الطيب الطبري، والخطيب البغدادي، وأبو عبد الله ابن منده، و أبو عبد الله ابن عتاب، والحافظ أبو العلاء الحسن بن أحمد العطار الهَمَذاني، وآخرون كأبي الفضل ابن خَيرون، وأبي الوليد ابن رشد، والسِّلَفي، وخلائقَ، جمعهم بعضهم في مجلد، ورتَّبهم على حروف المعجم لكثرتهم.

قال الشيخ ابن الصلاح ميلاً إلى المنع: ولم نَسْمع عن أحدٍ يُقتدى به الروايةُ بهذه قال: والإجازة في أصلها ضعفٌ، وتَزداد بهذا التوسُّع والاسترسال ضعفاً كثيراً.

قال المصنف: قلت: الظاهر من كلام مصححيها جوازُ الرواية بها، وهذا يقتضي صحتها وأيُّ فائدة لها غيرُ الرواية بها! وكذا صرَّح في **الروضة** بتصحيح صحتها.

Irâkî şöyle der:[1] "Erken dönem âlimlerinden Hâfız Ebû Bekir İbn Hayr;[2] geç dönem âlimlerinden ise Şeref ed-Dimyâtî [ö. 705/1306] ve daha başkaları icâzetin bu türüyle rivayette bulunmuşlardır. İbnü'l-Hâcib de bunu sahih kabul etmiştir."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Genel olarak bu şekilde rivayette bulunmadan dolayı insanın gönlünde bir ukde kalır. İhtiyata yakışır olan bu şekilde rivayette bulunmamaktır."

[Irâkî] şöyle demiştir: "[Umûmî icâzete] herhangi bir nitelikle kayıt getirilmişse, doğru olan bunun câiz olduğudur." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] mutlak umûmî icâzet hakkında benzer görüşleri dile getirerek şöyle demiştir:[3] "Fakat umûmî icâzetle rivayette bulunmak hadisi mu'dal olarak nakletmekten iyidir."

Bulkînî [ö. 805/1403] şöyle der:[4] Genel icâzetin aslının İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ta "Affân → Hammâd → Ali b. Zeyd → Ebû Râfi' → Ömer b. el-Hattâb" isnâdıyla zikrettiği[5] "Arapların esrilerinden vefâtıma şâhit olan/erişenler hürdür" rivayeti olduğu söylenir. Ancak bu rivayette konuya delâlet eden herhangi bir husus bulunmamaktadır. Çünkü geçerli olan âzât hâdisesi, icâzetin aksine zabt, rivayet etme ve amel gibi hususlara ihtiyaç duymaz. İcâzette rivayette bulunma, amel ve zabt söz konusudur. Bu rivayetin konuya delil olarak sunulması doğru değildir. Şayet Hz. Peygamber'den (*sav*) sahih olarak gelen "Benden aktarın" ifadesi delil olarak kullanılsaydı, konuya daha kuvvetli bir delil olurdu. [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

Fayda:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *el-Mu'cem*'inde şöyle demiştir:[6] Muhammed b. Ahmed b. Arrâm el-İskenderî [ö. 777/1375] şöyle derdi: Bir hocadan (H2) bir hadisi işittiğimde, ayrıca söz konusu hadisi, bu hocanın (H2) icâzetle aldığı şeyhten (H1) işiten başka bir hoca (H3) bana o hadisin icâzetini vermişse şöyle bir durum ortaya çıkar:

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 202-3; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 645.
2 İbn Hayr, *el-Fehrese*, s. 445.
3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 126.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 337.
5 İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 342.
6 İbn Hacer, *el-Mecma'u'l-Müesses*, II, 639. (Süyûtî'nin atıf yaptığı yerde İskenderî ile ilgili malumat verilmişse de, onun İbn Hacer'den yaptığı alıntı yer almaz [çevirenin notu].)

قال العراقي: وقد رَوَى بها من المتقدمين: الحافظ أبو بكر ابن خير، ومن المتأخرين: الشرف الدِّمياطي وغيره، وصححها أيضاً ابن الحاجب.

قال: وبالجملة ففي النفس من الرواية بها شيء، والأحوط ترك الرواية بها.

قال: إلا المقيَّدةَ بنوعِ حصرٍ فإن الصحيح جوازها، انتهى.

وكذا قال شيخ الإسلام في العامة المطلقة، قال: إلا أن الرواية بها في الجملة أولى من إيراد الحديث معضلاً.

قال البُلقيني: وما قيل من أن أصل الإجازة العامة: ما ذكره ابن سعد في **الطبقات**: حدثنا عفان، حدثنا حماد، حدثنا علي بن زيد، عن أبي رافع: أن عمر بن الخطاب قال: «من أدرك وفاتي من سَبْي العرب فهو حر»: ليس فيه دلالة، لأن العتق النافذ لا يَحتاج إلى ضبط وتحديث وعمل، بخلاف الإجازة،

ففيها تحديث وعمل وضبط، فلا يصح أن يكون ذلك دليلاً لهذا، ولو جُعل دليلُه ما صحّ من قول النبي صلى الله عليه وسلم: «بلِّغوا عني» الحديثَ: لكان له وجه قوي، انتهى.

فائدة:

قال شيخ الإسلام في **معجمه**: كان محمد بن أحمد ابن عَرّام الإسكندري يقول: إذا سمعتُ الحديث من شيخ، وأجازنيه شيخ آخر سمعه من شيخٍ رواه الأولُ عنه بالإجازة،

Hadisi semâ ettiğim hoca (H2), ilgili şeyhten (H1) icâzetle rivayet etmiş; icâzetle alan hocam (H3) da aynı hocadan (H1) semâ ile nakletmiş olduğu için bu semâ üzerine semâ hükmündedir. [İbn Hacer'in ifadesi burada bitti.]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bunu *Emâlî*'sinde ve tahriclerinde çokça yapmaktadır.

Derim ki: Bu anlatılanlardan hareketle şöyle denilmesi gerektiği kanaatine vardım: Bir hocadan genel icâzetle rivayette bulunan birisinden özel icâzetle nakilde bulunuyorsan ve aynı zamanda söz konusu hocadan özel icâzetle rivayette bulunan bir başkasından genel icâzetin varsa bu, özel icâzetle hadis alan birisinden özel icâzetle hadis alma hükmündedir.

Buna şu örnek verilebilir: Ben, kendisine birtakım hadisler arz edip onun da bana özel icâzet verdiği hocam Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed et-Tenkezî [ö. 871/1466] vasıtasıyla Cemâlüddîn el-İsnevî'den [ö. 772/1370] rivayette bulunuyorum. Zira Tenkezî, kendisine özel olarak icâzet vermemiş olsa da İsnevî'nin hayatta olduğu döneme yetişmiş biri. Öte yandan da ben İsnevî'den özel icâzetle rivayette bulunan Ebü'l-Feth el-Merâgî'den [ö. 859/1455] genel icâzetle rivayette bulunuyorum.

Dördüncüsü: Hocanın belirli bir kişiye belirli olmayan kitapların ya da kimliği belli olmayan birine kendisine ait belli bir kitabın icâzetini vermesi. Örneğin "Sünen" türünde eserler rivayet etmesine rağmen [hangisi olduğu tasrih etmeksizin] "Sana *Kitâbü's-Sünen*'in icâzetini verdim", "Rivayetlerimden bir kısmının icâzetini verdim", aynı ismi taşıyan bir grup râvi olmasına rağmen "Muhammed b. Hâlid ed-Dımaşkî'ye icâzet verdim" gibi ifadeler kullanır ve bu meselelerdeki kastı anlaşılamazsa bu tür bir icâzet geçersizdir. Herhangi bir karîne ile kastı anlaşılırsa geçerli olur.

Eğer hoca icâzet talebinde veya başka bir şeyde isimleri belirtilen bir grup râviye icâzet verse ancak onların kim olduklarını, neseplerini, sayılarını bilmese ve kim olduklarını araştırmasa ve aynı şekilde icâzeti isteyenin adı belirtilse ancak hoca onun kimliğini bilmese de icâzet geçerlidir. Aynı durumda iken yani hoca onların kimliklerini, isimlerini ve neseplerini bilmediği halde hocanın semâ meclisinde ondan hadis almalarında olduğu gibi.

فشيخُ السماع يَروي عن شيخ بالإجازة، وشيخُ الإجازة يرويه عن ذلك الشيخ بعينه بالسماع، كان ذلك في حكم السماع على السماع. انتهى.

وشيخ الإسلام يصنع ذلك كثيراً في أماليه وتخاريجه.

قلت: وظهر لي من هذا أن يقال: إذا رويتَ عن شيخ بالإجازة الخاصة، عن شيخ بالإجازة العامة، وعن آخر بالإجازة العامة، عن ذلك الشيخ بعينه بالإجازة الخاصة، كان ذلك في حكم الإجازة الخاصة، عن الإجازة الخاصة.

مثال ذلك: أن أروي عن شيخنا أبي عبد الله محمد بن محمد التَّنْكَزِي، وقد سمعتُ عليه وأجاز لي خاصة، عن الشيخ جمال الدين الإسنوي، فإنه أدرك حياته، ولم يجزه خاصةً، وأروي عن الشيخ أبي الفتح المَراغي بالإجازة العامة، عن الإسنوي بالخاصة.

الرابع: إجازةٌ لمعيَّن **بمجهولٍ** من الكتب، **أو** إجازةٌ بمعيَّن من الكتب **له** أي: لمجهول من الناس، **كـ:أجزتك كتاب السنن، وهو يروي كُتُباً في السنن**، أو: أجزتك بعض مسموعاتي، **أو: أجزتُ لمحمد بن خالد الدمشقي، وهناك جماعةٌ مشترِكون في هذا الاسم** ولا يتضح مراده في المسألتين: **فهي باطلة**، فإنِ اتّضح بقرينة فصحيحة.

فإن أجاز لجماعة مسمَّين في الاستجازة أو غيرِها، ولم يَعرفهم بأعيانهم ولا أنسابهم ولا عددهم، ولا تصفَّحهم، وكذا إذا سمِّي المسئول له، ولم يعرف عينه: **صحَّتِ الإجازة، كسماعهم منه في مجلسه في هذا الحال أي: وهو لا يعرف أعيانهم ولا أسماءهم ولا عددهم.**

"Falanca her kimi isterse ona icâzet verdim" ya da benzeri ifadelerde ise bilinmezlik ve bir şarta bağlama vardır. Bundan dolayı mechûle verilen icâzet kapsamına girer. Irâkî bunu[1] Kastallânî gibi müstakil olarak ele almıştır. Çünkü bir şarta bağlanan icâzette daha sonra görüleceği üzere bilinmezlik olmama ihtimali de vardır. Doğrusu "İnsanların birine icâzet verdim" ifadesinde olduğu gibi, bilinmezlikten dolayı bunun geçersizliğidir. Kadı Ebü't-Tayyib eş-Şâfiî[2] bunu kesin olarak dile getirmiştir. Hatîb [el-Bağdâdî] "Onların delili, vekâleti şarta bağlama konusuna benzetilmesidir" demiştir.[3]

İcâzetin bu türünü Ebû Ya'lâ İbnü'l-Ferrâ el-Hanbelî [ö. 458/1066] ve Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ubeydullah İbn Amrûs el-Mâlikî [ö. 452/1060] sahih kabul etmiş ve şöyle demişlerdir: Arzu edilmesi durumunda buradaki bilinmezlik ortadan kalkar ve kendisine icâzet verilen kişinin kimliği belirlenir.

Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle der: İbnü'l-Ferrâ'nın, Hz. Peygamber'in (*sav*) Zeyd'i Mute gazvesi için komutan tayin ettiğinde "Eğer Zeyd öldürülürse Ca'fer, Ca'fer öldürülürse İbn Revâha [komutan olsun]" buyurup emîrliği şarta bağlamasını buna delil olarak gösterdiğini işittim.

Yine [Hatîb] şöyle demiştir:[4] Ebû Abdullah ed-Dâmegânî'nin, kendisine icâzet verilen kimsenin aksine, müvekkilin vekili azletmesiyle vekilin görevinin biteceği gerekçesiyle icâzetin bu türüyle vekâleti ayrı değerlendirdiğini işittim.

Irâkî konuyla ilgili olarak şöyle der:[5] Erken dönem âlimlerinden *Târîh* yazarı Hâfız Ebû Bekir b. Ebû Hayseme [ö. 279/892-3] ve Ya'kûb b. Şeybe'nin [ö. 262/875] torunu [olan ve onun *Müsned*'ini nakleden Muhammed b. Ahmed] bu icâzet türünü kullanmışlardır.

Eğer mübhem bir kimsenin isteği şart olarak ileri sürülürse bu tür icâzet kesinlikle geçersiz olur.

Hocanın "İcâzet isteyene icâzet verdim" demesi, geçersiz olma bakımından "Falanca her kimi isterse ona icâzet verdim" demesi gibidir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 204-5.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 103; Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl*, s. 80.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl*, s. 82.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl*, s. 82-3.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 205-6.

وأما أجزتُ لمن يشاءُ فلانٌ، أو نحوَ هذا: ففيه جهالة وتعليق بشرطٍ، ولذلك أُدخل في ضرب الإجازة المجهولة، والعراقي أفرده ـ كالقسطلاّني ـ بضربٍ مستقل، لأن الإجازة المعلَّقة قد لا يكون فيها جهالة، كما سيأتي: **فالأظهر بطلانه** للجهل، كقوله: أجزت لبعض الناس، **وبه قطع القاضي أبو الطيب الشافعي** قال الخطيب: وحجتهم القياس على تعليق الوكالة.

وصححه أي: هذا الضربَ من الإجازة أبو يعلى **ابن الفرّاء الحنبلي، و** أبو الفضل محمد بن عُبيدالله **بن عُمروس المالكي** وقالا: إن الجهالة ترتفع عند وجود المشيئة، ويتعين المجاز له عندها.

قال الخطيب: وسمعت ابن الفراء يحتجّ لذلك بقوله صلى الله عليه وسلم لما أمّر زيداً على غزوة مؤْتة: «فإن قُتل زيد فجعفر، فإن قتل جعفر فابن رواحة»، فعلَّق التأمير.

قال: وسمعت أبا عبد الله الدامَغاني يفرق بينها وبين الوكالة بأن الوكيل ينعزل بعزل الموكِّل له، بخلاف المجاز.

قال العراقي: وقد استعمل ذلك من المتقدمين: الحافظُ أبو بكر بن أبي خيثمة صاحب **التاريخ**، وحفيدُ يعقوب بن شيبة.

فإنْ عُلِّقت بمشيئةِ مبهَمٍ بطلتْ قطعاً.

ولو قال: أجزت لمن شاء الإجازة: فهو ك:أجزت لمن يشاء فلان في البطلان،

Hatta bilinmezlik bakımından ondan daha ileridir ve sayısı tespit edilmeyecek kadar çok kişinin isteğine bağlı olması yönüyle daha geniş bir alana yayılmaktadır.

Hocanın "Benden rivayette bulunmak isteyene icâzet verdim" demesi, câiz olmaya [diğerlerinden] daha uygundur. Çünkü bu ifade mevcut durumun gereğini ifade eder. Şöyle ki: Her bir icâzetin gereği, onu rivayeti icâzet verilen kimsenin isteğine bağlamaktır; icâzeti herhangi bir şarta bağlamak değildir. İbnü's-Salâh ise bunu "Arzu edersen sana sattım" ifadesi ile kıyâslamıştır.[1]

Irâkî şöyle der:[2] "Ancak aralarında satılan şeyin tespiti gibi bir fark vardır. Hâlbuki icâzette böyle değildir, müphemlik söz konusudur." [Irâkî sözlerine] şöyle devam eder: Doğru olan görüş bu tarz icâzetin geçerli olmadığıdır. Bu ifade "Eğer benden rivayette bulunmayı istiyorsan benden rivayet etmene icâzet verdim" şeklinde olmalıdır. Burada en açık ve en kuvvetli olan bunun câiz olmasıdır. Zira bilinmezlik ve gerçek şarta bağlama artık yoktur. [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Bulkînî de *Mehâsinü'l-Istılâh*'da bu görüşe yer verip[3] bu icâzet türünün ilk halinin geçersiz olduğu görüşünü, vasiyet ve vekâlet konularında "Dileyen kimseye vasiyette bulundum" ya da "Onu satmayı arzulayan kimseyi, satma konusunda vekil tayin ettim" gibi ifadelerin geçersiz olmasıyla temellendirmektedir. [Bulkînî devamla] şöyle der: "Diğerlerinin içermediği şeyleri içermesine rağmen vasiyet bâtıl oluyorsa, buradaki icâzet öncelikle bâtıl olur."

Hoca "Eğer benden rivayette bulunmak istiyorsa falanca kişiye icâzet verdim" ya da "İstiyorsan sana", "Hoşlanıyorsan" veya "Arzuluyorsan" derse, doğru olan görüş daha önce geçtiği üzere bunun câiz olduğudur.

Beşincisi: "Falancanın doğacak çocuğuna icâzet verdim" ifadesinde olduğu gibi mevcut olmayana [*ma'dûm*] icâzet. Geç dönem âlimleri bunun sıhhati konusunda ihtilâf etmişlerdir. Eğer hoca "Falancaya -ya da sana-, onun -veya senin- dünyaya gelecek çocuğuna, çocuklarına ve nesilleri sürdükçe onun ardından gelenlere icâzet verdim" gibi mevcut birine atıfla icâzeti zikrederse, bu, câiz olmaya sadece ma'dûma icâzet vermekten daha uygundur.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 139.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 206.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 339.

بل وأكثر جهالة وانتشاراً من حيثُ إنها معلَّقة بمشيئة مَن لا يُحصر عددهم.

ولو قال: أجزت لمن يشاء الرواية عني فأولى بالجواز، لأنه تصريح بمقتضى الحال من حيثُ إن مقتضى كل إجازة تفويضُ الرواية بها إلى مشيئة المُجاز له، لا تعليقٌ في الإجازة، وقاسه ابن الصلاح على: بِعتكَ إن شئت.

قال العراقي: لكن الفرقُ بينهما تعيين المبتاع، بخلافه في الإجازة، فإنه مبهَم، قال: والصحيح فيه عدم الصحة، قال: نعم، وِزانه هنا: أجزت لك أن تروي عني إن شئت الروايةَ عني، قال: والأظهر الأقوى هنا الجواز، لانتفاءِ الجهالة، وحقيقةِ التعليق. انتهى.

وكذا قال البلقيني في **محاسن الاصطلاح**، وأيّد البطلان في المسألة الأولى ببطلان الوصية والوكالة فيما لو قال: وصيت بهذه لمن شاء، أو وكَّلت في بيعها من شاء أن يبيعها، قال: وإذا بطل في الوصية مع احتمالها ما لا يحتملُه غيرها، فهنا أولى.

ولو قال: أجزت لفلان كذا إن شاء روايته عني، أو: لك إن شئتَ أو أحببتَ أو أردتَ فالأظهر جوازه كما تقدم.

الخامس: الإجازة للمعدوم، ك:أجزت لمن يولد لفلان، واختلَف المتأخرون في صحتها، فإنْ عَطَفه على موجود ك:أجزت لفلان ومن يولد له، أو: لك ولولدك، ولعقِبك ما تناسلوا: فأولى بالجواز مما إذا أفرده بالإجازة،

Bu cevâz vakfa kıyâsla elde edilir. Muhaddislerden İmâm Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Davud es-Sicistânî bu ikincisini uygulamış, kendisinden icâzet istendiğinde şöyle demiştir:[1] “Sana, evlatlarına ve onlardan doğacak çocuklara icâzet verdim.” O bu ifadesiyle henüz doğmamış çocukları kastetmiştir.

Bulkînî şöyle der:[2] Bunun mübâlağa ve icâzeti vurgulama anlamına gelmesi ihtimâl dâhilindedir. Kastallânî ise bu ikinci kısmın sahih olduğunu *el-Menhec*'de ifade etmiştir.

Hatîb [el-Bağdâdî] bunun ilk türünü de câiz görmüş, bu konuda bir cüz telif edip şöyle demiştir: Mâlik ve Ebû Hanîfe ashâbı, aslı [yani babası] mevcut olmasa da ma‘dûma yapılacak vakfı câiz görürler. Yine o, “Nasıl olur da doğumu hocanın vefâtından sonraya tekabül eden birinin ‘Bana falanca/hoca icâzet verdi’ ifadesi sahih olur?” şeklindeki bir soruya şöyle cevap verilebileceğini belirtir:[3] Doğumu, vakıfta bulunan kişinin ölümünden sonraya tekâbül eden birine vakıfta bulunmak nasıl sahih olursa öyle. [Hatîb son olarak] şöyle der: Ayrıca bu iki kişinin dönemleri arasındaki zaman aralığı, iki beldenin uzaklığı mesâbesindedir.

[Hatîb] bu görüşü yani burada zikredilenin sahih olduğu kanaatini İbnü'l-Ferrâ el-Hanbelî ve İbn Amrûs el-Mâlikî'den nakleder. Kadı İyâz ise bunu hadis âlimlerinin geneline nispet eder.[4]

Her ikisi de Şâfiî olan Kadı Ebü't-Tayyib[5] ve İbnü's-Sabbâğ bu görüşün geçersiz olduğunu belirtirler ki, aksi kabul edilemeyecek doğru görüş de budur. Çünkü icâzet, icâzeti verilen şeyi topluca bildirmektir. Ma‘dûma böyle bir bildirim yapılamayacağına göre, ona verilecek icâzetin de sahih olmadığı anlaşılır.

[“Falancanın nesli” gibi herhangi bir kayıt gözetmeden] mutlak anlamda sonradan olacak olana icâzet vermek ise icmâ ile câiz değildir.

Temyiz çağına erişmemiş çocuğa verilen icâzet, Kadı Ebü't-Tayyib ve Hatîb [el-Bağdâdî]'nin net bir şekilde dile getirdikleri sahih görüşe göre geçerlidir.[6] Bu konuda yaş veya daha başka bir hususa bakılmaz.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 325.
2 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 340.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl*, s. 81.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ‘*, s. 104.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl*, s. 80.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 325.

قياساً على الوقف وفَعَل الثاني من المحدثين الإمام أبو بكر عبد الله بن أبي داود السجستاني فقال ـ وقد سُئل الإجازة ـ: قد أجزت لك ولأولادك ولحَبَل الحَبَلة، يعني: الذين لم يولدوا بعدُ.

قال البُلقيني: ويحتمل أن يكون ذلك على سبيل المبالغة وتأكيد الإجازة، وصرح بتصحيح هذا القسم القسطلاّني في المنهج.

وأجاز الخطيب الأول أيضاً، وألّف فيها جزءاً وقال: إن أصحاب مالك وأبي حنيفة أجازوا الوقف على المعدوم، وإن لم يكن أصله موجوداً، قال: وإن قيل: كيف يصح أن يقول: أجاز لي فلان، ومولده بعد موته؟ يقال: كما يصح أن يقول: وقف عليَّ فلان، ومولده بعد موته، قال: ولأنّ بُعْد أحد الزمانين من الآخر كبُعْد أحد الوطنين من الآخر.

وحكاه أي: الصحةَ فيما ذُكر عن ابن الفراء الحنبلي وابن عُمْرُوس المالكي، ونسبه عياض لمعظم الشيوخ.

وأبطلها القاضي أبو الطيب وابن الصباغ الشافعيان، وهو الصحيح الذي لا ينبغي غيره لأن الإجازة في حكم الإخبار جملةً بالمُجاز، فكما لا يصح الإخبار للمعدوم، لا تصح الإجازة له.

أما إجازة من يوجد مطلقاً فلا تجوز إجماعاً.

وأما الإجازة للطفل الذي لا يميز فصحيحة على الصحيح الذي قطع به القاضي أبو الطيب والخطيب ولا يعتبر فيه سنّ ولا غيره

Bazı âlimler ise aksi kanaattedirler ve şöyle derler: Bu durumdaki çocuğun semâı geçerli olmadığı gibi icâzeti de geçerli olmaz. Bu görüşten Ebü't-Tayyib'e bahsedildiğinde şöyle demiştir: Mecliste bulunmayana icâzet vermek sahihtir; ama semâı sahih değildir.

"Hocalarımızın tamamı bunun câiz olduğu kanaatindedirler" diyen Hatîb [el-Bağdâdî] bu konuda şöyle bir delil zikreder:[1] "İcâzet hocanın, rivayetlerini kendisinden nakletmeyi talebesine mübah kılmasıdır. Bu mübâhlık âkil için sahih olduğu gibi âkil olmayan için de geçerlidir."

İbnü's-Salâh ise şöyle der:[2] "Sanki âlimler, isnâdın bekâsı için, ehliyetini elde ettikten sonra edâ etmek üzere çocuğu [erken yaşlarındaki] hadis tahammülü için ehil görmüşlerdir."

Mümeyyiz çocuğa verilecek icâzetin geçerli oluşunda ise herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır.

Uyarı:

Musannif [Nevevî] çocuk meselesini İbnü's-Salâh gibi[3] ma'dûma icâzet konusu bağlamında ele almıştır. Kastallânî ve aynı şekilde Irâkî ise bunu müstakil olarak incelemiştir. Irâkî buna deli, kâfir ve karındaki çocuğa icâzet bahislerini de ilave etmiştir.[4]

Deliye verilen icâzet sahihtir. Nitekim bu, Hatîb'in ifadeleri arasında geçmişti.[5]

Kâfire icâzetle alakalı ise [Irâkî] şöyle demiştir:[6] "Konu hakkında herhangi bir nakil tespit edemedim. Böyle birinin semâının sahih olduğu daha önce geçmişti."

O, sözlerine şöyle devam eder: "Erken ve geç dönem âlimlerinden herhangi birinin kâfire verilen icâzetle ilgili bir ifadesini bulamadım. Sadece tabiplerden Muhammed b. Abdüsseyyid adlı bir şahsın yahûdî iken Ebû Abdullah es-Sûrî'den [ö. 690/1291] hadis dinlediğini ve onun isminin semâ kaydına dinleyenlerle birlikte kaydedildiğini,

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 326.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 142.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 140.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 209.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 325.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 209.

خلافاً لبعضهم حيث قال: لا يصح كما لا يصح سماعه، ولما ذَكَر ذلك لأبي الطيب قال: يصح أن يجيز للغائب، ولا يصح سماعه!.

قال الخطيب: وعلى الجواز كافة شيوخنا، واحتج له بأنها إباحةُ المجيزِ للمجاز له أن يروي عنه، والإباحةُ تصح للعاقل ولغيره.

قال ابن الصلاح: كأنهم رأوا الطفل أهلاً لتحمل هذا النوع، ليؤدي به بعد حصول الأهلية، لبقاء الإسناد.

أما المميز فلا خلاف في صحة الإجازة له.

تنبيه:

أدمج المصنف ـ كابن الصلاح ـ مسألة الطفل في ضرب الإجازة للمعدوم، وأفردها القسطلاني بنوع، وكذا العراقي وضمّ إليها الإجازة للمجنون والكافر والحَمْل.

فأَما المجنون: فالإجازة له صحيحة، وقد تقدم ذلك في كلام الخطيب.

وأما الكافر: فقال: لم أجد فيه نقلاً، وقد تقدم أن سماعه صحيح.

قال: ولم أجد عن أحد من المتقدمين والمتأَخرين الإجازة للكافر، إلا أن شخصاً من الأطباء يقال له محمد بن عبد السيد، سمع الحديث في حال يهوديته على أبي عبد الله الصُّوري، وكُتبَ اسمُه في الطبقة مع السامعين،

Sûrî'nin icâzet verdiği kimseler arasında onun da bulunduğunu, bu hâdisenin Mizzî'nin huzurunda cereyan ettiğini tespit ettim. Eğer Mizzî bunun câiz olmadığı kanaatini taşısaydı asla onaylamazdı. Sonradan Allah bu zata müslüman olmayı nasip etti. Hadis nakletti, ashâbımız ondan hadis dinlediler."

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Fâsık ve bid'atçi ise icâzet verilme bakımından kâfirden önceliklidir. Onlar da kendilerindeki sorun ortadan kalktığı zaman [bid'atçi iken aldıkları rivayetleri] aktarabilirler.

[Irâkî] şöyle demiştir: Karındaki çocukla ilgili Hatîb'inki dışında herhangi bir ifade tespit edemedim. Hatîb "O esnada dünyaya gelmemiş çocuğa icâzet veren bir âlim görmedik" demiş[1] ancak böyle bir şey gerçekleştiği takdirde bunun geçerli olup olmayacağına değinmemiştir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Şüphesiz bu, câiz olmaya ma'dûma icâzetten daha layıktır.

[Irâkî] şöyle demiştir: Üstâdımız Alâî'nin [ö. 761/1359] anne babayla birlikte karındaki çocuk için de icâzet istendiğinde bunu verdiğini gördüm. Ebü's-Senâ [Mahmûd b. Halîfe] el-Menbicî [ö. 767/1366] ise ihtiyatlı davranarak "Bu durumda olup müslüman[2] olacaklara icâzet verdim" yazmıştır.

[Irâkî] şöyle demiştir: Karındaki çocuğa ve daha başkalarına icâzet hususunda daha genel bir tavır sergileyen [Alâî] daha bilgili, daha hâfız ve daha sağlamdır; ama "İcâzet talebinde bulunanların isimlerini, aralarında karında çocuk olup olmadığını öğrenecek bir tarzda kontrol etmemiş olabilir" denilmesi mümkündür. Ancak Ehl-i hadîs'in genel tutumu ancak böyle bir araştırmadan sonra icâzet vermektir.

[Irâkî] şöyle demiştir: "Konu hakkındaki hükmü karında çocuk olup olmadığının bilinebilmesi hakkındaki ihtilâf üzerine bina etmek gerekir. Şayet 'Bilinir' dersek -ki doğru olan budur- icâzet geçerlidir. Eğer bilinemezse bu durumdaki icâzet ma'dûma icâzet gibi olur." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.][3]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 326.

2 *Tedrîb* nüsha ve tahkiklerinde burada metne yansıtıldığı şekliyle "li'l-müslimîn" ifadesi geçer. Irâkî'nin *Şerhu'l-Elfiyye*'sinde de durum aynıdır (s. 209). M. Avvâme ise herhangi kayıt düşmeden "li'l-müsemmeyne" ifadesini metne taşımıştır (*Tedrîb*, IV, 297) [çevirenin notu].

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 208-10.

وأجاز الصوريُّ لهم، وهو من جملتهم، وكان ذلك بحضور المِزّي، فلولا أنه يرى جواز ذلك ما أَقَرّ عليه، ثم هدى الله هذا اليهوديَّ إلى الإسلام وحدّث، وسمع منه أصحابنا.

قال: والفاسق والمبتدع أولى بالإجازة من الكافر، ويؤديان إذا زال المانع.

قال: وأما الحَمْل فلم أجد فيه نقلاً إلا أن الخطيب قال: لم نرهم أجازوا لمن لم يكن مولوداً في الحال، ولم يتعرض لكونه إذا وقع: يصح أوْ لا.

قال: ولا شك أنه أولى بالصحة من المعدوم.

قال: وقد رأيت شيخنا العلائي سئل لحَمْل مع أبويه فأجاز، واحترز أبو الثناء المَنْبِجي فكتب: أجزت للمسلمين فيه.

قال: ومن عمَّم الإجازة للحمْل وغيره أعلم وأحفظ وأتقن، إلا أنه قد يقال: لعله ما اصَّفَحَ أسماء الاستدعاء حتى يَعلم هل فيه حمل أم لا، إلا أن الغالب أن أهل الحديث لا يجيزون إلا بعد تصفّحهم.

قال: وينبغي بناء الحكم فيه على الخلاف في أن الحمل هل يُعلم أوْ لا، فإن قلنا يعلم ـ وهو الأصح ـ صحت الإجازة له، وإن قلنا لا يعلم، فتكون كالإجازة للمعدوم.

انتهى.

Irâkî'nin oğlu Hâfız Veliyyüddîn Ebû Zür'a'nın [ö. 826/1423] *el-Fetâve'l-Mekkiyye*'de -ki bu eser, üstâdımız Hâfız Ebü'l-Fazl [Takiyyüddîn İbn Fehd el-Mekkî] el-Hâşimî'nin [ö. 871/1466] ona sorduğu soruların cevaplarından oluşur- belirttiğine göre cenine ruh üflendikten sonra câiz olması daha uygundur. Cenine ruhun üflenmesinden önce verilen icâzet ise, ruh üflendikten sonra verilen icâzet ile ma'dûma icâzetin arasında bir pozisyonda yer alır. Bu pozisyon, câiz olmama bakımından birincisinden, câiz olma bakımından da ikincisinden daha önceliklidir [yani ruhun üflenmesinden sonraki icâzet bile câiz değilse bu öncelikli olarak câiz değildir; ama ma'dûma icâzet câizdir deniliyorsa bu öncelikli olarak câizdir].

Altıncısı: İcâzet verenin semâ veya icâzet gibi bir metotla henüz elde etmediği rivayetlerin icâzetini, kendisi onları elde ettikten sonra kendisinden nakletmesi için icâzet alana vermesi. Kadı İyâz *el-İlmâ'* adlı eserinde[1] "Âlimlerden bu konu hakkında kanaat serdeden birini görmedim" deyip sözlerine şöyle devam eder: "Bazı geç dönem âlimlerinin ve çağdaşların bunu yaptıklarını gördüm." Sonrasında o, Kurtuba Kadısı Ebü'l-Velîd Yunus b. [Abdullah b.] Mugîs'e [ö. 429/1038] sorulduğu zaman onun bunu men ettiğini ve "Henüz almadığı şeyleri mi sana veriyor? Bu imkânsız!" dediğini nakletmiştir.

[Kadı] İyâz şöyle der: Bu, doğru olan görüştür. Çünkü hoca haberdar olmadığı şeyin icâzetini vermekte, henüz dinlemediği rivayetlerin nakli konusunda izin vermekte ve kendisinin sahih bir [rivayet] izni olup olmayacağını bilmediği bir şeyi ona meşru kılmaktadır.

Musannif [Nevevî] şöyle der: Doğru olan görüş de budur. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "İcâzet, icâzeti verilen şey hususunda topluca haber vermektir" ya da "İzindir" dememiz arasında fark yoktur. Çünkü hakkında bilgi sahibi olunmayan şey haber verilemediği gibi izin verenin o ana kadar elde edemediği bir şey için de izin verilemez. Bu tıpkı sahip olunmayan bir şeyi satılması gibidir.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 106.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 142-3.

وذكر ولده الحافظ ولي الدين أبو زرعة في **فتاويه المكية** ـ وهي أجوبةُ أسئلةٍ سأله عنها شيخنا الحافظ أبو الفضل الهاشمي ـ: أن الجواز فيما بعد نفخ الروح أولى، وأنها قبل نفخ الروح مرتبة متوسطة بينها وبين الإجازة للمعدوم، فهي أولى بالمنع من الأولى، وبالجواز من الثانية.

السادس: إجازة ما لم يتحمَّله المجيز بوجهٍ من سماع أو إجازة ليرويَه المجاز له إذا تحمّله المجيز. قال القاضي عياض في كتابه **الإلماع**: هذا لم أر من تكلم فيه من المشايخ، قال: ورأيت بعض المتأخرين والعصريين يصنعونه، ثم حكى عن قاضي قرطبة أبي الوليد يونس ابن مُغيث منعَ ذلك لما سُئله وقال: يعطيك ما لم يأخذ؟! هذا مُحال.

قال عياض: و هذا هو الصحيح، فإنه يجيزُ ما لا خبر عنده منه، ويأْذنُ له بالحديث بما لم يحدَّث به، ويبيح ما لا يعلم هل يصح له الإذن فيه.

قال المصنف: وهذا هو الصواب قال ابن الصلاح: وسواءٌ قلنا إن الإجازة في حكم الإخبار بالمجاز جملةً، أو إذنٌ، إذْ لا يُخْبَر بما لا خبر عنده منه، ولا يؤذن فيما لم يملكه الآذن بعدُ، كالإذن في بيع ما لم يملكه.

Kastallânî de aynı şekilde şöyle der: Doğrusu, bu tür icâzetin geçerli olmadığıdır. [Bu tür icâzetle, rivayet hakkı elde edilen şeyin icâzeti arasında fark vardır.][1] Hocanın rivayet ettiği şeyler nüsha ile kayıtlanmış bilgiler kapsamında iken rivayet hakkı elde edilmemiş şeyler için herhangi bir kayıt söz konusu değildir.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi şöyle demiştir:[2] Buna göre kendisine rivayetlerinin tamamı için icâzet veren bir hocadan rivayette bulunmayı isteyen bir ilim tâlibinin, bu rivayetlerin, kendisine verilen icâzet öncesinde hocası tarafından elde edilip edilmediğini bilecek şekilde araştırması gerektiği açığa çıkar.

Hoca "Rivayetlerimden senin nezdinde sahih olanların ya da ileride sahih sayacaklarının icâzetini sana verdim" derse bu geçerlidir; icâzetten önce işitip de icâzetten sonra sahih olduğu kanaatine vardıklarını rivayet etmesi caizdir. Dârekutnî ve daha başka âlimler bunu yapmıştır.

Irâkî ise şöyle der:[3] Eğer hoca "Sahih sayacakların" demese de durum aynıdır. Çünkü o "Senin nezdinde sahih olanlar" ifadesiyle icâzet anını değil rivayet anını kastetmiştir.

Yedincisi: Hocanın icâzetle alınan şeyleri "İcâzetini aldığım şeylerin icâzetini sana verdim" ya da "Rivayeti için bana icâzet verilen şeylerin tamamının icâzetini sana verdim" gibi bir ifadeyle icâzet vermesidir. Dikkate alınmayacak birisi bunu geçerli saymamıştır. Bu kişi, İbnü'l-Cevzî'nin [ö. 597/1211] hocası Ebü'l-Berekât Abdülvehhâb b. el-Mübârek el-Enmâtî'dir [ö. 538/1143]. O konu hakkında bir de cüz telif etmiştir. [Mezkûr zat], "Zaten zayıf olan icâzetin zayıflığı, iki icâzetin bir araya gelmesiyle artar" [düşüncesiyle bunu men etmiştir].

Amel edilegelen sahih görüş ise bunun câiz olduğudur. Hadis hâfızları Ebü'l-Hasan ed-Dârekutnî, Ebü'l-Abbâs İbn Ukde [ö. 332/944], Ebû Nuaym el-İsfahânî ve Ebü'l-Feth Nasr el-Makdisî [ö. 490/1096] bunu kesin bir dille ifade etmişlerdir. Hâkim böyle davranmış,

1 *Tedrîb*'in bazı nüshalarında yer almayan bu ifade, bazı nüshalara istinaden Lahhâm tarafından metne ilave edilmiştir (*Tedrîb*, I, 451) [çevirenin notu].

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 143.

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 211.

وكذا قال القسطلاني: الأصح البطلان، فإن ما رواه دخل في دائرة حصر العلم بأصله، بخلاف ما لم يروه فإنه لم ينحصر.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: **فعلى هذا يتعين على من أراد أن يروي عن شيخ أجاز له جميعَ مسموعاته، أن يبحث حتى يعلم أن هذا مما تحمّله شيخه قبل الإجازة** له.

وأما قوله: أجزت لك ما صحّ وما يصحّ عندك من مسموعاتي: فصحيح تجوز الرواية به لِمَا صح عنده بعد الإجازة **سماعُه له قبل الإجازة، وفَعَله الدارقطني وغيره.**

قال العراقي: وكذا لو لم يقل «ويصح»، فإن المراد بقوله «ما صح» حال الرواية لا الإجازة.

السابع: إجازة المُجاز، كـ:أجزتك مُجازاتي أو: جميع ما أُجيز لي روايتُه، **فمنعه بعض من لا يعتدُّ به**، وهو الحافظ أبو البركات عبد الوهاب بن المبارك الأنماطي، شيخ ابن الجوزي، وصنّف في ذلك جزءاً، لأن الإجازة ضعيفة، فيقوى الضعف باجتماع إجازتين.

والصحيح الذي عليه العمل جوازه، وبه قطع الحفاظ: أبو الحسن **الدارقطني، و** أبو العباس **ابن عُقدة، وأبو نعيم** الأصبهاني، **وأبو الفتح نصرٌ المقدسي** وفعله الحاكم،

İbn Tâhir de bu konuda görüş birliği olduğunu iddia etmiştir. Ebü'l-Feth Nasr el-Makdisî icâzetle aldığı şeylerin icâzetini verir, hatta bazen bunların sayısı birbirini takip eden üç icâzete çıkardı. Aynı şekilde Hâfız Ebü'l-Feth İbn Ebü'l-Fevâris [ö. 412/1022] üç, Râfiî [ö. 623/1226] *Emâlî*'sinde dört, Hâfız Kutbuddîn el-Halebî [ö. 735/1335] *Târîhu Mısr*'da beş, Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Emâlî*'sinde altı icâzeti art arda zikrederek rivayette bulunmuşlardır.

Râvi, icâzetin kapsamına girmeyen şeyleri o icâzetle rivayet etme gibi bir pozisyona düşmemek için bu konuda yani icâzetle aldığı şeylerin icâzetini verme hususunda dikkatli olmalı, yani hocasının hocasının kendi hocasına verdiği icâzetin niteliğini ve gereklerini düşünmelidir. Zira bazı hocalar icâzletlerini, icâzet verilen kimse nezdinde sahîh olan rivayetlerin nakli veya talebenin sadece hocadan işittiklerini nakletmesi gibi şartlarla kayıtlamaktadırlar. Eğer hocasının hocasının icâzeti "Semâ ile aldığım rivayetlerimden onun nezdinde sahih olanların rivayetine icâzet verdim" şeklindeyse ve talebe, hocasının hocası olan kişinin semâına dair bir kayıt görürse, kendi hocası nezdinde onun hocasından semâ ile aldığı rivayetlerden olduğunu tespit etmedikçe hocası vasıtasıyla hocasının hocasından rivayet etme hakkı yoktur. Aynı şekilde hoca, icâzeti kendi işittiği rivayetlerle kayıtlamışsa, hocanın icâzetle aldığı rivayetler nakledilemez. Bu sebeple hadis sahasındaki pek çok imâm hataya düşmüşlerdir.

Irâkî konuyla ilgili olarak şöyle der:[1] İbn Dakîkul'îd, semâ ile aldığı rivayetlerin tamamının icâzetini vermez ve icâzetini, tahdîs ettiği rivayetleriyle kayıtlardı -ki ben, onun bu şekildeki icâzetini kendi el yazısı ile gördüm-. Onun semâ ile aldığı rivayetlerini kapsayan bir icâzetini ise tespit edemedim. Çünkü o, semâ ile aldığı bazı rivayetlerde tereddüde düştüğü için onları [tahdîs ile] rivayet etmemiş ve bunların icâzetini de vermemiştir. Bu [rivayetler] onun İbnü'l-Mukayyer'e [ö. 643/1245] semâ'ıdır. Dolayısıyla İbn Dakîkul'îd'in ondan aktardığı herhangi bir rivayeti İbn Dakîkul'îd'den icâzetle nakleden kimsenin rivayeti geçerli değildir.

Derim ki: Ancak o, kendisine icâzeti verilen şeylerin tamamının icâzetini verirdi. Nitekim ben bunu Ebû Hayyân'ın *en-Nudâr*'ında el yazısıyla gördüm.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 213.

وادعى ابن طاهر الاتفاق عليه، **وكان أبو الفتح** نصر المقدسي **يروي بالإجازة عن الإجازة، وربما وَالَى بين ثلاث** إجازات، وكذلك الحافظ أبو الفتح ابن أبي الفوارس والى بين ثلاث إجازات، ووالى الرافعي في **أماليه** بين أربع أجائز، والحافظ قطب الدين الحلبي بين خمس أجائز في **تاريخ مصر**، وشيخ الإسلام في **أماليه** بين ست.

وينبغي للراوي بها أي: بالإجازة عن الإجازة **تأملها** أي: تأملُ كيفيةِ إجازة شيخ شيخه لشيخه ومقتضاها، **لئلا يروي** بها **ما لم يدخل تحتها**، فربما قيّدها بعضهم بما صحّ عند المجاز له، أو بما سمعه المجيز، ونحو ذلك، **فإن كانت إجازةُ شيخ شيخه: أجزتُ له ما صح عنده من سماعي، فرأى سماع شيخ شيخه، فليس له روايته عن شيخه، عنه، حتى يعرف أنه صح عند شيخه كونُه من مسموعاتِ شيخِه**، وكذا إنْ قيّدها بما سمعه لم يتعدَّ إلى مُجازاته، وقد زلّ غير واحد من الأئمة بسبب ذلك.

قال العراقي: وكان ابن دقيق العيد لا يجيز رواية سماعه كله، بل يقيده بما حدَّث به من مسموعاته، هكذا رأيته بخطه، ولم أر له إجازةً تشمل مسموعه، وذلك أنه كان شك في بعض سماعاته فلم يحدِّث به، ولم يُجِزْه، وهو سماعه على ابن المقيَّر، فمن حدث عنه بإجازته منه بشيء مما حدث به من مسموعاته: فهو غير صحيح.

قلت: لكنه كان يجيز مع ذلك جميع ما أجيز له، كما رأيته بخط أبي حيان، في **النُّضار**،

Buna göre ondan yapılacak rivayet, sadece onun semâ ile alıp tahdîs ettiği rivayetlerle kayıtlanamaz. Çünkü semâ dışındaki yöntemlerle aldıkları, kendisine icâzeti verilen şeylere dahildir.

Alt konu: Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Lugavî şöyle demiştir:[1] İcâzet Arapların kullanımında hayvanların ve tarlaların sulandığı suyun geçmesinden alınmıştır. Sana, hayvanın ya da tarlan için su verdiğinde bu durum için "Ondan [suyun] geçmesini istedim, o da bana suyu verdi" denir. O, sözlerine şöyle devam eder: Aynı şekilde ilim tâlibi de hocanın ilmini talep eder yani onun ilmini almaya izin [icâzet] vermesini ister, o da ona izin verir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[2] Buna göre rivayet lafzına ihtiyaç duymaksızın harf-i cer olmadan müteaddî olarak "Falancaya işittiğim rivayetlerin ya da rivayetlerimin icâzetini verdim" demek câizdir.

İcâzeti izin, mübâh kılma ve müsaade etme olarak görenler -ki yaygın görüş budur- "Semâ ile aldığım rivayetleri nakletmesi için ona icâzet verdim" ifadesini kullanırlar. "Semâ ile aldığım rivayetler için ona icâzet verdim" denilmesi lafzına benzerlerinde olduğu gibi hazf [burada "rivayet" kelimesini atlama] üzere câridir.

Kastallânî'nin *el-Menhec*'deki ifadesi şöyledir: İcâzet, tecevvüz kelimesinden türetilmiştir. Tecevvüz ise aşmak/geçmek anlamındadır. Sanki [icâzeti veren kişi] rivayetinin, kendisinden aktaracak kişiye ulaşmasına izin vermiştir.

Âlimler şöyle derler: İcâzet sadece, hoca icâzetini vereceği şeyleri bildiği, talebe ise aynı şekilde ilim ehli biri olduğu takdirde iyi bir yöntem olarak görülür. Çünkü icâzet, âlimlerin çok ihtiyaç duydukları için kullanabilecekleri bir tür genişlik ve ruhsattır. İsâ b. Miskîn [ö. 295/908] ise "İcâzet büyük bir sermayedir" demiştir.[3] Bazı âlimler ise icâzetin geçerli olması konusunda mübalağa ederek yukarıda geçen hususları şart koşmuşlardır. Bu görüş Mâlik'den nakledilir. Bu görüşü Mâlik'ten, talebesi Velîd b. Bekir [ö. 392/1002] nakleder.[4]

1 İbn Fâris, *Me'hazü'l-İlm*, s. 39; a.mlf., *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, I, 494.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 145.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 91.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 94-5.

فعلى هذا لا تتقيد الرواية عنه، بما حدث به من مسموعاته فقط، إذ يَدخل الباقي فيما أجيز له.

فرع: قال أبو الحسين أحمدُ بن فارس اللغوي: الإجازة في كلام العرب مأخوذة من جواز الماء الذي تُسقاه الماشيةُ والحرثُ، يقال منه: استجزته فأجازني، إذا أسقاك ماء لماشيتك وأرضك. قال: كذالك طالب العلم يَستجيز العالم أي: يسأله أن يجيزه علمَه فيجيزُه إياه.

قال ابن الصلاح: فعلى هذا يجوز أن يقال: أجزت فلاناً مسموعاتي أو مروياتي، متعدِّياً بغير حرف جر، من غير حاجة إلى ذكر لفظ الرواية.

ومن جعل الإجازة إذناً وإباحة وتسويغاً وهو المعروف ـ يقول: أجزت له رواية مسموعاتي، ومتى قال: أجزت له مسموعاتي، فعلى الحذف كما في نظائره.

وعبارة القسطلاني في **المنهج**: الإجازة مشتقة من التجوّز، وهو التعدِّي، فكأنه عدّى روايته حتى أوصلها للراوي عنه.

قالوا: إنما تُستحسن الإجازة إذا عَلِم المجيز ما يُجيز، وكان المجاز له من أهل العلم أيضاً، لأنها توسُّع وترخيص يتأهّل له أهل العلم، لمَسِيس حاجتهم إليها، قال عيسى بن مسكين: الإجازة رأس مال كبير. واشترطه بعضهم في صحتها فبالغ، وحُكي عن مالك حكاه عنه الوليد بن بكر من أصحابه.

İbn Abdülber [ö. 463/1071] şöyle demiştir:[1] Doğrusu şu ki, icâzet ancak hadis ilminde ilerlemiş bir kimseye ve isnâdında sorun olmayan belirli bir şeyin verilmesi durumunda sahihtir.

Hocanın, yazılı olarak yani yazıyla verdiği icâzeti aynı zamanda telaffuz ederek vermesi gereklidir. İcâzet kastı bulunmakla birlikte sadece yazı ile yetinip bunu sözlü olarak belirtmese de icâzet geçerlidir. Çünkü kitâbet bir tür kinayedir ve sözlü olarak da beyan edilenden daha alt bir derecededir.

Eğer [yazılı metni verirken] icâzeti kastetmemişse Irâkî "Doğrusu bunun sahih olmayacağıdır" demiştir.[2] İbnü's-Salâh'ın kanaati ise şöyledir:[3] "Hocaya okunan rivayetleri 'onun haber verdiği' kabul edildiğine göre salt yazının da bu şekilde düşünülüp güvenilir kabul edilmesi uzak bir ihtimâl değildir."

Uyarı:

Bulkînî'nin de ifade ettiği üzere icâzette kabul şart koşulamaz.[4]

Derim ki: Reddedilse bile akla gelen ilk şey bunun sahih olduğudur. Hocanın icâzetten dönmesi de aynıdır. Bu durumda şöyle denilmesi mümkündür: Eğer biz icâzeti haber verme olarak görürsek talebenin icâzeti reddetmesi veya hocanın icâzetten dönmesi icâzete zarar vermez. Eğer icâzeti izin ve ibâha olarak değerlendirirsek, vakıf ve vekâlette olduğu gibi ikisi de zarar verir. Ancak ilki daha barizdir. Ben bu konuya temas eden herhangi birini görmedim.

Fayda:

Üstadımız İmâm Şümünnî [ö. 872/1468] şöyle demiştir:[5] "İcâzet terim olarak ister lafzen isterse yazı ile olsun rivayet için verilen izin anlamına gelir. Örfen de toptan haberdar etmeyi ifade eder. İcâzetin dört umdesi vardır: İcâzeti veren hoca [*el-mucîz*], kendisine icâzet verilen talebe [*el-mücâz leh*], icâzeti verilen [kitap, cüz vs.] [*el-mücâz bih*] ve icâzet lafzı."

1 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, II, 180.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 214.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 146.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 339.
5 Şümünnî, *Âli'r-Rütbe*, s. 211-2.

وقال ابن عبد البر: الصحيح أنها لا تجوز إلا لماهر بالصناعة وفي شيء معين لا يشكل إسناده.

وينبغي للمجيز كتابةً أي: بالكتابة أن يتلفّظ بها أي: بالإجازة أيضاً فإن اقتصر على الكتابة ولم يتلفظ مع قصد الإجازة صحَّتْ لأن الكتابة كناية، وتكون حينئذ دون الملفوظ بها في الرتبة.

وإن لم يقصد الإجازة: قال العراقي: فالظاهر عدم الصحة، قال ابن الصلاح: وغيرُ مستبعد تصحيحُ ذلك بمجرد هذه الكتابة في باب الرواية، التي جعلت فيه القراءة على الشيخ ـ مع أنه لم يلفظ بما قرئ عليه ـ إخباراً منه بذلك.

تنبيه:

لا يشترط القبول في الإجازة، كما صرح به البُلْقيني.

قلت: فلو ردّ: فالذي ينقدح في النفس الصحةُ، وكذا لو رَجَع الشيخ عن الإجازة، ويَحتمِل أن يقال: إن قلنا: الإجازةُ إخبارٌ لم يضرَّ الردُّ ولا الرجوع، وإن قلنا: إذن وإباحة ضَرّا، كالوقف والوكالة، ولكن الأول هو الظاهر، ولم أر من تعرض لذلك.

فائدة:

قال شيخنا الإمام الشُّمُنِّي: **الإجازة في الاصطلاح**: إذنٌ في الرواية لفظاً أو خطاً، يفيد الإخبار الإجمالي عرفاً، **وأركانها أربعة**: المجيز، والمجاز له، والمجاز به، ولفظ الإجازة.

[Münâvele]

İlmi elde etme yollarının dördüncüsü münâveledir. Konu hakkında en temel delil Buhârî'nin muallak olarak naklettiği şu haberdir:[1] "Allah Resûlü (*sav*) bir komutana bir mektup yazarak 'Şu mevkiye varıncaya kadar onu okuma' buyurdu. Komutan bahsedilen mekana varınca mektubu insanlara okudu ve Hz. Peygamber'in (*sav*) emrini haber verdi." Beyhakî ve Taberânî [ö. 360/971] hasen bir isnâdla bu rivayeti mevsûl olarak naklederler.[2]

Süheylî [ö. 581/1185] şöyle der:[3] "Buhârî bu rivayeti münâvelenin sahih olduğuna delil olarak zikretmiştir. Aynı şekilde âlim de talebesine yazılı bir şey verdiğinde onun içerisindeki şeyleri kendisinden nakletmesi ona câiz olur." Süheylî sözlerine "Bu, isabetli bir çıkarımdır [*fıkh*]" diyerek son verir.

Bulkînî ise şöyle demiştir:[4] Münâvelenin sıhhatine dair dile getirilecek en iyi delil, Hâkim'in delil olarak zikrettiği şu İbn Abbâs hadisidir:[5] Allah Resûlü (*sav*), mektubunu Kisrâ'ya iletmek üzere Abdullah b. Huzâfe'yi gönderdi ve ona mektubu Bahreyn emirine vermesini emretti. Bahreyn emîri de mektubu Kisrâ'ya verdi.

Begavî'nin [ö. 516/1122] *Mu'cem*'inde nakledildiğine göre Yezîd er-Rakâşî şöyle demiştir: Biz Enes b. Mâlik'in üzerine üşüştüğümüzde, kendisine ait sahîfeleri bize çıkarır, önümüze bırakır ve şöyle derdi:[6] "Bunlar, Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiğim hadisler. Onları yazdım ve arz ettim."

Münâvele, icâzetli ve yalın olmak üzere iki kısımdır. İcâzetli münâvele, icâzet türlerinin mutlak olarak en üst derecesini teşkil eder. Kadı İyâz bunun sıhhatinde ittifâk olduğunu nakleder.[7]

Münâvelenin gerçekleşme şekilleri: Kadı İyâz ve daha başkalarının da açıkladığı üzere münâvelenin en üst derecesi hocanın, talebeye semâ ettiği nüshayı ya da asıl nüsha ile mukâbele edilmiş ikincil bir nüshayı verip ona "Bu, benim falancadan ya da verilen kitapta hocanın ismi geçtiğinden onun adını belirtmeden semâ ile aldıklarım veya rivayetlerimdir, bunu benden rivayet et" ya da "Sana onu benden rivayet etmek üzere icâzet verdim" deyip

1 Buhârî, İlim 7.
2 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 11; a.mlf., *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 307; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 162; İbn Hacer, *et-Tağlîk*, I, 74-5.
3 Süheylî, *er-Ravdu'l-Ünüf*, III, 28.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 346-7.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 684.
6 Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, II, 823.
7 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 79-80.

القسم الرابع من أقسام التحمل: المناولة والأصل فيها ما علَّقه البخاري في العلم: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كتب لأمير السرية كتاباً وقال: «لا تقرأه حتى تبلغ مكان كذا وكذا»، فلما بلغ ذلك المكان قرأه على الناس، وأخبرهم بأمر النبي صلى الله عليه وسلم، وصله البيهقي والطبراني بسند حسن.

قال السهيلي: احتج به البخاري على صحة المناولة، فكذلك العالم إذا ناول التلميذَ كتاباً جاز له أن يروي عنه ما فيه، قال: وهو فقه صحيح.

قال البلقيني: وأحسنُ ما يُستدل به عليها: ما استدلّ به الحاكم من حديث ابن عباس: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم بعث بكتابه إلى كسرى مع عبد الله بن حُذافة، وأمره أن يدفعه إلى عظيم البحرين، فدفعه عظيم البحرين إلى كسرى.

وفي **معجم** البغوي عن يزيدَ الرَّقَاشي قال: كنا إذا أكثرنا على أنس بن مالك أتانا بمَجَالّ له، فألقاها إلينا، وقال: هذه أحاديثُ سمعتها من رسول الله صلى الله عليه وسلم وكتبتُها وعرضتها.

وهي ضربان: مقرونة بالإجازة، ومجرَّدة عنها. فالمقرونة بالإجازة أعلى أنواع الإجازة مطلقاً، ونقل عياض الاتفاق على صحتها.

ومِن صُوَرها: وهو أعلاها، كما صرح به عياض وغيره أن يَدفع الشيخُ إلى الطالب أصلَ سماعه، أو فرعاً مقابَلاً به، ويقولَ له: هذا سماعي، أو روايتي عن فلان أو لا يسميه، ولكن اسمه مذكور في الكتاب المناوَل فارْوِه عني أو: أجزت لك روايته عني،

ya nüshayı artık talebesinin tasarrufuna/mülküne bırakır ya da istinsâh etmek üzere ona verir ki bu durumda talebe mukâbelesini yapar ve asıl nüshayı hocaya iade eder.

Münâvelenin bir diğer şekli şudur: Talebe, hocasına onun nüshasından ya da onunla mukâbele edilmiş bir nüshadan işittiği rivayetleri hâvi bir metni hocaya verir, ârif ve dikkatli biri olan hoca onları inceler, sonra talebeye iade edip yani onu talebeye verip ona "Bu, benim falancadan veya bahsi geçen kimseden naklettiğim hadisimdir ya da rivayetimdir, onu benden rivayet et" veya "Sana onu rivayet etme icâzeti veriyorum" der. Hadis âlimlerin birçoğu bunu arz olarak adlandırmıştır. Daha önce geçtiği üzere hocaya okunan şeyler için arz tabiri kullanılır. Öyleyse mezkûr durum "münâvele arzı", diğeri ise [hocaya okuma] "kırâat arzı" olarak isimlendirilebilir.[1]

Bu tür arz Medîneli Zührî, Rebîa ve Yahya b. Saîd el-Ensârî'ye [ö. 143/760], Mücâhid el-Mekkî'ye, Kûfeli Şa'bî, Alkame en-Nehaî [ö. 62/682] ve İbrahim en-Nehaî'ye, Ebü'l-Âliye el-Basrî'ye, Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî'ye, Ebü'l-Mütevekkil el-Basrî'ye, Medînelilerden Mâlik'e, Mısırlılardan İbn Vehb, İbnü'l-Kâsım ve Eşheb ile Şamlı, Horasanlı daha pek çoklarına göre kuvvet ve derece bakımından semâ gibidir. Hâkim de bunu kendi hocaları içerisindeki bir gruptan nakleder.[2]

Bulkînî şöyle der:[3] Kendisinden bu görüşün nakledildiği Medineli alimlerin en dikkat çekenleri fukahâ-i seb'adan biri olan Ebû Bekir b. Abdurrahman ile İbn Abbas'ın azatlı kölesi İkrime'dir. Onların altında Alâ b. Abdurrahman, Hişâm b. Urve [ö. 146/763] ve Muhammed b. Amr b. Alkame de zikredilebilir. Bunların altına da Abdülazîz b. Muhammed b. Ebû Ubeyd [ed-Derâverdî] gelir.

Bu kanaatteki Mekkeliler şunlardır: Abdullah b. Osman b. Huseym, İbn Uyeyne, Nâfi' el-Cumahî, Davud el-Attâr ve Müslim ez-Zencî.

Bu kanaatteki Kûfeliler şunlardır: Ebû Bürde el-Eş'arî, Ali b. Rebîa el-Esedî, [Habîb b. Ebû Sâbit], Mansûr b. el-Mu'temir, İsrâîl, Hasan b. Salih, Züheyr [b. Muâviye el-Cu'fî] ve Câbir el-Cu'fî.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 147.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 672.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 347.

ثم يبقيه معه تمليكاً، أو لينسخَه ويقابلَ به ويردَّه أو نحوه.

ومنها: أن يدفعَ إليه أي: إلى الشيخ الطالبُ سماعَه أي: سماع الشيخ أصلاً، أو مقابَلاً به فيتأمله الشيخ وهو عارف متيقِّظ، ثم يعيدَه إليه أي: يناوله للطالب ويقول له: هو حديثي أو روايتي عن فلان، أو عمن ذُكِر فيه فارْوِه عني، أو أجزت لك روايته، وهذا سماه غير واحد من أئمة الحديث: عرضاً، وقد سبق أن القراءة عليه تسمَّى عرضاً، فليسمَّ هذا عرضَ المناولة، وذلك عرضَ القراءة.

وهذه المناولة كالسماع في القوة والرتبة عند الزهري، وربيعة، ويحيى بن سعيد الأنصاري من المدنيين، ومجاهد المكيّ، والشعبي، وعلقمة، وإبراهيم النخعيينِ من الكوفيينَ، وأبي العالية البصري، وأبي الزبير المكي، وأبي المتوكل البصري، ومالك من أهل المدينة، وابن وهب، وابن القاسم وأشهب من أهل مصر، وجماعاتٍ آخرين من الشاميين والخراسانيين، وحكاه الحاكم عن طائفة من مشايخه.

قال البلقيني: وأرفعُ مَن حُكي عنه من المدنيين ذلك: أبو بكر بن عبد الرحمن أحد الفقهاء السبعة، وعكرمة مولى ابن عباس، ومن دونهم: العلاء بن عبد الرحمن، وهشام بن عروة، ومحمد بن عمرو بن علقمة، ومن دونهم: عبد العزيز بن محمد بن عبيد.

ومن أهل مكة: عبد الله بن عثمانَ بن خُثيم، وابن عيينة، ونافع الجُمَحي، وداود العطار، ومسلم الزَّنْجي.

ومن أهل الكوفة: أبو بردة الأشعري، وعلي بن ربيعة الأسدي، [وحبيب ابن أبي ثابت]، ومنصور بن المعتمر، وإسرائيل، والحسن بن صالح، وزهير [ابن معاوية الجعفي] ، وجابر الجعفي.

Bu kanaatteki Basralılar şunlardır: Katâde [ö. 117/735], Humeyd et-Tavîl [ö. 143/760], Saîd b. Ebû Arûbe, Kehmes, Ziyâd b. Feyrûz, Ali b. Zeyd b. Cüd'ân, Davud b. Ebû Hind, Cerîr b. Hâzim ve Süleyman b. el-Mugîre.

Bu kanaatteki Mısırlılar şunlardır: Abdullah b. Abdülhakem, Saîd b. Ufeyr, Yahya b. Bükeyr ve Yusuf b. Amr.

İbnü'l-Esîr [ö. 606/1210] *Câmi'u'l-Usûl*'ün girişinde Ashâbü'l-hadîs'ten bazılarının münâveleyi semâdan üstün gördüklerini nakleder.[1] Çünkü hocanın izin verdiği kitaba güvenmek -hadisi işiten ve okuyan kişiye hata ârız olma ihtimalinden dolayı- sadece ondan yapılan semâya güvenmenin daha üzerindedir ve ondan daha sağlamdır.

Doğrusu ise münâvelenin semâ ve kırâatten daha aşağı derecede olduğudur. Bu Süfyân es-Sevrî, Evzâî, İbnü'l-Mübârek, Ebû Hanîfe, Şâfiî, Büveytî [ö. 231/846], Müzenî [ö. 264/878], Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve Yahya b. Yahya'nın görüşüdür. Râmehürmüzî bu görüşü isnâdlı olarak Mâlik'ten de nakletmiştir.[2]

Hâkim "Âlimlerimizin bu kanaatte olduğunu gördük ve biz de aynı kanaati benimsiyoruz" demiştir.[3]

Irâkî şöyle der:[4] "Ebû Hanîfe'nin bu isimlerle anılmasına itiraz edilmiştir. Çünkü onun ashâbından *Kunye* sahibi [Muhtâr b. Mahmûd ez-Zâhidî el-Gazmidî] [ö. 658/1260] hem ondan hem de İmâm Muhammed'den, hoca talebeye kitabını verip içeriğine dair icâzet verir de talebe onları hocadan işitmez ve ne olduğunu bilmezse bunun câiz olmadığını nakleder."

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Bu itiraza, onlar nezdinde bunun geçersiz oluşunun münâvele ve icâzetle ilgisinin olmayıp bilgisizlikle alakalı olduğu şeklinde cevap verilir. Eğer "Ne olduğunu bilmezse" ifadesindeki "o" zamiri, icâzeti verilen şeyi ifade ediyorsa -ki zamirlerin uyumu açısından öne çıkan budur-, bu "Kendisine icâzeti verilen şeyleri bildiğinde geçerlidir" anlamına gelir. Eğer zamir hocaya râci ise bunun ancak talebenin haberine güvenilen biri olması durumunda câiz olabileceği ileride gelecektir.

1 İbnü'l-Esîr, *Câmi'u'l-Usûl*, I, 85-6.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 348.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 677.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 656.

ومن أهل البصرة: قتادة، وحميد الطويل، وسعيد بن أبي عَروبة، وكَهْمَس، وزياد بن فيروز، وعلي بن زيد ابن جُدْعان، وداود بن أبي هند، وجرير بن حازم، وسليمان بن المغيرة.

ومن المصريين: عبد الله بن عبد الحكم، وسعيد ابن عُفَير، ويحيى ابن بكير، ويوسف بن عمرو.

ونقل ابن الأثير في مقدمة **جامع الأصول** أن بعض أصحاب الحديث جَعَلها أرفع من السماع، لأن الثقة بكتاب الشيخ مع إذنه، فوق الثقة بالسماع منه وأثبت، لِمَا يدخل من الوهم على السامع والمُسمِع.

والصحيح: أنها منحطَّة عن السماع والقراءة، وهو قول سفيان **الثوري، والأوزاعي، وابن المبارك، وأبي حنيفة، والشافعي، والبويطي، والمزني، وأحمد** بن حنبل **وإسحاق** بن راهُويه **ويحيى بن يحيى** وأسنده الرّامهُرْمُزي عن مالك.

قال الحاكم: وعليه عهِدْنا أئمتنا، وإليه نذهب.

قال العراقي: وقد اعترُض ذِكر أبي حنيفة مع هؤلاء: بأن صاحب **القُنية** من أصحابه نَقَل عنه، وعن محمد: أن المحدِّث إذا أعطاه الكتاب وأجاز له ما فيه، ولم يَسمعه ولم يعرفه: لم يَجُز.

قال: والجوابُ: أن البطلان عندهما لا للمناولة والإجازة، بل لعدم المعرفة، فإن الضمير في قوله «ولم يعرفه» إن كان للمُجاز، وهو الظاهر، لِتتفقَ الضمائر، فمقتضاه أنه إذا عَرَف ما أُجيز له صح، وإن كان للشيخ: فسيأتي أن ذلك لا يجوز إلا إن كان الطالب موثوقاً بخبره.

Derim ki: Yukarıdaki isimler arasında Evzâî'nin zikredilmesine de itiraz edilmiştir. Zira Beyhakî'nin *el-Medhal*'de naklettiğine göre[1] Evzâî şöyle der: Muhaddis arzda "kara'tü" ya da "kurie" der, münâvelede ise sadece hadisle dinini yaşar [yani amel eder] ancak onu nakledemez.[2]

Münâvelenin bir diğer şekli şöyledir: Hoca, semâ ile aldığı rivayetleri içeren kitabı talebeye teslim edip ona icâzet verir. Ancak sonrasında kitabı talebede bırakmayıp kendi yanında alıkoyar. Bu, münâvelenin diğer şeklinden alt derecede yer alır. Çünkü kitap elinde olmadığından talebenin kitabın içeriğine vukûfiyeti söz konusu değildir.

Kendisine verilen o kitabı ki zann-ı gâlibi, onun herhangi bir değişikliğe maruz kalmadığı yönünde olmalıdır ya da o nüshayla mukâbelesi yapılmış, icâzeti alınan kitaba muvâfık olduğuna itimat edilen ikincil bir nüshayı bulduğu takdirde ise onu hocasından nakletmesi câizdir. Nitekim münâvelesiz icâzette de buna itibar edilir. Belirli bir kitap söz konusu olduğunda bu tarz münâvelenin münâvelesiz icâzete herhangi bir üstünlüğü yoktur.

Fakîh ve usûlcülerden bir grup âlim bunun herhangi bir faydası olmadığını belirtmiştir. Kadı İyâz'ın konu ile ilgili ifadesi şöyledir:[3] Gerçekte bu, belirli bir kitabın icâzetinin verilmesinin ötesinde bir anlam taşımamaktadır. Hocanın bir talebeye *el-Muvatta*'ı kendisinden nakletmek üzere icâzet vermesi söz konusu olduğunda [kitabın] orada bulunup bulunmaması arasında bir fark yoktur. Çünkü her halükarda amaç, icâzeti verilen şeyi netleştirmektir. Bununla birlikte ister yeni ister eski olsun hadis âlimleri bu tarz münâvelenin, muayyen icâzete dikkat çekici bir üstünlüğü olduğu kanaatindedirler.

Münâvelenin diğer bir şekli şöyledir: Talebe hocaya bir kitap getirir ve ona "Bu kitaptakiler senin rivayetlerin, onları bana teslim et ve rivayet etmek üzere bana icâzet ver" der, hoca da talebesine olan itimadından dolayı kitaba bakıp incelemeden ve rivayetlerin kendisine ait olup olmadığını tespit etmeden onun bu talebini karşılar. Bu tür münâvele geçersizdir. Eğer hoca talebenin beyanına ve bilgisine güveniyorsa, talebe de kendisine güvenilecek biriyse onun haberine itimat eder ve icâzet ile münâvele sahih olur. Bu, dindarlığına ve bilgisine güvendiği talebesinin, nüshasından kendisine yaptığı kıraaate hocanın itimat etmesi gibidir.

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 286-7.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 437.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 83.

قلت: ومما يُعترض به في ذكر الأوزاعي: أن البيهقي روى عنه في **المدخل** قال: في العرض يقول: قرأت وقرئ، وفي المناولة: يَتديّن به ولا يحدِّث.

ومن صُورها: أن يناول الشيخُ الطالبَ سماعه ويجيزَه له، ثم يمسكَه الشيخ عنده ولا يبقيه عند الطالب وهذا دون ما سبق، لعدم احتواء الطالب على ما تحمله وغَيبته عنه.

وتجوز روايته عنه إذا وجد ذلك الكتابَ المناوَلَ له، مع غلبة ظنه بسلامته من التغيير، أو وجد فرعاً مقابَلاً به، موثوقاً بموافقته ما تناولتْه الإجازة، كما يعتبر ذلك في الإجازة المجرَّدة عن المناولة ولا يظهر في هذه المناولة كبيرُ مزيةٍ على الإجازة المجردة عنها في معيَّن من الكتب.

و قد قال جماعة من أصحاب الفقه والأصول: لا فائدة فيها، وعبارة القاضي عياض منهم: وعلى التحقيق فليس لها شيء زائد على الإجازة للشيء المعيَّن من التصانيف، ولا فرق بين إجازته إياه أن يحدث عنه بكتاب **الموطأ** وهو غائب أو حاضر، إذِ المقصودُ تعيين ما أجازه و لكن شيوخ الحديث قديماً وحديثاً يرون لها مزية معتبرة على الإجازة المعينة.

ومنها: أن يأتيه الطالب بكتاب ويقول له هذا روايتك، فناولنيه وأجزْ لي روايته، فيجيبه إليه اعتماداً عليه من غير نظرٍ فيه، و لا تحققٍ لروايته له. فهذا باطل، فإن وثق بخبر الطالب ومعرفته وهو بحيثُ يُعتمد مثلُه اعتمده وصحَّت الإجازة والمناولة كما يَعتمد في القراءة عليه من أصله إذا وثق بدينه ومعرفته.

Irâkî[1] "Eğer hoca, kendisine güvenilemeyen biri olmasına rağmen talebeye icâzet verse, bunun ardından kendisine itimat edilen birinin haber vermesiyle, hocanın talebeye naklettiği rivayetlerin bizzat hocanın rivayetleri olduğu açığa çıksa, bunun öncesindeki icâzet ve münâvelenin sahih olduğuna hükmedilir mi?" şeklindeki bir soruyu şöyle cevaplar: "Bu konu hakkında açıklama yapan herhangi birini görmedim. Bariz olan bunun sahih olacağıdır. Çünkü endişe ettiğimiz husus olan, haberi nakledenin güven sorunu ortadan kalkmaktadır." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Hoca "Eğer onlar benim hadislerimden ise ve hata ve vehim de etmemişsem o kitabın içerisindekileri benden rivayet et" derse bu câiz ve iyidir.

Münâvelenin ikinci türü icâzetsiz münâveledir. Bu şu şekilde olur: Hoca daha önce geçtiği üzere kitabı "Bu benim semâ ile aldığım rivayetlerim ya da hadislerim" demekle iktifa eder ve talebeye "Benden rivayet et" veya "Onları rivayet etmek üzere sana icâzet verdim" demezse fakîhler ve usûlcülerin benimsediği sahih görüşe göre buna istinaden onun rivayet edimesi câiz olmaz. Hatta bu âlimler, bu tür bir icâzete cevâz veren muhaddisleri ayıplamışlardır.

Irâkî şöyle der:[2] Nevevî'nin söyledikleri İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden farklılık arz eder. [İbnü's-Salâh] aslında şöyle demiştir: "Bu kusurlu bir münâveledir ve onunla rivayette bulunmak câiz değildir. Fakîh ve usûlcülerden pek çoğu bu tür bir münâveleye icâzet verip onunla rivayeti meşru gören muhaddisleri ayıplamıştır." Hatîb [el-Bağdâdî] ilim ehli bir grubun bunu sahih gördüğünü nakleder.[3]

[Nevevî'nin ifadesi], Râzî'nin de içlerinde yer aldığı usûlcülerin bir kısmının görüşüne de muhaliftir.[4] Çünkü Râzî ne izni ne de [kitabı/rivayetleri] vermeyi şart koşar. Ona göre hoca bir kitaba işaret edip "Bu, benim falancadan semâımdır" derse, bunu işiten kimsenin o kitabı hocadan nakletmesi câiz olur. Hocanın talebeye vermesi ile vermemesi veya "Benden rivayet et" demesi ile dememesi arasında fark yoktur.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 218.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 219.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 346.
4 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 453.

قال العراقي: فإنْ فعل ذلك والطالبُ غيرُ موثوق به، ثم تبين بعد ذلك بخبرِ مَن يُعتمد عليه أن ذلك كان من مروياته، فهل يُحكم بصحة الإجازة والمناولة السابقَيْن؟ لم أر من تعرض لذلك، والظاهر: نعم، لزوال ما كنا نخشاه من عدم ثقة المخبِر. انتهى.

فلو قال: حدِّث عني بما فيه إن كان من حديثي، مع براءتي من الغلط والوهم كان ذلك جائزاً حسناً.

الضرب الثاني: المناولة المجرَّدة عن الإجازة، بأنْ يناوله الكتاب كما تقدم مقتصِراً على قوله: هذا سماعي أو من حديثي، ولا يقول له: اروهِ عني، ولا أجزتُ لك روايته، ونحوَ ذلك، فلا تجوز الرواية بها على الصحيح الذي قاله الفقهاء وأصحاب الأصول، وعابوا المحدثين المجوِّزين لها.

قال العراقي: ما ذكره النووي مخالفٌ لكلام ابن الصلاح، فإنه إنما قال: فهذه مناولة مختلَّة لا تجوز الرواية بها، وعابها غير واحد من الفقهاء والأصوليين على المحدثين الذين أجازوها وسوَّغوا الرواية بها، وحكى الخطيب عن طائفة من أهل العلم أنهم صححوها.

ومخالفٌ أيضاً لما قاله جماعة من أهل الأصول، منهم الرازي، فإنه لم يشترط الإذن، بل ولا المناولة، بل إذا أشار إلى كتاب، وقال: هذا سماعي من فلان، جاز لمن سمعه أن يرويه عنه، سواء ناوله أم لا، وسواء قال له: اروهِ عني، أم لا.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] "Bu tarz rivayet, içerisinde bir tür münâvele barındırdığından sadece hocanın i'lâmı ile yapılan rivayete tercih edilir. Çünkü mezkûr ifade rivayete izin vermeyi çağrıştırmaktadır."

Derim ki: Konunun başında geçen hadis ile rivayet konuya delâlet etmektedirler. Çünkü onlarda izin verme ile ilgili herhangi bir açıklama yoktur. Ama şu var ki, Buhârî'nin muallak olarak naklettiği hadiste geçen "Onu, şu mekana varıncaya kadar okuma" ifadesinden anlaşılan, mekana erişildiğinde okunması emridir.

Kanaatimce şöyle denilmelidir: Eğer münâvele, talebenin "Şu kitabı senden nakletmek üzere bana ver" deyip hocanın da izinden bahsetmeksizin kitabı vermesinde olduğu gibi bir soruya verilen bir cevap ise geçerlidir ve daha önce yazı ile verilen icâzet bahsinde geçtiği üzere talebenin onu nakletmesi câizdir. Hatta daha uygundur [*eblağ*]. Talebenin hocaya "Falancadan işittiklerini bana tahdîs et" deyip hocanın Enes b. Mâlik rivayetinde olduğu gibi "Bu benim falancadan semâımdır" cevabını vermesi durumunda da münâvele sahih olur. Bunun dışındakiler ise câiz değildir.

Eğer hoca kitabı talebeye verir ancak o kitabın kendi semâı olduğuna dair bir açıklamada bulunmazsa, onun rivayeti ittifakla câiz değildir. Bu görüşü Zerkeşî dile getirmiştir.[2]

Alt konu: İcâzet ve münâvele yöntemleri ile hadis tahammül eden kimsenin kullanacağı edâ lafızları. Zührî, Mâlik ve onların dışında Hasan el-Basrî gibi[3] âlimler herhangi bir kayıt kullanmadan "haddesenâ" ve "ahberanâ" lafızlarının münâvele ile alınan rivayetlerin naklinde kullanılmasına cevâz verirler. Bu, münâveleyi semâ mertebesinde kabul edenlerin görüşünün tabii bir sonucudur. Ebû Nuaym el-İsfahânî[4] ve onun dışında Ebû Ubeydullah el-Merzübânî [ö. 384/994] gibi[5] âlimlerin ise münâvelesiz icâzette de bunu yani "haddesenâ" ve "ahberanâ"nın mutlak kullanımını câiz gördükleri nakledilir. Ancak bu âlimer mezkûr görüşlerinden dolayı kınanmışlardır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 150.
2 Zerkeşî, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 395.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 435 vd.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 150.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IV, 229.

وقال ابن الصلاح: إن الرواية بها تترجح على الرواية بمجرد إعلام الشيخ لما فيه من المناولة، فإنها لا تخلو من إشعار بالإذن في الرواية.

قلت: والحديث والأثر السابقان أول القسم يدلان على ذلك، فإنه ليس فيهما تصريح بالإذن، نعم، الحديث الذي علّقه البخاري فيه ذلك حيث قال: «لا تقرأه حتى تبلغ مكان كذا»، فمفهومه الأمر بالقراءة عند بلوغ المكان.

وعندي أن يقال: إن كانت المناولة جواباً لسؤال، كأن قال له: ناوِلْني هذا الكتاب لأرويَه عنك، فناوله ولم يصرح بالإذن: صحَّت، وجاز له أن يرويه كما تقدم في الإجازة بالخط، بل هذا أبلغ، وكذا إذا قال له: حدثني بما سمعت من فلان، فقال: هذا سماعي من فلان، كما وقع من أنس فتصحّ أيضاً، وما عدا ذلك فلا.

فإن ناوله الكتاب ولم يُخبره أنه سماعه: لم تجز الرواية به بالاتفاق، قاله الزركشي.

فرع:

في ألفاظ الأداء لمن تحمَّل بالإجازة والمناولة جوَّز الزهري ومالك وغيرهما كالحسن البصري إطلاق: حدثنا، وأخبرنا، في الرواية بالمناولة، وهي مقتضى قول من جعلها سماعاً، وحُكي عن أبي نعيم الأصبهاني وغيرِه كأبي عُبيد الله المَرْزُباني جوازُه أي: إطلاق حدثنا وأخبرنا في الإجازة المجردة أيضاً، وقد عِيبا بذلك، لكنْ

Bununla birlikte Kadı İyâz İbn Cüreyc'in,[1] Velîd b. Bekir ise Mâlik ve Medînelilerin bu görüşte olduğunu nakleder. İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] de bu görüşü sahih kabul etmiştir. Buna mani herhangi bir durum yoktur.[2]

[Özel bir kullanım olarak] Ebû Nuaym "Abdullah b. Ca'fer, huzurunda okunan rivayetleri bize haber verdi [*ahberanâ ... fîmâ kurie aleyh*]" şeklindeki ifadesiyle, her ne kadar rivayetler hocaya okunmuşsa da, hocanın kendisine icâzetle haber verdiğini kastetmektedir. Çünkü "[Okuma esnasında] ben de dinliyordum" gibi bir şey söylememiştir. Bunun delili ise onun bazen hocasının huzurunda bir kişi vasıtasıyla dinlediğini tasrih etmesi, bazen de [icâzeti gösteren] "Bana onlar için izin verdi" ifadesini eklemesidir. Bu yanıltıcı bir kullanımdır.[3]

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi şöyle der:[4] Cumhurun, hassasiyet sahibi âlimlerin ve müttakilerin benimsediği isabetli görüş lafızların bu şekildeki mutlak kullanımının uygun olmadığı, münâvelede bu duruma işaret eden ve durumu açıklığa kavuşturan "haddesenâ icâzeten veya münâveleten ve icâzeten", "ahberanâ icâzeten ya da münâveleten ve icâzeten veya iznen, fî iznih, fîmâ ezine lî fîh, fîmâ atlaka lî rivayetehû, ecâzenî, ecâze lî, nâvelenî" ya da "sevveğâ lî en erviye anh" ve "ebâha lî" gibi kayıtlı bir ifade kullanılacağıdır.

Evzâî'nin ise icâzeti "habberanâ", kırâati ise "ahberanâ" ifadesiyle kayıtladığı nakledilir.[5]

Irâkî şöyle der:[6] Bu görüş de tartışmaya açıktır. Çünkü "habbera" ile "ahbera" hem lügat hem de terim olarak aynı anlama gelmektedirler.

İbn Dakîkul'îd[7] icâzet lafzının ihbâra delâlet etmediği ve kelimenin kullanımının rivayete izin verme manasına geldiği gerekçesiyle icâzette "ahberanâ" ifadesinin mutlak kullanımının da kayıtlı kullanımının da câiz olmadığı görüşünü benimsemiştir. O sözlerine şöyle devam eder:

---

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 128.
2 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 647.
3 Zehebî, *Siyer*, IV, 461.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 151.
5 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 432.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 221; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 127.
7 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 227-8.

حكاه القاضي عياض عن ابن جريج، وحكاه الوليد بن بكر عن مالك وأهل المدينة، وصححه إمام الحرمين، ولا مانع منه.

ومن اصطلاح أبي نعيم أن يقول: أخبرنا عبد الله بن جعفر فيما قرئ عليه، ويريد بذلك أنه أخبره إجازة، وإن كان ذلك قرئ عليه، لأنه لم يقل: وأنا أسمع، بدليل أنه قد يصرح بأنه سمعه بواسطة عنه، وتارة يضم إليه: «وأَذِن لي فيه». وهذا اصطلاح له موهِم.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: والصحيح الذي عليه الجمهور وأهل التحرّي والورع المنعُ من إطلاق ذلك وتخصيصُها بعبارة مشعِرة بها تبيّن الواقع كـ:حدثنا إجازةً، أو مناولة وإجازة وأخبرنا إجازة، أو مناولة وإجازة، أو إذناً، أو في إذنه، أو فيما أذن لي فيه، أو فيما أَطلق لي روايته، أو أجازني، أو أجاز لي، أو ناولني، أو شبه ذلك كـ: سوَّغ لي أن أروي عنه، وأباح لي.

وعن الأوزاعي تخصيصُها أي: الإجازةِ بـ:خبّرنا بالتشديد و تخصيصَ القراءة بـ:أخبرنا بالهمزة.

قال العراقي: ولم يخلُ من النزاع، لأن خبَّر وأخبر بمعنى واحد لغة واصطلاحاً.

واختار ابن دقيق العيد أنه لا يجوز في الإجازة: أخبرنا، لا مطلقاً ولا مقيداً، لبُعْد دلالة لفظِ الإجازةِ على الإخبار، إذْ معناه في الوضع الإذن في الرواية، قال:

Eğer talebe, isnâdı hocadan işitmişse ve hoca da kitabı ona vermişse o takdirde "ahberanâ" ifadesinin talebe tarafından mutlak kullanımı câiz olur. Çünkü bu durumda talebe, hocanın kitabı kendisine haber verdiğine dair doğru bir beyânda bulunmuştur. Bu her ne kadar toptan bir haber verme olsa da bununla ayrıntılı olması arasında bir fark yoktur.

Geç dönem âlimlerinin bir kısmı, icâzet için "enbeenâ" lafzının kullanılacağı kanaatindedir. *el-Vicâze fî Tecvîzi'l-İcâze* adlı eserin müellifi Ebü'l-Abbâs Velîd b. Bekir el-Gamrî el-Mâlikî bu görüşü benimsemiştir. Günümüzde âlimler bu görüşe göre davranmaktadır. Erken dönem âlimlerinin ise "enbeenâ" ifadesini "ahberanâ" ile aynı mertebede kabul ettikleri bilinmektedir. [Kadı] İyâz, Şu'be'nin icâzet için bazen "enbeenâ" bazen "ahberanâ" ifadesini kullandığını nakleder.[1]

Irâkî ise şöyle der:[2] Bu görüşün Şu'be'ye nispeti doğru olmasa gerektir. Çünkü Şu'be icâzeti [sahîh] görmeyen kimselerdendir.

Beyhakî "enbeenî ya da enbeenâ icâzeten" derdi.[3] Bu kullanımda, geç dönem âlimlerinin kullanımını benimsemekle birlikte rivayetin icâzetle alındığını tasrih söz konusudur.

Hâkim şöyle demiştir:[4] Tercih ettiğim ve hocalarım ile dönemimdeki hadis imâmlarının benimsediğini gördüğüm görüş, talebenin muhaddise arz edip hocanın şifâhen icâzetini verdiği rivayetler için "enbeenî", hocanın yazılı olarak verdikleri için ise "ketebe ileyye" tabirinin kullanılacağıdır.

Geç dönem âlimleri lafzen verilen icâzette "Bana sözlü olarak verdi [*şâfehenî*]" ve "Bize sözlü olarak haber verdi [*ahberanâ müşâfeheten*]", yazılı olarak verilen icâzette ise "Bana yazdı [*ketebe ileyye*]" ile "Bize yazılı olarak haber verdi [*ahberanâ kitâbeten*]" ya da "Kitapları konusunda [*fî kitâbihî*]" ifadelerini kullanmışlardır.

İbnü's-Salâh şöyle der:[5] Ancak bu kullanım, farklı çağrışımlar ve az da olsa bir yanıltma barındırabilir. Nitekim müşâfehe, [icâzetin şifâhen verilmesi gibi] tahdîsin de sözlü olduğunu; kitâbet ise [icâzetin yazıyla verilmesi gibi], erken dönem âlimlerinin yaptığı üzere bizzat hadisin talebeye yazılmış olduğunu da düşündürebilir.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 128.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 222.
3 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 184; a.mlf., *Delâilü'n-Nübüvve*, I, 385.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 678.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 151.

ولو سمعَ الإسناد من الشيخ، وناوله الكتابَ: جاز له إطلاق: أخبرنا، لأنه صَدَق عليه أنه أخبره بالكتاب، وإن كان إخباراً جُمْلياً، فلا فرق بينه وبين التفصيلي.

واصطلح قوم من المتأخرين على إطلاق «أنبأنا» في الإجازة، واختاره أبو العباس الوليد بن بكر الغَمْري المالكي **صاحب كتاب الوِجازة في تجويز الإجازة**، وعليه عملُ الناس الآن، والمعروف عند المتقدمين أنها بمنزلة: أخبرنا، وحكى عياض عن شعبة: أنه قال في الإجازة مرة: أنبأنا، ومرة: أخبرنا.

قال العراقي: وهو بعيد عنه، فإنه كان ممن لا يرى الإجازة.

وكان البيهقي يقول: أنبأني وأنبأنا **إجازة** وفيه التصريح بالإجازة، مع رعاية اصطلاح المتأخرين.

وقال الحاكم: الذي أختاره وعهدت عليه أكثرَ مشايخي وأئمةِ عصري أن يقول فيما عَرَض على المحدث فأجازه شِفاهاً: أنبأني، وفيما كتب إليه: كتب إليَّ.

واستعمل قوم من المتأخرين في الإجازة باللفظ: شافهني، وأخبرنا مشافهة، وفي الإجازة بالكتابة: كتب إليَّ، وأخبرنا كتابة، أو: في كتابه.

قال ابن الصلاح: ولا يَسلم من الإيهام وطَرَف من التدليس، أما المشافهة فتوهِم مشافهتَه بالتحديث، وأما الكتابة فتوهم أنه كتب إليه بذلك الحديث بعينه، كما كان يفعله المتقدمون.

Hâfız Ebü'l-Muzaffer el-Hemdânî [ö. 673/1275] mezkûr çağrışımlardan dolayı bu kullanımı onaylamamıştır.

Derim ki: Bu kullanım günümüzde ıstılah halini aldığına göre yukarıdaki ihtimaller ortadan kalkmıştır. Nitekim Kastallânî de, İbnü's-Salâh'ın ifadelerini naklettikten sonra şöyle der: "Ancak çok kullanım sebebiyle oluşan özel örf, ortaya çıkması muhtemel bu sorunları ortadan kaldırır."

Ebû Ca'fer Ahmed b. Hamdân en-Neysâbûrî [ö. 311/924] şöyle demiştir: "Buhârî'nin 'Bana falanca dedi ki [*kâle lî fülan*]' ifadesini kullandığı yerlerin tamamı arz ve münâveledir." Buhârî'nin bu kullanımının semâya hamledileceği daha önce geçmişti. Ayrıca bu lafız, genellikle müzâkerede alınan rivayetler için kullanılır. Bazı âlimler bunu ta'lîk, İbn Mende ise icâzet olarak kabul eder.

Bir grup âlim semâ ile alınan rivayette yer alan icâzet için "Falanca bize, filânca kişinin kendisine haber verdiğini nakletti [*ahberanâ fülân enne fülânen haddesehû ev ahberahû*]" ifadesini kullanıp icâzette "enne" kelimesini istimâl eder.

Hattâbî [ö. 388/998] bu görüşü benimsemiş ya da nakletmiştir. Ancak bu görüş zayıftır ve icâzeti çağrıştırmaktan uzaktır.[1]

[Kadı] İyâz, bunu Ebû Hâtim er-Râzî'nin de görüşü olarak aktarıp şöyle demişitr:[2] "Bazı âlimler bu görüşü yadırgamışlardır ki doğrusu da budur. Zira bu ifadeden ne kastedildiği anlaşılamamaktadır ve böyle bir kullanım ne lügatte ne de örfte âdet haline gelmiştir."

İbnü's-Salâh şöyle der:[3] "Bu, talebenin hocadan sadece isnâdı işittiği ve hocanın da ona naklettiği şeyler için icâzet verdiği durumlar söz konusu olduğunda doğru olabilir. Çünkü bu ifade, her ne kadar hoca haber verdiği şeyi genel olarak ifade etmiş ve herhangi bir ayrıntıya girmemişse de, haber vermenin varlığına işaret etmektedir."

Derim ki: 'An'ane bahsinde geçtiği üzere bu ifadenin icâzet için kullanımı şu sıralar oldukça yaygındır.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 129.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 128.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 152.

وقد نصَّ الحافظ أبو المظفر الهَمْداني على المنع من ذلك، للإيهام المذكور.

قلت: بعد أن صار الآن ذلك اصطلاحاً، عَرِي من ذلك، وقد قال القسطلاني بعد نقله كلام ابن الصلاح: إلا أن العرف الخاص من كثرة الاستعمال، يدفع ما يُتوقَّع من الإشكال.

وقد قال أبو جعفر أحمد **بن حمدانَ** النيسابوري: **كلُّ قولِ البخاريّ: قال لي فلان: عرضٌ ومناولة** وتقدم أنها محمولة على السماع، وأنها غالباً في المذاكرة، وأن بعضهم جعلها تعليقاً، وابن منده: إجازةً.

وعبر قوم في الرواية بالسماع **عن الإجازة بـ:أخبرنا فلان: أن فلاناً حدثه، أو أخبره** فاستعملوا لفظ «أن» في الإجازة.

واختاره الخطابي، أو حكاه، وهو ضعيف بعيد من الإشعار بالإجازة.

وحكاه عياض عن اختيار أبي حاتم الرازي، قال: وأنكر هذا بعضهم، وحقه أن ينكَر، فلا معنى له يُتَفَهَّم المراد منه، ولا اعْتِيد هذا الوضع في المسألة لغةً ولا عرفاً.

قال ابن الصلاح: وهو فيما إذا سمع منه الإسناد فقط، وأجاز له ما رواه: قريب، فإن فيها إشعاراً بوجود أصل الإخبار، وإنْ أجمَلَ المخبَرَ به، ولم يذكره تفصيلاً.

قلت: واستعمالها الآن في الإجازة شائع، كما تقدم في العنعنة.

Geç dönem âlimleri, hocanın üstündeki tabakadan yapılan rivayette kullanılan icâzet için “an” tabirini kullanırlar. Bu durumda üst tabakadaki hocadan icâzeti bulunan bir hocayı dinleyen kimse ‘an‘ane bahsinde geçtiği üzere “kara’tü alâ fülân an fülân” der.

İbn Mâlik şöyle demiştir: “‘Raveytü an fülân’ ve ‘enbe’tüke an fülân’ gibi ifadelerdeki “an” kelimesi, aşma/geçme anlamındadır. Çünkü rivayet edilen ve haber verilen şey, kendisinden rivayet alınan kişiye varmıştır.”[1]

“Haddesenâ” ve “ahberanâ” lafızlarının icâzet ve münâvelede mutlak olarak kullanımının makbul olmayışı, icâzet veren hocanın buna izin vermesiyle ortadan kalkmaz. Nitekim bazı âlimler kendilerine icâzet verdikleri kimselere “ister ‘haddesenâ’ ister ‘ahberanâ’ der” ifadelerini kullanırlardı. Çünkü ıstılah bakımından doğru olmayan bir kullanım hocanın izniyle değişikliğe uğrayamaz.

[Kitâbet]

Tahammül yollarının *beşinci* kısmı kitabettir. İbnü’s-Salâh ve daha başkaları “mükâtebe” ifadesini kullanmışlardır.[2] [Kitâbet] şöyle olur: Hoca semâ ile aldığı rivayetlerini ya da hadislerinden bir kısmını yanında bulunan ya da bulunmayan talebe için yazar. Hocanın bizzat yazması ile onun emri üzerine yazılması arasında fark yoktur.

[Kitâbet] ikiye ayrılır. *İlki* icâzetsiz, *ikincisi* ise “Senin için yazdığımın ya da sana yazdığımın veya sana yazdığım şeyin icâzetini sana verdim” gibi icâzete delâlet eden ifadeler ile birlikte. Bu, sıhhat ve kuvvet bakımından icâzetli münâvele gibidir.

Bir grup âlim icâzet içermeyen kitâbetle yapılan rivayeti makbul görmemişlerdir. Kadı Ebü’l-Hasan el-Mâverdî eş-Şâfiî -*el-Hâvî*’sinde-, Âmidî ve İbnü’l-Kattân [ö. 628/1231] bu âlimlerdendir.[3] İçlerinde Eyyûb es-Sahtiyânî, Mansûr, Leys b. Sa‘d, İbn Ebû Sebre’nin [ö. 162/779] de yer aldığı erken ve geç döneme mensup birçok muhaddis ise buna cevâz vermiştir.

---

1 İbn Mâlik, *Teshîlü’l-Fevâid* -İbn Akîl’in şerhiyle birlikte- II, 266.

2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 153.

3 Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, XVI, 90; Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm*, I, 281.

واستعمل المتأخرون في الإجازة الواقعة في روايةِ مَن فوق الشيخ حرف «عن»، فيقول فيمن سمع شيخاً بإجازته عن شيخ: قرأت على فلان، عن فلان كما تقدم في العنعنة.

قال ابن مالك: ومعنى «عن» في نحو: رويت عن فلان، وأنبأتك عن فلان: المُجَاوزة، لأن المرويَّ والمُنْبَأَ به مجاوِز لمن أُخذ عنه.

ثم، إن المنع من إطلاق: حدثنا وأخبرنا في الإجازة والمناولة لا يزول بإباحة المجيز ذلك كما اعتاده قوم من المشايخ في قولهم في إجازاتهم لمن يجيزون: إنْ شاء قال حدثنا، وإن شاء قال أخبرنا، لأن إباحة الشيخ لا يغيَّر بها الممنوعُ في المصطلح.

القسم الخامس: من أقسام التحمل الكتابة، وعبارة ابن الصلاح وغيره: المكاتبة وهو: أن يكتب الشيخ مسموعه أو شيئاً من حديثه لحاضرٍ عنده أو غائبٍ عنه، سواء كتب بخطه أو كُتب عنه بأمره.

وهي ضربان: مجرَّدة عن الإجازة، ومقرونة بـ:أجزتك ما كتبت لك، أو كتبت إليك، أو ما كتبت به إليك، ونحوه من عبارة الإجازة، وهذا في الصحة والقوة كالمناولة المقرونة بالإجازة.

وأما الكتابة المجردة: عن الإجازة فمنع الرواية بها قوم، منهم: القاضي أبو الحسن الماوردي الشافعي في **الحاوي**، والآمِدي، وابن القطان. وأجازها كثير من المتقدمين والمتأخرين، منهم: أيوب السَّخْتِياني، ومنصور، والليث بن سعد، وابن أبي سَبْرة.

Beyhakî *el-Medhal*'de bu görüşü onlardan nakledip şöyle demiştir:[1] Konu hakkında tâbiûndan ve onlardan sonraki âlimlerden gelen çok rivayet vardır. Hz. Peygamber'in (*sav*) zekât âmillerine yazdığı ahkâma ilişkin mektuplar da onların görüşlerini desteklemektedir. Şâfiîlerden -ki Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî [ö. 489/1096] de onlardandır-[2] ve usûlcülerden -ki içlerinde Râzî de yer alır-[3] pek çok âlim de buna cevâz vermişlerdir.[4] Bu, Ehl-i hadîs nezdinde de doğru olan görüştür. Onların eserlerinde "ketebe ileyye fülân kâle: haddesenâ fülân" ifadelerine çokça rastlanmaktadır. Onların mezkûr ifade ile kasıtları budur ve bu ifade onlar tarafından kullanılmakta ve icâzet manasını çağrıştırdığı için munkatı' değil mevsûl hadis kabul edilmektedir. Sem'ânî buna ilaveten "Kitâbet, icâzetten daha kuvvetlidir" der.

Derim ki: Tercih edilen görüş de budur ve münâvelenin çoğu şeklinden daha kuvvetlidir. *Sahîh-i Buhârî*'nin "el-Eymân ve'n-nüzûr" bölümünde "ketebe ileyye Muhammed b. Beşşâr" ifadesi yer alır.[5] Buhârî'nin hocaları içerisinde ondan başka mükâtebe ile rivayette bulunduğu biri yoktur.

Öte yandan hem Buhârî'de hem de Müslim'in *Sahîh*'inde, isnâdlarının ortasında mükâtebe ile nakilde bulunulan pek çok hadis yer alır. Bu konuya dair bazı örnekler şöyledir:

Buhârî ve Müslim'in naklettiğine göre Verrâd şöyle der: Muâviye, Mugîre'ye mektup yazarak "Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiğin şeyleri bana yaz" diye emretti. Mugîre de ona namazın ardından söylenecek şeylerle ilgili hadisi yazdı.[6]

Buhârî ve Müslim'in İbn Avn'dan naklettiklerine göre o şöyle der: Nâfi'e mektup yazdım, o da bana Hz. Peygamber'in (*sav*) Mustalık Oğullarına gece baskını yaptığını yazdı.[7]

Buhârî ve Müslim, Sâlim Ebü'n-Nadr'ın Hz. Peygamber'in Eslemli ashâbından birinin [Abdullah b. Ebû Evfâ] mektubundan yaptığı nakle yer verirler. Bu kişi Harûrîlere gittiği zaman Ömer b. Ubeydullah'a mektup yazıp şu hadisi haber vermiştir: "Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin."[8]

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 289 vd.
2 Sem'ânî, *Kavâtıu'l-Edille*, II, 541-2.
3 Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 451.
4 Kadı İyâz, *e-İlmâ'*, s. 85.
5 Buhârî, Eymân ve nüzûr 15.
6 Buhârî, Rikâk 22; Müslim, Mesâcid 137.
7 Buhârî, Itk 13; Müslim, Cihâd ve siyer 1.
8 Buhârî, Cihâd 156; Müslim, Cihâd 20.

رواه البيهقي في **المدخل** عنهم، وقال: في الباب آثار كثيرة عن التابعين فمن بعدهم، وكُتبُ النبي صلى الله عليه وسلم إلى عماله بالأحكام شاهدة لقولهم، **وغير واحد من الشافعيين** منهم أبو المظفر السمعاني **وأصحاب الأصول** منهم الرازي، **وهو الصحيح المشهور بين أهل الحديث، ويوجد في مصنفاتهم** كثيراً: **كَتَب إليّ فلان، قال حدثنا فلان، والمراد به هذا، وهو معمول به عندهم، معدود في الموصول** من الحديث دون المنقطع **لإشعاره بمعنى الإجازة. وزاد السمعاني فقال: هي أقوى من الإجازة.**

قلت: وهو المختار، بل وأقوى من أكثرِ صورِ المناولة، وفي **صحيح** البخاري في الأيمان والنذور: كتب إليَّ محمد بن بشار، وليس فيه بالمكاتبة عن شيوخه غيرُه.

وفيه، وفي **صحيح** مسلم أحاديثُ كثيرة بالمكاتبة، في أثناء السند. منها:

ما أخرجاه عن وَرّاد قال: كتب معاوية إلى المغيرة: أنِ اكتب إليَّ ما سمعتَ من رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتب إليه الحديثَ في القول عقب الصلاة.

وأخرجا عن ابن عون قال: كتبتُ إلى نافع، فكتب إليَّ: أن النبي صلى الله عليه وسلم أغار على بني المصطلِق، الحديثَ.

وأخرجا عن سالم أبي النضر، عن كتابِ رجلٍ مِن أسلمَ مِن أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم، كتب إليَّ عمر بن عبيد الله حين سار إلى الحَرورية يخبره بحديث: «لا تتمنَّوْا لقاء العدو».

Buhârî ve Müslim, Hişâm'ın şöyle dediğini naklederler: Yahya b. Ebû Kesîr [ö. 129/747] bana "Abdullah b. Ebû Katâde → babası" isnâdıyla merfû' olarak şu hadisi yazdı: "Namaz için kâmet getirildiğinde, beni görünceye kadar ayağa kalkmayın."[1]

Müslim'in naklettiği Âmir b. Sa'd b. Ebû Vakkâs hadisinde o şöyle der: "Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiği bir şeyi bana haber vermesi için Câbir b. Semüre'ye bir mektup yazıp onu kölem Nâfi' ile kendisine gönderdim. Cevaben şöyle yazdı: Eslemli'nin recmedildiği Cuma akşamında Allah Resûlü'nün (*sav*) şöyle dediğini işittim…"[2]

Kitâbetle rivayette bulunmak için, başka herhangi bir delil bulunmasa da, kendisine [rivayetleri içeren bir kitâb/mektup] yazılan kimsenin yazan kişinin hattını tanıması yeterlidir.

Bir yazı hattının başka hatlara benzediği ve bundan dolayı sadece hatta itimat etmenin câiz olmadığı gerekçesiyle [yazının hocaya ait olduğuna dair] delil bulunmasını şart koşan âlimler de vardır.[3] Ancak bu görüş zayıftır. İbnü's-Salâh şöyle der:[4] "Yazı hattının diğer bir hatta benzemesi nadir görülen bir durumdur. Daha yaygın olan durum ise bir kişinin hattının başkalarına benzemediğidir. Bundan dolayı herhangi bir karışıklık olması söz konusu değildir."

Eğer yazıyı yazan hocadan başka birisi ise, bu durumda onun güvenilir biri olduğunu tespit etmek gerekir. Nitekim "Muallel" konusunda bu hususa işaret edilmişti.

Kitâbetle rivayette bulunan bir kişinin "Falanca kişi bana, filancanın kendisine rivayette bulunduğunu yazdı" ya da "Falanca bana yazılı olarak haber verdi" gibi ifadeler kullanması uygun olur. "Haddesenâ" lafzı da bu şekilde nakledilen rivayetlerde ancak kayıtlı olarak kullanılabilir. [Kitâbetle nakledilen rivayetler için] mutlak olarak "haddesenâ" ve "ahberanâ" lafızlarının kullanılması câiz değildir. Ancak Leys [b. Sa'd], Mansûr [b. el-Mu'temir] ve pek çok ileri gelen muhaddis buna cevâz vermişlerdir. Daha başka âlimler ise "haddesenâ" lafzına değil de "ahberanâ" lafzına cevâz verirler.[5]

1 Buhârî, Ezân 22; Müslim rivayeti ise mükâtebe içermez, bk. Mesâcid 156.
2 Müslim, İmâre 10.
3 Hatîb bu kanaattedir (bk. *el-Kifâye*, s. 373)
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 154.
5 Konu ile ilgili olarak bk. Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 439 vd.; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 379-82.

وأخرجا عن هشام قال: كتب إليَّ يحيى بن أبي كثير، عن عبد الله بن أبي قتادة، عن أبيه مرفوعاً: «إذا أقيمتِ الصلاة فلا تقوموا حتى تروني».

وعند مسلم: حديث عامر بن سعد بن أبي وقاص قال: كتبتُ إلى جابر ابن سمُرة مع غلامي نافع: أنْ أخبِرني بشيء سمعتَه من رسول الله صلى الله عليه وسلم، فكتب إليَّ: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم جمعةٍ عشيةَ رُجِم الأسلميُّ، فذكر الحديث.

ثم يكفي في الرواية بالكتابة **معرفته** أي: المكتوبِ له **خطَّ الكاتب** وإن لم تقم البينة عليه.

ومنهم من شرط البينة عليه، لأن الخطّ يشبه الخطّ، فلا يجوز الاعتماد على ذلك، **وهو ضعيف**،قال ابن الصلاح: لأن ذلك نادر، والظاهر أن خطَّ الإنسان لا يشتبه بغيره، ولا يقع فيه إلباس.

وإنْ كان الكاتبُ غيرَ الشيخ فلا بدَّ من ثبوت كونه ثقةً، كما تقدمت الإشارة إليه في نوع المعلل.

ثم الصحيح أنه يقول في الرواية بها: كتب إليَّ فلان قال: حدثنا فلان، أو أخبرني فلان مكاتبةً أو كتابةً، ونحوه، وكذا «حدثنا» مقيداً بذلك، **ولا يجوز إطلاق: حدثنا وأخبرنا، وجوَّزه الليث ومنصور وغير واحد من علماء المحدثين وكبارهم**، وجوَّز آخرون: أخبرنا، دون: حدثنا.

Beyhakî *el-Medhal*'de Ebû Isme Sa'd b. Muâz'ın şöyle dediğini nakleder:[1] Ebû Süleyman el-Cûzcânî'nin meclisinde idim. "Haddesenâ" ve "ahberanâ" lafızlarının bahsi geçti. Ben iki lafzın aynı anlama geldiğini söyledim. [Meclistekilerden] biri şöyle dedi: "Aralarında fark var. Muhammed b. el-Hasan'ın görüşünü bilmiyor musun? O şöyle der: Adamın biri kölesine 'Bana şu şeyi haber verirsen [*ahbertenî*] hürsün' dese ve köle o dediği şeyi ona yazsa hür olur. Eğer adam 'Bana şu şeyi söylersen [*haddestenî*] hürsün' dese ve köle o dediği şeyi yazsa (âzât olamaz)."

[İ'lâm]

Tahammül yollarının *altıncı* kısmı, hocanın ilgili hadis ya da kitabı kendisinin falan hocadan semâ ile aldığını belirtmekle yetinip bunu kendisinden rivayet etmesi için izin vermeksizin talebeye bildirmesidir [*i'lâm*]. Ashâbü'l-hadîs, fukahâ, usûlcü ve Zâhirîlerden pek çok âlim bu metotla rivayette bulunmaya cevâz vermiştir. İbn Cüreyc, İbnü's-Sabbâğ eş-Şâfiî, Ebü'l-Abbâs Velîd b. Bekir el-Gamrî -ki bu, Gâfik kabilesinin bir kolu olan Gamr'a nispetledir- el-Mâlikî bu âlimlerdendir. Bu görüşü [Velîd b. Bekir] *el-Vicâze* adlı eserinde savunmuş, Kadı İyâz pek çok âlimden nakletmiş, Râmehürmüzî de benimsemiştir. Abdülmelik b. Habîb el-Mâlikî'nin de tercih ettiği bu görüşü *el-Mahsûl* sahibi [Râzî] ve takipçileri de kabul etmişlerdir.[2]

Hatta Zâhirîlerden bir âlim şöyle demiştir: "Hoca 'Bu benim rivayetimdir' dese ve bu ifadesine "Bunu benden nakletme' ya da 'Bunu nakletmen için sana icâzet vermiyorum' gibi bir ifade eklese bile, bu söze rağmen talebenin onu hocadan nakletme hakkı bulunmaktadır." Râmehürmüzî de bu kanaattedir.[3]

[Kadı] İyâz şöyle der:[4] "Bu doğru bir görüştür. Mantıklı düşününce de ancak bu sonuca varılır. Zira bir illet ya da şüphe söz konusu olmadığı sürece hocanın, naklettiği bir şeyi talebesinin nakletmesini engellemesi geçersizdir. Çünkü hoca onu bir kere nakletmiştir ve bunun dönüşü yoktur."

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 290-1.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 430; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 108; Râzî, *el-Mahsûl*, IV, 453; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 155.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 451.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 110.

روى البيهقي في **المدخل** عن أبي عصمةَ سعدِ بن معاذ قال: كنت في مجلس أبي سليمان الجُوْزْجاني فجرى ذِكر: حدثنا وأخبرنا، فقلت: إن كليهما سواء، فقال رجل: بينهما فرق، ألا ترى محمد بن الحسن قال: إذا قال رجل لعبده: إنْ أخبرتَني بكذا فأنت حرّ، فكتب إليه بذلك: صار حراً، وإن قال: إنْ حدثتني بكذا فأنت حرّ، فكتب إليه بذلك: لا يعتق!.

القسم السادس: من أقسام التحمل **إعلامُ الشيخ الطالبَ أن هذا الحديث أو الكتاب سماعُه** من فلان **مقتصِراً عليه** دون أن يأذن في روايته عنه، **فجوَّزَ الروايةَ به كثير من أصحاب الحديث والفقه والأصول والظاهر، منهم: ابن جريج، وابن الصباغ الشافعي، وأبو العباس** الوليد بن بكر **الغَمْري ـ بالمعجمة ـ** نسبة إلى بني الغَمر، بطنٍ من غافقٍ **المالكي**، ونصره في كتابه **الوِجازة**، وحكاه عياض عن الكثير، واختاره الرامهرمزي، وهو مذهب عبد الملك بن حبيب المالكي، وجزم به صاحب **المحصول** وأتباعه.

بل **قال بعض الظاهرية: لو قال: هذه روايتي** وضمَّ إليه أن قال: **لا تروها** عني، أو: لا أجيزها لك: **كان له** مع ذلك **روايتها عنه**، وكذا قال الرامهرمزي أيضاً.

قال عياض: وهذا صحيح، لا يقتضي النظرُ سواه، لأن منْعه أنْ لا يحدث بما حدَّثه لا لعلّة ولا ريبة: لا يؤثر، لأنه قد حدثه، فهو شيء لا يُرْجع فيه.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh[1] gibi şöyle der: Doğrusu, pek çok muhaddis ve âlimin belirttiği üzere i'lâm ile rivayette bulunmanın câiz olmadığıdır. Gazzâlî *el-Mustasfâ*'da[2] bu görüşü benimseyerek "O rivayetler bizzat hocanın semâ ile aldığı rivayetler olsa da, hoca tespit ettiği daha başka bir kusur dolayısıyla onların rivayetine cevâz vermemiş olabilir" demiştir.

İbnü's-Salâh ve daha başkaları bunu, birisinin şâhitliğine şâhit olan kişinin bu tanıklığı, dikkatle dinlemesi meselesine kıyâs etmişlerdir. Çünkü o kişinin haber vermiş olması [*i'lâm*] yeterli görülemez; aksine onun şâhitliği üzerine şâhitlik yapabilmesine [yani anlatığı şeyi onun ağzından anlatabilmesine] izin verilmesi de gerekir.

Kadı İyâz [İbnü's-Salâh öncesinde de dile getirilen bu görüş hakkında] şöyle der:[3] "Bu, doğru bir kıyâs değildir. Çünkü birisinin şâhitlik yaptığına şâhitlik yapmak ancak her halükarda izin verilmesi durumunda geçerli olabilir. Semâ ve kırâatle alınan bir hadisin nakli ise (ittifakla) herhangi bir izne ihtiyaç duymaz. Ayrıca şehâdet konusu çoğu açıdan rivayetten farklılık arz eder."

Onunla rivayet edilemeyeceği görüşüne rağmen Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh gibi şöyle demiştir: "Ancak isnâdı sahihse onunla yani hocanın, sadece işittiğini haber verdiği şeylerle amel etmek gereklidir. [Kadı] İyâz bu konuda ittifak olduğunu iddia eder."

[Vasiyet]

Tahammül yollarının yedinci kısmı vasiyettir. Bu, hocanın vefatı ya da yolculuğu esnasında, rivayet ettiği bir kitabı herhangi birine vasiyet etmesi şeklinde olur. Muhammed b. Sîrîn ve Ebû Kılâbe gibi bazı selef âlimleri, kendisine vasiyette bulunulan kimsenin bu vasiyeti hocadan rivayet etmesine cevâz vermişlerdir.[4] Kadı İyâz şöyle der: "Çünkü hocanın talebeye vasiyetinde bir tür izin ve bir açıdan arz ve münâveleye benzerlik söz konusudur." Yine Kadı İyâz[5] "Bu, i'lâma benzemektedir" demiştir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 156.
2 Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 165.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 112.
4 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 459.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 115.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: **والصحيح ما قاله غير واحد من المحدثين وغيرِهم: أنه لا تجوز الرواية به**، وبه قطع الغزالي في **المستصفى**، قال: لأنه قد لا يُجوِّز روايتَه مع كونه سماعَه، لخلل يعرفه فيه.

وقاس ابن الصلاح وغيره ذلك على مسألة استرعاء الشاهد لمن يحمِّله الشهادة، فإنه لا يكفي إعلامه، بل لا بد أن يأذن له أن يَشهد على شهادته.

قال القاضي عياض: وهذا القياس غير صحيح، لأن الشهادة على الشهادة لا تصح إلا مع الإذن في كل حال، والحديثُ عن السماع والقراءة لا يُحتاج فيه إلى إذن باتفاق، وأيضاً فالشهادة تفترق من الرواية في أكثر الوجوه.

وعلى المنع: قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: **لكن يجب العمل به**، أي: بما أخبره الشيخ أنه سمعه **إن صح سنده**، وادعى عياض الاتفاقَ على ذلك.

القسم السابع: من أقسام التحمل **الوصية. هي: أن يُوصِي** الشيخ **عند موته أو سفره** لشخص **بكتاب يرويه** ذلك الشيخ، **فجوَّز بعض السلف** وهو محمد بن سيرين، وأبو قلابة **للموصَى له روايتَه عنه** بتلك الوصية، قال القاضي عياض: لأن في دفعها له نوعاً من الإذن، وشبهاً من العرض والمناولة، قال: وهو قريب من الإعلام.

Ancak bu [yani cevâz görüşü] hatalıdır. İbnü's-Salâh'ın ifadesi şöyledir:[1] Bu[nun doğru bir hüküm olma ihtimali] çok uzaktır. Bu ya bir âlimden kaynaklanan hatadır ya da onun vicâde yöntemiyle rivayeti kastettiği şeklinde yorumlanmalıdır. [Son tahlilde] vasiyetin i'lâm ve münâveleye benzetilmesi doğru değildir.

Doğrusu bunun câiz olmadığıdır. İbn Ebü'd-Dem [ö. 642/1244], İbnü's-Salâh'ı[n ifadesini] yadırgayarak şöyle demiştir:[2] Vasiyetin vicâde yönteminden daha üst derecede olduğunda ihtilâf yoktur. Şâfiî ve daha başka âlimler bu yöntemle nakledilen rivayetleri kullanmışlardır. Dolayısıyla vasiyet vicâdeden önceliklidir.

[Vicâde]

Tahammül yollarının sekizinci kısmı vicâdedir.[3] Vicâde kelimesi "ve-ce-de"nin masdarıdır. Arapların kullanımında bulunmayan [sonradan] türetilmiş bir kelimedir.

Muâfâ b. Zekeriyya en-Nehrevânî [ö. 390/1000] şöyle demiştir:[4] "Sonraki nesil [*müvelledûn*] 'semâ, icâzet ya da münâvele olmadan bir sahifeden [veya kitaptan] elde edilen ilim' anlamındaki vicâde kelimesini, Arapların 've-ce-de'nin muhtelif anlamlarını belirginleştirmek için yaptıkları ayrıma dayandırmıştır."

İbnü's-Salâh şöyle der:[5] [Nehrevânî] Arapların kayıp bir şeyin bulunmasında "vücdân", arzulanan bir şeyin elde edilmesinde "vücûd", kızgınlık anında "mevcide", zenginlik durumunda "vücd", sevgi durumunda ise "vecd" şeklindeki ifadelerini kastetmektedir.

Vicâde şöyle olur: Bir râvinin, muâsırı olmayan ya da muâsırı olsa da karşılaşmadığı veya karşılaşsa da kendisinden hadis işitmediği yahut işittiği bir râvinin [hocanın] hattıyla yazılmış ancak semâ ve icâzet gibi yöntemlerle kendisinin hocadan rivayet etmediği birtakım hadisler bulmasıdır. Böyle bir durumda "Falancanın hattıyla ya da Falancanın kendi hattıyla yazılmış kitabında 'haddesenâ fülân' dediğini buldum [*vecedtü*] / okudum [*kara'tü*] der ve isnâd ile metni zikreder. Veya "kara'tü bi-hatti fülân an fülân" der. Eskiden de şimdi de bu şekilde amel edilmektedir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 157.
2 İbn Ebü'd-Dem, *Tedkîku'l-İnâye*, II, 162.
3 Ayrıca bk. Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 116.
4 Nehrevânî, *el-Celîsü's-Sâlihu'l-Kâfî*, II, 282.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 157.

وهو غلط، عبارة ابن الصلاح: وهذا بعيد جداً، وهو إما زلّة عالم، أو متأوِّل على أنه أراد الرواية على سبيل الوِجادة، ولا يصح تشبيهه بقسم الإعلام والمناولة.

والصواب أنه لا يجوز، وقد أنكر ابن أبي الدم على ابن الصلاح فقال: الوصية أرفعُ رتبةً من الوِجادة بلا خلاف، وهي معمول بها عند الشافعي وغيره، فهذه أولى.

القسم الثامن: من أقسام التحمل **الوِجادة. وهي**: بكسر الواو **مصدر لـ: وَجَد، مولَّد غير مسموع من العرب**.

قال المُعَافى بن زكريا النَّهْرواني: فرَّع المولَّدون قولهم «وجادة»: فيما أُخِذ مِن العلم مِن صحيفة مِن غير سماع، ولا إجازة، ولا مناولة، من تفريق العرب بين مصادر: وَجَد، للتمييز بين المعاني المختلفة.

قال ابن الصلاح: يعني قولهم: وَجَد ضالته: وُجداناً، ومطلوبَه: وجوداً، وفي الغضَب: مَوْجِدة، وفي الغِنَى: وُجداً، وفي الحبّ: وَجْداً.

وهي: أن يقف على أحاديثَ بخطِّ راويها غيرِ المعاصر له، أو المعاصر ولم يلقه، أو لقيه ولم يسمع منه، أو سمع منه ولكن **لا يرويها** أي: تلك الأحاديثَ الخاصةَ **الواجدُ** عنه بسماع ولا إجازة. **فله أن يقول: وجدت، أو قرأت بخط فلان، أو في كتابه بخطه: حدثنا فلان، ويسوقَ الإسنادَ والمتن، أو**: **قرأت بخط فلان، عن فلان، هذا الذي استمرّ عليه العمل قديماً وحديثاً**.

Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inde, oğlunun kendisinden vicâde yöntemiyle rivayet ettiği bu kabilden pek çok rivayet vardır.

Bu şekilde rivayet edilen hadis munkatı' kabilindendir ancak "vecedtü bi-hatti fülân" ifadesinde az da olsa bir ittisâl havası bulunmaktadır. İbn Kesîr [ö. 774/1373] "Vicâde bulunan şeyi haber verme anlamındadır yoksa rivayet etmek anlamına gelmez" demiştir.[1] Bazı âlimler ise titizlik göstermeyerek bunu "an" ifadesiyle aktarmıştır.[2]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] Bu [son kullanım], çirkin bir tedlîstir. Çünkü kişinin rivayette bulunduğu kimseden semâı olduğu izlenimi vermektedir. Bazıları ise daha da ileri giderek vicâde yöntemiyle alınan rivayetlerde mutlak olarak "haddesenâ" ve "ahberanâ" lafızlarını kullanmışlardır. Ancak bu kullanım yadırganmıştır ve görüşüne itibar edilen herhangi bir âlim buna cevâz vermemiştir.

Uyarı:

Sahîh-i Müslim'de vicâde yöntemiyle rivayet edilmiş hadisler bulunmaktadır ve bunlar maktû'[4] kabilinden oldukları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir. Nitekim "Fezâil" konusunda "Ebû Bekir b. Ebû Şeybe [*vecedtü fî kitâbî*] → Ebû Üsâme → Hişâm → babası → Hz. Âişe" isnâdıyla nakledildiğine göre Allah Resûlü [son hastalığı döneminde] merakla bekler ve "Ben bugün kimdeyim?" diye sorardı.[5]

Müslim aynı isnâdla [Hz. Âişe'nin] şöyle dediğini nakleder: Allah Resûlü (*sav*) bana "Senin benden râzı olduğun zamanı gayet iyi bilirim" buyurdu.[6]

[Yine aynı isnâdla gelen bir] hadiste [Hz. Âişe şöyle der:] "[Hz. Peygamber (*sav*)] benimle altı yaşında iken nikâhlandı."[7]

1 Bu cümle (İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 128) çoğu yazmada yer almasa da Feyzullah Efendi nüshasında bulunan ve tashih kaydıyla aktarılan hâşiyedeki ilaveye binaen M. Avvâme tarafından *Tedrîb* metninden kabul edilir (*Tedrîb*, IV, 339, dp. 1) [çevirenin notu].

2 Lahhâm neşirdeki ifade "fe etâ bi-lafzi 'an' fe 'kâle'" (I, 474), M. Avvâme neşrindeki ifade ise "fe etâ fîhâ bi-lafzi 'an'" şeklindedir (IV, 339). Daha anlamlı bir tercüme için Tarık b İvadullâh neşrindeki ifade tercih edilmiştir (I, 672) [çevirenin notu].

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 158.

4 Burada muttasıl olan munkatı' rivayetler kastedilir (*Tedrîb* [M. Avvâme] IV, 340, dp. 1) [çevirenin notu].

5 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 84.

6 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 80.

7 Müslim, Nikâh 69.

وفي **مسند** أحمد كثيرٌ من ذلك، من رواية ابنه عنه بالوِجادة.

وهو من باب المنقطع و لكن **فيه شَوْب اتصال** بقوله: وجدت بخط فلان، [وقال ابن كثير: الوجادة حكاية عما وجد لا من باب الرواية]، وقد تسهَّل بعضهم فأتى فيها بلفظ «عن».

قال ابن الصلاح: وذلك تدليس قبيح، إذا كان بحيثُ يُوهم سماعه منه، **وجازف بعضهم فأطلق فيها: حدثنا، وأخبرنا، وأُنكِر عليه**، ولم يُجِزْ ذلك أحد يعتمد عليه.

تنبيه:

وقع في **صحيح** مسلم أحاديثُ مروية بالوِجادة، وانتُقِدت بأنها من باب المقطوع، كقوله في الفضائل: حدثنا أبو بكر بن أبي شيبة، قال: وجدت في كتابي: عن أبي أسامة، عن هشام، عن أبيه، عن عائشة: إنْ كان رسول الله صلى الله عليه وسلم لَيَتفقَّد يقول: «أين أنا اليوم؟»، الحديثَ.

وروى أيضاً بهذا السند حديث: قال لي رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إني لأَعلم إذا كنتِ عني راضية».

وحديث: «تزوَّجني لستِّ سنين».

Reşîd el-Attâr,[1] mezkûr üç isnâdın daha başka tarîklerden Hişâm ve Ebû Üsâme'ye ulaşan bir şekilde rivayet edildiğini belirterek bu durumu cevaplamıştır.

Derim ki: Bunun bir başka cevabı daha vardır: Munkatı' vicâde kişinin kendi kitabında hocasından bir rivayet bulması [ama bunun ezberinde olmaması] değil, hocasının kitabında bulması durumunda söz konusu olur. Bu konu üzerinde düşünülmelidir.

Kişi herhangi birinin kendi hattı ile yazılmış olmayan kitabında bir hadis bulursa "zekera/kâle fülân: ahberanâ fülân" der ve bu içerisinde hiçbir şekilde ittisâl emaresi taşımayan bir inkıtâ'dır. Bu [örneklerin] tamamı bizzat müellif hattı ya da müellifin kitabı olduğuna itimat edildiği durumlarla ilgilidir. Aksi takdirde bulan kişi "Bana falancadan ulaştı, ondan [nakledilmiş] buldum, bir kitapta okudum ki falanca bana onun filancanın hattı olduğunu haber verdi, sanıyorum bu, falancanın hattıdır, kâtibi onun falanca ya da falancanın kitabı olduğunu belirtti, falancanın hattı olduğu söylenmiştir ya da onun, falancanın kitabı olduğu söylenmiştir" ifadelerini ya da dayanağını gösteren benzeri ibareler kullanmalıdır.

Vicâde, icâzet ile birlikte de kullanılmaktadır. Bu durumda şöyle denir: "Falancanın hattıyla buldum ve o bana, kitabı/rivayetleri nakletme konusunda icâzet verdi."

Kişi bir kitaptan herhangi bir şey nakledeceği zaman, nüshanın, yazarın ana nüshasıyla ya da güvenilir birinin nüshasıyla sağlıklı olarak mukâbele edildiğine güvenmedikçe cezim sîgasıyla "Falanca dedi/belirtti ki" dememelidir. Eğer bu tarz nüshalar tespit edilemezse "Bana falancadan ulaştı", "Kitabının bir nüshasında tespit ettim" gibi ifadeler kullanılmalıdır. İçinde bulunduğumuz dönemde pek çok âlim herhangi bir araştırma ve tespit olmaksızın cezim sîgasının kullanımına müsamaha göstermişlerdir. Herhangi biri belli bir kimseye nispet edilen bir kitap buluyor ve nüshanın sıhhatini tespit etmeksizin o kitap vasıtasıyla "Falanca dedi ki ya da falanca şöyle dedi" diyerek eserin müellifinden rivayette bulunuyor.

---

1 Reşîd el-Attâr, *Gureru'l-Fevâid*, s. 285-290.

وأجاب الرشيد العطار بأنه رَوَى الأحاديث الثلاثة من طرق أخرى موصولة إلى هشام وإلى أبي أسامة.

قلت: وجواب آخر وهو: أن الوِجادة المنقطعة أن يجد في كتاب شيخه، لا في كتابه عن شيخه، فتأمل.

وإذا وجد حديثاً في تأليف شخص وليس بخطه قال: ذَكَر فلان، أو قال فلان: أخبرنا فلان، وهذا منقطع لا شَوْب من الاتصال فيه، وهذا كلُّه إذا وثق بأنه خطُّه أو كتابه، وإلا فليقل: بلغني عن فلان، أو وجدت عنه، أو قرأت في كتابٍ: أخبرني فلان أنه بخط فلان، أو ظننت أنه خط فلان، أو ذَكَر كاتبه أنه فلان، أو تصنيف فلان، أو قيل بخط فلان أو قيل إنه تصنيف فلان، ونحوَ ذلك من العبارات المفصِحة بالمستَند.

وقد تستعمل الوجادة مع الإجازة، فيقال: وجدت بخط فلان، وأجازه لي.

وإذا نقل شيئاً من تصنيفٍ فلا يقل فيه: قال فلان أو ذَكَر، بصيغة الجزم إلا إذا وثِق بصحة النسخة بمقابلته على أصلِ مصنفه أو مقابلةِ ثقةٍ لها، فإنْ لم يوجد هذا ولا نحوُه فليقل: بلغني عن فلان، أو وجدت في نسخةٍ من كتابه، ونحوَه، وتسامح أكثر الناس في هذه الأعصار بالجزم في ذلك من غير تَحَرّ وتثبُّت، فيطالعُ أحدهم كتاباً منسوباً إلى مصنِّف معين وينقل منه عنه، من غير أن يثق بصحة النسخة، قائلاً: قال فلان، أو ذكر فلان كذا.

Doğrusu, belirttiğimiz hususlardır. [Kitabı] bulan kimse, âlim, kavrayışlı ve düşmeler ile değişiklikler gözünden kaçmayan dikkatli biriyse, onun naklettiği rivayetlerde hocaya nispetle cezim sîgasını kullanmasının câiz olacağını umuyoruz. Pek çok müellif daha başka âlimlerin kitaplarından yaptıkları nakillerde bu görüşe itimat ettiler.

Vicâde yöntemiyle nakledilen rivayetlerle amel konusuna gelince; muhaddislerle Mâlikî fakîhlerin çoğu ve daha başkalarının bunu câiz görmedikleri nakledilmiştir. Şâfiî ve ashâbının teorisyenlerinin ise buna cevâz verdikleri aktarılır.[1] İlimde derinleşmiş bazı Şâfiî âlimler de itimat temin edildiği takdirde vicâde yöntemiyle elde edilen rivayetlerle amel etmenin vâcip olduğunu net bir şekilde dile getirirler. Bu, içerisinde bulunduğumuz dönemlerdeki en doğru görüştür, daha başkası aranmaz.

İbnü's-Salâh şöyle der:[2] "Vicâde yöntemiyle amel etme, rivayet şartına bağlanacak olsaydı onun gerçekleşme şartlarının zorluğundan dolayı rivayetlerle amel kapısı kapanırdı."

Bulkînî şöyle demiştir:[3] Bazı âlimler vicâde yöntemi ile elde edilen rivayetlerle amel edileceğine dair şu hadisi delil getirirler: "Hangi yaratılmışın imân etmesi daha şaşırtıcıdır?" sorusuna ashâb "Melekler" cevabını verir. Hz. Peygamber "Nasıl olur da onlar Rablerinin yanında iken imân etmezler?" buyurur. Bunun üzerinde ashâb "Peygamberler" der. Hz. Peygamber ise "Nasıl olur da kendilerine vahiy geldiği halde onlar imân etmezler?" diye sorar. Bunu işiten ashâb son olarak "Biz" cevabını verir. Allah Resûlü ise "Ben aranızda iken nasıl imân etmezsiniz?" diye mukâbele eder. Ashâb "Peki, kimdir o kişi ey Allah'ın Resûlü?" diye sorar. Hz. Peygamber şu cevabı verir: "Sizden sonra gelip kitaplar bulan ve onların içerisindekilere imân eden kimselerdir."

Bulkînî bunun güzel bir çıkarım olduğunu söyler.

Derim ki: Bu hadisi delil olarak sunan kimse Hâfız İmâdüddîn İbn Kesîr'dir ve bunu *Tefsîr*'inin başında zikretmiştir.[4] Aynı hadise Hasan b. Arefe [ö. 257/871] *Cüz*'ünde "Amr b. Şuayb → babası → dedesi" tarîkiyle yer vermiştir.[5] Bu hadisin *Emâlî*'de verdiğim pek çok tarîki bulunmaktadır.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 120.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 160; Cüveynî, *el-Burhân*, I, 648; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 120.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 360.
4 İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 185.
5 İbn Arefe, *Cüz*, s. 52.

والصواب ما ذكرناه، فإن كان المطالع عالماً فطِناً متقناً بحيثُ لا يخفى عليه غالباً الساقط والمغيَّر: رَجَونا جواز الجزم له فيما يحكيه، وإلى هذا استروح كثير من المصنفين في نقلهم من كتب الناس.

وأما العمل بالوجادة: فنُقِل عن معظم المحدثين والفقهاء المالكيين وغيرِهم أنه لا يجوز، وعن الشافعي ونُظّار أصحابه جوازُه، وقطع بعض المحققين الشافعيين بوجوب العمل بها عند حصول الثقة به، وهذا هو الصحيح الذي لا يتّجه هذه الأزمانَ غيرُه.

قال ابن الصلاح: فإنه لو توقف العمل فيها على الرواية لانسدَّ باب العمل بالمنقول، لتعذُّر شروطها.

قال البلقيني: واحتج بعضهم للعمل بالوِجادة بحديث: «أيُّ الخلقِ أعجبُ إيماناً؟» قالوا: الملائكة، قال: «وكيف لا يؤمنون وهم عند ربهم؟!» قالوا: الأنبياء، قال: «وكيف لا يؤمنون وهم يأتيهم الوحي؟!»، قالوا: فنحن، قال: «وكيف لا تؤمنون وأنا بين أظهركم؟!»، قالوا: فمن يا رسول الله؟ قال: «قوم يأتون مِن بعدكم يجدون صُحُفاً يؤمنون بما فيها».

قال البلقيني: وهذا استنباط حسن.

قلت: المحتجُّ بذلك هو الحافظ عماد الدين ابن كثير، ذَكَر ذلك في أوائل **تفسيره**. والحديث رواه الحسن بن عرفة في **جزئه** من طريق عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده، وله طرق كثيرة أوردتُها في **الأمالي**.

Rivayetin bazı tarîklerinde şu ifade yer alır: "Sizden sonra bir topluluk gelir. İki kapak arasında bir kitap bulur ve ona iman/itimat eder, içindekilerle amel ederler. Onların sevabı sizden fazladır." Ahmed [b. Hanbel], Dârimî ve Hâkim bunu Ebû Cum'a el-Ensârî tarîkiyle nakletmişlerdir.[1]

Hâkim'in Hz. Ömer'den [ö. 23/644] naklettiği rivayetin lafzı ise şöyledir: "Asılı sayfalar bulacak ve onların içindekilerle amel edecekler. Ehl-i imân'ın imân bakımından en üstünü onlardır."[2]

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 106; Dârimî, Rikâk 31; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, IV, 23; Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 85.

2 Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 86.

وفي بعض ألفاظه: «بل قوم من بعدكم يأتيهم كتابٌ بين لوحين يؤمنون به ويعملون بما فيه، أولئك أعظمُ منكم أجراً»، أخرجه أحمد والدارمي والحاكم من حديث أبي جُمْعة الأنصاري.

وفي لفظٍ للحاكم من حديث عمر: «يجدون الوَرَق المعلَّق فيعملون بما فيه، فهؤلاء أفضل أهل الإيمان إيماناً».

25. HADİSLERİN YAZIMI VE TAM KAYDI

[Hadis ilimlerinin] yirmi beşinci türü, hadislerin yazımı ve tam kaydı hakkındadır.

Hadislerin yazımı ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır.

Birincisi: Ashâb ve tâbiûna mensup selef âlimleri hadis yazımı konusunda ihtilâf etmiştir. Bir grup âlim hadis yazımını kerih görmüştür.[1] İbn Ömer, İbn Mes'ûd [ö. 32/652-3], Zeyd b. Sâbit [ö. 45/665{?}], Ebû Musa [ö. 42/662-3], Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve daha başkaları bu kanaattedir.

Bir grup âlim ise bunu meşrû kabul etmiş[2] ve hadisleri yazmıştır. Hz. Ömer, Hz. Ali [ö. 40/661], oğlu Hasan, İbn Amr [ö. 65/684-5], Enes, Câbir, İbn Abbâs, İbn Ömer, Hasan [el-Basrî], Atâ, Saîd b. Cübeyr [ö. 94/713{?}] ve Ömer b. Abdülazîz bu kanaattedir.

[Kadı] İyâz bu ikinci görüşü, ashâb ve tâbiûnun çoğunluğundan nakletmiştir ki, Ebû Kılâbe [ö. 104/722] ve Ebü'l-Melîh [b. Üsâme] [ö. 112/730{?}] de bunlardandır.[3]

Ebü'l-Melîh'in [Eyyûb es-Sahtiyânî'den naklettiği] konu hakkındaki latif ifadelerden biri şudur:[4] Allah Teâlâ "*Onların hakkındaki bilgi Rabbimin katında bir kitaptadır. Rabbim yanılmaz ve unutmaz*"[5] buyurduğu halde bizi hadisleri yazdığımız ve tedvîn ettiğimiz için ayıplıyorlar.

Bulkînî şöyle der:[6] Konu hakkında Râmehürmüzî'nin naklettiği üçüncü bir görüş şudur: Yazmak ve ezberin ardından yazılanları ortadan kaldırmak.

Ancak daha sonra konu hakkındaki ihtilâf ortadan kalkmış ve [hadisleri yazmanın] câiz olduğunda icmâ edilmiştir.

Nitekim İbnü's-Salâh şöyle der:[7] Eğer rivayetler kitaplarda tedvîn edilmemiş olsaydı sonraki dönemlerde ortadan kalkarlardı.

---

1 Bu görüşler için sırayla bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 43, 38, 102, 39, 36, 41, 42.

2 Bu görüşler için sırayla bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 87, 88, 91, 98, 94, 104, 91, 102, 101, 102, 105.

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 230; krş. Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 147.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 110; İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 314.

5 Tâhâ 20/52.

6 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 367-8. Ayrıca bk. Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 382; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 60.

7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 162.

النوع الخامس والعشرون: كتابة الحديث، وضبطه

وفيه مسائل: أحدها: اختلف السلف من الصحابة والتابعين **في كتابة الحديث، فكرهها طائفة**، منهم: ابن عمر، وابن مسعود، وزيد بن ثابت، وأبو موسى، وأبو سعيد الخدري، وأبو هريرة، وابن عباس، وآخرون.

وأباحها طائفة وفعلوها، منهم: عمر، وعلي، وابنه الحسن، وابن عَمْرو، وأنس، وجابر، وابن عباس، وابن عمر، أيضاً، والحسن، وعطاء، وسعيد بن جبير، وعمر بن عبد العزيز.

وحكاه عياض عن أكثر الصحابة والتابعين منهم: أبو قِلابة، وأبو المَليح.

ومن مُلَح قوله فيه: يعيبون علينا أن نكتب العلم وندوّنه، وقد قال الله عز وجل: ﴿عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي فِي كِتَابٍ لَا يَضِلُّ رَبِّي وَلَا يَنْسَى﴾. [سورة طه: ٥٢].

قال البلقيني: وفي المسألة مذهب ثالث حكَاه الرامهرمزي، وهو: الكتابةُ والمحوُ بعد الحفظ.

ثم أجمعوا بعد ذلك **على جوازها** وزال الخلاف.

قال ابن الصلاح: ولولا تدوينه في الكتب لَدَرَس في الأعصُر الأخيرة.

Hadis yazımının serbestliğine ve yasaklığına dair iki hadis bulunmaktadır: Yazımın yasaklığına dair hadis: Müslim'in Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Benden Kur'ân dışında herhangi bir şey yazmayın. Her kim benden Kur'ân dışında herhangi bir şey yazmışsa onu imha etsin."[1]

Yazımın serbestliğine dair hadis ise Hz. Peygamber'in (*sav*) "Ebû Şâh için yazın" şeklindeki ifadesidir. Hadis müttefak aleyhtir.[2]

Ebû Davud [ö. 275/889], Hâkim ve daha başkalarının İbn Amr'dan naklettiklerine göre o şöyle der: "Allah'ın Resûlü! Senden bir şeyler işitiyorum ya onları yazayım mı?" dedim. "Evet" cevabını verdi. "Kızgınlık ve hoşnutluk anında da mı?" diye sorduğumda ise "Evet, ben her iki halde de ancak hak olanı söylerim" buyurdu.[3]

Ebû Hüreyre şöyle der: "Hz. Peygamber'in (*sav*) ashâbı içerisinde benden daha çok hadisi olan herhangi biri yoktur. Bunun istisnası Abdullah b. Amr'dır. Çünkü o yazardı, ben yazmazdım." Bu rivayeti Buhârî nakletmiştir.[4]

Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Ensârdan biri Allah Resûlü'nün (*sav*) yanına oturur ve onun sözünü işitirdi. Ancak hoşuna gitse de onu ezberleyemezdi. Bu durumu Allah Resûlü'ne (*sav*) şikayet ettiğinde o "Sağ elinden yardım al" buyurarak eliyle yazma işareti yaptı.[5]

Râmehürmüzî'nin isnâdlı olarak naklettiğine göre Râfi' b. Hadîc [ö. 73/692] şöyle demiştir:[6] "Allah'ın Resûlü! Senden duyduğumuz şeyleri yazabilir miyiz?" dedim. O şöyle buyurdu: "Yazın, bunda herhangi bir sakınca yoktur."

Hâkim ve daha başkaları Enes ve daha başka sahâbîlerden merfû' ve mevkûf olarak şu hadisi naklederler: "İlmi yazıyla kayıt altına alın."[7]

Deylemî'nin [ö. 558/1163] Hz. Ali vasıtasıyla naklettiği merfû' bir rivayet şöyledir: "Hadisi yazdığınızda isnâdıyla birlikte yazın."[8]

1 Müslim, Zühd 72.
2 Buhârî, Lukata 7; Müslim, Hac 447.
3 Ebû Davud, İlm 3; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, IX, 49; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 80; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 105; İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 71.
4 Buhârî, İlm 39.
5 Tirmizî, İlm 12.
6 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 369.
7 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 106; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 70.
8 Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 4; Râfiî, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn*, II, 262; İbn Asâkir, *Târîh*, XXVI, 390; Zehebî, *Mîzân*'da bu rivayetin uydurma olduğunu belirtmiştir (VI, 408).

وجاء في الإباحة والنهي حديثان، فحديث النهي: ما رواه مسلم عن أبي سعيد الخدري أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لا تكتبوا عني شيئاً إلا القرآنَ، ومن كتب عني شيئاً غيرَ القرآن فليمْحُه».

وحديث الإباحة: قوله صلى الله عليه وسلم: «اكتبوا لأبي شاهٍ». متفق عليه.

وروى أبو داود والحاكم وغيرهما عن ابن عمرو قال: قلت يا رسول الله، إني أسمع منك الشيء فأكتبَه؟ قال: «نعم». قال: في الغضب والرضا؟ قال: «نعم، قال: فإني لا أقول فيهما إلا حقّاً».

وقال أبو هريرة: ليس أحدٌ من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم أكثرَ حديثاً عنه مني، إلا ما كان من عبد الله بن عمرو، فإنه كان يكتبُ ولا أكتب. رواه البخاري.

وروى الترمذي عن أبي هريرة قال: كان رجلٌ من الأنصار يجلِس إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فيسمعُ منه الحديثَ فيعجبه ولا يحفظُه، فشكا ذلك إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: «استعِنْ بيمينك» وأومأ بيده إلى الخطّ.

وأسند الرامهرمزي عن رافع بن خَديج قال: قلت: يا رسول الله، إنا نسمع منك أشياء أفنكتبها؟ قال: «اكتبوا ذلك ولا حرج».

وروى الحاكم وغيره من حديث أنس وغيره مرفوعاً وموقوفاً: «قيدوا العلم بالكتاب».

وأسند الديلمي عن عليّ مرفوعاً: «إذا كتبتم الحديث فاكتبوه بسنده».

Konu hakkında bu zikredilenler dışında da rivayetler bulunmaktadır.[1]

Bu hadisler ile daha önce verilen Ebû Saîd el-Hudrî rivayetinin nasıl cem edileceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Nitekim musannif [Nevevî] şu değerlendirmeleriyle buna işaret etmiştir: "[Yazma] izni unutmasından endişe edilen kimse için, yasak ise unutmayacağından emin olup da hâfızasına güvenen ve yazdığı takdirde [sadece bu] yazıya güveneceğinden korkulan kimse içindir." Buna göre yasak özel bir hüküm olmaktadır. İbnü's-Salâh'ın burada isnâdlı olarak naklettiğine göre Evzâî şöyle derdi:[2] "Bu ilim, ehli arasında alınıp verilen şerefli bir ilimdi. Kitaplara kaydedildiği zaman ehil olmayan kimseler de bu ilimle uğraşır oldular."

Ya da kitâbet yasağı Kur'ân ile karışma endişesinden dolayı konulmuş, bu tehlike ortadan kalktığında ise buna izin verilmiştir. Buna göre yasak hükmü mensûh olmaktadır.

Şu ihtimal de dile getirilmiştir: Hadisin Kur'ân ile yazılması yasağıyla, aynı sayfada yazılma durumu kastedilmiştir. Çünkü ashâb âyetlerin yorumunu işitiyor ve bazen âyetle birlikte o yorumlarını da yazıyorlardı. Karışma endişesinden dolayı bunu yapmaları yasaklandı.

Yine yazma yasağının, karışmaları endişesiyle Kur'ân'ın nüzûlü zamanına mahsus olduğu, izin durumunun ise bunun dışında olduğu söylenmiştir.

Öte yandan Ebû Saîd el-Hudrî rivayetini "Doğrusu bu hadisin mevkûf olmasıdır" diyerek illetli kabul eden âlimler de bulunmaktadır. Buhârî ve daha başkaları bu kanaattedir.

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de[3] Urve b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre Ömer b. el-Hattâb sünnetleri yazmayı istedi ve bu konuda Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbı ile iştişarede bulundu. İstişare sonucunda onların yazılması yönünde karara varıldı. Bunun üzerine Hz. Ömer bir ay süreyle istihâre yaptı. Sonra Allah kendisine kararlılık lütfetmiş olarak bir gün sabaha erişti ve şöyle dedi: "Sünnetleri yazmayı arzulamıştım. Ancak sizden önce birtakım kitaplar yazan ve sürekli olarak onlarla hemhâl olup [*fe-ekebbû aleyhâ*] Allah'ın Kitâbı'nı terk eden bir ümmeti hatırladım. Allah'a yemin olsun ki Allah'ın Kitâbı'na kesinlikle herhangi bir şeyi karıştırmayacağım."

1 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 298 vd.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 161-2; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlm*, s. 80; İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 68; İbn Asâkir, *Târîh*, XXXV, 188.

3 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 832.

وفي الباب أحاديث غير ذلك.

وقد اخْتُلِف في الجمع بينها وبين حديث أبي سعيد السابق، كما أشار إليه المصنف بقوله: فالإذنُ لمن خِيف نسيانه، والنهيُ لمن أَمن النسيانَ ووَثِق بحفظه وخيف اتكالُه على الخط إذا كتب، فيكون النهي مخصوصاً، وقد أسند ابن الصلاح هنا عن الأوزاعي أنه كان يقول: كان هذا العلم كريماً يتلقاه الرجال بينهم، فلما دخل في الكتب دخل فيه غير أهله.

أو نَهَى عنه حين خِيف اختلاطه بالقرآن، وأَذِن فيه حين أمن ذلك، فيكون النهي منسوخاً.

وقيل: المراد النهي عن كتابة الحديث مع القرآن في صحيفة واحدة، لأنهم كانوا يسمعون تأويل الآية، فربما كتبوه معها، فَنُهوا عن ذلك لخوف الاشتباه.

وقيل: النهي خاص بوقت نزول القرآن خشية التباسه، والإذن في غيره.

ومنهم: من أعلَّ حديث أبي سعيد، وقال: الصواب وقفه عليه، قاله البخاري وغيره.

وقد روى البيهقي في **المدخل** عن عروة بن الزبير: أن عمر بن الخطاب أراد أن يكتب السنن، فاستشار في ذلك أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، فأشاروا عليه أن يكتبها، فطَفِق عمر يستخير الله فيها شهراً، ثم أصبح يوماً وقد عزم الله له فقال: إني كنت أردت أن أكتب السنن، وإني ذكرتُ قوماً كانوا قبلكم كتبوا كُتباً فأكَبُّوا عليها وتركُوا كتاب الله، وإني والله لا أَلْبِس كتاب الله بشيء أبداً.

Sonra, hadis yazan kimsenin hadisi dinlediği gibi rivayet edebilmesi için azami derecede özen göstererek harflerin şekillerini ve noktalarını herhangi bir karışıklığa mahal vermeyecek şekilde dikkatle tespit etmesi gereklidir.

Evzâî şöyle der:[1] "Kitabın nuru belirsizliğinin giderilmesi/noktalanmasıdır [*i'câm*]." Râmehürmüzî [bunu açmak için] şöyle demiştir: "Yani noktalanması: te ile ye'nin hé ile hâ'nın belirtilmesi." [Devamla] şöyle demiştir: "Harekeleme [*şekl*] ise i'râbın [son hareketlerin] tespiti demektir."[2]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] "Yazılan şeyin noktalanması okunamamayı engeller. Harekelenme ise sorunları [*işkâl*] ortadan kaldırır." [Yine İbnü's-Salâh] şöyle der: "Çoğunlukla kişi hâfızasına itimat eder. Bunun sonucu ise kötüdür. Çünkü insan nisyan ile malüldür." [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti.]

Hıristiyanların noktalaması ve harekelemesinde hata ettikleri tek bir kelimeden dolayı küfre düştükleri söylenir.[4] Bu görüşe göre Allah İncil'de Hz. İsâ'ya "Sen benim peygamberimsin. Seni bâkire olan birinden dünyaya getirdim [*ente nebiyyî velledtüke mine'l-betûl*]" demiş, hıristiyanlar ise bu ifadeyi tashîf ederek "Sen, benim dünyaya getirdiğim evladımsın [*ente büneyye veledtüke*]" haline sokmuşlardır.

Bunun aynı zamanda İslâm'daki ilk fitnenin sebebi olduğu da söylenmiştir. Bu fitne Hz. Osman'ın [şehâdetidir]. O, Mısır valisine gönderdiği kişi için "Size geldiğinde ona kabul gösterin [*fe-kbelûhu*]" diye yazmış ancak bu ifade "Onu öldürün [*fe-ktülûhu*]" diye tashîf edilmiştir. Ardından hâdiseler birbirini kovalamıştır.[5]

Halifelerden biri bir beldedeki valisine oradaki muhannesleri *ihsâ* etmesini yani saymasını yazdı. Ancak ifade bu kelime noktalanarak tashîfe uğradı. Bunun üzerine vâli o kimseleri hadım etti [*hasâhum*].[6]

Hadis yazan kimsenin sadece müşkil yerleri harekeleyeceği söylenmiştir. Ehl-i ilm'in, karışma ihtimali bulunan yerler dışında i'câm yani noktalamayı ve i'râbı yani harekelemeyi kerih gördüğü de nakledilmiştir. Karışma ihtimali olmayan yerlerde nokta ve harekelere ihtiyaç yoktur.

1 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 608; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 149-150.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 608.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 162.
4 İbn Hibbân, *Ravzatü'l-Ukalâ*, s. 221-2.
5 Bu mektupla ilgili olarak bk. İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, s. 95-7.
6 Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 71-2.

ثم: على كاتبه صرفُ الهِمة إلى ضبطه وتحقيقه، شكلاً ونقطاً يُؤْمَن معهما **اللَّبْس** ليؤديه كما سمعه.

قال الأوزاعي: نُور الكتاب إعجامه. قال الرامهرمزي: أي: نَقْطُه: أن يبيّن التاء من الياء، والحاء من الخاء. قال: والشَّكْلُ تقييد الإعراب.

وقال ابن الصلاح: إعجامُ المكتوب يمنع من استعجامه، وشكلُه يمنع من إشكاله. قال: وكثيراً ما يعتمد الواثق على ذهنه، وذلك وَخيم العاقبة، فإن الإنسان معرَّض للنسيان. انتهى.

وقد قيل: إن النصارى كفروا بلفظة أخطؤوا في إعجامها وشكلها، فإن الله قال في الإنجيل لعيسى: أنت نَبِيِّي ولّدتك من البتول. فصحّفوها وقالوا: أنت بُنَيّي وَلَدتك ـ مخففاً ـ.

وقيل: أول فتنة وقعت في الإسلام سببها ذلك أيضاً، وهي فتنة عثمان رضي الله عنه، فإنه كتب للذي أرسله أميراً إلى مصر: إذا جاءكم فاقبلوه، فصحّفوها: فاقتلوه، فجرى ما جرى.

وكتب بعض الخلفاء إلى عامل له ببلد: أنْ أَحْصِ المخنَّثين، أي: بالعدد، فصحَّفها بالمعجمة، فَخَصَاهم.

ثم قيل: إنما يُشكَل المشكِل، ونُقِل عن أهل العلم كراهية الإعجام أي: النقْط **والإعراب** أي: الشكل **إلا في الملتبِس** إذْ لا حاجة إليهما في غيره.

Tamamının harekeleneceği de söylenmiştir. Nitekim Kadı İyâz şöyle der:[1] Özellikle ilme yeni başlayan ve bu konuda derin bilgi sahibi olmayanlar için en doğrusu budur. Çünkü böyle biri müşkil olan ve olmayan yerleri, kelimenin doğru harekesi ile yanlış harekesini birbirinden ayırt edemez.

Irâkî şöyle demiştir:[2] Zira zaman zaman gerçekte tartışmalı ve tespite muhtaç olan bir ifadenin açık oluşu nedeniyle müşkil olmadığını sanabilir.

Hadisin harekelenmesinden ortaya çıkan bazı konularda âlimler arasında ihtilâf vardır. Nitekim "Annenin boğazlanması, ceninin de boğazlanması anlamına gelir [*zekâtü'l-cenîn zekâtü ümmih*]" hadisi bu duruma örnektir.[3] Cumhur bu hadisteki "zekâtü ümmih" ifadesinin merfû' okunuşundan hareketle ceninin ayrıca boğazlanmasına gerek olmadığı kanaatini benimsemiştir.

Hanefîler ise teşbih ifade etmek üzere fetha şeklindeki okunuşu tercih etmişlerdir. Yani cenin de tıpkı annesi gibi boğazlanmalıdır.

İkincisi: Hadis yazan kimsenin, isimlerden karışabilecek olanları belirlemede [*zabt*] gösterdiği özen her şeyden fazla olmalıdır. Çünkü bu isimlerin okunuşu manadan çıkarılamaz, siyak-sibaktan hareketle tespit edilemez.

Ebû İshak [İbrahim b. Abdullah] en-Necîremî [ö. 343/954] şöyle der: "Zabta en fazla ihtiyaç gösteren kısım isimlerdir. Çünkü isimler kıyâsla tespit edilemez. Öncesi ve sonrasında onların okunuşuna delâlet eden bir karine bulunmaz."[4]

Ebû Ali el-Gassânî [ö. 498/1105], Abdullah b. İdrîs'in şöyle dediğini nakleder: Şu'be bana "Ebü'l-Havrâ → Hasan b. Ali" isnâdıyla gelen bir hadisi naklettiğinde, Ebü'l-Havrâ isminde hataya düşüp de "Ebü'l-Cevzâ" şeklinde okumayayım diye ismin altına "hûrun 'în" yazdım.[5]

---

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 150.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 232.
3 Ebû Davud, Zebâih 18; Tirmizî, Et'ıme 2; İbn Mâce, Zebâih 15. Konu ile ilgili olarak bk. Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, V, 356-7.
4 Rivayet için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 269-270; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 154.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 155; Hatîb el-Bağdâdî bu rivayeti Şu'be'den bahsetmeksizin nakleder (bk. *el-Câmi'*, I, 418). Ayrıca bk. Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 171.

وقيل: يُشكَل الجميع. قال القاضي عياض: وهو الصواب لا سيما للمبتدئ وغير المتبحِّر في العلم، فإنه لا يميّز ما يشكل مما لا يشكل، ولا صوابَ وجهِ إعرابِ الكلمةِ من خطئه.

قال العراقي: وربما ظَنَّ أن الشيء غيرُ مشكل لوضوحه، وهو في الحقيقة محلُّ نظر مُحتاجٌ إلى الضبط.

وقد وقع بين العلماء خلاف في مسائلَ مرتبة على إعراب الحديث، كحديثِ: «ذكاةُ الجنين ذكاةُ أمه»، فاستدل به الجمهور على أنه لا تجب ذكاة الجنين، بناءً على رفع «ذكاةُ أمِّه».

ورجّح الحنفية الفتح على التشبيه، أي: يُذكَّى مثلَ ذكاة أمه.

الثانية: ينبغي أن يكون اعتناؤه بضبط الملتبِس من الأسماء أكثرَ فإنها لا تُستدرك بالمعنى، ولا يُستدل عليها بما قبلُ ولا بعدُ.

قال أبو إسحاق النَّجِيرَمي: أولى الأشياء بالضبط أسماء الناس، لأنه لا يدخله القياس، ولا قبله ولا بعده شيء يدل عليه.

وذكر أبو علي الغساني أن عبد الله بن إدريس قال: لما حدثني شعبة بحديث أبي الحوراء عن الحسن بن علي، كتبت تحته: «حور عين»، لئلا أغلطَ فأقرأَه: أبو الجوزاء، بالجيم والزاي.

Müşkil ifadenin zabtının bizzat kitap üzerinde gösterilmesi, aynı şekilde kelimenin karşısına gelecek şekilde hâşiyede açık olarak zabtının yazılması güzel olur. En uygunu budur. Çünkü aynı satırda tam tespiti yapılan kelime, üstteki ve alttaki bir başka kelimenin noktaları ve harekeleri ile karışabilir. Özellikle de satır araları dar, yazı hattı küçükse.

Irâkî şöyle der:[1] Bundan daha açıklayıcı olanı ise müşkil kelimenin harflerinin hâmişte ayrı ayrı yazılmasıdır. Çünkü "nun" ve "ye" gibi bazı harflerin şekli -kelime bütün olarak yazıldığında olanın aksine- tek başlarına yazıldıkları zaman ortaya çıkar.

İbn Dakîkul'îd *el-İktırâh*'da[2] müşkillerin izahında titizlik gösterip kelimenin harflerini hâşiyede tek tek vermenin ve onları harf harf belirtmenin [*zabt*], konunun mütehassıslarının genel tutumu olduğunu belirttir.

Yazının okunaklı olması, harfleri değiştirecek şekilde süratli [*meşk*] ve ayrı olması gereken harfleri bitiştirecek şekilde [*ta'lîk*] yazılmaması uygundur. İbn Kuteybe'nin [ö. 276/889] nakline göre Ömer b. el-Hattâb şöyle demiştir:[3] "En kötü yazı süratli yazı [*meşk*], en kötü okuyuş hızlı okuyuş [*hezrame*], en güzel yazı ise açık-seçik olanıdır." [İbn Kuteybe'nin ifadesi burada bitti.]

Meşk, süratle yazmak demektir.

Yazının küçük olması hoş görülmez. Çünkü görmesi zayıf olan kişi böyle bir yazıdan istifade edemez. Eğer yazı hattı küçük olursa bazen onu okuyan kişinin görmesi zayıflar, böylece o da okuduğundan faydalanamaz.

Ahmed b. Hanbel, amcası oğlu Hanbel b. İshak'ı [ö. 273/886] oldukça küçük bir hatla yazarken gördüğünde "Böyle yapma. En muhtaç olduğun zamanda seni yarı yolda bırakır" demiştir.[4] Ancak sayfa sıkıntısı ya da yolculukta taşıma kolaylığı gibi mazeretten olması durumu hariç.

Noktasız harflerin de zabt edilmesi gereklidir. Bulkînî şöyle der:[5] Merzübânî ve İbn Asâkir'in [ö. 571/1176] Ubeyd b. Evs el-Gassânî'den naklettikleri şu haber konuya delil teşkil etmektedir: Muâviye'nin yanında bir mektup yazdım.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 233.
2 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 258.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 262.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 261.
5 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 371. Ayrıca bk. İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVIII, 169.

ويستحبُّ ضبطُ المشكِل في نفس الكتاب وكَتْبُه أيضاً **مضبوطاً واضحاً في الحاشية قُبالتَه** فإن ذلك أبلغ، لأن المضبوط في نفس الأسطر ربما داخله نقطُ غيره وشكلُه، مما فوقه أو تحته، لا سيما عند ضيقها ودقَّة الخط.

قال العراقي: وأوضح من ذلك أن يقطِّع حروف الكلمة المُشْكِلة في الهامش، لأنه يظهر شكل الحرف بكتابته مفرداً في بعض الحروف، كالنون والياء التحتية، بخلاف ما إذا كُتبت الكلمة كلها.

قال ابن دقيق العيد في **الاقتراح**: ومن عادة المتقنين أن يبالغوا في إيضاح المشكل فيفرِّقوا حروف الكلمة في الحاشية ويضبطوها حرفاً حرفاً.

ويستحبُّ تحقيق الخطِّ دون مَشْقه وتعليقه. قال ابن قتيبة: قال عمر بن الخطاب: شرُّ الكتابة المَشْق، وشرُّ القراءة الهَذْرَمة، وأجودُ الخط أبينُه. انتهى.

والمَشْق: سرعة الكتابة.

ويكره تدقيقه أي: الخطِّ، لأنه لا يَنتفع به مَن في نظره ضعف، وربما ضعُف نظر كاتبه بعد ذلك فلا ينتفع به.

وقد قال أحمد بن حنبل لابن عمِّه حنبل بن إسحاق، ورآه يكتب خطاً دقيقاً: لا تفعلْ، أحوجَ ما تكون إليه يخونُك، **إلا من عذر كضيق الورق وتخفيفه للحمل في السفر ونحوه**.

وينبغي ضبط الحروف المهملة أيضاً. قال البلقيني: يستدل لذلك بما رواه المَرْزُباني، وابن عساكر: عن عُبيد بن أوس الغسّاني قال: كتبت بين يدي معاوية كتابا

Bana "Ubeyd! Mektubunu süsle. Zira ben de Allah Resûlü'nün (*sav*) önünde yazı yazmıştım. Bana 'Muâviye! Mektubunu süsle' buyurdu" dedi. Ben "Müminlerin emîri, yazının süsü nedir?" diye sorunca "Her bir harfi gösterecek noktayı koy" cevabını verdi.

Bulkînî [rivayetin ardından] "Bu ifade her bir harfi kapsamaktadır" der.

Noktasız harflerin ne şekilde zabtedileceği hususunda farklı görüşler vardır. "Dal", "ra", "sin", "sad", "tı", "ayın" harflerinin altına, benzerlerinin üstlerine konulan noktaların konulacağı söylenmiştir. Bu görüş dikkate alındığında "sin" harfinin altına konulacak nokta tartışma konusu olmuştur. Bu noktaların üste konulan noktalar gibi olacağı ya da üstte konulan noktaların sacayağı şeklinde, alta konulanları ise yan yana olacağı söylenmiştir.

Bahsi geçen noktasız harflerin üzerlerine, kesilmiş tırnak gibi bir hilâl şeklinin, uçları harflerin üstüne bakacak şekilde yatay olarak konulacağı söylenmiştir. Noktasız harflerin altına, o harfin küçük halinin konulacağı da söylenir. Bu [ihtimal] hâ harfinde belirginleşir.

Kadı İyâz şöyle der:[1] "Meşrik âlimleri ve Endülüslüler bu şekilde hareket etmektedirler."

Bazı kadîm nüshalarda noktasız harflerin üzerinde fetha veya hemze gibi küçük bir çizgi bulunmaktadır. Bazılarında ise bu harflerin altında hemze bulunur. Böylece mezkûr işaretlerin sayısı beşe ulaşır.

Fayda:

Bu ilimle iştigal eden âlimler "kef" ve "lam" harfleri ile ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmamışlardır. Yazı hakkında eser kaleme alan âlimler ise onlardan bahsederler. Örneğin "kef" harfi geniş/yayılarak yazılmayacaksa ortasına küçük bir "kef" veya "hemze" konulur. "Lam" harfinin ortasına ise yine "lam" yazılır. Ancak bu yazım harfin suretinin verilmesiyle değil, "l-a-m" şeklinde yani harflerin açıkça belirtildiği bir surette olacaktır. Bu kullanım edebiyatçıların yazım şekillerinde sıklıkla görülür.

---

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 157.

فقال لي: يا عبيدُ أَرْقُشْ كتابك، فإني كتبت بين يدي رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال: «يا معاوية ارقُش كِتابك»، قلت: وما رقشُه يا أمير المؤمنين؟ قال: أعطِ كلَّ حرف ما ينوبه من النقط.

قال البلقيني: فهذا عام في كل حرف.

ثم اختلف في كيفية ضبطها قيل: يجعل تحت الدال، والراء، والسين، والصاد، والطاء، والعين، النقط التي فوق نظائرها، واختُلف على هذا في نقط السين من تحت، فقيل: كصورة النقط من فوق، وقيل: لا، بل تجعل من فوق كالأثافيّ، ومن تحت مبسوطةً صفّاً.

وقيل: تجعل فوقها أي: المهملاتِ المذكورةِ صورةُ هلال كقُلاَمة الظُّفُر مُضْجَعةً على قفاها، وقيل: يجعل تحتها حرف صغير مثلها ويتعيَّن ذلك في الحاء.

قال القاضي عياض: «وعليه عمل [بعض] أهل المشرق والأندلس».

وفي بعض الكتب القديمة فوقها خط صغير كفتحة، وقيل: كهمْزة، وفي بعضها تحتها همزة ء، فهذه خمس علامات.

فائدة:

لم يتعرض أهل هذا الفن للكاف واللام، وذكرهما أصحاب التصانيف في الخطّ، فالكاف: إذا لم تكتب مبسوطة يكتب في بطنها كاف صغيرة أو همزة، واللام تكتب في بطنها: «لام»، أي: هذه الكلمة بحروفها الثلاثة، لا صورة «ل»، ويوجد ذلك كثيراً في خط الأدباء.

Kelimenin sonundaki "he"nin üzerine ise sıfat gibi durumlarda gelen dişillik "he"sinden ayırt etmek için iki gözlü bir "he" [bölünmüş he] yazılır.

Kesreli hemze "elif"in üzerine, kesre de "elif"in altına mı yazılacak yoksa her ikisi de "elif"in altına mı yazılacaktır? Kâtipler her ikisini de uygulamaktadırlar. Ancak ikincisi daha açıktır.

Yazarın, eserinde insanların bilmediği bir rumuzu kendiliğinden kullanmaması gereklidir. Zira bu durumda başkaları, kendisinin kastını anlamada problem yaşarlar. Eğer bunu yapacaksa kitabının başında ya da sonunda kastettiği hususu açıklamalıdır.

Yazan kişi rivayet farklarına ve bunların ayırt edilmesine özen göstermeli, kitabını tek bir rivayete göre orijinal olarak oluşturmalı, sonrasında bunun dışındaki rivayetlerde bulunan ziyâdeleri hâşiyede göstermeli, eksikliklere dikkat çekmeli ve her bir farklılıkta o farklılığı ortaya koyan kişinin ismini bir ya da iki harfle kısaltacak şekilde rumuzla değil açıkça yazmalıdır. Rumuzları sadece, onlarla kastettiği hususu eserinin başında ya da sonunda açıkladığı takdirde kullanmalıdır.

Pek çok âlim farklılıkları ayırt etme konusunda kırmızı mürekkeple yetinmiştir. Ziyâde kırmızı [mürekkep] ile yapılmalı, eksiklik kırmızı ile parantez içine alınmalıdır. Her halükarda kırmızı hattı kullananın adı kitabın başında ya da sonunda belirtilmelidir. İbnü's-Salâh bu hususların tamamına hatalı yerin üstünü çizme [*darb*] ve silme [*mahv*] meselesinin ardından yer vermiş,[1] musannif [Nevevî] ise burayla ilgisini dikkate alarak özetleyip öne almıştır.

Üçüncüsü: Yazan kişi iki hadisin arasına onları birbirinden ayırt etmek için bir daire koymalıdır. Bu Ebü'z-Zinâd [ö. 130/748], Ahmed b. Hanbel, İbrahim el-Harbî [ö. 285/898] ve İbn Cerîr gibi bir grup musannifin görüşü olarak nakledilmiştir. Hatîb dairelerin boş olmasını ve hadisler mukâbele edildiğinde ortalarına yani yazımı biten her bir hadisin ardından gelen dairenin ortasına bir nokta konulmasını ya da yine ortasına bir çizgi çekilmesini uygun görür.[2] [Hatîb] şöyle der: "İlim ehli bazı kimseler bu şekilde ya da benzer anlama gelecek bir şekilde olmadığı sürece o hadisi semâ ile aldığını kabul etmezler."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 179.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 273.

والهاء آخر الكلمة يكتب عليها هاء مشقوقة تميزها من هاء التأنيث التي في الصفات ونحوها.

والهمزة المكسورة: هل تكتب فوق الألف والكسرةُ أسفلها، أو كلاهما أسفل؟ اصطلاحان للكُتّاب، والثاني أوضح.

ولا ينبغي أن يصطلح مع نفسه في كتابه برمزٍ لا يعرفه الناس فيوقعَ غيره في حيرةٍ في فهمِ مراده، وإنْ فعل ذلك فليبينْ في أول الكتاب أو آخره مراده.

وينبغي أن يعتني بضبط مختلِف الروايات وتمييزها، فيجعلَ كتابه مؤصّلاً على روايةٍ واحدة، ثم ما كان في غيرها من زياداتٍ: ألحقها في الحاشية، أو نقصٍ: أَعلَم عليه، أو خلافٍ كَتبه، معيّناً في كل ذلك مَن رواه بتمام اسمِه، لا رامزاً له بحرف أو حرفين من اسمه إلا أن يبين أولَ الكتاب أو آخرَه مراده بتلك الرموز.

واكْتفى كثيرون بالتمييز بحُمْرة، فالزيادة تلحق بحمرة، والنقص يُحَوَّق عليه بحُمْرة، مبيناً اسمَ صاحبها أولَ الكتاب أو آخره. هذا الفرع كلُّه ذكره ابن الصلاح عقبَ مسألة الضرب والمحو، وقدمه المصنف هنا للمناسبة مع الاختصار.

الثالثة: ينبغي أن يجعل بين كل حديثين دائرة للفصل بينهما، نُقِل ذلك عن جماعات من المصنفين كأبي الزناد، وأحمد بن حنبل، وإبراهيم الحربي، وابن جرير، واستحبَّ الخطيب أن تكون الدارات غُفْلاً، فإذا قابل نَقَط وسطَها أي نقط وسط كل دارة عقب الحديث الذي يفرغ منه، أو خط في وسطها خطاً، قال: وقد كان بعض أهل العلم لا يعتدُّ من سماعه إلا بما كان كذلك، أو في معناه.

Abdullah b. Fülân ya da Abdurrahman b. Fülân gibi Allah Teâlâ'ya muzâf olan isimlerin ilk hecesi "Abd"in satırın sonuna, [ikincisi hecesi] "Allah"ın ise İbn Fülân şeklinde diğer satırın başına yazılması mekruhtur. İbn Butta [ö. 387/997] ve Hatîb [el-Bağdâdî] bu tarz hareket etmekten kaçınmanın vâcip olduğunu söylerler.[1] İbn Dakîkul'îd de bu görüşe muvâfakat etmiş, ancak bunun haram değil mekrûh olduğunu belirtmiştir.[2]

Resûlullâh ifadesindeki "Resûl" kelimesinin satırın sonuna, "Allah" ifadesinin ise "sallâllâhü aleyhi ve sellem" ile diğer satırın başına yazılması ve kötü şeyler çağrıştıracak benzeri yazımlar da mekrûh görülür. Örneğin Hz. Peygamber'in "İbn Safiyye'nin kâtili ateştedir [*kâtilü İbn Safiyye fi'n-nâr*]" ifadesindeki "kâtil" kelimesinin satırın sonuna, "İbn Safiyye" ifadesinin ise satırın başına yazılması gibi. Aynı şekilde -içki içen kimse hadisinde- "Hz. Ömer şöyle dedi [*fe-kâle Ömer*]: Allah onu zelil etsin, ondan [içkiden] dolayı buraya ne de çok getirildi" ifadesindeki "fe-kâle" kelimesini satırın sonuna, Ömer ile başlayan ifadeyi ise diğer satırın başına yazmak da buna örnektir.

Böyle bir sorun olmadığı sürece isim tamlamalarını ayrı ayrı yazmak mekrûh değildir. "Sübhânallâhi'l-azîm" ifadesindeki "sübhân"ın satırın sonuna "Allahi'l-azîm"in ise diğer satırın başına yazılması gibi. Ancak her halükarda aynı satırda bir arada yazılmaları daha uygundur.

İsmi her anıldığında Allah Resûlü'ne salât ve selâm yazmak ve bundan usanmamak gereklidir. Çünkü bu, hadis tâlibinin erkenden elde edeceği en önemli faydalardandır. Bunu yapmayan kimse büyük bir sevaptan mahrum kalır. Nitekim Allah Resûlü'nün (*sav*) "Kıyâmet günü benim için insanların en öncelikli olanı bana çokça salât edenlerdir" şeklindeki ifadesi için -ki İbn Hibbân [ö. 354/965] bu rivayeti sahîh kabul eder-[3] "Bunlar Ehl-i hadîs'tir. Çünkü rivayet esnasında Allah Resûlü'nün adı çokça geçtiğinden ona [devamlı] salât ederler" denilmiştir.

Muhaddisler konu ile ilgili olarak şu hadise de yer verirler: "Bana bir kitapta salât eden için, ismim o kitapta durduğu sürece melekler bağışlanma dilerler."[4] Zayıf olsa da bu hadisin konu bağlamında zikredilmesi münasiptir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 266.
2 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 260.
3 Tirmizî, Salât 484; İbn Hibbân, *el-İhsân*, III, 192; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, VIII, 427.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 36; İbn Asâkir, *Târîh*, VI, 81; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 64; Silefî, *el-Vecîz*, s. 95; Râfiî, *et-Tedvîn*, IV, 107. İbnü'l-Cevzî rivayetin uydurma olduğunu ifade eder (bk. *el-Mevzûât*, I, 228). Ayrıca bk. *el-Leâli'l-Masnû'a*, I, 203-4.

ويكره في مثل: عبد الله، وعبد الرحمن بن فلان وكلِّ اسم مضافٍ إلى الله تعالى **كتابةُ «عبد» آخرَ السطر، واسم «الله» مع ابن فلان أولَ الآخر**، وأوجبَ اجتنابَ مثلِ ذلك ابنُ بُطَّة والخطيب، ووافق ابنُ دقيق العيد على أن ذلك مكروه لا حرام.

وكذا يكره في: رسول الله، أن يكتب **«رسول» آخره و«الله صلى الله عليه وسلم» أولَه، وكذا ما أشبهه** من المُوهِمات والمستشنَعات، كأنْ يكتب: «قاتِلُ» من قوله: «قاتلُ ابنِ صفية في النار» في آخر السطر، و«ابنِ صفية» في أوله، أو يكتب: «فقال» من قوله في حديث شارب الخمر: «فقال عمر: أخزاه الله، ما أكْثَرَ ما يُؤتَى به» آخره، و«عمر» وما بعده أولَه.

ولا يُكره فصل المتضايفَيْنِ إذا لم يكن فيه مثلُ ذلك: كـ: سبحان الله العظيم، يكتب «سبحان» آخر السطر، و«الله العظيم» أوله، مع أن جمعهما في سطر واحد أولى.

وينبغي أن يحافظ على كتابة الصلاة والتسليم على رسول الله صلى الله عليه وسلم كلما ذُكر **ولا يَسأم من تكراره** فإن ذلك من أكثر الفوائد التي يتعجَّلها طالب الحديث، **ومَن أغفلَه حُرم حظاً عظيماً**، فقد قيل في قوله صلى الله عليه وسلم: «إن أولى الناس بي يومَ القيامة أكثرُهم عليّ صلاةً» ـ صححه ابن حبان: إنهم أهل الحديث، لكثرة ما يتكرر ذكره في الرواية فيصلّون عليه.

وقد أوردوا في ذلك حديث: «منْ صلّى عليّ في كتاب لم تَزَلِ الملائكة تستغفرُ له ما دام اسمي في ذلك الكتاب»، وهذا الحديث وإن كان ضعيفاً، فهو مما يحسُن إيراده في هذا المعنى.

İbnü'l-Cevzî'nin onu *el-Mevzûât*'ta zikretmiş olmasına itibar edilmez. Çünkü hadisin, kendisini mevzû olmaktan kurtaran ve genel olarak bir aslının olmasını gerektiren birtakım tarîkleri vardır.

Nitekim Taberânî hadisi Ebû Hüreyre'den nakleder. Ebü'ş-Şeyh el-İsfahânî [ö. 369/979] ve Deylemî de rivayeti başka bir tarîkle yine Ebû Hüreyre'den aktarırlar.

İbn Adî aynı rivayeti Ebû Bekir es-Sıddîk'tan,[1]

İsfahânî *Tergîb*'inde İbn Abbâs'dan,[2]

Ebû Nuaym ise *Târîhu Isbahân*'da Hz. Âişe'den rivayet eder.[3]

Bulkînî *Mehâsinü'l-Istılâh*'ta [Ebü'l-Abbâs] Tücîbî [el-Uklîşî]'nin [ö. 550/1155] *Fazlü's-Salât*'ından "Ma'mer → İbn Şihâb → Enes" isnâdıyla merfû' olarak şu haberi nakleder:[4] Kıyâmet günü olduğunda Ashâbü'l-hadîs ellerinde mürekkep hokkaları ile gelir. Allah onlara Cibrîl'i gönderir ve gayet iyi bildiği halde onlara kim olduklarını sorar. Onlar "Ashâbü'l-hadîs" cevabını verirler. Allah da bunun üzerine "Dünyada peygamberime sürekli salât ettiğiniz için haydi girin cennete" der.

Hatîb, bu rivayeti "Sûrî → Ebü'l-Hüseyin b. Cümey' → Muhammed b. Yusuf b. Ya'kûb er-Rakkî → Taberânî → Deberî → Abdürrezzâk" isnâdıyla nakledip şöyle der: "Bu, uydurmadır. Rivayetteki problem Rakkî'dendir."[5]

Derim ki: Rivayetin Enes'den gelen bunun dışında bir tarîki daha bulunmaktadır ki, buna Deylemî *Müsnedü'l-Firdevs*'te yer vermiştir. Ben bu rivayeti *Muhtasaru'l-Mevzûât*'ta zikrettim.[6]

---

1 İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 249; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 35.
2 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 524. İbn Kesîr şöyle der: "Pek çok tarîkten gelmesine rağmen sahih değildir."
3 Ebû Nuaym, *Ahbâru Isbahân*, II, 75.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 373; et-Uklîşî, *Envâru'l-Âsâri'l-Muhtassa fî Fazli's-Salât ale'n-Nebiyyi'l-Muhtâr, s. 78*
5 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IV, 648-9; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 53, 152; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzûât*, I, 206.
6 Süyûtî, *el-Leâli'l-Masnû'a*, I, 216.

ولا يُلتفت إلى ذِكْر ابن الجوزي له في **الموضوعات**، فإن له طرقاً تُخرِجه عن الوضع، وتقتضي أن له أصلاً في الجملة.

فأخرجه الطبراني من حديث أبي هريرة، وأبو الشيخ الأصبهاني، والديلمي من طريق أخرى عنه.

وابن عدي من حديث أبي بكر الصديق.

والأصبهاني في **ترغيبه** من حديث ابن عباس.

وأبو نعيم في **تاريخ أصبهان** من حديث عائشة.

وذكر البلقيني في **محاسن الاصطلاح** هنا عن «فضل الصلاة» للتُّجِيبي قال: جاء بإسناد صحيح من طريق عبد الرزاق، عن معمر، عن ابن شهاب، عن أنس يرفعه: «إذا كان يومُ القيامة جاء أصحاب الحديث وبأيديهم المحابر، فيرسل الله إليهم جبريل فيسألهم: من أنتم؟ ـ وهو أعلم ـ فيقولون: أصحاب الحديث، فيقول: ادخُلُوا الجنة طالما كنتم تصلون على نبيي في دار الدنيا».

وهذا الحديث رواه الخطيب عن الصوري، عن أبي الحسين بن جُميع، عن محمد بن يوسف بن يعقوب الرّقي، عن الطبراني، عن الدَّبري، عن عبد الرزاق، به، وقال: إنه موضوع، والحمل فيه على الرقي.

قلت: له طريقٌ غيرُ هذه عن أنس، أوردها الديلمي في **مسند الفردوس**، وقد ذكرتها في **مختصر الموضوعات**.

Uyarı:

Allah Resûlü'nün (*sav*) adı geçtiği zaman hem dille hem de parmaklarıyla [yani yazıyla] salât etmek gereklidir. Bunu Tücîbî dile getirmiştir.[1]

Asıl nüshada Allah Resûlü'ne (*sav*) salâtın yazılmaması, eksik bırakılması muhaddisi bağlamaz. O yine de salât ibaresini yazar ve kırâat esnasında da onu mutlaka telaffuz eder. Çünkü salât ifadesi onun nakledeceği bir ifade değil dua cümlesidir. Ahmed b. Hanbel ise [hiçbir şey eklememe görüşünde olduğundan] aynen aktarırdı; böyle bir durumla karşılaştığı zaman sözlü olarak salât eder ancak bunu yazmazdı.[2] Onun dışındaki mütakaddim hadis âlimleri ona muhâlefet etmiştir.

İbn Dakîkul'îd ise Ahmed b. Hanbel'in görüşüne meylederek şöyle demiştir:[3] "Ana nüshalara ve rivayetlere tabi olmak gerekir. Nüshada olmayan bir salât ifadesini söylerken muhaddis, kitaptan başını kaldırmak gibi, o salâtın eldeki metinde olmadığına işaret edecek bir tavır sergilemelidir. Başkasından bu sözü nakleder gibi olmamalı, kendisinin salât ettiğine gönülden niyet etmelidir."

Abbâs el-Anberî [ö. 240/854] ve İbnü'l-Medînî [ö. 234/848-9] "İşittiğimiz hiçbir hadiste Allah Resûlü'ne (*sav*) sâlat etmeyi bırakmadık. Zaman olur acele etmek durumunda kalır ve her bir hadiste daha sonra dönmek üzere salât için boşluk bırakırdık" derler.[4]

Aynı şekilde ana nüshada bulunmasa da "Azze ve Celle" ve "Sübhânehû ve Teâlâ" gibi ifadelerle Allah Sübhânehû ve Teâlâ'ya sürekli olarak senâ edilmelidir.

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ilaveten "Aynı şekilde ashâb, âlimler ve seçkin kimseler için de teraddî ve tarahhüm [ifadeleri kullanılmalıdır]" demiştir.

1 Tücîbî, *Envâr*, s. 78
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 271.
3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 261.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 272.

تنبيه:

ينبغي أن يَجمع عند ذكره صلى الله عليه وسلم بين الصلاة عليه بلسانه وبَنَانه، ذكره التُّجِيبي.

ولا يُتَقَيَّدُ فيه أي: ما ذُكِر من كتابة الصلاة عليه صلى الله عليه وسلم **بما في الأصل إن كان ناقصاً**، بل يكتبه ويتلفظُ به عند القراءة مطلقاً، لأنه دعاء لا كلام يرويه، وإن وَقَع في ذلك الإمام أحمد، مع أنه كان يصلي نُطقًا لا خَطّاً، فقد خالفه غيره من الأئمة المتقدمين.

ومال إلى صنع أحمد: ابن دقيق العيد فقال: «ينبغي أن تُتَّبَعَ الأصول والرواياتُ، وإذا ذَكَر الصلاة لفظاً من غير أن يكون في الأصل: فينبغي أن يُصْحِبها قرينةً تدلُّ على ذلك، كرفع رأسه عن النظر في الكتاب، وينوي بقلبه أنه هو المصلِّي، لا حاكٍ لها عن غيره».

وقال عباسٌ العنبري وابن المديني: ما تركنا الصلاة على رسول الله صلى الله عليه وسلم في كل حديث سمعناه، وربما عَجِلنا فنبيض الكتابَ في كل حديث حتى نرجع إليه.

وكذا ينبغي المحافظة على **الثناء على الله سبحانه وتعالى، ك:عزّ وجلّ**، و: سبحانه وتعالى، **وشبهه** وإن لم يكن في الأصل.

قال المصنف زيادة على ابن الصلاح: **وكذا الترضِّي والترحُّم على الصحابة والعلماء وسائر الأخيار.**

Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de ve daha başka eserlerinde şöyle der:[1] Her ne kadar değerli [*azîz*] ve seçkin [*celîl*] olsa da "azze ve celle" gibi ifadeler Hz. Peygamber (*sav*) için, "salât ve selâm" da müstakil olarak sahâbe için kullanılamaz. Ancak "salât ve selâm"ın Hz. Peygamber'in ardından onunla birlikte ashâb için kullanımı câizdir.

Kitapta rivayetlerle birlikte bu kabilden ifadeler varsa onları muhâfaza etmek oldukça önemli ve özen gösterilmesi gereken bir husustur.

Burada ve [Nevevî]'nin *Şerhu Müslim*'inde[2] ve daha başka eserlerde geçtiği üzere salâtın meşrû' kılındığı her yerde sadece salât ya da selâm ifadesiyle yetinmek kerih görülmüştür. Çünkü Allah Teâlâ "*Ona salât ve selâm edin*"[3] buyurmaktadır. Ancak [sadece salât ya da selâm ile yetinme] tavrına Hatîb ve daha başkalarının elyazmalarında tesadüf edilmektedir.

Hamza [b. Muhammed] el-Kinânî [ö. 357/968] şöyle der:[4] Hz. Peygamber'in (*sav*) adı geçtiğinde "selâm" ifadesini bırakıp sadece "salât" yazıyordum. Rüyamda Hz. Peygamber'i (*sav*) gördüm. Bana "Ne oluyor da bana ettiğin salâtı tamamlamıyorsun?" buyurdu.

Yazı esnasında salât ve selâm için "صلعم" yazmak gibi bir ya da iki harfle rumuz koyulması da mekrûh görülür. Her ikisini de tam olarak yazmak gereklidir. O ikisi için ilk defa "صلعم" rumuzunu kullanan kimsenin elinin kesildiği söylenir.

Dördüncüsü: Kitabı yazan kimsenin bu nüshayı, icâzeti bulunsa bile hocasınınki ile mukâbele etmesi gerekir. Kadı İyâz bunun vâcib olduğunu söyler.[5] İbn Abdülber ve daha başkaları Yahya b. Ebû Kesîr ve Evzâî'nin şöyle dediğini naklederler: "Bir şeyi yazan ancak mukâbele etmeyen kişi, tuvalete girip istincâ yapmayan kimse gibidir."[6]

Urve b. ez-Zübeyr oğlu Hişâm'a "Yazdın mı?" diye sordu. O "Evet" cevabını verdi. Urve "Peki, yazdığını mukâbele ettin mi?" dedi. Oğlu "Hayır" diye cevapladı. Bunun üzerine Urve "O halde yazmamış oldun!" dedi. Beyhakî bu nakli isnâdlı olarak *el-Medhal*'de zikretmiştir.[7]

1 Nevevî, *el-Minhâc*, IV, 127; VII, 185.
2 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 44.
3 el-Ahzâb 33/56.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 168.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 158.
6 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, I, 77; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 544; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 275; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 78; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 160.
7 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 847.

قال المصنف في **شرح مسلم** وغيره: ولا يستعمل «عز وجل» ونحوه في النبي صلى الله عليه وسلم، وإن كان عزيزاً جليلاً، ولا الصلاةَ والسلام في الصحابة استقلالاً، ويجوز تَبَعاً.

وإذا جاءت الرواية بشيء منه كانت العناية به في الكتابة **أشدَّ** وأكثر.

ويكره الاقتصار على الصلاة أو التسليم هنا، وفي كل موضع شُرِعت فيه الصلاة، كما في **شرح مسلم** وغيره، لقوله تعالى: ﴿صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾ [الأحزاب: ٥٦]، وإن وقع ذلك في خطّ الخطيب وغيره.

قال حمزة الكِناني: كنت أكتب عند ذكر النبي صلى الله عليه وسلم الصلاة دون السلام، فرأيت النبي صلى الله عليه وسلم في المنام، فقال لي: مالك لا تُتمّ الصلاة عليّ؟!!.

و يكره **الرمز إليهما في الكتابة** بحرف أو حرفين، كمن يكتب «صلى الله عليه وسلم»: صلعم، **بل يكتبهما بكمالهما**، ويقال: إن أول من رمزهما بـ: صلعم: قُطعت يده.

الرابعة: عليه وجوباً ـ كما قال عياض ـ: **مقابلة كتابه بأصل شيخه وإن أجازه**، فقد روى ابن عبد البر وغيره، عن يحيى بن أبي كثير والأوزاعي قالا: من كتب ولم يُعارِض كمن دخل الخلاء ولم يستنجِ.

وقال عروة بن الزبير لابنه هشام: كتبتَ؟ قال: نعم، قال: عرضتَ كتابك؟ قال: لا، قال: لم تكتب، أسنده البيهقي في **المدخل**.

Ahfeş "Bir kitap istinsâh edilir ancak mukâbelesi yapılmaz, sonra da o nüsha istinsâh edilir ve yine mukâbele edilmezse yabancı bir şey olup çıkar" demiştir.[1]

Bulkînî şöyle der:[2] Konu hakkında iki merfû' hadis bulunmaktadır.

İlki "Ukayl → İbn Şihâb → (Saîd b.) Süleyman b. Zeyd b. Sâbit → babası → dedesi" isnâdıyla nakledilir. Buna göre Zeyd şöyle der: "Hz. Peygamber'in (*sav*) yanında vahiy yazardım. Bitirdiğimde 'Oku' diye buyurur, ben de ona okurdum. Herhangi bir eksiklik varsa onu ikmâl ederdi." Rivayete Merzübânî eserinde yer vermiştir.[3]

İkinci rivayeti ise Sem'ânî [ö. 562/1166] *Edebü'l-İmlâ*'da Atâ b. Yesâr'dan [ö. 103/721] nakleder.[4] O şöyle der: Bir kişi Hz. Peygamber'in yanında yazdı. Hz. Peygamber (*sav*) ona "Yazdın mı?" diye sordu. O "Evet" dedi. Allah Resûlü "Peki, mukâbele ettin mi?" diye sorunca "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine Allah Resûlü "Onu mukâbele edip tashîh etmediğin sürece yazmamış olursun" buyurdu. Bulkînî rivayetlerin ardından "Bu rivayet konuyu net bir şekilde açıklamaktadır. Ancak mürseldir" der. [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

Derim ki: Taberânî, ilk hadisi isnâdı güvenilir râvilerden oluşan bir isnâdla *el-Mu'cemü'l-Evsat*'ta rivayet etmiştir.[5]

Mukâbelenin en iyisi hem talebenin hem de hocanın semâ esnasında kitaplarını ellerinde tutmalarıdır. Eğer böyle olmazsa bir derece düşük bir mukâbele olur. Ebü'l-Fazl [Muhammed b. Ahmed] el-Cârûdî [ö. 413/1022] şöyle demiştir: "Mukâbelenin en doğrusu kendi kendine yaptığındır."

Bazıları ise, kişinin kendisi dışında biri ile mukâbelesinin ve başka birini taklit etmesinin doğru olmadığı söyler. [Kadı] İyâz bu görüşü konu hakkında ileri düzeyde bilgi sahibi olan [*ehlü't-tahkîk*] birinden nakleder.[6]

İbnü's-Salâh şöyle der:[7] Bu geçerli olmayan bir görüştür. Tercihe şâyân olan ilk görüştür.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 237.
2 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 376.
3 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 142; a.mlf., *el-Mu'cemü'l-Evsat*, II, 257; Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 77.
4 Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, s. 77.
5 Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid*, I, 152.
6 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 159.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 169.

وقال الأخفش: إذا نُسخ الكتاب ولم يعارض، ثم نسخ ولم يعارض: خرج أعجمياً.

قال البلقيني: وفي المسألة حديثان مرفوعان:

أحدهما: من طريق عُقيل، عن ابن شهاب، عن [سعيد بن] سليمان بن زيد ابن ثابت، عن أبيه، عن جده قال: كنت أكتب الوحي عند النبي صلى الله عليه وسلم، فإذا فرغت قال: «اقرأ»، فأقرؤه، فإن كان فيه سَقَط أقامه، ذكره المَرْزُباني في كتابه.

الحديث الثاني: ذكَره السمعاني في **أدب الإملاء** من حديث عطاء بن يسار قال: كتب رجل عند النبي صلى الله عليه وسلم فقال له: «كتبتَ؟» قال: نعم، قال: «عرضتَ؟» قال: لا، قال: «لم تكتب، حتى تَعرِضه فيصحّ»، قال: وهذا أصرح في المقصود، إلا أنه مرسل. انتهى.

قلت: الحديث الأول رواه الطبراني في **الأوسط** بسند رجاله موثَّقون.

وأفضلها: أن يُمسك هو وشيخه كتابيهما حالَ التسميع، وما لم يكن كذلك فهو أنقصُ رتبةً، وقال أبو الفضل الجارودي: أصدقُ المعارضة: مع نفسك.

وقال بعضهم: لا يصح مع أحدٍ غيرِ نفسه، ولا يقلِّد غيره، حكاه عياض عن بعض أهل التحقيق.

قال ابن الصلاح: وهو مذهب متروك، والقول الأول أولى.

Talebelerden yanında nüshası olmayan birinin semâ esnasında özellikle de hocasının nüshasından nakilde bulunmayı arzuluyorsa hoca ile birlikte hocanın nüshasına bakması hoş karşılanır.

Yahya b. Maîn şöyle demiştir:[1] Nüshası olmayan bir katılımcının, semâ esnasında hoca ile birlikte onun nüshasına bakmadıkça hocanın nüshası dışında bir nüshadan rivayette bulunması câiz değildir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Bu görüş konuyu ince eleyip sık dokuyanlara [ehlü't-teşdîd] aittir." Cumhurun benimsediği doğru görüş ise görmenin ve kendi kendine mukâbele etmenin semâın sıhhati için şart koşulamayacağıdır. Çünkü İster kırâat esnasında isterse daha sonraki herhangi bir vakitte kendisine itimat edilen biriyle mukâbele etmesi yeterlidir.

Talebenin, hocanın ana nüshası ile mukâbele edilmiş ikincil bir nüshaya ya da hocanın aslının da mukâbele edildiği asılla mukâbele etmesi yeterlidir. Çünkü amaç, yazılan metnin hocanınki ile uyumudur. Bunun birincil ya da ikincil nüsha ile yapılması arasında fark yoktur.

Talebe kitabını ana nüsha ile ya da diğer muteber nüshalar gibi bir nüsha ile mukâbele etmese de Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî [ö. 418/1027], Ebû Bekir el-İsmâilî [ö. 371/981], Ebû Bekir el-Berkânî ve Ebû Bekir el-Hatîb şu üç şartı taşıması durumunda talebenin o nüshadan rivayette bulunmasına cevâz vermiştir: [1-] Nüshayı nakleden kimse, doğru olarak rivayet eden ve atladığı yerler az olan biri olacaktır. [2-] Ana nüshadan nakledecektir. [3-] Rivayet esnasında nüshanın mukâbele edilmediğini açıklayacaktır. Sonuncu şartı sadece İsmâilî zikretmiştir. İkinci şartı ise İsmâilî ve Hatîb dile getirir.[3] İlk şarttan ise İbnü's-Salâh bahsetmiştir.[4]

Kadı İyâz ise mukâbele edilmemesi durumunda, isterse mezkûr üç şartı taşısın, o nüshadan rivayette bulunulamayacağını net bir şekilde ifade eder.[5]

Hadis tâlibi, hocası ve onun üstündeki hocaların kitabı konusunda kendi kitabıyla ilgili zikrettiğimiz şartları dikkate almalı ve hocanın semâ yoluyla aldığı bir kitabını gördüklerinde, onu herhangi nüshadan hocaya arz eden talebe grubu gibi olmamalıdır. Önümüzdeki bölümün başında bu konu hakkındaki ihtilâfa ve bir diğer görüşe yer verilecektir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 238.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 169.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 239.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 169-170.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 159.

ويستحب أن ينظر معه فيه مَن لا نسخة معه مِن الطلبة حالَ السماع لا سيما إنْ أراد النقلَ من نسخته.

وقال يحيى بن معين: لا يجوز للحاضر بلا نسخةٍ أن يروي من غير أصل الشيخ إلا أن ينظر فيه حال السماع.

قال ابن الصلاح: وهذا من مذاهب أهل التشديد. والصواب الذي قاله الجمهور: أنه لا يشترط في صحة السماع نظرُه، و أنه لا يشترط مقابلته بنفسه، بل تكفي مقابلة ثقة له أيَّ وقتٍ كان حالَ القراءة أو بعدَها.

ويكفي مقابلته بفرعٍ قُوبل بأصلِ الشيخ، ومقابلتُه بأصلِ أصلِ الشيخ المقابَلِ به أصلُ الشيخ، لأن الغرض مطابقة كتابه لأصلِ شيخه، فسواءٌ حصل ذلك بواسطة أو غيرها.

فإن لم يقابِل كتابه بالأصل ونحوه أصلاً: فقد أجاز الروايةَ منه والحالةُ هذه الأستاذ أبو إسحاق الإسفرايني وآباء بكرٍ بلفظ الجمع في آباء، وهم: الإسماعيلي والبَرْقاني والخطيب بشروطٍ ثلاثة: إن كان الناقلُ للنسخة صحيحَ النقل قليلَ السقَط، و إن كان نقل من الأصل، و إن بيّن حال الرواية أنه لم يقابل. ذكر الشرطَ الأخير فقط: الإسماعيليُّ، وهو مع الثاني: الخطيبُ، والأولَ: ابنُ الصلاح.

وأما القاضي عياض: فجزم بمنع الرواية عند عدم المقابلة وإن اجتمعت الشروط.

ويراعي في كتابِ شيخِه مع من فوقه: ما ذكرنا أنه يراعيه في كتابه، ولا يكن كطائفة من الطلبة إذا رأوا سماعه أي الشيخِ لكتابٍ، سمعوا عليه ذلك الكتاب من أيّ نسخة اتفقت، وسيأتي فيه خلافٌ وكلامٌ آخرُ في أول النوع الآتي.

Beşincisi: Metinden düşen bir ibarenin hâşiyede belirtilme şeklinde tercih edilen, ki bu ek/çıkmadır [*lahak*], -Ehl-i hadîs ve kâtipler nezdinde "ilhâk" ya da "ziyâde" anlamından hareketle bu şekilde adlandırılır. Çünkü "lahak" kelimesi lügatta her iki anlamda da kullanılır- satırda düşmenin olduğu yerden, ekin içerisine yazılacağı hâşiye tarafına doğru yukarıya çıkan ve iki satır arasında kalan kısa bir çizgi çekilir. Bu çizginin düşmenin olduğu yerden ekin başladığı noktaya kadar uzatılacağı da söylenmiştir. İbn Hallâd [Râmehürmüzî] bu görüşü benimsemiştir.[1]

İbnü's-Salâh[2] "Bu, kabul edilemeyecek bir görüştür. Çünkü ekte ilave bir açıklama olduğu takdirde bu yöntem metni karartma ve karalama anlamına gelecektir. Özellikle de eklemelerin çoğalması durumunda" der.

Irâkî ise şöyle demiştir:[3] "Ancak ekin yapılacağı yerin boş olmaması durumunda düşme başka bir yere yazılır. Bu durumda satır arasından çıkan çizgi buraya işaret etmeli ya da karşısına 'İfadenin devamı şurada devam etmektedir' gibi bir açıklama yazılmalıdır. Bu, olası bir karışıklığı ortadan kaldırma hedefine matuftur."

Ek, eğer yer müsaitse sağ taraftaki hâşiyede tam olarak çizginin mukabiline yazılır. Çünkü satırın kalan kısmında bir diğer düşmenin olması mümkündür. Bu ikinci ek ise sol taraftaki hâşiyeye kaydedilir. Eğer ilk ek sol taraftaki hâşiyeye yazılır, sonra yine aynı satırda bir başka düşme durumu için ek yapmak gerekirse bu ekin da sola yazılması durumunda ikisinin konumu karışır. Şayet ikinci ek sağ tarafta ilk ekin karşısına gelecek şekilde gösterilirse, iki çıkma yakınlıkları dolayısıyla yer yer kesişebilir ve onların aralarında kalan kısmın üstünün çizildiği [*darb*] zannedilebilir. Satırın sonunda düşme söz konusu ise ek, hâşiyenin sol tarafına kaydedilir.

Kadı İyâz şöyle der:[4] "Ek yapılacak yerle düşmenin olduğu yer yakın olduğu ve göz süratle oraya kayacağı için buna gerek yoktur. Çünkü ondan sonra herhangi bir eksiklik ortaya çıkmaz."

1 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 606.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 172.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 244.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 164.

الخامسة: المختار في كيفية تخريجِ الساقطِ في الحواشي وهو اللَّحق ـ بفتح اللام والحاء المهملة ـ يسمى بذلك عند أهل الحديث والكتابة، أخذاً من الإلحاق أو من الزيادة، فإنه يطلَق على كل منهما لغةً: أن يخطَّ من موضع سقوطه في السطر خطاً صاعداً إلى فوق ومعطوفاً بين السطرين عطْفةً يسيرة إلى جهةِ الحاشيةِ التي يَكتب فيها اللحقَ، وقيل: يمدُّ العطفة من موضع التخريج إلى أول اللحق، واختاره ابن خلاّد.

قال ابن الصلاح: وهو غير مرضي، لأنه وإن كان فيه زيادةُ بيانٍ فهو تسخيمٌ للكتاب وتسويدٌ له، لا سيما عند كثرة الإلحاقات.

قال العراقي: إلا أن لا يكون مقابلُه خالياً، ويكتب في موضع آخر، فيتعينُ حينئذ جرُّ الخط إليه، أو يكتب قُبالته: يتلوه كذا وكذا، في الموضع الفلاني، ونحوَ ذلك لزوال اللَّبْس.

ويكتب اللحق قُبالة العطفة في الحاشية اليمنى إنِ اتسعتْ له، لاحتمال أن يطرأ في بقية السطر سَقَط آخر، فيخرِّج له إلى جهة اليسار، فلو خرَّج للأولى إلى اليسار، ثم ظهر في السطر سَقَط آخر، فإن خرّج له إلى اليسار أيضاً اشتبه موضع هذا بموضع ذاك، وإن خرّج للثاني إلى اليمين تَقَابل طرفا التخريجين، وربما التقيا لقربهما، فيُظَنُّ أنه ضرب على ما بينهما إلا أن يسقط في آخر السطر فيخرِّجه إلى جهة الشمال.

قال القاضي عياض: لا وجه لذلك، لقرب التخريج من اللَّحق وسرعة لِحاق الناظر به، ولأنه أُمِن مِن نقص يحدُث بعده.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Evet, satır sonunun sonrası, yazının varağın uç kısmına yakınlığı ya da cilt yerinin kısıtlaması nedeniyle darsa ve [satırın son taraflarındaki] düşme de varağın sağ tarafındaki sayfada ise böyle bir durumda ekin sağ tarafa yapılmasında herhangi bir sorun yoktur. Nitekim ben ilim ehli pek çok kimsenin yazmasında bu uygulamayı gördüm." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Bu durumda düşme, hangi tarafta olursa olsun varağın üst tarafına doğru yazılmalıdır. Çünkü bir diğer kelimenin düşmesi ihtimali vardır, o da aşağıya doğru yazılır. Eğer ek bir satırdan uzunsa, onun ilk satırı yukarıdan aşağıya gelecek şekilde başlamalıdır. Bu durumda ek varağın sağ tarafında ise ekin yazımı varağın içine tekabül edecek şekilde bitmelidir. Sol tarafta olduğunda ise ekin yazımı varağın sonuna doğru bitmelidir. Eğer yazan kimse bunu yapmayacaksa belirterek veya o ifadeyle ilintili kılarak eki bir diğer yerde tamamlar.

Ekin bitiminde ise yani onun ardından sadece "sahha" kelimesi yazılır. "sahha" kelimesi ile birlikte "race'a [yani "metne dönüldü"]" yazılacağı da söylenmiştir. Şu da söylenir: İfadenin bu haliyle düzgün olduğuna işaret etmek üzere metnin içinde bitiştiği kelime de [ek ile birlikte hâşiyeye] yazılmalıdır. Ancak bu hoş karşılanmaz ve yanıltıcı bir uzatmadır [*tatvîl mûhim*]. Çünkü bir söz içerisinde anlamı doğru olacak şekilde iki veya üç kez tekrarlayan bir kelime gelebilir. Kelimeyi tekrar ettiğimiz takdirde o kelimenin gerçekten tekrar edilen şeye muvâfık mı yoksa yazan kişiden kaynaklanan bir sorun mu olduğundan emin olamayız. Bu durumda şüphe ortaya çıkar ve karışıklık artar.

[Kadı] İyâz bazı âlimlerin "Ek bitti [*intehe'l-lahak*]" yazdığını ifade eder. Yine o, doğrusunun "sahha" ifadesini kullanmak olduğunu söyler.[2]

Bu yukarıda zikredilenlerin tamamı düşmelerin ekte nasıl gösterileceği hakkındaydı.

Asıl nüshada bulunmayan şerh, bir yanlışın ya da rivayet veya nüsha farklılığının açıklanmasına dair yazılan notlar hakkında Kadı İyâz şöyle der:[3] Doğrusu onun için herhangi bir çizgi çekilmeyeceğidir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 243.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 162.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 164.

قال العراقي: نعم إن ضاق ما بعدَ آخرِ السطر، لقرب الكتابة من طرف الورق أو لضيقه بالتجليد، بأن يكون السقَط في الصفحة اليمنى: فلا بأس حينئذ بالتخريج إلى جهة اليمين، وقد رأيتُ ذلك في خط غير واحد من أهل العلم. انتهى.

وليكتبه أي: الساقطَ صاعداً إلى أعلى الورقة من أيّ جهة كان، لاحتمال حدوث سَقَط آخر، فيكتب إلى أسفل، فإن زاد اللحقُ على سطرٍ ابتدأ سطوره من أعلى إلى أسفل، فإن كان التخريج في يمين الورقة: انتهت الكتابة إلى باطنها، وإن كان في جهة الشمال: فإلى طرفها تنتهي الكتابة، إذْ لو لم يفعل ذلك لانتقل إلى موضعٍ آخر يُكْمله بتخريج أو اتصال.

ثم يُكْتَب في انتهاء اللحق بعده: صح فقط، وقيل: يُكْتَب مع «صح»: «رجع»، وقيل: يكتب الكلمة المتصلة به داخل الكتاب ليدل على أن الكلام انتظم، وليس بمرضيّ، لأنه تطويل مُوهم، لأنه قد يجيء في الكلام ما هو مكرر مرتين وثلاثاً لمعنى صحيح، فإذا كررنا الحرف لم نأمن أن يُوافِق ما يتكرر حقيقةً، أو يشكل أمره، فيوجب ارتياباً وزيادةَ إشكال.

قال عياض: وبعضهم يكتب: انتهى اللحق، قال: والصواب: «صح».

هذا كله في التخريج الساقط.

وأما الحواشي المكتوبة من غير الأصل كشرحٍ، وبيانِ غلطٍ، أو اختلافِ روايةٍ، أو نسخةٍ ونحوه، فقال القاضي عياض: الأَوْلى أنه لا يُخرَج له خطٌّ

Çünkü bu, karışıklığa sebebiyet verir ve mezkûr açıklama ana nüshadan zannedilebilir. Aksine böyle bir ifadenin üzerine "tadbîb" gibi bu duruma delâlet eden bir işaret konulmalıdır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] Tercih edilen görüş bu tarz açıklamalar için de düşmede olduğu gibi iki kelimenin arasından değil açıklanacak kelimenin tam ortasından çıkan bir çizgi çekmenin uygun olduğudur. Böylece açıklama için yapılan ek ile düşme için yapılan ek tefrîk edilebilir.

Altıncısı: Konunun uzmanı âlimlerin hareket tarzı metnin zabtında ileri düzeyde özen gösterecek şekilde tashîh, tadbîb ve temrîz etmektir.

Tashîh: Rivayet ve anlam bakımından isabetli olan ifade için "sahha [صح]" yazmaktır. O, hakkında şüphe ya da farklılık ihtimali olan yere konulur. Onun yazılma sebebi mezkûr ifadenin farkında olunduğunu, o şekilde zabtedildiğini ve mevcut halinin doğru olduğunu göstermektir.

Tadbîb -ki temrîz diye de isimlendirilir-: Kelimenin üzerine baş tarafı "sad" harfine benzeyen bir çizgi çekilir. Şekli şöyledir: "صـــ". [Böylece] doğru [metin] ile yanlışın arası ayrılmış olur. Şöyle ki: İlkinde harf tam olarak yazılır, ikincisinde ise eksik bir harf olarak yazılır ve kelimede bir dengesizlik olduğuna yarım harfle işaret edilmiş olur [صـــ]. Bu "kilit [*dabbe*]" diye adlandırılır. Çünkü yarım bırakılan ifade, tıpkı kilidin kapıyı kilitlemesi gibi, kelimeyi kilitlemekte ve okumaya uygun olmamaktadır. İbnü's-Salâh bunu Ebü'l-Kâsım [İbrahim b. Muhammed] el-İflîlî el-Lugavî'den [ö. 441/1050] nakletmektedir.[2]

Tadbîb, darb zannedilmemesi için üzerine konduğu/uzatıldığı [ifadeye] birleştirilemez. Tadbîb sadece, nakil bakımından sâbit ancak lafız ya da mana bakımından bozuk, Arap dili bakımından veya bir başka açıdan hatalı ya da zayıf veya eksik ifadelerin üzerine konulur. Böylece her ne kadar rivayet o şekilde nakledilmişse de kelimedeki mevcut bir kusura dikkat çekilmiş olur. O ifadeyi doğru bir şekilde yorumlayacak birinin gelmesi ihtimalinden dolayı böyle bir tutum sergilenir.

İsnâddaki irsâl ya da inkıtâʿ, üzerine tadbîb konulacak eksikliklerdendir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 174.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 175; Kadı İyâz, *el-İlmâʿ*, s. 168; Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 587.

لأنه يدخل اللَّبْس، ويحسب من الأصل، بل يجعل على الحرف ضبة أو نحوُها تدل عليه.

قال ابن الصلاح: **والمختار استحباب التخريج** لذلك أيضاً، ولكن **مِن** على **وسط الكلمة المخرَج لأجلها** لا بين الكلمتين، وبذلك يفارق التخريجَ للساقطِ.

السادسة: شأنُ المتقنين من الحذّاق: **التصحيحُ، والتضبيبُ، والتمريض**، مبالغةً في العناية بضبط الكتاب.

فالتصحيح: كتابة «صح» على كلامٍ صحَّ روايةً ومعنى، وهو عرضةٌ للشك فيه، **أو الخلافِ**، فيكتب ذلك لِيُعرف أنه لم يَغْفُل عنه، وأنه قد ضبطَ وصحَّ على ذلك الوجه.

والتضبيب ـ ويسمى أيضاً **التمريضَ ـ: أن يُمَدَّ** على الكلمة **خطٌّ أوله كالصاد** هكذا: صـ، وفرّق بين الصحيح والسقيم: حيثُ كُتب على الأول حرفٌ كامل لتمامه، وعلى الثاني حرف ناقص، ليدلّ نقصُ الحرف على اختلال الكلمة، ويسمى ذلك: ضبّة، لكون الحرف مُقْفَلاً بها، لا يتّجه لقراءة، كضبةِ البابِ مقفل بها، نقله ابن الصلاح عن أبي القاسم الأَفْليلي اللغوي.

ولا يُلزَق التضبيب **بالممدود عليه** لئلا يُظنَّ ضرباً، وإنما **يُمدُّ** هذا التضبيب **على ثابتٍ نقلاً، فاسدٍ لفظاً، أو معنى**، أو خطأً من الجهة العربية، أو غيرها، **أو ضعيفٍ أو ناقص**، فَيُشار بذلك إلى الخلل الحاصل، وأن الرواية ثابتة به، لاحتمال أن يأتي مَن يظهر له فيه وجه صحيح.

ومن الناقص الذي يضبَّب عليه: **موضعُ الإرسال أو الانقطاع** في الإسناد.

Bazı âlimler "tashîh" işaretini kısaltırlar ve "ـصـ" şeklinde yazarlar böylece dabbe [işareti] ile benzeşir.

Bazı eski yazmalarda birbirleriyle atıf harfiyle bağlanan aynı tabakadaki râvileri bir arada derleyen isnâdlarda, râvi isimlerinin arasına dabbeye benzeyen bir işâret olduğu görülür. İlimden behresi olmayan kimseler bunun dabbe olduğunu düşünürler. Hâlbuki o dabbe değildir. Sanki atıf harfi olan "vav"ı tekit etmek üzere konulan ve râviler arasındaki ittisâli gösteren bir işaretidir. Bu "vav" atıf harfinin yerine "an" konulması endişesiyle istimâl edilmiştir.

Yedincisi: Bir kitapta o kitaba ait olmayan bir ifadeye tesadüf edildiğinde o ifade, üzerine çizgi çekme, kazıma ya da yazı bir levha, cilt veya yağlı kağıt üzerinde ise yazılan şey henüz yaşken yapılacak silme yöntemlerinden biriyle -ki Sahnûn'un [ö. 240/854] zaman zaman yazdığı bir ifadeyi [yanlış olduğu takdirde] yaladığı rivayet edilmiştir-[1] ya da daha başka yöntemle kitaptan silinir. Ancak bunların en uygunu ifadenin üzerine çizgi çekmektir [*darb*].

Nitekim Râmehürmüzî şöyle demiştir:[2] Ashâbımız "Kazıma töhmettir" derdi.

Daha başka âlimler ise şöyle demiştir:[3] Muhaddisler herhangi bir ifadenin kazınmaması için semâ meclisinde bıçak bulundurulmasını kerih görürlerdi. Çünkü kitaptan kazınan ifade bir başka rivayete göre sahîh olabilir. Aynı şekilde kitap diğer bir seferinde başka bir hocaya okunabilir ve bunun rivayetinde kazınan yer diğerinin rivayetinde sahih olabilir. Bu durumda ise kazınan şeyin oraya yeniden eklenmesi gerekir. Hâlbuki kelimenin üzerine sadece bir çizgi çekilip ilk rivayetin o şekilde nakline engel olunabilir, diğerinin o ifadeyi doğrulaması durumunda ise diğerinin bu kısmın üzerine sahih işareti koymasıyla yetinilirdi.

Sonrasında bu darbın nasıl yapılacağı hakkında beş görüş vardır:[4]

1- Âlimlerin geneli şöyle der: Darb edilecek ifadenin üzerine o ifadenin iptal edileceğine delâlet eden, kelimenin başı ve sonu ile karışan ancak kelimeyi silmeyip altındakinin okunabilmesine imkân verecek bir çizgi çekilir.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 173.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 606; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170.
3 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 170.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elifyye*, s. 248.

وربما اختَصَر بعضهم علامةَ التصحيح فكتبها هكذا: صـ فأشبهت الضبة.

ويوجد في بعض الأصول القديمة في الإسنادِ الجامعِ جماعةً من الرواة في طبقة معطوفاً بعضُهم على بعض علامةٌ تشبه الضبة فيما بين أسمائهم، فيَتوهَّم مَن لا خبرة له أنها ضبة وليست ضبةً، وكأنها علامة اتصالٍ بينهم أُثبِت تأكيداً للعطف، خوفاً من أن يجعل «عن» مكان «الواو».

السابعة: إذا وقع في الكتاب ما ليس منه: نُفِي عنه إما بالضرب عليه، أو الحكّ له، أو المَحْو بأن تكونَ الكتابة في لوح أو رَقّ، أو ورق صقيل جداً في حال طَراوة المكتوب، وقد رُوي عن سُحنون أنه كان ربما كتب الشيء ثم لَعِقه أو غيرِه، وأَوْلاها الضربُ.

فقد قال الرامهرمزي: قال أصحابنا: الحكُّ تُهَمة.

وقال غيره: كان الشيوخ يكرهون حضور السكين مجلسَ السماع، حتى لا يُبشَر شيء، لأن ما يبشَر منه ربما يصح في رواية أخرى، وقد يَسمع الكتابَ مرة أخرى على شيخ آخر، يكون ما بَشَر من رواية هذا، صحيحاً في رواية الآخر، فيحتاج إلى إلحاقه بعد أن بُشر، بخلاف ما إذا خطَّ عليه، وأوقفه من رواية الأول، وصح عند الآخر: اكتفي بعلامة الآخر عليه بصحته.

ثم في كيفية هذا الضرب خمسة أقوال.

١ ـ قال الأكثرون: يخطُّ فوق المضروب عليه خطاً بيّناً دالاً على إبطاله بكونه مختلِطاً به أي: بأوائل كلماته ولا يطمسُه، بل يكون ما تحته ممكنَ القراءة،

Bu Şark âlimleri nezdinde “darb”, Mağrib ulemâsı nezdinde ise “şakk” diye isimlendirilir. “Şakk” kelimesi yarmak/çatlatmak ya da ayrılmak anlamından türetilmiştir ve son tahlilde tefrîk manasına gelir. Sanki o, fazla olan ifade ile sabit olan öncesi ve sonrasındaki ifadeyi, fazlalığın üzerine çizgi çizmekle tefrîk etmektedir.

Darb için “neşak” kelimesinin de kullanıldığı söylenir.[1] Bu kelime “geyiğin içerisine düştüğü tuzağa takılıp kalması”ndan gelir. Sanki neşak, kelimenin tasarrufunu ortadan kaldıran bir bağ kullanmak suretiyle onun hareket etmesini ve kullanımını iptal etmiştir.

2- Darbın, üzerine çizgi çekilen kelime ile karışmayacağı ve ondan ayrı olarak çizginin uçları kelimenin başında başlayıp sonuda bitecek şekilde üst tarafına çekileceği de söylenmiştir. Bu şöyle olur: “⎴”

3- Bunun bir tür karalama olduğu ve aslında kelimenin başına ve sonuna birer yarım daire [parantez] konulacağı ifade edilmiştir. Bu şu şekilde olur: “⊂ ⊃”. Bu görüşe göre metin içerisinde üzerine çizgi çekilecek ifadeler çoğaldığında sadece ifadenin başına ve sonuna parantez konulmasıyla da yetinilebilir, ilgili satırın başına ve sonuna parantez de konulabilir. Bu daha açıktır.

4- Bu görüşü de hoş karşılamayan, ziyâde ibarenin başına ve sonuna küçük bir daire koymakla yetinen ve iki dairenin arasındaki ifadenin hiçbir doğruluk taşımadığını göstermek üzere bunu “sıfır” olarak adlandıran âlimler de bulunmaktadır. Bunun şekli ise şöyledir: “O .... O”

5- İbarenin başına “lâ” veya “zâiden” ya da “min” sonuna ise “ilâ” yazılacağı da söylenmiştir.

İbnü’s-Salâh şöyle der:[2] Böyle bir kullanımın, bir rivayete göre düşüp [diğer bir rivayette tespit edilen] ibareler için kullanımı uygundur. Bu [son] iki görüşe göre üzerine çizgi çekilecek kelimeleri sayısı arttığında ya başına ve sonuna iptal işareti koymakla yetinilecek ya da her bir satırın başına ve sonuna işaret yapılacaktır ki bu ikincisi daha açıklayıcıdır.

Bu söylenenlerin tamamı tekrar etmeyen fazlalıklar içindir.

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 693.

2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 178.

ويسمى هذا: الضربَ، عند أهل المشرق، و**الشَّقَّ** عند أهل المغرب، وهو بفتح المعجمة وتشديد القاف، من الشق، وهو الصدع، أو شقّ العصا، وهو التفريق، كأنه فرّق بين الزائد وما قبله وبعده من الثابت، بالضرب.

وقيل: هو النَّشَق بفتح النون والمعجمة، من: نَشِق الظبيُ في حِبالته: عَلِق فيها، فكأنه أبطل حركةَ الكلمة وإعمالَها بجعلها في وِثاق يمنعها من التصرف.

٢ ـ **وقيل**: **لا يُخلط** أي الضربُ **بالمضروب عليه، بل يكونُ فوقه** منفصلاً عنه **معطوفاً** طرفا الخطِّ **على أوله وآخره** مثاله هكذا: ┌─┐

٣ ـ **وقيل**: هذا تسويد، بل **يحوِّق على أوله نصفَ دائرة وكذا** على **آخره** بنصف دائرة أخرى، مثاله هكذا: ⊃ ⊂. **و** على هذا القول **إذا كثُر** الكلام **المضروب عليه، فقد يَكتفي بالتحويق أوله وآخره** فقط **وقد يحوِّق أولَ كلّ سطر وآخرَه** في الأثناء أيضاً، وهو أوضح.

٤ـ **ومنهم**: **مَن** استقبح ذلك أيضاً و**اكتفى بدائرة صغيرة أول الزيادة وآخرها** وسماها صِفراً، لإشعارها بخلوّ ما بينهما من صحة، مثال ذلك هكذا: o o.

٥ـ **وقيل**: **يكتب** «**لا**» **في أوله** أو: زائداً، أو: «مِن» و«**إلى**» **في آخره**.

قال ابن الصلاح: ومثلُ هذا يحسُن فيما سقط في رواية، وثبت في رواية، وعلى هذين القولين أيضاً: إذا كثُر المضروب عليه، إما يُكْتفى بعلامة الإبطال أولَه وآخره، أو يُكتب على أولَ كل سطر وآخرَه، وهو أوضح.

هذا كلُّه في زائدٍ غيرِ مكرر.

Tekrarlar için çekilecek çizgiye gelince, bu durumda mutlak olarak birincisinin değil ikincisinin üzerine çizgi çekileceği söylenmiştir. Çünkü ilki isabetli olarak yazılmıştır. Hatalı olanı iptal etmek daha uygundur. Şekil bakımından daha güzel ve okuma bakımından daha açık olanın bırakılacağı, diğerinin ise üzerinin çizileceği de söylenir. İbn Hallâd [Râmehürmüzî] bu iki görüşü satır başları ve sonlarına veya isim tamlamasının öğelerinin arasını ayırmaya ve benzeri şeylere dikkat etmeksizin aktarmaktadır.[1]

Kadı İyâz şöyle der:[2] Bu söylenenler her iki kelimenin de satırın ortasında aynı konumda bulunması durumuyla ilgilidir. [Tekrar eden kelimelerin] her ikisi de satırın başında iseler ikincisinin, satırın sonunda iseler birincisinin üzerine çizgi çekilir. Böylece satırların başlarını ve sonları silinmeden korunmuş olur. [Tekrar eden] ikinci ifade alttaki satırın başında, diğeri ise önceki satırın sonunda ise satır sonunda olanın üzerine çizgi çekilir. Çünkü satır başını dikkate almak daha uygundur.

Tamlanan veya tamlayan ya da nitelenen veya niteleyen gibi bir ifade tekrar ediyorsa tamlama arasında tekrar eden ifadeye değil; şayet tekrar eden ifade tamlanan ile nitelenense bunların ilklerine, tekrar eden ifade tamlayan ve niteleyen ise bunların ikincilerine çizgi çekilerek bu tür tamlamaların bir arada bulunmasına özen gösterilir. Anlamayı sağlamak için bu zorunludur. Anlama özen göstermek yazı şeklinin güzelliğine özen göstermekten önceliklidir.

İbnü's-Salâh "Kadı [İyâz]'ın bu ayrıntılı değerlendirmesi gayet güzeldir" der.[3]

Daha önce geçtiği üzere ehl-i ilim kazıma, sıyırmayı [*keşt*] ve silmeyi hoş karşılamazlar.

Sekizincisi: Muhaddislerin geneli yazıda, sıklıkla tekrar etmeleri dolayısıyla "haddesenâ" ve "ahberanâ" ifadeleri için rumuz kullanmakla yetinirler. Bu kullanım, gizli kalmayacak ve herhangi bir karışıklığa imkân vermeyecek bir şekilde yaygınlaşmış ve belirgin bir hal almıştır. Onlar "haddesenâ" ifadesi için "hâ" ve "dal"i hazfederek "peltek se", "nûn" ve "elif" [ثنا] yazarlar. Zaman zaman "peltek se" harfi de hazfedilir ve sadece [نا] zamiriyle yetinilir.

1 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 607.
2 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 172.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 178.

وأما الضرب على المكرَّر: فقيل: يُضْرب على الثاني مطلقاً دون الأول، لأنه كُتب على صواب، فالخطأ أولى بالإبطال، **وقيل: يُبقي أحسنَهما صورةً وأبينَهما** قراءةً، ويضرب على الآخر، هكذا حكى ابن خلاد القولين من غير مراعاةٍ لأوائل السطور وآخرها، وللفصل بين المتضايفين، ونحو ذلك.

وقال القاضي عياض: هذا إذا تساوت الكلمتان في المنازل، بأنْ كانتا في أثناء السطر، أما **إن كانا أولَ سطرٍ: ضُرِبَ على الثاني، أو آخره: فعلى الأول** يضربُ، صوناً لأوائِل السطور وأواخرِها عن الطمس. **أو** الثانيةُ **أولَ سطر، و** الأولى **آخرَ** سطرٍ **آخرَ: فعلى آخر السطر**، لأن مراعاة أول السطر أولى.

فإنْ تكررَ المضاف والمضاف إليه، أو الموصوف والصفة، ونحوه رُوعي اتصالهما بأنْ لا يضربَ على المتكرر بينهما، بل على الأول في المضاف والموصوف، أو الآخر في المضاف إليه والصفة، لأن ذلك مضطر إليه للفهم، فمراعاتُه أولى من مراعاة تحسين الصورة في الخط.

قال ابن الصلاح: وهذا التفصيل من القاضي حسنٌ.

وأما الحكُّ والكشطُ والمحْو فكرهها أهل العلم كما تقدم.

الثامنة: غلبَ عليهم الاقتصار في الخطّ **على الرمز في: حدثنا، وأخبرنا** لتكررها، **وشاع** ذلك وظهر **بحيثُ لا يخفى** ولا يلتبِس، **فيكتبون من** «**حدثنا**»: **الثاء والنون والألف** ويحذِفون الحاء والدال، **وقد تُحذف الثاء** أيضاً ويقتصر على الضمير.

"Ahberanâ" ifadesi için ise "انا" yani "hemze" ve zamiri yazarlar. Her ne kadar Beyhakî ve daha başkaları "haddesenâ"nın rumuzu ile karışmaması için "nûn" harfinden önce "be" harfini ilave ederse de bu iyi değildir. Zaman zaman Mağriblilerin hatlarında görüleceği üzere "elif"ten sonra "nûn"dan önce "ra" veya "hâ [خاء]" harfi ilave edilebilmektedir.

"Haddesenâ"nın rumuzunun başına "dâl [دال]" ilave edilip sadece "hâ [الحاء]" da hazfedilebilir. Bahsi geçen "dâl" harfini Hâkim, Ebû Abdurrahman [Muhammed b. el-Hüseyin] es-Sülemî [ö. 412/1021] ve Beyhakî'nin yazılarında gördüm [*vecedtü*]. İbnü's-Salâh böyle demiştir.[1] Musannif [Nevevî] bu ifadeyi ondan aktarmıştır veya bunu bizzat yazmalarda görmüş olabilir ya da onun cümlesindeki *vecedtü* ifadesi "vücidet/görülmüştür" şeklinde mebnî li'l-mef'ûldür [mechûldür].

Uyarı:

"Haddesenî" ifadesi, "ahberanî", "enbeenâ" ve "enbeenî" lafızlarından ayrı olarak "senî [ثني]" veya "desenî [دثني]" şeklinde rumuzla yazılabilir.

"Kâle" ifadesi hakkında ise Irâkî şöyle der:[2] Bu ifadeyi "kâf [قاف]" harfi ile belirten âlimler vardır. Ancak daha sonra farklı görüşler ortaya çıkmış, bazı âlimler "kâle" lafzını tahdîs sîgaları ile birleştirerek "kâle: haddesenâ" demeyi kastederek "kasenâ [قثنا]" yazmıştır.

[Irâkî] sözlerine şöyle devam eder: Bu kullanımı gören bazı kimseler [noktasız yazılan] bu "kâf"ın tahvîl "hâ"sından önce gelen "vav" olduğu zehâbına kapılmışlarsa da durum öyle değildir. Bazı âlimler "senâ" ile "kâf"ı ayırarak "kaf senâ [ق ثنا]" yazmışlardır. Ancak bu terk edilmiş bir kullanımdır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] Yaygın kullanım ise yazıda "kâle" ifadesinin hazfedilmesidir. Ancak her halükarda kıraât esnasında söylenmek durumundadır. Bir sonraki konunun dokuzuncu alt başlığında bu bahis gelecektir.

Bir hadisin iki veya daha fazla isnâdı varsa ve bunlar metin bakımından ortaksalar bir isnâddan diğeri geçilirken "ha [ح]" yazılır. Önceki âlimlerden bunun açıklamasına yani durumunun izahına dair bir ifade tespit edilememiştir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 180.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 251.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 204.

و يكتبون **من** «**أخبرنا**»: **أنا** أي: الهمزة والضمير، **ولا تَحسُن زيادة الباء قبل النون وإنْ فعله البيهقي** وغيره، لئلا تلتبس برمز: حدثنا **وقد تُزاد راءٌ بعد الألف** قبل النون، أو خاءٌ، كما وجد في خط المغاربة.

و قد تزاد **دال أولَ رمز: حدثنا** وتحذف الحاء فقط **ووَجَدتُ الدال** المذكورة **في خطِّ الحاكم وأبي عبد الرحمن السُّلَمي، والبيهقي** هكذا قال ابن الصلاح، فالمصنفُ حاكٍ كلامَه، أو رأى ذلك أيضاً، أو «وُجِدت» في كلامه مبنياً للمفعول.

تنبيه:

يرمز أيضاً «حدثني»، فيكتب: «ثني» أو «دثني»، دون: أخبرني، وأنبأنا، وأنبأني.

وأما «قال»: فقال العراقي: منهم من يرمز لها بـ:قاف، ثم اختلفوا، فبعضهم يجمعها مع أداة التحديث، فيكتب «قثنا» يريد: قال حدثنا.

قال: وقد توهم بعض من رآها هكذا أنها الواو التي تأتي بعد حاء التحويل، وليس كذلك، وبعضهم يفردها فيكتب: «ق ثنا»، وهذا اصطلاح متروك.

وقال ابن الصلاح: جرت العادة بحذفها خطأً، ولا بدّ من النطق بها حال القراءة، وسيأتي ذلك في الفرع التاسع، من النوع الآتي.

وإذا كان للحديث إسنادان أو أكثر وجمعوا بينهما في متن واحد **كتبوا عند الانتقال من إسناد إلى إسناد: ح** مفردةً مهملة **ولم يُعرف بيانها** أي: بيانُ أمرها **عمن تقدم،**

Ebû Müslim [Ömer b. Ali] el-Leysî [ö. 466/1073] ve Ebû Osman [İsmail b. Abdurrahman] es-Sâbûnî [ö. 449/1057] gibi bir grup hadis hâfızı "ha" yerine "sahha [ibare doğrudur]" yazarlardı. Bu durum [iki isnâd arasındaki "hâ"nın da] "sahha" ifadesinin sembolü olduğunu çağrıştırmaktadır.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] "Bu [ilk] isnâda ait hadisin düştüğünün zannedilmemesi ve ikinci isnâd ile ilk isnâdla birleştirilerek tek isnâd yapılmaması açısından burada "sahha" rumuzunun kullanımı münasiptir."

O "hâ"nın bir isnâddan diğerine geçişten [*tahvîl*] geldiği söylenmiştir. Şu da söylenir: O, "Araya giren [hâil]" kelimesinin "hâ"sıdır. Çünkü iki isnâdın arasına girmektedir. Hadisten değildir ve daha önce ifade edildiği üzere hadisin okunması esnasında telaffuz edilmez. Onun "el-hadîs" kelimesinin rumuzu olduğu da söylenir. Nitekim Mağriblilerin tamamı tahvîl "hâ"sına ulaştıkları zaman "el-hadîs" derler. Tercih edilen görüş ise ona ulaşıldığı zaman "hâ" denilip diğer isnâda devam edileceğidir.

Dokuzuncusu: İlim tâlibinin semâ kaydının yazımında besmelenin ardından hadisi dinleten hocanın adını, nesebini, künyesini yazması -Hatîb şöyle der:[2] Bu "haddesenâ Ebû Fülân Fülân b. Fülân b. Fülân el-Fülânî kâle: haddesenâ Fülân" şeklinde olur- ardından dinlenilen şeyi lafzına riayet ederek nakletmesi gerekir. Dinleyenlerin isimlerini, neseblerini ve dinleme zamanını besmelenin üst tarafına ya da kitabın ilk varağının hâşiyesine veya kitabın sonuna yahut gözden ırak kalmayacak bir diğer yere yazar. Ancak ilki ihtiyata daha uygundur.

Hatîb şöyle demiştir:[3] "Eğer semâ birden fazla mecliste yapılmışsa, her bir oturumda semâın bitiminde gelinen yere bir işaret [belağ kaydı] konulur."

Bu kaydın yazısı bilinen güvenilir birinin hattı ile tutulması gereklidir. Bu durumda hocanın kaydı tashîh etmemesi kâtip için herhangi bir sorun teşkil etmez. Yani hocanın kendi el yazısıyla tashîh ifadesi yazmasına ihtiyaç yoktur.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 181.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 268.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 268.

وكَتَب جماعة من الحفاظ كأبي مسلم الليثي، وأبي عثمان الصابوني موضعها: صح، فيشعر ذلك بأنها رمز: صح.

قال ابن الصلاح: وحسُن إثباتُ «صح» هنا لئلا يُتَوهم أن حديث هذا الإسناد سَقَط، ولئلا يُركَّب الإسناد الثاني على الإسناد الأول، فيجعلا إسناداً واحداً.

وقيل: هي حاء من: التحويل من إسناد إلى إسناد، وقيل هي حاء من: حائل لأنها تَحُول بين الإسنادين، فلا تكون من الحديث كما قيل بذلك، ولا يلفظ عندها بشيء، وقيل: هي رمز إلى قولنا: «الحديثَ»، وإن أهل المغرب كلَّهم يقولون إذا وصلوا إليها: الحديثَ، والمختار أنه يقول عند الوصول إليها: حا، ويمرّ.

التاسعة: ينبغي في كتابة التسميع أن يكتب الطالب بعد البسملة: اسمَ الشيخ المُسْمِع ونسبَه وكنيتَه قال الخطيب: وصورة ذلك: حدثنا أبو فلان فلان بن فلان بن فلان الفلاني، قال: حدثنا فلان، ثم يسوقَ المسموعَ على لفظه ويكتبَ فوق البسملة أسماءَ السامعين وأنسابَهم وتاريخَ وقتِ السماع، أو يكتب في حاشيةِ أولِ ورقةٍ من الكتاب أو آخرِ الكتاب، أو موضعٍ آخر حيثُ لا يخفى منه، والأول أحوط.

قال الخطيب: وإن كان السماع في مجالسَ عدةٍ كتبَ عند انتهاء السماع في كل مجلس علامة البلاغ.

وينبغي أن يكون ذلك بخط ثقةٍ معروفِ الخطِّ، ولا بأس عليه عند هذا بأن لا يصحح الشيخُ عليه أي: لا يحتاجُ حينئذ إلى كتابة الشيخ خطَّه بالتصحيح.

Eğer kâtip sika biri ise, sika kimselerin yaptığı gibi, kendi semâını bizzat kendisinin kaydetmesi de sorun değildir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] [Ebü'l-Kâsım] Abdurrahman b. Mende [ö. 470/1078], Ebû Ahmed [Ubeydullah b. Muhammed] el-Faradî'ye [ö. 406/1015] bir cüz okumuş/arz etmiş ve kendisi için bir delil teşkil etmesi için elyazısı ile bu durumu kaydetmesini ondan istemişti. Bunun üzerine Faradî şöyle demiştir: "Evlâdım, senin doğru olman gerekir. Sen bu niteliğinle tanındığın takdirde hiç kimse seni yalanlayamaz. Her konuştuğunda, her naklettiğinde tasdik edilirsin. Eğer böyle olmazsan, sana "Bu Faradî'nin elyazısı değil" denildiğinde onlara ne cevap vereceksin?"

Semâ kaydını tutan kimsenin bu konuda dikkatli ve ihtiyatlı olması, ilim tâliblerini/dinleyenleri, hocayı ve [rivayet/cüz/kitap gibi] dinlenilen şeyleri farklı anlamlara gelmeyecek şekilde muhtasar-müfîd bir ifadeyle açıklaması, semâını kaydettiği kimseler hakkında gevşeklikten kaçınması, meşrû' olmayan bir sebeple [*ğarad fâsid*] onlardan yani dinleyenlerden herhangi birinin ismine semâ kaydında yer vermemek hususunda dikkatli olması gerekir ki bu, talebenin dinlemiş olduğu şeylerden istifade edememesi sonucunu doğurur. Eğer semâ kaydını tutan kimse kaydını tuttuğu [semâ meclisine] katılmamışsa mecliste bulunanların kaydının tutulması hususunda o meclise katılmış güvenilir birinin haberine itimat etme hakkına sahiptir.

Kitabında kendisi dışında birinin semâı kaydedilmiş olan birinin, bunu gizlemesi, o kimsenin mezkûr kitaptan semâ kaydını nakletmesini veya onu istinsâh etmesini engellemesi çirkin bir tavırdır. Nitekim Vekî' şöyle demiştir: "Hadisin ilk bereketi kitapların ödünç verilmesidir."[2]

Süfyân es-Sevrî şöyle der: "İlmi konusunda cimrilik yapan kimse şu üç şeyden biriyle imtihân edilir: Ya onu unutur, ya ölür de ondan istifade edilemez ya da kitapları ortadan kalkar."[3]

Derim ki: Allah Teâlâ ödünç vermekten uzak durmayı Kitâb'ında "*En ufak bir yardımı dahi esirgerler*"[4] buyurarak zemmetmiştir. Kitapların ödünç verilmesi ufak şeylerden daha önemlidir. Kitap ödünç verildiği takdirde, kitabın iadesinde ağırdan almamak ve ihtiyaç nispetinde kitabı alıkoymak gerekir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 182.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 240.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 240.
4 el-Mâûn 107/7.

ولا بأس أن يكتب سماعه بخط نفسه إذا كان ثقةً، كما فعله الثقات.

قال ابن الصلاح: وقد قرأ عبد الرحمن ابن مندهْ جزءاً على أبي أحمد الفَرَضي، وسأله خطَّه ليكونَ حجةً له، فقال له: يا بنيَّ عليك بالصدق، فإنك إذا عُرِفت به لا يُكذبك أحد، وتُصدَّقُ فيما تقول وتنقل، وإذا كان غير ذلك، فلو قيل لك: ما هذا خطّ الفَرَضي، ماذا تقول لهم؟!.

وعلى كاتب التسميعِ: التحرّي في ذلك والاحتياطُ **وبيانُ السامع والمُسمِع والمسموع بلفظٍ غيرِ محتمِل، ومجانبةُ التساهل فيمن يثبته، والحذرُ من إسقاط بعضِهم** أي: السامعين **لغرضٍ فاسد**، فإن ذلك مما يؤدِّيه إلى عدم انتفاعه بما سمع، **فإن لم يحضُر** مثبتُ السماع ما سَمَّع: **فله أن يعتمد** في إثباته **في حضورهم** على **خبر ثقةٍ حضر** ذلك.

ومن ثبت في كتابه سماعُ غيرِه فقبيحٌ به كتمانه إياه **ومنعُه نقلَ سماعه** منه، **أو نسخَ الكتاب**، فقد قال وكيع: أولُ بركة الحديث إعارةُ الكتب.

وقال سفيان الثوري: من بخل بالعلم ابتُليَ بإحدى ثلاث: أن ينساه، أو يموتَ ولا ينتفع به، أو تذهبَ كتبه.

قلت: وقد ذم الله تعالى في كتابه مانع العاريَّة بقوله: ﴿وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ﴾ [الماعون: ٧]، وإعارة الكتب أهمُّ من الماعون **وإذا أعاره فلا يبطئ عليه** بكتابه إلا بقدْر حاجته.

Nitekim Zührî "Seni kitap hırsızlığı konusunda dikkatli olmaya davet ediyorum. Onun hırsızlığı sahiplerine iade edilmemesidir" demiştir.[1] Fudayl da şöyle der: "Bir kimsenin rivayetini ya da kitabını alıp alıkoymak takvâ sahibi ve bilge kimselerin hareket tarzlarından değildir. Böyle yapan kimse kendisine zulmetmiş olur."[2]

Eğer [kitap sahibi] kitabını ödünç olarak vermekten geri durursa, isteyen kişinin semâ kaydı bizzat kitap sahibinin rızası ya da el yazısı ile kitaba kaydedilmiş ise onu ödünç vermek durumundadır, aksi takdirde böyle bir zorunluluğu yoktur. Nitekim mezheplerinden imâmlar kendi dönemlerinde bu görüşü dile getirmişlerdir. Ebû Hanîfe ashâbının birinci tabakasına mensup olan Kadı Hafs b. Gıyâs el-Hanefî [ö. 194/810], Mâlik ashâbının önderi ve Mâlikî kâdısı İsmail b. İshak [ö. 282/896] ve Ebû Abdullah ez-Zübeyrî eş-Şâfiî [ö. 317/929] bu kimselerdendir. İlk iki kâdı [Hafs b. Gıyâs ve İsmail el-Mâlikî] bu şekilde hükmetmiştir.

Râmehürmüzî'nin rivayet ettiğine göre Hafs'ın hükmü şöyledir:[3] Kûfe'de bir adam başka bir adamın, kendisinin semâını engellediği iddiasında bulundu. Bu iki kişi aralarında hükmetmesi için Hafs'a geldiler. Hafs kitap sahibine "Kitaplarını göster bize. Eğer kitaplarında bu adamın semâ hakkının olduğuna dair senin el yazınla bir ifade varsa onu ödünç olarak vermen gerektiği kanaatine varırız. Senin hattınla değil de onun hattıyla böyle bir kayıt söz konusu ise seni ödünç vermeme hususunda mazur görürüz" dedi.

Râmehürmüzî şöyle der: Bu rivayeti Ebû Abdullah ez-Zübeyrî'ye sordum, şu cevabı verdi: "Bu konuda Hafs'ınkinden daha iyi bir hüküm nakledilmemiştir. Çünkü kitap sahibinin el yazısı, diğer kişinin kendisiyle semâda bulunma talebine rıza gösterdiğine delâlet eder."

Hatîb'in rivayet ettiğine göre İsmail'in hükmü ise şöyledir:[4] Ona bu konuda bir dava getirilmişti. O bir süre düşünceli olarak başını öne eğmiş, ardından ithâm edilen kimseye şöyle demiştir: "Eğer bu adamın semâı senin kitabında ve senin elyazınla kayıtlıysa, kitabı ödünç olarak vermek durumundasın."

Bazı âlimler ise bu görüşe muhâlefet etmiştir. Ancak doğrusu, ödünç vermenin vücûbuna dair ilk görüştür.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 242.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 243.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 589; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 241.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 241-2.

قال الزهري: إياك وغُلولَ الكتب، وهو حبسها عن أصحابها، وقال الفضيل: ليس من فِعال أهل الورع، ولا من فعال الحكماء: أن يأخذ سماع رجل وكتابه فيحبِسه عنه، ومن فعل ذلك فقد ظلم نفسه.

فإنْ منعه إعارتَه: فإنْ كان سماعُه مثبَتاً فيه برضا صاحب الكتاب أو بخطه لزمه إعارته، وإلا فلا، كذا قاله أئمةُ مذاهبِهم في أزمانهم، منهم: القاضي حفص بن غياث الحنفيُّ من الطبقة الأولى من أصحاب أبي حنيفة، وإسماعيلُ بن إسحاق القاضي المالكيُّ إمامُ أصحاب مالك، وأبو عبد الله الزُّبيري الشافعي، وحكم به القاضيان الأولان.

أما حُكْم حفص: فروى الرامهرمزي: أن رجلاً ادعى على رجل بالكوفة سماعاً منعه إياه، فتحاكما إليه، فقال لصاحب الكتاب، أخرِج إلينا كتبك، فما كان من سماع هذا الرجل بخطِّ يدك ألزمناك، وما كان بخطه أعفيناك منه.

قال الرامهرمزي: فسألت أبا عبد الله الزُّبيري عن هذا؟ فقال: لا يجيءُ في هذا الباب حكم أحسنُ من هذا، لأن خط صاحب الكتاب دالٌّ على رضاه باستماع صاحبه معه.

وأما حكم إسماعيل: فروى الخطيب أنه تُحُوكم إليه في ذلك، فأطرق مليّاً ثم قال للمدَّعَى عليه: إن كان سماعه في كتابك بخط يدك فيلزمك أن تعيره.

وخالف فيه بعضهم، والصواب الأول وهو الوجوب.

İbnü's-Salâh şöyle der:[1] Âlimlerin bu konudaki kanaatleri birbirlerini destekler. Hepsinin özü ise şudur: Başka birinin semâına dair kayıt kitap sahibinin kitabında bizzat onun rızası ile yer almış ise, kitap sahibi semâ kaydı bulunan kişiye kitabını ödünç vermek durumundadır.

[İbnü's-Salâh] sözlerine şöyle devam eder: Bunun izahı önceleri benim açımdan net değildi, ancak sonradan bunun yorumunu buldum. Şöyle ki, bu durum aslında kitap sahibinin, kitabı ödünç alacak kimse lehine şâhitliğine benzer. Zira şâhit, şehâdeti edâ etmek maksadıyla hükmün verileceği meclise bizatihi gitmek zorunda kalsa da şehâdeti edâ etmekle yükümlüdür. Tıpkı bunun gibi kitap sahibi de malını vermek durumunda olsa bile bu ödünç işlemini bütün boyutlarıyla yerine getirmekle mükelleftir.

Bulkînî şöyle demiştir:[2] "Kanaatimce bunun bir başka yorumu şöyledir: Bu -muhtaç olan ve muhtaç olunan şey arasında [kaçınılmaz] bir ilişkinin oluştuğu- kamu yararıyla ilgili olmazsa olmaz hususlardandır. Böyle bir durumda [kendisine muhtaç olunan] kişinin, muhtaç olanın ihtiyacını karşılamaya zorlanması gereklidir."

[Yine Bulkînî] şöyle der: "Aslında bu mesele bir komşunun, üzerine kütük koymak üzere komşusunun duvarını ödünç olarak kullanması gibidir. Konu hakkındaki rivayet *Sahîhayn*'da nakledilmektedir.[3] Bir grup âlim bunun vacip olduğunu belirtmiştir. Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biri de bu istikâmettedir. Kütükler genellikle devamlı olduğu halde duvarı kullandırmak mecbur tutuluyorsa devamlı bir ödünç olmayan kitabın (ödünç verilmesinin) mecbur tutulması daha uygundur."

Kişi ödünç aldığı kitabı istinsâh ederken makbul bir mukâbele yapmadan semâ kaydını kendi nüshasına aktaramaz, yani oraya kaydedemez. Aynı şekilde herhangi bir semâ kaydı, o nüsha ile olası bir aldatmaya mahal verilmemesi için makbul bir mukâbele yapmadan bir diğer nüshaya aktarılamaz. Aksi takdirde daha önce geçtiği üzere o nüshanın mukâbele edilmediği belirtilmelidir.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 185.
2 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 388.
3 Buhârî, Mezâlim 20; Müslim, Müsâkât 136.

قال ابن الصلاح: قد تعاضدت أقوال هذه الأئمة في ذلك، ويَرجع حاصلها إلى أن سماع غيره إذا ثبت في كتابه برضاه فيلزمه إعارته إياه.

قال: وقد كان لا يَبينُ لي وجهه، ثم وجَّهته، بأن ذلك بمنزلة شهادة له عنده، فعليه أداؤها بما حَوَتْه، وإنْ كان فيه بذل ماله، كما يلزمُ متحمِّلَ الشهادة أداؤها، وإن كان فيه بذل نفسه، بالسعي إلى مجلس الحكم لأدائها.

وقال البلقيني: عندي في توجيهه غيرُ هذا، وهو أن مثل هذا من المصالح العامة التي يُحتاج إليها، مع حصول عُلْقة بين المحتاج والمحتاج إليه، تقتضي إلزامَه بإسعافه في مقصِده.

قال: وأصله إعارة الجدار لوضع جذوع الجار عليه، وقد ثبت ذلك في الصحيحين، وقال بوجوب ذلك جمع من العلماء، وهو أحد قولي الشافعي، فإذا كان يُلزَم الجارُ بالعاريَّة مع دوام الجذوع في الغالب، فلأنْ يُلزَم صاحبُ الكتاب مع عدم دوام العاريَّة أولى.

فإذا نسخه فلا يَنقلُ سماعه إلى نسخته، أي: لا يثبتُه عليها **إلا بعد المقابلة المَرْضيّة** و كذا **لا يُنقل سماعٌ** ما **إلى نسخةٍ إلا بعد مقابلة مرضية** لئلا يُغترَّ بتلك النسخة **إلا أن يبيِّن كونها غيرَ مقابلة**، على ما تقدم.

26. HADİS RİVAYETİNİN NİTELİĞİ

[Hadis ilimlerinin] yirmi altıncı türü, hadis rivayetinin niteliği hakkındadır.

Hadis rivayetinin niteliği, edâsı[1] ve konuyla ilgili diğer noktalar.

Konu hakkında bazı ifadeler önceki iki konuda ve edâ lafızları gibi daha başka başlıklar altında geçmişti. Bir grup âlim rivayet konusunda oldukça sıkı davranmış ve ifrâta düşmüşler yani ileri gitmiştir. Bir grup âlim ise konuyla ilgili mütesâhil davranarak tefrite düşmüş yani birtakım gereklilikleri oldukça sınırlı düzeyde tutmuşlardır. Konu hakkında sıkı davranan âlimler içerisinde ancak râvinin hâfızasından ve ezberinden naklettiği şeylerin delil değeri taşıyacağı görüşünde olanlar bulunmaktadır. Bu görüş Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Bekir es-Saydalânî el-Mervezî eş-Şâfiî'den nakledilmiştir.[2]

Hâkim'in İbn Abdülhakem vasıtasıyla Eşheb'den rivayet ettiğine göre Mâlik'e "Sika da olsa [naklettiği] hadisi ezberlemeyen kimseden hadis alınır mı?" diye sorulduğunda o "Hayır" cevabını vermiştir. Kendisine "Peki, sika olan bir râvi kitaplar getirip 'Onları işittim' dediğinde?" sorusu yönteltildiğinde ise şöyle demiştir: "Ondan da hadis alınmaz. Zira onun hadisine geceleyin -yani onun haberi olmaksızın- ilave yapılmasından endişe ederim."[3]

Rivayet edildiğine göre Yunus b. Abdüla'lâ, Eşheb'in şöyle dediğini işitmiştir: Mâlik'e, kitabını çıkarıp "Bu benim işittiğim bir kitaptır" diyen anlayışı kıt birinin durumu sorulduğunda şu cevabı verdi: "Hadisini ezberlemeyen ya da bilmeyen kimseden hadis alma!"[4]

Beyhakî hem Mâlik'in hem de Ebü'z-Zinâd'ın şöyle dediğini nakleder:[5] "Medîne'de her biri güvenilir olan 100 kişiyle karşılaştım ancak onların herhangi birinden hadis namına hiçbir şey alınmaz ve 'Bu o işin ehli değildir' denirdi." Mâlik'ten nakledilen ifadenin lafzı ise "Naklettikleri şeyi bilmiyorlardı" şeklindedir.

1 *Tedrîb* nüshalarının bir kısmında "âdâbuhû" bir kısmında ise "edâuhû" ifadesi yer alır. M. Avvâme ikincisini tercih etmiştir (*Tedrîb*, IV, 410, dp. 1) [çevirenin notu].
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 186.
3 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 118-9; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 116.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 227.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 236-7; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi*, I, 139-140; a.mlf., *el-Kifâye*, s. 159.

النوع السادس والعشرون: صفة رواية الحديث

وأدائه، وما يتعلق بذلك.

تقدم منه جُمَل في النوعين قبله وغيرِهما كألفاظ الأداء.

وقد شدَّد قوم في الرواية فأفرطوا أي: بالغوا، وتساهل فيها آخرون ففرّطوا أي: قصّروا، فمن المشدِّدين مَن قال: لا حجة إلا فيما رواه الراوي مِن حفظه وتذكُّره، رُوِي ذلك عن مالك، وأبي حنيفة، وأبي بكر الصيدلاني المَروزي الشافعي.

فروى الحاكم من طريق ابن عبد الحكم، عن أشهب قال: سُئل مالك: أيؤخذُ العلم ممن لا يحفظُ حديثه وهو ثقة؟ فقال: لا، قيل: فإنْ أتى بكتب فقال: سمعتُها، وهو ثقة؟ فقال: لا يؤخذ عنه، أخاف أن يُزاد في حديثه بالليل. يعني: وهو لا يدري.

وعن يونس بن عبد الأعلى قال: سمعت أشهب يقول: سئل مالك عن الرجلِ الغيرِ فَهِم، يُخرِج كتابه فيقول: هذا سمعتُه، قال: لا تأخذ إلا عمن يحفظ حديثه، أو يعرف.

وروى البيهقي عن مالك، وعن أبي الزناد قال: أدركت بالمدينة مئةً كلُّهم مأمون، ما يؤخذ عنهم شيء من الحديث، يقال: ليس من أهله. ولفظ مالك: لم يكونوا يعرفون ما يحدثون.

Bu, konu hakkında sıkı davranan âlimlerin görüşüdür. Uygulama ise bu görüşün aksi istikâmetinde cereyan etmiştir. *Sahîhayn* râvilerinden hâfız olarak nitelenenlerin sayısı muhtemelen tüm râvilerin sayısının yarısını bile teşkil etmez.

Bâzı âlimler ise ödünç verme, kaybolma gibi bir sebeple elinden çıkması durumu hariç kişinin kitabından rivayetine cevâz vermişlerdir. Eğer herhangi bir sebeple kitap elinden çıkmışsa -olası bir değişikliğin meydana gelmesi ihtimâlinden dolayı- artık o kitaptan rivayette bulunmak câiz değildir. Bu görüş de oldukça sıkıdır.

Titiz davranmayanlara gelince, onların bazı ifadelerine tahammül yollarını konu edinen yirmi dördüncü bölümde yer verilmişti.

Onların bazıları ana nüshalarla mukâbele edilmemiş nüshalardan rivayette bulunmuşlardır. Hâkim böyle yapan kimseleri zayıf sayarak şöyle demiştir:[1] "Bu, âlimlerin büyükleri ve sâlih kimselerden bir grubun yaptığı yaygın bir şeydir."

Kendisine bu tarz bir gevşeklik izâfe edilen kimselerden biri İbn Lehîa'dır [ö. 174/790]. Birisi ona kitap getirir ve "Bu senin hadislerdendir" der, o da o kişinin sözüne itibar ederek kitabı naklederdi.[2]

Musannif [Nevevî] İbnü's-Salâh'a ilaveten şöyle der: [Hadis yazımına ilişkin] önceki konunun dördüncü [meselesinde] geçtiği üzere, mukâbele edilmemiş nüshadan rivayette bulunmak ancak birtakım şartların sağlanması durumunda câizdir. Ya Hâkim bu şartlara muhâlefet etmiş ya da dile getirdiği hususlarla mezkûr şartların sağlanamadığı durumları kastetmiştir. Ancak doğrusu, cumhurun benimsediği ifrat ile tefrit arasındaki mutedil görüştür. Nitekim işlerin en hayırlısı orta halli olanıdır ve onun ötesinde ise sadece aşırılık vardır.

Râvi kitabın tahammül ve mukâbelesinde, daha önce bahsi geçen şartları yerine getirmişse ondan yani kitaptan rivayette bulunmak yanında olmasa bile câizdir; şayet kitap hakkındaki zann-ı gâlib, onun herhangi bir değişme ve farklılaşmaya uğramadığı yönünde ise ve özellikle de râvi genel olarak değiştirme yapacağından endişe edilmeyen kimselerden ise. Çünkü rivayet konusunda zann-ı gâlibe itimat edilmektedir.

1 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 156; a.mlf., *Ma'rife*, s. 130.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 186.

وهذا مذهب شديد، وقد استقر العمل على خلافه، فلعل الرواة في الصحيحين ممن يوصف بالحفظ لا يبلغون النصف.

ومنهم من جوَّزها من كتابه إلا إذا خرج من يده بالإعارة، أو ضَياع، أو غير ذلك، فلا يجوز حينئذ منه، لجواز تغييره، وهذا أيضاً تشديد.

وأما المتساهلون: فتقدَّم بيان جُمَلٍ عنهم في النوع الرابع والعشرين في وجوه التحمل.

ومنهم قوم رَوَوْا من نُسَخ غيرِ مقابَلة بأصولهم، فجعلهم الحاكم مجروحين، قال: وهذا كثير تعاطاه قوم من أكابر العلماء والصلحاء.

وممن نُسب إليه التساهل: ابنُ لَهِيعة، كان الرجل يأتيه بالكتاب فيقول: هذا من حديثك، فيحدِّثه به، مقلِّداً له.

قال المصنف زيادة على ابن الصلاح: وقد تقدم في آخر الرابعة من النوع الماضي: أن النسخة التي لم تُقابل تجوز الرواية منها بشروط، فَيَحتمِل أن الحاكم يخالف فيه، ويحتمل أنه أراد بما ذكره: إذا لم تُوجد الشروط، والصواب ما عليه الجمهور: وهو التوسط بين الإفراط والتفريط، فخير الأمور الوسط، وما عداه شَطَط.

فإذا قام الراوي في التحمّل والمقابلة لكتابه بما تقدم من الشروط جازت الرواية منه أي: من الكتاب وإن غاب عنه، إذا كان الغالب على الظنّ من أمره سلامته من التغيير والتبديل، لا سيما إذا كان ممن لا يَخفى عليه التغيير غالباً، لأن الاعتماد في باب الرواية على غالب الظن.

Alt konular ki onların sayısı 14'tür.

Birincisi: Âmâ olan biri, işittiği rivayetleri ezberlemediğinde onun yani semâın kaydı ve kitabının değişikliklerden korunması hususunda güvenilir birinden yardım istiyor ve kitap kendisine okunduğunda dikkatli davranıyorsa -ve bütün bunları kitapta herhangi bir değişiklik olmadığına dair zann-ı galibe dayalı bir kanaatle yerine getiriyorsa- rivayeti sahih olur. Benzeri bir durumda olan gören birisine göre bu kişi hadisinin kabul edilmemesine daha yakındır.[1]

Hatîb şöyle der:[2] Bahsi geçen konuda gören fakat okuma yazması olmayan ümmî kimse de âmâ kimse gibidir. Bu ikisinin rivayetini bazı âlimler kabul etmemiştir.

İkincisi: Râvi -olması gerekenin aksine- içerisinde kendi semâı bulunmayan ve mukâbele edilmemiş ancak bir başka nüshada kendisinin de dinlediği hocasına okunmuş ya da hocasının kendi hocasına arz ettiğine dair semâ kaydı bulunan veya hocasından yazılan ve kendisinin de hocasına ait olduğuna kanaat getirdiği nüshalardan rivayet etmeyi isterse, muhaddislerin geneline göre onlardan rivayette bulunmak câiz değildir. İbnü's-Sabbâğ bunu net bir dille ifade etmiştir. Çünkü o nüshada, semâ ile aldığı nüshada olmayan bir rivayet bulunabilir. Eyyûb es-Sahtiyânî [ö. 131/748] ve Muhammed b. Bekir el-Bürsânî [ö. 204/820] ise buna ruhsat vermişlerdir.

Hatîb şöyle demiştir:[3] Şu şekilde ayrıntılı bir değerlendirme yapmak gerekir: Râvi o hadislerin hocasından işittiği hadisler olduğunu biliyor, ayrıca rivayetlerin sağlam ve [değişikliklerden] sâlim olduğuna kâni ise onları hocasından rivayet etmesi kendisi için câizdir. Aksi takdirde ise câiz olmaz.

İbnü's-Salâh şöyle der:[4] Bu, râvinin hocasından genel bir icâzetinin veya o kitap için icâzetinin olmaması durumuyla ilgilidir. Eğer bu tarz bir icâzeti varsa o kitaptan rivayette bulunması mutlak olarak câizdir çünkü burada söz konusu fazlalıkları icâzetle nakletmesinden daha fazla [yani olumsuz] bir durum yoktur ve onun icâzeti beyân etmeksizin "haddesenâ" ve "ahberanâ" deme hakkı bulunmaktadır. Bu, müsamaha gösterilmeye uygun hususlardandır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 210.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 228.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 257.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 188.

فروع أربعةَ عشَر:

الأول: الضرير إذا لم يحفظ ما سمعه، فاستعان بثقةٍ في ضبطه أي: ضبطِ سماعِه وحَفِظَ كتابه عن التغيير، واحتاط عند القراءة عليه، بحيث يغلبُ على ظنه سلامتُه من التغيير: صحتْ روايته، وهو أولى بالمنع من مثله في البصير.

قال الخطيب: والبصير الأميّ فيما ذُكر كالضرير، وقد مَنَع من روايتهما غيرُ واحد من العلماء.

الثاني: إذا أراد الروايةَ من نسخة ليس فيها سماعه، ولا هي مقابلة به كما هو الأَوْلى في ذلك لكنْ سُمعتْ على شيخه الذي سَمع هو عليه، في نسخة خلافِها أو فيها سماع شيخه على الشيخ الأعلى أو كُتبت عن شيخه وسَكنتْ نفسه إليها، لم تجز له الرواية منها عند عامة المحدثين وقطع به ابن الصباغ، لأنه قد يكون فيها رواية ليست في نسخة سماعه، ورخّص فيه أيوب السَّخْتِياني، ومحمد بن بكر البُرْساني [بضم الموحدة].

قال الخطيب: والذي يُوجِبه النظر التفصيل، وهو: أنه متى عَرف أن هذه الأحاديث هي التي سمعها من الشيخ: جاز له أن يرويها عنه إذا سكنت نفسه إلى صحتها وسلامتها وإلا فلا.

قال ابن الصلاح: هذا إذا لم يكن له إجازة عامة من شيخه لمروياته، أو لهذا الكتاب، فإن كانت: جاز له الروايةُ منها مطلقاً، إذْ ليس فيه أكثرُ من رواية تلك الزيادات بالإجازة وله أن يقول: حدثنا، وأخبرنا من غير بيانٍ للإجازة، والأمر قريب يُتَسامح بمثله.

Nüshada hocasının hocasının semâına ya da nüshanın ona arz edildiğine dair bir kayıt olması durumunda râvinin kendi hocasından genel bir icâzeti ve hocasının da kendi hocasından aynı şekilde bir icâzeti olmalıdır.

Üçüncüsü: Hadis hâfızı, kitabında hâfızasının aksine bir hadis bulduğunda şayet hadisi kitaptan ezberlemişse kitabı benimser, eğer hocanın ağzından ezberlemişse hadisin o halinde herhangi bir şüphesi de yoksa hâfızasına itimat eder. Ancak her halükarda hadisi rivayeti esnasında her iki ifadeyi de birleştirerek şöyle demesi daha güzeldir: "Ezberimdeki şöyle, kitabımdaki ise böyledir." Nitekim Şu'be ve daha başkaları böyle yapmıştır.[1]

Kendisi dışındaki hadis hâfızları ezberindeki ifadeye muhalefet ederlerse "Ezberim şöyledir ancak benim dışındakiler ya da falanca şöyle demiştir" demelidir. [Süfyân] es-Sevrî ve daha başkaları böyle yapmıştır.[2]

Kitabında semâının olduğunu görüyor ancak bunu hatırlamıyorsa,[3] Ebû Hanîfe ve bazı Şâfiîlere göre hatırlayıncaya kadar [o kitaptan] rivayette bulunması kendisi için câiz değildir. Şâfiî'nin, onun ashâbının genelinin, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasan'ın görüşü ise bunun câiz olduğu yönündedir. Eski ve yeni ulemânın ameli dolayısıyla doğru olan görüş de budur.[4] Zira rivayette aslolan genişliktir.

Ancak semâ kaydının, kişinin kendi el yazısı ya da güvendiği birinin el yazısı ile olması şarttır. Aynı şekilde zann-ı gâlib, kitabın değişikliklerden uzak olduğu ve gönlün de razı olacağı şekilde korunduğu yönünde olmalıdır.

Kişi hadisleri tek tek hatırlamazsa: Bunda şüphe varsa kişinin o kitaba itimat etmesi câiz olmaz. Kitap güvenilir biri tarafından yazılmamışsa ona itimat edilmeyeceği hususunda da ihtilâf bulunmamaktadır. [Nevevî] *er-Ravza* ve *el-Minhâc*'da, [bu eserlere temel teşkil eden] ana kitap [Râfiî'nin eserinde] olduğu gibi mezkûr şartı "Yanında mahfûz olması" ifadesiyle tarif etmiştir.[5] Bu ifadesiyle o, sadece değişmenin olmadığı yönündeki zann-ı gâlib ile yetinilemeyeceğini ihsâs etmiştir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 220.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 224.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 190.
4 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 139.
5 Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, IV, 399; a.mlf., *Ravzatü't-Tâlibîn*, XI, 157.

وإِن كان في النسخة سماعُ شيخِ شيخِه، أو مسموعةً على شيخ شيخه، فيحتاج أن يكون له إجازة عامة من شيخه، و يكون لشيخه إجازةٌ مثلُها من شيخه.

الثالث: إذا وَجَد الحافظُ الحديثَ في كتابه خلافَ ما في حِفظِه، فإن كان حَفظ منه: رجع إليه، وإن كان حفظ من فمِ الشيخِ اعتَمَد حِفظَه إنْ لم يشكَّ، وحسُن أن يجمعَ بينهما في روايته فيقول: حفظي كذا، وفي كتابي كذا هكذا فعل شعبة وغيره.

وإن خالفه غيره من الحفاظ فيما يحفظه قال: حفظي كذا، وقال فيه غيري، أو فلان: كذا، فَعَل ذلك الثوري وغيره.

وإذا وجد سماعه في كتابه ولا يذكره: فعن أبي حنيفة وبعض الشافعية: لا يجوز له روايته حتى يتذكر، ومذهبُ الشافعي وأكثر أصحابه وأبي يوسف ومحمد بن الحسن جوازُها، وهو الصحيح لعمل العلماء به سلفاً وخلفاً، وبابُ الرواية على التوسعة.

وشرطه: أن يكون السماع بخطه أو خطّ من يَثِق به، والكتابُ مصونٌ بحيث يغلبُ على الظن سلامته من التغيير، وتسْكُن إليه نفسه.

وإن لم يذكر أحاديثه حديثاً حديثاً: فإن شكَّ فيه لم يَجُز له الاعتماد عليه، وكذا إن لم يكن الكتاب بخطِ ثقةٍ، بلا خلاف، وعبَّر في **الروضة**، و**المنهاج** ـ كأصلهما ـ عن الشرط بقوله «محفوظ عنده»، فأشعر بعدم الاكتفاء بظنّ سلامته من التغيير.

Bulkînî *et-Tashîh*'te onun bu görüşünü şöyle eleştirmiştir: "Eski ve yeni ulemâ nezdinde itimat edilen husus, talebe semâ ve icâzeti hatırlanmasa ve semâ kaydı yanında bulunmasa da sahih olduğu yönünde zann-ı gâlib oluşan semâ kayıtlarında yazılı semâ ve icâzetlerle amel edileceğidir." [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

Uygun olan da budur. *el-Hâvi's-Sagîr* müellifi [Abdülgaffâr b. Abdülkerîm el-Kazvînî] [ö. 665/1266] de bu görüşü benimsemiş ve "semâ kaydı yanında bulunmasa da mahfuz olan yazıya istinâden rivayet edilir" demiştir.[1]

Dördüncüsü: Râvi lafızları, onların delâletlerini ve kasıtlarını bilmeyen, onların anlamını değiştiren hususlar hakkında bilgi sahibi olmayan ve lafız farklılıklarının oranlarını kavrayamayan bir kimse ise onun işittiği rivayetleri mana ile rivayet etmesi câiz değildir. Bu konuda herhangi bir ihtilâf yoktur. O, işittiği lafzı birebir nakletmelidir.

Bu şartlar hakkında bilgi sahibi de olsa[2] Ashâbü'l-hadîs, fukahâ ve usûlcülerden bir grup âlime göre ancak lafzen rivayette bulunması câizdir. İbn Sîrîn [ö. 110/729], Sa'leb [ö. 291/904], Hanefîlerden Ebû Bekir er-Râzî [el-Cessâs] bu görüştedir. Aynı görüş İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir.[3]

Bazı âlimler ise Hz. Peygamber'in (*sav*) hadisleri dışında buna cevâz vermiş, hadislerin mana ile naklini ise câiz görmemişlerdir.

İçlerinde dört mezhep imâmının da yer aldığı farklı gruplara mensup eski ve yeni âlimlerin geneli, anlamı kesin olarak aktardığında hadislerin mana ile rivayetine cevâz vermişlerdir. Çünkü ashâb ve erken dönem âlimlerinin uygulamaları buna şâhitlik etmekte, onların tek bir hâdiseyi farklı lafızlarla rivayet etmeleri de bunun câiz olduğuna delâlet etmektedir.

Konu hakkında İbn Mende'nin [ö. 395/1005] *Ma'rifetü's-Sahâbe*'de, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Abdullah b. Süleyman b. Ükeyme el-Leysî'den rivayet ettikleri bir hadis bulunmaktadır. Rivayete göre o, [babasından] şöyle dediğini nakleder: "Ey Allah'ın Resûlü! Senden bir hadis işitiyor ancak onu senden işittiğim gibi aktaramıyorum; ya bir kelime fazla oluyor ya da eksik!" dedim.

1 Lahhâm neşrinde yer almayan (I, 517) bu paragraf Tarık b. Ivadullâh (II, 54) ve M. Avvâme (IV, 421) tahkiklerinde yer alır [çevirenin notu].

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 190.

3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 534-5; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 206.

وتعقبه البلقيني في **التصحيح**، بإن المعتمد عند العلماء قديماً وحديثاً العملُ بما يوجد من السماع والإجازة مكتوباً في الطِّباق التي يغلبُ على الظن صحتها، وإن لم يتذكَّر السماع ولا الإجازة، ولم تكُن الطبقة محفوظةً عنده. انتهى.

وهذا هو الموافق لما هنا، وقد مشى عليه صاحب **الحاوي الصغير** فقال: ويَروي بخطِّ المحفوظ وإن لم تكُن الطبقة محفوظةً عنده.

الرابع: إن لم يكُن الراوي عالماً بالألفاظ ومدلولاتها ومقاصدها، خبيراً بما يُحيل معانيها، بصيراً بمقادير التفاوت بينها: لم تَجُز له الرواية لِمَا سمعه بالمعنى بلا خلاف، بل يتعيَّن اللفظ الذي سمعه.

فإن كان عالماً بذلك: فقالت طائفة من أصحاب الحديث والفقه والأصول لا يجوز إلا بلفظه وإليه ذهب ابن سيرين، وثعلب، وأبو بكر الرازي من الحنفية، وروي عن ابن عمر.

وجوَّز بعضهم في غير حديث النبي صلى الله عليه وسلم ولم يجوِّز فيه.

وقال جمهور السلف والخلف من الطوائف منهم الأئمة الأربعة: يجوز بالمعنى في جميعه إذا قَطَع بأداء المعنى لأن ذلك هو الذي تشهد به أحوال الصحابة والسلف، ويدل عليه روايتهم للقصة الواحدة بألفاظ مختلفة.

وقد ورد في المسألة حديث مرفوع رواه ابن منده في **معرفة الصحابة**، والطبراني في **الكبير** من حديث عبد الله بن سليمان بن أُكَيْمة الليثي، [عن أبيه] قال: قلت: يا رسول الله، إني أسمع منك الحديث لا أستطيعُ أن أؤدِّيه كما أسمعُ منك، يزيد حرفاً أو ينقص حرفاً،

Bunun üzerine Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Haramı helâl, helâli haram kılmadığınız ve manada isabet ettiğiniz takdirde bu durum sorun teşkil etmez."[1] Bu rivayet Hasan [el-Basrî]'ye söylendiğinde o "Eğer bu rivayet olmasa hadis nakletmezdik" demiştir.

Şâfiî bu konuda "Kur'ân yedi harf üzere inzâl edilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun" hadisini[2] delil olarak benimsemiş ve şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı kullarına olan merhametinden dolayı yedi harf üzere indirmiş olmasından anlarız ki, hâfıza yanıltıcıdır. Çünkü her ne kadar lafızlar farklılık arz etse de bu farklılıklar manayı değiştirmediği sürece kulların okuyuşu helâl olsun diye Allah Teâlâ Kur'ân'ı bu şekilde indirmiştir. Bu, Allah'ın Kitâbı için söz konusu olunca, onun dışındaki şeylerde lafız farklılıklarının bulunması, mana bozulmadığı sürece câiz olmaya daha layıktır."[3]

Beyhakî, Mekhûl'ün [ö. 112/730] şöyle dediğini nakleder: Ben ve Ebü'l-Ezher, Vâsile b. el-Eska'ın [ö. 85/704{?}] yanına girip "Ebü'l-Eska'! Bize Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiğin ve içerisinde hata, ziyâde ve eksiklik bulunmayan bir hadis naklet" dedik. O "İçinizden herhangi biri Kur'ân'dan bir şeyler okuyor mu?" dedi. Biz "Evet, gerçekten de onu tam anlamıyla hıfzedemiyoruz. Vav ve elif'leri ilave ediyor veya eksik söylüyoruz" cevabını verdik. Bunun üzerine o şöyle dedi: "Kur'ân ellerinizde yazılı olduğu halde ezberde kusur gösteriyorsunuz, birtakım ilaveler ve eksiltmelerde bulunduğunuzu söylüyorsunuz. Peki, biz Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiğimiz hadisler konusunda ne yapalım? Belki de biz o hadisi ondan sadece bir kez işitmişizdir. Hadisi anlamını muhafaza ederek size nakletmişsek bu size yeter."[4]

[Beyhakî'nin] *el-Medhal*'de isnâdlı olarak Câbir b. Abdullah'tan [ö. 78/697] naklettiğine göre[5] Huzeyfe şöyle demiştir: "Biz [dili bilen] Arap kimseleriz, hadisleri tekrar eder, [lafızlarında] takdîm ve tehir yaparız."

[Yine Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre Şuayb b. el-Habhâb şöyle demiştir: Ben ve Gaylân,[6] Hasan [el-Basrî]'nin yanına girip şöyle dedik:

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 199-200.
2 Buhârî, İstitâbetü'l-mürteddîn 8; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn 270.
3 Şâfiî, *er-Risâle*, s. 274-5.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 244; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 204; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 569; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XXII, 54, 65; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 542.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 244 vd.
6 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde "Abdân" olarak kaydedilen bu isim, M. Avvâme tarafından *el-Kifâye*'ye başvurulmak suretiyle doğru şekilde zabtedilmiştir (*Tedrîb*, IV, 433, dp. 3) [çevirenin notu].

فقال: «إذا لم تُحِلُّوا حراماً، ولم تحرِّموا حلالاً، وأصبتم المعنى: فلا بأسَ» فذُكِر ذلك للحسن فقال: لولا هذا ما حدثْنا.

واستدل الشافعي لذلك بحديث: «أنزل القرآن على سبعة أحرف، فاقرؤوا ما تيسر منه»، قال: «فإذا كان الله لرأفته بخلقه، أنزل كتابه على سبعة أحرف، علماً منه بأن الحفظ قد يَزِلّ لِيُحِلَّ لهم قراءتَه، وإن اختلف اللفظ فيه، ما لم يكُن في اختلافهم إحالةُ معنى: كان ما سوى كتاب الله أولى أن يجوز فيه اختلاف اللفظ، ما لم يُحِلْ معناه».

وروى البيهقي عن مكحول قال: دخلت أنا وأبو الأزهر على واثلة بن الأسقع فقلنا له: يا أبا الأسقع حدِّثنا بحديث سمعتَه من رسول الله صلى الله عليه وسلم ليس فيه وهُم ولا تَزَيُّد ولا نسيان، فقال: هل قرأ أحدٌ منكم من القرآن شيئاً؟ فقلنا: نعم، وما نحن له بحافظين جداً، إنا لنزيد الواو والألف ونَنْقص، قال: فهذا القرآن مكتوبٌ بين أظهركم لا تألونه حفظاً، وأنتم تزعمون أنكم تزيدون وتنقصون، فكيف بأحاديثَ سمعناها من رسول الله صلى الله عليه وسلم، عسى أن لا نكون سمعناها منه إلا مرةً واحدة، حسبُكم إذا حدثناكم بالحديث على المعنى.

وأسند أيضاً في **المدخل** عن جابر بن عبد الله قال: قال حذيفة: إنا قوم عربٌ نردِّد الأحاديث، فنقدِّم ونؤخِّر.

وأسند أيضاً عن شعيب بن الحَبْحاب قال: دخلت أنا وغيلانُ على الحسن فقلنا له:

"Ebû Saîd! Adamın biri hadis naklediyor ve ona ilavede bulunuyor veya ondan [herhangi bir] ifadeyi eksiltiyorsa?" O şu cevabı verdi: "Yalan, bunu kasıtlı olarak yapmaktır."[1]

[Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre Cerîr b. Hâzim şöyle demiştir: "Hasan [el-Basrî]'nin birtakım hadisler naklettiğini işittim. Aslı aynı olmasına rağmen lafızları farklı farklıydı."[2]

[Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre İbn Avn şöyle demiştir: "Hasan [el-Basrî], İbrahim [en-Nehaî] [ö. 96/714] ve Şa'bî hadisleri manaları ile naklederdi. Kâsım b. Muhammed [ö. 107/725{?}], Recâ b. Hayve [ö. 112/730] ve İbn Sîrîn ise hadisi olduğu gibi tekrar ederlerdi."[3]

[Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre Ebû Üveys şöyle demiştir: Zührî'ye hadisteki takdîm-tehirleri sorduk. Şöyle cevap verdi: "Bu, Kur'ân'da câiz iken hadiste nasıl câiz olmaz? Hadisin manasında isabet edip haramı helâl, helâli haram yapmadığın sürece bunda herhangi bir sorun yoktur."[4]

[Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre Süfyân [b. Uyeyne] şöyle demiştir: "Amr b. Dînâr hadisi mana ile rivayet ederdi." İbrahim b. Meysere [ö. 132/750] ancak dinlediği şekilde naklederdi.[5]

[Beyhakî'nin] isnâdlı olarak naklettiğine göre Vekî' şöyle demiştir: "Eğer mana ile nakletmeye ruhsat olmasaydı insanlar helâk olurdu."[6]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle der:[7] "[Mana ile rivayete cevâz verenlerin] en kuvvetli delillerinden biri, şerîatin bilgili biri tarafından yabancı birine kendi diliyle açıklanmasının cevâzına dair icmâdır. Zira onun başka bir dile aktarılması câiz ise Arap dili içerisinde farklı biçimde ifade edilmesi evleviyetle câizdir."

Şu da söylenmiştir: Bu, başkaları için değil sadece ashâb için câizdir. İbnü'l-Arabî *Ahkâmü'l-Kur'ân*'da bu görüşü benimseyip şöyle demiştir:[8] "Eğer bu konuda herkese cevâz verecek olsak, hadis almada güven içerisinde olamazdık.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 208.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 207.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 206; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 145.
4 Zehebî, *Siyer*, V, 347.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 206; İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 146.
6 İbn Receb, *Şerhu İlel*, I, 146.
7 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 94; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 207.
8 İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 35. Mâverdî de aynı kanaattedir (*Edebü'l-Kâdî*, I, 416-7).

يا أبا سعيد، الرجلُ يحدث بالحديث فيزيدُ فيه أو ينقُص منه، قال: إنما الكذب على من تعمد ذلك.

وأسند أيضاً عن جرير بن حازم قال: سمعت الحسن يحدث بأحاديثَ، الأصلُ واحدٌ والكلام مختلف.

وأسند عن ابن عون قال: كان الحسن، وإبراهيم، والشعبي يأتون بالحديث على المعاني، وكان القاسم بن محمد، وابن سيرين، ورجاء بن حَيْوة يعيدون الحديث على حروفه.

وأسند عن أبي أُويس قال: سألنا الزهريَّ عن التقديم والتأخير في الحديث؟ فقال: إن هذا يجوز في القرآن، فكيف به في الحديث؟ إذا أصبتَ معنى الحديث فلم تُحلَّ به حراماً ولم تحرِّم به حلالاً؟! فلا بأس [بذلك إذا أصبتَ معناه].

وأسند عن سفيان قال: كان عَمرو بن دينار يحدث بالحديث على المعنى، وكان إبراهيم بن ميسرة لا يحدِّث إلا على ما سمع.

وأسند عن وكيع قال: إن لم يكن المعنى واسعاً فقد هلك الناس.

قال شيخ الإسلام: ومن أقوى حججهم: الإجماع على جواز شرح الشريعة للعجم بلسانها للعارف به، فإذا جاز الإبدال بلغة أخرى، فجوازه باللغة العربية أولى.

وقيل: إنما يجوز ذلك للصحابة دون غيرهم، وبه جزم ابن العربي في **أحكام القرآن**، قال: «لأنا لو جوَّزناه لكل أحد لما كنّا على ثقة من الأخذ بالحديث،

Ashâbda ise iki nitelik bir aradadır: Doğuştan gelen bir fesâhet ve belâgat ile Hz. Peygamber'in (*sav*) söz ve fiillerine şâhit olmak. Bu müşâhade, onlara manayı tam olarak kavrama ve kastedilenin tamamını etraflıca anlama imkânı vermiştir."

Bunun Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerinde yasaklanacağı, diğer sözlerde ise câiz görüleceği de söylenir. Bu görüşten İbnü's-Salâh bahsetmiş,[1] Beyhakî de bunu *el-Medhal*'de Mâlik'ten rivayet etmiştir.[2]

Yine Mâlik'in Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisindeki "bâ", "yâ", "tâ" gibi harflere dahi dikkat gösterdiği nakletmiştir.[3]

[Beyhakî], Halîl b. Ahmed'in [ö. 175/791] de aynı kanaatte olduğu ve bu görüşünü "Kendisine hadis ulaşan nice kimse ilk dinleyenden daha kavrayışlı olabilir" hadisiyle delillendirdiği de rivayet etmiştir. Çünkü râvi, mana ile rivayet ettiği takdirde, hadisin içerdiği bilgiyi ortadan kaldıracaktır.[4]

Mâverdî şöyle demiştir:[5] "Kişi lafzı unutmuşsa [manen nakilde bulunması] câizdir. Çünkü o hem lafzı hem manayı tahammül etmiş ancak bu ikisinden birini, [aldığı gibi] nakletmekten âciz kalmıştır. O halde, özellikle de rivayette bulunmadığı takdirde birtakım hükümlerin gizli kalması ihtimali söz konusu ise diğerini nakletmek durumundadır. Eğer lafzı unutmadıysa, rivayeti aldığı lafzın dışında bir lafızla nakletmesi câiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in (*sav*) ifadelerinde daha başka kimselerinkinde bulunmayan bir fesahat vardır."

Bu görüşün aksi, yani unutan kimsenin değil de lafızda tasarrufta bulunabileceği için onu ezberlemiş olan kimseye câiz olduğu da söylenmiştir.

Nitekim Hatîb [el-Bağdâdî] "Eşanlamlısı karşılığında câiz olur" demiştir.[6]

Şu görüş de dile getirilmiştir: Şayet hadisin gereği bir bilgi ise [manen rivayet] câizdir. Çünkü onun anlamına itimat edilecektir. Lafza birebir uymak şart değildir. [Hadisin gereği] bir amel ise câiz değildir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 191.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 188-9.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 178-9; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 179.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 179.
5 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVI, 97.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 198.

والصحابةُ اجتمع فيهم أمران: الفصاحة والبلاغة جِبِلّة، ومشاهدة أقوال النبي صلى الله عليه وسلم وأفعاله، فأفادتْهم المشاهدة عقْلَ المعنى جملةً، واستيفاء المقصود كله».

وقيل: يُمنع ذلك في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، ويجوز في غيره، حكاه ابن الصلاح، ورواه البيهقي في **المدخل** عن مالك.

ورَوَى عنه أيضاً: أنه كان يتحفَّظ من الباء والياء والتاء، في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وروى عن الخليل بن أحمد أنه قال ذلك أيضاً، واستدل له بقوله: «ربَّ مبلّغ أوعى من سامع»، فإذا رواه بالمعنى فقد أزال عن موضعه معرفة ما فيه.

وقال الماوردي: إن نسي اللفظ جاز، لأنه تحمَّل اللفظ والمعنى، وعَجَز عن أداء أحدهما فيلزمه أداء الآخر، لا سيما أن تركه قد يكون كتماً للأحكام، فإن لم ينسَه لم يجز أن يورده بغيره، لأن في كلامه صلى الله عليه وسلم من الفصاحة ما ليس في غيره.

وقيل: عكسه، وهو الجواز لمن يحفظ اللفظ، ليتمكَّن من التصرف فيه، دون من نسيه.

وقال الخطيب: يجوز بإزاءِ مرادفٍ.

وقيل: إن كان موجَبه علماً جاز، لأن المعوَّل على معناه، ولا تجب مراعاة اللفظ، وإن كان عملاً: لم يجز.

Kadı İyâz şöyle der:[1] "İyi yaptığını düşündüğü halde bunun hakkını veremeyen kimselerin bu işe yeltenmemesi için mana ile rivayet kapısını kapamak gereklidir. Nitekim eski ve yeni pek çok râvi bu hataya düşmüştür. Câiz olması durumunda da en uygun olan tavır, herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın hadisi lafzen rivayet etmektir."

[Manen rivayette bulunulacaksa hadisin], lafzıyla kulluk edilen hadislerden olmamasının şart koşulacağında şüphe yoktur. Zerkeşî konuyu işlerken bunu belirttiği gibi, "nebî" kelimesinin "resûl" kelimesiyle değiştirilmesi veya tersi hakkındaki Irâkî'nin ileride gelecek ifadeleri de aynı düşünceye işaret etmektedir.[2]

Kanaatime göre [manen rivayet durumunda hadisin] cevâmi'u'l-kelim niteliğini taşıyan hadislerden olmaması şart koşulmalıdır.

Bu ihtilâf aslında kitaplarda kaydedilmemiş rivayetler hakkında söz konusudur. Herhangi bir eserdeki bir ifadeyi değiştirmek ve ondaki bir lafzın yerine bir başka lafız koymak ise, [konulan kelime] kesinlikle aynı anlama gelse de câiz değildir. Çünkü manen rivayete ruhsat veren kimseler, rivayetlerin lafızlarını tespit konusunda zorluk yaşayan kimseler için bu ruhsatı vermişlerdir. Bu durum ise, kitaplarda kayıtlı olan rivayetler hakkında söz konusu değildir. Ayrıca bir kişi lafzı değiştirebilirse de başkalarının kitaplarında böyle bir değişiklik yapma imkânına sahip değildir.

Manen rivayette bulunan râvi rivayetin ardından "ya da bunun gibi dedi", "benzerini", "benzer şekilde" gibi ifadeler kullanmalıdır. Bir grup sahâbî -ki onlar sözün anlamlarını en iyi bilen kimselerdi- manen rivayetteki tehlikeyi bildikleri için yanlışa düşmekten endişe ederek böyle yaparlardı.

İbn Mâce, Ahmed [b. Hanbel] ve Hâkim'in naklettiklerine göre[3] bir gün İbn Mes'ûd "Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu" demiş, bunun üzerine gözleri dolu dolu olmuş, şah damarı kabarmış ve sözlerine şöyle devam etmişti: "Ya da buna benzer bir şey, benzerini, benzer şekilde…"

Müsnedü'd-Dârimî ve Hatîb'in *el-Kifâye*'sinde nakledildiğine göre Ebü'd-Derdâ [ö. 32/652] Allah Resûlü'nden (*sav*) nakilde bulunacağı zaman "veya benzeri", "ya da benzer şekilde" derdi.[4]

1 Kadı İyâz, *İkmâl*, I, 94-5; a.mlf., *el-İlmâ'*, s. 180-2.
2 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 633.
3 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 452; İbn Mâce, Mukaddime 3; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 111.
4 Dârimî, Mukaddime 28; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 205.

وقال القاضي عياض: ينبغي سدّ باب الرواية بالمعنى، لئلا يتسلَّط من لا يُحسِن ممن يَظن أنه يُحسن، كما وقع للرواة كثيراً قديماً وحديثاً، وعلى الجواز: الأَولى إيراد الحديث بلفظه دون التصرف فيه.

ولا شك في اشتراط: أن لا يكون مما تُعبِّد بلفظه، وقد صرح به هنا الزركشي، وإليه يرشد كلام العراقي الآتي في إبدال الرسول بالنبي، وعكسه.

وعندي: أنه يشترط أن لا يكون من جوامع الكلم.

وهذا الخلاف إنما يجري **في غير المصنفات، ولا يجوز تغييرُ** شيء من **تصنيف** وإبدالُه بلفظ آخر **وإن كان بمعناه** قطعاً، لأن الرواية بالمعنى رَخَّص فيها مَن رخّص، لِمَا كان عليهم في ضبط الألفاظ من الحرج، وذلك غير موجود فيما اشتملت عليه الكُتب، ولأنه إنْ ملك تغيير اللفظ فليس يملك تغييرَ تصنيفِ غيرِه.

وينبغي للراوي بالمعنى أن يقول عقيبه: أو كما قال، أو: نحوَه، أو: شِبْهه، أو ما أشبه هذا من الألفاظ، وقد كان قوم من الصحابة يفعلون ذلك، وهم أعلم الناس بمعاني الكلام، خوفاً من الزلل، لمعرفتهم بما في الرواية بالمعنى من الخطر.

روى ابن ماجه، وأحمد، والحاكم عن ابن مسعود أنه قال يوماً: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، فاغرورقتْ عيناه وانتفختْ أوداجه، ثم قال: أو مثلَه، أو نحوَه، أو شبيهًا به.

وفي **مسند** الدارمي، و**الكفاية** للخطيب عن أبي الدرداء: أنه كان إذا حدَّث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: أو نحوَه، أو شبهَه.

İbn Mâce ve Ahmed [b. Hanbel]'in naklettiğine göre Enes b. Mâlik, Allah Resûlü'nden (*sav*) rivayette bulunacağı zaman sözünü şöyle diyerek bitirirdi: "Ya da Allah Resûlü'nün (*sav*) dediği gibi."[1]

Herhangi bir lafız da hadisi okuyan kimse için karışıklık olduğunda güzel olan, o ifadenin ardından şüphe ettiğini gösterecek şekilde "Veya dediği gibi [*ev kemâ kâle*]" demesidir. Zira bu ifade, [kelimenin] doğrusu ortaya çıktığında da [onun için] hocadan bir icâzet ve izin içermektedir. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Az önce geçtiği üzere bunun sadece 'icâzet'te söylenmesi de şart koşulmaz."

Beşincisi: Âlimler hadisin bir kısmının rivayet edilip bir kısmının rivayet edilmemesi -ki bu durum "ihtisâru'l-hadîs" diye adlandırılır-[3] konusunda ihtilâf etmişlerdir. Bir grup âlim, manen rivayetin yasak oluşuna binâen bu uygulamayı mutlak olarak men etmiştir. Bir grup âlim ise manen rivayete cevâz vermekle birlikte, o kimsenin ya da bir başkasının bu ihtisâr öncesinde hadisi tam olarak nakletmemesi durumunda bunu câiz görmemişlerdir. Eğer o kimse ya da bir başkası tek bir sefer dahi olsa hadisi tam olarak rivayet etmişse [ihtisârla nakletmek] câizdir.

Son olarak bazı âlimler ihtisâru'l-hadîs'i mutlak olarak câiz kabul etmişlerdir. Şu da söylenmiştir: Hadiste ihtisârı, edâ edilecek kısımla hazfedilen kısmın manayı bozacak şekilde bağlantılı olmaması ile kayıtlamak gerekir. Nitekim istisnâ edatı, şart ifadesi ve hadisin irât edilme hedefi [*gâye*] gibi durumlarda ihtisâr câiz değildir. Emir cümlesi de aynı şekildedir. Safî el-Hindî [ö. 715/1315] böyle durumlarda ihtisârın yasak olduğuna dair ittifâktan bahsetmektedir.[4]

Doğrusu ise konuyu ayrıntılandırmak ve âlim olmayan kimsenin ihtisâr yapmasını men etmek, bilgi sahibi kimsenin ihtisârla naklini, hazfettiği kısım naklettiğinden farklı ve rivayet ettiği kısımla ilişkili değilse câiz görmektir. Zira bu durumda hadisin anlamı bozulmaz, terk ettiği kısımdan dolayı da naklettiği kısmın içeriği farklılık arz etmez. Bu yoruma göre ihtisâr câizdir ve hadisin manen rivayetine cevâz verip vermememiz veya daha öncesinde râvinin hadisi tam olarak nakledip nakletmemesi arasında fark yoktur. Çünkü bu durumda hadis iki ayrı haber konumundadır.

1 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 50, 220, 235; İbn Mâce, Mukaddime 3.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 192.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 189.
4 Safî el-Hindî, *Nihâyetü'l-Vusûl*, V, 2975-6.

وروى ابن ماجه، وأحمد عن أنس بن مالك: أنه كان إذا حدَّث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، ففَرَغ قال: أو كما قال رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وإذا اشتبهتْ على القارئ لفظةٌ فحسنٌ أن يقول بعد قراءتها على الشك: أو كما قال، لتضمُّنه إجازةً من الشيخ **وإذناً في** روايةِ **صوابِها** عنه **إذا بان**. قال ابن الصلاح: ثم لا يشترط إفراد ذلك في الإجازة، كما تقدم قريباً.

الخامس: اختلف العلماء **في رواية بعضِ الحديثِ الواحدِ دون بعض** وهو المسمى: باختصار الحديث **فمنعه بعضهم مطلقاً، بناءً على منع الرواية بالمعنى، ومنعه بعضهم مع تجويزها بالمعنى إذا لم يكن رواه هو أو غيرُه بتمامه قبل هذا**، وإن رواه هو مرة أخرى، أو غيرُه على التمام: جاز.

وجوَّزه بعضهم مطلقاً، قيل: وينبغي تقييده بما إذا لم يكن المحذوف متعلقاً بالمأتيّ به، تعلقاً يُخِل بالمعنى حذفه، كالاستثناء والشرط والغاية ونحو ذلك، والأمرُ كذلك، فقد حكى الصفيّ الهندي الاتفاق على المنع حينئذ.

والصحيح التفصيل وهو المنع من غيرِ العالم، **وجوازُه من العارف إذا كان ما تَرَكه** متميزاً عما نقله **غيرَ متعلِّق بما رواه، بحيثُ لا يختلُّ البيان ولا تختلفُ الدلالة** فيما نقله **بتركه، و** على هذا يجوز ذلك **سواء جوّزناها بالمعنى أم لا** وسواء **رواه قبلُ تامّاً أم لا** لأن ذلك بمنزلة خبرين منفصلين.

Beyhakî *el-Medhal*'de İbnü'l-Mübârek'in şöyle dediğini nakleder: "Hadisi kısaltmayı bize Süfyân [es-Sevrî] öğretti."[1]

Ancak bu izahlar râvi töhmet altına girmeyecek bir konumda ise geçerlidir. Bir keresinde hadisi tam olarak nakleden bir râvi şayet ikinci keresinde eksik olarak naklederse ilk rivayetinde bir ziyâdede bulunmakla ya da ikinci rivayetinde dalgınlık ve tam kaydetmeme sebebiyle unukanlıkla ithâm edilmekten çekiniyorsa, onun ikinciyi eksik nakletmesi câiz değildir; şayet tamamını nakletmekten başka bir tercih hakkı yoksa hadisin geri kalan kısmının delil olarak kullanılma konumundan çıkmaması için ilk başta da [eksik nakletmesi câiz olmaz].

Süleym [er-Râzî] [ö. 447/1055] şöyle der: "İlk başta hadisi eksik olarak rivayet edip sonra onu tam olarak nakletmeyi arzulayan ancak bununla birlikte hadise ziyâdede bulunmakla ithâm edilen kimselerden olan bir râvi, hadisin zikretmediği kısmını terk etme ve gizleme hususunda mazur kabul edilir."

Eser sahibinin, bir hadisi türlü meselelerin her birinde ayrı ayrı delil oluşunu dikkate alarak farklı konularda parça parça nakletmesi ise câiz olmaya daha yakın, yasaklanmaya daha uzaktır.

Üstat İbnü's-Salâh şöyle demiştir: Bunda da hoş olmayan bir durum vardır.[2] Ahmed b. Hanbel'den nakledildiğine göre böyle yapılmaması gerekir. Bu görüşü ondan Hallâl nakletmektedir.[3]

Musannif [Nevevî] şöyle der: [Ahmed b. Hanbel'in] görüşüne muvâfakat edileceğini düşünmüyorum. Çünkü Mâlik, Buhârî, Ebû Davud, Nesâî gibi hadis imamları bunu yapmışlardır.

Uyarı:

Bulkînî şöyle demiştir:[4] "Rivayetteki şüpheli bir ziyâdenin hazfedilmesi tartışmasız câizdir. Nitekim Mâlik temkinli davranarak bu gibi durumlarda çokça ihtisârda bulunur, hatta hadisin mevsûl olup olmadığında şüphe ettiğinde isnâdı bile yarıda keserdi."

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 247.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 194.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 194.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 399.

وقد روى البيهقي في **المدخل** عن ابن المبارك قال: علَّمَنا سفيانُ اختصار الحديث.

هذا إن ارتفعت منزلته عن التهُمة، فأما من رواه مرةً **تامّاً، فخاف إن رواه ثانياً ناقصاً أن يتَّهم بزيادةٍ** فيما رواه **أولاً، أو نسيانٍ لغفلة وقلة ضبط** فيما رواه **ثانياً، فلا يجوز له النقصان ثانياً ولا ابتداءً إن تعيَّن عليه** أداء تمامه، لئلا يَخرج بذلك باقيه عن حيِّز الاحتجاج به.

قال سُليم: فإن رواه أولاً ناقصاً، ثم أراد روايته تامّاً، وكان ممن يتهم بالزيادة: كان ذلك عذراً له في تركها وكتمانها.

وأما تقطيع المصنف الحديثَ الواحدَ **في الأبواب** بحسب الاحتجاج به في المسائل، كل مسألة على حِدة **فهو إلى الجواز أقربُ** ومن المنع أبعدُ.

قال الشيخ ابن الصلاح: **ولا يخلو من كراهة**، وعن أحمد: ينبغي أن لا يفعل، حكاه عنه الخلاّل.

قال المصنف: **وما أظنه يوافَق عليه** فقد فعله الأئمة: مالك، والبخاري، وأبو داود، والنسائي، وغيرهم.

تنبيه:

قال البُلقيني: يجوز حذف زيادةٍ مشكوكٍ فيها بلا خلاف، وكان مالك يفعله كثيراً تورُّعاً، بل كان يَقْطَع إسناد الحديث إذا شكّ في وصله.

[Yine Bulkînî] şöyle der: Ancak bu, mezkûr şüpheli ifadenin diğer kısımla ilgili olmadığı durumlardadır. Eğer şüphe ifadesi sonraki kısımla ilgili ise hadisin o şek ile zikredilmesi gereklidir. Nitekim "Arâyâ satışı beş veskte ya da beş veskin altında söz konusudur" hadisi buna örnektir.[1]

Fayda:

Etrâf yazılırken, herhangi bir mana ifade etmese de hadisin sadece bir kısmını vermekle yetinmek câizdir.

Altıncısı: Hocanın, hadisini dil hatası ya da tashîf yapan birinin okuduğu şekliyle rivayet etmemesi gerekir. Asmaî [ö. 216/831] şöyle demiştir:[2] Hadis talebesi hakkında en korktuğum şey, onun nahiv bilmemesi durumunda Hz. Peygamber'in (*sav*) "Benim adıma yalan söyleyen kimse cehennemdeki yerini hazırlasın" buyruğunun kapsamına girmesidir. Zira Allah Resûlü dil hatası yapmazdı. Her ne zaman ondan rivayette bulunup da dil hatası yaparsan ona yalan izâfe etmiş olursun.

Sîbeveyhi [ö. 180/796], Hammâd b. Seleme'yi Halîl [b. Ahmed]'e şikayet edip şöyle demişti: "Ona Hişâm b. Urve'nin, babasından naklettiği 'Burnu kanayan kimse [*fî racülin ra'ufe*]' ile ilgili hadisi sordum, beni hemen azarlardı ve 'Yanlış söyledin, o [fiil] ra'afe'dir' dedi." Bunun üzerine Halîl şöyle demiştir: "Doğru söylemiş. Ebû Seleme'nin karşısına bu ifadeyle mi çıkıyorsun?"[3]

Hadis talebesinin, kendisini hata ve tahriften koruyacak kadar nahiv ve lügat öğrenmesi gereklidir.[4]

Hatîb, Şu'be'nin şöyle dediğini nakleder: "Hadis öğrenme arzusunda olup da Arapça bilmeyen kimse, baş tarafı olmayan başlıklı giysi giyen kimse gibidir."

[Yine Hatîb] Hammâd b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet eder: "Nahiv bilmediği halde hadis öğrenme arzusunda olan kimse, içerisinde arpa bulunmayan yem torbası taşıyan merkep gibidir."[5]

1 Şüpheli ifadeyi barındıran rivayet için bk. Buhârî, Büyû' 83; Müslim, Büyû' 71.
2 Hattâbî, *Garîbü'l-Hadîs*, I, 63-4; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 184.
3 Sehâvî, *Fethu'l-Mugîs*, III, 159; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 13.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 195.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 13.

قال: ومحلُّ ذلك زيادة لا تعلُّق للمذكور بها، فإنْ تعلقَ: ذَكَرها مع الشك، كحديث: العرايا في خمسة أوسُق، أو: دون خمسة أوسق.

فائدة:

يجوز في كتابة الأطراف الاكتفاءُ ببعض الحديث مطلقاً، وإن لم يُفِد.

السادس: ينبغي للشيخ **أن لا يروي** حديثه **بقراءة لحّان أو مصحِّف**، فقد قال الأصمعي: إن أخوفَ ما أخافُ على طالب العلم إذا لم يعرف النحو: أن يَدخلَ في جملة قول النبي صلى الله عليه وسلم: «من كذب عليَّ فليتبوأ مقعدَه من النار»، لأنه لم يكن يلحن، فمهما رويتَ عنه ولحنتَ فيه كذبتَ عليه.

وشكا سيبويهِ حمادَ بنَ سلمة إلى الخليل فقال له: سألته عن حديث هشام ابن عروة، عن أبيه، في رجل رعُف، فانتهرني، وقال: أخطأتَ، إنما هو رَعَف، بفتح العين، فقال الخليل: صدق، أَتَلْقى بهذا الكلام أبا سلمة؟!.

وعلى طالب الحديث أن يتعلم من النحو واللغة ما يَسلَم به من اللحن والتحريف.

رَوَى الخطيب عن شعبة قال: من طلب الحديث ولم يبصر العربية: كمثل رجلٍ عليه بُرْنُس وليس له رأس.

ورَوَى أيضاً عن حماد بن سلمة قال: مَثَل الذي يطلب الحديث ولا يعرف النحو: مَثَل الحمار عليه مِخْلاة ولا شعير فيها.

Halîlî'nin [ö. 446/1054] *el-İrşâd*'da Ayyâş[1] b. el-Mugîre b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre o babasından naklen şöyle demiştir:[2] Abdülazîz ed-Derâverdî [ö. 187/803] bir grup hadis talebesiyle birlikte bir kitabı kendisine arz etmek için babam [Abdurrahmn b. el-Hâris]'e geldi. Onlar adına kitabı Derâverdî okudu. O, dili iyi kullanamayan, hata yapan biriydi. Babam ona şöyle dedi: "Yazık sana Derâverdî! Bu ilme girmeden önce başka bir şeyden daha çok dilini düzeltmeye muhtaçsın."

Hadis talebesinin tashîften kurtulmak için izleyeceği yol, derin bilgi sahibi kimselerden şifâhen ilim almaktır. Tam tespiti [zabt] kitapların içinden değil, onlardan almalıdır.[3]

Râvinin rivayetlerinde dil hatası olduğunda İbn Sîrîn, Ebû Ma'mer Abdullah İbn Sahbera, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'a [ö. 224/838] göre -ki bu görüşü o ikisinden Beyhakî nakletmektedir- râvi o hadisi işittiği gibi hatalı olarak rivayet etmelidir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Bu, lafza tutunmada ve mana ile rivayeti yasaklamada bir tür aşırılıktır." Doğrusu ve âlimlerin çoğunun görüşü ise râvinin hadisi -özellikle de ifadenin anlamını değiştirmeyen dil hatalarında- doğru olarak rivayet etmesidir. İbnü'l-Mübârek, Evzâî, Şa'bî, Kâsım b. Muhammed, Atâ, Hemmâm, Nadr b. Şümeyl gibi âlimler bu kanaattedir.[5]

[İzzeddin] İbn Abdüsselâm [ö. 660/1262] ise hatanın da doğru ifadenin de söylenmeyeceği kanaatindedir. Bu görüşü İbn Dakîkul'îd [ö. 702/1302] ondan nakleder.[6] Doğru ifade söylenmeyecektir, çünkü râvi onu işitmemiştir; yanlış ifade de söylenmeyecektir, çünkü Hz. Peygamber (*sav*) o ifadeyi kullanmamıştır.

Hatanın yazılı metinde düzeltilmesine ve oradaki ifadenin değişitirilmesine de bazı âlimler cevâz vermiştir. Doğru olan tavır ise daha önce geçtiği üzere kelimenin üzerine -baş tarafı "sad" harfine benzeyen- bir çizgi çekerek [tadbîb] asıl nüshadaki ifadeyi olduğu gibi okumak ve doğru ifadeyi hâşiyede belirtmektir. Çünkü bu, en çok fayda içeren ve zararı en fazla gideren yoldur.

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde ifade Abbâs ise de M. Avvâme doğrusunun metne yansıtıldığı şekliyle Ayyâş olması gerektiğini belirtmiştir (*Tedrîb*, IV, 41, dp. 1) [çevirenin notu].
2 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 302.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 195.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 195.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 195.
6 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 262.

وروى الخليلي في **الإرشاد** عن عياش بن المغيرة بن عبد الرحمن، عن أبيه قال: جاء عبد العزيز الدراوَرْدي في جماعة إلى أبي ليعرِضوا عليه كتاباً، فقرأ لهم الدراوردي، وكان رديء اللسان، يلحن، فقال أبي: ويحك يا دَراورديُّ أنت كنتَ إلى إصلاح لسانك قبل النظر في هذا الشأن، أحوجَ منك إلى غير ذلك.

وطريقُه في السلامة من التصحيف: الأخذُ من أفواه أهل المعرفة والتحقيق والضبطُ عنهم، لا من بطون الكتب.

وإذا وقع في روايته لحنٌ أو تحريف: فقد قال ابن سيرين، وعبد الله ابن سَخْبَرة أبو معمر، وأبو عبيد القاسم بن سلّام، فيما رواه البيهقي عنهما: يرويه على الخطأ كما سمعه.

قال ابن الصلاح: وهذا غلوٌّ في اتباعِ اللفظ، والمنعِ من الرواية بالمعنى، والصواب، وقول الأكثرين منهم: ابن المبارك، والأوزاعي، والشعبي، والقاسم بن محمد، وعطاء، وهمّام، والنضر بن شُميل: أنه يرويه على الصواب لا سيما في اللحن الذي لا يَختلِف المعنى به.

واختار ابن عبد السلام تركَ الخطأ والصواب أيضاً، حكاه عنه ابن دقيق العيد، أما الصواب: فلأنه لم يَسمع كذلك، وأما الخطأ: فلأن النبي صلى الله عليه وسلم لم يقله كذلك.

وأما إصلاحه في الكتاب وتغييرُ ما وقع فيه: فجوّزه بعضهم أيضاً والصوابُ تقريرُه في الأصل على حاله، مع التضبيب عليه، وبيانُ الصواب في الحاشية كما تقدم، فإن ذلك أجمع للمصلحة وأنفى للمفسدة،

Zira daha sonra ifadenin doğru yorumunu kavrayacak birinin gelmesi her zaman ihtimal dâhilindedir. Bu tür hataları değiştirme kapısının açılması durumunda ehil olmayan kimseler de buna cüret edeceklerdir.[1]

Ayrıca semâ esnasında uygun olan ilk önce ifadeyi doğru şekilde okuyup ardından şöyle demesidir: "Rivayetimizde veya hocamız nezdinde ya da falancanın tarîkinde böyledir." Ancak ilk önce nüshadaki [hatalı] ifadeyi okuyup ardından doğrusunu da zikredebilir. Ancak ilk davranış, Allah Resûlü'ne (*sav*) söylemediği bir ifadeyi izafe etmemek açısından daha tercihe şâyândır.

En güzel düzletme şekli ise bir diğer rivayetteki ifade ya da bir başka hadisle yapılan düzeltmedir. Çünkü doğru rivayeti belirten, Hz. Peygamber'e (*sav*) buyurmadığı bir ifadeyi izafe etmekten beridir.

Yapılan düzeltme, nüshadan düşen bir ifadenin eklenmesi şeklinde ise nüshadaki anlamı değiştirmiyorsa bunun hükmü daha önce geçtiği gibidir. İbnü's-Salâh da bu kanaattedir.[2] Irâkî'nin ifadesi ise şöyledir:[3] Yazı esnasında düştüğü bilindiğinde düştüğüne dikkat çekilmeksizin nüshaya o ifadenin eklenmesinde herhangi bir sorun yoktur. Nitekim neseblerdeki "ibn" ifadesi ve manayı değiştirmeyen harfler bu kabildendir. Ebû Davud, kendisine "Kitabımda[ki bir isnâdın] 'Haccâc → Cüreyc' şeklinde olduğunu tespit ettim, onu 'İbn Cüreyc' diye düzelteyim mi?" diye sorduğunda Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Bunda herhangi bir beis olmadığını umarım."[4]

Mâlik'e "Mana bakımından aynı olmakla birlikte Hz. Peygamber'in (*sav*) hadisine bir 'vav' veya 'elif' harfinin eklenmesi hakkındaki görüşün nedir?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Bunun ciddi bir şey olmadığını umarım."[5]

Düşen ifade nüshadaki anlamı değiştiriyorsa düşen ifade belirtilerek metindeki aslın zikredilmesi zorunluluk halini alır.

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 185.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 197.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 267.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 250.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 251.

وقد يأتي مَن يَظهر له وجه صحته، ولو فُتح باب التغيير لجسَر عليه من ليس بأهل.

ثم الأَوْلى عند السماع: أن يقرأه أولاً **على الصواب، ثم يقول**: وقع **في روايتنا، أو عند شيخنا، أو من طريق فلان كذا، وله أن يقرأ ما في الأصل** أولاً، **ثم يذكر الصواب**، وإنما كان الأولُ أولى، كيلا يتقوّل على رسول الله صلى الله عليه وسلم ما لم يقل.

وأحسنُ الإصلاحِ أن يكون **بما جاء في روايةٍ** أخرى، **أو حديثٍ آخر**، فإنَّ ذَاكِرَهُ آمِنٌ من التقوّل المذكور.

وإنْ كان الإصلاح بزيادةِ ساقطٍ من الأصل: **فإنْ لم يغاير معنى الأصل، فهو على ما سبق**، كذا عبر ابن الصلاح أيضاً، وعبارة العراقي: فلا بأس بإلحاقه في الأصل من غير تنبيه على سقوطه، بأن يُعلم أنه سقط في الكتابة، كلفظة «ابن» في النسَب، وكحرفٍ لا يختلف المعنى به، وقد سأل أبو داود أحمد بن حنبل فقال: وجدتُ في كتابي: حجاج، عن جريج، يجوز لي أن أُصلِحه: ابن جريج؟ قال: أرجو أن يكون هذا لا بأس به.

وقيل لمالك: أرأيتَ حديثَ النبي صلى الله عليه وسلم يزاد فيه الواو والألف، والمعنى واحد؟ فقال: أرجو أن يكون خفيفاً.

فإن غاير الساقطُ معنى ما وقع في الأصل: **تأكّد الحكم بذكر الأصل مقروناً بالبيان** لِمَا سقط.

Eğer hadisin râvilerinden sadece birinin o ifadeyi düşürdüğünü ve üst tabakadaki râvilerden birinin o ifadeyi naklettiğini biliyorsa bizzat nüshaya öncesinde "yani" kelimesi ile birlikte o ifadeyi de ekleyebilir. Nitekim Hatîb de böyle yapmıştır.[1] "Ebû Ömer İbn Mehdî → Mehâmilî" isnâdıyla Urve'ye ulaşan bir rivayet nakledip şöyle demiştir: Urve → Amre'den -yani Âişe'den- rivayet edildiğine göre o şöyle der: "Allah Resûlü (*sav*) başını bana uzatırdı, ben de onun saçını tarardım."

Hatîb rivayetin ardından şu ifadeleri kullanmıştır: "İbn Mehdî nüshasında cümle '→ ['*an*] Amre kâlet…' şeklindedir. Rivayete Hz. Âişe ifadesini, orada mutlaka bulunması gerektiği için biz ekledik. Mehâmilî'nin bu ikinci şekilde naklettiğini, üstâdımızın nüshasından bu ifadenin düştüğünü anladık. Bundan dolayı da hadiste 'yani' lafzını kullandım.[2] Çünkü İbn Mehdî bize bunu söylememiştir." Hatîb devamla şöyle der: "Üstadlarımızdan çoğunun böylesi durumlarda bu şekilde yaptığını gördük."

[Yine Hatîb] Vekî'in şöyle dediğini nakleder: Hadis [rivayetinde] "yani" kelimesinden yardım alıyorum.

Bu, hocasının, kendisine hatalı olarak rivayette bulunduğunu tespit etmesi durumundadır. Eğer bunu kendi kitabında görmüşse[3] ve zann-ı gâlibi de onun yani düşmenin hocasından değil de kendi kitabından kaynaklandığı yönünde ise bu durumda o ifadeyi kendi kitabında ve tahdîs ederken rivayetinde düzeltmesi uygun olur. Nitekim bu daha önce Ebû Davud'dan nakledilmişti.

Kitabındaki isnâdın ya da metnin bir kısmının yırtılma ya da nem gibi bir sebeple düşmesi de böyledir. Bu durumda onun, tespit ettiği ifadeyi -doğruluğunu bildiği, itimat ettiği ve gönlü onun düşen ifade olduğu konusunda mutmain olduğu takdirde- sika olup hocasından o ifadeyi alan başka birinin kitabından [kendi metnine] eklemesi câizdir. Konu hakkında derin bilgi sahibi olanlar bu kanaattedir. Nuaym b. Hammâd [ö. 228/843] da bunu yapanlardandır.[4]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 252.

2 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde "ve kulnâ lehû fîhi" ifadesi yer alıyorsa da *el-Kifâye*'deki ifade, tercümeye yansıtıldığı üzere "kültü fîhi" şeklindedir (*Tedrîb* [M. Avvâme], VI, 466, dp. 3) [çevirenin notu].

3 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu ifade "ravâhu" şeklinde ise de, M. Avvâme *Takrîb* metnini dikkate alarak ifadeyi "raâhu" şeklinde düzeltmiştir (*Tedrîb*, IV, 366, dp. 4) [çevirenin notu].

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 254.

فإن عَلم أن بعض الرواة له **أسقطه وحده**، وأن مَن فوقه من الرواة أتى به: **فله أيضاً أن يُلحقه في نفس الكتاب مع كلمة «يعني»** قبله، كما فعل الخطيب، إذْ روى عن أبي عُمر ابن مهدي، عن المَحاملي، بسنده إلى عروة، عن عَمْرة، يعني: عن عائشة، قالت: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يُدني إليّ رأسَه فأرجِّله.

قال الخطيب: كان في أصل ابن مهدي: عن عمرة قالت: كان، فألحقنا فيه ذِكر عائشة، إذ لم يكن منه بدٌّ، وعَلِمنا أن المحاملي كذلك رواه، وإنما سقط من كتاب شيخنا، وقلت فيه: يعني، لأن ابن مهدي لم يقل لنا ذلك. قال: وهكذا رأيت غير واحد من شيوخنا يفعل في مثل هذا.

ثم روى عن وكيع قال: أنا أَستعين في الحديث بـ: يعني.

هذا إذا عَلم أن شيخه رواه له **على الخطأ، فأما إنْ رآه في كتابِ نفسِه، وغَلَب على ظنه أنه** أي: السَّقَط **من كتابه لا من شيخه، فيتَّجه** حينئذ **إصلاحُه في كتابه و في روايته** عند تحديثه، كما تقدم عن أبي داود.

كما إذا دَرَس من كتابه بعضُ الإسناد أو المتن بتقطُّع أو بلَل ونحوه **فإنه يجوز** له **استدراكُه من كتاب غيره إذا عَرَف صحته** ووثق به، بأنْ يكون أخذه عن شيخه وهو ثقة **وسكنتْ نفسه إلى أن ذلك هو الساقطَ، كذا قاله أهل التحقيق** وممن فعله نعيم بن حماد.

Bazı âlimler ise [ifade] ma'rûf ve mahfûz da olsa bunu men etmiştir. Hatîb bu görüşü Ebû Muhammed [Abdullah b. İbrahim] b. Mâsî'den [ö. 369/979] nakletmiştir. Ancak her halükarda rivayet esnasında o ifadenin durumu açıkça belirtilmelidir. Hatîb bu kanaattedir.[1]

Hadis hâfızının, şüpheye düştüğü ifadeyi başka bir sika râvinin kitabından ya da ezberinden hareketle takviye alması hakkında da aynı hüküm caridir. Nitekim bu Ebû Avâne, Ahmed [b. Hanbel] ve daha başkalarından rivayet edilmiştir.[2]

Yezîd b. Harun ve daha başkalarının yaptığı gibi bunun sağlamasını kimin yaptığını açıklığa kavuşturmak uygun olacaktır.[3]

Müsnedü Ahmed'deki rivayet şöyledir:[4] Yezîd b. Harun şöyle der: Âsım bize Kûfe'de haber verdi ancak ben yazmadım. Şu'be'den de aynı hadisi işittim ve hadisi onunla netleştirdim. Âsım'ın rivayet ettiğine göre Abdullah b. Sercis şöyle demiştir: Allah Resûlü (*sav*) sefere çıktığında "Allah'ım! Yolculuğun zorluğundan Sana sığınırım" buyururdu.

el-Müsned dışındaki kaynaklarda Yezîd'in şöyle dediği nakledilir: "Âsım bize haber verdi ve Şu'be de rivayetimi sağlamlaştırdı."[5]

Râvi kimin yaptığını belirtmeksizin sadece rivayetin sağlamlaştırıldığından bahsetmişse bunda bir beis yoktur. Nitekim Ebû Davud, *Sünen*'inde Hakem b. Hazn hadisinin ardından bunu yaparak şöyle demiştir:[6] "Ashâbımızdan biri hadisin bir kısmında beni takviye etmiştir."

Muhaddis, kitabında Arap dili bakımından çok kullanılmayan [garîb] bir kelimeyi harekesiz olarak tespit eder ve bu kelime kendisi için sorun olursa âlimlere o kelimeyi sorması ve onların kendisine haber verdiği gibi onu rivayet etmesi câizdir.[7] Nitekim Ahmed [b. Hanbel], İshak [b. Râhûye] ve daha başka âlimler bunu yapmışlardır.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 254.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 216-7.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 218.
4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 82.
5 Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 182; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 255-6.
6 Ebû Davud, Salât 229.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 255-6.

ومنعه بعضهم وإن كان معروفاً محفوظاً، نقله الخطيب عن أبي محمد ابن ماسي. وبيانُه حالَ الرواية أولى قاله الخطيب.

وهذا الحكم جارٍ في استثباتِ الحافظِ ما شكّ فيه من كتابِ ثقةٍ غيرِه، أو حِفْظه كما رُوي عن أبي عوانة، وأحمد وغيرهما.

ويحسنُ أن يبيّن مَنْ ثَبَّته، كما فعل يزيد بن هارون وغيره.

ففي **مسند** أحمد: حدثنا يزيد بن هارون، أخبرنا عاصم بالكوفة، فلم أكتبه، فسمعت شعبة يحدّث به فعرَّفته به، عن عاصم، عن عبد الله بن سَرْجِسَ: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سافر قال: «اللّهم إني أعوذ بك من وَعْثاء السفر».

وفي غير **المسند**: عن يزيد: أخبرنا عاصم، وثبَّتني فيه شعبة.

فإنْ بيّن أصلَ التثبُّت دون من ثبَّته فلا بأس، فعله أبو داود في سننه عقب حديث الحَكم بن حَزْن فقال: ثبَّتني في شيء منه بعضُ أصحابنا.

فإن وجد في كتابه كلمة من غريب العربية غيرَ مضبوطة أشكلتْ عليه: جاز أن يسأل عنها العلماء بها، ويرويَها على ما يخبرونه به، فعل ذلك أحمد، وإسحاق، وغيرهما.

Hatîb [el-Bağdâdî]'nin naklettiğine göre[1] Affân b. Müslim, Ahfeş'e ve dilcilere gidip hadisi nahiv bakımından onlara arz eder ve irâbını tespit ederdi.

Yedincisi: Hadis, muhaddis nezdinde iki veya daha fazla sayıdaki hocadan rivayetle bulunur ve bu iki hadis lafızda olmasa da mana bakımından ittifâk halinde iseler, muhaddis o iki rivayeti ya da onların rivayetlerini isnâdda isimlerini vererek cem edip sonrasında hadisi onlardan birinin rivayet ettiği lafızla nakledebilir. Bu durumda şöyle der: "Bize falanca ve filanca haber verdi, lafız falancaya aittir ya da bu falancanın lafzıdır." Muhaddis, hadisi iki kişiden almışsa sadece lafzını nakledeceği kimsenin rivayet sîgası ile yetinebilir veya hadisi ikisine birden nispetle sevk edip sonrasında "Dedi veya o ikisi dedi [*kâle ev kâlâ*] ki: Falanca bize haber verdi" ya da benzeri ifadeleri kullanabilir.

Müslim'in *Sahîh*'inde öncekilerden daha açık güzel bir tabiri vardır. O şöyle der:[2] Bize Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe ve Ebû Saîd el-Eşec tahdîs etti. Her ikisi de Ebû Hâlid'den rivayet ettiler. Ebû Bekir "Ebû Hâlid bize A'meş'den tahdîs etti" demiştir. Müslim'in Ebû Bekir'i ikinci kez zikretmesinden anlaşılan o ki, hadisin lafzı ona aittir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Müslim'in Ebû Bekir'i ikinci kez zikretmesi, onun kullandığı tahdîs sîgasını açıkça belirtme gayesine matuf olmalıdır. Çünkü Eşec tahdîs sîgası kullanmamıştır."

Eğer muhaddis kullandığı lafzı iki râviden birine nispet etmemiş ve hadisin bir kısmını bir râviden, başka bir kısmını ise diğer râviden nakletmişse şöyle der: "Bize falanca ve filanca haber verdi, ikisinin lafızları birbirine yakındır ya da 'aynı anlamdadır', her ikisi de 'Bize falanca tahdîs etti' derler." Bu, cevâz verip vermemesi bir yanda mana ile rivayetin câiz olmasına binâen câizdir.

İbnü's-Salâh şöyle der:[4] Ebû Davud'un "Müsedded [ö. 228/843] ve Ebû Tevbe aynı manada bize tahdîs ettiler, ikisi de 'Ebü'l-Ahvas bize tahdîs etti' dedi" şeklindeki ifadesi[5] ilk duruma örnek olabilir, yani lafız Müsedded'e aittir

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 255.
2 Müslim, Mesâcid 290.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 270.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 201.
5 Ebû Davud, Tahâre 135.

وروى الخطيب عن عفان بن مسلم: أنه كان يجيء إلى الأخفش وأصحاب النحو يعرِض عليهم الحديث يُعرِبه.

السابع: إذا كان الحديث عنده عن اثنين أو أكثرَ من الشيوخ **واتفقا في المعنى دون اللفظ، فله جمعُهما** أو جمعهم **في الإسناد** مسمَّيْنَ **ثم يسوقُ الحديث على لفظ** رواية **أحدهما، فيقول: أخبرنا فلان وفلان واللفظ لفلان، أو: وهذا لفظ فلان** وله أن يخصَّ فعل القول بمَن له اللفظ، وأن يأتي به لهما فيقول بعد ما تقدّم: **قال، أو قالا، أخبرنا فلان، ونحوه من العبارات.**

ولمسلم في صحيحه عبارة حسنة أفصحُ مما تقدم **كقوله: حدثنا أبو بكر** بن أبي شيبة، **وأبو سعيد** الأشج **كلاهما عن أبي خالد: قال أبو بكر: حدثنا أبو خالد، عن الأعمش، فظاهره** حيثُ أعاده ثانياً: **أن اللفظ لأبي بكر.**

قال العراقي: ويَحتمِل أنه أعاده لبيان التصريح بالتحديث، وأن الأشج لم يصرِّح.

فإن لم يخصَّ أحدَهما بنسبة اللفظ إليه، بل أتى ببعضِ لفظِ هذا، وبعض لفظِ الآخرِ **فقال: أخبرنا فلان وفلان، وتقاربا في اللفظ** أو: والمعنى واحد **قالا: حدثنا فلان: جاز على جواز الرواية بالمعنى** دون ما إذا لم يجوِّزها.

قال ابن الصلاح: وقول أبي داود: حدثنا مسدّد وأبو توبة، المعنى، قالا: حدثنا أبو الأحوص، يَحتمِل أن يكون من قَبيل الأول، فيكون اللفظ لمسدَّد،

ve Ebû Tevbe mana bakımından ona muvâfakat etmiştir. Veya ikinci duruma örnek olabilir ki, bu durumda [Ebû Davud] sadece onlardan birinin lafzı ile yetinmemiş, hadisi her ikisinden manen rivayet etmiştir.

[Yine İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: Bu ihtimâl Müslim'in "manaları birdir" şeklindeki ifadesine yakındır.[1]

Aynı şekilde "yakın manadadırlar" veya benzeri başka bir ifade demese de, mana ile rivayetin cevâzına binâen bunda bir beis yoktur. Bununla birlikte Buhârî ve daha başkaları bundan dolayı eleştirilmiştir.

Muhaddis, bir grup âlimden tasnif edilmiş bir kitap dinlese ve nüshasını onlardan birinin nüshasıyla mukâbele edip bir kısmıyla etmese, sonra kitabı o topluluğun tamamından rivayet etse ve "Lafız, nüshası ile mukâbelede bulunulan falancaya aittir" dese, bu [yukarıda bahsi geçen] ilk meseledeki gibi câiz olmalıdır. Çünkü naklettiği kitabı, lafzıyla aktarımda bulunduğu kimseden işitmiştir. Ancak bunun yasaklanması da ihtimal dâhilindedir. Çünkü muhaddis diğer kimselerin rivayetinin niteliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip değildir ki onlardan nakilde bulunsun. Önceki durum ise farklıdır. Onda muhaddis en azından mana konusundaki uyumu bilmektedir. İbnü's-Salâh'ın dile getirdiği bu ihtimalleri Irâkî de nakletmiş ancak iki ihtimalden herhangi birini tercih etmemiştir.[2]

Bedr İbn Cemâ'a *el-Menhelü'r-Revî*'de şöyle demiştir:[3] "Başka bir tafsilat da mümkündür, o da tarîkleri incelemektir. Eğer tek tek hadisler hakkında farklılık arz ediyorlarsa bu câiz değildir. Farklılıklar lafızlarda, bazı kelimelerde ve zabt değişikliklerinde ise câizdir."

Sekizincisi: Hocası dışında isnâddaki râvilerden herhangi birinin nisbesine ya da vasfına -ki bunu hocasının bir kısmını hazfettiği gerekçesiyle ekler- râvinin kimliğini tespit etme haricinde ilavede bulunamaz. Bu durumda ise örneğin "O, İbn Fülân el-Fülânî" ya da "yani İbn Fülân" gibi bir ifade kullanır ve bu câizdir. Nitekim Ahmed [b. Hanbel] ve daha başkaları bunu yapmıştır.[4]

1 İbnü's-Salâh böyle bir şey demediği gibi Müslim'de *Sahîh*'inde bu ifadeyi kullanmamıştır. İbnü's-Salâh'ın ifadesindeki "haddesenâ Müslim [b. İbrahim]" ifadesinin söyleyeni Ebû Davud'dur (Cihâd 144) (*Tedrîb* [M. Avvâme], IV, 470-1, dp. 4) [çevirenin notu].

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 201-2; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 270.

3 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 102.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 215.

ويوافقه أبو توبة في المعنى، ويَحتمل أن يكون من قَبيل الثاني فلا يكون أورد لفظَ أحدِهما خاصة، بل رواه عنهما بالمعنى.

قال: وهذا الاحتمال يقرب في قول مسلم: المعنى واحد.

فإن لم يقل أيضاً: **تقاربا** ولا شبهَه: **فلا بأس به أيضًا على جواز الرواية بالمعنى، وإن كان قد عِيب به البخاريُّ أو غيره.**

وإذا سَمِع من جماعة كتاباً **مصنَّفاً، فقابل نسخته بأصل بعضهم** دون الباقي، **ثم رواه عنهم** كلِّهم **وقال: اللفظ لفلانٍ** المقابَلِ بأصله **فيَحتمِل جوازُه** كالأول، لأن ما أورده قد سمعه بنصه ممن يَذكر أنه بلفظه، **و** يحتمل **منعُه** لأنه لا علم عنده بكيفية رواية الآخرين حتى يخبر عنها، بخلاف ما سبق، فإنه اطَّلع فيه على موافقة المعنى، قاله ابن الصلاح، وحكاه أيضاً العراقي، ولم يرجح شيئاً من الاحتمالين.

وقال البدر ابن جماعة في **المنهل الروي**: يحتمل تفصيلاً آخر، وهو النظر إلى الطرق، فإن كانت متباينةً بأحاديثَ مستقلةٍ لم يَجز، وإن كان تفاوتها في ألفاظٍ أو لغاتٍ أو اختلافِ ضبطٍ، جاز.

الثامن: ليس له أن يزيد في نَسَب غيرِ شيخه من رجال الإسناد **أو صفته** مدرِجاً ذلك، حيث اقتصر شيخه على بعضه، **إلا أن يميزه فيقول** مثلاً: **هو ابن فلان الفلاني، أو: يعني ابن فلان، ونحوه** فيجوز، فَعَل ذلك أحمد وغيره.

Hocasının, kendi hocasının nisbesini ilk hadisin başında tam olarak zikretmesi, daha sonra kitaptaki diğer hadislerde onun sadece ismiyle ya da nisbesinin bir kısmıyla yetinmesi ile ilgili olarak Hatîb, âlimlerin çoğunun, bu hadislerin ilk hadisten ayrı olarak hocanın hocasının tam nisbesi ile rivayet edilmesine cevâz verdiklerini aktarır.

[Hatîb'in] bazı âlimlerden naklettiğine göre bu konuda en uygunu râvinin "Yani İbn Fülân" demesidir.

[Yine Hatîb'in] Ali b. el-Medînî ve hocası Hâfız Ebû Bekir [Ahmed b. Ali] el-İsfahânî[1] gibi daha başkalarından rivayet ettiğine göre râvi şöyle der: "Hocam bana Fülân b. Fülân'ın onu kendisine rivayet ettiğini haber verdi [*enne fülân ibn fülân haddesehû*]."

Diğer bazı âlimlerin ise râvinin "Bize falanca habe verdi ki o İbn Fülân'dır" diyeceği kanaatinde oldukları aktarır. Hatîb bunu, yani bu sonuncu ifadeyi isabetli bulmuştur.[2] Çünkü daha önce bahsedildiği üzere bir grup âlim, önceki görüşteki "enne" ifadesini, icâzetle alınan rivayetlerde kullanmaktadırlar.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] Bunların tamamı câizdir ancak en uygunu râvinin "O, İbn Fülân'dır" ya da "yani İbn Fülân" demesidir, bundan sonra "inne fülân ibn fülân" ifadesi, bunun da ardından onu [ifadenin kendisine ait olduğunu gösteren] ayırıcı bir ifade kullanmakksızın tam olarak zikretmesi gelir.

Uyarı:

[İbn Dakîkul'îd] *el-İktirâh*'da şöyle der:[4] Hocası belirtmemişse semâ tarihinin eklenmesi de yasak olan hususlardandır. Yine hocanın belirtmediği takdirde "falancanın kırâatiyle" veya "falacanın tahrîciyle" gibi ifadeler kullanması da aynı değerlendirmeye tâbidir.

Dokuzunusu: İsnâddaki râviler arasında geçen "kâle" ve benzeri ifadelerin özetlemek kastıyla yazıdan hazfedilmesi yerleşik bir uygulamadır. Ancak kârinin bunları okuması gereklidir. İbnü's-Salâh'ın konu hakkındaki ifadesi şöyledir:[5] "O, kıraat esnasında mutlaka okunmalıdır."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 203.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 216.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 204.
4 İbn Dakîk eş-Îd, *el-İktirâh*, s. 234.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 204.

فإن ذكر شيخُه نسبَ شيخِه بتمامه في أول حديث، ثم اقتصر في باقي أحاديثِ الكتابِ على اسمه أو بعض نسبه، فقد حكى الخطيب عن أكثر العلماء جوازَ روايته تلك الأحاديثَ مفصولةً عن الحديث الأول، مستوفياً نَسَب شيخ شيخه.

و حَكَى عن بعضهم أن الأَولى فيه أيضاً أن يقول: يعني ابن فلان.

و حَكَى عن علي ابن المديني وغيره كشيخه أبي بكر الأصبهاني الحافظ: أنه يقول: حدثني شيخي: أن فلان بن فلان حدثه.

و حَكَى عن بعضهم أنه يقول: أخبرنا فلان هو ابن فلان، واستحبَّه أي: هذا الأخيرَ الخطيبُ لأن لفظ أنّ استعملها قوم في الإجازة، كما تقدم.

قال ابن الصلاح: وكله جائز، وأَولاه أن يقول: هو ابن فلان، أو: يعني ابن فلان، ثم بعده قوله: إن فلان بن فلان، ثم بعده: أن يذكره بكماله من غير فصل.

تنبيه:

قال في **الاقتراح**: ومن الممنوع أيضاً: أن يزيد تاريخ السماع إذا لم يذكره الشيخ، أو يقول: بقراءة فلان، أو بتخريج فلان، حيث لم يذكره.

التاسع: جرت العادة بحذف «قال» ونحوِه بين رجال الإسناد خطأً اختصاراً وينبغي للقارئ اللفظُ بها. عبارة ابن الصلاح: ولا بدَّ من ذكره حال القراءة،

İsnâda "kurie alâ fülân ahberake fülân" ya da "kurie alâ fülân haddesenâ fülân" ifadeleri varsa, kâri, ilki için "Ona 'ahberake fülân' denildi", ikincisi için ise "Ona 'kâle haddesenâ fülân' denildi" demelidir.

İbnü's-Salâh "Bunlar [bize ulaşan bazı rivayetlerde] açık bir surette yazılı olarak gelmiştir" der.

Derim ki: "Kara'tü alâ fülân" ifadesinde [ise] şöyle denilmesi uygun olur: Ona "ahberake fülân" dedim.

Eğer "kâle" lafzı, onun yani Buhârî'nin "haddesenâ Salih b. Hayyân kâle: kâle Âmir eş-Şa'bî" ifadesinde olduğu gibi tekrar ederse, muhaddisler yazıda o ikisinden birini hazfeder ki görüldüğü kadarıyla bu ilkidir. Ancak her halükarda kâri, onların ikisini birden telaffuz etmelidir.

Musannif [Nevevî]'nin ilavelerinden biri de şudur: Eğer kâri bu gibi yerlerin tamamında "kâle" ifadesini hazfederse hataya düşmüş olur; ama doğrusu semâın sağlıklı bir şekilde gerçekleştiğidir. Çünkü "kâle" ifadesinin hazfi, özetleme gayesiyle câizdir ve bu, Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunmaktadır. İbnü's-Salâh da *Fetâvâ*'sında bunu "en doğru görüş" ifadesiyle dile getirmiştir.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] Arap dili konusunda mütehassıs âlimlerden biri olan Allâme Şihâbüddîn Abdüllatîf İbnü'l-Mürahhil [ö. 744/1343], isnâdın ortasında "kâle" lafzının söylenmesinin muhaddislerce şart koşmalarını yadırgamıştır. Ancak onun bu yadırgamasının mantığı bilmiyorum. Çünkü aslolan, konuşan iki kişinin sözlerini tefrîk etmek için sözlerinin arasını ayırmaktır. Sözlerin arasının ayrılmadığı yerde bu gizlidir; gizlemek de aslolanın tersidir.

Derim ki: Aslına bakılırsa mezkûr itirazın izahı gayet açıktır. Çünkü "ahberanâ ve haddesenâ" ifadeleri, "haddese" fiili "kâle", "nâ" zamiri de "lenâ" manasında olduğu için "kâle lenâ" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla "haddesenâ fülân, haddesenâ fülân" ifadesi "kâle lenâ fülân, kâle lenâ fülân" manasındadır. Bu, herhangi bir soruna imkân vermeyecek derecede açıktır.

---

1 İbnü's-Salâh, *Fetâvâ*, s. 46-7.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 252.

وإذا كان فيه: قُرئ على فلان: أخبرك فلان، أو قُرئ على فلان: حدثنا فلان، فليقل القارئ في الأول: قيل له: أخبرك فلان، وفي الثاني: قال حدثنا فلان.

قال ابن الصلاح: وقد جاء هذا مصرَّحاً به خطاً.

قلت: وينبغي أن يقال في: «قرأتُ على فلان»: قلت له: أخبرك فلان.

وإذا تكرر لفظ «قال» كقوله: أي: البخاريّ **حدثنا صالح** بن حيان **قال: قال** عامر **الشعبي، فإنهم يحذفون إحداهما خطاً** وهي الأُولى فيما يظهر **فليلفِظْ بهما القارئ** جميعاً.

قال المصنف من زيادته: **ولو تَرك القارئ «قال» في هذا كلِّه فقد أخطأ، والظاهر صحة السماع** لأن حذف القول جائز اختصاراً، جاء به القرآن العظيم، وكذا قال ابن الصلاح أيضاً في **فتاويه** معبراً بـ: الأظهر.

قال العراقي: وقد كان بعض أئمة العربية، وهو العلامة شهاب الدين عبد اللطيف ابن المرحِّل ينكر اشتراط المحدثين التلفظ بـ«قال» في أثناء السند، وما أدري ما وجه إنكاره، لأن الأصل هو الفصل بين كلامي المتكلمَيْن للتمييز بينهما، وحيثُ لم يُفصل فهو مضمَر، والإضمار خلاف الأصل.

قلت: وجه ذلك في غاية الظهور، لأن «أخبرنا» و«حدثنا» بمعنى: قال لنا، إذْ «حدّث» بمعنى: «قال»، و«نا» بمعنى: لنا، فقوله: حدثنا فلان، حدثنا فلان، معناه: قال لنا فلان، قال لنا فلان، وهذا واضح لا إشكال فيه.

Bu cevap aklıma henüz ilim talebinin başlarında iken gelmişti. Bunu hocalarımdan birine arz ettiğim zaman Arap dilindeki bilgisizliği dolayısıyla onu kavrayamadı. Daha sonra yaklaşık 10 senenin ardından bu görüşün Şeyhülislâm [İbn Hacer]'den nakledildiğini gördüm.[1] İbn Hacer de bu görüşe destek veriyor ve onu tercih ediyordu. Sonrasında bu görüşe İbn Hacer'in elyazısı ile de muttali oldum. Hamd Allah'a mahsustur.

Uyarı:

Okuma esnasında değil, ancak yazıda hazfedilen ifadelerden bir diğeri "ennehû" lafzıdır. Nitekim Buhârî hadisinde "Atâ b. Ebû Meymûn semi'a Enes b. Mâlik" ifadesi geçer. Bu "ennehû semia" demektir. İbn Hacer, [Buhârî] şerhinde, "ennehû" lafzının âdeten yazıda hazfedileceğini belirtmiştir.[2]

Onuncusu: Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivayetiyle gelen "Hemmâm b. Münebbih → Ebû Hüreyre" nüshası gibi tek bir isnâdla gelen hadisleri içeren meşhur nüshalar ve cüzler. [Bu tür nüshalarda] her bir hadisin başında isnâdı yenileyen ve onu zikreden âlimler vardır. Bu ihtiyata en uygun olan harekettir ve kadîm nüshalarda sıklıkla görülür. Bazı âlimler bunu mutlak olarak gerekli görmüşlerdir.

Bazıları ise nüshadaki ilk hadisin ya da nüshanın semâ edildiği her meclisin başında isnâdı vermekle yetinir ve ilk hadisten sonraki geriye kalan hadislerin her birinin başına "ve bi'l-isnâd" ya da "bihî" ifadesini ekler ki yaygın olan ve çokça kullanılan da budur.

Nüshayı bu şekilde dinleyip [ilk hadisten sonra gelen] başka bir hadisi tek olarak rivayet etmeyi isteyen kimsenin o ilk hadisin isnâdını kullanması âlimlerin çoğu nezdinde câizdir. Nitekim Vekî', İbn Maîn, İsmâilî [ö. 371/981] bu kanaatte olan âlimlerdendir.[3] Çünkü atfedilen şey, kendisine atıf yapılanın hükmündedir. Bu, isnâdı ilk başta zikredilen bir metnin farklı konularda taktî' ile verilmesi konumundadır. Üstat Ebû İshak el-İsferâyînî ve Ehl-i hadîs'ten bazı kimseler gibi daha başkaları ise bunu men etmiş ve tedlîs olarak görmüştür.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, II, 182.
2 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 331.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 214-5.

وقد ظهر لي هذا الجواب وأنا في أوائل الطلب، فعرضته لبعض المدرِّسين فلم يَهتد لفهمه، لجهله بالعربية، ثم رأيته بعد نحو عشر سنين منقولاً عن شيخ الإسلام، وأنه كان ينصر هذا القول ويرجحه، ثم وقفت عليه بخطه، فللّٰه الحمد.

تنبيه:

مما يحذف في الخط أيضاً، لا في اللفظ، لفظ: «أنه»، كحديث البخاري: عن عطاء بن أبي ميمونة، سمع أنس بن مالك، أي: أنه سمع، قال ابن حجر في **شرحه**: لفظ «أنه» يُحذف في الخط عرفاً.

العاشر: النُّسَخ المشهورة، والأجزاء المشتمِلة على أحاديثَ بإسنادٍ واحد، كنسخة همّام بن منبِّه عن أبي هريرة رواية عبد الرازق، عن معمر، عنه: منهم من يجدِّد الإسناد فيذكره أول كل حديث منها، وهو أحوط، وأكثر ما يوجد في الأصول القديمة، وأوجبه بعضهم.

ومنهم من يكتفي به في أولِ حديثٍ منها، أو أولِ كل مجلس من سماعها، ويدرج الباقي عليه قائلاً في كل حديث بعد الحديث الأول: وبالإسناد، أو: وبه، وهو الأغلب الأكثر.

فمن سمع هكذا فأراد رواية غيرِ الأول مفرَداً عنه بإسناده: جاز له ذلك عند الأكثرين منهم: وكيع، وابن معين، والإسماعيلي، لأن المعطوفَ له حكمُ المعطوف عليه، وهو بمثابة تقطيع المتن الواحد في أبوابٍ بإسناده المذكور في أوله، ومنعه الأستاذ أبو إسحاق الإسفرايني وغيره كبعض أهل الحديث: رأوا ذلك تدليساً.

Dolayısıyla muhaddis isnâdı açıklamalı ve belirtmelidir. Bu da, daha doğru olan ilk görüştür. Nitekim Müslim, Hemmâm nüshasından rivayeti esnasında şöyle der: "Muhammed b. Râfi‘ → Abdürrezzâk → Ma‘mer → Hemmâm b. Münebbih → Ebû Hüreyre" isnâdıyla nakledildiğine göre -ki [Hemmâm] "Bu, Ebû Hüreyre'nin bize haber verdiklerindendir" diyerek birtakım hadisler zikretmiştir, şu da onlardandır- Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Herhangi birinizin cennetteki en alt dercedeki makamı…"[1] Müslim bu hareket tarzını sürekli takip etmiştir.

Pek çok müellif de böyle davranmıştır.

Buhârî ise bu konuda belli bir kurala tâbi olmamıştır. Bazen nüshadaki ilk hadisi zikretmiş ve isnâdı sevk etme sebebi olan hadisi de ona atfetmiştir. Örneğin "Tahâre" bölümünde şöyle geçer:[2] "Ebü'l-Yemân → Şuayb → Ebü'z-Zinâd → A‘rec → [*ennehû semia*]" isnâdıyla nakledildiğine göre Ebû Hüreyre, Allah Resûlü'nü (*sav*) şöyle buyururken işitmiştir: "Bizler sonradan gelip öne geçenleriz." "Herhangi biriniz durgun suya küçük abdestini yapmasın."

Bu bâbda "Biz, öne geçen ardıllarız" ifadesinin geçmesini bazı âlimler sorunlu görmüştür.[3] Hâlbuki Buhârî'nin kastı bizim bahsettiğimiz husustur. Bazen ise sevk etmeyi istediği hadisle iktifâ eder. Muhtemelen Buhârî her iki hareket tarzının da câiz olduğunu açıklamak istemiştir

Muhaddislerden bazı kimselerin kitabın ya da cüzün sonunda isnâdı yeniden vermeleri de, söz konusu isnâd herhangi bir hadise bitişik olmadığı için hadis rivayeti sırasında her bir hadisin o isnâdla zikredilemeyeceğini söyleyenlerin bu itirazını ortadan kaldırmamakta ancak ihtiyâtı temin etmekte ve ileri düzeyde bir icâzet anlamını içermektedir. Derim ki: Başındaki isnâdı işitmemiş kimseye de semâ imkânı sağlar.

---

1 Müslim, İmân 192.
2 Buhârî, Vudû 68.
3 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 346.

فعلى هذا: طريقُه أن يبين ويَحكي ذلك، وهو على الأول أحسن، كقول مسلم في الرواية من نسخة همّام: حدثنا محمد بن رافع، حدثنا عبد الرزاق، أخبرنا معمر، عن همّام بن منبِّه، بكسر الموحدة المشددة قال: هذا ما حدثنا أبو هريرة، وذكر أحاديث، منها: وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «إن أدنى مقعدِ أحدِكم في الجنة» الحديثَ واطَّرد لمسلم ذلك.

وكذا فعله كثير من المؤلفين.

وأما البخاري فإنه لم يسلك قاعدةً مطَّردة، فتارةً يذكر أول حديث في النسخة، ويعطف عليه الحديثَ الذي ساق الإسناد لأجله، كقوله في الطهارة: حدثنا أبو اليمان، أخبرنا شعيب، حدثنا أبو الزناد، عن الأعرج: أنه سمع أبا هريرة: أنه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «نحن الآخِرون السابقون»، وقال: «لا يبولنّ أحدكم في الماء الدائم»، الحديثَ.

فأشكل على قوم ذِكْره «نحن الآخرون السابقون» في هذا الباب، وليس مراده إلا ما ذكرناه، وتارة يقتصر على الحديث الذي يريده، وكأنه أراد بيان أن كلاً من الأمرين جائز.

وأما إعادةُ بعضٍ من المحدثين الإسنادَ آخرَ الكتاب أو الجزءِ فلا يرفع هذا الخلاف الذي يمنع إفرادَ كلِّ حديث بذلك الإسناد عند روايتها، لكونه لا يقع متصلاً بواحد منها، إلا أنه يفيد الاحتياط و يتضمن إجازة بالغة من أعلى أنواعها، قلت: ويفيد سماعَه لمن لم يسمعه أولاً.

On birincisi: Eğer râvi "Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurdu" ifadesinde olduğu gibi hadisin metnini isnâddan öne alır ve metnin ardından isnâdı zikrederse ya da "'Nâfi' → İbn Ömer' isnâdıyla Hz. Peygamber'den (*sav*) şöyle gelmiştir" ifadesinde olduğu gibi yine metni ve isnâdın üst kısmından son tarafını öne alır, sonra da naklettiği isnâda varacak şekilde "bunu bize falanca, falan kimseden nakletti" derse sahihtir ve sened muttasıldır. İsnâdı bu şekilde dinleyen biri, isnâdla başlayarak isnâdın tamamını [metnin] önüne alıp sonra da metni vermeyi isterse, geç dönem Ehl-i hadîs'inden bazı âlimler buna cevâz vermişlerdir. Musannif [Nevevî] *İrşâd*'da "Sahîh olan da budur" demiştir.[1]

İbnü's-Salâh şöyle der:[2] Metnin bir kısmını öne almakta, yani bu konudaki ihtilafta olduğu gibi bunda da ihtilâf olsa gerektir. Nitekim Hatîb de bu konuda manen rivayetin yasaklığına binaen yasak olduğunu, câiz olmasına binaen de câiz olduğunu nakleder.[3]

Bulkînî şöyle demiştir:[4] "Bu çıkarım kabul edilemez. İki durum arasında şöyle bir fark vardır: İsnâdın tamamının ya da bir kısmının öne alınmasının aksine bazı lafızların diğerlerinin önüne alınması atıflar, zamirlerin râci olacağı konumlar gibi hususlardan dolayı mananın zedelenmesi sonucunu doğurur." [Bulkînî'nin ifadesi burada bitti.]

Derim ki: Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi konunun [yani senedin bir kısmını öne almanın] detaylandırıldığı mesele [olan metnin bir kısmını öne almaya] işaret etmiş ama bu konuyu müstakil olarak incelememiştir. Râmehürmüzî konuyla ilgili bir konu başlığı açmış ve orada Hasan [el-Basrî], Şa'bî, Abîde [es-Selmânî] [ö. 72/691], İbrahim [en-Nehaî] ve Ebû Nadre'den [ö. 108/726] mana değişikliği olmadığı takdirde bunun câiz olduğunu nakletmiştir.[5]

Musannif [Nevevî] şöyle der:[6] "Öne alınan metin ile sonraya bırakılan arasında herhangi bir irtibat yoksa bunun câiz olduğunu net bir surette belirtmek gerekir."

1 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 163. Burada Nevevî'nin bu görüşü doğru kabul ettiğine dair bir ifade yoktur.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 206.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 213-4.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 412.
5 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 541-3.
6 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 37.

الحادي عشر: إذا قدَّم الراوي المتنَ على الإسناد ك: قال النبي صلى الله عليه وسلم كذا ثم يذكُر الإسناد بعده، أو المتنَ وآخِرَ الإسناد من أعلىك: روى نافع، عن ابن عمر، عن النبي صلى الله عليه وسلم كذا، ثم يقول: أخبرنا به فلان، عن فلان حتى يتصل بما قدَّمه: صحَّ، وكان متصلاً، فلو أراد مَن سمعه هكذا تقديم جميع الإسناد بأنْ يبدأ به أولاً، ثم يذكُر المتن فجوَّزه بعضهم أي: أهلِ الحديث من المتقدمين، قال المصنف في الإرشاد: وهو الصحيح.

قال ابن الصلاح: وينبغي أن يكون فيه خلاف، كتقديم بعضِ المتن على بعضٍ أي: كالخلاف فيه، فإن الخطيب حكى فيه المنعَ، بناءً على منع الرواية بالمعنى، والجوازَ على جوازها.

قال البُلقيني: وهذا التخريج ممنوع، والفرق: أن تقديم بعض الألفاظ على بعض يؤدِّي إلى الإخلال بالمقصود في العطف وعود الضمير، ونحوِ ذلك، بخلاف تقديم السند كلِّه أو بعضِه، فلذلك جاز فيه ولم يتخرج على الخلاف. انتهى.

قلت: والمسألة المبنيُّ عليها أشار إليها المصنِّف كابن الصلاح، ولم يُفرداها بالكلام عليها، وقد عقد الرامهرمزي لذلك باباً، فحكى عن الحسن، والشعبي، وعَبيدة، وإبراهيم، وأبي نَضْرة، الجوازَ إذا لم يغيِّر المعنى.

قال المصنف: وينبغي القطع به إذا لم يكن للمقدَّم ارتباط بالمؤخَّر.

Fayda:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[1] "İsnâdda tenkit edilmiş bir râvi olduğu takdirde İbn Huzeyme hadisin metnini isnâddan önceye alarak metinle başlamakta ve isnâdı metinden sonra zikretmektedir." [Yine İbn Hacer] şöyle der: "İbn Huzeyme hadisi [kendisinden] başka bir şekilde nakleden olursa ona hakkını helal etmeyeceğini belirtmiştir. Bu durumda mana ile rivayete cevâz verecek olsak bile [İbn Huzeyme'ye ve onun gibi düşünenlere göre] bu rivayet tarzının yasak olması gerekir."

Muhaddis, hadisi kendisine ait bir isnâdla rivayet eder, sonra bir diğer isnâdı onun ardından zikredip ikinci isnâdın metnini ilk metne havâle ederek hazfeder ve isnâdın sonunda "benzeri [*mislehû*]" der, hadisi ondan bu şekilde dinleyen biri de ilk isnâda ait metni sadece ikinci isnâdla rivayet etmek isterse doğru olan görüş bunun men edileceğidir. Şu'be'nin kanaati de bu yöndedir. Süfyân es-Sevrî ve İbn Maîn râvinin farklı lafızları temyiz edebilecek zabt sahibi hâfız biri olması durumunda buna cevâz vermişlerdir. Râvi bu özellikleri taşımıyorsa onlara göre de bu meşru değildir.[2]

Bir grup âlim ise bu şekilde rivayette bulunduğunda [ikinci] isnâdı verip ardından şöyle der: Kendisinden önceki hadisin benzeridir [*mislehû*], metni ise şöyledir. Hatîb bu görüşü tercih etmiştir. "Nahvehû" demesine de "mislehû" ifadesinde olduğu gibi [Süfyân] es-Sevrî cevâz vermiş, Şu'be ise bunu men edip şöyle demiştir: Bu şüphe ifadesidir, hatta "mislehû" ifadesinden daha önce bu men edilmelidir. Her ne kadar "mislehû" ifadesinin verilmesini câiz görmüşse de İbn Maîn de "nahvehû" ifadesinin kullanımını uygun görmemiştir.

Hatîb [el-Bağdâdî] şöyle der:[3] İbn Maîn'in "mislehû" ifadesi ile "nahvehû" ifadesi arasında fark görmesi, mana ile rivayetin kabul edilmemesi durumunda doğru bir görüştür. Ancak mana ile rivayet câiz görülüyorsa iki ifade arasında herhangi bir fark yoktur.

Hâkim şöyle demiştir: Muhaddis zabt ve itkân sahibi olup "mislehû" ve "nahvehû" ifadelerini tefrik edebilmelidir. Onun, iki rivayetin lafız bakımından aynı olduğunu bilmeksizin "mislehû" ifadesini kullanması helal değildir.

1 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, II, 255-8.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 212-3.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 213.

فائدة:

قال شيخ الإسلام: تقديم الحديث على السند يقع لابن خزيمة إذا كان في السند مَن فيه مقال فيبتدئ به، ثم بعد الفراغ يذكر السند، قال: وقد صرح ابن خزيمة بأن من رواه على غير ذلك الوجه لا يكون في حلٍّ منه، فحينئذ ينبغي أن يمنع هذا، ولو جوّزنا الرواية بالمعنى.

ولو روى حديثاً بإسنادٍ له ثم أتبعه إسناداً آخر وحذف متنه، إحالةً على المتن الأول وقال في آخره: مثلهَ، فأراد السامع لذلك منه روايةَ المتنِ الأولِ بالإسناد الثاني فقط: فالأظهر منعه، وهو قول شعبة، وأجازه سفيان الثوري وابن معين إذا كان الراوي متحفِّظاً ضابطاً مميزاً بين الألفاظ، ومَنَعاه إن لم يكن كذلك.

وكان جماعة من العلماء إذا روى أحدهم مثل هذا ذكر الإسناد ثم قال: مثلَ حديثٍ قبلَه متنُه كذا، واختار الخطيب هذا، وأما إذا قالَ «نحوه»: فأجازه الثوري أيضاً كـ: مثلَه، ومنعه شعبة وقال: هو شك، بل هو أولى من المنع في: «مثله» وابن معين أيضاً وإن جوَّزه في: «مثله».

قال الخطيب: فرقُ ابن معين بين «مثله» و«نحوه» يصحّ على منع الرواية بالمعنى، فأما على جوازها فلا فرق.

قال الحاكم : إن مما يَلزم الحديثيَّ من الضبط والإتقان أن يفرِّق بين: مثله، ونحوه، فلا يحِلُّ له أن يقول «مثله» إلا إذا عَلم أنهما اتفقا في اللفظ،

Rivayetler aynı manada ise "nahvehû" demesi helaldir.[1]

On ikincisi: Muhaddis isnâdı zikreder ve metnin bir kısmını verip "ve zekera'l-hadîs" der ve metni tamamlamaz ya da "bi-tûlihî", "el-hadîs" der veya zamiri kaldırıp "ve zekera" ifadesini kullanır, onu dinleyen biri de rivayeti tam olarak ondan nakletmeyi isterse bu durum yasaklanmaya daha önce geçen "mislehû" ve "nahvehû" meselesinden daha elverişlidir. Çünkü orada metnin tamamını bundan önce başka bir isnâdla vermiş olması durumunda dahi [hadisi aynı isnâdla nakletmek] men ediliyorsa, hadisin sadece bir kısmını naklettiği burada bunun engellenmesi daha öncelikli konumdadır. Bir grup âlim bu kanaattedir.

Üstat Ebû İshak el-İsferâyinî bunu men etmiş,[2] İsmâilî[3] ise muhaddisin ve onu dinleyen kişinin hadisi bilmesi durumunda buna cevâz vermiştir. [İbnü's-Salâh] şöyle demiştir:[4] İhtiyata uygun olan sadece hadisin zikredilen kısmıyla yetinip sonrasında "hadisi[n kalanını] zikretti, o şöyledir" ya da "tamamı şöyledir" demek ve hadisi tam olarak vermektir. İbn Kesîr konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele alıp şöyle der:[5] Eğer söz konusu hadisi daha önce o mecliste ya da başka bir zaman/yerde hocaya arz etmişse bunu yapmak câizdir, aksi takdirde değildir.

Eğer buna mutlak olarak cevâz verilecekse, doğrusu bunun, hocanın zikretmediği şeyler hakkında pek çok zaviyeden desteklenmiş kuvvetli bir icâzet ile olacağıdır. Böylece ilk tarafı semâʿ da olsa geri kalan kısımlarını ona katmak caiz olur. Bu rivayetin ayrıca icâzetle zikredilmesine de gerek kalmaz.

On üçüncüsü: Üstat İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[6] Doğrusu, isterse mana ile rivayete cevâz verilsin, "kâle'n-nebî (*sav*)" ifadesini "kâle resûlullâh (*sav*)" ifadesi ile değiştirmenin veya aksinin câiz olmadığıdır. Ahmed [b. Hanbel] kitapta "ani'n-nebî (*sav*)" yazdığı halde muhaddis "resûlullâh (*sav*)" derse, onun üzerini çizer ve "resûlullâh" yazardı.[7] İbnü's-Salâh bunu farklılık arz etmeleri ile yani nebî ile resûl kelimesinin anlam bakımından farklı olmaları ile gerekçelendirmiştir.

1 Siczî, *Suâlât*, s. 128-9, 242.
2 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyye*, IV, 259.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 311.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 209.
5 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, s. 149.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 210.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 244.

ويحلُّ أن يقول «نحوه» إذا كان بمعناه.

الثاني عشر: إذا ذَكَر الإسنادَ وبعضَ المتن، ثم قال: وذكر الحديثَ، ولم يتمَّه، أو قال: بطوله، أو «الحديثَ» وأضمر: وذَكَر، فأراد السامع روايته عنه بكماله، فهو أولى بالمنع من مسألة: مثلَه ونحوَه السابقةِ، لأنه إذا مُنع هناك، مع أنه قد ساق فيها جميع المتن قبل ذلك بإسناد آخر، فلأَنْ يُمنع هنا، ولم يَسُق إلا بعضَ الحديث: من بابِ أولى، وبذلك جزم قوم.

فمنعه الأستاذ أبو إسحاق الإسفراييني، وأجازه الإسماعيلي إذا عَرَف المحدثُ والسامعُ ذلك الحديث. قال: والاحتياطُ أن يقتصرَ على المذكور ثم يقولَ: قال: وذَكَر الحديثَ، وهو كذا أو: وتمامه كذا، ويسوقَه بكماله، وفصَّل ابن كثير فقال: إن كان سمع الحديثَ المشارَ إليه قبل ذلك على الشيخ في ذلك المجلس أو غيره: جاز، وإلا فلا.

وإذا جوِّز إطلاقه فالتحقيق أنه بطريق الإجازة القوية الأكيدة من جهات عديدة فيما لم يَذكره الشيخ، فجاز لهذا ـ مع كون أوله سماعاً ـ إدراجُ الباقي عليه ولا يفتقر إلى إفراده بالإجازة.

الثالث عشر: قال الشيخ ابن الصلاح: الظاهر أنه لا يجوز تغيير: قال النبي صلى الله عليه وسلم، إلى: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا عكسُه، وإن جازت الرواية بالمعنى، وكان أحمد إذا كان في الكتاب: عن النبي صلى الله عليه وسلم، وقال المحدث: رسول الله، ضَرَب وكتب: رسول الله، وعلَّل ابن الصلاح ذلك لاختلافه أي: اختلاف معنى «النبي» و«الرسول»،

Çünkü resûl, tebliğ etmek üzere kendisine vahyolunan, nebî ise sadece amel edilmek üzere kendisine vahyolunan kimsedir.

Musannif [Nevevî] şöyle der: Allah en iyisini bilir ama doğrusu, her ne kadar temelde anlamları farklıysa da bu değişikliğin câiz olduğudur. Çünkü bu durumda mana değişikliği olmamaktadır. Asıl kasıt, sözü söyleyenine nispet etmek olduğu için bu her iki nitelikle de temin edilmektedir.

Ahmed b. Hanbel -oğlu Salih onu bu durumu sorduğunda şöyle demiştir:[1] "Bunda herhangi bir beis olmadığını umarım." Ondan az önce nakledilen ifade ise lafza bağlı kalmanın vücûbuna değil müstehablığına hamledilmelidir- Hammâd b. Seleme ve Hatîb'in kanaati bu yöndedir.

Bazı âlimler bu değişikliğin men edileceğine dair Berâ b. Âzib'den (ö. 71/690 {?}] nakledilen uyku öncesinde yapılacak dua ile ilgili hadisi delil olarak öne sürerler. O hadiste [Hz. Peygamber'in] "gönderdiğin nebîne" ifadesini kullandığı, Berâ'nın hadisi ona arz ederken ise "gönderdiğin resûle" dediği, bunun üzerine Allah Resûlü'nün (*sav*) "Hayır, Gönderdiğin nebîne" buyurduğu belirtilmektedir.[2]

Irâkî şöyle der:[3] "Bu hadis konuya dair delil teşkil etmez. Çünkü duada kullanılan lafızlar tevkîfidir. Belki de bazı lafzılarda, diğerlerinde bulunmayan bir sır vardır. Allah Resûlü o iki kelimeyi aynı yerde bir araya getirmeyi arzulamış olabilir." [Yine Irâkî] şöyle demiştir: "Doğru olan Nevevî'nin görüşüdür." Bulkînî de aynı kanaattedir.[4]

Bedrüddîn İbn Cemâ'a [ö. 733/1333] şöyle der:[5] Eğer "nebî" kelimesi yerine "resûl" kelimesinin kullanımının câiz, aksinin câiz olmayacağı söylenirse bu uzak bir ihtimal değildir. Çünkü resûl kelimesi mana bakımından nebî kelimesinden fazlasını ifade etmektedir.

On dördüncüsü: Eğer semâında birtakım vehn yani zayıflık söz konusu ise, muhaddis rivayet esnasında bunu belirtmelidir. Çünkü bunun belirtilmemesinde bir tür tedlîs bulunmaktadır. Bu [zayıflıklar] mesela onu ana nüsha dışında bir yerden dinlemesi,

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 244.
2 Buhârî, Vudû' 75; Müslim, Zikir ve dua 56.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 278.
4 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 416.
5 İbn Cemâ'a, *el-Menhelü'r-Revî*, s. 104.

لأن الرسول: مَن أُوحِي إليه للتبليغ، والنّبي: من أُوحي إليه للعمل فقط.

قال المصنف: **والصواب ـ والله أعلم ـ جوازه، لأنه** وإنِ اختلف معناه في الأصل **لا يَختلِف به هنا معنى**، إذِ المقصودُ نسبةُ القول لقائله، وذلك حاصل بكلّ من الوصفين.

وهذا مذهب أحمدَ بن حنبل لمّا سأله ابنه صالح عنه، فقال: أرجو أن لا يكون به بأس، وما تقدم عنه محمولٌ على استحباب اتباع اللفظ دون اللزوم، **وحمادِ بن سِلمة، والخطيبِ**.

وبعضهم استدل للمنع بحديث البراء بن عازب في الدعاء عند النوم، وفيه: و«نبيّك الذي أرسلت»، فأعاده على النبي صلى الله عليه وسلم فقال: ورسولِك الذي أرسلتَ، فقال: «لا، ونبيّك الذي أرسلت».

قال العراقي: ولا دليل فيه، لأن ألفاظ الأذكار توقيفية، وربما كان في اللفظ سرّ لا يحصُل بغيره، ولعله أراد أن يجمع بين اللفظين في موضع واحد، قال: والصواب ما قاله النووي، وكذا قال البلقيني.

وقال البدر ابن جماعة: لو قيل يجوز تغيير «النبي» إلى «الرسول»، ولا يجوز عكسه: لما بَعُد، لأن في «الرسول» معنىً زائداً على «النبي».

الرابع عشر: إذا كان في سماعه بعضُ الوهْن أي: الضعفِ **فعليه بيانُه حالَ الرواية** فإن في إغفاله نوعاً من التدليس، وذلك كأنْ يَسمعَ من غير أصل،

kırâat esnasında kendisinin veya hocasının konuşması,[1] uyku ya da değişiklik [gibi bir sorun] olması, tashîf veya dil hatası yapan birinin okumasıyla dinlemesi veya semâ kaydı [*tesmî'*], kendisine itimat edilemeyecek birinin hattıyla tutulmasıdır.

Muhaddisin [nispeten] daha rahat davrandığı müzâkere meclisinde hâfızadan rivayette bulunması da bu tür zayıflıklardandır. Böyle bir durumda muhaddis, hadis imâmlarının yaptığı gibi "Bize müzâkere meclisinde tahdîs etti" gibi bir ifade kullanmalıdır. İbn Mehdî, İbnü'l-Mübârek ve Ebû Zür'a gibi bir grup âlim,[2] muhaddisler bu meclislerde titiz davranmadıkları için müzâkere esnasında muhaddisten hadis tahammülünü men etmiştir. Çünkü hâfıza yanıltıcıdır. Bazı âlimler ezberledikleri hadislerin rivayetini bundan dolayı sadece kitaplarından nakletmişlerdir. Ahmed b. Hanbel de bu âlimlerdendir.[3]

Hadis biri sika, diğeri mecrûh iki kişiden -mesela Sâbit el-Bünânî ve Ebân b. Ebû Ayyâş'ın Enes'den rivayet ettikleri bir hadis gibi- ya da iki sika râviden gelmişse doğru olan her ikisini de zikretmektir. Çünkü onlardan birinin zikretmediği bir şeyin, diğerinin rivayetinde bulunması her zaman ihtimâl dâhilindedir ve bu durumda onlardan birinin lafzı diğerininkine hamledilir.[4] Eğer iki durumda da tek sika râviyi zikretmekle yetinirse bu da haram değildir. Çünkü iki rivayet zâhiren ittifak halindedir. Yukarıda ihtimalli olarak dile getirilen husus ise oldukça nâdirdir. İki sika râviden birini düşürmek, iki râviden mecrûh olanı düşürmekten daha az mahzurludur.

Hatîb şöyle der:[5] "Müslim b. el-Haccâc böyle durumlarda bazen mecrûh râviyi düşürüp sadece sika râviyi zikretmiş ve diğer râvinin mecrûh olduğunu çağrıştıracak şekilde "ve bir başkası" demiştir." Hatîb bu [şekildeki bir] ifadenin herhangi bir fayda temin etmediğini belirtmiştir.

Bulkînî ise "Aksine, bunun tarîkleri çoğaltmak gibi bir faydası vardır" demiştir.[6]

1 M. Avvâme haklı olarak buradaki ifadenin *Tedrîb* nüshalarında olduğu gibi hadis nakletme anlamındaki "yuhaddisü" değil, konuşmak anlamındaki "yetehaddesü" olması gerektiğini söyler (*Tedrîb*, IV, 394, dp. 2) [çevirenin notu].
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 37.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 12-3.
4 Yani bu şekilde ikisinden bir metin oluşturur [çevirenin notu].
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 387.
6 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 417.

أو يتحدث هو أو الشيخُ وقتَ القراءة، أو حصل نوم أو نَسْخ، أو سمع بقراءة مصحِّف أو لحّان، أو كان التسميعُ بخطّ مَن فيه نظر.

ومنه: إذا حدثه مِن حفظه في المذاكرة لتساهلهم فيها **فليقل: حدثنا في المذاكرة** ونحوَه **كما فعله الأئمة، ومنع جماعةٌ منهم** كابن مهديّ، وابن المبارك، وأبي زرعة **الحملَ عنهم حال المذاكرة** لتساهلهم فيها، ولأن الحفظ خوّان، وامتنع جماعة من رواية ما يحفظونه إلا من كتبهم لذلك، منهم أحمد بن حنبل.

وإذا كان الحديث عن رجلين أحدُهما **ثقة، و**الآخر **مجروح**، كحديثٍ لأنس مثلاً، يرويه عنه ثابتٌ البُناني، وأبان بن أبي عيَّاش، **أو** عن **ثقتين، فالأولى أن يذكرهما** لجوازِ أن يكون فيه شيء لأحدهما لم يذكره الآخر، وحُمل لفظُ أحدهما على الآخر، **فإن اقتصر على ثقة فيهما لم يَحرُم** لأن الظاهر اتفاق الروايتين، وما ذُكر من الاحتمال نادر بعيد، ومحذورُ الإسقاط في الثاني، أقلُّ من الأول.

قال الخطيب: وكان مسلم بن الحجاج في مثل هذا ربما أسقط المجروح، ويذكر الثقة، ثم يقول: وآخر، كنايةً عن المجروح، قال: وهذا القول لا فائدة فيه.

وقال البلقيني: بل له فائدة تكثير الطرق.

Muhaddis hadisin bir kısmını bir hocadan, diğer bir kısmını ise bir başka hocadan dinler ve hadisin tamamını, bir kısmını bir hocadan, diğer kısmını ise diğer hocadan aldığını açıklayarak ancak bir hocadan dinlediği şey ile diğerinden dinlediği şeyi ayrıştırmadan her ikisinden rivayet ederse:

Bu câizdir. Bu durumda sanki muhaddis, hadisin her bir kısmını hocalarının birinden isim vermeden rivayet etmiş gibi olur. Eğer o iki kişiden biri mecrûh ise hadisin herhangi bir kısmı delil olarak kullanılamaz. Çünkü hadisin herhangi bir kısmı bahsi geçen mecrûh râviden gelmiş olabilir. Bu durumda muhaddis hadisin bir kısmını bir hocasından, diğer bir kısmını ise diğer hocasından aldığını onların ikisini birden açıklayarak zikretmelidir. Bu husus belirtilmeksizin onların ismini vermek câiz olmadığı gibi, ister mecrûh isterse sika olsun herhangi birini düşürmek de câiz değildir.

[Buhârî'nin] *Sahîh*'inde Zührî'den gelen ifk hadisi bunun örneklerindendir. Nitekim orada Zührî "Urve, Saîd b. el-Müseyyeb, Alkame b. Vakkâs ve Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Hz. Âişe'den rivayet ettiler. Onların her biri bana Hz. Âişe hadisinin bir kısmını nakletti. Kiminin hadisi kimininkine karışmıştır. Ben onlardan kimisinin hadisini kimininkinden daha iyi belledim" diyerek hadisi zikretmiştir.[1]

Irâkî şöyle der:[2] Buhârî, bazı hocalarını bu şekilde düşürdüğü ve sadece bir hocasıyla iktifâ ettiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. Nitekim o, *Sahîh*'inde "Rikâk" bölümünde şöyle demiştir:[3] "Ebû Nuaym bana bu hadisin yarısını tahdîs etti → Ömer b. Zer[4] → Mücâhid" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre şöyle derdi: "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin olsun ki, açlıktan ciğerimi yere dayıyordum…"

[Irâkî devamla] şöyle der: "Bunun cevabı şudur: Bu noktada olmaması gereken şey, [isnâddan] birinin düşürülmesi ve hadisin tamamının bir kişiden nakledilmesidir. Çünkü öyle bir durumda hadisin, kendisinden işitmediği bir kısmını mezkûr kişiden rivayet etmiş olacaktır. Ancak muhaddis, Buhârî'nin yaptığı gibi, o kişiden sadece hadisin bir kısmını işittiğini açıklamışsa olmaması gereken herhangi bir durum söz konusu değildir."

1 Buhârî, Şehâdât 15; Müslim, Tevbe 56. Buhârî metninde "Kiminin hadisi kimininkine karışmıştır" ifadesi yerine "Kiminin hadisi kimininkini doğruluyordu" ifadesi yer alır [çevirenin notu].

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 829.

3 Buhârî, Rikâk 17.

4 M. Avvâme neşrinde bu isim "Amr b. Dînâr" olarak kayıtlıdır (*Tedrîb*, IV, 497); ama Buhârî'nin *Sahîh*'inde ve Irâkî'nin *et-Takyîd*'indeki ifade "Ömer b. Zer" şeklindedir [çevirenin notu].

وإذا سَمع بعضَ حديثٍ من شيخ، وبعضه الآخر **من** شيخ **آخر، فروى جُملته عنهما مبيّناً أن بعضه عن أحدهما، وبعضه عن الآخر** غير مميّز لما سمعه من كل شيخ عن الآخر:

جاز، ثم يصير كل جزء منه كأنه رواه عن أحدهما مبهماً، فلا يحتجُّ بشيء منه إن كان فيهما مجروح. لأنه ما من جزء منه إلا ويجوز أن يكون عن ذلك المجروح **ويجب ذكرهما** حينئذ **جميعاً، مبيّناً أن عن أحدهما بعضَه، وعن الآخر بعضه**، ولا يجوز ذِكرهما ساكتاً عن ذلك، ولا إسقاطُ أحدهما مجروحاً كان أو ثقة.

ومن أمثلة ذلك حديث الإفك في **الصحيح** من رواية الزهري، حيث قال: حدثني عروة، وسعيد بن المسيَّب، وعلقمة بن وقاص، وعُبيدالله بن عبد الله بن عتبة، عن عائشة، قال: وكلٌّ قد حدثني طائفةً من حديثها، ودخل حديث بعضهم في بعض، وأنا أوعى لحديثِ بعضِهم من بعض، فذكَر الحديث.

قال العراقي: «وقد اعتُرِض بأن البخاري أسقط بعض شيوخه في مثل هذه الصورة، واقتصر على واحد، فقال في كتاب الرِّقاق من **صحيحه**: حدثني أبو نعيم بنصفٍ من هذا الحديث، حدثنا عمر بن ذر، حدثنا مجاهد: أن أبا هريرة كان يقول: اللهِ الذي لا إله إلا هو، إنْ كنتُ لأعتمدُ بكبِدي على الأرض من الجوع، الحديثَ.

قال: والجواب: أن الممتنع إنما هو إسقاطُ بعضهم، وإيرادُ كلِّ الحديث عن بعضهم، لأنه حينئذ يكون قد حدث عن المذكور ببعض ما لم يسمعه منه، فأما إذا بيَّن أنه لم يسمع منه إلا بعضَ الحديث، كما فعل البخاري هنا، فليس بممتنع.

Buhârî "İsti'zân" bölümünde Ebû Nuaym'dan işittiği kısmı açıklayarak şöyle demiştir:[1] "Ebû Nuaym → Ömer" ve "Muhammed b. Mukâtil → Abdullah → Ömer b. Zer → Mücâhid" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: Allah Resûlü (*sav*) ile birlikte içeri girdim, bir kap süt bulduk. O "Kedi babası! Ashâb-ı suffe'ye git ve onları bana çağır" buyurdu. Ben de gidip onları çağırdım. Geldiler, izin istediler, o kendilerine izin verdiğinde içeri girdiler.[2] [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

Bu, Buhârî'nin "Rikâk" bölümünde Ebû Nuaym'dan naklettiği hadisin bir kısmıdır. Hadisin kalanını ise Buhârî muhtemelen Ebû Nuaym'ın kitabından vicâde ya da icâzet yöntemi ile almıştır veya onu Ebû Nuaym dışındaki bir hocadan, Muhammed b. Mukâtil ya da başka birinden dinlemiş ancak bunu belirtmeyip herhangi bir açıklamada bulunmaksızın hadisin bir kısmının muttasıl olmasıyla yetinmiştir. Ancak onun "İsti'zân" muttasıl olduğunu açıkladığı bölüm hariç hadisin herhangi bir kısmının semâ ile muttasıl olmaması muhtemeldir.

1 Buhârî, İsti'zân 14.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 830.

وقد بين البخاري في كتاب الاستئذان البعضَ الذي سمعه من أبي نعيم فقال: حدثنا أبو نعيم، حدثنا عُمر. [وَ] حدثنا محمد بن مقاتل، أخبرنا عبد الله، أخبرنا عمر بن ذرّ، أخبرنا مجاهد، عن أبي هريرة قال: دخلت مع رسول الله صلى الله عليه وسلم فوجد لبناً في قَدَح، فقال: «أبا هِرّ اِلحقْ أهل الصُّفّة فادعهُم إليَّ»، قال: فأتيتهم فدعوتهم، فأقبلوا فاستأذنوا، فأذِن لهم فدخلوا. انتهى.

فهذا هو بعض حديث أبي نعيم الذي ذكره في الرِّقاق، وأما بقيةُ الحديث فيحتمِل أن البخاري أخذه من كتاب أبي نعيم وِجادةً، أو إجازة، أو سمعه من شيخ آخرَ غيرِ أبي نعيم، إما محمد بن مقاتل أو غيره، ولم يبين ذلك، بل اقتصر على اتصال بعض الحديث من غير بيان، ولكنْ ما من قطعة منه إلا وهي محتمِلة لأنها غيرُ متصلة بالسماع، إلا القطعة التي صرح في الاستئذان باتصالها.

27. MUHADDİSİN UYMASI GEREKEN ÂDÂB

[Hadis ilimlerinin] yirmi yedinci türü, muhaddisin uyması gereken âdâb hakkındadır.

Hadis ilmi pek değerlidir, Nasıl olmasın ki! Çünkü o, Allah Resûlü'ne (*sav*) ulaşmak, onun söz ve fiilerini araştırmak ve demediği halde ona nispet edilenleri ondan uzak tutmaktır. Allah Teâlâ'nın "*Her bir topluluğu önderleri ile çağırdığımız gün*" âyetinin[1] tefsiri sadedinde şöyle denilmiştir: Ehl-i hadîs için bundan daha şerefli bir fazilet söz konusu olamaz. Çünkü onların Hz. Peygamber (*sav*) dışında bir önderleri yoktur. Çünkü diğer şer'î ilimler hadis ilmine muhtaçtır. Fıkhın durumu açıktır. Tefsir ilmine gelince, Allah'ın kelâmının en iyi tefsiri Hz. Peygamber (*sav*) ve onun ashâbından sâbit olarak rivayet edilen değerlendirmelerdir.

O, güzel ahlaka ve iyi karakterlere uygun, bunun aksinden ise nefret eden bir ilimdir. O, genel olarak diğer ilimlerin aksine sadece âhireti hedefleyen ilimlerdendir. Ebü'l-Hasan İbnü'ş-Şebbûye [ö. 230/845] şöyle demiştir: "[Âhireti kazandıran] kabir ilmine tâlip olan esere/rivayete; [dünyalık getirisi olan] ekmek ilmine tâlip olan ise re'ye tutunmalıdır!"[2]

Ondan mahrum kalan, pek büyük bir hayrdan da mahrum kalır. Onunla rızıklanan ise inanılmaz bir ihsana erişir. Bu kişinin bizatihi Allah Resûlü'nün (*sav*) "Allah, sözlerimi işitip belleyen kimsenin yüzünü ak etsin!" şeklindeki duasının kapsamına girmesi dahi kendisi için yeterlidir.

Süfyân b. Uyeyne "Her kim Ehl-i hadîs'ten ise bu hadisten dolayı yüzünde bir parlaklık vardır" demiştir.[3]

Yine [Hz. Peygamber] "Allah'ım! Halifelerime merhamet eyle!" diye dua etmiştir. Kendisine "Halifelerin kim?" diy sorulduğunda ise şöyle buyurmuştur: "Benden sonra gelip hadislerimi ve sünnetimi rivayet eden [ve bunları insanlara öğretenlerdir]." Bu rivayeti Taberânî ve daha başkaları nakletmiştir.[4]

---

1 el-İsrâ 17/71.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 19.

3 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 19.

4 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 77; Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 17. Parantez içerisindeki kısım rivayet kaynaklarından hareketle eklenmiştir. İlgili rivayet ileri derecede zayıftır (bk. *Tedrîb* [M. Avvâme], IV, 502, dp. 3) [çevirenin notu].

النوع السابع والعشرون: معرفة آداب المحدِّث

علم الحديث شريف، وكيف لا وهو الوُصْلة إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، والباحثُ عن تصحيح أقواله وأفعاله والذبّ عن أن يُنسب إليه ما لم يقله، وقد قيل في تفسير قوله تعالى: ﴿يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ﴾ [الإسراء: ٧١]: ليس لأهل الحديث منقبةٌ أشرفُ من ذلك، لأنه لا إمامَ لهم غيرُه صلى الله عليه وسلم، ولأن سائر العلوم الشرعية محتاجة إليه، أما الفقه: فواضح، وأما التفسير: فلأنّ أولى ما فُسِّر به كلام الله تعالى ما ثبت عن نبيه صلى الله عليه وسلم وأصحابه رضي الله عنهم.

وهو علم يناسب مكارم الأخلاق ومحاسِن الشِّيم وينافر ضدَّ ذلك.

وهو من علوم الآخرة المحضة، بخلاف غيره في الجملة، قال أبو الحسن ابن شَبّويه: من أراد علم القبر فعليه بالأثر، ومن أراد علم الخبز فعليه بالرأي.

من حُرمه حُرم خيراً عظيماً، ومن رُزقه نال فضلاً جسيماً، ويكفيه أنه يدخل في دعوته صلى الله عليه وسلم حيث قال: «نضَّر الله امرءًا سمع مقالتي فوعاها».

قال سفيان بن عيينة، ليس من أهل الحديث أحد إلا وفي وجهه نَضْرة، لهذا الحديث.

وقال: «اللّٰهم ارحم خلفائي»، قيل: ومن خلفاؤك؟ قال: «الذين يأتون من بعدي يَروون أحاديثي وسنتي [ويعلِّمونها الناس]»، رواه الطبراني وغيره.

Muhaddise “emîru’l-mü’minîn” lakabının verilmesi, bu hadisten mülhem olsa gerektir. İçlerinde Süfyân, İbn Râhûye, Buhârî ve daha başkalarının olduğu birtakım muhaddisler bu lakapla anılmıştır.

Hadis ilmi ile meşgul olan kimse niyetini ve samimiyetini düzeltmeli, kalbini riyaset sevgisi gibi dünyevî arzulardan ve kirlerden temizlemelidir. Onun en büyük arzusu hadisin yaygınlaşması ve Allah Resûlü’nden (*sav*) alınan şeylerin tebliği olmalıdır. Ameller niyetlere göredir. Nitekim Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: “Habîb b. Ebû Sâbit’e [ö. 119/737] ‘Bize hadis rivayet et!’ dedim. ‘[Samimi bir] niyet gerçekleştiğinde’ cevabını verdi.”[1]

Ebü’l-Ahvas Sellâm b. Süleym’e “Bize hadis rivayet et” denildiğinde “Şu an [hâlis bir] niyete sahip değilim!” cevabını vermiş, kendisine “Ama sevaba nail olacaksın” denildiğinde ise şöyle demiştir:

“Benim çokça hayra erişeceğimi umuyorlar, keşke leh ve aleyhime bir şey söz konusu olmadan kurtulabilsem!”[2]

Hammâd b. Zeyd şöyle demiştir: “Allah’tan bağışlanma dilerim! İsnâd zikretmek gönülde bir tür kibre sebep oluyor!”[3]

Muhaddisin hadis nakletmeye [*ismâ‘*] girişmesinin uygun olacağı yaş konusunda ihtilâf edilmiştir. İbn Hallâd [Râmehürmüzî] şöyle demiştir: “50 yaşına ulaştığında. Çünkü bu, olgunluğun tam olduğu bir yaştır. Bu yaşta tüm fizikî erginlikler tam olur.” O şöyle demiştir: “40 yaşlarında başlanılması da yadırganmaz. Çünkü 40 yaş, istikrar ve kemal yaşıdır. 40 yaşında insanın niyet ve kuvveti nihai noktaya ulaşır, aklı kemal bulur, kanaatleri isabetli olur.”[4]

Kadı İyâz bu görüşleri kabul etmeyerek şöyle demiştir:[5] “Seleften ve onlardan sonra gelenlerden niceleri var ki, sayılamayacak derecede hadisi yaydıklarında bu yaşa erişmemişlerdi. Ömer b. Abdülazîz, Saîd b. Cübeyr, İbrahim en-Nehaî bu konuda örnek olarak zikredilebilir. Mâlik 20 küsur yaşlarında ilim tâlipleri için meclis akdetmişti. Bu yaşın 17 olduğu da söylenmiştir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, I, 317.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, I, 316.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, I, 338. Bu söz Bişr el-Hafî’ye aittir.
4 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü’l-Fâsıl*, s. 353.
5 Kadı İyâz, *el-İlmâ‘*, s. 200-4. Özetle.

وكأنَّ تلقيب المحدِّث بأمير المؤمنين مأخوذٌ من هذا الحديث، وقد لُقِّب به جماعة، منهم: سفيان، وابن راهويه، والبخاري، وغيرهم.

فعلى صاحبه تصحيحُ النية وإخلاصُها، **وتطهيرُ قلبه من أغراض الدنيا** وأدناسها، كحبّ الرياسة ونحوها، وليكنْ أكبرَ همّه نشرُ الحديث والتبليغُ عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، فالأعمال بالنيات، وقد قال سفيان الثوري: قلت لحبيب بن أبي ثابت: حدِّثنا، قال: حتى تجيء النية.

وقيل لأبي الأحوص سلاَّم بن سُليم: حدِّثنا، فقال: ليس لي نية، فقالوا له: إنك تُؤجر، فقال:

يُمَنُّونيَ الخيرَ الكثيرَ وليتَني   نجوتُ كَفافاً لا عليَّ ولا لِيَا

وقال حماد بن زيد: أستغفر الله! إن لذكْرِ الإسناد في القلب خُيلاء.

واختلف في السنّ الذي يَحسُن أن **يتصدَّى فيه لإسماعه**، فقال ابن خلاّد: إذا بلغ الخمسين، لأنها انتهاء الكهولة، وفيها مُجتمَع الأشُدّ، قال: ولا ينكَر عند الأربعين، لأنها حدّ الاستواء ومنتهى الكمال، وعندها ينتهي عزم الإنسان وقوّته، ويتوفّر عقله ويَجود رأيه.

وأنكر ذلك القاضي عياض وقال: كم من السلف فمَن بعدهم مَن لم ينتهِ إلى هذا السن ونَشَر من الحديث والعلم ما لا يحصى، كعمر بن عبد العزيز، وسعيد بن جبير، وإبراهيم النخعي، وجلس مالك للناس ابنَ نيفٍ وعشرين، وقيل: ابنَ سبعَ عشْرة سنة،

Onun Rebîa, Zührî, Nâfi‘, İbnü'l-Münkedir, İbn Hürmüz gibi hocaları hayatta olduğu halde [onun halkası] ilim tâlipleriyle dolardı. Şâfiî ile mütekaddim ve müteahhir dönemlerden bazı imâmların durumu da böyledir."

Bündâr 18 yaşında hadis rivayet etmiştir. Buhârî ise henüz yüzünde kıllar belirmemişken hadis tahdîs etmişti.[1] Daha pek çok örnek zikredilebilir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "İbn Hallâd'ın görüşü, ilimdeki konumuna bakılmadan sadece isnâdından dolayı kendisinden hadis alınan kimseyle ilgilidir. Çünkü böyle bir kişiye âlî olan isnâdı için ancak bahsi geçen yaşta ihtiyaç duyulabilir. İlmî derinliği bulunan kimseye gelince, söz konusu yaştan önce ondan hadis alınabilir."

[Nevevî] şöyle demiştir: Doğrusu şu ki, kendi nezdindeki hadislere ihtiyaç duyulduğunda hangi yaşta olursa olsun hadis için meclis oluşturur.

İleri düzeyde yaşlılık, bunama ya da körlük gibi sebeplerden dolayı hadisleri karıştırma endişesi duyduğunda hadis rivayetinden geri durur. Ne var ki bu kişiden kişiye değişen bir durumdur. İbn Hallâd bunu 80'li yaşlar olarak belirlemiş ve şöyle demiştir:[3] "Tesbih, zikr ve Kur'ân tilâveti böyle biri için daha uygun olacaktır. Ancak aklî melekeleri yerinde, görüşleri tutarlı olan kimsenin rivayet etmesinde herhangi bir sorun yoktur."

Nitekim başka sahâbîlerin yanı sıra Enes [b. Mâlik], Sehl b. Sa‘d [ö. 88/707], Abdullah b. Ebû Evfâ;

Daha başka tâbiîlerin yanı sıra Kadı Şüreyh [ö. 80/699 {?}], Mücâhid ve Şa‘bî;

Etbâ tabakasından Mâlik, Leys ve İbn Uyeyne bu yaştan sonra hadis nakletmişlerdir. Öte yandan Mâlik "Sadece yalancılar bunar" demiştir.[4]

100 yaşını geçtiği halde sahâbe tabakasından Hakîm b. Hizâm; tâbiûndan Şerîk en-Nemerî; daha sonraki nesillerden de Hasan b. Arefe [ö. 257/871], Ebü'l-Kâsım el-Begavî, Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî, Silefî [ö. 576/1180] ve daha başkaları hadis rivayet etmişlerdir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, I, 325, 325-6.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 213.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 354.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 286.

والناس متوافرون وشيوخُه أحياء: ربيعة، والزهري، ونافع، وابن المنكدر، وابن هُرْمُز، وغيرهم، وكذلك الشافعي، وأئمةٌ من المتقدمين والمتأخرين.

وقد حدّث بُندار وهو ابن ثماني عشْرة، وحدَّث البخاري وما في وجهه شعرة، وهلُمّ جرًّا.

وقال ابن الصلاح: ما قاله ابن خلاد محلُّه فيمن يؤخَذ عنه الحديث لمجرد الإسناد، من غير براعة في العلم، فإنه لا يُحتاج إليه لعلوّ إسناده إلا عند المذكور، أما مَن عنده براعة فإنه يؤخذ عنه قبل السنّ المذكور.

قال: **والصحيح أنه متى احتيج إلى ما عنده جلس له في أيّ سنّ كان.**

وينبغي أن يُمسك عن التحديث إذا خشي التخليط بهرم أو خَرَف أو عَمَى، ويختلف ذلك باختلاف الناس وضبَطه ابن خلاّد بالثمانين، قال:

والتسبيح والذكر وتلاوة القرآن أولى به، فإنْ يكن ثابتَ العقل مجتمِعَ الرأي فلا بأس.

فقد حدَّث بعدها أنس، وسهل بن سعد، وعبد الله بن أبي أوفى، في آخرين.

ومن التابعين: شريح القاضي، ومجاهد، والشعبي، في آخرين.

ومن أتباعهم: مالك، والليث، وابن عيينة، وقال مالك: إنما يخرف الكذابون.

وحدث بعد المئة من الصحابة: حكيم بن حِزام، ومن التابعين: شَريك النَّمَري، وممَنْ بعدهم: الحسن بن عرفة، وأبو القاسم البغوي، والقاضي أبو الطيب الطبري، والسِّلَفي وغيرهم.

Fasl:

Muhaddisin, yaşı ya da ilmi bakımından veya diğerinin senedinin daha âlî olması ya da kendisinin tarîki icâzetle alınmış iken onun semâının muttasıl olması gibi bir başka açıdan kendisinden daha öncelikli olan birinin yanında hadis nakletmemesi daha uygundur. Nitekim İbrahim en-Nehaî, Şa'bî'nin yanında hiçbir şey söylemezdi.[1]

Daha açık biri ifadeyle şöyle denilmiştir: Kendisinden daha öncelikli birinin bulunduğu bir beldede hadis rivayet etmesi hoş karşılanmamıştır. Yahya b. Maîn şöyle demiştir: "Bunu yapan kişi ahmaktır!"[2]

Kendisinden daha öncelikli birinin yanında iken, bildiği bir husus kendisinden talep edilen muhaddisin soru sahibini diğer kişiye yönlendirmesi gereklidir. Zira din samimiyettir.

[İbn Dakîkul'îd] *el-İktirâh*'ta şöyle demiştir:[3] "Tercihi gerektirecek niteliğin ötesinde iki kişi arasında eşitlik söz konusu olduğunda da yönlendirme yapması gerekir. Âlî isnâdlının vasıfsız, nâzil isnâdlının bilen ve zabt sahibi biri olması gibi bir farklılık söz konusu ise bu durumda ona yönlendirme yapma hususunda duraksanır. Çünkü ondan rivayette bulunmada [bu rivayete] halel getirecek bir durum olabilir."

Derim ki: Doğrusu, kişinin kendisinden daha öncelikli birinin yanında hadis rivayet etmesi genel olarak sakıncalı olmadığı en uygun olanın terk edilmesi anlamına da gelmez. Ulemâ "Oğlum işçiydi" hadisindeki "Ehl-i ilme sordum bana haber verdiler ki…" ifadesinden,[4] sahâbenin Hz. Peygamber (*sav*) döneminde ve bizatihi onun yaşadığı beldede fetva verdikleri sonucu çıkardılar.

Muhammed b. Sa'd *et-Tabakât*'ta bu konu [yani sahâbe tabakasından fetvâ verenler] için müstakil bir konu başlığı açtı ve içerisinde Vâkıdî'nin [ö. 207/823] yer aldığı isnâdlarla şu isimleri zikretti: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Übey b. Ka'b [ö. 33/654{?}], Muâz b. Cebel [ö. 17/638], Zeyd b. Sâbit.[5]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 320.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 319.
3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 247.
4 Buhârî, Şurût 9.
5 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 289.

فصل:

الأَوْلى أن لا يحدِّث بحضرة مَن هو أولى منه، لسِنِّه، أو علمه، أو غيره كأنْ يكون أعلى سنداً، أو سماعه متصلاً وفي طريقه هو إجازة، ونحو ذلك، فقد كان إبراهيم النخعي لا يتكلَّم بحضرة الشعبي بشيء.

وقيل أبلغ من ذلك: **يكره أن يحدِّث في بلد فيها أولى منه**، فقد قال يحيى بن معين: إن من فعل ذلك فهو أحمق.

وينبغي له إذا طُلب منه ما يَعلمه عند أرجحَ منه أن يُرشِد إليه، فالدِّين النصيحة.

قال في **الاقتراح**: ينبغي أن يكون هذا عند الاستواء، فيما عدا الصفةَ المرجِّحةَ، أما مع التفاوت بأن يكون الأعلى إسناداً عامياً، والأنزلُ عارفًا ضابطًا: فقد يُتوقَّف في الإرشاد إليه، لأنه قد يكون في الرواية عنه ما يوجب خللاً.

قلت: الصوابُ: إطلاقُ أن التحديث بحضرة الأَوْلى ليس بمكروه، ولا خلافِ الأولى، فقد استنبط العلماء من حديث: إن ابني كان عَسِيفاً، الحديثَ، وقوله: سألت أهل العلم فأخبروني: أن الصحابة كانوا يفتون في عهد النبي صلى الله عليه وسلم وفي بلده.

وقد عقد محمد بن سعد في **الطبقات** باباً لذلك، وأخرج بأسانيدَ فيها الواقديُّ أن منهم: أبا بكر، وعمر، وعثمان، وعلياً، وعبد الرحمن بن عوف، وأبيَّ بن كعب، ومعاذ بن جبل، وزيد بن ثابت.

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de sahîh bir senedle İbn Abbâs'dan naklettiğine göre[1] o Saîd b. Cübeyr'e "Hadis rivayet et!" demiştir. Saîd'in "Sen buradayken hadis mi nakledeyim!" demesi üzerine şu cevabı vermiştir: "Ben buradayken hadis nakletmen Allah'ın sana olan nimetlerinden değil mi? Hata edersen sana [doğrusunu] öğretirim."

Uyarı:

Bir topluluk bir semâ meclisine katılmakta ortak olduğunda içlerinden birinin o mecliste işittiği hadisi rivayet etmesi farz-ı kifâyedir. İçlerinden birinden bu talep edilse ve bundan kaçınsa günah işlemiş olmaz; ancak bu iş tek bir kişiye kalır da o bundan kaçınırsa günaha girmiş olur.

Hâlis bir niyete sahip olmadığı gerekçesiyle herhangi birine hadis nakletmekten geri durmamalıdır. Onun niyetinin daha sonra iyi hale gelmesi ümit edilir. Ma'mer ve Habîb b. Ebû Sâbit şöyle demişlerdir: "[Hâlis] bir niyetimiz olmadığı halde hadis talep etmiştik. Sonrasında Allah bizi [hâlis bir] niyetle rızıklandırdı."[2]

Ma'mer şöyle demiştir: "Kişi, Allah rızasından başka bir gaye ile hadis talebinde bulunur. İlim ise Allah [rızası] gözetilinceye kadar o kişiden kaçınır."[3]

Sevrî "İnsanlar içerisinde hadis tâliplerinden daha faziletlisi yok!" deyince kendisine "Ama onlar sağlam bir niyet olmadan talepte bulunuyorlar" denilir, o da şu cevabı verir: "Hadisi talep etmeleri bizatihi niyettir!"[4]

Muhaddis, çokça sevap umarak hadislerin yayılmasına özen göstermelidir. Seleften Urve b. ez-Zübeyr gibi bazılarını hadisinde insanlar toplanırdı.[5]

Hadislerin ve ilmin yaygınlaştırılmasının faziletine ilişkin bazı hadisler bulunmaktadır: *Sahîhayn*'daki "Benden [alıp insanlara] ulaştırın" ve "Burada olan olmayana bildirsin" hadisleri gibi.

1 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 795.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 339.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 340.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 339; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 183.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 340.

وروى البيهقي في **المدخل** بسند صحيح عن ابن عباس أنه قال لسعيد ابن جبير: حدِّث، قال: أحدثُ وأنت شاهد! قال: أَوَليس من نِعَم الله عليك أن تحدث وأنا شاهد، فإن أخطأتَ علَّمتُك!.

تنبيه:

إذا كان جماعة مشترِكون في سماع، فالإسماع منهم فرض كفاية، ولو طُلب من أحدهم فامتنع لم يأثم، فإنِ انحصرَ فيه أثم.

ولا يمتنعُ من تحديثِ أحدٍ لكونه غيرَ صحيح النية، فإنه يُرجى له **صحتُها** بعد ذلك، قال معمر، وحبيب بن أبي ثابت: طَلَبنا الحديث وما لنا فيه نية، ثم رَزَق الله النيةَ بعدُ.

وقال معمر: إن الرجل ليطلب العلم لغير الله، فيأبى عليه العلمُ حتى يكون لله.

وقال الثوري: ما كان في الناس أفضلُ مِن طلبة الحديث، فقيل: يطلبونه بغير نية! فقال: طلبهم إياه نية.

ولْيحرِص على نشره، مبتغياً جزيلَ أجره، فقد كان في السلف مَن يتألَّف الناس على حديثه، منهم عروة بن الزبير.

ومن الأحاديث الواردة في فضل نشر الحديث والعلم: حديثُ الصحيحين: «بلِّغوا عني»، [و]: «ليبلغِ الشاهدُ الغائبَ».

"Ümmetimden, bir sünneti ikâme edip bir bid'ati reddeden tek bir hadis nakleden kimseye [mükafat olarak] cennet vardır" hadisi, ki bunu Hâkim *el-Erba'ûn* adlı eserinde nakletmiştir.[1]

Beyhakî'nin Ebû Zer'den naklettiği şu hadis:[2] "Allah Resûlü (*sav*) bize emr-i bi'l-ma'rûfdan, nehy-i ani'l-münkerden ve insanlara sünneti öğretmekten geri kalmamamızı emretti."

Fasl:

Muhaddisin hadis rivayet edeceği meclise gelmeyi tasarladığında gusül veya abdestle temizlenmesi, koku sürünmesi, İbnü's-Sem'ânî'nin zikrettiği üzere[3] buhurlanması, dişlerini temizlemesi, sakalını taraması ve oturuşunda ağırbaşlı/sağlam olarak vakar ve heybetle meclisin baş tarafına oturması uygun olacaktır [*yüstehabbü leh*]. Mâlik de böyle yapardı. Kendisine bu sorulunca şu cevabı vermiştir: "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisini ta'zîm etmeyi ve sadece abdestli olarak ağırbaşlı [bir şekilde oturmuş] bir halde hadis rivayet etmeyi seviyorum."

O, yolda ya da ayakta hadis nakletmekten hoşlanmazdı. Beyhakî bunu isnâdlı olarak ondan rivayet etmiştir.[4]

İsnâdlı olarak Katâde'den [ö. 117/735] rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Hadisleri ancak abdestli olarak okumak hoş karşılanırdı."[5]

Rivayet edildiğine göre Dırâr b. Mürre [ö. 132/750] şöyle demiştir: "[Muhaddisler] abdestsiz olarak hadis rivayet etmeyi kerih görürlerdi."

Kendisinden rivayet edildiğine göre hastalığı esnasında yatar vaziyette bulunan İbnü'l-Müseyyeb'e bir hadis sorulmuş, o, oturup hadisi nakletmişti. Ona "Bu kadar sıkıntı çekmemeni arzulardım" denildiğinde şu cevabı vermiştir: "Yatarken Allah Resûlü'nden (*sav*) hadis nakletmeyi hoş görmedim."[6]

Bişr b. el-Hâris'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Yürürken İbnü'l-Mübârek'e bir hadis soruldu, o 'Bu, ilmin âdâbına uymaz' dedi."[7]

1 Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 44.
2 Beyhakî, *Şuab*, IX, 479.
3 Sem'ânî, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ*, 130.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 817.
5 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 586.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 409.
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 212.

وحديثُ: «مَن أدَّى إلى أمتي حديثاً واحداً يقيم به سنةً أو يردُّ به بدعة: فله الجنة» رواه الحاكم في **الأربعين**.

وحديثُ البيهقي عن أبي ذر: أَمَرنا رسول الله صلى الله عليه وسلم أن لا نُغلَب على أن نأمر بالمعروف، وننهى عن المنكر، ونعلِّم الناس السُّنَن.

فصل:

ويستحبُّ له إذا أراد حضور مجلس التحديث أن يتطهَّر بغُسْل ووضوء **ويتطيَّب** ويتبخَّر، ويستاك، كما ذكره ابن السمعاني. **وَيسرِّح لحيته ويَجلِس** في صدر مجلسه **متمكِّناً** في جلوسه **بوقار** وهيبة، وقد كان مالك يفعل ذلك، فقيل له؟ فقال: أحبُّ أن أعظِّم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا أحدِّث إلا على طهارة متمكّناً.

وكان يكره أن يحدِّث في الطريق، أو وهو قائم، أسنده البيهقي.

وأسند عن قتادة قال: لقد كان يستحب أن لا تقرأ الأحاديث إلا على طهارة.

وعن ضِرار بن مرة قال: كانوا يكرهون أن يحدِّثوا على غير طُهْر.

وعن ابن المسيب: أنه سئل عن حديث وهو مضطجع في مرضه، فجلس وحدث به، فقيل له: وددتُ أنك لم تَتَعنَّ، فقال: كرهت أن أحدِّث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا مضطجع.

وعن بشر بن الحارث: أن ابن المبارك سُئل عن حديث وهو يمشي، فقال: ليس هذا من توقير العلم.

Rivayet edildiğine göre Mâlik şöyle demiştir: "İlim meclislerine saygı, sükunet ve ağırbaşlılık ile gelinmelidir."

Herhangi biri için ayağa kalkması kerih görülür. "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisini okuyan kişi biri için ayağa kalktığında ona bir günah yazılır" denilmiştir.[1]

Mecliste herhangi biri sesini yükseltecek olursa, muhaddis onu tekdir eder [zeberahû] yani azarlar ve paylar. Nitekim Mâlik bunu yapar ve şöyle derdi: "Allah Teâlâ '*İman edenler! Seslerinizi Peygamber'in sesinin üzerine çıkarmayın!*'[2] buyuruyor. Onun hadisinin [nakledildiği] esnada sesini yükselten kimse, tıpkı sesini onun sesinin üzerine çıkaran gibidir."[3]

Mecliste bulunanların tamamına doğru döner. Habîb b. Ebû Sâbit şöyle demiştir: "Kişinin, hadis naklederken toplulukta bulunanların tamamına dönmesi sünnettendir."[4]

Muhaddis meclisini Allah'a hamd ü senâ, Hz. Peygamber'e (*sav*) salât ve duruma münasip bir dua ile açar ve bitirir. Güzel sesli bir kârinin Kur'ân tilavetinin ardından Hâkim'in *el-Müstedrek*'te rivayet ettiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: "Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbı bir araya geldiklerinde ilim/hadis müzâkere eder ve bir sûre okurlardı."[5]

Hadisi, bazılarının anlamasını engelleyen bir tarzda acele olarak birden okumaz. Nitekim Mâlik'ten rivayet edildiğine göre o, acele etmez ve şöyle derdi: "Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisini anlamak hoşuma gidiyor."[6]

Beyhakî bu konuda Buhârî'nin Urve'den naklettiği şu hadise yer vermiştir: "Ebû Hüreyre, o esnada namaz kılan Âişe'nin odasının yanına oturup hadis nakletmeye başladı. Hz. Âişe namazını bitirdiği zaman şöyle dedi: 'Şuna ve hadis [nakletmesine] şaşırmıyor musun? Hz. Peygamber (*sav*) bir söz söylediğinde saymak isteyen biri onun sözünü sayabilirdi.'"[7]

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 287.
2 el-Hücurât 49/2.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 406.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 305.
5 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 94.
6 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 817.
7 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 773; Buhârî, Menâkıb 20; Müslim, Zühd 71.

وعن مالك قال: مجالس العلم تُحتضَر بالخشوع والسكينة والوقار.

ويكره أن يقوم لأحد، فقد قيل: إذا قام القارئ لحديثِ رسول الله صلى الله عليه وسلم لأحدٍ، فإنه يُكتب عليه خطيئة.

فإن رفع أحدٌ صوتَه في المجلس **زَبَره** أي: انتهره وزَجَره، فقد كان مالك يفعل ذلك أيضاً، ويقول: قال الله تعالى: ﴿يٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَرْفَعُوا اَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ [الحجرات: ٢] فمن رفع صوته عند حديثه، فكأنما رفع صوته فوق صوته.

ويُقبِلَ على الحاضرين كلِّهم فقد قال حبيب بن أبي ثابت: إن من السنة إذا حدَّث الرجلُ القومَ أن يُقبِل عليهم جميعاً.

ويفتتحَ مجلسه ويَختِمه بتحميد الله تعالى، والصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم، ودعاءٍ يليق بالحال، بعد قراءة قارئٍ حسنِ الصوت شيئاً من القرآن العظيم، فقد رَوَى الحاكم في **المستدرك**، عن أبي سعيد قال: كان أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا اجتمعوا تذاكروا العلمَ وقرؤوا سورة.

ولا يسردُ الحديث سَرْداً عجِلاً **يمنعُ فهمَ بعضِه**، كما رُوي عن مالك: أنه كان لا يستعجل، ويقول: أُحبُّ أن أتفهَّم حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وأورد البيهقي في ذلك حديثَ البخاري عن عروة قال: جلس أبو هريرة إلى جَنْب حُجْرة عائشة وهي تصلي، فجعل يحدث، فلما قضتْ صلاتها قالت: ألا تعجبُ إلى هذا وحديثهِ؟! إن النبي صلى الله عليه وسلم إنما كان يحدِّث حديثاً لو عدّه العادُّ أحصاه.

Hadisin Müslim'deki lafzı şöyledir:[1] "Allah Resûlü (*sav*) sözü sizinki gibi birden söylemezdi."

Hadisin Beyhakî'deki lafzının ardından şu ifade yer almaktadır:[2] "Onun ifadeleri gönüllerin kavrayabileceği şekilde fasılalı idi."

Fasl:

Bilgili bir muhaddisin hadis imlâsı için bir meclis akdetmesi uygun olacaktır. Bu, rivayet ve semâ mertebelerinin en üst derecesidir. O, hadis tahammül yöntemlerinin en iyisi ve kuvvetlisidir. İbn Adî ve ayrıca Beyhakî *el-Medhal*'de "Abdüssamed b. Abdullah ed-Dımaşkî ve Muhammed b. Bişr ed-Dımaşkî → Hişâm b. Ammâr" isnâdıyla naklettiklerine göre Ebü'l-Hattâb Ma'rûf el-Hayyât şöyle demiştir: "Vâsile b. el-Eska'ı [ö. 85/704{?}] gördüm. İnsanlara hadisleri imlâ ediyor, onlar da onun önünde yazıyorlardı."

Muhaddis, (meclisteki) kalabalık çoğaldığında, hadis hâfızlarının bu konudaki adeti üzere hadisi kendisinden aktaracak kavrayışlı, bilgili bir müstemlî edinmelidir. Nitekim Mâlik, Şu'be, Vekî' ve daha başkalarının bunu yaptığı rivayet edilir.[3]

Ebû Davud ve Nesâî'nin naklettikleri Râfi' b. Amr hadisine göre o şöyle demiştir: "Allah Resûlü'nün (*sav*) Mina'da kuşluk vakti yükseldiğinde gri renkli bir katır üzerinde insanlara hitap ederken gördüm. Ali onun ifadelerini insanlara iletiyordu."[4]

Sahîh'te rivayet edildiğine göre Ebû Cemre şöyle demiştir: "İbn Abbâs ile insanların arasındaki söz alışverişini temin ederdim [*ütercimü*]."[5]

Eğer topluluk tek bir müstemlînin yetmeyeceği derecede fazlalaşırsa muhaddis iki veya daha fazla sayıda müstemlî istihdam eder. Ebû Müslim el-Keccî [ö. 292/904] Gassân Meydanı'nda hadis imlâ ettiğinde meclisinde yedi müstemlî bulunuyordu. Bunların her biri ötesindeki arkadaşına hadisi aktarıyordu. Onun meclisinde izleyiciler dışında kırk bin küsur hokka [taşıyan kişi] yer almıştı.[6]

1 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 160.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 774.
3 Konuyla ilgili olarak bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 55 vd.
4 Ebû Davud, Menâsik 73.
5 Buhârî, İlm 25; Müslim, İman 24.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 53.

وفي لفظٍ عند مسلم: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم يكُن يسردُ الحديثَ كَسَرْدكم.

وفي لفظٍ عند البيهقي عقيبه: إنما كان حديثُه فَصْلاً تفهمه القلوب.

فصل:

يستحبُّ للمحدِّث العارف عقدُ مجلسٍ لإملاء الحديث، فإنه أعلى مراتبِ الرواية والسماعِ، وفيه أحسنُ وجوه التحمل وأقواها، روى ابن عدي والبيهقي في **المدخل** من طريقه: حدثنا عبد الصمد بن عبد الله ومحمد بن بشر الدمشقيان، قالا: حدثنا هشام بن عمار، حدثنا أبو الخطاب معروفٌ الخياط قال: رأيت واثلةَ بنَ الأسقع رضي الله عنه يُمْلي على الناس الأحاديثَ وهم يكتبونها بين يديه.

ويتخذُ مستملياً محصِّلاً متيقِّظاً يبلِّغ عنه إذا كثرُ الجمع، على عادة الحفاظ في ذلك، كما رُوي عن مالك، وشعبة، ووكيع، وخلائق.

وقد روى أبو داود، والنسائي من حديث رافع بن عَمرو قال: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يخطب الناسَ بمنىً حين ارتفع الضحى على بغلة شهباء، وعليٌّ يعبِّر عنه.

وفي الصحيح: عن أبي جَمْرةَ قال: كنتُ أُتَرجم بين ابن عباس وبين الناس.

فإن كثُر الجمع بحيثُ لا يكفي مستملٍ اتخذ مستمليَيْن، فأكثر، فقد أملى أبو مسلم الكَجّي في رَحْبة غسان، وكان في مجلسه سبعةُ مستملين، يبلّغ كلُّ واحد صاحبه الذي يليه، وحضر عنده نيفٌ وأربعون ألف مَحْبرةٍ سوى النظّارة.

Âsım b. Ali'nin [ö. 221/836] meclisinde yüz binden fazla insan hazır bulunuyordu.[1]

Müstemlî, Yezîd b. Harun'un müstemlîsi gibi ahmak olmamalıdır. Nitekim Yezîd'e bir hadis sorulduğunda o "Bu hadisi bize bir topluluk [*idde*] tahdîs etti" demiş, o esnada müstemlî bağırıp "Ebû Hâlid! İdde b. kim?" demiştir. Bunun üzerine Yezîd şu cevabı vermiştir: "(İdde) b. Seniyitireydim [*fekadtuke*]!"[2]

İstimlâ hakkında nakledilen güzel şeylerde biri Mizzî'nin *Tehzîb*'inde Abdân b. Muhammed el-Mervezî'den aktardığı şu anekdottur:[3] Rüyamda Hâfız Ya'kûb b. Süfyân el-Fesevî'yi gördüm. Ona "Allah sana nasıl muamele etti?" diye sordum, şu cevabı verdi: "Beni bağışladı. Yeryüzünde olduğu gibi gökyüzünde de hadis nakletmemi emretti. Yedinci kat gökte hadis naklettim. Etrafıma melekler toplandı. Benim için Cibril müstemlîlik yaptı. Altından kalemlerle yazdılar."

Ahmed b. Ca'fer et-Tüsterî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Ya'kûb b. Süfyân'ın vefat haberi ulaştığında onu rüyamda gördüm. Sanki o, yedinci kat gökte naklediyor, Cibrîl de ona müstemlîlik yapıyordu."

Müstemlî dinleyenlere daha iyi aktarımda bulunmak için kürsü gibi bir şeyin üzerinde yüksekte olmalıdır ya da ayakları üzerinde dikilmelidir. Müstemlî, hocanın lafzını ulaştırmakla ve onu aldığı gibi herhangi bir değişikliğe uğratmaksızın eda etmekle yükümlüdür, bu onun görevidir.

Müstemlînin faydası, [aralarındaki] uzaklığa rağmen hocanın lafzını sesiyle netleştirerek dinleyiciye anlaşılır kılmasıdır. Sadece müstemlîyi işitebilen kimsenin o hadisi doğrudan hocadan rivayet etmesi, bu durumu açıklamadığı takdirde câiz değildir. Bu konu yirmi dördüncü bölümde geçmişti.

Müstemlî, susulmasına ihtiyaç duyulduğunda insanların yani mecliste bulunanların susmalarını temin eder. *Sahîhayn*'da Cerîr'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) ona şöyle buyurmuştur: "İnsanları sustur!"[4]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 56.
2 Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 37; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 66-7.
3 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 334.
4 Buhârî, İlm 43, Müslim, İman 118.

وكان يحضُر مجلسَ عاصم بن علي أكثر من مئة ألف إنسان.

ولا يكون المستملي بليداً، كمستملي يزيد بن هارون، حيثُ سئل يزيدُ عن حديث فقال: حدثنا به عِدَّة، فصاح المستملي: يا أبا خالد، عِدةُ ابنُ مَن؟ فقال له: [عِدَّة] ابن فَقَدْتُك.

ومن لطيف ما ورد في الاستملاء: ما حكاه المِزي في **تهذيبه** عن عبدان بن محمد المروزي قال: رأيت الحافظ يعقوب بن سفيان الفَسَوي في النوم، فقلت: ما فعل الله تعالى بك؟ قال: غفر لي، وأمرني أن أحدِّث في السماء كما كنتُ أحدِّث في الأرض، فحدثت في السماء السابعة، فاجتمع عليَّ الملائكة، واستملى عليَّ جبريل، وكتبوا بأقلام من الذهب.

وعن أحمد بن جعفر التُّستَري قال: لما جاء نعيُ يعقوب بن سفيان رأيته في النوم كأنه يحدث في السماء السابعة، وجبريل يَستملي عليه.

ويستملي مرتفعاً على كرسيّ ونحوه **وإلا قائماً** على قدميه، ليكونَ أبلغَ للسامعين **وعليه** أي: المستملي وجوباً **تبليغُ لفظه** أي: المملي وأداؤه **على وجهه** من غير تغيير.

وفائدة المستملي تفهيمُ السامعِ لفظَ المُمْلي **على بُعْد** لتَحَقُّقه بصوته، **وأما من لم يسمع إلا المبلِّغَ فلا يجوز له روايتُه عن المملي، إلا أن يبيّن الحال، وقد تقدم هذا** بما فيه **في** النوع **الرابع والعشرين**.

ويَستنصت المستملي الناسَ أي: أهلَ المجلس، حيثُ احتيج للاستنصات، ففي الصحيحين من حديث جرير: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: «استنصتِ الناسَ».

Daha önce geçtiği üzere güzel sesli bir kârinin bir miktar Kur'ân okumasının ardından müstemlî besmele çeker, Allah Teâlâ'ya hamd, Allah Resûlü'ne (*sav*) salât eder ve hamd ile salât hakkındaki en beliğ ifadeleri dile getirme çabası güder.

Musannif [en-Nevevî] *er-Ravza*'da Mütevellî [ö. 478/1086] ve Horasanlı bir grup âlimden en beliğ hamdın "Allah'a, nimetlerine denk gelecek, fazlasını da karşılayacak bir şekilde hamd olsun" ifadesi olduğunu nakledip "Bu görüşün itimat edilecek bir delili bulunmamaktadır" der.[1]

Bulkînî şöyle demiştir: Aksine [en beliğ hamd] "*Hamd âlemlerin Rabbinedir*" ifadesidir. Çünkü bu, Fâtihatü'l-Kitâb'dır ve cennet ehlinin duasının nihayetidir. Bu ikisini birleştirmek gereklidir. *er-Ravza*'da kendisinden naklediğine göre İbrahim el-Merrûzî [ö. 536/1142] şöyle demiştir: "Salât ifadelerinin en beliği 'Allah'ım, zikredenlerin zikrettiği her an ve gâfillerin onu anmaktan gafil oldukları her an ona salât eyle!' şeklindedir." Sonrasında [Nevevî] şöyle demiştir: Net bir dille ifade edilmesi gereken doğru görüş şudur: Bunları en beliği, bizzat Hz. Peygamber'in (*sav*) kendisine "Sana nasıl salât edeceğiz?" dedikleri zaman ashâbına öğrettiği şu ifadelerdir: "Allah'ım! İbrahim ve İbrahim ailesine salât ettiği gibi Muhammed'e ve Muhammed ailesine de salât et! İbrahim ve İbrahim ailesini bereketli kıldığın gibi Muhammed ve Muhammed ailesini de bereketli kıl! Sen Hamîd'sin, Mecîd'sin!"

Sonrasında müstemlî imlâ eden muhaddise şöyle der: "Allah sana merhametiyle muamele etsin ya da senden razı olsun muhaddislerden kimi ya hadislerden hangisini anacaksın?"

Yahya b. Eksem [ö. 242/857] şöyle demiştir: "Kaza ya da kâdılkudâtlık ve vezirlik makamını deruhte ettim. Ne var ki müstemlînin 'Allah sana merhametiyle muamele etsin, kimi anacaksın?' ifadesi kadar hiçbir şeyden mutluluk duymadım."[2]

Hz. Peygamber'i (*sav*) her anışında müstemlî ona salât ve selâm etmelidir.

1 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, XI, 65-6.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 71.

بعد قراءة قارئ حسن الصوت شيئاً من القرآن لما تقدم **ثم يبسملُ** المستملي **ويحمدُ الله تعالى، ويصليِّ على رسول الله صلى الله عليه وسلم، ويتحرَّى الأبلغ فيه** من ألفاظ الحمد والصلاة.

وقد ذكر المصنف في **الروضة** عن المتولِّي وجماعة من الخراسانيين، أن أبلغ ألفاظ الحمد: الحمد لله حمداً يوافي نِعمه، ويكافئ مزيده، وقال: ليس لذلك دليل يُعتمد.

وقال البلقيني: بل: ﴿اَلْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ [الفاتحة: ١]، لأنه فاتحة الكتاب، وآخِرُ دعوى أهل الجنة، فينبغي الجمع بينهما، ونقل في **الروضة** عن إبراهيم المَرُّوذي: أن أبلغ ألفاظ الصلاة: اللّٰهم صلّ على محمد كلما ذَكره الذاكرون، وغَفَل عن ذِكره الغافلون، ثم قال: والصواب الذي ينبغي أن يُجزم به، أن أبلَغها ما علَّمه النبي صلى الله عليه وسلم لأصحابه حيثُ قالوا: كيف نصلي عليك؟ فقال قولوا: «اللّٰهم صل على محمد، وعلى آل محمد، كما صليت على إبراهيم، وعلى آل إبراهيم، وبارك على محمد، وعلى آل محمد، كما باركت على إبراهيم، وعلى آل إبراهيم، إنك حميد مجيد».

ثم يقول المستملي **للمحدث** المملي: **مَن** ذكرتَ؟ أي: من الشيوخ، **أو: ما ذكرتَ** أي: من الأحاديث **رحمك الله، أو: رضي عنك، وما أشبهه.**

قال يحيى بن أكثم: نلت القضاءَ، أو قضاء القضاة، والوِزارة، وكذا وكذا، ما سُررت بشيء مثلَ قول المستملي: من ذكرتَ رحمك الله.

وكلَّما ذَكَر النبيَّ صلى الله عليه وسلم صلى المستملي **عليه وسلم.**

Hatîb şöyle demiştir: “Bu noktaya geldiğinde sesini yükseltir. Bir sahâbîyi andığında onun için rıza talebinde bulunur. Eğer ilgili kişi sahâbî evladı ise ‘radiyallâhu anhümâ’ der.”[1]

Aynı şekilde âlimler için merhamet temennisinde bulunur. Hatîb’in rivayet ettiğine göre Rebî‘ b. Süleyman [ö. 270/884] bir gün kâri kendisine “Size Şâfiî mi tahdîs etti?” diye sorup “radiyallâhu anh” demeyince şöyle mukâbele etmiştir: “‘Radiyallâhu anh’ denilinceye kadar tek bir harf bile nakletmek yok!”[2]

Muhaddisin, kendisinden rivayette bulunduğu esnada hocasını layık olduğu şekilde övmesi güzel olacaktır. Nitekim seleften bir grup âlim bunu yapmıştır. Ebû Müslim el-Havlânî’nin [ö. 62/681-2] “Habîb ve emîn Avf b. Mâlik [ö. 73/692] bana haber verdi ki”;

Mesrûk’un “Bana Sıddîk’ın kızı sıddîka, Allah’ın Habîb’inin sevgilisi müberrâ [Kur’ân’da aklanmış] haber verdi ki”;

Atâ’nın İbn Abbâs’ı kastederek “Bana derya gibi ilmi olan haber verdi ki”;

Şu‘be’nin “Bana fakîhlerin efendisi Eyyûb haber verdi ki”;

Vekî’in “Bize hadiste emîru’l-mü’minîn Süfyân haber verdi ki” ifadelerinde olduğu gibi.

Hocasına dua etmeye özen göstermelidir. Bu bahsi geçen övgülerden daha mühimdir. Hocasının ismi ve künyesini bir arada anmalıdır, bu onu tazim açısından daha beliğ bir tutum olacaktır.[3]

Hatîb şöyle demiştir: Ancak Eyyûb, Yunus, Mâlik, Leys gibi rivayet esnasında isim karışıklığının söz konusu olmayacağı kişilerin sadece ismini zikretmekle yetinebilir. İbn Avn, İbn Cüreyc, Şa‘bî, Nehaî, Sevrî, Zührî gibi kişilerin meşhur olduğu nisbe/mensubiyet ile yetinmek de böyledir.

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, II, 103, 104
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, II, 106-7.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, II, 72.

قال الخطيب: ويرفع بها صوته، وإذا ذَكَر صحابياً تَرَضّى عليه، فإن كان ابنَ صحابي قال: رضي الله عنهما.

وكذا يترحَّم على الأئمة، فقد روى الخطيب: أن الربيع بن سليمان قال له القارئ يوماً: حدثكم الشافعي؟ ولم يقل: رضي الله عنه، فقال الربيع: ولا حرف، حتى يقال: رضي الله عنه.

ويحسن بالمحدث الثناءُ على شيخه حالَ الرواية عنه **بما هو أهله، كما فعله جماعاتٌ من السلف**، كقول أبي مسلم الخولاني: حدثني الحبيبُ الأمينُ عوف بن مالك.

وكقول مسروق: حدثتني الصدِّيقةُ بنت الصديق، حبيبةُ حبيب الله المبرّأة.

وكقول عطاء: حدثني البحر. يعني: ابن عباس.

وكقول شعبة: حدثني سيد الفقهاء أيوب.

وكقول وكيع: حدثنا سفيان أمير المؤمنين في الحديث.

وليعتَنِ بالدعاء له فهو أهمُّ من الثناء المذكور، ويَجمع في الشيخ بين اسمه وكنيته فهو أبلغ في إعظامه.

قال الخطيب: لكن يقتصر في الرواية على اسم من لا يُشكل، كأيوب، ويونس، ومالك، والليث، ونحوهم، وكذا على نسبة من هو مشهور بها، كابن عون، وابن جريج، والشعبي، والنخعي، والثوري، والزهري، ونحو ذلك.

Rivayette bulunduğu kimseyi tanınmış olduğu bir lakapla -Gunder gibi- veya bir nitelikle -A'meş gibi- ya da mesleğiyle -Hannât gibi- yahut da her ne kadar kendisi bunu hoş görmese de İbn Uleyye'de [ö. 193/809] olduğu gibi annesi ile anmakta, bununla râvinin bir ayıbını belirtmek değil onu tarif etmek kastedildiği takdirde, herhangi bir sorun yoktur.

Hocanın imlâ esnasında tek bir hoca ile yetinmeyerek rivayet için bir grup hocasını, âli isnâdı vb. açılardan en tercihe şayan olanı öne alacak şekilde bir arada zikretmesi, hocalarının yalancı, fâsık ve bid'atçı olanlarından değil sadece güvenilir olanlarından rivayette bulunması[1] -Müslim *Sahîh*'inin Mukaddime'sinde İbn Mehdî'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "Her işittiğini nakleden biri de, herkesten rivayette bulunan kişi de imâm olamaz"-[2] ve her bir hocasından bir hadis nakletmesi uygun görülür.

O, hadislerinden fıkıh ya da tergîb konularında isnâdı âli, metni kısa olanlarını seçer. Ali b. Hucr [ö. 244/858] şöyle demiştir:

Vazifemiz, uzaktan gelen ilim tâlibine bir günde tekrarsız 100 hadis nakletmektir

Fıkıh konusunda Hüşeym ya da Şerîk'in sahîh olan kısa hadislerini…[3]

Hadisten istifade edilecek şeyleri incelemeli ve sahîhliğine, hasenliğine, zayıflığına ya da illetli ise illetine, hadisteki âli olma durumuna ve isnâdının üstünlüğüne, semâ tarihinin önceliği, rivayetin hocadan naklindeki yalnız kalmış olması ya da bu hadisin sadece kendi nezdinde bulunduğu gibi hadisteki ya da isnâddaki bir faydaya ve isimlerdeki, garîb kelimelerdeki ya da metinde bulunan mana bakımından kapalı yerlerdeki müşkillerin tam kaydına dikkat çekmelidir.

Muhaddis, sıfat hadisleri gibi ilim tâliplerinin akıllarının kavrayamayacağı ve anlayamayacakları hadislerden kaçınmalıdır. Çünkü bu tür hadislerde onların hata ve vehme düşmeyeceklerinden ve teşbih ile tecsîme kaymayacaklarından emin olunamaz. Nitekim Hz. Ali şöyle demiştir: "Allah ve Resûlü'nün yalanlanmasından hoşlanıyorsunuz! İnsanların anlayabileceği şeyleri aktarın, yadırgayacağı şeyleri bırakın." Bu rivayeti Buhârî nakletmiştir.[4]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 89.
2 Müslim, Mukaddime I, 11.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 216.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 108. Ayrıca bk. Buhârî, İlm 49.

ولا بأس بذكر مَن يَروي عنه بلقب كَ: غُندَر، **أو وصف** كـ: الأعمش، **أو حِرفة** كـ: الحنّاط، **أو أمّ** كـ: ابن عُليّة، وإِن كَره ذلك إذا **عُرف بها** وقَصَد تعريفه لا عيبه.

ويستحب للمملي **أن يجمع في إملائه** الرواية عن **جماعة من شيوخه** ولا يقتصر على شيخ واحد **مقدِّماً أرجحَهم** بعلوّ سند أو غيره، ولا يروي إلا عن ثقات شيوخه، دون كذاب، أو فاسق، أو مبتدع.

روى مسلم في مقدمة **صحيحه** عن ابن مهدي قال: لا يكون الرجل إماماً وهو يحدِّث بكل ما سمع، ولا يكون الرجل إماماً وهو يحدث عن كل أحد.

ويروي عن كل شيخ حديثاً واحداً في مجلس.

ويختار من الأحاديث **ما علا سنده وقصُر متنه** وكان في الفقه أو الترغيب، قال علي بن حُجر:

وظيفتنا مئةٌ للغريـ ... ـب في كل يوم سوى ما يُعاد
شَـريكيةٌ أو هُشـيميّةٌ ... أحاديثُ فقهٍ قصارٌ جياد

و يتحرَّى **المستفادَ منه، وينبه على صحته** أي: الحديث، أو حسنه، أو ضعفه، أو علّته إِن كان معلولاً، **وعلى ما فيه من علوّ** وجلالةٍ في الإسناد **وفائدةٍ** في الحديث أو السند، كتقديم تاريخ سماعه، وانفراده عن شيخه، وكونه لا يوجد إلا عنده. **وضبطِ مشكلٍ** في الأسماء، أو غريبٍ، أو معنى غامض في المتن.

وليجتنبْ من الأحاديث **ما لا تحمله عقولهم وما لا يفهمونه** كأحاديث الصفات، لما لا يُؤمَن عليهم من الخطأ والوهم، والوقوع في التشبيه والتجسيم، فقد قال عليّ: تُحبّون أن يكذَّب الله ورسوله، حدِّثوا الناس بما يعرفون، ودَعُوا ما ينكِرون، رواه البخاري.

Beyhakî'nin *Şuab*'da Mikdâm b. Ma'dîkerib'den naklettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "İnsanlara Rablerinden söz ettiğinizde onlara yadırgayacakları ve kendilerine ağır gelecek şeyleri söylemeyin."[1]

İbn Mes'ûd şöyle demiştir: "Bir topluluğa akıllarının kavrayamayacağı bir söz söylememelisin! Aksi takdirde içlerinden bazıları fitneye düşer." Bunu Müslim nakletmiştir.[2]

Hatîb şöyle demiştir: "Ruhsatlara, ashâb arasındaki hâdiselere ve İsrâiliyyât'a dair hadisleri avâma nakletmekten kaçınmalıdır. "[3]

Muhaddis imlâyı imamların bu konudaki tarz-ı hareketlerine uyarak isnâdlarını verdiği hikayeler, nadis olaylar ve şiirlerle bitirmelidir. Hatîb buna delil olarak Hz. Ali'nin şu ifadelerine yer vermiştir: "Gönülleri rahatlatın ve onları hikmetli latifeler ile kazanın."[4]

Zührî, ashâbına şöyle derdi: "Şiirlerinizi getirin bakalım! [Hikmetli] sözlerinizi getirin bakalım! Zira kulaklar kapandı, gönül soğudu [yani dersin tadı kaçtı]."[5]

Bunların en uygunu zühd, âdâb ve mekârim-i ahlâk hakkında olanlardır. Bu ifadeleri musannif [Nevevî] ilave etmiştir.

Muhaddis hadis ilmi, ilel ve hadisin muhtelif tarîkleri arasındaki farklar konusundaki bilgi eksikliğinden ötürü, imlâ [edeceği hadislerin] tahrîcini yapamayacak durumda ise ya da bunu yapamayacak kadar meşgul ise, meclisin gerçekleşeceği günden önce, imlâ etmeyi arzuladığı hadislerinin tahrîci [yani ders için hazırlanması] konusunda bir hadis hâfızından yardım alır. Ebü'l-Hüseyin İbn Bişrân [ö. 415/1024], Ebü'l-Kâsım es-Serrâc ve bir grup muhaddis böyle yapmıştır.

İmlâ bittikten sonra olası kalem hatalarından doğan sorunları düzeltmek için [tutulan nüshaları] mukâbele eder ve sağlam hale getirir. Bu konuda mukâbele bahsinin alt başlıklarında geçen Zeyd b. Sâbit hadisi bulunmaktadır.

1 Behyakî, *Şuab*, III, 265.
2 Müslim, Mukaddime I, 11.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 107 vd.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 129.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 129-130.

وروى البيهقي في **الشُّعَب** عن المِقْدام بن مَعْدِي كَرِبَ، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «إذا حدَّثتم الناس عن ربهم فلا تحدِّثوهم بما يَغْرُب [عنهم]، ويَشُق عليهم».

وقال ابن مسعود: ما أنت بمحدِّث قوماً حديثاً لا تبلغه عقولهم إلا كان لبعضهم فتنة، رواه مسلم.

قال الخطيب: ويجتنب أيضاً في روايته للعوامِّ أحاديث الرُّخَص، وما شَجَر بين الصحابة، والإسرائيلياتِ.

ويختم الإملاء بحكاياتٍ ونوادرَ وإنشاداتٍ بأسانيدها كعادة الأئمة في ذلك، وقد استدل له الخطيب بما رواه عن عليٍّ قال: روّحوا القلوب وابتغوا لها طُرَف الحكمة.

وكان الزهري يقول لأصحابه: هاتوا من أشعاركم، هاتوا من حديثكم، فإن الأُذُنَ مجّة، والقلبَ حَمِض.

وأَوْلاها ما في الزهد، والآداب، ومكارم الأخلاق هذا من زوائد المصنف.

وإذا قَصر المحدِّث عن تخريج الإملاء، لقصوره عن المعرفة بالحديث، وعللّه، واختلاف وجوهه **أو اشتغل عن تخريج الإملاء استعان ببعض الحفاظ** في تخريج الأحاديث التي يريد إملاءها قبل يومِ مجلسِه، فقد فعله جماعة كأبي الحسين ابن بِشران، وأبي القاسم السّراج، وخلائق.

وإذا فرغ الإملاء قابله وأتقنه لإصلاح ما فسد منه بزَيْغ القلم وطُغيانه، وفيه حديث زيد بن ثابت السابق في فرع المقابلة.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh orada, üç şartın temin edilmesi durumunda mukâbele edilmeksizin rivayette bulunulmasına ruhsat tanımıştır. Ancak bu şartları burada zikretmemiştir. Bu konu daha önce geçenler çerçevesinde ele alınabilir [veya] muhaddisin bizzat semâya mesnet teşkil eden aslından yapılan istinsâh ile hâfızasından yaptığı imlâdan yapılan istinsâh arasında fark gözetilmiş olması da imkân dahilindedir. Çünkü hâfıza yanıltıcıdır." [Irâkî] şöyle dedi: "Ne var ki imlâ edilen hadislerin mukâbelesi de bizatihi hocanın asıl nüshasından değil onun hâfızasından yapılmaktadır."

Derim ki: Uygulamamız şu şekildedir: İmlâ edilecek hadisler bir nüshada hazırlanıp yazılır, sonra imlâyı hâfızadan yaparız. Bu eylem bittiğinde hoca, hazırlamış olduğumuz nüshaya bakarak bizimle birlikte hadisleri mukâbele eder. Bu, işi tam anlamıyla sağlama almaktır.

İmlâ uygulaması, İbnü's-Salâh'dan sonra Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî'nin son zamanlarına kadar ortadan kalkmıştı [*derase*]. O, hicrî 796 senesinde bunu yeniden başlattı ve 806 senesindeki vefatına kadar 410 küsur imlâ meclisi akdetti.

Ondan sonra oğlu [Veliyyüddîn el-Irâkî] hicrî 826 senesindeki vefatına kadar 600 küsur meclis akdetti.

Onların ardından Şeyhülislâm İbn Hacer hicrî 852 senesindeki vefatına kadar binden fazla meclis düzenledi.[2]

Sonrasında imlâ uygulaması 19 sene inkıtaya uğradı. Ardından ben hicrî 872 senesinin başında bunu başlattım. Önce 80, ardından da 50 meclis akdettim.

Muhaddisin, Şeyhayn'ın Ebû Vâil'den [ö. 82/701] naklettikleri şu hadisten dolayı haftada tek bir meclis akdetmesi gereklidir: "İbn Mes'ûd insanlara her perşembe günü öğütte bulunurdu. Adamın biri kendisine 'Bize her gün öğütte bulunman hoşumuza gider' deyince şu cevabı verdi: 'Bunu yapmaktan beni alıkoyan şey sizi bıktırma endişesidir. Ben, Allah Resûlü'nün (*sav*) bıkmamızdan endişe ederek bize belli zaman aralıklarıyla öğüt verdiği gibi size belli aralıklarla öğüt veriyorum.'"[3]

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 294; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 168, 221.
2 Sehâvî onun bin yüz elli meclis akdettiğini söyler (bk. *Fethu'l-Mugîs*, III, 256).
3 Buhârî, İlm 12; Müslim, Sıfâtü'l-münâfikîn 83.

قال العراقي: وقد رخّص ابن الصلاح هناك في الرواية بدونها بشروط ثلاثة، ولم يذكُر ذلك هنا، فيَحتمِل أن يُحمل هذا على ما تقدم، ويَحتمل الفرقَ بين النَّسْخ من أصل السماع والنسخ من إملاء الشيخ حفظاً، لأن الحفظ خَوَّان، قال: ولكن المقابلة للإملاء أيضاً إنما هي مع الشيخ أيضاً من حفظه، لا على أصوله.

قلت: جرتْ عادتنا بتخريجِ الإملاء وتحريرِه في كراسة، ثم نملي حفظاً، وإذا نَجَزَ قابله المملي معنا على الأصل الذي حررناه، وذلك غاية الإتقان.

وقد كان الإملاء دَرَس بعد ابن الصلاح إلى أواخر أيام الحافظ أبي الفضل العراقي، فافتتحه سنة ست وتسعين وسبع مئة، فأملى أربع مئة مجلس وبضعةَ عَشر مجلساً إلى سنة موته سنة ست وثمان مئة.

ثم أملى ولده إلى أن مات سنة ست وعشرين ستَّ مئةِ مجلسٍ وكسراً.

ثم أملى شيخ الإسلام ابن حجر إلى أن مات سنة ثنتين وخمسين أكثر من ألف مجلس.

ثم دَرَس تسعَ عشْرة سنة، فافتتحتُه أول سنة ثنتين وسبعين، فأمليت ثمانين مجلساً ثم خمسين أخرى.

وينبغي أن لا يُملي في الأسبوع إلا يوماً واحداً، لحديث الشيخين، عن أبي وائل قال: كان ابن مسعود يذكِّر الناس في كل يوم خميس، فقال له رجل: لَوَدِدْنَا أنك ذكَّرتنا كل يوم، فقال: أما إنه ما يمنعني من ذلك إلا أني أكْره أن أُمِلّكم، وإني أَتَخوّلكم بالموعظة كما كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتخوّلنا بالموعظة، مخافةَ السآمة علينا.

Buhârî'nin İkrime'den naklettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "İnsanlara sadece cuma günleri hitap et! Böyle yapmazsan [haftada] iki kere; daha da fazlasını istiyorsan üç kere olsun. İnsanları bu Kur'ân'dan bıktırma. Senin bir topluluğa gidip de [kendi aralarında] konuşurlarken konuşmalarını bölmeni doğru bulmam. Böyle bir durumda susmalısın. Onlar istekli bir şekilde senden bunu istediklerinde onlara bir şeyler anlatırsın."[1]

İmlâ gününü ya da imlâ vaktini tayin eden bir muhaddis tespit edemedim.[2] Ancak İbn Asâkir, İbnü's-Sem'ânî, Hatîb gibi hadis hâfızlarının geneli Cuma günü namazdan sonra hadis imlâ ederlerdi. Ben de onlara tabi oldum.

Ayrıca Cuma günü ikindi sonrasının müstehablığına dair bir hadis tespit ettim. Beyhakî'nin *Şuab*'da Enes'den merfû' olarak naklettiği bu rivayet şöyledir: "İkindi namazını kıldıktan sonra oturup akşama kadar hayır [namına bir şeyler] imlâ eden kimse, İsmail evlatlarından 80'ini âzât eden kimseden daha faziletlidir."[3]

1 Buhârî, Daavât 19.
2 Gün tayinleri için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 57 vd.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 262; Beyhakî, *Şuab*, II, 88.

وروى البخاري عن عكرمة، عن ابن عباس قال: حدِّثِ الناسَ كلَّ جمعة مرةً، فإن أبيتَ فمرتين، فإن أكْثرتَ فثلاثَ مرار، ولا تُمِلّ الناسَ هذا القرآنَ، ولا [أُلْفينّك] تأتي القومَ وهم في حديثٍ [من حديثهم، فتقصُّ عليهم]، فتقطعُ عليهم حديثَهم، ولكنْ أنصت، فإذا أمروك فحدِّثهم، وهم يشتهونه.

ه ولم أظفر لأحدٍ بتعيين يوم الإملاء، ولا وقته، إلا أن غالب الحفاظ: كابن عساكر، وابن السمعاني، والخطيب كانوا يُمْلون يوم الجمعة بعد صلاتها، فتبعتُهم في ذلك.

وقد ظَفِرت بحديث يدلّ على استحبابه بعد عصر يوم الجمعة، وهو ما أخرجه البيهقي في **الشعب** عن أنس مرفوعاً: «من صلى العصر ثم جلس يُملي خيراً حتى يُمسي، كان أفضلَ ممن أعتق ثمانيةً من ولد إسماعيل».

28. HADİS TÂLİBİNİN UYMASI GEREKEN ÂDÂB

[Hadis ilimlerinin] yirmi sekizinci türü, hadis tâlibinin uyması gereken âdâb hakkındadır.

Bu konuyla ilgili bazı hususlar daha önce dağınık olarak geçti.

Hadis tâlibinin niyetini tashih etmesi, ilim talebinde Allah için samimi olması, ilmi dünyevî gayelere araç kılmaktan kaçınması gereklidir. Ebû Davud ve İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre'den rivayet ettiklerine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Sadece Allah rızası için öğrenilmesi gereken bir ilmi, dünyevî bir amaç için edinen kimse kıyamet günü cennetin kokusunu duyamaz."[1]

Hammâd b. Seleme şöyle demiştir:[2] "Hadisi Allah rızası dışında bir gaye için talep eden kimse onunla imtihan edilir."

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir:[3] "Allah rızasını kazanmayı isteyen kimse için hadis talebinden daha faziletli bir amel bilmiyorum."

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Niyetin ıslahı hususundaki en iyi ifade bize Ebû Amr İbn Nüceyd'den [ö. 365/976] rivayet edilen şu haberdir. O, Ebû Ca'fer İbn Hamdân'a [ö. 311/924] şunu sormuştu -ki her ikisi de sâlih kimselerdi-: 'Hadisi hangi niyetle yazayım?' Ebû Ca'fer 'Sâlihler anıldıklarında rahmetin ineceği kanaatinde değil misiniz?' diye mukâbele etti. O 'Evet' deyince, 'Allah Resûlü (*sav*) sâlihlerin başıdır' cevabını verdi."

Bu eyleminde düzgünlük ve başarı lütfetmesini ve kendisine yardımcı olarak bunu kolaylaştırmasını Allah'tan istemeli, güzel ahlak ve genel kabul görecek âdâba göre davranmalıdır. Nitekim Ebû Âsım en-Nebîl [ö. 212/828] şöyle demiştir: "Hadise tâlip olan kimse dinî işlerin en yücesine tâlip olmuş demektir. Bundan dolayı onun insanların en hayırlısı olması gerekmektedir."

Sonrasında ilim tâlibi gayretini hadis elde etmeye hasretmeli, imkânını bu yolda sarfetmelidir. *Sahîh-i Müslim*'de Ebû Hüreyre'den merfû' olarak gelen şu hadise yer verilmiştir: "Sana fayda verecek şeyi arzula. Allah'ın yardımını iste ve geri durma."[5]

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 338; Ebû Davud, İlm 12; İbn Mâce, Mukaddime 23.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 85.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 81.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 222.
5 Müslim, Kader 34.

النوع الثامن والعشرون: معرفة آداب طالب الحديث

قد تقدم منه جُمَل مفرقة.

ويجب عليه تصحيحُ النية، والإخلاص لله تعالى في طلبه، والحذرُ من التوصل به إلى أغراض الدنيا فقد روى أبو داود وابن ماجه من حديث أبي هريرة قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «من تعلَّم علماً مما يُبتغَى به وجه الله تعالى، لا يتعلَّمه إلا ليصيبَ به عَرضاً من الدنيا، لم يجدْ عَرْف الجنة يوم القيامة».

وقال حماد بن سلمة: من طلب الحديث لغير الله مُكر به.

وقال سفيان الثوري: ما أعلم عملاً هو أفضلَ من طلب الحديث، لمن أراد الله.

قال ابن الصلاح: ومن أقرب الوجوه في إصلاح النية فيه: ما روّينا عن أبي عمرو ابن نُجيد أنه: سأل أبا جعفر ابن حمدان، وكانا عبدين صالحين، فقال له: بأيّ نيةٍ أكتب الحديث؟ فقال: ألستم تَرَوْن أن عند ذِكْر الصالحين تنزل الرحمة؟ قال: نعم، قال: فرسول الله صلى الله عليه وسلم رأس الصالحين.

ولْيَسأَل الله تعالى التوفيق والتسديد لذلك **والتيسير** والإعانة عليه، **ولْيستعمل الأخلاق الجميلة والآداب** المرضية، فقد قال أبو عاصم النبيل: من طلب هذا الحديث فقد طلب أعلى أمور الدين، فيجب أن يكون خير الناس.

ثم لْيفرِغ جُهده في تحصيله ويغتنمْ إمكانه، ففي صحيح مسلم من حديث أبي هريرة مرفوعاً: «احرِص على ما ينفعك، واستعِن بالله، ولا تَعجِز».

Yahya b. Ebû Kesîr "Bedenin rahatlığıyla ilme erişilmez" demiştir.[1]

Şâfiî şöyle demiştir:[2] "Bu ilme mal-mülk ve müstağnîlik ile tâlip olan kimse bu talebinde muvaffak olamaz. Ona nefis zilleti (tevazu), yaşam zorluğu ve ilme hizmet ile tâlip olan kimse muvaffak olur."

İlim tâlibi semâ etmeye kendi beldesindeki hocaların isnâd, ilim, şöhret, dindarlık ya da başka açılar bakımından en tercihe şâyân olanı ile başlar ve sırasıyla en sonuncularına kadar onlardan istifade eder. Yine bu hocaların herhangi bir yönden tek başınalık göstereni ile başlar ve önceliğini de herhangi bir konuda temayüz edenine verir. Onlardan istifade edeceği temel noktaları ve âli isnâdlarını dinlemeyi bitirdiğinde seçkin hadis hâfızlarının adeti üzere diğer beldelere yolculuk yapar. Bunun öncesinde ise yolculuk yapmaz.

Hatîb şöyle demiştir:[3] "Rıhle ile iki şey hedeflenir: 1- Âlî isnâdı ve eski semâı elde etmek, 2- hadis hâfızlarıyla buluşmak, onlarla müzâkere yapmak ve onlardan istifade etmek. Bu iki imkân kendi beldesinde bulunup diğer beldelerde bulunmuyorsa rıhle yapmanın bir faydası yoktur. Bunlar hem kendi beldesinde hem sair beldelerde bulunuyorsa bu durumda önce kendi beldesinin hadislerini elde eder, daha sonra rıhle yapar."

[Hatîb] şöyle demiştir:[4] "Rıhleye niyetlendiğinde, kendi beldesindeki hiçbir râviyi gözardı etmeyip hepsinden -az da olsa- elinden gelen hadisleri yazmalıdır. [Muhaddislerden] biri 'Bir yaprağı kaçır [ama] bir hocayı sakın kaçırma!' demiştir."

Derim ki: Bununla kastedilen gereksiz şöhretle hoca sayısını artırmak değil, nezdinde ilim bulunan kimseden faydalanmaktır.

Rıhlede aslolan Beyhakî'nin *el-Medhal*'de, Hatîb'in *el-Câmi*'de Abdullah b. Muhammed b. Akîl vasıtasıyla Câbir b. Abdullah'tan naklettikleri şu haberdir: "Allah Resûlü'den (*sav*) işitmediğim bir hadis bana ulaştı. Bir deve satın alıp yola düştüm. Bir ay yol aldım, sonunda Şam'a vardım.

1 Müslim, Mesâcid 175.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 202. *Tedrîb* neşirlerindek ifade "temellül [can darlığı]" şeklinde ise de Râmehürmüzî metnindeki "temellük" ifadesi tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 223-4.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 224.

وقال يحيى بن أبي كثير: لا يُنَال العلم براحة الجسم.

وقال الشافعي: لا يَطلب هذا العلم مَن يطلبه بالتملك، وغنى النفس، فيفلح، ولكنْ من طلبه بذلَّة النفس، وضيق العيش، وخِدمة العلم، أفلح.

ويبدأ بالسماع من أرجحِ شيوخ بلده إسناداً وعلماً وشهرة وديناً وغيرِه إلى أن يفرغ منهم، ويبدأ بأفرادهم، فمن تفرد بشيء أخذه عنه أولاً، **فإذا فرغ من مهماتهم** وسماع عواليهم **فليرحلْ** إلى سائر البلدان **على عادة الحفاظ المبرّزين** ولا يرحل قبل ذلك.

قال الخطيب: فإن المقصود بالرحلة أمران، أحدهما: تحصيل علوّ الإسناد وقِدمَ السماع، والثاني: لقاء الحفاظ والمذاكرة لهم والاستفادة منهم، فإذا كان الأمران موجودين في بلده، ومعدومين في غيره، فلا فائدة في الرحلة، أو موجودين في كل منهما فليحَصِّل حديث بلده ثم يرحل.

قال: وإذا عزم على الرحلة فلا يترك أحداً في بلده من الرواة إلا ويكتب عنه ما تيسر من الأحاديث، وإن قلَّتْ، فقد قال بعضهم: ضيّع ورقة ولا تضيِّعَنَّ شيخاً.

قلت: ليس المراد تكثير الشيوخ بالصيت العاطل، وإنما المراد تحصيل الفائدة عند من كانت.

والأصل في الرحلة: ما رواه البيهقي في **المدخل**، والخطيب في **الجامع** عن عبد الله بن محمد بن عَقيل، عن جابر بن عبد الله قال: بلغني حديث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم لم أسمعه، فابتعتُ بعيراً فشددتُ عليه رحلي، وسِرتُ شهراً، حتى قدمت الشام،

Abdullah b. Üneys'e gidip onun kapı görevlisine dedim ki 'Ona, Câbir kapıda, de.' Geri dönüp 'Câbir b. Abdullah mı?' diye sordu, 'Evet' dedim. Bunun üzerine yeniden dönüp bunu ona söyledi. Elbisesini çiğneyerek bana doğru geldi. Kucaklaştık. Ona 'Bana, Allah Resûlün'den (*sav*) senin işitip de benim işitmediğim bir hadis naklettiğin ulaştı. Bunu işitmeden senin ya da kendimin öleceğinden endişe ettim' dedim. O da şöyle dedi: Allah Resûlü'nü (*sav*) şöyle buyururken işittim: 'Allah kulları -ya da insanları- çıplak, sünnetsiz ve bühm olarak haşreder.' Biz 'Bühm nedir?' diye sorunca şöyle devam etti: Yanlarında hiçbir şeyleri olmadan. Sonra Rableri onlara en uzaktakinin dahi yakındaki gibi işitebileceği bir sesle seslenip 'Benim Melik, benim Deyyân! Cehennemlik birinde -isterse bir tokat olsun- bir hakkı bulunan cennetlik birinin, ben onun hakkını ondan almadıkça cennete girmesi mümkün değildir' buyurur. Biz 'Allah'a çıplak, sünnetsiz ve yanımızda hiçbir şey olmaksızın geleceğimiz halde bu [hak ödeme] nasıl olacak?' dedik. 'İyiliklerle ve kötülüklerle' cevabını verdi."[1]

Beyhakî bu konuda Hz. Musa'nın Hızır'a yolculuk yapmasını da delil olarak kullanmıştır.[2] Bu hadise *Sahîh*'te geçmektedir.[3]

Yine [Beyhakî], Ayyâş b. Abbâs tarîkiyle Vâhib b. Abdullah el-Me'âfirî'nin şöyle dediğini nakleder:[4] Hz. Peygamber'in (*sav*) ashâbından ensârlı biri Mesleme b. Muhalled'e [ö. 62/682] geldi. Onu uyur buldu ve "Uyandırın!" dedi. "Uyanıncaya kadar beklesen ya?" denilince "Bunu yapamam" cevabını verdi. Bunun üzerine Mesleme'yi onun için uyandırdılar. Mesleme onu selamlayıp "Misafirim ol!" deyince adam "Olmaz. Ukbe b. Âmir'e ihtiyacım var, ona hemen birini yolla" cevabını verdi. O da Ukbe'ye birini gönderdi ve Ukbe geldi. Adam Ukbe'ye "Allah Resûlü'nü (*sav*) 'Bir müslümanın ayıbını örten kişi, diri diri toprağa gömülen bir kız çocuğunu kabrinden çıkarıp ona hayat vermiş gibidir' buyururken işittin mi?" diye sordu. Bunun üzerine Ukbe "Allah Resûlü'nü böyle buyururken işittim" dedi.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 225-6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 495.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 297-8.
3 Buhârî, Enbiyâ 29; Müslim, Fezâil 170.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 301; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 153, 150. Beyhakî rivayetinde ismi geçmeyen sahâbînin Ebû Eyyûb el-Ensârî olduğu Ahmed rivayetinden anlaşılmaktadır.

فأتيت عبد الله بن أُنيس، فقلت للبواب: قل له: جابر على الباب، فأتاه فقال: جابر بن عبد الله؟ فأتاني فقال لي، فقلت: نعم، فرجع فأخبره، فقام يطأ ثوبه حتى لقيني، فاعتنقني واعتنقتُه، فقلت: حديثٌ بلغني عنك سمعتَه من رسول الله صلى الله عليه وسلم في القِصاص، لم أسمعه، فخشيت أن تموت أو أموت قبل أن أسمعه، فقال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «يَحشُر الله العباد ـ أو قال: الناس ـ عُراةً غُرْلاً بُهْماً»، قلنا: ما بُهْماً؟ قال: «ليس معهم شيء، ثم يناديهم رُّبهم بصوتٍ يسمعه مَنْ بَعُدَ، كما يسمعه من قَرُب: أنا الملك، أنا الديّان، لا ينبغي لأحدٍ من أهل الجنة أن يدخل الجنة ولأحدٍ من أهل النار عنده مَظْلِمة حتى أُقِصَّه منه، حتى اللطمة»، قلنا: كيف وإنما نأتي الله عُراة غُرْلاً بُهماً؟ قال «بالحسنات والسيئات».

واستدل البيهقي أيضاً برحلة موسى إلى الخَضِر، وقصتُه في الصحيح.

ورَوى أيضاً من طريق عياش بن عباس، عن واهب بن عبد الله المَعافِري قال: قدم رجل من أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم من الأنصار على مَسْلَمة ابن مُخَلَّد، فألفاه نائماً، فقال: أيقظوه، قالوا: بل تنزل حتى يستيقظ، قال: لست فاعلاً، فأيقَظوا مَسلمة له، فرحّب به وقال: انزِل، قال: لا، حتى ترسل إلى عقبة بن عامر لحاجةٍ لي إليه، فأرسل إلى عقبة فأتاه، فقال: هل سمعتَ رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «من وجد مسلماً على عورة فستره، فكأنما أحيا موؤودة مِن قبرها»؟ فقال عقبة: قد سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول ذلك.

Abdullah b. Ahmed [ö. 290/903] "İlim tâlibinin, nezdinde ilim bulunan biriyle uzun süre birlikte olup ondan yazmasını mı, yoksa içerisinde ilim bulunan beldelere yolculuk yaparak oradaki hocalardan işitmesini mi uygun görürsün?" sorusunu babasına sorduğunda o şu cevabı vermişti: "Yolculuk yapıp Kûfelilerden, Basralılardan, Medînelilerden ve Mekkelilerden yazar. İnsanları arayıp onlardan ilmi dinler."[1]

İbn Maîn "Dört kişi var ki, onlardan isabetli davranış [rüşd] bekleme" deyip "Kendi beldesinde hadis yazıp hadis tahsili için yolculuk yapmayan kişi"yi de onlar içerisinde saymıştır.[2]

İbrahim b. Edhem [ö. 161/778{?}] şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Ashâbü'l-hadîs'in rıhleleri sayesinde bu ümmetten belaları defeder."[3]

Açgözlülük ve hırsın, kendisini hadisleri almada titiz davranmamaya itmesi sonucunda daha önce geçen tahammül şartlarından herhangi birini zayi etmemelidir. Zira semâ arzusu nihayetsiz, ilim talebine olan heves ise bitimsizdir. İlim, tartıya gelmesi mümkün olmayan denizler, tüketilemeyen madenler gibidir.[4]

Mervezî'nin [ö. 292/905] *Kitâbü'l-İlm*'de "İbn Şuayb b. el-Habhâb → amcası Salih b. Abdülkebîr → amcası Ebû Bekir İbn Şuayb" isnâdıyla yer verdiği bir habere göre Katâde şöyle demiştir: Şuayb b. el-Habhâb'a "Ebü'l-Âliye er-Riyâhî [ö. 90/709] senin yanına[5] geldi, sen ise ondan çok az hadis aldın ha!" dediğimde Şuayb şu cevabı verdi: "Kişilerden semâ etmiş olmak da [bir tür] rızıktır."

İlim tâlibinin ibadet, âdâb ve fezâil-i a'mâl konularına dair işittiği hadislerle amel etmesi gereklidir. Bu, hadisin zekatı ve ezberlenme sebebidir. Bişr el-Hâfî [ö. 227/841] şöyle demiştir: "Ashâbü'l-hadîs! Şu [ezberlediğiniz] hadislerin zekatını verin! [Hiç olmazsa] her 100 hadisin beşiyle amel edin!"[6]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *er-Rıhle*, s. 88.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 225.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 59.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 248.
5 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde "benim yanıma" ifadesi yer alıyorsa da M. Avvâme klasik kaynaklara istinaden tercümeye yansıtılan ifadeyi metne çekmiştir (*Tedrîb*, IV, 546, dp. 2) [çevirenin notu].
6 Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 117; a.mlf., *el-Câmi'*, I, 144.

وسأل عبد الله بن أحمد أباه عمن طلب العلم: تَرَى له أن يلزم رجلاً عنده علم، فيكتبَ عنه، أو ترى له أن يرحل إلى المواضع التي فيها العلم، فيسمعَ منهم؟ قال: يرحلُ يكتبُ عن الكوفيين، والبصريين، وأهل المدينة، ومكة، يُشَامُّ الناس يسمعه منهم.

وقال ابن معين: «أربعة لا تُؤْنِس منهم رشداً»، وذكر منهم: «رجلاً يكتب في بلده ولا يرحل في طلب الحديث».

وقال إبراهيم بن أدهم: إن الله يدفع البلاء عن هذه الأمة برحلة أصحاب الحديث.

ولا يحملنَّه الشَّرَه والحرص **على التساهل في التحمل، فيخلَّ بشيء من شروطه** السابقة، فإن شهوة السماع لا تنتهي، ونَهْمة الطلب لا تنقضي، والعلم كالبحار التي يتعذَّر كيلُها، والمعادنِ التي لا ينقطع نَيلها.

أخرج المروزي في **كتاب العلم**، قال: حدثنا ابن شعيب بن الحَبْحاب، حدثني عمّي صالح بن عبد الكبير، حدثني عمّي أبو بكر بن شعيب، عن قتادة قال: قلت لشعيب بن الحبْحاب: نزل عليك أبو العالية الرِّياحي، فأقللتَ عنه الحديث! فقال شعيب: السماع من الرجال أرزاق.

وينبغي أن يستعمل ما يسمعه من أحاديث العبادات والآداب وفضائل الأعمال **فذلك زكاة الحديث، وسبب حفظه** فقد قال بشرٌ الحافي: يا أصحاب الحديث: أدُّوا زكاة هذا الحديث، اِعمَلوا من كل مئتيْ حديث بخمسة أحاديث.

Amr b. Kays el-Mülâî [ö. 146/763] şöyle demiştir: "Sana bir haber ulaştığında, onunla hiç olmazsa bir kere amel et ki onun ehli olasın."[1]

Vekî' "Hadisi ezberlemek istediğinde [bir kere de olsa] onunla amel et" demiştir.[2]

İbrahim b. İsmail b. Mücemma' şöyle demiştir: "Hadisi ezberlemek için onunla amel etmekten yardım alırdık."[3]

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Yazdığım her hadisle mutlaka amel ettim. Hatta Hz. Peygamber'in (*sav*) hacamat yapıp Ebû Taybe'ye bir dinar verdiği bilgisi bana ulaştığında hacamat yaptım ve hacamatçıya bir dinar verdim."[4]

Fasl:

İlim tâlibinin hocasını ve kendisinden hadis işittiği kimseyi tazim etmesi gereklidir. Çünkü bu, ilmin yüceltilmesi ve ondan istifade edilmesi kabilinden bir tavırdır. Mugîre [b. Miksem] [ö. 136/753] şöyle demiştir: "İbrahim [en-Nehaî]'ye, tıpkı emire olduğu gibi hürmet ederdik."[5]

Buhârî "Muhaddislere Yahya b. Maîn'den daha fazla hürmet eden birini görmedim" demiştir.[6]

Beyhakî'nin Ebû Hüreyre'den merfû' olarak nakledip zayıf kabul ettiği ve hakkında "Doğrusu bu sözün Ömer'e ait olduğudur" dediği bir rivayete göre Hz. Peygamber "Kendisinden ilim öğrendiğiniz kimselere karşı mütevazı olun" buyurmuştur.[7]

[Beyhakî] bu konuyla ilgili olarak Ubâde b. es-Sâmit'ten merfû' olarak nakledilen şu rivayete de yer verir: "Büyüklerimize hürmet etmeyen, küçüklerimize merhametle davranmayan, âlimlerimizin kadr u kıymetini bilmeyen bizden değildir." Bu rivayeti Ahmed ve daha başkaları da nakletmiştir.[8]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 144. Anlamlı bir ifade için, ana kaynakta ve bazı *Tedrîb* nüshalarında geçen "hayr" kelimesi yerine M. Avvâme'nin bazı yazmalara nispet ettiği (*Tedrîb*, IV, 547, dp. 1) "haber" kelimesi tercümeye yansıtılmıştır [çevirenin notu].

2 İbn Abdülber, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, 1286. Köşeli parantezdeki ziyâde Lahhâm neşrinde yer alır (*Tedrîb*, II, 31) [çevirenin notu].

3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 259; a.mlf., *İktizâ*, s. 211.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 144; İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü Ahmed*, s. 176.

5 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 16.

6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 183.

7 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 200; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 350; Beyhakî, *el-Medhal*, II, 794.

8 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 807; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 323.

وقال عمرو بن قيس المُلاَئي: إذا بلغك شيء من الخبر فاعملْ به ولو مرةً، تكن من أهله.

وقال وكيع: إذا أردت أن تحفظ الحديث فاعمل به.

وقال إبراهيم بن إسماعيل بن مجمّع: كنا نستعين على حفظ الحديث بالعمل به.

وقال أحمد بن حنبل: ما كتبت حديثاً إلا وقد عملت به، حتى مرّ بي أن النبي صلى الله عليه وسلم احتجم، وأعطى أبا طيبة ديناراً، فاحتجمتُ وأعطيت الحجام ديناراً.

فصل:

وينبغي للطالب أن يعظِّم شيخه ومن يَسمع منه، فذلك من إجلال العلم وأسباب الانتفاع به، وقد قال المغيرة: كنا نهابُ إبراهيم كما نهاب الأمير.

وقال البخاري: ما رأيت أحداً أوقرَ للمحدثين من يحيى بن معين.

وفي الحديث: «تواضعوا لمن تَعَلّمون منه»، رواه البيهقي مرفوعاً من حديث أبي هريرة وضعفه، وقال: الصحيح وقفه على عمر.

وأَورد في الباب حديث عبادة بن الصامت مرفوعاً: «ليس منا من لم يُجِلَّ كبيرنا، ويرحمْ صغيرنا، ويعرفْ لعالمنا»، رواه أحمد وغيره.

[Beyhakî] isnâdlı olarak İbn Abbâs'ın şöyle dediğini nakleder: "Allah Resûlü'nün (*sav*) tüm ilmini ensarın şu kabilesinde buldum. Onlardan birinin kapısına gider ve onun kapısında uyuklardım. Eğer onun yanına girmek için izin isteseydim, Allah Resûlü'ne (*sav*) olan yakınlığımdan dolayı bana kesinlikle izin verilirdi. Ancak ben böyle yaparak o kişinin gönlünü hoş etmeyi isterdim."[1]

Yine [Beyhakî] isnâdlı olarak Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın şöyle dediğini nakleder: "Allah Teâlâ'nın '*Sen yanlarına çıkıncaya kadar bekleselerdi kendileri için daha hayırlı olurdu*' âyetinden[2] dolayı hiçbir muhaddisin kapısını çalmadım."[3]

İlim tâlibi, hocasının seçkinliğine ve diğer muhaddislere tercih edilecek nitelikte olduğuna inanmalıdır. Halîlî *el-İrşâd*'da Kadı Ebû Yusuf'un şöyle dediğini nakletmiştir: "Selefin 'Hocasının [kıymetini] bilmeyen felah bulmaz' dediğini işittim."[4]

Hocasının hoşnutluğunu kovalamalı, öfkesinden sakınmalı, hocasını bıktıracak şekilde taleplerini sıralamamalı, aksine onun kendisine naklettikleri ile yetinmelidir.

Çünkü bıktırma anlayışı zora sokar, ahlakı bozar, huyu değiştirir. İsmail b. Ebû Hâlid [ö. 146/763] ahlak bakımından insanların en iyisiydi. Fakat onu o kadar zorladılar ki, huyu değişti [yani insanlara sert davranır oldu].[5]

Bize rivayet edildiğine göre İbn Sîrîn tam ayağa kalkacakken adamın biri ona bir hadis sormuş, bunun üzerine o şöyle demiştir:

"Eğer beni, takat getiremeyeceğim bir şeye zorlarsan
Hoşuna giden huylarım artık hoşuna gitmeyecektir!"[6]

İbnü's-Salâh "Bu yapan kimsenin faydadan mahrum olmasından korkulur" deyip sözlerine şöyle devam etmiştir:[7] "Bize Zührî'den rivayet edildiğine göre o 'Meclis uzadığında şeytana oradan pay çıkar' demiştir."

1 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 811; Fesevî, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, I, 540.
2 el-Hücurât 49/5.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 812; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 158.
4 Halîlî, *el-İrşâd*, II, 570.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 218.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 215.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 224.

وأَسندَ عن ابن عباس قال: وجدتُ عامةَ علم رسول الله صلى الله عليه وسلم عند هذا الحيّ من الأنصار، فإنْ كنتُ لآتي بابَ أحدِهم فأَقيلَ ببابه، ولو شئتُ أن يُؤذَن لي عليه لأُذِن لي، لقرابتي من رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكنْ كنت أبتغي بذلك طِيبَ نفسه.

وأسند عن أبي عبيد القاسم بن سلاّم قال: ما دَقَقْت على محدِّث بابه قطُّ، لقول الله تعالى: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ [الحجرات: ٥].

ويعتقدَ جلالةَ شيخه ورجحانَه على غيره، فقد روى الخليلي في **الإرشاد** عن أبي يوسف القاضي قال: سمعت السلف يقولون: من لا يعرِف لأستاذه لا يفلح.

ويتحرّى رضاه ويحذَر سخطه **ولا يطوِّل عليه بحيثُ يُضْجِره**، بل يقنع بما يحدثه به.

فإن الإضجار يغيِّر الأفهام، ويفسد الأخلاق، ويُحِيل الطباع، وقد كان إسماعيل بن أبي خالد من أحسن الناس خُلُقاً، فلم يزالوا به حتى ساء خُلُقه.

وروِّينا عن ابن سيرين أنه سأله رجلٌ عن حديث، وقد أراد أن يقوم، فقال:

إنك إنْ كلَّفتَني ما لم أُطِق   ساءك ما سرَّك مني من خُلُق

قال ابن الصلاح: ويُخْشَى على فاعل ذلك أن يحرم الانتفاع. قال: وروينا عن الزهري أنه قال: إذا طال المجلس كان للشيطان فيه نصيب.

Karşısına çıkan meselelerde, meşguliyetlerinde ve meşguliyetinin mahiyeti hakkında hocası ile istişare etmelidir. Hocaya düşen ise bu konularda ona tavsiyede bulunmaktır.

Onun yani ilim tâlibinin, bir hocanın semâını elde ettiğinde ilim tâlibi olan diğer kimseleri de hocaya yönlendirmesi gereklidir. Bunu onlardan gizlemesi, içerisine ancak câhil öğrencilerin düştüğü bir kusurdur. Böyle bir şeyi gizleyen kimsenin [elde ettiği ilimden] faydalanamamasından endişe edilir. Çünkü hadisin başka kimselere iletilmesi, Mâlik'in dediği gibi[1] onun bereketindendir.

Hadis, yaygınlaştırılmakla bereketlenir [*bi-neşrihî yenmâ*]. İbn Maîn şöyle demiştir:[2] "Hadis konusunda cimrilik edip insanların semâını engelleyen kimse iflah olmaz." İshak b. Râhûye de aynı kanaattedir.[3]

İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir:[4] "İlmini sunma konusunda cimrilik eden kişi şu üç şeyden biriyle imtihan edilir: Ya ölür ve böylece ilmi gider ya unutur ya da sultana tâbi olur [yani bağımsızlığını kaybeder]."

Hatîb, İbn Abbâs'tan merfû' olarak gelen şu haberi isnâdıyla nakleder: "Kardeşlerim! İlim konusunda birbirinize karşı samimi olun. Hiçbiriniz bir diğerinden ilmi gizlemesin. Çünkü kişinin ilmi konusunda hainliği, malı konusundaki hainliğinden daha ağır bir suçtur."[5]

Hatîb şöyle demiştir: "Ehil olmayan ya da kendisine doğrusu söylendiğinde bunu kabul etmeyen kimseden ve benzerlerinden ilmi gizlemek haram değildir. Ulemâdan ilmi gizleme bağlamında nakledilen haberler bu duruma hamledilmelidir."[6]

Halîl, Ebû Ubeyde [Ma'mer b. el-Müsennâ]'ya [ö. 209/824 {?}] şöyle demiştir: "Kendini beğenenin hatasına cevap verme! Senden hem ilim alır hem de seni bu yüzden düşman beller."[7]

---

1 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 770.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 240.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 770.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 324.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 149; a.mlf., *Târîh*, VII, 377.
6 M. Avvâme, Süyûtî'nin aslında Irâkî'ye ait olan ifadeleri hata ile Hatîb'e nispet ettiğini belirtir (*Tedrîb*, IV, 555, dp. 1) [çevirenin notu].
7 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 154.

وَلْيستشِرْه في أموره التي تَعرِض له **و** في **ما يَشتغلُ فيه، وكيفية اشتغاله** وعلى الشيخ نُصْحه في ذلك.

وينبغي له أي: للطالب **إذا ظَفِر بسماعٍ** لشيخ **أن يرشد إليه غيره** من الطلبة، **فإن كتمانه** عنهم **لؤمٌ يقع فيه جهلةُ الطلبة، فيُخافُ على كاتمه عدم الانتفاع، فإن من بركة الحديث إفادتَه** كما قال مالك.

وبنَشْره يَنْمَى، وقال ابن معين: من بَخِل بالحديث وكَتَم على الناس سماعَهم لم يفلح، وكذا قال إسحاق بن راهُويه.

وقال ابن المبارك: من بخل بالعلم ابتُلِي بثلاث: إما أن يموت فيذهبَ علمه، أو يَنسى، أو يتبع السلطان.

وروى الخطيب في ذلك بسنده عن ابن عباس رفعه: «إخواني تَنَاصحوا في العلم، ولا يكتم بعضكم بعضاً، فإن خيانة الرجل في علمه أشدُّ من خيانته في ماله».

قال الخطيب: ولا يَحْرُم الكتم عمن ليس بأهل، أو لا يقبل الصوابَ إذا أُرشِد إليه، أو نحو ذلك، وعلى ذلك يحمل ما نقل عن الأئمة من الكتم.

وقد قال الخليل لأبي عُبيدة: لا تردّنَّ على مُعجَب خطأً، فيستفيدَ منك علماً ويتَّخِذَك به عدوّاً.

İlim tâlibi utanma duygusu ya da kibrin, kendisini tahsil konusunda tam anlamıyla gayret göstermekten ve neseb, yaş ya da daha başka bir açıdan kendisinden alt mertebede bulunan birisinden ilim almaktan alıkoymasından tamamıyla sakınmalıdır. Buhârî, Mücâhid'in şöyle dediğini nakletmiştir:[1] "Utanan da ilmi elde edemez büyüklük taslayan da!"

Ömer b. el-Hattâb "Yüzü yumuşak olanın ilmi de zayıf olur" demiştir.[2]

Hz. Âişe şöyle demiştir:[3] "Ensâr kadınları ne iyidir! Utanma duygusu onların dinde derinleşmelerini engellemedi."

Vekî' şöyle demiştir:[4] "Ashâbü'l-hadîsten olan biri, kendisinden üstte, kendisinin dengi ve kendisinden alt seviyede olanlardan [hadis] yazmadıkça ilme erişemez."

İbnü'l-Mübârek, mertebe bakımından kendisinden daha alt seviyede olanlardan hadis yazardı. Kendisine bu durum sorulduğunda şöyle demiştir:[5] "Bende olmayıp onun hadisleri içerisinde yer alan bir ifade benim kurtuluşum olabilir."

Beyhakî, Asmaî'nin şöyle dediğini nakletmiştir:[6] "İlim öğrenmenin zilletine bir vakit katlanamayan kimse, ilanihaye cehalet zilletinde kalır."

Yine [Beyhakî]'nin naklettiğine göre Hz. Ömer şöyle demiştir:[7] "İlmi üç şey için öğrenme! Üç şeyden dolayı da terk etme. Tartışmak, gösterişte bulunmak ve büyüklenmek için ilim öğrenme. Utangaçlık edip istemekten çekinerek, önemsemeyerek ve cahilliğe rıza göstererek ilmi terk etme."

İlim tâlibi hocasının kaprislerine sabretmeli, dikkatini önemli olan şeylere teksif etmeli, vaktini sırf çokça hocadan nakilde bulunan biri olarak anılmak ve bununla şöhret bulmak için hoca sayısını artırmakla zayi etmemelidir. Çünkü böyle tavır sergilemenin faydası yoktur. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[8] "Ebû Hâtim'in 'Yazacağında ne var ne yok topla; rivayet edeceğinde iyice araştır!'[9] şeklindeki sözü bu kapsama girmez."

1 Buhârî, İlm 50 (muallak olarak).
2 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 700.
3 Buhârî, İlm 50 (muallak olarak); Müslim, Hayz 61.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 216.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 219-20. Hatîb'deki ve Irâkî'nin *Elfiyye*'sindeki ifade Ebû Zür'a er-Râzî'ye aitse de bazı nüshaları istisna edilecek olursa ifade *Tedrîb* nüshalarında İbnü'l-Mübârek'e nispet edilmiştir (*Tedrîb* [M. Avvâme], IV, 557, dp. 1) [çevirenin notu].
6 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 698.
7 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 702-3.
8 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 225.
9 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 220.

وليحذرْ كلَّ الحذر من أن يمنعه الحياء والكِبْر من السعي التامّ في التحصيل، وأخذِ العلم ممن دونه في نَسَب، أو سنّ، أو غيره فقد ذكر البخاري عن مجاهد قال: لا ينالُ العلم مستحيي ولا مستكبِر.

وقال عمر بن الخطاب: من رَقّ وجهه رقّ علمه.

وقالت عائشة: نعم النساءُ نساءُ الأنصار، لم يكنْ يمنعُهنّ الحياءُ أن يتفقهنَّ في الدين.

وقال وكيع: لا ينبُل الرجل من أصحاب الحديث حتى يكتب عمن هو فوقَه، وعمن هو مثلُه، وعمن هو دونَه.

وكان ابن المبارك يكتب عمن هو دونه، فقيل له، فقال: لعل الكلمة التي فيها نَجَاتي لم تقع لي.

وروى البيهقي عن الأصمعي قال: من لم يحتملْ ذلَّ التعليم ساعةً، بقيَ في ذلّ الجهل أبداً.

وروى أيضاً عن عمر قال: لا تتعلمِ العلم لثلاث، ولا تتركْه لثلاث، لا تتعلمْ لتُماريَ به، ولا تُرائي به، ولا تُباهي به، ولا تتركْه حياءً من طلبه، ولا زَهادةً فيه، ولا رضاً بجهالة.

وليصبرْ على جَفَاء شيخه، وليعتنِ بالمهم، ولا يضيّع وقته في الاستكثار من الشيوخ لمجرَّد اسم الكثرة وصِيتها، فإن ذلك شيء لا طائلَ تحته، قال ابن الصلاح: وليس من ذلك قول أبي حاتم: إذا كتبتَ فقمِّشْ، وإذا حدثتَ ففتِّش.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Sanki o şunu kastetmiştir: İşittiğin faydalı şeyi herkesten yaz. 'Acaba hadisi alınmaya layık biri mi?' diye araştırarak bunu erteleme. Çünkü bu rivayet onun ölümü ya da yolculuğu gibi bir sebepten dolayı kaybolabilir. Hadisi nakletme ya da onunla amel etme zamanı geldiğinde ise onu iyice araştır. Muhtemelen o, her şeyin yazılmasını, seçime gidilmemesini ya da tahammül esnasında hocanın yanında bulunan her şeyin tam olarak elde edilmesini, inceleme faaliyetinin ise rivayet ederken olacağını kastetmiştir."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Muhaddis, hadisin farklı tarîklerine ulaşmayı ve ilgili rivayetleri derlemeyi hedefler de bundan dolayı hoca sayısı çoğalırsa bunda herhangi bir beis yoktur. Nitekim Ebû Hâtim 'Hadisi 60 tarîkten yazmazsak [durumunu] tam anlamıyla kavrayamazdık' demiştir."

Kitap ya da cüzde kendisine ulaşan şeyleri tam olarak yazmalı ve dinlemeli, herhangi bir seçme yapmamalıdır. Çünkü daha sonra seçmemiş olduğu kısımdaki bir rivayete ihtiyaç duyabilir ve pişman olur. İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir:[2] "Hangi âlimin rivayetlerini alırken seçme yaptıysam mutlaka pişman oldum." Yine o "Seçme yapan kimseden hayır gelmez" demiştir.[3]

İbn Maîn şöyle demiştir:[4] "Seçme yapan pişman olur; nüshaları [tam olarak] alan kimse ise pişman olmaz."

Hocanın çok rivayeti bulunan ve rivayet etme hususunda zor biri olması ya da ilim tâlibinin uzun süre orada kalma imkânı bulunmayan bir yolcu olması nedeniyle buna yani seçme yapmaya ihtiyaç duyarsa, bizatihi kendisi bu işle uğraşır ve hocanın âli isnâdlarını, tekrar eden rivayetlerin[den birin]i ve daha başka kimselerde bulamayacağı rivayetlerini seçer.

Bilgisinin eksikliği nedeniyle bunu yapamayacak durumda ise bu hususta hâfız birinden yardım ister. İbnü's-Salâh şöyle demiştir: "Seçilen hadislerin isnâdının baş tarafı için nüshaya geniş kırmızı bir hatla ya da uzun bir sad ya da tı harfi gibi bir şeyle işaret koyar."[5]

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 300.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 156.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 187.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 187 (buradaki ifade "sâhibü'l-meşc" şeklindedir).
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 225-6 (özetle).

قال العراقي: كأنه أراد: اكتب الفائدة ممن سمعتَها، ولا تؤخر حتى تنظر: هل هو أهلٌ للأخذ عنه أم لا؟ فربما فات ذلك بموته، أو سفره، أو غير ذلك، فإذا كان وقتُ الرواية أو العمل ففتشْ حينئذ، ويَحتمل أنه أراد استيعابَ الكتاب، وتَرْك انتخابه، أو استيعابَ ما عند الشيخ وقت التحمل، ويكونُ النظر فيه حال الرواية.

قال: وقد يكون قصدُ المحدث تكثيرَ طُرُق الحديث وجمعَ أطرافه، فيكثُر بذلك شيوخه ولا بأس به، فقد قال أبو حاتم: لو لم نكتب الحديث من ستينَ وجهاً ما عَقَلْناه.

وليكتبْ وليسمعْ ما يقع له من كتاب أو جزء بكماله ولا ينتخب فربما احتاج بعد ذلك إلى رواية شيء منه لم يكن فيما انتخبه، فيندم، وقد قال ابن المبارك: ما انتخبت على عالم قط إلا ندمت، وقال: ما جاء من مُنْتَقٍ خير قطُّ.

وقال ابن معين: صاحب الانتخاب يندم، وصاحب النُّسخ لا يندم.

فإن احتاج إليه أي: إلى الانتخاب لكونِ الشيخ مكثراً، وفي الرواية عِسراً، أو كونِ الطالب غريباً لا يمكنه طول الإقامة: **تولاّه بنفسه** وانتخب عواليه، وما تكرر من رواياته، وما لا يجده عند غيره.

فإن قَصُر عنه لقلّة معرفته **استعان** عليه **بحافظٍ**. قال ابن الصلاح: ويُعلِّم في الأصل على أول إسناد الأحاديث المنتخبة بخطّ عريض أحمر، أو بصادٍ ممدودة، أو بطاء ممدودة، أو نحو ذلك.

Faydası şudur: Bunu karşılaştırma için ya da alt nüshanın kaybolması ihtimalinden dolayı yapar ki daha sonra asıl nüshaya müracaat edilebilsin.[1]

Fasl:

İlim tâlibinin hadisi sadece semâ etmek ve yazmakla yetinip onu öğrenmeyi ve anlamayı bırakması doğru değildir. Böyle yaparsa hiçbir şey elde edemeden kendini yorar ve Ehl-i hadîs içerisinde sayılma imkânını yitirir. Nitekim Ebû Âsım en-Nebîl şöyle demiştir: "Hadiste dirâyet sahibi olmadan elde edilen öncülük, basit bir öncülüktür."[2]

Hatîb [bu naklin ardından] şöyle demiştir:[3] "Bu tip bir öncülük, hadis tâliplerinin sırf yaşının büyüklüğünden dolayı semâ etmek için bir râvinin başına üşüşmeleridir."

[Yine Hatîb şöyle demiştir:] "Hadis tâlibi hadisleri anlama ve bilmesiyle temayüz ettiğinde, henüz gençliğinde bunun bereketini süratle görür."[4]

İlim tâlibi, hadisin sahîhliğini, hasenliğini, zayıflığını, fıkhını, anlamlarını, [kelimelerin] sözlük bilgisini, i'râbını, râvilerinin isimlerini derinlemesine bilmeli, isimlerden problemli olanı hem hâfızasında hem yazılı olarak tam kaydetmeye özen göstermeli, semâ, zabt, anlayış ve bilgi bakımından *Sahîhayn*'ı öncelemeli,[5] sonra Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî'nin *Sünen*'lerini, sonra İbn Huzeyme ve İbn Hibbân'ın eserlerini, sonra da Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sını dikkate almalıdır. Bu kitaba ileri derecede özne göstermelidir. Çünkü konusunda onun bir benzeri tasnif edilmemiştir.[6] Sonra ihtiyacı nispetinde müsned ve câmi' türü eserlere başvurmalıdır. Müsnedlerin en önemlisi Ahmed'in *el-Müsned*'idir, onu daha başka müsnedler takip eder.

Câmi' türü eserlerin en önemlisi *el-Muvatta*'dır. Sonra İbn Cüreyc, İbn Ebû Arûbe, Saîd b. Mansûr [ö. 227/842], Abdürrezzâk, İbn Ebû Şeybe'nin eserleri gibi ahkâm konusunda tasnif edilmiş diğer eserler gelir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 302.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 253.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 181.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 181.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 185 vd.
6 Beyhakî'nin eserinin bu tarzda övülmesine mukabil Tahâvî'nin *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*'ının anılmayışı mezhebî bir temayülü yansıtıyor olsa gerektir [Çevirenin notu].

وفائدته: لأجل المعارضة، أو لاحتمال ذهاب الفرع، فيرجع إليه.

فصل:

ولا ينبغي للطالب أن يقتصر من الحديث على سماعه وكَتْبه دون معرفته وفهمه، فيكون قد أتعب نفسَه من غير أن يظفر بطائل، ولا حصولٍ في عِداد أهل الحديث، وقد قال أبو عاصم النبيل: الرياسةُ في الحديث بلا درايةٍ رياسةٌ نَذْلة.

قال الخطيب: هي اجتماع الطلبة على الراوي للسماع عند علوّ سِنّه.

فإذا تميز الطالب بفهم الحديث ومعرفته، تعجّل بركة ذلك في شبيته.

فليتعرف صحته وحُسنه وضعفه، وفقهه ومعانيَه، ولغته وإعرابه، وأسماء رجاله، محقِّقاً كلَّ ذلك، معتنياً بإتقان مشكِلها حفظاً وكتابة، مقدِّماً في السماع والضبط والتفهُّم والمعرفة الصحيحين، ثم سنن أبي داود، والترمذي، والنسائي، وابن خزيمة، وابن حبان، ثم السنن الكبرى للبيهقي، ولْيحرِص عليه فلم يصنَّف في بابه مثلُه، ثم ما تَمَسُّ الحاجة إليه من المسانيد والجوامع، فأَهمُّ المسانيد: مسند أحمد، و يليه سائر المسانيد غيرِه.

وأهم الجوامع: **الموطأ**، ثم سائر الكتب المصنفة في الأحكام، ككتاب: ابن جريج، وابن أبي عَروبة، وسعيد بن منصور، وعبد الرزاق، وابن أبي شيبة، وغيرهم.

Daha sonra onun yani Ahmed'in kitabı ve Dârekutnî'nin eseri gibi ilel türü kitaplar gelir. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'i ve İbn Ebû Hayseme'nin *Târîh*'i râvi isimleri konusundaki kitaplardandır. İbn Ebû Hâtim'in kitabı da cerh-ta'dîl ile ilgilidir.

Sonra isimlerin zabtına dair yazılan eserlerden İbn Mâkûlâ'nın [ö. 475/1082'den sonra] kitabı gelir.

İlim tâlibi garîbü'l-hadîs sahasındaki kitaplara ve hadis şerhi kitaplarına özen göstermelidir.

İtkân, müşkil bir isim ya da garîb bir kelimeyle karşılaştığında onu araştırıp iyice belleyecek şekilde onun tabiatı olmalıdır. Nitekim İbn Mehdî "Hıfz, itkândır" demiştir.[1]

Ezberlerini müzâkere etmeli, konunun uzmanları ile karşılıklı değerlendirme yapmalıdır. Çünkü müzâkere ilmin devamlılığına yardımcı olur.

Ali b. Ebû Tâlib şöyle demiştir:[2] "Hadisi müzâkere edin. Eğer böyle yapmazsanız ortadan kalkar."

İbn Mes'ûd "Hadisleri müzâkere edin. Zira onların yaşaması müzâkere edilmelerine bağlıdır" demiştir.[3]

İbn Abbâs şöyle der:[4] "Bir saat ilim müzâkeresi yapmak, geceyi ihyâ etmekten hayırlıdır."

Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir:[5] "Hadis müzâkeresi Kur'ân kıraatından faziletlidir."

Zührî şöyle demiştir: "İlmin afeti, unutma ve müzâkere azlığıdır." Bu iki rivayeti Beyhakî *el-Medhal*'de zikretmiştir.[6]

İlim tâlibinin hadis ezberi az az tedricen olmalıdır. Nitekim *Sahîh*'te "Takat getirebileceğiniz amellere tâlip olun" buyrulur.[7] Zührî şöyle demiştir: "İlmin tamamına tâlip olan onu tamamen yitirir. İlim bir hadis, iki hadis [tarzında birikerek] elde edilir."[8]

---

1 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 424; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 35-6.
2 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 343; Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 239; Beyhakî, *el-Medhal*, II, 706.
3 Dârimî, Mukaddime 51; Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 546.
4 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 721.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 723.
6 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 710.
7 Rivayet hem Buhârî (Libâs 42) hem Müslim'de (Sıyâm 177) yer alır.
8 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 232.

ثم من كُتب العلل: كتابه أي: أحمد، وكتاب الدارقطني، ومن كُتب الأسماء: تاريخ البخاري الكبير، و تاريخ ابن أبي خيثمة، وكتاب ابن أبي حاتم في الجرح والتعديل.

ومن كُتب ضبط الأسماء: كتاب ابن ماكُولا .

وليعتن بكُتب غريب الحديث، وكُتب شروحِه أي: الحديثِ.

وليكن الإتقان من شأنه بأنْ يكون كلما مرّ به اسمٌ مشكل، أو كلمةٌ غريبة بحث عنها وأودعها قلبه، وقد قال ابن مهدي: الحفظ الإتقان.

وليذاكِر بمحفوظه، ويُباحِث أهل المعرفة فإن المذاكرة تعين على دوامه.

قال علي بن أبي طالب: تذاكَرُوا هذا الحديث، إن لا تفعلوا يَدْرُس.

وقال ابن مسعود: تذاكروا الحديث، فإن حياته مذاكرته.

وقال ابن عباس: مذاكرة العلم ساعةً، خير من إحياء ليلة.

وقال أبو سعيد الخدري: مذاكرة الحديث أفضل من قراءة القرآن.

وقال الزهري: آفة العلم: النسيانُ، وقلّةُ المذاكرة، رواهما البيهقي في **المدخل**.

وليكُن حفظه له بالتدريج قليلاً قليلاً، ففي **الصحيح**: «خذوا من الأعمال ما تطيقون»، وقال الزهري: من طلب العلم جملة فاته جملةً، وإنما يُدرَك العلمُ: حديثٌ وحديثان.

Fasl:

Hadis ilmine ehliyet kesbettiğinde hemen [hadisleri muteber kitaplardan senedleriyle] nakletmekle [*tahrîc*] ve tasnifle meşgul olmalıdır. Hadis şerhi ve müşkillerinin tam olarak ve net bir şekilde açıklanması konusunda tasnif yapmaya özen göstermelidir. Bunları yapmayıp da hadis ilminde uzman olan çok az kişi vardır.

Hatîb şöyle demiştir:[1] "Sadece, hadislerin farklı olanlarını cem edebilen, ayrı ayrı görünenleri te'lif edip onları yan yana getiren ve (konularına göre derleyip türlerine göre tertip etmekle meşgul olan) kimse hadis ilminde derinleşebilir, onun inceliklerine vâkıf olabilir ve onun gizli kalmış faydalarını ortaya çıkarabilir. Bunlar nefsi kuvvetlendiren, hâfızayı sâbit kadem kılan, kalbi bileyen, tabiatı güçlendiren, söz becerisini geliştiren, ifade yeteneğini güzelleştiren, girift noktaları açıklığa kavuşturan, karışık görünen meseleleri tavzih eden, aynı zamanda iyi bir surette anılmayı temin eden, ilânihaye kişinin adını yaşatan hususlardır. Nitekim şair şöyle demiştir:

Bir topluluk ölür de ilim ihyâ eder namlarını, cehâlet ise ekler ölülere yeni mevtâları."

[Hatîb] şöyle demiştir:[2] "Hocalarımızdan biri 'Fayda arayan istinsâh kalemini kırıp tahrîc kalemini alsın' derdi."

Musannif [Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle demiştir:[3] "Tasnif sayesinde ilimlerin hakikatlerine ve inceliklerine muttali olunur. Kişinin ayakları tasnif sayesinde yere basar. Çünkü tasnif kişiyi çokça araştırmaya, mütalaa ve inceleme yapmaya, farklı kaynaklara başvurmaya, imamların konu hakkındaki farklı ve ortak kanaatlerine, açık ve müşkil olana, sahîh ve zayıf olana, önemli ve önemsiz olana, başkasından itiraz gelmeyecek hususlara muttali olmaya zorlar. Muhakkik bir âlim bu sayede müçtehit vasfını elde eder."

Rebî' "Şâfiî'yi tasnife gösterdiği özenden dolayı gündüzleri yemek yerken, geceleri uyurken görmedim" demiştir.[4]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 280.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 282.
3 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 29.
4 Beyhakî, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, I, 237.

فصل:

وليشتغلْ بالتخريج والتصنيف إذا تأهَّل له مبادراً إليه، **وليعتَنِ بِالتصنيف في شرحه وبيان مشكله متقناً واضحاً، فقلَّما يَمْهَرُ في علم الحديث من لم يفعل هذا.**

قال الخطيب: لا يتمهَّرُ في الحديث ويقفُ على غوامضه، ويَستبين الخفيّ من فوائده إلا من جمع متفرِّقه، وألَّف متشَتته، وضمّ بعضه إلى بعض، [واشتغل بتصنيف أبوابه، وترتيب أصنافه]، فإن ذلك مما يقوّي النفس، ويثبِّت الحفظ، ويُذْكي القلب، ويَشْحَذ الطبع، ويبسُط اللسان، ويجيدُ البيان، ويكشِف المشتبه، ويوضِّح الملتبس، ويُكْسِب أيضاً جميل الذِّكْر، ويخلِّده إلى آخر الدهر، كما قال الشاعر:

يموتُ قوم فيحيي العلمُ ذكْرَهُمُ ... والجهلُ يُلحق أمواتاً بأمواتِ

قال: وكان بعض شيوخنا يقول: من أراد الفائدة فليكسِرْ قلم النَّسْخ، وليأخذ قلم التخريج.

وقال المصنف في **شرح المهذَّب**: بالتصنيفِ يُطَّلع على حقائق العلوم ودقائقه، ويثبُتُ معه، لأنه يضطره إلى كثرة التفتيش والمطالعة، والتحقيق والمراجعة، والاطلاع على مختلِف كلام الأئمة، ومتَّفِقه وَوَاضحه من مشكله، وصحيحه من ضعيفه، وجَزْله من ركيكه، وما لا اعتراض فيه من غيره، وبه يتَّصف المحقق بصفة المجتهد.

قال الربيع: لم أر الشافعي آكلاً بنهَار ولا نائماً بليل، لاهتمامه بالتصنيف.

Ulemâ hadis tasnifi ve derlemesi konusunda iki yöntem takip eder: Bunların en iyisi, hadislerin *Kütüb-i Sitte* ve benzerlerinde olduğu gibi ya da Beyhakî'nin *Şuabü'l-îmân*'ı ve *el-Ba's ve'n-Nüşûr*'unda olduğu gibi fıkhî konulara göre tasnif edilmesidir. Bu yöntemde kişi, her bir bâbda o konuda vârid olup kendisine gelen ve olumlu ya da olumsuz bir hükme delâlet eden hadisleri zikreder. Uygun olan sadece sahîh ya da hasen hadislerle yetinmesidir. Eğer daha geniş çaplı bir derleme yapacaksa zayıf hadisin illetini açıklamalıdır.

İkinci yöntem: Her bir [sahâbînin] müsnedini ayrı olacak şekilde müsned tarzında tasnif etmektir. Dârekutnî "İlk müsned yazarı Nuaym b. Hammâd'dır [ö. 228/843]" demiştir. Hatîb [bu naklin akabinde] şöyle der: "Esed b. Musa [ö. 212/827] da bir müsned tasnif etmiştir ve o yaşça Nuaym'dan daha büyük, semâ bakımından ondan daha öncelikli idi. Belki de Nuaym müsnedi erken dönemde tasnif ettiği için onu geçmiştir."[1]

Hâkim şöyle demiştir: "İslâm [dünyasında] terâcim-i ricâle göre müsned derleyenlerin ilki Ubeydullah b. Musa el-Absî [ö. 213/828] ve Ebû Davud et-Tayâlisî'dir [ö. 204/819]."[2] Bu konu daha önce "Hasen" bahsinde geçmişti.

İbn Adî şöyle demiştir: "Kûfe'de ilk müsned derleyenin Yahya el-Himmânî [ö. 228/843], Basra'da ilk müsned derleyenin Müsedded [ö. 228/843], Mısır'da ilk müsned derleyenin Esedüssünne olduğu söylenirdi. Esed onlardan önce yaşadı ve daha önce vefat etti."[3]

Ukaylî'nin [ö. 322/934] rivayet ettiğine göre[4] Ali b. Abdülazîz, Yayha el-Himmânî'yi şöyle derken işitmiştir: "Kûfelilerin benim hakkımda söylediklerine kulak asmayın. Onlar, ilk müsnedi derleyen kişi olduğum için bana haset ediyorlar."

Bu yöntemde her bir sahâbînin, [muhaddisin] kendisinde bulunan sahîh, hasen ve zayıf hadislerini o sahâbîye tahsis ettiği kısımda derler. Buna göre ya Taberânî'nin yaptığı gibi sahâbe isimlerini harflere göre [alfabetik] ki bu rivayete ulaşma kolaylığı sağlar ya da kabilelere göre -ki bu durumda Hâşim Oğulları ile başlar ve Allah Resûlü'ne (*sav*) neseb bakımından yakınlık sırasını gözetir-

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 290.
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 62.
3 İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 389.
4 Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 414.

وللعلماء في تصنيف الحديث وجمعه **طريقان: أجودهما: تصنيفه على الأبواب** الفقهية، كالكتب الستة ونحوها، أو غيرها كـ: **شعب الإيمان** للبيهقي، و**البعث والنشور** له، وغير ذلك، **فيذكر في كل باب ما حضره** مما ورد **فيه** مما يدلّ على حكمه إثباتاً أو نفياً، والأَوْلى أن يقتصر على ما صحّ أو حَسُن، فإنْ جَمَع الجميع فليبيّن علة الضعيف.

والثانية: تصنيفه على المسانيد كلِّ مسندٍ على حِدَة، قال الدارقطني: أول من صنف مسنداً نُعيم بن حماد، قال الخطيب: وقد صنف أسد بن موسى مسنداً، وكان أكبر من نُعيم سِناً وأقدمَ سماعاً، فيحتمل أن يكون نعيم سبقه في حداثته.

وقال الحاكم: أول من صنف المسند على تراجم الرجال في الإسلام: عُبيدالله بن موسى العَبْسي، وأبو داود الطيالسي، وقد تقدم ما فيه في نوع الحسن.

وقال ابن عدي: يقال: إن يحيى الحِمّاني أولُ من صنف المسند بالكوفة، وأول من صنف المسند بالبصرة مسدَّد، وأول من صنف المسند بمصر أسدُ السنة، وأسدٌ قبلهما، وأقدمُ موتاً.

وقال العقيلي عن علي بن عبد العزيز: سمعت يحيى الحِمّاني يقول: لا تسمعوا كلام أهل الكوفة فِيَّ، فإنهم يحسُدوني لأني أول من جمع المسند.

فيجمع في ترجمةِ كلِّ صحابي ما عنده من حديثِهِ: صحيحِه وحسنِه **وضعيفِه، وعلى هذا: له أن يرتبه على الحروف** في أسماء الصحابة، كما فعل الطبراني، وهو أسهل تناولاً. **أو على القبائل، فيبدأ ببني هاشم، ثم الأقرب فالأقرب نسباً إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم.**

Veya İslâm'a girişteki önceliğe göre tertip edebilir. Bu durumda aşere-i mübeşşere ile başlar, sonra Bedir savaşına katılanları, sonra Hudeybiye'ye katılanları, sonra Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında hicret edenleri, sonra Mekke'nin fethi günü müslüman olanları, sonra Sâib b. Yezîd [ö. 91/710] ve Ebü't-Tufeyl [ö. 100/718-9] gibi küçük sahâbîleri, sonra müminlerin annelerinden başlayarak hanım sahâbîleri zikreder.

İbnü's-Salâh "En iyisi budur" demiştir.[1]

Hadis tasnifinin en iyilerinden biri de her bir hadisin ya da konu hakkında hadislerin farklı tarîklerini ve râvilerin farklı naklettikleri noktaları bir araya getirmek suretiyle illetli hadisleri derlemektir. Zira muallel bilgisi hadis türlerinin en önemlisidir; kendisine kolayce erişilmesi için bâblara göre düzenlenmesi en uygun olanıdır. Ya'kûb b. Şeybe *el-Müsned*'ini muallel hadislere göre tasnif etmiş ancak eserini tamamlayamamıştır. Hiçbir muallel-müsnedin tamamlanamadığı da söylenmiştir. Bir âlim Ebû Hüreyre'nin muallel olan müsnedini 200 cüzde derlemiştir.

Uyarı:

Tasnif metotlarından biri de hadislerin baş kısmına [etrâf] göre derlenmesidir. Bu durumda hadisin, kalan kısmına delâlet eden bir kısmı zikredilir ve isnâdları derlenir. Mezkur faaliyet bütün isnâdları bir araya getirmeyi hedefleyebileceği gibi belli kitaplarla da kayıtlanabilir.

Muhaddisler Mâlik'in, Süfyân'ın ve onların dışında İsmâilî'nin [ö. 371/981] A'meş'in hadislerini, Nesâî'nin Fudayl b. İyâz'ın [ö. 187/803] hadislerini derlemesinde olduğu gibi hocaların hadislerini, her bir hocanınki müstakil olacak şekilde de derlemişlerdir.

Aynı şekilde hadisleri, "Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer", "Hişâm → babası → Hz. Âişe" ve "Süheyl b. Ebû Salih → babası → Ebû Hüreyre" isnâdlarında olduğu gibi, isnâd başlıklarına [*terâcim*] göre derlerler.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 229.

أو على السوابق في الإسلام **فبالعشرة** يبدأ، **ثم أهلِ بدر، ثم الحديبية، ثم المهاجرين بينها وبين الفتح** ثم مَن أسلم يوم الفتح، **ثم أصاغر الصحابة** سناً كالسائب بن يزيد، وأبي الطُّفَيل، **ثم النساء بادئاً بأمهات المؤمنين.**

قال ابن الصلاح: وهذا أحسن.

ومن أحسنه أي: التصنيفِ **تصنيفُه** أي: الحديثِ **معلَّلاً، بأنْ يجمعَ في كل حديثٍ أو بابٍ طُرُقه واختلافَ رواته**، فإن معرفة المعلَّل أجلُّ أنواع الحديث، والأَوْلى جعله على الأبواب ليسهل تناوله، وقد صنف يعقوب بن شيبة **مسنده** معلَّلاً فلم يتم، قيل: ولم يُتَمَّم مسند معلَّل قطُّ، وقد صنف بعضهم مسند أبي هريرة معلَّلاً في مئتي جزء.

تنبيه:

من طرق التصنيف أيضاً: جمعه على الأطراف، فَيُذكر طرفُ الحديث الدالُّ على بقيته ويجمع أسانيده، إما مستوعَباً، أو مقيَّداً بكتب مخصوصة.

ويجمعون أيضاً: حديث الشيوخ، كلِّ شيخ على انفراده، كمالك، وسفيان، وغيرهما كحديث الأعمش للإسماعيلي، وحديث الفضيل بن عياض للنسائي، وغير ذلك.

و يجمعون أيضاً **التراجم: كمالك، عن نافع، عن ابن عمر، وهشام، عن أبيه، عن عائشة** وسهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة.

Yine hadisleri, Âcurrî'nin [ö. 360/970] derlediği ru'yetullah, Buhârî'nin derlediği ref'u'l-yedeyn fi's-salât ve el-kırâa halfe'l-imâm, İbn Ebü'd-Dünyâ'nın [ö. 281/894] derlediği niyet, Dârekutnî'nin derlediği el-kazâ bi'l-yemîn ve'ş-şâhid, İbn Mende'nin [ö. 395/1005] derlediği kunût, İbn Abdülber [ö. 463/1071] ve daha başkalarının derlediği besmele konularındaki hadisler gibi, tasnif mantığı çerçevesinde müstakil olarak konulara göre [*ebvâb*] bir araya getirirler.

Tâberânî'nin "men kezebe aleyye", Ziyâ [el-Makdisî]'nin [ö. 643/1245] "havz" hadisinin tarîklerini derlemelerinde olduğu gibi tek bir hadisin tarîklerini de derlemektedirler.

İlim tâlibi tasnif ettiği eseri ancak tehzîb ettikten, iyice inceledikten ve tekrar tekrar gözden geçirdikten sonra elinden çıkarmalıdır. Ehil olmadığı konuların tasnifinden de sakınmalıdır. Zira böyle davranan kişi doğruya erişemez ve bu tutumu onun dinî durumuna, ilmine, haysiyetine zarar verir.

Musannif [Nevevî], [İbnü's-Salâh'a] şunu da ilave etmiştir: İlim tâlibi tasnifinde açık ve özlü ibareleri, yaygın kullanıma sahip kavramları gözetmeli ve özetleme hususunda kapalılığa varacak, izah etme hususunda hafifliğe [yani metnin ilmini kaldırmaya] varacak şekilde aşırıya gitmemelidir. Tasnifinde, kendisinden önce çokça ele alınmamış meseleleri incelemeye özen göstermelidir.

[Nevevî] *Şerhu'l-Mühezzeb*'de şöyle demiştir:[1] "Bununla kastedilen, tüm yönleriyle bu tasniften müstağni kalmayı gerektiren bir diğer tasnifin mevcut olmamasıdır. Eğer mevcut tasnif, yazılacak eserin sadece bazı kısımlarını gereksiz kılıyorsa, ilim tâlibi bu kısımlarda kayde değer bilgiler katmalı ve diğerinin hiç yazmadığı alanları da [kitabına] eklemelidir." [Nevevî] şöyle demiştir: "Onun tasnifi, genelin istifadesine imkân veren ve kendisine ihtiyaç duyulan bir eser olmalıdır."

Hadis tâlibinin uyması gereken âdâba dair Buhârî'den güzel bir haber nakledecek ve bu kısmı iş bu haberle sona erdireceğiz:

1 Nevevî, *el-Mecmû'*, I, 30.

و يجمعون أيضاً: الأبواب بأن يفرَدَ كلُّ باب على حِدَة بالتصنيف كرؤية الله تعالى أفرده الآجُرّي، ورفع اليدين في الصلاة، وَالقراءة خلف الإمام، أفردهما البخاري، وَالنية: أفرده ابن أبي الدنيا، وَالقضاء باليمين وَالشاهد: أفرده الدارقطني، وَالقنوت: أفرده ابن منده، والبسملة: أفرده ابن عبد البر وغيره، وغير ذلك.

ويجمعون أيضاً الطرق لحديث واحد، كطرق حديث «من كذب عليّ» للطبراني، وَطرق حديث الحوض، للضياء، وغير ذلك.

وليحذْر من إخراج تصنيفه من يده إلا بعد تهذيبه وتحريره وتكرير النظر فيه، وليحذر من تصنيف ما لم يتأهّل له، فمن فعل ذلك لم يفلح، وضرّه في دينه وعلمه وعِرضه.

قال المصنف من زوائده: وينبغي أن يتحرّى في تصنيفه العباراتِ الواضحة والموجَزة والاصطلاحات المستعملة، ولا يبالغ في الإيجاز، بحيثُ يفضي إلى الاستغلاق، ولا في الإيضاح بحيثُ ينتهي إلى الركاكة، وأن يكون اعتناؤه من التصنيف بما لم يُسبق إليه أكثَرَ.

قال في **شرح المهذب**: والمراد بذلك أن لا يكون هناك تصنيف يغني عن مصنَّفه، في جميع أساليبه، فإنْ أغنى عن بعضها فليصنِّف من جنسه ما يزيد زياداتٍ يُحتَفَل بها مع ضم ما فاته من الأساليب، قال: وليكنْ تصنيفه فيما يعمّ الانتفاعُ به، ويَكثرُ الاحتياج إليه.

وقد رَوَينا عن البخاري في آداب طالب الحديث أثراً لطيفاً نختم به هذا النوع:

Bana Ebü'l-Fazl [Muhammed b. Ömer] el-Ezherî [ö. 873/1468] ve daha başkalarının "Ebü'l-Abbâs [Ahmed b. el-Hasan] el-Makdisî [ö. 804/1401] → Âişe bint Ali → Ebû İsa İbn Allâk → Fâtıma bint Sa'dü'l-hayr → Ebû Nasr el-Yûnârtî → Ebû Muhammed Hasan b. Ahmed es-Semerkandî → Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Salih b. Halef → Ebû Zer Ammâr b. Muhammed b. Mahled et-Temîmî" isnâdıyla semâen haber verdiklerine göre Ebü'l-Muzaffer Muhammed b. Ahmed b. Hâmid el-Buhârî şöyle demiştir: Ebü'l-Abbâs Velîd b. İbrahim b. Zeyd el-Hemedânî Rey kâdılığından azledildiğinde Buhâra'ya geldi. Hocam Ebû İbrahim el-Huttelî beni alıp ona götürdü ve "Hocalarımızdan işittiğin bazı şeyleri bu çocuğa nakletmeni istiyorum" dedi. O ise "Benim semâım yok" cevabını verdi. Hocam ise "Sen fakîh biri olduğun halde nasıl olur böyle bir şey?" diye sordu. O şöyle dedi: "Buluğ çağına erdiğimde gönlüm hadis talebine meyletti. Muhammed b. İsmail el-Buhârî'ye gidip ona arzumu bildirdim. Bana şöyle dedi: 'Evladım, bir işe ancak onun sınırlarını öğrendikten, miktarlarına vukuf kesbettikten sonra girebilirsin.

Bilmelisin ki kişi ancak 1- Dört şeyi, 2- dört şeyle, 3- dört şey gibi, 4- dört şey olarak, 5- dört vakitte, 6- dört halde, 7- dört yerde, 8- dört şey üzerine, 9- dört kimseden, 10- dört şey için yazdıktan sonra hadisinde kâmil bir muhaddis olabilir. Bu dörtler 11- ancak dört şeyle, 12- dört şey sayesinde tamam olur. O, bunların tamamını bitirdiğinde 13- dört şey ona basit gelir, 14- dört şeyle imtihana tabi tutulur. Bunlara sabrettiğinde Allah ona dünyada 15- dört şeyle ikramda bulunur, âhirette 16- dört şeyle onu mükafatlandırır.'

Ben 'Allah sana merhametiyle muamele etsin, bana anlattığın şu dörtlerin durumunu açıklasan ya?' deyince sözlerine şöyle devam etti:

Peki, yazılmaya ihtiyaç duyulan dört şey şunlardır:

1- Allah Resûlü'nün (*sav*) rivayetleri ve şer'î emirlerini, sahâbe ve sayılarını, tâbiûn ve durumlarını, diğer âlimler ve vefat tarihlerini,

أخبرني أبو الفضل الأزهري وغيره سماعاً، أخبرنا أبو العباس المقدسي، أخبرتنا عائشة بنت علي، أخبرنا أبو عيسى ابن عَلاّق، أخبرتنا فاطمة بنت سعد الخير، أخبرنا أبو نصر اليُوْنَارتي، سمعت الإمام أبا محمد الحسن بن أحمد السمرقندي يقول: سمعت أبا بكر محمد بن أحمد بن محمد ابن صالح بن خلف يقول: سمعت أبا ذرّ عمارَ بنَ محمد بن مَخْلَد التميمي يقول: سمعت أبا المظفَّر محمد بن أحمد بن حامد البخاري قال: لما عُزل أبو العباس الوليد بن إبراهيم بن زيد الهَمَذاني عن قضاء الرَّي، ورد بخارى، فحملني معلِّمي أبو إبراهيم الخُتَّلي إليه وقال له: أسألك أن تحدِّث هذا الصبي مما سمعتَ من مشايخنا، فقال: ما لي سماع، قال: فكيف وأنت فقيه؟.

قال: لأني لما بلغتُ مبلغ الرجال تاقتْ نفسي إلى طلب الحديث، فقصدتُ محمد بن إسماعيل البخاري، وأعلَمتُه مرادي، فقال لي: يا بنيّ لا تدخل في أمر إلا بعد معرفة حدوده، والوقوف على مقاديره.

واعلم أن الرجل لا يصير محدِّثاً كاملاً في حديثه إلا بعد أن يكتب: ١ أربعاً، ٢ ـ مع أربع، ٣ ـ كأربع، ٤ ـ مثل أربع، ٥ ـ في أربع، ٦ ـ عند أربع، ٧ ـ بأربع، ٨ ـ على أربع، ٩ ـ عن أربع، ١٠ ـ لأربع، وكلُّ هذه الرباعيات لا تتم ١١ ـ إلا بأربع، ١٢ ـ مع أربع، فإذا تمتْ له كلُّها هان عليه ١٣ ـ أربع، وابتلي ١٤ ـ بأربع، فإذا صبر على ذلك أكرمه الله في الدنيا ١٥ بأربع، وأثابه في الآخرة ١٦ ـ بأربع.

قلتُ له: فسِّر لي ـ رحمك الله ـ ما ذكرتَ من أحوال هذه الرباعيات.

قال: نعم، أما الأربعة التي يُحتاج إلى كَتْبها هي:

أخبار الرسول صلى الله عليه وسلم، وشرائعه، والصحابة ومقاديرهم، والتابعين وأحوالهم، وسائر العلماء وتواريخهم.

2- râvilerinin isimleri, künyeleri, mekanları ve zamanları ile,

3- hutbelerdeki tahmîd, peygamberler anıldığında dua etmek, sûre başlarındaki besmele, namazlardaki tekbir gibi,

4- müsned, mürsel, mevkûf ve maktû‘ olarak,

5- çocuklukta, büluğa erince, gençliğinde ve olgunluğunda,

6- meşgulken, boşken, fakirken, zenginken,

7- dağlarda, denizlerde, şehirlerde, çöllerde,

8- sayfalara nakil imkânını elde edeceği zamana kadar taşların, sedeflerin, derilerin, kürek kemiklerinin üzerine,

9- üstündekinden, kendisi konumundakinden, altındakinden ve hattın, başkasına değil babasına ait olduğuna kanaat getirdiğinde babasının kitabından,

10- Allah rızasını talep ederek onun rızası için, onlardan Allah'ın Kitâbı'na muvâfık olanlarla amel etmek için, ilim tâlipleri arasında onları yaygınlaştırmak için, kendisinden sonra adının yaşamasına imkân verecek telif için.

Bunlar insan emeğine bağlı şu dört şeyle [yani]

11- Yazı, dil, sarf ve nahiv bilgisi ile

Allah'ın ihsânlarından şu dört şey sayesinde tamam olur:

12- Sıhhat, kudret, hırs ve hâfıza.

O, bunları tam olarak elde ettiğinde şu dört şey onun gözündeki değerini yitirir:

13- Eş, çocuk, mal ve vatan.

مع أسماء رجالها، وكُناهم، وأمكنتهم، وأزمنتهم.

كالتحميد مع الخُطَب، والدعاء مع الترسّل، والبسملة مع السورة، والتكبير مع الصلوات.

مثل المسنَدات، والمرسَلات، والموقوفات، والمقطوعات.

في صغره، وفي إدراكه، وفي شبابه، وفي كُهولته.

عند شَغله، وعند فراغه، وعند فقره، وعند غِناه.

بالجبال، والبحار، والبلدان، والبراري.

على الأحجار، والأصداف، والجلود، والأكتاف، إلى الوقت الذي يمكنه نقلها إلى الأوراق.

عمن هو فوقَه، وعمن هو مثلُه، وعمن هو دونَه، وعن كتاب أبيه، يتيقن أنه بخطّ أبيه دون غيره.

لوجه الله تعالى طالباً لمرضاته، والعمل بما وافق كتاب الله منها، ونشرها بين طالبيها، والتأليف في إحياء ذكره بعده.

ثم لا تتمّ له هذه الأشياء إلا بأربع هي من كَسْب العبد:

معرفةِ الكتابة، واللغة، والصرف، والنحو.

مع أربع هنّ من إعطاء الله تعالى:

الصحة، والقدرة، والحرص، والحفظ.

فإذا صحت له هذه الأشياء هان عليه أربع:

الأهل، والولد، والمال، والوطن.

Şu dört şeyle imtihana tabi tutulur:

14- Düşmaların dalga geçmesi, dostların kınaması, cahillerin dil uzatması ve âlimlerin hasedi.

Bu imtihanlara sabrederse Allah ona dört şeyle ikramda bulunur:

15- Kanaatin izzeti, şahsının heybeti, ilmin lezzeti ve ebedî hayat.

Âhirette ise onu dört şeyle mükafatlandırır:

16- İstediği kardeşlerine şefaat etmek, sadece Allah'ın gölgesinin olacağı zaman O'nun arşı altında gölgelenmek, isteyeni Hz. Muhammed'in (*sav*) havzından su vermek, cennetin en üst makamında peygamberlerle komşuluk.

Evladım, bu konuya dair hocalarımdan dağınık olarak işitmiş olduğum şeyleri sana özetle bildirdim. Şimdi ister benden öğrenmeyi istediğin hususa yönel, istersen bırak."[1]

---

1 Kadı İyâz, *el-İlmâ'*, s. 29-34; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIV, 461-4.

وابتلي بأربع:

شماتة الأعداء، ومَلاَمة الأصدقاء، وطعن الجهلاء، وحسد العلماء.

فإذا صبر على هذه المحن أكرمه الله في الدنيا بأربع:

بعزّ القناعة، وبهيبة النفس، وبلذة العلم، وبحياة الأبد.

وأثابه في الآخرة بأربع:

بالشفاعة لمن أراد من إخوانه، وبظلّ العرش حيثُ لا ظلَّ إلا ظله، وبِسَقْي من أراد من حوض محمد صلى الله عليه وسلم، وبجوار النبيين في أعلى عليين في الجنة.

فقد أعلمتك يا بُني بُمْجَملات جميع ما كنتُ سمعت من مشايخي، متفرِّقاً في هذا الباب، فأَقِبلِ الآنَ على ما قصدتَني له، أو دَعْ.

29. ÂLÎ VE NÂZİL İSNÂD

[Hadis ilimlerinin] yirmin dokuzuncu türü âlî ve nâzil isnâd bilgisidir.

Aslı itibariyle isnâd, diğer milletlerde bulunmayıp bu ümmete has olan üstün bir özelliktir.

İbn Hazm şöyle demiştir:[1] [İsnâd], sika râvinin sika bir râviden aktardığı bilgiyi Hz. Peygamber'e (*sav*) kadar muttasıl olarak ulaştırmasıdır. Allah bu sistemi, diğer milletlere değil sadece müslümanlara has kılmıştır. Mürsel ve mu'dal olarak bilginin aktarımı ise pek çok yahûdîde görülebilmektedir. Ne var ki onlar isnâdla, bizim Hz. Muhammed'e (*sav*) yakınlığımız gibi Hz. Musa'ya yaklaşamazlar. Hatta onlarla Hz. Musa arasında 30 nesil[2] kalacak şekilde durmak durumundadırlar. Onlar sadece Şem'ûn [Şimon] gibi kimselere ulaşabiliyorlar.

[İbn Hazm] sözlerine şöyle devam etmiştir: Hıristiyanlarda ise benzeri bir nakil yöntemi sadece talâkın haramlığında kullanılmıştır. Yalancı ve tanınmayan kimselerle nakil ise yahûdî ve hıristiyanlarda çoktur.

Yine [İbn Hazm] şöyle demiştir: Sahâbe ve tâbiûn kavillerine gelince, yahûdîlerin herhangi bir peygamberin ashâbına ya da onlara kavuşan kimselere erişmeleri mümkün olmamıştır. Hıristiyanlar da Şem'ûn ve Pavlus'tan öteye ulaşamamışlardır.

Ebû Ali el-Ceyyânî [ö. 498/1105] şöyle demiştir:[3] "Allah şu üç şeyi bu ümmete has kılmış, onları daha önceki milletlere vermemiştir: İsnâd, ensâb, i'râb."

Bunun delili Hâkim ve daha başkalarının "ya da bir bilgi kırıntısı [*ev esâretin min ilm*]"[4] âyetiyle ilgili Matar el-Varrâk'tan [ö. 125/743] naklettikleri "Hadisin isnâdı" ifadesidir.[5]

---

1 İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 221 vd. Süyûtî'nin İbn Hazm'dan yaptığı alıntı ileri düzeyde özet mahiyetindedir.

2 Metinde geçen "asr" kelimesine bu anlamın takdir edilmesinde İbnü'l-Acemî'nin *Tedrîb*'e düştüğü ta'lîk ([M. Avvâme], IV, 580, dp. 1) dikkate alınmıştır [çevirenin notu].

3 Bu bilginin Ceyyânî'ye nispetinin problemli oluşu için bk. *Tedrîb* (M. Avvâme), IV, 580-2.

4 el-Ahkâf 46/4.

5 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 27; Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, s. 38.

النوع التاسع والعشرون: معرفة الإسناد العالي والنازل

الإسناد في أصله **خَصِيصة** فاضلة **لهذه الأمة** ليست لغيرها من الأمم.

قال ابن حزم: نقل الثقة عن الثقة، يبلغ به النبيَّ صلى الله عليه وسلم، مع الاتصال، خصَّ الله به المسلمين دون سائر المِلل، وأما مع الإرسال والإعضال، فيوجد في كثير من اليهود، لكن لا يَقْرُبون فيه من موسى قُربَنا من محمد صلى الله عليه وسلم، بل يقفون بحيثُ يكون بينهم وبين موسى أكثرُ من ثلاثين عصراً، وإنما يبلغون إلى شمعون ونحوه.

قال: وأما النصارى فليس عندهم من صفة هذا النقل إلا تحريم الطلاق فقط، وأما النقل بالطريق المشتملة على كذاب أو مجهول العين، فكثير في نقل اليهود والنصارى.

قال: وأما أقوال الصحابة والتابعين، فلا يمكن اليهودَ أن يبلغوا إلى صاحب نبيّ أصلاً، ولا إلى تابع له، ولا يمكن النصارى أن يصلوا إلى أعلى من شمعون وبولص.

وقال أبو علي الجّياني: خصَّ الله تعالى هذه الأمة بثلاثة أشياء، لم يُعطِها مَنْ قبلها: الإسناد، والأنساب، والإعراب.

ومن أدلة ذلك: ما رواه الحاكم وغيره عن مطرٍ الوراق في قوله تعالى: ﴿أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ﴾ [الأحقاف: ٤] قال: إسناد الحديث.

İsnâd önemli, vurgulanmış bir sünnettir. Nitekim İbnü'l-Mübârek şöyle demiştir: "İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi."[1]

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: Bir gün Zührî bir hadis nakletti. Ben "Onu isnâdsız naklet" deyince "Ne yani, çatıya merdivensiz mi çıkacaksın?" cevabını verdi.[2]

Sevrî de "İsnâd müminin silahıdır" demiştir.[3]

Âlî isnâd peşine düşmek sünnettir. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Âlî isnâdın peşine düşmek öncekilerin sünnetidir. Abdullah [b. Mes'ûd]'un ashâbı Kûfe'den Medîne'ye yolculuk yapar, Ömer'den ilim alır, ondan hadis dinlerlerdi."[4]

Muhammed b. Eslem et-Tûsî [ö. 242/856] "İsnâdda yakınlık, Allah'a yakınlıktır" demiştir.[5]

Bundan dolayı daha önce geçtiği üzere rıhle hoş karşılanmıştır. Hâkim şöyle demiştir:[6] "Buna delil olarak adamın birinin Hz. Peygamber'e (*sav*) gelip 'Elçin bize gelip iddia etti ki…' dediği Enes hadisi verilebilir." Bu hadisi Müslim tahric etmiştir.

[Hâkim] şöyle demiştir:[7] "Âlî isnâd peşine düşmek hoş görülmeyen bir şey olsaydı Hz. Peygamber o adamın kendisine yönelik sorusunu yadırgar ve elçisinin bildirdiği şeyleri yeterli bulmasını emrederdi."

Yine [Hâkim][8] "[Âlî] isnâd talebiyle pek çok sahâbî yolculuk yapmıştır" deyip isnâdlı olarak Ebû Eyyûb'un Ukbe b. Âmir'e gidip müminin ayıbını örtmekle ilgili Allah Resûlü'nden (*sav*) işittiği bir hadisi ona sorduğuna dair haberi nakletmiştir. Zira bu hadisi Ukbe dışında Allah Resûlü'nden (*sav*) dinleyen kimse kalmamıştı.

---

1 İbnü'l-Mübârek'in bu ifadesinin farklı tarîkleri ve kaynakları için bk. Abdülfettâh Ebû Gudde, *el-İsnâdü mine'd-Dîn*.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 388-9; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 393.
3 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 27.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 123.
5 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 123.
6 Hâkim, *Ma'rife*, s. 112-3. Müslim, İman 10.
7 Hâkim, *Ma'rife*, s. 113.
8 Hâkim, *Ma'rife*, s. 115.

وسنة بالغة مؤكدة قال ابن المبارك: الإسناد من الدين، لولا الإسناد لقال من شاء ما شاء، أخرجه مسلم.

وقال سفيان بن عيينة: حدَّث الزهري يوماً بحديث، فقلت: هاتِه بلا إسناد، فقال الزهري: أَترقَى السطحَ بلا سلّم! .

وقال الثوري: الإسناد سلاح المؤمن.

وطلب العلو فيه سنَّة قال أحمد بن حنبل: طلب الإسناد العالي سنة عمَّن سلف، لأن أصحاب عبد الله كانوا يرحلون من الكوفة إلى المدينة فيتعلَّمون من عمرَ ويسمعون منه.

وقال محمد بن أسلم الطُّوسي: قربُ الإسناد قربٌ ـ أو قربة ـ إلى الله.

ولهذا استُحِبت الرحلة كما تقدم، قال الحاكم: ويُحتج له بحديث أنس، في الرجل الذي أتى النبيَّ صلى الله عليه وسلم، وقال: «أتانا رسولك فزعم» كذا، الحديثَ، رواه مسلم.

قال: ولو كان طلب العلو في الإسناد غيرَ مستحب لأنكر عليه سؤاله لذلك، ولأمره بالاقتصار على ما أخبره الرسول عنه.

قال: وقد رحل في طلب الإسناد غير واحد من الصحابة، ثم ساق بسنده حديث خروج أبي أيوب إلى عقبة بن عامر، يسأله عن حديثٍ سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم، لم يبقَ أحد ممن سمعه من رسول الله صلى الله عليه وسلم غير عقبة، الحديث في سَتر المؤمن.

Alâî [ö. 761/1359] şöyle demiştir:[1] "Zikrettikleri rivayetleri delil olarak getirmek açıkça sorunludur.

Dımâm hadisi ile ilgili olarak ise âlimler onun Hz. Peygamber'e gelmeden önce müslüman olup olmadığında ihtilâf etmişlerdir. Ebû Davud'un tercihinde olduğu gibi onun müslüman olmadığını kabul etmemiz durumunda, Dımâm'ın talebinin âlî peşine düşmek anlamına gelmeyeceğinde şüphe yoktur. Aksine o, kendisine gelen elçinin beyanlarından şüpheye düşmüş, bunun üzerine meseleyi netleştirmek ve Hz. Peygamber'i (*sav*) durumunu müşahede edip elçinin doğruluğuna kesin olarak kanaat getirmek için Allah Resûlü'ne gitmiştir. Bundan dolayı o '[Elçin] bize iddia etti ki sen…' demişti. Çünkü iddia ifadesi ancak yalan şüphesi durumunda kullanılır.

Dımâm'ın müslüman olduğunu kabul ettiğimiz takdirde de onun gelişi âlî isnâd talebi kapsamına girmez. Aksine zannî bilgiden yakinî bilgiye yükselme anlamına gelir. Çünkü onlara gelen elçinin ifadesi her halükarda zan ifade ediyordu. Hz. Peygamber (*sav*) ile birebir görüşmek ise yakîne ulaşmak anlamına geliyordu."

[Alâî] şöyle demiştir: "Öte yandan sahâbe ve tâbiûndan bir grubun belli hadisleri dinlemek üzere farklı beldelere gidişlerini bu konuda delil olarak ileri sürmenin de alemi yoktur. Çünkü bu hadislerin, yolculuğu yapan kişiye sahih bir yolla ulaşmamış olması ve rıhlenin âlî isnâd talebi için değil hadisleri muteber şekliyle etmek için gerçekleşmesi imkân dahilindedir."

Yine [Alâî] şöyle demiştir: "Evet, geçmiş ve çağdaş muhaddislerin, rıhlenin âlî isnâd sahibi kimseye yapılacağı konusunda ittifak ettiklerinde şüphe yoktur."

O, yani uluv beş kısımdır. En üstünü sahîh bir isnâdla Allah Resûlü'ne (*sav*) sayı bakımından yaklaşmaktır. Zayıflık içeren âlî isnâdın durumu ise böyle değildir. Bu tarz bir uluvve itibar edilmez. Özellikle de isnâdda Ebû Hüdbe, Dînâr, Hırâş, Nuaym b. Sâlim, Ya'lâ b. el-Eşdak, Ebü'd-Dünya el-Eşec gibi, sahâbeden semâ iddiasında bulunan müteahhir dönem yalancılarından biri olduğu takdirde [durum böyledir]. Nitekim Zehebî şöyle demiştir: "Bu gibi kimselerin âlî isnâdlarıyla sevinen bir muhaddis gördüğünde bil ki bu andan sonra o kişi sıradan biridir!"[2]

1 Alâî, *Bugyetü'l-Mültemis*, s. 43-4.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 310.

وقال العلائي: في الاستدلال بما ذكروه نظر لا يخفى.

أما حديث ضِمام: فقد اختلف العلماء فيه، هل كان أسلم قبل مجيئه أو لا؟ فإن قلنا: إنه لم يكن أسلم، كما اختاره أبو داود، فلا ريب في أن هذا ليس طلباً للعلو، بل كان شاكّاً في قول الرسول الذي جاءه، فرحل إلى النبي صلى الله عليه وسلم، حتى استثبتَ الأمر، وشاهد من أحواله ما حصل له العلم القطعي بصدقه، ولهذا قال في كلامه: فزعم لنا أنك، إلى آخره، فإن الزعم إنما يكون في مَظِنة الكذب.

وإن قلنا: كان أسلم، فلم يكن مجيئه أيضاً لطلب العلو في الإسناد، بل ليرتقيَ من الظن إلى اليقين، لأن الرسول الذي أتاهم لم يُفِد خبره إلا الظن، ولقاءُ النبي صلى الله عليه وسلم أفاد اليقين.

قال: وكذلك ما يُحتج به لهذا القول من رحلة جماعة من الصحابة والتابعين في سماع أحاديثَ معينةٍ إلى البلاد، لا دليل فيه أيضاً، لجواز أن تكون تلك الأحاديث لم تتصل إلى من رحل بسببها من جهة صحيحة، فكانت الرحلةُ لتحصيلها، لا للعلوِّ فيها.

قال: نعم، لا ريب في اتفاق أئمة الحديث قديماً وحديثاً على الرحلة إلى مَن عنده الإسنادُ العالي.

وهو أي: العلوّ **أقسام** خمسة **أجلُّها: القربُ من رسول الله صلى الله عليه وسلم** من حيثُ العددُ **بإسنَاد صحيح نظيف** بخلاف ما إذا كان مع ضعفٍ، فلا التفاتَ إلى هذا العلو، لا سيما إن كان فيه بعض الكذابين المتأخرين، ممن ادَّعى سماعاً من الصحابة، كأبي هُدْبة، ودينار، وخِراش، ونُعيم بن سالم، ويعلى بن الأشدق، وأبي الدنيا الأشجّ، قال الذهبي: متى رأيتَ المحدِّث يفرح بعوالي هؤلاء فاعلمْ أنه عاميّ بعدُ.

İçinde bulunduğumuz dönemde bizim ve akranlarımızın semâ yöntemiyle elde edebileceği en âlî muttasıl ve sahîh hadislerde bizimle Hz. Peygamber (*sav*) arasında 12, icâzet yöntemiyle ise en âlî olarak 11 kişi bulunmaktadır. Bunun örneği çoktur. İleri derecede olmayan hafif bir zayıflık söz konusu olduğunda ise arada 10 kişi bulunur. Taberânî'nin *el-Mu'cemü's-Sagîr*'indeki çok az hadis bize bu tarzda ulaşmıştır.

Bana Müsnidü'd-dünya Ebû Abdullah Muhammed b. Mukbil el-Halebî'nin 869 senesi Recep ayında yazılı olarak icâzetle ve "Muhammed b. (Ahmed b.) İbrahim b. Ebû Ömer el-Makdisî -ki o, bu kişiden icâzetle nakilde bulunan son kişidir- → Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed İbnü'l-Buhârî -ki o, bu kişiden nakilde bulunan sonra kişidir- → Ebü'l-Kâsım Abdülvâhid b. el-Kâsım es-Saydalânî -ki o, bu kişiden nakilde bulunan sonra kişidir- → Ümmü İbrahim bint Abdullah ve Ebü'l-Fazl es-Sekafî → Ebû Bekir b. Rîze → Ebü'l-Kâsım et-Taberânî → Ubeydullah b. Rumâhis -274 senesinde- → Ebû Amr Ziyâd b. Tarık -ki o, 120 sene yaşadı-" isnâdıyla haber verdiğine göre Ebû Cervel Züheyr b. Surad el-Cüşemî şöyle demiştir: Allah Resûlü (*sav*) Huneyn yani Hevâzin savaşında bizi esir edip esirleri ve koyunları ayırmaya başladığında ona gidip şu şiiri okudum:

Ey Allah'ın Resûlü! Bize cömertçe minnette bulun,
Çünkü sen bizim beklediğimiz ve umduğumuz şahsiyetli kişisin.
Kader cilvesini çeken ve zaman içerisinde durumu kötüleşen ve düzeni altüst olan,
Bir aile ve aşirete kerem eyle!
Zaman hüzünlü bir sada bıraktı bizlere,
Gönülleri çile ve kederler sardı.
Eğer senin her yeri kuşatan nimetine mazhar olamazlarsa (yazık olacak onlara)
Ey, başkalarıyla kıyaslandığında en üstün akla sahip olan zat!
Sütünü emdiğin kadının (akrabalarına) kerem eyle,
Zira ağzın doludur hâlâ onların ak sütüyle!
Hani sen küçük bir bebek iken on(lar)dan süt emerdin ya!
Yaptığın şey de güzel dururdu sende, yapmayıp terkettiğin şey de.
Bizi dirlik düzeni dağılmış ve şerefini yitirmiş kimselere dönüştürme!
Kusurlarımızı bağışla ki sevgimiz devam etsin, zira etrafa nur saçan nezih bir zümreyiz biz!

وأعلى ما يقع لنا ولأضرابنا في هذا الزمان، من الأحاديث الصحاح المتصلة بالسماع، ما بيننا وبين النبي صلى الله عليه وسلم فيه اثنا عشر رجلاً، وبالإجازة في الطريق أحدَ عشرَ، وذلك كثير، وبضعفٍ يسيرٍ غيرِ واهٍ عشَرة، ولم يقع لنا بذلك إلا أحاديثُ قليلة جداً في **معجم الطبراني الصغير**.

أخبرني مسند الدنيا أبو عبد الله محمد بن مُقبل الحلبي إجازةً مكاتبةً منها، في رجب سنة ٨٦٩، عن محمد بن [أحمد بن] إبراهيم بن أبي عُمر المقدسي، وهو آخر من حدَّث عنه بالإجازة، أخبرنا أبو الحسن علي ابن أحمد ابن البخاري، وهو آخر من حدث عنه، عن أبي القاسم عبد الواحد بن القاسم الصيدلاني، وهو آخر من حدث عنه، أخبرتْنا أم إبراهيم بنت عبد الله وأبو الفضل الثقفي سماعاً عليهما قالا: أخبرنا أبو بكر بن رِيْذَة، أخبرنا أبو القاسم الطبراني، حدثنا عبيد الله بن رُماحِس سنة ٢٧٤، حدثنا أبو عمرو زِيَاد بن طارق، وكان قد أتت عليه مئة وعشرون سنة، قال: سمعت أبا جَرْول زُهَير بن صُرَد الجُشَمي يقول: لما أَسَرَنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يومَ حنين: يومَ هوازن، وذهب يفرِّق السبي والشاء، فأتيته فأنشأت أقول هذا الشعر:

أُمننْ علينا رسولَ الله في كَرَم   فإنك المرءُ نرجوه وننتظرُ
أُمننْ على بيضةٍ قد عاقها قَدَر   مشَّتتٌ شملُها في دهرها غِيَر
أبقت لنا الدهرَ هَتّافاً على حَزَن   على قلوبهمُ الغَمّاءُ والغِمَر
إن لم تَدارَكْهُمُ نَعْماءُ تنشرُها   يا أرجحَ الناس حِلماً حين يُخْتَبر
امننْ على نسوة قد كنتَ تَرْضَعُها   إذْ فُوكَ تملؤُه من محضها الدِّرر
إذْكنتَ طفلاً صغيرًا كنت تُرْضَعها   وإذْ يَزينك ما تأتي وما تَذَر
لا تجعلَنّا كمن شالتْ نَعامته   واستبقِ منا، فإنا معشرٌ زُهُر

Hiç kuşkun olmasın, senin bu iyiliğini de -unutulsa bile- biz hiç unutmayız.
Bugünden sonra da bizde hep saklı kalacak bunun hatırası.
O sebeple, süt emdiğin ana(ları)na af ve müsamaha göster!
Zira affın güzelliği ve zarafeti insanlar arasında yaygındır, iyi bilinir.
Cenk meydanında ve savaş fitilinin tutuşturulduğu anda,
Ey yağız atlarını korkusuzca dörtnala koşturanların en hayırlısı!
Biz senden gelecek bir affın ümidi içindeyiz şu biçarelere,
Böylece erişmiş olacaksın hem af meziyetine, hem de zaferlere!
Affeyle ki Allah da kıyamet gününde çekindiğin hususlarda seni affeylesin!
Ve o gün sana kurtuluş bahşeylesin.[1]

[Râvi devamla] şöyle der: Hz. Peygamber (*sav*) bu şiiri işittiğinde "Benim ve Abdülmuttalib Oğulları'nın hakkı olan şeyler sizindir!" buyurdu. Bunun üzerine Kureyş "Bize ait olan Allah ve Resûlü'nündür!", ensâr "Bize ait olan da Allah ve Resûlü'nündür!" dediler.

10 râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşan bu hadis, bu tarîkle hasen-garîbdir. Bunu Ebû Saîd İbnü'l-Arâbî [ö. 341/952] *el-Mu'cem*'inde İbn Rumâhis'ten, İbn Kâni' [ö. 351/962] ise Ubeydullah b. Ali el-Havvâs aracılığıyla İbn Rumâhis'den nakletmiştir.[2]

Bu hadisin İbn İshak'ın *el-Megâzî*'de "Amr b. Şuayb → babası → dedesi" isnâdıyla naklettiği bir şâhidi bulunmaktadır. Buna göre o "Huneyn -Hevâzin- savaşı olduğunda" deyip olayı tam olarak hikaye etmiştir.[3]

Ziyâ [el-Makdisî] *el-Muhtâra*'da hadisi Züheyr'den nakletmiş, onu Amr b. Şuayb hadisi ile desteklemiştir. Ona göre hadis hasen şartlarını taşımaktadır.[4]

Zehebî ise *Mîzân*'da şöyle demiştir:[5] "Ubeydullah b. Rumâhis el-Kaysî er-Remlî. Uzun ömürlü idi. Mütekaddim âlimlerin onu cerh ettiğine dair bir bilgi görmedim." [Zehebî] sözlerine şöyle devam etti: "Daha sonra onun bu hadisinde, hadisi zayıf kılmayı gerektirecek bir illet tespit ettim.

1 Şiirin tercümesinden dolayı Mustafa Genç hocamıza teşekkür ediyoruz [çevirenin notu].
2 *Mu'cemü Şüyûhi İbni'l-A'râbî*, III, 949.
3 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 489. Burada ilgili şiir yer almaz.
4 İbn Hacer, *el-İmtâ'*, s. 58.
5 Zehebî, *Mîzân*, V, 7.

إنا لنشكُر للنعماء إذْ كُفِرتْ ... وعندنا بعد هذا اليوم مدَّخر
فأَلْبِس العفوَ مَن قد كنتَ تَرضَعه ... من أمهاتك، إنّ العفو مشتهِر
يا خيرَ مَن مَرَحت كُمْتُ الجِياد به ... عند الهِياج إذا ما استُوقد الشَّرَر
إنا نؤمِّل عفواً منك تُلبِسه ... هذي البريةَ إذْ تعفو وتنتصر
فاعفُ عفا الله عما أنتَ راهبه ... يوم القيامة إذ يُهدَى لك الظَّفَر

قال: فلما سمع النبي صلى الله عليه وسلم هذا الشعر قال: «ما كان لي ولبني عبد المطلب فهو لكم»، وقالت قريش: ما كان لنا فهو لله ولرسوله، وقالت الأنصار: ما كان لنا فهو لله ولرسوله.

هذا حديث حسن غريب من هذا الوجه، عشاريّ، أخرجه أبو سعيد ابن الأعرابي في **معجمه**، عن ابن رُماحِس، وابنُ قانع عن عبيد الله بن علي الخواص، عن ابن رُماحس.

وله شاهد من رواية ابن إسحاق في **المغازي**، قال: حدثني عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده قال: لما كان يوم حنين - يوم هوازن -، فذكر القصة، وسياقه أتمّ.

وقد أخرجه الضياء في **المختارة** من حديث زهير، واستشهد له بحديث عمرو بن شعيب، فهو عنده على شرط الحسن.

وأما الذهبيُّ فقال في **الميزان**: عبيد الله بن رُمَاحِس القيسي الرملي، كان معمَّراً، ما رأيت للمتقدمين فيه جرحاً، قال: ثم رأيت لحديثه هذا علَّة قادحة،

İbn Abdülber hadis hakkında şöyle dedi: Ubeydullah [normalde] bu hadisi 'Ziyâd b. Tarık → Ziyâd b. Surad b. Züheyr → babası → dedesi Züheyr' isnâdıyla rivayet ederken, [daha sonra] isnâddan iki râviyi [Ziyâd b. Surad ve babasını] düşürdü."

Üstteki gibi kendisine varan bir isnâdla geldiğine göre Taberânî, Ca'fer b. Humeyd b. Abdülkerîm b. Ferrûh el-Ensârî ed-Dımaşkî vasıtasıyla onun anne tarafından dedesi olan Ömer b. Ebân b. Mufaddal el-Medenî'nin şöyle dediğini nakleder: "Enes b. Mâlik bana abdest almayı gösterdi. Küçük bir kap [*rekve*] alıp sol tarafına koydu. Ondan sağ eline su döktü ve onu üç kez yıkadı. Sonra kabı sağ eline geçirdi ve üçer kere yıkadı. Başını üç kez meshetti. Kulağı için yeni su aldı. Ona 'Kulaklarını meshettin mi?' diye sordum. 'Evladım, onlar yüzden değil, baştan sayılırlar' deyip 'Yavrum, gördün mü -ya da anladın mı-, yoksa tekrar edeyim mi?' diye sordu. Ben 'Yeterli, (anladım)' dedim. Bunun üzerine Enes 'Allah Resûlü'nün (*sav*) bu şekilde abdest alırken gördüm' dedi." Bu hadis, mezkûr tarîkle garîbdir.[1]

Zehebî *Mîzân*'da şöyle demiştir:[2] "Taberânî bu hadisi Ca'fer'den nakletmede teferrüd etmiştir. Ömer b. Ebân'ın ise kim olduğu bilinmemektedir." [Zehebî] sözlerine şöyle devam eder: "Bu hadis zayıf olmakla birlikte bize sekiz râviyle ulaşmıştır."

[Uluvvün] ikinci kısmı, isterse kendisinden Allah Resûlü'ne (*sav*) varan kısımdaki râvi sayısı çok olsun A'meş, Hüşeym, İbn Cüreyc, Evzâî, Mâlik, Şu'be gibi hadis imamlarından birine yine sahîh olarak yakın olmaktır.

Üçüncü kısım, beş temel hadis kitabından ya da diğer muteber kitaplardan birinin rivayetine nispetle sınırlı uluvdür. İbn Dakîkul'îd[3] bunu, mutlak olarak uluv değil "uluvv-i tenzîl" olarak adlandırmıştır. Çünkü râvi, hadisi kendisine varan bir kitap isnâdı ile naklettiğinde kitap isnâdı dışındaki bir isnâdla hadisi naklettiğinden daha nâzil bir isnâdla aktarmak durumundadır. Bu uluv mutlak da olabilir. Müteahhir âlimlerin muvâfakât, ibdâl, müsâvât ve musâhafa gibi kavramlarla itina gösterdikleri uluv de budur.

---

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, III, 347.
2 Zehebî, *Mîzân*, V, 218.
3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 269.

قال ابن عبد البر فيه: رواه عبيد الله، عن زياد بن طارق، عن زياد بن صُرَد بن زهير، عن أبيه، عن جده زهير، فعَمَد عبيد الله إلى الإسناد فأسقط منه رجلين.

وبه إلى الطبراني: حدثنا جعفر بن حميد بن عبد الكريم بن فرّوخَ الأنصاري الدمشقي، حدثني جدّي لأمي عمر بن أبان بن مفضل المدني قال: أَراني أنسُ بن مالك الوضوء: أخذ رَكْوة فوضعها على يساره، وصَبّ على يده اليمنى فغسلها ثلاثاً، ثم أدار الركوة على يده اليمنى، فتوضأ ثلاثاً ثلاثاً، ومسح برأسه ثلاثاً، وأخذَ ماءً جديداً لصِمَاخه، فقلتُ له: قد مسحتَ أذنيك؟ فقال: يا غلام إنهما من الرأس، ليس هما من الوجه، ثم قال: يا غلامُ هل رأيتَ ـ أو: فهمتَ ـ أو أعيدُ عليك؟ فقلت: قد كفاني [وقد فهمتُ]، قال: هكذا رأيتُ رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ. هذا حديث غريب من هذا الوجه.

قال الذهبي في **الميزان**: انفرد به الطبراني عن جعفر، وعمرُ بن أبان لا يدرى من هو، قال: والحديث ثمانيٌّ لنا على ضعفه.

الثاني: القرب من إمام من أئمة الحديث كالأعمش، وهُشَيم، وابن جريج، والأوزاعي، ومالك، وشعبة، وغيرهم، مع الصحة أيضاً وإنْ كثُر بعده العدد إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم.

الثالث: العلوّ المقيَّد بالنسبة إلى روايةِ أحدِ الكتبِ الخمسة أو غيرِها من الكتب المعتمدة وسماه ابن دقيق العيد: علوّ التنزيل، وليس بعلوّ مطلق، إذِ الراوي لو رَوَى الحديث من طريقِ كتابٍ منها، وقعَ أنزلَ مما لو رواه من غيرِ طريقها، وقد يكون عالياً مطلقاً أيضاً. وهو ما كثُر اعتناء المتأخرين به من الموافقة، والإبدال، والمساواة، والمصافحة.

Muvâfakât: Örneğin bir hadisin sana Müslim'in hocasından ancak Müslim tarîki dışında bir yolla ve kendi isnâdınla Müslim'den naklettiğin takdirdekinden daha az sayıda râviyle gelmesi.

Bedel: Bu uluvvün Müslim'in hocası dışında bir hocayla [ama] Müslim'in bu hadisteki hocası gibi biriyle olması. Bu, Müslim'in hocasının hocasına ulaşıldığından dolayı muvâfakât diye de adlandırılır. Ne var ki bu sınırlı bir muvâfakâttır.

Muvâfakât ve bedel, Zehebî[1] ve daha başkalarının ifadelerinde görülebildiği üzere uluvvün olmadığı bir durum için, hatta nüzûl için de kullanılabilir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Bu da muvâfakât ve bedeldir. Ancak ilgi gösterilmediği için söz konusu durum bu şekilde mutlak olarak ifade edilemez."

Uyarı:

Erişilen hocadan sonra isnâdın aynı olmasının şart koşulup koşulmayacağına dair herhangi bir izah tespit edemedim. Bende imlâ meclisinde Tirmizî tarîkiyle ve "Kuteybe → Abdülazîz ed-Derâverdî → Süheyl b. Ebû Salih → babası → Ebû Hüreyre" isnâdıyla imlâ ettiğim "Evlerinizi kabirlere çevirmeyin" merfû' hadisi bulunuyor.[3]

Bu hadisi Müslim "Kuteybe → Ya'kûb el-Kârî → Süheyl" isnâdıyla tahrîc ediyor.[4] Böylece Kuteybe, hadisi iki hocası aracılığıyla Süheyl'den almış oluyor. Ne var ki Müslim'de birinden, Tirmizî'de ise diğerinden gelen isnâd var. Bu isnâd, Tirmizî ve Müslim ile[5] benim Kuteybe'de buluşmuş olmamızdan dolayı muvâfakât olarak mı yoksa Kuteybe'nin hocasında farklılaşıp Süheyl'de ortak olmaktan dolayı bedel olarak mı adlandırılacak? Yoksa muvâfakât ile bedel arasında bir başka şeyden[6] mi söz edeceğiz? Bence bu üç ihtimalin doğruya en yakın olanı üçüncüsüdür.

1 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, XV, 225.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 233.
3 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân 2.
4 Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn 212.
5 Burada doğru bir tercüme için metindeki "me'ahû" ifadesi "me'an" olarak kabul edilip metne Tirmizî ve Müslim ifadeleri yansıtılmıştır [çevirenin notu].
6 M. Avvâme bazı *Tedrîb* yazmalarındaki "lâ yekûnü" ifadesi yerine, doğru anlamın verilebilmesi için diğer bazı nüshalarda yer alan "yekûnü" kelimesini metne taşımıştır (*Tedrîb*, IV, 603, dp. 3) [çevirenin notu].

فالموافقة: أن يقع لك حديث عن شيخِ مسلمٍ مثلاً من غيرِ جهته، بعددٍ أقلَّ من عددك إذا رويتَه بإسنادك عن مسلم عنه.

والبدل: أن يقع هذا العلوُّ عن شيخٍ غيرِ شيخِ مسلمٍ، وهو مثلُ شيخِ مسلم في ذلك الحديث وقد يسمَّى هذا موافقةً بالنسبة إلى شيخ شيخ مسلم فهو موافقة مقيَّدة.

وقد تطلق الموافقة والبدل مع عدم العلوّ، بل ومع النزول أيضاً، كما وقع في كلام الذهبي وغيره.

وقال ابن الصلاح: هو موافقة وبدل، ولكنْ لا يطلق عليه ذلك لعدم الالتفات إليه.

تنبيه:

لم أقف على تصريحٍ بأنه هل يُشترط استواء الإسناد بعدَ الشيخِ المجتمعِ فيه أوْ لا، وقد وقع لي في الإملاء حديثٌ أمليتهُ من طريق الترمذي: عن قتيبة، عن عبد العزيز الدَّرَاوَرْدي، عن سهيل بن أبي صالح، عن أبيه، عن أبي هريرة مرفوعاً: «لا تجعلوا بيوتكم مقابر» الحديث.

وقد أخرجه مسلم: عن قتيبة، عن يعقوبَ القاريِّ، عن سهيل، فقتيبة له فيه شيخان عن سهيل، فوقع في **صحيح** مسلم عن أحدهما، وفي الترمذي عن الآخر، فهل يسمَّى هذا موافقة: لاجتماعنا معه في قتيبة، أو بدلاً: للتخالفِ في شيخه، والاجتماعِ في سهيل أوْ لا، ويكون واسطة بين الموافقة والبدل، احتمالاتٌ أقربها عندي الثالث.

Dönemimizde müsâvât, seninle sahâbî arasındaki râvi sayısı örneğin Müslim ile sahâbî arasındaki râvi sayısı ile aynı olacak şekilde senin sahâbîye veya ona yakın birine varan isnâdındaki râvi sayısının azlığıdır. Bu daha önceleri tesadüf edilebilen bir durumdu. Şu anda ise bu aynı hadis için söz konusu olmasa da [sadece] râvi sayısı bakımından mümkün olabilir. Nitekim Irâkî de bu kanaattedir.[1] Daha önce geçtiği üzere üç hadiste benimle Hz. Peygamber (*sav*) arasında 10 râvi vardı. Öte yandan Nesâî'nin naklettiği bir hadiste de onunla Hz. Peygamber (*sav*) arasında 10 râvi bulunmaktadır. İşte bu bizim müsâvâtımızdır.

Onun Kitâbü's-Salât'ta naklettiği bu hadis şöyledir: Bize Muhammed b. Beşşâr'ın "Abdurrahman → Zâide → Mansûr → Hilâl → Rebî' b. Huseym → Amr b. Meymûn → İbn Ebû Leylâ → bir kadın → Ebû Eyyûb" isnâdıyla haber verdiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "'Kul hüvellâhu ehad' Kur'ân'ın üçte birine denktir."

Nesâî şöyle demiştir: "İsnâdı bundan daha uzun olan bir hadis bilmiyorum."[2]

İsnâdda, birincileri Mansûr olmak üzere tâbiûn tabakasından altı râvi bulunmaktadır.

Tirmizî de aynı hadisi "Kuteybe ve Muhammed b. Beşşâr → İbn Mehdî → Zâide vd." isnâdıyla nakletmiş ve şöyle demiştir: "Hasendir. Buradaki kadın Ebû Eyyûb'un eşidir." Bu, Tirmizî'nin de10 râvi içeren bir isnâdla naklettiği bir hadistir.[3]

Eğer müsâvât senin hocan için söz konusu olursa bu senin için musâhafa olur. Bu durumda sanki sen Müslim'le musâfaha etmiş de hadisi ondan almış gibi olursun.

Müsâvât hocanın hocası için söz konusu olursa, bu durumda musâfaha hocan için olacaktır. Eğer müsâvât hocanın iki üst nesil hocası için söz konusu olursa, bu durumda musâfaha hocanın hocası için olacaktır. Bu uluv ekseriyetle bir nüzûle tâbidir. Müslim ve benzerlerinin nâzil isnâdları olmasa, senin âlî bir isnâda erişmen mümkün olmaz. Onların zaten âlî olan isnâdlarına erişme durumunda ise tam bir âlîlik söz konusu olacaktır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 313.
2 Nesâî, Sıfatü's-salât 69.
3 Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân 11.

والمساواة في أعصارنا: قلّة عددِ إسنادك إلى الصحابي أو مَن قاربه، بحيثُ يقع بينك وبين صحابي مثلاً من العدد مثلُ ما وقع بين مسلم وبينه، وهذا كان يوجد قديماً، وأما الآن فلا يوجد في حديثٍ بعينه، بل يوجد مطلق العدد، كما قال العراقي، فإنه تقدم أن بيني وبين النبي صلى الله عليه وسلم عشرةَ أنفسٍ في ثلاثة أحاديث، وقد وقع للنسائي حديثٌ بينه وبين النبي صلى الله عليه وسلم فيه عشَرةُ أنفسٍ، وذلك مساواةٌ لنا.

وهو ما رواه في كتاب الصلاة قال: أخبرنا محمد بن بشار، أخبرنا عبد الرحمن، أخبرنا زائدة، عن منصور، عن هلال، عن الربيع بن خُثَيم، عن عمرو بن ميمون، عن ابن أبي ليلى، عن امرأةٍ، عن أبي أيوب، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «قل هو الله أحد تَعدِل ثلثَ القرآن».

قال النسائي: ما أعلم في الحديث إسناداً أطولَ من هَذا.

وفيه ستةٌ من التابعين أولُهم منصور.

وقد رواه الترمذي عن قتيبة ومحمد بن بشار قالا: حدثنا ابن مهدي، حدثنا زائدة، به، وقال: حسن، والمرأة هي امرأة أبي أيوب، وهو عُشَاري للترمذي أيضاً.

والمصافحة: أن تقع هذه المساواة لشيخك، فتكون لك مصافحةً، كأنك صافحتَ مسلماً فأخذتَه عنه.

فإن كانت المساواةُ لشيخ شيخك، كانت المصافحة لشيخك، وإن كانت المساواة **لشيخِ شيخِك، فالمصافحة لشيخ شيخك، وهذا العلوّ تابع لنزولٍ** غالباً، **فلولا نزولُ مسلمٍ وشبهِه لم تعلُ أنتَ** وقد يكون مع علوه أيضاً، فيكون عالياً مطلقاً.

Dördüncü kısım: Her ne kadar râvi sayısı bakımından eşitlik olsa da râvinin [diğer râvilere göre] erken bir tarihte vefat etmesiyle meydana gelen uluvdür. Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Benim üç kişiyle Beyhakî vasıtasıyla Hâkim'den naklettiğim isnâd, yine üç kişiyle Ebû Bekir İbn Halef [ö. 487/1094] vasıtasıyla Hâkim'den naklettiğim isnâddan âlîdir. Zira Beyhakî, İbn Halef'den önce vefat etmiştir."

Benzer şekilde Ahmed'in *el-Müsned*'ini [Abdullah b. Ömer b. Ali] el-Halâvî'den [ö. 807/1405] "Ebü'l-Abbâs [Ahmed b. Muhammed b. Ömer] el-Halebî [ö. 744/1343] → Necîb [Abdüllatîf b. Abdülmün'im el-Harrânî] [ö. 672/1274]" isnâdıyla dinleyen kimsenin isnâdı, onu Cemâl [Abdullah b. Ali el-Hanbelî] el-Kinânî'den [ö. 817/1415] "[Ali b. Ahmed ed-Dımaşkî] el-Urdî [ö. 764/1363] → Zeyneb bint Mekkî [ö. 688/1289]" isnâdıyla dinleyen kimsenin isnâdından âlidir. Çünkü ilk isnâddaki üç kişinin vefatları, diğer üç kişiden daha öncedir.

İsnâdın, başka bir durum ya da bir başka hoca dikkate alınmaksızın sadece senin hocanın erken vefatı ile âlî olması için Hâfız Ahmed b. Umeyr b. Yusuf b. Musa İbnü'l-Cevsâ ed-Dımaşkî [ö. 320/932], hocanın vefatı üzerinden 50 sene, Ebû Abdullah İbn Mende ise hocanın vefatından sonra 30 sene geçmesi gerektiğini söylemişlerdir. Bu süre içerisinde bundan daha âlîsi söz konusu olamaz.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu [âlî isnâd konusunda] daha müsamahalı bir tutumdur."

Beşinci kısım: Hocadan erken bir tarihte dinlemiş olmakla meydana gelen uluvdür. Zira hocadan erken dinleyen, sonra dinleyenden daha âlî olacaktır. Bu kısım genel olarak önceki kısmın kapsamına giriyorsa da aynı hocadan rivayet eden iki kişiden birinin hocadan semâının mesela 60 sene, diğerininkinin ise 40 sene olmasıyla ondan ayrılır. Her iki kişiye ulaşan [râvi] sayısı aynı olsa da birincisi ikinciden daha âlîdir. Bu yargı, hocası ihtilât eden ya da bunayan kimse söz konusu olduğuda kuvvet kazanır. Ancak hocayı daha geç dinleyen, hocanın ilk rivayeti henüz itkân ve zabt seviyesine ulaşmadan yapmış olması ve daha sonra bu mertebeye kavuşmuş olmasından dolayı daha tercihe şayan olabilir. Ne var ki bu ileride geleceği üzere manevî bir uluvdür.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 236.

الرابع: العلوّ بتقدم وفاة الراوي وإن تساويا في العدد، قال المصنف: فما أرويه عن ثلاثة، عن البيهقي، عن الحاكم: أعلا مما أرويه عن ثلاثة، عن أبي بكر ابن خلف، عن الحاكم، لتقدمِ وفاةِ البيهقي على ابن خلف.

وكذلك مَن سمع مسند أحمد على الحَلاوي، عن أبي العباس الحلبي، عن النَّجيب: أعلى ممن سمعه على الجَمَال الكِناني، عن العُرْضي، عن زينب بنتِ مكي، لتقدم وفاة الثلاثة الأولين، على الثلاثة الآخِرين.

وأما عُلُوُّه بتقدم وفاة شيخك لا مع التفاتٍ لأمر آخر، أو شيخ آخر، فحدَّه الحافظ أحمد بن عمير بن يوسف بن موسى ابن جَوْصا الدمشقي بمضيّ خمسين سنةً من وفاة الشيخ، وحدَّه أبو عبد الله ابن مندَهْ بثلاثينَ سنةً تمضي من موته، وليس يقع في تلك المدة أعلى من ذلك.

قال ابن الصلاح: وهو أوسع.

الخامس: العلوّ بتقدم السماع من الشيخ، فمن سمع منه متقدِّماً، كان أعلى ممن سمع منه بعده.

ويدخل كثير منه فيما قبله، ويمتاز عنه بأنْ يَسمع شخصان من شيخ، وسماعُ أحدِهما من ستين سنةً مثلاً، والآخر من أربعين سنة، وتَسَاوى العدد إليهما، فالأول أعلى من الثاني، ويتأكَّد ذلك في حقّ من اختلط شيخه أو خرف، وربما كان المتأخر أرجح، بأن يكون تحديثه الأول قبل أن يبلغ درجة الإتقان والضبط، ثم حصل له ذلك بعدُ، إلا أن هذا علوّ معنوي، كما سيأتي.

Uyarı:

İbn Tâhir ve İbn Dakîkul'îd, son iki kısmı tek bir kısım olarak değerlendirip[1] bu bölüme *Sahîhayn* müelliflerine ve meşhur hadis kitaplarının musanniflerine varan uluvvü ilave ettiler.[2] İbn Tâhir bunu iki kısma ayırdı:

Birincisi: Şeyhayn, Ebû Davud, Ebû Hâtim gibi âlimlere [az râvi ile varmakla elde edilen] uluvdür.

İkincisi: İbn Ebü'd-Dünyâ ve Hattâbî [ö. 388/998] gibi kimselerin kitaplarına [az râvi ile varmakla elde edilen] uluvdür.

[İbn Tâhir] şöyle demiştir:[3] "Bil ki, muhaddisin zorlukta ulaştığı ve âlî olarak tespit edemese de mutlaka zikretmek durumunda olduğu her bir hadis, muhaddis onu hangi tarîkle naklederse nakletsin nadirliğinden dolayı âlîdir." O, bu duruma örnek olarak Buhârî'nin Mâlik ashâbının önde gelenlerinden rivayette bulunduktan sonra içerdiği farklı bir anlamdan dolayı Ebû İshak el-Fezârî vasıtasıyla Mâlik'ten bir hadis nakletmiş olmasını gösterir. Bu isnâdda Buhârî ile Mâlik arasında üç kişi bulunmaktadır.[4]

Nükte:

Uluvvün tüm türlerini içeren bir hadis bize ulaştı:

1- Bana Ümmü'l-Fazl bint Muhammed b. el-Makdisî [ö. 874/1470] 870 senesi Rebîülâhir ayında kendisine yaptığım kıraatla ihbâren verdi.

2- Onlara Ebû İshak et-Tennuhî semâen haber verdi. Onun vefatı hicrî 800'dü.

3- O, İsmail b. Yusuf el-Kaysî [ö. 716/1316] ve Ebû (İsa) Ravh b. Abdurrahman el-Makdisî'den [ö. 719/1319] nakletti.

4- Onlar, Ebü'l-Müneccâ İbnü'l-Lettî'den [ö. 635/1238] ihbâren naklettiler. Onların ilki "663 senesinde" dedi.[5]

---

1 İbnü'l-Kayserânî, Mes'*eletü'l-Uluv ve'n-Nüzûl*, s. 76; İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 270.

2 İbnü'l-Kayserânî, Mes'*eletü'l-Uluv ve'n-Nüzûl*, s. 83; İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 267.

3 İbnü'l-Kayserânî, Mes'*eletü'l-Uluv ve'n-Nüzûl*, s. 86.

4 Buhârî, Megâzî 36.

5 *Tedrîb* nüshalarındaki tarih bu ise de, açıkça hatalıdır. Zira Lettî'nin vefatı konusunda ittifak vardır (*Tedrîb* [M. Avvâme], IV, 611, dp.1) [çevirenin notu].

تنبيه:

جعل ابن طاهر وابن دقيق العيد هذا والذي قبله قسماً واحداً، وزادا العلوَّ إلى صاحبي الصحيحين، ومصنِّفي الكتب المشهورة، وجعله ابن طاهر قسمين:

أحدهما: العلو إلى الشيخين، وأبي داود، وأبي حاتم، ونحوهم.

والآخر: العلو إلى كتب مصنفة لأقوامٍ، كابن أبي الدنيا، والخطابي.

ثم قال: واعلم أن كل حديث عزَّ على المحدث، ولم يجدْه عالياً، ولا بدّ له من إيراده، فمن أيَ وجه أورده فهو عالٍ، بعزَّته، ومثَّل ذلك بأن البخاري روى عن أماثل أصحاب مالك، ثم روى حديثاً لأبي إسحاق الفَزاري، عن مالك، لمعنىً فيه، فكان فيه بينه وبين مالك ثلاثة رجال.

نكتة:

وقع لنا حديث اجتمع فيه أقسام العلو:

١ ـ أخبرتني أم الفضل بنت محمد المقدسي، بقراءتي عليها في ربيع الآخر سنة سبعين وثمان مئة.

٢ ـ أخبرنا أبو إسحاق التنوخي سماعاً، وكانت وفاته سنة ثمان مئة.

٣ ـ عن إسماعيل بن يوسف القيسي، وأبي [عيسى] رَوْح ابن عبد الرحمن المقدسي، قالا:

٤ ـ أخبرنا أبو المُنَجَّا ابن اللَّتِّي، قال الأول: سنة ثلاث وستين وست مئة.

5- Onlara Ebü'l-Vakt es-Siczî [ö. 553/1158] 553 senesi Şaban ayında ihbâren nakletti.

6- Onlara Ebû Âsım Fudayl b. Yahya el-Ensârî [ö. 471/1079] 469 senesi Zilhicce ayında ihbâren nakletti.

7- Onlara Ebû Muhammed İbn Ebû Şüreyh ihbâren nakletti. Onun vefatı hicrî 392 Safer ayında idi.

8- Onlara Abdullah b. Muhammed el-Menî'î -Ebü'l-Kâsım el-Begavî'yi kastediyor- ihbâren nakletti. Onun vefatı hicrî 317 idi.

9- Onlara Ali b. el-Ca'd el-Cevherî tahdîsen nakletti. Onun vefatı hicrî 230 senesi Receb ayındaydı.

10- Onlara Şu'be b. el-Haccâc ihbâren nakletti. Onun vefatı hicrî 160'dı ve Ali b. el-Ca'd ondan rivayette bulunan son kişidir.

11- O, Muhammed b. el-Münkedir'den nakletti.

12- O ise Câbir b. Abdullah'ı şöyle derken işittiğini söyledi: "Allah Resûlü'nün (*sav*) yanına girmek için izin istedim. 'Kim o?' diye sordu. 'Ben' cevabını verdim. Bunun üzerine sanki bunu hoş görmeyerek 'Ben, ben' buyurdu."

Bu hadiste türlü uluv çeşitleri bir araya gelmiştir. Râvi sayısı bakımından: Benimle Hz. Peygamber (*sav*) arasında 12 güvenilir kişi var ve her biri bir üst nesli işitti. Bu türden söz konusu olan en âlî isnâd budur.

Bazı hadis imâmlarına ulaşmak bakımından: Şu'be b. el-Haccâc *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin onun ashâbından rivayette bulundukları hadis imâmlarının önde gelenlerindendir. Sadece Buhârî ve Ebû Davud'un eserlerinde onun hadisine âlî bir isnâdla ulaşılır. Bu iki müellifin ondan naklettikleri hadislerin çoğunda onlarla Şu'be arasında tek bir râvi bulunmaktadır.

٥ ـ أخبرنا أبو الوقت السِّجْزي في شعبان سنة ثلاث وخمسين وخمس مئة.

٦ ـ أخبرنا أبو عاصم الفُضَيل بن يحيى الأنصاري في ذي الحجة سنة تسع وستين وأربع مئة.

٧ ـ أخبرنا أبو محمد ابن أبي شُريح، وكانت وفاته في صفر سنة اثنتين وتسعين وثلاث مئة.

٨ ـ أخبرنا عبد الله بن محمد المَنيعي ـ يعني أبا القاسم البغوي ـ وكانت وفاته سنة سبع عشرة وثلاث مئة.

٩ ـ حدثنا علي بن الجعد الجوهري، وكانت وفاته في رجب سنة ثلاثين ومئتين.

٠١ ـ أخبرنا شعبة بن الحجاج، ومات سنة ستين ومئة، وعلي ابن الجعد آخر من روى عنه.

١١ ـ عن محمد بن المنكدر .

١٢ ـ سمعت جابر بن عبد الله يقول: استأذنت على النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «من هذا؟» فقلت: أنا، فقال: «أنا، أنا»!! كأنه كرهه.

هذا الحديث اجتمع فيه أنواع العلو، أما العدد: فبيني وبين النبي صلى الله عليه وسلم فيه اثنا عشر رجلاً ثقات بالسماع المتصل، وهو أعلى ما يقع من ذلك.

وأما بالنسبة إلى بعض الأئمة: فلأن شعبة بن الحجاج من كبار الأئمة الذين روى الأئمة الستة عن أصحابهم، ولم يقع حديثه بعلوّ إلا في كتاب البخاري وأبي داود، وبينهما وبينه في كثير من الأحاديث رجل واحد.

Diğer *Kütüb-i Sitte* müellifleri ile onun arasında ise en az iki râvi bulunur. Zira o, erken vefat etmiştir. Benimle Şu'be arasında ise dokuz kişi vardır ve bu, âlî olmak bakımından erişilebilecek son noktadır.

Hadisin eser sahibi imâmlara nispetle âlî oluşu:

Buhârî hadisi Ebü'l-Velîd vasıtasıyla Şu'be'den nakletmiştir.[1] Hadis bana âlî bedel olarak ulaşmıştır. Sanki ben hadisi Ebü'l-Hasan İbn Ebü'l-Mecd [ö. 800/1397], Ebû İshak et-Tenûhî ve onların dışında kendileriyle *Sahîh*'e ulaştığım hocalarımın hocalarından dinlemiş gibiyim.

Müslim bu hadisi Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr vasıtasıyla Abdullah b. İdris'den, Yahya b. Yahya ve Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe vasıtasıyla Vekî'den, İshak b. İbrahim vasıtasıyla Nadr b. Şümeyl ve Ebû Âmir el-Akadî'den, Muhammed b. el-Müsennâ vasıtasıyla Vehb b. Cerîr'den ve Abdurrahman b. Bişr b. el-Hakem vasıtasıyla da Behz b. Esed'den nakletmiştir.[2]

Ebû Davud, Müsedded vasıtasıyla Bişr b. Mufaddal'den;[3]

Tirmizî, Süveyd b. Nasr vasıtasıyla İbnü'l-Mübârek'ten;[4]

Nesâî, Humeyd b. Mes'ade vasıtasıyla Bişr b. el-Mufaddal'den;[5]

İbn Mâce, İbn Ebû Şeybe vasıtasıyla Vekî'den nakleder.[6] Bu isimlerin tamamı ise hadisi Şu'be'den rivayet ederler.

Hadis onlardan bana üç derece/tabaka üstte de âlî bedel olarak ulaştı. Sanki ben hadisi *Sahîh-i Müslim* râvisi İshak b. Mudar'dan -ki onun vefatı hicrî 664 senesi Receb ayıdır ve ayrıca Nevevî *Sahîh-i Müslim*'i ondan dinlemiştir-, *Sünen-i Ebû Davud* râvisi Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mukayyer'den -ki onun vefatı hicrî 643 senesidir-, Tirmizî râvisi Ebü'l-Hasan İbnü'l-Buhârî'den -ki onun vefatı hicrî 690 senesidir-, Nesâî râvisi İsmail b. Ahmed el-Irâkî'den -ki onun vefatı hicrî 690 senesidir- ve *Sünen-i İbn Mâce* râvisi Ebü's-Seadât [İbnü'l-Esîr]'den -ki onun vefatı hicrî 606 senesidir- dinlemiş gibi olmaktayım.

1 Buhârî, İsti'zân 17.
2 Müslim, Edeb 38-39.
3 Ebû Davud, Edeb 139.
4 Tirmizî, İsti'zân 18.
5 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* VI, 90.
6 İbn Mâce, Edeb 17.

وأما بقية الجماعة: فأقلُّ ما بينهم وبينه اثنان، وهو متقدم الوفاة، وبيني وبينه تسعة أنفس، وهو نهاية العلوّ.

وأما علوُّه بالنسبة إلى أئمة الكتب:

فقد أخرجه البخاري: عن أبي الوليد، عن شعبة، فوقع لي بدلاً عالياً، كأني سمعته من أبي الحسن ابن أبي المجد، وأبي إسحاق التنوخي وغيرهما، من شيوخ شيوخنا في الصحيح.

ورواه مسلم عن محمد بن عبد الله بن نُمير، عن عبد الله بن إدريس. وعن يحيى بن يحيى، وأبي بكر بن أبي شيبة، كلاهما عن وكيع، وعن إسحاق بن إبراهيم، عن النضر بن شُميل، وأبي عامر العَقَدِي. وعن محمد ابن مثنى، عن وهب بن جرير. وعن عبد الرحمن بن بِشر بن الحكم، عن بَهز بن أسد.

وأبو داود: عن مسدَّد، عن بشر بن المفضَّل.

والترمذي: عن سُويد بن نصر، عن ابن المبارك.

والنسائي: عن حميد بن مسعدة، عن بشر بن المفضل.

وابن ماجه: عن ابن أبي شيبة، عن وكيع، كلهم عن شعبة.

فوقع لي بدلاً لهم عالياً بثلاث درجات، فكأني سمعته من أبي إسحاق ابن مُضَر راوي **صحيح** مسلم، وكانت وفاته في رجب سنة أربع وستين وست مئة، ومنه سمع النوويُّ **صحيح** مسلم، ومن أبي الحسن ابن المقيَّر، راوي **سنن** أبي داود، وكانت وفاته سنة ثلاث وأربعين وست مئة، ومن أبي الحسن ابن البخاري راوي الترمذي، وكانت وفاته سنة تسعين وست مئة، ومن إسماعيل بن أحمد العراقي راوي النسائي، وكانت وفاته سنة تسعين وست مئة، ومن أبي السعادات راوي **سنن** ابن ماجه، وكانت وفاته سنة ست وست مئة.

Nüzûl ise uluvvün zıddıdır. O da beş kısma ayrılmaktadır ve bunlar uluvvün zıddı olarak bilinir. Ulüvvün kısımlarından her birinin zıddı, nüzûlün de kısımlarıdır.

O, doğru olan görüşe ve cumhurun ifadelerine göre ikincil bir konumdadır ve çok fazla itibara mazhar olamamıştır. Nitekim İbnü'l-Medînî "İsnâdın nâzil olması uğursuzluktur", İbn Maîn "Nâzil isnâd yüzde yaradır"[1] demiştir.

Bazıları ise onu uluvve üstün görmüşlerdir. Bu görüşü İbn Hallâd [Râmehürmüzî] ehl-i nazarın birinden nakletmiştir.[2] Çünkü isnâddaki râvilerin sayısı arttığında ona gösterilen özen de artar ve doğruluk [ihtimali] yükselir.

İbnü's-Salâh "Bu, delilleri zayıf bir görüştür";[3] İbn Dakîkul'îd "Çünkü bir şeye çokça çaba göstermek özü itibariyle istenen bir şey değildir. Rivayetten elde edilmesi hedeflenen meseleye özen göstermek -ki o sıhhattır- daha önceliklidir" demiştir.[4]

Eğer nâzil isnâd, ricâli içerisinde âlî isnâda ilaveten ziyâdede bulunan sika bir râvi olması veya râvilerinin daha hâfız ve fakîh olması ya da âlî isnâd sadece derste bulunmak, icâzet, münâvele yöntemleri ile alınmışken veya âlî isnâdın râvilerinden biri tahammül esnasında gevşeklik göstermişken nâzil isnâdın semâ ile muttasıl olması gibi bir fayda ile âlî isnâda üstünlük sağlıyorsa, bu durumda o tercih edilir.

Vekî' ashâbına "'A'meş → Ebû Vâil → Abdullah' isnâdı mı yoksa 'Süfyân → Mansûr → İbrahim → Alkame → Abdullah' isnâdı mı size daha hoş gelir?" diye sorunca onlar "'A'meş → Ebû Vâil' isnâdı daha âlî [*akrab*]" demişlerdi. Bunun üzerine Vekî' şu cevabı vermişti: "A'meş muhaddis [*şeyh*], Ebû Vâil muhaddis. 'Süfyân → Mansûr → İbrahim → Alkame' isnâdı ise 'fakîh → fakîh → fakîh → fakîh' isnâdıdır."[5]

İbnü'l-Mübârek "Hadisin kalitesi isnâdın âlî olması değil, râvilerinin güvenilirliğidir" demiştir.[6]

1 Her iki rivayet için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 123.
2 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 216. Kendisi bu görüşü reddeder.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 238.
4 İbn Dakîkul'îd, *el-İktirâh*, s. 267.
5 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, II, 25; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 436.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 101.

وأما النزول: فضدُّ العلو، فهو خمسة أقسام أيضاً تُعرف من ضدِّها، فكلُّ قسم من أقسام العلو ضدُّه قسم من أقسام النزول.

وهو مفضولٌ مرغوب عنه على الصوابِ وقولِ الجمهور قال ابن المديني: النزول شؤم، وقال ابن معين: الإسناد النازل قَرْحة في الوجه.

وَفضَّله بعضهم على العلو حكاه ابن خلاَّد عن بعض أهل النظر، لأن الإسناد كلما زاد عدده زاد الاجتهاد فيه، فيزداد الثواب.

قال ابن الصلاح: وهذا مذهب ضعيفُ الحجّة، قال ابن دقيق العيد: لأن كثرة المشقة ليست مطلوبةً لنفسها، ومراعاةُ المعنى المقصود من الرواية ـ وهو الصحة ـ أولى.

فإن تميز الإسناد النازل بفائدة كزيادة الثقة في رجاله على العالي، أو كونهم أحفظَ أو أفقهَ، أو كونه متصلاً بالسماع، وفي العالي حضورٌ، أو إجازةٌ، أو مناولة، أو تساهلُ بعض رواته في الحمل ونحو ذلك فهو مختار.

قال وكيع لأصحابه: الأعمش أحبُّ إليكم، عن أبي وائل، عن عبد الله، أَوْ: سفيان، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة، عن عبد الله؟ فقالوا: الأعمش، عن أبي وائل أقرب، فقال: الأعمش شيخ، وأبو وائل شيخ، وسفيان، عن منصور، عن إبراهيم، عن علقمة: فقيه، عن فقيه، عن فقيه، عن فقيه.

قال ابن المبارك: ليس جودةُ الحديثِ قربَ الإسناد، بل جودةُ الحديث صحةُ الرجال.

Silefî şöyle demiştir:[1] "Aslolan hadisi âlimlerden almaktır. Onların nüzûlü, bu ilimde derinleşmiş muhaddislerin görüşüne göre cahil kimselerin uluvvünden üstündür. İncelendiğinde görülür ki böyle bir durumda nâzil, mana bakımından âlîdir."

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Bu, Ehl-i hadîs arasında bilinen ve mutlak olarak kullanılan uluv kabilinden âlî olma durumu değil, mana bakımından bir uluvdür."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "İbn Hibbân'ın bu konuda güzel bir değerlendirmesi vardır. Şöyle ki eğer sadece isnâda bakılacaksa muhaddisler [*şuyûh*]; metne bakılacaksa fakîhler daha önceliklidir."

1 Silefî, *Şartu'l-Kırâa ale'ş-Şuyûh*, s. 57-8.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 238.
3 Bikâî, *en-Nüketü'l-Vefiyye*, II, 434; İbn Hibbân, *el-İhsân*, I, 159.

وقال السِّلفي: الأصل الأخذ عن العلماء، فنزولهم أولى من العلوّ عن الجهلة، على مذهب المحققين من النقلة، والنازل حينئذ هو العالي في المعنى عند النظر والتحقيق.

قال ابن الصلاح: ليس هذا من قبيل العلوِّ المتعارَفِ إطلاقُه بين أهل الحديث، وإنما هو علوٌّ من حيث المعنى.

قال شيخ الإسلام: ولابن حبان تفصيل حسن، وهو أن النظر إن كان للسند فالشيوخ أولى، وإن كان للمتن فالفقهاء.

30. MEŞHUR

[Hadis ilimlerinin] otuzuncu kısmı meşhur hadistir.

İbnü's-Salâh "şöhretin manası bilinmektedir" deyip meşhur hadisin tanımını yapmak yerine bu ifade ile yetinmiştir.[1]

Bulkînî şöyle demiştir:[2] "Onunla ilgili belirleyici bir özellike [*dâbıt*] zikretmemiştir. Usûl kitaplarına göre meşhur -ki ona müstefîz de denir- râvi sayısı üçün üzerinde olan hadistir."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] "Meşhur, ikiden fazla râviyle olmak üzere tarîkleri sınırlı olan [ve bu yüzden] tevâtür seviyesine varmamış olan hadistir. O, açıklığından dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Bir grup fakîh ise yaygınlığından ötürü 'müstefîz' adını vermiştir ki, fâda'l-mâ'u [su taştı]-yefîdu-feydân kökünden gelmektedir. Bazı âlimler müstefîzin başında da sonunda da [yani her tabakada] aynı sayıda râvi içermesi, meşhurun ise daha genel olması nedeniyle iki kavramı farklı görmüşlerdir. Bunun aksini söyleyenler de vardır."

O, sahîh olan ile olmayan yani hasen ve zayıf olan ve özellikle Ehl-i hadîs ya da hem onlar hem de başka âlimler ve halk nezdinde meşhur olan olmak üzere iki kısımdır.

Bu ifadeyle kimi zaman halk nezdinde meşhur olanlar da kastedilmiştir. Bu anlamda [meşhur] tabiri tek bir isnâdı ya da daha fazla isnâdı olan hatta hiçbir bir isnâdı olmayan haberler için de genel olarak kullanılır.[4]

Zerkeşî bu türe giren haberler hakkında *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* adlı bir eser kaleme almıştır. Ben de bu konuda alfabetik tertibi esas alan bir kitap yazdım ve onun gözden kaçırdığı pek çok rivayeti bu metne ilave ettim.[5]

Tanıma uygun meşhur sahîh hadislere örnek olarak "Allah ilmi bir anda çekip almaz"[6] ve "Cuma namazına gelen kimse yıkansın"[7] hadisleri verilebilir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 238.
2 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 450.
3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 43.
4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 44.
5 Süyûtî bu eserini *ed-Düreru'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire* diye adlandırmıştır.
6 Buhârî, İlm 34; Müslim, İlm 13; Tirmizî, İlm 5.
7 Buhârî, Cumu'a 2; Müslim, Cumu'a 1.

انوع الثلاثون: المشهور من الحديث

قال ابن الصلاح: «ومعنى الشهرة مفهوم»، فاكتَفَى بذلك عن حدّه.

وقال البلقيني: لم يَذكر له ضابطاً، وفي كتب الأصول: المشهور ـ ويقال له: المستفيض ـ: الذي تزيدُ نَقَلته على ثلاثة.

وقال شيخ الإسلام: المشهور: ما له طرق محصورة بأكثَرَ من اثنين، ولم يبلغ حدَّ التواتر، سُمّي بذلك لوضوحه، وسمّاه جماعة من الفقهاء المستفيض لانتشاره، مِن: فاض الماء، يَفيض فيضاً، ومنهم مَن غاير بينهما: بأن المستفيض يكون في ابتدائه وانتهائه سواءً، والمشهور أعمُّ من ذلك، ومنهم من عكس.

هو قسمان: صحيح، وغيره أي: حسن، وضعيف ومشهور بين أهل الحديث خاصة، و مشهور بينهم وبين غيرهم من العلماء والعامة.

وقد يُراد به ما اشتهر على الألسنة، وهذا يطلق على ما له إسناد واحد فصاعداً، بل ما لا يوجد له إسناد أصلاً.

وقد صنف في هذا القسم الزركشي: **التذكرة في الأحاديث المشتهرة**، وألفتُ فيه كتاباً مرتباً على حروف المعجم استدركتُ فيه مما فاته من الجمّ الغفير.

مثال المشهور على الاصطلاح وهو صحيح، حديث: «إن الله لا يقبِض العلم انتزاعاً ينتزعه». وحديث: «من أتى الجمعةَ فليغتسلْ».

Hâkim ve İbnü's-Salâh meşhur hadise örnek olarak "Ameller niyelere göredir" hadisini vermişlerse de[1] hadisin daha önce geçtiği üzere Yahya b. Saîd tabakasında şöhret bulması ve isnâdın baş tarafının ferd olması gerekçesiyle onlara itiraz edilmiştir.

Hasen olan meşhur hadisin örneği "İlim talebi her müslümana farzdır" hadisidir. Mizzî "Bu hadisin, kendisini hasen derecesine yükseltecek [daha başka] isnâdları vardır" demiştir.[2]

Zayıf olan meşhur hadisin örneği ise, Hâkim'in zikrettiği "Kulaklar baştandır" hadisidir.[3]

Sadece Ehl-i hadîs nezdinde meşhur olan hadislere örnek olarak Enes'in naklettiği şu hadis zikredilebilir: "Allah Resûlü (*sav*), bir ay rükûdan sonra kunut yapıp Ri'l ve Zekvân'a beddua etti." Hadisi Şeyhayn "Süleyman et-Teymî → Ebû Miclez → Enes" isnâdıyla tahrîc etmişlerdir. Hadisi Enes'den Ebû Miclez dışında birileri,[4] Ebû Miclez'den Süleyman dışında birileri ve Süleyman'dan da bir grup râvi rivayet etmiştir.[5] Her ne kadar başkaları Teymî'nin Enes'den rivayetinin genellikle arada bir râvi olmaksızın geldiği gerekçesiyle hadisi garîb olarak kabul etse de hadis Ehl-i hadîs arasında meşhurdur.

Hem Ehl-i hadîs hem ulemâ hem de halk nezdinde meşhur olan hadise örnek olarak "Müslüman, dilinden ve elinden diğer müslümanların emin olduğu kimsedir" rivayeti zikredilebilir.[6]

Fukâha nezdinde meşhur olan hadislere ise şu rivayetler örnek verilebilir: Hâkim'in sahîh kabul ettiği "Allah'a en çirkin gelen helâl, boşanmadır" rivayeti;[7]

Tirmizî'nin hasen kabul ettiği "Kendisine bir bilgi sorulup da onu gizleyen" rivayeti;[8]

Bazı hadis hâfızlarının hasen kabul edip Beyhakî ve daha başkalarının zayıf saydığı "Fâsık hakkında konuşmak gıybet değildir" rivayeti;[9]

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 305; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 245.
2 Zerkeşî, *en-Nüket*, III, 1300.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 305.
4 Buhârî, Megâzî 26; Müslim, Mesâcid 299.
5 Buhârî, Megâzî 26; Müslim, Mesâcid 301-2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 116.
6 Buhârî, İman 3; Müslim, İman 64.
7 Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 196; Ebû Davud, Talâk 3; İbn Mâce, Talâk 1.
8 Tirmizî, İlm 3.
9 Heysemî, *Mecma'*, I, 149.

ومثّله الحاكم وابن الصلاح بحديث: «إنما الأعمال بالنيات» فاعتُرض: بأن الشهرة إنما طَرَأتْ له من عند يحيى بن سعيد، وأولُ الإسناد فردٌ، كما تقدم.

ومثاله وهو حسن: حديث: «طلب العلم فريضة على كل مسلم»، فقد قال المِزي: إن له طرقاً يرتقي بها إلى رتبة الحسن.

ومثاله وهو ضعيف: «الأذنان من الرأس»، مثَّل به الحاكم.

ومثال المشهور عند أهل الحديث خاصةً حديث أنس: إن رسول الله صلى الله عليه وسلم قنتَ شهراً بعد الركوع يدعو على رِعْلٍ وذَكوانَ، أخرجه الشيخان من رواية سليمان التيمي، عن أبي مِجْلز عن أنس. وقد رواه عن أنس، غير أبي مِجْلَز، وعن أبي مِجْلَز، غير سليمان، وعن سليمان جماعة وهو مشهور بين أهل الحديث، وقد يَستغربه غيرهم، لأن الغالب على رواية التيمي عن أنس كونُها بلا واسطة.

ومثال المشهور عند أهلِ الحديث، والعلماءِ، والعوام: «المسلمُ من سلم المسلمون من لسانه ويده».

ومثال المشهور عند الفقهاء: «أبغض الحلال إلى الله الطلاق» صححه الحاكم.

«مَن سئل عن علم فكتمه»، الحديثَ، حسّنه الترمذي.

«لا غيبةَ لفاسق»، حسّنه بعض الحفاظ، وضعفه البيهقي وغيره.

Hadis hâfızlarının zayıf kabul ettiği “Mescide komşu olan birinin namazı sadece mescidde kıldığı takdirde geçerli olur” rivayeti;[1]

İbnü's-Salâh'ın hakkında “Bu hadisi araştırdım ancak onun ne aslını bulabildim ne de hadis kitaplarında onun anıldığını gördüm” dediği “Dişlerinizi yanlamasına fırçalayın, düzenli olarak yağ sürün, sürme çekmeyi tek sayıda yapın” rivayeti zikredilebilir.[2]

Usûlcüler nezdinde meşhur olan hadislere örnek olarak “Hata, unutma ve zorlanma[dan dolayı meydana gelecek problemlerin sorumluluğu] ümmetinden kaldırılmıştır” rivayeti zikredilebilir. İbn Hibbân ve Hâkim hadisi “Allah Teâlâ… kaldırmıştır” lafzıyla sahih kabul etmişlerdir.[3]

Dilciler nezdinde meşhur olan hadise örnek olarak “Suheyb ne iyi kul! Allah'tan korkmasa bile O'na isyan etmezdi” rivayeti verilebilir. Irâkî ve daha başkaları bu hadis hakkında şöyle demişlerdir: “Bunun aslı yoktur ve herhangi bir hadis kitabında bu lafızla gelen bir hadis bulunmamaktadır.”

Halk nezdinde meşhur olan hadise örnek olarak Müslim'in tahrîc ettiği[4] “Bir hayra önayak olan kimse, onu yapanın sevabının bir benzerini alır” rivayeti;

İbn Hibbân'ın sahîh kabul ettiği “İnsanlarla geçimli olmak sadakadır” rivayeti;[5]

İbn Hibbân ve Hâkim'in sahîh kabul ettikleri “Bereket büyüklerinizledir” rivayeti;[6]

Yine İbn Hibbân ve Hâkim'in sahîh kabul ettikleri “Haberi almak, görmek gibi değildir” rivayeti;[7]

Tirmizî'nin hasen kabul ettiği “Kendisiyle istişare edilen kimse güven telkîn eden biri olmalıdır” rivayeti;[8]

1 Dârekutnî, *Sünen*, I, 420; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 373.
2 Bu lafızlarla tespit edilememiştir.
3 İbn Hibbân, *el-İhsân*, XVI, 202; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 99. Ancak her iki müellifin eserlerinde de “tecâveze an” ifadesi yer alır.
4 Müslim, İmâre 133.
5 İbn Hibbân, *el-İhsân*, II, 216.
6 İbn Hibbân, *el-İhsân*, II, 319; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 62.
7 İbn Hibbân, *el-İhsân*, XIV, 96; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 322.
8 Tirmizî, Edeb 57.

«لا صلاة لجار المسجد إلا في المسجد»، ضعفه الحفاظ.

«استاكوا عَرضاً، وادَّهنوا غِبّاً، واكتحلوا وِتراً»، قال ابن الصلاح: بحثتُ عنه فلم أجد له أصلاً ولا ذِكراً في شيء من كتب الحديث.

ومثال المشهور عند الأصوليين: «رُفع عن أمتي الخطأ والنسيان، وما استُكْرهوا عليه»، صححه ابن حبان، والحاكم بلفظ: «إن الله وضع ...».

ومثال المشهور عند النحاة: نعم العبدُ صهيبٌ، لو لم يَخَفِ الله لم يَعْصِه، قال العراقي وغيره: لا أصل له، ولا يوجد بهذا اللفظ في شيء من كتب الحديث.

ومثال المشهور بين العامة: «من دلَّ على خير فله مثلُ أجِر فاعله»، أخرجه مسلم.

«مداراة الناس صدقة»، صححه ابن حبان.

«البركة مع أكابركم»، صححه ابن حبان، والحاكم.

«ليس الخبر كالمُعَاينة»، صححاه أيضاً.

«المستشار مؤتمن»، حسَّنه الترمذي.

Yine Tirmizî'nin hasen kabul ettiği "Acele etmek şeytandandır" rivayeti;[1]

"Ümmetin ihtilâfı rahmettir" rivayeti;[2]

"Müminin niyeti, amelinden hayırlıdır" rivayeti;[3]

"Kime bir şeyde bereket nasip edilirse ona tutunsun" rivayeti;[4]

"[Kişinin iman ve takvâsı gereği yapageldiği] hayırlı işler, [bir müddet sonra onda] tabiat halini alır [el-hayru âdetün]" rivayeti;[5]

"Bildiriniz ama sert davranmayınız [arrifû ve lâ tu'annifû]" rivayeti;[6]

"Gönüller, kendisine iyilik yapan kimseyi sevmeye yazgılıdır" rivayeti;[7]

"İnsanlarla, anlayış seviyelerini dikkate alarak konuşmamız bize emredildi" rivayeti zikredilebilir.[8]

Bu hadislerin tamamı zayıftır.

"Kendini bilen Rabbini bilir";[9]

"Ben bilinmeyen bir hazine idim";[10]

"Patlıcan her ne niyetle yenirse onu temin eder";[11]

"Oruç gününüz, bayram gününüzdür";[12]

"Bana martın (çıkışını) müjdeleyene ben de cenneti müjdelerim" rivayetleri ise bâtıldır ve bunların asılları yoktur.

İşaret etmiş olduğumuz kitabımız bu türden hadisler, rivayetler ve mevkûf ifadeler hakkında yeterli açıklamaları ihtiva etmektedir. Hamd Allah'adır.

---

1 Tirmizî, Birr ve sıla 66.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 580.
3 Süyûtî bunu *ed-Dürer*'de zikretmiştir (420).
4 İbn Mâce, Ticârât 4. İbn Mâce rivayeti "men esâbe" lafzıyladır.
5 İbn Mâce, Mukaddime 17. Tercümede Sindî'nin izahı dikkate alınmıştır (*Hâşiye*, I, 144). Süyûtî ise hadisi insanın tab'an iyiye yönelik yaratıldığı şeklinde yorumlar (*Şurûhu Süneni İbn Mâce*, s. 153) [çevirenin notu].
6 Tayâlisî, *Müsned*, IV, 269. Tayâlisî'deki ifade "allimû" şeklindedir [çevirenin notu].
7 Ebû Nuaym, *Hilye*, IV, 121.
8 Süyûtî, *ed-Dürer*, 34.
9 Süyûtî, *ed-Dürer*, 391.
10 Süyûtî, *ed-Dürer*, 328.
11 Süyûtî, *ed-Dürer*, 147.
12 Süyûtî, *ed-Dürer*, 461.

«العجلة من الشيطان»، حَسّنه الترمذي أيضاً.

«اختلاف أمتي رحمة».

«نية المؤمن خير من عمله».

«من بورك له في شيء فليلزمه».

«الخير عادة».

«عرّفوا ولا تعنفوا».

«جُبِلت القلوب على حبّ مَن أحسن إليها».

«أُمِرنا أن نكلم الناس على قدر عقولهم».

وكلُّها ضعيفة.

من عرف نفسه فقد عرف ربه.

كنت كنزاً لا أُعرَف.

الباذنجان لما أُكِل له.

يوم صومكم يوم نحركم.

من بشَّرني بـ[خروج] آذار بشّرته بالجنة.

وكلها باطلة لا أصل لها.

وكتابنا الذي أشرنا إليه كافلٌ ببيان هذا النوع من الأحاديث والآثار والموقوفات بياناً شافياً، ولله الحمد.

Fıkıh ve fıkıh usûlünde bilinen mütevâtir de onun yani meşhûr hadisin türlerindedir. Muhaddisler onu, her ne kadar Hatîb'in ifadelerinde rastlansa da,[1] özel anlamı çağrıştıran özel ismiyle anmazlar. Hatîb'in ifadesinde de bu kullanımda Ehl-i hadîs dışında kimselere uyduğu izlenimi vardır. Bu görüşü İbnü's-Salâh dile getirmiştir.[2]

Hâkim, İbn Abdülber ve İbn Hazm'ın da bu kavramı kullandığı söylenmiştir.[3]

Irâkî bu iddiayı onların bu kelimeyi terim anlamını çağrıştırır bir tarzda anmadıklarını, aksine onların sözlerinde "Hz. Peygamber'den (*sav*) şu şekilde yaygın olarak geldi [*tevâtera anhü*]", "Falan hadis mütevâtirdir" gibi ifadelerin yer aldığını belirterek cevaplamıştır.

Mütevâtir onların rivayetlerinde neredeyse yok denecek kadar azdır. O, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk olmaları sebebiyle doğrulukları hususunda kesin bilginin oluştuğu kimselerin, isnâdın başından sonuna kadar kendileri gibi kimselerden naklettikleri rivayettir.

Bundan dolayı mütevâtir haberle, râvilerini incelemeksizin amel etmek gerekir. Sahih olan görüşe göre mütevâtirde râvi sayısı da dikkate alınmaz.

Kadı Bâkıllânî [ö. 403/1013] şöyle demiştir: "Dört kişi yeterli değildir. Bu sayının üstü daha uygundur." Ne var ki o beş kişi konusunda yorum yapmamıştır.[4]

[Hasan b. Ahmed] el-İstahrî [ö. 328/940] sayının en az 10 olması gerektiğini söylemiştir ki bu, tercih edilen görüştür. Çünkü 10 sayısı, cem'-i kesre [denilen ve belli bir çokluk için kullanılan kalıbın] başlangıcıdır. Sayının İsrail Oğulları'nın nakîblerinin sayısı olan 12 olduğu da söylenmiştir. 20 denilmiş, 40 denilmiş, Musa'nın ashâbının sayısı olan 70 denilmiş, Tâlût ashâbının ve Ehl-i Bedir'in sayısı olan 310 küsür olduğu da söylenmiştir. Çünkü [kısmen] zikredilen delillerde geçen her bir mezkur sayı ilim ifade etmektedir.[5]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 16.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 241.
3 Bu görüşü Irâkî nakleder (*et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 775; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 321).
4 Bâkıllânî, *et-Temhîd*, s. 439.
5 Cümledeki anlam düşüklüğü Süyûtî'den kaynaklanmaktadır. Nakiplerin sayısı, Bedir ehli vb. hususların

ومنه أي: من المشهور: المتواترُ، المعروفُ في الفقه وأصوله، ولا يذكره المحدثون باسمه الخاصِّ المشعرِ بمعناه الخاص، وإن وقع في كلام الخطيب، ففي كلامه ما يُشعر بأنه اتَّبع فيه غير أهل الحديث، قاله ابن الصلاح.

قيل: وقد ذكره الحاكم، وابن عبد البرِّ، وابن حزم.

وأجاب العراقي: بأنهم لم يذكروه باسمه المشعر بمعناه، بل وقع في كلامهم: تَوَاتر عنه صلى الله عليه وسلم كذا، وأن الحديث الفلاني متواتر.

وهو قليل لا يكاد يوجد في رواياتهم، وهو ما نقله مَن يَحصُل العلم بصدقهم ضرورةً بأن يكونوا جمعاً، لا يمكن تواطؤهم على الكذب، عن مثلهم، من أوله أي: الإسناد إلى آخره.

ولذلك يجب العمل به من غير بحثٍ عن رجاله. ولا يعتبر فيه عدد معين في الأصح.

قال القاضي الباقلاني: ولا تكفي الأربعة، وما فوقها صالح، وتوقَّف في الخمسة.

وقال الإصْطَخْري: أقله عشرة، وهو المختار، لأنها أول جموع الكثرة، وقيل: اثنا عشر، عدةَ نقباء بني إسرائيل، وقيل: عشرون، وقيل: أربعون، وقيل: سبعون عدةَ أصحاب موسى، وقيل: ثلاث مئة وبضعةَ عشر، عدةَ أصحاب طالوت، وأهل بدر، لأن كل ما ذُكر من العدد المذكور في الأدلة المذكورة أفاد العلم.

“Kim benim adıma yalan söylerse cehennemdeki yerini hazırlasın” hadisi mütevâtirdir. İbnü’s-Salâh şöyle demiştir: “Bu hadisi sahâbe tabakasında 62 kişi rivayet etmiştir.” Daha başkaları ise “Onu 100’den fazla kişi rivayet etmiştir” der. Musannifin [Nevevî] *Şerhu Müslim*’indeki ifade ise “200 civarında kişi rivayet etti” şeklindedir.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] Metinler tam olarak aynı değildir. Ancak bunların tamamı yalan hakkındadır. Şu 70 küsür sahâbî hadisi bizzat bu metinle rivayet eder:

Cennetle müjdelenen 10 sahâbî, Üsâme (İbn Kâni‘), Enes b. Mâlik (Buhârî, Müslim), Evs b. Evs (Taberânî), Berâ b. Âzib (Taberânî), Büreyde (İbn Adî), Câbir b. Hâbis (Ebû Nuaym), Câbir b. Abdullah (İbn Mâce), Huzeyfe b. Esîd (Taberânî), Huzeyfe b. el-Yemân (Taberânî), Hâlid b. Urfuta (Ahmed b. Hanbel), Râfi‘ b. Hadîc (Taberânî), Zeyd b. Erkam (Ahmed b. Hanbel), Zeyd b. Sâbit (Yusuf b. Halîl), Sâib b. Yezîd (Taberânî), Sa‘d b. el-Midhâs (Yusuf b. Halîl), Sefîne (İbn Adî), Selmân b. Hâlid el-Huzâî [Taberânî], Selmân el-Fârisî (Dârekutnî), Seleme b. el-Ekva‘ (Buhârî), Suheyb b. Sinan (Taberânî), Abdullah b. Ebû Evfâ (İbn Kâni‘), Abdullah b. Zuğb (Ebû Nuaym), İbnü’z-Zübeyr (Dârekutnî), İbn Abbas (Taberânî), İbn Ömer (Ahmed b. Hanbel), İbn Amr (Buhârî), İbn Mes‘ûd (Tirmizî, Nesâî), Utbe b. Gazvân (Taberânî), Urs b. Amîre (Taberânî), Affân b. Habîb (Hâkim), Ukbe b. Âmir (Ahmed b. Hanbel), Ammâr b. Yâsir (Taberânî), İmrân b. Husayn (Bezzâr), Amr b. Hureys (Taberânî), Amr b. Abese (Taberânî), Amr b. Avf [İbnü’l-Cevzî İbnü’l-Merdûye’den], Amr b. Mürre el-Cühenî (Taberânî), Kays b. Sa‘d b. Ubâde (Ahmed b. Hanbel), Ka‘b b. Kutbe (Yusuf b. Halîl), Muâz b. Cebel (Taberânî), Muâviye b. Hayde (Yusuf b. Halîl), Muâviye b. Ebû Süfyân (Ahmed b. Hanbel), Mugîre b. Şu‘be (Ebû Nuaym), Munakka‘ et-Temîmî (Yusuf b. Halîl), Nübayt b. Şerît (Taberânî), Vâsile b. el-Eska‘ (İbn Adî), Yezîd b. Esed (Dârekutnî), Ya‘lâ b. Mürre (Dârimî), Ebû Ümâme (Taberânî), Ebü’l-Hamrâ [Yusuf b. Halîl], Ebû Zer [Yusuf b. Halîl],

---

ne kadar delil olabileceği bir yana, bu sayıların ilim ifade ediyor olması da -İbnül’l-Acemî’nin ta‘lîkinde belirttiği gibi (bk. *Tedrîb* [M. Avvâme], V, 30, dp. 4)- iddia sahiplerine göredir [çevirenin notu].

1 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 243; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 796; a.mlf., *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 323; Nevevî, *el-Minhâc*, I, 68.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 805-6.

وحديث «مَنْ كذب عليَّ متعمِّداً فليتبوأْ مقعده من النار»: متواتر قال ابن الصلاح: رواه اثنان وستون من الصحابة، وقال غيره: رواه أكثر من مئة نفس، وفي **شرح مسلم** للمصنف: رواه نحو مئتين.

قال العراقي: وليس في هذا المتن بعينه، ولكنه في مطلق الكذب، والخاصُّ بهذا المتن رواية بضعةٍ وسبعين صحابياً:

العشرة المشهود لهم بالجنة، أسامة: قا، أنس بن مالك: خ م، أوس بن أوس: طب، البراء بن عازب: طب، بُريدة: عد، جابر بن حابس: نع، جابر بن عبد الله: هـ، حذيفة بن أَسِيد: طب، حذيفة بن اليمان: طب، خالد بن عُرْفُطة: حم، رافع بن خَديج: طب، زيد بن أرقم: حم، زيد بن ثابت: خل، السائب بن يزيد: طب، سعد بن المِدْحاس: خل، سَفينة: عد، سَلْمان بن خالد الخزاعي، سلمان الفارسي: قط، سلمة بن الأكوع: خ، صهيب بن سنان: طب، عبد الله بن أبي أوفى: قا، عبد الله بن زُغْب: نع، ابن الزبير: قط، ابن عباس: طب، ابن عمر: حم، ابن عمرو: خ، ابن مسعود: ت ن، عتبة بن غزوان: طب، العُرس بن عَميرة: طب، عفان بن حبيب: ك، عقبة بن عامر: حم، عمار بن ياسر: طب، عمران بن حصين: بز، عمرو بن حُريث: طب، عمرو بن عَبَسة: طب، عمرو بن عوف، عمرو بن مرة الجُهني: طب، قيس بن سعد بن عُبادة: حم، كعب بن قطبة: خل، معاذ بن جبل: طب، معاوية بن حَيْدة: خل، معاوية بن أبي سفيان: حم، المغيرة بن شعبة: نع، المنقَّع التميمي: خل، نُبَيط بن شَرِيط: طب، واثلة بن الأسقع: عد، يزيد بن أسد: قط، يعلى بن مرة: مي، أبو أمامة: طب، أبو الحمراء، أبو ذر،

Ebû Râfi‘ (Dârekutnî), Ebû Rimse (Dârekutnî), Ebû Saîd el-Hudrî (Ahmed b. Hanbel), Ebû Katâde (İbn Mâce), Ebû Kırsâfe (İbn Adî), Ebû Kebşe el-Enmârî (Yusuf b. Halîl), Ebû Musa el-Eş‘arî (Taberânî), Ebû Musa el-Gâfikî (Ahmed b. Hanbel), Ebû Meymûn el-Kürdî (Taberânî), Ebû Hüreyre (İbn Mâce), Ebü'l-Uşerâ ed-Dârimî'nin babası (Yusuf b. Halîl), Ebû Mâlik el-Eşca‘î'nin babası (Bezzâr), Hz. Âişe (Dârekutnî), Ümmü Eymen (Dârekutnî). Allah hepsinden razı olsun.[1]

Mezkur sahâbîlerin hadislerine yer veren hadis imâmları için şu rumuzları kullandım: Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i için "حم", Taberânî için "طب", Dârekutnî için "قط", İbn Adî'nin *el-Kâmil*'i için "عد", Bezzâr'ın *el-Müsned*'i için "بز", İbn Kâni'in *el-Mu‘cem*'i için "قا", Hâfız Yusuf b. Halîl'in [ö. 648/1250] bu hadisin tarîklerini derlediği kitabı için "خل", Ebû Nuaym için "نع", Dârimî'nin *el-Müsned*'i için "مي", Hâkim *el-Müstedrek*'i için "ك", Tirmizî için "ت", Nesâî için "ن", Buhârî için "خ", Müslim için "م".

"Ameller niyetlere göredir" hadisi ise değildir. Yani daha önce "Şâz" kısmında incelendiği üzere mütevâtir değildir.

İki Uyarı:

İlki: Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[2] "İbnü's-Salâh'ın mütevâtirin hayli az olduğu, bazılarının ise hiç olmadığı yönündeki iddiaları kabul edilemez. Çünkü bu iddialar, tarîklerinin çokluğundan ve râvilerin yalan üzerinde birleşmelerinin ya da onlardaki bu durumun tesadüfen oluşmasının imkânsızlığını ortaya koyan durum ve sıfatlarından haberdar olamamaktan kaynaklanır."

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Hadisler içerisinde pek çok mütevâtirin olduğunu ortaya koyan en iyi delillerde biri de şudur: İster şark ister garpta olsun ilim ehlinin ellerinde yaygın olarak dolaşan ve müelliflerine nispeti kesin olan meşhur hadis kitapları bir hadisin tahrîc edilmesinde ittifak ederse ve bu hadisin tarîkleri yalan üzerinde birleşmelerini âdeten imkânsız kılacak kadar çoksa, bu durum o hadisin söyleyenine nispetinin sahîh olduğuna dair kesin bilgi ifade eder."

1 İlgili hadis etrafındaki tartışmalar için bk. Bekir Kuzudişli, "'Men Kezebe Aleyye...' Hadisi ve Lâfzen Mütevâtir Meselesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2007, VII, sy 1, s. 137-166; a.mlf., "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye...' Hadisinin Rivayet Seyri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2008, VI, sy. 1, s. 71-110 [çevirenin notu].

2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 42.

أبو رافع: قط، أبو رِمْثة: قط، أبو سعيد الخدري: حم، أبو قتادة: هـ، أبو قِرْصافة: عد، أبو كبشة الأنماري: خل، أبو موسى الأشعري: طب، أبو موسى الغافقي: حم، أبو ميمون الكردي: طب، أبو هريرة: هـ، والد أبي العُشَراء الدارمي: خل، والد أبي مالك الأشجعي: بز، عائشة: قط، أم أيمن: قط، رضي الله تعالى عنهم أجمعين.

وقد أعلمتُ على كل واحد رمز مَن أخرج حديثه من الأئمة. فـ: «حم» في **مسنده** لأحمد، و«طب» للطبراني، و«قط» للدارقطني، و«عد» لابن عدي في **الكامل**، و«بز» **لمسند** البزار، و«قا» لابن قانع في **معجمه**، و«خل» للحافظ يوسف بن خليل في كتابه الذي جمع فيه طرق هذا الحديث، و«نع» لأبي نعيم، و«مي» **لمسند** الدارمي، و«ك» **لمستدرك** الحاكم، و«ت» للترمذي، و«ن» للنسائي، و«خ، م» للبخاري ومسلم.

لا حديثُ: «إنما الأعمال بالنيات» أي: ليس بمتواتر كما تقدم تحقيقه في نوع الشاذ.

تنبيهان:

الأول: قال شيخ الإسلام: ما ادعاه ابن الصلاح من عِزَّة المتواتر، وكذا ما ادعاه غيره من العدم: ممنوعٌ، لأن ذلك نشأ عن قلّة الاطلاع على كثرة الطرق، وأحوال الرجال، وصفاتهم المقتضية لإبعاد العادة أن يتواطؤوا على الكذب، أو يحصل منهم اتفاقاً.

قال: ومِن أحسن ما يُقرَّر به كونُ المتواتر موجوداً وجودَ كثرةٍ في الأحاديث: أن الكتبَ المشهورةَ المتداولةَ بأيدي أهل العلم شرقاً وغرباً، المقطوعَ عندهم بصحة نسبتها إلى مؤلفيها، إذا اجتمعتْ على إخراج حديثٍ، وتعددتْ طرقه تعدداً تُحيل العادة تواطؤهم على الكذب، أفاد العلمَ اليقينيَّ بصحته إلى قائله.

Yine [İbn Hacer] “Meşhur hadis kitaplarında bunun pek çok örneği vardır” demiştir.

Derim ki: Bu türe dair, benzerini yazmak benden önce kimseye nasip olmayan ve konulara göre düzenlenmiş bir kitap telif edip onu *el-Ezhâru'l-Mütenâsir fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtir* diye adlandırdım. Bu eserde her bir hadisi tahrîc eden kimsenin isnâdlarını ve hadisin diğer tarîklerini zikrettim. Daha sonra bu eseri kullanışlı bir cüzde ihtisar ettim ve buna da *Katfü'l-Ezhâr* ismini verdim. Bu cüzde her bir tarîki, onu tahric eden hadis imamına nispet etmekle yetindim ve burada pek çok hadise yer verdim. Onlardan bazıları şu hadislerdir:

50 küsür sahâbî tarafından rivayet edilen havz hadisi, 70 sahâbî tarafından rivayet edilen mest üzerine mesh hadisi, 50 kadar sahâbî tarafından rivayet edilen namazda elleri kaldırma hadisi, 30 kadar sahâbî tarafından rivayet edilen “Allah benim sözlerimi işiten kimsenin yüzünü ak etsin” hadisi, 27 sahâbî tarafından rivayet edilen “Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur” hadisi, 20 sahâbî tarafından rivayet edilen “Allah için bir mescid bina edene Allah da cennette bir ev bina eder” hadisi, “Sarhoşluk verici her şey haramdır” hadisi, “İslâm garîb başladı” hadisi; münker ve nekîrin sorgularına dair hadis, “Herkes kendisi için yaratıldığı şeyi kolaylıkla yapar” hadisi, “Kişi sevdiğiyle beraberdir” hadisi, “Herhangi biriniz cennetliklerin amellerinden birini yapar da…” hadisi, “Karanlıklarda mescitlere yürüyenleri kıyamet günü tam bir aydınlık ile müjdele” hadisi.

Bunların tamamı mütevâtirdir. Bahsi geçen kitabımızda bir grup hadis içerisinde bunlara da yer verdik. Hamd Allah'adır.

İkincisi: Usûlcüler mütevâtiri “lafzî” -lafzı mütevâtir olan- ve “manevî” olmak üzere ikiye ayırmıştır. Manevî mütevâtir şudur: Yalan üzerinde birleşmeleri imkânsız olan bir grup râvi, bir açıdan ortaklık arz eden farklı olaylar nakleder ve iş bu ortak nokta [el-kadru'l-müşterek] mütevâtir olmuş olur. Mesela bir adam Hâtim'in birine bir deve verdiğini, diğeri bir at verdiğini, bir diğeri ise bir dinar verdiğini naklediyor. Bu kişilerin aktarımlarındaki ortak nokta olan verme eylemi mütevâtir oluyor. Çünkü her üç aktarımda da bu ortak nokta yer alıyor.

قال: ومثل ذلك في الكتب المشهورة كثير.

قلت: قد ألفتُ في هذا النوع كتاباً لم أُسبقْ إلى مثله سميته: **الأزهار المتناثرة في الأخبار المتواترة**، مرتّباً على الأبواب، أوردتُ فيه كل حديث بأسانيدِ من خرّجه، وطُرُقه، ثم لخَّصته في جزء لطيف سميته **قطف الأزهار**، اقتصرت فيه على عزو كلّ طريقٍ لمن أخرجها من الأئمة، وأوردتُ فيه أحاديث كثيرة، منها:

حديث الحوض من رواية نيّف وخمسين صحابياً. وحديث المسح على الخفين: من رواية سبعين صحابياً. وحديث رفع اليدين في الصلاة: من رواية نحو خمسين، وحديث «نضّر الله امرأ سمع مقالتي»: من رواية نحو ثلاثين، وحديث «نزل القرآن على سبعة أحرف»: من رواية سبعة وعشرين، وحديث «من بنى لله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة»: من رواية عشرين، وكذا حديث «كل مسكر حرام»، وحديث «بدأ الإسلام غريباً»، وحديث سؤال منكر ونكير، وحديث «كلٌّ ميسَّر لِمَا خُلق له»، وحديث «المرء مع من أحب»، وحديث «إن أحدكم لَيعملُ بعمل أهل الجنة»، وحديث «بشِّر المَشّائين في الظُّلَمِ إلى المساجد بالنور التام يوم القيامة».

كلها متواترة. في أحاديث جمَّةٍ أودعناها كتابنا المذكور، ولله الحمد.

الثاني: قد قَسَم أهل الأصول المتواتر إلى لفظيّ، وهو: ما تواتر لفظه، ومعنوي، وهو: أن يَنقل جماعة يستحيل تواطؤهم على الكذب وقائعَ مختلفة تشترك في أمر، يتواتر ذلك القدر المشتَرك، كما إذا نقل رجلٌ عن حاتم مثلاً ـ أنه أَعطى جَمَلاً، وآخرُ أنه أعطى فرساً، وآخر أنه أعطى ديناراً، وهلم جرًا، فيتواتر القدر المشترك بين أخبارهم، وهو الإعطاء، لأن وجوده مشترك في جميع هذه القضايا.

Derim ki: Bu hadislerde de karşılaşılan bir durumdur. Hadisler içerisinde daha önceki örneklerde gibi lafzen mütevâtir olanlar olduğu gibi, duada ellerin kaldırılması hadisi gibi manen mütevâtir olanlar da vardır. Nitekim Hz. Peygamber’in (*sav*) dua esnasında ellerini kaldırdığı bilgisini içeren 100 kadar hadis nakledilmiştir. Ben bunları bir cüzde derledim.[1] Bu rivayetler farklı hâdiselere dairdir ve her bir mesele mütevâtir değildir. Ancak bu rivayetlerdeki ortak nokta olan duada ellerin kaldırılması her bir rivayette geçtiği için mütevâtir olmaktadır.

1 Onun eserinin adı *Fazzu’l-Vi‘â fi Ehâdîsi Ref‘i’l-Yedeyn fi’d-Du‘a*’dır.

قلت: وذلك أيضاً يأتي في الحديث، فمنه ما تواتر لفظه، كالأمثلة السابقة، ومنه ما تواتر معناه، كأحاديثِ رفعِ اليدين في الدعاء، فقد ورد عنه صلى الله عليه وسلم نحوُ مئةِ حديث، فيه رفع يديه في الدعاء، وقد جمعتها في جزء، لكنها في قضايا مختلفة، فكل قضية منها لم تتواتر، والقدر المشترك فيها، وهو الرفع عند الدعاء، تواتر باعتبار المجموع.

31. GARÎB VE AZÎZ

[Hadis ilimlerinin] otuz birinci türü garîb ve azîzdir.

Eğer râvi, bir hadisi Zührî ve Katâde gibi hadisleri derlenen hadis imâmlarından nakletmekte teferrüd ederse bu hadis garîb diye adlandırılır. Rivayetin onlardan naklinde iki veya üç kişi teferrüd ederse buna azîz adı verilir. Eğer rivayeti onlardan bir grup râvi naklediyorsa bu da meşhur olarak isimlendirilir. İbnü's-Salâh, İbn Mende'nin ifadelerinden hareketle bu tanımlara yer vermiştir.[1]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ve daha başkaları meşhur hadisi üç ve daha fazla sayıda kişinin naklettiği, azîzi ise izzetinden -yani ya bir diğer tarîkten de gelmesiyle kuvvetlendiği ya da varlığının azlığından- dolayı iki kişinin naklettiği haber için kullanırlar.[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir:[3] İbn Hibbân, [isnâdın başından sonuna kadar] iki râvinin yine iki râviden naklettiği bir rivayetin bulunmadığını iddia etmiştir.[4] Eğer o, bu ifadesiyle [her tabakada] yalnız iki râvinin yalnız iki râviden naklettiği bir rivayetin bulunamayacağını kastediyorsa bu zaten malumdur. Bizim tespit ettiğimiz[5] azîz şekli ise sayıları ikiden az olmayan râvilerin yine sayıları ikiden az olmayan râvilerden rivayet etmesi suretiyledir ve kaynaklarda mevcuttur.

Buna örnek olarak Şeyhayn'ın Enes'ten ve Buhârî'nin Ebû Hüreyre'den naklettikleri ve Allah Resûlü'nün (*sav*) "Herhangi biriniz, beni babasından ve evladından daha fazla sevmedikçe iman etmiş olmaz" buyurduğu hadis zikredilebilir.[6] Bu hadisi Enes'ten Katâde ve Abdülazîz b. Suhayb; Katâde'den Şu'be ve Saîd, Abdülazîz'den ise İsmail b. Uleyye ve Abdülvâris, onlardan da bir grup râvi rivayet etmiştir.

Bir râvinin, rivayetinde teferrüd ettiği ve kendisinden başka kimsenin nakletmediği hadis, örneği ferd kısmında geçtiği üzere garîb kapsamına girer.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 243.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 43-4.
3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 46.
4 İbn Hibbân, *el-İhsân*, I, 156. Metindeki parantez içi bilgi buradaki ifade dikkate alınarak eklenmiştir [çevirenin notu].
5 *Tedrîb* nüshalarında "cevvezehâ" ve "cevvezûhâ" ifadesi yer alıyorsa da M. Avvâme, *Nuhbe*'den hareketle ifadeyi "harrarnâhâ" şeklinde zabtetmiştir (*Tedrîb*, V, 54, dp. 1) [çevirenin notu].
6 Buhârî, İmân 7; Müslim, İmân 70.

النوع الحادي والثلاثون: الغريب، والعزيز

إذا انفرد عن الزهريّ وشِبهه ممن يُجمع حديثه من الأئمة كقتادة **رجلٌ بحديثٍ سُمِّي غريباً، فإن انفرد** عنهم **اثنان أو ثلاثة سمِّي عزيزاً، فإن رواه** عنهم **جماعة سمِّي مشهوراً** كذا قال ابن الصلاح، أخذاً من كلام ابن مندهْ.

وأما شيخ الإسلام وغيره، فإنهم خصّوا الثلاثة فما فوقها بالمشهور، والاثنين بالعزيز، لعزَّته، أي: قوته بمجيئه من طريق آخر، أو لقلّة وجوده.

قال شيخ الإسلام: وقد ادّعى ابن حبان أن رواية اثنين، عن اثنين: لا توجد أصلاً، فإن أراد رواية اثنين فقط، عن اثنين فقط: فمسلَّم، وأما صورة العزيز التي حرَّرناها فموجودة، بأنْ لا يرويه أقلُّ من اثنين، عن أقل من اثنين.

مثاله: ما رواه الشيخان من حديث أنس، والبخاري من حديث أبي هريرة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لا يؤمنُ أحدُكم حتى أكونَ أحبَّ إليه من والده وولده»، الحديثَ، ورواه عن أنس: قتادة، وعبد العزيز بن صهيب، ورواه عن قتادة: شعبة، وسعيد، ورواه عن عبد العزيز: إسماعيل ابن عُلية، وعبد الوارث، ورواه عن كلِّ جماعة.

ويدخل في الغريب: ما انفرد راوٍ بروايته فلم يروه غيره، كما تقدم مثالُه في قسم الأفراد.

Râvinin, rivayetin metnindeki ya da isnâdındaki daha başka râvilerin zikretmediği bir ziyâdede teferrüd etmesi de garîbin kapsamındadır. Bu ikisine örnek olarak Taberânî'nin *el-[Mu'cemü'l-]Kebîr*'de Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî ve Abbâd b. Mansûr'dan ayrı ayrı naklettiği bir hadis verilebilir. Bu iki râvi de "Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe" isnâdıyla Ümmü Zer' hadisini nakletmişlerdir. Hadisin merfû' olan kısmı sadece "Benim seninle olan durumum Ebû Zer'in Ümmü Zer' ile olan durumu gibidir" ifadesi iken her iki râvi de hadisi merfû' olarak rivayet etmişlerdir ve bu, hadisin metnindeki garîbliktir. Hadisin isnâdında da garîblik söz konusudur. Zira iki râvi de hadisi "Hişâm b. Urve → babası → Hz. Âişe" isnâdıyla nakleder ancak mahfuz olan isnâd "İsa b. Yunus → Hişâm b. Urve → kardeşi Abdullah b. Urve → Urve → Hz. Âişe" şeklindedir. Nitekim Şeyhayn da hadisi böyle tahrîc etmişlerdir. Müslim'in Saîd b. Seleme b. Ebü'l-Hüsâm vasıtasıyla Hişâm'dan naklettiği isnâd da böyledir.[1]

Ferd hadis kısmında geçen sadece belli şehirlerde nakledilen haberler [efrâdü'l-büldân] garîbin kapsamına girmez.

Garîb, ferd olan sahîh hadisler gibi sahîh olan ve sahîh olmayan şeklinde kısımlara ayrılır. Garîb hadislerin geneli sahîh değildir. Nitekim Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Şu garîb hadisleri yazmayın. Zira onlar münkerdir ve geneli itibariyle zayıf râvilerden gelir."[2]

Mâlik şöyle demiştir: "İlmin [hadisin] en kötüsü garîb olanı, en hayırlısı ise râvilerin nakletmiş olduğu apaçık olanıdır."[3]

Abdürrezzâk "Biz garîb hadisi hayırlı zannederdik, meğerse şermiş" demiştir.[4]

Beyhakî'nin *el-Medhal*'de naklettiğine göre İbnü'l-Mübârek "Sana hem şuradan hem buradan ulaşan, gerçekten ilimdir" demiş, bu ifadesiyle hadisin biliniyor olmasını gerektiğini kastetmiştir.[5]

1 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 92.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 334; İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 86.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 332; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 100.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 100.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 334.

أو بزيادةٍ في متنه وإسناده لم يذكرها غيره، مثالهما: حديثٌ رواه الطبراني في **الكبير** من رواية عبد العزيز بن محمد الدَّراوَرْديّ، ومن رواية عباد بن منصور، فرَّقهما، كلاهما عن هشام بن عروة، عن أبيه، عن عائشةَ، بحديث أم زرع، ففيه غرابةُ **بعضِ المتن**، حيثُ جعلاه مرفوعاً، وإنما المرفوع منه: «كنتُ لكِ كأبي زرع لأم زرع»، **وبعضِ السند**، حيثُ جعلاه عن هشام، عن أبيه، عن عائشة، والمحفوظ: ما رواه عيسى بن يونس، عن هشام، عن أخيه عبد الله بن عروة، عن عروة، عن عائشة، هكذا أخرجه الشيخان، وكذا رواه مسلم أيضاً من رواية سعيد بن سلمة بن أبي الحسام، عن هشام.

ولا يدخل فيه أفراد البلدان التي تقدمت في نوع الأفراد.

وينقسم أي: الغريبُ **إلى صحيح** كأفراد الصحيح، **و** إلى **غيره** أي: غيرِ صحيح، **وهو الغالب** على الغرائب، قال أحمد بن حنبل: لا تكتبوا هذه الأحاديث الغرائب فإنها مناكير، وعامتها عن الضعفاء.

وقال مالك: شرُّ العلم الغريب، وخير العلم الظاهر الذي قد رواه الناس.

وقال عبد الرزاق: كنا نَرى أن غريب الحديث خير، فإذا هو شرّ.

وقال ابن المبارك: العلم: الذي يجيئك من هاهنا وهاهنا: يعني المشهور. رواها البيهقي في **المدخل**.

Beyhakî'nin rivayet ettiğine göre Zührî şöyle demiştir:[1] "Ali b. el-Hüseyin'e bir hadis naklettim. Bitirdiğimde 'Allah sana lütfuyla muamele etsin, iyi söyledin. Biz de onu böyle naklettik' dedi. Ben 'Benden daha iyi bildiğin bir hadisi sana naklettim herhalde!' diye mukâbele ettim. Bunun üzerine 'Böyle söyleme. Bilinmeyen şey ilim olarak değerlendirilmez. İlim, bilinen ve dillerin ittifak ettiğidir' cevabını verdi."

İbn Adî'nin rivayet ettiğine göre Ebû Yusuf şöyle demiştir:[2] "Dini kelâmla öğrenen kimse zındıklaşır; garîb hadislerin peşine düşen yalanlanır/yalan söylemiş olur,[3] simya[4] ile mal elde etmeyi uman iflas eder."

O, şu kısımlara da ayrılır: 1- Hadisin metninde tek bir râvinin teferrüd etmesinde olduğu gibi hem metin hem isnâd bakımından garîb,

2- Bir grup sahâbînin metnini rivayet ettiği[5] ma'rûf bir hadisi, bir râvinin başka bir sahâbîden nakletmede teferrüd etmesinde olduğu gibi metin bakımından değil sadece isnâd bakımından garîb. Tirmizî bu gibi durumlarda "Bu tarîkten garîbdir" demektedir.

İbn Seyyidünnâs'ın[6] zikrettiği üzere şu hadis de konuya örnek verilebilir: "Abdülmecîd b. Abdülazîz b. Ebû Ravvâd → Mâlik → Zeyd b. Eslem → Atâ b. Yesâr → Ebû Saîd el-Hudrî" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (*sav*) "Ameller niyete göredir" buyurmuştur.

Halîlî *el-İrşâd*'da şöyle demiştir:[7] "Abdülmecîd hadiste hata etmiştir. Hadisin Zeyd b. Eslem'den nakli mahfûz değildir. Bu, sika râvinin sikadan naklederken hata ettiği hadislerdendir."

İbn Seyyidünnâs ise "Bu isnâdın tamamı garîbdir, metin ise sahîhtir" demiştir.

---

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 332.

2 İbn Adî, *el-Kâmil*, VIII, 266.

3 M. Avvâme'nin dikkat çektiği üzere buradaki ifade hem "küzzibe" hem de "kezebe" şeklinde okunabilir (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 59, dp. 1) [çevirenin notu].

4 Pozitif bilimlerin kadîm bilimleri tahtından indirmesinden önce simya ile kimya, astroloji ile astronomi iç içeydi. Ancak mahiyeti değişen bilim, simya ve astrolojiyi pota dışına atıp itibarsızlaştırdı. Ebû Yusuf'a nispet edilen ifadedeki kimya da simya anlamındadır [çevirenin notu].

5 Buradaki ifade hem "bir grup sahâbî" hem de "bir grubun sahâbeden" anlamına gelebilir. Ancak sonraki örnekten anlaşıldığı üzere burada kastedilen şudur: Bir hadis bir sahâbîden meşhur olmuştur ama bir râvi bunu başka bir sahâbîden nakletmiştir [çevirenin notu].

6 İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu'ş-Şezî*, I, 311.

7 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 167.

ورَوَى عن الزهري قال: حَدَّثتُ عليّ بن الحسين بحديث، فلما فرغت قال: أحسنتَ، بارك الله فيك، هكذا حدِّثنا، قلتُ: ما أرَاني إلا حدثتك بحديث أنت أعلم به مني، قال: لا تقل ذلك، فليس من العلم ما لا يُعرف، إنما العلم ما عُرِفَ وتواطأتْ عليه الألسن.

وروى ابن عدي: عن أبي يوسف قال: من طلب الدينَ بالكلام تزندق، ومن طلب غريب الحديث كذب، ومن طلب المال بالكيمياء أفلس.

و ينقسم أيضاً: ١ ـ إلى غريب متناً وإسناداً، كما لو انفرد بمتنه راوٍ واحد.

٢ ـ و إلى غريب إسناداً لا متناً كحديثٍ معروف روى متنَه جماعة من الصحابة، انفرد واحد بروايته عن صحابي آخر، وفيه يقول الترمذي: غريب من هذا الوجه.

ومن أمثلته ـ كما قال ابن سيد الناس ـ: حديث رواه عبد المجيد بن عبد العزيز بن أبي رَوّاد، عن مالك، عن زيد بن أسلم، عن عطاء بن يسار، عن أبي سعيد الخدري، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «الأعمال بالنية».

قال الخليلي في **الإرشاد**: أخطأ فيه عبد المجيد، وهو غير محفوظ عن زيد بن أسلم بوجهٍ، قال: فهذا مما أخطأ فيه الثقة عن الثقة.

قال ابن سيد الناس: هذا إسناد غريب كلُّه، والمتن صحيح.

İsnâd bakımından değil sadece metin bakımından garîb olan bir hadis [mutlak anlamda] yoktur. Fakat meşhur olan ferd hadis, pek çok kimsenin o hadiste teferrüd eden kişiden rivayet etmesiyle garîb-meşhûr haline gelir. Bu durumda hadis son tarafı olan meşhur kısmına nispetle isnâd bakımından değil, metin bakımından garîb olmaktadır. Daha önce incelendiği üzere "Ameller niyetlere göredir" hadisi buna örnek verilebilir. Meşhur olmuş [hadis] kitaplarının içerdiği diğer garîb rivayetler de bunun diğer örnekleridir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] İbn Seyyidünnâs [garibin] bu kısmının varlığını genel olarak ifade etmiş [ama yukarıda] zikredilen şeylerle ayrıntılandırmamış ve izah etmemiştir. Muhtemelen şunu kastetmiştir: Rivayetin isnâdı, birçok hadisin yaygın olarak geldiği bir tarîk olduğu için meşhurdur -çünkü bunların râvileri birbirlerinden rivayetle meşhurdur-, metni ise sadece bu râvilerin nakletmesi sebebiyle garîbdir.

[Irâkî] şöyle demiştir: Aslında ifadeleri arasında bunu izah edebilecek hususlar yer alır. Nitekim önce İbn Tâhir'in[2] şu sözlerine yer vermiştir: "Garîbin beşinci türü, bir beldedeki râvilerin, nakletmede teferrüd ettikleri ve sadece onların rivayetiyle bilinen isnâd ve metinler ile bir şehirde yaşayan kimselerin uygulamada teferrüd ettikleri ve başka bir şehirde amele konu olmayan sünnetlerdir."

[Bunun ardından Irâkî] şöyle demiştir: "Bu tür hem isnâd hem metin bakımından garîbi ya da bunlardan sadece birini içermektedir."

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] "İbn Ebû Hâtim kendisine varan bir isnâdla şunu nakletmiştir: Adamın biri Mâlik'e abdest esnasında ayak parmaklarının arasının temizlenmesini sordu. Mâlik ise ona 'İstersen hilallersin, istersen hilallemezsin' cevabını verdi. O esnada orada olan Abdullah b. Vehb, Mâlik'in bu cevabını şaşkınlıkla karşıladı ve ona Mısırlı râvilerden müteşekkil sahîh bir isnâda sahip bir hadis nakledip bu hadisin kendileri nezdinde ma'rûf olduğunu belirtti. Bunun üzerine Mâlik, hadisi de soruyu soran kimsenin sorusunu da tekrar ettirdi ve temizlemesini emretti." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 319-20; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 817. Ayrıca bk. İbn Seyyidünnâs, *en-Nefhu'ş-Şezî*, I, 305.
2 İbn Tâhir, *Etrâfü'l-Garâib*, I, 30.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 814; İbn Ebû Hâtim, *Takdime*, s. 31.

ولا يوجد حديث **غريب متناً** فقط **لا إسناداً، إلا إذا اشتهر الفرد فرواه عن المنفرد كثيرون صار غريباً مشهوراً، غريباً متناً لا إسناداً، بالنسبة إلى أحد طرفيه** المشتهر، وهو الأخير **كحديث**: ‹**إنما الأعمال بالنيات**» كما تقدم تحقيقه، وكسائر الغرائبِ المشتمِلةِ عليها التصانيفُ المشتهرة.

وقال العراقي: قد أطلق ابن سيد الناس ثبوت هذا القسم من غير تخصيص له بما ذُكر، ولم يمثِّله، فيَحتمِل أن يريد ما كان إسناده مشهوراً جادَّةً لعدّة من الأحاديث، بأن يكونوا مشهورين برواية بعضهم عن بعض، ويكون المتن غريباً لانفرادهم به.

قال: وقد وقع في كلامه ما يقتضي تمثيله، وذلك أنه لما حكى قولَ ابن طاهر: الخامسُ من الغرائب أسانيدُ ومتونٌ تفرَّد بها أهل بلد، لا توجد إلا من روايتهم، وسنن ينفرد بالعمل بها أهل مصر لا يُعمل بها في غير مصرهم.

قال: وهذا النوع يشمل الغريب كلَّه سنداً ومتناً، أو أحدَهما دون الآخر.

قال: وقد ذكر ابن أبي حاتم بسند له: أن رجلاً سأل مالكاً عن تخليل أصابع الرِّجْلين في الوضوء؟ فقال له: إن شئتَ خلِّلْ، وإن شئتَ لا تخلل، وكان عبد الله بن وهب حاضراً، فعجب من جواب مالك، وذكر له في ذلك حديثاً بسند مصري صحيح، وزعم أنه معروف عندهم، فاستعاد مالك الحديثَ، واستعاد السائلَ، فأمره بالتخليل. انتهى.

Yine [Irâkî] şöyle demiştir:[1] “Mezkur hadisi Ebû Davud ‘İbn Lehîa → Yezîd b. Amr el-Me‘âfirî → Ebû Abdurrahman el-Hubülî → Müstevrid b. Şeddâd’ isnâdıyla nakletmiştir. Tirmizî hadis hakkında ‘Bu sadece İbn Lehîa’dan geldiğini bildiğimiz garîb bir hadisdir’ demiştir.[2] Hâlbuki İbn Lehîa hadiste teferrüd etmemiş, Leys b. Sa‘d ve Amr b. el-Hâris ona mütabaât etmişlerdir. Nitekim İbn Ebû Hâtim ‘Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb → amcası İbn Vehb’ isnâdıyla bu üç kişiden hadisi rivayet etmiştir. İbnü’l-Kattân [ö. 628/1231] İbn Vehb’in yeğenini güvenilir kabul ettiği için hadisi de sahîh kabul etmiştir.[3] Böylece her ne kadar metin garîb olsa da Leys ve Amr’ın İbn Lehîa’ya mütâbaatından dolayı isnâddaki garîblik ortadan kalkmaktadır.”

Fayda:

Hadis azîz-meşhûr da olabilir. Bizzat kendi hattıyla gördüğüm üzere Hâfız el-Alâî “Biz en sonda olsak da kıyamet günü en öne geçenleriz” hadisi hakkında şöyle demiştir: “Hadis Hz. Peygamber’den (*sav*) azîz olarak nakledilmiştir. Zira hadisi ondan Huzeyfe b. el-Yemân ve Ebû Hüreyre rivayet etmiştir. Hadisin Ebû Hüreyre’den [gelen tarîki] meşhurdur; ondan şu yedi kişi rivayet etmiştir: Ebû Seleme b. Abdurrahman, Ebû Hâzim, Tâvûs, A‘rec, Hemmâm, Ebû Salih, Abdurrahman mevlâ Ümmü Bürsün.”

1 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 815.
2 Ebû Davud, Tahâre 58; Tirmizî, Tahâre 30.
3 İbnü’l-Kattân, *Beyânü’l-Vehm ve’l-Îhâm*, V, 263.

قال: والحديث المذكور رواه أبو داود من رواية ابن لهيعة، عن يزيد بن عمرو المَعافري، عن أبي عبد الرحمن الحُبُلِي، عن المستورِدِ بن شداد، قال الترمذي: غريب لا نعرفه إلا من حديث ابن لهيعة، ولم ينفرد به ابن لهيعة بل تابعه الليث بن سعد، وعمرو بن الحارث، كما رواه ابن أبي حاتم، عن أحمد ابن عبد الرحمن بن وهب، عن عمِّه عبد الله بن وهب، عن الثلاثة المذكورين، وصححه ابن القطان لتوثيقه لابن أخي ابن وهب، فزالت الغرابة عن الإسناد بمتابعة الليث وعمرو لابن لهيعة، والمتن غريب.

فائدة:

قد يكُون الحديث أيضاً عزيزاً مشهوراً، قال الحافظ العلائي ـ فيما رأيته بخطه ـ: حديثُ: «نحن الآخِرون السابقون يوم القيامة»، الحديثَ: عزيزٌ عن النبي صلى الله عليه وسلم، رواه عنه حذيفة بن اليمان، وأبو هريرة، وهو مشهور عن أبي هريرة، رواه عنه سبعة: أبو سلمة بن عبد الرحمن، وأبو حازم، وطاوس، والأعرج، وهمَّام، وأبو صالح، وعبد الرحمن مولى أم بُرْثُن.

32. GARÎBÜ'L-HADÎS

[Hadis ilimlerinin] otuz ikinci türü garîbü'l-hadîstir. O, hadisin metninde yer alan ve az kullanılması dolayısıyla anlaşılması zor, muğlak kelimelerdir. Bu, bilinmemesi Ehl-i hadîs'e yakışmayan önemli bir ilim dalıdır. Mezkur ilme dalmak hayli zordur, ciddî araştırma ve ihtiyat ister.

Bu ilme dalacak kimse iyi araştırma yapmalı ve sırf zanlardan hareketle Hz. Peygamber'in (*sav*) ifadelerini açıklamaya cüret etme hususunda Allah'tan korkmalıdır. Selef âlimleri bu hususta olabildiğince dikkatli harekete ederlerdi. Bize rivayet edildiğine göre Ahmed'e hadiste geçen bir kelime sorulduğunda "Garîb kelimeler konusunun uzmanlarına sorun. Zira ben Allah Resûlü'nün (*sav*) bir ifadesi hakkında zan ile görüş beyan edip de [hataya düşmeyi] istemem" demiştir.[1]

Asmaî'ye "Komşu, yakınındaki [*sakab*] hususunda daha hak sahibidir"[2] hadisinin anlamı sorulduğunda şöyle demiştir: "Ben Allah Resûlü'nün (*sav*) hadisini şerh edemem. Ancak Arap, sakabın hemen bitişikteki olduğunu söyler."[3]

Ulemâ bu konuda pek çok eser kaleme almıştır. Garîbü'l-Hadîs hakkındaki ilk eseri Nadr b. Şümeyl'in [ö. 204/820] telif ettiği söylenmiştir. Bunu söyleyen Hâkim'dir.[4] İlk müellifin Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ olduğu da dile getirilmiştir. Ondan sonra Nadr, ondan sonra da Asmaî gelmektedir. Ne var ki onların eserleri gerçekten oldukça küçük hacimlidir.

Onlardan sonra Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm [ö. 224/838] meşhur kitabını telif etmiş, meseleyi etraflıca inceleyip hayli güzel bir iş çıkarmıştır. Bunlar hicrî 200'lerden sonradır. Daha sonra Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe ed-Dîneverî meşhur kitabında Ebû Ubeyd'in dikkatten kaçırdığı hususları tetkik etmiş, ondan sonra Ebû Süleyman el-Hattâbî bu iki müellifin dikkatlerinden kaçan hususları meşhur eserinde incelemiş, onların hatalarına dikkat çekmiştir. Bu eserler, konunun ana yani temel metinleridir.

Bu eserlerden sonra, içlerinde türlü faydalı ilave bilgiler barındıran pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden ancak musannifleri seçkin imamlar olanlara tâbi olunmalıdır. Şu eserler gibi: Abdülgâfir el-Fârisî'nin [ö. 529/1135] *Mecme'u'l-Garâib*'i,

1 Ahmed b. Hanbel, *İlelü'l-Hadîs ve Ma'rifetü'r-Ricâl* (Meymûnî), s. 78.
2 Buhârî, Şuf'a 2.
3 İbn Asâkir, *Târîh*, XXXVII, 81.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 295.

النوع الثاني والثلاثون: غريب الحديث

وهو: ما وقع في متنِ الحديثِ من لفظةٍ غامضة بعيدة من الفهم، لقلة استعمالها.

وهو فنّ مهم يقبُح جهله بأهل الحديث والخوضُ فيه صعب حقيق بالتحرّي، جدير بالتوقّي.

فليتحرَّ خائضه وليتقِ الله أن يُقدم على تفسير كلام نبيه صلى الله عليه وسلم بمجرَّد الظنون وكان السلف يتثبتون فيه أشدَّ تثبت، فقد روِّينا عن أحمد: أنه سئل عن حرفٍ منه؟ فقال: سلُوا أصحاب الغريب، فإني أكره أن أتكلم في قول رسول الله صلى الله عليه وسلم بالظن [فأُخطئ].

وسئل الأصمعي عن معنى حديثِ: «الجار أحقُّ بسَقَبه»؟ فقال: أنا لا أفسِّر حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولكن العرب تزعم أن السَّقَب: اللَّزيق.

وقد أكثر العلماء التصنيف فيه، قيل: أولُ من صنَّفه النضْر بن شُمَيل قاله الحاكم، وقيل: أبو عبيدةَ معمر بن المثنى، ثم النضْر، ثم الأصمعي، وكتبهم صغيرة قليلة.

و ألَّف بعدهما: أبو عبيد القاسم بن سلاّم كتابه المشهور فاستقصى وأجاد وذلك بعد المئتين، ثم تتبَّع أبو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبة الدِّيْنَوَري ما فات أبا عبيد في كتابه المشهور، ثم تتبَّع أبو سليمان الخطابي ما فاتهما في كتابه المشهور، ونبَّه على أغاليطَ لهما. فهذه أمهاته أي: أصوله.

ثم أُلِّف بعدها كتب كثيرة فيها زوائد وفوائد كثيرة، ولا يقلَّد منها إلا ما كان مصنفوها أئمةً جِلَّة كـ: **مجمع الغرائب** لعبد الغافر الفارسي،

Kâsım es-Sarakustî'nin [ö. 302/915] *Garîbü'l-Hadîs*'i,[1] Zemahşerî'nin [ö. 538/1044] *el-Fâik*'i, Herevî'nin [ö. 401/1011] [*Kitâbü'l-*]*Garîbeyn*'i ve Hâfız Ebû Musa [Muhammed b. Ömer el-İsfahânî] el-Medînî'nin bu esere yazdığı *Zeyl*'i.[2]

Sonra İbnü'l-Esîr'in [ö. 606/1210] *en-Nihâye*'si gelmektedir. Bu eser, garîbü'l-hadîs konusunda kitapların en iyisi, en hacimlisi, şu anda en meşhuru ve en yaygın olanıdır. Ne var ki o, pek çok hususu gözden kaçırmıştır. Safî el-Ürmevî [ö. 693/1294] bu eser üzerine, muttali olamadığımız bir zeyl kaleme almıştır.[3]

Ben de bu eseri birtakım ziyâdelerde de bulunarak güzel bir surette ihtisar etme işine giriştim. Allah'tan bu eseri tamamlamayı bana nasip etmesini diliyorum.[4]

Hadisleri açıklama sadedinde gelen izahların en iyisi, bir başka rivayette söz konusu ifadenin açıklanmış olarak yer almasıdır. Nitekim *Sahîhayn*'da yer alan ve Hz. Peygamber'in (*sav*) İbn Sâid'e "Şimdi senin bilmen için içimde bir şey saklayacağım" buyurduğu, onun da "O, *duh*tur" dediği hadis[5] böyledir. Buradaki *duh*, duman anlamındadır; Cevherî[6] ve daha başkaları bu kullanımın dilde yer aldığını belirtmiştir. Nitekim Ebû Davud ve Tirmizî'nin "Zührî → Sâlim → İbn Ömer" isnâdıyla naklettikleri hadiste[7] Hz. Peygamber'in (*sav*) ona "Şimdi senin bilmen için içimdeb bir şey tutacağım" deyip onun bilmesi için "*gökyüzünü yoğun bir dumanın kaplayacağı gün*"[8] âyetini içinden geçirdiği yer almaktadır.

[Ebû Musa] el-Medînî şöyle demiştir:[9] "Hz. Peygamber'in (*sav*) ona duman [*duhân*] kelimesini saklamasındaki sır Hz. İsa'nın onu [deccâli] Duhân Dağı'nda öldürecek olmasıdır. Buradaki *duh* kelimesinin en doğru yorumu budur."

Pek çok kimse ilgili ifadeyi bundan başka şekillerde yorumlayıp hata ettiler. Örneğin bu kelimeyi cimâ olarak izah ettiler ki bu fahiş bir yanlıştır. Bu kelimenin hurma ağaçları arasında çıkan bir ot olduğu da söylenmiştir. Ancak bu da kabul görmemiştir.

1 Kitabın adı şöyledir: *el-Delâil fî Garîbi'l-Hadîs*.
2 Kitabın adı şöyledir: *el-Mecmûʿu'l-Mugīs fî Garîbi (Garîbeyi)'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*.
3 Öğrencisi Vâdîâşî (ö. 749/1348) *el-Bernâmec*'inde onun kitabından bahseder (s. 89).
4 Süyûtî'nin bu eseri tamamlanmış olup adı *ed-Dürru'n-Nesîr fî Telhîsi Nihâyeti İbni'l-Esîr*'dir.
5 Buhârî, Cenâiz 78; Müslim, Fiten 95.
6 Cevherî, *Sıhâh*, I, 420.
7 Ebû Davud, Melâhim 16; Tirmizî, Fiten 63.
8 ed-Duhân 44/10.
9 Medînî, *el-Mecmûʿu'l-Mugîs*, I, 645.

وغريب **الحديث** لقاسم السَّرَقُسْطي، **والفائق** للزمخشري، **والغريبين** للّهروي، **وذيله** للحافظ أبي موسى المديني.

ثم **النهاية** لابن الأثير، وهي أحسنُ كتب الغريب وأجمعُها وأشهرها الآن، وأكثرها تداولاً، وقد فاته الكثير، فذيَّل عليه الصفيُّ الأُرْموي بذيل لم نقف عليه.

وقد شرعت في تلخيصها تلخيصاً حسناً مع زيادات جمّة، والله أسأل الإعانة على إتمامه.

وأجود تفسيره ما جاء مفسَّراً به في روايةٍ كحديث الصحيحين، في قوله صلى الله عليه وسلم لابن صائد: «خَبَأْتُ لك خَبِيئاً، فما هو؟» قال: الدُّخُّ، فالدخُّ هنا هو الدخان، وهو لغة فيه، حكاه الجوهري وغيره، لِمَا روى أبو داود، والترمذي، من رواية الزهري، عن سالم، عن ابن عمر في هذا الحديث: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: «إني خَبَأْتُ لك خبيئًا»، وخَبَأَ له: ﴿يَوْمَ تَأْتِي السَّمَآءُ بِدُخَانٍ مُبِينٍ﴾ [الدخان: ١٠].

قال المَديني: والسرُّ في كونه خبأ له الدخان، أن عيسى صلى الله عليه وسلم يقتله بجبل الدخان، فهذا هو الصواب في تفسير الدُّخّ هنا.

وقد فسّره غير واحد على غير ذلك فأخطؤوا، فقيل: الجماع، وهو تخليط فاحش، وقيل: نبت موجود بين النخيل، وهو غير مرضيّ.

33. MÜSELSEL

[Hadis ilimlerinin] otuz üçüncü türü müselsel hadistir. O, isnâdındaki râvilerin tek tek her birinin, bazen râvi bazen de rivayetteki bir niteliği ya da bir tavrı tekrarladığı hadistir. Râvilerdeki nitelikler ya da tavırlar ya sözler ya da fillerdir veya bunların her ikisidir. Rivayetteki nitelikler ise hadisi nakletmede kullanılan sîgalar, hadisin nakledilme zamanı ya da mekanı ile ilgili olabilir.

Bunun dışında müselselin pek çok türü vardır.

1- Râvilerin fiilî tavırlarının teselsülü: Örneğin elleri kenetleme eyleminin teselsül etmesi. Nitekim bu tavır Ebû Hüreyre hadisinde yer alır. O şöyle demiştir: "Ebü'l-Kâsım (*sav*) benim ellerimi tutup 'Allah yeryüzünü cumartesi günü yarattı…' buyurdu."[1] Bu hadis bize isnâddaki her bir râvinin, kendisinden hadisi rivayet ettiği kişinin elini tutması ile müteselsil olarak ulaşmıştır.

Sayma eylemi. Bu durum "Allah'ım Muhammed'e salât eyle! …" hadisinde söz konusudur. Hadis buradaki beş kelimenin her bir râvinin elinde sayılması suretiyle müselseldir.[2]

Müselsel olarak musâfaha yapmak, eli tutmak ya da eli râvinin başına koymak suretiyle nakledilen hadisler de böyledir.

2- Râvilerin kavlî tavırlarının teselsülü: Muâz b. Cebel'in naklettiğine göre Hz. Peygamber'in (*sav*) ona "Muâz! Seni severim. Her namazın ardından 'Allah'ım! Seni zikretme, sana şükretme ve güzelce ibadet etme hususunda bana yarım et' de" buyurduğu hadis gibi.[3] Bu hadis her bir râvinin "Seni severim, şöyle de" ifadesini nakletmesi suretiyle bize müselsel olarak ulaşmıştır.

3- Hem fiilî hem kavlî tavırların teselsülü: Enes'in naklettiğine göre Allah Resûlü'nün (*sav*) "Kişi hayrı ve şerri, tatlısı ve acısıyla kadere iman etmedikçe imanın tatlılığını bulamaz" buyurup eliyle sakalını tuttuğu ve sözlerine "Hayrı ve şerri, tatlısı ve acısıyla kadere iman ettim" diye devam ettiği hadis.[4] Her bir râvi de rivayeti naklederken aynı hali tekrar etmiştir.

1 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 186.
2 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 183. Sehâvî hadisin uydurma olduğu kanaatindedir (*el-Kavlü'l-Bedî'*, s. 109).
3 Ebû Davud, Sücûdü'l-Kur'ân 26; Nesâî, Sıfatü's-salât 60.
4 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 181-2.

النوع الثالث والثلاثون: المسلسل

هو ما تَتَابع رجال إسناده واحداً فواحداً على صفة واحدة، أو حالة واحدة للرواة تارة، وللرواية أخرى، وصفاتُ الرواة وأحوالُهم أيضاً: إما أقوال، أو أفعال أو هما معاً، وصفاتُ الرواية: إما أن تتعلق بصيغ الأداء، أو بزمنها، أو مكانها.

و له أنواع كثيرة غيرها.

١ ـ فالمسلسل بأحوال الرواة الفعلية كمسلسل التشبيك باليد وهو حديث أبي هريرة: شبَّك بيدي أبو القاسم صلى الله عليه وسلم، وقال: «خلق الله الأرضَ يوم السبت»، الحديثَ، فقد تسلسل لنا بتشبيك كلّ واحد من رواته بيد مَن رواه عنه.

والعدِّ فيها وهو حديث: «اللّٰهم صل على محمد» إلى آخره، مسلسلٌ بعدّ الكلمات الخمس في يدِ كلِّ راو.

وكذلك المسلسل بالمصافحة، والأخذ باليد، ووضع اليد على رأس الراوي.

٢ ـ والمسلسلِ بأحوالهم القولية: كحديث معاذ بن جبل: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال له: «يا معاذُ إني أُحبُّك، فقل في دُبُر كل صلاة: اللّٰهم أعنِّي على ذِكْرك وشُكْرك وحُسْن عبادتك»، تسلسل لنا بقول كلٍّ من رواته: وأنا أحبُّك فقل.

٣ ـ والمسلسل بهما معاً: حديث أنس قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «لا يجدُ العبدُ حلاوةَ الإيمان حتى يؤمنَ بالقدر خيره وشره، حلوه ومرّه»، وقَبَض رسول الله صلى الله عليه وسلم على لحيته، وقال: «آمنت بالقدر خيره وشره، حلوه ومرّه»، وكذا كل راوٍ من رواته.

4- Râvilerin kavlî bir niteliklerinin teselsülü: Saf Sûresinin okunması suretiyle meydana gelen müselsel hadis gibi.[1] Irâkî "Râvilerin kavlî nitelikleri ile kavlî tavırları birbirine çok yakın, hatta denktir" demiştir.[2]

5- Râvilerin isimlerinin ittifak etmesi gibi fiilî bir niteliklerinin teselsülü: İsmi Muhammed olan râvilerin nakletmesi suretiyle müselsel olan hadis gibi. Ya da niteliklerinin veya nisbelerinin. İkincisi, isnâdındaki râvilerin her biri Dımaşklı, Mısırlı, Kûfeli veya Iraklı olan hadisler gibi. İlki ise mutlak olarak fukahânın ya da Şâfiîlerin, hâfızların, dilcilerin, kâtiplerin, şairlerin veya uzun ömürlülerin nakletmesi suretiyle gelen hadisler gibi.

6- Rivayetin edâ sîgaları ile ilgili nitelikleri: "Falancayı işittim [*semi'tü*]", "Bize falanca haber verdi [*ahberanâ*]" ya da "Vallahi bize falanca haber verdi [*ahberanâ fülân vallâhi*]", "Allah'ı şâhit tutarım ki falancayı işittim" gibi kullanımlar. İsnâddaki her bir râvi bu tarz ifadeleri kullanır.

7- Zamanla ilgili: Bayram günü rivayet edilmekle ya da perşembe günü tırnak kesmekle müselsel olanlar.

8- Mültezem'de edilen duanın icabete karin olması gibi mekan ile ilgili müselsel olanlar.

Ben bu konuda mesmuatım içerisinde bana müselsel olarak ulaşan hadisleri isnâdlarıyla içeren bir kitap derledim.[3]

Âlimler bu konuda pek çok eser kaleme almışlardır.

Müselselin en iyisi, semâda ittisâle delâlet edeni ve tedlîs içermeyenidir.

Râvilerin [hadisi] daha sağlam bir şekilde kaydetmiş olduklarını içermesi müselselin faydalarındandır.

Teselsülde problem olmaması nadiren karşılaşılan bir durumdur. Teselsül isnâdın ortasında, başında ya da sonunda kesintiye uğrayabilmektedir. "İlk işittiğim hadis" müselseli buna örnek verilebilir. Bu, Abdullah b. Amr'ın "Merhametli olanlara Allah da merhamet eder" şeklindeki hadisidir.[4] Doğru olan görüşe göre buradaki teselsül Amr b. Dînâr'a kadar varır.

---

1 Dârimî, Cihâd 1; Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 61.

2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 328.

3 Süyûtî'nin bu konudaki ilk eserinin adı *el-Müselselâtü'l-Kübrâ*'dır. Daha sonra bu eseri *Ciyâdü'l-Müselselât* adıyla ihtisar etmiştir.

4 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 160; Ebû Davud, Edeb 66.

٤ ـ والمسلسلِ بصفاتهم القولية: كالمسلسل بقراءة سورة الصف، ونحوه.

قال العراقي: وصفات الرواة القولية وأحوالهم القولية متقاربة بل متماثلة.

٥ ـ و المسلسلِ بصفاتهم الفعلية كاتفاق أسماء الرواة كالمسلسل بالمحمّدين، أو صفاتهم، أو نسبتهم فالثاني: كأحاديثَ رَوَيناها كلُّ رجالها دمشقيون، أو مصريون، أو كوفيون، أو عراقيون، والأول كمسلسل الفقهاء مطلقاً، أو الشافعيين، أو الحفاظ، أو النحاة، أو الكُتّاب، أو الشعراء، أو المُعَمَّرين.

٦ ـ وصفات الرواية المتعلقة بصيغ الأداء كالمسلسل بـ:سمعت فلاناً، أو بأخبرنا فلان، أو أخبرنا فلان واللهِ، أو أشهد بالله لسمعت فلاناً، يقول ذلك كلُّ راو منهم.

٧ ـ والمتعلقة بالزمان، كالمسلسل بروايته يومَ العيد، وقصّ الأظفار يوم الخميس، ونحو ذلك.

٨ ـ وبالمكان، كالمسلسل بإجابة الدعاء في الملتزم.

وقد جمعت كتاباً فيما وقع في سماعاتي من المسلسلات بأسانيدها.

وجَمَع الناس في ذلك كثيراً.

وأفضلُه: ما دلّ على الاتصال في السماع وعدم التدليس.

ومن فوائده: اشتماله على زيادة الضبط من الرواة.

وقلّما يَسْلَم عن خلل في التسلسل، وقد ينقطع تسلسله في وسطه أو أوله، أو آخره، كمسلسل: أولُ حديثٍ سمعته وهو حديث عبد الله بن عمرو: «الراحمون يرحمُهم الرحمن»، فإنه انتهى فيه التسلسل إلى عَمرو بن دينار،

Amr'ın Ebû Kâbûs'tan, Ebû Kâbûs'un Abdullah b. Amr'dan ve Abdullah'ın Hz. Peygamber'den (*sav*) rivayetinde ise teselsül kopmaktadır [yani bu hadis, söz konusu isimlerin ilk dinledikleri rivayet değildir]. Bazıları bunu her tabakada müteselsil naklederek hataya düşmüşlerdir.

Fayda:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: Dünyada müselsel olarak rivayet edilen hadislerin en sahîhi, Saf Sûresinin okunması suretiyle müselsel olan hadistir.

Derim ki: Hâfızların ve fukahânın nakliyle müselsel olan hadisler de [en sahîhlerdendir]. Hatta İbn Hacer *Şerhu'n-Nuhbe*'de hâfızların nakliyle müselsel olan hadislerin kat'î ilim ifade ettiğini belirtmiştir.[1]

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 51.

وانقطع في سماع عمرو من أبي قابوسَ، وسماع أبي قابوسَ من عبد الله ابن عمرو، وفي سماع عبد الله من النبي صلى الله عليه وسلم **على ما هو الصحيح فيه**، وقد رواه بعضهم كاملَ السلسلة، فوهِم فيه.

فائدة:

ه قال شيخ الإسلام: من أصح مسلسل يُروى في الدنيا: المسلسلُ بقراءة سورة الصف.

قلت: والمسلسل **بالحفاظ والفقهاء** أيضاً، بل ذَكَر في **شرح النخبة** أن المسلسل بالحفاظ مما يفيد العلم القطعي.

34. NÂSİH VE MENSÛH HADİSLER

[Hadis ilimlerinin] otuz dördüncü türü nâsih ve mensûh hadislerdir. Bu, önemli Hz. Ali kıssa anlatan birinin yanına vardı ve ona "Sen nâsih ve mensûhu biliyor musun?" diye sordu. Kıssacı "Hayır" cevabını verdi. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: "Helak olup helak ettin!" Hâzimî bunu kitabında isnâdlı olarak rivayet etti. Bunun bir benzerini de İbn Abbâs'tan isnâdlı olarak nakletti.[1]

[Hâzimî'nin] Huzeyfe'den isnâdlı olarak rivayet ettiğine göre,[2] kendisine bir soru sorulduğunda o "[Bu konuda ancak] nâsih ve mensûhu bilen kişi fetva verir" dedi. İnsanlar "Bunu kim bilir?" dediler. Huzeyfe "Ömer" cevabını verdi.

Ve zor bir ilimdir. Zührî'nin şöyle dediği bize rivayet edilmiştir:[3] "Hadisin nâsih ve mensûhunu bilmek fakîhleri bitkin düşürüp aciz bıraktı."

Şâfiî bu konuda epeyce maharetliydi ve öncüydü. Ahmed b. Hanbel, Mısır'dan geldiği zaman İbn Vâre'ye [ö. 270/884] "Şâfiî'nin kitaplarını yazdın mı?" diye sordu. O "Hayır" dedi. Ahmed b. Hanbel şöyle dedi: "[Pek çok bilgiyi] terk ettin. Biz, Şâfiî ile oturuncaya kadar mücmel ile müfesseri ve hadisin nâsihi ile mensûhunu bilmezdik."[4]

Ehl-i hadîs'ten bu konuda kitap yazanlardan bazıları, neshin manasındaki yani nesh ve şartlarındaki kapalılıktan dolayı nâsih ve mensûhtan olmayan şeyleri de buna dâhil etmiştir.

Neshin tarifi konusunda tercih edilen şudur: Nesh, Şâri'in önceden koyduğu bir hükmü sonradan koyduğu bir hükümle kaldırmasıdır.

"Hükmün kaldırılması" ile kastedilen, mükelleflerle bağlantısının kesilmesidir. Bu ifadesiyle mücmelin sonradan beyan edilmesini kapsam dışı bırakmıştır.

---

1 Hâzimî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 6.
2 Hâzimî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 7.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, III, 332.
4 Ebû Nuaym, *Hilye*, IX, 97.

النوع الرابع والثلاثون: ناسخ الحديث ومنسوخه

وهو فنّ مهم فقد مرَّ عليٌّ على قاصّ، فقال: تعرف الناسخ من المنسوخ؟ فقال: لا، فقال: هلكتَ وأهلكتَ، أسنده الحازمي في كتابه، وأسند نحوه عن ابن عباس.

وأسند عن حذيفة: أنه سُئل عن شيء؟ فقال: إنما يُفتي مَن عرف الناسخ والمنسوخ، قالوا: ومن يعرف ذلك؟ قال: عمر.

صعبٌ فقد رُوِّينا عن الزهري قال: أعيى الفقهاءَ وأعجزَهم أن يعرفوا ناسخ الحديث من منسوخه.

وكان للشافعي فيه يدٌ طولى وسابقةٌ أولى فقد قال الإمام أحمد لابن وارَهْ ـ وقد قدم من مصر ـ: كتبتَ كُتُب الشافعي؟ قال: لا، قال: فرطتَ، ما علِمنا المجمل من المفسَّر، ولا ناسخَ الحديثِ من منسوخه حتى جالسنا الشافعي.

وأدخل فيه بعض أهل الحديث ممن صنَّف فيه **ما ليس منه، لخفاء معناه** أي: النسخِ وشرطِه.

والمختارُ في حدّه: **أن النسخ: رفعُ الشارعِ حكماً منه، متقدماً، بحكم منه متأخر.**

فالمراد بـ: رفع الحكم: قطعُ تعلُّقه عن المكلَّفين، واحترَزَ به عن بيان المجمل.

Bunu "Şarî'e" izafe etmekle, neshe şâhit bazı sahâbîlerin haber vermesini tanımın dışında bırakmıştır. Her ne kadar bunun öncesinde bu habere ulaşmayan kimsenin mükellef oluşu ancak o sahâbînin haber vermesiyle başlıyorsa da bu bir nesih değildir.

Tanımdaki "hüküm" kaydıyla aslî olarak mübah olan bir şeyin kaldırılması -ki o nesh olarak isimlendirilemez-; "önceden koyduğu" ifadesiyle [ilk] emirle birlikte gelen istisna ve benzeri bir tahsis hükmü tanım dışında bırakılmıştır.

Bizim "Sonradan gelen bir hükümle" sözümüzle de mükellefin ölümüyle hükmün kaldırılması veya delilik ve benzeri gibi bir durumla teklifin ortadan kalkması ve vaktin sona ermesiyle hükmün de sona ermesi tanım dışında bırakılmıştır. [Allah Resûlü]'nün (*sav*) "Siz yarın düşmanla karşılaşacaksınız. Orucu bozmak sizin kuvvetiniz için daha iyidir. Orucunuzu bozun"[1] sözü böyledir. O günden sonraki oruç nesh olmaz.

Neshin kısımları:

1. Nesh edildiği Allah Resûlü'nün (*sav*) açıklamasıyla bilinenler bunlardandır. "Sizlere kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık kabirleri ziyaret edin" hadisi gibi.[2] "Sizlere üç günden sonra kurban etlerini saklamayı yasaklamıştım. Artık istediğiniz kadar yiyin."[3] Müslim'in Büreyde'den rivayet ettiği "Sizlere bazı kapları yasaklamıştım…"[4] hadis de böyledir.

2. Sahâbî sözü ile bilinenler. "Allah Resûlü'nün (*sav*) iki işinden sonuncusu ateşin değdiği şeylerden dolayı abdest almayı terk etmekti" rivayeti gibi.[5] Bu hadisi Ebû Davud ve Nesâî, Câbir'den rivayet etmiştir.

Übey b. Ka'b'ın sözü de böyledir: "'Su sudan dolayıdır' hükmü İslâm'ın başında bir ruhsat idi. Sonra [Allah Resûlü] guslü emretti."[6] Bu hadisi Ebû Davud ve Tirmizî rivayet etmişlerdir ve Tirmizî hadisi sahih kabul etmiştir.

1 Müslim, Sıyâm 102; Ebû Davud, Sıyâm 42; Ahmed b. Hanbel, III, 35.
2 Müslim, Cenâiz 106.
3 Önceki hadisin devamıdır.
4 Müslim, Eşribe 64; Tirmizî, Eşribe 6; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, III, 232.
5 Ebû Davud, Tahâret 74; Nesâî, Tahâret 123.
6 Ebû Davud, Tahâret 83; Tirmizî, Tahâret 81.

وبإضافته لـ: الشارع: عن إخبار بعض مَن شاهد النسخَ من الصحابة، فإنه لا يكون نسخاً، وإنْ لم يحصُل التكليفُ به لمن لم يبلغه قبل ذلك إلا بإخباره.

وبـ: الحكم: عن رفع الإباحة الأصلية، فإنه لا يُسمَّى نسخاً.

وبـ: المتقدم: عن التخصيص المتصل بالتكليف، كالاستثناء ونحوه.

وبقولنا: بحكم منه متأخر: عن رفع الحكم بموت المكلَّف، أو زوال تكليفه بجنون ونحوه. وعن انتهائه: بانتهاء الوقت، كقوله صلى الله عليه وسلم: «إنكم لاقُو العدوِّ غداً، والفطرُ أقوى لكم فأَفطِروا»، فالصوم بعد ذلك اليوم ليس نسخاً.

١ ـ **فمنه: ما عُرف** النسخ فيه **بتصريح رسول الله صلى الله عليه وسلم** بذلك **ك «كنتُ نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها»**، و«كنتُ نهيتكم عن لحوم الأضاحي فوقَ ثلاثٍ، فكُلُوا ما بدا لكم»، و«كنتُ نهيتكم عن الظُّروف ...»، الحديث، أخرجه مسلم عن بريدة.

٢ ـ **ومنه: ما عُرف بقول الصحابي ك: كان آخرُ الأمرين من رسول الله صلى الله عليه وسلم تركَ الوضوء مما مسَّتِ النار** رواه أبو داود، والنسائي عن جابر.

وكقول أُبيّ بن كعب: كان الماء من الماء رخصةً في أول الإسلام، ثم أَمَر بالغُسل، رواه أبو داود، والترمذي وصححه.

Usûl âlimleri[1] bu konuda [ikinci hükmün] sonra geldiğini haber vermesini şart koşmuşlardır. Eğer [sadece] "Bu nâsihtir" derse, bunu ictihada dayanarak söylemesi imkânından dolayı bununla nesh sabit olmaz.

Irâkî şöyle demiştir:[2] Ehl-i hadîs'in [herhangi bir kayıtlama yapmadan] mutlak olarak kabulleri daha açık ve daha meşhurdur. Çünkü neshin olduğu sonucuna, ictihad ve rey ile varılmaz. Böyle bir sonuca anca tarih bilindiğinde varılır. Sahâbe herhangi bir şer'î hüküm için nesh kararı verdiğinde, onu nesheden hükmün sonradan geldiğini bilmeden bunu yapmayacak kadar duyarlıdır.

Aynı şekilde Şâfiî de bunu mutlak olarak belirlemiştir.

3. Tarihle bilinenler. Merfû' olan Şeddâd b. Evs hadisinde olduğu gibi: "Hacamat yapanın da hacamat yapılanın da orucu bozulmuştur."[3] Bu hadisi Ebû Davud ve Nesâî rivayet etmiştir. Şâfiî bu hadisin İbn Abbâs'dan rivayet edilen şu merfû' hadis ile nesh edildiğini söylemiştir:[4] "Hz. Peygamber (*sav*) ihramda ve oruçlu iken hacamat yaptırdı." Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.[5] Çünkü İbn Abbâs 10. yılda Veda Haccı'nda ihramlı olarak Allah Resûlü'nün yanında bulunmuştur. Şeddâd b. Evs'in hadisinin bazı tarîklerinde ise şöyle geçmektedir: "Bu sekizinci yılda Fetih zamanında idi."

4. İcmânın delâleti ile bilinenler. İçki içenin dördüncü defasında öldürülmesinden söz eden hadis böyledir. Bu, Ebû Davud ve Tirmizî'nin Muâviye'den rivayet ettikleri hadistir: "İçki içen kimseye celde vurun. Dördüncü defa içmesi durumunda onu öldürün."[6] Musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de şöyle demiştir:[7] "İcmâ bunun nesh edildiğine delildir." Her ne kadar İbn Hazm bu konuda muhalefet etmişse de Zâhiriyye'nin muhalefeti icmâya zarar vermez.

1 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, III, 259.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 331.
3 Ebû Davud, Sıyâm 29; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, II, 217.
4 Şâfiî, *el-Ümm*, VIII, 530.
5 Müslim, Hac 87. Müellifin Müslim'de bulunduğunu belirttiği hadiste "oruç" ifadesi geçmez.
6 Ebû Davud, Hudûd 36; Tirmizî, Hudûd 15.
7 Nevevî, *el-Minhâc*, V, 218.

وشَرَط أهل الأصول في ذلك أن يُخبِر بتأخره، فإنْ قال هذا ناسخ: لم يثبت به النسخ، لجواز أن يقوله عن اجتهاد.

قال العراقي: وإطلاق أهل الحديث أوضح وأشهر، لأن النسخ لا يُصار إليه بالاجتهاد والرأي، إنما يُصار إليه عند معرفة التاريخ، والصحابةُ أورعُ من أن يَحكم أحد منهم على حكم شرعي بنسخ، من غير أن يعرف تأخر الناسخ عنه.

وقد أطلق الشافعي ذلك أيضاً.

٣- **ومنه: ما عُرف بالتاريخ** كحديث شداد بن أوس مرفوعاً: «أفطر الحاجم والمحجوم»، رواه أبو داود، والنسائي، ذكر الشافعي أنه منسوخ بحديث ابن عباس: أن النبي صلى الله عليه وسلم احتجم وهو محرم صائم، أخرجه مسلم، فإن ابن عباس إنما صحبه محرِماً في حجة الوداع سنة عشر، وفي بعض طرق حديث شداد: أن ذلك كان زمن الفتح سنة ثمانٍ.

٤- **ومنه: ما عرف بدلالة الإجماع، كحديثِ قتلِ شاربِ الخمر في الرابعة**، وهو ما رواه أبو داود، والترمذي من حديث معاوية: «من شرب الخمر فاجلدوه، فإن عاد في الرابعة فاقتلوه»، قال المصنف في **شرح مسلم**: دلّ الإجماع على نسخه، وإن كان ابن حزم خالف في ذلك فخلاف الظاهرية **لا يقدح** في الإجماع.

Evet, aynı zamanda sünnette de bunun nesh edildiği varid olmuştur.[1] Tıpkı Tirmizî'nin söylediği gibi. Onun "Muhammed b. İshâk → Muhammed b. el-Münkedir → Câbir" isnâdı ile rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Eğer içki içerse ona celde vurun. Dördüncü defada da içerse onu öldürün." Daha sonra Hz. Peygamber'e (*sav*) dördüncü defa içki içmiş biri getirildi. Ona [celde] vurdu ve onu öldürmedi.[2] [Tirmizî] şöyle demiştir: "Aynı şekilde Zührî de Kabîsa b. Züeyb yoluyla Hz. Peygamber'den (*sav*) bunun bir benzerini rivayet etti." Yine [Tirmizî] "Böylece ölüm cezası kaldırıldı ve bu bir ruhsat oldu" demiştir. [Tirmizî'nin ifadeleri burada bitti].

Tirmizî'nin muallak olarak zikrettiği [Câbir'den gelen] rivayeti Bezzâr, *el-Müsned*'inde müsned [muttasıl] olarak nakletmiştir.[3] Kabîsa [rivayetini] ise İbn Abdülber *es-Sahâbe*'de zikredip şöyle demiştir:[4] "Hicretin ilk senesinde doğdu. Fetih yılında doğduğu da söylenmiştir."

Bunun sahih bir örneği[5] Tirmizî'nin Câbir'den rivayet ettiği hadistir. Buna göre Câbir şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (*sav*) ile birlikte hac yaptığımız zaman, kadınların yerine telbiye getirir ve çocukların yerine taş atardık."[6]

Tirmizî şöyle demiştir: "İlim ehli, kadının yerine başkasının telbiye getiremeyeceği konusunda icmâ etmiştir."

Sonra, o [hadisle] amelin terk edilmiş olduğuna dair icmâdan hareketle hadisin mensûh olduğuna ancak icmâın sıhhati bilinirse hükmedilir. Çünkü bu yargının hatalı olması ihtimal dahilindedir. Bunu Sayrafî açıklamıştır.

İcmâ ise nesh edilmez. Yani onu bir şey nesh edemez. Ve o da başkasını nesh etmez. Sadece nesh edeni, yani başkasını nesh eden [delilin] varlığını gösterir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 834.
2 Tirmizî, Hudûd 15.
3 Bezzâr, *el-Müsned*, XII, 235.
4 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 1272.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, I, 837.
6 Tirmizî, Hac 84.

نعم، ورد نسخه في السنة أيضاً، كما قال الترمذي من رواية محمد بن إسحاق، عن محمد بن المنكدر، عن جابر: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «إن شرب الخمر فاجلدوه، فإن شرب في الرابعة فاقتلوه»، قال: ثم أُتي النبيُّ صلى الله عليه وسلم بعد ذلك برجلٍ قد شرب في الرابعة فضربه ولم يقتله، قال: وكذلك رَوَى الزهري، عن قَبيصة بن ذُؤَيب، عن النبي صلى الله عليه وسلم نحو هذا، قال: فرُفِع القتل وكانت رخصة. انتهى.

وما علَّقه الترمذي أسنده البزار في مسنده، وقَبيصة: ذكره ابن عبد البر في الصحابة وقال: ولد أولَ سنةٍ من الهجرة، وقيل: عام الفتح.

فالمثال الصحيح لذلك: ما رواه الترمذي من حديث جابر قال: كُنّا إذا حَجَجْنا مع النبي صلى الله عليه وسلم فكنّا نُلبي عن النساء، ونَرمي عن الصبيان، قال الترمذي: أجمع أهل العلم أن المرأة لا يُلبي عنها غيرُها.

ثم، الحديث لا يحكم عليه بالنسخ بالإجماع على ترك العمل به، إلا إذا عُرف صحته، وإلا فيحتمِل أنه غلط، صرح به الصيرفي.

والإجماع لا يُنْسَخ أي: لا ينسخه شيء **ولا يَنْسَخ** هو غيره **لكنْ يدلّ على ناسخ** أي: على وجود ناسخ غيره.

35. MUSAHHAF

[Hadis ilimlerinin] otuz beşinci türü musahhaf bilgisidir. Bu ancak hâfızlardan kabiliyetli olanların hakkını verebileceği büyük ve önemli bir ilimdir. Nitekim Dârekutnî onlardandır. Onun bu konuda faydalı bir tasnifi vardır. Ebû Ahmed el-Askerî [ö. 382/992] [de onlardandır.] Ahmed [b. Hanbel]'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hata ve tashîften kim kurtulabilir ki!"[1]

Lafız ve onun mukabili mana tashîfi ile görme ve onun mukabili işitme tashîfi isnâd ve metinde meydana gelir.

Avvâm b. -râ ve cîm ile- Mürâcim isnâddaki tashîftendir; İbn Maîn onu tashîf etmiş ve ona ze ve hâ ile Müzâhim demiştir.

Ve Utbe b. -dammeli nûn, noktasız harf ve şeddeli harfin fethası ile- en-Nüdder. İbn Cerîr [et-Taberî] onu tek noktalı olarak ve [sonraki] harfi noktalı yaparak [yani en-Nezr şeklinde] tashîf etmiştir.[2]

Zeyd b. Sâbit'ten rivayet edilen Hz. Peygamber (*sav*) mescidde oda edindi hadisi[3] ikinci tür yani metindeki tashîftendir. O [oda edindi anlamındaki ihtecere fiili] râ iledir. Yani hasırdan veya benzeri bir şeyden içinde namaz kılacağı bir oda yaptırdı. İbn Lehîa ise bunu lâm'ın fethası ve hâ'nın kesrası ile söyleyerek tashîf etmiş ve mîm ile "ihteceme" demiştir.[4]

"Kim Ramazan orucunu tutar ve ardından Şevval'den de altı gün oruç tutarsa…" hadisi.[5] [Sitten kelimesi] adet lafzıyla, noktasız sîn ve üstten iki noktalı te iledir. Sûlî [ö. 335/946] ise sitten [altı] kelimesini tashîf etmiş ve alttan iki noktalı harf ile "şey'en" demiştir.[6]

Ebû Zer'in "Meslek sahibi birine [*sanî'an*] yardım edersin" hadisi.[7] [*Sâni'an* kelimesi] noktasız harf ve nûn iledir. Hişâm b. Urve bunu noktalı harf ve alttan iki noktalı harf ile [*dâyi'an* şeklinde] tashîf etmiştir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XVI, 210-1.
2 Dârekutnî, *el-Mü'telif*, I, 182.
3 Buhârî, Edeb 75; Müslim, Müsâfirîn 213; Ebû Davud, Salât 346.
4 Müslim, *et-Temyîz*, s. 90.
5 Müslim, Sıyâm 204.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, IV, 680.
7 Buhârî, Itk 2; Müslim, Îmân 36.

النوع الخامس والثلاثون: معرفة المصحَّف

هو فنّ جليل مهمّ إنما يحققه الحُذّاق من الحفاظ، والدارقطني منهم، وله فيه تصنيف مفيد، وكذلك أبو أحمد العسكري، وعن أحمد أنه قال: ومن يَعْرَى من الخطأ والتصحيف؟!.

ويكون تصحيفَ لفظٍ ويقابله: تصحيف المعنى، وبصرٍ ومقابله: تصحيف السمع، ويكون في الإسناد، والمتن.

فمن التصحيف في الإسناد: العوّام بن مُراجِم، بالراء والجيم، صحّفه ابن معين فقاله: مزاحم بالزاي والحاء.

وعتبة بن النُّدّر، بالنون المضمومة، والمهملة المشددة المفتوحة، صحّفه ابن جرير الطبري بالموحدة والمعجمة.

ومن الثاني: أي: التصحيف في المتن حديث زيد بن ثابت: أن النبي صلى الله عليه وسلم احتجر في المسجد وهو بالراء أي: اتخذَ حُجْرة من حصيرٍ أو نحوِه، يصلِّي فيها، صحفه ابن لَهِيعة بفتح اللام وكسر الهاء فقال: احتجم بالميم.

وحديثُ: «من صام رمضان وأَتبعه سِتاً من شوال» بالسين المهملة والتاء الفوقية لفظَ العدد، صحّفه الصولي فقال: شيئاً، بالمعجمة والتحتية.

وحديث أبي ذر: «تُعين صانعاً» بالمهملة والنون، صحّفه هشام بن عروة بالمعجمة والتحتية.

Muâviye hadisi: “Allah Resûlü (*sav*) hitâbelerini beliğ bir surette vermek için tasannu‘ yapanlara lanet etmiştir.”[1] [Hutab kelimesi] noktalı harf iledir. Vekî‘ buradaki hutab [noktalı hâ ile] hatab [noktası hâ ile] şeklinde [yani “odunları yaranlar” anlamında] tashîf etmiştir. İbn Şâhîn [ö. 385/996] de aynı tashîfi yapınca denizcilerden biri -o da dinlerken- şöyle demiştir: “Millet! Ne olacak şimdi? Oysa buna ihtiyaç var!”[2]

“Veya meleyen [*tey‘ar*] bir koyun”[3] hadisi. [*Tey‘ar*] alttan noktalı olan ya iledir. Ebû Musa Muhammed b. el-Müsennâ ise bunu nûn ile [*ten‘ir* şeklinde] tashîf etmiştir.

Biri de “Zür gıbben tezded hubben/Ara sıra ziyaret et ki, daha çok sevilesin”[4] hadisini tashîf edip şöyle demiştir: “Zer’unâ teraddede hınnâe/Ziraat ürünlerimiz kına gibi oldu.” Sonra da bunu, “Bir kavim ziraat ürünlerinin zekâtını vermiyorlardı ve o ziraat ürünlerinin tamamı kına gibi oldu” şeklinde tefsir etmiştir.

İşitme tashîfi, farklı hareke ve noktalamalara sahip isim ve lakabın ya da isim ve baba isminin bir diğer isim veya lakabın ya da diğer ismin ve baba isminin vezniyle gelip bunların işiten kimsede karışmasıyla meydana gelir. Âsım el-Ahvel’in hadisi böyledir. Bazıları bunu rivayet edip “Vâsıl el-Ahdeb” demiştir. Veya aksi olur. Hâlid b. Alkame hadisini de Şu‘be rivayet edip şöyle demiştir: “Mâlik b. Urfuta.”[5]

Tashîf manada da olur. *Kütüb-i Sitte* imamlarının hocası olan “Zemin” lakablı Ebû Musa Muhammed b. el-Müsennâ el-Anezî’nin sözü böyledir. “Biz şerefli bir kavimiz. Biz Aneze’deniz ve Allah Resûlü (*sav*) bize doğru namaz kıldı.”[6] Burada Hz. Peygamber’in anezeye doğru namaz kıldığını kastetmektedir. O, Allah Resûlü’nün (*sav*) kendi kabilesine doğru namaz kıldığını zannetmiştir. Burada aneze ile kastedilen ise Allah Resûlü’nün önüne dikilen mızraktır.

---

1 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 98; Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Kebîr*, XIX, 361.
2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 255.
3 Buhârî, Hibe 17; Müslim, İmâre 26, 27.
4 Tayâlisî, *Müsned*, IV, 268; Bezzâr, *el-Müsned*, IX, 380-1.
5 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 462.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi‘*, I, 295-6.

وحديث معاوية: لعن رسول الله صلى الله عليه وسلم الذين يُشَقّقون الخُطَب، بالمعجمة، صحّفه وكيع بفتح المهملة، وكذا صحّفه ابن شاهين أيضاً، فقال بعض الملاّحين ـ وقد سمعه ـ: فكيف يا قومُ والحاجةُ ماسّة؟!.

وحديث: «أو شاة تَيْعَر»، بالياء التحتية، صحّفه أبو موسى محمد بن المثنى، بالنون.

وصحف بعضهم حديث: «زُرْ غِبّاً تَزْدَدْ حُبّاً»، فقال: زَرْعُنا تَردَّد حِنّاء، ثم فسّره بأن قوماً كانوا لا يؤدّون زكاة زروعهم، فصارت كلُّها حِناء.

ويكون تصحيفَ سمعٍ بأن يكون الاسم واللقب، أو الاسم واسم الأب، على وزن اسم آخر، ولقبه، أو اسم آخر واسم أبيه، والحروفُ مختلفِة شكلاً ونَقْطاً، فيشتبه ذلك على السمع كحديثٍ عن عاصمٍ الأحول، رواه بعضهم فقال: واصل الأحدب أو عكسه، وحديث عن خالد بن علقمة، رواه شعبة فقال: مالك بن عُرْفُطَة.

ويكون التصحيف في المعنى، كقول أبي موسى محمد بن المثنى العَنَزي الملقب بالزَّمِن، أحدِ شيوخ الأئمة الستة: نحن قوم لنا شَرَف، نحن من عَنَزة، صلى إلينا رسول الله صلى الله عليه وسلم يريد: أَن النبي صلى الله عليه وسلم صلى إلى عَنَزة، فتوهّم أنه صلى إلى قبيلتهم، وإنما العَنَزة هنا الحَرْبة تُنصب بين يديه.

Bundan daha tuhafı ise Hâkim'in bir bedeviden naklettiğidir.[1] O, Hz. Peygamber'in (*sav*) bir koyuna doğru namaz kıldığını iddia etmiştir. [Çünkü o bir önceki aneze kelimesini] "anze" [keçi] olarak tashîf etmiş, sonra bu hatası üzerine hadisi mana ile rivayet etmiş ve her iki yönden hata yapmıştır.

Birinin Cuma günü namazdan önce mescidde halka oluşturmanın [*tahlîk*] yasak olduğunu bildiren hadisi işitmesi de böyledir. O, şöyle demiştir: "40 yıldan beri namazdan önce başımı tıraş etmedim." Hadisten başın tıraş edilmesini anlamıştır. Oysa burada kastedilen insanların halka şeklinde oturmalarıdır.[2]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] Büyük kişilerden nakledilen tashîflerin çoğunda onların, tashîfleri nakledenlerin aktarmadıkları mazeretleri vardır.

Uyarı:

Şeyhülislâm [İbn Hacer] bu türü iki kısma ayırmıştır:[4] Birincisi: Noktası [ve böylece harfleri] değiştirilenler. Bu, musahhaftır. Diğeri: Harflerin kalması ile birlikte harekesi değiştirilenler. Bu da muharreftir.

Fayda:

Dârekutnî *et-Tashîf*de âlimlerden kaynaklanan tüm tashîfleri, Kur'ân'dakilere varıncaya kadar nakletmiştir. Onun naklettiği şu rivayet bunlardandır: Osman b. Ebû Şeybe, *et-Tefsîr*'de âyeti "ce'ale's-sefînete fî rahlî ehîhi" şeklinde ashabına okudu. Ona "Âyet 'ce'ale's-sikâyete [*fî rahlî ehîhi*]/maşrabayı [kardeşinin yükü] içine koydu!'[5] şeklindedir" denilince "Ben ve kardeşim Ebû Bekir, Âsım kıraatine göre okumayız" diye mukabele etti.[6]

[Dârekutnî] şöyle demiştir: Onlara *et-Tefsîr*'de "Elem tera keyfe fe'ale rabbüke bi-ashâbi'l-fîl"i okudu ve Bakara Sûresinin başında olduğu gibi [elem yerine] "Elif-lâm-mîm" dedi.[7]

---

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 460.
2 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, I, 247.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 256.
4 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 94.
5 Yusuf 12/70.
6 Askerî, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 26.
7 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIX, 486.

وأعجب من ذلك: ما ذكره الحاكم عن أعرابي أنه زعم أنه صلى الله عليه وسلم صلى إلى شاة، صحَّفها: عَنْزَة، بسكون النون، ثم رواه بالمعنى على وهمه، فأخطأ من وجهين.

ومن ذلك: أن بعضَهمْ سمع حديث النهي عن التحليق يوم الجمعة قبل الصلاة، قال: ما حلقت رأسي قبل الصلاة منذ أربعين سنة، فَهِم منه تحليقَ الرأس، وإنما المرادُ تحليق الناس حِلَقاً.

قال ابن الصلاح: وكثير من التصحيف المنقول عن الأكابر الجِلّة، لهم فيه أعذار لم ينقلها ناقلوه.

تنبيه:

قسم شيخ الإسلام هذا النوع إلى قسمين، أحدهما: ما غُيِّر فيه النَّقْط: فهو المصحَّف، والآخر: ما غُيِّر فيه الشكْل مع بقاء الحروف: فهو المحرَّف.

فائدة:

أورد الدارقطني في كتاب **التصحيف** كلَّ تصحيف وقع للعلماء، حتى في القرآن، من ذلك: ما رواه أن عثمان بن أبي شيبة قرأ على أصحابه في التفسير: جعل السفينة في رَحْل أخيه، فقيل له: إنما هو ﴿جَعَلَ السِّقَايَةَ﴾ [يوسف: ٧٠]، فقال: أنا وأخي أبو بكر لا نقرأ لعاصم!!.

قال: وقَرأ عليهم في التفسير: ﴿اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِاَصْحَابِ الْفِيلِ﴾ [الفيل: ١]، قالها: أ ل م. يعني: كأول البقرة.

36. MUHTELİFÜ'L-HADÎS VE HÜKMÜ

[Hadis ilimlerinin] otuz altıncı türü muhtelifü'l-hadîs ve hükmüdür.

Bu, hadis ilimlerinin en önemlilerinden biridir. Farklı sahalardaki âlimlerin tamamı bunu bilmeye mecburdur. Bu ilim, zâhiri olarak mana açısından birbirine zıt olarak gelen iki hadisin arasının ya bulunması ya da ikisinden birinin tercih edilmesidir. Bu durumda diğeri terk edilip tercih edilenle amel edilir.

Hadisler arasındaki ihtilâfları giderme faaliyetini ancak hadis ve fıkhı birleştiren imamlar ve ince manaların derinliğine dalan usûlcüler yapabilir.

Bu konuda ilk görüş beyan eden kişi olan İmam Şâfiî konuya dair bir kitap yazmış,[1] ancak konuyu kapsamlı olarak ele almayı ve müstakil bir kitap yazmayı düşünmemiştir. Bilakis ihtilâflı hadislerden bir bölümünü *Kitâbü'l-Üm*'de zikretmiş, bunun yani hadislerin arasını cem etmenin yöntemine dikkat çekmiştir.

Sonra bu konuda İbn Kuteybe bir kitap yazmış, bu kitapta güzel bilgilerin yanı sıra konu hakkındaki bilgi birikimi yeterli olmadığı ve konu hakkında daha kuvvetli ve öncelikli yorumlar bulunduğu için isabetsiz yorumlara da yer vermiştir. Ayrıca ihtilâflı hadislerin çoğunu eserine almamıştır. Sonra bu konuda İbn Cerîr [et-Taberî] ve Tahâvî kitap yazmıştır ki Tahâvî'nin kitabı *Müşkilü'l-Âsâr*'dır.[2] İbn Huzeyme bu konuda en iyi değerlendirmeleri yapan âlimlerden biridir. Nitekim o şöyle demiştir: "Birbirine zıt iki hadis bilmiyorum. Kimin yanında [birbirine zıt olduğunu düşündüğü iki hadis] varsa, bana getirsin de onların arasını telif edeyim."[3]

Zikretmiş olduğumuz hadis, fıkıh ve usûlü birleştiren ve ince manalara dalan kimselere bu ilim ancak sınırlı durumlarda zor gelir.

Muhtelif iki kısımdır. Birincisi: Sahih bir yolla iki hadisin arasını birleştirmek mümkün olur. Böylece hükmü belirlenir; tearuz ve nesh görüşüne varılmaz. Her iki hadisle de amel gerekli olur.

1 Şâfiî, *el-Ümm*, VIII, 475-568.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 336.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 43-4.

النوع السادس والثلاثون: معرفة مختِلف الحديث، وحكمه

هذا فنّ من أهم الأنواع، ويَضطر إلى معرفته جميع العلماء من الطوائف، وهو: أن يأتي حديثان متضادّان في المعنى ظاهراً فيوفقُ بينهما، أو يرجّحُ أحدَهما فيعملُ به دون الآخر.

وإنما يكمُل له الأئمة الجامعون بين الحديث والفقه، والأصوليون الغوّاصون على المعاني الدقيقة.

وصنَّف فيه الإمام الشافعي رحمه الله وهو أولُ منْ تكلم فيه، ولم يَقصِد رحمه الله استيفاءه ولا إفراده بالتصنيف، بل ذكر جملة منه فيكتاب **الأم** ينبِّه بها على طريقه أي: الجمعِ في ذلك.

ثم صنّف فيه ابن قتيبة، فأتى فيه بأشياءَ حسنةٍ وأشياءَ غيرِ حسنة قصُر فيها باعه لكون غيرِها أقوى وأولى منها، وترك معظم المختِلف، ثم صنف في ذلك ابن جرير، والطحاوي كتابه **مشكل الآثار**، وكان ابن خزيمة من أحسن الناس كلاماً فيه، حتى قال: لا أعرفُ حديثين متضادّيْنِ، فمنْ كان عنده فليأْتني به لأؤلِّف بينهما.

ومَن جَمَع ما ذكرنا من الحديث والفقه والأصول والغوص على المعاني الدقيقة لا يُشْكل عليه من ذلك إلا النادر في الأحيان.

والمختِلف قسمان، أحدهما: يمكن الجمع بينهما بوجه صحيح فيتعيَّن ولا يُصار إلى التعارض، ولا النسخ ويجبُ العمل بهما.

Ahkâm hadislerinde bunun örneği, "Su iki kulle[1] miktarına ulaştığı zaman pislik taşımaz"[2] hadisi ile "Allah suyu temiz olarak yaratmıştır. Onu sadece tadını, rengini veya kokusunu değiştiren şey pis yapar"[3] hadisidir.

İlk hadisin zâhirine göre değişmiş olsun veya olmasın iki kulle miktarı su temizdir. İkincinin zâhirine göre ise iki kulle olsun veya daha az olsun [tadı, rengi ve kokusu] değişmeyenler temizdir. Her birinin umumu diğeriyle tahsis edilmiştir.

[Ahkâm konuları dışındaki] örneği, "Hasta olan hayvan, sağlıklı olanının yanına götürülmez"[4] ve "Cüzzamlıdan aslandan kaçar gibi kaç"[5] hadisleri ile "Hastalığın bulaşması yoktur. Uğursuzluk yoktur"[6] hadisidir. Bunların hepsi de sahihtir. İnsanlar bu hadisleri cem etmede değişik yollar izlemişlerdir:

Birincisi: Bu hastalık, tabiatı itibariyle bulaşıcı değildir. Fakat Allah Teâlâ hasta olanların sağlıklı olanlarla karışmasını hastalığın ona bulaşmasına bir sebep kılmıştır. Sonra diğer sebeplerde olduğu gibi bazen sebep meydana geldiği halde hastalık başkasına geçmez. Bu, İbnü's-Salâh'ın zikrettiği yorumdur.[7]

İkincisi: Bulaşıcılığın gerçekleşmeyeceğine dair ifade umumu üzere baki kalır. [Cüzzamlıdan] kaçma emri ise sedd-i zerâi' türündendir. Bunun sebebi başlangıçta bu hastalığa nefyedilen bulaşma yoluyla değil de Allah'ın takdiriyle yakalanan kişinin, hasta ile bir araya geldiği için hastalığa yakalandığını zannedip bulaşıcılığın sıhhatine inanarak günaha düşmemesidir. İşte bundan dolayı hasta kimseden uzak durulması emredilmiştir. Bu da Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in tercih ettiği yoldur.[8]

Üçüncüsü: Cüzzam ve benzeri hastalıklardaki bulaşıcılığın varlığı, bulaşıcılığın genel olarak gerçekleşmeyeceği hükmünün dışındadır. Bu durumda "Hastalığın bulaşması yoktur" sözü, "cüzzam ve benzeri hastalıkların dışındaki hastalıklar" anlamına gelir. Sanki o şöyle demiştir:

1 Kulle, yaklaşık 50 litre hacmindeki kaptır [çevirenin notu].
2 Ebû Davud, Tahâret 33; Tirmizî, Tahâret 50; Nesâî, Tahâret 44.
3 Bu konudaki hadisler için bk. Dârekutnî, *es-Sünen*, I, 30-7.
4 Buhârî, Tıb 53; Müslim, Selâm 104.
5 Buhârî, Tıb 19; Ahmed b. Hanbel, II, 443.
6 Buhârî, Tıb 19, 43, 44, 45, 54; Müslim, Selâm 102, 107, 111, 112, 113.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 257.
8 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 73-4.

ومن أمثلة ذلك في أحاديث الأحكام: حديث: «إذا بلغ الماء قُلَّتين لم يَحمل الخبث».

وحديث: «خَلَق الله الماء طَهوراً لا ينجِّسه إلا ما غيَّر طعمَه أو لونه أو ريحه»، فإن الأول ظاهره طهارة القلَّتين، تغير أم لا، والثاني: ظاهرُه طهارةُ غير المتغيِّر، سواء كان قلتين أم أقلّ، فخُصَّ عموم كلٍّ منهما بالآخر.

وفي غيرها: حديث: «لا يُورِدُ مُمْرِض على مُصِحّ»، و«فِرَّ من المجذوم فِرارَك من الأسد»، مع حديث: «لا عَدوى ولا طِيَرة»، وكلُّها صحيحة، وقد سلك الناس في الجمع مسالك:

أحدها: أن هذه الأمراض لا تُعدِي بطبعها، لكن الله تعالى جعل مخالطة المريض بها، للصحيح، سبباً لإعدائه مرضَه، وقد يتخلَّف ذلك عن سببه، كما في غيره من الأسباب، وهذا المسلك هو الذي ذكره ابن الصلاح.

الثاني: أن نفي العدوى باقٍ على عمومه، والأمر بالفرار من باب سدِّ الذرائع، لئلا يتفق للذي يخالطه شيء من ذلك بتقدير الله تعالى، ابتداءً لا بالعدوى المنفية، فيظنَّ أن ذلك بسبب مخالطته، فيعتقدَ صحة العدوى، فيقع في الحرج، فأمر بتجنبه حسماً للمادة، وهذا المسلك هو الذي اختاره شيخ الإسلام.

الثالث: أن إثبات العدوى في الجُذام ونحوه، مخصوصٌ من عموم نفي العدوى، فيكون معنى قوله: «لا عدوى» أي: إلا من الجذام ونحوه، فكأنه قال:

"Daha önce bulaşıcı olduğu açıklananlar dışında bir şey bir başka şeye bulaşmaz." Bu da Kadı Ebû Bekir el-Bâkıllânî'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: Cüzzamlıdan kaçma emri, cüzzamlının duygularına saygı göstermek içindir. Çünkü o, sağlıklı birini gördüğünde hastalığı kendisine daha ağır gelir ve üzüntüsü artar. Bunu da "Cüzzamlı kimseye gözlerinizi dikip bakmayın" hadisi destekler. Hadis bu manaya hamledilir.

Bu hadisteki ihtilâfın gidermenin daha başka yolları da vardır.

İkinci Kısım: İki hadisin arasını cem etmek herhangi bir yönden mümkün olmaz. Daha önce geçen yollardan biriyle hadislerden birinin nâsih olduğunu bilirsek onu öne alırız. Aksi takdirde 50 tercih yolu içerisinden mesela râvilerin niteliklerine yani iki hadisten birinin râvisinin daha sağlam ve hıfzının daha kuvvetli olmasına veya ileride zikredilecek olan benzeri özellikleri ve iki hadisten birini nakletmedeki çokluklarına bakarak tercih yapmak suretiyle ikisi arasından tercih edilenle amel ederiz. Hâzımî söz konusu yöntemleri *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh* adlı eserinde zikretmiştir.[1] Irâkî *en-Nüket*'inde bunlar üzerinde genişçe durduğu gibi başkaları bu sayısı 100'den fazlaya çıkarmıştır.[2]

Ben bunların yedi kısma ayrıldığını gördüm:

Birinci kısım: Râvinin durumuyla tercih. Bu da çeşitli yönlerle olur:

1. Musannif [Nevevî]'nin zikrettiği üzere râvilerin çok olması. Çünkü çoğunluğun yalan söyleme ve hata yapma ihtimali, azınlığın yalan söyleme ve hata yapma ihtimalinden daha düşüktür.

2. Sika olmakla birlikte aradaki râvilerin azlığı yani isnâdın âlî olması. Çünkü bunda yalan ve hata ihtimali daha azdır.

3. Râvinin fakîh olması. Hadisi mana ile veya lafzen rivayet etmiş olması arasında fark yoktur. Çünkü fakîh olan kişi, bu konuda derinleşmemiş olanın [*el-âmmî*][3] aksine, zâhirine hamledilmesinden kaçındığı bir şeyi işittiği zaman müşkili ortadan kaldıracak şeyi fark edinceye kadar yapar.

---

1 Hâzimî, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 11-23.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 846-842.

3 Bu kelimeye M. Avvâme'nin izahından (*Tedrîb*, V, 124, dp. 2) hareketle "okuma-yazma bilmeyen, cahil" anlamı değil, tercümeye yansıtılan anlam tevcih edilmiştir [çevirenin notu].

لا يُعدِي شيء شيئاً إلا فيما تقدم تبييني له أنه يُعدي، قاله القاضي أبو بكر الباقلاني.

الرابع: أن الأمر بالفرار رعايةٌ لخاطر المجذوم، لأنه إذا رأى الصحيح تعظُم مصيبته وتزداد حسرته، ويؤيده حديث: «لا تُدِيموا النظر إلى المجذومين»، فإنه محمول على هذا المعنى.

وفيه مسالك أُخَر.

و القسم **الثاني: لا يمكن** الجمع بينهما **بوجهٍ، فإنْ علِمنا أحدَهما ناسخاً** بطريقٍ مما سبق **قدمناه، وإلا عمِلنا بالراجح** منهما **كالترجيح بصفاتِ الرواة** أيْ: كونِ رواةِ أحدِهما أتقنَ وأحفظَ، أو نحوَ ذلك مما سيُذكَر، **وكثرتِهم** في أحد الحديثين، **في خمسين وجهاً** من المرجّحات، ذَكَرها الحازمي في كتابه **الاعتبار في الناسخ والمنسوخ**، وأوصلَها غيره إلى أكثر من مئة، كما استوفى ذلك العراقي في **نُكته**.

وقد رأيتها منقسمةً إلى سبعة أقسام:

الأول: الترجيح بحال الراوي، وذلك بوجوه:

١ ـ **أحدها**: كثرة الرواة، كما ذكر المصنف، لأن احتمال الكذب والوهم على الأكثر، أبعدُ من احتماله على الأقل[١].

٢ ـ **ثانيها**: قلة الوسائط، أي: علوّ الإسناد، حيثُ الرجالُ ثقاتٌ، لأن احتمال الكذب والوهم فيه أقلّ [٥١].

٣ ـ **ثالثها**: فقه الراوي، سواء كان الحديث مروياً بالمعنى أم اللفظِ، لأن الفقيه إذا سمع ما يَمتنع حمله على ظاهره، بحث عنه حتى يطّلع على ما يزول به الإشكال، بخلاف العامي[٢٣].

4. Râvinin nahiv ilmini bilmesi. Çünkü nahvi bilen kişi, başkasının korunamayacağı hata noktalarından kendisini koruma imkânı bulur.

5. Lügatı/dili bilmesi.

6. Sadece yazdıklarına itimat edenlerin aksine râvinin hadislerini ezberlemesi.

7. [Yukarıdaki] üç şeyden birinde diğerinden daha üstün olması. Yani ikisi de fakîh veya nahivci ya da hâfız olduğunda o ikisinden birisinin bunlarda diğerinden daha üstün olması.

8. Zabtının, yani hadise itina ve ihtimamının çok olması.

9. Meşhur olması. Çünkü şöhret, tıpkı takvâ gibi kişinin yalan söylemesine engel olur.

10-20. Vera sahibi olması, itikadının düzgün olması yani bid'atçı olmaması, ehli hadisle veya onların dışında âlimlerle birlikte bulunması ya da onlarla birlikteliğinin daha çok olması, erkek olması, hür olması, nesep itibariyle meşhur olması, isminde karışıklık olmaması -aynı ismi taşıyan zayıf biri varsa aralarını ayırmak güçleşir-, râvinin tek ismi olması -ki böyle olan çoktur-, ihtilât etmemiş olması, müracaat ettiği bir kitabının bulunması.

21. Adâleti tezkiye ile veya -şayet kabul ediyorsak- rivayetleri ile amel edilmesiyle veya ondan rivayetle tespit edilen râvinin aksine râvinin adâletinin araştırmayla tespit edilmesi.

22-27. Râviyi tezkiye eden kişinin onun haberiyle amel etmesi ve farklı haberi nakledeni tezkiye eden kişinin ise onun haberiyle amel etmemesi, adâleti konusunda ittifak edilmiş olması, tadil sebebinin zikredilmiş olması, onu tezkiye edenlerin çok olması veya âlim olmaları ya da râvilerin durumlarını çokça araştıran kimseler olmaları.

٤ ـ **رابعها**: علمه بالنحو، لأن العالم به يتمكن من التحفّظ عن مواقع الزلل، ما لا يتمكَّن منه غيرُه [٥٢].

٥ ـ **خامسها**: علمه باللغة [٥٣].

٦ ـ **سادسها**: حفظه، بخلاف من يَعتمد على كتابه.

٧ ـ **سابعها**: أفضليته في أحد الثلاثة، بأن يكونا فقيهين، أو نَحْويين، أو حافظين، وأحدُهما في ذلك أفضل من الآخر [٥٤].

٨ ـ **ثامنها**: زيادة ضبطه، أي: اعتناؤه بالحديث واهتمامه به [٢].

٩ ـ **تاسعها**: شهرته، لأن الشهرة تمنع الشخص من الكذب كما تمنعه من ذلك التقوى [٦٤].

١٠ ـ ٢٠ ـ **عاشرها إلى العشرين**: كونه ورعاً [٥٦]. أو حسنَ الاعتقاد [٥٥]، أي: غيرَ مبتدع. أو جليساً لأهل الحديث، أو غيرهم من العلماء، أو أكثرَ مجالسةً لهم [٥٧، ٥٨]. أو ذَكَراً [٦٢]. أو حرّاً [٦٣]. أو مشهورَ النسب [٦٥]. أو لا لَبْس في اسمه بحيثُ يشاركه فيه ضعيف، وصعُبَ التمييز بينهما [٦٧]. أوْ له اسم واحد [٦٦]. ولذاك أكثرُ [٦٧]. أو لم يَختلط [٧٠]. أو له كتاب يرجع إليه [٢٤].

٢١ ـ **حادي عِشْريها**: أن تثبت عدالته بالاختبار، بخلاف من تثبت بالتزكيةِ، أو العملِ بروايته، أو الرواية عنه، إن قلنا بهما [٥٩].

٢٢ ـ ٢٧ ـ **ثاني عِشْريها إلى سابع عشريها**: أن يَعمل بخبره من زكّاه، ومعارضُه لم يَعمل به من زكّاه [٦٠]. أو يُتفق على عدالته [٣]. أو يُذكر سبب تعديله [٦١]. أو يَكثر مزكُّوه [٦٨]. أو يكونوا علماء [٦٩]. أو كثيري الفحص عن أحوال الناس.

28. Kıssanın sahibi olması [olayın içinde olması]. Mesela Hz. Peygamber'in (*sav*) eşi Ümmü Seleme'nin cünüp olarak sabaha çıkan kimsenin orucu [oruç tutabileği] hakkındaki haberi, Fazl b. el-Abbâs'ın oruç tutamayacağını bildiren haberine tercih edilmiştir. Çünkü Ümmü Seleme ondan daha iyi bilir.

29. Rivayetini doğrudan hocadan alması.

30. Geç Müslüman olması. İslâm'a önce girenin asaleti ve bilgisi daha kuvvetli olduğu için bunun aksi de söylenmiştir. Şöyle de denilmiştir: "Önce müslüman olanın ölümü, sonrakinin müslüman oluşuna kadar gecikirse, rivayetinin de ondan sonraya kalacağı ihtimaliyle sonrakinin rivayeti tercih edilmez. Eğer ölümü erken olursa veya önce müslüman olanın rivayetlerinin çoğunluğunun sonradan müslüman olanın rivayetlerinden önce olduğu bilinirse bu durum [İslâm'ı geç olan lehine] tercih sebebi olur.

31-40. Hadisini ifade ve eksik bırakmama bakımından daha güzel nakleden biri olması, şeyhine mekân bakımından daha yakın olması veya onunla birlikteliğinin daha çok olması, beldesinin şeyhlerinden dinlemiş olması, hadisi alırken hocasıyla bizzat görüşmüş ve konuşmuş olması, mana ile rivayete cevaz vermemesi, sahâbînin ashâbın büyüklerinden rivayet etmesi, Ali'den kaza, Muâz'dan helâl ve haram, Zeyd'den ferâiz konusunda rivayette bulunması, isnâddaki râvilerin Hicazlı olması veya râvilerinin tedlîse rıza göstermeyen beldeden olması.

İkinci Kısım: Tahammül yollarıyla tercih. Bu da çeşitli yönlerle olur:

41. Vakit: Büluğdan sonra hadis alan kişinin hadisi, hadislerinin bir kısmını büluğdan önce, bir kısmını da büluğdan sonra alan râviye tercih edilir. Çünkü bu hadisi büluğdan önce almış olabilir. Büluğdan sonra alınan hadis, kişi zabt için ehil olduğundan daha kuvvetlidir.

42-43. [Hadisi tercih edilen kişinin] semâ yoluyla, diğerinin arz/kıraat yoluyla almış olması veya onun arz yoluyla, diğerinin ise mükâtebe, münâvele veya vicâde yoluyla almış olması.

٢٨ ـ **ثامن عِشْريها**: أن يكون صاحبَ القصة، كتقديم خبر أم سلمة زوج النبي صلى الله عليه وسلم في الصوم لمن أصبح جنباً، على خبر الفضل بن العباس في منعه، لأنها أعلم منه.

٢٩ ـ **تاسع عشريها**: أن يباشر ما رواه.

٣٠ ـ **الثلاثون**: تأخر إسلامه، وقيل: عكسه، لقوة أصالة المتقدم ومعرفته، وقيل: إن تأخر موته إلى إسلام المتأخر لم يرجح بالتأخير، لاحتمال تأخر روايته عنه، وإن تقدَّم أو عُلم أن أكثر رواياته متقدمةٌ على رواية المتأخر: رجح.

٣١ ـ ٤٠ ـ **الحادي والثلاثون إلى الأربعين**: كونه أحسنَ سياقاً واستقصاءً لحديثه. أو أقرب مكاناً. أو أكثرَ ملازمة لشيخه. أو سمع من مشايخ بلده. أو مشافِهاً مشاهِداً لشيخه حال الأخذ. أو لا يجيز الرواية بالمعنى. أو الصحابي من أكابرهم. أو عليّ، وهو في الأقضية، أو معاذ، وهو في الحلال والحرام، أو زيد، وهو في الفرائض. أو الإسناد حجازي. أو رواته من بلدٍ لا يرضون التدليس.

القسم الثاني: **الترجيح بالتحمل**، وذلك بوجوه:

٤١ ـ **أحدها**: **الوقت**، فيرجَّح من لم يتحمَّل الحديث إلا بعد البلوغ، على من كان بعضُ تحمله قبله، وبعضُه بعده، لاحتمال أن يكون هذا مما قبْله، والمتحمَّل بعده أقوى، لتأهله للضبط.

٤٢ ـ ٤٣ ـ **ثانيها، وثالثها**: أن يتحمل تحديثاً، والآخر عرضاً، أو عرضاً والآخر كتابة، أو مناولة، أو وجادة.

Üçüncü Kısım: Rivayet keyfiyeti sebebiyle tercih. Bu da çeşitli yönlerle olur:

44. Lafızla rivayet edilen mana ile rivayet edilene; bu hususta şüphe edilen de mana ile nakledildiği [kesin] bilinene tercih edilir.

45. Sebeb-i vürûdu zikredilen hadis, zikredilmeyene tercih edilir. Çünkü sebebi vurudunu bilmesi, râvinin rivayet konusuna daha çok önem verdiğine delâlet eder.

46. Râvinin rivayeti inkâr etmemesi ve onda tereddüt göstermemesi.

47-53. Lafızlarının "haddesenâ ve semi'tü" gibi ittisâle delâlet etmesi, merfû'veya mevsûl oluşunda ittifak edilmesi, isnadında ihtilâf olmaması, lafzının muztarib olmaması, isnadla rivayet edilmesi ve diğerinin bilinen bir kitaba nispet edilmesi veya [bir kitaba] nispet edilmesi [ancak] diğerinin meşhur olmaması.

Dördüncü Kısım: Hadisin söyleniş vaktiyle ilgili tercih. Bu da çeşitli yönlerle olur:

54 ve 55. Medenî olan Mekkî olana tercih edilir. Mustafa *sallallahu aleyhi ve sellem*'in durumunun üstümlüğüne delâlet eden hadis, onun zayıflığına delâlet edene tercih edilir. "İslâm garip olarak başladı" hadisi[1] ve [İslâm'ın] sonradan şöhret bulması gibi. Dolayısıyla üstün bir durumda olmaya delâlet eden, daha sonraki dönemde söylenmiş demektir.

56. Sonradan varid olduğuna delâletinden dolayı daha hafif hükmü ifade edenin tercih edilmesi. Çünkü Hz. Peygamber (*sav*) ilk zamanlarında cahiliye âdetlerinden men etmek için daha katı bir tutum sergilerdi. Sonra hafifletme cihetine gitti. *el-Hâsıl* sahibi [Ürmevî][2] ve *el-Minhâc* sahibi [Beyzâvî] de böyle söylemiştir.[3] Âmidî, İbnü'l-Hâcib[4] ve başkaları ise bunun aksini tercih etmişlerdir. Bu da katı tutumu ifade edeni tercih etmektir. Doğru olan da budur. Çünkü Hz. Peygamber (*sav*) ilk başta sadece İslâm'ı getirmiş, sonra peyderpey ibadetler konulmuştur.

---

1 Müslim, Îmân 232.
2 Ürmevî, *el-Hâsıl*, II, 982; a.mlf., *et-Tahsîl*, II, 269-270.
3 Sübkî, *el-İbhâc*, VII, 2798.
4 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, IV, 357; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, II, 1302.

القسم الثالث: **الترجيح بكيفية الرواية**، وذلك بوجوه:

٤٤ ـ **أحدها**: تقديم المحكيّ بلفظه، على المحكيّ بمعناه. والمشكوكِ فيه، على ما عُرف أنه مرويّ بالمعنى.

٤٥ ـ **ثانيها**: ما ذُكر فيه سبب وروده، على ما لم يُذكر فيه، لدلالته على اهتمام الراوي به، حيث عَرَف سببه.

٤٦ ـ **ثالثها**: أن لا ينكره راويه، ولا يترددَ فيه.

٤٧ ـ ٥٣ ـ **رابعها إلى عاشرها**: أن تكون ألفاظه دالة على الاتصال، كـ: حدثنا، وسمعت. أو اتفق على رفعه. أو وصله. أو لم يُختلف في إسناده. أو لم يَضطرب لفظه. أو رُوي بالإسناد، وعُزي ذلك لكتاب معروف. أو عُزِي، والآخرُ مشهور.

القسم الرابع: **الترجيح بوقت الورود**، وذلك بوجوه:

٥٤ ـ ٥٥ ـ **أحدها، وثانيها**: تقديم المدني على المكي. والدال على علو شأن المصطفى صلى الله عليه وسلم على الدال على الضعف كـ: «بدأ الإسلام غريباً» ثم شهرته: فيكون الدال على العلوّ متأخراً.

٥٦ ـ **ثالثها**: ترجيح المتضمِّن للتخفيف، لدلالته على التأخر، لأنه صلى الله عليه وسلم كان يغلظ في أول أمره، زجراً عن عادات الجاهلية، ثم مال للتخفيف، كذا قال صاحب **الحاصل** و**المنهاج**، ورجح الآمدي، وابن الحاجب وغيرهما عكسه، وهو تقديم المتضمن للتغليظ، وهو الحقّ، لأنه صلى الله عليه وسلم جاء أولاً بالإسلام فقط، ثم شُرعت العبادات شيئاً فشيئاً.

57. Râvinin müslüman olduktan sonraki rivayetleri, müslüman olmadan önceki rivayetlerine veya [bu durumu] şüpheli olanlara tercih edilir. Çünkü bu, sonradan meydana gelmesi bakımıdan daha açıktır.

58 ve 59. Tarihi belirtilmemiş olan, eski bir tarihle tarihlenmiş olana tercih edilir. Hz. Peygamber'in (*sav*) vefatına yakın bir zamanla tarihlenmiş olan, tarihi belirtilmemiş olana tercih edilir. Râzî şöyle demiştir: Bu [bölümdeki] altı şeyle tercih, yani bunların bir tercih sebebi olması kuvvetli değildir.[1]

Beşinci Kısım: Haberin lafzıyla tercih. Bu da çeşitli yönlerle olur:

60-94. Hâs olanın âmm olana, tahsis edilmemiş âmm olanın tahsisten sonra geri kalan bölümlere delâleti zayıf olduğu için tahsis edilmiş olana, mutlak olanın bir sebebe bağlı olarak ifade edilene, hakikatin mecaza, hakikata benzeyen mecazın böyle olmayanlara, şer'î hakikat olanın böyle olmayana, örfî hakikat olanın lugavî olana, herhangi bir açıklamaya ihtiyacı olmayanın izaha muhtaç olana, içinde az karışıklık olanın böyle olmayana, kelimenin kullanıldığı mananın ilk defa vaz edildiği mana ile aynı olduğunda ittifak edilenin ittifak edilmeyene tercih edilmesi.

95. İlleti ima edenin etmeyene, mantuk [söylenmiş olanın] söylenmeyene, mefhûmü'l-muvâfakatın mefhûmü'l-muhâlefete, başka bir mahalle teşbihi ile birlikte hükmü üzere anlaşılanın anlaşılmayana, genel olduğu şart ve cevaptan anlaşılanın olumsuz nekreye, [genel olduğu] marife çoğuldan [anlaşılanın] "men" ve "mâ" gibi ism-i mevsûllere, [genel olduğu] küllî ifadeden anlaşılanın -ki bu marife olan cins isim demektir- [böyle olmayan], hitabı teklifî olanın vaz'î olana, hükmü ma'kulü'l-mana olanın böyle olmayana, içinde illeti zikredilenin zikredilmeyene, [kelimenin] türevinden hükmü çıkarılanın çıkarılmayana, tehditle birlikte olanın olmayana, tehdidi daha şiddetli olanın daha hafif olana tercih edilmesi.

96. Tekrarla vurgulananın vurgulanmayana, fasih olanın olmayana, Kureyş lügatı ile olanın böyle olmayana, iki veya daha fazla yönden kastedilen manaya delâlet edenin etmeyene, vasıtasız olarak delâlet edenin etmeyene, "Size kabir ziyaretini yasaklamıştım, artık kabirlerini ziyaret edin"[2] hadisinde olduğu gibi muarızıyla birlikte zikredilenin bu şekilde zikredilmeyene,

1 Râzî, *el-Mahsûl*, V, 428.
2 Müslim, Cenâiz 106; Edâhî 37.

٥٧ ـ **رابعها**: ترجيح ما تَحَمَّل بعد الإسلام، على ما تحمَّل قبله، أو شكّ، لأنه أظهر تأخراً.

٥٨ ـ ٥٩ ـ **خامسها، وسادسها**: ترجيح غير المؤرَّخ، على المؤرخ بتاريخ متقدم. وترجيح المؤرخ بمقارب لوفاته صلى الله عليه وسلم، على غير المؤرخ. قال الرازي: والترجيح بهذه الستة ـ أي: إفادتها للرجحان ـ غير قوية.

القسم الخامس: **الترجيح بلفظ الخبر**، وذلك بوجوه:

٦٠ ـ ٩٤ ـ **أحدها، إلى الخامس والثلاثين**: ترجيح الخاص على العام. والعام الذي لم يخصَّص على المخصَّص، لضعف دلالته بعد التخصيص على باقي أفراده. والمطلق على ما ورد على سبب. والحقيقة على المجاز. والمجاز المشبِهِ للحقيقة على غيره. و[الحقيقة] الشرعية على غيرها. و[الحقيقة] العرفية على اللغوية. والمستغني عن الإضمار. وما يقلُّ فيه اللَّبس. وما اتفق على وضعه لمسماه.

٩٥ ـ والمومئ للعلة. والمنطوق. ومفهوم الموافقة على المخالفة. والمنصوص على حكمه مع تشبيهه بمحل آخر. والمستفاد عمومُه من الشرط والجزاء على النكرة المنفية. أو من الجمع المعرَّف، على «من» و«ما». أو من الكل، وذلك من الجنس المعرَّف. وما خِطابه تكليفيّ على الوضعيّ. وما حكمه معقول المعنى. وما قدَّم فيه ذكر العلة. أو دلَّ الاشتقاق على حكمه. والمقارن للتهديد. وما تهديده أشدّ.

٩٦ ـ والمؤكَّد بالتكرار. والفصيح. وما بلغة قريش. وما دلّ على المعنى المراد بوجهين فأكثر. أو بغير واسطة. وما ذُكر معه معارضُه، كـ: «كنتُ نهيتكم عن زيارة القبور فزوروها».

metinde olan ve kavlî olanın böyle olmayana, beraberinde fiil olanın söz böyle olmayana, râvi tefsiri içerenin içermeyene, hükmü bir nitelikle gelenin böyle olmayana, bir isimle gelenin gelmeyene, içinde ziyâde bulunanın bulunmayana tercih edilmesi.

Altıncı Kısım: Hükümle tercih: Bu da çeşitli yönlerle olur:

97. [Hükmü] berâet-i asliye [kaidesinden çıkararak] nakleden, [berâeti] sadece belirtene tercih edilir. Bunun tersi de söylenmiştir.

98. Haramlığa delâlet eden, ibâha veya vücûba delâlet edene tercih edilir.

99. Daha ihtiyatlı olan tercih edilir.

100. Haddin olmamasına delâlet eden tercih edilir.

Yedinci Kısım: Hârici bir durum sebebiyle tercih.

101. Kur'ân'ın zâhirine muvâfık,

102. Veya başka bir sünnete [muvâfık olan],

103. Şeriatten öncesine [muvâfık olan],

104. Kıyâsa [muvâfık olan],

105. Ümmetin ameline [muvâfık olan],

106. Hulefâ-i râşidînin [ameline muvâfık olan],

107. Kendisiyle birlikte başka bir mürsel veya munkatı' bir haber bulunan,

108. Sahâbe hakkında bir tür kötüleme ifade etmeyen,

109. Hükmü üzerinde ittifak edilmiş bir benzeri bulunan

110. Şeyhayn tarafından tahricinde ittifak edilen [böyle olmayana] tercih edilir.

Bunlar 100'den fazla tercih sebebidir. Bunların dışında zann-ı gâlib ile elde edilecek ve sayılamayacak kadar çok başka tercih sebepleri de vardır.

والنصّ والقول. وقولٌ قارنه الفعل. أو تفسير الراوي. وما قُرن حكمه بصفةٍ، على ما قُرِن باسم. وما فيه زيادة.

القسم السادس: **الترجيح بالحكم**، وذلك بوجوه:

٩٧ ـ **أحدها**: تقديم الناقل عن البراءة الأصلية، على المقرِّر لها، وقيل: عكسه.

٩٨ ـ **ثانيها**: تقديم الدال على التحريم، على الدال على الإباحةِ، والوجوبِ.

٩٩ ـ **ثالثها**: تقديم الأحوط.

١٠٠ ـ **رابعها**: تقديم الدال على نفي الحدّ.

القسم السابع: **الترجيح بأمر خارجي**:

١٠١ ـ كتقديم ما وافق ظاهر القرآن.

١٠٢ ـ أو سنة أخرى.

١٠٣ ـ أو ما قبل الشرع.

١٠٤ ـ أو القياس.

١٠٥ ـ أو عمل الأمة.

١٠٦ ـ أو الخلفاء الراشدين.

١٠٧ ـ أو معه مرسلٌ آخر، أو منقطعٌ.

١٠٨ ـ أو لم يُشعر بنوعِ قدحٍ في الصحابة.

١٠٩ ـ أو له نظيرٌ متفَق على حكمه.

١١٠ ـ أو اتفَقَ على إخراجه الشيخان.

فهذه أكثر من مئة مرجح، وثَمَّ مرجحاتٌ أُخَر لا تنحصر، ومَثَارها غلبة الظن.

Faydalar:

Birincisi: Bazıları beyyineler konusuna kıyâsla delillerde de tercih yapılamayacağını savunup şöyle demişlerdir: "İki delil teâruz ettiği takdirde ya muhayyer bırakılır ya da tevakkuf edilir." Buna şöyle cevap verilir: Mâlik, beyyineler arasında tercih yapılabileceği görüşünde idi. Bu görüşte olmayanlar ise şöyle der: Beyyine, doğrudan şer'î bildirimlere [*tevkîfât ta'abbüdiyye*] dayanır. Bundan dolayı ancak şehâdet lafzı ile söylendiğinde kabul edilebilir.[1]

İkincisi: İki hadisten birini tercih etmeye imkân verecek bir tercih sebebi bulunamazsa bu sebep ortaya çıkıncaya kadar onunla amel konusunda tevakkuf edilir.

Üçüncüsü: İki haber arasındaki tearuz, müctehidin zannına göre isnâddaki bir kusurdan dolayıdır. İşin aslında ise tearuz yoktur.

Dördüncüsü: Teâruzdan uzak olan, muhkemdir. Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'te bunun için bir konu başlığı açmış[2] ve bunu hadis türleri arasında saymıştır. Aynı şeyi Şeyhülislâm [İbn Hacer] de *Nuhbe*'de yapmıştır.[3]

Hâkim şöyle demiştir:[4] Bunun örneklerinden biri "Kıyamet günü insanların en şiddetli azap görecek olanları, Allah'ın yarattıklarının benzerini yapmaya çalışanlardır"[5] hadisidir.

"Allah, temizlik olmadan namazı ve ganimet [kamu] malından verilen sadakayı kabul etmez"[6] hadisi;

Akşam yemeği konulduğu ve namaz için kâmet getirildiği zaman, önce namazı kılın"[7] hadisi ve

"İslâm'da şigâr[8] yoktur"[9] hadisi de buna örnektir.

[Hâkim] şöyle demiştir: "Bu konuda Osman b. Saîd ed-Dârimî hacimli bir kitap tasnif etti."[10]

1 Bu ifadede "delil" ile Kur'ân ve Sünnet gibi şer'î deliller, "beyyine" ile mahkemede dikkate alınan ispat vasıtaları kastedilmektedir [çevirenin notu].

2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 395.

3 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 73.

4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 395.

5 Müslim, Libâs 91.

6 Müslim, Tahâret 1.

7 Hâkim, *Ma'rife*, s. 396. Metinde "önce namazı kılın" denilmişse de hadis kaynaklarında lafız "önce yemeği yiyin" şeklindedir (Buhârî, Ezân 42, Et'ime 58; Müslim, Mesâcid 64; Ebû Davud, Et'ime 10. Tirmizî, Salât 262; Nesâî, İmâmet 51; İbn Mâce, İkâmetü's-salât 34) [çevirenin notu].

8 Şigâr, bir erkeğin kız kardeşini bir erkekle evlendirip bunun mukabilinde mehir olarak onun kız kardeşi ile evlenmesi demektir [çevirenin notu].

9 Müslim, Nikâh 60; Tirmizî, Nikâh 30; Nesâî, Nikâh 60.

10 Hâkim, *Ma'rife*, s. 397.

فوائد:

الأولى: منع بعضهم الترجيح في الأدلة، قياساً على البينات، وقال: إذا تعارضا لزم التخيير أو الوقف، وأُجيب: بأن مالكاً يرى ترجيح البينة على البينة، ومَن لم يَرَ ذلك يقول: البينة مستندة إلى توقيفات تعبدية، ولهذا لا تقبل إلا بلفظ الشهادة.

الثانية: إن لم يوجد مرجح لأحد الحديثين تُوُقف عن العمل به حتى يظهر.

الثالثة: التعارض بين الخبرين إنما هو لخلل في الإسناد بالنسبة إلى ظن المجتهد، وأما في نفس الأمر فلا تعارض.

الرابعة: ما سلم من المعارضة فهو محكم وقد عَقَد له الحاكم في **علوم الحديث** باباً، وعدَّه من الأنواع، وكذا شيخ الإسلام في **النخبة**.

قال الحاكم: ومن أمثلته: حديث: «إن أشد الناس عذاباً يوم القيامة الذين يشبّهون بخلق الله».

وحديث: «لا يقبل الله صلاة بغير طُهور، ولا صدقة من غُلول».

وَحديث: «إذا وُضع العَشاء وأُقيمت الصلاة فابدؤوا بالصلاة».

وحديث: «لا شِغار في الإسلام».

قال: وَقد صنف فيه عثمان بن سعيد الدارمي كتاباً كبيراً.

37. MUTTASIL İSNÂDLARDAKİ ZİYÂDELER

[Hadis ilimlerinin] otuz yedinci türü muttasıl isnâdlardaki ziyâdelerdir. Bunun örneği şu rivayettir: Abdullah İbnü'l-Mübârek'in "Süfyân → Abdurrahman b. Yezîd → Büsr b. Ubeydullah → Ebû İdrîs el-Havlânî → Vâsile b. el-Eska' → Ebû Mersed el-Ganevî" isnâdıyla rivayet ettiğine göre o, Allah Resûlü'nü (*sav*) şöyle buyururken işitmiştir: "Kabirlerin üzerine oturmayın ve onlara doğru namaz kılmayın." Bu isnâdda Süfyân ve Ebû İdrîs'in zikredilmesi ziyâdedir ve hatadır.[1]

Süfyân konusundaki hata İbnü'l-Mübârek'ten sonrakilerdedir. Çünkü sika râviler bunu İbnü'l-Mübârek'ten bizzat İbn Yezîd yoluyla rivayet etmişlerdir: İbn Mehdî, Hasan b. er-Rebî', Hennâd b. es-Serî ve diğerleri bunlardandır. Hatta bazıları ikisinin arasında ihbâr lafzını [*ahberanâ* diyerek] bizzat açıklamıştır.

Ebû İdrîs hakkındaki hata ise İbnü'l-Mübârek'ten kaynaklanmıştır. Çünkü sika râviler hadisi "İbn Yezîd → Büsr" yoluyla Vâsile'den rivayet etmiş ve Ebû İdrîs'i zikretmemişlerdir. "Ali b. Hucr → Velîd b. Müslim" [isnâdında böyle olduğu gibi],[2] İsa b. Yunus ve diğerleri böyle nakledenlerdendir. Bunlardan bazıları [isnâdda] Büsr'ün Vâsile'den hadisi dinlediğini açıklamışlardır.

Buhârî ve başka imamlar bu hadiste İbnü'l-Mübârek'in hata yaptığına hükmetmişlerdir.[3]

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle demiştir: Büsr'ün rivayetlerinin çoğu Ebû İdrîs'tendir. İbnü'l-Mübarek hata yapmış ve bunun Büsr'ün, Ebû İdrîs yoluyla Vâsile'den rivayet ettiği hadislerden olduğunu zannetmiştir. Büsr ise bu hadisi bizzat Vâsile'den dinlemiştir.

Hadis her iki haliyle Müslim ve Tirmizî'de yer almaktadır.[4]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 259.

2 *Tedrîb* nüshaları ve neşirlerindeki ifade "Ali b. Hucr ve Velîd b. Müslim" şeklinde ise de, doğrusu hem rivayet kaynaklarında hem bu alıntının yapıldığı Irâkî'nin *Şerhu'l-Elfiyye*'sinde (s. 341) geçtiği üzere "Ali b. Hucr *an* Velîd b. Müslim" şeklinde olmalıdır. M. Avvâme bu duruma dipnotta dikkat çekmiştir (*Tedrîb*, V, 141, dp. 1) [çevirenin notu].

3 Dârekutnî, *el-İlel*, VII, 43.

4 Müslim, Cenâiz 97, 98; Tirmizî, Cenâiz 57.

النوع السابع والثلاثون: معرفة المَزِيد في متصل الأسانيد

ومثاله: ما روى عبد الله ابن المبارك قال: حدثنا سفيان، عبد الرحمن بن يزيد، حدثني بُسْر بن عُبيدالله بضم الموحدة وبالمهملة، وأبوه مصغر قال: سمعت أبا إدريس الخَوْلاني قال: سمعت واثلة ابن الأسقع يقول: سمعت أبا مَرْثد الغَنَوي يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: ‹لا تَجلِسوا على القبور ولا تصلّوا إليها»، فذِكْر سفيانَ وأبي إدريسَ في هذا الإسناد زيادةٌ ووَهْم.

فالوهم في سفيان: ممن دون ابن المبارك، لأن ثقاتٍ رووه عن ابن المبارك، عن ابن يزيد نفسِه، منهم: ابن مهدي، وحسن بن الربيع، وهنّاد بن السَّرِي، وغيرُهم ومنهم من صرَّح فيه بالإخبار بينهما.

و الوهم في أبي إدريس: من ابن المبارك، لأن ثقاتٍ رووه عن ابن يزيد عن بُسر، عن واثلة فلم يذكروا أبا إدريس منهم: عليُّ بن حُجْر، والوليد بن مسلم، عن عيسى بن يونس، وغيرهم ومنهم من صرَّح بسماع بُسْر من واثلة.

وقد حكم الأئمة على ابن المبارك بالوهم في ذلك، كالبخاري وغيره.

وقال أبو حاتم الرازي: وكثيراً ما يحدِّث بُسْر، عن أبي إدريس، فغلط ابن المبارك وظنَّ أن هذا مما رَوَى بسر، عن أبي إدريس، عن واثلة، وقد سمع هذا بُسْر من واثلة نفسه.

ثم الحديث على الوجهين عند مسلم، والترمذي.

Hatîb bu konuda *Temyîzü'l-Mezîd fî Muttasıli'l-Esânîd* adını verdiği bir eser tasnif etmiştir. Ancak bu eserdeki pek örnek tartışmalıdır. Çünkü ziyâde râvinin bulunmadığı isnâd, eğer "an" veya benzeri [gibi] ittisâli gerektirmeyen bir lafza sahipse bu durumda hadisin munkatı' kabul edilmesi ve içinde ziyâde râvi geçen isnâd sebebiyle bunun illetli sayılması gerekir. Çünkü sika râvinin ziyâdesi makbuldür.

Eğer isnâdda semâ veya ihbâr ya da tahdîsi açıklamışsa, hadisi o kişinden önce bir kişi aracılığıyla işittiği, daha sonra da doğrudan kendisinden dinlediği düşünülebilir. Ancak önceki misalde Ebû Hâtim'in zikrettiği gibi, hata yaptığına delil olan bir karine bulunursa durum böyle değildir.

Şu da söylenebilir: Genelde bu tür rivayette bulunan kişi her iki semâı da [yani hem aradaki râvi hem de bir üsttekinden aldığını] belirtir. Zikretmemişse bu, onun bahsi geçen ziyâdeli nakline hamledilir.

وصنف الخطيب في هذا النوع كتاباً سماه **تمييز المزيد في متصل الأسانيد** في كثيرٍ منه نظرٌ، لأن الإسناد الخالي عن الراوي الزائد إنْ كان بحرف «عن» ونحوِها مما لا يقتضي الاتصال: فينبغي أن يُجعل منقطعاً ويُعَلَّ بالإسناد الذي ذُكِر فيه الراوي الزائد، لأن الزيادة من الثقة مقبولة.

٥ وإن صرح فيه بسماع أو إخبار أو تحديثٍ احتُمِل أن يكون سمعه من رجل، عنه، ثم سمعه منه، اللّٰهم إلا أن توجد قرينة تدلّ على الوهم، كما ذكر أبو حاتم في المثال السابق.

ويمكن أن يقال أيضاً: الظاهر ممن وقع له هذا أن يَذكر السماعَيْن، فإذا لم يذكرهما حُمل على الزيادة المذكورة.

38. MÜRSEL-İ HAFÎ

[Hadis ilimlerinin] otuz sekizinci türü irsâli yani inkıtâ‘ı gizli olan mürsellerdir. Bu, faydası büyük olan önemli bir ilimdir. Tam bir bilginin yanı sıra rivayetlerde tam bir araştırma ve hadislerin tarîklerini toplamakla anlaşılır. Hatîb'in bu konuda *et-Tafsîl li-Mübhemi'l-Merâsîl* adını verdiği bir kitabı vardır.

İrsâl aslında Kâsım b. Muhammed'in İbn Mes‘ûd'dan, Mâlik'in İbnü'l-Müseyyeb'den rivayetinde olduğu gibi kişinin muasırı olmayan birinden rivayetinde görüldüğü üzere açıktır.

İrsâlin bir de gizli olanı vardır ki burada söz konusu olan budur.

Bu, muasır olmakla birlikte rivayet ettiği kişi ile bir araya gelmemesiyle veya bir araya gelme gerçekleşmiş olmakla birlikte semâın olmamasıyla yahut başka rivayeti dinlemiş olsa bile bu haberi dinlememiş olmasıyla mürsel [yani munkatı‘] olduğu bilinenlerdir.

Bu zikredilenler, imamlardan bazılarının ifadesi veya hadisin bazı tarîklerinde bizzat kendisinin haber vermesi gibi makbul bir şekil ile bilinir.

Nitekim İbn Mâce'nin Ömer b. Abdülazîz yoluyla Ukbe b. Âmir'den merfû‘ olarak rivayet ettiği "Allah asker nöbetini tutan kimseye rahmet etsin"[1] hadisi böyledir. Çünkü Mizzî'nin *el-Etrâf*ta söylediği gibi Ömer, Ukbe ile karşılaşmamıştır.

Ebû Ubeyde'nin, babası yoluyla Abdullah b. Mes‘ûd'dan rivayet ettiği hadisler de böyledir. Tirmizî'nin rivayet ettiğine göre, Amr b. Mürre, Ebû Ubeyde'ye "Abdullah'tan bir şey hatırlıyor musun?" diye sormuş, o da "Hayır" demiştir.

Bir diğer tarîkinde iki râvi arasında fazladan bir râvi yer aldığı için irsâline hükmedilen hadisler de bu çeşittendir. Örneğin Abdürrezzâk'ın "Süfyân es-Sevrî → Ebû İshâk → Zeyd b. Yüsey‘ → Huzeyfe" isnâdı ile merfû‘ olarak rivayet ettiği hadis şöyledir: "Eğer bu işi Ebû Bekir'e verirseniz o, güçlü ve güvenilirdir."[2] Bu isnâd iki yerden munkatı‘dır.

1 İbn Mâce, Cihâd 8.
2 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 153.

النوع الثامن والثلاثون: المراسيل الخفيُّ

إرسالُها أي: انقطاعُها هو فنّ مهمّ عظيم الفائدة، يُدرَك بالاتساع في الرواية وجمْع الطرق للأحاديث، مع المعرفة التامة، وللخطيب فيه كتاب سماه **التفصيل لمبهم المراسيل**.

وأصل الإرسال، **ظاهر**: كرواية الرجل عمن لم يُعاصره، كرواية القاسم بن محمد، عن ابن مسعود. ومالك، عن ابن المسيَّب.

وخفيّ: وهو المذكور هنا.

وهو: ما عُرِف إرساله لعدم اللقاء لمن رَوَى عنه مع المعاصرة، أو لعدم السماع مع ثبوت اللقاء، أو لعدمِ سماعِ ذلك الخبر بعينه مع سماع غيره.

ويُعرف ما ذُكر: إما بنصّ بعض الأئمة عليه، أو بوجه صحيح، كإخباره عن نفسه بذلك، في بعض طرق الحديث، ونحو ذلك.

كحديثٍ رواه ابن ماجه من رواية عمر بن عبد العزيز، عن عقبة بن عامر، مرفوعاً: «رحم الله حارسَ الحرس»، فإن عمر لم يلقَ عقبةَ، كما قال المِزي في **الأطراف**.

وكأحاديث أبي عُبيدة، عن أبيه عبد الله بن مسعود، فقد روى الترمذي: أن عمرو بن مرة قال لأبي عبيدةَ: هل تذكُر من عبد الله شيئاً؟ قال: لا.

ومنه: ما يُحكم بإرساله لمجيئه من وجه آخر بزيادة شخصٍ بينهما، كحديث رواه عبد الرزاق، عن سفيان الثوري، عن أبي إسحاق، عن زيد بن يُثيع، عن حذيفة مرفوعاً: «إنْ ولَّيتموها أبا بكر فقويّ أمين»، فهو منقطع في موضعين،

Çünkü Abdürrezzâk'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bana Nu'mân b. Ebû Şeybe, Sevrî'den rivayet etti." Hadis "Sevrî → Şerîk → Ebû İshâk" isnâdıyla da rivayet edilmiştir.

Bu ve öncesindeki el-Mezîd fî muttasılı'l-esânîd bölümlerinden her biri ile diğerine itiraz edilebilir. Çünkü hüküm bazen ziyâdede bulunan bazen de eksik rivayet eden lehine verilir, ki bu durumda ziyâdede bulunan hata yapmıştır. Bu, Ehl-i hadîs'ten çoğu muhaddise karışık gelir ve bunu sadece münekkit olanlar bilirler. Bu itiraza öncekine benzer bir tarzda cevap verilir.

لأنه رُوي عن عبد الرزاق قال: حدثني النعمان بن أبي شيبة، عن الثوري، ورُوي أيضاً عن الثوري، عن شَريك، عن أبي إسحاق.

وهذا القسم مع النوع السابق وهو المزيد في متصل الأسانيد **يُعترَض بكلٍّ منهما على الآخر** لأنه ربما كان الحكم للزائد، وربما كان للناقص، والزائد وهْم، وهو يشتبه على كثير من أهل الحديث، ولا يدركه إلا النقاد، **وقد يُجاب بنحو ما تقدم**.

39. SAHÂBE BİLGİSİ (R.ANHÜM)

[Hadis ilimlerinin] otuz dokuzuncu türü sahâbe bilgisidir.

Bu önemli, seçkin, faydası geniş bir ilimdir. Bu ilim sayesinde muttasıl olan hadisler mürsel olanlardan [ayırt edilip] bilinir. Bu konuda telif edilmiş pek çok kitap vardır. Tek ciltlik muhtasar bir kitap olan İbn Hibbân'ın [ö. 354/965] *es-Sahâbe*'si, Ebû Abdullah İbn Mende'nin hacimli ve önemli bir eser olan ve aynı zamanda Ebû Musa el-Medînî'nin üzerine bir zeyl yazdığı kitabı,[1] Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin [ö. 430/1038] kitabı[2] ve Askerî'nin kitabı gibi.

Sahâbe arasında yaşananları zikretmesi ve bunları tarihçilerden aktarması durumu istisna edilecek edilecek olursa bu eserlerin en güzeli ve faydaları en çok olanı İbn Abdülber'in *el-İstî'âb*'ıdır. Çünkü tarihçiler genellikle çok nakilde bulunur ve naklettikleri şeyleri karıştırırlar. İbn Fethûn [ö. 520/1126] bu kitabın üzerine bir zeyl yazmıştır.

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ilave olarak şöyle demiştir: "Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî sahâbe konusunda güzel bir kitap derledi ve ona *Üsdü'l-Gâbe* adını verdi. Bu kitapta pek çok kitabı bir araya getirdi -ki onlar İbn Mende, Ebû Musa, Ebû Nuaym ve İbn Abdülber'in kitaplarıdır- ve bunların dışındaki kitaplardan isimler ekledi, güzel şeyleri tespit edip tahlile tabi tuttu. Bununla birlikte eserde isim ve künyelerdeki ihtilâflardan dolayı tekrarlar bulunmaktadır."

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Ben, Allah'a hamd olsun bu kitabı ihtisar ettim." Fakat bu muhtasar meşhur olmamıştır. Zehebî de eseri latif bir kitapta ihtisar etti ve ona *et-Tecrîd* ismini verdi.

Şeyhülislâm [İbn Hacer]'in bu konuda *el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe* adlı hacimli bir kitabı vardır. Ben de Allah'a hamd olsun ki bu kitabı ihtisar ettim.

---

1 İsmi, *Ma'rifetü's-Sahâbe*'dir. Bir kısmı iki cilt halinde basılmıştır.
2 Eserinin ismi *Ma'rifetü's-Sahâbe*'dir. Matbudur.

النوع التاسع والثلاثون: معرفة الصحابة رضي الله عنهم

هذا علم كبير جليل عظيم الفائدة، وبه يُعرف المتصل من المرسل، وفيه كتب كثيرة مؤلَّفة، ككتابِ الصحابة لابن حبان، وهو مختصر في مجلد، وكتابِ أبي عبد الله ابن منده، وهو كبير جليل، وذيَّل عليه أبو موسى المَديني، وكتابِ أبي نعيم الأصبهاني، وكتابِ العسكري.

ومن أحسنها وأكثرها فوائدَ: الاستيعاب لابن عبد البر، لولا ما شانه بذكْر ما شَجَر بين الصحابة وحكايتِه عن الأخباريين والغالبُ عليهم الإكثار والتخليط فيما يروونه، وذيَّل عليه ابن فَتْحون.

قال المصنف زيادةً على ابن الصلاح: وقد جمع أبو الحسن علي بن محمد ابن الأثير الجَزَري في الصحابة كتاباً حسناً سماه **أُسْد الغابة** جَمَع فيه كتباً كثيرة وهي كتاب ابن منده، وأبي موسى، وأبي نعيم، وابن عبد البر، وزاد من غيرها أسماء وضَبَط وحقّق أشياء حسنة، على ما فيه من التكرار بحسب الاختلاف في الاسم أو الكنية.

قال المصنف: وقد اختصرته بحمد الله، ولم يَشتهر هذا المختصر، وقد اختصره الذهبي أيضاً في كتاب لطيف، سماه **التجريد**.

ولشيخ الإسلام في ذلك: **الإصابة في تمييز الصحابة**، كتاب حافل، وقد اختصرته، ولله الحمد.

Fayda:

Musannif [Nevevî]'nin "Ahbâriyyîn" şeklindeki ifadesi, ahbârî kelimesinin çoğuludur. İbn Hişâm [el-Lahmî] [ö. 587/1181] bunu âlimlerin dil hataları [*lahn*] arasında kabul edip şöyle demiştir:[1] "Doğrusu el-haberî'dir. Sarf ilminde yerleşik olduğu üzere çoğula nispet, tekil kalıba döner. Ferâiz[in çoğulu] için 'farazî' demen gibi. [Çoğula nispet edilmemesinin] inceliği şudur: Buradaki amaç türe nisbettir. Böylece çoğul olma özelliği ortadan kalkar. Ayrıca söyleyişi dile ağır gelir."

[İbn Hişâm] şöyle demiştir:[2] Lahn örneklerinden biri de onların "İlim suhufîden[3] alınmaz" sözüdür. [Suhufî kelimesi burada] iki damme iledir. Doğrusu ise sahîfe kelimesine dönmesi için iki fethalı [*sahafî*] olmalıdır. Hanîfe kelimesinde yapılan uygulama bu kelime için de söz konusu olmuştur.

Alt konular:

Birincisi: Sahâbînin tarifi konusunda ihtilâf edilmiştir. Muhaddislerce kabul gören, Allah Resûlü'nü (*sav*) gören her müslümanın sahâbî olduğudur. İbnü's-Salâh da böyle söylemiş[4] ve bu görüşü Buhârî'den ve başkalarından nakletmiştir.

Bu tanıma şayet görmenin öznesi gören kişi ise, İbn Ümmü Mektûm ve diğerleri gibi âmâ olanlarla itiraz edilmiştir. Çünkü onun görme imkânı olmadığı halde sahâbî olduğunda ihtilaf yoktur. [Ayrıca] Hz. Peygamber'i (*sav*) kâfirken görüp de müslüman olan kişiyle -mesela Kayser'in elçisi [bu konumdadır] ve sahâbî değildir- ve Allah Resûlü'nün vefatından sonra [ama] definden önce gören kimseyle de itiraz edilmiştir. Bu son durum Ebû Züeyb Huveylid b. Hâlid el-Hüzelî için vaki olmuştur ve o da sahâbî değildir.

Eğer görme eyleminde bulunan kişi Allah Resûlü (*sav*) olursa, sahâbenin kapsamına tüm ümmet girer. Çünkü İsrâ gecesi ve başka zamanlarda onlar Allah Resûlü'ne gösterilmişler ve o da onları görmüştür.

1 İbn Hişâm, *el-Medhal*, s. 509. İbn Hişâm eserinde "huberî" kelimesinin yanlış olduğunu açıkça belirtip doğrusunun "ahbârî" olduğunu söyler. Ancak "ahbâr"a nispetle de ahbârî denilebileceğini belirtir [çevirenin notu].
2 İbn Hişâm, *el-Medhal*, s. 318.
3 Suhufî kelimesi kitaplarından rivayette bulunan kimseler için kullanılır [çevirenin notu].
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 263.

فائدة:

قول المصنف: «الأخباريين»: جمع أخباري، عدَّه ابن هشام من لحن العلماء وقال: الصواب الخَبَري، أي: لأن النَّسب إلى الجمع يردُّ إلى الواحد، كما تقرَّر في علم التصريف، تقول في الفرائض: فَرَضي، ونُكتتُه: أن المراد النسبة إلى هذا النوع، وخصوصيةُ الجمع ملغاة، مع أنها مؤدية إلى الثقل.

قال: ومن اللحن أيضاً قولهم: لا يؤخذ العلم من صُحُفي، بضمتين، والصواب بفتحتين، ردّاً إلى: صحيفة، ثم فُعِل بها ما فُعل بـ: حنيفة.

فروع:

أحدها: اختلف في حدّ الصحابي، فالمعروف عند المحدثين: أنه كل مسلم رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم، كذا قال ابن الصلاح، ونَقَله عن البخاري وغيره.

وأُورد عليه: إن كان فاعلَ الرؤية الرائي: الأعمى، كابن أم مكتوم ونحوه، فهو صحابي بلا خلاف، ولا رؤية له، ومن رآه كافراً ثم أسلم بعد موته كرسولِ قيصَرَ، فلا صحبة له، ومن رآه بعد موته صلى الله عليه وسلم قبل الدفن، وقد وقع ذلك لأبي ذُؤَيب خُويلد بن خالد الهُذَلي، فإنه لا صحبة له.

وإن كان فاعلَها رسولُ الله صلى الله عليه وسلم، دخل فيه جميع الأمة، فإنه كُشف له عنهم ليلة الإسراء وغيرها، ورآهم.

Tanıma İbn Hatal ve benzerleri gibi Allah Resûlü ile görüşen sonra dinden çıkan kimseler ile de itiraz edilmiştir. En doğrusu şöyle denilmesidir: Hz. Peygamber (*sav*) ile müslüman olarak görüşen ve müslüman olarak ölen kimse [sahâbîdir]. Ondan sonra dinden çıkan ve daha sonra müslüman olup müslüman olarak ölen kimseye gelince, Irâkî şöyle demiştir:[1] "Onların sahâbe arasında sayılması konusunda ihtilâf vardır. Şâfiî ve Ebû Hanîfe dinden çıkmanın amelleri yok ettiğini belirtmişlerdir." [Irâkî] şöyle demiştir: "Açık olan, dinden çıkmanın önceki Allah Resûlü ile görüşmeyi yok ettiğidir. Kurre b. Hübeyre ve Eş'as b. Kays bu tür kimselerdendir. Abdullah b. Ebû Serh gibi Allah Resûlü hayatta iken İslâm'a geri dönen kimseye gelince; onun sahâbe arasında sayılmasına herhangi bir engel yoktur."

Şeyhülislâm [İbn Hacer],[2] bu tür kimselerle öncekilerin sahâbîliklerinin devam ettiğini kesin bir dille ifade etmiştir.

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] "Allah Resûlü ile görüşmenin nübüvvet zamanında olması şart koşulur mu ya da Zeyd b. Amr b. Nüfeyl gibi onu önceden gören ve Haniflik üzere ölenlerin de gireceği kadar genel midir? Nitekim İbn Mende onu sahâbe arasında saymıştır. Aynı şekilde onu önceden görse, sonra peygamberlik zamanına yetişse ve müslüman olup da onu görmese [sahâbeden sayılır mı]?"

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Buna değinen birini görmedim." Yine o şöyle demiştir: "Görmede nübüvvetten sonrasına itibar edilmesinin delili, âlimlerin Kâsım gibi nübüvvetten önce ölen [oğlunu] değil diğer oğlu İbrahim'i sahâbe arasında zikretmiş olmalarıdır."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Akletmediği halde Hz. Peygamber'i görenler ile onun tahnik[5] yaptığı ancak temyizden sonra kendisini görmeyenlerin sahâbe tanımına girmemesi için gören kişinin temyiz sahibi olması şartı koşulur mu, koşulmaz mı? Âlimler bunları da sahâbe arasında zikretmemişlerdir. Ancak Alâî *el-Merâsîl*'de şöyle demiştir: 'Abdullah b. Hâris b. Nevfel: Hz. Peygamber (*sav*) ona tahnik yaptı ve dua etti.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 858; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 343.
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 109.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 869; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 344.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 344.
5 Yeni doğan çocuğun damağına hurma, bal gibi tatlı bir şeyin sürülmesi işlemine tahnik adı verilir [çevirenin notu].

وأُورد عليه أيضاً: مَن صحبه ثم ارتد، كابن خَطَل ونحوه، فالأَوْلى أن يقال: من لقي النبيَّ صلى الله عليه وسلم مسلماً ومات على إسلامه، أما من ارتدّ بعده ثم أسلم ومات مسلماً، فقال العراقي: في دخوله فيهم نظر، فقد نص الشافعي وأبو حنيفة على أن الردة محبطة للعمل، قال: والظاهر أنها مُحبِطة للصحبة السابقة، كقرّة بن هبيرة، والأشعث بن قيس، أما من رجع إلى الإسلام في حياته، كعبد الله بن أبي سَرْح فلا مانع من دخوله في الصحبة.

وجزم شيخ الإسلام في هذا والذي قبله ببقاء اسم الصحبة له.

قال: وهل يشترط لقيّه في حال النبوة، أو أعمُّ من ذلك، حتى يدخل من رآه قبلها، ومات على الحنيفية، كزيد بن عمرو بن نُفيل، وقد عدَّه ابن منده في الصحابة، وكذا لو رآه قبلها ثم أدرك البعثة وأسلمَ ولم يَرَه.

قال العراقي: ولم أر من تعرَّض لذلك، قال: ويدل على اعتبار الرؤية بعد النبوة ذِكْرهم في الصحابة ولدَه إبراهيم، دون من مات قبلها، كالقاسم.

قال: وهل يشترط في الرائي التمييزُ، حتى لا يدخل منْ رآه وهو لا يعقل، والأطفالُ الذين حنَّكهم ولم يَرَوْه بعد التمييز، أو لا يشترط؟، لم يذكروه أيضاً، إلا أن العلائي قال في «المراسيل»: عبد الله بن الحارث بن نوفل حنّكه النبي صلى الله عليه وسلم ودعا له،

Ancak o, sahâbî değildir. Hatta onun Allah Resûlü'nü görmesi de söz konusu değildir.' Abdullah b. Ebû Talha el-Ensârî hakkında da böyle söyledi. Allah Resûlü ona da tahnik yapıp dua etti. Onun Allah Resûlü'nü gördüğü bilinmemektedir. Bilakis o, tâbiîdir."

[Irâkî] *en-Nüket*'te şöyle demiştir:[1] "İbn Maîn, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim, Ebû Davud ve başkalarının sözlerinin zâhiri temyizin şart olduğu şeklindedir. Onlar Muhammed b. Hâtıb, Abdurrahman b. Osman et-Teymî, Ubeydullah b. Ma'mer ve benzerleri gibi Hz. Peygamber'in (*sav*) tahnik yaptığı, yüzlerini sıvazladığı ve ağızlarına üfürdüğü çocukların sahâbî olduğunu sabit görmemişlerdir."

[Irâkî] şöyle demiştir:[2] "Sahîh olan görüşe göre [sahâbîliği tespitte] büluğ şart koşulmaz. Şart koşulursa o takdirde Hasan, Hüseyin, İbnü'z-Zübeyr ve benzerleri gibi sahâbe arasında sayıldığında ittifak bulunan pek çok kişi [sahâbî olmaktan] çıkar."

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] "Açık olan şudur ki, Allah Resûlü'nün [mevcut] şehâdet âleminde görülmesi şarttır. Onu gören meleklere ve peygamberlere sahâbî ismi verilemez."

[Irâkî] şöyle demiştir: "İbnü'l-Esîr, Allah Resûlü'nü gören meleklerin değil de cinlerin mümin olanlarının sahâbe arasında zikredilmesini problemli görmüştür. Çünkü bunlar [melekler], onlara nisbetle [sahâbe arasında] zikredilmeye daha layıktır."[4]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Onun iddia ettiği gibi değildir. Çünkü cinler, risalet ve bi'setin kapsamına giren mükellefler grubundandırlar. Meleklerin aksine, Allah Resûlü'nü gören ve [cinlerden] ismi bilinenlerin [sahâbe arasında] zikredilmesi güzeldir."

[Irâkî] şöyle demiştir:[5] "Hz. İsa nüzûl ettiği ve Allah Resûlü'nün şeriatı ile hüküm verdiği zaman ona sahâbe ismi verilebilir mi? Çünkü onun Allah Resûlü'nü yeryüzünde gördüğü sabittir. Zahir olan şudur ki, evet [ona sahâbî denilebilir]." [Irâkî'nin ifadesi burada bitti.]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 859-860.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 869.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 870-4.
4 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, IV, 209.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 874.

ولا صحبةَ له، بل ولا رؤية أيضاً، وكذا قال في عبد الله بن أبي طلحة الأنصاري: حنكه ودعا له، ولا تُعرف له رؤية بل هو تابعي.

وقال في **النكت**: ظاهر كلام الأئمة: ابن معين، وأبي زرعة، وأبي حاتم، وأبي داود، وغيرهم اشتراطه، فإنهم لم يُثبتوا الصحبة لأطفالٍ حنَّكهم النبي صلى الله عليه وسلم، أو مسح وجوههم، أو تَفَل في أفواههم، كمحمد بن حاطب، وعبد الرحمن بن عثمان التيمي، وعُبيدالله بن معْمر، ونحوهم.

قال: ولا يشترط البلوغ على الصحيح، وإلا لخرج مَن أُجمع على عدِّه في الصحابة، كالحسن، والحسين، وابن الزبير، ونحوهم.

قال: والظاهر اشتراط رؤيته في عالم الشهادة، فلا يطلق اسم الصحبة على من رآه من الملائكة والنبيين.

قال: وقد استَشكل ابنُ الأثير ذكِرَ مؤمني الجنّ في الصحابة دون من رآه من الملائكة، وهم أولى بالذِّكر من هؤلاء.

قال: وليس كما زَعَم، لأن الجنّ من جملة المكلَّفين الذين شملتْهم الرسالة والبعثة، فكان ذِكر مَن عُرف اسمه ممن رآه حسناً، بخلاف الملائكة.

قال: وإذا نزل عيسى وحكم بشرعه، فهل يُطلق عليه اسم الصحبة، لأنه ثبت أنه رآه في الأرض؟ الظاهر: نعم. انتهى.

Usûlcülerden veya onların bazılarından rivayet edildiğine göre, o [sahâbî], Allah Resûlü ile ona uyma ve faydalanma şeklinde uzun süre birlikte olan kişidir. Bunun aksine, ona heyet olarak gelen ve onunla sohbet etmeyip ona tabi olmayan kimselere [müslüman olsalar bile] sahâbî denilmez.

"İşte bu, lügat yönünden sahâbînin manasıdır" derler. Ancak bu görüş, lügat ehlinin icmâsıyla reddedilmiştir. Zira es-suhbe [sohbet] kelimesinden türemiştir, sohbetin belli bir imiktarından değil. Bu kelime, az veya çok bir başkasıyla sohbet eden herkes hakkında kullanılır. Şöyle denilir: "Falanla bir sene, bir ay, bir gün ve bir süre sohbet ettim."[1]

Musannif [Nevevî]'nin "veya onların bazılarından" sözü [İbnü's-Salâh'a] bir ilavedir. Çünkü onların çoğu, daha önce ehl-i hadisten naklettiği görüşe muvâfıktır. Âmidî ve İbnü'l-Hâcib de bunu [Allah Resûlü'nü müslüman olarak görüp müslüman olarak ölen herkesin sahâbî olduğu görüşünü] doğru kabul etmiştir.[2]

Ancak ehli hadisten bazılarından, usûlcülerden zikredilen görüşe muvâfık oldukları nakledilmiştir. Nitekim İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ta[3] "Ali b. Muhammed → Şu'be → Musa es-Seylânî" isnâdıyla naklettiği rivayette olduğu gibi. Seylânî şöyle demiştir: Enes b. Mâlik'in yanına gittim ve ona "Sen Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbından geriye kalan son kişi misin?" diye sordum. Şöyle dedi: "Bedevilerden bazı kimseler de var; fakat onun ashâbından geriye kalan son kişiyim."

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Bunun cevabı şudur: O, bu sözlerle diğerlerinde bulunmayan hususi sohbeti ispat etmek istemiştir."

Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet edildiğine göre o, Allah Resûlü (*sav*) ile birlikte bir veya iki sene ikamet etmeyen, onunla bir veya iki gazveye katılmayanı sahâbî kabul etmezdi. Bunun anlamı şudur: Kişinin Allah Resûlü (*sav*) ile sohbeti büyük bir şereftir. Buna azaptan bir parça olan seferi de kapsayan bir gazve ve mizaçların değiştiği dört mevsimi kapsayan sene gibi kişinin sahip olduğu özelliklerin ortaya çıkacağı uzun bir birliktelik ile ulaşılır.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 51.
2 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 131; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, I, 599-600.
3 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 348.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 345-6.

وعن أصحاب الأصول ـ أو بعضهم ـ: أنه مَن طالت مجالسته له على طريق التَّبَع له والأخذِ عنه، بخلاف مَن وفد عليه وانصرف بلا مصاحبة ولا متابعة.

قالوا: وذلك معنى الصحابي لغةً، ورُدَّ بإجماع أهل اللغة على أنه مشتقٌّ من الصحبة، لا مِن قَدْر منها مخصوص، وذلك يطلق على كل من صحب غيرَه، قليلاً كان أو كثيراً، يقال: صحبت فلاناً حولاً، وشهراً، ويوماً، وساعة.

وقول المصنف «أو بعضِهم» من زيادته، لأن كثيراً منهم موافقون لما تقدم نقله عن أهل الحديث، وصحّحه الآمدي وابن الحاجب.

وعن بعض أهل الحديث، موافقةُ ما ذُكر عن أهل الأصول، لما رواه ابن سعد بسند جيد في **الطبقات** عن علي بن محمد، عن شعبة، عن موسى السَّيْلاني قال: أتيت أنس بن مالك فقلت: أنتَ آخرُ مَن بقي مِن أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم؟ قال: قد بقي قوم من الأعراب، فأما مِن أصحابه فأنا آخر مَن بقي.

قال العراقي: والجواب: أنه أراد إثباتَ صحبةٍ خاصةٍ ليست لأولئك.

وعن سعيد بن المسيَّب: أنه كان لا يعدُّ صحابياً إلا من أقام مع رسول الله صلى الله عليه وسلم سنة أو سنتين، أو غزا معه غزوة أو غزوتين، وَوَجهه: أن لصحبته صلى الله عليه وسلم شرفاً عظيماً، فلا تُنال إلا باجتماعٍ طويل يظهر فيه الخُلُق المطبوع عليه الشخص، كالغزوِ المشتملِ على السفر الذي هو قطعةٌ من العذاب، وَالسَّنَة المشتملة على الفصول الأربعة التي بها يختلف المزاج.

Eğer bu sözün ondan rivayeti sahih ise o zaman bu görüş zayıftır. Çünkü bu söz Cerîr b. Abdullah el-Becelî ve Vâil b. Hucr gibi benzerlerinin, onun koyduğu şartları taşımadıkları için sahâbeden sayılmamasını gerektirir. [Hâlbuki] bunların sahâbe arasında sayıldıkları hususunda ihtilâf yoktur.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu sözün İbnü'l-Müseyyeb'den rivayeti sahih değildir. Çünkü ona varan isnâdda hadiste zayıf biri olan Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî vardır."

[Irâkî] şöyle demiştir:[2] "Cerîr'in nübüvvetin başında müslüman olmasıyla bu [itiraza] itiraz edilmiştir. Zira Taberânî onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: Hz. Peygamber (*sav*) peygamber olarak gönderilince biat etmek için onun yanına gittim. O, 'Niye geldin Cerîr?' diye sordu. 'Ellerinde müslüman olmak için' dedim. Bunun üzerine beni 'Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim O'nun resûlü olduğuma şehâdet etmeye, farz namazı kılmaya ve farz olan zekâtı vermeye' çağırdı…"[3]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Bunun cevabı şudur: Bu hadis sahih değildir. Çünkü bu hadis, münkerü'l-hadîs olan Husayn b. Ömer el-Ahmesî'nin rivayetlerindendir. Sahih olsaydı bile bu konuda delil olmazdı. Çünkü hadisteki 'lemmâ'nın cevabı ille de peşisıralık ifade etmez. Nitekim rivayette namaz ve zekattan bahsedilmektedir ve onların farz kılınması Hz. Peygamber'in nübüvvet ile gönderilmesinden çok sonradır."

Doğrusu, ondan sahîh olarak nakledilen şu ifadesidir: "Ben Mâide Sûresinin nüzûlünden sonra müslüman oldum." Bunu Ebû Davud ve başkaları rivayet etmişlerdir.[4]

Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde şöyle denilmiştir:[5] "O, Hz. Peygamber'in (*sav*) vefat ettiği yıl müslüman oldu." Vâkıdî, İbn Hibbân, Hatîb ve başkaları da bu kanaattedir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 346; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 879.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 880.
3 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 304.
4 Ebû Davud, Tahâret 60; Tirmizî, Tahâret 70, Salât 431; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 363.
5 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, II, 211.

فإن صح هذا القول **عنه فضعيف، فإن مقتضاه أن لا يُعَدَّ جرير** بنُ عبد الله **البَجَلي وشبهُهُ** ممن فَقَدَ ما اشترطه، كوائل بن حُجْر، **صحابياً، ولا خلاف** [**في عدِّهم**] **أنهم صحابة.**

قال العراقي: ولا يصح هذا عن ابن المسيب، ففي الإسناد إليه محمد بن عمر الواقدي، ضعيف في الحديث.

قال: وقد اعتُرِض بأن جريراً أسلم في أول البعثة، لِمَا روى الطبراني عنه قال: لما بُعِث النبي صلى الله عليه وسلم أتيته لأبَايعه، فقال: «لأيّ شيء جئتَ يا جرير؟»، قلت: جئتُ لأسلمَ على يديك، فدعاني إلى «شهادة أن لا إله إلا الله، وأني رسول الله، وتقيم الصلاة المكتوبة، وتؤدي الزكاة المفروضة»، الحديثَ.

قال: والجواب أن الحديث غير صحيح، فإنه من رواية الحصين بن عُمر الأحمسي، وهو منكر الحديث، ولو ثبت فلا دليل فيه، لأنه لا يلزم الفورية في جواب «لمّا»، بدليل ذِكْر الصلاة والزكاة، وفرضُهما متراخٍ عن البعثة.

والصواب ما ثبت عنه أنه قال: ما أسلمتُ إلا بعد نزول المائدة، رواه أبو داود وغيره.

وفي **تاريخ البخاري الكبير**: أنه أسلم عام توفي النبي صلى الله عليه وسلم، وكذا قال الواقدي، وابن حبان، والخطيب وغيرهم.

Fayda:[1]

Sahâbînin tarifi konusundaki dördüncü görüş: "Sahâbî, Allah Resûlü ile uzun süre birlikte olan ve ondan rivayette bulunan kişidir." Bunu Câhız söylemiştir.[2]

Beşinci görüş: "Sahâbî, Allah Resûlü'nü büluğ çağına ulaştıktan sonra görendir." Bu görüşü Vâkıdî nakletmiştir. Bu da önceki gibi şaz bir görüştür.[3]

Altıncı görüş: "Sahâbî onu görmese bile Allah Resûlü'nün (*sav*) zamanını müslüman olarak idrak eden [o dönemde yaşayan] kişidir." Bunu Yahya b. Osman b. Salih el-Mısrî söylemiş ve Ebû Temîm Abdullah b. Mâlik el-Ceyşânî'yi sahâbe arasında saymıştır. Nitekim o Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Medine'ye gelmiştir. Bu konuda ittifak vardır. Bu görüşü nakledenlerden biri de *Şerhu't-Tenkîh*'te Karâfî'dir [ö. 684/1285].[4]

Aynı şekilde müslüman olduğuna anne-babasına tabi olarak hükmedilenlerdir. İbn Abdülber ve İbn Mende kitaplarında buna göre hareket etmişlerdir.[5]

Mâverdî ise sahâbe konusunda onun Allah Resûlü ile, Allah Resûlü'nün (*sav*) de onunla özel bir bağ[6] oluşturmasını şart koşmuştur.[7]

Kişinin sahâbî olduğu ya Ebû Bekir, Ömer ve diğer aşere-i mübeşşerenin bulunduğu bir topluluk gibi tevâtürle veya Dımâm b. Sa'lebe ve Ukkâşe b. Mihsan'da olduğu gibi istifâza yani tevâtürden daha geride olan şöhret yoluyla ya da bir sahâbînin "O sahâbîdir" sözüyle bilinir. İsfahân'da karın ağrısından ölen Humeme b. Ebû Humeme ed-Devsî gibi. Ebû Musa el-Eş'arî Hz. Peygamber'in (*sav*) onun şehitliğine hükmettiğini işittiğine şâhitlik etmiştir. Bunu Ebû Nuaym *Târîhu Isbahân*'da zikretmiştir.[8] Onun kıssası Tayâlisî'nin *el-Müsned*'i ve Taberânî'nin *el-Mu'cem*'inde bize rivayet edildi.[9]

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 346'dan özetle.
2 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 130; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, I, 599.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 50.
4 Karâfî, *Şerhu'l-Tenkîh*, s. 360.
5 M. Avvâme, İbn Abdülber'in eserindeki hareket tarzının böyle olmamasından hareketle İbn Abdülber ve İbn Mende ile ilgili ifadenin bir üst paragrafın sonunda bulunması gerektiğini belirtir (*Tedrîb*, V, 166, dp. 3) [çevirenin notu].
6 Bundan kasıt, sahâbînin hazarda ve seferde çok birlikteliği bulunması ve din ve dünya işlerinde ona tabi olmasıdır. Allah Resûlü'nün onunla özel bağı ise sırları konusunda ona güvenmesi ve emirlerini ve nehiylerini ona bildirmesidir [çevirenin notu].
7 Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, XVII, 173.
8 Ebû Nuaym, *Târîhu Isbahân*, I, 71.
9 Tayâlisî, *Müsned*, I, 406.

فائدة:

في حدّ الصحابي قول رابع: أنه من طالت صحبته ورَوَى عنه، قاله الجاحظ.

وخامس: أنه من رآه بالغاً، حكاه الواقدي، وهو شاذّ، كما تقدم.

وسادس: أنه من أدرك زمنه صلى الله عليه وسلم وهو مسلم وإن لم يره، قاله يحيى بن عثمان بن صالح المصري، وعَدَّ من ذلك: عبد الله بنَ مالك الجَيْشاني أبا تميم، ولم يرحل إلى المدينة إلا في خلافة عمر باتفاق، وممن حكى هذا القول القرافي في **شرح التنقيح**.

وكذا من حُكم بإسلامه تبعاً لأبويه، وعليه عمل ابن عبد البر وابن منده في كتابيهما.

وشرَطَ الماوردي في الصحابي أن يتخصَّص بالرسول، ويتخصَّص به الرسول صلى الله عليه وسلم.

ثم تعرف صحبته إما **بالتواتر** كأبي بكر وعمر، وبقية العشرة، في خلق منهم، **أو الاستفاضةِ** والشهرةِ القاصرة عن التواتر، كضِمَام بن ثعلبة، وعُكّاشة بن مِحْصَن، **أو قولِ صحابي** عنه: إنه صحابي، كحُمَمة بن أبي حُمَمة الدَّوْسي الذي مات بأصبهان مبطوناً، فشهد له أبو موسى الأشعري أنه سمع النبيَّ صلى الله عليه وسلم حَكَم له بالشهادة، ذكر ذلك أبو نعيم في **تاريخ أصبهان**، ورَوَينا قصته في **مسند** الطيالسي، **ومعجم** الطبراني.

Şeyhülislâm İbn Hacer bundan sonra şunu ilave etti:[1] "Tek kişinin tezkiyesinin kabulüne binaen -ki tercih edilen görüş budur- tâbiûndan bir kişinin "O sahâbîdir" diye haber vermesiyle de bilinir."

Yahut âdil biriyse [ve bu beyan tarihen] mümkünse "Ben sahâbîyim" şeklindeki kendi sözüyle bilinir. Ancak Hz. Peygamber'in (*sav*) vefatının üzerinden 100 sene geçtikten sonra sahâbî olduğunu iddia ederse, önceden adâleti sabit de olsa bu iddiası kabul edilmez. Bu da Hz. Peygamber'in (*sav*) sahîh hadiste yer alan "Bu gecenizi görüyorsunuz. İşte [bu geceden] 100 sene sonra yeryüzünde bulunanlardan hiçbiri hayatta kalmayacaktır"[2] ifadesinden dolayıdır. Bu sözüyle o çağın son bulacağını kastetmiştir. Allah Resûlü (*sav*) bu sözü vefat ettiği sene söylemiştir.

Usûlcüler kişinin ["Ben sahâbîyim"] sözünün kabulünde onun Allah Resûlü ile muasır olduğunun bilinmesini şart koşmuşlardır. Çünkü meselenin temelinde, kendisi için bir mertebe elde etme iddiasını güderek töhmet altında olduğundan onun doğru söylememe ihtimali vardır. Âmidî bunu kesin olarak ifade etmiştir. Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân ise bu görüşü tercih etmiştir.[3]

Fayda:

Zehebî *Mîzân*'da şöyle demiştir:[4] "Raten el-Hindî. Raten'in kim olduğunu bilir misin? Şüphesiz o, yalancı bir ihtiyardır. 600 yılından sonra ortaya çıktı ve sahâbî olduğu iddiasında bulundu. Bu, Allah'a ve Resûlü'ne karşı cüretkar birisidir. Onun hakkında bir cüz telif ettim."

İkincisi: Fitnelere karışmış olan ve olmayan sahâbenin tamamı, görüşlerine itimat edilenlerin icmâsı ile âdildir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Sizi mutedil bir millet kıldık.*"[5] Burada onların adâletli oldukları kastedilmektedir. Yine Allah Teâlâ şöyle buyurur: "*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.*"[6] Âyette hitap o zamanda mevcut olanlaradır.

1 İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 8.
2 Buhârî, İlim 41, Mevâkît 20, 40; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 217.
3 Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, II, 133; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, IV, 140.
4 Zehebî, *Mîzân*, III, 70.
5 el-Bakara 2/143.
6 Âl-i İmrân 3/110.

وزاد شيخ الإسلام ابن حجر بعد هذا: أن يخبر آحاد التابعين بأنه صحابي، بناءً على قبول التزكية من واحد، وهو الراجح.

أو قولِه هو: أنا صحابي **إذا كان عدلاً** إذا أمكن ذلك، فإن ادّعاه بعد مئة سنة من وفاته صلى الله عليه وسلم فإنه لا يقبل، وإن ثبتتْ عدالته قبل ذلك، لقوله صلى الله عليه وسلم في الحديث الصحيح: «أرأيتَكُم ليلتَكم هذه، فإنه على رأس مئة سنة لا يبقى أحدٌ ممن على ظهر الأرض»، يريد انخرام ذلك القرن، قال ذلك سنة وفاته صلى الله عليه وسلم.

وشَرَط الأصوليون في قبوله: أن تعرف معاصرته له، وفي أصل المسألة احتمالُ أنه لا يصدُق، لكونه متهماً بدعوى رتبةٍ يثبتها لنفسه، وبهذا جزم الآمدي، ورجحه أبو الحَسَن ابن القطان.

فائدة:

قال الذهبي في **الميزان**: رَتَنٌ الهندي، وما أدراك ما رتن!! شيخ دجال بلا ريب، ظهر بعد الستّ مئة، فادعى الصحبة، وهذا جريء على الله ورسوله، وقد ألفت في أمره جزءاً.

الثاني: الصحابة كلهم عدول، من لابَس الفتنَ وغيرُهم، بإجماع من يعتدُّ به قال تعالى: ﴿وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا﴾ الآية [البقرة: ١٤٣]، أي: عدولاً، وقال تعالى: ﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ﴾ [آل عمران: ١١٠]، والخطاب فيهما للموجودين حينئذ.

Allah Resûlü (*sav*) de şöyle buyurmuştur: "İnsanların en hayırlıları benim zamanımda yaşayanlardır." Bu hadisi Şeyhayn [Buhârî ve Müslim] rivayet etmiştir.[1]

İmâmü'l-Haremeyn [el-Cüveynî] şöyle demiştir:[2] "Onların adâletlerinin araştırılmamasının sebebi onların şeriatı taşıyan kimseler olmalarıdır. Onların rivayetlerin[i kabul]de tevakkuf olursa, şeriat Allah Resûlü'nün (*sav*) zamanı ile sınırlı olur ve diğer asırlara geçmezdi."

Onların adâletlerinin mutlak olarak veya fitnenin ortaya çıkışından sonra araştırılması gerektiği de söylenmiştir.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Ali ile savaşanların dışındakiler âdildir."[3]

"Tarafsız kalanların" veya "savaşanlar ve kendileriyle savaşılanlar dışındakilerin" âdil olduğu da söylenmiştir.

Onlara hüsnü zanda bulunarak ve bunların her birini ecir kazandıkları ictihadları olarak görerek bu görüşlerin hiçbirisinin doğru olmadığını belirtilmek gerekir.

Mâzerî [ö. 536/1141] *Şerhu'l-Burhân*'da şöyle demiştir:[4] "Sahâbe âdildir sözüyle, Allah Resûlü'nü (*sav*) bir gün gören veya ara sıra ziyaret eden ya da bir iş için onunla görüşüp sonra da ayrılıp giden kimseleri kastetmiyoruz. Biz bu sözle, ondan ayrılmayan, onu destekleyip ona saygı gösteren ve ona yardım edenleri kastediyoruz."

Alâî şöyle demiştir:[5] "Bu, garip bir sözdür ve Vâil b. Hucr, Mâlik b. el-Huveyris, Osman b. Ebü'l-Âs ve Hz. Peygamber'e heyet olarak gelip onun yanında kısa bir süre kalan diğer kişiler gibi Allah Resûlü (*sav*) ile sohbet ve ondan rivayetle meşhur olmuş pek çok kişi hakkında adâlet hükmü verilmesine engel olur. Aynı şekilde ancak tek bir rivayetle tanınan ve Allah Resûlü'nün yanında ne kadar kaldıkları bilinmeyen çeşitli kabilelere mensup bedevilerin de adâletine hükmedilmesini engeller. Cumhurun açıklamış olduğu sahâbenin tamamının adâletli kabul edilmesi görüşü, muteber olan görüştür."

1 Buhârî, Şehâdât 9, Fezâilü's-sahâbe 1, Rikâk 7; Müslim, Fezâilü's-sahâbe 212.

2 Cüveynî, *el-Burhân*, I, 407.

3 Mutlak olarak Mu'tezile'ye nispet edilen bu görüş aslında, mezhebin tamamına değil Bağdat Mu'tezilesi'ne aittir [çevirenin notu].

4 Mâzerî, *Îzâhu'l-Mahsûl*, s. 482.

5 Alâî, *Tahkîku Münîfi'r-Rütbe*, s. 62.

وقال صلى الله عليه وسلم: «خير الناس قرني»، رواه الشيخان.

قال إمام الحرمين: والسبب في عدم الفحص عن عدالتهم: أنهم حَمَلة الشريعة، فلو ثبت توقُّف في روايتهم لانحصرت الشريعة على عصره صلى الله عليه وسلم، ولَمَا استرسلت على سائر الأعصار.

وقيل: يجب البحث عن عدالتهم مطلقاً. وقيل: بعد وقوع الفتن.

وقالت المعتزلة: عدول إلا من قاتل عليّاً. وقيل: إذا انفرد. وقيل: إلا المقاتِلَ والمقاتَلَ.

وهذا كله ليس بصواب، إحساناً للظنّ بهم، وحملاً لهم في ذلك على الاجتهاد المأجور فيه كلٌّ منهم.

وقال المازِرَي في **شرح البرهان**: لسنا نعني بقولنا «الصحابة عدول» كلَّ من رآه صلى الله عليه وسلم يوماً ما، أو زاره لِماماً، أو اجتمع به لغرض وانصرف، وإنما نعني به: الذين لازموه وعزّروه ونصروه.

قال العلائي: وهذا قول غريب يُخرِج كثيراً من المشهورين بالصحبة والرواية عن الحكم بالعدالة، كوائل بن حُجْر، ومالك بن الحويرث، وعثمان ابن أبي العاص وغيرهم، ممن وَفَد عليه صلى الله عليه وسلم ولم يُقِم عنده إلا قليلاً وانصرف، وكذلك من لم يُعرف إلا برواية الحديث الواحد، ولم يعرف مقدار إقامته من أعراب القبائل، والقول بالتعميم هو الذي صرح به الجمهور، وهو المعتبر.

En çok hadis rivayet eden Ebû Hüreyre'dir. 5374 hadis rivayet etmiştir. Şeyhayn onun 325 hadisini ortaklaşa rivayet etmişlerdir. Buhârî tek başına 93, Müslim ise tek başına 189 hadis rivayet etmiştir. Ondan 800'den fazla kişi rivayette bulunmuştur. O, sahâbenin en çok hadis ezberleyenidir.

Şâfiî şöyle demiştir: "Ebû Hüreyre kendi zamanında rivayette bulunanların en çok hadis ezberleyenidir." Beyhakî, *el-Medhal*'de Şâfiî'nin bu sözünü ondan isnâdlı olarak nakletmiştir.[1]

İbn Ömer, cenazesinde ona rahmet dilemiş ve şöyle demiştir: "O, Hz. Peygamber'in (*sav*) hadislerini ezberleyip insanlara aktarırdı." Bunu İbn Sa'd rivayet etmiştir.[2]

Sahîh'te onun şöyle dediği rivayet edilmiştir. Ben "Allah'ın Resûlü! Senden çok hadis dinliyorum fakat unutuyorum" dedim. Allah Resûlü "Hırkanı yere ser" buyurdu. Ben de serdim. İki eliyle avuçlayıp [içine bir şey atar gibi yaptı] sonra da "Onu topla" buyurdu. [Ben de topladım ve] ondan sonra hiçbir şey unutmadım.[3]

el-Müstedrek'te Zeyd b. Sâbit'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ben, Ebû Hüreyre ve bir başka kişi Hz. Peygamber'in (*sav*) yanında idik. Allah Resûlü "Dua edin" buyurdu. Ben ve arkadaşım dua ettik ve Hz. Peygamber (*sav*) "Âmîn" dedi. Sonra Ebû Hüreyre dua etti ve "Allah'ım! Senden iki arkadaşımın istediklerinin aynısını istiyorum. Ve senden unutulmayacak bir ilim istiyorum" dedi. Hz. Peygamber ona da "Âmîn" dedi. Biz "Allah'ın Resûlü! Biz de [aynısını istiyoruz]" dedik. Allah Resûlü "Şu Devsli genç ikinizi geçti" buyurdu.[4]

Sonra Abdullah İbn Ömer 2630 hadis rivayet etmiştir.

İbn Abbâs 1660 hadis rivayet etmiştir.

Câbir b. Abdullah 1540 hadis rivayet etmiştir.

Enes b. Mâlik 2286 hadis rivayet etmiştir.

Müminlerin annesi Âişe 2210 hadis rivayet etmiştir.

---

1 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 202.
2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 257.
3 Buhârî, İlim 42.
4 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 582.

وأكثرهم حديثاً: أبو هريرة روى خمسة آلاف وثلاث مئة وأربعة وسبعين حديثاً، اتفق الشيخان منها على ثلاث مئة وخمسة وعشرين، وانفرد البخاري بثلاثة وتسعين، ومسلم بمئة وتسعة وثمانين، وروى عنه أكثر من ثمان مئة رجل. وهو أحفظ الصحابة.

قال الشافعي: أبو هريرة أحفظ من روى الحديث في دهره، أسنده البيهقي في **المدخل**.

وكان ابن عمر يترحّم عليه في جنازته ويقول: كان يحفظ على المسلمين حديث النبي صلى الله عليه وسلم، رواه ابن سعد.

وفي **الصحيح**: عنه قال: قلت: يا رسول الله إني أسمعُ منك حديثاً كثيراً أنساه! قال: «اُبسُطْ رداءك» فبسطتُه، فغرف بيديه ثم قال: «ضُمَّه»، فما نسيتُ شيئاً بعدُ.

وفي **المستدرك**: عن زيد بن ثابت قال: كنت أنا وأبو هريرة وآخرُ عند النبي صلى الله عليه وسلم، فقال: «اُدْعُوا»، فدعوتُ أنا وصاحبي، وأَمَّن النبي صلى الله عليه وسلم، ثم دعا أبو هريرة فقال: اللّٰهم إني أسألك مثلَ ما سألك صاحباي، وأسألك علماً لا يُنسى، فأمَّن النبي صلى الله عليه وسلم له، فقلنا: ونحن يا رسول الله كذلك، فقال: «سبقكما الغلام الدَّوْسي».

ثم عبد الله بن عمر رَوَى ألفيْ حديث وستَّ مئة وثلاثين حديثاً.

وابنُ عباس روى ألفاً وست مئة وستين حديثاً.

وجابر بن عبد الله روى ألفاً وخمس مئة وأربعين حديثاً.

وأنس بن مالك روى ألفين ومئتين وستة وثمانين حديثاً.

وعائشة أم المؤمنين روت ألفين ومئتين وعشرة.

Bunlar dışında sahâbe arasında hadislerinin sayısı binin üzerine çıkan sadece Ebû Saîd el-Hudrî vardır. O, 1170 hadis rivayet etmiştir.

Fayda:

İlk müslümanlardan olması, İslâm'daki önceliği ve Hz. Peygamber'le (*sav*) beraberliğine rağmen Hz. Ebû Bekir es-Sıddîk'ten rivayet edilen hadislerin az olmasının sebebi, onun vefatının hadislerin yayılmasından ve insanların hadisleri dinlemeye, öğrenmeye ve ezberlemeye itina göstermeye başlamalarından önce olmasından dolayıdır. Musannif [Nevevî] bunu *Tehzîb*'inde[1] zikretmiştir. [Nevevî] "Ondan rivayet edilen hadislerin toplamı 142'dir" demiştir.

Kendisinden en çok fetva rivayet edilen kişi İbn Abbâs'tır. Bunu Ahmed b. Hanbel söylemiştir.

Mesrûk'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sahâbenin ilmi altı kişide toplanmıştır: Ömer, Ali, Übey b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebü'd-Derdâ, İbn Mes'ûd. Sonra bu altı kişinin ilmi de Ali ve Abdullah b. Mes'ûd'da toplanmıştır.[2]

Şa'bî de ondan bir benzerini rivayet etmiştir. Ancak o, Ebü'd-Derdâ yerine Ebû Musa el-Eş'arî'yi zikretmiştir.[3]

Ancak Ebû Musa ve Zeyd b. Sâbit'in vefat tarihlerinin İbn Mes'ûd ve Ali'den sonra olması bunu problemli hale getirmiştir. Bu durumda altı kişinin ilmi İbn Mes'ûd ve Ali'de nasıl toplanabilir?

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Zikredilenler[den Zeyd ve Ebû Musa'nın] vefatı geç olsa da o ikisinin, diğerlerinin ilimlerini de kendi ilimlerine kattığı söylenerek buna cevap verilebilir."

Şa'bî şöyle demiştir:[5] "İlim, Allah Resûlü'nün (*sav*) ashâbı içersinde altı kişiden alınırdı. Ömer, Abdullah ve Zeyd'in ilimleri birbirine benzerdi ve bunlar birbirlerinden ilim alırlardı. Ali, [Ebû Musa] el-Eş'arî ve Übey'in ilimleri de birbirine benzerdi ve bunlar da birbirlerinden ilim alırlardı.

1 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, II, 182.
2 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 578.
3 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 578.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 352.
5 Beyhakî, *el-Medhal*, II, 578-9.

وليس في الصحابة من يزيد حديثُه على ألفٍ غيرُ هؤلاء إلا أبا سعيد الخدري، فإنه روى ألفاً ومئة وسبعين حديثاً.

فائدة:

السبب في قلة ما رُوي عن أبي بكر الصديق رضي الله تعالى عنه مع تقدُّمه وسَبْقه وملازمته للنبي صلى الله عليه وسلم: أنه تقدمت وفاته قبل انتشارِ الحديث واعتناءِ الناس بسماعه وتحصيله وحفظه، ذكره المصنف في **تهذيبه**، قال: وجملة ما رُوي له مئة حديث واثنان وأربعون حديثاً.

وأكثرهم فُتْيا تُروى عنه: **ابن عباس** قاله أحمد بن حنبل.

وعن مسروق أنه **قال: انتهى علم الصحابة إلى ستة: عمر، وعلي، وأُبيّ** بن كعب، **وزيد** بن ثابت، **وأبي الدرداء، وابن مسعود، ثم انتهى علم الستة إلى: علي، وعبد الله** بن مسعود.

ورَوَى الشعبي عنه نحوه أيضاً، إلا أنه ذكر أبا موسى الأشعري بدل أبي الدرداء.

وقد استُشكِل بأن أبا موسى وزيد بن ثابت تأخرتْ وفاتهما عن ابن مسعود وعليّ، فكيف انتهى علم الستة إلى ابن مسعود وعلي؟.

قال العراقي: وقد يجاب بأن المراد ضَمّا علمهم إلى علمهما، وإن تأخرت وفاة مَن ذُكر.

وقال الشعبي: كان العلم يؤخذ عن ستة من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، وكان عمر، وعبد الله، وزيد، يشبه بعضهم بعضاً، وكان يقتبس بعضهم من بعض، وكان عليّ، والأشعري، وأُبيّ، يشبه علم بعضهم بعضاً، وكان يقتبس بعضهم من بعض.

İbn Hazm şöyle demiştir:[1] "Mutlak olarak en çok fetva veren sahâbîler şu yedi kişidir: Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, İbn Ömer, İbn Abbâs, Zeyd b. Sâbit ve Âişe."

[İbn Hazm] şöyle demiştir: "Bunların her birinin fetvalarını büyük bir ciltte toplamak mümkündür."

[İbn Hazm] şöyle demiştir: "Onlardan sonra ise şu 20 kişi gelir: Ebû Bekir, Osman, Ebû Musa, Muâz, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Hüreyre, Enes, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Selmân, Câbir, Ebû Saîd, Talha, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, İmrân b. Husayn, Ebû Bekre, Ubâde b. es-Sâmit, Muâviye, İbnü'z-Zübeyr ve Ümmü Seleme."

[İbn Hazm] şöyle demiştir: "Bunların her birinin fetvalarını küçük bir cüzde toplamak mümkündür."

[İbn Hazm] şöyle demiştir: "Sahâbe arasında 120 kişinin fetvaları gerçekten çok azdır. Bunların birinden ancak bir, iki veya üç mesele rivayet edilmiştir. Übey b. Ka'b, Ebü'd-Derdâ, Ebû Talha ve Mikdâd bunlardandır." O diğerlerini de saydı.

Sahâbe arasında Abâdile [Abdullah'lar] vardır. Bunlar dört kişidir. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Abdullah b. Amr b. el-Âs. İbn Mes'ûd onlardan değildir. Bunu Ahmed b. Hanbel söylemiştir. Beyhakî şöyle demiştir: "Çünkü o erken vefat etmiştir. Diğerleri ise ilimlerine ihtiyaç duyulacak zamana kadar yaşamışlardır. Onlar bir konuda icmâ ettikleri zaman 'Bu, Abâdile'nin görüşüdür' denilir."

Onların, İbnü'z-Zübeyr'in çıkartılmasıyla üç kişi olduğu da söylenmiştir. Cevherî, *es-Sıhâh*'ta bu görüşle yetinmiştir.

Musannif [Nevevî]'nin *Tehzîb*'de, onun [Cevherî'nin] İbn Mes'ûd'u zikredip İbnü'l-Âs'ı düşürdüğünü söylemesi yanılgıdır.[2]

Evet, Râfiî'nin [ö. 623/1226] *ed-Diyât*'ında ve Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ında[3] Abâdile'nin şunlar olduğu belirtmiştir: İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve İbn Abbâs. Her ikisi de ıstılah açısından bu konuda hatalı bulunmuştur.

1 İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 89-90.
2 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, I, 268.
3 Râfiî, *Fethu'l-Azîz*, X, 328; Zemahşerî, *el-Mufassal*, s. 29.

وقال ابن حزم: أكثر الصحابة فتوى مطلقاً سبعة: عمر، وعليّ، وابن مسعود، وابن عمر، وابن عباس، وزيد بن ثابت، وعائشة.

قال: يمكن أن يجمع من فُتيا كل واحد من هؤلاء مجلد ضخم.

قال: ويليهم عشرون: أبو بكر، وعثمان، وأبو موسى، ومعاذ، وسعد بن أبي وقاص، وأبو هريرة، وأنس، وعبد الله بن عمرو بن العاص، وسلمان، وجابر، وأبو سعيد، وطلحة، والزبير، وعبد الرحمن بن عوف، وعمران بن حصين، وأبو بكرةَ، وعبادة بن الصامت، ومعاوية، وابن الزبير، وأم سلمة، قال: يمكن أن يجمع من فُتيا كل واحد منهم جزء صغير.

قال: وفي الصحابة نحوٌ من مئة وعشرين نفساً مقلِّون في الفتيا جداً، لا يُروى عن الواحد منهم إلا المسألةُ والمسألتان، والثلاث، كأبيّ بن كعب، وأبي الدرداء، وأبي طلحة، والمقداد، وسَرَد الباقين.

ومن الصحابة: العبادلة، وهم أربعة: عبد الله **بن عمر** بن الخطاب، **و** عبد الله **بن عباس، و** عبد الله **بن الزبير، و** عبد الله **بن عَمرو بن العاص، وليس ابن مسعود منهم** قاله أحمد بن حنبل، قال البيهقي: لأنه تقدم موته، وهؤلاء عاشوا حتى احتيج إلى علمهم، فإذا اجتمعوا على شيء قيل: هذا قول العبادلة.

وقيل: هم ثلاثة، بإسقاط ابن الزبير، وعليه اقتصر الجوهري في **الصحاح**، وأما ما حكاه المصنف في **تهذيبه** عنه: أنه ذَكَر ابن مسعود، وأسقط ابن العاص فوَهَم.

نعم، وقع للرافعي في الدِّيات، وللزمخشري في **المفصَّل**، أن العبادلة: ابن مسعود، وابن عمر، وابن عباس، وغُلطا في ذلك من حيثُ الاصطلاح.

Sahâbeden diğer Abdullah ismine sahip olanlara Abâdile ismi verilmez. Onlar yaklaşık 220 kişidir. İbnü's-Salâh *el-İstîâb*'dan almak suretiyle böyle demiş,[1] İbn Fethûn da buna bazı isimleri ilave etmiş, böylece onların sayısı yaklaşık 300 kişiyi bulmuştur.

Ebû Zür'a er-Râzî "Hz. Peygamber'in (*sav*) hadislerinin sayısının dört bin olduğu söylenmiyor mu?" diyen kimseye cevaben şöyle demiştir: "Bunu kim söylemiştir? Allah onun dişlerini söksün. Bu, zındıkların sözüdür. Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerini kim saymıştır? Allah Resûlü (*sav*) vefat etti ve geriye kendisinden rivayette bulunan ve hadis dinleyen 114.000 sahâbî bıraktı." Ona "Bunlar neredeydiler ve nerede dinlediler?" diye sorulunca şu cevabı verdi: "Medineliler, Mekkeliler, ikisi arasındakiler, bedeviler, onunla birlikte Veda Haccı'na katılanlardır. Bunların [Veda Haccı'na katılanların] hepsi onu görmüş ve Arafat'ta onu dinlemiştir."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Ebû Zür'a'dan nakledilen bu sözün isnâdını bulamadım. Bu söz meşhur tarih kitaplarında da yoktur. Ebû Musa el-Medînî bunu *Zeyl*'inde isnâdsız olarak zikretmiştir."

Derim ki: Hatîb'in "Ebü'l-Kâsım el-Ezherî → Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-Ukberî → Ebû Bekir Abdülazîz b. Ca'fer → Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed el-Hallâl" isnâdıyla naklettiğine göre Muhammed b. Ahmed b. Câmi' er-Râzî şöyle demiştir: "Bir kişinin Ebû Zür'a'ya 'söylenmiyor mu?' dediğini işittim."[3] Ardından da yukarıdaki rivayeti aynı lafızla zikretti.

Irâkî şöyle demiştir: "[Ebû Musa] el-Medînî'nin ondan naklettiği şu söz de buna yakındır: Hz. Peygamber (*sav*) vefat etti. [Vefatından önce] onu gören ve ondan [hadis] dinleyenler, kadın ve erkek olarak 100.000 kişiden fazladır. Bunu tam olarak belirlemek mümkün değildir. Sahâbenin beldelere, çöllere ve köylere dağılmasından dolayı onları kaydedip sayılarına muttali olmak nasıl mümkün olabilir?"

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 266.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 903.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 293.

وكذا سائر من يسمى عبد الله من الصحابة لا يطلق عليهم العبادلة وهم نحو مئتين وعشرين نفساً، كذا قال ابن الصلاح، أخذاً من **الاستيعاب**، وزاد عليه ابن فَتْحون جماعة يبلغون بهم نحو ثلاث مئة رجل.

قال أبو زرعة الرازي في جواب من قال له: أليس يقال: حديث النبي صلى الله عليه وسلم أربعة آلاف حديث؟: ومن قال ذا، قلقل الله أنيابه؟! هذا قول الزنادقة، ومن يُحصي حديثَ رسول الله صلى الله عليه وسلم؟! قُبض رسول الله صلى الله عليه وسلم عن مئة ألفٍ وأربعةَ عشرَ ألفاً من الصحابة ممن روى عنه وسمع منه فقيل له: هؤلاء أين كانوا؟ وأين سمعوا؟ قال: أهل المدينة، وأهل مكة، ومن بينهما، والأعراب، ومن شهد معه حجة الوداع، كلٌّ رآه وسمع منه بعرفة.

قال العراقي: وهذا القول عن أبي زرعة لم أقف له على إسناد، ولا هو في كتب التواريخ المشهورة، وإنما ذكره أبو موسى المديني في **ذيله** بغير إسناد.

قلت: أخرجه الخطيب بإسناده قال: حدثني أبو القاسم الأزهري، حدثنا عبيد الله بن محمد بن محمد بن حمدان العُكْبَري، حدثنا أبو بكر عبد العزيز بن جعفر، حدثنا أبو بكر أحمد بن محمد الخلاّل، حدثنا محمد بن أحمد بن جامع الرازي، سمعت أبا زرعة وقال له رجل: أليس يقال، فذكره بلفظه.

قال العراقي: وقريب منه ما أسنده المديني عنه قال: توفي النبي صلى الله عليه وسلم ومن رآه وسمع منه زيادة على مئة ألف إنسان من رجل وامرأة، وهذا لا تحديد فيه، وكيف يمكن الاطلاع على تَحْرِير ذلك مع تفرُّق الصحابة في البلدان والبوادي والقرى.

Buhârî'nin *Sahîh*'te rivayet ettiğine göre Ka'b b. Mâlik, Tebük gazvesinden geri kalışından söz eden kıssada şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) ashâbı kapsamlı bir kitabın -bununla divanı kastetmektedir- toplayamayacağı kadar çoktu."[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Sâcî, *el-Menâkıb*'da muteber bir isnâdla Şâfiî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah, Resûlü'nün (*sav*) ruhunu aldı. Bu sırada müslümanlar 60.000 kişiydi. Bunların 30.000'i Medine'deydi. 30.000'i ise Arap kabilelerinde ve diğer yerlerdeydi."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Bununla birlikte sahâbe konusunda tasnif yapan kimselerin tasniflerindeki sahâbîlerin toplamı Hz. Peygamber (*sav*) hayatta iken vefat edenleri, onun muasırlarını ve onu küçükken görenleri de zikretmelerine rağmen 10.000'i bulmaz."

İslâm'a girişte öne geçme, hicret ve faziletli savaşlarda bulunmaları itibari ile sahâbenin tabakaları konusunda ihtilâf edilmiştir. İbn Sa'd sahâbeyi beş tabakaya ayırmıştır.

Hâkim ise onları 12 tabakaya ayırmıştır.[3] Birinci tabaka: Dört halife gibi Mekke'de müslüman olan topluluk. İkinci tabaka: Dâru'n-Nedve ashâbı. Üçüncü tabaka: Habeşistan muhâcirleri. Dördüncü tabaka: Birinci Akabe biatına katılanlar.

Beşinci tabaka: İkinci Akabe biatına katılanlar. Bunların çoğu ensârdandır. Altıncı tabaka: Allah Resûlü Medine'ye girmeden önce Kuba'da iken ona katılan ilk muhâcirler. Yedinci tabaka: Bedir'e katılanlar. Sekizinci tabaka: Bedir ile Hudeybiye arasında hicret edenler.

Dokuzuncu tabaka: Rıdvan Biatı'na katılanlar. Onuncu tabaka: Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında hicret edenler. Hâlid b. el-Velîd ve Amr b. el-Âs gibi. On birinci tabaka: Fetih müslümanları. On ikinci tabaka: Mekke fethi sırasında, Veda Haccı'nda ve başka yerlerde Allah Resûlü'nü gören çocuklar.

1 Buhârî, Megâzî 79; Müslim, Tevbe 53.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 904.
3 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 158-163.

وقد روى البخاري في **صحيحه**: أن كعب بن مالك قال في قصة تخلُّفه عن تبوك: وأصحابُ رسول الله صلى الله عليه وسلم كثير لا يجمعهم كتاب حافظ، يعني الديوان.

قال العراقي: وَرَوى الساجي في **المناقب** بسند جيد عن الشافعي قال: قبض [الله رسوله] صلى الله عليه وسلم والمسلمون ستون ألفاً: ثلاثون ألفاً بالمدينة، وثلاثون ألفاً في قبائل العرب، وغير ذلك.

قال: ومع هذا فجميع من صنف في الصحابة لم يبلغ مجموع ما في تصانيفهم عشرة آلاف، مع كونهم يذكرون مَن توفي في حياته صلى الله عليه وسلم، ومن عاصره أو أدركه صغيراً.

واختلف في عدد طبقاتهم باعتبار السَّبْق إلى الإسلام، أو الهجرة، أو شهود المشاهد الفاضلة، فجعلهم ابن سعد خمس طبقات.

وجعلهم الحاكم اثنتيْ عشْرةَ طبقةً الأُولى: قوم أسلموا بمكة، كالخلفاء الأربعة. الثانية: أصحاب دار الندوة. الثالثة: مهاجِرة الحبشة. الرابعة: أصحاب العقبة الأولى.

الخامسة: أصحاب العقبة الثانية، وأكثرهم من الأنصار. السادسة: أول المهاجرين الذين وصلوا إليه بقُباء قبل أن يدخل المدينة. السابعة: أهل بدر. الثامنة: الذين هاجروا بين بدر والحديبية.

التاسعة: أهل بيعة الرضوان. العاشرة: من هاجر بين الحديبية وفتح مكة، كخالد بن الوليد، وعمرو بن العاص. الحادية عشرة: مُسلمة الفتح. الثانية عشرة: صبيان وأطفال رأوه يوم الفتح، وفي حجة الوداع وغيرهما.

Üçüncü: Mutlak olarak sahâbenin en faziletlisi, Ehl-i sünnet'in icmâsıyla Hz. Ebû Bekir sonra Hz. Ömer'dir.

Bu icmâdan söz edenlerden biri olan Ebü'l-Abbâs el-Kurtubî [ö. 656/1258] şöyle demiştir:[1] "Şiî eğilimli kimselerin [*ehlü't-teşşeyyu'*] ve bid'at ehlinin sözlerine itibar edilmez." Aynı şekilde İmam Şâfiî bu konuda sahâbe ve tâbiûnun icmâsı bulunduğunu ifade etmiştir. Bunu ondan *el-İ'tikâd*'da Beyhakî rivayet etmiştir.[2]

Mâzerî Hattâbîyye'nin Ömer'i, Şîa'nın Ali'yi, Râvendiyye'nin Abbâs'ı daha faziletli kabul ettiklerinden ve bazılarının da kimin daha faziletli olduğu hususunda görüş belirtmediğinden söz etmiştir.[3]

Hattâbî [ö. 388/998], bazı hocalarının şöyle dediğini haber vermiştir:[4] "Ebû Bekir daha hayırlıdır, Ali ise daha faziletlidir." Bu çelişkili bir görüştür.

Kadı İyâz'ın haber verdiğine göre[5] İbn Abdülber ve bir grup, Allah Resûlü hayatta iken ölenlerin onun vefatından sonraya kalanlardan daha faziletli oldukları görüşünü kabul etmiştir. Buna da Allah Resûlü'nün (*sav*) "Ben şunlara şahidim"[6] sözünü delil getirmişlerdir.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Bu, razı olunmayan ve kabul edilmeyen bir genellemedir."[7]

[Fazilet sıralamasında] sonra Osman sonra da Ali'dir. Bu, Ehl-i sünnet'in cumhurunun görüşüdür. Bu, Mâlik, Şâfiî, Ahmed [b. Hanbel], Süfyân es-Sevrî ve Ehl-i hadîs ve fakîhlerin tamamının, Eş'arî, Bâkıllânî ve kelamcıların çoğunun görüşüdür. Bunun delili İbn Ömer'in şu sözüdür: "Biz Hz. Peygamber (*sav*) zamanında Ebû Bekir'e, sonra Ömer'e, sonra Osman'a hiç kimseyi denk görmezdik." Bunu Buhârî rivayet etmiştir.[8] Merfû' konusunda geçtiği üzere Taberânî bunu daha açık bir lafızla rivayet etmiştir.

1 Kurtubî, *el-Müfhim*, VI, 238.
2 Beyhakî, *el-İ'tikâd*, s. 369.
3 Mâzerî, *el-Mu'lim*, III, 137.
4 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 303.
5 Kadı İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, VII, 382; İbn Abdülber, *el-İstizkâr*, XIV, 236.
6 Buhârî, Cenâiz 72, 75, 78, Megâzî 26.
7 Nevevî, *el-Minhâc*, XV, 148.
8 Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 4, 7.

الثالث: أفضلهم على الإطلاق: أبو بكر، ثم عمر رضي الله عنهما بإجماع أهل السنة.

وممن حكى الإجماع على ذلك أبو العباس القرطبي، قال: ولا مبالاة بأقوال أهل التشيع ولا أهل البدع، وكذلك حكى الشافعيُّ إجماع الصحابة والتابعين على ذلك، رواه عنه البيهقي في **الاعتقاد**.

وحكى المازِري عن الخطابية: تفضيل عمر، وعن الشيعة: تفضيل علي، وعن الراوندية: تفضيل العباس، وعن بعضهم: الإمساك عن التفضيل.

وحكى الخطابي عن بعض مشايخه أنه قال: أبو بكر خير، وعليّ أفضل، وهذا تهافتٌ من القول.

وحكى القاضي عياض: أن ابن عبد البر وطائفةً ذهبوا إلى أن من مات منهم في حياته صلى الله عليه وسلم أفضل ممن بقي بعده، لقوله: «أنا شهيد على هؤلاء».

قال المصنف: وهذا الإطلاق غير مرضيّ ولا مقبول.

ثم عثمان، ثم عليّ، هذا قول جمهور أهل السنة وإليه ذهب مالك، والشافعي، وأحمد، وسفيان الثوري، وكافة أهل الحديث والفقه، والأشعري، والباقلاني، وكثير من المتكلمين، لقول ابن عمر: كنا في زمن النبي صلى الله عليه وسلم لا نَعدِل بأبي بكر أحداً، ثم عمر، ثم عثمان، رواه البخاري، ورواه الطبراني بلفظ أصرح، كما تقدم في نوع المرفوع.

Hattâbî Kûfe'deki Ehl-i sünnet mensuplarının Ali'yi Osman'a takdim ettiklerini aktarır.[1] Ebû Bekir İbn Huzeyme de bu görüştedir. Bu görüş Süfyân es-Sevrî'den de rivayet edilmiştir. Fakat onun son kanaati yukarıda zikredilen görüştür.

Mâlik'in ikisi arasında [Osman'ın mı Ali'nin daha faziletli olduğu konusunda] tevakkuf ettiğinden söz edilmiştir. Bunu Mâzerî *el-Müdevvene*'den aktarmıştır.[2] Kadı İyâz şöyle demiştir:[3] "Mâlik tevakkuf görüşünü bırakıp Osman'ın faziletli olduğu görüşüne döndü."

Kurtubî şöyle demiştir: "Allah'ın izniyle daha doğru olan budur."[4] Aynı şekilde İmâmü'l-Harameyn [el-Cüveynî] de [Osman ile Ali'den hangisinin daha faziletli olduğu konusunda] tevakkuf etmiştir.[5]

Ona, Bâkıllânî'ye ve *el-Müfhim* sahibi [Kurtubî]'ye göre tafdil olayı zannîdir. Eş'arî ise "Kat'îdir" demiştir.[6]

Ebû Mansûr Abdülkâhir et-Temîmî el-Bağdâdî şöyle demiştir:[7] Ashabımız en faziletli kimselerin dört halife, sonra cennetle müjdelenen diğer aşere-i mübeşşere olduğu konusunda icmâ halindedir. Onlar da Sa'd b. Ebû Vakkâs, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır.

Sonra Bedir'e katılanlardır. Onlar da 310 küsur kişidir.

İbn Mâce, Râfi' b. Hadîc'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Cebrail, Hz. Peygamber'e geldi ve "Sizden Bedir savaşına katılanları nasıl görüyorsunuz?" diye sordu. Allah Resûlü (*sav*) "En hayırlılarımız olarak görüyoruz" cevabını verdi. Bunun üzerine Cebrail "Aynı şekilde bize göre de onlar [Bedir savaşına katılan melekler], meleklerin en hayırlılarıdır" dedi.[8]

Sonra Uhud'a katılanlar, sonra Hudeybiye'de Rıdvan Biatı'na katılanlardır. Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Ağacın altında biat edenlerden hiç kimse cehenneme girmeyecektir."[9] Tirmizî hadisi sahih kabul etmiştir.

1 Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, IV, 302.
2 Mâzerî, *el-Mu'lim*, III, 138.
3 Kadı İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, VII, 382.
4 Kurtubî, *el-Müfhim*, VI, 238.
5 Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 331.
6 Mâzerî, *el-Mu'lim*, III, 138.
7 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 304.
8 İbn Mâce, Mukaddime 11; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 64; Beyhakî, *Delailu'n-Nübüvve*, III, 151. Ayrıca bk. Buhârî, Megâzî 11.
9 Ebû Davud, Sünnet 8; Tirmizî, Menâkıb 58; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 464; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 350.

وحكى الخطابي عن أهل السنة من الكوفة تقديم عليّ على عثمان، وبه قال أبو بكر ابن خزيمة وهو رواية عن سفيان الثوري، ولكنْ آخرُ قوليه ما سبق.

وحُكي عن مالك التوقف بينهما، حكاه المازِري عن **المدوَّنة**، وقال القاضي عياض: رجع مالك عن التوقف إلى تفضيل عثمان.

قال القرطبي: وهو الأصح إن شاء الله تعالى، وتوقف أيضاً إمام الحرمين.

ثم التفضيل عنده، وعند الباقلاني، وصاحب **المفهم**: ظني، وقال الأشعري: قطعي.

قال أبو منصور عبد القاهر التميمي البغدادي: أصحابنا مجمعون على أن أفضلهم الخلفاء الأربعة، ثم تمام العشرة المشهود لهم بالجنة: سعد ابن أبي وقاص، وسعيد بن زيد بن عمرو بن نُفيل، وطلحة بن عبيد الله، والزبير ابن العوام، وعبد الرحمن بن عوف، وأبو عبيدة ابن الجراح.

ثم أهل بدر وهم ثلاثُ مئة وبضعةَ عشَر.

روى ابن ماجه عن رافع بن خَديج قال: جاء جبريل إلى النبي صلى الله عليه وسلم فقال: «ما تعدّون من شهد بدراً فيكم؟ قال: خيارنا، قال: كذلك هم عندنا خيار الملائكة».

ثم أهل أُحُد، ثم أهل بيعة الرضوان بالحديبية، قال صلى الله عليه وسلم: «لا يدخل النارَ أحدٌ ممن بايع تحت الشجرة»، صححه الترمذي.

Seçkinliği bulunanlar arasında iki Akabe biatına katılanlar ile muhâcir ve ensârdan ilk öncüler de vardır. Bunlar Saîd b. el-Müseyyeb ile İbnü'l-Hanefiyye, İbn Sîrîn ve Kâtâde'nin içlerinde yer aldığı bir grup âlimin görüşüne göre her iki kıbleye de namaz kılanlardır.

Şa'bî'nin görüşüne göre Rıdvan Biatı'na katılanlar, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Atâ b. Yesâr'ın görüşüne göre Bedir ehlidir. Bunu Muhammed b. Ka'b ve Atâ'dan içinde mechûl ve zayıf râvilerin bulunduğu bir isnâdla Süneyd nakletmiştir. Ayrıca Süneyd de zayıf bir râvidir.[1]

Söz konusu iki görüşü sahih isnâdlarla yukarıdaki isimlerden nakleden müellifler şunlardır: Abd b. Humeyd [ö. 249/863-4] *Tefsîr*'inde, Abdürrezzâk ve *Sünen*'inde Saîd b. Mansûr [ö. 227/842].

Süneyd'in sahih bir isnâdla Hasan'dan rivayet ettiğine göre onlar fetihten [Mekke'nin fethinden] önce müslüman olanlardır.[2]

Faydalar:

Birincisi: Hadislerde sahâbeden belli kişilerin her biri belirli bir konuda olmak üzere üstünlükleri belirtilmektedir.

Tirmizî, Enes'ten şu merfû rivayeti nakletmiştir: "Ümmetimin ümmetime karşı en merhametli olanı Ebû Bekir'dir, Allah'ın dini konusunda en gayretli olanı Ömer'dir, hayâsı en içten olanı Osman'dır, helâl ve haramı en iyi bileni Muâz b. Cebel'dir, ferâizi en iyi bileni Zeyd b. Sâbit'tir, kıraatı en iyi bileni Übey b. Ka'b'dır. Her ümmetin bir emini vardır. Bu ümmetin emini de Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'tır."[3]

Tirmizî "Sizin ferâizi en iyi bileniniz Zeyd'dir" hadisini rivayet etmiştir. Hâkim hadisi "Ümmetimin ferâizi en iyi bileni Zeyd'dir" lafzıyla sahih kabul etmiştir.

İkincisi: Fâtıma'nın mı, yoksa Âişe'nin mi daha faziletli olduğu konusunda ihtilâf edilmiş ve ortaya üçüncüsü tevakkuf olan üç görüş çıkmıştır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 358.
2 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 14.
3 Tirmizî, Menâkıb 33.

ومن لهم مزية: أهل العَقبتين من الأنصار. والسابقون الأولون من المهاجرين والأنصار وهم من صلَّى إلى القِبلتين في قولِ سعيد بن المسيب وطائفةٍ منهم: ابن الحنفية، وابن سيرين، وقتادة.

وفي قول الشعبي: أهل بيعة الرضوان، وفي قول محمد بن كعب القُرَظي وعطاء بن يسار: أهل بدر روى ذلك سُنَيد عنهما، بسند فيه مجهول وضعيف، وسُنَيد ضعيف أيضاً.

ورَوَى القولين السابقين عمن ذُكر: عبد بن حميد في **تفسيره**، وعبد الرزاق، وسعيد بن منصور في **سننه** بأسانيد صحيحة.

وروى سُنَيد بسند صحيح إلى الحسن: أنهم مَن أسلم قبل الفتح.

فوائد:

الأولى: ورد في أحاديثَ تفضيلُ أعيانٍ من الصحابة، كلّ واحد في أمر مخصوص.

فروى الترمذي عن أنس مرفوعاً: «أرحمُ أمتي بأمتي: أبو بكر، وأشدُّهم في دين الله: عمر، وأصدقهم حياءً: عثمان، وأعلمهم بالحرام والحلال: معاذ بن جبل، وأفرضُهم: زيد بن ثابت، وأقرؤهم: أبيُّ بن كعب، ولكل أمة أمين، وأمين هذه الأمة أبو عبيدة ابن الجراح».

وروى الترمذي حديث: «أفرضُكم زيد»، وصححه الحاكم بلفظ: «أفرض أمتي زيد».

الثانية: اختُلف في التفضيل بين فاطمة وعائشة على ثلاثة أقوال: ثالثها: الوقف،

Doğrusu Fâtıma'nın faziletli olduğudur. Çünkü o, Peygamber'den bir parçadır. [Takiyyüddîn] es-Sübkî [ö. 756/1355] bu görüşü *el-Halebiyyât*'ta doğru kabul etmiş ve bunun doğruluğunu abartılı bir şekilde ifade etmiştir.[1]

Sahîh'te Fâtıma hakkında şu hadis vardır: "[Fâtıma] bu ümmetin kadınlarının efendisidir."[2]

Nesâî'nin Huzeyfe'den rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Meleklerden biri Rabbinden bana selam vermek için izin istedi ve beni Hasan ve Hüseyin'in cennet gençlerinin efendileri, annelerinin de cennet kadınlarının hanımefendisi olduğunu ile müjdeledi."[3]

Hâris b. Ebû Üsâme'nin [ö. 282/895] *el-Müsned*'inde sahih bir isnâdla fakat mürsel olarak rivayet edildiğine göre "Meryem döneminin kadınlarının en hayırlısıdır; Fâtıma da döneminin kadınlarının en hayırlısıdır."[4]

Tirmizî ise bu hadisi mevsul olarak Ali'den "Onun [geçmiş zamanların] en hayırlı hanımı Meryem'dir. Onun [bu zamanın] en hayırlı hanımı Fâtıma'dır"[5] lafzıyla rivayet etmiştir. Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Mürsel olan rivayet, muttasıl olanı açıklamaktadır."

Üçüncüsü: Hz. Peygamber'in (*sav*) hanımlarının en faziletlisi Hatice ve Âişe'dir. İkisi arasındaki fazilet hususunda farklı görüşler vardır. Musannif [Nevevî] bunları *er-Ravda*'da açıklamıştır.[6] Bu görüşlerin üçüncü ise tevakkuftur.

Sübkî *el-Halebiyyât*'ta Hatice'nin, sonra Âişe'nin, sonra Hafsa'nın üstün olduğu ve diğer eşlerinin fazilet bakımından eşit oldukları görüşünü tercih etmiştir.

Dördüncüsü: Denilmiştir ki: İlk müslüman olan Ebû Bekir es-Sıddîk'tır. Diğer bazı kişilerin yanı sıra İbn Abbâs, Hassân, Şa'bî ve Nehaî böyle söylemiştir. Bunun delili, Müslim'in Amr b. Abese'den onun müslüman oluşu kıssasına dair rivayet ettiği hadis ile Amr'ın bu hadisteki "Hz. Peygamber'e (*sav*) 'Bu konuda seninle aynı görüşte kim var?' diye sordum. 'Bir hür ve bir' köle cevabını verdi. O gün onun yanında ona iman edenlerden Ebû Bekir ve Bilal vardı"[7] şeklindeki sözüdür.

1 Sübkî, *Kadâü'l-Ereb fî Es'ileti'l-Haleb*, s. 219.
2 Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 12, 29.
3 Nesâî, Menâkıb 33.
4 Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 909.
5 Tirmizî, Menâkıb 62. Söz konusu kaynakta Hz. Fâtıma yerine Hz. Hatice zikredilmiştir.
6 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, VII, 12.
7 Müslim, Müsâfirîn 294.

والأصح تفضيل فاطمة، فهي بَضْعة منه، وقد صححه السُّبْكي في **الحلبيات**، وبالغ في تصحيحه.

وفي الصحيح في فاطمة: «سيدة نساء هذه الأمة».

وروى النسائي عن حذيفة: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «هذا مَلَك من الملائكة استأذن ربَّه ليسلِّمَ عليَّ، وبشَّرني أن حسناً وحسيناً سيدا شبابِ أهلِ الجنة، وأمهما سيدة نساء أهل الجنة».

وفي **مسند** الحارث بن أبي أسامة بسند صحيح، لكنه مرسل: «مريمُ خير نساءِ عالَمِها، وفاطمةُ خير نساء عالَمِها».

ورواه الترمذي موصولاً من حديث عليّ بلفظ: «خير نسائها مريمُ، وخير نسائها فاطمة»، قال شيخ الإسلام: والمرسل يفسِّر المتصل.

الثالثة: أفضل أزواجه صلى الله عليه وسلم خديجة، وعائشة، وفي التفضيل بينهما أوجهٌ حكاها المصنف في **الروضة**، ثالثها: الوقف، واختار السُّبْكي في **الحلبيات** تفضيل خديجة، ثم عائشة، ثم حفصة، ثم الباقيات سواء.

الرابع: قيل: أولهم إسلاماً أبو بكر الصديق، قاله ابن عباس، وحسان، والشعبي، والنخعي، في آخرين، ويدل له: ما رواه مسلم عن عمرو بن عَبَسة في قصة إسلامه، وقوله للنبي صلى الله عليه وسلم: مَن معك على هذا؟ قال: «حرّ وعبد»، قال: ومعه يومئذ أبو بكر وبلال ممن آمن به.

Hâkim *el-Müstedrek*'te[1] Mücâlid b. Saîd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Şa'bî'ye "İlk müslüman kimdir?" diye soruldu. Dedi ki: Hassân'nın sözünü işitmedin mi?

"Güvenilir bir kardeş hakkında üzülecek bir şey hatırladığın zaman
Kardeşin Ebû Bekir'in neler yaptığını hatırla
Peygamber'den sonra yaratılmışların en takvâlısı ve en adâletlisidir
Ve taşıdığı yüklere karşı insanların en vefalısıdır
O, [mağarada] bulunması övülen ikinci kişidir
Ve insanlar arasında Resûl'ü ilk tasdik edendir."[2]

Taberânî, *el-[Mu'cemü'l-]Kebîr*'de Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs'a sordum ki…" Sonra da hadisin geri kalanını zikretti.[3]

Tirmizî, Ebû Nadre yoluyla Ebû Saîd'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ebû Bekir dedi ki: "Ben ilk müslüman değil miyim? …"[4]

Denilmiştir ki: Ali b. Ebû Tâlib'dir. Taberânî sahih bir isnâdla bunu İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir. Ayrıca zayıf bir isnâdla yine ondan merfû' olarak [Allah Resûlü'nden] rivayet etmiştir.[5] Tirmizî de yine ondan başka bir isnâdla mevkûf [onun kendi sözü olarak] rivayet etmiştir.[6]

Taberânî, içinde İsmail es-Süddî'nin bulunduğu bir isnâdla Ebû Zer ve Selmân'ın şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Allah Resûlü (*sav*) Hz. Ali'nin elini tutup "Bu, bana iman eden ilk kişidir" buyurdu.[7] Bunu aynı zamanda Selmân'dan da rivayet etti.[8]

Ahmed [b. Hanbel] *el-Müsned*'inde içinde mechûl bir râvinin ve inkıtanın bulunduğu bir isnâdla Ali'den merfû' olarak rivayet etmiştir.[9]

Bir başka isnâdla onun [Ali'nin] şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İlk namaz kılan kişi benim."[10]

1 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 64. Burada soru Şa'bî'ye değil, İbn Abbâs'a sorulmaktadır [çevirenin notu].
2 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 67.
3 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 89.
4 Tirmizî, Menâkıb 16.
5 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 25, 406.
6 Tirmizî, Menâkıb 20.
7 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 269.
8 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 265.
9 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 26.
10 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 141.

وروى الحاكم في **المستدرك** من رواية مجالد بن سعيد قال: سئل الشعبي: مَن أولُ من أسلم؟ فقال: أما سمعتَ قول حسان رضي الله تعالى عنه:

إذا تذكرْتَ شَجْواً من أخي ثقة   فاذكر أخاك أبا بكر بما فعلا
خيرَ البرية أتقاها وأعدلَها   بعد النبيّ وأوفاها بما حَمَلا
والثانيَ التاليَ المحمود مشهدُه   وأولَ الناسِ منهم صدّق الرسُلا

ورواه الطبراني في **الكبير** عن الشعبي قال: سألت ابن عباس، فذكره.

وروى الترمذيمن رواية أبي نضْرة، عن أبي سعيد قال: قال أبو بكر: ألستُ أولَ من أسلم، الحديث.

وقيل: علي بن أبي طالب، رواه الطبراني بسند صحيح عن ابن عباس، وبسند ضعيف عنه، مرفوعاً. ورواه الترمذي عنه من طريق أخرى موقوفاً.

وروى الطبراني بسند فيه إسماعيل السُّدّي، عن أبي ذرٍّ وسلمان قالا: أخذ رسول الله صلى الله عليه وسلم بيد عليّ، فقال: «إن هذا أول من آمن بي».

ورواه أيضاً عن سلمان.

ورَوَى أحمد في **مسنده** بسندٍ فيه مجهول وانقطاع عن عليّ مرفوعاً.

ورَوَى بسند آخر عنه قال: أنا أول من صلَّى.

Bu şekilde Zeyd b. Erkam, Mikdâd b. el-Esved, Ebû Eyyûb, Enes, Ya'lâ b. Mürre, Afîf el-Kindî, Huzeyme b. Sâbit, Habbâb b. el-Eret, Câbir b. Abdullah ve Ebû Saîd el-Hudrî'den de rivayet edilmiştir.[1]

Hâkim, *el-Müstedrek*'te Müslim el-Mülâî'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (*sav*) pazartesi günü peygamber olarak gönderildi. Ali salı günü müslüman oldu."[2]

Hâkim tarihçilerin bu konuda icmâ ettiklerini iddia etmiştir.[3] Ancak bu konuda ona karşı çıkılmıştır.

Ka'b b. Züheyr onu [Ali'yi] övdüğü kasidesinde şöyle demiştir:

"Ali bereketli ve mükemmeldir, menkıbesi
salih amellerle meşhurdur
Peygamber'in damadı, övgü bakımından insanların en hayırlısıdır
Onu övmeyi arzulayan kimse dahi övgüye layıktır
Tertemiz olan Ali, insanların Rabbi inkar edilirken kullardan önce
Ümmi [Peygamber] ile birlikte insanların ilki olarak namaz kıldı.

Denilmiştir ki: "Zeyd b. Hârise'dir." Bunu Zührî söylemiştir.[4] Yine denilmiştir ki: "Müminlerin annesi Hatice'dir." Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ek olarak şöyle demiştir: "Bir grup muhakkik âlime göre doğru olan budur." Katâde ve İbn İshak'ın da görüşü olan bu görüş, İbn Abbâs ve Zührî'den de rivayet edilmiştir. Sa'lebî [ö. 427/1035] bu konuda icmâ bulunduğunu ve ihtilâfın ondan sonrakiler hakkında olduğunu iddia etmiştir. Bunu [Hatice'nin ilk müslüman olduğunu] Ahmed [b. Hanbel] *el-Müsned*'inde ve Taberânî, İbn Abbâs'tan rivayet etmiştir.[5]

İbn Abdülber şöyle demiştir:[6] "Hatice'nin iman eden ilk kişi olduğu ve ondan sonra da Ali'nin iman ettiği konusunda ittifak etmişlerdir." [İbn Abdülber] sonrasında "müslümanlığını ilk izhar eden kişinin Ebû Bekir olduğu görüşünün doğru olduğunu" belirtmiş, ardından da Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'den [ö. 108/726 {?}] "Ali'nin müslümanlığını Ebû Tâlib'den gizlediğini, Ebû Bekir'in ise müslümanlığını izhar ettiğini, bundan dolayı da bu konunun insanlar için karışıklık arz ettiğini" rivayet etmiştir.

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 357.
2 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 121.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 159.
4 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, XI, 227.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 332, 373; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 97-8.
6 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 1092.

ورُوي ذلك أيضاً: عن زيد بن أرقم، والمقداد بن الأسود، وأبي أيوب، وأنس، ويعلى بن مرّة، وعفيف الكندي، وخزيمة بن ثابت، وخبّاب بن الأرتّ، وجابر بن عبد الله، وأبي سعيد الخدري.

ورَوَى الحاكم في **المستدرك** من رواية مسلم المُلائي قال: نُبِّئ النبيُّ صلى الله عليه وسلم يوم الاثنين، وأسلم عليّ يوم الثلاثاء.

وادّعى الحاكم إجماع أهل التواريخ عليه، ونُوزع في ذلك.

وقال كعب بن زهير في قصيدةٍ يمدحه فيها:

إن علياً لَميمونٌ نقيبتُه ... بالصالحات من الأفعال مشهور
صهرُ النبي وخيرُ الناس مفتخَراً ... فكلُّ من رامه بالفخر مفخورُ
صلى الطَّهورُ مع الأميّ أولَهم ... قبلَ المعاد، وربُّ الناس مكفور

وقيل: زيد بن حارثة، قاله الزهري. **وقيل: خديجة** أم المؤمنين، قال المصنف زيادة على ابن الصلاح: **وهو الصواب عند جماعة من المحققين**، ورُوي ذلك عن ابن عباس، والزهري أيضاً، وهو قول قتادة، وابن إسحاق **وادعى الثعلبي فيه الإجماع وأن الخلاف فيمن بعدها** ورواه أحمدفي **مسنده**، والطبراني عن ابن عباس.

وقال ابن عبد البر: اتفقوا على أن خديجة أول من آمن، ثم عليّ بعدها، ثم ذَكَر أن الصحيح أن أبا بكر أول من أظهر إسلامه، ثم رَوَى عن محمد بن كعب القُرَظي: أن علياً أخفى إسلامه من أبي طالب، وأظهر أبو بكر إسلامه، ولذلك شُبِّه على الناس.

Taberânî, *el-[Mu'cemü'l-]Kebîr*'de Muhammed b. Ubeydullah b. Ebû Râfi'den babası yoluyla dedesinin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber (*sav*) pazartesi sabahı namaz kıldı. Hatice pazartesi günü günün sonunda namaz kıldı. Ali de salı günü namaz kıldı."[1]

İbn İshak şöyle demiştir:[2] "İlk olarak iman eden Hatice, sonra Ali, sonra Zeyd b. Hârise, sonra Ebû Bekir'dir ve Ebû Bekir müslüman olduğunu açıkça ilan etmiştir. Allah'a çağırmış [yani insanları davet etmiş], onun çağrısıyla Osman b. Affân, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Talha b. Ubeydullah müslüman olmuştur. Bu sekiz kişi İslâm'a girmede öne geçtiler."

Ömer b. Şebbe [ö. 262/876], Hâlid b. Saîd b. el-Âs'ın Hz. Ali'den önce müslüman olduğunu söylemiştir.

Bir başkası da "O, onların ilk müslüman olanıdır" demiştir.[3]

Mes'ûdî [ö. 345/956] onların [müslüman olanların] ilkinin Habbâb b. el-Eret olduğuna dair bir görüş ve Bilal olduğuna dair de bir başka görüş nakletmiştir.[4]

Mâverdî *A'lâmü'n-Nübüvve*'de İbn Kuteybe'den şunu nakletmiştir: "İlk iman eden Ebû Kerib b. Es'ad el-Himyerî'dir."[5]

[Ebü'r-Rebî'] İbn Seb' [ö. 520/1125 {?}] *el-Hasâis*'te Abdurrahman b. Avf'ın "Ben onların ilk müslüman olanıyım" dediğini nakletmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[6] "*Sahîhayn*'daki vahyin başlangıcı hadisinden[7] dolayı şöyle denilmesi gerekir: Erkeklerden ilk iman eden kişi Varaka b. Nevfel'dir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir[8] -musannif [Nevevî] de ona tabi olmuştur-: Daha ihtiyatlı olan şöyle denilmesidir: Hür erkeklerden ilk müslüman olan Ebû Bekir'dir, çocuklardan Ali'dir, kadınlardan Hatice'dir, âzâtlı kölelerden Zeyd'dir ve kölelerden de Bilal'dir.

---

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, I, 320.
2 İbn İshak, *Sîre*, s. 159.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 359.
4 Mes'ûdî, *et-Tenbîh ve'l-irşâd*, s. 232.
5 Mâverdî, *A'lâmü'n-Nübüvve*, s. 199. Bu zat peygamberimizden yedi asır önce yaşamıştır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 219-220, dp. 4) [çevirenin notu].
6 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 923.
7 Buhârî, Bed'u'l-Vahiy 3; Müslim, Îmân 252.
8 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 270.

وروى الطبراني في **الكبير** من رواية محمد بن عبيد الله بن أبي رافع، عن أبيه، عن جده قال: صلّى النبي صلى الله عليه وسلم غَداةَ الاثنين، وصلَّت خديجة يوم الاثنين من آخر النهار، وصلَّى عليّ يوم الثلاثاء.

وقال ابن إسحاق: أول من آمن خديجة، ثم علي، ثم زيد بن حارثة، ثم أبو بكر فأظهر إسلامه، ودعا إلى الله فأسلم بدعائه عثمانُ بن عفان، والزبير بن العوام، وعبد الرحمن بن عوف، وسعد بن أبي وقاص، وطلحة بن عبيد الله، فكان هؤلاء الثمانيةُ الذين سَبَقوا إلى الإسلام.

وذكر عمر بن شَبّة: أن خالد بن سعيد بن العاص أسلم قبل عليّ.

وقال غيره: إنه أولهم إسلاماً.

وحكى المسعوديُّ قولاً: أن أولهم خبّاب بن الأرتّ. وآخَرَ: أن أولهم بلال.

ونقل الماوردي في **أعلام النبوة** عن ابن قتيبة: أن أول من آمن أبو كَرِب بن أسعد الحميري.

ونقل ابن سَبُع في **الخصائص** عن عبد الرحمن بن عوف أنه قال: كنت أولَهم إسلاماً.

وقال العراقي: ينبغي أن يقال: إن أول من آمن من الرجال ورقة بن نوفل، لحديث الصحيحين في بدء الوحي.

قال ابن الصلاح ـ وتبعه المصنف ـ: **والأورع أن يقال**: أول من أسلم **من الرجال الأحرار أبو بكر، ومن الصبيان عليّ، ومن النساء خديجة، ومن الموالي زيد، ومن العبيد بلال**.

Birmâvî [ö. 831/1428] şöyle demiştir: "Bu arabulucu yorum Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir."

Derim ki: Bunu ondan Hâkim rivayet etmiştir.

İbn Hâleveyh [ö. 370/980] şöyle demiştir: "Hatice'den sonra ilk müslüman hanım Abbâs'ın eşi Lübâbe bint el-Hâris'tir."[1]

Onların yani sahâbenin mutlak olarak en son vefat edeni Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile el-Leysî'dir. Hicretin 100. yılında vefat etmiştir. Bunu *Sahîh*'inde Müslim söylemiş[2] ve *el-Müstedrek*'te Hâkim, Halîfe b. Hayyât'tan rivayet etmiştir. Halîfe [b. Hayyât], Hâkim'in rivayeti dışında şöyle demiştir: "100 yılından sonra da yaşadı."[3] Denilmiştir ki: "102 yılında vefat etti." Bunu Mus'ab b. Abdullah ez-Zübeyrî [ö. 236/851] söylemiştir. İbn Hibbân, İbn Kâni' ve Ebû Zekeriyya İbn Mende [ö. 512/1119] 107 yılında vefat ettiğini kesin olarak söylemişlerdir.[4]

Vehb b. Cerîr b. Hâzim, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "110 yılında Mekke'de idim. Bir cenaze gördüm ve kimin olduğunu sordum. 'Bu Ebü't-Tufeyl'dir' dediler." Zehebî 110 senesinde vedat ettiği bilgisini doğru kabul etmiştir.[5]

Onun mutlak olarak sahâbenin sonuncusu olmasına gelince, diğer bazı âlimlerin yanı sıra Müslim, Mus'ab ez-Zübeyrî, İbn Mende ve Mizzî bunu kesin olarak belirtmişlerdir.[6]

Müslim'in *Sahîh*'inde Ebü't-Tufeyl'den rivayet edildiğine göre, [o şöyle demiştir:] "Allah Resûlü'nü (*sav*) gördüm ve yeryüzünde benden başka onu gören kimse kalmadı."[7]

Irâkî şöyle demiştir: "Müteahhir dönem âlimlerinden birinin[8] naklettiğine göre İbn Düreyd [ö. 321/933], İkrâş b. Züeyb'in ondan [Ebü't-Tufeyl'den] sonra da yaşadığını belirtmiştir. Buna göre o, Cemel vakasından sonra 100 sene yaşamıştır.[9] Bu aslı olmayan bâtıl bir bilgidir.

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 263.
2 Müslim, Fezâil 98.
3 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 279.
4 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 291; İbn Kâni', *Mu'cemü's-Sahâbe*, II, 241.
5 Zehebî, *Siyer*, III, 470.
6 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 81.
7 Müslim, Fezâil 99.
8 Moğultay b. Kılıç, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 462.
9 İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 249.

قال البِرماوي: ويُحكى هذا الجمع عن أبي حنيفة.

قلت: أخرجه عنه الحاكم.

قال ابن خالُوْيَه: وأول امرأة أسلمتْ بعد خديجة لبابةُ بنتُ الحارث زوج العباس.

وآخرهم أي: الصحابةِ **موتاً** مطلقاً **أبو الطُّفيل** عامر بن واثلة الليثي **مات سنة مئة** من الهجرة. قاله مسلم في **صحيحه**، ورواه الحاكم في **المستدرك** عن خليفة بن خياط، وقال خليفة في غير رواية الحاكم: إنه تأخر بعد المئة، وقيل: مات سنة اثنتين ومئة، قاله مصعب بن عبد الله الزبيري، وجزم ابن حبان، وابن قانع، وأبو زكريا ابن منده: أنه مات سنة سبع ومئة.

وقال وهب بن جرير بن حازم عن أبيه: كنت بمكة سنة عشر ومئة، فرأيت جنازة فسألت عنها؟ فقالوا: هذا أبو الطفيل، وصححه الذهبي أنه سنة عشر.

وأما كونه آخرَ الصحابة موتاً مطلقاً: فجزم به مسلم، ومصعب الزبيري، وابن منده، والمزي، في آخرين.

وفي **صحيح** مسلم: عن أبي الطُّفَيل: رأيت رسول الله صلى الله عليه وسلم وما على وجه الأرض رجل رآه غيري.

قال العراقي: وما حكاه بعض المتأخرين عن ابن دُرَيد من أن عِكْراش بن ذُؤَيب تأخَّر بعد ذلك، وأنه عاش بعد الجَمَل مئة سنة: فهذا باطل لا أصل له،

İbn Düreyd'i bu [yanlışa] düşüren, ondan önce bunu dile getiren İbn Kuteybe'dir.[1] Bu haber ya bâtıldır ya da onun Cemel'den sonra 100 yıl daha yaşadığı şeklinde değil, Cemel'den sonra 100 yaşını tamamladığı şeklinde yorumlanmalıdır."[2]

Cerîr b. Hâzim'in "Onların en son vefat edeni Sehl b. Sa'd'dır" sözüne gelince, açıktır ki, Medine'yi [Medine'de yaşayanları] kastetmiştir. Bunu da Sehl'in şu sözünden almıştır. "Ben ölürsem 'Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu' diyen birisini duyamazsınız." Bu sözle hitabı Medine ehlineydi.

Ondan önce sahâbenin en son vefat edeni Enes b. Mâlik'tir. Basra'da 93 yılında vefat etmiştir. 92, 91 ve 90 senesi olduğu da söylenmiştir. O, Basra'da vefat eden en son sahâbîdir.

İbn Abdülber şöyle demiştir:[3] "Allah Resûlü'nü (*sav*) görenlerden Ebü't-Tufeyl haricinde ondan [Enes'ten] sonra vefat eden herhangi bir sahâbîyi bilmiyorum."

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Aksine Mahmûd b. er-Rebî'in ondan sonra 99 senesinde vefat ettiği konusunda ihtilaf yoktur. *Sahîh-i Buhârî*'de geçtiği üzere o[5] Allah Resûlü'nü görmüş ve ondan hadis rivayet etmiştir. Aynı şekilde vefatının 96 senesi olduğu söyleyenlere göre Abdullah b. Büsr el-Mâzinî de ondan [Enes'ten] sonra yaşamıştır."

Medine'de en son vefat eden sahâbî Sehl b. Sa'd el-Ensârî'dir. Bunu İbnü'l-Medînî, Vâkıdî, İbrahim b. el-Münzir, İbn Hibbân, İbn Kâni' ve İbn Mende söylemiştir. İbn Sa'd onun hakkında ihtilâf bulunmadığını iddia etmiştir. Vefatı 88 senesidir. 91 olduğu da söylenmiştir. Katâde şöyle demiştir: "Bilakis Mısır'da vefat etti." İbn Ebû Davud [ö. 316/929] da "İskenderiye'de [vefat etti]" demiştir.

[Medine'de en son vefat eden sahâbînin] Sâib b. Yezîd olduğu da söylenmiştir. Bunu Ebû Bekir İbn Ebû Davud söylemiştir. Sâib 80 senesinde vefat etmiştir. Bu tarihin 86 veya 91 olduğu da belirtilmiştir.[6]

1 İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 310.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 360.
3 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 111.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 362.
5 Buhârî, İlim 18.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 360.

والذي أَوقع ابنَ دريد في ذلك ابنُ قتيبة، فقد سبقه إلى ذلك، وهو إما باطل أو مؤوَّل: بأنه استكمل المئة بعد الجَمَل، لا أنه بقي بعدها مئة سنة.

وأما قول جرير بن حازم: إن آخرهم موتاً سهل بن سعد: فالظاهر أنه أراد بالمدينة، وأَخَذه من قول سهل: لو متُّ لم تسمعوا أحداً يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم، وإنما كان خطابه بهذا لأهل المدينة.

وآخرهم موتاً **قبله: أنس** بن مالك، مات بالبصرة سنة ثلاث وتسعين، وقيل: اثنتين، وقيل: إحدى، وقيل: تسعين، وهو آخر من مات بها.

قال ابن عبد البر: لا أعلم أحداً مات بعده ممن رأى رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا أبا الطفيل.

وقال العراقي: بل مات بعده محمود بن الربيع بلا خلاف في سنة تسعٍ وتسعين، وقد رآه وحدَّث عنه، كما في **صحيح** البخاري، وكذا تأخر بعده عبد الله بن بُسْر المازني في قول من قال: وفاته سنة ست وتسعين.

وآخر الصحابة موتاً بالمدينة: سهل بن سعد الأنصاري، قاله ابن المديني، والواقدي، وإبراهيم بن المنذر، وابن حبان، وابن قانع، وابن منده، وادّعى ابن سعد نفي الخلاف فيه، وكانت وفاته سنة ثمان وثمانين، وقيل: إحدى وتسعين، وقال قتادة: بل مات بمصر، وقال ابن أبي داود: بالإسكندرية.

وقيل: السائب بن يزيد، قاله أبو بكر بن أبي داود، وكانت وفاته سنة ثمانين، وقيل: ست وثمانين، وقيل: إحدى وتسعين.

[“Medine’de en son vefat eden sahâbî] Câbir b. Abdullah’tır” da denilmiştir. Katâde ve daha başkaları bu kanaattedir.[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] “Bu zayıf bir görüştür. Çünkü Sâib’in Medine’de vefat ettiği konusunda ihtilaf yoktur ve ondan [Câbir’den] sonra da yaşamıştır.”

[Câbir’in] Kuba’da veya Mekke’de vefat ettiği de söylenmiştir. Vefat tarihi 72 senesidir. Ancak bunun 73, 74, 77, 78 ve 79 olduğu da söylenmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] “Allah Resûlü’nün, yüzüne su püskürttüğünü hatırlayan Mahmûd b. er-Rebî‘ bu üçünden sonra da yaşamıştır. O, [Medine’de] 99 senesinde vefat etmiştir. Bu durumda o, [Medine’de] en son vefat eden sahâbîdir.”

Sahâbenin Mekke’de en son vefat edeninin Ebü’t-Tufeyl olduğu daha önce geçmişti. Bu İbnü’l-Medînî, İbn Hibbân ve başkalarının görüşüdür.[4]

“Câbir b. Abdullah’tır” denilmiştir. Bunu İbn Ebû Davud söylemiştir. Fakat meşhur olan, onun Medine’de vefat ettiğidir.

Katâde ile Ebü’ş-Şeyh İbn Hayyân [ö. 369/979] “İbn Ömer’dir” demiştir. O, 73 senesinde vefat etmiştir. 74 de denilmiştir.

Sahâbenin Kûfe’de en son vefat edeni Abdullah b. Ebû Evfâ’dır. 86 senesinde vefat etmiştir. 87 veya 88 senesinde vefat ettiği de söylenmiştir.

İbnü’l-Medînî ise [Kûfe’de en son vefat eden sahâbînin] “Ebû Cuhayfe” olduğunu belirtmiştir.

Birincisi [Abdullah b. Ebû Evfâ] daha doğrudur. Çünkü Ebû Cuhayfe 83 senesinde vefat etmiştir.[5]

Amr b. Hureys’in vefat tarihinde ihtilâf edilmiştir. 85 veya 98 denilmiştir. Eğer ikinci tarih doğruysa o zaman Amr b. Hureys Kûfe’de en son vefat eden sahâbîdir.

---

1 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 361.
2 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 361.
3 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 361.
4 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 291; Hâkim, *Ma‘rife*, s. 205.
5 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 362. Anlaşıldığı kadarıyla Süyûtî’nin buradaki kaynağı Irâkî’dir. Ancak Irâkî, onun vefatı için 86, 87, 88 tarihlerini verir. Süyûtî’nin verdiği tarih ise ne Irâkî’ye uyar ne de Ebû Cuhayfe’nin vefat tarihi olan 74/693 senesine (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 229, dp. 2) [çevirenin notu].

وقيل: جابر بن عبد الله، قاله قتادة وغيره.

قال العراقي: وهو قول ضعيف، لأن السائب مات بالمدينة بلا خلاف، وقد تأخر بعده.

وقيل: مات بقُباء، وقيل: بمكة، وكانت وفاته سنة اثنتين وسبعين، وقيل: ثلاث، وقيل: أربع، وقيل: سبع، وقيل: ثمان، وقيل: تسع.

قال العراقي: وقد تأخر بعد الثلاثة محمود بن الربيع الذي عَقَل المَجَّة، وتوفي بها سنة تسع وتسعين، فهو إذاً آخر الصحابة موتاً بها.

وآخرهم بمكة: تقدم أنه أبو الطفيل، وهو قول ابن المديني، وابن حبان وغيرهما.

وقيل: جابر بن عبد الله، قاله ابن أبي داود، والمشهور وفاته بالمدينة.

وقيل: ابن عمر، قاله قتادة، وأبو الشيخ ابن حَيّان، ومات سنة ثلاث، وقيل: أربع وسبعين.

وآخرهم بالكوفة: عبد الله بن أبي أوفى، مات سنة ست وثمانين، وقيل: سبع، وقيل: ثمان.

وقال ابن المديني: أبو جُحيفة، والأول أصح، فإنه مات سنة ثلاث وثمانين.

وقد اختلف في وفاة عمرو بن حريث، فقيل: سنة خمس وثمانين، وقيل: سنة ثمان وتسعين، فإن صحّ الثاني فهو آخرهم موتاً بها.

İbn Ebû Evfâ, Rıdvan Biatı'na katılanlardan en son vefat eden kişidir.

Sahâbenin Şam'da en son vefat edeni Abdullah b. Büsr el-Mâzinî'dir. Bunu pek çok kimse söylemiştir. 88 senesinde vefat etmiştir. 96 da denilmiştir. O, iki kıbleye doğru namaz kılanlardan en son vefat eden kişidir.

"Sahâbenin Şam'da en son vefat edeni Ebû Ümâme el-Bâhilî'dir" de denilmiştir. Bunu Hasan el-Basrî ve İbn Uyeyne söylemişlerdir.

Doğru olan ilkidir. Onun [Ebû Ümâme'nin] vefat tarihi 86 senesidir. "81" senesi olduğu da söylenmiştir.

Halîlî [ö. 446/1054], *el-İrşâd*'da tercihte bulunmaksızın her iki görüşü de nakledip şöyle demiştir:[1] "Şamlı birisi, o ikisinden sonra Heddâr denilen ve Hz. Peygamber'i (*sav*) gören bir kişiyi Şam'da gördüğünü rivayet etmiştir. Ancak o [Heddâr] mechûl bir kişidir." [Halîlî'nin ifadesi burada bitti].

"Sahâbeden Şam'da en son vefat eden Vâsile b. el-Eska'dır" denilmiştir. Bunu Ebû Zekeriyya İbn Mende söylemiştir. [Ancak] Vâsile, Dımaşk'te vefat etmiştir. "Beytü'l-Makdis'te" veya Hıms'ta" vefat ettiği de söylenir. 85 yılında vefat etmiştir. Bu tarihin 83 ve 86 olduğu da söylenmiştir.[2]

Sahâbenin Humus'ta en son vefat edeni Abdullah b. Büsr'dür.

Sahâbenin Cezîre'de en son vefat edeni Urs b. Amîra el-Kindî'dir.

Sahâbenin Filistin'de en son vefat edeni Ubâde b. es-Sâmit'in evlatlığı Ebû Übey Abdullah b. Ümmü Harâm'dır. "Dımaşk'ta" veya "Beytü'l-Makdis'te" vefat ettiği de söylenmiştir.[3]

Sahâbenin Mısır'da en son vefat edeni Abdullah b. el-Hâris b. Cez ez-Zübeydî'dir. 86 senesinde vefat etmiştir. Bu tarihin 85, 87, 88 veya 89 olduğu da söylenir. Tahâvî şöyle demiştir: "Seftu'l-Kudûr'da vefat etti." Burası bugün Seftu Ebû Turâb olarak bilinmektedir. Yemâme'de vefat ettiği ve Bedir savaşına katıldığı da söylenmiştir. Ancak bu doğru değildir. Eğer doğruysa o, Bedir'e katılanların en son vefat edenidir.[4]

---

1 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 440-1.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 363.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 205.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 363.

وابن أبي أوفى آخر من مات من أهل بيعة الرضوان.

وآخرهم بالشام: عبد الله بن بُسر المازني، قاله خلائق، ومات سنة ثمان وثمانين، وقيل: ست وتسعين، وهو آخر من مات ممن صلَّى للقبلتين.

وقيل: آخرهم بالشام: أبو أمامة الباهلي، قاله الحسن البصري وابن عيينة، والصحيح الأول، فوفاته سنة ست وثمانين، وقيل: إحدى وثمانين.

وحكى الخليلي في **الإرشاد** القولين بلا ترجيح.

ثم قال: وروى بعض أهل الشام أنه أدرك رجلاً بعدهما يقال له: الهدّار، رأى النبي صلى الله عليه وسلم، وهو مجهول. انتهى.

وقيل: آخرهم بالشام: واثلة بن الأسقع، قاله أبو زكريا ابن منده، وموته بدمشق، وقيل: ببيت المقدس، وقيل: بحمص، سنة خمس وثمانين، وقيل: ثلاث، وقيل: ست.

وآخرهم بحمص: عبد الله بن بُسر.

وآخرهم بالجزيرة: العُرْس بن عَميرة الكِندي.

وآخرهم بفلسطين: أبو أُبيّ عبد الله بن أم حرام، ربيبُ عبادة بن الصامت، وقيل: مات بدمشق، وقيل: ببيت المقدس.

وآخرهم بمصر: عبد الله بن الحارث بن جَزْء الزُّبيدي، مات سنة ست وثمانين، وقيل: خمس، وقيل: سبع، وقيل: ثمان، وقيل: تسع، قال الطحاوي: وكانت وفاته بسَفْط القدور، وتعرف الآن بسَفْط أبي تراب، وقيل: باليمامة، وقيل: إنه شهد بدراً، ولا يصح، فعلى هذا هو آخر البدريين موتاً.

Sahâbenin Yemâme'de en son vefat edeni Hirmâs b. Ziyâd el-Bâhilî'dir. 102 senesinde ya da daha sonra vefat etmiştir.

Sahâbenin Berka'da en son vefat edeni Ruveyfi' b. Sâbit el-Ensârî'dir. Onun İfrîkiyye'de, Antablus'ta veya Şam'da vefat ettiği de söylenmiştir. 63 yılında vefat etmiştir. "66 yılında vefat etti" de denilmiştir.

Sahâbenin çölde en son vefat edeni Seleme b. el-Ekva'dır. Bunu Ebû Zekeriyya İbn Mende söylemiştir. Doğrusu onun Medine'de vefat ettiğidir. 74 yılında vefat etmiştir. 64 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. Bu isim İbnü's-Salâh'ın zikrettiklerinin sonuncusudur.[1]

Sahâbenin Horasan'da en son vefat edeni Büreyde b. el-Husayb'dır [ö. 63/682-3{?}].

Sahâbenin Sicistân'da en son vefat edeni Addâ b. Hâlid b. Hevze'dir. Bu ikisini Ebû Zekeriyya İbn Mende zikretmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Büreyde hakkında ihtilâf vardır. Çünkü onun vefat tarihi 63 yılıdır. Ebû Berze el-Eslemî ondan sonra da yaşamıştır. O, Horasan'da 64 yılında vefat etmiştir."

Sahâbenin Tâif'te en son vefat edeni İbn Abbâs'tır.

Sahâbenin İsfahân'da en son vefat edeni Nâbiga el-Ca'dî'dir. Bunu Ebü'ş-Şeyh ve Ebû Nuaym söylemiştir.[3]

Sahâbenin Semerkand'da en son vefat edeni Kusem b. el-Abbâs'dır.[4]

Beşincisi: Mersed ve babası Ebû Mersed b. el-Husayn el-Ganevî dışında baba-oğul Bedir'e katılan başka kimse bilinmez.

Derim ki: Bundan daha garip olan Begavî'nin *Mu'cemü's-Sahâbe*'de tahric ettiği rivayettir. Begavî şöyle demiştir: "Bize İbn Hâni'in, 'İbn Bükeyr → Leys → Yezîd b. Ebû Habîb' isnâdıyla rivayet ettiğine göre Ma'n b. Yezîd b. el-Ahnes es-Sülemî, babası ve dedesi Bedir'e katılmıştır." Yine [Begavî] şöyle der: "Ahnes dışında müslüman olarak kendisi, oğlu ve torunu Bedir'e katılan başka birini bilmiyoruz."

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 270-1.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 940.
3 Ebü'ş-Şeyh, *Tabakât*, I, 71; Ebû Nuaym, *Ahbâru Isbahân*, I, 73.
4 *Tedrîb*'in çoğu neşrinde buradaki isim "Kusem" yerine "Fazl" olarak kaydedilmişse de M. Avvâme bir nüshaya istinaden ismi doğru olarak zabtetmiştir (*Tedrîb*, V, 233, dp. 5) [çevirenin notu].

وآخرهم باليمامة: الهِرْماس بن زياد الباهلي سنة اثنتين ومئة، أو بعدها.

وآخرهم ببَرْقة: رُوَيفع بن ثابت الأنصاري، وقيل: بإفريقيّة، وقيل: بأَنْطابُلُس، وقيل: بالشام، ومات سنة ثلاث وستين، وقيل: ست وستين.

وآخرهم بالبادية: سلمة بن الأكوع، قاله أبو زكريا ابن منده، والصحيح أنه مات بالمدينة، ومات سنة أربع وسبعين، وقيل: أربع وستين، هذا آخر ما ذكره ابن الصلاح.

وآخرهم بخراسان: بُريدة بن الحُصَيب، وآخرهم بسِجِستان: العَدّاء ابن خالد بن هَوْذة، ذكرهما أبو زكريا ابن منده.

قال العراقي: وفي بُريدة نظر، فإن وفاته سنة ثلاث وستين، وقد تأخر بعده أبو بَرْزة الأسلمي، ومات بها سنة أربع وستين.

وآخرهم بالطائف: ابن عباس.

وآخرهم بأصبهان: النابغة الجعدي، قاله أبو الشيخ، وأبو نعيم.

وآخرهم بسمرقند: قُثَم بن العباس.

الخامس: لا يعرف أب وابنه شهدا بدراً إلا مَرْثد وأبوه أبو مرثد ابن الحُصَين الغَنَوي.

قلت: أغربُ من هذا ما أخرجه البغوي في **معجم الصحابة** قال: حدثنا ابن هانئ، حدثنا ابن بكير، حدثنا الليث، عن يزيد بن أبي حبيب: أن معن بن يزيد بن الأخنس السُّلَمي شهد هو وأبوه وجدُّه بدراً، قال: ولا نعلم أحداً شهد هو وابنه وابن ابنه بدراً مسلمينَ، إلا الأخنس.

İbnü'l-Cevzî [ö. 597/1211] şöyle demiştir:[1] "Afrâ'nın oğulları dışında müslüman olarak Bedir'e katılan başka yedi kardeş bilmiyoruz. [Afrâ'nın Bedir'e katılan oğulları] Muâz, Muavviz, İyâs, Hâlid, Âkil, Âmir ve Avf'dır."

[İbnü'l-Cevzî] şöyle demiştir: "Ammâr b. Yâsir dışında hem kendisi hem de anne-babası mümin olup da Bedir'e katılan başka kimse yoktur."

[İbnü'l-Cevzî] şöyle demiştir: "Bu tür ilginç şeyletden biri de dört kardeşi ve iki amcası Bedir'e katılan ve iki kardeşi ile bir amcası müslümanlarla, iki kardeşi ile bir amcası müşriklerle savaşa iştirak eden bir kadındır. O, Ümmü Ebân bint Utbe b. Rebîa'dır. İki müslüman kardeşi Ebû Huzeyfe b. Utbe ve Mus'ab b. Umeyr'dir. Müslüman amca Ma'mer b. el-Hâris'tir. İki müşrik kardeşi Velîd b. Utbe ve Ebû Azîz'dir. Müşrik amca ise Şeybe b. Rebîa'dır."

Mukarrin'in oğulları dışında yedi kardeş muhâcir sahâbî bilinmemektedir. Bu, Kırk Üçüncü konu olan Kardeş Râviler Bölümü'nde gelecektir. İbnü's-Salâh bu kısımda onları zikretmiştir.[2] Buna yönelik itiraz da ileride gelecektir. Çünkü Hâris b. Kays es-Sehmî'nin oğullarının hepsi de muhâcir sahâbîlerdir ve onlar yedi veya dokuz kardeştir.

Abdullah İbn Esmâ bint Ebû Bekir es-Sıddîk İbn Ebû Kuhâfe ile Ebû Atîk Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe hariç bir nesilden [oğul, baba, dede, dedenin babası şeklinde] Hz. Peygamber'i (*sav*) gören başka dört kişi yoktur.

Şeyhülislâm İbn Hacer şöyle demiştir:[3] "Âlimlerin belirttiğine göre Üsâme'nin Hz. Peygamber (*sav*) hayatta iken çocuğu olmuştur. Buna göre o da [öncekilerle] aynı durumda olur. Zira Zeyd'in babası Hârise sahâbîdir. Münzirî [ö. 656/1258] *Emâlî Muhtasari Müslim*'de bunu kesin olarak ifade etmiştir. Onun müslüman oluşundan Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde de söz edilir. Aynı şekilde Zeyd ve [oğlu] Üsâme de müslümandır."[4]

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "İyâs b. Seleme b. Amr b. el-Ekva' da aynı durumdadır. Bu dördü sahâbe arasında zikredilmiştir."

1 İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 699-700.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 288.
3 İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 292; V, 446.
4 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 214.

وقال ابن الجوزي: لا نعرف سبعةَ إخوةٍ شهدوا بدراً مسلمينَ إلا بنو عَفْراء: معاذ، ومعوِّذ، وإياس، وخالد، وعاقل، وعامر، وعوف.

قال: ولم يشهدها مؤمن ابن مؤمنينِ إلا عمار بن ياسر.

قال: ومن غريب ذلك: امرأةٌ لها أربعةُ إخوة وعَمَّان شهدوا بدراً، أخوانِ وعمٌّ مع المسلمينَ، وأخوان وعمٌّ مع المشركين، وهي: أم أبان بنت عتبة بن ربيعة، أخواها المسلمان: أبو حذيفة بن عتبة، ومصعب بن عمير، والعمُّ المسلم: معمر بن الحارث، وأخواها المشركان: الوليد بن عتبة وأبو عَزيز، والعم المشرك: شيبة بن ربيعة.

ولا يُعرف **سبعةُ إخوةٍ صحابةٌ مهاجرون إلا بنو مقرِّن، وسيأتون** في النوع الثالث والأربعين **في الإخوة**، وهناك ذَكَرهم ابن الصلاح، ويأتي ما عليه من اعتراض، فإن أولاد الحارث بن قيس السَّهمي كلَّهم صحِبوا وهاجروا، وهم سبعة أو تسعة.

ولا أربعةٌ أدركوا النبي صلى الله عليه وسلم متوالدون إلا عبد الله ابن أسماءَ بنتِ أبي بكر الصديق **ابن أبي قُحافة، وإلا أبو عتيق محمد** بن عبد الرحمن **بن أبي بكر بن أبي قُحافة رضي الله عنهم.**

قال شيخ الإسلام ابن حجر: وقد ذكروا أن أسامة وُلد له في حياة النبي صلى الله عليه وسلم، فعلى هذا يكون كذلك، إذْ حارثة والد زيد صحابي، كما جزم به المنذري في **أمالي مختصر مسلم**، وحديث إسلامه في **مستدرك** الحاكم، وكذا زيد، وأسامة.

قال: وكذا إياس بن سلمة بن عمرو بن الأكوع الأربعة، ذُكروا في الصحابة.

Talha b. Muâviye b. Câhime b. el-Abbâs b. Mirdâs da böyledir.

Konu hakkında sahih olmayan daha başka örnekler de vardır.

Faydalar:

Sahâbe, hatta tâbiûn arasında ismi Abdürrahîm olan kimse yoktur. Sahih bir yolla bilinen ve ismi İsmail olan ise tek bir kişi vardır. Basralı olan bu kişiden Ebû Bekir İbn Umâre "Güneşin doğuşundan ve batışından önce namaz kılan kişi cehenneme girmez" hadisini rivayet etmiştir.[1] Bu hadisi İbn Huzeyme tahric etmiştir.[2]

---

1 Sahâbe arasında İsmail ismi bilinmemektedir. Burada bahsi geçen İsmail b. Ebû Hâlid (ö. 146/763) rivayetleriyle meşhur bir tâbiîdir. Söz konusu hadisi Ebû Bekir b. Umâre b. Rüveybe'den nakleden de odur. Ebû Bekir ise sahâbî olan babasından nakilde bulunmaktadır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 238, dp. 1) [çevirenin notu].

2 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 164. Rivayeti daha önce Müslim de tahric etmiştir (Mesâcid 213).

وطلحة بن معاوية بن جاهمة بن العباس بن مرداس.

في أمثلة أخرى لا تصحّ.

فوائد:

ليس في الصحابة من اسمه عبد الرحيم، بل ولا في التابعين، ولا من اسمه إسماعيل، من وجه يصح إلا واحد بصري، روى عنه أبو بكر ابن عُمارة حديث: «لا يلجُ النارَ أحد صلّى قبل طلوع الشمس وقبل غروبها»، أخرجه ابن خزيمة.

40. TÂBİÛN BİLGİSİ (R.ANHÜM)

[Hadis ilimlerinin] kırkıncı türü tâbiûn bilgisidir.

Bu ve önceki konu, kendileriyle mürsel ve muttasılın bilindiği iki önemli konudur. Tâbiûnun tekili tâbiî ve tâbi'dir.

Tarifi konusunda ihtilâf edilmiş [ve bir tarifte] şöyle denilmiştir: Yani Hatîb şöyle demiştir:[1] O, bir sahâbî ile sohbeti/arkadaşlığı bulunan kişidir. Ancak Hz. Peygamber'in (*sav*) seçkin konumundan dolayı onunla karşılaşan kişinin sahâbî olmasının aksine, tâbiî olmak için sadece bir sahâbî ile buluşmak yeterli görülmemiştir. Zira Hz. Peygamber'le (*sav*) görüşmekle hâsıl olan gönül aydınlığı, sahâbî ve diğer hayırlı kimselerle uzun süre bir arada olmaktan kat be kat fazladır.

Şu da söylenmiştir: O, sahâbe hakkında denildiği gibi sohbeti bulunmasa da sahâbî ile buluşan kişidir. Hâkim bu görüştedir. İbnü's-Salâh "Bu [doğruya] daha yakındır",[2] Musannif [Nevevî] ise "Bu daha doğrudur" demiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Hadis ehlinin çoğunluğu bu görüştedir. Müslim ve İbn Hibbân, A'meş'i tâbiûn tabakası içinde zikretmişlerdir. İbn Hibbân 'Ona bu tabakada yer verdik. Çünkü o [sahâbe ile] buluşmuş ve [bazı ifadelerini] ezberlemiştir. Kendisinden müsned bir semâı sahih olmasa da Enes'i görmüştür' demiştir."

Tirmizî ise şöyle demiştir:[4] "Sahâbeden herhangi birinden hadis dinlememiştir."

Aynı şekilde Hâfız Abdülganî [el-Ezdî] [ö. 409/1018] de onu tâbiûn arasında saymıştır. Enes'le karşılaşmış olmasından dolayı Yahya b. Ebû Kesîr'i ve Amr b. Hureys'le karşılaşmış olmasından dolayı da Musa b. Ebû Âişe'yi de tâbiûn arasında saymıştır.[5]

İbn Hibbân, tâbiî olmak için ezberleyebilecek bir yaşta iken sahâbîyi görmüş olmayı şart koşmuştur. Ondan birşey ezberleyemeyecek kadar küçük ise onu görmesine itibar edilmez. Nitekim o, [sahâbî] Amr b. Hureys'i küçük yaşta gördüğü için Halef b. Halîfe'yi etbâu't-tâbiîn arasında saymıştır.[6]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 22.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 271.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 203.
4 Tirmizî, Ebvâbü't-tahâre 10.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 948-950.
6 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 270; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 270.

النوع الأربعون: معرفة التابعين رضي الله عنهم

هو وما قبله أصلان عظيمان، بهما يُعرف المرسل والمتصل. واحدهم: تابعيّ، وتابع.

واختُلف في حدّه قيل: أي: قال الخطيب: هو مَن صحب صحابياً ولا يُكتفَى فيه بمجرَّد اللقيّ، بخلاف الصحابي مع النّبي صلى الله عليه وسلم، لشرف منزلة النبي صلى الله عليه وسلم، فالاجتماع به يؤثرِّ في النور القلبي، أضعافَ ما يؤثّره الاجتماع الطويل بالصحابي وغيره من الأخيار.

وقيل: هو مَن لقيه وإن لم يَصحبه، كما قيل في الصحابي، وعليه الحاكم، قال ابن الصلاح: وهو أقرب، قال المصنف: وهو الأظهر.

قال العراقي: وعليه عمل الأكثرين من أهل الحديث، فقد ذكر مسلم، وابن حبان الأعمشَ في طبقة التابعين، وقال ابن حبان: أخرجناه في هذه الطبقة، لأن له لُقِياً وحفظاً، رأى أنساً وإن لم يصح له سماع المسند عنه.

وقال الترمذي: لم يسمع من أحد من الصحابة.

وعدَّه أيضاً فيهم الحافظ عبد الغني، وعدَّ فيهم يحيى بنَ أبي كثير، لكونه لقي أنساً، وموسى بنَ أبي عائشة، لكونه لقي عمرو بن حريث.

واشترط ابن حبان أن يكون رآه في سنّ مَن يَحفظ عنه، فإن كان صغيراً لم يحفظ عنه فلا عبرة برؤيته، كخلف بن خليفة، عدَّه في أتباع التابعين، وإن رأى عمرو بن حريث لكونه كان صغيراً.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İbn Hibbân'ın bu tercihinin, sahâbînin [Allah Resûlü'nü] temyiz yaşında iken görmesini şart koşmasında olduğu gibi kabul edilebilir bir yönü vardır."

[Irâkî] şöyle demiştir:[2] "Hz. Peygamber (*sav*) şu sözüyle sahâbe ve tâbiûna işaret etmiştir: 'Beni gören ve bana iman edene müjdeler olsun. Beni göreni görene müjdeler olsun…'[3] O ikisi [sahâbe ve tâbiûn] hakkında mücerred görme ile yetinmiştir."

Uyarı:

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Tâbiî ifadesinin mutlak kullanımı, iyilikle tâbi olma anlamına gelir."

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Şayet ihsan [iyilik] ile kastedilen husus İslâm ise bu açıktır. Ama ihsan, İslâm'ın ötesinde bir durumdur. Eğer bununla olgun bir müslümanlık ve âdil olmak kastediliyorsa tâbiî tanımında bunu şart koşan birini görmedim. Aksine tabakât yazarları eserlerine sika olan ve olmayan tâbiîleri dâhil etmişlerdir."

Tâbiûnun tabakaları hakkında farklı kanaatler vardır. Müslim onları üç, İbn Sa'd ise dört tabakaya ayırmıştır.

Hâkim şöyle demiştir:[6] "Onlar 15 tabakadır. Bu tabakadakilerin birincisi, Kays b. Ebû Hâzim [ö. 97/715 {?}], Saîd b. el-Müseyyeb ve daha başkaları gibi aşere-i mübeşşere ile görüşenlerdir. Yine [Hâkim] "Ebû Osman en-Nehdî [ö. 100/718-9], Kays b. Ubâd, Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzir [ö. 100/718-9], Ebû Vâil ve Ebû Recâ el-Utâridî [ö. 105/723-24 {?}] gibi" demiştir.

Ancak İbnü'l-Müseyyeb konusunda hatalı bulunmuştur; çünkü o Ömer'in hilafetinde doğmuş, Hz. Ebû Bekir'den ve sahîh olan görüşe göre Hz. Ömer'den hadis dinlememiştir. Aynı şekilde aşere-i mübeşşerenin çoğundan hadis dinlememiştir. Bunu İbnü's-Salâh söylemiştir.[7]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 951.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 366.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 71; Abd b. Humeyd, *Müsned*, s. 247.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 271.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 954.
6 Hâkim, *Ma'rife*, s. 203-4.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 272.

قال العراقي: وما اختاره ابن حبان له وجه، كما اشترط في الصحابي رؤيته وهو مميز.

قال: وقد أشار النبي صلى الله عليه وسلم إلى الصحابة والتابعين بقوله: «طوبى لمن رآني وآمن بي، وطوبى لمن رأى من رآني» الحديثَ، فاكتفى فيهما بمجرد الرؤية.

تنبيه:

قال ابن الصلاح: مطلق التابعي مخصوص بالتابع بإحسان.

قال العراقي: فإن أراد بالإحسان: الإسلامَ: فواضح، إلا أن الإحسان أمر زائد عليه، فإن أراد به الكمالَ في الإسلام والعدالة، فلم أرَ من اشترط ذلك في حدّ التابعي، بل منْ صنّف في الطبقات أدخل فيهم الثقات وغيرهم.

ثم اختُلف في طبقات التابعين، فجعلهم مسلم ثلاث طبقات، وابن سعد أربع طبقات.

قال الحاكم: هم خمس عشرة طبقة، الأولى: من أدرك العشرة منهم: **قيس بن أبي حازم، و** سعيد **بن المسيَّب، وغيرُهما** قال: كأبي عثمان النَّهْدي، وقيس بن عُبَاد، وأبي ساسان حُضَين بن المنذر، وأبي وائل، وأبي رجاءٍ العُطاردي.

وغُلِّط في ابن المسيب، فإنه ولد في خلافة عمر فلم يسمع من أبي بكر، ولا من عمر، على الصحيح، **ولم يسمع** أيضاً **أكثرَ العشرة**، قاله ابن الصلاح.

Sa'd dışında aşere-i mübeşşereden herhangi birinden semâının sahih olmadığı da söylenmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh sanki bu sözü Müslim'in, *Sahîh*'inin mukaddimesinde Hemmâm'dan naklettiği Katâde'nin sözünden almıştır. Hemmâm şöyle demiştir: Ebû Davud el-A'mâ, Katâde'nin yanına girdi. Kalktığı zaman 'Bu kişi Bedir'e katılan 18 kişiyle görüştüğünü iddia ediyor' dediler. Bunun üzerine Katâde 'O, Cârif/Kıran [vebasından] önce dilenci idi. Bu işlere karışmaz, bu konularda konuşmazdı. Vallahi Hasan bize Bedir'e katılan herhangi birinden doğrudan hadis rivayet etmediği gibi Saîd b. el-Müseyyeb de Sa'd b. Mâlik [Ebû Vakkâs] dışında Bedir'e katılan herhangi birinden hadis rivayet etmemiştir' dedi."

Evet, Ahmed b. Hanbel onun Ömer'den semâı olduğunu söylemiştir. İbn Maîn "Ömer'i küçükken gördü", Ebû Hâtim "Nu'mân b. Mukarrin'in ölüm haberini verirken onu minberde gördü" demiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Onun Hz. Osman ve Hz. Ali'den semâı mümkündür, imkânsız değildir. Ancak *Sahîh*'te o ikisinden semâının tasrih edildiğini görmedim."

Evet, Ahmed [b. Hanbel]'in *el-Müsned*'inde Musa b. Verdân rivayetinde [şöyle denilmiştir]: Saîd b. el-Müseyyeb'in şöyle dediğini duydum: Osman'ı minberde şöyle derken işittim: Yahûdîlerin bir kolundan [Kaynuka Oğulları] hurma satın alıyordum. Bu durum Allah Resûlü'ne (*sav*) ulaşınca o şöyle buyurdu: "Satın aldığında ölç[erek al ve sattığında ölçerek sat]."[3] Bu hadis İbn Mâce'de semâ tasrihi bulunmaksızın "an" sigası ile nakledilmiştir.[4]

Aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'de muteber bir isnâd olan "Velîd b. Müslim → Ebû Şeybe Şuayb → Atâ el-Horasânî" senediyle rivayet ettiğine göre Saîd b. el-Müseyyeb şöyle demiştir: "Osman'ın bir yerde oturduğunu gördüm. Ateşte pişen bir yiyecek isteyip onu yedi. Sonra da namaza kalktı…"[5] Böylece onun Osman'dan semâı sabit olmaktadır. Allah en iyisini bilir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 956-7; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 367.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 957.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 62, 75.
4 İbn Mâce, Ticârât 38.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 70.

وقيل: لم يصح سماعه من أحدٍ منهم غيرِ سعد.

قال العراقي: كأن ابن الصلاح أخذ هذا من قول قتادة الذي رواه مسلم في مقدمة **صحيحه** من رواية همّام قال: دخل أبو داود الأعمى على قتادة، فلما قام قالوا: إن هذا يزعم أنه لقي ثمانية عشر بدرياً، فقال قتادة: هذا كان سائلاً قبل الجارف، لا يَعرِض في شيء من هذا، ولا يتكلم فيه، فوالله ما حدثنا الحسن عن بدري مشافهةً، ولا حدثنا سعيد بن المسيب عن بدري مشافهةً، إلا عن سعد بن مالك.

نعم، أثبتَ أحمد بن حنبل سماعه من عمر، وقال ابن معين: رأى عمر وكان صغيراً، وقال أبو حاتم: رآه على المنبر ينعَى النعمان بن مقرِّن.

قال العراقي: وأما سماعه من عثمان وعليّ: فإنه ممكن غير ممتنع، لكن لم أر في الصحيح التصريحَ بسماعه منهما.

نعم، في **مسند** أحمد من رواية موسى بن وَردان: سمعت سعيد بن المسيب يقول: سمعت عثمان يقول ـ وهو يخطب على المنبر ـ: كنت أبتاع التمر من بطنٍ من اليهود، فبلغ ذلك رسولَ الله صلى الله عليه وسلم فقال: «إذا اشترَيت فاكْتَلْ»، الحديث، وهو عند ابن ماجه بلفظ: «عن»، دون التصريح بالسماع.

وفي **المسند** أيضاً بسند جيد قال: حدثنا الوليد بن مسلم، حدثني شعيب أبو شيبة، سمعت عطاءً الخراسانيَّ يقول: سمعت سعيد بن المسيب يقول: رأيت عثمان قاعداً في المقاعد، فدعا بطعام ما مسَّتْه النار، فأكله، ثم قام إلى الصلاة، الحديثَ، فثبت سماعه من عثمان. والله أعلم.

Kays ise onları [yani aşere-i mübeşşereyi] dinlemiş ve onlardan rivayette bulunmuştur. Bu konuda hiç kimse ona ortak değildir. Onun Abdurrahman b. Avf'dan hadis dinlemediği de söylenmiştir. Bunu Ebû Davud söylemiştir.[1]

Onları yani birinci tabakayı takip edenler, Allah Resûlü (*sav*) hayatta iken doğan sahâbe çocuklarıdır. Abdullah b. Ebû Talha, Ebû Ümâme Es'ad b. Sehl b. Huneyf ve Ebû İdrîs el-Havlânî gibi. İbnü's-Salâh böyle demiştir.[2]

Bulkînî şöyle demiştir:[3] "Bu, mana bakımından da nakil bakımından da doğru olmayan bir görüştür.

Mana açısından, nasıl olur da Allah Resûlü (*sav*) hayatta iken doğanlar ondan sonra doğanların ardına konulabilir? Doğrusu bunların daha önceye alınmaları ve [bir önceki] tabakanın bu ikinciden sonra gelmesidir.

Nakil açısından, Hâkim bunu zikretmemiştir. Fakat o, muhadramları sayıp ardından şöyle demiştir: "Allah Resûlü (*sav*) zamanında doğan ve onu dinlemeyenler, muhadramlardan sonra gelen tâbiûndan bir tabakadır." Ardından Ebû Ümâme, Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk gibi isimleri zikretmiş, Abdullah b. Ebû Talha ve Ebû İdrîs'e ise yer vermemiştir.

Hâkim birinci tabakayı zikrettiğinde şöyle demiştir: "İkinci tabaka Esved b. Yezîd [ö. 75/694], Alkame b. Kays, Mesrûk, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hârice b. Zeyd ve diğerleridir.

Üçüncü tabaka Şa'bî, Şüreyh b. el-Hâris, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe ve onların akranlarıdır"

[Hâkim] sonra şöyle demiştir:[4] "Onlar 15 tabakadır. Onların sonuncuları Basra halkından Enes b. Mâlik ile görüşen, Kûfe halkından Abdullah b. Ebû Evfâ ile görüşen, Medine halkından Sâib b. Yezîd ile görüşen, Hicâz ehlinden Abdullah b. el-Hâris b. Cez ile görüşen ve Şam ehlinden Ebû Ümâme el-Bâhilî ile görüşen kimselerdir." [Hâkim'in ifadesi burada bitti.]

1 Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî), s. 83.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 273.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 508.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 208.

وأما قيس: فسمعهم وروى عنهم، ولم يشاركه في هذا أحد، وقيل: لم يسمع عبد الرحمن بن عوف، قاله أبو داود.

ويليهم أي: يلي الطبقةَ الأولى **الذين ولدوا في حياة النبي صلى الله عليه وسلم من أولاد الصحابة** كعبد الله بن أبي طلحة، وأبي أمامة أسعد بن سهل بن حُنيف، وأبي إدريس الخَوْلاني، هكذا قال ابن الصلاح.

وقال البلقيني: هذا كلام لا يستقيم لا معنى ولا نقلاً.

أما المعنى: فكيف يُجعل من وُلد في حياة رسول الله صلى الله عليه وسلم يلي مَن ولد بعده، والصواب أن يجعل هذا مقدَّماً، وتلك الطبقة تليه.

وأما النقل: فلم يَذكر الحاكم ذلك، ولكنه عدَّ المخضرمين ثم قال: ومن التابعين بعد المخضرمين طبقةٌ ولدوا في زمانه صلى الله عليه وسلم ولم يسمعوا منه، فذكر: أبا أمامة، ومحمد بن أبي بكر الصديق، ونحوهما، ولم يذكر عبد الله بن أبي طلحة، ولا أبا إدريس.

ثم إن الحاكم لما ذكر الطبقة الأولى قال: والطبقة الثانية: الأسود بن يزيد، وعلقمة بن قيس، ومسروق، وأبو سلمة بن عبد الرحمن، وخارجة بن زيد، وغيرهم.

والطبقة الثالثة: الشعبي، وشُريح بن الحارث، وعبيد الله بن عبد الله بن عتبة، وأقرانهم.

ثم قال: وهم خمس عشرة طبقة: آخرهم من لقي أنس بن مالك، من أهل البصرة، وعبد الله بن أبي أوفى، من أهل الكوفة، والسائب بن يزيد، من أهل المدينة، وعبد الله بن الحارث بن جَزْء، من أهل الحجاز، وأبا أمامة الباهلي، من أهل الشام. انتهى.

İlk üç tabaka ile son tabaka dışındakileri saymamıştır. Sahâbe çocuklarını ise muhadramlardan sonra zikretmiş, İbnü's-Salâh[1] ve musannif [Nevevî] ise burada onları öne almıştır. Bundan dolayı konuda hata ve karışıklık meydana gelmiştir.

Muhadramlar tâbiûndandır. Muhadramûn kelimesinin tekili -fethalı "râ" ile- muhadramdır. [Muhadram] hem cahiliye hem Hz. Peygamber (*sav*) dönemini idrak eden, müslüman olsa da onu göremeyen ve onunla sohbeti bulunmayan kimsedir. Bu, ehli hadisin bu konudaki bir ıstılahıdır. Çünkü o, iki tabaka [sahâbe ve tâbiûn tabakaları] arasında gidip gelmektedir ve hangisinden olduğu bilinmemektedir. [Bu anlam] *el-Muhkem* ve *es-Sıhâh*'ta geçtiği üzere, erkek hayvana mı yoksa dişiye mi ait olduğu bilinmeyen et için Arapların "lahmun muhadram" demelerinden alımıştır.[2] "Taâmun muhadram" sözü de acı ve tatlı olmayan anlamındadır. Bunu İbnü'l-A'râbî [ö. 231/836] aktarmıştır.[3]

Şu da söylenmiştir: Kesmek anlamındaki hadrame'den gelmektedir. Hadramû âzâne'l-ibili, onu [devenin kulaklarını] kestiler demektir. Çünkü muhadram, muasır olsa bile [Allah Resûlü'nü] görmediği için sahâbeden kesilmiş [ayrılmış]tır.

Veya onların "racülün muhadram" sözünden gelmektedir. Bu da asaletin eksik olması demektir. "Nesebi üstün değildir", "Evlatlıktır", "Anne-babası bilinmez", "Onu câriyeler doğurmuştur" anlamlarına geldiği de söylenmiştir. Böyle birine muhadram denir çünkü o, imkân olmasına rağmen Allah Resûlü'nü görmediği için sahâbeden daha düşük bir mertebededir. Ömrünün yarısını cahiliyede geçirmesiyle geçirmemesi arasında fark yoktur.

Cahiliye dönemine yetişmesinin anlamı -ki musannif [Nevevî] *Şerhu Müslim*'de böyle der-[4] "Peygamberlik öncesi döneme yetişmesidir."

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Bu yorum tartışmaya açıktır. Doğrusu kişinin Mekke'nin fethinden önce kendi kavmine ya da başkalarına inkarcı iken yetişmesidir. Çünkü Araplar Mekke'nin fethinden sonra hızla İslâm'a koştular ve cahiliye ortadan kalktı. Allah Resûlü (*sav*) de Fetih günü cahiliyedeki birtakım uygulamaları iptal eden bir hutbe verdi."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 273.
2 İbn Sîde, *el-Muhkem*, V, 330; Cevherî, *es-Sıhâh*, V, 1914.
3 Süyûtî bu ifadeleri Irâkî'den aktarır (*et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 964).
4 Nevevî, *el-Minhâc*, I, 193.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 968.

فلم يعدَّ من الطبقات سوى الثلاثة الأولى والأخيرة، وأما أولاد الصحابة فلم يذكرهم إلا بعد المخضرمين، فقدَّمه ابن الصلاح والمصنف هنا، فحصل فيه وهم وإلباس.

ومن التابعين: المُخَضْرَمون، واحدهم: مُخَضْرَم ـ بفتح الراء ـ وهو الذي أدرك الجاهلية وزمن النبي صلى الله عليه وسلم وأسلم ولم يره ولا صحبةَ له، هذا مصطلح أهل الحديث فيه، لأنه متردِّد بين طبقتين لا يُدرَى من أيتهما هو، من قولهم: لحم مخضرم: لا يُدرى مِن ذَكَر هو أو أنثى، كما في **المحكم**، و**الصحاح**، وطعام مخضرم: ليس بحلو ولا مرّ، حكاه ابن الأعرابي.

وقيل: من الخَضْرمة بمعنى القطع، من: خَضْرَموا آذان الإبل، قطعوها، لأنه اقتُطِع عن الصحابة، وإن عاصر لعدم الرؤية.

أو من قولهم: رجل مخضرم، ناقص الحَسَب، وقيل: ليس بكريم النسب، وقيل: دعيّ، وقيل: لا يُعرف أبواه، وقيل: وَلَدَته السراري، لكونه ناقصَ الرتبة عن الصحابة لعدم الرؤية مع إمكانها، وسواء أدرك في الجاهلية نصف عُمُره أم لا.

والمراد بإدراكها: قال المصنف في **شرح مسلم**: ما قبل البعثة.

قال العراقي: وفيه نظر، والظاهر إدراك قومه أو غيرهم على الكفر قبل فتح مكة، فإن العرب بعده بادروا إلى الإسلام وزال أمر الجاهلية، وخطب صلى الله عليه وسلم في الفتح بإبطال أمرها.

Müslim, Yüseyr b. Amr'ı muhadramlar arasında saymıştır. Hâlbuki o, hicretten sonra doğmuştur.[1]

Lügat âlimlerinin kullanımına göre muhadram ömrünün yarısında cahiliye döneminde, yarısında da İslâm döneminde yaşayan kişidir. Sahâbî olup olmaması arasında fark yoktur. Hadisçilerle lügat âlimlerinin kullanımı arasında umum-husus min vech söz konusudur. Hakîm b. Hizâm hadisçilerin değil de lügat âlimlerinin kullanımına, Yüseyr b. Amr ise lügatçıların değil hadisçilerin kullanımına göre muhadramdır.

Lügat âlimlerinden biri muhadram kelimesinin kesre ile muhadrim şeklinde olduğunu söylemiştir.[2]

İbn Hallikân [ö. 681/1282] noktasız hâ ile ve aynı şekilde kesreli olarak muhadrim şeklindeki okunuşunu da nakletmiştir.[3]

[Ebû Hilâl] el-Askerî [ö. 400/1009'dan sonra] *el-Evâil*'de[4] muhadramın cahiliye döneminde başka anlamlarda kullanıldığı halde İslâm'da yeni anlamlar kazandığını belirtmiş, sonrasında kelimenin aslının çocuğu sünnet ettiğin zaman kullandığın "hadramtü'l-gulâm" ifadesi ile kulakların uçlarını kestiğin zaman kullandığın "[hadramtü'l-]üzüne" ifadesinden geldiğini söylemiştir. Sanki cahiliye zamanı onun için kesintiye uğramıştır. Veya "el-İbilü'l-muhadrama" ifadesinden alınmıştır. O da Arap ve Yemenli develerden doğan devedir." [Askerî] şöyle demiştir: "İki sözden daha çok beğendiğim budur."

Müslim b. el-Haccâc onları saymış ve böylece onları 20 kişiye ulaştırmıştır. Onlar Ebû Amr Sa'd b. İyâs eş-Şeybânî, Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Yüseyr b. Amr b. Câbir, Amr b. Meymûn el-Evdî, Esved b. Yezîd en-Nehaî, Esved b. Hilâl el-Muhâribî, Ma'rûr b. Süveyd, Abdühayr b. Yezîd el-Hayvânî, Şübeyl b. Avf el-Ahmesî, Rib'î'nin kardeşi Mes'ûd b. Hirâş, Mâlik b. Umeyr, Ebû Osman en-Nehdî, Ebû Recâ el-Utâridî, Guneym b. Kays, Ebû Râfi' es-Sâiğ, Ebû Halâl el-Atekî -ismi Rebîa b. Zürâre'dir-, Hâlid b. Umeyr el-Adevî, Sümâme b. Hazn el-Kuşeyrî ve Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî'dir.

1 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 176.
2 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XII, 185.
3 İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 214.
4 Askerî, *el-Evâil*, s. 28.

وقد ذكر مسلم في المخضرمين: يُسَير بن عَمرو، وإنما ولد بعد الهجرة.

أما المخضرم في اصطلاح أهل اللغة: فهو الذي عاش نصف عمره في الجاهلية، ونصفه في الإسلام، سواء أدرك الصحبة أم لا، فبين الاصطلاحين عموم وخصوص من وجه، فحكيمُ بن حزام مخضرمٌ باصطلاح اللغة لا الحديث، ويُسير بن عمرو مخضرم باصطلاح الحديث لا اللغة.

وحكى بعض أهل اللغة: مخضرِم، بالكسر.

وحكى ابن خلِّكان: مُحَضْرِم، بالحاء المهملة والكسر أيضاً.

وذكر العسكري في **الأوائل** أن المخضرم من المعاني التي حدثتْ في الإسلام، وسمِّيت بأسماءٍ كانت في الجاهلية لمعانٍ أُخَر، ثم ذكر أن أصله من: خضرمتُ الغلام إذا ختنتَه، والأذنَ إذا قطعتَ طرفها، فكأنّ زمان الجاهلية قُطع عليه، أو: من الإبل المخضرَمة، وهي التي نُتجت من العِراب واليمانية، قال: وهذا أعجب القولين إليّ.

وعدَّهم مسلم بن الحجاج فبلغ بهم **عشرين نفساً** وهم: أبو عمرو سعد ابن إياس الشيباني، وسُويد بن غَفَلة، وشُريح بن هانئ، ويُسَير بن عمرو بن جابر، وعمرو بن ميمون الأودي، والأسود بن يزيد النخعي، والأسود بن هلال المحاربي، والمعرور بن سُويد، وعبدُ خيرِ بن يزيد الخَيْواني، وشُبَيل بن عوف الأحمسي، ومسعود بن حِراش أخو رِبعي، ومالك بن عمير، وأبو عثمان النهْدي، وأبو رجاء العُطاردي، وغُنَيم بن قيس، وأبو رافع الصائغ، وأبو الحَلال العتَكي ـ واسمه ربيعة بن زُرارة ـ، وخالد بن عُمير العدوي، وثُمامة بن حَزْن القشيري، وجبير بن نفير الحضرمي.

Onlar bundan daha fazladır.

Onun yani Müslim'in zikretmediklerinin bazıları: Ebû Müslim Abdullah b. -Ömer vezniyle- Süveb el-Havlânî ve Ahnef -onun ismi Dahhâk b. Kays'tır-, Abdullah b. Ukeym, Amr b. Abdullah b. el-Esam, Ebû Ümeyye eş-Şa'bânî, Ömer'in âzâtlı kölesi Eslem, Üveys el-Karanî, Evsat el-Becelî, Cübeyr b. el-Huveyris, Hâbis el-Yemânî, Şüreyh b. el-Hâris el-Kâdî, Ebû Vâil Şakîk b. Seleme, Abdurrahman b. Useyle es-Sunâbihî, Abdurrahman b. Ganm, Abdurrahman b. Yerbû', Abîde b. Amr es-Selmânî, Alkame b. Kays, Kays b. Ebû Hâzim, Ka'b el-Ahbâr, Mürre b. Şerâhîl, Mesrûk b. el-Ecda', Ebû Fâlic el-Enmârî. Ebû Inebe el-Havlânî'nin de olduğu söylenmiştir.

Bunlar Irâkî'nin zikrettikleridir.[1]

Onun zikretmediklerinin bazıları şunlardır: Ebbâ b. Kays el-Esedî, Mesrûk'un babası Ecda' b. Mâlik el-Hemdânî, Ebû Ruhm Ahzâb b. Esîd es-Sime'î, Ertât b. Süheyye -Süheyye onun annesidir-, babası Züfer b. Abdullah el-Gatafânî el-Müzenî, Abdullah b. Avn'ın dedesi Ertabân el-Müzenî, Ertât b. Ka'b el-Fezârî. Daha başkalarının yanı sıra bunları Şeyhülislâm İbn Hacer *el-İsâbe*'de zikretmiştir. Ben bunları Allah'ın izniyle müstakil bir kitapta toplamayı umuyorum.

Medine ehlinden fukahâ-i seb'a, tâbiûnun büyüklerindendir. [Onlar] Saîd b. el-Müseyyeb, Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk, Urve b. ez-Zübeyr, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd ve Süleyman b. Yesâr el-Hilâlî Ebû Eyyûb'dur. Hicaz âlimlerini çoğunluğu onları bu şekilde saymıştır.

İbnü'l-Mübârek, Ebû Seleme yerine Sâlim b. Abdullah b. Ömer'i saymıştır. Ebü'z-Zinâd ise o ikisi yani Salim ve Ebû Seleme yerine Ebû Bekir b. Abdurrahman'ı saymıştır. İbnü'l-Medînî ise onları 12 kişi olarak saymıştır: İbnü'l-Müseyyeb, Ebû Seleme, Kâsım, Hârice, onun kardeşi İsmail, Abdullah b. Ömer'in oğulları Sâlim, Hamza, Zeyd, Ubeydullah ve Bilal ile Ebân b. Osman ve Kabîsa b. Züeyb.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 970-980.

وهم أكثر من ذلك.

وممن لم يذكره مسلم: **أبو مسلم** عبد الله بن ثُوَب، بوزن عُمَر **الخولاني، والأحنف** واسمه الضحاك بن قيس، وعبد الله بن عُكيم، وعمرو ابن عبد الله بن الأصم، وأبو أُمية الشَّعباني، وأسلمُ مولى عمر، وأُويسٌ القَرَني، وأوسطُ البَجَلي، وجبير بن الحويرث، وحابسٌ اليماني، وشُريح بن الحارث القاضي، وأبو وائل شقيق بن سلَمة، وعبد الرحمن بن عُسَيلة الصُّنابِحي، وعبد الرحمن بن غَنْم، وعبد الرحمن بن يَربوع، وعَبيدة بن عمرو السَّلْماني، وعلقمة بن قيس، وقيس بن أبي حازم، وكعب الأحبار، ومُرَّة بن شَراحيل، ومسروق بن الأجدع، وأبو فالج الأنماري. قيل: وأبو عِنَبة الخولاني.

هذا ما ذكره العراقي.

ومنهم - ممن لم يذكره -: الأبّاء بن قيس الأسدي، والأجدع بن مالك الهَمْداني، والد مسروق، وأبو رُهم أحزاب بن أَسِيد السِّمَعي، وأرطاة ابن سُهَية - وهي أمه - وأبوه زُفَر بن عبد الله الغَطَفاني المُزني، وأَرْطَبان المُزني جدّ عبد الله بن عون، وأرطاة بن كعب الفَزاري، في خلائق آخرين، ذكرهم شيخ الإسلام ابن حجر في كتاب **الإصابة**، وأرجو أن أفردهم في مؤلَّف إن شاء الله تعالى.

ومن أكابر التابعين: الفقهاء السبعة من أهل المدينة: سعيد **ابن المسيَّب، والقاسم بن محمد** بن أبي بكر الصديق، **وعروة** بن الزبير، **وخارجة بن زيد** بن ثابت، **وأبو سلمة بن عبد الرحمن** بن عوف، **وعبيد الله ابن عبد الله بن عتبة** بن مسعود، **وسليمان بن يسار** الهلالي أبو أيوب، هكذا عدَّهم أكثر علماء الحجاز.

وجعل ابنُ المبارك: سالمَ بنَ عبد الله بن عمر **بدل: أبي سلمة، وجعل أبو الزناد بدلهما** أي: سالمٍ وأبي سلمة **أبا بكر بنَ عبد الرحمن**، وعدَّهم ابن المديني اثنيْ عشر: ابن المسيب، وأبو سلمة، والقاسم، وخارجة، وأخوه إسماعيل، وسالم، وحمزة، وزيد، وعبيد الله، وبلال بنو عبد الله بن عمر، وأبان بن عثمان، وقَبيصة بن ذُؤيب.

Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tâbiûnun en faziletlisi Saîd b. el-Müseyyeb'dir. Kendisine "Alkame ve Esved [nasıldır]?" denildi. "O da, diğer ikisi de [en faziletli kimselerdir]"[1] dedi.

Yine ondan rivayet edildiğine göre [şöyle demiştir]: "Onların yani tâbiûnun içinde Ebû Osman en-Nehdî ve Kays b. Ebû Hâzim gibisini bilmiyorum." Yine ondan rivayet edildiğine göre [şöyle demiştir]: "Onların en faziletlisi Kays, Ebû Osman en-Nehdî, Alkame ve Mesrûk'tur." Bunlar faziletli kimseler ve tâbiûnun önden gelenlerindendiler.

Ebû Abdullah Muhammed b. Hafîf eş-Şîrâzî [ö. 371/982] şöyle demiştir: "Medineliler şöyle derler: Tâbiûnun en faziletlisi İbnü'l-Müseyyeb'dir." Kûfeliler şöyle derler: "Üveys el-Karanî'dir." Basra halkı şöyle der: "Hasan el-Basrî'dir." İbnü's-Salâh bu görüşü güzel bulmuştur.[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Sahih -bilakis doğru- olan, Kûfe ehlinin görüşüdür. Bunun delili de Müslim'in, *Sahîh*'inde Ömer b. el-Hattâb'dan rivayet ettiği hadistir. Hz. Ömer şöyle demiştir: Allah Resûlü'nü (*sav*) şöyle buyururken dinledim: 'Tâbiûnun en hayırlısı Üveys denilen kişidir.'[4] Ardından hadisin geri kalanını zikretti. Bu, [tâbiûnun en hayırlısının kim olduğu konusundaki] tartışmayı sona erdirmektedir." [Irâkî] şöyle demiştir: "Ahmed [b. Hanbel]'in İbnü'l-Müseyyeb ve başkasını daha faziletli kabul etmesine gelince, belki de bu hadis ona ulaşmamıştır veya ona göre hadis sahih değildir ya da o en hayırlı oluşunu değil, ilimde en üstün oluşunu kastetmiştir."

Bulkînî şöyle demiştir:[5] "En güzeli şöyle denilmesidir: Zühd ve vera yönünden en faziletli kişi Üveys'tir. Haber [hadis] ve eseri ezberleme yönünden ise Saîd [b. el-Müseyyeb]'dir."

Ahmed [b. Hanbel] şöyle demiştir: "Tâbiûn içinde Hasan ve Atâ'dan daha çok fetva veren yoktur. Mekke'nin müftüsü Atâ, Basra'nınki Hasan'dı."

Ebû Bekir İbn Ebû Davud şöyle demiştir: "Tâbiûnun hanım efendileri Hafsa bint Sîrîn ve Amre bint Abdurrahman'dır. Onları Ümmü'd-Derdâ es-Suğra Hüceyme -Cüheyme de denilmiştir- izler. Fakat Ümmü'd-Derdâ o ikisi gibi değildir.

1 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 73.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 274.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 368.
4 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 224.
5 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 517.

وعن أحمد بن حنبل قال: أفضلُ التابعين سعيد ابن المسيَّب، قيل له: فعلقمةُ والأسود؟ قال: هو وهُما، وعنه أيضاً: لا أعلم فيهم أي: التابعين مثلَ أبي عثمان النَّهْدي، وقيس بن أبي حازم، وعنه أيضاً: أفضلهم قيس، وأبو عثمان النهدي، وعلقمة، ومسروق هؤلاء كانوا فاضلين، ومن عِلْية التابعين.

وقال أبو عبد الله محمد بن خفيف الشيرازي: أهل المدينة يقولون: أفضلُ التابعين ابن المسيب، وأهل الكوفة يقولون: أُويس القَرَني، و أهل البصرة يقولون: الحسن البصري، واستحسنه ابن الصلاح.

وقال العراقي: الصحيح ـ بل الصواب ـ ما ذهب إليه أهل الكوفة، لِمَا رَوَى مسلم في **صحيحه** عن عمر بن الخطاب قال: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «إن خير التابعين رجل يقال له أويسٌ»، الحديثَ، قال: فهذا قاطع للنزاع، قال: وأما تفضيل أحمد لابن المسيب وغيره فلعله لم يبلغه الحديث، أو لم يصح عنده، أو أراد بالأفضلية في العلم لا الخيرية.

وقال البلقيني: الأحسن أن يقال: الأفضل من حيثُ الزهد والورع أويسٌ، ومن حيثُ حفظُ الخبر والأثر سعيدٌ.

وقال أحمد: ليس أحدٌ أكثرَ فتوى في التابعين من الحسن وعطاء، كان عطاء مفتي مكة، والحسن مفتي البصرة.

وقال أبو بكر ابن أبي داود: سيدتا التابعيات حفصةُ بنت سيرين، وعَمْرة بنت عبد الرحمن، وتليهما أم الدرداء الصغرى هُجَيمة، ويقال: جُهَيمة، وليستْ كَهُما.

İyâs b. Muâviye, [Hafsa] bint Sîrîn'i kastederek şöyle demiştir: "Hafsa'ya üstün tutabileceğim birini görmedim." Ona "Ya Hasan ve İbn Sîrîn?" diye sorulunca "Ben Hafsa'ya hiç kimseyi üstün tutmam" cevabını verdi.

Bir grup kimse ise sahâbeyle görüşmediği halde tâbiûn tabakası içersinde sayılmıştır. Aslında onlar, etbâu't-tâbiîndendir. Sahâbeden herhangi biriyle görüşmeyen -fakîh İbrahim b. Yezîd en-Nehaî değil- İbrahim b. Süveyd en-Nehaî bunlardandır. Bükeyr İbn Ebü's-Semît de bunlardandır. Onun Enes'ten rivayeti sahih değildir. [Bu rivayetteki sorun] aradaki Katâde'nin düşürülmüş olmasıdır.

Bir topluluk için ise bunun aksi söz konusudur. Yani tâbiûndan bir tabaka, rivayetlerinin çoğu yine tâbiûndan olduğu için etbâu't-tâbiîn içersinde sayılmıştır. İbn Ömer ve Enes ile görüşen Ebü'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân bunlardandır.[1]

Aslında sahâbî olan bir grup isim ise tâbiûn içersinde sayılmıştır. Bu durum ya Mukarrin'in oğulları Nu'mân ve Süveyd'de olduğu gibi hata ile olmuştur ki, aslında ikisi de tanınan sahâbîler olmasına rağmen Hâkim onları tâbiûndan kardeş râviler arasında saymıştır[2] ya da bu sahâbînin, tâbiûna yakın olan sahâbenin küçüklerinden olması ve rivayetlerinin [tamamının] veya çoğunun sahâbeden gelmesinden dolayıdır. Nitekim Müslim'in Yusuf b. Abdullah b. Selâm ve Mahmûd b. Lebîd'i tâbiûn içinde sayması bundan dolayıdır.

Bir topluluk için ise bunun tam tersi söz konusudur; yani âlimler bazı tâbiîleri sahâbeden saymışlardır. Bu da çoğunlukla onların mürsel rivayette bulunmalarından kaynaklanmıştır. Tıpkı Muhammed b. er-Rebî' el-Cîzî'nin [ö. 324/936] Abdurrahman b. Ganm el-Eş'arî'yi Mısır'a giren sahâbîlerden sayması gibi. Daha doğru olan görüşe göre o sahâbeden değildir. Bu ve benzeri durumlarda dikkatli olunmalıdır.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 208-9.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 453.

وقال إياس بن معاوية: ما أدركتُ أحداً أفضِّله على حفصة، يعني بنت سيرين، فقيل له: الحسن، وابن سيرين؟ فقال: أما أنا فما أفضّل عليها أحداً.

وقد عُدَّ قوم طبقةً في التابعين ولم يَلقَوا الصحابة فهم من أتباع التابعين، كإبراهيمَ بن سويد النخعي، لم يدرك أحداً من الصحابة، وليس بإبراهيمَ بن يزيدَ النخعيّ الفقيه، وبُكَيرِ ابن أبي السَّمِيط ـ بفتح السين وكسر الميم ـ لم يصح له عن أنس روايةٌ، إنما أُسقِط قتادة من الوسط.

ووقع لقوم عكس ذلك، فعُدُّوا طبقة من التابعين في أتباع التابعين، لكون الغالب عليهم روايتهم عنهم: كأبي الزناد عبد الله بن ذكوان، لقي ابنَ عمر، وأنساً.

و عُدَّ قوم في التابعين طبقةً، وهم صحابة إما غلطاً، كالنعمان وسُويد ابنيْ مُقَرِّن، عدَّهما الحاكم في الإخوة من التابعين، وهما صحابيان معروفان.

أو لكون ذلك الصحابيِّ من صغار الصحابة، يقارب التابعين، في كون روايتِه أو غالبِها عن الصحابة، كما عَدَّ مسلم في التابعين يوسف بن عبد الله بن سَلاَم، ومحمود بن لبيد.

ووقع لقوم عكسُ ذلك، فعَدّوا بعض التابعين في الصحابة، وكثيراً ما يقع ذلك لمن يُرسِل، كما عَدَّ محمدُ بن الربيع الجِيزي، عبدَ الرحمن بنَ غَنْم الأشعري، ممن دخل مصر من الصحابة، وليس منهم على الأصح فليتفطن لذلك وأمثاله.

Faydalar:

Bulkînî şöyle demiştir:[1] "Tâbiûnun ilk vefat edeni Ebû Zeyd Maʿdıd b. Yezîd'dir. Horasan'da öldürülmüştür. Öldürülmesi hadisesinin Azerbaycan'da Hicrî 30 senesinde olduğu da söylenmiştir. Tâbiûnun son vefat edeni ise Halef b. Halîfe'dir. 180 senesinde vefat etmiştir."

Uyarı:

Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'te etbâu't-tâbiîn için müstakil bir bölüm açmıştır. Bu, ilave edilen konular içerisinde zikredilecektir.[2]

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 519.

2 Hâkim, *Maʿrife*, s. 210. Süyûtî'nin ifadesinden bu konuyu ileride ele alacağı anlaşılabilirse de yetmiş beşinci bölüm olan "Etbâu't-tâbiîn" kısmında o, Hâkim'e gönderme yapmakla yetinecektir. Böylece, sadece bir bölüm ilavesinde bulunmuş olmaktadır [çevirenin notu].

فوائد:

قال البلقيني: أول التابعين موتاً أبو زيد مَعْضِد بن يزيد، قتل بخراسان، وقيل: بأَذْرَبَيْجان سنة ثلاثين، وآخرهم موتاً خلف بن خليفة سنة ثمانين ومئة.

تنبيه:

٥ أفرد الحاكم في **علوم الحديث** نوعاً لأتباع التابعين، وسيأتي في الأنواع المَزيدة.

41. BÜYÜKLERİN KÜÇÜKLERDEN RİVAYETİ

[Hadis ilimlerinin] kırk birinci türü büyüklerin küçüklerden rivayetidir.

Bu konunun temeli, Müslim'de yer alan Hz. Peygamber'in (*sav*) Temîm ed-Dârî'den rivayet ettiği Cessâse hadisidir.[1]

Yine Hz. Peygamber'in Mâlik b. Müzerrid -İbn Mürâre veya İbn Mürre de denilmiştir- er-Ruhâvî'den naklettiği rivayettir. İbn Mende'nin *es-Sahâbe* isimli eserinde isnâdlı olarak Zür'a b. Seyf b. Zîyezen'den rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) ona şöyle bir mektup yazmıştır: "Mâlik b. Müzerrid er-Ruhâvî bana senin müslüman olduğunu ve müşriklerle savaştığını haber verdi. Seni hayırla müjdeliyorum…"[2]

Bu konuyu bilmenin faydalarından biri, kendisinden rivayette bulunulan kişinin genelde olduğu gibi rivayet edenden daha faziletli ve büyük olduğunun zannedilmemesidir. Bu şekilde ilim ehline [layk oldukları] konum verilmiş olur ki, Ebû Davud ve başkalarının rivayet ettikleri Hz. Âişe hadisinde böyle emredilmektedir.[3]

[Bu şekilde gelen bir] isnâdda bir terslik olduğunun zannedilmemesi de bu konuyu [bilmenin] faydalarındandır.

Sonra bu konunun bazı kısımları vardır. Bunlardan biri râvinin kendisinden rivayette bulunduğu kişiden yaş olarak daha büyük ve daha önceki bir tabakaya mensup olmasıdır. Zührî [ö. 124/742] ve Yahya b. Saîd el-Ensârî'nin [ö. 143/760] Mâlik b. Enes'ten rivayette bulunmaları gibi. Yine Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Ahmed el-Ezherî'nin [ö. 435/1044], öğrencisi Hatîb el-Bağdâdî'den rivayette bulunması da böyledir. Hatîb, Ebü'l-Kâsım kendisinden rivayette bulunduğu sırada genç bir delikanlı idi.[4]

İkincisi râvinin yaş olarak değil de ilmî mertebe açısından büyük olmasıdır. Hâfız ve âlim kişinin bilgi sahibi olmayan yaşlı bir şeyhten rivayette bulunması böyledir. Mâlik'in Abdullah b. Dînâr'dan [ö. 127/745] rivayetinde olduğu gibi. Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye'nin Ubeydullah b. Musa el-Absî'den rivayetleri de böyledir.[5]

---

1 Müslim, Fiten 119.

2 İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 334.

3 Ebû Davud, Edeb 23.

4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 325.

5 Ubeydullah b. Musa'nın bu kısımda zikredilmesi uygun değildir. Zira o, ilk müsned yazarlarından

النوع الحادي والأربعون: رواية الأكابر عن الأصاغر

والأصل فيه: رواية النبي صلى الله عليه وسلم عن تميمٍ الداري حديثَ الجَسّاسة، وهي عند مسلم.

وروايتُه عن مالك بن مزرِّد ـ وقيل: ابن مُرارة، وقيل: ابن مرَّةَ ـ الرُّهاوي، فيما أخرجه ابن منده في **الصحابة** بسنده عن زرعة بن سيف بن ذي يَزَن: أن النبي صلى الله عليه وسلم كتب إليه كتاباً: «وأن مالك بن مزرِّد الرُّهاوي قد حدثني أنك أسلمتَ وقاتلتَ المشركين، فأَبشِرْ بخير»، الحديثَ.

من فائدته: أي: فائدةِ معرفةِ هذا النوع أن لا يُتوهَّم أن المرويَّ عنه أفضلُ وأكبر من الراوي لكونه الأغلبَ في ذلك، تنزيلاً لأهل العلم منازلَهم، للأمر بذلك في حديث عائشة، أخرجه أبو داود وغيره.

ومنها: أن لا يُظن أن في السند انقلاباً.

ثم هو أقسام، أحدها: أن يكون الراوي أكبرَ سِناً وأقدمَ طبقة من المرويّ عنه كالزهري ويحيى بن سعيد الأنصاري في روايتهما عن مالك بن أنس، وكالأزهري أبي القاسم عبيد الله بن أحمد في روايته عن تلميذه الخطيب البغدادي، وهو إذْ ذاك شابّ.

والثاني: أن يكون الراوي أكبرَ قدراً لا سِناً كحافظٍ عالمٍ روى عن شيخ مسنّ لا علم عنده كمالك في روايته عن عبد الله بن دينار، وأحمدَ ابن حنبل، وإسحاقَ بن راهويه في روايتهما عن عبيد الله بن موسى العَبْسي.

Üçüncüsü râvinin Hâfız Abdülganî b. Saîd'in, öğrencisi Muhammed b. Ali es-Sûrî'den [ö. 441/1057]; Berkânî'nin [ö. 425/1034] Hatîb'den; Hatîb'in İbn Mâkûlâ'dan [ö. 475/1082'den sonra] rivayette bulunmasında olduğu gibi her iki yönden [yaş ve ilim] de rivayette bulunduğu kişiden büyük olmasıdır.

Sahâbenin tâbiûndan rivayette bulunması da bu kısımdandır. Yani büyüklerin küçüklerden rivayetinin üçüncü kısmına dâhildir. Abâdile ve sahâbeden Ebû Hüreyre, Muâviye ve Enes gibi diğerlerinin Ka'b el-Ahbâr'dan rivayette bulunmalarında olduğu gibi.

Aynı şekilde Zührî ve el-Ensârî'nin Mâlik'ten rivayetlerinde olduğu gibi, tabiînin etbâu't-tâbiînden rivayette bulunması da böyledir.

Tâbiûndan olmayan Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan, onlardan yani tâbiûndan 20'den fazla kişinin rivayette bulunması da böyledir. Hâfız Abdülganî b. Saîd onları bir cüzde toplamış ve bunların 39'a ulaşmıştır. Bunların sayısının 70'ten fazla olduğu da söylenmiştir. Bunu Hâfız Ebü'l-Fazl et-Tabesî [ö. 482/1089] söylemiştir.[1]

Ebü'l-Fazl el-Irâkî[2] bunları 50 küsur kişi olarak saymıştır: İbrahim b. Meysere, Eyyûb es-Sahtiyânî, Bükeyr b. el-Eşec, Sâbit b. Aclân, Sâbit el-Bünânî, Cerîr b. Hâzim, Hassân b. Atıyye,[3] Habîb b. Ebû Musa, Harîz b. Osman er-Rahabî, Hakem b. Uteybe, Humeyd et-Tavîl, Davud b. Kays, Davud b. Ebû Hind, Zübeyr b. Adî, Saîd b. Ebû Hilal, Seleme b. Dînâr, Ebû İshak Süleyman eş-Şeybânî, Süleyman el-A'meş.

Âsım el-Ahvel, Abdullah b. Abdurrahman b. Ya'lâ et-Tâifî, Abdullah b. Avn, Abdullah b. Ebû Müleyke, Abdurrahman b. Harmele, Abdülazîz b. Rufey', Abdülmelik b. Cüreyc, Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî, Atâ b. Ebû Rabâh, Atâ b. es-Sâib, Atâ el-Horâsânî, Alâ b. el-Hâris eş-Şâmî, Ali b. el-Hakem el-Bünânî, Amr b. Dînâr, Ebû İshak Amr es-Sebîî [ö. 127/745], Katâde.

---

olup büyük bir hadis imamıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 270, dp. 1) [çevirenin notu].

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 308-9.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1002.

3 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu ifade "Habbân" şeklinde ise de doğrusu metne yansıtıldığı üzere "Hassân" olmalıdır. Burada hata Süyûtî'den kaynaklanmıştır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 272, dp. 1) [çevirenin notu].

الثالث: أن يكون الراوي **أكبرَ** من المرويّ عنه **من الوجهين** معاً: **كعبد الغني** بن سعيد الحافظ في روايته **عن** محمد بن علي **الصوري** تلميذِه، **وكالبِرْقاني** في روايته **عن الخطيب**، وكالخطيب في روايته عن ابن ماكولا.

ومنه أي: من القسم الثالث من رواية الأكابر عن الأصاغر: **روايةُ الصحابة عن التابعين، كالعبادلة وغيرهم** من الصحابة، كأبي هريرة، ومعاوية، وأنس في روايتهم **عن كعبٍ الأحبار**.

ومنه أيضاً: **رواية التابعيّ عن تابعيّه، كالزهري والأنصاري، عن مالك**.

وكعمرو بن شعيب بن محمد بن عبد الله بن عمرو بن العاص **ليس تابعياً، وروى عنه منهم** أي: التابعين **أكثرُ من عشرين** نَفْساً، فيما جمعهم الحافظ عبد الغني بن سعيد في جزء له، بلغ بهم تسعة وثلاثين **وقيل: أكثرُ من سبعين** قاله الحافظ أبو الفضل الطَّبَسي.

وعدَّهم الحافظ أبو الفضل العراقي نيفاً وخمسين: إبراهيم بن ميسرة، وأيوب السَّختياني، وبكير ابن الأشج، وثابت بن عجلان، وثابت البُناني، وجرير بن حازم، وحسّان بن عطية، وحبيب بن أبي موسى، وحَريز بن عثمان الرّحَبي، والحكم بن عتيبة، وحُميد الطويل، وداود بن قيس، وداود بن أبي هند، والزبير بن عدي، وسعيد بن أبي هلال، وسلمة بن دينار، وأبو إسحاق سليمان الشيباني، وسليمان الأعمش.

وعاصم الأحول، وعبد الله بن عبد الرحمن بن يعلى الطائفي، وعبد الله بن عون، وعبد الله بن أبي مُليكة، وعبد الرحمن بن حرملة، وعبد العزيز بن رُفيع، وعبد الملك ابن جريج، وعبيد الله بن عمر العمري، وعطاء بن أبي رباح، وعطاء بن السائب، وعطاء الخراساني، والعلاء بن الحارث الشامي، وعلي بن الحكم البناني، وعمرو بن دينار، وأبو إسحاق عمرو السَّبيعي، وقتادة.

Muhammed b. İshak b. Yesâr, Muhammed b. Cuhâde, Muhammed b. Aclân, Ebü'z-Zübeyr Muhammed b. Müslim, Muhammed b. Müslim ez-Zührî, Matar el-Varrâk, Mekhûl, Musa b. Ebû Âişe, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit, Hişâm b. Urve, Hişâm b. el-Gâz, Vehb b. Münebbih, (Yahya b. Saîd),[1] Yahya b. Ebû Kesîr, Yezîd b. Ebû Habîb, Yezîd b. el-Hâd, Ya'kûb b. Atâ b. Ebû Rabâh.

İbnü's-Salâh gibi musannif [Nevevî] de Amr b. Şuayb'ın tâbiûndan olmadığını kesin olarak belirtmiş ve bu konuda Abdülganî ve Ebû Bekir en-Nakkâş'a tabi olmuşlardır. Ancak Ebü'l-Fazl el-Irâkî, -ondan önce de Mizzî- onun bu görüşünü reddedip şöyle demiştir:[2] "Amr b. Şuayb birkaç sahâbîden hadis dinlemiştir. Her ikisi de sahâbî olan Zeyneb bint Ebû Seleme ve Rubeyyi' bint Muavviz b. Afrâ bunlardandır."

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1009.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1002; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 73. Süyûtî'nin buradaki ifadeleri onun bu iki isim dışında birtakım sahâbîleri dinlediğini düşündürüyorsa da, hem Mizzî ve Irâkî'nin ifadeleri hem de onlardan önce Dârekutnî'nin beyanı, Amr'ın sadece bu iki sahâbîyi dinlediğini gösterir (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 273, dp. 2) [çevirenin notu].

ومحمد بن إسحاق بن يسار، ومحمد بن جُحَادة، ومحمد بن عجلان، وأبو الزبير محمد بن مسلم، ومحمد بن مسلم الزهري، ومطر الوراق، ومكحول، وموسى بن أبي عائشة، وأبو حنيفة النعمان بن ثابت، وهشام بن عروة، وهشام بن الغاز، ووهب بن منبه، [ويحيى بن سعيد] ، ويحيى بن أبي كثير، ويزيد ابن أبي حبيب، ويزيد ابن الهادِ، ويعقوب بن عطاء بن أبي رباح.

وما جزم به المصنف ـ كابن الصلاح ـ من كونه ليس تابعياً، تَبِعا فيه عبد الغني وأبا بكر النقاش، وردَّه الحافظ أبو الفضل العراقي، وقبْله المزي، وقال: قد سمع من غير واحد من الصحابة، منهم: زينب بنت أبي سلمة، والرُّبيّع بنت مُعَوِّذ ابن عَفْراء، وهما صحابيتان.

42. MÜDEBBEC VE AKRANLARIN RİVAYETİ

[Hadis ilimlerinin] kırk ikinci türü müdebbec ve akranların rivayetidir.

Bu kısmın faydası, isnâdda ziyâde bulunduğunun veya "vav" harfinin "an" lafzının yerine geçtiğinin zannedilmemesidir.[1]

İki akran: Bunlar yaş ve isnâd konusunda birbirlerine yakındırlar. Hâkim ise yaş olarak yakın olmasalar da bazen yalnızca isnâdda yakın olmaları ile yetinmiştir.[2]

Sahâbeden Ebû Hüreyre ve Âişe, tâbiûndan Zührî ve Ebü'z-Zübeyr, etbâu't-tabiînden Mâlik ve Evzâî gibi akranların her biri diğerinden rivayette bulunursa bu müdebbecdir. [Müdebbec kelimesi], dammeli mîm, fethalı dâl, şeddeli ve tek noktalı be iledir ve sonunda cîm harfi vardır.

Irâkî şöyle demiştir: "Bildiğime göre, konuyu bu şekilde isimlendiren ilk kişi Dârekutnî'dir."[3]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Ancak Dârekutnî konuyu iki kişinin akran olmasıyla sınırlamamıştır. Aksine her birinin diğerinden rivayette bulunması da biri diğerinden yaşça büyük olsa bile bu şekilde isimlendirilir. Dârekutnî bu konuya [örnek olarak] Hz. Peygamber'in (*sav*) Ebû Bekir, Ömer ve Sa'd b. Ubâde'den rivayetini ve onların da ondan [Hz. Peygamber'den] rivayette bulunmalarını ve Ömer'in Ka'b'dan, Ka'b'ın da Ömer'den rivayetini zikretmiştir. Onun çizdiği çerçeveyle İbnü's-Salâh'ın Ahmed b. Hanbel'in Abdürrezzâk'tan, Abdürrezzâk'ın da Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunmasını zikretmesi nedeniyle Hâkim'e yönelttiği [akran olmadıkları] itirazı ortadan kalkar.[4] Çünkü Hâkim, hocası [Dârekutnî'nin] söylediklerini takip edip bu görüşü ondan nakletmiştir."

1 Burada anlatılmak istenen şudur: Bir râvi akranı olan râviden rivayette bulunduğunda isnâd "falan an fülan" şeklinde olur. Ancak bazıları, râvilerin aynı dönemde yaşamış olmalarından dolayı hadisin her ikisinden de rivayet edildiğini zannedip isnâddaki "an" lafzı yerine "vav"ı kullanabilir. Bu konu, bu tür hataların önüne geçilmesini sağlar [çevirenin notu].

2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 577. "İsnâdda yakın olmak", "aynı kişilerden ve tabakadan rivayette bulunanlar" anlamında olsa gerektir; ancak bunlar arasında yaş farkı bulunabilir [çevirenin notu].

3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1015.

4 İbnü's-Salâh'a göre müdebbec akran râvilerin birbirlerinden rivayetidir ve Abdürrezzâk ile Ahmed b. Hanbel akran olmadığı için Hâkim'in verdiği örnek müdebbece uygun değildir (*Ulûmü'l-Hadîs*, s. 310). Irâkî ise müdebbecin akran râvilerle sınırlı olmadığı görüşünden hareketle İbnü's-Salâh'ın itirazının geçersiz olduğunu belirtir [çevirenin notu].

النوع الثاني والأربعون: المدبَّج، ورواية القرين

عن القرين

ومن فوائد معرفة هذا النوع: أن لا يُظَن الزيادةُ في الإسناد، أو إبدالُ «عن» بـ:الواو.

القرينان: هما المتقاربان في السن والإسناد، وربما اكتفى الحاكم بالإسناد أي: بالتقارب فيه، وإن لم يتقاربا في السن.

فإن روى كلُّ واحد منهما عن صاحبه: كعائشة وأبي هريرة في الصحابة، والزهري وأبي الزبير في الأتباع، ومالك والأوزاعي في أتباعهم: فهو المدبَّج بضم الميم، وفتح الدال المهملة، وتشديد الباء الموحدة، وآخره جيم.

قال العراقي: وأولُ من سماه بذلك: الدارقطنيُّ، فيما أعلم.

قال: إلا أنه لم يقيِّده بكونهما قرينين، بل كل اثنين رَوَى كل منهما عن الآخر، يسمى بذلك وإن كان أحدهما أكبر، وذكر منه روايةَ النبي صلى الله عليه وسلم عن أبي بكر، وعمر، وسعد بن عبادة، وروايتَهم عنه، وروايةَ عمر عن كعب، وكعبٍ عنه، وبذلك يندفع اعتراض ابن الصلاح على الحاكم في ذكره في هذا رواية أحمد عن عبد الرزاق، وعبد الرزاق عنه، لأنه ماشٍ على ما قاله شيخه ونقله عنه.

Bu durumun müdebbec olarak isimlendirilmesine gelince Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu konuya değinen birini görmedim. Doğrusu şu ki, güzelliğinden dolayı o müdebbec olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o [müdebbec], sözlükte 'süslenmiş' anlamındadır. İlgili rivayetler de böyledir. Zira bir incelikten dolayı isnâdda uluvden müsâvât veya nüzûle dönülmekte, isnâd için böylece bir tür tezyin [süslenme] meydana gelmektedir."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Bunun isnâdın nüzulünden dolayı böyle isimlendirilmiş olması da mümkündür. Bu durumda ilgili isimlendirme yerme anlamındadır. Zira Araplar 'racülün müdebbec' sözünü, yüzü ve başı çirkin kişi için kullanır. Bunu *el-Muhkem* adlı eserin sahibi zikretmiştir."[2]

İbnü'l-Medînî ve Müstemlî "İsnâdın nâzil olması uğursuzluktur" demişlerdir. İbn Maîn ise şöyle demiştir: "Nâzil isnâd yüzde yaradır"[3]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Bu izahın kabulü zordur. Doğru olan, ilk manadır."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Şu da söylenebilir: Müdebbecde söz konusu iki akranın ikisi de aynı tabakada ve aynı derecededir. Bundan dolayı da onlar yanağın iki tarafına benzetilmiştir. Zira yanağın iki tarafına dîbâcetân denir. Bunu Cevherî ve başkaları söylemiştir."[4]

[Irâkî] şöyle demiştir: "Bu mana İbnü's-Salâh ve Hâkim'in 'Müdebbec, iki akranın rivayetlerine hastır' sözlerine uygun düşer."

Şerhu'n-Nuhbe'de [İbn Hacer] bu yöndeki kanaatini kesin bir dille ifade edip şöyle demiştir:[5] "Şeyh, öğrencisinden rivayette bulunursa, buna müdebbec denilebilir mi? Bu konuda görüş ayrılığı vardır. Ancak doğrusu müdebbec denilmemesidir. Zira bu, büyüklerin küçüklerden rivayeti kısmına girmektedir. Tedbîc kelimesi, yüzün iki yanı [dîbâceteyi'l-vech/yanak] ifadesinden alınmıştır. Bu da râvi ve şeyhinin eşit vasıflarda olmalarını gerektirir."

Diğerinin ondan rivayette bulunduğunun bilinmediği akranın akrandan rivayetine gelince, bu kısım müdebbec olarak isimlendirilmez. Zâide b. Kudâme'nin Züheyr b. Muâviye'den rivayeti bu şekildedir ve Züheyr'in ondan rivayette bulunduğu bilinmemektedir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1019-20.
2 İbn Sîde, *el-Muhkem*, VII, 244.
3 İlgili rivayetler için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 123.
4 Cevherî, *es-Sıhâh*, I, 312.
5 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 116.

ثم وَجْه التسمية، قال العراقي: لم أر من تعرض لها، قال: إلا أن الظاهر أنه سُمّي به لحسنه، لأنه لغةً: المزيَّن، والرواية كذلك، إنما تقع لنكتةٍ يُعدل فيها عن العلو إلى المساواة أو النزول، فيحصل للإسناد بذلك تزيين.

قال: ويَحتمِل أن يكون سمِّي بذلك لنزول الإسناد، فيكون ذمّاً، من قولهم رجل مدبَّج: قبيح الوجه والهامة، حكاه صاحب **المحكم**.

وقد قال ابن المديني والمستملي: النزول شؤم، وقال ابن معين: الإسناد النازل قُرْحة في الوجه.

قال: وفيه بُعد، والظاهر الأول.

قال: ويَحتمِل أن يقال: إن القرينين الواقعين في المدبَّج في طبقة واحدة بمنزلة واحدة، فشُبِّها بالخدَّين، إذْ يقال لهما: الديباجتان، كما قاله الجوهري وغيره.

قال: وهذا المعنى متَّجه على ما قاله ابن الصلاح والحاكم: إن المدبج مختصّ بالقرينين.

وجزم بهذا المأخذ في **شرح النخبة**، فإنه قال: لو روى الشيخ عن تلميذه فهل يسمَّى مدبَّجاً؟ فيه بحث، والظاهر: لا، لأنه من رواية الأكابر عن الأصاغر، والتدبيجُ مأخوذٌ من دِيباجتَي الوجه، فيقتضي أن يكون مستوياً من الجانبين.

أما رواية القرين عن قرينه من غير أن يُعلم رواية الآخر عنه فلا يسمى مدبَّجاً، كرواية زائدة بن قدامة عن زهير بن معاوية، ولا يعلم لزهير رواية عنه.

İbnü's-Salâh'ın [Süleyman] et-Teymî'nin Mis'ar'dan rivayetini örnek gösterip "Mis'ar'ın ondan rivayeti bilinmez" demesi ise[1] Dârekutnî'nin *el-Müdebbec* adlı eserinde zikrettiği "O [yani Mis'ar] da aynı şekilde ondan rivayette bulunmuştur" ifadesinden dolayı eleştirilmiştir.[2]

Hâkim'in Yezîd b. el-Hâd'ın İbrahim b. Sa'd'dan ve Süleyman b. Tarhân'ın Rakabe b. Maskale'den rivayetini örnek gösterip[3] "İbn Sa'd ile Rakabe'nin Yezîd ile Süleyman'dan rivayetleri olduğunu bilmiyorum" sözüne gelince, aynı şekilde bunun da mevcut olduğu belirtilerek bu görüşe itiraz edilmiştir. İbn Sa'd'ın Yezîd'den rivayeti Müslim'in *Sahîh*'inde ve Nesâî'de yer alır.[4] Rakabe'nin Süleyman'dan rivayeti ise Dârekutnî'nin *el-Müdebbec*'inde yer almaktadır.

Latîfe:

Akran râviler Ahmed b. Hanbel'in şu rivayetinde olduğu gibi bir hadiste bir araya gelebilir: "Ahmed b. Hanbel → Ebû Hayseme Züheyr b. Harb → Yahya b. Maîn → Ali b. el-Medînî → Ubeydullah b. Muâz → babası → Şu'be → Ebû Bekir b. Hafs → Ebû Seleme" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) eşleri saçlarını [kulaklarını örtecek kadar] kısaltırlardı."[5] Ahmed b. Hanbel ile ondan sonraki dört râvi, yani [isnâddaki ilk] beş râvi akrandır.[6]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 279.
2 İtiraz sahibi Irâkî'dir. Bk. *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1023.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 587-8.
4 Müslim, Müsâfirîn 242; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 67.
5 Müslim, Hayz 42.
6 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 375.

وأما تمثيلُ ابن الصلاح برواية التيمي عن مِسعَر، وقولُه: ولا يعلم لمسعر رواية عنه: فاعتُرِض بأنه أيضاً رَوَى عنه، فيما ذكره الدارقطني في **المدبج**.

و[أما] تمثيلُ الحاكم برواية يزيد ابن الهادِ، عن إبراهيم بن سعد، وسليمان بن طَرْخان عن رَقَبة بن مَصْقَلة، وقولُه: لا أعلم لابن سعد ورَقَبة روايةً عن يزيد وسليمان: فاعتُرِض أيضاً بوجودها، فرواية ابن سعد عن يزيد في **صحيح** مسلم، والنسائي، وروايةُ رقبةَ عن سليمان في **المدبَّج** للدارقطني.

لطيفة:

قد يجتمع جماعة من الأقران في حديث، كما روى أحمد بن حنبل، عن أبي خيثمة زهير بن حرب، عن يحيى بن معين، عن علي ابن المديني، عن عبيد الله بن معاذ، عن أبيه، عن شعبة، عن أبي بكر ابن حفص، عن أبي سلمة، عن عائشة قالت: كنَّ أزواجُ النبي صلى الله عليه وسلم يأخُذْنَ من شعورهنّ حتى يكونَ كالوَفْرة، فأحمد والأربعة فوقه، خمستهم أقران.

43. KARDEŞ RÂVİLER

[Hadis ilimlerinin] kırk üçüncü türü kardeş râvilerdir.

Bu, hadis âlimlerinin bilgi birikimine sahip oldukları konulardan biridir. Ali İbnü'l-Medînî, ondan sonra Nesâî, daha sonra Ebü'l-Abbâs es-Serrâc [ö. 313/925] ve Müslim ve Ebû Davud gibi başkaları bu konuda müstakil eser tasnif etmişlerdir.

Bu kısmın faydalarından biri, kardeş olmadıkları halde babalarının ismi aynı olan kişilerin kardeş olduklarının zannedilmemesidir.

Kardeş olan râvilerin sahâbeden örnekleri [Nevevî]'nin İbnü's-Salâh'a ilave ettiği Hattâb'ın iki oğlu Ömer ve Zeyd, İbn Mes'ûd'un iki oğlu Abdullah ve Utbe, Sâbit'in iki oğlu Zeyd ve Yezîd, Âs'ın iki oğlu Amr ve Hişâm'dır.

Tâbiûndan örneği ise Şurahbîl'in iki oğlu Amr ve Erkam'dır. Bu ikisi İbn Mes'ûd'un ashâbının en önde gelenlerindendir. Sonra İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Hüzeyl b. Şurahbîl ve Erkam yine İbn Mes'ûd'un ashâbından diğer iki kardeştir."

İbnü's-Salâh'ın Erkam'ı, biri Amr'ın diğeri ise Hüzeyl'in kardeşi şeklinde iki farklı kişi olarak belirtmesine itiraz edilmiştir.[2] Bu, doğru değildir. Tarih ve ensâb âlimleri, bu üçü kardeş mi yoksa Amr bunların kardeşi değil mi şeklinde ihtilâf etmişlerdir. İbn Abdülber [ö. 463/1071] ilk görüşü tercih etmiştir. Doğrusu ise cumhurun görüşü olan yalnızca Amr ve Hüzeyl'in kardeş olduklarıdır. Buhârî, İbn Ebû Hâtim ve onun naklettiğine göre babası ile Ebû Zür'a, İbn Hibbân ve Hâkim onların kardeş olduğu bilgisini vermekle yetinmişlerdir. Mizzî de *Tehzîb*'de bunu kesin olarak ifade etmiştir.[3]

İbn Abdülber'in görüşü, Amr b. Şurahbîl'in Hemdânlı, Erkam ve Hüzeyl'in ise Evdli olmaları ve Hemdân'ın Evd ile birleşmemesinden dolayı reddedilmiştir.[4]

Irâkî şöyle demiştir: "İbnü's-Salâh'ın zikrettiği ise cumhurun görüşüne de İbn Abdülber'in görüşüne de uygun değildir."[5]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 279.
2 İtiraz sahibi Irâkî'dir. Bk. *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1030.
3 İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 54; Hâkim, *Ma'rife*, s. 454; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 314; XXX, 182.
4 Söz konusu âlim Irâkî'dir. Bk. *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1031.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1031.

النوع الثالث والأربعون: معرفة الإخوة

والأخوات

هو إحدى معارفهم، أفرده بالتصنيف علي بن المديني، **ثم النسائي، ثم** أبو العباس **السرّاج وغيرهم** كمسلم، وأبي داود.

ومن فوائده: أن لا يُظنَّ من ليس بأخٍ أخاً عند الاشتراك في اسم الأب.

مثال الأخوين في الصحابة: عُمَر وزيد ابنا الخطاب هذا المثال مزيد على ابن الصلاح، **وعبد الله وعتبة ابنا مسعود** وزيد ويزيد ابنا ثابت، وعَمرو وهشام ابنا العاص.

ومن التابعين: عَمرو وأرقم ابنا شُرَحبيل كلاهما من أفاضل أصحاب ابن مسعود، ثم قال ابن الصلاح: هُزيل بن شُرحبيل وأرقم أخوان آخران من أصحابه أيضاً.

واعتُرِض بأنّ جَعْله أرقم اثنين: أحدهما أخو عمرو، والآخر أخو هُزيل: ليس بصحيح، وإنما اختلف أهل التاريخ والأنساب في أن الثلاثة إخوة، أو ليس عمرو أخاً لهما؟ فذهب ابن عبد البر إلى الأول، والصحيح الذي عليه الجمهور الثاني: أن أرقم وهزيلاً أخوان فقط، وهو الذي اقتصر عليه البخاريُّ، وابنُ أبي حاتم، وحكاه عن أبيه، وعن أبي زرعة، وابنُ حبان، والحاكم، وجزم به المزيّ في **التهذيب**.

ورُدَّ على ابن عبد البر بأن عمرو بن شرحبيل هَمْداني، وأرقم وهزيلاً أَوْديّان، ولا يجتمع همْدان في أَوْد.

قال العراقي: فما ذكره ابن الصلاح لا يتأتّى على قول الجمهور، ولا قول ابن عبد البر.

Hüzeyl'i hazfetse de musannif [Nevevî]'nin yaptığı da böyledir. Çünkü o, Hüzeyl'i iki kardeş arasında değil üç kardeş içinde sayan İbn Abdülber'in görüşünü benimsemiştir.

Sahâbeden üç kardeşin örneği Ebû Tâlib'in oğulları Ali, Ca'fer ve Akîl -bu örnek de İbnü's-Salâh'a ilavedir- ve Huneyf'in oğulları Sehl, Osman ve Abbâd'dır.

[Üç kardeşin] sahâbe dışında tâbiûndan örneği Osman'ın oğulları Ebân, Saîd ve Amr ve onlardan sonra da Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın oğulları Amr, Ömer ve Şuayb'dır.

Sahâbeden dört kardeşin örneği Ebû Bekir es-Sıddîk'ın çocukları Abdurrahman, Muhammed, Âişe ve Esmâ'dır. Bunu Bulkînî zikretmiştir.[1]

Bunun tâbiûndan örneği: Mugîre b. Şu'be'nin çocukları Urve, Hamza, Ya'fûr[2] ve Akkâr.

Onlardan sonra Ebû Salih es-Semmân'ın oğulları Süheyl, Abdullah, Muhammed ve Salih'tir.

Irâkî'nin belirttiği üzere[3] İbn Adî "Ebû Salih'in oğulları içinde Muhammed diye biri yoktur. Onun çocukları Süheyl, Yahya, Abbâd, Abdullah ve Salih'tir" diyerek hata yapmıştır. O, Muhammed'i Yahya ile değiştirmiş ve Abbâd ile Abdullah'ı iki ayrı kişi yapmıştır. Hâlbuki Abbâd, Abdullah'ın lakabıdır.

Beş kardeşin örneğine gelince sahâbe içinde beş kardeş olan herhangi birini tespit edemedim. Tâbiûndan örneği ise Talha b. Ubeydullah'ın çocukları Musa, İsa, Yahya, İmrân ve Âişe'dir.[4]

Onlardan sonra Uyeyne'nin oğulları Süfyân, Âdem, İmrân, Muhammed ve İbrahim gelir. Bunların hepsi hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunların en üstünü Süfyân'dır. Bunların 10 kardeş oldukları; ancak diğer beşinin hadis rivayetinde bulunmadığı da söylenmiştir. Geriye kalanlar içerisinde Ahmed ve Mahled'in isimleri belirtilmiştir.

---

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 528.

2 *Tedrîb* nüshalarında ve neşirlerinde hatalı olarak "Ya'kûb" şeklinde kaydedilen bu isim M. Avvâme tarafından tashih edilmiştir (*Tedrîb*, V, 282, dp. 2) [çevirenin notu].

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 376.

4 Talha'nın "Seccâd" lakabı ile tanınan ve babası ile birlikte Cemel savaşında (36/656) ölen Muhammed isimli bir tâbiî oğlu daha vardır [çevirenin notu].

وكذا ما صنعه المصنف وإنْ حَذَف هزيلاً، لأنه على قول ابن عبد البر يعدُّ في الثلاثة، لا في الأَخَوين.

و مثاله **في الثلاثة** في الصحابة: **عليّ وجعفر وعَقيل بنو أبي طالب** هذا المثال مزيد على ابن الصلاح. **وسهلٌ وعثمانُ وعَبّاد** بالفتح والتشديد **بنو حُنَيف**.

وفي غير الصحابة في التابعين: أبان، وسعيد، وعمرو، أولاد عثمان.

وبعدهم: **عَمْرو** بالفتح **وعُمَر** بالضم **وشعيب، بنو شعيب** بن محمد ابن عبد الله بن عمرو بن العاص.

و مثاله **في الأربعة** في الصحابة: عبد الرحمن، ومحمد، وعائشة، وأسماء أولاد أبي بكر الصديق، ذكره البلقيني.

وفي التابعين: عروة، وحمزة، ويعفور، والعَقَّار، أولاد المغيرة بن شعبة.

وبعدهم: **سهيل، وعبد الله، ومحمد، وصالح بنو أبي صالح** السمان.

وأما قول ابن عدي: إنه ليس في ولد أبي صالح محمد، إنما هم سهيل، ويحيى، وعباد، وعبد الله، وصالح: فوهم، كما قال العراقي، حيث أبدل محمداً بيحيى، وجعل عباداً وعبد الله اثنين، وإنما هو لقبه.

و مثاله **في الخمسة**: لم أقف عليه في الصحابة. وفي التابعين: موسى، وعيسى، ويحيى، وعمران، وعائشة، أولاد طلحة بن عبيد الله.

وبعدهم: **سفيان، وآدم، وعمران، ومحمد، وإبراهيم، بنو عيينة، حدثوا كلُّهم** وأجلُّهم سفيان، وقيل: إنهم عشرة إلا أن الخمسة الآخرين لم يحدثوا، وسُمِّي منهم: أحمد، ومخلد.

Ve altı kardeşin örneğini sahâbe içinde tespit edemedim. Tâbiûndan örneği Sîrîn'in çocukları Muhammed, Enes, Yahya, Ma'bed, Hafsa ve Kerîme'dir. Bunların isimlerini İbn Maîn, Nesâî ve Hâkim aynı şekilde zikretmişlerdir.[1] Âlimlerden biri olan Hâfız Ebû Ali [en-Neysâbûrî] [ö. 349/960], Kerîme yerine Hâlid'i zikretmiştir.[2] İbn Sa'd ise bunların kardeşleri olarak Amre ve Sevde'yi ilave etmiştir.[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Bu ikisinin hadis rivayeti yoktur ve itiraz kabilinden zikredilemezler."

İbn Kuteybe'nin *el-Meârif*'inde ise şöyle denir:[5] "Sîrîn'in, eşlerinden 23 çocuğu doğmuştur.

Muhammed b. Sîrîn, kardeşi Yahya'dan, o da kardeşi Enes'ten, o da mevlâsı Enes b. Mâlik'ten bir hadis rivayet etmiştir. İlgili hadis şöyledir: Resûlullah (*sav*) buyurdu ki: "Gerçekten, gerçekten emrine uydum, sana kul olarak ibadet için huzuruna geldim." Dârekutnî bu hadisi *el-İlel*'de Hişâm b. Hassân'ın İbn Sîrîn'den rivayeti olarak tahric etmiştir.[6]

Bu, ilginç bir latifedir; zira tek bir isnâdda üç kardeş birbirinden rivayette bulunmuştur. İbn Tâhir'in zikrettiğine göre, bu hadisi Muhammed, kardeşi Yahya'dan, o kardeşi Ma'bed'den, o da kardeşi Enes'den rivayet etmiştir. Bu hadis Ebü'l-Ganâim en-Nersî'nin [ö. 510/1166] *Cüz*'ünde yer almaktadır. Buna göre bir isnâdda dört kardeş bir araya gelmiştir.

Yedi kardeşin örneği Mukarrin'in oğulları Nu'mân, Ma'kil, Akîl, Süveyd, Sinan, Abdurrahman ve ismi zikredilmeyen yedinci kişidir. İbnü's-Salâh böyle demiştir.[7] İbn Fethûn *el-İstîâb*'ın zeylinde yedinci kardeşin isminin Abdullah olduğunu bildirmiştir. Bunların tamamı sahâbîdir, muhacirdir; yedisinin de sahâbî ve muhâcir olmalarından meydana gelen üstünlükte ortakları yoktur.[8] Onların Hendek savaşına katıldıkları da söylenmiştir.

Bunların tâbiûndan örneği Abdullah b. Ömer'in çocukları Sâlim, Abdullah, Ubeydullah, Hamza, Zeyd,[9] Vâkıd ve Abdurrahman'dır.

1 Hâkim, *Ma'rife*, s. 452.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 280.
3 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 205.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 376.
5 İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 442.
6 Dârekutnî, *el-İlel*, XII, 3.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 278.
8 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 1432.
9 Çoğu *Tedrîb* nüshası ve neşrinde bu isim "Verş" şeklinde kayıtlı ise de doğrusu metne yansıtıldığı üzere

و مثاله في الستة: لم أقف عليه في الصحابة. وفي التابعين: محمد، وأنس، ويحيى، ومعبد، وحفصة، وكَريمة، بنو سيرين هكذا سماهم ابن معين والنسائي والحاكم، وذكر بعضهم وهو أبو علي الحافظ خالداً بدل كريمة وزاد ابن سعد فيهم: عَمرة، وسَوْدة.

قال العراقي: ولا رواية لهما، فلا يَرِدان.

وفي **المعارف** لابن قتيبة: ولد لسيرين ثلاثة وعشرون ولداً من أمهات أولاد.

وروى محمد بن سيرين عن أخيه يحيى، عن أخيه أنس، عن مولاه أنس بن مالك حديثاً وهو: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «لبيك حقّاً حقاً، تعبُّداً ورِقّاً»، أخرجه الدارقطني في **العلل** من رواية هشام بن حسان، عنه.

وهذه لطيفة غريبة: ثلاثة إخوة روى بعضهم عن بعض في إسناد واحد، وذكر ابن طاهر أن هذا الحديث رواه محمد، عن أخيه يحيى، عن أخيه مَعْبد، عن أخيه أنس، وهو في جزء أبي الغنائم النَّرْسي، فعلى هذا اجتمعوا: أربعةٌ في إسناد.

و مثاله في السبعة: النعمان، ومعقل، وعَقيل، وسويد، وسنان، وعبد الرحمن، وسابع لم يسمّ كذا قال ابن الصلاح، وقد سماه ابن فتحون في **ذيل الاستيعاب**: عبد الله بنو مقرِّن وكلُّهم صحابة مهاجرون لم يشاركهم أحد في هذه المكرُمة، من كونهم سبعةً هاجروا وصحبوا. وقيل: شهدوا الخندق.

ومثاله في التابعين: سالم، وعبد الله، وعبيد الله، وحمزة، وزيد، وواقد، وعبد الرحمن: أولاد عبد الله بن عمر.

Uyarılar:

Birincisi: İbnü's-Salâh gibi[1] Nevevî'nin Mukarrin'in yedi çocuğunun bulunduğunu zikretmesine, İbn Abdülber'in Dırâr ve Nuaym'ı da eklemesi sebebiyle itiraz edilmiştir. Başkası ise Mukarrin'in 10 çocuğu olduğunu nakletmiştir.

Bu konudaki doğru örnek ise Afrâ'nın, tamamı Bedir savaşına katılan oğullarıdır: Muâz, Muavviz, Enes, Hâlid, Âkil, Âmir, Avf.

İkincisi: Onun "Sahâbî olma, hicret ve sayı konusunda onların benzeri yoktur" sözüdür ki, bunu ayrıca İbn Abdülber ve bir grup âlim zikretmiştir. Bu iddiaya Hâris b. Kays es-Sehmî'nin çocukları zikredilerek karşı çıkılmıştır. Onun da yedi veya dokuz çocuğu vardır ki bunların tamamı hicret etmiştir ve sahâbîdir: Bişr, Temîm, Hâris, Haccâc, Sâib, Saîd, Abdullah, Ma'mer, Ebû Kays. Bunlar hem cahiliye hem de İslâm döneminde neseb açısından Mukarrin'in çocuklarından daha öndedirler. Ayrıca âlimler bu kardeşlerin yedisinin Allah yolunda şehit olduklarını da ek bilgi olarak zikretmişlerdir.[2]

Üçüncüsü: Sahâbeden sekiz kardeşin misali: Hârise b. Saîd'in çocukları Esmâ, Humrân, Hirâş, Züeyb, Seleme, Fedâle, Mâlik ve Hind. Bunlar Hudeybiye'deki Rıdvan Biatı'nda yer almışlardır. Biata onların sayısı kadar kimse [kardeş olarak] katılmamıştır.

Sekiz kardeşin tâbiûndan örneği Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın çocukları Mus'ab, Âmir, Muhammed, İbrahim, Amra, Yahya, İshak ve Âişe'dir.

Dokuz kardeşin sahâbeden örneği, daha önce zikredilen Hâris'in çocuklarıdır.

Dokuz kardeşin tâbiûndan örneği ise Ebû Bekre'nin çocukları Abdullah, Ubeydullah, Abdurrahman, Abdülazîz, Müslim, Ravvâd, Yezîd, Utbe ve Keyyise'dir.[3]

"Zeyd" olacaktır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 287, dp. 2) [çevirenin notu].

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 281.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1046-8.

3 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Kebşe" şeklinde kayıtlı ise de doğrusu metne yanstıldığı üzere "Keyyise" olacaktır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 289, dp. 2) [çevirenin notu].

تنبيهات:

أحدها: ما ذكره ـ كابن الصلاح ـ، من كون بني مقرِّن سبعةً، اعتُرِض عليه بأن ابن عبد البر زاد فيهم: ضراراً ونُعيماً، وحكى غيره أن أولاد مقرِّن عشرة.

فالمثال الصحيح: أولاد عَفْراء: معاذ، ومعوِّذ، وأنس، وخالد، وعاقل، وعامر، وعوف، كلهم شهدوا بدراً.

الثاني: أن قوله: لم يشاركهم أحد في الهجرة والصحبة والعدد: ذكره أيضاً ابن عبد البر وجماعة، واعتُرض بأولاد الحارث بن قيس السَّهمي، كلهم هاجروا وصحبوا وهم سبعة أو تسعة: بشر، وتميم، والحارث، والحجاج، والسائب، وسعيد، وعبد الله، ومعمر، وأبو قيس، وهم أشرف نسباً في الجاهلية والإسلام من بني مقرِّن، وزادوا عليهم بأنِ استُشهد منهم سبعة في سبيل الله.

الثالث: مثال الثمانية في الصحابة: أسماء، وحُمران، وخِراش، وذُؤيب، وسلمة، وفَضَالة، ومالك، وهند، بنو حارثة بن سعيد، شهدوا بيعة الرضوان بالحديبية، ولم يشهد البيعةَ أحدٌ بعددهم.

وفي التابعين: أولاد سعد بن أبي وقاص: مصعب، وعامر، ومحمد، وإبراهيم، وعَمْرة، ويحيى، وإسحاق، وعائشة.

ومثال التسعة في الصحابة: أولاد الحارث المتقدمون.

وفي التابعين: أولاد أبي بكرة: عبد الله، وعبيد الله، وعبد الرحمن، وعبد العزيز، ومسلم، وروّاد، ويزيد، وعتبة، وكيِّسة.

Sahâbeden 10 kardeşin örneği Abbâs'ın çocukları Abdullah, Ubeydullah, Abdurrahman, Fazl, Kusem, Ma'bed, Avn, Hâris, Kesîr ve en küçükleri Temmâm'dır. İbn Abdülber şöyle demiştir: "Abbâs'ın çocuklarının tamamı Allah Resûlü'nü görmüştür. [Bunlardan] Fazl ve Abdullah'ın [Allah Resûlü ile] sohbeti vardır."[1]

Tâbiûndan [10 kardeşin örneği] ise yalnızca rivayetleri bilinen Enes'in çocukları Nadr, Musa, Abdullah, Ubeydullah, Zeyd, Ebû Bekir, Ömer, Mâlik, Sümâme ve Ma'bed'dir.

Sahâbeden 12 kardeşin örneği Abdullah b. Ebû Talha'nın çocukları İbrahim, İshak, İsmail, Zeyd, Abdullah, Umâre, Ömer, Umeyr, Kâsım, Muhammed, Ya'kûb ve Ma'mer'dir.[2]

Sahâbeden 13 veya 14 kardeşin örneği daha önce zikri geçen Abbâs'ın erkek çocuklarıdır. Onun üç ya da dört kızı da vardır. Bunlar Ümmü Gülsüm, Ümmü Habîb, Ümeyne ve Ümmü Kusem'dir.

---

1 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 196.

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1059. M. Avvâme'nin belirttiği üzere bu isimlerin sahâbî olduğu bilgisi Irâkî'ye ait değildir, Süyûtî'den kaynaklanan bir hatadır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 289, dp. 4) [çevirenin notu].

ومثال العشرة في الصحابة: أولاد العباس: عبد الله، وعبيد الله، وعبد الرحمن، والفضل، وقُثَم، ومعبد، وعون، والحارث، وكثير، وتمّام، وهو أصغرهم. قال ابن عبد البر: لكلِّ ولدِ العباسِ رؤيةٌ، والصحبة: للفضل، وعبد الله.

وفي التابعين: أولاد أنس الذين رَوَوْا فقط: النضر، وموسى، وعبد الله، وعبيد الله، وزيد، وأبو بكر، وعمر، ومالك، وثُمامة، ومَعْبد.

ومثال الاثني عشر في الصحابة: أولاد عبد الله بن أبي طلحة: إبراهيم، وإسحاق، وإسماعيل، وزيد، وعبد الله، وعمارة، وعمر، وعمير، والقاسم، ومحمد، ويعقوب، ومعمر.

ومثال الثلاثة عَشَر أو الأربعةَ عشر: أولاد العباس الذكور، وله أربع إناث أو ثلاث: أم كُلثوم، وأم حبيب، وأُمَيْنة، وأم قُثَم.

44. BABALARIN OĞULLARDAN RİVAYETİ

[Hadis ilimlerinin] kırk dördüncü türü babaların oğullardan rivayetidir.

Bu konuda Hatîb'in bir kitabı vardır. Bu kitabında Abbâs b. Abdülmuttalib'den, onun da oğlu Fazl'dan rivayet ettiğine göre Allah Resûlü'nün (*sav*) Müzdelife'de iki namazı cem etmiştir.

Yine bu kitabında "Vâil b. Davud → oğlu Bekir → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Ebû Hüreyre" isnâdıyla merfû' olarak şu hadisi rivayet etmiştir: "Yükleri arka tarafa yükleyin. Zira [hayvanın] ön bacakları tutuktur, arka bacakları ise kuvvetlidir."[1]

Dört *Sünen* sahibi de aynı tarîkle gelen "Zührî → Enes" isnâdıyla Hz. Peygamber'in (*sav*) Safiyye ile evlendiğinde sevik ve hurma ile düğün yemeği verdiğini rivayet etmişlerdir.

Ve yine bu kitabında Mu'temir b. Süleyman et-Teymî'den şunu rivayet etmiştir: Mu'temir şöyle dedi: Babam bana rivayette bulunup şöyle dedi: Sen bana Eyyûb es-Sahtiyânî yoluyla Hasan'ın şöyle dediğini benden rivayet ettin: "Veyh, rahmet bildiren bir kelimedir."

İbnü's-Salâh gibi[2] musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Bu, çeşitli türleri bir araya getiren ilgi çekici bir misaldir." Musannif [Nevevî] "Bunu hacimli olan kitabımda yani *el-İrşâd*'da açıkladım" demiştir. Nitekim orada şöyle der:[3] "Bunda babanın oğlundan, büyüğün küçükten, tâbiînin tâbiûndan ve üç tâbiînin birbirinden rivayeti vardır. Ayrıca o [Süleyman], bir kişi [yani oğlu Mu'temir] vasıtasıyla kendisinden rivayette bulunmuştur." Nevevî "Bu gayet güzel ve nadir bir örnektir. Bunların hepsinin bir hadiste bir araya gelmesi zordur" der. [Nevevî'nin ifadesi burada bitti.]

Yine Hatîb, *Rivâyetü'l-Âbâ ani'l-Ebnâ* ve *Men Haddese ve Nesiye* adlı kitaplarında bu rivayeti nakletmiştir.

O, *Men haddese ve nesiye*'de bu rivayeti bir başka tarîkten Yahya b. Maîn yoluyla Mu'temir b. Süleyman'dan nakleder. Buna göre Mu'temir şöyle der: "Munkiz bana 'Sen benden aldığın rivayeti bana Eyyûb'dan rivayet ettin' deyip hadisi zikretti." [Hatîb] şöyle demiştir:

1 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 387; Dârekutnî, *el-İlel*, IX, 185; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübra*, VI, 122.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 282.
3 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. s. 205.

النوع الرابع والأربعون: رواية الآباء عن الأبناء

للخطيب فيه كتاب رَوَى فيه عن العباس بن عبد المطلب عن ابنه الفضل: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم جمع بين الصلاتين بالمزدلفة.

و روى فيه عن وائل بن داود، عن ابنه بكر، عن الزهري حديثاً عن سعيد بن المسيب، عن أبي هريرة مرفوعاً: «أخِّروا الأحمال، فإن اليد مُغْلَقة، والرِّجل مُوْثَقة».

وأورد أصحاب السنن الأربعة من طريقه عن الزهري، عن أنس: أن النبي صلى الله عليه وسلم أولم على صفية بسويقٍ وتمر.

و روى فيه عن معتمِر بن سليمان التيْمي قال: حدثني أبي قال: حدثْتَني أنتَ عني، عن أيوب السَّخْتِياني عن الحسن قال: ويح كلمةُ رحمة.

قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: وهذا مثال ظريف يجمع أنواعاً قال المصنف بينتُها في الكبير أي: **الإرشاد**، قال فيه: «منها: رواية الأب عن ابنه، ورواية الأكبر عن الأصغر، ورواية التابعي عن تابعيّه، ورواية ثلاثةٍ تابعين بعضهم عن بعض، وأنه حدَّث عن واحد، عن نفسه. قال: وهذا في غاية من الحسن والغرابة، ويبعدُ أن يوجد مجموعُ هذا في حديث. انتهى.

وقد أورده الخطيب في كتاب: **رواية الآباء عن الأبناء**، وفي كتاب: «من حدث ونسي».

وأورده في كتاب: «من حدث ونسي» من طريق أخرى عن يحيى بن معين، عن معتمِر بن سليمان قال: حدثني منقذ قال: حدثَتني أنت، عني، عن أيوب، فذكره، وقال:

Yahya b. Maîn de hadisi “Mu‘temir → Munkiz → Mu‘temir” isnâdıyla rivayet etmiştir. Sonra bundan vazgeçip “Mu‘temir → babası → kendisi (Mu‘temir)” isnâdıyla nakletmiştir.

Bunu hem Salih b. Hâtim b. Verdân hem de Nuaym b. Hammâd [ö. 228/843] “Mu‘temir → ismi zikredilmeyen bir kişi” isnâdıyla rivayet etmişlerdir. Nuaym şöyle demiştir: “Mu‘temir’e ‘Bu [ismini vermediğin] kişi kimdir?’ dedim. ‘İbnü’l-Mübârek’ dedi.”

Faydalar:

Enes b. Mâlik, ismini vermeden oğlundan bir hadis rivayet etmiştir.

Zekeriyya b. Ebû Zâide, oğlundan bir hadis rivayet etmiştir.

Yunus b. Ebû İshak, oğlu İsrâîl’den bir hadis rivayet etmiştir.

Ebû Bekir b. Ayyâş, oğlu İbrahim’den bir hadis rivayet etmiştir.

Şücâ‘ b. el-Velîd, oğlu Ebû Hişâm el-Velîd’den bir hadis rivayet etmiştir.

Ömer b. Yunus el-Yemâmî, oğlu Muhammed’den bir hadis rivayet et miştir.

Saîd b. el-Hakem el-Mısrî, oğlu Muhammed’den bir hadis rivayet etmiştir.

İshak b. Bühlûl, oğlu Ya‘kûb’dan iki hadis rivayet etmiştir.

Yahya b. Cafer b. A‘yen, oğlu Hüseyin’den iki hadis rivayet etmiştir.

Sünen sahibi Ebû Davud, oğlu Ebû Bekir’den iki hadis rivayet etmiştir.

Hasan b. Süfyân, oğlu Ebû Bekir’den iki hadis rivayet etmiştir.

İbnü’s-Salâh şöyle demiştir:[1] “Bize rivayet edildiğine göre oğlundan en çok hadis nakleden kişi Hatîb’in kitabında yer alır: Hafs ed-Dûrî el-Mukrî oğlu Ebû Ca‘fer Muhammed’den 16 kadar hadis nakletmiştir.”

1 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 282.

هكذا روى الحديثَ يحيى بن معين عن معتمر، عن منقذ، عن نفسه، ثم رجع عن ذلك فرواه: عن معتمر، عن أبيه، عن نفسه.

ورواه صالح بن حاتم بن وَردان، ونعيم بن حماد كلاهما عن معتمر، عن رجل غيرِ مسمًّى، وقال نعيم: قلت لمعتمر: مَن الرجلُ؟ فقال: ابن المبارك.

فوائد:

روى أنس بن مالك، عن ابنه ـ غيرِ مسمّى ـ حديثاً.

وزكريا بن أبي زائدة، عن ابنه حديثاً.

ويونس بن أبي إسحاق، عن ابنه إسرائيل حديثاً.

وأبو بكر بن عياش، عن ابنه إبراهيم حديثاً.

وشجاع بن الوليد، عن ابنه أبي هشام الوليد حديثاً.

وعمر بن يونس اليَمَامي، عن ابنه محمد حديثاً.

وسعيد بن الحكم المصري، عن ابنه محمد حديثاً.

وإسحاق بن البُهْلول، عن ابنه يعقوب حديثين.

ويحيى بن جعفر بن أعين، عن ابنه الحسين حديثين.

وأبو داود صاحب **السنن**، عن ابنه أبي بكر حديثين.

والحسن بن سفيان، عن ابنه أبي بكر حديثين.

قال ابن الصلاح: وأكثر ما رويناه لأبٍ عن ابنه ما في كتاب الخطيب: عن حفص الدُّوري المقرئ، عن ابنه أبي جعفر محمد ستة عشر حديثاً، أو نحو ذلك.

[İbnü's-Salâh] şöyle demiştir:[1] "'Ebû Bekir es-Sıddîk → kızı Âişe' isnâdıyla bize rivayet edilen ve Allah Resûlü'nün (*sav*) 'Şu siyah danede [çörek otu] her derdin devası vardır' buyurduğu hadis, ondan rivayette bulunanların bir hatasıdır. Buhârî'nin *Sahîh*'te rivayet ettiği gibi aslında bu hadis 'Ebû Bekir b. Ebû Atîk Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Bekir → Âişe' isnâdıyla gelmektedir."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Fakat İbnü'l-Cevzî şunu zikretmiştir: [Ebû Bekir] es-Sıddîk, kızı Âişe'den iki hadis rivayet etmiştir. [Âişe'nin] annesi Ümmü Rûmân da ondan [Âişe'den] iki hadis rivayet etmiştir."

Bulkînî şöyle demiştir:[3] "Şayet İbnü'l-Cevzî yukarıdaki hadise dayanarak [Ebû Bekir] es-Sıddîk'ın rivayetini almışsa hadisin hatalı olduğu ortaya çıkmıştır."

[Bulkînî] şöyle demiştir: "O, Hamza ve Abbâs'ın, kardeşlerinin oğlu olan Allah Resûlü'nden (*sav*) rivayetlerini zikretmiştir. Zira amca, baba gibidir."

[Bulkînî] şöyle demiştir: "Bu örnek tartışmaya açıktır."

Yine [Bulkînî] şöyle demiştir: "Mus'ab ez-Zübeyrî, kardeşinin oğlu Zübeyr b. Bekkâr'dan [ö. 256/870] rivayette bulundu.

İshak b. Hanbel, kardeşinin oğlu İmam Ahmed [b. Hanbel]'in oğlundan rivayette bulundu.

Mâlik, kız kardeşinin oğlu İsmail b. Abdullah b. Ebû Üveys'ten rivayette bulundu."

Derim ki: Bu konunun en hoş örneği, Ebû Tâlib'in Hz. Peygamber'den (*sav*) rivayetidir.[4]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 282-3.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 389.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 539; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 706.
4 İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 706.

قال: وأما الحديث الذي رويناه عن أبي بكر الصديق، عن عائشة، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: «في الحبّة السوداء شفاء من كل داء»: فهو غلط ممن رواه، إنما هو عن أبي بكر بن أبي عتيق: محمدِ بن عبد الرحمن ابن أبي بكرٍ، عن عائشة، كما رواه البخاري في **صحيحه**.

قال العراقي: لكن ذَكَر ابن الجوزي: أن الصدِّيق روى عن ابنته عائشة حديثين، وروت عنها أمُّ رومان أمُّها حديثين.

قال البلقيني: فإن كان ابن الجوزي أخذ رواية الصديق من ذلك الحديث فقد تبين أنه وهم.

قال: وذَكَر رواية العباس وحمزة عن ابن أخيهما رسولِ الله صلى الله عليه وسلم، والعمُّ بمنزلة الأب، قال: وفي هذا التمثيل نظر.

قال: وروى مصعبٌ الزُّبيري، عن ابن أخيه الزبير بن بكار.

وإسحاقُ بنُ حنبل عن ابنِ ابنِ أخيه الإمام أحمد.

وروى مالك عن ابن أخته: إسماعيل بن عبد الله بن أبي أويس.

قلت: ومن ألطف هذا النوع رواية أبي طالب، عن النبي صلى الله عليه وسلم.

45. OĞULLARIN BABALARINDAN RİVAYETİ

[Hadis ilimlerinin] kırk beşinci türü oğulların babalarından rivayetidir.

Ebû Nasr el-Vâilî'nin bu konuda bir kitabı vardır. Baba ve dede isimleri bildirilmediğinde onun isminin bilinmesine duyulan ihtiyaç bu ilmin önemini gösterir.

Bu konu iki kısımdır:

Birincisi: Kişinin yalnızca babasından rivayeti. Bunun örnekleri çoktur. Ebü'l-Uşerâ ed-Dârimî'nin, babası yoluyla Allah Resûlü'nden (*sav*) naklettiği ve *Sünen-i Erbaa*'da yer alan rivayeti gibi. Burada onun babasının adı zikredilmemiştir ve ileride geleceği üzere onun ismi hakkında ihtilâf edilmiştir.

İkincisi: Babası yoluyla dedesinden rivayeti. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bana Ebü'l-Muzaffer es-Sem'ânî'nin [ö. 489/1096] Ebü'n-Nadr Abdurrahman b. Abdülcebbâr'dan rivayet ettiine göre Seyyid Ebü'l-Kâsım Mansûr b. Ahmed el-Alevî şöyle demiştir: İsnâdın bazısı âlîdir, bazısı şereflidir. Kişinin 'Bana babam dedemden rivayet etti' sözü şerefli kısımdandır."

Hâkim'in *el-Medhal*'de[2] "Zübeyr b. Abdülvâhid el-Hâfız → Muhammed b. Abdullah b. Süleyman el-Attâr → Saîd b. Amr b. Ebû Seleme → babası" isnâdıyla rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes "*Doğrusu Kur'ân, sana ve kavmine bir öğüttür*"[3] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Kişinin 'Bana babam dedemden rivayet etti' şeklindeki sözüdür."

Bu konuda Hâfız Ebû Saîd el-Alâî [ö. 761/1359], *el-Veşyü'l-Mu'lem* adlı kitabını telif etmiştir.

Râvi "dede" ile bazen babasının babasını kasteder, bazen de daha üstteki kişiyi kasteder ki, bu da babasının dedesi olmaktadır. "Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr b. el-Âs [ö. 118/736] → babası → dedesi" isnâdı gibi. Onun bu şekilde çoğunluğu sahîh fıkhî hadislerden oluşan hacimli bir nüshası vardır. Amr'a varan isnâd sahih olduğu takdirde muhaddislerin çoğu bu isnâdı delil olarak kullanmışlardır.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 285.
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 27-8.
3 ez-Zuhruf 43/44.

النوع الخامس والأربعون: رواية الأبناء عن آبائهم

لأبي نصرٍ الوائلي فيه كتابٌ. وأهمُّه: ما لم يسمَّ فيه الأبُ، والجدُّ فيُحتاج إلى معرفة اسمه.

وهو نوعان، أحدهما: رواية الرجل عن أبيه، فحسبُ، وهو كثير كرواية أبي العُشَراء الدارمي، عن أبيه، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، وهي في السنن الأربعة، ولم يُسَمّ أبوه، واختُلف فيه، وسيأتي.

والثاني: روايته عن أبيه، عن جده. قال ابن الصلاح: حدثني أبو المظفَّر السمعاني، عن أبي النضر عبد الرحمن بن عبد الجبار قال: سمعت السيد أبا القاسم منصور بن محمد العَلَوي يقول: الإسنادُ: بعضُه عوالٍ، وبعضُه مَعَالٍ، وقول الرجل: حدثني أبي عن جدي: من المعالي.

وقال الحاكم في **المدخل**: سمعت الزبير بن عبد الواحد الحافظ يقول: حدثني محمد بن عبد الله بن سليمان العطار، حدثنا سعيد بن عمرو بن أبي سلمة، سمعت أبي يقول: سمعت مالك بن أنس يقول في قوله تعالى: ﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ﴾ [الزخرف: ٤٤]: قال: قولُ الرجل: حدثني أبي، عن جدي.

وألَّف فيه الحافظ أبو سعيد العلائي **الوَشْيُ المُعْلَم**.

ثم تارة يريد بالجِّد أبا الأب، وتارة يريد الأعلى، فيكون جداً للأب: كعمرو بن شعيب بن محمد بن عبد الله بن عمرو بن العاص، عن أبيه، عن جده، له هكذا نسخةٌ كبيرة، أكثرها فقهيات جِياد، واحتج به هكذا أكثر المحدثين إذا صح السند إليه.

Buhârî şöyle demiştir: “Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medînî, İshak b. Râhûye, Ebû Ubeyd[1] ve ashâbımızın genelinin onun hadislerini delil olarak kullandıklarını gördüm. Herhangi bir müslüman bu isnâdı terk etmemiştir.”

Buhârî şöyle demiştir: “Onlardan sonra kim bu konuda görüş beyan edebilir ki!” Buhârî bir defasında Humeydî’yi de ilave etmiştir.

Bir defasında da şöyle demiştir: “Ali [b. el-Medînî], Yahya b. Maîn, Ahmed [b. Hanbel], Ebû Hayseme [ö. 234/849] ve ilim ehli muhaddisler toplandılar, Amr b. Şuayb’ın hadislerini müzâkere etiler ve bunları sağlam kabul edip delil olduğunu belirttiler.”[2]

Ahmed b. Saîd ed-Dârimî şöyle demiştir: “Ashabımız onun [Amr b. Şuayb’ın] hadisleri ile ihticâc ettiler.”

Musannif [Nevevî] *Şerhu’l-Mühezzeb*’de şöyle demiştir:[3] “Bu, hadis ehlinden muhakkik âlimlerin tercih ettiği doğru görüştür. Onlar bu ilmin ehlidir ve ilim onlardan alınır.” Âlimlerin bunun (dede/*cedd*) mutlak ifadesinden çıkarımları bu olduğundan “→ dedesi” [ifadesini] tâbiîn olan Muhammed’e değil sahâbî olan Abdullah’a hamlederek [bu nüshayı delil olarak kullandılar]. Şuayb’ın Abdullah’tan semâı [hadis dinlediği] sabittir. Dârekutnî ve başkası, İbn Hibbân’ın bunu inkârını boşa çıkarmışlardır.

Hasan b. Süfyân, İshak b. Râhûye’nin şöyle dediğini aktarır: “Amr b. Şuayb → babası → dedesi [isnâdı ile gelen rivayetler], Eyyûb → Nâfi‘ → İbn Ömer [isnâdı ile gelen rivayetler] gibidir.”[4]

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir:[5] “İshak gibi birinden gelen bu benzetme gayet önemlidir.”

Ebû Hâtim şöyle demiştir:[6] “Amr → babası → dedesi isnâdı bana Behz b. Hakîm → babası → dedesi isnâdından daha sevimlidir.”

Alâî bu nüshanın delil olarak kullanılmasının doğruluğuna ve onun eleştirilmesinde kullanılan hususlar hakkındaki cevaplara dair müstakil bir cüz telif etmiş ve şöyle demiştir: “Nüshanın delil olarak kullanımının doğruluğuna dair delillerden biri Mâlik’in *el-Muvatta*’da bu nüshayı delil olarak kullanmasıdır.

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim “Ebû Ubeyde” şeklinde kayıtlı ise de doğrusu metne yanstıldığı üzere “Ebû Ubeyd” olacaktır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 300, dp. 2) [çevirenin notu].

2 Buhârî’nin ifadeleri için bk. Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 381.

3 Nevevî, *el-Mecmû‘*, I, 65.

4 İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 57.

5 Nevevî, *el-Mecmû‘*, I, 65.

6 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, II, 431.

قال البخاري: رأيت أحمد بن حنبل، وعلي بن المديني، وإسحاق بن راهويه، وأبا عبيدٍ وعامة أصحابنا يحتجون بحديثه، ما تركه أحد من المسلمين.

قال البخاري: مَن الناس بعدهم؟! وزاد مرةً: والحميديَّ.

وقال مرة: اجتمع عليٌّ، ويحيى بن معين، وأحمد، وأبو خيثمة، وشيوخٌ من أهل العلم، فتذاكروا حديث عمرو بن شعيب فثبّتوه، وذكروا أنه حجة.

وقال أحمد بن سعيد الدارمي: احتج أصحابنا بحديثه.

قال المصنف في **شرح المهذب**: وهو الصحيح المختار الذي عليه المحققون من أهل الحديث، وهم أهل هذا الفنّ وعنهم يؤخذ، **حملاً لجدِّه على عبد الله** الصحابيّ **دون محمدٍ التابعي** لِمَا ظهر لهم من إطلاقه ذلك، وسماعُ شعيب من عبد الله ثابتٌ، وقد أبطل الدارقطنيُّ وغيره إنكارَ ابن حبان ذلك.

وحكى الحسن بن سفيان، عن إسحاق بن راهويه قال: عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده، كأيوبَ، عن نافع، عن ابن عمر.

قال المصنف: وهذا التشبيه نهايةُ الجلالة من مثل إسحاق.

وقال أبو حاتم: عمرو، عن أبيه، عن جده: أحبُّ إليّ من: بهز بن حكيم، عن أبيه، عن جده.

وقد ألف العلائي جزءاً مفرداً في صحة الاحتجاج بهذه النسخة، والجواب عما طُعن به عليها، قال: ومما يُحتج به لصحتها احتجاج مالك بها في **الموطأ**،

Nitekim o, Abdurrahman b. Harmele'nin ondan [yani Amr b. Şuayb'dan] aldığı şu hadisi tahric etmiştir: "Tek başına yolculuk eden kişi şeytandır. İki kişi de şeytandırlar. Üç kişi ise bir kafiledir."[1]

Bir topluluk ise bu isnâdı delil olarak kullanmamıştır. Âcurrî'nin naklettiğine göre Ebû Davud[2] -ki bu aslında İbn Maîn'den gelir- şöyle demiştir:[3] "Onun babası vasıtasıyla dedesinden rivayeti, kitaptandır ve vicâdedir. İşte onun zayıflığı buradan gelir. Çünkü tashîf, râviye sahîfelerden musallat olur. Bundan dolayı da sahîh ashâbı [sahih hadislere yer veren Buhârî ve Müslim] ondan uzak durmuşlardır."

İbn Adî şöyle demiştir:[4] "Onun babası yoluyla dedesinden rivayeti mürseldir. Çünkü dedesi Muhammed sahâbî değildir."

İbn Hibbân şöyle demiştir:[5] "Eğer dedesinden kastı Abdullah ise Şuayb onunla görüşmemiştir. Bu durumda isnâd munkatı olur. Eğer Muhammed'i kastediyorsa o da sahâbî değildir. Bu durumda da isnâd mürsel olur."

Zehebî ve bir başkası ise şöyle demiştir:[6] "Bu sözün bir değeri yoktur. Çünkü Şuayb'ın Abdullah'tan semâı sabit olmuştur. O [Abdullah b. Amr], [Şuayb'ın] babası Muhammed ölünce onun bakımını üstlenmiştir."

Üstat Ebû İshak [eş-Şîrâzî] [ö. 476/1083] *el-Luma'*da bu görüşü tercih etmiş ancak o bu nüshayı *el-Mühezzeb*'de delil olarak kullanmıştır.

Dârekutnî ise dedesiyle kastedilenin Abdullah olduğunu açıkça bildirmesi durumunda onunla ihticâc edileceği, aksi takdirde ihticâc edilmeyeceği şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Aynı şekilde "Hz. Peygamber'i (*sav*) dinledim" veya benzeri bir söz söylediği zaman bu, kastının Abdullah olduğuna delâlet eder.

İbn Hibbân ise rivayette atalarını tam zikretmesi ile "babası → dedesi" ile yetinmesi arasında ayrıma gitmiştir. Eğer isnâdda hepsinin ismini açıkça belirtirse o hadis delildir, aksi takdirde delil değildir. *Sahîh*'inde bu şekilde sadece şu hadisi tahric etmiştir: "Amr b. Şuayb → babası → Muhammed b. Abdullah b. Amr → babası" isnâdıyla merfû' olarak şu hadis rivayet edilmiştir:

1 Mâlik, İsti'zân 35.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 71-2; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 382.
3 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 462. Yahya'nın buradaki ifadeleri tam olarak böyle değildir. İlgili alıntının içerisinde Irâkî ve Zehebî'nin yorumları da vardır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 304, dp. 2) [çevirenin notu].
4 İbn Adî, *el-Kâmil*, VI, 59.
5 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 72.
6 Zehebî, *Mîzân*, V, 321.

فقد أخرج عن عبد الرحمن بن حرملة، عنه، حديث: «الراكبُ شيطان، والراكبان شيطانان، والثلاثة رَكْب».

وذهب قوم إلى ترك الاحتجاج به، وحكاه الآجريّ عن أبي داود، وهو رواية عن ابن معين، قال: لأن روايته عن أبيه عن جده، كتاب ووِجادة، فمن هاهنا جاء ضعفه، لأن التصحيف يدخل على الراوي من الصحف، ولذا تجنَّبها أَصحاب الصحيح.

وقال ابن عدي: روايته عن أبيه، عن جده مرسلة، لأن جده محمداً لا صحبة له.

وقال ابن حبان: إن أراد جده عبد الله فشعيب لم يلقه، فيكون منقطعاً، وإن أراد محمداً فلا صحبة له فيكون مرسلاً.

قال الذهبي وغيره: وهذا القول لا شيء، لأن شعيباً ثبت سماعه من عبد الله، وهو الذي ربّاه لما مات أبوه محمد.

وهذا القول اختاره الشيخ أبو إسحاق في **اللمع**، إلا أنه احتج بها في **المهذّب**.

وذهب الدارقطني إلى التفرقة بين أن يُفصِح بجدّه أنه عبد الله فيحتج به، أوْ لا فلا، وكذا إذا قال: عن جده قال: سمعت النبي صلى الله عليه وسلم، ونحوَه، مما يدل على أن مراده عبد الله.

وذهب ابن حبان إلى التفرقة بين أن يستوعب ذكر آبائه بالرواية، أو يقتصر على أبيه عن جده، فإن صرَّح بهم كلِّهم فهو حجة، وإلا فلا، وقد أخرج في **صحيحه** له حديثاً واحداً هكذا: عن عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن محمد ابن عبد الله بن عمرو، عن أبيه مرفوعاً:

"Size kıyamet günü sizden en sevdiğim ve meclisimde bana en yakın olacak kimseyi haber vereyim mi?.."[1]

Alâî şöyle demiştir: "İçerisinde isim tasrihi bulunan 'Muhammed → babası' isnâdı hayli nadir [*şâz*] rastlanan bir isnâddır."

Ve yakın dedenin [babanın babasının] kastedildiğinin misalleri: Behz b. Hakîm b. Muâviye b. Hayde el-Kuşeyrî el-Basrî → babası → dedesi. Onun da aynı şekilde güzel bir nüshası vardır. İbn Maîn bu nüshayı sahih kabul etmiştir.[2] Buhârî de *Sahîh*'inde bu nüshayla istişhadda bulunmuştur.[3]

Hâkim şöyle demiştir: "[Buhârî] *Sahîh*'te, 'babası → dedesi' isnâdıyla gelen rivayetlere yer vermemiştir. Çünkü o şâz bir rivayettir; nüshada[ki rivayetlerde] mütâbii yoktur."[4]

Bazıları Buhârî'nin *Sahîh*'te Amr nüshasını değil de Behz nüshasını istişhâd kabilinden kullandığı gerekçesiyle Behz'in nüshasını Amr b. Şuayb'ın babası yoluyla dedesinden naklettiği nüshasına tercih etmişlerdir. Ebû Hâtim gibi bunun aksi yönde görüşe sahip olanlar da vardır. Çünkü Buhârî, Amr'ın nüshasını sahîh kabul etmiştir ve bu durum onun Behz nüshasını istişhâd için kullanmasından daha kuvvetlidir.

Ve Talha b. Musarrif b. Amr b. Ka'b el-Yâmî. Ka'b b. Amr da denilmiştir. Bulkînî şöyle der:[5] "Bu tarîk Ebû Davud'un *Sünen*'indeki abdest hadisinden sonra gelen şu ifadeden dolayı tartışmalıdır: Ahmed b. Hanbel'i şöyle derken dinledim: Dediklerine göre İbn Uyeyne, Talha b. Musarrif'in hadislerini yadırgayıp 'Bu nasıl şey böyle! Talha babasından, o da dedesinden rivayet etmiş!' derdi."[6]

Osman b. Saîd ed-Dârimî şöyle demiştir: "İbnü'l-Medînî'yi şöyle derken dinledim: Süfyân'a 'Leys, Talha → babası → dedesi isnâdıyla onun Hz. Peygamber'i (*sav*) abdest alırken gördüğünü rivayet ediyor' dedim. Süfyân bunu inkâr etti [kabul etmedi] ve Talha'nın dedesinin Hz. Peygamber (*sav*) ile karşılaşmış olmasını yadırgadı."[7]

1 İbn Hibbân, *el-İhsân*, II, 235.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 261.
3 Buhârî, Gusl 20.
4 Hâkim, *Suâlât* (Siczî), s. 147-8.
5 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 548.
6 Ebû Davud, Tahâre 50.
7 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 51.

«ألا أُحدثكم بأحبِّكم إليِّ وأقربكم مني مجلساً يوم القيامة» الحديث.

قال العلائي: ما جاء فيه التصريح برواية محمد عن أبيه في السند فهو شاذ نادر.

و من أمثلة ما أُريد فيه الجدُّ الأدنى: بَهْز بن حكيم بن معاوية بن حَيْدَةَ بفتح المهملة، وسكون التحتية، القُشَيري البصري عن أبيه، عن جده، له هكذا نسخةٌ حسنة صحَّحها ابن معين، واستشهد بها البخاري في الصحيح.

وقال الحاكم: إنما أسقط من الصحيح روايته عن أبيه عن جده لأنها شاذة لا متابع له فيها.

ورجَّحها بعضهم على نسخة عمرو بن شعيب، عن أبيه، عن جده، لأن البخاري استشهد بها في الصحيح دونها، ومنهم من عكس، كأبي حاتم، لأن البخاري صحح نسخة عمرو، وهو أقوى من استشهاده بنسخة بَهْز.

وطلحة بن مصرِّف بن عمرو بن كعبٍ الياميّ وقيل: كعب بن عمرو، قال البلقيني: في هذه الطريقة نظر، من جهة أن أبا داود قال في سننه في حديث الوضوء: سمعت أحمد بن حنبل يقول: ابن عيينة زعموا كان ينكره ويقول: أَيْشٍ هذا،

طلحة، عن أبيه، عن جده!.

وقال عثمان بن سعيد الدارمي: سمعت ابن المديني يقول: قلت لسفيان: إن ليثاً يروي عن طلحة، عن أبيه، عن جده: أنه رأى النبي صلى الله عليه وسلم يتوضأ، فأنكر سفيان ذلك، وعَجِب أن يكون جدُّ طلحةَ لقيَ النبيَّ صلى الله عليه وسلم.

Bunun yani oğulların babalarından rivayetinin en güzel [örnek]lerinden biri Hatîb'in *Târîh*'inde[1] Ebü'l-Ferec Abdülvehhâb b. Abdülazîz b. el-Hâris b. Esed b. el-Leys b. Süleyman b. el-Esved b. Süfyân b. Yezîd b. Ukeyne et-Temîmî el-Fakîh el-Hanbelî'den naklettiği şu rivayettir: O şöyle demiştir: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Babamı şöyle derken dinledim: Ali b. Ebû Tâlib'i şöyle derken dinledim: Ona Hennân ve Mennân hakkında soru soruldu. O, şöyle dedi: "Hennân kendisinden yüz çevirene de verendir. Mennân ise kendisinden istenmeden önce verendir."

Hatîb şöyle demiştir: "Bu isnâdda Abdülvehhâb ile Hz. Ali arasında dokuz baba vardır. Bunların sonuncuları da hadisi Ali'den dinleyen Ukeyne b. Abdullah'tır." O, bu hadise *el-Ebnâ* adlı eserinde yer vermiştir.

[Hatîb] bu isnâdla *İktizâü'l-İlm el-Amel* adlı eserinde Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İlim amele seslenir. Eğer o gelirse [onunla birlikte kalır], aksi takdirde ilim ayrılıp gider."

Bundan daha güzeli ise bize sayıca daha fazla râvinin rivayetiyle gelen ve isnâdında 12 babanın yer aldığı şu hadistir: Bana Ümmü Hânî bint Ebü'l-Hasan el-Hûrînî'nin "Ebü'l-Abbâs el-Mekkî → Ebû Saîd el-Alâî [→ Kâsım…]";

Tahvil. Bana âlî bir isnâdla hocamız Şeyhülislâm el-Bulkînî, Hatice bint Sultân'dan rivayet etti. Ebû Saîd ve Hatice bint Sultan şöyle dediler: "Kâsım b. Muzaffer -Alâî "Benim kıraatimle" dedi → Kerîme bint Abdülvehhâb -yanında iken- → Kâsım b. el-Fazl es-Saydalânî ve başka kimseler → Rızkullah İbn Abdülvehhâb et-Temîmî → Ebü'l-Ferec Abdülvehhâb → babam Abdülazîz → babam Hâris → babam Esed → babam Leys → babam Süleyman → babam Esved → babam Süfyân → babam Yezîd →

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 293.

ومن أحسنه: أي: روايةِ الأبناء عن الآباء **روايةُ الخطيب** في **تاريخه** **عن** أبي الفرج **عبد الوهاب بن عبد العزيز بن الحارث بن أسد بن الليث بن سليمان بن الأسود بن سفيان بن يزيد بن أُكَيْنة** بضم الهمزة وفتح الكاف، وسكون التحتية، ونون **التميميِّ** الفقيهِ الحنبلي **قال: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت أبي يقول: سمعت علي بن أبي طالب رضي الله تعالى عنه يقول** وقد سئل عن الحنّان المنّان؟ فقال: **الحنّان: الذي يُقبِل على من أعرض عنه، والمنّان: الذي يبدأ بالنوال قبل السؤال.**

قال الخطيب: بين عبد الوهاب وعلي في هذا الإسناد تسعة آباء، آخرهم أُكَينة بن عبد الله، وهو السامع علياً، أخرجه في **كتاب الأبناء**.

ورَوَى بهذا الإسناد في كتاب **اقتضاء العلم العمل** عن عليّ أيضاً: «هَتَف العلم بالعمل، فإنْ أجابه وإلا ارتحل».

وأحسنُ من هذا: ما وقع التسلسل فيه بأكثر من هذا العدد، فوقع لنا باثني عشر أباً: أخبرتني أم هانئ بنت أبي الحسن الهُوريني سماعاً عليها، أخبرنا أبو العباس المكي، أخبرنا أبو سعيد العلائي.

ح، وأنبأني عالياً شيخنا شيخ الإسلام البلقيني، عن خديجة بنت سلطان، قالا أخبرنا القاسم بن مظفّر - قال العلائي: بقراءتي - أنبأتنا كَريمة بنت عبد الوهاب حضوراً، أخبرنا القاسم بن الفضل الصيدلاني، وغيره، أخبرنا رزق الله بن عبد الوهاب التميمي، سمعت أبي أبا الفرج عبد الوهاب يقول: سمعت أبي عبد العزيز يقول: سمعت أبي: الحارثَ يقول: سمعت أبي: أسداً يقول: سمعت أبي: الليثَ يقول: سمعت أبي: سليمانَ يقول: سمعت أبي: الأسود يقول: سمعت أبي: سفيان يقول: سمعت أبي: يزيدَ

babam Ukeyne → babam Heysem" isnâdıyla naklettiklerine göre o babası Abdullah'ı şöyle derken işitmiştir: Allah Resûlü'nü (*sav*) "Bir topluluk Allah'ı zikretmek için bir araya geldiklerinde mutlaka melekler onları çevreler ve rahmet onları sarar" buyururken işittim.

Alâî şöyle demiştir:[1] "Bu, gerçekten garîb bir hadistir. Rızkullah, zamanının önde gelen tanınmış Hanbelî âlimlerinden biriydi. Babası da meşhur bir imamdı. Fakat dedesi Abdülazîz hakkında imamlığına rağmen eleştiriler vardır ve hadis uydurmakla tanınmıştır. Diğer ataları ise mechûldür ve kitaplarda onlar hakkında herhangi bir bilgi yer almaz. Ayrıca Abdülazîz hata edip Ükeyne için Heysem adında bir baba eklemiştir."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Silsile bize en fazla Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'in rivayetinden 14 baba ile ulaşmıştır: Hasan b. Ubeydullah b. Muhammed b. Ubeydullah b. Ali b. el-Hasan b. el-Hüseyin b. Ca'fer b. Ubeydullah b. el-Hüseyin el-Asgar b. Ali Zeynelâbidin b. el-Hüseyin b. Ali, babalarından merfû' olarak 40 hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri de 'Mecliste konuşulanlar o mecliste kalır' hadisidir. Babalar arasında durumu bilinmeyenler vardır."

Fayda:

Kadının annesi yoluyla ninesinden rivayeti de kişinin babası yoluyla dedesinden rivayeti kapmasına girer. Ancak bu nadir bulunan bir isnâddır. Ebû Davud'un *Sünen*'inde Bündâr'ın şöyle dediğini nakleder: Bize Abdülhamîd b. Abdülvâhid'in "Ümmü Cenûb bint Nümeyle → annesi Süveyde bint Câbir → annesi Akîle bint Esmer b. Mudarris" isnâdıyla rivayet ettiğine göre babası Esmer b. Mudarris şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) yanına varıp ona biat ettim. O 'Her kim daha önce bir müslümanın varamadığı bir yere varırsa, orası ona aittir' buyurdu."[3]

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 384.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 384; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1077.
3 Ebû Davud, Harâc 34.

يقول: سمعت أبي: أُكينة يقول: سمعت أبي: الهيثم يقول: سمعت أبي: عبدَ الله يقول: سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «ما اجتمع قوم على ذكرٍ إلا حفَّتهم الملائكة وغشيتهم الرحمة».

قال العلائي: هذا إسناد غريب جداً، ورزقُ الله كان إمام الحنابلة في زمانه من الكبار المشهورين، وأبوه أيضاً إمام مشهور، ولكنْ جدُّه عبد العزيز متكلَّم فيه على إمامته، واشتهر بوضع الحديث، وبقية آبائه مجهولون لا ذِكر لهم في شيء من الكتب أصلاً، وقد خبط فيهم عبد العزيز أيضاً فزاد أباً لأُكينة وهو الهيثم.

قال العراقي: وأكثر ما وقع لنا التسلسل بأربعةَ عشَر أباً من رواية أبي محمد الحسن بن علي بن أبي طالبٍ: الحسنِ بن عبيد الله بن محمد بن عبيد الله ابن علي بن الحسن بن الحسين بن جعفر بن عبيد الله بن الحُسَين الأصغر بن علي زين العابدين بن الحسين بن علي عن آبائه مرفوعاً بأربعين حديثاً منها «المجالس بالأمانة»، وفي الآباء من لا يعرف حاله.

فائدة:

يلتحق برواية الرجل عن أبيه، عن جدّه: روايةُ المرأة عن أمها، عن جدَّتها، وهو عزيز جداً، ومن ذلك: ما رواه أبو داود في **سننه** عن بُنْدار، حدثنا عبد الحميد بن عبد الواحد قال: حدثتني أم جَنُوب بنت نُمَيلة، عن أمها سُويدة بنت جابر، عن أمها عَقِيلة بنت أسمر بن مضرِّس، عن أبيها أسمر بن مضرِّس قال: أتيت النبي صلى الله عليه وسلم فبايعته، فقال: «من سَبَق إلى ما لم يَسْبِق إليه مسلم فهو له».

46. SÂBIK VE LÂHIK

[Hadis ilimlerinin] kırk altıncı türü sâbık ve lâhıktır.

Bu, vefatları arasında uzun zaman bulunan iki kişinin rivayette bulunduğu aynı hocayı bilmektir. Hatîb'in bu konuda *es-Sâbık ve'l-Lâhık* adını verdiği güzel bir kitabı vardır. Âlî isnâdın güzelliğinin gönüllerde ortaya çıkması ve isnâdda düşme olduğunun zannedilmemesi bu kısmın faydalarındandır.

Örneğin Muhammed b. İshak es-Serrâc'dan Buhârî -*Târîh*'inde-[1] ve Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Haffâf en-Neysâbûrî rivayette bulunmuştur. İki talebenin vefatı arasında 137 veya daha fazla sene vardır. Çünkü Buhârî 256, Haffâf ise 393 -394 veya 395 de denilmiştir- senesinde vefat etmiştir.[2]

Zührî ve Zekeriyya b. Düveyd, Mâlik'ten rivayette bulunmuşlardır. İkisinin vefat tarihleri arasında da benzeri bir süre vardır. Çünkü Zührî 124 yılında vefat etmiştir. Zekeriyya ise yaklaşık 260 senesinde hadis rivayet etmiştir. Vefat tarihi ise bilinmemektedir.[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Zekeriyya'yı ondan önce Hatîb de örnek vermiştir. Ancak bu örnek uygun değildir. Çünkü o, hadis uyduran yalancılardan biridir. Mâlik'ten rivayette bulunmuşsa da ondan hadis dinlediği bilinmez. O daha da ileri gidip Humeyd et-Tavîl'den [ö. 143/760] de hadis dinlediğini iddia etmiş ve ondan uydurma bir nüsha rivayet etmiştir. Doğrusu Mâlik'in ashâbından en son vefat eden Ahmed b. İsmail es-Sehmî'dir. O, 259 senesinde vefat etmiştir. Onun vefatıyla Zührî['nin vefatı] arasında 135 sene vardır."

Sonrakilerin misallerinden bazıları: Fahr İbnü'l-Buhârî. Ondan Münzirî ve hocalarımızın hocası Salâh b. Ebû Ömer hadis dinlemiştir. Münzirî 656, Salâh ise 780 senesinde vefat etmiştir.

1 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 321.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-Lâhık*, s. 299.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *es-Sâbık ve'l-Lâhık*, s. 221, 316.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 385.

النوع السادس والأربعون: السابق واللاحق

وهو: معرفة **مَن اشترك في الرواية عنه اثنانِ تباعدَ ما بين وفاتيهما، للخطيب فيه كتاب حسن** سماه **السابق واللاحق**. **ومن فوائده: حلاوة علوّ الإسناد** في القلوب، وأن لا يُظنَّ سقوط شيء من الإسناد.

مثاله: محمد بن إسحاق السراج، روى عنه البخاري في **تاريخه**، **و** أبو الحسين أحمد بن محمد **الخَفّاف** النيسابوري **وبين وفاتيهما مئةٌ وسبع وثلاثون سنة أو أكثر** لأن البخاري مات سنة ست وخمسين ومئتين، والخفّاف مات سنة ثلاث، وقيل: أربع، وقيل: خمس وتسعين وثلاث مئة.

والزهري وزكريا بن دُويد رَوَيا **عن مالك وبينهما كذلك** فإن الزهري مات سنة أربع وعشرين ومئة، وزكريا حدث سنة نيف وستين ومئتين، ولا يعرف وقت وفاته.

قال العراقي: والتمثيل بزكريا سبق إليه الخطيب، ولا ينبغي أن يمثَّل به، لأنه أحد الكذابين الوضاعين، ولا يعرف سماعه من مالك وإن حدث عنه، فقد زاد وادّعى أنه سمع من حُميد الطويل، وروى عنه نسخة موضوعة، فالصواب أن آخر أصحاب مالك: أحمدُ بن إسماعيل السَّهمي، ومات سنة تسع وخمسين ومئتين، فبينه وبين الزهري مئة وخمس وثلاثون سنة.

ومن أمثلة ذلك في المتأخرين: أن الفخر ابن البخاري سمع منه المنذريُّ والصلاحُ بن أبي عمر شيخ شيخنا، ومات المنذري سنة ست وخمسين وست مئة، والصلاح سنة ثمانين وسبع مئة.

Hocalarımızın hocası Burhân et-Tenûhî [ö. 800/1397]. Ondan -Şeyhülislâm Ebû Fazl İbn Hacer'in zikrettiğine göre- Zehebî hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Zehebî 748 yılında vefat etmiştir. Tenûhî'nin ashâbının en son vefat edeni ise Ebü'l-Abbâs eş-Şâvî'dir, 884 senesinde vefat etmiştir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu konuda tespit edebildiğimiz en uzun süre 150 senedir. Zira Ebû Ali [Ahmed b. Muhammed] el-Beredânî [ö. 498/1105], Silefî'den [ö. 576/1180] bir hadis dinleyip bunu ondan rivayet etmiştir. Beredânî, 500 senesinin başlarında vefat etmiştir. Silefî'nin ashâbının sonuncusu ise 650 senesinde vefat eden torunu Ebü'l-Kâsım İbn Mekkî'dir."[1]

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 117.

والبرهان التنوخي شيخ شيوخنا: سمع منه الذهبي، وروى عنه، فيما ذكر شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر، ومات سنة ثمانٍ وأربعين وسبع مئة، وآخر أصحابه أبو العباس الشاوي مات سنة أربع وثمانين وثمان مئة.

قال شيخ الإسلام: وأكثر ما وقفنا عليه من ذلك مئة وخمسون سنة، وذلك أن أبا علي البَرَداني سمع من السِّلَفي حديثاً ورواه عنه، ومات على رأس الخمس مئة، وآخر أصحاب السِّلفي سبطهُ أبو القاسم ابن مكي مات سنة خمسين وست مئة.

47. KENDİSİNDEN TEK BİR KİŞİNİN RİVAYETTE BULUNDUĞU KİŞİLER

[Hadis ilimlerinin] kırk yedinci türü vuhdânı bilmektir.

Bu [vuhdân], kendisinden sadece tek bir kişinin rivayette bulunduğu kişidir.

Mechûl râvileri bilmek bunun faydalarındandır [ki, şayet] sahâbî değilse -Yirmi Üçüncü kısımda geçtiği üzere- rivayeti kabul edilmez. Müslim'in bu konuda bir kitabı vardır.

Bunun sahâbeden örneği Vehb b. Hanbeş et-Tâî el-Kûfî'dir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir: "Hâkim ve Ebû Nuaym onu Herim olarak isimlendirmiştir. Bu hatadır. İbn Mâce'de de böyle geçmektedir."[1]

Mizzî şöyle demiştir: "Vehb diyenler hem daha çoktur hem de daha hâfızdır."[2]

Âmir b. Şehr, Urve b. Mudarris, Muhammed b. Safvân el-Ensârî, Muhammed b. Sayfî el-Ensârî -sahih olan görüşe göre bu kişi önceki değildir- sahâbîdirler ve Şa'bî dışında hiç kimse bunlardan rivayette bulunmamıştır.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Âmir hakkında dile getirdiği husus -bunu Müslim ve başkaları da söylemiştir- tartışmalıdır. Çünkü Seyf b. Ömer'in [ö. 180/796] *er-Ridde*'de rivayet ettiğine göre İbn Abbâs ondan bir kıssa nakletmiştir. Seyf'in "Talha el-A'lem → İkrime" isnâdıyla rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Esved el-Ansî'ye itiraz edip ona karşı çıkan ilk kişi Âmir b. Şehr el-Hemdânî'dir…"

Onun [Müslim'in] Urve hakkında söylediklerini Ali b. el-Medînî ve Hâkim de söylemişlerdir.[4] Ancak durum söyledikleri gibi değildir. Zira ondan ayrıca amcasının oğlu Humeyd et-Tâî de rivayette bulunmuştur. Bunu Mizzî, *Tehzîb*'de zikretmiştir.[5]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 287; Hâkim, *Ma'rife*, s. 462.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 128.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 387; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1086-7.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 463-4.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 36.

النوع السابع والأربعون: معرفة الوُحْدان

وهو من لم يَروِ عنه إلا واحد.

ومن فوائده: معرفة المجهول إذا لم يكن صحابياً، فلا يقبل، كما تقدم في النوع الثالث والعشرين. لمسلمٍ فيه كتابٌ.

مثاله في الصحابة: وهب بن خَنْبَش بفتح المعجمة، والموحدة، بينهما نون ساكنة، الطائي الكوفي.

قال ابن الصلاح: وسماه الحاكم وأبو نعيم هَرِماً، وذلك خطأ، وكذا وقع عند ابن ماجه.

قال المزي: ومن قال «وهب» أكثرُ وأحفظُ.

وعامر بن شهر، وعروة بن مضرِّس، ومحمد بن صفوان الأنصاري ومحمد بن صيفي الأنصاري، وليس بالذي قبله على الصحيح، هؤلاء صحابيون، لم يرو عنهم غير الشعبي.

قال العراقي: ما ذكره في عامر قاله مسلم وغيره، وفيه نظر، فإن ابن عباس روى عنه قصة رواها سيف بن عمر في **الردة**، قال: حدثنا طلحة الأعلم، عن عكرمة، عن ابن عباس قال: أولُ من اعترضَ على الأسود العَنْسي وكابَرَه عامر بن شهر الهَمْداني، إلى آخر كلامه.

وما قاله في عروة: قاله أيضاً ابن المديني والحاكم، وليس كذلك، فقد روى عنه أيضاً ابن عمه حُميد الطائي، ذكره المزي في **التهذيب**.

Kays b. Ebû Hâzim, her biri sahâbî olan babası Dükeyn b. Saîd -Suayd da denilmiştir- el-Has'amî -el-Müzenî de denilmiştir-, Sunâbih b. el-A'ser ve Mirdâs b. Mâlik el-Eslemî'den rivayette tek kalmıştır.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "O, Sunâbih'ten rivayette teferrüd etmemiştir. Ondan Hâris b. Vehb de rivayette bulunmuştur. Bunu Taberânî zikretmiştir."

Derim ki: Fakat Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bu, yanlıştır. Doğrusu Hâris'in kendisinden rivayette bulunduğu [kişi] -ileride geleceği üzere- tâbiûndan olan Sunâbihî'dir."

Mizzî şöyle demiştir:[2] "Mirdâs'tan ayrıca Ziyâd b. İlâka rivayette bulunmuştur."

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Doğru olan aksidir. Zira Ziyâd başka bir sahâbî olan Mirdâs b. Urve'den rivayette bulunmuştur."

Sahâbeden olup da kendisinden sadece oğlunun rivayette bulunduğu kişiler:

Saîd'in babası Müseyyeb b. Hazn el-Kureşî.

Hakîm'in babası Muâviye b. Hayde.

Irâkî şöyle demiştir: "Muâviye'den ayrıca Urve b. Ruveym el-Lahmî ve Humeyd el-Müzenî rivayette bulunmuşlardır. Bu ikisini Mizzî zikretmiştir."[4]

Muâviye'nin babası Kurre b. İyâs.

Abdurrahman'ın babası Ebû Leylâ el-Ensârî. Her ne kadar Adî b. Sâbit ondan rivayette bulunmuşsa da Mizzî'nin söylediği gibi[5] [aslında] onunla görüşmemiştir.

Ebû Abdullah el-Hâkim *el-Medhal*'de şöyle demiştir:[6] "O ikisi yani Şeyhayn [Buhârî ve Müslim] *Sahîhayn*'da bu kısımdan olan sahâbî râvilerden rivayette bulunmamıştır."

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1089.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVII, 370.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1089-90.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1091-2; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 172.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 238.
6 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 87.

وانفرد قيس بن أبي حازم بالرواية عن أبيه، و عن دُكَين بالكاف مصغراً، ابن سعيد، ويقال: سُعَيد، الخَثْعمي، ويقال: المزني، و عن الصُّنابح بن الأعسر، ومِرداس بن مالك الأسلمي من الصحابة.

قال العراقي: لم ينفرد عن الصنابح، بل روى عنه أيضاً الحارث بن وهب، ذكره الطبراني.

قلت: لكن قال شيخ الإسلام: إنه وهم، والصواب أن الذي روى عنه الحارثُ : الصنابحيُّ التابعي، وسيأتي.

وقال المزي: روى عن مرداس أيضاً زيادُ بن عِلاقة.

قال العراقي: والصواب خلافه، فإنما روى زياد عن مرداس بن عروة، صحابيٍّ آخر.

وممن لم يرو عنه من الصحابة إلا ابنه: المسيَّبُ بن حَزْن القرشي والد سعيد.

ومعاويةُ بن حيدة والد حكيم.

قال العراقي: بل روى عن معاوية أيضاً عروة بن رُوَيم اللَّخمي، وحميد المزني، ذكرهما المزّي.

وقرة بن إياس والد معاوية، وأبو ليلى الأنصاري والد عبد الرحمن وإن كان عدي بن ثابت أيضاً روى عنه فلم يدركه، كما قاله المزّي.

قال أبو عبد الله الحاكم في المدخل: لم يخرجا أي: الشيخان في الصحيحين عن أحدٍ من هذا القبيل من الصحابة.

Bu konuda Beyhakî ona tabi olmuştur. O, *Sünen*'inde "Behz b. Hakîm → babası → dedesi" isnâdıyla gelen "Onu [devesinin zekâtını] vermek istemeyen kimseden de hem o zekâtı hem de [ceza olarak] develerinin yarısını alırım…"[1] rivayetine dair şöyle demiştir: "Buhârî ve Müslim âdetleri üzere bunu tahrîc etmemiştir; çünkü onlar sahâbe ve tâbiûndan olup da kendilerinden sadece tek bir râvinin rivayette bulunduğu kişilerin hadislerine *Sahîhayn*'de yer vermemişlerdir."

Onu [ve Beyhakî'yi] bu konuda hatalı bulmuşlardır.[2] Bu iddia Buhârî ve Müslim'in Müseyyeb Ebû Saîd'in Ebû Tâlib'in vefatı hakkındaki rivayeti ile geçersiz hale gelmiştir. Zira oğlundan başka bunu rivayet eden kimse yoktur.

Yine [bu iddia] Buhârî'nin Hasan el-Basrî yoluyla Amr b. Tağlib'den rivayet ettiği şu merfû' hadisle de geçersiz hale gelir: "[Ganimet mallarını] daha çok sevdiğim birine değil de bir başkasına verdiğim olur."[3] Müslim'in *el-Vuhdân*'da ve daha başkalarının[4] dediği gibi Amr'dan Hasan [el-Basrî] dışında hiçkimse rivayette bulunmamıştır. İbn Abdülber ve İbn Ebû Hâtim "Amr'dan Hakem b. el-A'rec rivayette bulunmuştur" deseler de böyledir. Irâkî şöyle demiştir:[5] "Hakem'in Amr'dan rivayette bulunduğu bir isnâd görmedim."

[Bu iddiaları geçersiz hale getiren bir diğer delil de] yine Buhârî'nin Kays b. Ebû Hâzim yoluyla Mirdâs el-Eslemî'den tahric ettiği şu hadistir: "Salihler birer birer gidiyorlar."[6] Daha önce incelendiği üzere Mirdâs'ın Kays'tan başka râvisi yoktur.

[Bu konudaki bir başka delil ise] Müslim'in Abdullah b. es-Sâmit yoluyla Râfi' b. Amr el-Gıfârî'den naklettiği hadistir.[7] Râfi'in ondan başka râvisi yoktur.

Irâkî şöyle demiştir: "Bilakis, Mizzî'nin dediği gibi ondan oğlu İmrân ve Tirmizî'nin *Câmi*'inde yer aldığı üzere kardeşinin mevlâsı Ebû Cübeyr de rivayette bulunmuştur."[8]

1 Abdürrezzâk, *el-Musannef*, IV, 18; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX, 410; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 105.
2 İbnü'l-Kayserânî, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 96; Hâzimî, *Şurûtu'l-Eimmeti'l-Hamse*, s. 135.
3 Buhârî, Cum'a 29.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 466.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 387.
6 Buhârî, Rikâk 9.
7 Müslim, Zekat 158.
8 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1098-9.

وتبعه على ذلك البيهقيُّ فقال في **سننه** عند ذِكْر بهز بن حكيم، عن أبيه، عن جده: «ومن كتمها فإنا آخِذوها وشَطْرَ ماله»، الحديثَ، ما نصّه: فأما البخاري ومسلم فإنهما لم يخرجاه جَرْياً على عادتهما في أن الصحابي أو التابعي إذا لم يكن له إلا راوٍ واحد لم يخرجا حديثه في الصحيحين.

وغلَّطوه في ذلك، ونُقِض **بإخراجهما حديث المسيَّب أبي سعيد في وفاة أبي طالب** مع أنه لا راوي له غير ابنه.

وبإخراج البخاري حديث الحسن البصري **عن عمرو بن تَغْلِب** مرفوعاً: «إني لأُعطي الرجلَ، والذي أَدَعُ أحبُّ إليّ»، ولم يرو عنه غير الحسن، كما قاله مسلم في **الوحدان** وغيره، وإن قال ابن عبد البر وابن أبي حاتم روى عنه الحكم بن الأعرج، فقد قال العراقي: لم أر له رواية عنه في شيء من طرق الحديث.

و بإخراجه أيضاً حديث **قيس** بن أبي حازم **عن مِرداس** الأسلمي: «يذهب الصالحون الأولُ فالأول»، ولا راوي له غيرُ قيس، كما تقدم تحريره.

وبإخراج مسلم حديث عبد الله بن الصامت، عن رافع بن عمرو الغِفاري، ولا راوي له غيره.

وقال العراقي: بل روى عنه ابنه عمران، كما قال المزّي، وأبو جُبَير مولى أخيه، كما في **جامع** الترمذي.

Bunun benzerleri *Sahîhayn*'de çoktur.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Onun [Müslim'in] Ebû Rifâ'a el-Adevî hadisini tahric etmesi buna örnektir. Humeyd b. Hilâl el-Adevî dışında ondan hiç kimse rivayette bulunmamıştır. Egar el-Müzenî'nin hadisini de Ebû Bürde dışında hiç kimse rivayet etmemiştir."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bilakis Ebû Rifâ'a'dan aynı şekilde Sıla b. Eşyem el-Adevî de rivayette bulunmuştur. Egar'dan da Abdullah b. Ömer ve Muâviye b. Kurra rivayette bulunmuşlardır."

Yirmi Üçüncü kısımda bu türün bazı konuları geçmiştir.

Bunun tâbiûnda örneği Ebü'l-Uşerâ ed-Dârimî'dir. Hammâd b. Seleme dışında ondan hiç kimse rivayette bulunmamıştır. Irâkî şöyle demiştir:[3] "Bilakis ondan Ziyâd b. Ebû Ziyâd ve Abdullah b. Muharrer rivayette bulunmuşlardır. Her ikisi de ondan Hammâd b. Seleme'ye mutabaatta bulunarak hayvanı boğazlama ile ilgili hadisi rivayet etmişlerdir."

Zührî tâbiûndan yaklaşık 20 kişiden teferrüd etmiştir, ondan başka onlardan hiç kimse rivayette bulunmamıştır. Hâkim'in zikrettiğine göre[4] Muhammed b. Ebû Süfyân b. Câriye es-Sekafî ve Amr b. Ebû Süfyân b. el-Alâ es-Sekafî bu kimselerdendir.

Amr b. Dînâr bir grup râviden [naklinde] teferrüd etmiştir. Yahya b. Saîd el-Ensârî, Ebû İshak es-Sebîî, Hişâm b. Urve, Mâlik ve başkaları da böyledir. Bunların her biri, sadece kendisinin rivayette bulunduğu bir topluluktan rivayette teferrüd etmiştir.

Hâkim şöyle demiştir:[5] "Mâlik 10 kadar Medineli muhaddisten nakilde teferrüd etmiştir. Misver b. Rifâ'a el-Kurazî onlardandır." Yine [Hâkim] şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî içlerinde Abdullah b. Şeddâd el-Leysî'nin de yer aldığı 10 küsür râviden teferrüd etmiştir. Şu'be yaklaşık 30 hocadan teferrüd etmiştir. Fudayl b. Fedâle onların içerisinde yer alır."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 288.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1099-1100.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1100.
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 469.
5 Hâkim, *Ma'rife*, s. 469-471.

ونظائره في الصحيحين كثيرة.

قال ابن الصلاح: كإخراجه حديثَ أبي رفاعةَ العدوي، ولم يرو عنه غير حميد بن هلال العدوي. وحديث الأغرّ المزني، ولم يرو عنه غير أبي بردة.

وقال العراقي: بل رَوَى عن أبي رفاعة أيضاً صِلَةُ بن أَشْيَم العدوي، وعن الأغرّ: عبد الله بن عمر، ومعاوية بن قرة.

وقد تقدم في النوع الثالث والعشرين شيء من هذا النوع.

و مثاله في التابعين: أبو العُشَراء الدارمي لم يرو عنه غيرُ حماد بن سلمة. قال العراقي: بل روى عنه زياد بن أبي زياد، وعبد الله بن محرَّر، كلاهما روى عنه حديث الذكاة، متابعَينِ لحماد بن سلمة.

وتفرد الزهري عن نيف وعشرين من التابعين لم يرو عنهم غيرُه، منهم - فيما ذكره الحاكم -: محمد بن أبي سفيان بن جارية الثقفي، وعمرو بن أبي سفيان بن العلاء الثقفي.

و تفرد عمرو بن دينار عن جماعة، وكذا يحيى بن سعيد الأنصاري، وأبو إسحاق السَّبيعي، وهشام بن عروة، ومالك وغيرهم تفرد كل منهم بالرواية عن جماعة لم يرو عنهم غيره.

قال الحاكم: والذين تفرد عنهم مالك نحو عشرة من شيوخ المدينة،

منهم: مِسْور بن رفاعة القُرَظي، قال: وتفرد سفيان الثوري عن بضعةَ عشَرَ شيخاً، منهم: عبد الله بن شداد الليثي، وتفرد شعبة عن نحو ثلاثين شيخاً، منهم: فضيل بن فضالة.

48. FARKLI İSİM VEYA SIFATLARLA ANILAN KİMSELER

[Hadis ilimlerinin] kırk sekizinci türü farklı isimlerle ya da künye, lakap ve nesep bakımından çeşitli sıfatlarla anılan kimseleri bilmektir. Ya hocadan rivayette bulunan bir grup râviden her biri, hocalarını diğerinin tanıtmadığı bir şekilde tanıtır veya hocadan rivayet eden biri, onu bazen bir şekilde bazen bir başka şekilde tanıtır. Bu durum onun hakkında bilgisi olmayan kimse için karışıklık arz eder. Hatta ilim ve hıfz sahibi kimseler için dahi durum böyledir.

Bu, zor bir ilimdir. Tedlîsi bilmek için buna ihtiyaç vardır.

Bu konuda Hâfız Abdülganî b. Saîd el-Ezdî, *Îzâhu'l-İşkâl* adını verdiği faydalı bir kitap tasnif etmiştir. Bu kitaba muttali oldum. Burada ondan özetle örnekler vereceğim. Onun dışında Hatîb de konu hakkında bir eser yazmıştır.

Örneğin müfessir Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî [ö. 146/763] nesebler konusunda uzmandır ve zayıf râvilerden biridir. "*Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adâlet sahibi kişi aranızda şâhitlik etsin*"[1] âyetinin indiği olayda isimleri geçen Temîm ed-Dârî ve Adî b. Beddâ hadisinin kendisinden rivayet edildiği Ebü'n-Nadr aslında odur. Bu hadisi ondan "Bâzân → İbn Abbâs" isnâdıyla İbn İshak rivayet etmiştir. Ebü'n-Nadr onun künyesidir[2]

"Her derinin temizlenmesi, tabaklanmasıdır" hadisinin râvisi Hammâd b. es-Sâib de odur. Ondan bu hadisi "İshak b. Abdullah b. el-Hâris → İbn Abbâs" isnâdıyla rivayet eden kişi Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme'dir. Ebû Üsâme, Muhammed isminden hareketle onu Hammâd diye adlandırmıştır. Hâfız Hamza b. Muhammed el-Kinânî [ö. 357/968] ve Nesâî onu farklı biri zannederek hata yapmıştır.[3]

Atıyye el-Avfî'nin kendisinden tefsir[e dair haberler] naklettiği Ebû Saîd de odur. İnsanların kendisini Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayette bulunduğunu zannetmeleri için onu "Ebû Saîd" diye künyelemiştir.[4]

---

1 el-Mâide 5/106.
2 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 6.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Muvaddih*, II, 357-8.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *Muvaddih*, II, 355.

النوع الثامن والأربعون: معرفة من ذكر بأسماء أو صفات مختلفة

مِن كُنَى أو ألقاب، أو أنساب، إما من جماعة من الرواة عنه، يعرِّفه كل واحد بغير ما عرَّفه الآخر، أو من راو واحد عنه يعرِّفه مرة بهذا، ومرة بذاك، فيلتبسُ على من لا معرفة عنده، بل على كثير من أهل المعرفة والحفظ.

وهو فنّ عويصٌ بمهملة أوله وآخره، أي: صعب تَمَسُّ الحاجة إليه لمعرفة التدليس.

وصنف فيه الحافظ عبد الغني بن سعيد الأزدي كتاباً نافعاً سماه **إيضاح الإشكال**، وقفت عليه، وسألخص هنا منه أمثلة، وصنف غيره أيضاً كالخطيب.

مثاله: محمد بن السائب الكلبي المفسر العلامةُ في الأنساب، أحدُ الضعفاء وهو أبو النضر المرويّ عنه حديث تميم الداري، وعديّ بن بَدّاء في قصتهما النازلِ فيها: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ﴾ الآية [المائدة: ١٠٦]، رواها عنه، عن باذان، عن ابن عباس: ابنُ إسحاق، وهي كنيته.

وهو حماد بن السائب راوي حديث: «ذكاةُ كلِّ مَسْك ـ بفتح الميم، أي: جِلْدٍ ـ دباغُه» رواه عنه، عن إسحاق بن عبد الله بن الحارث، عن ابن عباس: أبو أسامة حمادُ بن أسامة، وسماه حماداً أخذاً من: محمد، وقد غلط فيه حمزة بن محمد الكِناني الحافظ، والنسائي.

وهو أبو سعيد الذي يروي عنه عطية العَوْفي التفسيرَ، وكناه بذلك ليوهمَ الناسَ أنه إنما يروي عن أبي سعيد الخدري.

Kâsım b. el-Velîd el-Hemdânî'nin "Ebû Hişâm → Ebû Salih → İbn Abbâs" isnâdıyla "*De ki: 'Allah'ın gücü yeter'*[1] nâzil olunca…" hadisini rivayet ettiği Ebû Hişâm da odur. Oğlu Hişâm'dan hareketle onu bu şekilde künyelemiştir.[2]

Yine İbn İshak'ın kendisinden rivayette bulunduğu Muhammed b. es-Sâib b. Bişr de odur.

Ebû Hüreyre, Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Âişe, Sa'd b. Ebû Vakkâs ve Osman b. Affân'dan rivayette bulunan Sâlim de bunun gibidir.

O, Sâlim b. Abdullah el-Medînîdir.

Mâlik b. Evs b. el-Hadesân en-Nasrî'nin mevlâsı [âzâtlı kölesi] Sâlim odur.

Kendisinden Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Nuaym b. el-Mücmir'in rivayette bulundukları Şeddâd b. el-Hâd en-Nasrî'nin mevlâsı Sâlim odur.

Saîd el-Makburî'nin kendisinden rivayette bulunduğu Nasrîlerin mevlâsı Sâlim odur.

Abdullah b. Yezîd el-Hüzelî'nin kendisinden rivayette bulunduğu Mehrî'nin mevlâsı Sâlim odur.

İmrân b. Beşîr'in kendisinden rivayette bulunduğu Sâlim -noktasız harfin fethası ve tek noktalı harf ile- Sebelân odur.

Yahya b. Ebû Kesîr'in kendisinden rivayette bulunduğu Sâlim Ebû Abdullah ed-Devsî odur.

Yine Yahya'nın kendisinden rivayette bulunduğu Devs'in mevlâsı Sâlim odur.

Muhammed b. Abdurrahman ve Ebü'l-Esved'in kendisinden rivayette bulundukları Şeddâd'ın mevlâsı Ebû Abdullah odur.

Bükeyr İbnü'l-Eşec'in kendisinden rivayette bulunduğu Ebû Abdullah da odur.[3]

---

1 el-En'âm 6/65.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Muvaddih*, II, 355.
3 Buraya kadarki ifadeler Hatîb'in *Muvaddıhu Evhâm*'ından (I, 289-294) özetle aktarılmıştır.

وهو أبو هشام، الذي روى عنه القاسم بن الوليد الهمْداني، عن أبي صالح، عن ابن عباس حديث: «لما نزلت ﴿قُلْ هُوَ الْقَادِرُ﴾» [الأنعام: ٦٥]. الحديثَ، كنّاه بابنه هشام، وهو محمد بن السائب بن بشر، الذي روى عنه ابن إسحاق أيضاً.

ومثله: سالم الراوي عن أبي هريرة، وأبي سعيد الخدري، وعائشة، وسعد بن أبي وقاص، وعثمان بن عفان.

هو سالم أبو عبد الله المَديني.

و هو سالم مولى مالك بن أوس بن الحَدَثان النصْري.

و هو سالم مولى شداد بن الهادِ النصْري الذي روى عنه أبو سلمة بن عبد الرحمن، ونُعيم المُجْمِر.

و هو سالم مولى النَّصْريين - بالمهملة والنون - الذي روى عنه سعيد المقبري.

و هو سالم مولى المَهْري الذي روى عنه عبد الله بن يزيد الهُذلي.

و هو سالم سَبَلان - بفتح المهملة والموحدة - الذي روى عنه عمران ابن بشير.

و هو سالم أبو عبد الله الدَّوْسي الذي روى عنه يحيى بن أبي كثير.

و هو سالم مولى دَوْس الذي روى عنه يحيى أيضاً.

و هو أبو عبد الله مولى شداد الذي روى عنه محمد بن عبد الرحمن، وأبو الأسود.

وهو أبو عبد الله الذي روى عنه بكير ابن الأشج.

Zındık olduğu için asılan ve hadis uyduran biri olan Muhammed b. Kays eş-Şâmî de bunun gibi [çok isimle anılmıştır].

İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir: "İsmi 50 farklı şekilde söylenerek tedlîs yapılmıştır. Abdullah b. Ahmed b. Sevâde de şöyle demiştir: İsmi 100'den daha fazla isme dönüştürülmüştür. Bunları bir kitapta topladım." [İbnü'l-Cevzî'nin ifadesi burada bitti].

Onun için "Muhammed b. Saîd", "Hâşim Oğulları'nın mevlâsı Muhammed", "Muhammed b. Ebû Kays", "Muhammed İbnü't-Taberî", "Muhammed b. Hassân", "Ebû Abdurrahman eş-Şâmî", "Muhammed el-Ürdünî", "Muhammed b. Saîd b. Hassân b. Kays", "Muhammed b. Saîd el-Esedî", "Ebû Abdullah el-Esedî", "Muhammed b. Ebû Hassân", "Muhammed b. Ebû Sehl", "Muhammed eş-Şâmî", "Muhammed b. Ebû Zeyneb", "Muhammed b. Ebû Zekeriyya", "Muhammed b. Ebü'l-Hasan", "Muhammed b. Ebû Saîd", "Ebû Kays ed-Dımaşkî", ve -Allah'a ibadet anlamında- "Abdurrahman" ile "Abdülkerîm" denilmiştir. Daha başka isimler de söylenmiştir.

Ukaylî [ö. 322/934] onun Abdurrahman b. Ebû Şümeyle olduğunu iddia etmiştir. Ancak onun bu ifadesi hatalı kabul edilmiştir.

Hatîb de hocaları hakkında bu tarz kullanımlara sıklıkla gitmiştir. Kitaplarında Ebü'l-Kâsım el-Ezherî, Ubeydullah b. Ebü'l-Feth el-Fârisî ve Ubeydullah b. Ahmed b. Osman es-Sayrafî'den rivayette bulunmuştur. [Aslında] bunların tamamı aynı kişidir.

Muhaddisler -özellikle de müteahhir olanlar- bu konuda Hatîb'e tabi olmuşlardır. Bunların sonuncusu da Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl İbn Hacer'dir. Ancak Irâkî'nin, *Emâlî*'sinde böyle bir şey yaptığını görmedim.

ومثله: محمد بن قيس الشامي المصلوب في الزندقة، كان يضع الحديث.

قال ابن الجوزي: دُلِّس اسمه على خمسين وجهاً، وقال عبد الله بن أحمد ابن سوادة: قلبوا اسمه على مئة اسم وزيادة، قد جمعتها في كتاب. انتهى.

فقيل فيه: محمد بن سعيد، وقيل: محمد مولى بني هاشم، وقيل: محمد ابن أبي قيس، وقيل: محمد ابن الطبري، وقيل: محمد بن حسان، وقيل: أبو عبد الرحمن الشامي، وقيل: محمد الأردنّي، وقيل: محمد بن سعيد بن حسان ابن قيس، وقيل: محمد بن سعيد الأسدي، وقيل: أبو عبد الله الأسدي، وقيل: محمد بن أبي حسان، وقيل: محمد بن أبي سهل، وقيل: محمد الشامي، وقيل: محمد بن أبي زينب، وقيل: محمد بن أبي زكريا، وقيل: محمد بن أبي الحسن، وقيل: محمد بن أبي سعيد، وقيل: أبو قيس الدمشقي، وقيل: عبد الرحمن، وقيل: عبد الكريم، على معنى التعبيد لله، وقيل غير ذلك.

وزعم العقيلي أنه عبد الرحمن بن أبي شميلة، ووهّموه.

واستعمل الخطيب كثيراً من هذا في شيوخه فيروي في كتبه عن أبي القاسم الأزهري، وعن عبيد الله بن أبي الفتح الفارسي، وعن عبيد الله بن أحمد ابن عثمان الصيرفي، والكل واحد.

وتبع الخطيبَ في ذلك المحدثون، خصوصاً المتأخرين، وآخرهم شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر، نعم، لم أرَ العراقي في **أماليه** يصنع شيئاً من ذلك.

49. MÜFREDÂT

[Hadis ilimlerinin] kırk dokuzuncu türü sahâbe, râviler ve âlimler içerisinde isim, künye ve lakap bakımından tek kalanları bilmektir.

Bu, ricâle dair tasnif edilen kitaplarda müşterek isimlerin verilmesinin ardından bâbların son kısımlarında yer alan güzel bir ilim dalıdır.

Bu alanda müstakil kitaplar da tasnif edilmiştir. Berdîcî [ö. 301/914] müstakil bir kitap yazmış,[1] Ebû Abdullah İbn Bükeyr [ö. 388/998] ise [Berdîcî'nin verdiği isimlerden] müfred olmayanları ve Eclah gibi isim değil de lakap olanları belirterek onun kitabına ilavede bulunmuştur.[2]

Bu konunun kısımları vardır. İlki isimler hakkındadır: Sahâbeden olanlar: Ecmed. Kadı Ebû Bekir İbnü'l-Arabî onu Ahmed olarak kaydederek hataya düşmüştür. Süfyân ile aynı kalıpta olan İbn Ucyân. Uceyyân şeklinde olduğu da söylenmiştir. Hemdânî'dir. Mısır'ın fethinde bulunmuştur. İbn Yunus şöyle demiştir: "Onun herhangi bir rivayetini bilmiyorum."

Cübeyb b. el-Hâris. İbn Şâhîn onu Hubeyb yaparak hata etmiştir. Bazıları da Cübeyr yaparak hata etmişlerdir.

Sender el-Hasî: Zinbâʿ el-Cüzâmî'nin mevlâsıdır. Mısır'a yerleşmiştir. Ebü'l-Esved ve oğlunun ismiyle Ebû Abdullah şeklinde künyelenmiştir. Bazıları onun iki kişi olduğunu zannetmiştir. Bunun ferd olduğunu iddia eden İbnü's-Salâh'a itiraz edilmiştir; ancak Irâkî'nin belirttiği gibi durum böyle değildir [yani bu isimde ikinci bir kişi yoktur].[3]

Şekel b. Humeyd el-Absî. Huzeyfe'nin kabilesindendir. Kûfe'ye yerleşmiştir. Hadislerini *Sünen* sahipleri [Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî] rivayet etmiştir.

Sudey b. Aclân Ebû Ümâme el-Bâhilî.

---

1 Eser *Tabakâtü'l-Esmâi'l-Müfrede mine's-Sahâbe ve't-Tâbiîn ve Ashâbi'l-Hadîs* adıyla neşredilmiştir (Dımaşk: Daru Talas, 1987).

2 Eserin adı *Nakdü Tabakâti'l-Esmâi'l-Müfrede*'dir.

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 294; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1124-5.

النوع التاسع والأربعون: معرفة المفردات

من الأسماء والكنى والألقاب، في الصحابة، والرواة، والعلماء

وهو فنّ حسن، يوجد في أواخر الأبواب من الكتب المصنفة في الرجال، بعد أن يذكروا الأسماء المشتركة.

وأُفرد بالتصنيف، أفرده البَرْدِيجي، واستدرك عليه أبو عبد الله ابن بُكير، مواضعَ ليست بمفاريد، وأُخَر ألقابٌ لا أسماء ك: الأَجْلح.

وهو أقسام: الأول في الأسماء. فمن الصحابة: أجمد، بالجيم وضبطه القاضي أبو بكر ابن العربي بالحاء المهملة فوَهِم، **ابن عُجْيَان** بضم المهملة وسكون الجيم وتحتية **ك: سفيان، وقيل** بالضم والفتح والتشديد **ك: عُلَيّان** هَمْداني، شهد فتح مصر، قال ابن يونس: لا أعلم له رواية.

جُبَيْب بن الحارث **بضم الجيم** وموحدتين، وغلط ابن شاهين فجعله بالخاء المعجمة، وغلط بعضهم فجعله بالراء آخره.

سَنْدَر ـ بفتح المهملتين بينهما نون ساكنة ـ الخَصِيّ، مولى زِنباع الجُذَامي، نزل مصر، ويكنى أبا الأسود، وأبا عبد الله، باسم ابنه، وظن بعضهم أنهما اثنان، فاعترض على ابن الصلاح في دعوى أنه فرد، وليس كذلك، كما قال العراقي.

شَكَل بفتحهما ابن حميد العبسي، من رهط حذيفة، نزل الكوفة، روى حديثه أصحاب السنن.

صُدَيّ ـ بالضم والفتح والتشديد ـ ابن عَجْلان **أبو أمامة** الباهلي.

Sunâbih b. el-A'ser el-Becelî el-Ahmesî. Irâkî şöyle demiştir:[1] "Buna, 'Ebû Nuaym sahâbe arasında bir başka Sunâbih daha zikretmiştir' denilerek itiraz edilmiştir. Bunun cevabı, onu zikrettikten sonra "Bu, bana göre daha önce geçen kişidir" demiş olmasıdır.

Uyarı:

İbn Abdülber şöyle demiştir:[2] "Sunâbih, Ebû Bekir'den rivayette bulunan Sunâbihî değildir. Çünkü bu [Sunâbih] isim, o [Sunâbihî] ise nisbedir. Bu sahâbî, o ise tâbiîdir. Bu Kûfeli, o ise Şâmlıdır."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *el-İsâbe*'de şöyle demiştir: "Bunların her ikisine de Sunâbih ve Sunâbihî denilmiştir. Fakat doğrusu İbnü'l-A'ser'in Sunâbih, diğerinin ise Sunâbihî olmasıdır. Aralarındaki farklılık, onlardan rivayette bulunan kişilerle ortaya çıkar. Kays b. Ebû Hâzim'in rivayette bulunduğu kimse İbnü'l-A'ser'dir, sahâbîdir, hadisi muttasıldır. Kays dışındakilerin rivayette bulunduğu ise Sunâbihî'dir, tâbiîdir, [merfû' olarak nakledilen] hadisleri de mürseldir."

Derim ki: Bundan daha sağlamı ise şudur: İbnü'l-Berkî'nin zikrettiğine göre Sunâbih, sadece iki hadis rivayet etmiştir. Taberânî ise Hâris b. Vehb yoluyla ondan üçüncü bir rivayet daha nakletmiştir. Ancak o, Sunâbihî diyerek burada hata yapmıştır.

Kelede b. -İmam Ahmed'in dedesinin isminin lafzıyla- Hanbel.

Vâbısa b. Ma'bed.

Nübeyşe el-Hayr.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Bu isim ferd değildir. Zira sahâbe içerisinde hac hadisinde bahsi geçen bir başka Nübeyşe ile Rüşeyd Ebû Mevheb'in kendisinden rivayette bulunduğu Nübeyşe b. Ebû Sülmâ adlı bir adam daha vardır. Bunu İbn Ebû Hâtim zikretmiştir."

Şemgûn b. Yezîd el-Kurazî Ebû Reyhâne. Şem'ûn olduğu da söylenmiştir. İbnü's-Salâh bunu [Şem'ûn'u] kesin bir ifadeyle belirtmiş ve diğerini ise "denildi" diye nakledip "İbn Yunus bunu daha doğru kabul etti" demiştir.[4]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1126-7.
2 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 740.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1132.
4 *Ulûmü'l-Hadîs*'e göre İbn Yunus şöyle demiştir: "Bu (Şemgûn) bana göre daha doğrudur" (s. 294).

صُنَابِح بالضم آخره مهملة **بن الأعسر** البَجَلي الأَحْمسي، قال العراقي: وقد اعترُض بأن أبا نعيم ذكر في الصحابة آخر اسمه صنابح، والجواب أنه بعد أن ذكره قال: هو عندي المتقدم.

تنبيه:

قال ابن عبد البر: ليس الصنابح هو الصنابحيَّ الذي روى عن أبي بكر، لأن هذا اسم وذاك نَسَب، وهذا صحابي، وذاك تابعي، وهذا كوفي، وذاك شامي.

وقال شيخ الإسلام في **الإصابة**: قيل في كل منهما صُنَابح وصنابحي، لكن الصواب في ابن الأعسر صنابح، وفي الآخر صنابحيّ، ويظهر الفرق بينهما بالرواة عنهما، فحيثُ جاءت الرواية عن قيس بن أبي حازم، عنه: فهو ابن الأعسر، وهو الصحابي، وحديثه موصول، وحيث جاءت عن غير قيس، عنه: فهو الصنابحي وهو التابعي، وحديثه مرسل.

قلت: أضبَطُ من هذا: أن الصنابح لم يروِ غير حديثين، فيما ذكر ابن البَرْقي، وزاد الطبراني ثالثاً من رواية الحارث بن وهب، وغلط فيه بأنه الصنابحي.

كَلَدة ـ بفتحهما ـ ابن حنبل بلفظ جدّ الإمام أحمد.

وابصة بكسر الموحدة ومهملة **بن معبد**.

نُبَيْشَة الخير بضم النون، وفتح الموحدة، وسكون التحتية، ومعجمة.

قال العراقي: وليس فرداً، ففي الصحابة نبيشة غيره، المذكور في حديث الحج، ونبيشة بن أبي سُلمى، رجل روى عنه رُشَيد أبو موهب، ذكره ابن أبي حاتم.

شمغون بنُ يزيد القُرَظي **أبو ريحانة، بالشين والغين المعجمتين، ويقال بالعين المهملة** مع إعجام الشين، وبذلك جزم ابن الصلاح أولاً، ثم حكى الثاني بصيغة: يقال، وقال: إن ابن يونس صححه.

Şeyhülislâm [İbn Hacer] *İsâbe*'de onun noktasız iki harf ile [Sem'ûn şeklinde] olduğuna dair üçüncü bir görüş daha nakletmiştir. Bu kişi Ezdî'dir. Ancak "Ensârî" olduğu söylenmiştir. "Kureşî" ya da "Esdî" olduğu söylenmiştir. Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Esd, Ezd kelimesinin başka bir telaffuzudur. Ensârın tamamı Ezd'dendir. Belki de bu kişi Kureyş'ten birinin antlaşmalısıdır. Böylece görüşlerin arası bulunabilir. O, Şam'a yerleşmiştir. Onun naklettiği beş hadis vardır."

Hübeyb b. Muğfil el-Gıfârî.

Lübey b. Lebâ. [Okunuşu] Übey b. Ka'b gibidir. İbn Kâni' hata edip onu Übey olarak isimlendirmiştir. [Lebâ'nın okunuşu] Esed Oğulları'ndan olan Asâ gibidir.

Sahâbe dışındakiler: Evsat b. Amr el-Becelî. Tâbiîdir.

Tedûm b. Subh el-Kelâ'î. Bu ismin Yedûm şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Cîlân b. Ferve Ebü'l-Celd el-Ahbârî.

Düceyn b. Sâbit Ebü'l-Gusn. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Onun ünlü Cuhâ[2] olduğu söylenmiştir. Ancak daha doğru olan, onun başka biri olduğudur."

İlk görüşü *Elkâb*'da Şîrâzî benimseyip bunu İbn Maîn'den rivayet etmiştir. [İbnü's-Salâh'ın] doğru kabul ettiği görüşü ise İbn Hibbân ve İbn Adî tercih etmiştir.[3] O şöyle demiştir: "Ondan İbnü'l-Mübârek, Vekî', Müslim b. İbrahim ve başkaları rivayette bulunmuştur. Bunlar Cuhâ'dan rivayette bulunmaya düşmeyecek kadar Allah'ı iyi bilen kimselerdir."

Onun [Düceyn isminin] ferd olduğuna dair zikredilenlere gelince bunu Buhârî, İbn Ebû Hâtim ve başkaları da söylemiştir.[4] Bu kişi İbnü'l-Mübarek'in rivayette bulunduğu Düceyn el-Uraynî'dir.[5]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 293.
2 O, şakaları ile ünlü biridir.
3 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 294; İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 460.
4 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, III, 257; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 444-5.
5 İbn Adî, *el-Kâmil*, III, 461.

وحكى فيه شيخ الإسلام في **الإصابة** قولاً ثالثاً أنه بالمهملتين، وأنه أزدي، ويقال أنصاري، ويقال قرشي، ويقال فيه أسْدي، بسكون المهملة، قال شيخ الإسلام: والأَسْد لغةٌ في الأزد، والأنصار كلهم من الأزد، ولعله حالف بعض قريش، فتجتمع الأقوال، نزل الشام، وله خمسة أحاديث.

هُبَيْب ـ مصغر، بالموحدة المكررة ـ ابن مُغْفِل، بإسكان المعجمة وضم الميم، وكسر الفاء، الغِفاري.

لُبَيّ: باللام أوله، مصغر كأُبَيّ بن كعب، وغلط ابن قانع فسماه أُبَياً ابن لَبَا بالفتح والتخفيف كعصا من بني أسد.

ومن غير الصحابة: أوسط بن عمرو البَجَلي، تابعي.

تَدُوم: بفتح المثناة من فوق، وقيل: من تحت، وبضم الدال ابن صُبْح الكَلاَعي.

جِيْلان بكسر الجيم ابن فروة أبو الجَلْد، بفتحها الأخباري.

الدُّجَيْن: بالجيم، مصغر ابن ثابت أبو الغُصْن، قال ابن الصلاح: قيل إنه جُحَا المعروف، والأصح أنه غيره.

وعلى الأول مشى الشيرازي في **الألقاب**، ورواه عن ابن معين، واختار ما صححه: ابن حبان، وابن عدي وقال: قد روى عنه ابن المبارك، ووكيع، ومسلم بن إبراهيم، وغيرهم، وهؤلاء أعلم بالله من أن يروُوا عن جُحا.

وما ذُكر من أنه فرد: قاله أيضاً البخاري، وابن أبي حاتم وغيرهما، وهو دُجَين العُرَيني الذي حدث عنه ابن المبارك.

Büyük tâbiî Zir b. Hubeyş. Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bunun ferd sayılması tartışmalıdır. Zira bu şekilde isimlendirilen birkaç kişi vardır. Bunlar:

Zir b. Abdullah el-Fukaymî. Sahâbîdir. Onu Ebû Musa el-Medînî, İbn Fethûn ve Taberî zikretmiştir.

Lebîd b. Rebîa'nın kardeşinin oğlu Zir b. Erbid b. Kays ve Zir b. Muhammed et-Tağlibî.

Mezkur son iki kişi şairdir ve bunları İbn Mâkûlâ [ö. 475/1082'den sonra] zikretmiştir."[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Bu ikisiyle İbnü's-Salâh'a itiraz edilemez. Çünkü o bu konu başlığını sahâbe, râviler ve âlimler için açmış, sahâbî olmayan şairleri dışarıda bırakmıştır. Sadece ilk kişi [olan Zir b. Abdullah] bu bağlamda zikredilmeliydi."

Suayr b. el-Hıms.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Hem kendi ismi hem de babasının ismi müfreddir."

Irâkî şöyle demiştir:[5] "İsmi müfred değildir. Sahâbe arasında Suayr b. Addâ el-Bekkâî vardır. Bu kişiyi İbn Fethûn zikretmiştir. Yine Suayr b. Sevâde el-Âmirî vardır. Bu kişiyi de İbn Mende ve Ebû Nuaym zikretmiştir."

Derim ki: Suayr b. Hufâf et-Temîmî'yi de Seyf [b. Ömer] *Futûh*'ta zikretmiştir. Bu kişi Hz. Peygamber'in (*sav*) Temîm kabilesinin boylarına gönderdiği zekât toplama görevlisi idi. Ebû Bekir de onu görevinde tutmuştur. Şeyhülislâm [İbn Hacer], bu kişiyi *el-İsâbe*'ye ilave etmiştir.

Kurdân.[6] Bu kişi İbnü's-Salâh'ın zikrettiklerine ilavedir.

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1119.
2 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 183.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1120.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 294.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1121-2.
6 Süyûtî'nin buradaki ifadeleri M. Avvâme tarafından haklı olarak yadırganmıştır (*Tedrîb*, V, 346, dp. 4). Zira Nevevî'nin *İrşâd*'ında Suayr b. el-Hıms'ın hem kendi adının hem de babasının adının nadir görülen isimler olduğu "ferdâni" ifadesiyle belirtilir (s. 211). Süyûtî ise muhtemelen nüshadaki bir bozukluktan dolayı "ferdâni" ifadesini hem de zabtederek "Kurdân" şeklinde okumuş ve bu örneğin Nevevî tarafından tek isimlere eklendiğini beyan etmiştir. *Tedrîb*'in diğer neşirlerinde ise bu problem çözülmemiş, Lahhâm (II, 205) ve Tarık b. Ivadullâh "Vurdân" (II, 333) adlı bir ismi metne

زِرّ بن حُبيش التابعي الكبير، قال العراقي: في عدِّه في الأفراد نظر، فلهم غير واحد يسمَّوْن هكذا، منهم:

زرّ بن عبد الله الفُقَيْمي، صحابي، ذكره أبو موسى المديني، وابن فتحون، والطبري.

وزِر بن أرْبِد بن قيس بن أخي لبيد بن ربيعة.

وزِرّ بن محمد التغلِبي، شاعران، ذكرهما ابن ماكولا.

قال العراقي: ولا يردان على ابن الصلاح، لأنه ترجم النوع للصحابة والرواة والعلماء، فخرج الشعراء الذين لا صحبة لهم، فيردُ عليه الأول فقط.

سُعَير مصغر، بمهملتين **بن الخِمْس** بكسر المعجمة، وسكون الميم، ومهملة.

قال ابن الصلاح: انفرد في اسمه واسم أبيه.

وقال العراقي: لم ينفرد في اسمه، ففي الصحابة: سعير بن عدّاء البَكّائي، ذكره ابن فتحون، وسُعَير بن سَوَادة العامري، ذكره ابن منده، وأبو نعيم.

قلت: وسُعَير بن خُفَاف التميمي، ذكره سيف في **الفتوح**، وأنه كان عاملاً للنبي صلى الله عليه وسلم على بطون تميم، وأقرّه أبو بكر، استدركه شيخ الإسلام في **الإصابة**.

قُردان بالضم، وهذا مزيد على ابن الصلاح.

Müstemir b. er-Reyyân. Tâbiîdir. Enes'i görmüştür. Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu isim müfred değildir. Bu isimde İbrahim'in babası Müstemir en-Nâcî vardır. İbn Mâce bu kişinin bir hadisini tahric etmiştir. Her iki Müstemir de Basralıdır."

Azvân b. Yezîd er-Rakâşî. Tâbiîdir. Ancak iki yönden bu iddiaya eleştiri yöneltilmiştir:

Birincisi: Bu kişinin herhangi bir rivayeti bilinmemektedir. Sadece Enes'in bazı sözlerini nakletmiştir.

İkincisi: Azvân isminde nisbesi belirtilmemiş bir kişi daha vardır. Buna şöyle cevap verilmiştir: İbn Mâkûla bu kişiyi zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Bu, ilk geçen kişi olabilir."[2]

Nevf b. Fedâle el-Bikâlî. Onların[3] dilinde çoğunlukla Bekkâlî şeklinde geçer. Doğrusu ilkidir. Bikâl b. Du'mî Oğulları'na mensuptur. Bikâl, Himyer'in boylarından biridir. Nevf, Ka'b el-Ahbâr'ın hanımının çocuğudur. [Ka'b el-Ahbâr'ın üvey oğludur.] "Onun kardeşinin oğludur" da denilmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Bu isim ferd değildir. Bilakis Nevf b. Abdullah vardır. Ali b. Ebû Tâlib'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Sâlim b. Ebû Hafsa ve Ferkad es-Sebehî rivayette bulunmuşlardır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir."

Durayb b. Nukayr b. Sümeyr. Üçü de ismi tasgir kalıbındadır. Nukayr'ın Nüfeyr veya Nüfeyl olduğu da söylenmiştir.

Hemezân. Ömer b. el-Hattâb'ın postacısıdır. [İsmi] Belde şeklinde [Hemezân]'dır. Kabile ismi gibi Hemdân şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İkinci kısım künyelere dairdir. Ebü'l-Ubeydeyn. İsmi Muâviye b. Sebre'dir. İbn Mes'ûd'un ashâbındandır. İki veya üç hadis rivayet etmiştir.

yansıtmışlardır [çevirenin notu].

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1130.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1128; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, V, 18.
3 Yani Ehl-i hadîs'in dilinde (bk. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 295).
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1135.

مستمرّ بصيغة الفاعل من: استمرّ بن الريّان تابعي رأى أنساً، قال العراقي: وليس فرداً، فلهم: المستمرّ الناجي، والد إبراهيم، روى له ابن ماجه حديثاً، وكلاهما بصري.

عَزْوان: بفتح المهملة، وإسكان الزاي بن يزيد الرَّقاشي، تابعي، وقد اعترض هذا بأمرين:

أحدهما: أنه لا يعرف له رواية، وإنما رَوَى عن أنس شيئاً من قوله.

الثاني: أن لهم عَزْوان آخر، لم ينسب، وأجيب: أن ابن ماكولا بعد أن ذكره قال: لعله الأول.

نَوْف: بالفتح والسكون، ابن فَضَالة البِكَالي: بكسر الموحدة، وتخفيف الكاف، وغَلَب على ألسنتهم الفتحُ والتشديد والصواب الأول، ونسبتُه إلى بني بِكال بن دُعْمي، بطن من حِمْير، وهو ابن امرأة كعب الأحبار، وقيل: ابن أخيه.

قال العراقي: وليس فرداً، بل لهم نوف بن عبد الله، روى عن علي بن أبي طالب، وعنه سالم بن أبي حفصة، وفَرقد السَّبَخي، وذكره ابن حبان في **الثقات**.

ضُرَيب بالمعجمة والراء بن نُقَير بن سُمَير الثلاثة مصغَّرات، ونقيرٌ والده بالقاف، وقيل: بالفاء، وقيل: نفيل: بالفاء واللام.

هَمَذان: بريدُ عمرَ بن الخطاب رضي الله عنه، بالمعجمة وفتح الميم، كالبلدة، وقيل: بالمهملة وإسكان الميم، كالقبيلة.

القسم الثاني: الكنى: أبو العُبَيدَين بِالتثنية والتصغير، اسمه معاوية بن سَبْرة من أصحاب ابن مسعود، له حديثان أو ثلاثة.

Ebü'l-Uşerâ ed-Dârimî. İsmi, İbnü's-Salâh'ın Kırk Beşinci bölümde zikrettiği üzere[1] Üsâme b. Mâlik b. Kihtam'dır. Meşhur olan budur. Bunun dışında başka isimler de söylenmiştir. Yesâr b. Belz b. Mes'ûd veya Utârid b. Belz denilmiştir. İbn Berz veya Berez şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Ebü'l-Müdille. İsmi bilinmemektedir. Sadece Ebû Nuaym onun isminin Ubeydullah b. Abdullah olduğunu söylemiştir. İbnü's-Salâh da aynı kanaattedir.[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Durum böyle değildir. Zira İbn Hibbân da onu *es-Sikât*'ta böyle isimlendirmiştir. Ebû Ahmed el-Hâkim 'O, Saîd b. Yesâr'ın kardeşidir' diyerek hata etmiştir. Bu [söylediği] kişi Ebû Müzerrid'dir. O da aynı şekilde müfreddir. İsmi Abdurrahman b. Yesâr'dır."

İbnü's-Salâh, Ebü'l-Müdille hakkında şöyle demiştir:[4] "Ondan A'meş, İbn Uyeyne ve bir grup kimse rivayette bulunmuştur."

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Bu, hayret edilecek bir hatadır. Bunların hiçbiri ondan rivayette bulunmamıştır. Bilakis İbnü'l-Medînî'nin açıkladığı gibi ondan rivayette bulunmada Ebû Mücâhid Sa'd et-Tâî teferrüd etmiştir. Bu konuda Ehl-i hadîs arasında bir ihtilâf bulunduğunu bilmiyorum."

Ebû Mürâye. İsmi Abdullah b. Amr'dır. Tâbiîdir. Ondan Katâde rivayette bulunmuştur.

Ebû Muayd Hafs b. Gaylân el-Hemdânî. Mekhûl ve başkalarından rivayette bulunmuştur.

Üçüncü kısım lakaplarla ilgilidir. Allah Resûlü'nün (*sav*) âzâtlı kölesi Sefîne. [Sefîne] lakaptır, tektir. İsmi ise Mihrân'dır. Bunun dışında bir isim olduğu da söylenmiştir. Sonraki bölümde bu konu gelecektir. Sefîne lakabını almasının sebebi gazvede arkadaşları için pek çok eşya taşımış olmasıdır. Bundan dolayı Hz. Peygamber (*sav*) ona "Sen Sefîne'sin [gemisin]"[6] buyurmuştur.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 285.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 295.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1139.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 295.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1138.
6 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 220, 221, 222; İshak b. Râhûye, *Müsned*, IV, 163-4; Bezzâr, *Müsned*, IX, 282.

أبو العُشَراء الدارمي، اسمه **أسامة** بن مالك بنِ قِهْطِم بكسر القاف، فيما ذكر ابن الصلاح في النوع الخامس والأربعين أنه الأشهر. **وقيل غير ذلك** فقيل: يسار بن بَلْز بن مسعود، وقيل: عُطارِد بن بَلْز، وقيل: ابن برْز، براء ساكنة، وقيل: مفتوحة، ثم زاي.

أبو المُدِلّة: بكَسر المهملة، وفتح اللام المشددة، لم يعرف اسمه، وانفرد أبو نعيم بتسميته عبيد الله بن عبد الله كذا قال ابن الصلاح أيضاً.

قال العراقي: وليس كذلك، بل سماه كذلك ابن حبان في **الثقات**، وقال أبو أحمد الحاكم: هو أخو سعيد بن يسار، وأخطأ، إنما ذاك أبو مُزَرِّد، وهو أيضاً فرد، واسمه عبد الرحمن بن يسار.

قال ابن الصلاح في أبي المُدِلَّة: روى عنه الأعمش، وابن عيينة، وجماعة.

قال العراقي: وهو وهم عجيب، فلم يروِ عنه واحد منهم أصلاً، بل انفرد عنه أبو مجاهد سعدُ الطائي، كما صرَّح به ابن المديني، ولا أعلم في ذلك خلافاً بين أهل الحديث.

أبو مُرَاية: بالمثناة من تحت، وضم الميم، وتخفيف الراء، اسمه عبد الله ابن عمرو تابعي، روى عنه قتادة.

أبو مُعَيْد: مصغر مخفَّف الياء **حفص بن غيلان** الهَمْداني، روى عن مكحول وغيره.

القسم الثالث: الألقاب: سفينة، مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم لقبٌ، فرد، اسمه **مِهْران** بالكسر **وقيل غيره**، وسيأتي في النوع الآتي، وسبب تلقيبه سفينة: أنه حَمَل متاعاً كثيراً لرفقته في الغزو، فقال له النبي صلى الله عليه وسلم: «أنت سفينة».

Mindel. Hatîb ve başkalarına göre böyledir. [Bazıları da] Mendel şeklinde söylüyorlar. Hâfız Ebü'l-Fazl İbn Nâsır [ö. 550/1155] "Bu, doğru olandır" demiştir. Bu sözü Irâkî, *en-Nüket*'inde nakletmiştir.[1] İsmi Amr b. Ali'dir.

el-Müdevvene sahibi Sahnûn/Suhnûn Abdüsselâm b. Saîd et-Tenûhî el-Kayrevânî.

Mutayyen el-Hadramî,[2]

Müşkedâne ve diğerleri.

Uyarı:

Bu kısma "Nisbeler" hakkında dördüncü bir kısım daha eklenmesi gerekir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1142; a.mlf., *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 391.
2 Hâkim, *Ma'rife*, s. 572.

مِنْدل: بكسر الميم، عن الخطيب وغيره، ويقولونه بفتحها قال الحافظ أبو الفضل ابن ناصر: وهو الصواب، نقله العراقي في **نكته**. **اسمه عمرو** بن علي.

سُحْنون ـ بضم السين وفتحها ـ: عبد السلام بن سعيد التنُوخي القيرواني، صاحب **المدونة**.

٥ **مُطَيَّن** مصغر، الحضرمي.

ومُشْكُدانة بضم الميم، وسكون المعجمة، وفتح الكاف، والمهملة، بعد الألف نون. **وآخرون**.

تنبيه:

ينبغي أن يزاد في هذا قسم رابع في الأنساب.

50. İSİMLER VE KÜNYELER

[Hadis ilimlerinin] ellinci türü isimler ve künyelerdir.

Yani künyeleri ile meşhur olanların isimlerini ve isimleri ile meşhur olanların künyelerini bilmek.

Râvinin bazen ismiyle, bazen de künyesiyle zikredildiğinde bilgisi olmayan kişinin bunları iki kişi zannetmemesi için bu konuya önem verilmesi gerekir. Bazen de ikisi birden zikredilir ve bunlar iki ayrı kişi zannedilebilir.

Nitekim Hâkim'in "Ebû Yusuf → Ebû Hanîfe → Musa b. Ebû Âişe → Abdullah b. Şeddâd → Ebü'l-Velîd → Câbir" isnâdıyla merfû' olarak naklettiği rivayet buna örnektir: "Kim imamın arkasında namaz kılarsa, imamın kıraati onun da kıraatidir."[1] Hâkim şöyle demiştir: "Abdullah b. Şeddâd, Ebü'l-Velîd'dir. Bunu İbnü'l-Medînî açıklamıştır."

Yine Hâkim şöyle demiştir: "İsimlerin bilgisi konusunda gevşek davranan kimse, bu tür hatalarla karşılaşır."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bazen de bunun tersi meydana gelir. Ebû Üsâme'nin Hammâd b. es-Sâib'den rivayet ettiği, daha önce geçen ve Nesâî tarafından tahric edilen hadis bunun örneğidir. O 'Ebû Üsâme Hammâd b. es-Sâib'den' demiştir. Normalde hadis Hammâd'dan gelmekte ise de isnâddan 'an' lafzını düşürmüş ve doğrusunun 'Ebû Üsâme Hammâd b. Üsâme' olduğu ona gizli kalmıştır."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Hadis tahsil eden birinden bana ulaştığına göre o, Ebü'z-Zinâd'ın terceme-i halini öğrenmek istemiş, ancak onun ismini bilmediği için esmâ [*tabakât*] kitaplarında onu bulmaya muktedir olamamıştır."

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Bu konuda bir grup âlim kitap tasnif etti ki, Ali b. el-Medînî, sonra Müslim b. el-Haccâc daha sonra Nesâî, sonra Ebû Ahmed el-Hâkim [ö. 378/988] -ki *Ulûmü'l-Hadîs* ve *el-Müstedrek*'in sahibi Ebû Abdullah [el-Hâkim] değildir- sonra da İbn Mende ve Ebû Bişr ed-Dûlâbî [ö. 310/923] gibi başkaları bunlar arasındadır."

1 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 505-6.

2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 392. Süyûtî tarafından tasarruflu olarak aktarılan Irâkî'nin ifadeleri şöyledir: "Bazen de bunun tersi meydana gelir. Nitekim bir önceki bölümde Nesâî'nin "Ebû Üsâme Hammâd b. es-Sâib'den" şeklindeki ifadesi geçmişti. O ismi bu şekilde anarak hata etmiştir. Aslında ifade "Hammâd b. es-Sâib'den" şeklindedir. Ebû Üsâme'nin ismi ise Hammâd b. Üsâme, Hammâd b. es-Sâib ise Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'dir ve onun da künyesi Ebû Üsâme'dir" [çevirenin notu].

النوع الخمسون: الأسماء والكنى

أي: معرفة أسماء من اشتَهَر بكنيته، وكُنَى من اشتهر باسمه.

وينبغي العناية بذلك، لئلا يُذكر مرة الراوي باسمه، ومرة بكنيته، فيظنَّهما من لا معرفة له رجلين، وربما ذُكِر بهما معاً فَيُتوهم رجلين.

كالحديث الذي رواه الحاكم من رواية أبي يوسف، عن أبي حنيفة، عن موسى بن أبي عائشة، عن عبد الله بن شداد، عن أبي الوليد، عن جابر مرفوعاً: «من صلى خلف الإمام فإن قراءته له قراءة». قال الحاكم: عبد الله بن شداد هو أبو الوليد، بيّنه ابن المديني.

قال الحاكم: ومن تهاون بمعرفة الأسامي أورثه مثلَ هذا الوهم.

قال العراقي: وربما وقع عكس ذلك، كحديث أبي أسامة، عن حماد بن السائب، السابق، أخرجه النسائي، وقال: عن أبي أسامةَ حمادِ بن السائب، وإنما هو عن حمادٍ، فأسقط «عن»، وخفي عليه أن الصواب: عن أبي أسامةَ حمادِ بن أسامة.

قال: ولقد بلغني عن بعض من درس في الحديث أنه أراد الكشف عن ترجمة أبي الزناد فلم يهتدِ إلى موضعه من كتب الأسماء، لعدم معرفته باسمه.

قال المصنف: صنف فيه أي: في هذا النوع جماعة، منهم: علي بن المديني، ثم مسلم بن الحجاج، ثم النسائي، ثم الحاكم أبو أحمد وهو غير أبي عبد الله صاحب **علوم الحديث** و**المستدرك**، ثم ابن منده، وغيرهم كأبي بِشر الدولابي.

Irâkî şöyle demiştir:[1] “Ebû Ahmed’in kitabı bu konudaki kitapların en üstünüdür. Zira o kitabında ismi bilinenleri ve bilinmeyenleri zikretmiştir. Müslim ve Nesâî’nin kitaplarında ise sadece ismi bilinenler zikredilmiştir.”

Bu bölümün amacı, künye sahiplerinin isimlerini açıklamaktır. İsimler ve künyeler konusunda kitap yazan kişi, kitabını künyelerin harflerine göre alfabetik olarak düzenler ve ardından künye sahibinin ismini yazar. Hemze harfinde Ebû İshak’ı “b” harfinde Ebû Bişr’i ve benzerlerini zikreder.

Bunun ilk defa İbnü’s-Salâh tarafından tespit edilen dokuz kısmı vardır.[2]

Birinci Kısım: Künyeleri ile isimlendirilen ve künyelerinden başka ismi bulunmayanlar. Bu da iki çeşittir: [Künye olarak kullandığı] ismine ilaveten bir başka künyesi bulunanlar. İbnü’s-Salâh “Sanki onun ikinci bir künyesi oluyor” deyip sözlerine şöyle devam etmiştir: “Bu da hoş ve ilgi çekici bir durumdur. Medine’de fukahâ-i seb‘adan biri olan Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm el-Mahzûmî bu tür râvilerdendir. Onun ismi Ebû Bekir, künyesi de Ebû Abdurrahman’dır.”

Irâkî şöyle demiştir:[3] “Bu zayıf bir görüştür. Buhârî *et-Târîh*’te onu Ebû Bekir’in âzâtlı kölesi Sümey’den rivayet etmiştir. Bu konuda iki görüş daha vardır. İlk görüşe göre onun ismi Muhammed, künyesi ise Ebû Bekir’dir. Buhârî bunu kesin olarak ifade etmiştir. İkincisine göre ise onun ismi künyesidir ve doğru olan da budur.” İbn Ebû Hâtim ve İbn Hibbân bu kanaattedir. Mizzî de şöyle demiştir: “Bu, doğru olandır.”

Bunun bir benzeri de Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî’dir. Künyesi Ebû Muhammed’dir. Hatîb şöyle demiştir: “Bu konuda bu ikisinin benzeri yoktur.” Şöyle de denilmiştir: “İbn Hazm’ın, ismi olan künyesinden başka künyesi yoktur.”

Çeşitlerden ikincisi, ismi olan künyesinden başka künyesi olmayanlardır. Şerîk’ten rivayette bulunan râvi Ebû Bilal el-Eş‘arî gibi.

Yine kendisinden Ebû Hâtim er-Râzî’nin rivayette bulunduğu râvi Ebû Hasîn b. Yahya b. Süleyman er-Râzî de böyledir. Onların her biri şöyle demiştir: “İsmim ve künyem birdir.”

1 Irâkî, *Şerhu’l-Elfiyye*, s. 392.
2 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 297-302.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1144.

قال العراقي: وكتاب أبي أحمد أجلُّ تصانيف هذا النوع، فإنه يذكر فيه من عُرف اسمه ومن لم يعرف، وكتاب مسلم والنسائي لم يُذكر فيه إلا من عُرف اسمه.

والمراد منه بيان أسماء ذوي الكنى، ومصنِّفه يبوِّب تصنيفه على حروف المعجم في الكنى، ويذكر أسماء أصحابها، فيذكر في حرف الهمزة: أبا إسحاق، وفي الباء: أبا بشر ونحوها.

وهو أقسام تسعة ابتكرها ابن الصلاح.

الأول: من سُمي بالكنية، لا اسم له غيرها، وهم ضربان: من له كنية أخرى، زيادة على الاسم، قال ابن الصلاح: فصار كأن للكنية كنية، قال: وذلك طريف عجيب كأبي بكر بن عبد الرحمن بن الحارث بن هشام المخزومي أحدِ الفقهاء السبعة بالمدينة اسمه أبو بكر، وكنيته أبو عبد الرحمن.

قال العراقي: هذا قول ضعيف، رواه البخاري في **التاريخ** عن سُمَيّ مولى أبي بكر، وفيه قولان آخران، أحدهما: أن اسمه محمد، وأبو بكر كنيته، وبه جزم البخاري، والثاني: أن اسمه كنيته، وهو الصحيح، وبه جزم ابن أبي حاتم، وابن حبان، وقال المزي: إنه الصحيح.

ومثله: أبو بكر بن محمد بن عمرو بن حزم الأنصاري كنيته أبو محمد، قال الخطيب: لا نظير لهما في ذلك، وقيل: لا كنية لابن حزم غير الكنية التي هي اسمه.

الثاني من الضربين: من لا كنية له غير الكنية التي هي اسمه كأبي بلال الأشعري الراوي عن شَريك.

وكأبي حَصِين بفتح الحاء ابن يحيى بن سليمان الرازي، الراوي عنه أبو حاتم الرازي، قال كلٌّ منهما: اسمي وكنيتي واحد.

Aynı şekilde Ebû Bekir b. Ayyâş el-Mukrî de şöyle demiştir: “Ebû Bekir’den başka ismim yoktur.”

İkinci Kısım: Künyesi ile bilinen ve tespit edemediğimiz bir isminin bulunduğu veya kesinlikle bir isminin bulunmadığı bilinmeyen kişiler şunlardır:

Sahâbî Ebû Ünâs el-Kinânî -Dîlî de denilmiştir-.

Allah Resûlü’nün (*sav*) âzâtlı kölesi Ebû Müveyhibe.

Konstantiniyye [İstanbul] kuşatması sırasında vefat eden Ebû Şeybe el-Hudrî.

Enes b. Mâlik’ten rivayette bulunan tâbiî râvi Ebü’l-Ebyad.

Irâkî şöyle demiştir:[1] “İbn Ebû Hâtim *el-Künâ*’da ve *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*’de isimler bölümünde onun isminin ‘İsa’ olduğunu belirtmiştir. Ancak künyeler konusunun sonunda onu, isimleri bilinmeyenler arasında zikredip şöyle demiştir: Ebû Zür‘a’ya Ebü’l-Ebyaz hakkında soru soruldu. Ebû Zür‘a ‘Onun ismi bilinmiyor’ dedi.”[2]

İbn Asâkir [ö. 571/1176] de şöyle demiştir:[3] “Muhtemelen İbn Ebû Hâtim bazı rivayetlerinde ‘Ebü’l-Ebyad Ansî’ ismine rastladı ve bunu [Ansî’yi] ‘İsa’ olarak tashîf etti.”

İbn Ömer’in âzâtlı kölesi Nâfi’in oğlu Ebû Bekir.

Ebü’n-Necîb. İsminin Ebü’t-Tücîb şeklinde olduğu da söylenmiştir. İbnü’s-Salâh şöyle demiştir:[4] Abdullah b. Amr b. el-Âs’ın âzâtlı kölesidir.

Irâkî ise şöyle demiştir:[5] “Bilakis ihtilâfsız olarak Abdullah b. Sa‘d b. Ebû Serh’in âzâtlı kölesidir.” Yine [Irâkî] şöyle demiştir: “İbn Mâkûlâ onun isminin Zalîm olduğunu kesin olarak belirtmiştir. Bu görüşü ondan önce İbn Yunus nakletmiştir.”

Ebû Harîz el-Mevkıfî. Mevkıf, Mısır’da bir bölgedir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1145-6.
2 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, VI, 293.
3 İbn Asâkir, *Târîh*, LXVI, 8.
4 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 298.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1147, 1148.

وكذا قال أبو بكر بن عياش المقرئ: ليس لي اسم غير أبي بكر.

القسم الثاني: من عُرف بكنيته، ولم يُعرف: أَلَه اسمٌ ولكن لم نقف عليه، **أم لا** اسمَ له أصلاً:

كأبي أُناس، بالنون، صحابي كِنانيّ، ويقال: دِيْلي.

وأبي مُوَيْهِبة مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم.

وأبي شيبة الخُدري الذي مات في حصار القُسْطنطينية.

وأبي الأبيض التابعي الراوي **عن أنس** بن مالك.

وقال العراقي: سماه ابن أبي حاتم في **الكنى**، وفي **الجرح والتعديل** في الأسماء: عيسى، لكن أعاده في آخره في الكنى الذين لا تعرف أسماؤهم، وقال: سئل أبو زرعة عن أبي الأبيض؟ فقال: لا يعرف اسمه.

قال ابن عساكر: ولعل ابن أبي حاتم وجد في بعض رواياته: أبو الأبيض عنسي، فتصحف عليه بـ: عيسى.

وأبي بكر بن نافعٍ مولى ابن عمر.

وأبي النجيب: بالنون المفتوحة، وقيل: بالتاء الفوقية **المضمومة** قال ابن الصلاح: مولى عبد الله بن عمرو بن العاص.

وقال العراقي: بل مولى عبد الله بن سعد بن أبي سرح بلا خلاف، قال: وقد جزم ابن ماكولا بأن اسمه ظَلِيم، وحكاه قبله ابن يونس.

وأبي حَرِيز: بالحاء المفتوحة والراء المكسورة **والزاي** آخره **المَوْقِفي** بفتح الميم، وسكون الواو، وكسر القاف، ثم فاء **والمَوقِف: محِلة بمصر.**

Üçüncü Kısım: Bir künye ile lakap verilen [ama] başka bir künyesi ve ismi bulunanlar şunlardır:

Ebû Turâb. Ali b. Ebû Tâlib ismi, Ebü'l-Hasan künyesidir. Bu lakabı ona Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurarak vermiştir: "Kalk Ebû Turâb!" O, [bu sırada] toprak üzerinde uyuyordu.

Ebü'z-Zinâd. Abdullah b. Zekvân Ebû Abdurrahman.

Ebü'r-Ricâl. Muhammed b. Abdurrahman, Ebû Abdurrahman. 10 erkek çocuğu bulunduğu için bu şekilde [Ebü'r-Ricâl] lakabını almıştır.

Ebû Tümeyle. Yahya b. Vâdıh, Ebû Muhammed.

Ebü'l-Âzân -üzün [kulak] kelimesinin çoğuludur-. Hâfız Ömer b. İbrahim Ebû Bekir. Bu şekilde isimlendirilmiştir. Çünkü büyük kulaklı idi.

Ebü'ş-Şeyh. Hâfız Abdullah b. Muhammed b. Hayyân el-İsfahânî, Ebû Muhammed.

Ebû Hâzim el-Abdüvî -dedesi Abdûye'ye nisbet-.[1] Ömer b. Ahmed, Ebû Hafs.

Dördüncü kısım: İki veya daha fazla künyesi bulunanlar şunlardır:

İbn Cüreyc Ebü'l-Velîd ve Ebû Hâlid, İbnü's-Salâh'ın hocası Mansûr el-Fürâvî Ebû Bekir, Ebü'l-Feth ve Ebü'l-Kâsım. Fürâvî'ye "Zü'l-Künâ [Künyeli]" denilirdi.

Beşinci kısım: İsmi değil künyesi ihtilâflı olanlar. Bu konuda [Ebû Muhammed] Abdullah b. Atâ el-Herevî [el-İbrâhimî] [ö. 476/1083] bir kitap kaleme almıştır.[2] Örneğin "el-Hibb" [Hz. Peygamber'in sevdiği] Üsâme b. Zeyd'in künyesi Ebû Zeyd'dir; "Ebû Muhammed", "Ebû Abdullah" ve "Ebû Hârice" olduğu da söylenmiştir.

Bu konuda sayılamayacak kadar çok kimse vardır. Nitekim Übey b. Ka'b'ın künyesi Ebü'l-Münzir'dir; ama Ebü't-Tufeyl olduğu da söylenmiştir.

---

1 Bu nisbe *Tedrîb* neşirlerinin çoğunda "Abdûyî" şeklinde yazılsa da doğrusu metne yansıtıldığı şekliyle "Abdüvî" olmalıdır. Feyzullah Efendi nüshasındaki açık zabt böyle olduğu gibi (vr. 214[a]), Sirsâvî de (*Tedrîb*, II, 892) nisbeyi bu şekilde kaydetmiştir [çevirenin notu].

2 Çoğu *Tedrîb* nâşiri bu ismin kimliği konusunda bilgi vermezken M. Avvâme, bu zatın vefatını verip Zehebî'ye atıf yapmakla yetinir (*Tedrîb*, V, 363, dp. 1). Hakkında daha fazla bilgi bizzat onunla görüşen Hamîs el-Havzî (ö. 6./12. asır) tarafından verilir (*Suâlât* [Siczî] s. 117-8) [çevirenin notu].

القسم الثالث: من لقِّب بكنيةٍ، وله غيرها اسم وكنية، كأبي تراب: علي بن أبي طالب اسماً، أبي الحسن كنيةً، لقبه بذلك النبي صلى الله عليه وسلم، حيث قال له: «قم أبا تراب»، وكان نائماً عليه.

وأبي الزناد: عبد الله بن ذكوان، أبي عبد الرحمن.

وأبي الرجال: محمد بن عبد الرحمن، أبي عبد الرحمن لُقب بذلك لأنه كان له عشرة أولاد رجال.

وأبي تُمَيلة: بضم الفوقية، مصغر يحيى بن واضح، أبي محمد.

وأبي الآذان: بالمدّ جمع أُذُن الحافظ عمر بن إبراهيم أبي بكر لقِّب به لأنه كان كبير الأُذنين.

وأبي الشيخ الحافظ: عبد الله بن محمد بن حيّان الأصبهاني أبي محمد.

وأبي حازم العَبْدُوي بضم الدال، نسبة إلى عَبدُوَيه، جدِّ عمر بن أحمد، أبي حفص.

القسم الرابع: من له كنيتان أو أكثر، كابن جريج: أبي الوليد، وأبي خالد. ومنصور الفُراوي شيخ ابن الصلاح أبي بكر، وأبي الفتح، وأبي القاسم وكان يقال له: ذو الكُنى.

القسم الخامس: من اختُلف في كنيته دون اسمه، وقد ألَّف فيه عبد الله ابن عطاء الهَرَوي مؤلفاً. كأسامة بن زيد الحِبّ: أبي زيد، وقيل: أبو محمد، وقيل: أبو عبد الله، وقيل: أبو خارجة.

وخلائق لا يُحصون كأبيّ بن كعب: أبو المنذر، وقيل: أبو الطفيل.

Bazıları da önceden zikri geçenler gibidir. İbnü's-Salâh'ın ifadesi şöyledir: "Bu kısımda zikredilenlerin bir kısmı aslında önceki kısma da girmektedir."[1]

Altıncı kısım: Künyesi bilinen fakat isminde ihtilâf edilenler. Nitekim belde ismiyle Ebû Basra el-Gıfârî buna örnektir. Doğru olan görüşe göre [adı] Humeyl'dir. Cemîl de denilmiştir.

Ebû Cuhayfe: Vehb. "Vehbullah" da denilmiştir.

Ebû Hüreyre: Kendisinin ve babasının ismi hakkındaki 30 görüşün en doğrusuna göre Abdurrahman b. Sahr'dır. İbn İshak bu kanaattedir. Ebû Ahmed el-Hâkim *el-Künâ*'da, Râfiî [ö. 623/1226] *et-Teznîb*'de ve daha başkaları bu görüşü doğru kabul etmişlerdir. Musannif [Nevevî] *Tehzîbü'l-Esmâ*'da Buhârî'den, muhakkiklerden ve çoğunluktan [Ebû Hüreyre'nin ismi hakkındaki] bu görüşü nakletmiştir.

Hâkim *el-Müstedrek*'te İbn İshak'ın şöyle dediğini nakletmiştir:[2] Arkadaşlarımdan bazıları bana Ebû Hüreyre'nin şöyle dediğini rivayet ettiler: "İsmim cahiliye döneminde Abdüşems b. Sahr idi. İslâm'da Abdurrahman ismini aldım."

"Onu ismi Umeyr b. Âmir'dir" denilmiştir. Bunu Hişâm İbnü'l-Kelbî ve Halîfe b. Hayyât söylemişlerdir.[3] Sonraki âlimlerin ensâbı en iyi bilenlerinden Şeref ed-Dimyâtî [ö. 705/1306] de bu görüşü doğru kabul etmiştir.

[Ebû Hüreyre'nin isminin] "Abdurrahman b. Ganm", "Abdullah b. Âiz", "Abdullah b. Âmir", "Abdullah b. Amr", "Sükeyn b. Vezeme", "Sükeyn b. Hânî", "Sükeyn b. Mül", "Sükeyn b. Sahr", "Âmir b. Abdüşems", "Âmir b. Umeyr", "Yezîd b. Işrıka", "Abdünehm", "Abdüşems", "Ganm", "Ubeyd b. Ganm", "Amr b. Ganm", "Amr b. Âmir", "Saîd b. el-Hâris" olduğu söylenmiştir. Bunlar, Hâfız Cemâlüddîn el-Mizzî'nin aktarmakla yetindiği 20 görüştür.[4]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 300. Yani aslında künyede ihtilaf yoktur; aksine ilgili şahsın birden fazla künyesi vardır [çevirenin notu].

2 Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 507.

3 Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 114.

4 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIV, 366.

وبعضهم كالذي قبله عبارة ابن الصلاح: وفي بعضِ من ذُكر في هذا القسم مَن هو في نفس الأمر ملتحِق بالذي قبله.

القسم السادس: من عُرفت كنيته، واختلف في اسمه، كأبي بَصْرة الغفاري بلفظ البلد حُمَيل، بضم المهملة مصغراً على الأصح، وقيل: بجيم مفتوحة مكبَّراً.

وأبي جُحَيفة: وهب، وقيل: وهب الله.

وأبي هريرة: عبد الرحمن بن صخر، على الأصح من ثلاثين قولاً في اسمه واسم أبيه، وهذا قول ابن إسحاق، وصححه أبو أحمد الحاكم في **الكنى**، والرافعي في **التذنيب**، وآخرون، ونقله المصنف في **تهذيب الأسماء** عن البخاري والمحققين والأكثرين.

روى الحاكم في **المستدرك** من طريق ابن إسحاق قال: حدثني بعض أصحابي، عن أبي هريرة قال: كان اسمي في الجاهلية: عبد شمس بن صخر، فسميت في الإسلام: عبد الرحمن.

وقيل: اسمه عمير بن عامر، قاله هشام ابن الكلبي، وخليفة بن خياط، وصححه الشرفُ الدمياطيُّ أعلمُ المتأخرين بالأنساب.

وقيل: عبد الرحمن بن غَنْم، وقيل: عبد الله بن عائذ، وقيل: عبد الله بن عامر، وقيل: عبد الله بن عمرو، وقيل: سُكين بن وذمة، وقيل: سكين بن هانئ، وقيل: سُكين بن مل، وقيل: سكين بن صخر، وقيل: عامر بن عبد شمس، وقيل: عامر بن عمير، وقيل: يزيد بن عِشْرِقة، وقيل: عبدنَهْم، وقيل: عبد شمس، وقيل: غَنْم، وقيل: عبيد بن غَنْم، وقيل: عمرو بن غنم، وقيل: عمرو بن عامر، وقيل: سعيد بن الحارث، هذه عشرون قولاً اقتصر على حكايتها الحافظ جمال الدين المزي.

Kutb el-Halebî [ö. 735/1335] şöyle demiştir: "İbn Asâkir'in *Târîh*'inde Ebû Hüreyre'nin tercemesinde onun ve babasının isimleri konusunda isnâdlı olarak yaklaşık 40 görüş bir araya getirilmiştir."[1]

O, bununla [Ebû Hüreyre olarak] künyelenen ilk kişidir. Ondan şu rivayet edilmiştir: "Bana Ebû Hüreyre künyesi verildi. Çünkü ben bir yaban kedisi yavruları buldum. Onu elbisemin yeninde taşıdım. Bana 'Bu ne?' diye soruldu. Ben 'Kedi' dedim. Bana 'O zaman sen Ebû Hüreyre [Kedicik Babası]'sın' denildi."

Ondan önceki künyesinin Ebü'l-Esved olduğu da söylenmiştir.

İbn Sa'd *et-Tabakât*'ta şöyle demiştir:[2] Bana Ravh b. Ubâde, Üsâme b. Zeyd tarîkiyle Abdullah b. Râfi'in şöyle dediğini rivayet etti: Ebû Hüreyre'ye "Neden seni Ebû Hüreyre diye künyelediler?" diye sordum. "Bir yavru kedim vardı. Gece olduğu zaman onu bir ağaca koyar, gündüz olunca da alıp onunla oynardım. Bundan dolayı bana Ebû Hüreyre künyesini verdiler" cevabını verdi.

Ebû Bürde b. Ebû Musa el-Eş'arî. Cumhur "Onun ismi Âmir'dir", Yahya b. Maîn ise "Hâris'tir" demiştir.

Ebû Bekir b. Ayyâş el-Mukrî. Onun ismi konusunda 11 görüş vardır. "Bunların en doğrusu Şu'be'dir" denilmiştir. İbnü's-Salâh'ın ifadeleri şöyledir:[3] İbn Abdülber şöyle demiştir: "Onun bir ismi varsa bu ancak Şu'be'dir. Ebû Zür'a'nın doğru kabul ettiği görüş de budur. Şöyle de denilmiştir: En doğrusu, isminin künyesi olmasıdır." İbn Abdülber şöyle demiştir: "Allah'ın izniyle bu en doğru görüştür. Çünkü onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: Benim Ebû Bekir dışında bir ismim yoktur."[4] Bunu Mizzî sahih kabul etmiştir.[5] Onun isminin "Muhammed", "Abdullah", "Sâlim", "Ru'be", "Müslim", "Hidâş", "Hammâd", "Habîb" ve "Mutarrif" olduğu da söylenmiştir.

1 İbn Asâkir, *Târîh*, LXVII, 298-312.
2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 234.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 301; İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, I, 445.
4 İbn Abdülber, *el-İstiğnâ*, I, 445.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXIII, 130.

وقال القطب الحلبي: اجتمع في اسمه واسم أبيه نحو أربعين قولاً مذكورة بالسند في ترجمته في **تاريخ** ابن عساكر.

وهو أول مَكْنيّ بها. روي عنه: إنما كُنيت بأبي هريرة لأني وجدت أولاد هِرّة وحشية، فحملتها في كمّي، فقيل: ما هذه؟ فقلت: هرة، قيل: فأنت أبو هريرة.

قيل: وكان يكنى قبلها: أبا الأسود.

وقال ابن سعد في **الطبقات**: حدثنا رَوْح بن عُبادة، حدثنا أسامة بن زيد عن عبد الله بن رافع قال: قلت لأبي هريرة: لِمَ كَنَوْك أبا هريرة؟ قال: كانت لي هُرَيرة صغيرة، فكنت إذا كان الليل وضعتها في شجرة، فإذا أصبحتُ أخذتها فلعبت بها، فكنوني أبا هريرة.

وأبي بردة بن أبي موسى الأشعري قال الجمهور: اسمه عامر، و قال يحيى بن معين: الحارث.

وأبي بكر بن عياش المقرئ: فيه نحوُ أحدَ عشَر قولاً، قيل: أصحها شعبة، عبارة ابن الصلاح: قال ابن عبد البر: إنْ صحّ له اسم فهو شعبة لا غير، وهو الذي صححه أبو زرعة، وقيل: أصحها اسمه كنيته قال ابن عبد البر: وهذا أصح إن شاء الله تعالى، لأنه روي عنه أنه قال: ما لي اسم غير أبي بكر، وصححه المِزي، وقيل: اسمه محمد، وقيل: عبد الله، وقيل: سالم، وقيل: رُؤْبة، وقيل: مسلم، وقيل: خِداش، وقيل: حماد، وقيل: حبيب، وقيل: مطرِّف.

Yedinci Kısım: Her ikisi yani hem ismi hem de künyesi konusunda ihtilâf edilenler. Allah Resûlü'nün (*sav*) âzâtlı kölesi Sefîne böyledir. Onun isminin "Umeyr", "Salih", "Mihrân", "Becrân", "Rûmân", "Kays", "Şenbe", "Senbe", "Tahmân" "Mervân", "Zekvân", "Keysân", "Süleyman", "Eymen", "Ahmer", "Ahmed", "Rabâh" "Müflih", "Merkabe", "Meb'as", "Abs" ve "İsa" olduğu söylenmiştir.

Bu 22 görüşü, ikincisi hariç Şeyhülislâm [İbn Hacer] *el-İsâbe*'de zikremiştir.

Onun künyesi Ebû Abdurrahman'dır. "Ebü'l-Bahterî" de denilmiştir.

Sekizinci kısım: Hem ismi hem de künyesi ile bilinenler ve ismi veya künyesi konusunda ihtilâf bulunmayanlar.

Ebû Abdullah künyesiyle tanınan mezhep imamları Süfyân es-Sevrî, Mâlik, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit ve başkaları gibi sayılamayacak pek çok kişi buna örnek olarak zikredilebilir.

Sahâbe içerisinde dört halifeden Ebû Bekir, Abdullah; Ebû Hafs, Ömer; Ebû Amr, Osman; Ebü'l-Hasan ise Ali'dir.

Dokuzuncu Kısım: İsmiyle bilinmekle birlikte onunla, yani künyesiyle meşhur olanlar. Ebû İdrîs el-Havlânî Âizullah b. Abdullah; Ebû İshak es-Sebîî, Amr ve Ebü'd-Duhâ, Müslim'dir. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu konuda sahâbeden sonrakiler hakkında İbn Abdülber'in güzel bir telifi vardır."[2]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 302.

2 İbn Abdülber'in kitabının adı şöyledir: *el-İstiğnâ fî Ma'rifeti'l-Meşhûrîne min Hameleti'l-İlmi bi'l-Künâ*.

القسم السابع: من اختلف فيهما أي: اسمه وكنيته معاً كسفينة، مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم، قيل: اسمه عمير، وقيل: صالح، وقيل: مهران، وقيل: بجران، وقيل: رومان، وقيل: قيس، وقيل: شَنْبَة بفتح المعجمة والموحدة بينهما نون ساكنة، وقيل: سَنْبَة، بالمهملة، وقيل: طَهْمان، وقيل: مروان، وقيل: ذكوان، وقيل: كيسان، وقيل: سليمان، وقيل: أيمن، وقيل: أحمر، وقيل: أحمد، وقيل: رباح، وقيل: مفلح، وقيل: مرقبة، وقيل: مبعث، وقيل: عبس، وقيل: عيسى، فهذه اثنان وعشرون قولاً حكاها شيخ الإسلام في الإصابة إلا القول الثاني.

وكنيته أبو عبد الرحمن، وقيل: أبو البَخْتَري .

القسم الثامن: من عُرف بالاثنين ولم يُختلف في واحد منهما كآباء عبد الله أصحاب المذاهب: سفيان الثوري، ومالك، ومحمد بن إدريس الشافعي، وأحمد بن حنبل، وكأبي حنيفة النعمان بن ثابت وغيرهم ممن لا يُحصى.

ومن الصحابة: الخلفاء الأربعة: أبو بكر: عبد الله، وأبو حفص: عمر، وأبو عَمْرو: عثمان، وأبو الحسن: عليّ.

القسم التاسع: من اشتهر بها أي: بكنيته مع العِلْم باسمه: كأبي إدريس الخَوْلاني: عائذ الله بالمعجمة، ابن عبد الله، وكأبي إسحاق السَّبِيعي: عمرو، وأبي الضحى: مسلم، قال ابن الصلاح: ولابن عبد البر فيه تأليف مليح فيمن بعد الصحابة منهم.

51. İSİMLERİYLE TANINANLARIN KÜNYELERİ

[Hadis ilimlerinin] elli birinci türü isimleriyle tanınanların künyelerini bilmektir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu, bir bakıma önceki bölümün zıddı ise de diğer bir açıdan künye sahiplerinin türlerinden biri olduğu için onun bir kısmı olarak görülmesi daha uygundur. Bu konuda İbn Hibbân bir eser telif etmiştir." [İbnü's-Salâh'ın ifadesi burada bitti].

İbn Cemâ'a [ö. 733/1333] *el-Menhelü'r-Revî*'de bu ikinci ıstılaha göre bir yöntem takip ederek [yani bir önceki türün dokuz kısmına bu başlığı da ekleyerek] on 10 kısım olarak saymıştır.[2] Irâkî de ona tabi olup şöyle demiştir:[3] "Çünkü künyeler konusunda eser tasnif edenler bu iki türü [bir önceki ile bunu] bir arada ele almışlardır."

Musannif [Nevevî] ise İbnü's-Salâh gibi birinciyi esas alarak şöyle demiştir: "Bu türün özelliği [bir önceki bölümün aksine] isimlere göre tasnif edilmesidir sonra künyeleri açıklanır."

Sahâbeden Ebû Muhammed künyesine sahip olanlar şunlardır:

Talha b. Ubeydullah, Abdurrahman b. Avf, Hasan b. Ali, İbn Mende'nin ifade edip İbn Abdülber'in tercih ettiği görüşe göre Sâbit b. Kays b. Şemmâs. Onun künyesinin Ebû Abdurrahman olduğu da söylenmiştir. İbn Hibbân ve Mizzî bunu tercih etmişlerdir.[4] Bu durumda o, daha önce geçen beşinci kısmın örneği olmaktadır.

Ka'b b. Ucre, Eş'as b. Kays, Abdullah b. Ca'fer b. Ebû Tâlib.

Irâkî şöyle demiştir: "[Abdullah b. Ca'fer'in künyesinin Ebû Muhammed olduğu hususu] tartışmaya açıktır. Çünkü onun künyesinin Ebû Ca'fer olduğu bilinmektedir. Buhârî onu *et-Târîh*'te bu şekilde künyelemiş ve bunu İbnü'z-Zübeyr ve İbn İshak'tan nakletmiştir.[5] Bu konuda İbn Ebû Hâtim, Nesâî, İbn Hibbân, Taberânî, İbn Mende ve İbn Abdülber onu takip etmiştir."[6]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 303.
2 İbn Cemâ'a, *Menhelü'r-Revî*, s. 117.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 393. Irâkî de bu başlığı bir önceki konu olan Ellinci Bölümün dokuzuncu kısmı olarak vermiştir.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1155; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 43; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 200.
5 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 7.
6 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 21; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 307; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*,

النوع الحادي والخمسون: معرفة كُنَى المعروفين بالأسماء

قال ابن الصلاح: وهذا من وجهٍ ضدُّ النوع الذي قبله، ومن وجه آخر يصلح أن يُجعل قسماً من أقسام ذلك، من حيثُ كونُه قسماً من أقسام أصحاب الكنى، وألَّف فيه ابن حبان. انتهى.

وعلى الاصطلاح الثاني مشى ابن جماعة في **المنهل الروي**، فعدّ أقسامه عشرة، وتبعه العراقي، قال: لأن الذين صنفوا في الكنى جمعوا النوعين معاً.

وعلى الأول قال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: مِن شأنه أن يبوَّب على الأسماء ثم تبيَّن كُنَاها، بخلاف ذلك.

فممّن يكنى بأبي محمد من الصحابة رضي الله تعالى عنهم: طلحة بن عُبيدالله، وعبد الرحمن بن عوف، والحسن بن علي، وثابت بن قيس بن الشمّاس، فيما جزم به ابن منده، ورجحه ابن عبد البر، وقيل: كنيته أبو عبد الرحمن، ورجحه ابن حبان، والمزي، فعلى هذا هو من أمثلة القسم الخامس السابق.

وكعب بن عُجْرة، والأشعث بن قيس، وعبد الله بن جعفر بن أبي طالب.

قال العراقي: في هذا نظر، فإن المعروف أن كنيته أبو جعفر، وبذلك كناه البخاري في **التاريخ**، وحكاه عن ابن الزبير، وابن إسحاق، وتبعه ابن أبي حاتم، والنسائي، وابن حبان، والطبراني، وابن منده، وابن عبد البر.

[Irâkî] şöyle demiştir:[1] "Sanki İbnü's-Salâh, Nesâî'nin *el-Künâ*'sındaki 'mîm' harfinde yer alan 'Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer' ifadesinden dolayı hataya düşmüştür. Zira [Nesâî] orada isnâdlı olarak Velîd b. Abdülmelik'in Abdullah b. Ca'fer'e 'Ebû Muhammed!' dediğini rivayet etmiştir. Bununla birlikte onu 'cîm' harfinde tekrar vermiş ve 'Ebû Ca'fer' olarak zikretmiştir." [Irâkî] şöyle demiştir: "Şayet Nesâî ilk olarak zikredilen isimle [Abdullah b. ez-Zübeyr] b. Ebû Tâlib'i kastetmişse -ki görünen oldur- İbnü'z-Zübeyr, Abdullah'ı Velîd'den daha iyi tanır, başkasını kastetmişse bu durumda aykırılık yoktur."

Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Buhayne ve daha başkaları.

Sahâbeden Ebû Abdullah künyesini alanlar:

Zübeyr b. el-Avvâm, Hüseyin b. Ali, Selmân el-Fârisî, Huzeyfe b. el-Yemân, Amr b. el-Âs ve daha başkaları.

İbnü's-Salâh, Umâre b. Hazm'ı onlar arasında saymıştır. Irâkî şöyle demiştir: "Onda ihtilâf vardır. Onun künyesini zikreden herhangi bir kimse görmedim."[2]

[İbnü's-Salâh] Osman b. Huneyf'i de saymış, [Irâkî] ise şöyle demiştir: "Bu konuda İbn Hibbân'a tabi olmuştur. Meşhur olan görüşe göre onun künyesi Ebû Amr'dır. Mizzî ondan başka bir künyesini zikretmemiştir."[3]

[İbnü's-Salâh] Mugîre b. Şu'be'yi saymış, [Irâkî] şöyle demiştir: "Bu konuda Buhârî, İbn Hibbân ve İbn Ebû Hâtim'e tabi olmuştur. Meşhur olan görüşe göre künyesi Ebû İsa'dır. Nesâî ve Ebû Ahmed el-Hâkim böyle olduğunu ifade etmiştir."[4]

[İbnü's-Salâh] Ma'kıl b. Yesâr el-Müzenî ve Amr b. Âmir el-Müzenî'yi de saymış, [Irâkî] şöyle demiştir: "Bu ikisinin zikredilmesi sorunludur. Zira meşhur olan görüşe göre Ma'kıl'ın künyesi Ebû Ali'dir. Cumhur yani Ali b. el-Medînî, Halîfe, İclî [ö. 261/875], İbn Mende,

---

XIV, 137; İbn Abdülber, *el-İstîâb*, III, 880.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1156-7.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 304; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1158.

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 304; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1159.

4 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 316; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VII, 224; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 372; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 304; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1160.

قال: وكأن ابن الصلاح اغترّ بما وقع في **الكنى** للنسائي في حرف الميم: أبو محمد عبد الله بن جعفر، ثم روى بإسناده: أن الوليد بن عبد الملك قال لعبد الله بن جعفر: يا أبا محمد، مع أنه أعاده في حرف الجيم، فذكره أبا جعفر، قال: وابن الزبير أعرف بعبد الله من الوليد إن كان النسائي أراد بالمذكور أولاً ابنَ أبي طالب، وهو الظاهر، وإن أراد به غيره فلا مخالفة.

و عبد الله **بن عمرو** بن العاص، **و** عبد الله **بنُ بُحَينة، وغيرهم**.

و ممن يكنى **بأبي عبد الله** من الصحابة: **الزبير** بن العوام، **والحسين** بن عليّ، **وسلمان** الفارسي، **وحذيفة** بن اليمان، **وعمرو بن العاص، وغيرهم**.

وعدَّ منهم ابن الصلاح: عُمارةَ بن حزم، قال العراقي: وفيه نظر، فلم أر أحداً ذكر له كنية.

وعثمانَ بن حُنَيف. قال: وتبع في ذلك ابنَ حبان، والمشهور أن كنيته: أبو عمرو، ولم يذكر المزي غيرها.

والمغيرةَ بن شعبة. قال: وتبع في ذلك البخاريَّ، وابن حبان، وابن أبي حاتم، والمشهور أن كنيته أبو عيسى، كذا جزم به النسائي، وأبو أحمد الحاكم.

ومعقلَ بن يسار، وعمرَو بن عامر المُزَنيين، قال: وفيهما نظر، فالمشهور أن كنية معقل أبو علي، وبه قال الجمهور: علي بن المديني، وخليفة، والعجلي، وابن منده،

Buhârî, İbn Ebû Hâtim, İbn Hibbân ve Nesâî böyle demiştir. Ayrıca İclî ilave olarak ‘Sahâbe arasında ondan başka Ebû Ali künyesiyle künyelenen birini bilmiyoruz’ demiştir.”[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] “Bilakis Kays b. Âsım ve Talk b. Ali de Nesâî’nin ifade ettiğine göre bu şekilde künyelenmişlerdir.”

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] “Amr b. Âmir’e gelince sahâbe içerisinde bu isimde yalnızca iki kişi vardır. İlki Âmir b. Sa‘saa Oğulları’ndan İbn Rebîa b. Hevze’dir; Müzenî değildir ve Ebû Abdullah olarak da künyelenmemiştir. İkincisi Mâzin b. en-Neccâr Oğulları’ndan İbn Mâlik b. Hansâ el-Mâzinî’dir. Künyesi Ebû Davud’dur. Bunu İbn Mende zikretmiştir. İbn İshak bunun isminin Umeyr olduğunu söylemiştir ki doğrusu da budur. Yani ismi Amr değildir. Müzenî değil Mâzinî’dir, Ebû Abdullah olarak da künyelenmemiştir.”

[Irâkî] şöyle demiştir:[4] “Anlaşılan o ki İbnü’s-Salâh’ın ifadesi bir kalem sürçmesidir. Bu isim Amr b. Avf el-Müzenî olmalıdır; çünkü onun künyesi böyledir [yani Ebû Abdullah’tır].”

Sahâbeden Ebû Abdurrahman künyesini alanlar:

Abdullah b. Mes‘ûd, Muâz b. Cebel, Ömer’in kardeşi Zeyd b. el-Hattâb -onun künyesinin Ebû Abdullah olduğu da söylenmiştir-, Abdullah b. Ömer, Muâviye b. Ebû Süfyân ve başkaları.

Sâbit b. Kays, Amr b. el-Âs ve Zeyd b. el-Hattâb hakkında geçtiği üzere bu kısımda zikredilenlerin bazıları hakkında ihtilâf vardır.

Irâkî şöyle demiştir:[5] “Bunların [bir önceki türün] beşinci kısımda zikredilmeleri daha uygundur.”

1 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1161-2. Ayrıca bk. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VII, 391; Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât*, s. 37; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 392; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 304;

2 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1162-3.

3 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1163.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1165.

5 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 304; Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1168.

والبخاري، وابن أبي حاتم، وابن حبان، والنسائي، زاد العجلي: ولا نعلم أحداً في الصحابة يكنى أبا علي غيره.

قال العراقي: بل قيس بن عاصم، وطَلْق بن علي يُكنيان بذلك، كما جزم به النسائي.

قال: وأما عمرو بن عامر، ففي الصحابة اثنان فقط، أحدهما: ابن ربيعة ابن هَوْذة، أحد بني عامر بن صعصعة، ليس مزنياً، ولا يكنى أبا عبد الله، والثاني: ابن مالك بن خنساء المازني، أحد بني مازن بن النجار، يكنى أبا داود، ذكره ابن منده، وسماه ابن إسحاق: عُميراً، وهو الصواب، فليس بعمرو، ولا مزني بل مازني، ولا يكنى أبا عبد الله.

قال: والظاهر أن ما ذكره ابن الصلاح سبق قلم، وإنما هو عمرو بن عوف المزني، فإنه يكنى بذلك.

و ممن يكنى **بأبي عبد الرحمن** من الصحابة: عبد الله **بن مسعود، ومعاذ بن جبل، وزيد بن الخطاب** أخو عمر، وقيل: كنيته أبو عبد الله، **و** عبد الله **بن عمر، ومعاوية بن أبي سفيان، وغيرهم.**

وفي بعضهم أي: المذكورين في هذا النوع **خلاف** كما تقدم في ثابت ابن قيس، وعمرو بن العاص، وزيد بن الخطاب.

قال العراقي: واللائق بهؤلاء أن يذكروا في القسم الخامس.

52. LAKAPLAR

[Hadis ilimlerinin] elli ikinci türü lakapların yani İbnü's-Salâh'ın zikrettiği gibi[1] muhaddislerin ve onlarla birlikte zikredilenlerin lakaplarının bilinmesine dairdir.

Pek çok lakap vardır. Lakapları bilmeyen kimse onu isim zannedip bir yerde ismi, bir başka yerde lakabı zikredilen kişiyi iki ayrı kişi yapar. İbnü'l-Medînî'nin içlerinde olduğu bir grup büyük hadis hâfızı bu hataya düşmüştür. Onlar Süheyl'in kardeşi Abdullah b. Ebû Salih ile Abbâd b. Ebû Salih'i ayrı görüp bunları iki farklı kişi kabul etmişlerdir. Hâlbuki Abbâd hadis imamlarının ittifakıyla Abdullah'ın lakabıdır, kardeşi değildir.

Ebû Bekir eş-Şîrâzî [ö. 411/1020], Ebü'l-Fazl el-Felekî [ö. 427/1036], Ebü'l-Velîd ed-Debbâğ [ö. 546/1151] ve Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin içlerinde yer aldığı bir grup hadis hâfızı bu konuda eser yazmıştır. Onların sonuncusu da Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl İbn Hacer'dir. Onun eseri [bu sahada yazılanların] en güzeli, en muhasarı ve en çok bilgiyi bir araya getirenidir.

Kendisine verilen lakaptan hoşlanmayan birini o lakapla anmak caiz değildir. Eğer kötü görmüyorsa onun bu lakapla anılması caizdir. Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a tabi olarak bunu açıkça ifade etmiştir. Irâkî de bu ikisine tabi olmuştur. Ancak durum böyle değildir. Musannif [Nevevî] *er-Ravza*, *Şerhu Müslim* ve *el-Ezkâr* gibi diğer kitaplarında[2] buna [kişinin hoş olmayan lakaplarla tanıtılmasına] gıybet kastı olmadıkça zaruret sebebiyle cevaz vermiştir. Bu konuda doğru olan görüş "Muhaddisin Uyması Gereken Âdâb" bölümünde geçti.

Sonra buradaki hususun lakap verme meselesinin aslına hamledilmesi, böylece hoşlanmadığı lakapla değil hoşlandığı lakapla zikredilmesinin caiz olduğu görüşüne vardım.[3]

Hâkim şöyle demiştir:-[4] "İslâm'da verilen ilk lakap, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın lakabı olan Atîk'tir. Yüzünün güzelliğinden dolayı ona bu lakab verilmiştir. Onun Allah'ın cehennemden âzât ettiği [*atîk*] kimse olduğu için (böyle lakaplandırıldığı) da söylenmiştir."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 305.
2 Nevevî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, VII, 34; a.mlf., *el-Minhâc*, XVI, 34; a.mlf., *el-Ezkâr*, s. 407.
3 Süyûtî'nin erken tarihli bir nüsha olan Feyzullah Efendi nüshasında yer almayan bu ifadeyi eserine sonradan eklediği anlaşılmaktadır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 376, dp. 4) [çevirenin notu].
4 Hâkim, *Ma'rife*, s. 568, 569.

النوع الثاني والخمسون: الألقاب

أي: معرفة ألقاب المحدثين، ومن يُذكر معهم، كما ذكره ابن الصلاح. **وهي كثيرة، ومن لا يعرفها قد يظنُّها أسامي، فيجعلُ من ذُكر باسمه في موضع، وبلقبه في آخر شخصين** كما وقع ذلك لجماعة من أكابر الحفاظ، منهم ابن المديني، فرقوا بين عبد الله بن أبي صالح أخي سهيل، وبين عباد ابن أبي صالح، فجعلوهما اثنين، وإنما عباد لقب لعبد الله، لا أخٌ له باتفاق الأئمة.

وألَّف فيه جماعة من الحفاظ، منهم: أبو بكر الشيرازي، وأبو الفضل الفَلَكي، وأبو الوليد الدباغ، وأبو الفرج ابن الجوزي، وآخرهم شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر، وتأليفه أحسنها وأخصرها وأجمعها.

وما كره الملقَّب به من الألقاب **لا يجوز** التعريف به، **وما لا** يَكرهه **فيجوز** التعريف به، كذا جزم به المصنف هنا، تبعاً لابن الصلاح، وتبعهما العراقي، وليس كذلك فقد جزم المصنف في سائر كتبه كـ: **الروضة**، و**شرح مسلم**، و**الأذكار** بجوازه للضرورة، غيرَ قاصد غيبة، وقد سبق على الصواب في آداب المحدث.

ثم ظهر لي حملُ ما هنا على أصل التلقيب، فيجوز بما لا يَكره دون ما يَكره.

قال الحاكم: وأول لقب في الإسلام لقبُ أبي بكر الصديق، وهو عتيق، لقِّب به لعتاقة وجهه، أي: حسنه، وقيل: لأنه عتيق الله من النار.

Lakapların bazılarının verilme sebebi bilinmez ki, çoğunlukla böyledir. Bazılarının sebebi ise bilinir. Abdülganî b. Saîd'in bu konuda faydalı bir eseri vardır.[1]

Lakap konusuna dair belirli bir tertibe göre sıralanmamış bazı örnekler şunlardır:

Muâviye b. Abdülkerîm ed-Dâl: Mekke'ye giderken yolunu şaşırmıştır ve bundan dolayı bu lakap verilmiştir. O, önemli biriydi.

Abdullah b. Muhammed ed-Daîf: O, hadiste değil beden bakımından zayıf biriydi. Ona güvenilirliği ve zabtı kuvvetli biri olduğu için "zıddıyla ifade" türünden dolayı bu lakabın verildiği de söylenmiştir. İbn Hibbân bu kanaattedir.[2] İlk görüşü kabul eden Abdülganî b. Saîd şöyle demiştir: "Bunlar kendilerine 'Dâl' ve 'Daîf' gibi kötü lakaplar verilen iki seçkin kişidir."

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] "Bir üçüncüsü ise Muhammed b. el-Fazl Ebü'n-Nu'mân es-Sedûsî Ârim'dir [fesatçı]. Aslında o salih bir kuldu ve fesattan uzak biriydi."

Bunun bir benzeri de tâbiûndan rivayette bulunan ve zayıf biri olan Ebü'l-Hasan Yunus b. Yezîd el-Kavî'dir. Ona ibadetlerinden dolayı "Kavî" denilmiştir.

Yunus b. Muhammed es-Sadûk: Etbâu't-tâbiînin küçüklerindendir. Kezzâb [çok yalancı] biridir.

Ahmed b. Hanbel döneminde yaşamış olan Yunus el-Kezûb [yalancı]. Aslında o sika biridir. Hıfzı ve itkânından dolayı ona kezûb denilmiştir.

Gunder: Bir grup insanın lakabıdır ve hepsinin de ismi Muhammed b. Ca'fer'dir. Onların ilki: Muhammed b. Ca'fer el-Basrî Ebû Bekir. Şu'be'nin yakın talebesidir. İbn Cüreyc Basra'ya geldi ve Hasan el-Basrî yoluyla bir hadis rivayet etti. Onun hadisini yadırgayıp [kabul etmediler]. En çok da Muhammed b. Ca'fer onunla tartıştı. O da Muhammed b. Ca'fer'e "Sus gunder [gürültücü]!" dedi.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 397.
2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 362.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 305.

ثم: الألقاب منها ما لا يُعرف سبب التلقيب به، وهو كثير، ومنها ما يعرف، ولعبد الغني بن سعيد فيه تأليف مفيد.

وهذه نُبذٌ منه أي: من نوع الألقاب على غير ترتيب:

معاوية بن عبد الكريم **الضالّ: ضلّ في طريق مكة** فلقب به، وكان رجلاً عظيماً.

عبد الله بن محمد الضعيف: كان ضعيفاً في جسمه لا في حديثه، وقيل: لقب به من باب الأضداد، لشدة إتقانه وضبطه، قاله ابن حبان، وعلى الأول قال عبد الغني بن سعيد: رجلان جليلان لزمهما لقبان قبيحان: الضالّ والضعيف.

قال ابن الصلاح: وثالث وهو: **محمد بن الفضل أبو النعمان** السَّدوسيّ **عارمٌ، كان** عبداً صالحاً **بعيداً من العَرامة، وهي الفساد.**

ونظير ذلك: أبو الحسن يونس بن يزيد القويّ، يروي عن التابعين، وهو ضعيف، وقيل له القوي: لعبادته.

ويونس بن محمد الصدوق، من صغار الأتباع، كذاب.

ويونسُ الكذوب في عصر أحمد بن حنبل: ثقة، قيل له الكذوب: لحفظه وإتقانه.

غندر: لقبُ جماعة كلٌّ منهم محمد بن جعفر، أولهم: محمد بن جعفر البصري أبو بكر **صاحب شعبة**، قدم ابن جريجٍ البصرة فحدّث بحديث عن الحسن البصري، فأنكروه عليه، وأكثر محمد بن جعفر من الشَّغَب عليه، فقال له: اسكتْ يا غندر.

İbnü's-Salâh dedi ki: "Hicazlılar gürültücü kimseleri gunder olarak isimlendirirler."

İkincisi: Ebü'l-Hüseyin er-Râzî. Taberistan'a yerleşmiştir. Ebû Hâtim er-Râzî'den rivayette bulunmuştur.

Üçüncüsü: Ebû Bekir el-Bağdâdî hâfızdır, çokça gezen biridir ve katiptir. Dedesinin ismi Hüseyin'dir. Hasan b. Ali el-Ma'merî, Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Ebû Arûbe el-Harrânî'den hadis dinlemiştir. Ondan Ebû Nuaym el-İsfahânî, Hâkim, İbn Cümey' ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî rivayette bulunmuştur. 370 yılında vefat etmiştir.

Dördüncüsü: Ebü't-Tayyib el-Bağdâdî. Dedesi Dürrân'dır. Çok seyahat eden muhaddis bir sûfidir. Ebû Halîfe el-Cumahî ve Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'den nakilde bulunmuştur. Ondan da Dârekutnî rivayette bulunmuştur. 359 yılında vefat etmiştir.

İsimleri Muhammed b. Ca'fer olmayan daha başkaları da bu lakabı almıştır.

Derim ki: Geriye bu şekilde lakap alan ve ismi Muhammed b. Ca'fer olan iki kişi kalmıştır:

Ebû Bekir el-Fâmî el-Bağdâdî. Ebû Şâkir Meserre b. Abdullah'tan rivayette bulunmuştur.

Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. el-Abbâs en-Neccâr. İbn Sâid'den hadis dinlemiştir. Ondan da Hasan b. Muhammed el-Hallâl hadis dinlemiştir. 379 yılının Muharrem ayında vefat etmiştir. Bu ikisini Hatîb [el-Bağdâdî] zikretmiştir.[1]

İsmi böyle olmadığı halde bu lakapla anılanlar:

Ahmed b. Âdem el-Cürcânî el-Halencî. İbnü'l-Medînî ve ondan başkasından rivayette bulunmuştur.

Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. el-Mühelleb el-Harrânî. Onu Şîrâzî zikretmiş, İbn Adî "Yalan söylerdi" demiştir.[2]

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, II, 530, 541.
2 İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 313.

قال ابن الصلاح: وأهل الحجاز يسمّون المشغِّب غندراً.

والثاني: أبو الحسين الرازي نزيل طبرستان **يروي عن أبي حاتم** الرازي.

والثالث أبو بكر البغدادي الحافظ الجوَّال الوراق، جدّه الحسين، سمع الحسن بن علي المَعْمَري، وأبا جعفر الطحاوي، وأبا عَروبة الحراني، حدث **عنه أبو نعيم** الأصبهاني، والحاكم، وابن جُميع، وأبو عبد الرحمن السُّلَمي، مات سنة سبعين وثلاث مئة.

والرابع أبو الطيب البغدادي، جدُّه دُرّان، صوفيّ محدث جوّال، روى **عن أبي خليفة الجُمَحي** وأبي يعلى الموصلي، وعنه الدارقطني، توفي سنة تسع وخمسين وثلاث مئة.

وآخرون لقبوا به ممن ليس بمحمد بن جعفر.

قلت: بقي ممن لقب به واسمه محمد بن جعفر، اثنان:

أبو بكر الفامي البغدادي، يروي عن أبي شاكر مسرّة بن عبد الله.

وأبو بكر محمد بن جعفر بن العباس النجار، سمع ابن صاعد، ومنه الحسن بن محمد الخلال، مات في المحرم سنة تسع وسبعين وثلاث مئة، ذكرهما الخطيب.

وممن لقب به وليس اسمه ذلك:

أحمد بن آدم الجرجاني الخَلَنْجي، يروي عن ابن المديني وغيره.

ومحمد بن المهلَّب الحرّاني أبو الحسين، ذكره الشيرازي، وقال ابن عدي: كان يكذب.

Muhammed b. Yusuf b. Bişr b. en-Nadr b. Mirdâs el-Herevî. Hadis hâfızı Şâfiî bir fakîhtir. Rebî‘ el-Murâdî'den hadis dinlemiştir. Ondan da Taberânî rivayette bulunmuştur. Hatîb onu sika [güvenilir] kabul etmiştir. 100 yaşında iken 330 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir.[1]

Guncâr: Buhâralı iki kişi bu lakabı almıştır.

İsa b. Musa et-Teymî Ebû Ahmed, Mâlik ve Sevrî'den rivayette bulunmuştur. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Yanakları kırmızı olduğu için bu lakabı almıştır."

İkincisi: Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Hâfız onun yani Buhâra tarihinin [*Târîhu Buhâra*] yazarıdır. Hicrî 412 yılında vefat etmiştir.

Sâika: Muhammed b. Abdürrahîm el-Hâfız Ebû Yahya. Kendisine hadisleri çabuk ezberlemesi ve süratli müzâkere etmesi sebebiyle [yıldırım anlamındaki] bu lakap verilmiştir. Ondan Buhârî rivayette bulunmuştur.

Şebâb -yaşlılığın zıddı- İbn Hayyât. *Târîh* sahibi Halîfe el-Usfurî'nin lakabıdır.

Züneyc: Müslim'in hocası Ebû Gassân Muhammed b. Amr er-Râzî.

Rüste: Abdurrahman b. Ömer el-İsfahânî.

Süneyd: Bu lakaptır. Onun müsned hadislerden oluşan bir tefsiri vardır. O, Hüseyin b. Davud el-Mıssîsî'dir.

Bündâr: Muhammed b. Beşşâr el-Basrî. Şeyhayn'ın [Buhârî ile Müslim'in] ve daha başka muhaddislerin hocasıdır.

İbnü's-Salâh şöyle der:[3] "İbnü'l-Felekî "O hadis toplayıcısı yani hâfızı olduğu için bu lakabı aldı' demiştir."

İbn Hacer bir grup insanın da bu lakapla anıldığını belirtmiştir. Bazıları şunlardır:

Ebû Bekir Muhammed b. İsmail el-Besalânî. Ebû Bekir el-Âcurrî'nin [ö. 360/970] hocasıdır.

1 M. Avvâme, bu zatın vefatını hicrî 303 şeklinde kaydeden *Tedrîb* nüshalarından ve diğer neşirlerden ayrılarak ve isabetli olarak ilgili ismin vefatını hicrî 330 şeklinde düzeltmiştir. Zira mezkûr isim hicrî 230 senesinde dünyaya gelmiştir (Zehebî, *Siyer*, XV, 52) (*Tedrîb*, V, 381, dp. 3) [çevirenin notu].

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 306.

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 307.

ومحمد بن يوسف بن بشر بن النضر بن مِرداس الهَرَوي، حافظ فقيه شافعي، سمع الربيع المرادي، روى عنه الطبراني، ووثقه الخطيب، ومات في رمضان سنة ثلاثين وثلاث مئة عن مئة سنة.

غُنْجار: اثنان بخاريان: عيسى بن موسى التيمي أبو أحمد، روى عن مالك، والثوري قال ابن الصلاح: لقِّب به لحمرة وجنتيه.

والثاني أبو عبد الله محمد بن أحمد الحافظ صاحب تاريخها أي: بخارى، مات سنة ثنتي عشْرة وأربع مئة.

صاعقة: محمد بن عبد الرحيم الحافظ أبو يحيى، لقِّب به لشدة حفظه ومذاكراته، روى عنه البخاري.

شَبَاب: بلفظ ضدِّ الشيخوخة، ابن خياط لقبُ خليفة العُصْفُري صاحب التاريخ.

زُنَيْج: بالزاي والجيم والنون، مصغَّراً أبو غسان محمد بن عمرو الرازي شيخ مسلم.

رُسْتَهْ: بالضم، وسكون المهملة، وفتح الفوقية عبد الرحمن بن عمر الأصبهاني.

سُنَيْد: مصغر، لقب، وله تفسير مسند، هو الحسين بن داود المِصّيصي.

بُنْدار: محمد بن بشار البصري، شيخ الشيخين، والناسِ.

قال ابن الصلاح: قال ابن الفَلَكي: لقِّب بهذا لأنه كان بُنْدارَ الحديث، أي: حافظه.

وذكر الحافظ ابن حجر أنه لقِّب به أيضاً جماعةٌ، منهم:

أبو بكر محمد بن إسماعيل البَصَلاني، شيخ أبي بكر الآجُرِّي.

Ebü'l-Hüseyin Hâmid b. Hammâd. İshak b. Seyyâr ve başkalarından rivayette bulunmuştur.

Hüseyin b. Yusuf Bündâr. Ebû İsa et-Tirmizî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da *el-Kâmil*'de İbn Adî rivayette bulunmuştur.

Kayser: Ebü'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım. Tanınan biridir. Ahmed b. Hanbel ve daha başkalarının hocasıdır.

Ahfeş: Bir grup dilci bu lakabı almıştır. Onlar *Tabakâtü'n-Nuhât*'ta[1] tahric ettiğim gibi aynı zamanda rivayette de bulunmuşlardır.

Onların ilki: Ahmed b. İmrân el-Basrî en-Nahvî. Öne çıkan birisidir. Zeyd b. el-Hubâb ve başkasından rivayette bulunmuştur. Onun *Garîbü'l-Muvatta* adlı bir eseri vardır. İbn Hibbân onu *es-Sikât*'ta zikretmiştir.[2] Hicrî 250 yılından önce vefat etmiştir.

İkincisi büyükleridir: Ebü'l-Hattâb. Sîbeveyhi'nin kitabında zikri geçmektedir. Onun hocası olup adı Abdülhamîd b. Abdülmecîd'dir. Ebû Amr b. el-Alâ'dan hadis almıştır. O, her beytin altında şiir açıklaması yapan ilk kişidir. Vera sahibi sika biridir.

Üçüncüsü ortancalarıdır: Saîd b. Mes'ade Ebü'l-Hasan el-Belhî sonra el-Basrî. Kendisinden Sîbeveyhi'nin kitabı rivayet edilmiştir. Onun ashâbındandır. Hişâm b. Urve [ö. 146/763], Nehaî [ö. 96/714] ve Kelbî'den nakilde bulunmuş,[3] kendisinden ise Ebû Hâtim es-Sicistânî [ö. 255/869] rivayette bulunmuştur. Onun *Meâni'l-Kur'ân*'ı ve başka kitapları vardır. Hicrî 210 yılında vefat etmiştir. Hicrî 215 ya da 221 yılında vefat ettiği de söylenmiştir. [Ahfeş ismi] nahiv kitaplarında mutlak olarak zikredildiğinde kastedilen odur.

Dördüncüsü küçük olanlarıdır: Ali b. Süleyman b. el-Fazl Ebü'l-Hasan. Sa'leb ve Müberrid'in [ö. 286/900] ashâbındandır. Hicrî 315 yılının şaban ayında vefat etmiştir.[4]

---

1 Süyûtî *Bugyetü'l-Vu'ât*'ına atıf yapmaktadır.

2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 34.

3 M. Avvâme burada isabetli bir şekilde Saîd b. Mes'ade'nin mezkûr isimlerden ilim almış olma ihtimalini, bu kişilerin vefat tarihlerini dikkate alarak yadırgamaktadır (*Tedrîb*, V, 385, dp. 3) [çevirenin notu].

4 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 167.

وأبو الحسين حامد بن حماد، روى عن إسحاق بن سيّار وغيره.

والحسين بن يوسف بندار، روى عن أبي عيسى الترمذي، وعنه ابن عدي في **الكامل**.

قيصَر: أبو النضر هاشم بن القاسم المعروف، شيخ أحمد بن حنبل وغيرِه.

الأخفش: لقِّب به جماعة نَحْويون، ولهم رواية أيضاً، كما خرَّجت ذلك في **طبقات النحاة**.

أولهم: أحمد بن عمران البصري النحْوي متقدِّم، روى عن زيد بن الحُبَاب وغيره، وله **غريب الموطأ**، وذكره ابن حبان في **الثقات**، ومات قبل الخمسين ومئتين.

و الثاني الأكبر: أبو الخطاب المذكور في كتاب سيبويه وهو شيخه، عبد الحميد بن عبد المجيد، أخذ عن أبي عمرو بن العلاء، وهو أول من فسر الشِّعْر تحت كل بيت، ورع ثقة.

و الثالث الأوسط: سعيد بن مَسْعَدة أبو الحسن البلخي، ثم البصري الذي يُروى بالضم عنه كتاب سيبويه وهو صاحبه، روى عن هشام بن عروة، والنخعي، والكلبي، وعنه أبو حاتم السجستاني، وله **معاني القرآن** وغيره، مات سنة عشر، وقيل: خمس عشرة، وقيل: إحدى وعشرين ومئتين، وهو المراد حيث أُطلق في كتب النحو.

و الرابع الأصغر: علي بن سليمان بن الفضل أبو الحسن صاحب ثعلب، والمبرِّد مات في شعبان سنة خمس عشرة وثلاث مئة.

Nahivciler arasındaki beşinci Ahfeş, Ahmed b. Muhammed el-Mevsılî'dir. Şâfiî'dir. [Onun Mansûr Câmii'nde] Ebû Hâmid el-İsferâînî'nin [ö. 406/1016] [yakınında bir ders halkası vardı]. İbn Cinnî ondan kıraat okumuştu.[1]

Altıncısı: O, Halef b. Ömer el-Belensî Ebü'l-Kâsım'dır. Hicrî 460 yılından sonra vefat etmiştir.[2]

Yedincisi: O, Abdullah b. Muhammed el-Bağdâdî Ebû Muhammed'dir. Asmaî'den rivayette bulunmuştur.[3]

Sekizinci: O, Abdülazîz b. Ahmed el-Endelüsî Ebü'l-Asbağ'dır. Ondan İbn Abdülber rivayette bulunmuştur.[4]

Dokuzuncu: O, Ali b. Muhammed el-Mağribî eş-Şâir Ebü'l-Hasan eş-Şerîf el-İdrîsî'dir. 452 yılında hayatta idi.[5]

Onuncu: O, Ali b. İsmail b. Recâ el-Fâtımî Ebü'l-Hasan'dır.[6]

On birinci: O, Harun b. Musa b. Şerîk el-Kârî'dir. İbn Zekvân'dan kıraat okumuştur. Ebû Müshir el-Gassânî'den rivayette bulunmuştur. Hicrî 291 yılında -292 yılı da denilmiştir- vefat etmiştir.[7]

Bunlar hakkında *Tabakâtü'n-Nuhât*'ta geniş bilgi verdim.

Murabba': Muhammed b. İbrahim el-Hâfız el-Bağdâdî.

Cezera: Salih b. Muhammed el-Bağdâdî el-Hâfız [ö. 293/906]. Bu lakabı almasının sebebi şudur: Ömer b. Zürâre Bağdat'a geldiği zaman kalabalık bir topluluk arasında ondan hadis dinledi. Ona "Hangi hadisten [itibaren] dinledin?" diye sorulduğunda Abdullah b. Büsr'ün naklettiği "O, muska ile [*haraze*] rukye yapardı" hadisini kastederek "Cezara hadisinden" dedi. Salih b. Muhammed onu [*hazera* kelimesini] tashîf edip [*cezera* şeklinde telaffuz etmiştir].

1 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, I, 389. Tercümede *Bugye* dikkate alınmıştır [çevirenin notu].
2 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, I, 555.
3 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 62.
4 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 98.
5 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 202.
6 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 149.
7 Süyûtî, *Bugyetü'l-Vu'ât*, II, 320.

وفي النحاة أخفش خامس: وهو أحمد بن محمد الموصلي، شافعي، في أيام أبي حامد الإسفرايني، قرأ عليه ابن جِني.

وسادس: وهو خلف بن عمر البَلَنْسِي، أبو القاسم، مات بعد الستين وأربع مئة.

وسابع: وهو عبد الله بن محمد البغدادي، أبو محمد، روى عن الأصمعي.

وثامن: وهو عبد العزيز بن أحمد الأندلسي أبو الأصبغ، روى عنه ابن عبد البر.

وتاسع: وهو علي بن محمد المغربي الشاعر، أبو الحسن الشريف الإدريسي، كان حياً سنة ثنتين وخمسين وأربع مئة.

وعاشر: وهو علي بن إسماعيل بن رجاء الفاطمي أبو الحسن.

وحادي عشر: وهو هارون بن موسى بن شَريك القارئ، قرأ على ابن ذكوان، وحدَّث عن أبي مسهر الغساني، ومات سنة إحدى، وقيل: ثنتين وتسعين ومئتين.

وقد بسطت تراجم هؤلاء في **طبقات النحاة**.

مربَّع: بفتح الباء المشددة: محمد بن إبراهيم الحافظ البغدادي.

جَزَرة: بفتح الجيم والزاي والراء، صالح بن محمد البغدادي الحافظ، لقّب بها لأنه لما قدم عُمر بن زُرارة بغداد سمع عليه في جملة الخلق، فقيل له: من أين سمعت؟ فقال: من حديث الجزرة، يعني حديث عبد الله بن بسر: أنه كان يرقي بخَرَزة، فصحّفها.

Ubeyd el-İcl [yani Ubeydün el-İclü]: Hüseyin b. Muhammed b. Hâtim el-Bağdâdî el-Hâfız.

Kîlece: Muhammed b. Salih el-Bağdâdî el-Hâfız. "İsmi Ahmed'dir" de denilmiştir.

Kîlece lakabı Dârekutnî'nin hocası Ebû Tâlib Ahmed b. Nasr el-Bağdâdî'ye de verilmiştir. Bunu Hâfız İbn Hacer lakaplara ilişkin kitabı [*Nüzhetü'l-Elbâb*'da] zikretmiştir.

Gamme fiilinden nefiy lafzıyla mâ Gammeh: O, Allân yani Ali b. el-Hüseyin b. Abdüssamed el-Hâfız el-Bağdâdî'dir. Onun hakkında ikisi yani iki lakap bir araya getirilip "Allân Mâ Gammeh" de denir.

Seccâde: Vekî'in ashâbından Hüseyin b. Hammâd bu lakapla meşhurdur.

İbn Adî'in hocası Hüseyin b. Ahmed de Seccâde lakabı ile anılır.

Abdân: Abdullah b. Osman el-Mervezî. İbnü'l-Mübârek'in ashâbındandır. İbnü's-Salâh'ın İbn Tâhir'den naklettiğine göre ismi Abdullah, künyesi Abdurrahman olup bu iki Abd'ın [Abdân] birleşmesiyle bu lakabı almıştır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu doğru değildir. Aksine halkın Ali'ye 'Allân', Ahmed b. Yusuf es-Sülemî'ye 'Hamdân' ve Vehb b. Bakiyye'ye 'Vehbân' diyerek isimleri değiştirmeleri türünden bir şeydir."

Abdân lakabını alan diğer kişiler: Abdullah b. Ahmed b. Musa el-Askerî el-Ehvâzî, Abdullah b. Muhammed b. Yezîd el-Askerî, Abdullah b. Yusuf b. Hâlid es-Sülemî, Abdullah b. Hâlid el-Karkasânî Ebû Osman el-Becelî, Abdullah b. Abdân b. Muhammed b. Abdân Ebü'l-Fazl el-Hemedânî, Abdullah b. Muhammed b. İsa el-Mervezî, Abdullah b. Yezîd b. Ya'kûb ed-Dakîkî.

Müşkedâne [Müşküdâne diye de okunur]:

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 309.

عُبيدٌ العِجْلُ ـ بالتنوين: ورفعِ العِجْل ـ، لا بالإضافة: الحسين بن محمد بن حاتم البغدادي الحافظ.

كِيْلَجَة: محمد بن صالح البغدادي الحافظ، ويقال: اسمه أحمد.

ويلقب كِيلجة أيضاً: أبو طالب أحمد بن نصر البغدادي، شيخ الدارقطني، ذكره الحافظ ابن حجر في **ألقابه**.

ماغَمّه: بلفظ النفي لفعل الغمّ هو عَلاّن، وهو علي بن الحسن بن عبد الصمد الحافظ البغدادي ويُجْمع فيه بينهما أي: اللقبين فيقال: عَلاّنُ ماغَمّه .

سَجّادة: بالفتح: المشهور بهذا اللقب الحسين بن حماد من أصحاب وكيع.

و يلقب سَجّادة أيضاً: الحسين بن أحمد شيخ ابن عدي.

عبدان: عبد الله بن عثمان المروزي صاحب ابن المبارك، لقِّب به فيما نقله ابن الصلاح، عن ابن طاهر: لأن اسمه عبد الله، وكنيته أبو عبد الرحمن، فاجتمع فيهما العبدان.

قال ابن الصلاح: وهذا لا يصح، بل ذلك من تغيير العامة للأسماء، كما قالوا في: علي: عَلاّن، وفي أحمد بن يوسف السلمي: حمدان، وفي وهب بن بقية الواسطي: وهبان.

وغيره أيضاً لقِّب عبدان، منهم، عبد الله بن أحمد بن موسى العسكري الأهوازي، وعبد الله بن محمد بن يزيد العسكري، وعبد الله بن يوسف بن خالد السُّلَمي، وعبد الله بن خالد القَرْقَساني أبو عثمان البَجَلي، وعبد الله بن عبدان بن محمد بن عبدان أبو الفضل الهَمَذاني، وعبد الله بن محمد بن عيسى المروزي، وعبد الله بن يزيد بن يعقوب الدقيقي.

مُشْكُدانة: بضم الميم، وسكون المعجمة، وفتح الكاف.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Farsça'da manası misk tanesi veya misk kabıdır. Abdullah b. Ömer b. Muhammed b. Ebân el-Kureşî el-Ümevî Ebû Abdurrahman'ın lakabıdır."

Mutayyen: Ebû Ca'fer el-Hadramî'nin lakabıdır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir: "O ikisine Fazl b. Dükeyn [ö. 219/834] bu şekilde seslendi ve onlar bu lakabı aldılar."

Bir başkası ilki hakkında şu ek bilgiyi vermiştir: "Çünkü o, ona geldiğinde güzel elbiseler giyer ve koku sürünürdü."

İkincisi hakkında [da şunları söylemiştir:] "O, küçüktü ve çocuklarla birlikte suda oyunuyordu. Arkasını çamurlamışlardı. Ebû Nuaym [Fazl b. Dükeyn] ona 'Mutayyen [çamura bulanmış]! Neden ilim meclislerine katılmıyorsun?' dedi."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 309.

قال ابن الصلاح: ومعناه بالفارسية: حبة المسك، أو وِعاؤه، لقب عبد الله بن عمر بن محمد بن أبان القرشي الأموي أبي عبد الرحمن.

ومطيَّن: بفتح الياء، لقب أبي جعفر الحضرمي.

قال ابن الصلاح: خاطبهما بذلك الفضل بن دكين، فلُقبا به.

ه زاد غيره في الأول: لأنه كان إذا جاءه تلبَّس وتطيَّب، وفي الثاني: لأنه كان وهو صغير يلعب مع الصبيان في الماء فيطِّينون ظهره، فقال له أبو نعيم: يا مطيَّن لمَ لا تحضُر مجلس العلم.

53. MÜ'TELİF VE MUHTELİF

[Hadis ilimlerinin] elli üçüncü türü isim, lakap, nesep ve benzerlerinden mü'telif ve muhtelif olanlardır.

Bu, ilim ehlinin özellikle de Ehl-i hadîs'in bilmemesi ayıp karşılanan önemli bir konudur. Bunu bilmeyen kimselerin hatası çok olur ve ilim ehli arasında kusurları ortaya çıkar.

Mü'telif ve muhtelif lafız [söyleniş] olarak değil, yazı/hat bakımından birbirine benzeyen [isim, künye ve nisbelerdir]. Bu konuda bir grup hadis hâfızına ait eserler vardır. Bu konudaki ilk eseri Abdülganî b. Saîd yazmış, sonrasında hocası Dârekutnî gelmiştir. Âlimler bu ikisini takip etmişlerdir. Bu konudaki eserlerin en güzeli ve en mükemmeli, İbn Mâkûlâ'nın *el-İkmâl*'idir. İbnü's-Salah şöyle demiştir: "Eksikliğine rağmen..."[1]

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: Bu eseri Hâfız Ebû Bekir İbn Nukta faydalı bir zeyl ile tamamlamıştır. Sonra İbn Nukta'nın [*Zeyl*'inin] üzerine Hâfız Cemâlüddîn İbnü's-Sâbûnî [ö. 680/1282] ve Hâfız Mansûr b. Süleym [ö. 673/1275] birer zeyl yazmışlardır. Ardından bu ikisinin üzerine de Hâfız Alâüddîn Moğultay [ö. 762/1361] büyük bir zeyl kaleme almış, Hâfız Ebû Abdullah ez-Zehebî konu hakkında bir ciltlik bir kitap yazıp eserine *Müştebihü'n-Nisbe* adını vermiştir. Ancak ihtisarda aşırı gitmiş ve [isimlerin noktalamalarını ve harekelerini açıkça yazmak yerine] sadece kalemle zabt etmekle yetinmiştir. [Ardından] Şeyhülislâm İbn Hacer gelip *Tabsîru'l-Müntebih bi-Tahrîri'l-Müştebih*'i telif etmiş, [Zehebî'nin] eserini temel alıp ayrıntılı bir biçimde açıklamış ve isimleri harflerle [yazarak] kaydetmiştir. Onun gözünden kaçan hususları büyük bir ciltte topladı. Bu kitap, bu konunun en etraflı ve en tam kitabıdır.

Bu, yani bu kısım [mü'telif ve muhtelif isimler] yaygınlaşmış olup çoğu zabt edilmiş değildir. Çünkü bunlar ayrıntılı olarak ezberlenerek kaydedilir. Tam olarak kaydedilenler iki kısımdır:

Birincisi: Herhangi bir kitaba bağlı olmaksızın umûmî olanlar. Sellâm gibi. Bunların hepsi [Sellâm şeklinde] şeddelidir. Sadece beşi [Selâm şeklinde] şeddesizdir:

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 344.

النوع الثالث والخمسون: المؤتلِف والمختلِف

من الأسماء، والألقاب، والأنساب ونحوها

هو فنّ جليل يقبُح جهلُه بأهل العلم، لا سيما أهلِ الحديث، ومن لم يعرفه يكثُر خطؤه ويَفتضح بين أهله.

وهو: ما يتفق في الخطّ دون اللفظ، وفيه مصنفات لجماعة من الحفاظ، وأولُ من صنف فيه عبد الغني بن سعيد، ثم شيخه الدارقطني، وتلاهما الناس، ولكنْ أحسنُها وأكملُها: الإكمال لابن ماكولا قال ابن الصلاح: على إعواز فيه.

قال المصنف: وأتمَّه الحافظ أبو بكر ابن نُقْطة بذيل مفيد، ثم ذيّل على ابن نقطة الحافظُ جمال الدين ابن الصابوني، والحافظ منصور بن سُليم، ثم ذيّل عليهما الحافظ علاء الدين مُغْلَطاي، بذيل كبير، وجمع فيه الحافظ أبو عبد الله الذهبي مجلداً، سماه **مشتبِه النسبة** فأَجحفَ في الاختصار، واعتمد على ضبط القلم، فجاء شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر فألف **تبصير المنتبِه بتحرير المشتبِه**، فضمّنه وحرره وضبطه بالحرف، واستدرك ما فاته في مجلد ضخم، وهو أجلُّ كتب هذا النوع وأتمها.

وهو أي: هذا النوع منتشر لا ضابط في أكثره، وإنما يُضبط بالحفظ تفصيلاً وما ضبط منه قسمان:

أحدهما: على العموم من غير اختصاص بكتاب كسَلاّم كله مشدَّد إلا خمسةً: والد عبد الله بن سَلاَمَ الإسرائيلي الصحابي.

Sahâbî Abdüsselâm b. Selâm el-İsrâilî'nin babası. Buhârî'nin hocası Muhammed b. Selâm b. el-Ferec el-Bîkendî. Doğru olan, kendisinden de rivayet edildiği gibi isminin [Sellâm şeklinde şeddeli değil] şeddesiz [Selâm şeklinde] olmasıdır. Hatîb, İbn Mâkûlâ, Dârekutnî ve Guncâr sadece bundan söz etmişlerdir.[1] "Onun ismi [Sellâm şeklinde] şeddelidir" de denilmiştir. Bunu *Metâli'* sahibi [İbn Kurkûl] [ö. 569/1174] aktarmıştır. İbn Ebû Hâtim ve Ebû Ali el-Ceyyânî [ö. 498/1105] de bu kanaattedirler.[2]

İbnü's-Salâh "İlki daha doğrudur" demiştir.[3] Irâkî ise şöyle der:[4] "Onu [Sellâm şeklinde] şeddeli olarak kabul edenler, onu ismi Muhammed b. Sellâm b. es-Seken el-Bîkendî es-Sagîr olan başka biriyle karıştırmışlardır. Çünkü o [Sellâm şeklinde] şeddelidir."

Selâm b. Muhammed b. Nâhid el-Makdisî. Taberânî onu "hâ" ziyâdesiyle Selâme şeklinde isimlendirmiştir.

Muhammed b. Abdülvehhâb b. Selâm el-Cübbâî el-Mu'tezilî'nin dedesi.

Müberrid *el-Kâmil*'inde "Arapların kullanımında sahâbî Abdullah b. Selâm'ın babası ve Selâm b. Ebü'l-Hukayk dışında şeddesiz olarak Selâm ismi yoktur" demiş, sözlerine şöyle devam etmiştir: "Diğerleri de [bu iki isme] cahiliye döneminde şarapçı olan Selâm b. Müşkem/Meşkem/Mişkem'i ilave etmişlerdir. Maruf olan ise isminin [Sellâm şeklinde] şeddeli olduğudur." Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: İsminin Selâm olduğunu Ebû Süfyân b. Harb'in onu öven şu sözleri teyit eder:

"Kestane renginde bir şarap sundu içimdeki susuzluğa Selâm b. Mişkem"

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Geriye Abdullah b. Selâm'ın kız kardeşinin oğlu Selâm kalmıştır. Sahâbîdir. Onu İbn Fethûn [Selâm ismine sahip olanlar arasında] saymıştır."

Sa'd b. Ca'fer b. Selâm es-Seyyidî. İbnü'l-Battî'den rivayette bulunmuştur. Onu İbn Nukta zikretmiştir.

Muhammed b. Ya'kûb b. İshak b. Muhammed b. Musa b. Selâm en-Nesefî. Zâhir b. Ahmed'den rivayette bulunmuştur. Onu Zehebî zikretmiştir.[6]

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsu'l-Müteşâbih*, I, 127; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 405.
2 İbn Kurkûl, *Metâli'u'l-Envâr*, V, 558; Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, 291.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 310.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 399.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 400; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1175-6.
6 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 379.

ومحمد بن سلاَم بن الفرج البِيْكَنْدي شيخ البخاري، الصحيح تخفيفه كما رُوي عنه، ولم يَحكِ الخطيب، وابن ماكولا، والدارقطني، وغُنْجار غيرَه. وقيل: هو مشدَّد حكاه صاحب **المطالع**، وجزم به ابن أبي حاتم، وأبو علي الجيَّاني.

قال ابن الصلاح: والأول أثبت، قال العراقي: وكأن من شدَّد التبس عليه بشخص آخر يسمى محمد بن سلاّم بن السكَن البِيْكندي الصغير، فإنه بالتشديد.

وسلاَمَ بنَ محمد بن ناهض المقدسي وسماه الطبراني: سلامة بزيادة هاء.

وجدُّ محمدِ بنِ عبد الوهاب بن سلاَم الجُبّائيِّ المعتزليِّ.

قال المبرِّد في **كامله**: ليس في كلام العرب سَلاَم مخفَّف إلا والد عبد الله بن سلاَم الصحابي، وسلاَم بن أبي الحُقَيق. قال: وزاد آخرون: سلاَم بن مُِشْكَم بتثليث الميم فيما حُكي خَمّار كان في الجاهلية، والمعروف تشديده. قال شيخ الإسلام: ويؤيد التخفيفَ قول أبي سفيان بن حرب يمدحه:

سقاني فَرَوّاني كُمَيتاً مُدامة　　　على ظمإ مني سَلاَم بن مِشْكم

قال العراقي: وبقي أيضاً سَلاَم ابن أخت عبد الله بن سلام، صحابيّ، عدّه ابن فتحون.

وسعد بن جعفر بن سلاَم السَّيِّدي، روى عن ابن البَطّي، ذكره ابن نقطة.

ومحمد بن يعقوب بن إسحاق بن محمد بن موسى بن سلاَم النسفي، روى عن زاهر بن أحمد، ذكره الذهبي.

Abdullah b. Selâm'ın kardeşi Seleme b. Selâm'a gelince; o, dördüncü kişi olarak sayılamaz. Çünkü o ikisinin babası daha önce zikredildi.

Umâre: Onlar [râviler] arasında her iki kıbleye de namaz kılanlardan sahâbî Übey b. İmâre'den başka [İmâre şeklinde] aynın kesresiyle olan yoktur. Onun hadisini Ebû Davud ve Hâkim rivayet etmiştir. Âlimlerden onu Umâre şeklinde okuyanlar vardır. Onun hakkında "İbn Ubâde" diyenler de vardır. Ebû Hâtim ise "Doğrusu Ebû Übey'dir" demiştir.[1] Onun dışındakilerin tamamı damme ile [Umâre şeklinde]dir. "Çoğunluk" ifadesi musannif [Nevevî]'nin İbnü's-Salâh'a yaptığı bir ziyâdedir. Çünkü İbnü's-Salâh "dammeli" diyerek genelleme yapmış, bunun üzerine ona musannif [Nevevî]'nin aktardığı şu ifadeyle itiraz edilmiştir: Onların içinde [ismi] fetha ile ve "mîm"in şeddesiyle [Ammâre olan] bir grup kimse de vardır.

Erkeklerden ismi Ammâre olanlar: Sa'lebe'nin dedelerinden biri ve Yezîd, Abdullah ve Behhâs'ın babası, Abdullah b. Ziyâde el-Belevî'nin dedelerinden biri, Abdullah b. Müdrik b el-Kamkâm'ın dedesi ve daha başkaları.

Kadınlardan [ismi Ammâre olanlar]: Ammare bint Abdülvehhâb el-Hımsiyye, Ammâre bint Nâfi' b. Ömer el-Cumahî ve daha başkaları.[2]

Kerîz: Fetha ve râ'nın kesrası ile olanlar Huzâa'dandır. Damme ile ism-i tasgir kalıbında olanlar ise Abdüşems ve -Ceyyânî'nin[3] Muhammed b. Vaddâh'tan naklettiği "Küreyz isminin sadece bunlara ait olduğu" iddiasını tersine- diğer kabilelerdendir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Abdurrahman b. Ganm'dan rivayette bulunan Eyyûb b. Küreyz adlı râvi, Abdülganî onu fetha ile zikrettiği için [Kerîz şeklinde] fethalı olanlara ilave edilemez. Çünkü o, [Küreyz şeklinde] damme iledir Bunu Dârekutnî ve başkaları böyle zikretmiştir."

Hizâm: Ze harfiyle ve kesreli hâ ile olanlar Kureyş'tendir. [Harâm şeklinde] râ ve fethalı hâ ile olanlar ise ensârdandır.

---

1 Buradaki düzeltmeyi yapan kişi Ebû Hâtim değil İbn Ebû Hâtim'dir. Ayrıca ilgili düzeltme bu isimle ilgili değildir. Yani sahâbînin isminin Übey olduğunda herhangi bir ihtilaf yoktur (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 396, dp. 6) [çevirenin notu].

2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1180; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VI, 273-4.

3 Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, II, 432.

4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 311.

وأما سلمة بن سَلاَم أخو عبد الله بن سلام: فلا يعدّ رابعاً، لأن أباهما ذُكر.

عُمارة: ليس فيهم بكسر العين إلا أُبيّ بن عِمارة الصحابي ممن صلّى القبلتين، حديثه عند أبي داود، والحاكم، ومنهم من ضمّه، ومنهم من قال فيه: ابن عبادة، وقال أبو حاتم: صوابه أبو أُبيّ، ومن عداه جمهورهم بالضم. ذِكْر الجمهور زيادة من المصنف على ابن الصلاح، لأنه عمّم الضم، فاعتُرض عليه بما زاده المصنف أيضاً في قوله: وفيهم جماعة بالفتح وتشديد الميم.

فمِنَ الرجال: عَمَّارة، أحدُ أجداد ثعلبة، والد يزيدَ، وعبدِ الله، وبَحّاث.

وأحدُ أجداد عبد الله بن زياد البَلَوي، وجدّ عبد الله بن مُدرِك بن القَمْقَام، وغيرهم.

ومن النساء: عَمَّارة بنت عبد الوهاب الحمصية، وعمّارة بنت نافع بن عمر الجُمَحي، وغيرهما.

كَرِيز: بالفتح وكسر الراء، مكبَّراً في خزاعة، وبالضم مصغّراً في عبد شمس، وغيرهم خلافاً لما حكاه الجَيّاني عن محمد بن وضاح، من تخصيصه بهم.

قال ابن الصلاح: ولا يستدرك في المفتوح بأيوب بن كَرِيز الراوي عن عبد الرحمن بن غَنْم، لكون عبد الغني ذكره بالفتح، لأنه بالضم، كذا ذكره الدارقطني وغيره.

حزام: بالزاي والحاء المهملة المكسورة في قريش، وبالراء وفتح الحاء في الأنصار.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu sözle öncekilerin [Hizâm'ın] sadece Kureyşlilerde, ikincinin [Harâm'ın] ise sadece ensârda bulunduğu intibâı doğabilir. Ancak kastedilen bu değildir. Bilakis kastedilen, Kureyş'te olanın Hizâm şeklinde ensârdan olanın ise Harâm şeklinde olduğudur. Bu iki isim ise onların dışındaki Arap kabilelerinin birçoğunda vardır."

Hizâm olanlar Huzâa, Âmir b. Sa'saa Oğulları ve diğer kabilelerde görülür.

Harâm olanlar ise Belî, Has'am, Cüzâm, Temîm b. Mürre, yine Huzâa, Uzre, Fezâre Oğulları, Hüzeyl ve diğer kabilelerde görülür. Nitekim İbn Mâkûlâ ve daha başkaları bunu belirtmiştir.[2]

Ayşîler Basralıdır. Abdurrahman b. el-Mübârek onlardandır.

Absîler Kûfelidir. Ubeydullah b. Musa onlardandır.

Ansîler Şamlıdır. Tâbiûndan Umeyr b. Hânî ve Bilal b. Sa'd onlardandır. Hâkim ve Hatîb de böyle demiştir. Hâkim, Temîm boylarından olan Kaysîleri ilave etmiştir.

Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi çoğunlukla [böyledir] demiştir.[3] Çünkü Kûfeliler arasında sayılan Ammâr b. Yâsir bir Ansî'dir. İbn Mâkûlâ ve Sem'ânî'nin ifadeleri ise şöyledir:[4] Ans'ın büyük kısmı Şam'dadır. Ayş'ın çoğunluğu ise Basra'dadır.

Tamamı damme ile olan Ebû Ubeyde. Dârekutnî "Ebû Abîde künyesini alan herhangi bir kimseyi bilmiyoruz" demiştir.[5]

Sefer: Fetha ile [Sefer şeklinde] geldiğinde künyedir. Sükûn ile [Sefr şeklinde] olduğunda ise diğerlerinde yani isimlerde gelir. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[6] "Mağribliler arasında Ebü's-Sefer Saîd b. Yuhmid'in [ö. 258/872] adını sakin fe ile [Sefr şeklinde] okuyanlar vardır. Bu Ehl-i hadis'in söylediğine aykırıdır."

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1182-3.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1186; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, IV, 412.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 312.
4 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VI, 355.
5 Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1506.
6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 312-3.

قال العراقي: قد يُتوهم مِن هذا أنه لا يقع الأول إلا في قريش، ولا الثاني إلا في الأنصار، وليس مراداً، بل المراد أن ما وقع من ذلك في قريش يكون بالزاي، وفي الأنصار يكون بالراء، وقد ورد الأمران في عدَّة قبائل غيرِهما.

فوقع بالزاي: في خزاعة، وبني عامر بن صعصعة وغيرهما.

وبالراء: في بَليّ، وخَثْعم، وجُذام، وتميم بن مُرّ، وفي خزاعة أيضاً، وفي عُذْرة، وبني فزارة، وهذيل وغيرهم، كما بينه ابن ماكولا وغيره.

العيشيون: بالمعجمة قبلها تحتية، وأوله عين مهملة: بصريون، منهم: عبد الرحمن بن المبارك.

وبالمهملة مع الموحدة: كوفيون، منهم: عبيد الله بن موسى.

و بالمهملة مع النون: شاميون، منهم: عُمير بن هانئ، وبلال بن سعد التابعيان، قال ذلك الخطيب والحاكم، وزاد: وبالقاف أوله، وبالمهملة: قيسيون: بطن من تميم.

وقال المصنف ـ كابن الصلاح ـ: غالباً، فإن عمار بن ياسر عَنْسي، مع أنه معدود في أهل الكوفة، وعبارة ابن ماكولا، والسمعاني: وعُظْم «عنس» في الشام، وعامة «العيش» في البصرة.

أبو عُبيدة: بالهاء كله بالضم، قال الدارقطني: لا نعلم أحداً يكنى أبا عَبيدة، بالفتح.

السَّفَر: بفتح الفاء كنية، وبإسكانها في الباقي أي: الأسماء، قال ابن الصلاح: ومن المغاربة من سكَّن الفاء من أبي السفَر سعيد بن يُحْمِد، وذلك خلاف ما يقوله أهل الحديث.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Onların isim ve künyelerinde 'Sakr' [sin ile] ismi de yer alır. Bu mutlak olarak böyle gelebildiği gibi 'Şakar' ismi de görülür." [Irâkî'nin] bunu burada neden zikrettiğini anlayamadım.[2]

İsl: Tamamı İsl şeklindedir. Asel b. Zekvân el-Ahbârî el-Basrî bunun dışındadır. Onu Dârekutnî ve diğerleri zikretmişlerdir.[3]

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[4] "Ben onu Ebû Mansûr el-Ezherî'nin hattıyla kesralı ve sükûnlu olarak [İsl şeklinde] buldum. Onun bu ismi tam olarak zabtettiğini zannetmiyorum."

Gannâm: Tamamı Gannâm şeklindedir. Ali b. Assâm [peltek se ile] b. Ali el-Âmirî el-Kûfî'nin babası bunun dışındadır. Onun torunu da aynı isme sahiptir.

Kumeyr: Tamamı ismi tasgir kalıbında Kumeyr şeklindedir. Mesrûk b. el-Ecdâ'ın hanımı ve Amr'ın kızı bunun dışındadır. Onun ismi Kamîr şeklindedir.

Misver: Tamamı Misver şeklinde dir. Sahâbî İbn Yezîd ile İbn Abdülmelik el-Yerbûî bunun dışındadır. Bunların ismi Müsevver şeklindedir.

Irâkî şöyle demiştir:[5] "İbn Mâkûlâ, şeddeli olarak [Müsevver ismine sahip olanlardan] sadece İbn Yezîd'i zikretmiştir. Ne İbn Nukta ne de [İbn Mâkûlâ'ya] zeyl yazan diğerleri buna bir ilave de bulunmuştur. Buhârî ise *et-Târîhu'l-Kebîr*'de İbn Abdülmelik'i [Misver'lere yer verirken] Misver b. Mahreme'den [biraz sonra] zikretmiştir. Bu da Buhârî'ye göre bu ismin şeddesiz [Misver] olduğuna delâlet eder. İbn Yezîd ile birlikte de Müsevver b. Merzûk'u zikretmiştir. Bu da ona göre bu ismin şeddeli [Müsevver] olduğuna delâlet eder."

Cemmâl: Tamamı sıfat olarak Cemmâl şeklindedir. Şeyhayn'ın [Buhârî ile Müslim'in] hocaları Muhammed b. Mihrân el-Cemmâl onlardandır. Harun b. Abdullah el-Hammâl ise hâ iledir. O, kumaş tüccarı iken zühd hayatına yönelmiş ve hamallık yapmıştır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 402; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1191.
2 Aslına bakılırsa Ayşî nisbesinde Absî'nin zikredilme sebebi ne ise Sefer isminde Sakr'ın anılmasının sebebi de odur [çevirenin notu].
3 Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, III, 1734-5.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 313.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1200. İfadenin tercümesinde Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'deki uygulaması dikkate alınmıştır [çevirenin notu].

قال العراقي: ولهم في الأسماء والكنى: سقْر بسكون القاف، وقد يرد ذلك على إطلاقه، ولهم أيضاً شَقَر: بفتح المعجمة والقاف، ولم يظهر لي وجه الإيراد.

عِسْل: كلُّه بكسر للعينِ ثم إسكان للسين المهملتين إلا عَسَل بن ذكوان الأخباري البصري بفتحهما، ذكره الدارقطني وغيره.

قال ابن الصلاح: ووجدته بخط أبي منصور الأزهري بالكسر والإسكان، ولا أُراه ضبطه.

غَنّام: كلُّه بالمعجمة المفتوحة، والنون المشددة، إلا والدَ علي بن عثّام بن علي العامري الكوفي فبالمهملة والمثلثة، وحفيدَه أيضاً.

قُمَير: كلُّه مضموم مصغَّر إلا امرأةَ مسروق بن الأجدع فبالفتح وكسر الميم، بنت عمرو.

مِسْوَر: كلُّه مكسور الميم ساكن السين مخفَّف الواو المفتوحة إلا ابنَ يزيد الصحابيَّ، وابنَ عبد الملك اليَرْبُوعي، فبالضم والتشديد للواو المفتوحة.

قال العراقيُّ: لم يذكر ابن ماكولا بالتشديد إلا ابن يزيد فقط، ولم يستدركه ابن نقطة، ولا من ذيّل عليه، وذكر البخاري في **التاريخ الكبير** ابن عبد الملك في باب: مِسْور بن مَخْرمة، وهذا يدل على أنه عنده مخفَّف، وذكر مع ابن يزيد مُسَوَّر بن مرزوق، وهو يدل على أنه عنده بالتشديد.

الجَمّال: كله بالجيم في الصفات منهم: محمد بن مهران الجَمّال، شيخ الشيخين إلا هارونَ بن عبد الله الحَمّال فبالحاء كان بزازاً فلما تزهّد حمل.

Ancak İbnü'l-Cârûd, onun oğlu Musa el-Hâfız'dan babasının önceleri hamal olduğunu, daha sonra kumaş tüccarlığına yöneldiğini nakletmiştir.

Halîlî ve İbnü'l-Felekî ise şöyle demişlerdir: Çok ilim taşıdığı için bu lakabı almıştır. İbnü's-Salâh "Ben bunun doğru olduğunu sanmam" demiştir.[1]

Irâkî bu sınırlamaya karşı şunları eklemiştir:[2]

Yunus b. Abdüla'lâ ve daha başkalarından hadis dinleyen Bünân b. Muhammed el-Hammâl ez-Zâhid.

Ebû Ömer b. Mehdî'den hadis dinleyen Râfi' b. Nasr el-Hammâl.

Übey en-Nersî'nin hocalarından biri olan Ahmed b. Muhammed el-Hammâl.

Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'ın Hammâl kelimesinin sıfat olduğu yönündeki ifadesi ile neyi dışarıda bıraktığını belirtmek üzere şu ilavede bulunmuştur: İsimlerde de görülür: Ebyad b. Hammâl el-Me'ribî es-Sebeî. Sahâbîdir, Yemenliler arasında sayılır ve hadisleri *Sünen*'lerde yer alır.

Hammâl b. Mâlik el-Esedî. Kâdisiye savaşına katılmıştır. Ve o ikisi dışında daha başka kimseler de vardır.

Hemdânî: Mim'in sükûnu iledir ve ondan sonraki noktasızdır. Hemdân kabilesine [mensup olanlar için kullanılan] bir nisbedir. Bu nisbenin erken devirlerdeki kullanımı sonrakilerden fazladır. Ebü'l-Abbâs İbn Ukde [ö. 332/944], Silefî'nin [ö. 576/1180] ashâbından Ca'fer b. Ali el-Hemdânî onlardandırlar.

Beldeye nisbetle [Hemezânî şeklinde] fethalı ve noktalı olarak: Bu nisbe ise sonrakilerde öncekilerden daha fazladır.

Zehebî şöyle demiştir:[3] "Sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiîn kabile [olan Hemdânlı], sonrakilerin ise çoğunluğu şehir [Hemezânlıdırlar]. Ne Hemdânlıları ne de Hemazânlıları derlemek mümkündür."

Sahîhayn'da ve *el-Muvatta*'da ikincilerden [Hemezânî nisbesine sahip olanlardan] herhangi bir rivayet bulunmadığı ileride gelecektir.

1 Halîlî, *el-İrşâd*, II, 599-600; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 314.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1204-11.
3 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 654-5.

وحكى ابن الجارود عن ابنه موسى الحافظ أنه كان حمالاً فتحوّل إلى البَزّ.

وقال الخليلي وابن الفَلَكي: لُقّب به لكثرة ما حَمَل من العلم، قال ابن الصلاح: ولا أُراه يصح.

واستدرك العراقي على هذا الحصر:

بُنَان بن محمد الحمّال الزاهد، سمع من يونس بن عبد الأعلى وغيره.

ورافع بن نصر الحمّال، سمع من أبي عمر بن مهدي.

وأحمد بن محمد الحمّال، أحد شيوخ أُبيّ النَّرْسي.

قال المصنف زيادة على ابن الصلاح لبيان ما احتَرَز عنه بقوله في الصفات: وجاء في الأسماء: أبيض بن حمّال المَأرِبي السَّبَئي، صحابيّ، عِداده في أهل اليمن، حديثه في السُّنَن.

وحمَّال بن مالك الأَسَدي، شهد القادسية: بالحاء، وغيرُهما.

الهَمْداني: بالإسكان في الميم والمهملة بعدها، نسبة إلى قبيلة هَمْدان: في المتقدمين أكثر منه في المتأخرين، ومنه فيهم: أبو العباس ابن عقدة، وجعفر بن علي الهَمْداني، من أصحاب السِّلَفي.

وبالفتح والمعجمة نسبةً إلى البلد في المتأخرين أكثرُ منه في المتقدمين.

قال الذهبي: الصحابة والتابعون وتابعوهم من القبيلة، وأكثر المتأخرين من المدينة، ولا يمكن استيعاب هؤلاء ولا هؤلاء.

وسيأتي أنه لم يقع في الصحيحين و**الموطأ** من الثاني شيء.

İsa b. Ebû İsa Meysere el-Gıfârî Ebû Musa el-Hannât. [Hannât] buğday ticareti yapanlar için kullanılan bir nisbedir.

[Habbât şeklinde] tek noktalı olanlar: Deve yemi satanlar için kullanılan bir nisbedir.

[Hayyât şeklinde] alttan iki noktalı olanlar: Terzilik yapanlar için kullanılan bir nisbedir.

Bu üç nisbenin de onun [İsa b. Ebû İsa] hakkında kullanılması mümkündür. Çünkü o her üç mesleiği de yapmıştır. İbn Sa'd şöyle demiştir:[1] "O şöyle derdi: Ben Hayyât'ım, Hannât'ım ve Habbât'ım. Zira bunların üçüyle de ilgilendim." Ancak ilki daha meşhurdur.

Onun bir benzeri de Müslim b. Ebû Müslim el-Hayyât'tır. Onda da bu üç nisbe vardır. Fakat ikincisi onun hakkında daha meşhurdur. Dolayısıyla böyle bir durumda hataya düşme endişesi olamaz ve okuyan kimse nasıl okursa okusun doğru söylemiş olur.

İkinci Kısım: Sadece *Sahîhayn*'da veya *Sahîhayn* ile birlikte *el-Muvatta*'da ya da bunlardan birinde bulunanların zabtı.

Yesâr: Tamamı Yesâr şeklindedir. Sadece Muhammed b. Beşşâr Bündâr hariçtir. Zehebî şöyle demiştir: "Bu isim tâbiûn tabakasında nadirdir, sahâbede ise hiç yoktur."[2]

İkisinde [Buhârî ile Müslim'de] yer alan Seyyâr b. Selâme ve İbn Ebû Seyyâr.

Bişr: Tamamı Bişr şeklindedir. Sadece dört kişi hariçtir. Bunlar Büsr şeklindedir:

Abdullah b. Büsr el-Mâzinî. Sahâbî oğlu sahâbîdir.

Büsr b. Saîd ve Büsr b. Ubeydullah el-Hadramî.

Büsr b. Mihcen ed-Dîlî. Bunun Bişr olduğu da söylenmiştir. Bunu Süfyân es-Sevrî söylemiştir. Ancak Dârekutnî, Süfyân'ın bu görüşünden döndüğünü nakletmiştir. Hadisleri sadece *el-Muvatta*'da yer alır.

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 565.
2 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 87.

عيسى بن أبي عيسى ميسَرة الغِفاري أبو موسى الحنّاط، بالمهملة والنون نسبة إلى بيع الحنطة.

وبالمعجمة مع الموحدة نسبة إلى بيع الخَبَط الذي تأكله الإبل.

و بالمعجمة مع المثناة من تحت نسبة إلى الخياطة كلُّها جائزة فيه، لأنه باشر الثلاثة، قال ابن سعد: كان يقول: أنا خياط، وحنّاط، وخبّاط، كلاًّ قد عالجت وأولها أشهر.

ومثلُه مسلم بن أبي مسلم الخياط، وفيه الثلاثة، ولكن الثاني أشهر فيه، ومثل هذا يؤمن فيه الغلط، ويكون اللافظ فيه مصيباً كيف نطق.

القسم الثاني: ضبطُ ما وقع في الصحيحين فقط، أو فيهما مع الموطأ، أو في أحد الثلاثة.

يسار: كلُّه بالمثناة التحتية ثم المهملة، إلا محمد بن بشار بُنْداراً فبالموحدة والمعجمة قال الذهبي: وهو نادر في التابعين، معدوم في الصحابة.

وفيهما: سيّار بن سَلاَمة، وابن أبي سيّار، بتقديم السين على الياء المشددة.

بِشْر: كلُّه بكسر الموحدة، وإسكان المعجمة، إلا أربعةً فبضمها أي: الموحدة وإهمالها أي: السين:

عبد الله بنُ بُسْر المازني صحابيّ ابن صحابي.

وبُسْر بن سعيد، و بسر بن عُبيدالله الحضرمي.

و بُسْر بن مِحْجن الدِّيليّ وقيل: هذا بالمعجمة قاله سفيان الثوري، وحكى الدارقطني أنه رجع عنه، وحديثه في **الموطأ** فقط.

Irâkî *Şerhu'l-Elfiyye*'de şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh, Büsr el-Mâzinî'yi zikretmemiştir. Mizzî'nin *Tehzib*'de zikrettiği üzere hadisleri Müslim'in *Sahîh*'inde yer alır. Zikredilense onun oğlu Abdullah [b. Büsr]'dür."

[Irâkî] *en-Nüket*'inde şöyle demiştir:[2] "Ben [önceden] bu konuda Mizzî'ye tâbi olmuştum. Ancak sonradan bunun yanlış olduğunu anladım. Zira Müslim, Büsr'ün hadisini tahric etmemiştir. *Sahîh*'te onun ismi, sadece oğlu [Abdullah b. Büsr'ün] nesebi verilirken geçmektedir."

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] "Evet, itiraz olarak Ebü'l-Yeser Ka'b b. Amr zikredilebilir. Onun hadisi [Müslim'in] *Sahîh*'inde yer alır. Ancak bu isim, ilk iki ismin aksine çoğunlukla belirlilik takısı [elif-lam] ile geldiği için herhangi bir karışıklık söz konusu olmaz."

Beşîr: Tamamı bu şekildedir. Şu iki kişinin isminde ise Büşeyr olarak okunur:

Büşeyr b. Ka'b el-Adevî. Hadisleri Buhârî['nin *Sahîh*]'inde yer alır.

Ve Büşeyr b. Yesâr el-Hârisî el-Medenî.

[Beşîr ve Büşeyr'den sonra] üçüncüsü: Yüseyr şeklindedir: Yüseyr b. Amr. "İbn Câbir" de denilmiştir. Onun hakkında hemze ile Üseyr de denilir.

Dördüncüsü: Nüseyr şeklindedir: Katan b. Nüseyr.

Yezîd: Tamam bu şekildedir. Ancak şu üç isim bunun dışındadır:

Büreyd b. Abdullah b. Ebû Bürde b. Ebû Musa el-Eş'arî.

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Mâlik b. el-Huveyris'in hadisinde şu ifade yer almıştır: "Şeyhimiz Ebû Büreyd Amr b. Selime'nin namazı gibi."[4] [Ebû Zer] Herevî, "Hammüvî → Firebrî" yoluyla Buhârî'den onun isminin Büreyd şeklinde olduğunu nakletmiştir.[5] Aynı şekilde Müslim ve *el-Künâ*'da Nesâî de bunu böyle demiştir. Dârekutnî ve İbn Mâkûlâ da bu kanaattedir.[6] Buhârî râvilerinin çoğunluğunda bu isim yaygın olan okuma şekliyle Yezîd olarak geçmektedir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 407.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1213-4.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 407.
4 Buhârî, Ezân 127. Amr b. Selime küçük yaşlı bir sahâbî olup Basra'ya yerleşmiştir.
5 Matbu *et-Târîhu'l-Kebîr*'de Ebû Yezîd şeklindedir (VI, 313).
6 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, I, 228.

قال العراقي في **شرح الألفية**: ولم يذكر ابن الصلاح بسراً المازني، فحديثه في **صحيح** مسلم على ما ذكره المزي في **التهذيب**، إنما ذُكر ابنه عبد الله.

وقال في **نكته**: قلدتُ في ذلك المزي، ثم تبين لي أنه وهم، فلم يُخرج مسلم لبسرٍ، ولا له ذكرٌ فيه باسمه إلا في نَسَب ابنه.

قال: نعم يَرِد عليه أبو اليَسَر كعب بن عمرو، فهو بفتح التحتية والمهملة، وحديثه في **صحيحه**، ولكنه ملازم لأداة التعريف غالباً فلا يشتبه، بخلاف الأوليْنِ.

بَشير: كله بفتح الموحدة، وكسر المعجمة، إلا اثنين فبالضم، ثم الفتح: بُشَير بن كعب العَدَوي، وحديثه عند البخاري.

و بُشير بن يسار الحارثي المدني.

وثالثاً: بضم المثناة من تحت، وفتح المهملة: يُسَير بن عمرو وقيل: ابن جابر، ويقال فيه: أُسَيْر بالهمزة.

ورابعاً: بضم النون، وفتح المهملة: قَطَن بن نُسَير.

يزيد: كله بالزاي المكسورة، والتحتية المفتوحة أوله، إلا ثلاثة: بُريد ابن عبد الله بن أبي بردة بن أبي موسى الأشعري بضم الموحدة، وبالراء المفتوحة.

ووقع عند البخاري في حديث مالك بن الحُوَيرث: «كصلاة شيخنا أبي بُريد عمرو بن سَلِمة»، فذكر الهرويُّ، عن الحَمُّويي، عن الفِرَبْري، عن البخاري: أنه بضم الموحدة، وفتح الراء، وكذا ذكر مسلم، والنسائي في **الكنى**، وبه جزم الدارقطني، وابن ماكولا، والذي عند عامة رُواة البخاري بالتحتية والزاي، كالجادّة.

Abdülganî şöyle demiştir:[1] "Ben dinlediğim herkesin ze ile [Yezîd] dediğini işittim. Müslim ise daha iyi bilir." Zehebî de ismin [Büreyd olduğu] kanaatindedir.[2]

Muhammed b. Ar'ara b. el-Birind es-Sâmî. Berend şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Ali b. Hâşim b. el-Berîd.

Berâ: Hepsi böyledir. Ebû Ma'şer Yusuf b. Yezîd el-Berrâ ile Ebü'l-Âliye Ziyâd b. Feyrûz el-Berrâ bunun dışındadır. [Bunlar] şedde iledir.

Hârise: Hepsi bu şeklindedir. Câriye b. Kudâme ile Yezîd b. Câriye bunun dışındadır. [Bunlar] "cîm" ve "ye" iledir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "[Şunlar da hariçtir:] Evsed b. el-Alâ b. Câriye es-Sekafî, aynı şekilde Amr b. Ebû Süfyân b. Esîd b. Câriye es-Sekâfî. Müslim "Hudûd" bölümünde ilkinin [Esved'in] '"Kuyuya düşüp ölen kişinin kanı hederdir"'[4] hadisini, ikincinin ise 'Her peygamberin bir duası vardır'[5] hadisini rivayet etmiştir. Buhârî de onun Hubeyb'in öldürülmesi kıssasını rivayet etmiştir."[6]

Cerîr: Tamamı bu şeklindedir. Harîz b. Osman er-Rahabî el-Hımsî ile İkrime'den rivayette bulunan râvi Ebû Harîz Abdullah b. el-Hüseyin el-Ezdî bunun dışındadır.

Bunun benzeri: Hudeyr'dir. Bu kişi, Müslim'in hadislerini rivayet ettiği İmrân'ın babasıdır.

[Bu isme sahip olanlardan biri de] Buhârî'nin "Megâzî" bölümünde rivayette bulunulmadan sadece zikri geçen Zeyd ve Ziyâd'ın babasıdır.

Hırâş: Hepsi de noktalı ve kesralı ha ve râ iledir. Sonu da noktalıdır. Rib'î'nin babası bunun dışındadır. Onun başındaki harf noktasızdır [Hirâş şeklindedir].

---

1 Abdülganî b. Saîd, *el-Mü'telif*, s. 14.
2 Zehebî, *el-Müştebih*, s. 668.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 409.
4 Müslim, Hudûd 46.
5 Müslim, Îmân 336.
6 Buhârî, Megâzî 28.

وقال عبد الغني: لم أسمعه من أحد إلا بالزاي، ومسلم أعلم، وبه جزم الذهبي.

ومحمد بن عَزْعَرة بن البِرِنْد السامي بالموحدة، والراء المكسورتين، وقيل: بفتحهما، ثم النون الساكنة.

وعلي بن هاشم بن البَرِيد: بفتح الموحدة، وكسر الراء، ومثناة من تحت.

البراء: كلُّه بالتخفيف إلا أبا معشرٍ يوسفَ بن يزيد البرّاء.

وأبا العالية زياد بن فيروز البرّاء فبالتشديد.

حارثة: كله بالحاء المهملة والمثلثة إلا جاريةَ بن قدامة، ويزيدَ بن جارية، فبالجيم.

قال العراقي: والأسود بن العلاء بن جارية الثقفي، وعمرو بن أبي سفيان ابن أَسِيد بن جارية الثقفي أيضاً، روى مسلم للأول حديث «البئر جُبَار» في الحدود، وللثاني حديث «لكل نبي دعوةٌ»، وروى له البخاري قصة قتل خُبيب.

جرير: كلُّه بالجيم المفتوحة والراء المكسورة المكررة إلا حَرِيز بن عثمان الرَّحَبي الحمصي، وأبا حَرِيز عبد الله بن الحسين الأزدي الراوي عن عكرمة: فبالحاء المفتوحة والزاي أخيراً.

ويقاربه: حُدَير: بالحاء المهملة المضمومة والدال المهملة المفتوحة، آخره راء، والد عمران روى له مسلم.

ووالد زيد وزياد لهما ذِكْر في المغازي من صحيح البخاري، بلا رواية.

خِرَاش: كلُّه بالخاء المعجمة المكسورة والراء، وآخره معجمة إلا والدَ رِبْعيّ فبالمهملة أوله.

İbn Mâkûlâ bu kısma dal ile olan Hidâş'ı da dâhil etmiştir. Müslim, Hâlid b. Hidâş'dan rivayette bulunmuştur. Zehebî "[Bu isim herhangi bir isimle] karışmaz" görüşündedir. Irâkî de "Bundan dolayı onu eklemedim" demiştir.[1]

Derim ki: Bu, Hudeyr ve benzerleri tarzındadır.[2]

Husayn: Hepsi bu şekildedir. Ebû Hasîn Osman b. Âsım el-Esedî bunun dışındadır.

Ebû Sâsân Hudayn b. el-Münzir [de bunun dışındadır]. [O,] dammelidir ve noktalı ve fethalı dâd iledir. Hadis râvileri arasında onun dışında ismi Hudayn olan birini bilmiyoruz. Seçkin bir tâbiîdir. Hâkim böyle demiş, Mizzî de onu izlemiştir.[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Fakat *Sahîhayn*'da İbn Şihâb tarîkiyle gelen Itbân b. Mâlik kıssasında 'Husayn b. Muhammed el-Ensârî'ye Mahmûd b. er-Rebî'nin hadisini sordum, bunu tasdik etti' ifadesi geçmektedir. Asîlî ve Kâbisî onun Hudayn olduğunu iddia etmişlerdir. Mizzî 'Bu fahiş bir hatadır, doğrusu Husayn'dır' demiştir."

Bu kısma râ ile olan Hudayr da girer. O, Akabe biatındaki temsilcilerden biri olan Üseyd el-Eşhelî'nin babasıdır.

Hâzim: Hepsi de noktasız hâ ve ze ile [Hâzim şeklinde]dir. Sadece Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim ed-Darîr hariçtir. O, noktalıdır.

Hayyân: Hepsi bu şekildedir. Habbân b. Munkız, Vâsi' b. Habbân'ın babası, Muhammed b. Yahya b. Habbân'ın dedesi ve Habbân b. Vâsi' b. Habbân'ın dedesi ve Habbân b. Hilâl el-Bâhili bunun dışındadır. [Bazen] babalarına nisbet edilerek ve nisbet edilmeden [yani sadece Habbân şeklinde] gelir. Bu durumda hocaları ile ayırt edilirler. Onların şu sözlerinde olduğu gibi: Şu'be'den rivayette bulunan Habbân, Vüheyb'den rivayette bulunan Habbân, Hemmâm'dan rivayette bulunan Habbân. Ve Ebân'dan rivayette bulunan Habbân, Süleyman b. el-Mugîre'den rivayette bulunan Habbân gibi diğerleri. [Bunlar] tek noktalı harf ve noktasız "hâ"nın fethası iledir.

1 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 427; Zehebî, *el-Müştebih*, s. 223; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 410.
2 Herhalde müellif "tek olduğu ve meşhur olmayan istisnaları buluduğundan herhangi bir karışıklık olmaz" demek istemiştir [çevirenin notu].
3 Hakim, *Ma'rife*, s. 511; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 540-1.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 411.

وأدخل ابن ماكولا هنا خِداشاً: بالدال، فقد روى مسلم عن خالد بن خِداش، قال الذهبي: ولا يلتبس، قال العراقي: فلذا لم أستدركه.

قلت: هو من نمط حُدَير ونحوه.

حُصين: كله بالضم للمهملة والصاد المهملة إلا أبا حَصِين عثمان بن عاصم الأسدي فبالفتح.

وأبا ساسان حُضَين بن المنذر: فبالضم، والضاد المعجمة مفتوحة، ولا نعرف في رواة الحديث من اسمه حُضَين سواه، وهو تابعي جليل، قاله الحاكم، وتبعه المزي.

قال العراقي: لكن في الصحيحين في قصة عِتْبان بن مالك من طريق ابن شهاب: سألت الحُصَين بن محمد الأنصاري عن حديث محمود بن الربيع فصدَّقه، فزعم الأَصيلي والقابِسي أنه بالمعجمة، قال المزي: وهو وهم فاحش، وصوابه بالمهملة.

وأدخل في هذا القسم: حُضَير، بالراء، وهو والد أُسَيد الأشهلي، أحد النقباء ليلة العقبة.

حازم: كله بالمهملة والزاي إلا أبا معاوية محمد بن خازم الضرير، فإنه بالمعجمة.

حَيان: كلُّه بالمثناة من تحت، مع فتح المهملة إلا حَبانَ بن منقذ، والد واسع بن حَبان، وجد محمد بن يحيى بن حَبان، وجدَّ حَبان بن واسع بن حَبان، وحَبانَ بن هلال الباهلي منسوباً إلى أبيه، وغير منسوب إليه، فيتميز بشيوخه، كقولهم: حَبان عن شعبة، و حَبان عن وُهيب، و حَبان عن همّام، وغيرهم كحَبان عن أبان، وحبان عن سليمان بن المغيرة: فبالموحدة، وفتح الحاء المهملة.

Yine şunlar de hariçtir: Hibbân b. Atıyye es-Sülemî, Hibbân b. Musa es-Sülemî el-Mervezî. [Bunlar bazen] babasına nisbet edilerek, [bazen de] nisbet edilmeden gelir. Bu durumda hocaları ile ayırt edilirler. Abdullah'tan -ki o, İbnü'l-Mübârek'tir- rivayette bulunan Hibbân ve Hibbân b. el-Arika gibi. [Bunlar] kesralı "hâ" ve tek noktalı harf iledir.

Şöyle denilmiştir: İbn Atıyye['nin ismi Hibbân değil] fetha ile [Habbân]'dır.[1]

Yine şöyle denilmiştir: İbnü'l-Arika['nın ismi] cîm ile [Cebbân]'dır.

O ikisi [İbn Atıyye ve İbnü'l-Arika] hakkında daha doğru ve daha meşhur olan ilkidir.

Kâsım b. Sellâm'ın söylediğine göre Arika onun annesinin ismidir. Meşhur olan, onun isminin Arika şeklinde olduğudur. Vâkıdî [ö. 207/823] ise şöyle demiştir: "Araka şeklindedir."

Kokusunun güzelliğinden dolayı ona böyle denilmiştir. Asıl ismi Kılâbe bint Suayd b. Sehm'dir. Künyesi Ebû Fâtıma'dır. Babasının ismi Hibbân b. Kays'dır. Ancak "İbn Ebû Kays" da denilmiştir.

Bu maddeye Cabbâr b. Sahr ile Adî b. el-Hiyâr da girer.

Habîb: Hepsi de Habîb şeklindedir. Hubeyb b. Adî ve Hubeyb b. Abdurrahman b. Hubeyb el-Ensârî bunun dışındadır. O, *Sahîhayn*'da babasına nisbet edilmeden [sadece Hubeyb denilerek] Hafs b. Âsım'dan[2] ve Müslim'in *Sahîh*'inde Abdullah b. Muhammed b. Ma'n'dan [3]rivayette bulunan râvidir.

Dedesinin ismi de aynıdır. Ancak onun *Sahîhayn*'da ve *el-Muvatta*'da rivayeti yoktur.

[Hariç olan bir diğer kişi de] Ebû Hubeyb'dir. [Bu,] Abdullah b. ez-Zübeyr'in künyesidir. O, oğlu Hubeyb'den dolayı bu künyeyi almıştır. Hubeyb'in mezkûr üç kitapta [*Sahîhayn* ve *el-Muvatta*] herhangi bir rivayeti yoktur. [Bunlar] noktalı harfin dammesi iledir.

Hakîm: Hepsi de fethalı hâ ile [Hakîm şeklinde]dir. Bunun istisnası şunlardır: Hukeym b. Abdullah b. Kays b. Mahreme el-Kureşî el-Mısrî. O, elif lâm ile el-Hukeym diye de isimlendirilmiştir.

1 Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, I, 201.
2 Buhârî, Mevâkîtu's-Salât 30, Libâs 20; Müslim, Îmân 233.
3 Müslim, Cum'a 51.

و إلا حِبان بن عطية السُّلَمي، و حِبان بن موسى السُّلَمي المروزي، منسوباً إلى أبيه وغيرَ منسوب إليه فيتميز بشيوخه، كحِبان عن عبد الله، هو ابن المبارك، وحِبان ابن العَرِقة: فبالكسر للحاء والموحدة.

وقيل: إن ابن عطية بفتح الحاء.

وقيل: إن ابن العَرِقة بالجيم، والأول فيهما أصح وأشهر.

والعَرِقة أمه، فيما قاله القاسم بن سلاّم، والمشهور أنها بفتح العين وكسر الراء، ثم قاف، وقال الواقدي: بفتح الراء.

وقيل لها ذلك لطيب ريحها، واسمها: قِلابة ـ بكسر القاف ـ بنت سُعَيد ـ بضم السين ـ ابن سهم، وتكنى أم فاطمة، واسم أبيه حبان بن قيس، وقيل: ابن أبي قيس.

ويدخل في هذه المادة: جَبّار ـ بفتح الجيم والموحدة ـ بن صخر.

وعدي بن الخِيار، بكسر المعجمة، وتحتية مخففة.

حَبيب: كلُّه بفتح المهملة، إلا خُبَيب بن عديّ، وخُبيب بن عبد الرحمن بن خبيب الأنصاري وهو خبيب، غير منسوب الراوي عن حفص بن عاصم في الصحيحين، وعن عبد الله بن محمد بن معن في **صحيح مسلم**.

وجدُّه كذلك إلا أنه لا رواية له في الصحيحين ولا في **الموطأ**.

وأبا خُبيب: كنية عبد الله ابن الزبير كُني بابنه خُبيب، ولا ذكر له في شيء من الكتب الثلاثة: فبضم المعجمة.

حَكيم: كلُّه بفتح الحاء إلا حُكَيم بن عبد الله بن قيس بن مَخْرمة القرشي المصري، ويسمى أيضاً: الحكيم، بالألف واللام.

Ruzeyk b. Hukeym. [Ruzeyk], babasının ismi gibi Ebû Hukeym olarak künyelenmiştir. Ancak ikincisinin Hakîm şeklinde olduğu da söylenmiştir.

Rabâh: Rabâh şeklindedir. Ebû Hüreyre'den kıyamet alametleri konusundaki hadisi rivayet eden Ziyâd b. Riyâh el-Kaysî el-Mısrî bunun dışındadır. Babası gibi Ebû Riyâh künyesiyle künyelenmiştir. [Künyesinin] Ebû Kays olduğu da söylenmiştir. Doğru olan da budur. Rivayet ettiği hadis ise şöyledir: "Şu altı şeyden önce amelde bulunmak için acele edin…"[1] Yine şu hadisi de rivayet etmiştir: "Devlet başkanına itaatten çıkan ve cemaatten ayrılan kişi [cahiliye ölümü ile ölür]."[2] Her iki hadis de Müslim'in *Sahîh*'inde yer alır. Çoğunluğa göre alttan iki noktalı ve kesralı râ iledir. Ancak İbnü'l-Cârûd tek noktalı [Rabâh şeklinde] olduğunu söylemiştir.[3] Buhârî ise her ikisini de zikretmiştir. Bunu ondan *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz] aktarmıştır.[4]

Irâkî şöyle demiştir: "O bu konuda hata yapmıştır. Zira Buhârî *Târîh*'te asla onun tek noktalı [Rabâh] olduğunu söylememiştir. O sadece isim veya künyesinde ve babasının isminde ihtilâf bulunduğunu söylemiştir. *Sahîh*'inde ise onun ismi geçmez."[5]

Zübeyd: O ikisinde yani *Sahîhayn*'da sadece Zübeyd b. el-Hâris el-Yâmî ve *el-Muvatta*'da sadece Züyeyd/Ziyeyd b. es-Salt b. Ma'dîkerib el-Kindî yer alır.

Süleym: Hepsi Süleym şeklindedir. Selîm b. Hayyân bunun dışındadır.

Şüreyh: Hepsi Şüreyh şeklindedir. Şunlar bunun dışındadır:

Müslim'in hocası Süreyc b. Yunus. Buhârî ondan biri aracılığıyla rivayette bulunmuştur.

Süreyc b. en-Nu'mân, Ahmed b. Ebû Süreyc es-Sabbâh. Bu ikisinden de Buhârî hadis dinlemiştir.

---

1 Hadisin devamı şöyledir: "Güneşin batıdan doğması, bir dumanın, Deccâl'in, Dabbetü'l-Arz'ın çıkması, birinizin başına özel olarak bir olayın gelmesi ve herkese birden bir musibetin gelmesi" (Müslim, Fiten 128).

2 Müslim, İmâre 53.

3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 414.

4 Kadı İyâz, *Meşârik*, I, 306.

5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1229.

ورُزيق بتقديم الراء، مصغراً ابن حُكيم ويكنى أيضاً أبا حُكيم كأبيه فبالضم وقيل: الثاني بالفتح.

رَبَاح: كلُّه بالموحدة وفتح الراء إلا زياد بن رِياح القيسي المصري، يكنى أيضاً: أبا رِياح، كأبيه، وقيل: أبا قيس، وهو الصواب، الراوي عن أبي هريرة حديثاً في أشراط الساعة، وهو: «بادروا بالأعمال ستاً» الحديثَ، وحديث «من خرج من الطاعة وفارق الجماعة» الحديثَ، وكلاهما في صحيح مسلم فبالمثناة من تحت وكسر الراء عند الأكثرين وقال ابن الجارود بالموحدة وقال البخاري بالوجهين حكاه عنه صاحب المشارق.

قال العراقي: ووهم في ذلك، فلم يحك البخاري في التاريخ فيه الموحدة أَصلاً، إنما حكى الاختلاف في وروده بالاسم أَو الكنية، وفي اسم أَبيه، ولا ذكر له في صحيحه.

زُبَيد: ليس فيهما أَي: الصحيحين إلا زُبيد بن الحارث اليامي بالموحدة، ثم المثناة، ولا في الموطأ إلا زُيَيْد بن الصلْت بن مَعْدِي كَرِبَ الكندي بمثناتين تحتيتين بكسر أَوله، ويضم.

سُليم: كله بالضم وفتح اللام إلا سَليم بن حَيان، فبالفتح للسين وكسر اللام.

شُريح: كله بالمعجمة والحاء إلا سُرَيج بن يونس شيخ مسلم، وروى عنه البخاري بواسطة.

و سُرَيج بن النعمان، وأحمد بن أبي سُريجٍ: الصبّاح، كلاهما سمع منه البخاري. فبالمهملة، والجيم.

Sâlim: Hepsi Sâlim şeklindedir. Selm b. Zerîr, Selm b. Kuteybe, Selm b. Ebü'z-Zeyyâl ve Selm b. Abdurrahman bunun dışındadır.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Geriye şunlar kalmıştır: Hakkâm b. Selm er-Râzî. Müslim ondan 'Hz. Peygamber (*sav*) 63 yaşında iken vefat etti'[2] hadisini rivayet etmiştir. Buhârî ise babasına nisbet etmeden [sadece Hakkâm diyerek] onu '[olgunlaşmadan önce] meyvelerin satışının yasak olduğu'na dair bir hadis münasebetiyle zikretmiştir."[3]

[Yine Irâkî] şöyle demiştir:[4] "Mü'telif ve muhtelif yazarları bu isimleri [Sâlim ve Selm'i] eserlerinde zikretmemişlerdir. Çünkü bunlar Sâlim'de elif ziyâdesinin bulunmasından dolayı hat yönünden birbirlerine benzemezler. Bunu *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz] zikretmiş, İbnü's-Salâh da onu izlemiştir."[5]

Derim ki: Onun "Hat yönünden birbirlerine benzemezler" sözü geçerli değildir. Çünkü hat ilminde kaide şöyledir: *et-Teshîl*'in sonunda İbn Mâlik'in ve başkalarının söylediği gibi[6] üç harften fazla olan özel isimlerdeki elif harfi yazıda hazfedilir. Salih ve Mâlik ile benzeri isimlerin hepsi de elifsiz olarak yazılır. Sâlim de bu kabildendir.

Süleyman: Hepsi de Süleyman şeklindedir. Selmân el-Fârisî, Selmân b. Amr, Selmân el-Egar ve Abdurrahman b. Selmân bunun dışındadır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[7] "Ebû Hüreyre'den rivayette bulunan râvi Ebû Hâzim el-Eşcaî ve Ebû Kılâbe'nin âzâtlı kölesi Ebû Recâ da bunun dışındadır. Her ikisinin ismi de Selmân'dır. Ancak bunlar künyeleri ile zikredilmişlerdir."

Irâkî şöyle demiştir:[8] "Mü'telif ve muhtelif yazarları bu isimleri [Süleyman ve Selmân] yâ'nın ziyâde olmasıyla aralarında benzerlik bulunmadığından zikretmemişlerdir. Bunu *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz] zikretmiş, İbnü's-Salâh da onu izlemiştir."

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1233.
2 Müslim, Fezâil 114.
3 Buhârî, Büyû' 85.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1232.
5 Kadı İyâz, *Meşârik*, II, 234; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 319.
6 İbn Akîl, *el-Müsâ'id alâ Teshîli'l-Fevâid*, IV, 371.
7 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 319.
8 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1235; Kadı İyâz, *Meşârik*, II, 234; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 319.

سالم: كلُّه بالألف إلا سَلْم بن زَرِير بوزن كبير، و سَلْم بن قتيبة، و سَلْم بن أَبي الذّيّال، و سَلْم بن عبد الرحمن فبحذفها.

قال العراقي: وبقي عليه: حكّام بن سَلْم الرازي، روى له مسلم حديث: قُبض النبيُّ صلى الله عليه وسلم وهو ابن ثلاث وستين، وذكره البخاري عند حديث النهي عن بيع الثمار، غيرَ منسوب.

قال: ثم إن أصحاب المؤتلِف والمختلِف لم يذكروا هذه الترجمة في كتبهم، لأنها لا تأتلف خطاً، لزيادة الألف في سالم، وإنما ذكرها صاحب **المشارق** فتبعه ابن الصلاح.

قلت: قوله: لا تأتلف خطاً: ممنوع، لأن القاعدة في علم الخط: أن كل عَلَم زاد على ثلاثةٍ تحذف ألفه خطاً، كما ذكره ابنُ مالك في آخر **التسهيل** وغيرُه، فصالح ومالك ونحوُهما كلُّ ذلك يكتب بلا ألف، وسالم من هذا القبيل.

سليمان: كله بالياء إلا سلمانَ الفارسي، وسلمان بن عامر، وسلمان الأغرّ، وعبد الرحمن بن سلمان، فبحذفها.

قال ابن الصلاح: وأبو حازم الأشجعي الراوي عن أبي هريرة، وأبو رجاء مولى أبي قلابة، كلّ منهما اسمه سلمان، لكن ذُكرا بالكنية.

وقال العراقي: هذه الترجمة لم يوردها أصحاب المؤتلف والمختلف لعدم اشتباهها بزيادة الياء، إلا أن صاحب **المشارق** ذكرها فتبعه ابن الصلاح.

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Geriye hadisleri Müslim['in *Sahîh*'in]de yer alan Selmân b. Rebîa el-Bâhilî kalmıştır."

Seleme: Tamamı Seleme şeklindedir. Kavminin imamı Amr b. Selime el-Cermî ve ensâra mensup bir kabile olan Selime Oğulları bunun dışındadır.

Müslim'in Abdülkays heyetinin gelişine dair hadisi kendisinden rivayet ettiği Abdülhâlik b. Seleme/Selime'de iki farklı okunuş vardır. Yezîd b. Harun, Seleme, İbn Uleyye ise Selime şeklinde olduğunu söylemiştir.

Şeybân: Tamamı Şeybân şeklindedir.

Bu maddeye giren Sinan b. Ebû Sinan ed-Düelî, Sinan b. Rebîa Ebû Rebîa, Sinan b. Seleme, Ahmed b. Sinan, Ebû Sinan Dırâr b. Mürre eş-Şeybânî ve Ümmü Sinan isimlerinde ise Sinan şeklindedir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Buhârî'nin *Sahîh*'inde Heysem b. Ebû Sinan ve Muhammed b. Sinan el-Avakî ve Müslim'de Saîd b. Sinan Ebû Sinan da bunlara dâhildir."

[Irâkî] şöyle demiştir:[2] "Üç kitapta Ümmü Sinan'ın rivayeti yoktur. Ondan sadece [İbn Abbâs'ın rivayet ettiği] hac hadisinde söz edilmektedir."[3]

[Irâkî] şöyle demiştir:[4] "Mü'telif ve muhtelif yazarları bu isimleri [Şeybân ve Sinan] Şeybân'daki yâ ziyâdesinden dolayı zikretmemişlerdir. Onlar Sinan, Şebbân/Şübbân ve Seyyâr'ı zikretmişlerdir."

Ubeyde: Tamamı Ubeyde şeklindedir. Abîde es-Selmânî, Abîde b. Süfyân el-Hadramî, Abîde b. Humeyd ve Âmir b. Abîde el-Bâhilî bunun dışındadır.

Ubeyde b. Saîd b. el-Âs'ın isminin Abîde olduğu da söylenmiştir. Ancak maruf olan damme ile [Ubeyde şeklinde]dir.

Ubeyd: "Hâ"sızdır. Tamamı Ubeyd şeklindedir. Abîd şeklinde olanlar ise şairlerden bir grup kimsedir. Abîd b. el-Abras onlardandır.

Ubâde: Tamamı Ubâde şeklindedir. Buhârî'nin hocası Muhammed b. Abâde el-Vâsıtî bunun dışındadır.

---

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1244-5.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1247.
3 Buhârî, Cezâu's-Sayd 26; Müslim, Hac 222.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1242-3.

قال: وبقي سلمان بن ربيعة الباهلي، حديثه عند مسلم.

سلَمة كلُّه بفتح اللام إلا عَمْرَو بنَ سلِمة الجَرْمي إمام قومه، وبني سلِمة القبيلة من الأنصار: فبالكسر.

وفي عبد الخالق بن سَلِمة الذي روى له مسلم حديثَ قدوم وفد عبد القيس الوجهان، قال يزيد بن هارون: بالفتح، وابن عليّة: بالكسر.

شيبان: كله بالمعجمة والفتح والتحتية، بعدها موحدة.

وفيها: سنان بن أبي سنان الدُّؤَلي، وسنان بن ربيعة أبو ربيعة، و سنان بن سلمة، وأحمد بن سنان، وأبو سنان ضِرار بن مرة الشيباني، وأم سنان: فبالمهملة والنون.

قال العراقي: وكذا الهيثم بن أبي سنان، ومحمد بن سنان العَوَقي، في صحيح البخاري.

وسعيد بن سنان أبو سنان، عند مسلم.

قال: وليس لأم سنان رواية في الكتب الثلاثة، إنما لها ذكر في حديث الحج.

قال: وهذه الترجمة لم يوردها أصحاب المؤتلف والمختلف لزيادة الياء في شيبان، إنما أوردوا: سنان، وشُبّان، وسيّار.

عُبيدة: كلُّه بالضم إلا عَبيدة السَّلْماني، و عَبيدة بن سفيان الحضرمي، و عَبيدة بن حميد، وعامر بن عَبيدة الباهلي فبالفتح، وقيل في عُبيدة بن سعيد بن العاص، إنه بالفتح، والمعروف فيه الضم.

عُبيد: بغير هاء كلُّه بالضم وأما بالفتح فجماعة من الشعراء، منهم عَبيد بن الأبرص.

عُبادة: كله بالضم وتخفيف الموحدة إلا محمدَ بن عَبادة الواسطي شيخ البخاري فبالفتح.

Abde: Tamamı Abde şeklindedir. Âmir b. Abede el-Becelî el-Kûfî ve tâbiûndan olan Becâle b. Abede et-Temîmî el-Basrî ise Abde ve Abede şeklindedir. Yani bu ikisi hakkında iki okunuş da söylenmiştir. Yine ikisinin isminin Abd olduğu da söylenmiştir. Dârekutnî ve İbn Mâkûlâ, [doğrusunun] Abede olduğu görüşündedir.[1]

Abbâd: Tamamı Abbâd şeklindedir. Kays b. Ubâd el-Kaysî ed-Dubaî el-Basrî bunun dışındadır.

Meşârik sahibi [Kadı İyâz], Ebû Abdullah Muhammed b. Mutarrif b. el-Murâbıt bulunan *el-Muvatta*'da Ubâd b. el-Velîd'in yer aldığından söz edip şöyle demiştir: "Bu yanlıştır. Doğrusu [Ubâd değil] Ubâde'dir."[2]

Akîl: Tamamı Akîl şeklindedir. [Genelde] isminin devamı belirtilmeden Zührî'den rivayette bulunan Ukayl b. Hâlid el-Eylî, Yahya b. Ukayl el-Huzâî el-Basrî ve meşhur Ukayl Oğulları kabilesi *-ed-Duâfâ* yazarı Ukaylî buraya mensuptur- hariç.

Vâkıd: Tamamı bu şeklindedir. Vâfid şeklinde olanlar ise üç kitap dışındakilerde bulunur: Vâfid b. Selâme ve Vâfid b. Musa ez-Zâri'.[3]

Bu kısma ait nisbeler:

Eylî: Tamamı böyledir. Kızıldeniz sahilindeki bir köy olan Eyle'ye nisbetledir. Kadı İyâz şöyle demiştir:[4] "Üç kitapta Übülî nisbesine sahip olan kimse yoktur." İbnü's-Salâh ise Şeybân b. Ferrûh el-Übülî ile ona itiraz etmiştir. [Çünkü] Müslim ondan pek çok hadis rivayet etmiştir. Ancak herhangi bir yerde Übülî nisbesi ile geçmediği için Kadı İyâz'ın hatalı olduğu söylenemez.

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Müslim'in kitabını inceledim ve onda Şeybân'ı [Übülî şeklinde] nisbeli olarak görmedim. O halde Kadı İyâz'ın hata yaptığı söylenemez."

Bezzâz: Tamamı Bezzâz şeklindedir. Müslim'in hocası Hişâm b. el-Bezzâr ile Buhârî'nin hocası Hasan b. es-Sabbâh el-Bezzâr bunun dışındadır.

---

1 Dârekutnî, *el-Mü'telif*, III, 1018; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VI, 30.
2 Kadı İyâz, *Meşârik*, II, 110.
3 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VII, 383.
4 Kadı İyâz, *Meşârik*, I, 69.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1249.

عَبْدة: كلُّه بإسكان الموحدة، إلا عامر بن عَبَدَة البَجَلي الكوفي.

وبَجَالة بن عَبَدَة التميمي البصري التابعي فبالفتح والإسكان أي: قيل فيهما الأمران، وقيل فيهما عبد، بغير هاء أيضاً، وعلى الفتح فيهما: الدارقطني وابن ماكولا.

عَبّاد: كله بالفتح والتشديد، إلا قيس بن عُبَاد القيسي الضُّبَعي البصري فبالضم للعين والتخفيف للموحدة.

وحكى صاحب **المشارق** أنه وقع عند أبي عبد الله محمد بن مطرِّف ابن المُرابط في **الموطأ**: عباد بن الوليد، قال: وهو خطأ، والصواب عُبَادة.

عَقيل: كله بالفتح للعين وكسر القاف إلا عُقيل بن خالد الأَيْلي وهو الراوي عن الزهري غير منسوب، و إلا يحيى بن عُقيل الخزاعي البصري، و إلا بني عُقيل القبيلة المعروفة، ينسب إليها العُقيلي صاحب **الضعفاء**: فبالضم وفتح القاف.

واقد: كلُّه بالقاف وأما بالفاء ففي غير الكتب الثلاثة: وافد بن سلامة، ووافد بن موسى الذارع.

الأنساب من هذا النوع.

الأَيْلي: كلُّه بفتح الهمزة، وإسكان المثناة من تحت، نسبة إلى أيلة، قرية على بحر القُلْزُم، قال القاضي عياض: وليس في الكتب الثلاثة: الأُبُلي بالموحدة، وتعقبه ابن الصلاح بأن الشيبانَ بنَ فَرُّوخَ أُبُلي، وقد روى له مسلم الكثير، قال: لكن إذا لم يكن في شيء من ذلك منسوباً فلا يَلحق عياضاً منه تخطئة.

قال العراقي: وقد تتبعت كتاب مسلم فلم أجده فيه منسوباً، فلا تخطئة حينئذ.

البزاز: كلُّه بزايين إلا خلفَ بن هشام البزار شيخ مسلم، والحسن بن الصبّاح البزار شيخ البخاري فآخِرهما راء.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Buna itiraz edilmiştir. Çünkü Ebû Ali el-Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*'in ilgili kısmında Yahya b. Muhammed b. es-Seken el-Bezzâr ve Bişr b. Sâbit el-Bezzâr'ı zikretmiştir. Her ikisi de Buhârî'nin *Sahîh*'inde yer alır."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Buna şöyle cevap verilir: Bu ikisi nisbesiz olarak zikredilmişlerdir. Bundan dolayı bu bağlamda zikredilmeleri uygun değildir."

Basrî: Basrî ve Bisrî şeklinde okunur. Bısrî daha fasihtir. Bilinen belde Basra'ya nisbettir. Şu isimler bunun dışındadır:

Mâlik b. Evs b. el-Hadesân en-Nasrî. Sahâbeden olup olmadığı tartışmalı bir muhadramdır.

Abdülvâhid b. Abdullah en-Nasrî ve Nasrîlerin âzâtlı kölesi Sâlim. Bunlar "nun" ile [Nasrî şeklinde]dir.

Sevrî: Tamamı Sevrî şeklindedir. Ebû Ya'lâ Muhammed b. es-Salt et-Tevvezî bunun dışındadır. Fars beldelerinden Tevvez'e nisbettir.

Cüreyrî: Tamamı böyledir. İsm-i tasgir kalıbındaki Cüreyr'e nisbettir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Bu nisbeye sahip olanlardan bazıları: Saîd el-Cüreyrî, Abbâs el-Cüreyrî, Ebû Nadre'den rivayette bulunan ve ismi belirtilmeyen el-Cüreyrî." Musannif [Nevevî] isimleri tan verilmeyen diğer kimseleri de kapsaması için bu isimleri çıkarmıştır. O ikisinin yani Şeyhayn'ın hocası Yahya b. Bişr bunun dışındadır. O Harîrî şeklindedir.

Irâkî şöyle demiştir:[3] "İbnü's-Salâh, 'O, onların hocasıdır' diyerek *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz], *Takyîdü'l-Mühmel* sahibi [Ceyyânî], Hâkim ve Kelâbâzî'yi [ö. 398/1008] takip etmiştir. Onlar [doğru] bir şey yapmamışlardır. Zira onun hadislerini sadece Müslim tahric etmiştir."

Buhârî'nin şeyhi ise Yahya b. Bişr el-Belhî'dir.

Bu ikisi, beldeleri ve vefat tarihleri farklı olan iki kişidir. Bunların farklı olduğunu İbn Ebû Hâtim ile Hatîb belirtmiş, Mizzî de bunu kesin olarak söylemiştir.[4]

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1251; Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, I, 128.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 322.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1256-7.
4 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXI, 242; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, III, 2074.

قال العراقي: وقد اعترُض ذلك بأن أبا علي الجَيّاني ذَكَر في **تقييد المهمل** في هذه الترجمة: يحيى بن محمد بن السكن البزار، وبشر بن ثابت البزار، وكلاهما في **صحيح البخاري**.

قال: والجواب: أنهما وقعا غيرَ منسوبين، فلا يَرِدان.

البصري: بالباء مفتوحةً ومكسورةً والكسر أفصح **نسبة إلى البصرة** البلد المعروفة.

إلا مالك بن أوس بن الحَدَثان النَّصْري مخضرم، مختلَف في صحبته.

وعبدَ الواحد بن عبد الله **النصْري، وسالماً مولى النصْريين: فبالنون.**

الثوري: كلُّه بالمثلثة إلا أبا يعلى محمدَ بن الصلْت التوَّزِي، فبالمثناة فوق مفتوحة، **وتشديد الواو المفتوحة، وبالزاي** نسبة إلى تَوَّز، من بلاد فارس.

الجُريري: كلُّه بضم الجيم، وفتح الراء وسكون التحتية، ثم راء نسبة إلى جُرَير، مصغراً.

قال ابن الصلاح: فيها من ذلك: سعيد الجُرَيري، وعباس الجُريري، والجُريري ـ غير مسمى ـ عن أبي نضرة، وأسقط ذلك المصنف ليعمَّ ما فيها غيرَ منسوب **إلا يحيى بن بشر شيخهما** أي: الشيخين **فبالحاء** المهملة **المفتوحة.**

قال العراقي: وقول ابن الصلاح إنه شيخهما: تبع فيه صاحب **المشارق**، وصاحب **تقييد المهمل**، والحاكم، والكَلاَباذي، ولم يصنعوا شيئاً، إنما أخرج له مسلم وحده.

وأما شيخ البخاري: فهو يحيى بن بشر البلخي.

وهما رجلان مختلفا البلدةِ والوفاةِ، فرَّق بينهما ابن أبي حاتم، والخطيب، وجزم به المزي.

Ceyyânî bu başlığa el-Cerîrî'yi ilave etmiştir. O, Cerîr el-Becelî'nin evladından Yahya b. Eyyûb'dur. Buhârî'nin "Edeb" bölümünde geçse de orada nisbesi zikredilmez.[1]

Hârisî: Tamamı Hârisî şeklindedir. O ikisinde [Buhârî ve Müslim'de] ayrıca Sa'd el-Cârrî yer alır. O, Ömer b. el-Hattâb'ın âzâtlı kölesidir. Medine'de bir bölge olan Câr'a nisbettir.

Harâmî: Tamamı böyledir. Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh'a ek olarak şöyle demiştir: Onun, Müslim'in *Sahîh*'indeki Ebü'l-Yeser hadisindeki "Falan oğlu falan el-Harâmî'de bir malım vardı. Onun ailesine gittim…"[2] ifadesindeki [Haramî] hakkında ihtilâf edilmiştir. "O, râ ile [Harâmî şeklinde]dir" denilmiştir. [Kadı] İyâz bu kanaattedir. "Hızâmî şeklindedir" denilmiştir. Taberî bu görüştedir. "el-Cüzâmî'dir" denilmiştir. Bunu da İbn Mâhân söylemiştir.

İbnü's-Salâh, onun kitabı üzerine imlâ ettiği bir hâşiyede söyle demiştir: "Bu nisbenin burada zikredilmesi uygun değildir. Çünkü burada [*Sahîhayn* ve *el-Muvatta*'da] nisbeleri yer alan râvileri zikretmeyi amaçlıyoruz." Musannif [Nevevî] de *el-İrşâd*'da onu izlemiştir.[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Bu, sağlam [bir görüş] değildir. Çünkü onlar bu kısımda *Sahîhayn*'da ve *el-Muvatta*'da rivayeti bulunmayan birçok kimseyi, hatta sadece isimleri geçen kimseleri zikretmişlerdir. Akîl Oğulları, Selime Oğulları, Hubeyb b. Adî, Hibbân İbnü'l-Arika, Ümmü Sinan bunlardandır. Musannif [Nevevî]'nin *et-Takrîb*'de yaptığı daha güzeldir."

Selemî: Ensâr ile ilgili olanlar şu şekildedir. Nemir hakkında Nemerî denildiği gibi Selime'ye nisbettir. Arapça bunu gerektirir. Yerel lehçede ise lâmın kesralı olması caizdir. Sem'ânî şöyle demiştir: "Ashâb-ı hadis bu görüştedir." İbnü's-Salâh ise bunun bir dil hatası olduğunu söylemiştir.[5]

Süleym'e nisbette ise Sülemî şeklindedir. Bu isim hakkında Irâkî şöyle demiştir: "Bunun sadece *Sahîhayn* veya *el-Muvatta*'da geçmemesi sebebiyle umum kısmında [ilk kısımda] zikredilmesi daha uygundur."

1 Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, I, 181.
2 Müslim, Zühd 74.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 423; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1263; Nevevî, *İrşâd*, s. 226.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1263.
5 Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 280; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 323.

وزاد الجيّاني في هذه الترجمة: الجَرِيري ـ بالجيم، مكبراً ـ وهو يحيى بن أيوب، من ولد جرير البَجَلي، عند البخاري في الأدب، إلا أنه فيه غير منسوب.

الحارثي: كلُّه بالحاء والمثلثة، وفيهما: سعد الجاريّ، بالجيم وبعد الراء ياء النسبة، مولى عمر بن الخطاب نسبة إلى الجار، موضع بالمدينة.

الحَرامي: كله بالراء المهملة، قال المصنف زيادة على ابن الصلاح: وقوله في صحيح مسلم في حديث أبي اليَسَر: كان لي على فلان بن فلان الحرامي مالٌ فأتيتُ أهله، الحديثَ، مختلَف فيه قيل: هو بالراء وجزم به عياض، وقيل: بالزاي، وعليه الطبري، وقيل: الجُذامي بالجيم والذال المعجمة، قاله ابن ماهان.

وقد قال ابن الصلاح في حاشيةٍ أملاها على كتابه: لا يَرِد هذا، لأن المراد بكلامنا المذكور ما وقع من ذلك في أنساب الرواة، وتبعه المصنف في **الإرشاد**.

قال العراقي: وهذا ليس بجيد، لأنهما ذَكَرا في هذا القسم غير واحد ليس لهم في الصحيح ولا في **الموطأ** رواية، بل مجرد ذِكر، منهم: بنو عَقيل وبنو سلِمة، وخُبيب بن عدي، وحِبان ابن العَرِقة، وأم سِنان، فما صنعه في **التقريب** أحسنُ.

السَّلَمي: في الأنصار: بفتحها أي: اللام، كالسين، نسبة إلى سلِمة بالكسر، كما قيل في: نَمِر نَمَري، هذا مقتضى العربية، ويجوز في لُغَيَّة كسرُ اللام، قال السمعاني: وعليها أصحاب الحديث، وذكر ابن الصلاح أنه لحن.

وبضم السين وفتح اللام في النسبة إلى سُليم وهذه الترجمة، قال العراقي: الأَولى ذِكرها في القسم العام، إذ لا تختص بالصحيحين و**الموطأ**.

Hemdânî: Hepsi de bu şekildedir. Onlarda Hemezânî yoktur. *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz] şöyle demiştir: "Fakat bunlarda Hemezân şehrinden olan râviler mevcuttur; ancak nisbeleri belirtilmeksizin yer alırlar."[1] Yine o şöyle demiştir: "Ancak Buhârî'de Müslim b. Sâlim el-Hemdânî vardır. Asîlî onu Hemdânî şeklinde kaydetmiştir. Doğrusu bu ise de bazı Nesefî nüshalarında Hemezânî şeklindedir. Bu bir hatadır."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bu lafız Buhârî'de hatalı haliyle yer alır. Doğrusu en-Nehdî el-Cühenî'dir."

İbnü's-Salâh gibi musannif [Nevevî]'nin de zikrettiği örneklerin sonuncusu budur.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] "Bunlar ilim tâlibinin, uğruna yolculuk yaptığı takdirde ciddi bir birikim elde edeceği ve hadisçinin kalbinin en derinlerine yerleştirmesi gereken bilgilerdir."

1 Kadı İyâz, *Meşârik*, II, 276.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 425.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 323.

الهَمْداني: كلُّه بالإسكان والمهملة وليس فيها بالفتح والمعجمة، قال صاحب **المشارق**: لكن فيها مَن هو مِن مدينة هَمَذان إلا أنه غير منسوب، قال: إلا أن في البخاري: مسلمَ بنَ سالم الهَمْداني، ضبطه الأَصِيلي بالسكون، وهو الصحيح، وفي بعض نسخ النسفي بالفتح والإعجام، وهو وهم.

ه وقال العراقي: هذا اللفظ وقع في البخاري على الوهم، والصواب: النهدي الجهني.

وهذا آخر ما ذكره المصنف كابن الصلاح من الأمثلة.

قال ابن الصلاح: هذه جملة لو رحل الطالب فيها لكانت رحلةً رابحة، ويحقُّ على الحديثي إيداعُها في سُويداء قلبه.

54. MÜTTEFİK VE MÜFTERİK

[Hadis ilimlerinin] elli dördüncü türü isim, lakap, nesep ve benzerlerinden mütefik ve müfterik olanlardır.

Bu, yazı ve lafız olarak müttefik [aynı], içerikleri ayrı olanlarla ilgili bir konudur. Bu konuda Hatîb'in eksikliğine rağmen güzel bir kitabı vardır. İsimleri aynı olan iki râvi, aynı asırda yaşadıkları ve bazı hocalarında veya kendilerinden rivayette bulunanlarda ortak oldukları için karışıklık çıktığında bunun ortaya konulması güzel olur. Zira pek çok büyük âlim bundan dolayı hata yapmıştır.

Bu konunun kısımları vardır:

Birincisi: Hem kendi ismi hem de baba ismi aynı olanlar. Nitekim Halîl b. Ahmed [isminde] altı kişi vardır.

Onların ilki Sîbeveyhi'nin hocası, nahiv ve arûz uzmanı olan Basralı Halîl b. Ahmed'dir. Âsım el-Ahvel ve diğerlerinden rivayette bulunmuştur. Hicrî 100 senesinde doğmuş, 170 senesinde vefat etmiştir. 160 küsur senesinde [vefat ettiği de] söylenmiştir. Hz. Peygamber'den (*sav*) sonra bu Halîl'in babasından önce hiç kimse Ahmed ismini almamıştır. Bunu Ebû Bekir İbn Ebû Hayseme [ö. 279/892-3] söylemiştir. Müberrid de şöyle demiştir: "Araştırmacılar Hz. Peygamber'den (*sav*) sonra, Halîl'in babasından önce ismi Ahmed olan birini bulamadılar."

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bu iddiaya Ebü's-Sefer Saîd b. Ahmed'le itiraz edilmiştir. Onu bu şekilde İbn Maîn isimlendirmiştir. Bu kişi [Ebü'l-Halîl'den] daha önce yaşamıştır. Bu iddiaya şöyle cevap verilmiştir: İlim ehlinin çoğunluğu onun hakkında [Ahmed değil] 'Yuhmid' demiştir."

Vâkıdî, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Ahmed adında bir oğlu bulunduğunu söyler. Esmâ onu Habeşistan'da iken doğurmuştur. Zehebî "Bu görüşü sadece [Vâkıdî] dile getirmiştir" der.

Nesâî, Fâtıma b. Kays'ın kocası sahâbî Ebû Amr b. Hafs b. el-Mugîre'nin isminin Ahmed olduğunu zikretse de Buhârî onu ismi bilinmeyenler arasında vermiştir.

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 324.

النوع الرابع والخمسون: المتفق والمفترق

من الأسماء والأنساب ونحوها

وهو متفق خطاً ولفظاً افترق مسمياته. **وللخطيب فيه كتاب نفيس** على إعواز فيه، وإنما يحسُن إيراد ذلك فيما إذا اشتبه الراويان المتفقان في الاسم، لكونهما متعاصرين، واشتركا في بعض شيوخهما، أو في الرواة عنهما، وقد زَلِق بسببه غير واحد من الأكابر.

وهو أقسام، الأول: من اتفقت أسماؤهم وأسماء آبائهم، كالخليل بن أحمد ستة.

أولهم: شيخ سيبويه صاحب النحو والعروض، بصري، روى عن عاصم الأحول، وآخرين، ولد سنة مئة، ومات سنة سبعين، وقيل: بضع وستين، **ولم يسمَّ أحدٌ أحمدَ بعد نبينا صلى الله عليه وسلم قبل أبي الخليل هذا** قاله أبو بكر بن أبي خيثمة، وقال المبرِّد: فتَّش المفتشون فما وجدوا بعد نبينا صلى الله عليه وسلم مَن اسمه أحمد قبل أبي الخليل.

قال ابن الصلاح: واعتُرِض ذلك بأبي السَّفَر سعيد بن أحمد، فقد سماه بذلك ابن معين، وهو أقدم، وأجيب بأن أكثر أهل العلم قالوا فيه: يُحْمِد، بالياء.

وذكر الواقدي أن لجعفر بن أبي طالب ولداً اسمه أحمد، ولدتْه له أسماء بأرض الحبشة، قال الذهبي: وقد تفرد به.

وذكر النسائي أن أبا عمرو بن حفص بن المغيرة الصحابي، زوجَ فاطمةَ بنتِ قيس اسمه أحمد، لكن ذكره البخاري فيمن لا يعرف اسمه.

Sefîne'nin [asıl] isminin Ahmed olduğuna dair görüşler de vardır.

İkincisi Ebû Bişr el-Müzenî el-Basrî'dir. O, Müstenîr b. Ahdar'dan rivayette bulunmuş, kendisinden ise Abbâs el-Anberî hadis almıştır. Hatîb şöyle demiştir:[1] "Ashâbü'l-hadîs'ten anlayış sahibi ve bilgili biri olduğu söylenen ve [az önce zikri geçen] aruz âlimi Halîl'le ilgili haberleri ve ondan nakledilen bilgileri toplayan bir muhaddis gördüm. Derledikleri arasına bu Halîl'in haberlerini de almıştı. Dikkatle baksaydı İbn Ebû Semîne, Müsnedî ve Abbâs el-Anberî'nin aruz âlimi Halîl'e yetişemeyecek kadar küçük olduklarını anlardı."

Üçüncüsü İsfehânî'dir. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] Ravh b. Ubâde'den rivayette bulunmuştur.

Irâkî şöyle demiştir:[3] Ondan önce İbnü'l-Cevzî [ö. 597/1211] ve Ebü'l-Fazl el-Herevî [ö. 405/1014] de bunu [Halîl b. Ahmed olarak] zikretmiştir. Ancak bu yanlıştır. Çünkü o, Halîl b. Muhammed el-İclî'dir. Künyesi de Ebü'l-Abbâs'tır. "Ebû Muhammed" de denilmiştir. Onu *Tabakâtü'l-Isbahâniyyîn* adlı eserinde Ebü'ş-Şeyh İbn Hayyân ve *Târîhu Isbahân*'da Ebû Nuaym [bu şekilde] isimlendirmişlerdir. Onun tercemesinde Ravh'dan ve başkalarından naklettiği hadisleri rivayet etmiştir."

[Irâkî] şöyle demiştir: "İsfahânlı olup da Halîl b. Ahmed olarak isimlendirilen herhangi birini görmedim. Hatta Ebû Nuaym bu İclî dışında ismi Halîl olan başka birini zikretmemiştir."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Eğer o, aruz âlimi [olan Halîl b. Ahmed] değilse o zaman bunun yerine İkrime'den rivayette bulunan Halîl b. Ahmed el-Basrî konulabilir. Onu Ebü'l-Fazl el-Herevî zikretmiştir.[4] Eğer aruz âlimi ise o, Seyyâr b. Hâtim'den rivayette bulunan Halîl b. Ahmed b. Halîl el-Bağdâdî ya da kendisinden Hâfız Ebü'l-Kâsım İbnü't-Tahhân'ın rivayette bulunduğu Halîl b. Ahmed Ebü'l-Kâsım el-Basrî veya babasından, İbnü'l-Battî'den ve Şühde'den hadis dinleyen ve kendisinden İbnü'n-Neccâr'ın rivayette bulunduğu Ebû Tâhir Halîl b. Ahmed b. Ali el-Cevsekî'dir."

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, II, 780.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 325.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1266; Herevî, *el-Mu'cem fi Müştebihi Esâmî'l-Muhaddisîn*, s. 163; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 609-610.
4 Herevî, *el-Mu'cem fi Müştebihi Esâmî'l-Muhaddisîn*, s. 162; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 609.

ومن الأقوال في سفينة: أن اسمه أحمد.

الثاني: أبو بشر المزني البصري حدث عن المستنير بن أخضر، وعنه العباس العنبري، قال الخطيب: ورأيت شيخاً من شيوخ أصحاب الحديث يُشار إليه بالفهم والمعرفة جمع أخبار الخليل العروضي، وما رُوي عنه، فأدخل في جمعه أخبار الخليل هذا، قال: ولو أمعن النظر لعلم أن ابن أبي سَمينة، والمُسْنَدي، وعباساً العنبري يصغُرون عن إدراك الخليل العروضي.

الثالث: أصبهاني قال ابن الصلاح: روى عن رَوْح بن عبادة.

قال العراقي: سبق إلى ذكر هذا ابنُ الجوزي وأبو الفضل الهروي، وهو وهم، إنما هو الخليل بن محمد العجلي، يُكْنى أبا العباس، وقيل: أبو محمد، هكذا سماه أبو الشيخ ابن حَيّان في **طبقات الأصبهانيين**، وأبو نعيم في **تاريخ أصبهان**، وروى في ترجمته أحاديث عن روح وغيره.

قال: ولم أر أحداً من الأصبهانيين يسمى الخليل بن أحمد، بل لم يذكر أبو نعيم من اسمه الخليل غيرَ العجلي هذا.

قال: فيجعل مكانَ هذا الخليلُ بن أحمد البصري، الذي يروي عن عكرمة، ذكره أبو الفضل الهروي، إن لم يكن هو العروضيَّ، فإن كان: فالخليلُ بن أحمد بن الخليل البغدادي الراوي عن سيّار بن حاتم أو الخليلُ بن أحمد أبو القاسم المصري، روى عنه الحافظ أبو القاسم ابن الطحان أو أبو طاهر الخليل بن أحمد بن علي الجَوْسَقي، سمع من أبيه، وابن البَطّي، وشُهدة، وروى عنه ابن النجار.

Dördüncüsü Semerkand kadısı Ebû Saîd es-Siczî el-Hanefî'dir. İbn Huzeyme, İbn Sâid ve Begavî'den rivayette bulunmuş, kendisinden de Hâkim hadis rivayet etmiştir. 387 yılında vefat etmiştir.

Beşincisi Ebû Saîd el-Büstî el-Kâdî el-Mühellebî'dir. Kendisinden önce zikredilen Halîl es-Siczî ve Ahmed b. el-Muzaffer el-Bekrî'den hadis dinlemiştir. Ondan da Beyhakî hadis rivayet etmiştir.

Altıncısı Ebû Saîd el-Büstî eş-Şâfiî'dir. Birkaç ilimde derinleşmiş, faziletli bir kişidir. Endülüs'e gitmiş, ayrıca Ebû Hâmid el-İsferâyînî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer el-Uzrî hadis rivayet etmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Korkarım ki bu kişi [kendisinden] önce [zikredilen kişi]dir. İbnü's-Salâh dışında ikisini ayıran birinin olup olmadığı netleştirilmelidir. Eğer aynı kişilerse, anlatılardan biri yeterli olacaktır."

Bu şekilde isimlendirilenlerden bazıları: Halîl b. Ahmed b. İsmail el-Kâdî Ebû Saîd es-Siczî el-Hanefî. Kendisinden Ebû Abdullah el-Fârisî rivayette bulunmuştur. [Irâkî] şöyle demiştir: "Bu, daha önce ismi geçen Siczî'den başka biridir. Onun dedesinin ismi Halîl'dir ve kendisini Hâkim *Târîhu Neysâbûr*'da zikretmiştir. Bunun dedesinin ismi ise İsmail'dir. Abdülgâfir el-Fârisî [ö. 529/1135] onu [*Târîhu Neysâbûr*'a] yazdığı zeylinde zikretmiştir.""

Halîl b. Ahmed Ebû Süleyman İbn Ebû Ca'fer el-Hâlidî. Pek çok kimseden hadis dinlemiştir. 503 yılında vefat etmiştir. Onu Abdülgâfir zikretmiştir.

İki Fayda:

Birincisi: İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inin ikinci bölümünün 109. kısmında şu haber yer almıştır:[2] Halîl b. Ahmed bize Vâsıt'ta haber verdi [ve şöyle dedi]: Bize Câbir b. el-Kürdî haber verdi. Ardından bir hadis zikretti. Irâkî şöyle demiştir:[3] Doğrusu bu [İbn Hibbân'ın bu kitabını nakleden] râvilerden birinin yaptığı bir değişikliktir. Çünkü o, Halîl b. Muhammed'dir. İbn Hibbân kitabın muhtelif bölümlerinde yer alan pek çok hadisi ondan Vâsıt'ta dinlemiştir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 427-8; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1266.
2 İbn Hibbân, *el-İhsân*, XIII, 63.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1269.

الرابع: أبو سعيد السِّجْزي القاضي بسمرقند **الحنفي** حدث عن ابن خزيمة، وابن صاعد، والبغوي، وعنه الحاكم، مات سنة سبع وثمانين وثلاث مئة.

الخامس: أبو سعيد البُسْتي القاضي المهلَّبي، سمع من الخليل السِّجزي المذكور قبله، وأحمدَ بنِ المظفَّر البكري **روى عنه البيهقي**.

السادس: أبو سعيد البُسْتي الشافعي فاضُلٌ، تصرف في علوم، دخل الأندلس، وحدث عن أبي حامد الإسفراييني **روى عنه أبو العباس** أحمد بن عمر **العُذْري**.

قال العراقي: وأخشى أن يكون هذا هو الذي قبله، فيحرَّر من فرَّق بينهما غير ابن الصلاح، فإن كانا واحداً فيعوَّض واحداً مما تقدم.

وممن يسمى بذلك: الخليل بن أحمد بن إسماعيل القاضي، أبو سعيد السجزي الحنفي، روى عنه أبو عبد الله الفارسي، قال: وهذا غير السجزي السابق، فإن ذلك اسم جده الخليل، ذكره الحاكم في **تاريخ نيسابور**، وهذا اسم جده إسماعيل، ذكره عبد الغافر في **ذيله** عليه.

والخليل بن أحمد أبو سليمان ابن أبي جعفر الخالدي، سمع خلائق، ومات سنة ثلاث وخمس مئة، ذكره عبد الغافر.

فائدتان:

الأولى: وقع في النوع التاسع والمئة من القسم الثاني من **صحيح** ابن حبان: أخبرنا الخليل بن أحمد بواسط، حدثنا جابر بن الكردي، فذكر حديثاً، قال العراقي: الظاهر أن هذا تغيير من بعض الرواة، وإنما هو الخليل بن محمد، فإنه سمع منه عدّة أحاديث بواسط متفرقة في أنواع الكتاب.

İkincisi: Bu kısmın örneklerinden biri Enes b. Mâlik'tir. [Bunların sayısı] on ise de, içlerinden beşi hadis rivayet etmiştir:

- Birincisi Hz. Peygamber'in (*sav*) hizmetçisidir, Ensârî'dir, Neccârî'dir. Künyesi Ebû Hamza'dır. Basra'ya yerleşmiştir.

- İkincisi Ka'bî'dir, Kuşeyrî'dir. Künyesi Ebû Ümeyye'dir. Aynı şekilde Basra'ya yerleşmiştir. Hz. Peygamber'den (*sav*) "Allah Teâlâ, yolcudan orucu ve namazın yarısını kaldırdı"[1] hadisinden başka rivayeti yoktur. Bu hadisi dört *Sünen* sahibi rivayet etmiştir.

- Üçüncüsü fakîh Mâlik [b. Enes]'in babasıdır.

- Dördüncüsü Humusludur.

- Beşincisi Kûfelidir.

Kısımların ikincisi hem kendi isimleri hem babalarının isimleri hem de dedelerinin isimleri aynı olanlar. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[2] "Veya daha fazla [ortak noktalaarı olanlar]."

Nitekim Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân isminde dört kişi vardır. Hepsi de Abdullah ismindeki kişilerden rivayette bulunmuştur. Hepsi de aynı asırda yaşamıştır.

Onlardan biri Ebû Bekir el-Katîî el-Bağdâdî'dir. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'den *el-Müsned*'i ve diğerlerini rivayet etmiştir. Ondan da Ebû Nuaym el-İsfahânî rivayette bulunmuştur. Hicrî 368 yılında vefat etmiştir.

İkincisi Ebû Bekir es-Sakatî el-Basrî'dir. Abdullah b. Ahmed ed-Devrakî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da aynı şekilde Ebû Nuaym hadis rivayet etmiştir. Hicrî 364 yılında vefat etmiştir.[3]

Üçüncüsü Dîneverî'dir. Süfyân es-Sevrî'nin ashâbından olan Muhammed b. Kesîr'in ashâbından Abdullah b. Muhammed b. Sinan'dan rivayette bulunmuştur. Ondan da Ali b. el-Kâsım b. Şâzân er-Râzî hadis rivayet etmiştir.

1 Ebû Davud, Sıyâm 44; Tirmizî, Savm 21; Nesâî, Sıyâm 62; İbn Mâce, Sıyâm 12.

2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 323.

3 M. Avvâme, *Tedrîb* nüshalarında ve diğer neşirlerde hicrî 304 senesi zikredilmişse de, Ebû Nuaym'ın hicrî 336'de dünyaya gelmesini de dikkate alarak bu zatın vefatını hicrî 364 olarak tespit etmiştir (*Tedrîb*, V, 438, dp. 2) [çevirenin notu].

الثانية: من أمثلة هذا القسم: أنس بن مالك، عشرة: روى منهم الحديثَ خمسة:

الأول: خادم النبي صلى الله عليه وسلم، أنصاري نجّاري يكنى أبا حمزة، نزل البصرة.

والثاني: كعبي قشيري، يكنى أبا أمية نزل البصرة أيضاً، ليس له عن النبي صلى الله عليه وسلم إلا حديث: «إن الله وَضَع عن المسافر الصيام وشطر الصلاة»، أخرجه أصحاب السنن الأربعة.

والثالث: أبو مالك الفقيه.

والرابع: حمصي.

والخامس: كوفي.

الثاني من الأقسام: **من اتفقت أسماؤهم، وأسماء آبائهم، وأجدادهم** قال ابن الصلاح: أو أكثر من ذلك.

كأحمد بن جعفر بن حمدان: أربعة، كلُّهم يروون عمن يُسمى عبد الله، و كلهم **في عصر واحد، أحدهم: القَطِيعي أبو بكر** البغدادي، يروي **عن عبد الله بن أحمد بن حنبل** **المسندَ** وغيرَه، وعنه أبو نعيم الأصبهاني، مات سنة ثمان وستين وثلاث مئة.

الثاني: السَّقَطي، أبو بكر البصري، يروي **عن عبد الله بن أحمد الدَّوْرَقي**، وعنه أبو نعيم أيضاً، مات سنة أربع [وستين] وثلاث مئة.

الثالث: دِينَوَري يروي **عن عبد الله بن محمد بن سنان**، صاحب محمد بن كثير، صاحب سفيان الثوري، وعنه علي بن القاسم بن شاذان الرازي.

Dördüncüsü Tarsûsî'dir. Onun künyesi Ebü'l-Hasan'dır. Abdullah b. Câbir et-Tarsûsî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Kadı Ebü'l-Hasan el-Hasîb b. Abdullah el-Hasîbî hadis rivayet etmiştir.

Bu konudaki örneklerden biri de Muhammed b. Ya'kûb b. Sinan en-Neysâbûrî'dir. Aynı asırda yaşayıp bu adı taşıyan iki kişi vardır. O ikisinden Ebû Abdullah el-Hâkim rivayette bulunmuştur. Onların ilki Ebü'l-Abbâs el-Esam, ikincisi ise Ebû Abdullah İbnü'l-Ahram el-Hâfız'dır. İbnü's-Salâh şöyle demiştir: "Bu, ilkinden ayrı olarak el-Hâfız diye tanınır."[1]

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bu konudaki ilginç benzerliklerden biri Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed'dir. Muasır olan üç kişi, aynı senede ve 100 küsür yaşlarında vefat etmiştir. Onlar, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. el-Heysem el-Enbârî, Hâfız Ebû Amr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Matar en-Neysâbûrî ve Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Kinâne el-Bağdâdî'dir. Bunlar 360 senesinde vefat etmişlerdir."

Üçüncüsü kısım hem künye hem nisbede aynı olanlar. Nitekim Ebû İmrân el-Cevnî diye anılan iki kişi vardır. Bunlardan biri Abdülmelik b. Habîb el-Cevnî'dir. Tâbiîdir. Fellâs [ö. 249/864] onun ismini Abdurrahman olarak vermişse de bu görüş desteklenmemiştir. Hicrî 129 yılında vefat etmiştir.

Diğeri ise Musa b. Sehl b. Abdülhamîd el-Basrî'dir. Sonraki bir tabakadandır. Rebî' b. Süleyman'dan rivayette bulunmuştur. Ondan da İsmâilî [ö. 371/981] ve Taberânî hadis rivayet etmişlerdir.[3]

Ebû Bekir b. Ayyâş da böyledir. Üç kişi vardır:

Onlardan biri el-Kârî'dir.

İkincisi el-Hımsî'dir, kendisinden Ca'fer b. Abdülvâhid el-Hâşimî rivayette bulunnuştur. İbnü's-Salâh[4] "O, mechûldür. Ca'fer de sika değildir" demiştir.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 326.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 429.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-Müfterik*, II, 2116-7; Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 429.
4 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 327.

الرابع: طَرَسوسي يُكْنى أبا الحسن، يروي **عن عبد الله بن جابر الطَّرَسوسي**، وعنه القاضي أبو الحسن الخَصيب بن عبد الله الخَصيبي.

ومن ذلك: **محمد بن يعقوب بن يوسف النيسابوري: اثنان في عصر، رَوَى عنهما** أبو عبد الله **الحاكم، أحدهما: أبو العباس الأصم**.

والثاني: أبو عبد الله ابن الأخرم الحافظ. قال ابن الصلاح: ويعرف بالحافظ، دون الأول.

قال العراقي: ومن غرائب الاتفاق في ذلك: محمد بن جعفر بن محمد، ثلاثة متعاصرون، ماتوا في سنة واحدة، وكلٌّ منهم في عَشر المئة، وهم: أبو بكر محمد بن جعفر بن محمد بن الهيثم الأنباري، والحافظ أبو عمرو محمد بن جعفر بن محمد بن مَطَر النيسابوري، وأبو بكر محمد بن جعفر بن محمد بن كنانة البغدادي. ماتوا سنة ستين وثلاث مئة.

الثالث من الأقسام: **ما اتفق في الكنية والنسبة** معاً **كأبي عِمران الجَوْني: اثنان** أحدهما: **عبد الملك** بن حبيب الجَوْني **التابعي**، وسماه الفلاّس: عبد الرحمن، ولم يتابَع عليه، مات سنة تسع وعشرين ومئة.

و الآخر **موسى بن سهل** بن عبد الحميد **البصري** متأخر الطبقة، روى عن الربيع بن سليمان، وعنه الإسماعيلي، والطبراني.

و من ذلك: **أبو بكر ابن عياش: ثلاثة**، أحدهم: **القارئ**.

و الثاني: **الحمصي** الذي روى **عنه جعفر بن عبد الواحد** الهاشمي، قال ابن الصلاح: وهو مجهول، وجعفرٌ غير ثقة.

Üçüncüsü es-Sülemî el-Bâcüddâî'dir. *Garîbü'l-Hadîs* adlı eserin sahibidir. İsmi Hüseyin'dir. Hicrî 204 senesinde vefat etmiştir. Irâkî bu örneği künyesi ve baba ismi aynı olanlar şeklinde ayrı bir kısım olarak zikretmiştir.[1]

Dördüncü kısım, bunun tersi yani isminin ve babasının künyesinin aynı olmasıdır. Örneğin tâbiûnda Salih b. Ebû Salih adlı dört kişi vardır:

Onlardan birisi Mevlâ et-Tev'eme'dir. Babasının ismi Nebhân'dır. Onun künyesi Ebû Muhammed'dir ve Medinelidir. Ebû Hüreyre, İbn Abbâs, Enes ve başkalarından rivayette bulunmuştur. Kendisiyle ihticâcda bulunulup bulunulmayacağı konusunda ihtilâf vardır. Tev'eme, Ümeyye b. Halef el-Cumahî'nin kızıdır.

İkincisi, babası [meşhur] Ebû Salih Zekvân es-Semmân olandır, Medinelidir. Künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Enes'den rivayette bulunmuştur. Müslim onun hadisini [*Sahîh*'inde] tahric etmiştir.

Üçüncüsü es-Sedûsî'dir. Hz. Ali ve Hz. Âişe'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Hallâd b. Amr hadis rivayet etmiştir. Onu Buhârî *et-Târîh*'te ve İbn Hibbân *es-Sikât*'ta zikretmiştir.

Dördüncüsü Amr b. Hureys'in âzâtlı kölesidir. Babasının ismi Mihrân'dır. Ebû Hüreyre'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Ebû Bekir b. Ayyâş hadis rivayet etmiştir. Onu Buhârî *et-Târîh*'te zikretmiştir. İbn Maîn onu zayıf saymış, Nesâî mechûl kabul etmiştir.

Onların bir de beşincisi vardır: Esedî. Şa'bî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Zekeriyya b. Ebû Zâide hadis rivayet etmiştir. Onun hadisini Nesâî tahric etmiştir.

Beşinci kısım isimleri, babalarının isimleri ve nisbeleri aynı olan kimseler.

Nitekim Muhammed b. Abdullah el-Ensârî isminde tabaka olarak birbirlerine yakın iki kişi vardır. Onlardan biri kendisinden Buhârî'nin ve [diğer] muhaddislerin rivayette bulunduğu meşhûr el-Kâdî el-Basrî'dir. Dedesi Müsennâ b. Abdullah b. Enes b. Mâlik'tir. 215 senesinde vefat etmiştir.

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 430-1.

و الثالث: **السُّلَمي الباجُدّائي** صاحب **غريب الحديث**، واسمه حسين، مات سنة أربع ومئتين، وأفرد العراقي هذا المثال بقسم، وهو ما اتفق فيه الكنية واسم الأب.

الرابع من الأقسام: **عكسه** بأن اتفق فيه الاسم وكنى الأب **كصالح ابن أبي صالح أربعة** تابعيون:

أحدهم: **مولى التَّوْأَمة** واسم أبيه نبهان، وكنيته هو أبو محمد، مدني، روى عن أبي هريرة، وابن عباس، وأنس، وغيرهم، مختلَف في الاحتجاج به، والتوأمة بنت أمية بن خلف الجُمَحي.

و الثاني: **الذي أبوه أبو صالح** ذكوانُ **السمانُ** مدني، يكنى أبا عبد الرحمن، روى عن أنس، وأخرج له مسلم.

و الثالث: **السدوسي** روى **عن علي، وعائشة**، وعنه خلاد بن عَمرو، ذكره البخاري في **التاريخ**، وابن حبان في **الثقات**.

و الرابع: **مولى عمرو بن حريث** واسم أبيه مِهران، روى عن أبي هريرة، وعنه أبو بكر بن عياش، ذكره البخاري في **التاريخ**، وضعفه ابن معين، وجهله [النسائي] .

ولهم خامس: أسدي، روى عن الشعبي، وعنه زكريا بن أبي زائدة، وأخرج له النسائي.

الخامس من الأقسام: **من اتفقت أسماؤهم، وأسماء آبائهم، وأنسابهم، كمحمد بن عبد الله الأنصاري**: اثنان متقاربان في الطبقة:

أحدهما: **القاضي المشهور** البصري، الذي روى **عنه البخاري**.

والناس، وجدُّه المثنى بن عبد الله بن أنس بن مالك، مات سنة خمس عشرة ومئتين.

İkincisi ise Ebû Seleme'dir. Zayıftır. Dedesinin ismi Ziyâd'dır. Bu da aynı şekilde Basralıdır.

Onların bir üçüncüsü, dedesi Hafs b. Hişâm b. Zeyd b. Enes b. Mâlik olan kişidir. Ondan İbn Mâce rivayette bulunmuştur. İbn Hibbân onu sika kabul etmiştir.[1]

Dördüncüsünün dedesi Zeyd b. Abdürabbih el-Ensârî'dir. İbn Hibbân onu tâbiûnun sikaları arasında zikretmiştir.[2]

Altıncı kısım yalnızca ismi veya yalnızca künyesi aynı olanlar. [Böyle bir] râvinin ismi isnâdda babasının ismi veya onu ayırt eden nisbesi zikredilmeden gelir. Hammâd['da olduğu] gibi. Kim olduğu bilinmez; İbn Zeyd midir veya İbn Seleme midir? Sadece ondan rivayette bulunan kişiye bakılarak bilinir. Eğer [ondan rivayette bulunan kişi] Süleyman b. Harb veya Ârim ise kastedilen [Hammâd] İbn Zeyd'dir. Bunu Muhammed b. Yahya ez-Zühlî, Râmehürmüzî ve Mizzî söylemiştir.[3]

[Rivayette bulunan kişi] Musa b. İsmail et-Tebûzekî ise kastedilen [Hammâd] İbn Seleme'dir. Bunu da Râmehürmüzî söylemiştir.

Fakat İbnü'l-Cevzî şöyle demiştir:[4] "O [Tebûzekî] sadece ondan [Hammâd b. Seleme'den] rivayette bulunmuştur. O zaman herhangi bir problem yoktur. Zühlî, Affân'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir. Size 'haddesenâ Hammâd' dediğim ve nesebini söylemediğim zaman o kişi İbn Seleme'dir."

Haccâc b. Minhâl ve Hüdbe b. Hâlid de mutlak olarak Hammâd dedikleri zaman da aynı durum geçerlidir [kastettikleri kişi Hammâd b. Zeyd'dir]. Bunu Mizzî söylemiştir.[5]

[Hammâd] İbn Zeyd'den rivayette tek kalanlardan bazıları: Ahmed b. İbrahim el-Mevsılî, Ahmed b. Abdülmelik el-Harrânî, Ahmed b. Abde ed-Dabbî, Ahmed b. el-Mikdâm el-İclî, Ezher b. Mervân er-Rakâşî, İshak b. Ebû İsrâîl, İshak b. İsa et-Tabbâ', Eş'as b. İshak.

1 İbn Hibbân, *es-Sikât*, IX, 116.
2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, V, 356.
3 Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl*, s. 284; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 269.
4 İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu Fuhûm*, s. 428.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 269. İfadenin gelişinden burada da mutlak bırakılan ifadenin Hammâd b. Seleme'ye işaret etmesi beklense de Mizzî'nin ifadeleri söz konusu râvilerin mutlak olarak "Hammâd" dediklerinde İbn Zeyd'i kastettiklerini gösterir [çevirenin notu].

والثاني: أبو سلمة ضعيف، واسم جدّه زياد، وهو بصري أيضاً.

ولهم ثالث: جدّه حفص بن هشام بن زيد بن أنس بن مالك، روى عنه ابن ماجه، ووثقه ابن حبان.

ورابع: جده زيد بن عبدربه الأنصاري، ذكره ابن حبان في ثقات التابعين.

السادس من الأقسام: أن يتفقا **في الاسم** فقط، **أو الكنية** فقط، ويقع ذكره في السند من غير ذكر أبيه، أو نسبةٍ تميّزه **كحماد** لا يُدرى: هل هو ابنُ زيد، أو ابن سلمة، ويُعرف بحسب من روى عنه، فإن كان سليمانَ بن حرب، أو عارماً: فالمراد ابن زيد، قاله محمد بن يحيى الذُّهلي، والرامهرمزي، والمِزي.

أو موسى بنَ إسماعيل التَّبُوْذَكيَّ، فابنُ سلمة، قاله الرامهرمزي.

لكن قال ابن الجوزي: إنه لا يَروي إلا عنه، فلا إشكال حينئذ، وروى الذهلي عن عفان قال: إذا قلتُ لكم حدثنا حماد، ولم أنسبه: فهو ابن سلمة.

وكذا إذا أطلقه حجاج بن مِنهال، أو هُدْبة بن خالد، ذكره المزي.

وممن انفرد بالرواية عن ابن زيد: أحمد بن إبراهيم الموصلي، وأحمد بن عبد الملك الحراني، وأحمد بن عَبْدة الضبي، وأحمد بن المِقدام العجلي، وأزهر بن مروان الرَّقاشي، وإسحاق بن أبي إسرائيل، وإسحاق بن عيسى الطباع، والأشعث بن إسحاق.

Bişr b. Muâz, Cübâre b. el-Mugallis, Hâmid b. Amr el-Bekrâvî, Hasan b. er-Rebî‘, Hüseyin b. el-Velîd, Hafs b. Ömer el-Havdî, Hammâd b. Üsâme, Humeyd b. Mes‘ade, Havsera b. Muhammed el-Minkarî, Hâlid b. Hidâş, Halef b. Hişâm el-Bezzâr.

Davud b. Amr, Davud b. Muâz, Zekeriyya b. Adî, Saîd b. Amr el-Eş‘asî, Saîd b. Mansûr [ö. 227/842], Saîd b. Mansûr et-Tâlkânî, Süfyân b. Uyeyne, Süleyman b. Davud ez-Zehrânî, Salih b. Abdullah et-Tirmizî, Salt b. Muhammed el-Hârekî, Dahhâk b. Mahled en-Nebîl.

Abdullah b. el-Cerrâh el-Kuhustânî, Abdullah b. Davud et-Temmâr el-Vâsıtî, Abdullah b. Abdülvehhâb el-Hacebî, Abdullah b. Vehb, Abdurrahman b. el-Mübârek el-Ayşî, Abdülazîz b. el-Mugîre, Ubeydullah b. Saîd es-Serahsî, Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî.

Ali b. el-Medînî, Ömer b. Yezîd es-Seyyârî, Amr b. Avn el-Vâsıtî, İmrân b. Musa el-Kazzâz, Gassân b. el-Fazl es-Sicistânî, Fudayl b. Abdülvehhâb el-Kannâd, Fıtr b. Hammâd, Kuteybe b. Saîd, Leys b. Hammâd es-Saffâr, Leys b. Hâlid el-Belhî.

Muhammed b. İsmail es-Sükkerî, Muhammed b. Ebû Bekir el-Mukaddemî, Muhammed b. Zünbûr el-Mekkî, Muhammed b. Ziyâd ez-Ziyâdî, Muhammed b. Süleyman Lüveyn, Muhammed b. Abdullah er-Rakâşî, Muhammed b. Ubeyd b. Hisâb, Muhammed b. İsa b. et-Tabbâ‘, Muhammed b. Musa el-Haraşî, Muhammed b. en-Nadr b. Müsâvir el-Mervezî, Muhammed b. Ebû Nuaym el-Vâsıtî, Mahled b. el-Hasan el-Basrî, Mahled b. Hidâş el-Basrî, Müsedded b. Müserhed, Muallâ b. Mansûr er-Râzî, Mehdî b. Hafs.

Hilâl b. Bişr, Heysem b. Sehl et-Tüsterî -ondan en son rivayette bulunan kişidir-, Vehb b. Cerîr b. Hâzim, Yahya b. Bahr el-Kirmânî, Yahya b. Habîb b. Arabî, Yahya b. Dürüst el-Basrî, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mısrî, Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî ve Yusuf b. Hammâd el-Ma‘nî.

وبشر بن معاذ، وجُبَارة بن المُغَلِّس، وحامد بن عمرو البكراوي، والحسن بن الربيع، والحسين بن الوليد، وحفص بن عمر الحَوْضي، وحماد ابن أسامة، وحميد بن مَسْعَدة، وحَوْثَرة بن محمد المِنْقَري، وخالد بن خِداش، وخلف بن هشام البزار.

وداود بن عَمْرو، وداود بن معاذ، وزكريا بن عدي، وسعيد بن عمرو الأشعثي، وسعيد بن منصور، وسعيد بن يعقوب الطالْقاني، وسفيان بن عيينة، وسليمان بن داود الزَّهراني، وصالح بن عبد الله الترمذي، والصَّلْت بن محمد الخارَكي، والضحاك بن مخْلد النبيل.

وعبد الله بن الجراح القُهُسْتاني، وعبد الله بن داود التمار الواسطي، وعبد الله بن عبد الوهاب الحَجَبي، وعبد الله بن وهب، وعبد الرحمن بن المبارك العَيْشي، وعبد العزيز بن المغيرة، وعبيد الله بن سعيد السَّرَخْسي، وعُبيدالله بن عمر القواريري.

وعلي بن المديني، وعمر بن يزيد السَّيّاري، وعَمرو بن عون الواسطي، وعمران بن موسى القَزاز، وغسان بن الفضل السجستاني، وفضيل بن عبد الوهاب القَنّاد، وفِطْر بن حماد، وقتيبة بن سعيد، وليث بن حماد الصفار، وليث بن خالد البلخي.

ومحمد بن إسماعيل السُّكري، ومحمد بن أبي بكر المقدَّمي، ومحمد بن زُنبور المكي، ومحمد بن زياد الزيادي، ومحمد بن سليمان لُوَين، ومحمد بن عبد الله الرَّقاشي، ومحمد بن عبيد بن حِساب، ومحمد بن عيسى بن الطباع، ومحمد بن موسى الحَرَشي، ومحمد بن النضر بن مُساوِر المروزي، ومحمد ابن أبي نعيم الواسطي، ومَخْلَد بن الحسن البصري، ومخلد بن خِداش البصري، ومسدَّد بن مُسَرْهَد، ومعلَّى بن منصور الرازي، ومهدي بن حفص.

وهلال بن بشر، والهيثم بن سهل التستَري، وهو آخر من روى عنه، ووهب بن جرير بن حازم، ويحيى بن بحر الكِرماني، ويحيى بن حبيب بن عربي، ويحيى بن دُرُسْت البصري، ويحيى بن عبد الله بن بكير المصري، ويحيى بن يحيى النيسابوري، ويوسف بن حماد المَعْنيُّ.

[Hammâd] İbn Seleme'den rivayette tek kalanlardan bazıları: İbrahim b. el-Haccâc es-Sâmî, İbrahim b. Ebû Süveyd ez-Zâri', Ahmed b. İshak el-Hadramî, Âdem b. Ebû İyâs, İshak b. Ömer b. Selît, İshak b. Mansûr es-Selûlî, Esed b. Musa, Bişr b. es-Serî, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî, Behz b. Esed.

Habbân b. Hilâl, Hasan b. Bilal, Hasan b. Musa el-Eşyeb, Hüseyin b. Urve, Halîfe b. Hayyât, Davud b. Şebîb, Zeyd b. el-Hubâb, Zeyd b. Ebü'z-Zerkâ, Süreyc b. en-Nu'mân, Saîd b. Abdülcabbâr el-Basrî, Saîd b. Yahya el-Lahmî, Ebû Davud et-Tayâlisî [ö. 204/819], Şu'be, Şihâb b. Muammer el-Belhî, Tâlût b. Abbâd.

Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî, Abdullah b. Salih el-İclî, Abdurrahman b. Sellâm el-Cumahî, Abdüssamed b. Hassân, Abdüssamed b. Abdülvâris, Abdülgaffâr b. Davud el-Harrânî, Abdülmelik b. Cüreyc -onun hocalarındandır-, Abdülmelik b. Abdülazîz Ebû Nasr et-Temmâr, Abdülvâhid b. Gıyâs, Ubeydullah b. Muhammed el-Ayşî, Amr b. Hâlid el-Harrânî, Amr b. Âsım el-Kilâbî, Alâ b. Abdülcabbâr.

Gassân b. er-Rebî', Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, Fazl b. Anbese el-Vâsıtî, Kabîsa b. Ukbe, Kureyş b. Enes, Kâmil b. Talha el-Cahderî.

Mâlik b. Enes -onun akranlarındandır-, Muhammed b. İshak -onun hocalarındandır-, Muhammed b. Bekir el-Bürsânî, Muhammed b. Abdullah el-Huzâî, Muhammed b. Kesîr el-Mıssîsî, Müslim b. Ebû Âsım en-Nebîl, Ebû Kâmil Muzaffer b. Müdrik, Muâz b. Hâlid b. Şakîk, Muâz b. Muâz, Mühenne' b. Abdülhamîd, Musa b. Davud ed-Dabbî.

Nadr b. Şümeyl, Nadr b. Muhammed el-Cüreşî, Nu'mân b. Abdüsselâm, Hişâm b. Abdülmelik et-Tayâlisî, Heysem b. Cemîl, Yahya b. İshak es-Seylehînî, Yahya b. Hammâd eş-Şeybânî, Yahya b. ed-Dureys er-Râzî, Ya'kûb b. İshak el-Hadramî.

وممن انفرد بالرواية عن ابن سلمة: إبراهيم بن الحجاج السامي، وإبراهيم ابن أبي سُويد الذارع، وأحمد بن إسحاق الحضرمي، وآدم بن أبي إياس، وإسحاق بن عمر بن سَليط، وإسحاق بن منصور السَّلُولي، وأسد بن موسى، وبشر بن السَّرِي، وبشر بن عمر الزهراني، وبَهْز بن أسد.

وحَبان بن هلال، والحسن بن بلال، والحسن بن موسى الأشيب، والحسين بن عروة، وخليفة بن خياط، وداود بن شبيب، وزيد بن الحُباب، وزيد بن أبي الزرقاء، وسُريج بن النعمان، وسعيد بن عبد الجبار البصري، وسعيد بن يحيى اللَّخمي، وأبو داود الطيالسي، وشعبة، وشهاب بن معمّر البلخي، وطالوت بن عباد.

والعباس بن بكار الضبي، وعبد الله بن صالح العجلي، وعبد الرحمن بن سلاّم الجمحي، وعبد الصمد بن حسان، وعبد الصمد بن عبد الوارث، وعبد الغفار بن داود الحرّاني، وعبد الملك ابن جُريج، وهو من شيوخه، وعبد الملك بن عبد العزيز أبو نصر التمار، وعبد الواحد بن غياث، وعبيد الله ابن محمد العيشي، وعمرو بن خالد الحراني، وعمرو بن عاصم الكلابي، والعلاء بن عبد الجبار.

وغسان بن الربيع، وأبو نعيم الفضل بن دكين، والفضل بن عنبسة الواسطي، وقَبيصة بن عقبة، وقريش بن أنس، وكامل بن طلحة الجَحْدري.

ومالك بن أنس، وهو من أقرانه، ومحمد بن إسحاق، وهو من شيوخه، ومحمد بن بكر البُرْساني، ومحمد بن عبد الله الخُزاعي، ومحمد بن كثير المِصّيصي، ومسلم بن أبي عاصم النبيل، وأبو كامل مظفّر بن مُدرِك، ومعاذ بن خالد بن شقيق، ومعاذ بن معاذ، ومُهَنّأ بن عبد الحميد، وموسى بن داود الضبي.

والنضر بن شُميل، والنضر بن محمد الجُرَشي، والنعمان بن عبد السلام، وهشام بن عبد الملك الطيالسي، والهيثم بن جميل، ويحيى بن إسحاق السَّيْلحيني، ويحيى بن حماد الشيباني، ويحيى بن الضُّرَيس الرازي، ويعقوب ابن إسحاق الحضرمي.

Hâşim Oğulları'nın mevlâsı [âzâtlı kölesi] Ebû Saîd ve Ebû Âmir el-Akadî. Bunu Mizzî, *Tehzîb*'inde zikretmiştir.[1]

Abdullah ve benzerleri mutlak olarak zikredildiği zaman da durum böyledir. Seleme b. Süleyman şöyle demiştir: "Mekke'de Abdullah denildiğinde o İbnü'z-Zübeyr'dir, Medine'de denildiğinde İbn Ömer, Kûfe'de denildiğinde İbn Mes'ûd, Basra'da denildiğinde İbn Abbâs, Horasan'da denildiğinde İbnü'l-Mübârek'tir."

Halîlî *el-İrşâd*'da şöyle demiştir:[2] "Mısırlı biri [Abdullah] dediğinde o İbn Amr b. el-Âs'dır. Mekkeli biri [dediğinde] İbn Abbâs, Kûfeli biri [dediğinde] İbn Mes'ûd, Medineli bir [dediğinde] İbn Ömer'dir."

Nadr b. Şümeyl şöyle demiştir: "Şamlı biri 'Abdullah' dediği zaman o, İbn Amr b. el-Âs'dır. Medineli biri [dediğinde] İbn Ömer'dir."

Hatîb şöyle demiştir: "Bu söz doğrudur. Bazı Mısırlılar da aynı şeyi İbn Amr hakkında yaparlar."[3]

Hâfızlardan biri şöyle demiştir: "Şu'be yedi kişi vasıtasıyla İbn Abbâs'dan rivayette bulunmuştur. Onların hepsine Ebû Hamza denilir. Sadece biri Ebû Cemre'dir. O da Nasr b. İmrân ed-Dubaî'dir. Şu'be mutlak olarak söylediğinde, o Ebû Cemre Nasr b. İmrân'dır. Diğerlerinden rivayette bulunduğunda ise onu ismi ve nesebi ile zikreder."

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Bazen başkalarını da mutlak olarak [sadece Ebû Hamza diyerek] zikreder. Bunun misali Ahmed [b. Hanbel]'in *el-Müsned*'inde 'Muhammed b. Ca'fer → Şu'be → Ebû Hamza' isnâdıyla rivayet ettiği hadistir. Buna göre o şöyle demiştir: İbn Abbâs'ı şöyle derken dinledim: Ben çocuklarla oynarken Allah Resûlü (*sav*) yanıma uğradı. Hemen bir kapının arkasına saklandım…[5] İşte Şu'be, rivayeti Ebû Hamza'dan mutlak olarak nakletmiştir. Bu kişi Nasr b. İmrân değildir. Çünkü o, Müslim'in rivayetinde beyan ettiği üzere[6] Ebû Hamza el-Kassâb'dır. Onun ismi, İmrân b. Ebû Atâ'dır."

1 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 242-5, 257-9.
2 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 440.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 433.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1317.
5 Hadisin devamı şöyledir: Gelip eliyle omuzlarımın arasına dokundu. Sonra da beni Muâviye'ye gönderdi (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 240, 338).
6 Müslim, Birr 96.

وأبو سعيد مولى بني هاشم، وأبو عامر العَقَدي، ذكر ذلك المزيُّ في **تهذيبه**.

و من ذلك إذا أُطلق عبد الله، وشِبهه، قال سلمة بن سليمان: إذا قيل بمكة «عبد الله» فهو ابن الزبير، و إذا قيل بالمدينة: فابن عمر، و إذا قيل بالكوفة: فهو ابن مسعود، و إذا قيل بالبصرة: فهو ابن عباس، و إذا قيل بخراسان: فهو ابن المبارك.

وقال الخليلي في **الإرشاد**: إذا قاله المصري: فابن عَمرو بن العاص، أو المكي: فابن عباس، أو الكوفي: فابن مسعود، أو المدني: فابن عمر.

وقال النضر بن شُميل: إذا قال الشامي: عبد الله فابن عمرو بن العاص، أو المدني: فابن عمر.

قال الخطيب: وهذا القول صحيح، وكذلك يفعل بعض المصريين في ابن عمرو.

وقال بعض الحفاظ: إن شعبة يروي عن سبعة، عن ابن عباس، كلهم يقال له أبو حمزة بالحاء المهملة والزاي، إلا أبا جَمْرة بالجيم والراء: نصر ابن عِمران الضُّبَعي فإنه إذا أطلقه فهو بالجيم نصر بن عمران، وإذا روى عن غيره ذكره باسمه ونسبه.

قال العراقي: وربما أطلق غيره أيضاً، مثاله: ما روى أحمد في **مسنده** حدثنا محمد بن جعفر، حدثنا شعبة، عن أبي حمزة، سمعت ابن عباس يقول: مرَّ بي رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنا ألعب مع الغِلمان، فاختبأتُ منه خلف باب، الحديثَ، فهذا شعبة قد أطلق الرواية عن أبي حمزة، وليس هو نصرَ بن عمران، إنما هو بالحاء والزاي، القصاب، واسمه عمران بن أبي عطاء، كما بيَّنه مسلم في روايته.

Derim ki: Geriye şu beş kişi kalır: Ebû Hamza Abdurrahman b. Keysân.[1]

Fayda:

Bu kısım hakkında Hatîb [el-Bağdâdî] faydalı bir kitap tasnif etmiş ve ona *el-Mükemmel fî Beyâni'l-Mühmel* adını vermiştir. Bazı kimseler de Buhârî'nin *Sahîh*'inde bulunan [mühmel isim]ler hakkında müstakil kitaplar yazmışlardır.

Kısımların Yedincisi lafız yönünden nisbede aynı olan, nisbet edildikleri yer açısından ise farklılaşan kimselerdir. Bu konuda İbn Tâhir'in güzel bir kitabı vardır.[2]

Nitekim el-Âmülî bunlardandır. Ebû Sa'd es-Sem'ânî şöyle demiştir:[3] Taberistân âlimlerinin çoğunluğu Taberistan'ın Âmül bölgesindedir. Ancak Buhârî'nin hocası Abdullah b. Hammâd el-Âmülî, Ceyhun'un Âmül bölgesine nisbetle meşhurdur. Ebû Ali el-Gassânî, sonra da Kadı İyâz "O, Taberistân'ın Âmül bölgesine mensuptur" şeklindeki sözlerinde hatalı kabul edilmişlerdir.[4]

Kabîle olan Hanîfe Oğulları ile Ebû Hanife'nin kurduğu mezhebe mensup olanlar için kullanılan el-Hanefî nisbesi de böyledir.

İlkinin [Hanîfe Oğulları'na mensup olanların] örneklerinden biri Ebû Bekir Abdülkebîr b. Abdülmecîd el-Hanefî ve onun kardeşi Ubeydullah'tır. Şeyhayn [Buhârî ve Müslim] bu ikisinin rivayetlerini tahric etmiştir. Muhaddislerin çoğunluğu mezhebe mensup olanlara aralarını ayırmak için -yâ ilavesiyle- Hanîfî derler. Nahivcilerin çoğunluğu ise bundan kaçınırlar. Nahivcilerden sadece Kemâl Ebü'l-Berekât İbnü'l-Enbârî bu konuda hadisçilere muvafakat etmiştir.[5]

Derim ki: [İbnü'l-Enbârî'nin] ifadesi doğrudur. Ben de *Cem'u'l-Cevâmi' fi'l-'Arabiyye*'de bunu tercih ettim. Zira Allah Resûlü (*sav*) "Buistü bi'l-hanîfiyyeti's-semha [Kolaylaştırılmış Haniflik dini ile gönderildim]" buyurmuştur.[6] Hanîf'e nisbet edilen lafızda yâ harfine yer vermiştir. Buna bir mani yoktur.

1 Süyûtî metinde beş kişiden sadece birinden söz etmiştir. Diğer dördü ise şunlardır: 1. Ebû Hamza el-Kassâb Meymûn el-A'ver, 2. Ebû Hamza el-A'ver Müslim b. Keysân, 3. Ebû Hamza Enes b. Sîrîn, 4. Ebû Hamza el-Basrî (*Tedrîb* [M. Avvâme] V, 450, dp. 1) [çevirenin notu].

2 İbn Tâhir'in kitabının adı *el-Ensâbü'l-Müttefika*'dır.

3 Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 67.

4 Ceyyânî, *Takyîdü'l-Mühmel*, I, 93-4; Kadı İyâz, *Meşârik*, I, 69.

5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 330.

6 Hadis için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 266; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 222.

قلت: والخمسة الباقون: أبو حمزة عبد الرحمن بن كيسان.

فائدة:

صنف الخطيب في هذا القسم كتاباً مفيداً سماه **المكمَّل في بيان المهمل**، وأفرد الناس التصنيف فيما وقع في **صحيح** البخاري من ذلك.

السابع من الأقسام: أن يتفقا **في النسبة** من حيثُ اللفظُ، ويفترقا في المنسوب إليه، ولابن طاهر فيه تأليف حسن.

كالآمُلي: قال أبو سعد **السمعاني: أكثرُ علماء طَبَرِستان من آمُلها، وشُهِر بالنسبة إلى آمُل جَيْحون: عبد الله بن حماد** الآمُلي **شيخ البخاري، وخُطِّئ أبو علي الغساني، ثم القاضي عياض في قولهما: إنه** منسوب **إلى آمُل طبرِستان.**

ومن ذلك: الحنفي نسبةً **إلى بني حنيفة** قبيلة، **وإلى المذهب** لأبي حنيفة.

ومن الأول: أبو بكر عبد الكبير بن عبد المجيد الحنفي، وأخوه عُبيدالله، أخرج لهما الشيخان **وكثيرٌ من المحدثين يَنسبون إلى المذهب: حنيفي، بزيادة ياء** للفَرْق، وأكثرُ النحاة يأبَوْن ذلك **ووافقهم من النحْويين** الكمال أبو البركات **ابن الأنباري وحده**. قلت: والصواب معه، وقد اخترتُه في كتاب **جمع الجوامع** في العربية، فقد قال صلى الله عليه وسلم: «بعثتُ بالحنيفية السَّمْحة»، فأثبتَ الياء في اللفظة المنسوبة إلى الحنيف، فلا مانع من ذلك.

Sonra bu kısımların hepsindeki bablarda açıklanmamış olarak gelenler, daha önce geçtiği üzere kendilerinden rivayette bulunanlar veya kendilerinden nakledilen rivayetler ya da başka tarîkte beyan edilmesi yoluyla bilinir. Eğer beyan edilmemişse ve râviler de müşterekse bu gerçekten büyük bir problemdir. Bu durumda zann-ı galibe ve karinelere başvurulur veya tevakkuf edilir.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Bazen bu konuda kuvvetli olmayan bir zanla hüküm verilir. Örneğin Kâsım b. Zekeriyya el-Mutarriz [ö. 305/917] bir gün bir hadisi 'Ebû Hemmâm → Velîd b. Müslim → Süfyân' diyerek rivayet etmiştir. Hâfız Ebû Tâlib İbn Nasr [ö. 323/935] ona 'Bu Süfyân kimdir?' diye sormuş, o da "Bu, Sevrî'dir" cevabını vermiştir. Ebû Tâlib ise 'Bilakis İbn Uyeyne'dir' demiştir. Mutarriz ona 'Nereden [biliyorsun]?' diye sorunca [Ebû Tâlib] 'Çünkü Velîd, Sevrî'den az sayıda sağlam hadis rivayet etmiştir. Fakat o, İbn Uyeyne['nin hadisleri] ile doludur' demiştir."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bu tartışmalıdır. Çünkü Velîd'in İbn Uyeyne'nin hadisleri ile dolu olması, mutlak olarak [sadece Süfyân diyerek] naklettiğinde bunun İbn Uyeyne'nin hadisi olmasını gerektirmez. Bilakis onun sınırlı sayıdaki hadislerden olması mümkündür."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Tarih ve ricâl ile ilgili eserlerde Velîd'in İbn Uyeyne'den rivayetine dair hiçbir şey görmedim. Aksine [hadis âlimleri] Velîd'in rivayetlerini Sevrî'den nakletmişlerdir. Ayrıca bu görüş Velîd'in İbn Uyeyne'den seneler önce vefat etmesinden dolayı da daha tercihe şayandır."

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 330.
2 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1326.

ثم، ما وُجِد من هذا الباب في الأقسام كلها **غيرَ مبيَّن فيعرف بالراوي** عنه، **أو المروي عنه، أو ببيانه في طريق آخر** كما تقدم، فإن لم يبيَّن واشتركت الرواة فمشكل جداً، يُرجَع فيه إلى غالب الظنون والقرائن، أو يُتوقَّف.

قال ابن الصلاح: وربما قيل في ذلك بظنّ لا يَقْوَى، كما حدَّث القاسم ابن زكريا المطرِّز يوماً بحديث، عن أبي همّام، عن الوليد بن مسلم، عن سفيان، فقال له أبو طالب ابن نصر الحافظ: مَن سفيان هذا؟ فقال: هذا الثوري، فقال له أبو طالب: بل هو ابن عيينة، فقال له المطرِّز: من أين؟ قال: لأن الوليد قد روى عن الثوري أحاديثَ معدودةً محفوظة، وهو مليء بابن عيينة.

قال العراقي: وفيه نظر، لأنه لا يلزم من كونه مليّاً به أن يكون هذا من حديثه عنه إذا أطلقه، بل يجوز أن يكون من تلك الأحاديث المعدودة.

قال: على أني لم أر في شيء من كتب التواريخ وأسماء الرجال رواية الوليد عن ابن عيينة البتةَ، وإنما ذكروا روايته عن الثوري، ويرجح ذلك وفاة الوليد قبل ابن عيينة بزمن.

55. MÜTEŞÂBİH

[Hadis ilimlerinin] elli beşinci türü müteşâbihtir.

Bu, önceki iki konunun birleşmesinden meydana gelen bir kısımdır. Hatîb'in bu konuda *Telhîsu'l-Müteşâbih* adını verdiği bir kitabı vardır. Bu, alanın en güzel kitaplarından biridir.

Müteşâbih, iki ayrı şahsın isimlerinin veya nisbelerinin lafız ve hat [söyleniş ve yazı] bakımından aynı olması, babalarının isimlerinde ise hat olarak aynı, lafız olarak farklı olmakla mü'telif ve muhtelif olmaları veya ikisinin isimlerinin yazılış olarak aynı, lafız [söyleniş] olarak farklı, babalarının isimlerinin ise hem hat hem de lafız olarak aynı olmasıyla bunun aksidir. Ya da bunun benzeridir: İki ismin veya iki künyenin lafız olarak aynı, ikisinin nisbesinin ise telaffuz yönünden farklı olması veya nisbenin lafız olarak aynı, iki ismin veya iki künyenin farklı olmasıdır. Ve bunun benzerleri.

Örneğin Musa b. Ali. Müteahhirûn arasında çoktur. Ancak *Kütüb-i Sitte*'de, Buhârî, İbn Ebû Hâtim, İbn Ebû Hayseme, Hâkim, İbn Yunus ve Ebû Nuaym'ın *Târîh*'lerinde, İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'ında, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ında veya İbn Adî'in *el-Kâmil*'inde böyle biri yoktur.

Hatîb'in *Târîhu Bağdâd*'ında[1] bu isimde müteahhir iki kişi vardır: Ca'fer el-Firyâbî'den rivayette bulunan Musa b. Ali Ebû Bekir el-Ahvel el-Bezzâr ve İbnü'l-Enbârî ve İbn Miksem'in rivayette bulundukları Ebû İsa Musa b. Ali el-Huttelî.

İbn Asâkir'in *Târîh*'inde[2] Ebû Zer el-Herevî'den rivayette bulunan Musa b. Ali Ebû İmrân es-Sıkıllî en-Nahvî yer alır.

[Hatîb] *Telhîsu'l-Müteşâbih*'de[3] dördüncü bir kişi olarak Musa b. Ali el-Kureşî'yi zikretmiştir. Ancak o mechuldür.

Bu isimde olanların bazıları:

Musa b. Ali b. Kaddâh Ebü'l-Fazl el-Hayyât el-Müezzin. İbn Asâkir ve İbnü's-Sem'ânî ondan hadis dinlemişlerdir.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XV, 69, 54
2 İbn Asâkir, *Târîh*, LXI, 11.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsu'l-Müteşâbih*, I, 52.

النوع الخامس والخمسون: المتشابه

وهو نوع يتركَّب من النوعين اللَّذين قبله، وللخطيب فيه كتاب سماه **تلخيص المتشابه**، وهو من أحسن كتبه.

وهو: أن يتفق أسماؤهما، أو نسبهما في اللفظ والخطّ، ويفترقا في الشخص، ويأتلفَ ويختلف ذلك في أسماء أبويهما: بأن يأتلفا خطاً، ويختلفا لفظاً، أو عكسه: بأنْ يأتلف أسماؤهما خطاً، ويختلفا لفظاً، وتتفق أسماء أبويهما لفظاً وخطاً، أو نحو ذلك: بأنْ يتفق الاسمان، أو الكنيتان لفظاً، ويختلف نسبتهما نطقاً، أو تتفق النسبة لفظاً، ويختلف الاسمان أو الكنيتان، وما أشبه ذلك.

ك: موسى بن عَلي: بالفتح للعين كثيرون في المتأخرين، ليس في الكتب الستة، ولا في **تاريخ** البخاري، وابن أبي حاتم، وابن أبي خيثمة، والحاكم، وابن يونس، وأبي نعيم، و**ثقات** ابن حبان، و**طبقات** ابن سعد، و**كامل** ابن عدي منهم أحد.

وفي **تاريخ بغداد** للخطيب منهم رجلان متأخران: موسى بن عَلي، أبو بكر الأحول البزاز، روى عن جعفر الفريابي.

وموسى بن عَلي أبو عيسى الخُتَّلي، روى عنه ابن الأنباري، وابن مِقْسم.

وفي **تاريخ** ابن عساكر: موسى بن علي أبو عمران الصِقِلّي النحْوي، روى عن أبي ذرّ الهروي.

وذكر في **تلخيص المتشابه** رابعاً: موسى بن علي القرشي، مجهول.

ومنهم: موسى بن عَلي بن قدّاح أبو الفضل الخياط المؤذن، سمع منه ابن عساكر، وابن السمعاني.

Musa b. Ali b. Gâlib el-Ümevî el-Endelüsî.

Musa b. Ali b. Âmir el-Cezîrî el-İşbîlî en-Nahvî. Son ikisini İbnü'l-Ebbâr zikretmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İbnü's-Salâh zamanına kadar doğu ve batıdaki İslâm tarihlerinde ismi bu şekilde anılanların sayısı onu bulmaz. Nevevî'nin onları çok olarak nitelemesi ise müsamahakar bir tutum olmuştur"

Ve damme ile [Uley şeklinde]: Mısır emiri Musa b. Uley b. Rabâh el-Lahmî el-Mısrî. Uley şeklinde meşhur olmuştur. Onu Ali şeklinde okuyanlar da vardır. İbn Sa'd bunu Mısırlılardan nakletmiştir. Buhârî ve *Meşârik* sahibi [Kadı İyâz] da bunu doğru saymıştır. Dammeli olduğunda lakap, fethalı olduğunda ise isim olarak kullanıldığı söylenmiştir. Bunu da Dârekutnî söylemiştir.[2]

Musa'nın şöyle dediği bize rivayet edildi: "Babamın ismi Ali'dir. Fakat Ümeyye Oğulları 'Uley' derler. Uley diyenler günaha girmişlerdir." Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Musa b. Uley diyen kişiye hakkımı helâl etmiyorum." Babasından rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "İsmimi tasgir ederek [Uley/Alicik şeklinde küçülterek] söyleyen kişiye hakkımı helâl etmiyorum."

Ebû Abdurrahman el-Mukrî şöyle demiştir: "Ümeyye Oğulları Ali isminde birinin doğduğunu duydukları zaman onu öldürürlerdi. Bu durum kendisine ulaşınca Rabâh "'O, Uley'dir [Alicik'tir]' dedi."

İbn Hibbân *es-Sikât*'ta şöyle demiştir:[3] "Şamlılar Hz. Ali'ye olan buğzlarından [nefretlerinden] dolayı yanlarında bulunan tüm Ali isimlerini Uley yapıyorlardı. Bundan dolayı da Mesleme'nin babası ile Rabâh'ın oğluna 'Uley' denildi."

Derim ki: Musa'nın babasının ismi konusunda ihtilâf olduğu için bu kısma bir başka örnek verilmesi gerekir. Eyyûb b. Beşîr ve Eyyûb b. Büşeyr buna örnektir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1333.
2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IX, 518; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, V, 289; Kadı İyâz, *Meşârik*, II, 110; Dârekutnî, *el-Mü'telif*, III, 1560.
3 İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 454.

وموسى بن علي بن غالب الأموي الأندلسي.

وموسى بن علي بن عامر الجَزيري الإشبيلي النحْوي، ذكرهما ابن الأبار.

قال العراقي: فهؤلاء المذكورون في تواريخ الإسلام من المشرق والمغرب إلى زمن ابن الصلاح لم يبلغوا عشرة، فوصفُ النووي لهم بأنهم كثيرون: فيه تجوّز.

وبضمها: موسى بن عُليّ بن رَبَاح اللخمي المصري أمير مصر، اشتهر بضم العين، ومنهم من فتحها نقله ابن سعد عن أهل مصر، وصحّحه البخاري، وصاحب **المشارق**. وقيل: بالضم لقب، وبالفتح اسم قاله الدارقطني.

وروِّينا عن موسى أنه قال: اسمُ أبي عَليٌّ، ولكن بنو أمية قالوا عُلَيٌّ، وفي حَرَجٍ من قال: عُليّ، وعنه أيضاً: من قال موسى بن عُليّ لم أجعله في حِلّ، وعن أبيه: لا أجعل في حلّ أحداً يصغِّر اسمي.

قال أبو عبد الرحمن المقرئ: كانت بنو أمية إذا سمعوا بمولود اسمه عَليّ قتلوه، فبلغ ذلك رباحاً فقال: هو عُلَيٌّ.

وقال ابن حبان في **الثقات**: كان أهل الشام يجعلون كل «عَلي» عندهم «عُلَيّاً» لبغضهم عليّاً رضي الله عنه، ومن أجله قيل لوالد مَسْلمة، ولابن رَباح: «عُلَيّ».

قلت: ولما وقع الاختلاف في والد موسى فينبغي أن يمثَّل بمثال غيره، وذلك: أيوب بن بَشير، وأيوب بن بُشير.

İlkinin babası Beşîr'dir, İclîdir, Şamlıdır. Ondan Sa'lebe b. Müslim el-Has'amî rivayette bulunmuştur.

İkincisinin babası ise Büşeyr'dir, Adevî'dir, Basralıdır. Ondan Ebü'l-Hüseyin Hâlid el-Basrî, Katâde ve daha başkaları rivayette bulunmuşlardır.

Bunun aksinin örneği Süreyc b. en-Nu'mân ve Şüreyh b. en-Nu'mân'dır. İkisi de ism-i tasgir şeklindedir.

İlki: Süreyc şeklindedir. Dedesi, Mervân el-Lü'lüî el-Bağdâdî'dir. Buhârî ondan rivayette bulunmuştur.

İkincisi: Şüreyh şeklindedir. Kûfelidir, tâbiîdir. *Sünen-i Erbaa*'da Ali b. Ebû Tâlib'den naklettiği tek bir hadisi vardır.

Örneğin Muhammed b. Abdullah el-Muharrimî. Bağdat'taki bir mahalle olan Muharrim'e nisbettir. Meşhurdur. Dedesi Mübârek'tir. Künyesi Ebû Ca'fer, [nisbesi] el-Kureşî el-Bağdâdî'dir. Hâfız ve Hulvân kadısıdır. Ondan Buhârî ve Ebû Davud rivayette bulunmuşlardır.

Muhammed b. Abdullah el-Mahremî. [Mahremî] fethalı "mîm," "râ" ve noktalı "hâ"nın sükûnu iledir. Mahreme b. Nevfel'e nisbet edilmiştir. Meşhur değildir. Şâfiî'den rivayette bulunmuştur. Ondan da Abdülazîz b. Zebâle rivayette bulunmuştur.

Örneğin Sevr b. Yezîd el-Kelâ'î ve Sevr b. Yezîd ed-Dîlî. Bu ikisinden Mâlik rivayette bulunmuştur. İkincisinin rivayetleri *Sahîhayn*'da tahric edilmiştir. İlkinin rivayetleri ise özellikle Müslim'in *Sahîh*'inde tahric edilmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "Bu yanlıştır. Bilakis onun rivayetleri özellikle Buhârî'de tahric edilmiştir. Buhârî, Et'ime bölümünde onun 'Hâlid b. Ma'dân → Ebû Ümâme' isnâdıyla naklettiği 'Hz. Peygamber (*sav*) sofrasını kaldırdığı zaman 'Elhamdüllilah…' derdi'[2] hadisi ile başka üç hadisini rivayet etmiştir."

Örneğin tâbiî Ebû Amr eş-Şeybânî, Sa'd b. İyâs el-Kûfî. [Şeybânî] noktalı ve fetha iledir. Muhadramdır. Hadisleri *Kütüb-i Sitte*'de yer almaktadır.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1337.
2 Buhârî, Et'ime 54.

الأول: أبوه مكبّر، عجلي شامي، روى عنه ثعلبة بن مسلم الخَثْعَمي.

والثاني: أبوه مصغّر، عَدَوي بصري، روى عنه أبو الحسين خالد البصري، وقتادة وغيرهما.

ومن أمثلة عكسه: سريج بن النعمان، وشريح بن النعمان، وكلاهما مصغر.

الأول: بالمهملة والجيم، جدُّه مروان اللؤلؤي البغدادي، روى عنه البخاري.

والثاني: بالمعجمة والحاء المهملة، الكوفي، تابعيّ، له في السنن الأربعة حديث واحد، عن علي بن أبي طالب.

وك:محمد بن عبد الله المُخَرِّمي، بضمة للميم ثم فتحة للخاء المعجمة ثم كسرة للراء المشددة، نسبة إلى مخرِّم بغدادَ محلةٍ بها مشهورٌ جدُّه المبارك، ويكنى أبا جعفر، القرشي البغدادي الحافظ، قاضي حُلْوان، روى عنه البخاري، وأبو داود.

ومحمد بن عبد الله المَخْرَمي بفتح الميم، والراء، وسكون الخاء المعجمة، المكي، نسبة إلى مَخْرمة بن نوفل غيرِ مشهور، روى عن الشافعي وعنه عبد العزيز ابن زَبالة.

وك:ثور بن يزيد الكَلاَعي، وثور بن زيد الدِّيلي روى عنهما مالك، والثاني أُخرِج له في الصحيحين، والأول في صحيح مسلم خاصة.

قال العراقي: هذا وهم، بل في البخاري خاصة، روى له في الأطعمة عن خالد بن معدان، عن أبي أمامة: كان النبي صلى الله عليه وسلم إذا رَفَع مائدتَه قال: «الحمد لله» الحديثَ، وثلاثة أحاديث أُخر.

وكأبي عمرو الشيباني، التابعي، بالمعجمة المفتوحة: سعد بن إياس الكوفي، مخضرم، حديثه في الكتب الستة.

Onun benzeri: Ebû Amr eş-Şeybânî el-Lugavî, İshak b. Mirâr el-Kûfî. Bağdat'a yerleşmiştir. Babası[nın isminin okunuşu] Dırâr gibidir. Bunu Abdülganî b. Saîd söylemiştir. Fetha ile Gazâl gibi [Merâr şeklinde] olduğu da söylenmiştir. Bunu da Dârekutnî söylemiştir. Ammâr gibi fethalı olarak ve şeddeli "râ" ile [Marrâr şeklinde] olduğu da söylenmiştir. Müslim'in *Sahîh*'inde "Allah katında en kötü isim Melikü'l-Emlâk [Melikler Meliki] diye isimlendirilen kişinin ismidir"[1] hadisinin şerhinde onun künyesiyle zikri geçmektedir.

Onların aynı şekilde bir üçüncüleri daha vardır. O da etbâu't-tâbiînden olan Ebû Amr eş-Şeybânî Harun b. Antere b. Abdurrahman el-Kûfî'dir. Hadisleri Ebû Davud ve Nesâî'nin *Sünen*'lerinde yer almaktadır. Onu Yahya b. Saîd, İbnü'l-Medînî, Ahmed [b. Hanbel], Buhârî, Nesâî, Ebû Ahmed el-Hâkim, Hatîb ve başkaları bu şekilde zikretmişlerdir.

Mizzî, onu Ebû Abdurrahman künyesine sahip olanlar arasında zikretmekle yetinmiş ve hata yapmıştır. Bunu Irâkî söylemiştir.[2]

Tâbiî Ebû Amr es-Seybânî. [Seybânî] noktasız ve fetha iledir. Muhadram'dır. Şam halkındandır. İsmi Zür'a'dır. O, Evzâî'nin amcası ve Yahya'nın babasıdır. Onun Buhârî'de "Edeb" bölümünde Ukbe'den mevkûf olarak gelen tek bir hadisi vardır.

Örneğin Amr b. Zürâre. [Amr] aynın fethası iledir. Bir grup kimsedir. Müslim'in şeyhi Ebû Muhammed en-Neysâbûrî onlardandır. Ondan Şeyhayn rivayette bulunmuştur.

Damme ile [Ömer b. Zürâre]: el-Hadesî nisbesiyle maruftur. Dârekutnî şöyle demiştir: "Sınır boylarındaki el-Hades denilen bir şehre nisbet edilmiştir." Ebû Ahmed el-Hâkim de şöyle demiştir: "Hadîse'ye [nisbet edilmiştir]." Ondan Begavî el-Menîî ve daha başkaları rivayette bulunmuştur.

Hanân el-Esedî ve Hayyân el-Esedî buna örnek olarak zikredilebilir.

İlki Esed b. Şüreyk Oğulları'ndandır. Basralıdır. Ebû Osman en-Nehdî'den mürsel bir hadis rivayet etmiştir. Ondan da Haccâc es-Savvâf rivayette bulunmuştur. Müsedded'in babası Müserhed'in amcasıdır.

1 Müslim, Âdâb 20.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 100; Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1340-1.

ومثله أبو عمرو الشيباني **اللغوي: إسحاق بن مِرَار** الكوفي، نزيل بغداد، وأبوه: بكسر الميم والتخفيف **كضِرار** قاله عبد الغني بن سعيد، **وقيل** بفتحها **كغَزَال** قاله الدارقطني، **وقيل** بالفتح وتشديد الراء **كعمّار** له ذِكْر في **صحيح** مسلم بكنيته في تفسير حديث: «أخنعُ اسم عند الله رجل تَسمَّى: ملك الأملاك».

ولهم ثالث أيضاً، وهو أبو عمرو الشيباني: هارون بن عنترة بن عبد الرحمن الكوفي، من أتباع التابعين، حديثه في **سنن** أبي داود، والنسائي، كنّاه كذا يحيى بن سعيد، وابن المديني، وأحمد، والبخاري، والنسائي، وأبو أحمد الحاكم، والخطيب، وغيرهم.

وما اقتصر عليه المزي من أن كنيته أبو عبد الرحمن فوهم، قاله العراقي.

وأبي عمرو السَّيباني التابعي، بالمهملة المفتوحة، مخضرَم، من أهل الشام، اسمه **زرعة** وهو عمّ الأوزاعي، **ووالِدِ يحيى** له عند البخاري في كتاب الأدب حديث واحد موقوف على عُقبة.

وك:عمرو بن زُرارة ـ بفتح العين ـ جماعة، منهم شيخ مسلم: أبو محمد النيسابوري روى عنه الشيخان.

وبضمها: معروف بالحَدَثي قال الدارقطني: نسبة إلى مدينة في الثغر، يقال لها: الحَدَث، وقال أبو أحمد الحاكم: إلى الحديثة، روى عنه البغوي المنيعي، وغيره.

ومن أمثلته: حَنَان الأسدي، وحَيّان الأسدي.

الأول: بفتح المهملة، وتخفيف النون، من بني أسد بن شُريك، بضم الشين، البصري، روى عن أبي عثمان النهدي حديثاً مرسلاً، روى عنه حجّاج الصواف، وهو عمّ مُسَرْهَد والد مسدَّد.

İkincisi İbn Husayn el-Kûfî Ebü'l-Heyyâc'dır. Aynı şekilde tâbiîdir. Onun Müslim'in *Sahîh*'inde "Cenâiz" bölümünde[1] Hz. Ali'den rivayet ettiği bir hadisi vardır.

Ve Hayyân el-Esedî Ebü'n-Nadr. Şamlıdır ve aynı şekilde tâbiîdir. Onun İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde[2] Vâsile'den rivayet ettiği bir hadisi vardır.

[Bir başka örnek:] Ebü'r-Ricâl el-Ensârî ve Ebü'r-Rahhâl el-Ensârî.

İlki: Muhammed b. Abdurrahman'dır. Medinelidir. Annesi Amra bint Abdurrahman'dan rivayette bulunmuştur. Hadisleri *Sahîhayn*'da yer almaktadır.

İkincisi: Muhammed b. Hâlid'dir. Basralıdır. Onun Tirmizî'de Enes'den rivayet ettiği tek bir hadisi vardır. O, zayıf biridir.

[Bir diğer örnek:] İbn Ufeyr el-Mısrî ve İbn Gufeyr el-Mısrî. İkisi de ism-i tasgir şeklindedir.

İlki: Saîd b. Kesîr b. Ufeyr Ebû Osman'dır. Ondan Buhârî rivayette bulunmuştur.

İkincisi: İsmi Hasan'dır. Metrûktur.

1 Müslim, Cenâiz 93.
2 İbn Hibbân, *el-İhsân*, II, 402-3.

والثاني: بتشديد التحتية، ابن حُصين الكوفي، أبو الهيّاج، تابعي أيضاً، له في **صحيح** مسلم حديث عن عليّ في الجنائز.

وحَيان الأسدي أبو النضر، شامي تابعي أيضاً، له في **صحيح** ابن حبان حديث عن واثلة.

أبو الرِّجال الأنصاري، وأبو الرَّحَّال الأنصاري.

الأول: بكسر الراء، وتخفيف الجيم: محمد بن عبد الرحمن، مدني، روى عن أمه عَمْرة بنت عبد الرحمن، حديثُه في الصحيحين.

والثاني: بفتح الراء وتشديد المهملة: محمد بن خالد، بصري، له عند الترمذي حديث واحد عن أنس، وهو ضعيف.

ابن عُفير المصري، وابن غُفير المصري، كلاهما مصغر.

الأول: بالمهملة: سعيد بن كثير بن عفير، أبو عثمان، روى عنه البخاري.

والثاني: بالمعجمة، اسمه الحسن، متروك.

56. TERS-YÜZ EDİLMİŞ MÜTEŞÂBİH

[Hadis ilimlerinin] elli altıncı türü ters-yüz edilmiş müteşâbihtir.

Bundaki benzerlik yazıda değil de zihinde meydana gelir. Bununla ismi ve nesebi benzer olan ve öncelik ve sonralıkla ayırt edilen râviler kastedilmektedir. İki râviden birinin ismi yazı ve lafız olarak diğerinin baba ismi gibi olur ve diğerinin ismi de öncekinin baba ismi gibi olur. Bu durum bazı hadis âlimleri için karışıklık arz etmiştir. Nitekim Müslim b. el-Velîd el-Medenî'nin tercemesi Buhârî için karışıklık arz edip [ters-yüz olmuştur]. [Buhârî,] Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî gibi onu da Velîd b. Müslim olarak kaydetmiştir. İbn Ebû Hâtim, Buhârî'nin, *Târîh*'indeki hatalarına dair olan kitabında babasından naklen onun bu hatasını ortaya koymuştur.[1]

Hatîb bu konuda *Râfi'u'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâi ve'l-Ensâb* adını verdiği bir kitap tasnif etti.

Örneğin sahâbî Yezîd b. el-Esved el-Huzâî. *Sünen*'de onun tek bir hadisi vardır. İbn Hibbân şöyle demiştir: "Mekke halkından sayılır." Mizzî de "Kûfeliler arasında [sayılır]" demiştir.[2]

Tâbiî Yezîd b. el-Esved el-Cüreşî. Muhadram olup dindarlığı ile meşhurdur. Künyesi Ebü'l-Esved'dir. Şam'a yerleşmiştir. Muâviye onun vasıtasıyla yağmur duasında bulunmuş, hemen o an yağmur yağmıştı. Hatta yağmurdan dolayı neredeyse evlerine varamayacaklardı.

Tâbiûnun büyüklerinden fazilet sahibi Esved b. Yezîd en-Nehaî. Hadisleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alır.

[Bir diğer] örnek: Tâbiî Velîd b. Müslim el-Basrî. Cündüb b. Abdullah el-Becelî'den hadis rivayet etmiştir.

Meşhur Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî. Evzâî'nin talebesidir. Ahmed [b. Hanbel] ve diğer râviler ondan rivayette bulunmuşlardır.

Müslim b. Velîd b. Rabâh el-Medenî. Babasından rivayette bulunmuştur. Ondan da Derâverdî hadis rivayet etmiştir. Daha önce geçtiği üzere Buhârî'de onun ismi tersine çevrilmiştir.

---

1 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 153; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 197.
2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 442; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 82.

النوع السادس والخمسون: المشتبه المقلوب

وهو مما يقع فيه الاشتباه في الذهن، لا في الخط، والمراد بذلك: الرواةُ المتشابهون في الاسم والنسَب، المتمايزون بالتقديم والتأخير بأنْ يكون اسم أحدِ الراويينِ كاسم أبي الآخر خطاً ولفظاً، واسم الآخر كاسم أبي الأول، فينقلب على بعض أهل الحديث، كما انقلب على البخاري ترجمة مسلم بن الوليد المدني، فجعله الوليد بن مسلم، كالوليد بن مسلم الدمشقي، وخطّأه في ذلك ابن أبي حاتم في كتابٍ له في خطأ البخاري في **تاريخه**، حكاية عن أبيه.

وصنف الخطيب في هذا النوع كتاباً سماه **رافع الارتياب في المقلوب من الأسماء والأنساب**.

ك: يزيد بن الأسود الصحابي الخزاعي له في السنن حديث واحد.

قال ابن حبان: عداده في أهل مكة، وقال المزي: في الكوفيين.

و يزيد بن الأسود الجُرَشي التابعي المخضرم، المشتهر بالصلاح يُكْنى أبا الأسود، سكن الشام، وهو الذي استسقى به معاوية فَسُقُوا للوقت، حتى كادوا لا يبلغون منازلهم.

والأسود بن يزيد النخعي التابعي الكبير الفاضل حديثه في الكتب الستة.

وكالوليد بن مسلم التابعي البصري روى عن جندُب بن عبد الله البَجَلي.

و الوليد بن مسلم المشهور، الدمشقي، صاحب الأوزاعي روى عنه أحمد والناس.

ومسلم بن الوليد بن رباح المدني روى عن أبيه، وعنه الدَراوَرْدي، وانقلب اسمه على البخاري، كما تقدم.

57. BABALARINDAN BAŞKASINA NİSBET EDİLENLER

[Hadis ilimlerinin] elli yedinci türü babalarından başkasına nisbet edilenleri bilmektir.

Bu konunun faydası, babalarına nisbet edildiklerinde birden çok kişinin var olduğu zannına kapılmanın önüne geçmektir.

Onların kısımları vardır: Birincisi annesine nisbet edilenlerdir. Neccâr Oğulları'ndan Afrâ bint Ubeyd b. Sa'lebe'nin oğulları Muâz, Muavviz, Avz -Avf olduğu da söylenmiştir- buna örnektir. Babaları yine Neccâr Oğulları'ndan Hâris b. Rifâ'a b. el-Hâris'tir. Afrâ'nın oğulları Bedir savaşına katılmışlardır. Bu savaşta Muavviz ve Avf öldürülmüştür. Muâz ise Hz. Osman dönemine kadar yaşamıştır. Hz. Ali dönemine kadar yaşadığı ve Sıffîn savaşında öldüğü veya Bedir savaşında yaralandığı ve Medine'ye dönüp orada vefat ettiği de söylenmiştir.

Müezzin Bilal b. Hamâme el-Habeşî. Babası, Rabâh'tır.

Beydâ'nın oğulları Süheyl, Sehl ve Safvân. Babaları Vehb b. Rebîa b. Amr b. Âmir el-Kureşî el-Fihrî'dir. Beydâ'nın ismi De'd'dır.

Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) ashâbı içinde en yaşlı olanlar Ebû Bekir ve Süheyl İbn Beydâ'dır." Sehl ve Süheyl, Allah Resûlü (*sav*) hayatta iken vefat etmişlerdir. *Sahîh-i Müslim*'de Hz. Âişe'den rivayet edildiğine göre, Allah Resûlü Mescid'de onların cenaze namazlarını kıldırmıştır. Süheyl'in vefat tarihi [hicrî] dokuzuncu yıldı.[1]

Şurahbîl b. Hasene. Babası, Abdullah b. Mutâ' el-Kindî'dir. Hasene, Ma'mer el-Cumahî'nin mevlası [âzâtlı cariyesi]dir. Musannif [Nevevî], İbnü's-Salâh gibi[2] onun, annesi olduğunu belirtmiştir. Pek çok kimse de bu görüşü kesin olarak ifade etmiştir. Zübeyr b. Bekkâr [ö. 256/870] ise şöyle demiştir: "O, annesi değildir, onu evlat edinmiştir."

Abdullah b. Buhayne. Babası, Mâlik b. Kışb el-Ezdî el-Esdî'dir.

Buraya kadar zikredilenler sahâbîdir.

1 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, II, 668.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 338.

النوع السابع والخمسون: معرفة المنسوبين إلى غير آبائهم

وفائدةُ هذا النوع دفعُ توهُّم التعدد عند نسبتهم إلى آبائهم.

هم أقسام: الأول من نَسَبه **إلى أمه، ك: معاذٍ، ومعوِّذ، وعَوْذ، ويقال: عوف** بالفاء **بني عَفْراءَ** بنت عبيد بن ثعلبة، من بني النجار، **وأبوهم الحارث** بن رفاعة بن الحارث، من بني النجار أيضاً، وشهد بنو عفراء بدراً، فقُتِل بها معوِّذ، وعوف، وبقي معاذ إلى زمن عثمان، وقيل: إلى زمن عليّ، فتوفي بصفِّين، وقيل: جُرح ببدر أيضاً، فرجع إلى المدينة فمات بها.

وبلال بن حَمَامة الحبشي المؤذِّن **أبوه رباح**.

سهيل وسهل وصفوان: بنو بيضاء، أبوهم وهب بن ربيعة بن عمرو بن عامر القرشي الفِهْري، واسم بيضاء: دعد.

قال سفيان بن عيينة: أكبر أصحاب النبي صلى الله عليه وسلم في السنِّ أبو بكر، وسُهيل ابن بيضاء، مات سهيل، وسهل في حياته صلى الله عليه وسلم، وصَلَّى عليهما في المسجد، كما في صحيح مسلم عن عائشة، وكانت وفاة سهيل سنة تسع.

شُرَحْبيل ابن حَسَنة، أبوه: عبد الله بن المطاع الكِنْدي، وحَسَنة مولاةٌ لمعمرٍ الجُمَحي، وما ذكره المصنف ـ كابن الصلاح ـ من أنها أمه جزم به غير واحد، وقال الزبير بن بكار: ليست أمَّه، وإنما تبنته.

عبد الله **ابن بُحَينة: أبوه مالك** ابن القِشْب الأزْدي الأسْدي.

وهؤلاء صحابة.

Tâbiûn ve daha sonraki tabakalardan örnekler: Muhammed İbnü'l-Hanefiyye. Babası Ali b. Ebû Tâlib'dir. Annesi Hanîfe Oğulları'ndandır ve ismi Havle'dir.

İsmail b. Uleyye. Babası, İbrahim'dir. Uleyye annesi olup Hassân'ın kızıdır ve Şeybân Oğulları'nın mevlâsıdır. Ali b. Hucr onun annesi olmadığını, bilakis ninesi [yani] annesinin annesi olduğunu iddia etmiştir.

Bu kısımla ilgili olak Hâfız Alâüddîn Moğultay [ö. 762/1361] 63 varaklık güzel bir kitap tasnif etmiştir.[1] Musannif [Nevevî] de *Tehzîb*'inde bu konuda bir cüz telif ettiğini zikretmiştir.[2] Fakat onun bu eserine muttali olamadık.

İkincisi yakın ya da uzak ninesine nisbet edilenlerdir. Örneğin Ya'lâ İbn Münye. Dammeli mîm, sakin nûn ve şeddesiz alttan iki noktalı harf iledir, rükbe gibidir. Meşhur bir sahâbîdir. O [Münye], babasının annesidir. Bunu Zübeyr b. Bekkâr ve İbn Mâkûlâ söylemiştir.[3] Annesi olduğu da söylenmiştir. Bu, musannif [Nevevî]'nin [İbnü's-Salâh'a] ziyâdelerindendir. Bu görüş, aralarında Buhârî, İbnü'l-Medînî, Ka'nebî, Ya'kûb b. Şeybe [ö. 262/875], İbn Ebû Hâtim, İbn Cerîr, İbn Kâni' [ö. 351/962], Taberânî, İbn Hibbân, İbn Mende ve diğer âlimlerin bulunduğu cumhura dayandırılmıştır. Mizzî ve İbn Abdülber [ö. 463/1071] de bu görüşü tercih etmişlerdir.[4]

İbn Vaddâh "O babasıdır" diyerek hata yapmıştır.[5] O, Hâris b. Câbir'in kızıdır. Bunu İbn Mâkûlâ söylemiştir.

Taberî şöyle demiştir: "Câbir'in kızı, Utbe b. Gazvân'ın halasıdır." Dârekutnî ise şöyle demiştir: "Gazvân'ın kızı, Utbe'nin kız kardeşidir." Mizzî de bu görüşü tercih etmiştir.[6]

Onun [Ya'lâ'nın] babası Ümeyye b. Ebû Ubeyd'dir.

---

1 Eser Irâkî'de bulunmaktaydı (*Şerhu'l-Elfiyye*, s. 349).
2 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, I, 89.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi'*, II, 105; Kadı İyâz, *Meşârik*, I, 61; Dârekutnî, *el-Mü'telif*, IV, 2119; İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, VII, 296.
4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1350.
5 Bu son kısım Kadı İyâz'ın *Meşâriku'l-Envâr*'ına göre (I, 396) tercüme edilmiştir [çevirenin notu].
6 Dârekutnî, *el-Mü'telif*, IV, 2120; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 378.

ومن التابعين فمن بعدهم: محمد ابن الحنفية، أبوه: علي بن أبي طالب، واسم أمه خولة، من بني حنيفة.

إسماعيل ابن عُلَيّة: أبوه إبراهيم، وعُلَية أمه، بنت حسان، مولاةٌ لبني شيبان، وزعم عليُّ بن حُجْر أنها ليست أمَّه بل جدتَه أمَّ أمه.

وقد صنف في هذا القسم الحافظ علاء الدين مُغْلَطاي تصنيفاً حسناً في ثلاث وستين ورقة، وذكر المصنف في **تهذيبه** أنه ألّف فيه جزءاً، ولم نقف عليه.

الثاني: ومن نُسب إلى جدته دُنْيا أو عُليا كـ: يعلى ابن مُنْيَة بضم الميم، وسكون النون، وتخفيف التحتية كرُكْبَة، صحابيٍّ مشهور، هي أم أبيه قاله الزبير بن بكار، وابن ماكولا، وقيل: أمه، هو من زوائد المصنف، وعُزي للجمهور: البخاري، وابن المديني، والقَعْنَبي، ويعقوب بن شيبة، وابن أبي حاتم، وابن جرير، وابن قانع، والطبراني، وابن حبان، وابن منده، وآخرين، ورجّحه المزي، وابن عبد البر.

وقال ابن وضاح: أبوه، ووهَّموه، وهي بنت الحارث بن جابر، قاله ابن ماكولا.

وقال الطبري: بنت جابر، عمَّة عتبة بن غزوان، وقال الدارقطني: بنت غزوان، أخت عتبة، ورجّحه المزي.

وأبوه: أمية بن أبي عبيد.

Beşîr İbnü'l-Hasâsiye. Şeddesiz yâ iledir. Meşhur bir sahâbîdir. [Hasâsîye] üçüncü dedesinin yani ileride gelecek olan Dabârî'nin annesidir. Onun annesi olduğu da söylenmiştir. İsmi Kebşe -Mâviyye de denilmiştir- bint Amr b. el-Hâris el-Gıtrîf'tir.

Babası Ma'bed -"Nüzeyr", "Yezîd" ve "Şerâhîl" olduğu da söylenmiştir- b. Sebu' b. Dabârî b. Sedûs b. Şeybân b. Zühl'dür.

Müteahhirun arasında bu şekilde olanlardan bazıları: Abdülvehhâb b. Sükeyne [ö. 607/1211]. O [Sükeyne], babasının annesidir. Babası ise Ali b. Ali'dir.

İbn Teymiyye [ö. 728/1328]. O, Vâdi't-Teym'den büyük ninesidir.[1]

Üçüncüsü dedesine nisbet edilenlerdir. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh: Âmir b. Abdullah b. el-Cerrâh onlardandır.

Hamel b. en-Nâbiga. O [yani] Hamele b. Mâlik b. en-Nâbiga b. Câbir b. Rebîa el-Hüzelî Ebû Nadla'dır. Bir rivayeti vardır. Hz. Ömer'in hilafetine kadar yaşamıştır.

Sahâbe arasında Hamele b. Sa'dâne el-Kelbî de vardır. Dûmetü'l-Cendel ehlindendir. Bu isimde [Hamele ismini taşıyan] üçüncü bir kişi yoktur.

Mücemma' b. Câriye. O, İbn Yezîd b. Câriye'dir. Bunlar [buraya kadar zikri geçen üç kişi] sahâbîdir.

İbn Cüreyc: Abdülmelik b. Abdülazîz b. Cüreyc.

Mâcişûn'un oğulları: Onlardan biri Yusuf b. Ya'kûb b. Ebû Seleme el-Mâcişûn'dur. O, Ya'kûb'un lakabıdır. [Mâcişûn lakabının kullanımı] onun oğullarında ve kardeşi Abdullah b. Ebû Seleme'nin oğullarında devam etmiştir. Farsça'da manası kırmızı beyaz [yani pembedir].

---

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 440.

بَشير ابن الخَصَاصِيَة، بتخفيف الياء صحابي مشهور هي أمُّ الثالثِ من أجداده أيْ: ضَبارِيْ الآتي، وقيل: أمه واسمها كبشة ـ وقيل: ماوِيَّة ـ بنت عمرو بن الحارث الغِطريف.

أبوه معبد ـ وقيل: نُذَير، وقيل: يزيد، وقيل: شَراحيل ـ بن سَبُع بن ضَباري بن سَدوس بن شيبان بن ذُهْل.

ومن ذلك في المتأخرين: عبد الوهاب ابن سُكينة، هي أم أبيه، وأبوه: علي بن علي.

وابن تيمية: هي جدةٌ عُليا من وادي التَّيْم.

الثالث: من نسب إلى جدّه منهم: أبو عبيدة ابن الجراح رضي الله تعالى عنه، عامر بن عبد الله بن الجراح.

حَمَل بالحاء المهملة والميم المفتوحتين ابن النابغة، هو حَمَل بن مالك بن النابغة بن جابر بن ربيعة الهُذَلي، أبو نَضْلة، له رواية، عاش إلى خلافة عمر.

وفي الصحابة أيضاً: حَمَل بن سعدانة الكلبي، من أهل دُوْمة الجَنْدل، لا ثالث لهما في الاسم.

مجمِّع ـ بالفتح والكسر ـ ابن جارية، بالجيم والتحتية هو: ابن يزيد بن جارية. هؤلاء صحابة.

ابن جريج: عبد الملك بن عبد العزيز بن جريج.

بنو الماجِشون ـ بكسر الجيم، وضم الشين المعجمة ـ منهم: يوسف بن يعقوب بن أبي سلمة الماجشون، هو لقبُ يعقوبَ، جرى على بنيه وبني أخيه عبد الله بن أبي سلمة. ومعناه بالفارسية: الأبيض الأحمر.

İbn Ebû Leylâ: Fakîh Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ.

İbn Ebû Müleyke: Abdullah b. Ubeydullah b. Ebû Müleyke.

Ahmed b. Hanbel: [Ahmed] İbn Muhammed b. Hanbel.

Ebû Şeybe'nin oğulları: Hâfız Ebû Bekir, Hâfız Osman ve Kasım, Muhammed b. Ebû Şeybe İbrahim b. Osman el-Vâsıtî'nin oğullarıdır.

Dördüncüsü bir sebepten dolayı yabancı [soyundan olmayan] birine nisbet edilenler. Nitekim Mikdâd b. Amr b. Sa'lebe el-Kindî. Ona İbnü'l-Esved denilir. Çünkü o, Esved b. Abdüyegûs'un bakımı altındaydı ve Esved onu evlat edinmişti. Bundan dolayı ona nisbet edilmiştir.

Hasan b. Dînâr. Zayıf râvilerden biridir. [Dînâr] annesinin kocası [üvey babası] idi. Babası ise Vâsıl'dır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Sanki bu durum 'O, Hasan b. Dînâr b. Vâsıl'dır' diyerek Vâsıl'ı onun dedesi yapan İbn Ebû Hâtim'e gizli kalmıştır."

Irâkî de şöyle demiştir:[2] "Bazıları da Dînâr'ı onun dedesi, Vâsıl'ın babası yapmışlardır."

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 338.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 440-1 .

ابن أبي ليلى: الفقيه محمد بن عبد الرحمن بن أبي ليلى.

ابن أبي مُلَيكة: عَبد الله بن عُبيد الله بن أبي مليكة.

أحمد ابن حنبل: هو ابن محمد بن حنبل.

بنو أبي شيبة: أبو بكر، وعثمان الحافظان والقاسم، بنو محمد بن أبي شيبةَ: إبراهيمَ بنِ عثمان الواسطي.

الرابع: من نُسب إلى أجنبي لسبب، ك: المقداد بن عَمرو بن ثعلبة الكِنْدي، يقال له: ابن الأسود، لأنه كان في حَجْر الأسود بن عبد يغوث، فتبنّاه فنسِب إليه.

والحسن بن دينار أحد الضعفاء هو زوج أمه، وأبوه واصل.

قال ابن الصلاح: وكأن هذا خفيَ على ابن أبي حاتم حيث قال: هو الحسن بن دينار بن واصل، فجعل واصلاً جدَّه.

وقال العراقي: جعل بعضهم ديناراً جدَّه أبا واصل.

58. GÖRÜNENİN HİLÂFINA OLAN NİSBELER

[Hadis ilimlerinin] elli sekizinci türü görünenin hilâfına olan nisbelerdir.

Râvi bir mekân, olay, kabile ya da mesleğe nisbet edilir. Ancak bu nisbe ile kastedilen ilk bakışta akla gelen durum değildir. Aksine, o mekân ya da kabileye gelişi gibi sonradan hasıl olan bir sebeple ona bu nisbe verilmiştir.

Bunlardan bazıları: Ebû Mes'ûd Ukbe b. Amr el-Ensârî el-Hazrecî el-Bedrî. Aralarında Zührî, İbn İshak, Vâkıdî [ö. 207/823], İbn Sa'd, İbn Maîn ve Harbî'nin [ö. 285/898] de bulunduğu çoğunluğun görüşüne göre ona yani Bedir'e [Bedir savaşına] katılmamıştır. İbn Abdülber de bunu tercih etmiştir.[1] Ancak Bedir'e yerleşmiştir. Harbî şöyle demiştir: "Bedir'de ikâmet etmiştir."

Buhârî ise "Ona [Bedir savaşına] katılmıştır" demiştir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm bu görüşü tercih etmiş, İbnü'l-Kelbî, *el-Künâ*'da Müslim ve diğerleri de bunu kesin bir dille ifade etmişlerdir.

Süleyman b. Tarhân et-Teymî Ebü'l-Mu'temir. Onların yani Teym Oğulları'nın arasına yerleşmiştir. Ancak onlardan değildir.

Ebû Hâlid ed-Dâlânî: Hemdân'ın bir kolu olan Dâlân Oğulları'nın arasına yerleşmiştir. O, mevlâ [âzâtlık] olarak Esedî'dir.

İbrahim b. Yezîd el-Hûzî. Hûz'dan değildir. Bilakis Mekke'de onların bölgesine yerleşmiştir.

Abdülmelik b. Ebû Süleyman el-Arzemî. Arzem'in kenarında bir yere yerleşmiştir. O, Kûfe'de Fezâre'nin bir kabilesidir. Onlara nisbet edilmiştir.

Muhammed b. Sinan el-Avakî. Bâhilî'dir. Abdükays'ın bir kolu olan Avaka'ya yerleşmiş ve onlara nisbet edilmiştir.

Ahmed b. Yusuf es-Sülemî. Kendisinden Müslim rivayette bulunmuştur. O Ezdî, annesi ise Sülemî idi. Onlara nisbet edilmiştir.

Ebû Amr İbn Nüceyd es-Sülemî de aynı şekildedir. Çünkü o [Ebû Amr], onun [Ahmed b. Yusuf'un] torunu yani oğlunun oğlu idi.

---

1 İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, III, 1075.

النوع الثامن والخمسون: النِّسَب التي على خلاف ظاهرها

قد يُنسب الراوي إلى نسبة من مكان، أو وقعة به، أو قبيلة، أو صنعة، وليس الظاهرُ الذي يَسبق إلى الفهم من تلك النسبة مراداً، بل لعارض عَرَض من نزوله ذلك المكان، أو تلك القبيلة، ونحو ذلك.

من ذلك: أبو مسعود عقبة بن عَمرو الأنصاري الخزرجي البدريّ، لم يشهدها أي: بدراً في قول الأكثرين منهم: الزهري، وابن إسحاق، والواقدي، وابن سعد، وابن معين، والحربي، و[اختاره] ابن عبد البر بل نزلها، وقال الحربي: سكنها.

وقال البخاري: شهدها، واختاره أبو عبيد القاسم بن سلاّم، وجزم به ابن الكلبي، ومسلم في **الكنى**، وآخرون.

سليمان بن طَرْخان التَّيمي أبو المعتمِر نزل فيهم أي: بني تَيْم ليس منهم.

أبو خالد الدالاني: نزل في بني دالان، بطنٍ من هَمْدان، وهو أسدي مولاهم.

إبراهيم بن يزيد الخُوْزي: بضم المعجمة وبالزاي، ليس من الخُوز، بل نزل شِعبهم بمكة.

عبد الملك بن أبي سليمان العَرْزمي: نزل جبّانة عَرْزَم وهي قبيلة من فَزارة، بالكوفة فنسب إليهم.

محمد بن سنان العَوَقي: بفتحها أي: الواو وبالقاف، باهليّ، نزل في العَوَقة، بطنٍ من عبد قيس فنسب إليهم.

أحمد بن يوسف السُّلمي الذي روى عنه مسلم، هو أزدي، وكانت أمه سُلَمية فنسب إليهم.

وأبو عَمرو ابن نُجيد السُّلَمي، كذلك، فإنه حافده أي: ولد ولده.

Ebû Abdurrahman es-Sülemî es-Sûfî de aynı şekildedir. Çünkü onun dedesi, Ahmed b. Yusuf'un amcasının oğludur. Annesi ise zikri geçen Ebû Amr b. Nüceyd'in kızıdır.

İbn Abbâs'ın âzâtlı kölesi Miksem. O, Abdullah b. el-Hâris'in mevlâsıdır. Ancak ona, sürekli İbn Abbâs'la birlikte bulunduğu için "İbn Abbâs'ın mevlâsı" denilmiştir.

Yezîd el-Fakîr. Bel kemiğinde [*fakâr*] bir rahatsızlık vardı ve ondan şikayetçiydi. Bundan dolayı ona böyle denilmiştir.

Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ. Ayakkabıcı değildi, ancak onlarla otururdu. Bundan dolayı ona böyle denilmiştir. Şöyle de denilmiştir: O, "[Ayakkabıyı] bu şekilde yap" diyordu. Böylece bu lakapla anılmıştır.

وأبو عبد الرحمن السُّلَمي الصوفي، كذلك، فإن جدَّه ابنُ عمّ أحمد بن يوسف، كانت أمه بنت أبي عَمرو ابن نُجيد المذكور.

مِقْسَم مولى ابن عباس، هو مولى عبد الله بن الحارث، قيل له: مولى ابن عباس للزومه إياه.

يزيدُ الفقير: أُصيب بعلَّة في فَقَار ظهره وكان يشكوه، فقيل له ذلك.

خالد بن مِهْران الحَذّاء: لم يكن حذاءً، وكان يجلس فيهم فقيل له ذلك، وقيل: كان يقول: اُحْذُ على هذا النحو، فلُقب بذلك.

59. MÜBHEMÂT

[Hadis ilimlerinin] elli dokuzuncu türü mübhemâttır.

Yani metin veya isnâdda erkek veya kadınlardan mübhem [ismi zikredilmeden] bırakılan râvilerin bilgisi.

Bu konuda Hâfız Abdülganî b. Saîd el-Mısrî, sonra Hatîb[1] eser yazmıştır. [Hatîb] kitabında 171 hadis zikretmiştir. Kitabını mübhem kişiye göre alfabetik olarak tertip etmiştir. Bu eserden faydalanmak zordur. Çünkü mübhem ismi bilen kişinin onun ortaya çıkarılmasına ihtiyacı yoktur. Bilmeyen kişi ise onun yerini bilemez.

Sonra ikisi dışında Ebü'l-Kâsım İbn Beşküvâl [ö. 578/1183] gibi daha başkaları da [bu konuda eser yazmıştır]. Onun [yani İbn Beşküvâl'in kitabı] bu konudaki en büyük ve en kıymetli kitaptır.[2] İbn Beşküvâl kitapta 321 hadisi bir araya getirmiştir. Fakat kitap tertipsizdir. Ebü'l-Fazl İbn Tahir gibi [bu konuda başka eser yazanlar da vardır]. Fakat o, kitabında mübhemât kapsamına girmeyen şeyleri de derlemiştir.

Musannif [Nevevî] şöyle demiştir: "Ben Hatîb'in kitabını ihtisar edip gözden geçirdim ve hadisin râvisindeki harflere göre güzelce tertip ettim. Bu, ulaşılması en kolay yoldur. Ayrıca kitaba başka kıymetli bilgiler de ekledim."

Bununla birlikte hadisi rivayet eden sahâbînin ismi akla gelmediğinde ona [mübhem isme] ulaşmak zor olabilir. Musannif [Nevevî] çok sayıda kişiyi de gözden kaçırmıştır. Üstat Veliyyüddîn [İbnü'l-]Irâkî bu konuda *el-Müstefâd min Mübhemâti'l-Metni ve'l-İsnâd* adını verdiği bir kitap yazmıştır. Bu kitapta Hatîb, İbn Beşkûvâl ve musannif [Nevevî]'nin kitaplarını toplamış ve başka ilaveler de yapmıştır. Kitabını bâblara göre tertip etmiştir. Bu [kitap], bu konuda tasnif edilenlerin en güzelidir.

Şeyhülislâm [İbn Hacer'in] *Şerhu'l-Buhârî*'nin mukaddimesinde yaptığı gibi bazıları da belirli bir kitabın mübhemâtı konusunda kitap kaleme almıştır. [Şeyhülislâm] bu eserinde Buhârî'nin mübhemleri için bir fasıl açmış ve Buhârî'de vaki olan mübhemlerin tamamını toplamıştır.[3]

1 Eserinin ismi *el-Esmâü'l-Mübheme fi'l-Enbâi'l-Muhkeme*'dir.

2 Bu kitabın ismi *el-Gavâmız ve'l-Mübhemât*'tır.

3 M. Avvâme, İbn Hacer'in *Sahîh*'teki mübhemâta değinmediğini söylese de onun atıf yaptığı başlığın sonlarında İbn Hacer ilgili konuya değinmektedir [çevirenin notu].

النوع التاسع والخمسون: المبهمات

أي: معرفة من أُبهم ذكره في المتن، أو الإسناد، من الرجال والنساء.

صنّف فيه الحافظ عبد الغني بن سعيد المصري، ثم الخطيب، فذكر في كتابه مئة وأحداً وسبعين حديثاً، ورتَّب كتابه على الحروف في الشخص المبهم، وفي تحصيل الفائدة منه عُسر، فإن العارف باسم المبهم لا يحتاج إلى الكشف عنه، والجاهل به لا يدري مظِنته.

ثم غيرُهما كأبي القاسم ابن بَشْكُوال، وهو أكبرُ كتاب في هذا النوع وأنفسُه، جمع فيه ثلاث مئة وأحداً وعشرين حديثاً، لكنه غير مرتب، وكأبي الفضل ابن طاهر، ولكنه جمع فيه ما ليس من شرط المبهمات.

قال المصنف: وقد اختصرت أنا كتاب الخطيب وهذّبتُه ورتبته ترتيباً حسناً على الحروف في راوي الحديث، وهو أسهل للكشف وضَممْت إليه نفائس أُخَر زيادةً عليه.

ومع ذلك فالكشف منه قد يصعبُ لعدم استحضار اسم صحابي ذلك الحديث، وفاته أيضاً الجمّ الغفير، فجمع الشيخ ولي الدين العراقي في ذلك كتاباً سماه **المستفاد من مبهَمات المتن والإسناد**، جمع فيه كتاب الخطيب، وابن بشكُوال، والمصنف، مع زيادات أُخر، ورتبه على الأبواب، وهو أحسن ما صنِّف في هذا النوع.

ومن الناس من أفرد مبهماتِ كتابٍ مخصوص، كشيخ الإسلام في مقدمة شرح البخاري، عقد فيها فصلاً لمبهمات البخاري استوعب ما وقع فيه.

Üstat Veliyyüddîn [İbnü'l-Irâkî] [ö. 826/1423] şöyle demiştir: "Mübhem ismin açıklanmasının faydalarından bazıları şunlardır:

1. Bir şeyin gerçekte ne olduğunu araştırmak. Çünkü nefis bunu ister.

2. Hadiste o kişi için övülen bir işin olması. Onu [mübhem ismi] bilmekle onun fazileti de öğrenilmiş olur.

3. Uygun olmayan bir fiilin kime ait olduğu belirlenir. Bu belirleme sayesinde o kişi dışındaki faziletli sahâbîler hakkında zanna düşme endişesi ortadan kalkar. Özellikle de bu kişinin münâfıklardan olduğu tespit edildiği takdirde.

4. Başka bir hadisin farklı bir hüküm içerdiği konuya dair [mübhem kişi] bir soru sormuşsa, onu bilmekle onun ne zaman müslüman olduğu bilindiği takdirde hadisin nâsih mi mensûh mu olduğu da bilinir.

5. Eğer mübhem isim isnâdda ise onun bilinmesi, hadis hakkında sahihlik veya başka bir hüküm vermek için onun sika mı zayıf mı olduğunu bilme imkânı verir."[1]

Mübhem [şu iki yolla] bilinir: 1. Başka rivayetlerde isminin zikredilmiş olmasıyla. Bu açıktır. 2. Siyer ehlinin genellikle onları belirlemesiyle. Onlar bir yerde mübhem râviye nispet edilen hâdisenin, bir diğer hadiste ismi açıkça belirtilen birine nispet edilmesini zaman zaman bu hususta delil olarak kullanırlar. Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bu görüş tartışmalıdır. Zira aynı hâdiseyi iki farklı kişinin yaşamış olması mümkündür."

Bunun kısımları vardır. Birincisi olan en mübhemi bir erkek veya kadın, iki erkek veya iki kadın ya da erkekler veya kadınlar [gibi mübhem kullanımlar]dır.

Nitekim İbn Abbâs hadisine göre adamın biri "Allah'ın Resûlü! Hac her sene midir?" demiştir. O kişi Akra' b. Hâbis b. Ikâl'dir. Bunu Hatîb söylemiştir. Musannif [Nevevî] *el-Mübhemât*'ta sadece bununla yetinmiştir. Aynı şekilde Ahmed'in *el-Müsned*'inde[3] ve diğer kitaplarda onun ismi zikredilmiştir. "O Sürâka b. Mâlik'tir" de denilmiştir. İbnü'l-Mukrî'nin rivayetiyle gelen Süfyân hadisinde bu şekildedir. "Ukkâşe b. Mihsan" da denilmiştir. Bunu da İbnü's-Seken [ö. 353/964] söylemiştir.

---

1 İbnü'l-Irâkî, *el-Müstefâd*, I, 91.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye* , s. 443.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 370.

قال الشيخ ولي الدين: ومن فوائدِ تبيينِ الأسماءِ المبهمة:

١ ـ تحقيقُ الشيء على ما هو عليه، فإن النفس متشوّفة إليه.

٢ ـ وأن يكون في الحديث منقبةٌ له، فيستفاد بمعرفته فضيلتُه.

٣ ـ وأن يشتمل على نسبةِ فعلٍ غير مناسب فيحصُل بتعيينه السلامةُ من جَوَلان الظنّ في غيره من أفاضل الصحابة، خصوصاً إذا كان ذلك من المنافقين.

٤ ـ وأن يكون سائلاً عن حكمٍ عارضه حديث آخر، فيستفاد بمعرفته هل هو ناسخ أو منسوخ إنْ عُرف زمن إسلامه.

٥ ـ وإن كان المبهم في الإسناد فمعرفته تفيد ثقته أو ضعفه، ليُحكَم للحديث بالصحة أو غيرها.

ويعرف المبهم: ١ ـ بوروده مسمى في بعض الروايات وذلك واضح.

٢ ـ وبتنصيصِ أهل السيَر على كثير منهم، وربما استدلوا بورود حديثٍ آخر أُسند فيه لمعينٍ ما أسند لذلك الراوي المبهم في ذلك، قال العراقي: وفيه نظر، لجواز وقوع تلك الواقعة لاثنين.

وهو أقسام: الأول: وهو أَبْهَمُها: رجل أو امرأة، أو رجلان، أو امرأتان، أو رجال، أو نساء.

كحديث ابن عباس: أن رجلاً قال: يا رسول الله الحجُّ كلَّ عام؟، هو الأقرع بن حابس بن عِقال، قاله الخطيب، واقتصر عليه المصنف في كتاب **المبهمات**، وكذا سُمّي في **مسند** أحمد وغيره، وقيل: هو سُراقة بن مالك، كذا في حديث سفيان من رواية ابن المقرئ، وقيل: عُكّاشة بن مِحْصن، قاله ابن السكن.

"Hz. Peygamber (*sav*) güneşin altında ayakta duran bir kişi gördü…"[1] hadisi de buna örnektir. Hatîb "O Ebû İsrâîl Kayser el-Âmirî'dir" demiştir.[2]

Abdülganî şöyle demiştir: "Sahâbe arasında isminde ve künyesinde ona ortak olan kimse yoktur. Sadece bu hadisle bilinir."

İsnâdda olan mübheme [örnek olarak] Ebû Davud'un "Haccâc b. Furâfisa → adamın biri → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdı ile naklettiği "Mümin temizdir, cömerttir" hadisi verilebilir.[3] İsnâdda [ismi zikredilmeyen] kişi muhtemelen Yahya b. Ebû Kesîr'dir. Ebû Davud ve Tirmizî bu hadisi Bişr b. Râfi'den "Yahya b. Ebû Kesîr → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre" isnâdıyla rivayet etmişlerdir.[4]

Hayızdan dolayı nasıl gusül abdesti alacağını soran kadının hadisi de buna örnektir. Buna göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: "Bir parça kokulu bez ya da pamuk al ve onunla temizlen…"[5]

Şeyhayn bu hadisi "Mansûr b. Safiyye → annesi → Hz. Âişe" isnâdı ile [şu şekilde] rivayet etmiştir: "Bir kadın Hz. Peygamber'e (*sav*) hayızdan dolayı nasıl gusül abdesti alacağını sordu." Ardından hadisi zikretti.

O [soru soran kadın], Esmâ bint Yezîd b. es-Seken el-Ensâriyye'dir. Bunu Hatîb ve başkası söylemiştir.[6]

Müslim'in rivayetinde ise Esmâ bint Şekel'dir. Şekl şeklinde okunacağı da söylenmiştir.

Musannif [Nevevî] *Mübhemât*'ında şöyle demiştir: "Bu kıssanın bir veya iki mecliste iki kadın için meydana gelmiş olması muhtemeldir."[7]

Aynı şekilde Buhârî'nin Hz. Âişe'den rivayet ettiği hadis: Hz. Peygamber (*sav*) [yanıma] girdi ve bir kadın görüp "Bu kim?" diye sordu. "Falancadır. Geceleri uyumaz" dedim. "Yeter" buyurdu…[8]

---

1 Mâlik, Nüzûr 6; Buhârî, Eymân 31.
2 Buhârî, Eymân 31; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâu'l-Mübheme*, s. 273. Buradaki ismin Kayser değil, Kuşeyr olması gerektiğine dair bk. *Tedrîb* (M. Avvâme), V, 487, dp. 3 [çevirenin notu].
3 Ebû Davud, Edeb ٥. Ayrıca bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 394; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XIX, 82; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 103, 104; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, X, 195.
4 Ebû Davud, Edeb ٥; Tirmizî, Birr 41.
5 Buhârî, Hayz 13, 14; Müslim, Hayz 60.
6 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâu'l-Mübheme*, s. 29; Nevevî, *el-İşârât ilâ Beyâni Esmâi'l-Mübhemât*, s. 563.
7 Nevevî, *el-İşârât*, s. 563.
8 Buhârî, Îmân 32, Teheccüd 18; Müslim, Müsâfirîn 220.

وحديث: أن النبي صلى الله عليه وسلم رأى رجلاً قائماً في الشمس، الحديثَ، قال الخطيب: هو أبو إسرائيل قيصرٌ العامريّ.

قال عبد الغني: ليس في الصحابة مَن يشاركه في اسمه، ولا كنيته، ولا يعرف إلا في هذا الحديث.

ومن ذلك في الإسناد: ما رواه أبو داود من طريق حجاج بن فُرافِصة، عن رجل، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة: «المؤمن غِرٌّ كريم»، يَحتمِل أن هذا الرجل يحيى بن أبي كثير، فقد رواه أبو داود والترمذي من حديثِ بشر بن رافع، عنه، عن أبي سلمة، عن أبي هريرة.

وحديثِ السائلةِ عن غُسل الحيض، فقال النبي صلى الله عليه وسلم: «خذي فِرْصة من مِسْك فتطهَّري بها»، الحديثَ.

رواه الشيخان من رواية منصور بن صفية، عن أمه، عن عائشة: أن امرأة سألت النبي صلى الله عليه وسلم عن غُسلها من المحيض، فذكره.

هي أسماء بنت يزيد بن السَّكَن الأنصارية قاله الخطيب وغيره. وفي رواية لمسلم: أسماء بنت شَكَل بفتح المعجمة والكاف، وقيل: بسكون الكاف.

قال المصنف في **مبهماته**: فيَحتِمل أن تكون القصة جرتْ للمرأتين في مجلس، أو مجلسين.

وحديث البخاري عن عائشة أيضاً: دخل النبي صلى الله عليه وسلم فرأى امرأة فقال: «من هذه؟» قلت: فلانة، لا تنام، فقال: «مَهْ» الحديثَ.

Hatîb şöyle demiştir: "O Havlâ bint Tüveyt b. Habîb b. Esed b. Abdüluzzâ'dır. Bu, Müslim'de açık olarak geçmektedir."

Onun kadir gecesi hakkındaki hadisi: "İki kişi tartıştı."[1] Onlar Ka'b b. Mâlik ve Abdullah b. Ebû Hadred'dir. Bunu İbn Dıhye [ö. 633/1235] söylemiştir.

Ebû Hüreyre hadisi: "Hüzeyl kabilesinden iki kadın kavga etti…"[2] Vuran kadının ismi Ümmü Afîf bint Meşrûh'dur. Ceninin sahibi olan kadın ise Müleyke bint Uveymir'dir. "Uveym" de denilmiştir.

Ubâde b. es-Sâmit hadisi: "O, Akabe gecesindeki temsilcilerden [*nakîb*] biri idi…"[3]

Diğer temsilciler: Es'ad b. Zürâre, Sa'd b. er-Rebî', Sa'd b. Hayseme, Sa'd b. Ubâde, Münzir b. Amr, Abdullah b. Revâha, Berâ b. Ma'rûr, Ebü'l-Heysem b. et-Teyyihân, Üseyd b. Hudayr, Abdullah b. Amr b. Harâm ve Râfi' b. Mâlik.

Ümmü Zer'in uzun hadisi:[4] Birinci ve dokuzuncunun ismi [hiçbir yerde] belirtilmemiştir. İkinci: Amre bint Amr. Üçüncü: Hubbâ bint Ka'b. Dördüncü: Mehded bint Ebû Herme. Beşinci: Kebşe. Altıncı: Hind. Yedinci: Hubbâ bint Alkame. Sekizinci: Bint Evs b. Abd. Esmâ bint Abd olduğu da rivayet edilir. Onuncu: Kebşe bint el-Erkam. On birinci: Ümmü Zer' bint Ükeymil b. Sâide. "Âtike" de denilmiştir.

İkincisi oğul veya kız, erkek veya kız kardeş, iki oğul, iki kardeş, erkek kardeşin oğlu ve kız kardeşin oğlu [gibi mübhem kullanımlardır.]

Nitekim Hz. Peygamber'in (*sav*) kızını su ve sidr ile yıkadığına dair Ümmü Atıyye hadisi buna örnektir. O [Allah Resûlü'nün kızı], Ebü'l-Âs b. er-Rebî'nin eşi Zeyneb'dir (*ra*).

1 Buhârî, Îmân 36.
2 Buhârî, Tıb 46.
3 Buhârî, Îmân 11.
4 Buhârî, Nikâh 82.

قال الخطيب: هي الحَوْلاء بنت تُوَيْت بن حَبيب بن أسد بن عبد العزى، وذلك مصرَّح به عند مسلم.

وحديثه في ليلة القدر: فتلاحى رجلان، هما كعب بن مالك، وعبد الله بن أبي حَدْرَد، قاله ابن دحية.

وحديث أبي هريرة: أن امرأتين من هُذَيل اقتتلتا، الحديثَ، اسم الضاربة: أم عفيف بنت مشروح، وذات الجنين: مُليكة بنت عُويمر، وقيل: عُويم.

وحديث: إن عبادة بن الصامت، وهو أحد النقباء ليلة العقبة. الحديثَ.

بقية النقباء: أسعد بن زُرارة، وسعد بن الربيع، وسعد بن خيثمة، وسعد ابن عُبادة، والمنذر بن عمرو، وعبد الله بن رواحة، والبراء بن معرور، وأبو الهيثم بن التَّيِّهان، وأُسَيد بن حُضَير، وعبد الله بن عمرو بن حرام، ورافع بن مالك.

وحديثُ أم زرع بطوله: الأولى والتاسعة لم يُسميا، والثانية: عَمرة بنت عمرو، والثالثة: حُبَّى بنت [كعب، والرابعة: مَهْدد بنت أبي هرمة، والخامسة: كبشة، والسادسة: هند، والسابعة: حُبَّى بنت] علقمة، والثامنة: بنت أوس بن عبد، ويُروى: أسماء بنت عبد، والعاشرة: كبشة بنت الأرقم، والحادية عشرة: أم زرع بنت أُكَيْمِل بن ساعدة، وقيل: عاتكة.

الثاني: الابن والبنت، والأخ والأخت، والابنان، والأخوان، وابن الأخ، وابن الأخت.

ك: حديث أم عطية في غَسل بنت النبي صلى الله عليه وسلم بماءٍ وسِدْر، وهي زينب رضي الله عنها زوجةُ أبي العاص بن الربيع.

Hz. Peygamber'in (*sav*) sadaka toplamak için görevlendirdiği İbnü'l-Lütbiyye. Şöyle demiştir: "Bu sizindir, bu da benimdir." Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçtiği üzere ismi Abdullah'tır. Bu nisbe, Ezd'in bir kolu olan Lütb Oğulları'nadır. Onun hakkında "Ütbiyye" de denilmiştir. Ancak sahih değildir.

İbn Ümmü Mektûm. Hadislerde tekrarlanmıştır. İsmi Abdullah b. Zâide'dir. Bunu Katâde söylemiştir. Buhârî ve İbn Hibbân da bunu tercih etmiştir.[1] "Amr b. Kays" da denilmiştir. Bunu İbn Abdülber, cumhurdan nakletmiştir. Nitekim Zührî, İbn İshak, Musa b. Ukbe, Zübeyr b. Bekkâr, Ahmed b. Hanbel bu kanaattedir. İbn Asâkir ve Mizzî bunu tercih etmiştir. Zâide'yi dedesi olarak belirlemiştir.

İbn Hibbân ve daha başkaları şöyle demişlerdir:[2] "İbn Zâide diyen kişi, onu dedesine[3] nisbet etmiştir."

Başka birisi olduğu da söylenmiştir. "Abdullah b. Şüreyh b. Kays b. Zâide" denilmiştir. İbn Ebû Hâtim bunu tercih etmiş, İbnü'l-Medînî ve Hüseyin b. Vâkıd'dan nakletmiştir.

"Abdullah b. Amr b. Şüreyh b. Kays b. Zâide" de denilmiştir.

"Abdullah b. el-Esamm" da denilmiştir.

İbn Hibbân şöyle demiştir: "İsmi, Husayn idi. Hz. Peygamber (*sav*) ona Abdullah ismini verdi."

Ve annesinin ismi Âtike'dir.

Hz. Ömer'in şu hadisi de bu türdendir: "O, ipek bir elbise gördü…" Hadiste şöyle geçmektedir: "Hz. Ömer onu Mekke'de bulunan müşrik bir kardeşine hediye etti."[4] O [müşrik kardeşi], annesi yönünden kardeşi olan Osman b. Hakîm b. Ümeyye es-Sülemî'dir. Bunu İbn Beşküvâl söylemiştir.[5]

Yine Rib'î b. Hirâş'ın, hanımı yoluyla Huzeyfe'nin kız kardeşinden rivayet ettiği gümüş takı takmakla ilgili hadisi:[6] O [Huzeyfe'nin kızkardeşi], Fâtıma'dır. "Havle" de denilmiştir.

1 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 214.
2 İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 214.
3 İbn Hibbân metnindeki ifade "dedesinin dedesi" şeklindedir. Süyûtî'nin birkaç satır aşağıda "dedesinin dedesi" olduğunu gösteren ifadelere İbn Hibbân'a atıf yapmadan yer vermesi onun buradaki ifadeyi "dedesi" olarak görüp kaydettiğini gösterir. Bundan dolayı M. Avvâme'nin yaptığı gibi (bk. *Tedrîb* [M. Avvâme], V, 493, dp. 3) metne "dedesinin" ifadesini eklemeye gerek yoktur [çevirenin notu].
4 Buhârî, Cum'a 7.
5 İbn Beşküvâl, *Gavâmidu'l-Esmâ*, I, 180.
6 Ebû Davud, Hâtem 8; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, V, 434.

ابن اللُّتْبِيَّة الذي استعمله النبي صلى الله عليه وسلم على الصدقة، فقال: هذا لكم، وهذا لي. اسمه **عبد الله** كما في صحيح البخاري، وهذه النسبة **إلى بني لُتْب بإسكان التاء** الفوقية، وضم اللام، بطنٍ من الأزد **وقيل** فيه: ابن **الأُتْبية** بالهمزة **ولا يصح** .

ابن أم مكتوم تكرر في الأحاديث، اسمه **عبد الله** ابن زائدة، قاله قتادة، ورجحه البخاري، وابن حبان، **وقيل: عمرو** بن قيس، حكاه ابن عبد البر عن الجمهور، منهم: الزهري، وابن إسحاق، وموسى بن عقبة، والزبير بن بكار، وأحمد بن حنبل، ورجَّحه ابن عساكر، والمِزي، وجعل زائدةَ جدَّه.

قال ابن حبان وغيره: من قال ابن زائدة فقد نسبه إلى جده.

وقيل غيره فقيل: عبد الله بن شريح بن قيس بن زائدة، واختاره ابن أبي حاتم، وحكاه عن ابن المديني، والحسين بن واقد.

وقيل: عبد الله بن عمرو بن شريح بن قيس بن زائدة، وقيل: عبد الله بن الأصم.

قال ابن حبان: وكان اسمه الحصين، فسماه النبي صلى الله عليه وسلم عبد الله.

و أمه **اسمها عاتكة**.

ومن ذلك: حديث أن عمر رأى حُلَّة سِيَراء، الحديثَ، وفيه: فكساها عمرُ أخاً له مشركاً بمكة، هو أخوه لأمه عثمان بن حكيم بن أمية السُّلَمي، قاله ابن بشكُوال.

وحديث رِبْعي بن حِراش، عن امرأته، عن أخت حذيفة: في التحلّي بالفضة، هي فاطمة، وقيل: خَوْلة.

Ukbe b. Âmir'in hadisi: [Ukbe şöyle demiştir:] Ben "Ey Allah'ın Resûlü! Kız kardeşim [Kabe'ye kadar] yürümeyi adadı" dedim…[1] O, Âmir'in kızı Ümmü Hibbân'dır. Bunu İbn Mâkûlâ zikretmiştir.

Yahûdîler hakkındaki hadis: "Onlardan Sa'ye'nin iki oğlu müslüman oldu."[2] Onlardan biri Sa'lebe'dir. Diğeri hakkında Esed, Esîd ve Üseyd şeklinde görüşler vardır.

Ebû Bekir'in Hz. Âişe'ye şöyle dediği hadis: "Onlar senin iki erkek ve iki kız kardeşindir."[3] Onlar Abdurrahman, Muhammed, Esmâ ve Ümmü Külsûm'dür.

Ukbe b. Ebû Muayt'ın kızı Ümmü Külsûm'ün müslüman olarak geldiğine dair hadis. İki kardeşi de onu geri götürmek için geldi.[4] Onlar Ukbe'nin oğulları İmâre ve Velîd'dir. Bunu İbn Hişâm ve başkaları söylemişlerdir.

"Evde Kureyşli olmayan biri var mı?" diye sorulduğunda "Kız kardeşimizin oğlu hariç [Kureyşli olmayan kimse yoktur]…" cevabını verildiği hadis. Bu kişi Nu'mân b. Mukarrin'dir.

Üçüncüsü amca ve hala [gibi mübhem kullanımlar]dır. İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[5] "Ve onların benzerleri. Yani dayı ve teyze, baba ve anne, dede ve nine, amca veya hala oğlu veya kızı, dayı ve teyze oğlu ve kızı gibi."

Muhâbere[6] yoluyla satışın yasaklanması hakkındaki "Râfi' b. Hadîc → amcası" [isnâdıyla gelen hadis] buna örnektir.[7] O, Zuheyr b. Râfi' b. Adî'dir. Üseyd b. Zuheyr b. el-Hâris olduğu da söylenmiştir.

"Ziyâd b. Ilâka → amcası" [isnâdıyla] merfû' olarak gelen hadis: "Allah'ım! Kötü ahlâktan sana sığınırım…"[8] Bunu Tirmizî rivayet etmiştir. O [Zeyd'in amcası], Müslim'in *Sahîh*'inde başka bir hadiste[9] geçtiği üzere Kutbe b. Mâlik es-Sa'lebî'dir.

1 Buhârî, Cezâu's-Sayd 27; Müslim, Nezir 11, 12; Ebû Davud, Eymân 23.
2 Beyhakî, *Delâilu'n-Nübüvve*, IV, 31 vd.
3 Mâlik, Akdiye 40.
4 İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 325.
5 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 342.
6 Muhâbere, araziyi ekecek kişinin tohumu da karşılaması şartıyla yapılan müzaraa akdidir [çevirenin notu].
7 Buhârî, Müzâraa 19.
8 Tirmizî, Daavât 126.
9 Müslim, Salât 165, 166.

وحديث عقبة بن عامر قلت: يا رسول الله إن أختي نذرتْ أن تمشي، الحديثَ، هي أم حِبان ـ بالكسر، والموحدة ـ بنت عامر، ذكره ابن ماكولا.

وحديث اليهود: فأسلم منهم ابنا سَعْية، أحدهما ثعلبة، والآخر أسد، أو أَسِيد، أو أُسَيد، أقوال.

وحديث قول أبي بكر لعائشة: إنما هما أخواكِ وأختاكِ: هم عبد الرحمن، ومحمد، وأسماء، وأم كلثوم.

وحديث: جاءت أم كلثوم بنت عقبة بن أبي مُعَيط مسلمةً، فجاء أخواها يطلبانها، هما: عمارة، والوليد ابنا عقبة، قاله ابن هشام وغيره.

وحديث: «هل في البيت إلا قرشي؟» قالوا: غيرَ ابن أختنا، الحديثَ، هو النعمان بن مقرِّن.

الثالث: العمّ، والعمّة قال ابن الصلاح: ونحوُهما، أي: كالخال، والخالة، والأب، والأم، والجد، والجدة، وابنِ أو بنتِ العمّ، والعمة، والخال، والخالة.

ك: رافع بن خَديج، عن عمه في النهي عن المُخَابرة **هو ظُهَير** بضم الظاء المعجمة **ابن رافع** بن عدي، وقيل: أُسَيد بن ظُهير بن الحارث.

زياد بن عِلاقة، عن عمِّه مرفوعاً: «اللّٰهم إني أعوذ بك من منكراتِ الأخلاق»، الحديثَ، رواه الترمذي **هو قُطْبة بن مالك** الثعلبي، كما في صحيح مسلمِ، في حديث آخر.

Bu konudaki bir başka örnek: Uhud günü öldürüldüğünde onun [Câbir'in] babasına ağlayan Câbir'in halası. Müslim'in *Sahîh*'inde geçtiği üzere o Fâtıma bint Amr b. Harâm'dır.[1] Tayâlisî'nin *el-Müsned*'inde ismi zikredilmiştir. [Onun isminin] "Hind" olduğu da söylenmiştir. Vâkıdî bu kanaattedir.

İbn Abbâs'ın hadisi de bu türdendir: "Teyzem, Hz. Peygamber'e (*sav*) yağ, bir miktar keş ve birkaç keler hediye etti."[2] "Onun ismi Hüzeyle'dir" denilmiştir. -"Hufeyde de denilmiştir.- Bint el-Hâris'tir. Künyesi Ümmü Hufeyd'dir. "Ümmü Atîk" de denilmiştir.

Ebû Hüreyre'nin hadisi: "Annemi müslüman olmaya davet ediyordum…"[3] Onun ismi Ümeyme bint Sufeyh b. el-Hâris b. Devs'tir. Bunu İbn Kuteybe söylemiştir.

Kerdem b. Süfyân hadisi: Şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Resûlü! Cahiliye döneminde amcamın bir oğluyla yola çıktık. O, yalın ayak yürümeye başladı ve 'Kim bana bir ayakkabı verirse, onu kızımla evlendireceğim' dedi…"

Hatîb şöyle demiştir:[4] "[O] Amcasının oğlu, Tarık b. el-Mürakka'dır."

Nâfi' hadisi: İbn Ömer, dayısı Osman b. Maz'ûn'un kızıyla evlendi. Fakat kızın annesi "Kızım bunu istemiyor" dedi. Dayısının kızının ismi Zeyneb'dir. Onun annesi de Havle bint Hakîm b. Ümeyye'dir.[5]

Dördüncüsü: Karı ve koca, köle ve ümmü veled [gibi mübhem kullanımlardır].

[Kocasının] vefatından birkaç gece sonra doğum yapan Sübey'a el-Eslemiyye'nin kocası. Bu hadis *Sahîhayn*'da yer alır.[6] O [kocası], Sa'd b. Havle'dir.

Berva'/Birva' bint Vâşık'ın kocası. Dilcilere göre Berva', hadisçilere göre Birva' şeklindedir. O, Hilâl b. Mürre el-Eşcaî'dir.

1 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 130.
2 Buhârî, Et'ime 16; Müslim, Sayd 46.
3 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 158.
4 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Esmâü'l-Mübheme*, s. 156.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 130; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 328; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 181.
6 Buhârî, Megâzî 10; Müslim, Talâk 56.

ومن ذلك: **عمةُ جابرٍ التي بكتْ أباه** لما قُتل **يومَ أُحد**، كما في الصحيح **هي فاطمة بنت عمرو** بن حرام، وقعتْ مسماةً في **مسند** الطيالسي، **وقيل: هند** قاله الواقدي.

ومن ذلك: حديث ابن عباس، أهدتْ خالتي إلى النبي صلى الله عليه وسلم سَمْناً، وأَقِطاً، وأَضُبّاً، قيل: اسمها هُزَيلة ـ وقيل: حُفَيدة ـ بنت الحارث، وتكنى أم حُفَيد، وقيل: أم عتيق.

وحديث أبي هريرة: كنت أدعو أمي إلى الإسلام، الحديثَ، اسمها: أميمة بنت صُفَيح بن الحارث بن دوس، قاله ابن قتيبة.

وحديث: أن كَرْدَم بن سفيان قال: يا رسول الله خرجتُ أنا وابنُ عمّ لي في الجاهلية، فَحَفِي، فقال: من يُعطيني نعلاً أُنكحه ابنتي، الحديث.

قال الخطيب: ابنُ عمه: طارق بن المرقَّع.

وحديث نافع: تزوّج ابنُ عمر بنتَ خاله عثمانَ بن مظعون، فقالت أمها: بنتي تكره ذلك، اسم بنت خاله: زينب، وأمّها خولة بنت حكيم بن أمية.

الرابع: الزوج، والزوجة والعبد، وأم الولد.

زوج سُبَيْعة الأسلمية التي وَلَدت بعد وفاته بليالٍ، الحديث في الصحيحين هو **سعد بن خولة**.

زوج بِروع بنت واشِق **بالفتح** للباء عند أهل اللغة، **وعند المحدثين بالكسر** هو **هلال بن مرة** الأشجعي.

İbnü's-Salâh eşe, Abdurrahman b. ez-Zübeyr'in eşini -önceleri Rifâ'a el-Kurazî'nin nikâhında iken onu boşamıştır- örnek olarak vermiştir. Onun ismi Temîme bint Vehb'dir. [İsminin] Tümeyme ya da Süheyme olduğu da söylenmiştir.

Ümmü'l-veledin[1] örneği: İbrahim b. Abdurrahman b. Avf'ın ümmü veledinin hadisi: O, Ümmü Seleme'ye "Eteğimi uzatıyorum ve [pis yerlerde] yürüyorum [ne yapayım?]" diye sormuştu.[2] Onun adı Humeyde'dir. Bunu Nesâî zikretmiştir.

Kölenin örneği: Câbir'in naklettiğine göre Hâtıb'ın bir kölesi "Ey Allah'ın Resûlü! Hâtıb mutlaka cehenneme girecektir" dedi.[3] Onun ismi Sa'd'dır.

Uyarı:

Adı tasrih edilmeyen ancak sözün bağlamından kim olduğu anlaşılan kimse de mübhem kısmındandır. Buhârî'nin şu sözünde olduğu gibi: Muâz şöyle demiştir: "Bizimle otur da biraz imandan konuşalım."[4] Bu sözün söylendiği kişi hadisin içindedir. O da [hadisi Muâz'dan rivayet eden] Esved b. el-Hilâl'dir.

1 Ümmü'l-veled: Efendisinin yatağında, onun ikrârı ile birlikte çocuk doğurmuş olan cariye. Bu cariye efendisi ölünce hürriyetine kavuşur (bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 592) [çevirenin notu].

2 Ebû Davud, Tahâret 140; Tirmizî, Tahâret 109.

3 Müslim, Fezâilü's-sahâbe 162.

4 Buhârî, Îmân 1. Ayrıca bk. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VI, 164.

ومثَّل ابن الصلاح للزوجة بزوجة عبد الرحمن بن الزَّبير التي كانت تحت رفاعة القُرَظي، فطلقها، اسمها تَميمة بنت وهب، وقيل: تُميمة بضم التاء، وقيل: سُهَيْمة.

ومثال أم الولد: حديثُ أمِّ ولد لإبراهيم بن عبد الرحمن بن عوف: أنها سألتْ أمَّ سلمة فقالت: إني أُطِيل ذيلي وأمشي، الحديثَ، هي حُميدة، ذكره النسائي.

ومثال العبد: حديث جابر: أن عبداً لحاطبٍ قال: يا رسول الله: ليدخُلنّ حاطبٌ النار، اسمه سعد.

تنبيه:

من المبهم ما لم يصرَّح بذكره، بل يكون مفهوماً من سياق الكلام، كقول البخاري: وقال معاذ: اجلسْ بنا نؤمنْ ساعة، فالمقولُ له ذلك مَطْويٌّ، وهو الأسود بن هلال.

60. TARİH VE VEFEYÂT

[Hadis ilimlerinin] altmışıncı türü râvilerin doğum, hadis dinleme ve falanca beldeye geliş tarihleri ve vefatlarıdır.

Bu, önemli bir konudur. Hadisin isnâdının muttasıl ve[ya] munkatı olduğu bu konu sayesinde bilinir. Bir grup kimse, bir topluluktan rivayette bulunduklarını iddia etmiş, [ama] tarihe bakıldığında vefatlarından seneler sonra onlardan rivayet aldıklarını iddia ettikleri ortaya çıkmıştır. Şu örnekte olduğu gibi:[1] İsmail b. Ayyâş, deneme amacıyla bir kişiye "Hâlid b. Ma'dân'dan hangi sene hadis yazdın?" diye sordu. Adam "113 senesinde" cevabını verdi. Bunun üzerine [İsmail] "Sen onun vefatından yedi sene sonra ondan hadis dinlediğini iddia ediyorsun. Çünkü o, 106 senesinde öldü" dedi. [Onun vefat tarihi hakkında] 105, 104, 103 ve 108 de denilmiştir.

Muhammed b. Hâtim el-Keşşî, Abd b. Humeyd'den rivayette bulununca Hâkim ona hangi yılda doğduğunu sordu. O da "260 senesinde" cevabını verdi. Bunun üzerine [Hâkim] "Şu kişi Abd'den vefatından 13 sene sonra hadis dinlemiştir" dedi.

Hafs b. Gıyâs el-Kâdî [ö. 194/810] şöyle demiştir: "Bir râviyi itham ettiğiniz zaman onu iki yaş ile hesaba çekin." Onun yaşını ve kendisinden hadis yazdığı kişinin yaşını kastetmektedir.[2]

Süfyân es-Sevrî "Râviler yalanı kullanmaya başlayınca biz de onlara karşı tarihi kullandık" demiştir.

Hassân b. Yezîd şöyle demiştir: "Çok yalancılara karşı tarih kadar başka bir şeyden yardım almadık. Râviye 'Hangi sene doğdun?' diye sorarız. Doğum tarihini söylediği zaman doğru veya yalan söylediğini anlarız."[3]

Ebû Abdullah el-Humeydî [ö. 488/1095] şöyle demiştir: "Hadis ilimleri arasında üç şey vardır ki, öncelikle bunların öğrenilmesi gerekir: İlel, mü'telif ve muhtelif ve râvilerin vefatları."

1 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 71.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 119.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, VIII, 240-1.

النوع الستون: التواريخ لمواليد الرواة

والسماع، والقدوم للبلد الفلاني **والوَفَيات** لهم

هو فنٌّ مهم، به يُعرف اتصال الحديث وانقطاعه، وقد ادَّعى قوم الرواية عن قوم، فنُظِر في التاريخ فظهر أنهم زعموا الرواية عنهم بعد وفاتهم بسنين، كما سأل إسماعيلُ بنُ عياش رجلاً اختباراً: أيَّ سنةٍ كتبتَ عن خالد بن معدان؟ فقال: سنة ثلاث عشرة ومئة، فقال: أنت تزعم أنك سمعتَ منه بعد موته بسبع سنين!، فإنه مات سنة ستّ ومئة. وقيل: خمس، وقيل: أربع، وقيل: ثلاث، وقيل: ثمان.

وسأل الحاكمُ محمدَ بنَ حاتم الكَشّي عن مولده لمّا حدَّث عن عبد بن حميد؟ فقال: سنة ستين ومئتين، فقال: هذا سمع من عبدٍ بعد موته بثلاثَ عشْرة سنة!! .

قال حفص بن غياث القاضي: إذا اتَّهمتم الشيخَ فحاسِبوه بالسِّنَّيْنِ، يعني: سِنَّه وسنَّ من كتب عنه.

وقال سفيان الثوري: لما استعمل الرواةُ الكذبَ استعملْنا لهم التاريخ.

وقال حسان بن يزيد: لم نستعنْ على الكذابين بمثل التاريخ، نقول للشيخ: سنةَ كم وُلدت؟ فإذا أقرَّ بمولده عرفنا صدقه من كذبه.

وقال أبو عبد الله الحميدي: ثلاثة أشياء من علوم الحديث يجبُ تقديم التهمُّم بها: العلل، والمؤتلِف والمختلِف، ووَفَيات الشيوخ.

Bu konuda geniş kapsamlı olarak yazılmış kitaplar sadece İbn Zebr [ö. 379/989] ve İbn Kâni'in *el-Vefeyât* adlı eserleridir. İbn Zebr'in kitabı üzerine Hâfız Abdülazîz b. Ahmed el-Kettânî[1] [ö. 466/1074], sonra Ebû Muhammed el-Ekfânî [ö. 524/1130], daha sonra Hâfız Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mufaddal [ö. 611/1214], ondan sonra Münzirî, sonra Şerîf İzzeddîn Ahmed b. Muhammed el-Hüseynî [ö. 695/1296], sonra muhaddis Ahmed b. Aybek ed-Dimyâtî [ö. 749/1348] sonra da Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî birer zeyl yazmışlardır.

Alt konular:

Bu kabilden olan seçkin kimselerin vefatları.

Birincisi: Hz. Peygamber'in (*sav*) ve aşere-i mübeşşerenin vefatları hakkındadır.

İnsanlığın efendisi ve Allah'ın Resûlü (*sav*) seyyidimiz Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve iki arkadaşı Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yaşları konusunda sahih olan, [vefat ettiklerinde] 63 yaşında olduklarıdır. Bunu sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonrakilerin cumhuru söylemiştir. İbn Abdülber ve cumhur da bunu doğru kabul etmiştir.[2]

"Hz. Peygamber (*sav*) 60 yaşında idi" de denilmiştir. Bu Enes, Fâtıma el-Betül, Urve b. Zübeyr ve Mâlik'ten rivayet edilmiştir.

"65 [yaşında idi]" denilmiştir. Bu görüş İbn Abbâs'dan, yine Enes'den ve Dağfel b. Hanzale'dan rivayet edilmiştir.

"62 [yaşında idi]" denilmiştir. Bunu Katâde söylemiştir.

Son ikisi Ebû Bekir hakkında da söylenmiştir.

İlk ikisi de Ömer hakkında söylenmiştir.

"Ömer 66 sene yaşadı" denilmiştir. "61", "59", "57", "56", "55 [sene yaşadı]" da denilmiştir.

---

1 *Tedrîb* yazma ve neşirleri bu nisbeyi "Kinânî" olarak kaydediyorsa da doğrusu "Kettânî" olmalıdır (*Tedrîb* [Târık b. Ivadullah], II, 467) [çevirenin notu].

2 İbn Abdülber, *el-İstîâb*, I, 52.

وليس فيه كتاب، يعني على الاستقصاء، وإلا ففيه كُتُب، كـ: **الوَفَيَات** لابن زَبْر، ولابن قانع، وذَيّل على ابن زَبْر: الحافظ عبد العزيز بن أحمد الكتّاني، ثم أبو محمد الأكفاني، ثم الحافظ أبو الحسن ابن المفضَّل، ثم المنذري، ثم الشريف عز الدين أحمد بن محمد الحسيني، ثم المحدث أحمد ابن أَيْبَك الدمياطي، ثم الحافظ أبو الفضل العراقي.

فروع:

في عيونٍ من ذلك.

الأول: في وفاة النبي صلى الله عليه وسلم، وأصحابه العشرة.

الصحيح في سنّ سيدنا محمدٍ سيدِ البشر رسولِ الله صلى الله عليه وسلم وصاحبيه: أبي بكر، وعمر رضي الله عنهما ثلاثٌ وستون سنةً، قاله الجمهور من الصحابة والتابعين فمن بعدهم، وصححه ابن عبد البر، والجمهور.

وقيل: سنّ النبي صلى الله عليه وسلم ستون، رُوي عن أنس، وفاطمةَ البتول، وعروة بن الزبير، ومالك.

وقيل: خمس وستون، رُوي عن ابن عباس، وأنس أيضاً، ودَغْفل بن حنظلة.

وقيل: اثنتان وستون، قاله قتادة.

وحُكي الآخِران أيضاً في أبي بكر.

وحُكي الأولان في عمر.

وقيل: عاش عمر ستاً وستين، وقيل: إحدى وستين، وقيل: تسعاً وخمسين، وقيل: سبعاً وخمسين، وقيل: ستاً وخمسين، وقيل: خمساً وخمسين.

Allah Resûlü (*sav*), Medine'ye hicretinin 11. yılında Rebîülevvel ayının 12'sinde pazartesi günü kuşluk vakti vefat etmiştir. Siyer âlimleri arasında bu konuda bir ihtilâf yoksa da sadece ayın hangi günü olduğu konusunda bir ihtilâf vardır. Cumhur, musannif [Nevevî]'nin zikrettiği 12. gün görüşündedir. Musa b. Ukbe ve Leys b. Sa'd "Ayın başında [vefat etti]" demişlerdir. Süleyman et-Teymî de "Ayın ikisinde [vefat etti]" demiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[1] "İlk görüş, cumhurun görüşü olsa da Süheylî bu görüşü tarih yönünden problemli görmüştür. Çünkü Vedâ Haccı'ndaki Arefe günü, [Buhârî ve Müslim'in] ittifak ettiği Hz. Ömer'in hadisinden dolayı icmâ ile cuma günü idi. Bu durumda gelecek senenin Rebîülevvel ayının 12'sinin, ne ayların tam veya eksik ne de bazıları tam bazıları eksik olduğu takdirde pazartesi günü olması mümkündür. Çünkü Zilhiccenin ilk günü perşembe idi. Eğer Zilhicce, Muharrem ve Safer eksik olursa o zaman Rebîülevvel ayının 12'si perşembe günü olur. Üç ay da tam olursa o zaman da [Rebîülevvel ayının] 12'si pazar günü olur. Bazıları eksik bazıları tam olursa da [Rebîülevvel ayının] 12'si cuma veya cumartesi günü olur."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir:[2] "İlim ehlinden birinin şöyle cevap verdiğini gördüm: Her üç ayın da tam olduğu farzedilirse, onların 'ayın 12. gecesi' sözüyle kastettikleri, on ikinin tamamen bitmesidir. Bu durumda Allah Resûlü'nün vefatı, bu [on iki gün] tamamlandıktan sonra ve 13. güne [pazartesi] girince olur."

[Irâkî] şöyle demiştir: "Bu görüş Beyhakî'nin sahih bir isnâdla Süleyman et-Teymî'den rivayet ettiği 'Allah Resûlü (*sav*) Safer ayının 22. gecesi hastalandı. İlk hastalandığı gün, cumartesi günü idi. Vefatı ise onuncu günde, Rebîülevvel ayının ikisinde pazartesi günü oldu' rivayetini delil alarak her üç ayın veya onlardan ikisinin eksik olduğu görüşünü benimseyen siyer ehlinin ifadelerinden dolayı tartışmalıdır. Zira bu ifade Safer ayının ilk gününün cumartesi olduğuna delâlet eder. Bu da Zilhicce ve Muharremin eksik olmasını gerektirir. Onun 'vefatı onuncu gündü' sözüyle hastalığının [10. günü] kastedilmektedir. Bu ifade Safer ayının da eksik olduğuna delâlet eder."

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 448.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 449.

قُبِض رسول الله صلى الله عليه وسلم ضحى يوم **الاثنين لثنتيْ عشْرةَ خلتْ من شهر ربيع الأول سنة إحدى عشْرة من هجرته صلى الله عليه وسلم إلى المدينة** لا خلاف بين أهل السِّير في ذلك، إلا في تعيين اليوم من الشهر، فالجمهور على ما ذكره المصنف: أنه يوم الثاني عشر، وقال موسى بن عقبة، والليث بن سعد: مستهَلَّ الشهر، وقال سليمان التيمي: ثانيهِ.

قال العراقي: والقول الأول وإن كان قول الجمهور، فقد استشكله السُّهيلي من حيثُ التاريخ، وذلك لأن يوم عرفة في حجة الوداع كان يوم الجمعة بالإجماع، لحديث عمر المتفق عليه، وحينئذ فلا يمكن أن يكون ثاني عشَر ربيعٍ الأول من السنة التي تليها يومَ الاثنين، لا على تقدير كمالِ الشهور، ولا نقصها، ولا كمالِ بعضٍ، ونقص بعضٍ، لأن ذا الحجة أوله الخميس، فإن نَقَص هو والمحرم وصفر كان ثاني عشَر ربيع الأول يوم الخميس، وإن كَمُلَتْ الثلاثة فثاني عشَرِه الأحد، وإن نقص بعضٌ وكمل بعضٌ فثاني عشَرِه الجمعة أو السبت.

قال: وقد رأيت بعض أهل العلم يجيب، بأنْ تُفرض الشهورُ الثلاثةُ كواملَ، ويكون قولهم: لاثنتي عشْرة ليلةً خلتْ منه، أي: بأيامها كاملة، فيكون وفاته بعد استكمال ذلك، والدخول في الثالث عشر.

قال: وفيه نظر من حيثُ إن الذي يظهر من كلام أهل السِّير نقصان الثلاثة، أو اثنين منها، بدليل ما رواه البيهقي بسند صحيح إلى سليمان التيمي: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم مرض لاثنتين وعشرين ليلةً من صفر، وكان أولَ يوم مرض فيه يوم السبت، وكانت وفاته اليومَ العاشر يوم الاثنين لليلتين خلتا من ربيع الأول، وهذا يدل على أن أول صفر السبت، فلزم نقصانُ ذي الحِجة والمحرم، وقوله: وكانت وفاته صلى الله عليه وسلم اليوم العاشر، أي: من مرضه، فيدلّ على نقصان صفر أيضاً.

Vâkıdî'nin Ebû Ma'şer'den rivayet ettiğine göre[1] Muhammed b. Kays şöyle demiştir: "Allah Resûlü (*sav*) Safer ayının bitimine 11 gün kala çarşamba günü hastalandı. (…) Hastalığı 13 gün sürdü ve Rebîülevvel ayının ikisinde pazartesi günü vefat etti." Bu rivayet, ayların [üçünün de] eksik olduğuna delâlet eder. Ancak o, hastalık müddetini Teymî hadisindeki hastalık müddetinden daha uzun saymıştır. İki rivayet şöyle uzlaştırılır: Bununla kastedilen hastalığının başlangıcıdır. İlki [yani 10 gün] ile kastedilen ise hastalığının şiddetlendiği zamandır. Vâkıdî her ne kadar hadiste zayıf biri ise de siyer imamlarından biridir. Ebû Ma'şer Necîh ise ihtilâflı bir râvidir.

Hatîb *er-Ruvât an Mâlik* adlı eserinde "Saîd b. Selm b. Kuteybe el-Bâhilî[2] → Mâlik → Nâfi'" isnâdıyla İbn Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Allah Resûlü (*sav*) hastalandığı zaman sekiz gün hasta yattı ve Rebîülevvel ayının ikisinde vefat etti…" Böylece Teymî'nin ve ona uygun rivayette bulunanların sözlerinin tarih açısından tercihe şayan olduğu ortaya çıkmıştır.

[Irâkî] şöyle demiştir: Musannif [Nevevî]'nin İbnü's-Salâh'a[3] benzer şekilde söylediği "Duha vakti[nde vefat etti]" sözü, *Sahîhu Müslim*'deki şu Enes rivayetinden dolayı problemlidir: "Allah Resûlü'ne (*sav*) en son bakışım…"[4] Bu hadiste geçtiğine göre, Allah Resûlü o günün sonunda vefat etmiştir. Bu da onun duha vaktinden sonraya kaldığına delildir. Ancak ikisinin arası şöyle birleştirilir: Burada kastedilen, günün ikinci yarısının başlarıdır. Bu da duha vaktinin sonudur. O, günün ikinci yarısından olması yönüyle günün sonundandır.

İbn Abdülber'in isnâdlı olarak Hz. Âişe'den naklettiği rivayet bunun delilidir: O şöyle demiştir: "Allah Resûlü (*sav*) pazartesi günü duha vaktinin yükseldiği zamanda ve günün ortasında vefat etti."

Musa b. Ukbe *Megâzî*'sinde İbn Şihâb'dan şunu rivayet etmiştir: "Pazartesi günü güneşin batıya meylettiği zamanda vefat etti."

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 237.

2 Bu isim *Tedrîb* yazma ve neşirlerinde "Saîd b. Seleme b. Kuteybe" olarak kayıtlı ise de doğrusu "Saîd b. Selm b. Kuteybe" olmalıdır. Normalde Saîd, Mâlik'in öğrencilerinden olan babası üzerinden Mâlik'e atıf yapsa da burada ona doğrudan ulaşmıştır (*Tedrîb* [Târık b. Ivadullah], II, 471, dp. 1) [çevirenin notu].

3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 345.

4 Müslim, Salât 98.

ورَوَى الواقدي عن أبي معشر، عن محمد بن قيس قال: اشتكى رسول الله صلى الله عليه وسلم يوم الأربعاء لإحدى عشْرة بقيتْ من صفر، إلى أن قال: اشتكى ثلاثة عشر يوماً، وتوفي يوم الاثنين لليلتين خلتا من ربيع الأول، فهذا يدل على نقص الشهور أيضاً، إلا أنه جعل مدة مرضه أكثر مما في حديث التيمي، ويُجمع بينهما بأن المراد بهذا ابتداؤه، وبالأول اشتداده، والواقدي وإن ضُعِّف في الحديث فهو من أئمة السيَر، وأبو معشرٍ نَجيحٌ مختلَف فيه.

وروى الخطيب في **الرواة عن مالك** من رواية سعيد بن سلم بن قتيبة الباهلي، حدثنا مالك، عن نافع، عن ابن عمر قال: لما قُبض رسول الله صلى الله عليه وسلم مرض ثمانية، فتوفي لليلتين خَلَتا من ربيعٍ الأول، الحديثَ، فاتَّضح أن قول التيمي ومن وافقه راجح من حيثُ التاريخ.

قال: وقول المصنف كابن الصلاح: ضحًى، يشكل عليه ما في **صحيح مسلم** من رواية أنس: آخرُ نظرةٍ نظرتها إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، الحديثَ، وفيه: وتوفي من آخر ذلك اليوم، وهذا يدل على أنه تأخر بعد الضحى، ويُجمع بينهما بأن المراد أول النصف الثاني، فهو آخر وقت الضحى، وهو من آخر النهار، باعتبار أنه من النصف الثاني.

ويدل عليه ما رواه ابن عبد البر بسنده عن عائشة قالت: مات رسول الله صلى الله عليه وسلم ارتفاعَ الضحى وانتصافَ النهار يوم الاثنين.

وذكر موسى بن عقبة في **مغازيه** عن ابن شهاب: توفي يوم الاثنين حين زاغت الشمس.

Tarih[in başlangıcı] da ona yani hicrete dayanır. Bu musannif [Nevevî]'nin eklediği faydalı bir bilgidir.

Buhârî *Sahîh*'inde Sehl b. Sa'd'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Onlar ne Hz. Peygamber'in (*sav*) peygamber olarak gönderilişinden ne de vefatından itibaren [yılları] saymaya başladılar. Onlar Allah Resûlü'nün Medine'ye gelişinden itibaren saymaya başladılar."[1]

O, *et-Târîhu's-Sagîr*'inde İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Tarih[in başlangıcı] Hz. Peygamber'in (*sav*) [Medine'ye] geldiği sene oldu."[2]

Yine İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:[3] Hz. Ömer "Tarih ne zaman yazılmaya [başlanır]?" diye sordu. Muhâcirler toplandılar. Hz. Ali ona "Hz. Peygamber'in (*sav*) hicret ettiği günden" dedi. Bunun üzerine o da bu tarihi esas aldı.

İbn Ebû Hayseme'nin *Târîh*'inde İbn Sîrîn'den rivayet ettiğine göre[4] müslüman bir kişi Yemen bölgesinden gelip Hz. Ömer'e "Yemen'de tarih adını verdikleri bir şey gördüm. 'Şu yılda, şu ayda' diye yazıyorlar" dedi. Ömer "Bu çok güzeldir. Siz de tarih belirleyin" dedi. Tarih belirlemek için toplandıklarında istişare etti. Bir topluluk "Hz. Peygamber'in (*sav*) doğumuyla [başlasın]" dedi. Bir topluluk "Peygamber olarak gönderilmesiyle" dedi. Bir başka topluluk "Muhacir olarak Mekke'den çıktığı zaman" dedi. Bir kişi "Vefat ettiği zamanla" dedi. Ömer "Mekke'den Medine'ye çıkışını tarih olarak [tarihin başlangıcı olarak] belirleyin" dedi.

Sonra da "Hangi ayla başlar ve onu senenin başı yaparız?" dedi. İnsanlar "Receb ayını. Çünkü cahiliye ehli bu aya tazim gösterirdi" dediler. Diğerleri "Ramazan ayı" dediler. Bazıları da "İçinde hac yapılan zilhicce" dediler. Diğer bazıları "Allah Resûlü'nün Mekke'den çıktığı ayı" dediler. Bazıları da "[Medine'ye] geldiği ayı" dediler. Hz. Osman "Muharremi senenin başı yapın. Çünkü o, haram aydır ve o, aylar sayılırken en başta gelir. Yine o, insanların hacdan döndükleri aydır" dedi. Bunun üzerine senenin başını Muharrem ayı yaptılar.

Bu, 17. senede oldu.

1 Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr 48.
2 Buhârî, *Târîhu'l-Evsat*, I, 285.
3 Buhârî, *Târîhu'l-Evsat*, I, 283.
4 İbn Asâkir, *Târîh*, I, 45.

ومنها أي: من الهجرة **التاريخ** هذه فائدة زادها المصنف.

روى البخاري في **صحيحه** عن سهل بن سعد قال: ما عدُّوا من مبعث النبي صلى الله عليه وسلم، ولا من متوفّاه، إنما عدُّوا من مَقْدَمه المدينة.

ورَوَى في **تاريخه الصغير** عن ابن عباس قال: كان التاريخ في السنة التي قدم فيها النبي صلى الله عليه وسلم.

وروى أيضاً عن ابن المسيَّب قال: قال عمر: متى يكتبُ التاريخ؟ فجمع المهاجرين، فقال له عليّ: من يوم هاجر النبي صلى الله عليه وسلم، فكتب التاريخ.

وروى ابن أبي خيثمة في **تاريخه** عن ابن سيرين: أن رجلاً من المسلمين قدم من أرض اليمن، فقال لعمر: رأيتُ باليمن شيئاً يسمّونه: التاريخ، يكتبون: من عام كذا، وشهر كذا، فقال عمر: إن هذا لَحَسن، فأَرِّخوا، فلما أُجمع على أن يؤرَّخ شاورَ، فقال قوم: بمولد النبي صلى الله عليه وسلم، وقال قوم: بالمبعث، وقال قوم: حين خرج مهاجراً من مكة، وقال قائل: بالوفاة حين توفي، فقال: أَرِّخوا خروجَه من مكة إلى المدينة.

ثم قال: بأيّ شهر نبدأ فنصيِّرَه أولَ السنة؟ فقالوا: رجب، فإن أهل الجاهلية كانوا يعظمونه، وقال آخرون: شهر رمضان، وقال بعضهم: ذو الحجة، فيه الحج، وقال آخرون: الشهر الذي خرج فيه من مكة، وقال آخرون: الشهر الذي قدم فيه، فقال عثمان: أَرِّخوا من المحرم أولَ السنة، وهو شهر حرام، وهو أول الشهور في العِدَّة، وهو منصَرف الناس عن الحج، فصيَّروا أول السنة المحرم.

وكان ذلك في سنة سبع عشرة.

Saîd b. Mansûr, *Sünen*'inde hasen bir isnâdla İbn Abbâs'ın "*Fecre yemin ederim ki*"[1] âyeti hakkında şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Fecr, muharrem ayıdır. O, senenin fecridir [başlangıcıdır]."

Şeyhülislâm İbn Hacer *Emâlî*'sinde şöyle demiştir:[2] "Bu rivayet sayesinde [ashâbın] hicreti tarih[in başlangıcı] olarak belirlemedeki ittifak etmelerinden sonra başlangıcın rebîülevvelden muharreme ertelenmesindeki hikmetin ne olduğu sorusuna cevap verilebilir. Zira hicret Rebîülevvel ayında gerçekleşmişti."

İbn Asâkir, *Târîh*'inde isnâdlı olarak Meymûn b. Mihrân'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir:[3] "Hz. Ömer'e Şaban ayında yapılmış bir antlaşma arz edildi. Ömer 'Hangi şaban? İçinde bulunduğumuz şaban mı, geçen şaban mı yoksa gelecek olan şaban mı?' diye sordu, sonra da sahâbeye 'İnsanlar için tarih olarak bilecekleri bir şey belirleyin' dedi. Onlar da hicret üzerinde icmâ ettiler."

Fakat *Mecmû*'da İbnü'l-Kammâh'ın [ö. 741/1340] yazısıyla İbnü's-Salâh'ın şöyle dediğini gördüm: Ebû Tâhir İbn Mahmiş ez-Ziyâdî [ö. 410/1019] *Kitâbü'ş-Şurût*'ta şunu zikretti: Hz. Peygamber (*sav*) Necrân hıristiyanlarına mektup yazdığı zaman onu hicretle tarihlendirdi ve Ali'ye mektuba şunları yazmasını emretti: "Bu [mektup] hicretin beşinci yılında yazıldı." [İbnü's-Salâh] şöyle demiştir: "O zaman hicreti tarihin başlangıcı olarak belirleyen kişi Allah Resûlü'dür (*sav*). Hz. Ömer de bu konuda onu takip etmiştir." [Süyûtî şöyle der:] Ben bu konuda bu meseleye tahsis edilmiş müstakil bir risâlede doyurucu bilgiler verdim.[4]

Hz. Ebû Bekir 13. yılda Cemâziyelevvel ayında pazartesi günü vefat etti. [Cemaziyelevvel ayının] sekizinde Salı günü akşam ile yatsı arasında, ayın bitimine üç gün kala, cemâziyelâhirin 17'sinde pazartesi gecesi, Cuma günü ayın bitimine yedi gün kala veya sekiz gün kala vefat ettiği de söylenmiştir. İmamların kesin olarak belirledikleri, hâfızların doğru saydıkları ve Hz. Âişe'den ve başkalarından sahih isnâdlarla sabit olan doğru tarih, Cemâziyelâhirenin son sekizinci gününün Salı akşamıdır.[5]

1 el-Fecr 89/1.
2 İbn Hacer, *el-Emâlî*, s. 25.
3 İbn Asâkir, *Târîh*, I, 40-2.
4 Onun kitabının adı *eş-Şemârîh fî İlmi't-Târîh*'dir ve matbudur.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 451.

وقد روى سعيد بن منصور في **سننه** بسند حسن عن ابن عباس في قوله تعالى ﴿وَالْفَجْرِ﴾ [الفجر: ١] قال: الفجر شهر المحرم، هو فجر السنة.

قال شيخ الإسلام ابن حجر في **أماليه**: بهذا يحصل الجواب عن الحكمة في تأخير التاريخ من [شهر] ربيع الأول إلى المحرم، بعد أن اتفقوا على جعل التاريخ من الهجرة، وإنما كانت في [شهر] ربيع الأول.

وروى ابن عساكر في **تاريخه** بسنده عن ميمون بن مِهْران قال: رُفع إلى عمر صكّ مَحِلُّه شعبان، فقال: أيّ شعبان! الذي نحن فيه، أو الذي مضى، أو الذي هو آتٍ؟ ثم قال للصحابة: ضعوا للناس شيئاً يعرفونه من التاريخ، فأجمَعوا على الهجرة.

لكن رأيتُ في **مجموع** بخطّ ابن القَمّاح عن ابن الصلاح أنه قال: ذَكَر أبو طاهر ابن مَحْمِش الزِّيادي في **كتاب الشروط**: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم أرّخ بالهجرة حين كَتْبه الكتاب لنصارى نَجْران، وأمر علياً أن يكتب فيه: إنه كُتِب لخمسٍ من الهجرة، قال: فالمؤِّرخ بها إذاً رسولُ الله صلى الله عليه وسلم، وعمرُ تبعه في ذلك، وقد أشبعتُ الكلام في ذلك في مؤلف مستقلّ مختص بهذه المسألة.

و توفي **أبو بكر** رضي الله تعالى عنه **في جُمَادى الأولى سنة ثلاثَ عشْرةَ** يوم الاثنين، وقيل: ليلة الثلاثاء بين المغرب والعشاء لثمانٍ، وقيل: لثلاثٍ بقينَ، وقيل: في جمادى الآخرة ليلةَ الاثنين لسبعَ عشْرةَ مضتْ منه، وقيل: يوم الجمعة لسبعِ ليالٍ بقينَ، وقيل: لثمان بقين منه، والصحيح الذي جزم به الأئمة، وصححه الحفاظ، وثبت بأسانيد صحيحة عن عائشة وغيرها عشيةَ ليلة الثلاثاء لثمانٍ بقينَ من جمادى الآخرة.

Hz. Ömer hicretin 23. yılında Zilhicce ayının son günü olan cuma gününde vefat etti ve Muharrem ayının başında cumartesi günü defnedildi.

Hz. Osman da hicretin 35. yılında o ayda yani Zilhicce ayında, ayın 18'inde Cuma günü öldürüldü. [Ayın] 8'i, 28'i, 12'si ve 13'ü de denilmiştir. Vefat tarihinin hicretin 36. yılının başı olduğu da söylenmiştir. Buhârî'nin *Târîh*'inde ise "34 yılında" denilmiştir. İbn Nâsır "Bu, râvisinden kaynaklanan bir hatadır" açıklamasında bulunmuştur. [Hz. Osman şehit edildiğinde] 82 yaşında idi. Bunu Ebü'l-Yakzân söylemiş, Vâkıdî de bu konuda ittifak olduğunu iddia etmiştir. "90 yaşında" denilmiş veya başka bir yaşta olduğu da söylenmiştir. İbn İshak 80, Katâde 86 demiştir. 88 olduğu da söylenmiştir.[1]

Hz. Ali hicretin 40. yılında Ramazan ayında, ayın 21. gecesinde öldürüldü. "Cuma günü" denilmiştir. "17'sinde cuma gecesi" denilmiştir. "11'inde" denilmiştir. Başka tarihler de söylenmiştir. İbn Zebr "39. sene" demiştir. Bu, başka birisi tarafından desteklenmeyen hatalı bir görüştür. O [öldürüldüğünde] 63 yaşında idi. 64 veya 65, 62, 58 ve 57 yaşında olduğu da söylenmiştir.[2]

Talha ve Zübeyr hicretin 36. yılında ikisi bir günde, Cemâziyelevvel ayında Cemel savaşında perşembe günü birlikte öldürüldüler. "[Cemâziyelevvel'in] 10'unda cuma günü" de denilmiştir. "[Cemâziyel]âhir" de denilmiştir.

Receb veya Rebî[ülevvel] diyenlerin görüşleri tercih edilmeyen görüşlerdir.

Hâkim şöyle demiştir: "Talha ve Zübeyr 64 yaşında idiler. Bu, Vâkıdî'nin görüşüdür. İbn Hibbân da onu tabi olmuştur."[3]

Onun görüşü dışında başka şeyler de söylenmiştir. Ebû Nuaym "Talha 63 yaşında idi" demiştir. İsa b. Talha "62 [yaşında idi]" demiştir. Medâinî "60 [yaşında idi]" demiştir. 75 de denilmiştir.

Zübeyr'in yaşı hakkında ise 67, 66, 60, 50 küsür ve 75 de denilmiştir.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 451.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 451; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 36.
3 Hâkim, *el-Ma'rife*, s. 557.

و توفي عمر في ذي الحِجة آخرَ يوم منه يومَ الجمعة سنة ثلاث وعشرين ودفن يوم السبت، مستهلَّ المحرم.

و قتل عثمان فيه أي: ذي الحجة، يوم الجمعة ثامنَ عشرِه، وقيل: ثامنَه، وقيل: ثامن عِشْرِيه، وقيل: ثاني عَشرِه، وقيل: ثالث عَشرِه سنة خمس وثلاثين وقيل: أولَ سنة ست وثلاثين، وفي تاريخ البخاري: سنة أربع وثلاثين، قال ابن ناصرٍ: وهو خطأ من راويه، وهو ابن اثنين وثمانين قاله أبو اليقظان، وادعى الواقدي الاتفاق عليه وقيل: ابن تسعين، وقيل غيره فقال ابن إسحاق: ابن ثمانين، وقال قتادة: ست وثمانين، وقيل: ثمان وثمانين.

و قتل عليّ في شهر رمضان ليلةَ الحادي والعشرين منه، وقيل: يوم الجمعة، وقيل: ليلتَها سابعَ عشْرِه، وقيل: حادي عشْره، وقيل غير ذلك سنة أربعين وقال ابن زَبْر: سنة تسع وثلاثين، وهو وهم لم يتابَع عليه، وهو ابن ثلاث وستين، وقيل: أربع وستين، وقيل: خمس وستين، وقيل: اثنتين وستين، وقيل: ثمان وخمسين، وقيل: سبع وخمسين.

وطلحة والزبير ماتا معاً في يوم واحد قُتِلا في وقعة الجمل يوم الخميس، وقيل: يوم الجمعة عاشِرَ جُمادى الأولى وقيل: الآخِرة، وعليه الجمهور سنةَ ستٍ وثلاثين، ومن قال: في رجب، أو ربيع: فقولان مرجوحان.

قال الحاكم: كانا ابنَي أربع وستين سنة، وهو قول الواقدي، وتابعه ابن حبان.

وقيل غير قوله، فقال أبو نعيم: كان لطلحة ثلاث وستون، وقال عيسى ابن طلحة: اثنتان وستون، وقال المدائني: ستون، وقيل: خمس وسبعون.

وقيل: كان للزبير سبع وستون، وقيل: ست وستون، وقيل: ستون، وقيل: بضع وخمسون، وقيل: خمس وسبعون.

Fayda:

Zübeyr b. Bekkâr şöyle demiştir:[1] "İnsanlar arasında öldürülen en soylu aile: Umâre b. Hamza b. Mus'ab b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm. Umâre ve babası Hamza Kudeyd günü öldürüldüler. Mus'ab'ı Abdülmelik b. Mervân öldürdü. Zübeyr Cemel savaşında öldürüldü. Avvâm da Ficâr günü öldürüldü."

Ebû Mansûr es-Seâlibî [ö. 429/1038], *Letâifü'l-Meârif* adlı eserinde[2] "Avvâm'ın babası Huveylid de Huzâa savaşında öldürüldü" ilavesinde bulunup şöyle demiştir: "Arap ve acemler içinde Zübeyr ailesi dışında altı kişinin ardı ardına öldürüldüğünü bilmiyoruz."

Sa'd b. Ebû Vakkâs en doğru görüşe göre 55 yılında 73 yaşında vefat etti. Vefat senesi için 50, 51, 54, 56, 57, 58[3] de denilmiştir. Vefat ettiği yaşın 74, 82, 83 olduğu da söylenmiştir. O, aşere-i mübeşşereden en son vefat eden kişidir.

Saîd b. Zeyd 51 yılında -52 ve 58 de denilmiştir- 73 veya 74 yaşında vefat etmiştir. İlkini Medâinî, ikincisini ise Fellâs söylemiştir.

Abdurrahman b. Avf 32 yılında -31 ve 33 de denilmiştir- 75 yaşında vefat etmiştir. 72 ve 78 de denilmiştir.

Ebû Ubeyde Amevas vebasında 18 senesinde 58 yaşında vefat etti. Her ikisinde [vefat ettiği sene ve yaşında] da ihtilâf yoktur.[4]

Daha önce dikkat çekildiği üzere bazılarında [vefat ettikleri sene ve yaşlarında] ihtilâf vardır. Allah onların hepsinden razı olsun.

İkincisi:

İki sahâbî, 60 yıl cahiliye döneminde, 60 yıl da İslâm döneminde yaşamıştır. İkisi de 54 yılında Medine'de vefat etmiştir.

---

1 Zübeyr b. Bekkâr, *Cemhere*, s. 334-5.
2 Seâlibî, *Letâifü'l-Meârif*, s. 45.
3 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 454.
4 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 454-5.

فائدة:

قال الزبير بن بكار: أَعرقُ الناسِ في القتل: عُمارةُ بن حمزة بن مصعب ابن الزبير بن العوام، قُتل عمارة، وأبوه حمزة يوم قُديد، وقَتَل مصعباً عبد الملك بن مروان، وقُتل الزبير يومَ الجمل، وقُتل العوام يومَ الفِجَار.

زاد أبو منصور الثعالبي في كتابه **لطائف المعارف**: وقتل خُويلد أبو العوام في حرب خُزاعة، قال: ولا نعرف في العرب والعجم ستةً مقتولين في نَسَق إلا في آل الزبير.

و توفي سعد بن أبي وقاص سنة خمس وخمسين على الأصح وقيل: سنة خمسين، وقيل: إحدى، وقيل: أربع، وقيل: ست، وقيل: سبع، وقيل: ثمانٍ ابنَ ثلاث وسبعين وقيل: أربع وسبعين، وقيل: اثنتين وثمانين، وقيل: ثلاث وثمانين، وهو آخر العشرة موتاً.

و توفي سعيد بن زيد سنة إحدى وخمسين وقيل: اثنتين، وقيل: ثمان وخمسين، ابنَ ثلاث وسبعين أو أربع وسبعين قال الأولَ المدائنيُّ، والثانيَ الفلاّس.

و توفي عبد الرحمن بن عوف سنة اثنتين وثلاثين وقيل: إحدى، وقيل: ثلاث، ابنَ خمس وسبعين وقيل: اثنتين وسبعين، وقيل: ثمان وسبعين.

و توفي أبو عبيدة بطاعون عَمَواس سنة ثماني عشرة وهو ابن ثمان وخمسين بلا خلاف في الأمرين.

وفي بعض هذا خلاف كما تقدم التنبيه عليه رضي الله تعالى عنهم أجمعين.

الثاني:

صحابيان عاشا ستين سنةً في الجاهلية، وستين في الإسلام، وماتا بالمدينة سنة أربع وخمسين.

Onlardan biri: Hz. Hatice'nin yeğeni Hakîm b. Hizâm b. Huveylid b. Esed b. Abdüluzzâ b. Kusay el-Esedî. Onun doğumu Fil olayından 13 sene önce Kabe'nin içinde olmuştur. Ancak 50 yılında öldüğü de söylenmiştir. 58 yılında öldüğü de söylenmiştir. 60 da denilmiştir.

İkincisi: Hassân b. Sâbit b. el-Münzir b. Harâm el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî. İbn İshak "Hassân ve üç atası Sâbit, Münzir ve Harâm'ın her biri 120 yıl yaşamışlardır. Araplar arasında bunlar dışında bunun bir benzeri bilinmez." "Hassân 50 yılında vefat etmiştir" de denilmiştir. "Ali'nin hilafeti döneminde", "40 yılında Ali'nin öldürüldüğü günlerde" vefat ettiği de söylenmiştir. "O ve aynı şekilde babası ile dedesi 104 yaşında ölmüştür" de denilmiştir. Bunu İbn Hibbân söylemiştir. Cumhur ise ilk görüşe [120 yıl yaşadığı görüşüne] sahiptir.

İki Uyarı:

Birincisi: Sahâbe arasında Hakîm ve Hassân'la ortak özelliğe sahip olanlar da vardır:

Örneğin Huveytıb b. Abdüluzzâ el-Kureşî el-Âmirî. Mekke'nin fethinde müslüman olanlardandır. Vâkıdî'nin rivayet ettiği üzere[1] 60 yıl cahiliye döneminde, 60 yıl da İslâm döneminde yaşamıştır. 54 yılında vefat etmiştir. 52 yılı da denilmiştir.

Saîd b. Yerbû' el-Kureşî. 54 yılında 120 yaşında ölmüştür. 124 [yaşında öldüğü] de söylenmiştir.

Hamnen. İsmin bu okunuşu İbn Mâkûlâ'ya aittir.[2] Bazıları da Hamnez demişlerdir. Abdurrahman b. Avf'ın kardeşidir. Onu Zübeyr b. Bekkâr, *el-İhve* adlı eserinde Dârekutnî ve İbn Abdülber zikretmişlerdir: O, 60 sene cahiliye döneminde, 60 sene de İslâm döneminde yaşamış ve 54 yılında vefat etmiştir.

Misver'in babası Mahreme b. Nevfel: 54 yılında vefat etmiştir. 120 yıl yaşamıştır. Ebû Zekeriyya İbn Mende [ö. 512/1119] "Sahâbeden 120 yıl yaşayanları" topladığı cüzünde bunu kesin olarak belirtmiştir. 115 yıl yaşadığı da söylenmiştir.

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 127.
2 İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl*, II, 534.

أحدهما: **حكيم بن حِزام** بن خُويلد بن أسد بن عبد العزى بن قصيّ الأسدي، ابن أخي خديجة، وكان مولده في جوف الكعبة قبل عام الفيل بثلاثَ عشْرة، وقيل: مات سنة خمسين، وقيل سنة ثمان وخمسين، وقيل: سنة ستين.

و الثاني: **حسان بن ثابت بن المنذر بن حَرَام** بالراء، الأنصاري الخزرجي النجّاري **قال ابن إسحاق: عاش حسان وآباؤه الثلاثة**: ثابت، والمنذر، وحَرام **كلُّ واحد** منهم **مئةً وعشرين سنة، ولا يعرف لغيرهم من العرب مثلُه، وقيل: مات حسان سنة خمسين**، وقيل: في خلافة عليّ، وقيل: سنة أربعين، أيام قتل عليّ، وقيل: مات وهو ابن مئة وأربع سنين، وكذا أبوه وجدّه، قاله ابن حبان، والجمهور على الأول.

تنبيهان:

أحدهما: في الصحابة أيضاً من شارك حكيماً وحسانَ في ذلك:

ـ كحُوَيطب بن عبد العزى القرشي العامري، من مُسلمة الفتح، عاش ستين سنة في الجاهلية، وستين سنة في الإسلام، كما رواه الواقدي، ومات سنة أربع وخمسين، وقيل: اثنتين وخمسين.

ـ وسعيد بن يَرْبوع القرشي، مات سنة أربع وخمسين، وله مئة وعشرون، وقيل: أربع وعشرون.

ـ وحَمْنَن: بفتح الحاء المهملة، وسكون الميم، وفتح النون الأولى، آخره نون، فيما ضبطه ابن ماكولا، وقال بعضهم: حمنز، آخره زاي، أخو عبد الرحمن بن عوف، ذكر الزبير بن بكار والدارقطني في كتاب **الإخوة**، وابن عبد البر: أنه عاش ستين في الجاهلية، وستين في الإسلام، ومات سنة أربع وخمسين.

ـ ومَخْرَمة بن نوفل، والد المِسْوَر، مات سنة أربع وخمسين، وله مئة وعشرون، جزم به أبو زكريا ابن منده في جزء له، جمع فيه «من عاش من الصحابة مئة وعشرين»، وقيل: عاش مئة وخمس عشرة.

İbn Mende söz konusu kitabında 120 yıl yaşayanları zikretmiştir. Ancak bunların hayatlarının yarısının cahiliye döneminde, yarısının da İslâm döneminde geçtiği bilinmez. Nitekim Âsım b. Adî el-Aclânî -45 yılında vefat etmiştir-, Nâciye'nin dedesi el-Münteca', Nâfi' Ebû Süleyman el-Abdî, Leclâc el-Âmirî, Atıyye'nin babası Sa'd b. Cünâde el-Avfî.

Şunları ise zikretmemiştir: Adî b. Hâtim et-Tâî. İbn Sa'd ve Halîfe [b. Hayyât] şöyle demişlerdir: [1] "120 yaşında iken 68 yılında vefat etti." "66" veya 67 yılında vefat ettiği de söylenmiştir.

Nâbiga el-Ca'dî, Lebîd b. Rebîa, Evs b. Meğrâ es-Sa'dî. Bu üçünü Sarîfînî [ö. 261/875] zikretmiştir.

Nevfel b. Muâviye. Onu İbn Kuteybe ve *el-Kemâl*'de Abdülganî [el-Makdisî el-Cemmâilî] [ö. 600/1203] zikretmiştir.[2]

Tâbiûndan [120 yıl yaşayanlar]: İbn Mes'ûd'un ashâbından Ebû Amr eş-Şeybânî, Zir b. Hubeyş.

Ben İbn Mende'nin zikri geçen cüzünü ihtisar edip onun zikretmediği isimleri eseri ilave ettim.

İkincisi: Zübeyr b. Bekkâr şöyle demiştir: "Hakîm'in doğumu Kabe'nin içinde oldu." Şeyhülislâm [İbn Hacer] "Başka bir kişinin böyle bir özelliğe sahip olduğu bilinmemektedir. Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer alan 'Ali orada doğdu' haberi ise zayıftır."[3]

Üçüncü kısım kendilerine uyulan mezhep imamlarının vefatları hakkındadır.

Ebû Abdullah Süfyân b. Saîd es-Sevrî. 500 yılından sonrasına kadar onun mezhebine uyanlar vardı. Basra'da 161 yılında vefat etti. İbn Hibbân "Şaban ayında [öldü]" demiştir. Doğumu 97 yılıdır. 95 de denilmiştir.

Ebû Abdullah Mâlik b. Enes: Medine'de 179 yılında vefat etti. "Safer ayında [vefat etti]" denilmiştir. "Rebîülevvel ayının 14'ünün sabahında" öldüğü de söylenmiştir. 93 yılında doğduğu söylenmiştir. 91 senesi, 94, 97, 90 senesi de denilmiştir.

---

1 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 224; VIII, 144; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, s. 264.

2 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 132; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, s. 315; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 71.

3 Süyûtî'nin İbn Hacer'e nispet ettiği bu görüşler onun eserlerinde yer almaz. Ancak Nevevî *Tehzîbü'l-Esmâ*'da (I, 166) benzeri ifadelere yer verir. Süyûtî, Nevevî yerine hata ile İbn Hacer'i anmış gibidir (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 524, dp. 2) [çevirenin notu].

وقد ذكر ابن منده في كتابه هذا جماعة عاشوا مئة وعشرين، لكنْ لم يُعلم كونُ نصفها في الجاهلية، ونصفُها في الإسلام، كعاصم بن عدي العَجْلاني، مات سنة خمس وأربعين، والمنتَجَع جدِّ ناجية، ونافعٍ أبي سليمان العبدي، واللَّجْلاج العامري، وسعد بن جُنادة العوفي، والد عطية.

وفاته: عدي بن حاتم الطائي، قال ابن سعد وخليفة: توفي سنة ثمان وستين، عن مئة وعشرين، وقيل: سنة [ستٍّ و]ستين، وقيل: سبع.

والنابغة الجعدي، ولَبيد بن ربيعة، وأوس بن مَغْراء السعدي، ذكر الثلاثة الصَّرِيفِيني.

ونوفل بن معاوية: ذكره ابن قتيبة، وعبد الغني في **الكمال**.

ومن التابعين: أبو عمرو الشيباني صاحب ابن مسعود، وزِرُّ بن حبيش.

وقد لخصت جزء ابن منده المذكور وزدت عليه ما فاته.

الثاني: قال الزبير بن بكار: كان مولد حَكيم في جوف الكعبة، قال شيخ الإسلام: ولا يعرف ذلك لغيره، وما وقع في **مستدرك** الحاكم من أن علياً ولد فيها: ضعيف.

الثالث في وَفَيَات **أصحاب المذاهب المتبوعة**:

أبو عبد الله **سفيان** بن سعيد **الثوري**: كان له مقلِّدون إلى بعد الخمس مئة **مات بالبصرة سنة إحدى وستين ومئة**، قال ابن حبان: في شعبان، **مولده سنة سبع وتسعين**، وقيل: خمس وتسعين.

وأبو عبد الله **مالك بن أنس: مات بالمدينة سنة تسع وسبعين ومئة** قيل: في صفر، وقيل: صبيحة أربع عشرة من ربيع الأول. **قيل: ولد سنة ثلاث وتسعين، وقيل**: سنة **إحدى** وتسعين، **وقيل: أربع** وتسعين، **وقيل: سبع** وتسعين، وقيل: سنة تسعين.

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit: 70 yaşında iken Bağdat'ta 150 yılında Receb ayında vefat etti. 151 ve 153 de denilmiştir. Doğumu 80 yılıdır.

Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî: Mısır'da 204 yılında Receb ayının sonunda perşembe gecesi vefat etti. İbn Hibbân "Rebîülevvel'in sonunda" demiştir. Ancak ilki daha meşhurdur. Şam'ın Gazze bölgesinde 150 yılında doğdu. Askalân'da veya Yemen'de doğduğu da söylenmiştir.

Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel: 241 yılında Bağdat'ta Rebîülâhir ayının 12'sinde, cuma günü kuşluk vakti vefat etti. Ayın bitmesine 13 gün kala vefat ettiği de söylenmiştir. "Rebîülevvel ayında [vefat etti]" de denilmiştir. 164 yılında Rebîülevvel ayında doğdu. Allah onların hepsinden razı olsun.

Uyarı:

Kendilerine uyulan [diğer] mezhep imamlarından bazıları şunlardır:

Evzâî: Yaklaşık 200 sene Şam'da onun mezhebine uyanlar vardı. Beyrut'ta 157 yılında vefat etmiştir.

İshak b. Râhûye: 238 yılında vefat etmiştir.

Ebû Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî: 310 yılında vefat etmiştir.

Davud ez-Zâhirî: Vefatı Zilkâde ayındadır. Ramazanda olduğu da söylenmiştir. Bağdat'ta 290 yılında vefat etmiştir. Doğumu Kûfe'de 202 yılındadır.

Dördüncü kısım kendilerine itimat edilen kitapların yazarlarının vefatları hakkındadır.

Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cu'fî el-Buhârî. Mâveraünnehr'in en büyük şehri olan Buhâra'ya nispetle..

أبو حنيفة النعمان بن ثابت: مات ببغداد سنة خمسين ومئة في رجب، وقيل: إحدى وخمسين، وقيل: ثلاث. ابنَ سبعين سنة فإن مولده سنة ثمانين.

أبو عبد الله محمد بن إدريس الشافعي: مات بمصرَ ليلة الخميس آخر رجب سنة أربع ومئتين وقال ابن حبان: آخر ربيع الأول، والأول أشهر. وولد سنة خمسين ومئة بغَزَّة من الشام، وقيل: بعَسْقلان، وقيل: باليمن.

أبو عبد الله أحمد بن حنبل: مات ببغداد في ضحوة يوم الجمعة، لاثنتي عشْرة ليلة خلتْ من شهر ربيعٍ الآخر، وقيل: لثلاث عشرة بقين منه، وقيل: من ربيع الأول سنة إحدى وأربعين ومئتين، ولد سنة أربع وستين ومئة في ربيع الأول. رضي الله تعالى عنهم أجمعين.

تنبيه:

من أصحاب المذاهب المتبوعة:

الأوزاعي، وكان له مقلِّدون بالشام نحواً من مئتي سنة، ومات ببيروت سنة سبع وخمسين ومئة.

وإسحاق بن راهويه، ومات سنة ثمان وثلاثين ومئتين.

وأبو جعفر ابن جرير الطبري، ووفاته سنة عشر وثلاث مئة.

وداود الظاهري، ووفاته في ذي القعدة، وقيل: في رمضان، ببغداد سنة تسعين ومئتين، ومولده بالكوفة سنة ثنتين ومئتين.

الرابع في وَفَيَات أصحاب الكتب المعتمدة.

أبو عبد الله محمد بن إسماعيل بن إبراهيم بن المغيرة بن بَرْدِزْبَه: بفتح الموحدة، وسكون الراء، وكسر الدال المهملة، وسكون الزاي، وفتح الموحدة، ثم هاء، الجُعْفي البخاري نسبة إلى بُخارى، بالقصر، أعظم مدينةٍ وراء النهر

194 yılında Şevvâl ayının 13'ünde Cuma günü namazdan sonra doğmuştur. 256 yılında Semerkand yakınlarındaki bir köy olan Hartenk'te Ramazan bayramı gecesinde Cumartesi gecesi yatsı vakti vefat etmiştir.

Buhâra valisi Hâlid b. Ahmed ez-Zühlî *el-Câmi'* ve *et-Târîh*'i kendisinden dinlemek üzere getirmesini isteyince Buhârî, [Buhâra'dan] Hartenk kasabasına gitti ve valinin elçisine "Ona ilmi zelil etmeyeceğimi ve onu sultanların kapısına taşımayacağımı söyle" dedi. Bunun üzerine vali, ona beldesinden çıkmasını emretti. O da Hartenk'e gitti. Orada akrabaları vardı. Onlara misafir oldu. Allah'tan ruhunu almasını istedi ve [Ramazan] ayı bittiği zaman vefat etti.

Onun *es-Sahîh* dışında şu eserleri vardır: *el-Edebü'l-Müfred*, *Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salât*, *el-Kırâa Halfe'l-İmam*, *Birru'l-Vâlideyn*, *et-Târîhu'l-Kebîr*, *[et-Târîhu'l-]Evsat*, *[et-Târîhu's-]Sagîr*, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, *ed-Duafâ*. Bunların tamamı şu anda mevcuttur.

Ulaşamadığımız bazı eserleri de şunlardır: *el-Câmi'u'l-Kebîr*: Bunu İbn Tâhir zikretmiştir, *el-Müsnedü'l-Kebîr*, *et-Tefsîru'l-Kebîr*: Bunu Firebrî zikretmiştir, *el-Eşribe*: Bunu Dârekutnî zikretmiştir,[1] *el-Hibe*: Bunu Buhârî'nin kâtibi zikretmiştir, *Esâmi's-Sahâbe*: Bunu Ebü'l-Kâsım İbn Mende ve Ebü'l-Kâsım el-Begavî zikretmişlerdir, *el-Vuhdân*: Bu, sahâbeden sadece bir hadis rivayet edenlerle ilgilidir. Bunu Begavî zikretmiştir, *el-Mebsût*: Bunu Halîlî [ö. 446/1054] zikretmiştir,[2] *el-İlel*: Bunu İbn Mende zikretmiştir, *el-Künâ*: Bunu Ebû Ahmed el-Hâkim zikretmiştir, *el-Fevâid*: Bunu Tirmizî *Câmi*'inde zikretmiştir.[3]

Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî Ebü'l-Hüseyin. Nişabur'da 55 yaşında iken 261 yılında Receb ayının bitimine beş gün kala pazar akşamı vefat etmiştir. 60 yaşında olduğu da söylenmiştir. 57 de denilmiştir çünkü 204 senesinde doğduğu bilinmektedir.

1 Dârekutnî, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, IV, 1973.
2 Halîlî, *el-İrşâd*, III, 973.
3 Tirmizî, Menâkıb 22.

ولد يوم الجمعة بعد الصلاة **لثلاثَ عشْرةَ خلت من شوال سنة أربع وتسعين ومئة، ومات ليلة** السبت وقت العشاء ليلة عيد **الفطر سنة ست وخمسين ومئتين** بخَرْتَنْك، قريةٍ بقرب سمرقند.

خرج إليها لما طلب منه والي بُخارى خالد بن أحمد الذُّهلي أن يحمل له **الجامع والتاريخ** ليسمعه منه، فقال لرسوله: قل له: أنا لا أُذِلّ العلم، ولا أحمله إلى أبواب السلاطين، فأمره بالخروج من بلده، فخرج إلى خَرْتَنْك، وكان له بها أقرباء، فنزل عندهم، وسأل الله أن يقبضه، فما تمّ الشهر حتى مات.

له من التصانيف غير الصحيح: **الأدب المفرد**، ورفع **اليدين في الصلاة**، والقراءة **خلف الإمام**، وبرّ **الوالدين**، و**التاريخ الكبير**، و**الأوسط**، و**الصغير**، وخلق **أفعال العباد**، و**الضعفاء**، وكلها موجودة الآن.

ومما لم نقف عليه: **الجامع الكبير**، ذكره ابن طاهر، و**المسند الكبير**، و**التفسير الكبير**، ذكره الفِرَبْري، و**الأشربة** ذكره الدارقطني، و**الهبة**، ذكره وَرّاقه، و**أسامي الصحابة**، ذكره أبو القاسم ابن منده، وأبو القاسم البغوي، و**الوحدان** وهو مَن ليس له إلا حديث واحد من الصحابة، ذكره البغوي، و**المبسوط**، ذكره الخليلي، و**العلل**، ذكره ابن منده، و**الكنى**، ذكره أبو أحمد الحاكم، و**الفوائد**، ذكره الترمذي في **جامعه**.

ومسلم بن الحجاج بن مسلم القُشَيري النيسابوري أبو الحسين **مات بنيسابور** عشية يوم الأحد **لخمسٍ بقينَ من رجب سنة إحدى وستين ومئتين، ابن خمس وخمسين** وقيل: ستين، وقيل: سبع وخمسين، لأن المعروف أن مولده سنة أربع ومئتين.

Hâkim şöyle demiştir: Onun *es-Sahîh* dışında da kitapları vardır: *el-Câmi‘ ale'l-ebvâb*: Bir kısmını gördüm, *el-Müsnedü'l-Kebîr ale'r-Ricâl*: Ondan bu kitabı işiten herhangi bir kimse görülmedi, *el-Esmâ ve'l-Künâ*, *et-Temyîz*, *el-İlel*, *el-Vuhdân*, *el-Efrâd*, *el-Akrân*, *et-Tabakât*, *Efrâdü'ş-Şâmiyyîn*, *Evlâdü's-Sahâbe*, *Evhâmü'l-Muhaddisîn*, *el-Muhadramûn*, *Hadîsü Amr b. Şuayb*, *el-İntifâ‘ bi-Ühübi's-Sibâ‘*, *Suâlâtü Ahmed*, *Meşâyihu Mâlik ve's-Sevrî ve Şu‘be*.

Ebû Davud Süleyman b. el-Eş‘as b. İshak b. Beşîr b. Şeddâd b. Amr b. İmrân el-Ezdî es-Sicistânî. Sicistân'a nispetle.. Sicistân'a nispet kıyas dışı olarak Siczî şeklinde de yapılır. 275 yılında Basra'da Şevvâl ayının 16'sında Cuma günü vefat etmiştir. Doğumu 202 senesidir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *es-Sünen*, *el-Merâsîl*, *er-Red ale'l-Kaderiye*, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, *Mâ Teferrade bihi Ehlü'l-Emsâr*, *Fezâilü'l-Ensâr*, *Müsnedü Mâlik b. Enes*, *el-Mesâil*, *Ma‘rifetü'l-Evkât*, *el-İhve* ve diğerleri.

Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dahhâk et-Tirmizî es-Sülemî ed-Darîr. Ceyhûn tarafında bulunan bir şehir olan Tirmiz'de -"Termiz", "Türmiz" ve "Türmüz" de denilmiştir- 279 yılında Receb ayının 13'ünde pazartesi akşamı vefat etmiştir. Halîlî "280 yılından sonra" demiştir. Ancak bu bir hatadır.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Câmi‘*, *el-İlelü'l-Müfred*, *et-Târîh*, *ez-Zühd*, *eş-Şemâil*, *el-Esmâ ve'l-Künâ*.

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahr b. Dînâr el-Horâsânî en-Nesâî. en-Nesevî de denilmiştir. Horasan'ın bir şehri olan Nesâ'ya nispetle.. 303 yılında Filistin'de Safer ayının 13'ünde pazartesi günü vefat etmiştir. Şaban ayında Mekke'de öldüğü de söylenmiştir. Doğumu 214 senesidir. 215 olduğu da söylenmiştir.

قال الحاكم: له من الكتب غير الصحيح: **الجامع على الأبواب** رأيت بعضه، **والمسند الكبير على الرجال** ما أُرى أنه سمعه منه أحد، **والأسماء والكنى**، **والتمييز**، **والعلل**، **والوحدان**، **والأفراد**، **والأقران**، **والطبقات**، **وأفراد الشاميين**، **وأولاد الصحابة**، **وأوهام المحدثين**، **والمخضرَمون**، **وحديث عمرو بن شعيب**، **والانتفاع بأُهُب السباع**، **وسؤالات أحمد**، **ومشايخ**: مالك، والثوري، وشعبة.

وأبو داود سليمان بن الأشعث بن إسحاق بن بشير بن شداد بن عمرو بن عمران الأزدي **السِّجِسْتاني** بكسر المهملة، والجيم، وسكون السين المهملة أيضاً، نسبة إلى سجستان، وينسب إليها سِجْزي أيضاً، على غير قياس، **مات بالبصرة في** يوم الجمعة سادس عشر **شوال سنة خمس وسبعين ومئتين** ومولده سنة ثنتين ومئتين.

له من التصانيف: **السنن**، **والمراسيل**، **والرد على القدَرية**، **والناسخ والمنسوخ**، **وما تفرد به أهل الأمصار**، **وفضائل الأنصار**، **ومسند مالك بن أنس**، **والمسائل**، **ومعرفة الأوقات**، **والإخوة**، وغير ذلك.

وأبو عيسى محمد بن عيسى بن سَوْرة بن موسى بن الضحاك **الترمذي** السُّلَمي الضرير **مات بترمذ** وهي مدينة على طرف جَيْحون، بكسر التاء، وقيل: بفتحها، وقيل: بضمها، وكسر الميم، وقيل: مضمومة، وذال معجمة، ليلة الاثنين **لثلاثَ عشْرةَ مضت من رجب سنة تسع وسبعين ومئتين** وقال الخليلي: بعد الثمانين، وهو وهم.

له من التصانيف: **الجامع**، **والعلل المفرد**، **والتاريخ**، **والزهد**، **والشمائل**، **والأسماء والكنى**.

وأبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي بن سنان بن بحر بن دينار الخراساني **النسائي** ويقال: النَّسَوي، نسبة إلى نَسَا، بالفتح والقصر، مدينة بخراسان، **مات** بفلسطين يوم الاثنين لثلاثَ عشرةَ خلتْ من صفر، وقيل: بمكة في شعبان **سنة ثلاث وثلاث مئة** ومولده سنة أربع عشرة، وقيل: خمس عشرة ومئتين.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *es-Sünenü'l-Kübrâ*, *e[s-Sünenü']s-Suğra*, *Hasâisu Ali*, *Müsnedü Ali*, *Müsnedü Mâlik*, *el-Künâ*, *Amelü Yevmin Leyletin*, *Esmâü'r-Ruvât ve't-Temyîz Beynehüm*, *ed-Duafâ*, *el-İhve*, *Mâ Eğrabe Şu'be alâ Süfyân*, *[Mâ Eğrabe] Süfyân alâ Şu'be*, *Müsnedü Mansûr b. Zâzân* ve diğerleri.

Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce el-Kazvînî. 273 yılının Ramazan ayında vefat etmiştir. Musannif [Nevevî] de İbnü's-Salâh gibi onu zikretmemiştir, tıpkı Usûl'de [*Kütüb-i Sitte*'de] onun kitabını [*es-Sünen*'i] zikretmedikleri gibi.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *es-Sünen*, *et-Tefsîr*.

Sonra onlarla aynı düzeyde olan şu yedi hâfız da güzel tasnifte bulunmuş ve bu tasniflerinden çok faydalanılmıştır: Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. en-Nu'mân b. Dînâr b. Abdullah ed-Dârekutnî: Bağdat'ın bir mahallesi olan Dâru'l-Kutn'a nispetle.. Bağdat'ta 385 yılının Zilkâde ayının sekizinde çarşamba günü vefat etmiştir. 306 yılında yine o ayda yani Zilkâdede doğdu. Onun *es-Sünen*, *el-İlel*, *et-Tashîf*, *el-Efrâd* ve daha başka eserleri vardır.

Sonra Hâkim Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdûye b. Nuaym b. el-Hakem b. el-Beyyi' en-Neysâbûrî: Nişabur'da Safer ayının üçünde 405 yılında vefat etmiştir. 321 yılında Rebîülevvel ayının üçünde sabah vakti yine orada doğmuştur.

Onun *el-Müstedrek*, *Târîhu Neysâbûr*, *[Ma'rifetü] Ulûmi'l-Hadîs*, *et-Tefsîr*, *el-Medhal*, *el-İklîl*, *Menâkıbü'ş-Şâfiî* ve daha başka eserleri vardır.

Sonra Mısır Hâfızı Ebû Muhammed Abdülganî b. Saîd b. Ali b. Saîd b. Beşîr b. Mervân el-Ezdî: 332 yılının zilkâde ayında doğmuş, 409 yılında Mısır'da Safer ayının 7'sinde vefat etmiştir. Onun *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* ve daha başka eserleri vardır.

وله من الكتب: **السنن الكبرى**، و**الصغرى** و**خصائص علي**، و**مسند عليّ**، و**مسند مالك**، و**الكنى**، و**عمل يوم وليلة**، و**أسماء الرواة والتمييز بينهم**، و**الضعفاء**، و**الإخوة**، و**ما أغرب شعبة على سفيان**، و**سفيان على شعبة**، و**مسند منصور بن زاذان**، وغير ذلك.

وأبو عبد الله محمد بن يزيد ابن ماجَهْ القَزويني، مات في رمضان سنة ثلاث وسبعين ومئتين، ولم يذكر المصنف ـ كابن الصلاح ـ وفاته، كما لم يذكرا كتابه في الأصول.

وله من التصانيف: **السنن**، و**التفسير**.

ثم سبعة من الحفاظ في ساقتهم، أحسنوا التصنيف، وعظُم النفع بتصانيفهم: أبو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار بن عبد الله **الدارقطني** بفتح الراء، وضم القاف، وسكون الطاء، نسبة إلى دار القطن، محلةٍ ببغداد، **مات ببغداد في** يوم الأربعاء لثمان خَلَوْنَ من **ذي القعدة سنة خمس وثمانين وثلاث مئة، وولد فيه** أي: ذي القعدة **سنة ست وثلاث مئة**.له: **السنن**، و**العلل**، و**التصحيف**، و**الأفراد**، وغير ذلك.

ثم الحاكم أبو عبد الله محمد بن عبد الله بن محمد بن حَمْدُويه بن نُعيم بن الحكم بن البيّع **النيسابوري، مات بها في** ثالث **صفر سنة خمس وأربع مئة، وولد بها في** صبيحة الثالث من **شهر ربيع الأول سنة إحدى وعشرين وثلاث مئة**.

له: **المستدرك**، و**تاريخ نيسابور**، و**علوم الحديث**، و**التفسير**، و**المدخل**، و**الإكليل**، و**مناقب الشافعي**، وغير ذلك.

ثم أبو محمد عبد الغني بن سعيد بن علي بن سعيد بن بشير بن مروان الأزدي **حافظ مصر، ولد في ذي القعدة سنة اثنتين وثلاثين وثلاث مئة، ومات بمصر في صفر** لسبع خلون منه **سنة تسع وأربع مئة**، له: **المؤتلف والمختلف**، وغيره.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mihrân el-İsbehânî. İsbehân'a nispetle.. "İsfehân şeklinde" olduğu da söylenmiştir. [İsbehân] Cibâl beldelerinin [eyaletinin] en meşhurudur. 334 yılında receb ayında doğmuştur. 336 da denilmiştir. İsbehân'da 430 yılının Safer ayının 21'inde pazartesi günü vefat etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *el-Hilye*, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, *Târîhu İsbahân*, *Delâilü'n-Nübüvve*, *Ulûmü'l-Hadîs*, *el-Müstahrec ale'l-Buhârî*, *el-Müstahrec alâ Müslim*, *Fezâilü's-Sahâbe*, *Sıfatü'l-Cenne*, *et-Tıbb* ve diğerleri.

Onlardan sonra Mağrib hâfızı Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî gelir. 368 yılının Rebîülâhir ayında ayın bitimine beş gün kala cuma günü imam minberde hutbe verirken dünyaya gelmiştir. 463 yılında Endülüs şehirlerinden biri olan Şatıbe'de Rebîülâhir ayının çıktığı cuma gecesinde vefat etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *et-Temhîd fî Şerhi'l-Muvatta*, onun muhtasarı *el-İstizkâr*, *et-Takassî ale'l-Muvatta*, -sahâbe hakkında- *el-İstîâb*, *Fazlü'l-İlm*, *Kabâilü'r-Ruvât*, *eş-Şevâhid fî İsbâti Haberi'l-Vâhid*, *el-Künâ*, *el-Megâzî*, *el-Ensâb* ve diğerleri.

Sonra Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Abdullah b. Musa el-Beyhakî: Nişabur taraflarında küçük bir köy olan Beyhak'a mensuptur. 384 yılında Şaban ayında doğmuştur. 458 yılının Cemaziyelevvel ayının onunda Nişabur'da vefat etmiş ve cenazesi Beyhak'a götürülmüştür.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *es-Sünenü'l-Kübrâ*, *e[s-Sünenü's-]Suğrâ*, *el-Ma'rife*, *el-Mebsût*, *el-Medhal*, *Şuabü'l-Îmân*, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, *el-Ba's ve'n-Nüşûr*, *ez-Zühdü'l-Kebîr*, *e[z-Zühdü's-]Sagîr*, *Menâkıbü'ş-Şâfiî*, *el-Hilâfiyyât*, *el-Edeb [el-Âdâb]*, *el-İ'tikâd* ve diğerleri.

أبو نعيم أحمد بن عبد الله بن أحمد بن إسحاق بن موسى بن مِهران **الأصبهاني** نسبة إلى أصبهان، بفتح الهمزة وكسرها، وفتح الباء، ويقال: بالفاء أيضاً، أشهر بلاد الجبال **ولد** في رجب **سنة أربع** وقيل: ست **وثلاثين وثلاث مئة، ومات في** يوم الاثنين الحادي والعشرين من **صفر سنة ثلاثين وأربع مئة بأصبهان**.

له من التصانيف: **الحلية**، و**معرفة الصحابة**، و**تاريخ أصبهان**، و**دلائل النبوة**، و**علوم الحديث**، و**المستخرج على البخاري**، و**المستخرج على مسلم**، و**فضائل الصحابة**، و**صفة الجنة**، و**الطب**، وغيرها.

وبعدهم: أبو عمر يوسف بن عبد الله بن محمد **بن عبد البر** بن عاصم النَّمَري القرطبي **حافظ المغرب، ولد في** يوم الجمعة والخطيب على المنبر، لخمس بقين من **شهر ربيع الآخر سنة ثمان وستين وثلاث مئة، وتوفي بشاطبة فيه** وهي مدينة بالأندلس، في ليلة الجمعة سلخَ ربيع الآخر **سنة ثلاث وستين وأربع مئة**.

له من التصانيف: **التمهيد في شرح الموطأ**، و**الاستذكار** مختصره، و**التقصّي على الموطأ**، و**الاستيعاب** في الصحابة، و**فضل العلم**، و**قبائل الرواة**، و**الشواهد في إثبات خبر الواحد**، و**الكنى**، و**المغازي**، و**الأنساب**، وغير ذلك.

ثم أبو بكر أحمد بن الحسين بن علي بن عبد الله بن موسى **البيهقي** نسبة إلى بَيْهَق. بفتح الموحدة والهاء بينهما تحتية ساكنة، كُورة بنواحي نيسابور **ولد** في شعبان **سنة أربع وثمانين وثلاث مئة، ومات بنيسابور في** عاشر **جمادى الأولى سنة ثمان وخمسين وأربع مئة** ونقل تابوته إلى بيهق.

له من التصانيف: **السنن الكبرى**، و**الصغرى**، و**المعرفة**، و**المبسوط**، و**المدخل**، و**شعب الإيمان**، و**الأسماء والصفات**، و**البعث والنشور**، و**الزهد الكبير**، و**الصغير**، و**مناقب الشافعي**، و**الخلافيات**، و**الأدب**، و**الاعتقاد**، وغير ذلك.

Sonra Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb el-Bağdâdî: 391 yılının Cemâziyelâhir ayında ayın bitimine altı gün kala perşembe günü doğmuştur. “392 [yılında doğduğu] da söylenmiştir. 463 yılının Zilhicce ayının yedisinde Bağdat’ta vefat etmiştir.

Eserlerinden bazıları şunlardır: *Târîhu Bağdâd*, *el-Câmi‘ fî Âdâbi’r-Râvî ve’s-Sâmi‘*, *el-Kifâye fî Kavânîni’r-Rivâye*, *er-Rıhle*, *Telhîsu’l-Müteşâbih* ve onun *Zeyl*’i,[1] *el-Fasl li’l-Müdrec*, *el-Mübhemât* ve bu alanda daha pek çok eser.

1 Bu Zeyl’in ismi *Tâli’t-Telhîs*’dir.

ثم أبو بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي **الخطيب البغدادي، ولد في** يوم الخميس لستّ بقين من **جمادى الآخرة، سنة إحدى وتسعين وثلاث مئة** وقيل: اثنتين **ومات في** سابع **ذي الحجة سنة ثلاث وستين وأربع مئة ببغداد.**

له من التصانيف: **تاريخ بغداد**، و**الجامع في آداب الراوي والسامع**، و**الكفاية في قوانين الرواية**، و**الرحلة**، و**تلخيص المتشابه**، و**الذيل عليه**، و**الفَصْل للمدرج**، و**المبهمات**، وأشياء كثيرة جداً في الفن.

61. SİKA VE ZAYIF RÂVİLER

[Hadis ilimlerinin] altmış birinci türü sika ve zayıf râvileri bilmektir.

Bu, [hadis ilimlerinden söz eden] türlerin en büyüklerindendir. Bununla sahih ve zayıf bilinir. Hadis imamlarının bu konuda pek çok eseri vardır. Onlardan Buhârî, Nesâî, Ukaylî [ö. 322/934], Dârekutnî ve Sâcî, İbn Hibbân ve Ezdî'nin kitapları ile İbn Adî'in *el-Kâmil*'i gibi diğer bazıları yalnızca zayıf râviler hakkındadır. Ancak [İbn Adî], sika da olsa hakkında olumsuz görüş bulunan herkesi zikretmiştir. Zehebî *Mîzân*'da onu takip etmiş, ancak sahâbeden ve kendilerine tabi olunan imamlardan herhangi birini zikretmemiştir.

O, bir grup kimseyi gözden kaçırmıştır. Bundan dolayı Hâfız Ebü'l-Fazl el-Irâkî bir ciltlik bir zeyl ile onları eklemiştir. Şeyhülislâm [İbn Hacer], *Lisânü'l-Mîzân*'ı yazmış ve ona *Mîzân*'ı ve zevâidini almıştır. Zehebî'nin bu konuda *el-Muğnî* adlı hacmi küçük, faydası büyük bir kitabı vardır. Zira o, her bir kişi için hakkındaki en doğru görüşe göre bir kelimelik hüküm verir. Onun eksikleri üzerine Allah'ın izniyle bir zeyl kaleme alacağım.

Onlardan bazıları yalnızca sika râviler hakkındadır. İbn Hibbân, İbn Şâhîn [ö. 385/996], İclî [ö. 261/875] ve diğerlerinin *es-Sikât*'ları gibi.

Onlardan bazıları da hem zayıf hem de sika râvilere beraberce yer verir. Buhârî ile İbn Ebû Hayseme'nin *et-Târîh*'i -ki o faydası çok olan bir eserdir- ve İbn Ebû Hâtim'in eseri *el-Cerh ve't-Ta'dîl* -ki o seçkin bir eserdir-, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, Nesâî'nin *et-Temyîz*'i ve diğerleri bunlara örnek verilebilir.

Şeriatı korumak ve onu savunmak için cerh ve ta'dîle cevaz verilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın.*"[1] Allah Resûlü (*sav*) ta'dîl kabilinden "Muhakkak Abdullah, salih bir adamdır",[2] cerh kabilinden de "Şu kabilenin mensubu olan adam ne kötü biri!"[3] buyurmuştur. Yine Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: "Ne zamana kadar günahkarı belirtmekten haya edeceksiniz? Onu rezil edin ki insanlar ondan sakınsınlar!"[4]

1 el-Hucurât 49/6.
2 Buhârî, Fezâilü's-sahâbe 19.
3 Buhârî, Edeb 38; Müslim, Birr 73.
4 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 339; İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 220; Ukaylî, *ed-Duafâ*, I, 202;

النوع الحادي والستون: معرفة الثقات والضعفاء

هو من أجلّ الأنواع، فَبِه يُعرف الصحيح والضعيف، وفيه تصانيف كثيرة لأئمة الحديث منها مفردٌ في الضعفاء، ككتاب البخاري، والنسائي، والعقيلي، والدارقطني، وغيرها، ككتاب الساجي، وابن حبان، والأزدي، و**الكامل** لابن عدي، إلا أنه ذكر كلَّ من تُكُلم فيه وإن كان ثقة، وتبعه على ذلك الذهبي في **الميزان**، إلا أنه لم يذكر أحداً من الصحابة والأئمة المتبوعين.

وفاته جماعة ذَيَّلهم عليه الحافظ أبو الفضل العراقي في مجلد، وعمل شيخ الإسلام **لسان الميزان** ضمَّنه **الميزان** وزوائدَ، وللذهبي في هذا النوع: **المغني**، كتاب صغير الحجم، نافع جداً من جهة أنه يحكم على كل رجل بالأصح فيه بكلمة واحدة، على إعواز فيه، سأجمعه إن شاء الله تعالى في ذيل عليه.

و منها مفرد في الثقات، كالثقات لابن حبان، ولابن شاهين، وللعجلي، وغيرهم.

و منها مشترك جُمع فيه الثقات والضعفاء كتاريخ البخاري، وابن أبي خيثمة، وما أغزرَ فوائدَه، و**الجرح والتعديل**، تصنيف ابن أبي حاتم وما أجلَّه، و**طبقات** ابن سعد، و**تمييز** النسائي، وغيرها.

وجُوِّز الجرح والتعديل صيانةً للشريعة وذباً عنها، قال الله تعالى: ﴿إِنْ جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوٓا﴾ [الحجرات: ٦]، وقال صلى الله عليه وسلم في التعديل: «إن عبد الله رجل صالح»، وفي الجرح: «بئس أخو العشيرة»، وقال: «حتى متى تَرِعون عن ذِكْر الفاجر، هتِّكوه يحذَره الناس».

Sahâbe, tâbiûn ve onlardan sonrakilerden bir grup, insanlar hakkında değerlendirme yapmıştır. Salih Cezera [ö. 293/906] "Râvileri değerlendiren ilk kişi Şu'be'dir. Sonra Yahya b. Saîd el-Kattân, ardından Ahmed [b. Hanbel] ve İbn Maîn ona tabi olmuşlardır" şeklindeki sözüyle bu ilimle ilk meşgul olanları kastetmektedir.

Ebû Bekir İbn Hallâd, Yahya b. Saîd'e "Şu hadislerini terk ettiğin kimselerin Allah katında senden davacı olmalarından korkmuyor musun?" demiş, o da şöyle karşılık vermiştir: "Onların benden davacı olması, Allah Resûlü'nün (*sav*) 'Hadis[ler]imden yalanı neden temizlemedin?' diyerek benden davacı olmasından benim için daha güzeldir."[1]

Ebû Turâb en-Nahşebî [ö. 245/859], Ahmed b. Hanbel'e "Âlimlerin gıybetini yapma!" demiş, Ahmed de ona "Yazık sana! Bu nasihattır, gıybet değil" karşılığını vermiştir.

Sûfîlerden biri İbnü'l-Mübârek'e "Gıybet yapıyorsun" deyince o şöyle demiştir: "Sus, biz durumu açıklamadığımızda hak bâtıldan nasıl ayırt edilir?"[2]

Bu konuda kanaat belirten kimsenin dikkatli olması gerekir. İbn Dakîkul'îd [ö. 702/1302] şöyle demiştir:[3] "Müslümanların ırzı, cehennem çukurlarından bir çukurdur. Onun yamacında insanlardan iki taife durur: Muhaddisler ve hâkimler."

Buna rağmen imamlardan [hadis imamlarından] birçok kimse bazı sika kimseleri cerhi gerektirmeyen şeylerle cerh etmekle hataya düşmüştür. Nesâî'nin "Sika ve güvenilir değildir" sözüyle Ahmed b. Salih el-Mısrî'yi cerh etmesi gibi. Hâlbuki sikadır, imam ve hâfızdır. Buhârî onunla ihticâc etmiş, ayrıca birçok âlim de onu sika kabul etmiştir.

Halîlî şöyle demiştir: "Hâfızlar Nesâî'nin sözünün zorlama/önyargılı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu tür sözler ona zarar vermez."[4]

İbn Adî de şöyle demiştir:[5] "Nesâî'nin bu sözü söylemesinin sebebi, onun meclisine gelen Nesâî'yi kovmasıdır. Bu durum onu [Ahmed b. Sâlih'i] eleştirmeye itmiştir."

İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 173, V, 134; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, I, 375.

1 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 44.

2 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 45.

3 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 302.

4 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 424.

5 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 275.

وتكلم في الرجال جمع من الصحابة والتابعين فمن بعدهم، وأما قول صالح جزرة: أول من تكلم في الرجال شعبة، ثم تبعه يحيى بن سعيد القطان، ثم أحمد وابن معين، فيعني أنه أول من تصدَّى لذلك.

وقد قال أبو بكر ابن خلاد ليحيى بن سعيد: أما تخشى أن يكون هؤلاء الذين تركتَ حديثهم خُصَماءَك عند الله؟ فقال: لأن يكونوا خُصَمائي أحبُّ إليَّ من أن يكون خصمي رسولَ الله صلى الله عليه وسلم، يقول: لمَ لمْ تَذُبَّ الكذبَ عن حديثي.

وقال أبو تراب النَّخْشَبي لأحمد بن حنبل: لا تغتابُ العلماء، فقال له أحمد: ويحك! هذا نصيحة، ليس هذا غيبة!.

وقال بعض الصوفية لابن المبارك: تغتاب! قال: أُسكتْ، إذا لم نبيِّن كيف يُعرف الحقُّ من الباطل؟!.

ويجب على المتكلِّم فيه التثبتُ فقد قال ابن دقيق العيد: أعراض المسلمين حفرة من حُفَر النار وَقَف على شفيرها طائفتان من الناس: المحدثون والحكام.

ومع ذلك **فقد أخطأ غير واحد** من الأئمة **بجَرحهم** بعضَ الثقات **بما لا يَجْرح**، كما جرح النسائيُّ أحمدَ بن صالح المصري بقوله: غير ثقة ولا مأمون، وهو ثقة إمام حافظ، احتج به البخاري، ووثقه الأكثرون.

قال الخليلي: اتفق الحفاظ على أن كلام النسائي فيه تحامل، ولا يقدح كلام أمثاله فيه.

قال ابن عدي: وسبب كلام النسائي فيه: أنه حضر مجلسه فطرده، فحمله ذلك على أن تكلَّم فيه.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Çünkü kızgın göz, hakikatte doğru izahları olan meseleleri kötü olarak yansıtır; kızgınlığın öfkesi ile bu izahları göremez. Onların bunu, bâtıl olduğunu bildikleri halde kasıtlı olarak yaralamak amacıyla yaptıkları anlamına gelmez."

İbn Yunus şöyle demiştir: "Ahmed b. Sâlih, Nesâî'nin söylediği gibi değildi. Kibri dışında bir kusuru yoktu. İbn Maîn bu duruma işaret edecek şekilde onu şöyle eleştirmiştir: 'Felsefe ile uğraşan bir yalancıydı. Onu Mısır Câmii'nde çalımlı bir şekilde yürürken gördüm.' [İbn Maîn] onu felsefeye nisbet etmiş ve çalımlı bir şekilde yürüdüğünü belirtmiştir. Ne var ki İbn Maîn felsefenin ne olduğunu bilmez; çünkü o, felsefeci değildir."[2]

Şeyhülislâm [İbn Hacer] ise şöyle demiştir:[3] "Yahya b. Maîn, Ahmed b. Salih eş-Şemûmî'yi zayıf saymıştır, burada hakkında söz söylenen Mısrî'yi değil."

İbn Dakîkul'îd şöyle demiştir:[4] "Sıkıntı şu beş şeyden dolayı meydaha gelir: Birincisi heva ve hevestir. Bu, en şerlisidir ve müteahhir âlimlerin tarihlerinde sıkça bulunur. İkincisi akide konularında aykırı kanaatlerdir. Üçüncüsü sûfilerle zâhir ulemâsı arasındaki ihtilâftır. *Dördüncüsü* ilimlerin mertebelerini bilmeden konuşmaktır. Bu durum ulûmü'l-evâil ile meşgul olduklarından daha çok müteahhir âlimlerde mevcuttur. Hâlbuki onlarda matematik, geometri ve tıp gibi doğru şeyler, fizik, metafiziğin geneli ve astroloji gibi yanlış şeyler de vardır. *Beşincisi* dindarane bir tutum sergilemeksizin zanna uymak. İbn Abdülber *el-İlm* adlı kitabında akran olan muasır âlimlerin birbirleri hakkındaki sözlerine dair bir konu başlığı açmıştır. Ona göre ilim ehli, net bir açıklama olmadan onların birbirleri hakkındaki cerhini kabul etmemektedir."

Buna dair hükümler yirmi üçüncü bölümde geçmişti. Burada tekrar etmeye ihtiyaç yoktur.

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 352.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 464; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, V, 329-330.
3 İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 42.
4 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 288-302.

قال ابن الصلاح: وذلك لأن عين السُّخط تُبدي مساوئَ، لها في الباطن مخارجُ صحيحة، تعمى عنها بحجاب السخط، لا أن ذلك يقع منهم تعمداً للقدح مع العلم ببطلانه.

وقال ابن يونس: لم يكن أحمد بن صالح كما قال النسائي، لم تكن له آفة غير الكِبر، وقد تكلم فيه ابن معين بما يشير إلى ذلك فقال: كذاب يتفلسف، رأيته يَخطِر في جامع مصر، فنسبه إلى الفلسفة، وأنه يخطِر في مشيه، ولعل ابن معين لا يدري ما الفلسفة، فإنه ليس من أهلها.

وقال شيخ الإسلام: إنما ضعَّف ابن معين أحمدَ بنَ صالح الشّمومي، لا المصريَّ المتكلَّم عليه هنا.

قال ابن دقيق العيد: والوجوه التي تدخُل الآفة منها خمسة؛ أحدها: الهوى والغرض، وهو شرُّها، وهو في تواريخ المتأخرين كثير. الثاني: المخالفة في العقائد. الثالث: الاختلاف بين المتصوفة وأهل علم الظاهر. الرابع: الكلام بسبب الجهل بمراتب العلوم، وأكثرُ ذلك في المتأخرين، لاشتغالهم بعلوم الأوائل، وفيها الحقّ، كالحساب والهندسة والطبّ، والباطل، كالطبيعي، وكثير من الإلهي، وأحكام النجوم. الخامس: الأخذ بالتوهّم مع عدم الورع، وقد عقد ابن عبد البر في **كتاب العلم** باباً لكلام الأقران المتعاصرين في بعضهم، ورأى أن أهل العلم لا يقبل جرحهم إلا ببيان واضح.

وتقدمت أحكامه في النوع **الثالث والعشرين** فأغنى عن إعادتها هنا.

Faydalar:

Birincisi: [İbn Dakîkul'îd] *el-İktirâh*'ta şöyle demiştir:[1] "Râvinin güvenilirliği kendisinden nakilde bulunan kimsenin bildirmesi, onun sika râvilere yer verilen kitaplarda anılması, Şeyhayn'dan birinin onun rivayetini *Sahîh*'te tahric etmesi -onların rivayetine yer verdikleri bazı râviler eleştirilmiş olsa da buna iltifat edilmez- veya eserine sadece sahîh hadisleri almayı hedefleyen ya da Şeyhayn'ın kitaplarına müstahrec yazan birinin tahricte bulunmasıyla bilinir."

İkincisi: Hâkim *el-Medhal*'de şöyle demiştir:[2] "Cerh edilenler 10 tabakaya ayrılır:

1- Hadis uyduranlar.

2- Hadislerin isnâdını değiştirip onlara kendi isnâdları dışında isnâd koyanlar,

3- Yetişemedikleri kimselerden rivayette bulunma hırsına kapılanlar,

4- Mevkuf hadisleri bilerek merfû' yapanlar,

5- Mürsel hadisleri bilerek muttasıl hale getirenler,

6- Genel itibariyle salih olmakla birlikte hadisin tam kaydı ile meşgul olmadıklarından hataya düşenler,

7- Dinledikleri hocalardan işitmedikleri hadisleri rivayet edenler,

8- Kitapları dinleyen ancak semâ [onayını] aldıklarılar asılları dışında[ki onaysız kitaplardan] hadisleri rivayet edenler,

9- Kendilerine rivayet etmeleri için kitap getirilen ve semâlarından olduğunu [onları bizzat hocadan dinleyip dinlemediklerini] bilmeden buna icabet edenler,

10- İbn Lehîa gibi, kitapları yok olan ve tahmine göre hâfızalarından rivayet edenler.

1 İbn Dakîkul'îd, *el-İktırâh*, s. 282.
2 Hâkim, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl*, s. 126-164.

فوائد:

الأولى: قال في **الاقتراح**: تُعرف ثقة الراوي بالتنصيصِ عليه من رواته، أو ذكرِه في تاريخ الثقات، أو تخريجِ أحد الشيخين له في الصحيح، وإن تُكُلم في بعض من خُرِّج له، فلا يلتفت إليه، أو تخريجِ مَن اشترط الصحة له، أو من خرَّج على كتب الشيخين.

الثانية: قال الحاكم في **المدخل**: المجروحون عشر طبقات:

الأولى: قوم وَضَعوا الحديث.

الثانية: قوم قلبوه، فوضعوا لأحاديثَ أسانيدَ غيرَ أسانيدها.

الثالثة: قوم حملهم الشَّرَه على الرواية عن قوم لم يدركوهم.

الرابعة: قوم عَمَدوا إلى الموقوفات فرفعوها.

الخامسة: قوم عَمَدوا إلى مراسيل فوصلوها.

السادسة: قومٌ غلب عليهم الصلاح فلم يتفرَّغوا لضبط الحديث، فدخل عليهم الوهم.

السابعة: قوم سمعوا من شيوخٍ ثم حدثوا عنهم بما لم يسمعوا.

الثامنة: قوم سمعوا كتباً ثم حدثوا من غير أصول سماعهم.

التاسعة: قوم جيء إليهم بكتب ليحدثوا بها فأجابوا من غير أن يَدْرُوا أنها سماعهم.

العاشرة: قوم تَلِفتْ كتبهم فحدثوا من حفظهم على التخمين، كابن لهيعة.

62. İHTİLAT[1] EDEN SİKA RÂVİLER

[Hadis ilimlerinin] altmış ikinci türü sika râvilerden ihtilât edenleri bilmektir.

Bu, önemli bir ilimdir. Yazılmaya layık olduğu halde bu mevzuda müstakil bir eserin varlığı bilinmemektedir.

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Bundan dolayı sonrakilerden Hâfız Salâhuddîn el-Alâî [ö. 761/1359] bu konuda müstakil bir eser tasnif etmiştir."

Derim ki: Hâzimî [ö. 584/1188] de bu konuda hoş bir eser telif etmiştir. Ben onu gördüm.

Bu kimselerden olan ve bunama, gözlerini kaybetme veya kitaplarının telef olması ve hâfızasına güvenmesi gibi daha başka sebeplerle rivayetleri karıştıranların, ihtilât öncesinde naklettikleri rivayetler kabul edilir. İhtilâttan sonrasında rivayet ettikleri ise kabul edilmez veya bunlara şüpheyle bakılır. Bu da onlardan rivayette bulunanlar dikkate alınarak bilinir.

1. Atâ b. es-Sâib Ebü's-Sâib es-Sekafî el-Kûfî onlardan [ihtilât edenlerden] biridir. Ömrünün sonunda ihtilât etmiştir [hâfızası bozulmuştur].[3] [Âlimler], Sevrî ve Şu'be gibi büyüklerin ondan naklettikleri rivayetlerle ihticâc ettiler. Hatta Yahya b. Maîn şöyle demiştir: "Bu ikisi dışında Atâ'dan rivayette bulunanların tamamı ihtilâtı döneminde ondan hadis dinlemiştir." Fakat Yahya b. Saîd el-Kattân, Nesâî, Ebû Davud ve Tahâvî [o ikisine] "Hammâd b. Zeyd"i ilave etmiştir. İbnü'l-Mevvâk [ö. 642/1244] Hammâd'ın eskiden[ihtilattan evvel] Atâ'dan hadis dinlediği konusunda ittifak bulunduğunu nakletmiştir.

Irâkî şöyle demiştir:[4] "İbn Maîn, Ebû Davud, Tahâvî, Hamza el-Kinânî ve İbn Adî gibi cumhur [âlimleri] Hammâd b. Seleme'nin ondan [Atâ'dan] naklettiği rivayetleri de istisna etmişlerdir."

---

1 İhtilât, karıştırmak manasına gelen "halt" kökünden iftial babında mastardır. "Karışmak" demektir. Kişinin akıl ve şuurunun bozulması anlamında kullanılır. Usûl-i hadis terimi olarak metain-i aşere'den sûu'l-hıfz (ezberin kötü olması) ve kesretü'l-galât (çok hata yapmak) ile ilgilidir ve râvinin aklî melekelerinin zayıflaması sonucu şuurunun karışmasıyla rivayet ettiği hadislerin farkında olmamasıdır. İhtilât sonucu hâfızasını kaybeden, hadislerini karıştıran râviye "muhtelit" denilir (Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 147-8) [çevirenin notu].

2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 466.

3 Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 399.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1395.

النوع الثاني والستون معرفة من خَلَط من الثقات

هذا فنّ مهم، لا يُعرف فيه تصنيف مفرد، وهو حقيق به.

قال العراقي: وبسبب ذلك أفرده بالتصنيف من المتأخرين الحافظُ صلاح الدين العلائي.

قلت: قد ألَّف فيه الحازمي تأليفاً لطيفاً، رأيته.

فمنهم من خلط لخَرَفه، أو لذهاب بصره، أو لغيره كَتَلف كتبه، والاعتماد على حفظه **فَيُقبل ما رُوي عنهم** مما حدَّثوا به **قبل الاختلاط، ولا يُقبل ما** حدثوا به **بعده، أو شُكَّ فيه**، ويعرف ذلك باعتبار الرواة عنهم.

١ـ **فمنهم: عطاء بن السائب** أبو السائب الثقفي الكوفي، اختلط في آخر عمره، **فاحتجوا برواية الأكابر عنه كالثوري وشعبة** بل قال يحيى بن معين: جميع مَن روى عن عطاء سمع منه في الاختلاط غيرَهما، لكن زاد يحيى بن سعيد القطان، والنسائي، وأبو داود، والطحاوي: حماد بن زيد، ونقل ابن المَوّاق الاتفاق على أنه سَمع منه قديماً.

قال العراقي: واستثنى الجمهور أيضاً كابن معين، وأبي داود،والطحاوي، وحمزة الكِناني، وابن عدي، روايةَ حماد بن سلمة عنه.

Ukaylî ise şöyle demiştir:[1] "O [Hammâd b. Seleme] ondan ihtilâtı döneminde hadis dinledi. Aynı şekilde diğer Basralılar da [ondan ihtilâtı döneminde hadis dinlediler]. Çünkü Atâ onların yanına ömrünün sonunda geldi." İbnü'l-Mevvâk, Atâ'nın Basra'ya iki defa gelmiş olmasından dolayı bunu [Ukaylî'nin iddiasını] eleştirmiştir. Ondan ilk gelişinde hadis dinleyen kimsenin hadisi sahihtir.

Ebû Davud aynı şekilde Hişâm ed-Destüvâî'yi de istisna etmiştir.[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Aynı şekilde İbn Uyeyne'nin de istisna edilmesi gerekir. Humeydî [ö. 219/834] onun şöyle dediğini rivayet etmiştir. 'Atâ'dan eskiden hadis dinledim. Sonra bize bir defa daha geldi. Onu daha önce dinlediğim bazı hadisleri rivayet ederken dinledim. Onları karıştırdı. Ben de ondan sakındım ve ondan uzaklaştım."

Yahya b. Saîd el-Kattân şöyle demiştir: "Ancak Şu'be'nin son zamanlarında ondan [Atâ'dan] dinlediği ve [Atâ →] Zâzân yoluyla rivayet edilen iki hadis hariçtir. Bu iki hadisle ihticâc edilmez."[4]

İhtilâttan sonra ondan hadis dinleyenlerden bazıları: Cerîr b. Abdülhamîd, Hâlid el-Vâsıtî, İbn Uleyye, Ali b. Âsım, Muhammed b. Fudayl b. Gazvân, Hüşeym. Her ne kadar Buhârî, *Sahîh*'inde Hüşeym'in ondan naklettiği bir hadisi rivayet etmişse de onunla [Atâ ile] Ebû Bişr Ca'fer b. İyâs'ı birleştirmiştir.[5] Buhârî'de Atâ'dan nakledilen başka bir hadis yoktur.

Ondan her iki durumda da hadis dinleyenlerden biri Ebû Avâne'dir.

2. Onlardan [ihtilât edenlerden] biri de Ebû İshak b. Amr b. Abdullah es-Sebîî'dir. O da ihtilât etmiştir. Zehebî bunu kabul etmeyip şöyle demiştir: "Yaşlandı ve unuttu fakat ihtilât etmedi."[6]

Süfyân b. Uyeyne'nin ondan semâının ihtilâttan sonra olduğu söylenir. Bunu Halîlî söylemiştir.[7] Bundan dolayı Şeyhayn, Süfyân'ın ondan naklettiği herhangi bir rivayeti tahric etmemiştir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1395.
2 Ebû Davud, *Mesâil*, s. 287.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1399; Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 400.
4 Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 400.
5 Buhârî'deki isnâd şu şekildedir: "Amr b. Muhammed → Hüşeym → Ebû Bişr ve Atâ b. es-Sâib → Saîd b. Cübeyr → İbn Abbâs" (Rikâk 53).
6 Zehebî, *Mîzân*, V, 326.
7 Halîlî, *el-İrşâd*, I, 355.

وقال العقيلي: إنما سمع منه في الاختلاط، وكذا سائر أهل البصرة، لأنه إنما قدم عليهم في آخر عمره، وتعقب ذلك ابن المَوّاق بأنه قدمها مرتين، فمن سمع منه في القَدْمة الأولى صح حديثه.

واستثنى أبو داود أيضاً: هشاماً الدستوائي.

قال العراقي: وينبغي استثناء ابن عيينة أيضاً، فقد روى الحميدي عنه قال: سمعت من عطاء قديماً، ثم قدم علينا قَدْمة فسمعته يحدث ببعض ما كنت سمعت، فخلط فيه، فاتقيته واعتزلته.

قال يحيى بن سعيد القطان: **إلا حديثين سمعهما** منه **شعبة بأَخَرة** عن زاذان، فلا يحتج بهما.

وممن سمع منه بعد الاختلاط: جرير بن عبد الحميد، وخالدٌ الواسطي، وابن عُلية، وعلي بن عاصم، ومحمد بن فُضيل بن غزوان، وهشيم، وإن روى له البخاري في **صحيحه** حديثاً من روايةُ هشيم، عنه، فقد قَرَنه بأبي بشر جعفر بن إياس، وليس له عنده غيره.

وممن سمع منه في الحالين: أبو عوانة.

٢ـ **ومنهم: أبو إسحاق** عمرو بن عبد الله **السَّبِيعي** اختلط أيضاً، وأنكر ذلك الذهبي، وقال: شاخ ونسي، ولم يختلط.

ويقال: سماع سفيان **ابن عيينة منه بعد اختلاطه** قاله الخليلي، ولذلك لم يخرج له الشيخان من روايته عنه شيئاً.

Zehebî şöyle demiştir: “Ondan hadis dinlediği sırada hâfızası biraz değişmişti.”

Bu zamanda [ihtilâtından sonra] ondan hadis dinleyen bazı kimseler şunlardır: İsrâîl b. Yunus, Zekeriyya b. Ebû Zâide, Züheyr b. Muâviye ve Zâide b. Kudâme. Bunu İbn Maîn ve Ahmed söylemiştir.

İsrâîl [b. Yunus] konusunda İbn Mehdî ve Ebû Hâtim muhalefet etmişlerdir.[1] Çünkü onun, Zekeriyya’nın ve Züheyr’in ondan [Ebû İshak’tan] naklettikleri rivayetler *Sahîhayn*’da yer almaktadır.[2]

Sevrî, Ebü’l-Ahves Sellâm b. Süleym, Şu‘be, Ömer b. Ebû Zâide ve Yusuf b. [İshak b.] Ebû İshak’ın rivayetleri de aynı durumdadır.

Buhârî, Cerîr b. Hâzim’in ondan naklettiği rivayetleri tahric etmiştir.

Müslim ise İsmail b. Ebû Hâlid, Rakabe b. Maskale, A‘meş, Süleyman b. Muâz, Ammâr b. Ruzeyk, Mâlik b. Miğvel ve Mis‘ar b. Kidâm’ın [ondan naklettikleri] rivayetlerini tahric etmiştir.

3. Onlardan biri de Saîd b. İyâs el-Cüreyrî’dir. Ölümünden önce ihtilât etti ve hâfızası değişti. Fakat hâfıza değişikliği ileri boyutta olmadı. Nesâî ve başkası şöyle demişlerdir: “Veba günlerindeki[3] [rivayetleri] reddedildi.” Hâfızasının değişmesinden önce ondan hadis dinleyenlerin bazıları şunlardır: Şu‘be, İbn Uleyye, iki Süfyân [İbn Uyeyne ve es-Sevrî], iki Hammâd [İbn Zeyd ve İbn Seleme], Ma‘mer, Abdülvâris, Yezîd b. Zürey‘, Vüheyb[4] b. Hâlid, Abdülvehhâb es-Sekafî ve -Ebû Davud’un söylediği gibi-[5] Eyyûb es-Sahtiyânî’ye yetişen herkes.

İhtilâttan sonra hadis dinleyenler: Yahya el-Kattân -ondan herhangi bir şey rivayet etmemiştir-, İshak el-Ezrak, Muhammed b. Ebû Adî, İsa b. Yunus ve Yezîd b. Harun [ö. 206/821].

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, II, 330-1.

2 Bu ve bundan sonra sonraki isimlerde geçecek olan “Buhârî’nin kimler aracılığıyla muhtelit râvilerden rivayette bulunduğu”na dair verilen listeler sağlıklı değildir. Zira Buhârî’nin bu hadisleri asıl olarak mı yoksa takviye kabilinden mi naklettiği netleştirilmemektedir [çevirenin notu].

3 Burada bahsi geçen veba hicrî 132 yılında meydana geldi.

4 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim “Vehb” olarak kayıtlıysa da doğrusu M. Avvâme’nin tespit ettiği üzere “Vüheyb” olmalıdır (*Tedrîb*, V, 561, dp. 3) [çevirenin notu].

5 Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî), s. 136.

وقال الذهبي: سمع منه وقد تغير قليلاً.

وممن سمع منه حينئذ: إسرائيل بن يونس، وزكريا بن أبي زائدة، وزهير ابن معاوية، وزائدة بن قدامة، قاله ابن معين وأحمد.

وخالف ابن مهدي وأبو حاتم في إسرائيل، وروايتُه، وروايةُ زكريا، وزهيرٍ عنه في الصحيحين.

وكذا رواية الثوري، وأبي الأحوص سلاّم بن سُليم، وشعبة، وعمر بن أبي زائدة، ويوسف ابن أبي إسحاق.

وأخرج له البخاري: من رواية جرير بن حازم.

ومسلم: من رواية إسماعيلَ بنِ أبي خالد، وَرَقبةَ بن مَصْقَلة، والأعمش، وسليمان بن معاذ، وعمار بن رُزيق، ومالك بن مِغْول، ومسعر بن كِدام.

٣ ـ **ومنهم: سعيد** بن إياس **الجُرَيري** اختلط وتغير حفظه قبل موته ولم يشتدَّ تغيُّره، قال النسائي وغيره: أُنكِر أيام الطاعون، وممن سمع منه قبل التغير: شعبة، وابن علية، والسفيانان، والحمادان، ومَعْمر، وعبد الوارث، ويزيد بن زُرَيع، ووُهَيب بن خالد، وعبد الوهاب الثقفي، وكل من أدرك أيوبَ السختياني، كما قاله أبو داود.

وسمع بعده: يحيى القطان ـ ولم يحدِّث عنه شيئاً ـ وإسحاق الأزرق، ومحمد بن أبي عدي، وعيسى بن يونس، ويزيد بن هارون.

Şeyhayn onun Bişr b. Mufaddal, Hâlid b. Abdullah, Abdüla'lâ b. Abdüla'lâ ve Abdülvâris b. Saîd'den gelen hadislerini rivayet etmiştir.

Müslim [ayrıca] onun İbn Uleyye, Ca'fer b. Süleyman ed-Dubaî, Hammâd b. Üsâme, Hammâd b. Seleme, Sâlim b. Nuh, Sevrî, Süleyman b. el-Mugîre, Şu'be, İbnü'l-Mübârek, Abdülvâhid b. Ziyâd, Abülvehhâb es-Sekafî, Vüheyb[1] b. Hâlid, Yezîd b. Zürey' ve Yezîd b. Harun'dan gelen hadislerini rivayet etmiştir.

4. Onlardan biri de Saîd b. Ebû Arûbe Mihrân'dır. 10 yıldan fazla [rivayetlerini] karıştırmıştır. "Beş sene" de denilmiştir.

Karıştırmaya başlamadan önce ondan hadis dinleyenlerin bazıları: Yezîd b. Harun, Abde b. Süleyman, Esbât b. Muhammed, Hâlid b. el-Hâris, Serrâr[2] b. Müceşşir, Süfyân b. Habîb, Şuayb b. İshak, Abdullah b. Bekir es-Sehmî, Abdullah b. el-Mübârek, Abdüla'lâ es-Sâmî, Abdullah b. Atâ, Muhammed b. Bişr, Yahya b. Saîd el-Kattân, Yezîd b. Zürey'.

İbn Maîn şöyle demiştir: "Ondan rivayette insanların en sağlamı Abde'dir." İbn Adî şöyle demiştir: "Bunların ondan en çok rivayette bulunanları Abdüla'lâ, sonra Şuayb, sonra Abde'dir. Bunların ondan rivayette en sağlamları Yezîd b. Zürey', Hâlid ve Yahya el-Kattân'dır."[3]

Irâkî şöyle demiştir:[4] "Abde, kendisi ile ilgili olarak 'Ondan [İbn Ebû Arûbe'den] ihtilâtı zamanında sadece onun ihtilâtını açıklamak kastıyla hadis dinlediğini, fakat ihtilâtı zamanında ondan dinlediği hadisleri rivayet etmediğini' belirtmiştir."

Şeyhayn onun Hâlid, Ravh b. Ubâde, Abdüla'lâ, Abdurrahman b. Osman, Muhammed b. Sevâ es-Sedûsî, Muhammed b. Ebû Adî, Yahya el-Kattân ve Yezîd b. Zürey' yoluyla gelen rivayetlerini tahric etmiştir.

Buhârî onun Bişr b. el-Mufaddal, Sehl b. Yusuf, İbnü'l-Mübârek, Abdülvâris b. Saîd, Kehmes b. el-Minhâl ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî yoluyla [gelen hadislerini] tahric etmiştir.

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Vehb" olarak kayıtlıysa da doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği üzere "Vüheyb" olmalıdır (*Tedrîb*, V, 562, dp. 4) [çevirenin notu].

2 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Sevvâr" olarak kayıtlıysa da doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği üzere "Serrâr" olmalıdır (*Tedrîb*, V, 563, dp. 2) [çevirenin notu].

3 İbn Adî, *el-Kâmil*, IV, 354-5.

4 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1421.

وقد روى له الشيخان: من رواية بِشْر بن المفضَّل، وخالد بن عبد الله، وعبد الأعلى بن عبد الأعلى، وعبد الوارث بن سعيد.

وروى له مسلم: من رواية ابن عُلية، وجعفر بن سليمان الضُّبَعي، وحماد ابن أسامة، وحماد بن سلمة، وسالم بن نوح، والثوري، وسليمان بن المغيرة، وشعبة، وابن المبارك، وعبد الواحد بن زياد، وعبد الوهاب الثقفي، ووهيب ابن خالد، ويزيد بن زُريع، ويزيد بن هارون.

٤ ـ **ومنهم**: سعيد **ابن أبي عَروبة**: مِهران، اختلط فوق عشر سنين، وقيل: خمس سنين.

وممن سمع منه قبل الاختلاط: يزيد بن هارون، وعَبْدة بن سليمان، وأسباط بن محمد، وخالد بن الحارث، وسَرّار بن مُجَشِّر، وسفيان بن حبيب، وشعيب بن إسحاق، وعبد الله بن بكر السَّهمي، وعبد الله بن المبارك، وعبد الأعلى السامي، وعبد الله بن عطاء، ومحمد بن بشر، ويحيى بن سعيد القطان، ويزيد بن زريع.

قال ابن معين: أثبت الناس فيه عبدة، وقال ابن عدي: أرواهم عنه: عبد الأعلى، ثم شعيب، ثم عبدة، وأثبتهم فيه: يزيد بن زريع، وخالد، ويحيى القطان.

قال العراقي: وقد قال عبدة عن نفسه: إنه سمع منه في الاختلاط، إلا أن يريد بذلك بيان اختلاطه، وأنه لم يحدث بما سمعه منه في الاختلاط.

وأخرج له الشيخان: عن خالد، ورَوْح بن عُبادة، وعبد الأعلى، وعبد الرحمن بن عثمان، ومحمد بن سَوَاء السَّدوسي، ومحمد بن أبي عدي، ويحيى القطان، ويزيد بن زريع.

والبخاري: عن بِشر بن المفضَّل، وسهل بن يوسف، وابن المبارك، وعبد الوارث بن سعيد، وكَهْمَس بن المنهال، ومحمد بن عبد الله الأنصاري.

Müslim ise onun İbn Uleyye, Hammâd b. Üsâme, Sâlim b. Nuh, Saîd b. Âmir ed-Dubaî, Ebû Hâlid el-Ahmer, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf, Abde, Ali b. Müshir, İsa b. Yunus, Muhammed b. Bişr el-Abdî, Muhammed b. Bekir el-Bürsânî ve Gunder yoluyla [gelen hadislerini] tahric etmiştir.

Muâfâ b. İmrân [ö. 185/801], Vekî' ve Fazl b. Dükeyn ondan ihtilâtı zamanında hadis dinleyenlerdendirler.

5. Abdurrahman b. Abdullah b. Utbe b. Abdullah b. Mes'ûd el-Mes'ûdî onlardan [ihtilât edenlerden] biridir.

Ebû Hâtim şöyle demiştir:[1] "Ölümünden bir veya iki sene önce ihtilât etti.

Ahmed [b. Hanbel] şöyle demiştir:[2] "Bağdat'ta ihtilât etti. Her kim ondan Kûfe veya Basra'da hadis dinlediyse onun semâı sağlamdır."

İbn Maîn şöyle demiştir:[3] "Ondan Ebû Ca'fer el-Mansûr zamanında hadis dinleyen kişinin semâı sahihtir. Mehdî zamanında hadis dinleyen kişinin rivayetlerinin bir değeri yoktur."

Bazıları onun durumu konusunda sıkı davranıp tüm rivayetlerini reddetmişlerdir. Çünkü onun eski hadislei ile en son hadisleri ayırt edilememiştir. İbn Hibbân ve Ebü'l-Hasan İbnü'l-Kattân böyle demişlerdir.[4]

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Sahih olan bunun aksidir. Ondan sıhhatli iken hadis dinleyenler Vekî' ve Ebû Nuaym el-Fazl [b. Dükeyn]'dir. Bunu Ahmed [b. Hanbel] söylemiştir."

Bağdat'a gelmesinden önce ondan hadis dinleyenlerin bazıları: Ümeyye b. Hâlid, Bişr b. el-Mufaddal, Ca'fer b. Avn, Hâlid b. el-Hâris, Süfyân b. Habîb, Sevrî, Selm b. Kuteybe, Talk b. Gannâm, Abdullah b. Recâ, Osman b. Ömer b. Fâris, Amr b. Merzûk, Amr b. el-Heysem, Kâsım b. Ma'n b. Abdurrahman, Muâz el-Anberî, Nadr b. Şümeyl ve Yezîd b. Zürey'.

1 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, V, 251.
2 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, I, 325.
3 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 484.
4 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, II, 12; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm*, IV, 176.
5 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 472; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1432.

ومسلم: عن ابن علية، وحماد بن أسامة، وسالم بن نوح، وسعيد بن عامر الضُّبَعي، وأبي خالد الأحمر، وعبد الوهاب بن عطاء الخَفّاف، وعبدة، وعلي ابن مسهر، وعيسى بن يونس، ومحمد بن بشر العبدي، ومحمد بن بكر البُرْساني، وغُنْدر.

وممن سمع منه في الاختلاط: المعافى بن عمران، ووكيع، والفضل بن دكين.

٥ ـ و منهم: عبد الرحمن بن عبد الله بن عتبة بن عبد الله بن مسعود المسعودي.

قال أبو حاتم: اختلط قبل موته بسنة أو سنتين.

وقال أحمد: إنما اختلط ببغداد، فمن سمع منه بالكوفة أو بالبصرة: فسماعه جيد.

وقال ابن معين: من سمع منه زمن أبي جعفر المنصور فهو صحيح السماع، ومن سمع منه زمن المهدي فليس بشيء.

وقد شدَّد بعضهم في أمره فردَّ حديثه كلَّه، لأنه لا يتميز حديثه القديم من حديثه الأخير، قال ذلك ابن حبان، وأبو الحسن ابن القطان.

قال العراقي: والصحيح خلاف ذلك، فممن سمع منه في الصحة: وكيع، وأبو نعيم الفضل، قاله أحمد.

وممن سمع منه قبل قدومه بغداد: أمية بن خالد، وبشر بن المفضل، وجعفر بن عون، وخالد بن الحارث، وسفيان بن حبيب، والثوري، وسَلْم بن قتيبة، وطَلْق بن غنّام، وعبد الله بن رجاء، وعثمان بن عمر بن فارس، وعَمرو ابن مرزوق، وعَمرو بن الهيثم، والقاسم بن معن بن عبد الرحمن، ومعاذ العنبري، والنضر بن شُمَيل، ويزيد بن زريع.

İhtilâttan sonra ondan hadis dinleyenler: Ebü'n-Nadr Hâşim b. el-Kâsım, Âsım b. Ali, İbn Mehdî, Yezîd b. Harun, Haccâc el-A'ver, Ebû Davud et-Tayâlisî [ö. 204/819], Ali b. el-Ca'd.

6. Mâlik'in hocası Rebîa er-Re'y b. Ebû Abdurrahman onlardandır [ihtilât edenlerdendir].

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[1] "Denildi ki: Onun ömrünün sonunda hâfızası değişti. Bundan dolayı ona artık itimat edilmedi."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "İbnü's-Salâh'ın bu anlattığını başkasında görmedim. Şeyhayn onun hadisleri ile ihticâc etmiştir. Hâfız ve imamlar onu sika kabul etmişlerdir. Onun ihtilâta uğradığı veya zayıf olduğunu söyleyen birini bilmiyorum. Ancak İbn Sa'd onun sika olduğunu ifade ettikten sonra şöyle demiştir: '[Âlimler] re'ye başvurmasından dolayı ondan sakınırlardı.' Nebâtî [ö. 637/1240] *el-Kâmil*'in zeylinde ondan bu şekilde söz etmiştir."

İbn Abdülber şöyle demiştir:[3] "Re'ye dalmasından dolayı hadis ehlinden bir grup kimse onu zemmetmiştir. Süfyân, Şâfiî ve Ahmed [b. Hanbel], çoğunluğu sünnete muhalif olduğu için onun re'yine rıza göstermezlerdi."

7. Mevle't-Tev'eme Salih b. Nebhân onlardandır [ihtilât edenlerdendir]. İbn Maîn şöyle demiştir: "Ölmeden önce bunadı."[4] Ahmed [b. Hanbel] şöyle demiştir: "Mâlik ona ihtilâtından sonra yetişti."[5]

İbn Hibbân şöyle demiştir:[6] "125 yılında hâfızası bozuldu. Sonraki hadisleri ile eski hadisleri karıştı ve bunlar ayırt edilemedi. Bundan dolayı terk edilmeyi hak etti."

Irâkî şöyle demiştir:[7] "Bilakis imamlar bazılarını ayırt etmişlerdir. Muhammed b. Ebû Zi'b ondan eskiden [hâfızası bozulmadan önce] hadis dinlemiştir. Bunu İbn Maîn ve başkaları söylemiştir."

İbn Cüreyc ile Ziyâd b. Sa'd [hâfızası bozulmadan önce ondan hadis dinlemişlerdir]. Bunu İbn Adî söylemiştir.[8]

---

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 354.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 471; a.mlf., *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1439-1440.
3 İbn Abdülber, *et-Temhîd*, III, 5.
4 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 266.
5 Ahmed b. Hanbel, *el-İlel*, II, 311.
6 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mecrûhîn*, I, 366.
7 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1444.
8 İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 16.

وسمع منه بعد الاختلاط: أبو النضر هاشم بن القاسم، وعاصم بن علي، وابن مهدي، ويزيد بن هارون، وحجاج الأعور، وأبو داود الطيالسي، وعلي ابن الجعد.

٦ ـ **و** منهم: **ربيعة الرأي** بن أبي عبد الرحمن **شيخ مالك**.

قال ابن الصلاح: قيل: إنه تغير في آخر عمره، وتُرِك الاعتماد عليه لذلك.

قال العراقي: وما حكاه ابن الصلاح لم أره لغيره، وقد احتج به الشيخان، ووثقه الحفاظ والأئمة، ولا أعلم أحداً تكلم فيه باختلاط ولا ضعف إلا ابن سعد، قال بعد أن وثقه: كانوا يَتَّقونه لموضع الرأي، وذكره النباتي في ذيل **الكامل** لذلك.

وقال ابن عبد البر: ذمَّه جماعة من أهل الحديث لإغراقه في الرأي، وكان سفيان، والشافعي، وأحمد لا يرضون عن رأيه، لأن كثيراً منه يخالف السنة.

٧ ـ **و** منهم: **صالح** بن نبهان **مولى التوْأَمة** قال ابن معين: خرِف قبل أن يموت، وقال أحمد: أدركه مالك بعد اختلاطه.

وقال ابن حبان: تغير سنة خمس وعشرين ومئة، فاختلط حديثه الأخير بالقديم، ولم يَتَميز فاستحق الترك.

قال العراقي: بل ميز الأئمة بعض ذلك، فسمع منه قديماً محمد بن أبي ذئب، قاله ابن معين وغيره.

وابن جريج، وزياد بن سعد، قاله ابن عدي.

Esîd b. Ebû Esîd, Saîd b. Ebû Eyyûb, Abdullah[1] el-Ifrîkî, Umâre İbn Gaziyye ve Musa b. Ukbe [hâfızası bozulmadan önce ondan hadis dinlemişlerdir].

Mâlik ve iki Süfyân ise hâfızası bozulduktan sonra ondan hadis dinlemiştir.

8. Husayn b. Abdurrahman el-Kûfî es-Sülemî onlardan [ihtilât edenlerden] biridir.

Ebû Hâtim şöyle demiştir: "Ömrünün sonunda hâfızası kötüleşti." Yezîd b. Harun şöyle demiştir: "İhtilât etti." Nesâî şöyle demiştir: "Hâfızası değişti." Ali b. Âsım[2] ise bunu [hâfızasının bozulduğunu] kabul etmemiştir.[3]

Bu isimde Kûfeli olan başka üç kişi daha vardır. Onların içinde bundan başka Sülemî olan veya ihtilât eden kimse yoktur.

Süleyman et-Teymî, A'meş, Şu'be ve Süfyân ondan eskiden [ihtilâtından önce] hadis dinleyenlerdendir.

9. Abdülvehhâb b. Abdülmecîd es-Sekafî onlardan [ihtilât edenlerden] biridir.

İbn Maîn şöyle demiştir: "Ömrünün sonunda ihtilât etti."[4]Ukbe el-Ammî şöyle demiştir: "Ölümünden üç veya dört sene önce [ihtilât etti]."

Zehebî şöyle demiştir:[5] "Fakat hâfızasının bozulması [hadislerine] zarar vermemiştir. Çünkü hâfızasının bozulduğu dönemde tek bir hadis rivayet etmemiştir." Sonra Ebû Davud'un şu sözünü delil getirmiştir: "Cerîr b. Hâzim ve Abdülvehhâb es-Sekafî'nin hâfızaları bozuldu ama insanlar onlardan uzak tutuldular."

10. Süfyân b. Uyeyne onlardan [ihtilât edenlerden] biridir. Ölümünden iki sene önce ihtilât etmiştir. Bunu İbnü's-Salâh, Yahya b. Saîd'in şu sözünden hareketle söylemiştir:[6] "Süfyân'ın 197 senesinde ihtilât ettiğine şehâdet ederim. O, 199 yılında vefat etti."

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "Abdurrahman" olarak kayıtlıysa da doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği üzere "Abdullah" olmalıdır (*Tedrîb*, V, 569, dp. 6) [çevirenin notu].

2 Burada ve Süyûtî'nin itimat ettiği kaynaklar olan Irâkî'nin eserlerinde "Ali b. Âsım" olarak kayıtlı olan bu isim kuvvetle muhtemel M. Avvâme'nin tespit ettiği üzere "Ali b. el-Medînî" olmalıdır (*Tedrîb*, V, 570, dp. 1) [çevirenin notu].

3 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, III, 193.

4 Yahya b. Maîn, *Târîh* (Dûrî), II, 387.

5 Zehebî, *Mîzân*, IV, 434.

6 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 355.

وأَسِيد بن أبي أَسِيد، وسعيد بن أبي أيوب، وعبد الله الإفريقي، وعُمارة ابن غَزِيَة، وموسى بن عقبة.

وسمع بعده: مالك، والسفيانان.

٨ ـ و منهم: حُصَين بن عبد الرحمن الكوفي السُّلَمي.

قال أبو حاتم: ساء حفظه في الآخِر، وقال يزيد بن هارون: اختلط، وقال النسائي: تغير، وأنكر ذلك علي بن عاصم.

ولهم بهذا الاسم ثلاثةٌ أُخَر كوفيون ليس فيهم سُلَمي ولا من اختلط إلا هذا.

وممن سمع منه قديماً: سليمان التيمي، والأعمش، وشعبة، وسفيان.

٩ ـ و منهم: عبد الوهاب بن عبد المجيد الثقفي.

قال ابن معين: اختلط بأَخَرة، وقال عقبة العَمّيّ: قبل موته بثلاث سنين أو أربع.

قال الذهبي: لكنه ما ضرَّ تغيرُه [حديثَه]، فإنه لم يحدث بحديث في زمن التغير، ثم استدل بقول أبي داود: تغير جرير بن حازم، وعبد الوهاب الثقفي فَحُجب الناسُ عنهم.

١٠ ـ و منهم: سفيان بن عيينة اختلط قبل موته بسنتين قاله ابن الصلاح أخذاً من قول يحيى بن سعيد: أشهد أن سفيان اختلط سنة سبع وتسعين، وقد مات سنة تسع وتسعين.

Irâkî şöyle demiştir:[1] “Bu, yanlıştır. Çünkü o, 198 yılında Receb ayının başında vefat etmiştir.”

Zehebî şöyle demiştir:[2] “Yahya b. Saîd’den onun hakkında nakledilen şey [doğrudan] uzaktır. Çünkü İbn Saîd 198 yılında Safer ayında hacıların geldiği ve Hicaz’ın haberlerini konuştukları zamanda vefat etmiştir. Nasıl olur da öldüğü halde Yahya, Süfyân’ın ihtilâtını işitip de onun hakkında hüküm verebilir.” [Zehebî] şöyle demiştir: “Belki de ona 197 senesinde ulaşmıştır.”

Malum âlî cüzün sahibi Muhammed b. Âsım [ö. 262/875] hâfızasının bozulduğu zamanda ondan hadis dinleyenlerdendir.

Zehebî şöyle demiştir: “Zannı galibime göre, altı imamın diğer hocaları ondan ihtilâtından önce hadis dinlemişlerdir.”

11. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San’ânî. Ömrünün sonunda gözlerini kaybetti. Ona telkînde bulunulur, o da telkîni kabul ederdi. Bunu Ahmed [b. Hanbel] söylemiştir.

[Ahmed] şöyle demiştir: “Gözlerini kaybetmesinden sonra ondan hadis dinleyen kişinin semâı zayıftır.”

Bundan önce ondan hadis dinleyenlerin bazıları: Ahmed, İbn Râhûye, İbn Maîn, İbnü’l-Medînî, Vekî‘ vd.

Ondan sonra [hadis dinleyenler]: Ahmed b. Muhammed b. Şebbûye, Muhammed b. Hammâd b. et-Tihrânî ve [kitabının râvisi] İshak b. İbrahim ed-Deberî [ö. 285/898].

İbnü’s-Salâh şöyle demiştir:[3] “Taberânî’nin Deberî yoluyla ondan naklettiği hadisler arasında gerçekten münker gördüğüm hadisler tespit ettim ve bu durumu ona [yani Deberî’nin ihtilâttan sonra dinlemiş olmasına] hamlettim.”

İbrahim el-Harbî şöyle demiştir: “Abdürrezzâk vefat etti ve [bu sırada] Deberî altı veya yedi yaşında idi.”

İbn Adî şöyle demiştir:[4] “[Deberî], Abdürrezzâk’ta[n semâında] küçük kabul edilmiştir.”

1 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, II, 1454.
2 Zehebî, *Mîzân*, III, 247.
3 İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-Hadîs*, s. 356.
4 İbn Adî, *el-Kâmil*, I, 504.

قال العراقي: وذلك وهم، فإن المعروف أنه مات سنة ثمان، أول رجب.

قال الذهبي: وما نُقِل عن يحيى بن سعيد فيه بعدٌ، لأن ابن سعيد مات في صفر سنة ثمان، وقت قدوم الحاجّ، ووقت تحدُّثهم عن أخبار الحجاز، فمتى تمكَّن من أن يسمع اختلاط سفيان ثم يَحكم به، والموت قد نزل به؟! قال: فلعله بلغه ذلك في أثناء سنة سبع.

وممن سمع منه في التغير: محمد بن عاصم، صاحب ذلك الجزء العالي.

قال الذهبي: ويغلب على ظني أن سائر شيوخ الأئمة الستة سمعوا منه قبل ذلك.

١١. **وعبد الرزاق** بن هَمّام الصنعاني **عَمِي في آخر عمره فكان يُلَقن فيتلقن** قاله أحمد.

قال: فمن سمع منه بعد أن عَمِي فهو ضعيف السماع.

وممن سمع منه قبل ذلك: أحمد، وابن راهويه، وابن معين، وابن المديني، ووكيع، في آخرين.

وبعده: أحمد بن محمد بن شَبُّويه، ومحمد بن حماد الطِّهراني، وإسحاق ابن إبراهيم الدَّبَري.

قال ابن الصلاح: وجدت فيما رَوَى الطبراني عن الدَّبَري عنه أحاديث استنكرتُها جداً، فأحلتُ أمرها على ذلك.

وقال إبراهيم الحربي: مات عبد الرزاق وللدَّبَري ستُّ سنين أو سبع.

قال ابن عدي: استُصغر في عبد الرزاق.

Zehebî şöyle demiştir:[1] "Babası onunla [Deberî'yle] ilgilendi ve Deberî yaklaşık yedi yaşında veya ona yakın bir yaşta iken onun [Abdürrezzâk'ın] tasniflerini ondan dinletti. Ebû Avâne *Sahîh*'inde ve başkaları onun rivayetleriyle ihticâc ettiler."

Irâkî şöyle demiştir:[2] "Onunla ihticâc edenler, hâfızasından değil de kitaplarından rivayette bulunmasından dolayı onun hâfızasının bozulmasını dikkate almamışlardır."

[Irâkî] şöyle demiştir:[3] "Açık olan şudur ki, Taberânî'nin San'a'ya yolculuğunda hadis dinlediği Abdürrezzâk'ın ashâbının tamamı, Abdürrezzâk'tan hâfızasının bozulmasından sonra hadis dinlemiştir. Onlar dört kişidir: Deberî, İbrahim b. Muhammed b. Berre es-San'ânî, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Süveyd ve Hüseyin b. Abdüla'lâ es-San'ânî."

12. Onlardan biri de Ârim Muhammed b. el-Fazl Ebü'n-Nu'mân es-Sedûsî'dir.

Buhârî şöyle demiştir:[4] "Ömrünün sonunda hâfızası değişti [bozuldu]."

Ebû Hâtim şöyle demiştir:[5] "220 senesinde ondan hadis dinleyen kimsenin semâı ceyyiddir [güvenilirdir]." [Ebû Hâtim] "Ebû Zür'a onunla 222 senesinde karşılaştı" demiştir.

Ebû Davud şöyle demiştir:[6] "Bize ulaştığına göre o, 213 senesinde yadırgandı. Sonra aklı geri geldi. Ancak 216 senesinde ihtilâtı kalıcı hale geldi."

Dârekutnî şöyle demiştir: "İhtilâtından sonra ondan münker bir hadis sadır olmamıştır."

İbn Hibbân ise şöyle demiştir:[7] "İhtilât etti ve [hâfızası] değişti. Hatta ne rivayet ettiğini bilemeyecek hale geldi. Rivayetlerinde çok sayıda münker hadis ortaya çıktı. Eskiden ondan rivayette bulunanların rivayetleri sahihtir. Sonrakilerin rivayetlerine gelince, onlardan sakınmak gerekir."

---

1 Zehebî, *Mîzân*, I, 331.
2 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 470.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1457-8.
4 Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, I, 208.
5 İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, VIII, 58-9.
6 Ebû Davud, *Suâlât* (Âcurrî), s. 180.
7 İbn Hibbân, *Kitâbü'l-Mevrûhîn*, II, 294.

قال الذهبي: إنما اعتنى به أبوه فأَسمعه منه تصانيفه وله سبع سنين أو نحوها، وقد احتج به أبو عوانة في **صحيحه** وغيره.

قال العراقي: وكأن من احتج به لم يُبالِ بتغيُّره، لكونه إنما حدَّث من كتبه لا من حفظه.

قال: والظاهر أن الذين سمع منهم الطبراني في رحلته إلى صنعاء من أصحاب عبد الرزاق، كلُّهم سمع منه بعد التغير، وهم أربعة: الدَّبَري، وإبراهيم بن محمد بن بَرّة الصنعاني، وإبراهيم بن محمد بن عبد الله بن سويد، والحسين بن عبد الأعلى الصنعاني.

١٢ـ **و** منهم: **عارمٌ** محمدُ بنُ الفضل أبو النعمان السَّدوسي.

قال البخاري: تغير في آخر عمره.

وقال أبو حاتم: من سمع منه سنة عشرين ومئتين فسماعه جيد، قال: وأبو زرعة لقيه سنة اثنتين وعشرين.

وقال أبو داود: بلغنا أنه أُنكِر سنة ثلاث عشرة، ثم راجعه عقله ثم استحكم به الاختلاط سنة ست عشرة.

وقال الدارقطني: ما ظهر له بعد اختلاطه حديث منكر.

وأما ابن حبان فقال: اختلط وتغير حتى كان لا يَدري ما يحدث، فوقع المناكير الكثيرة في روايته، فما رَوَى عنه القدماء فصحيح، وأما رواية المتأخرين فيجب التنكب عنها.

Zehebî bu görüşü reddedip İbn Hibbân'ı başkasını küçük düşürmek ve fevrî davranmakla nitelemiştir.

İhtilâtından önce ondan hadis dinleyenlerin bazıları: Ahmed, Abdullah el-Müsnedî, Ebû Hâtim, Ebû Ali Muhammed b. Ahmed b. Hâlid ve bir grup kimse.

İhtilâtından sonra: Ali b. Abdülazîz el-Begavî ve Ebû Zür'a.

13. Ebû Kılâbe Abdülmelik b. Muhammed er-Rakâşî onlardandır.

İbn Huzeyme şöyle demiştir:[1] "Ebû Kılâbe Basra'da bize ihtilâtından ve Bağdat'a çıkışından önce hadis rivayet etti."

Açık olan, Basra'da ondan hadis dinleyen kimsenin semâının sahih olduğudur. Ebû Davud es-Sicistânî, oğlu Ebû Bekir, İbn Mâce, Ebû Müslim el-Keccî, Muhammed b. İshak es-Sagânî, Ahmed b. Yahya el-Belâzürî [ö. 279/892-3] ve Ebû Arûbe el-Hârrânî gibi.

Bağdat'ta ondan hadis dinleyenlerin bazıları: Ahmed b. Selmân en-Neccâd, Ahmed b. Kâmil el-Kâdî, Ebû Sehl b. Ziyâd el-Kattân, Osman b. Ahmed es-Semmâk, Ebü'l-Abbâs el-Esam ve Ebû Bekir eş-Şâfiî ve başkaları.

14. Sonrakilerden Ebû Ahmed Muhammed b. Ahmed b. el-Hüseyin el-Gıtrîfî el-Cürcânî [ö. 377/987] de ihtilat edenlerdendir.

Hâfız Ebû Ali el-Berzeî [ö. 377/987] şöyle demiştir: "Bana onun ömrünün sonunda ihtilât ettiği bilgisi ulaştı."[2]

Irâkî şöyle demiştir:[3] "Ben bunu [onun ihtilât ettiği bilgisini] başkasında görmedim. Hâfız Hamza [ö. 427/1036] *Târîhu Cürcân*'da onun biyografisini vermiş ve onun hakkında böyle bir şey zikretmemiştir. Halbuki o en iyi tanıyandır. Çünkü o, hocasıdır. İsmâilî [ö. 371/981] *Sahîh*'inde ondan hadis rivayet etmiş ancak zayıf olduğundan dolayı değil de akranı olduğu için isminde tedlîs yapmıştır. İsmâilî ondan önce vefat etmiştir. Gıtrîfî'nin ashâbının sonuncusu Kadı Ebü't-Tayyib et-Taberî'dir [ö. 450/1058]. Taberî'nin Gıtrîfî'den semâı İsmâilî'nin hayatta olduğu zamandadır. Eğer hâfızası bozulmuşsa bu [semâı], hâfızasının bozulmasından öncedir."

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XII, 180.
2 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 356.
3 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1476.

وأنكر ذلك الذهبي، ونَسَب ابنَ حبان إلى التخسيف والتهوير.

ومن سمع منه قبل الاختلاط: أحمد، وعبد الله المُسْنَدي، وأبو حاتم، وأبو علي محمد بن أحمد بن خالد، وجماعة.

وبعده: علي بن عبد العزيز البغوي، وأبو زرعة.

١٣ ـ و منهم: أبو قِلاَبة عبد الملك بن محمد الرَّقَاشي.

قال ابن خزيمة: حدثنا أبو قِلابة بالبصرة قبل أن يَختلط ويَخرج إلى بغداد.

فظاهره: أن من سمع منه بالبصرة فسماعه صحيح، وذلك كأبي داود السِّجِستاني، وابنه أبي بكر، وابن ماجَهْ، وأبي مسلم الكَجّي، ومحمد بن إسحاق الصاغاني، وأحمد بن يحيى البلاذُري، وأبي عَروبة الحراني.

ومن سمع منه ببغداد: أحمد بن سَلْمان النجّاد، وأحمد بن كامل القاضي، وأبو سهل بن زياد القطان، وعثمان بن أحمد السمّاك، وأبو العباس الأصم، وأبو بكر الشافعي، وغيرهم.

١٤ ـ و منهم في المتأخرين: أبو أحمد محمد بن أحمد بن الحسين الغِطْريفي الجُرجاني.

قال الحافظ أبو علي البَرْذعي: بلغني أنه اختلط في آخر عمره.

قال العراقي: لم أره لغيره، وقد ترجمه الحافظ حمزة في **تاريخ جرجان** فلم يَذكر عنه شيئاً من ذلك، وهو أعرف به، فإنه شيخه، وقد حدث عنه الإسماعيلي في **صحيحه** إلا أنه دلّس اسمه، لكونه من أقرانه، لا لضعفه، وقد مات الإسماعيلي قبله، وآخر أصحاب الغِطْريفي: القاضي أبو الطيب الطبري، وسماعه منه في حياة الإسماعيلي، فهو قبل تغيُّره إن كان تغير.

[Irâkî] şöyle demiştir:[1] "Gıtrîfî denilen başka biri daha vardır. Ona [öncekine] isminde, babasının isminde, beldesinde ve nisbesinde muvâfıktır. Dede isimlerinde birbirlerine yakındırlar ve muasırdırlar. Bu Gıtrîfî, Hâkim'in *Târîhu Neysâbûr*'da zikrettiği üzere ömrünün sonunda ihtilât etmiştir. Bu Gıtrîfî ile [öncekinin] karışmış olması muhtemeldir."

15. İmam Ebû Bekir İbn Huzeyme'nin torunu Ebû Tâhir Muhammed b. el-Fazl onlardandır.

Hâkim şöyle demiştir: "Ölümünden iki buçuk sene önce ihtilât etti."

Zehebî şöyle demiştir: "Bu dönemde ondan hiç kimse hadis dinlemedi."[2]

16. Ahmed'in *el-Müsned*'ini ve *ez-Zühd*'ünü oğlu Abdullah'tan rivayet eden Ebû Bekir el-Katîî onlardandır.

İbnü's-Salâh şöyle demiştir:[3] "Ömrünün sonunda aklı karıştı ve bunadı. Öyleki kendisine okunan hiçbir şeyi bilmiyordu."

Zehebî şöyle demiştir:[4] "Bunu Ebü'l-Hasan İbnü'l-Furât zikretmiştir. Bu, aşırılık ve haddi aşmadır. Berkânî, Hâkim ve Dârekutnî onu sika kabul etmişler ve böyle bir şeyden söz etmemişlerdir."

Irâkî şöyle demiştir:[5] "Bunun [bunadığının] sübutunda şüphe vardır. İbnü'l-Furât'ın zikrettiği [söylenen] şey ondan bir isnâdla aktarılmamıştır."

Yine [Irâkî] şöyle demiştir: "Böyle bir şeyin olduğu kabul edilirse Hâkim, Dârekutnî, İbn Şâhîn, Berkânî, Ebû Nuaym ve ondan *el-Müsned*'i rivayet eden Ebû Ali et-Temîmî ondan sağlıklı iken hadis dinleyenlerdendir. O, *el-Müsned*'i Katîî'nin huzurunda 366 senesinde dinlemiş, Katîî ise 368 yılında vefat etmiştir."

Sahîh'te bu türden olup da rivayetleriyle ihticâc edilen kimse, rivayetlerinin ihtilâttan önce olduğu bilinen kimselerdendir.

1 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1479-1480.
2 Zehebî, *Mîzân*, VI, 299-300.
3 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 357.
4 Zehebî, *Mîzân*, I, 221-2.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, II, 1481.

قال: وثَم آخر يقال له الغِطْريفي، وافق هذا في اسمه واسم أبيه، وبلده ونسبه، وتقاربا في اسم جده، وتعاصرا، وذاك قد اختلط بأَخَرة، كما ذكره الحاكم في **تاريخ نيسابور**، فيَحتِمل أن يكون اشتبه بالغِطريفي هذا.

١٥ ـ **و** منهم: **أبو طاهر** محمد بن الفضل **حفيد الإمام** أبي بكر **ابن خزيمة**.

قال الحاكم: اختلط قبل موته بسنتين ونصف.

قال الذهبي: ولم يَسمع أحد منه في تلك المدة.

١٦ ـ **و** منهم: **أبو بكر القَطِيعي راوي مسند أحمد**، و**الزهد** له عن ابنه عبد الله.

قال ابن الصلاح: اختلَّ في آخر عمره وخَرِف، حتى كان لا يعرف شيئاً مما يُقرأ عليه.

قال الذهبي: ذكر هذا أبو الحسن ابن الفرات، وهو غلوّ وإسراف، وقد وثقه البَرْقاني، والحاكم، والدارقطني، ولم يذكروا شيئاً من ذلك.

وقال العراقي: في ثبوت ذلك نظر، وما ذكره ابن الفرات لم يثبت إسناده إليه.

قال: وعلى تقدير ثبوته فممن سمع منه في حال الصحة: الحاكم، والدارقطني، وابن شاهين، والبَرْقاني، وأبو نُعيم، وأبو علي التميمي راوي **المسند** عنه، فإنه سمعه عليه سنة ست وستين، ومات سنة ثمان وستين وثلاث مئة.

ومَن كان مِن هذا القَبيل محتجاً به في الصحيح فهو مما عُرف روايته قبل الاختلاط.

63. ÂLİMLERİN VE RÂVİLERİN TABAKALARI

[Hadis ilimlerinin] altmış üçüncü türü âlimlerin ve râvilerin tabakalarıdır.

Bu önemli bir alandır. Çünkü bazen iki isim lafız açısından aynı olur ve onlardan biri diğeri zannedilebilir. Bu, onların tabakalarının bilinmesiyle ayırt edilir. Bu konuda bir topluluk kitap tasnif etmiştir. Müslim, Halîfe [b. Hayyât], İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kebîr*'i gibi. İbn Sa'd'ın kitabı büyüktür ve faydası çoktur. Onun bu konuda iki kitabı daha vardır. O, bizzat kendisi sika biridir. Ancak ondaki rivayetlerinin çoğu zayıf râvilerdendir. Hocası Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî [ö. 207/823] bunlardandır. Onun nisbesini zikretmez, sadece ismini ve babasının ismini vermekle yetinir. Yine hocası Hişâm b. Muhammed es-Sâib el-Kelbî de rivayet aldığı zayıf râvilerdendir.

Tabakât lügatta birbirine benzeyen kavim/topluluk demektir. Istılâhî anlamda ise, birinin hocasının diğerlerinin de hocası olmasıyla veya şeyhlerinin birbirlerine yakın olması yönüyle yaş ve isnâd konusunda ya da sadece isnâd konusunda birbirine yakın olan kavim/topluluktur.[1]

İkisi yani iki râvi bir yönden birbirlerine benzerlikleri itibariyle bir tabakadan olurlar. Bazen de Benzedikleri yönün dışında bir açıdan ise iki ayrı tabakadan olurlar. Sahâbenin küçüklerinden Enes [b. Mâlik] ve benzerleri gibi. Onlar aşere-i mübeşşere ile birlikte sahâbe tabakası içindedirler. Buna göre sahâbenin tamamı [Hz. Peygamber ile] sohbet konusunda ortak olmaları itibariyle tek bir tabakadır. Zikri geçenler itibariyle tâbiûn ikinci tabakadır, etbâu't-tâbiîn üçüncü tabakadır vs.

Diğer bir itibarla ki o da öne geçişlerine [İslâm'a giriş sıralarına] bakışla daha önce "Sahâbe Bilgisi" konusunda geçtiği gibi sahâbe 10 küsur tabakaya ayrılır. Onlar 12 veya daha fazla tabakadır. "Tâbiûn Bilgisi" konusunda geçtiği üzere, onlar 15 tabakadır ve böyle devam eder.

Tabakalarla ilgilenen kişinin râvilerin doğumlarının, vefatlarının, ondan kimlerin rivayette bulunduğunun ve onun kimlerden rivayet ettiğinin bilgisine ihtiyacı vardır.

1 Irâkî, *Şerhu'l-Elfiyye*, s. 474.

النوع الثالث والستون: طبقات العلماء والرواة

هذا فنّ مهم فإنه قد يتفق اسمان في اللفظ، فيظنُّ أن أحدَهما الآخرُ، فيتميز ذلك بمعرفة طبقاتهما، وصنف في ذلك جماعة كـ: مسلم، وخليفة، وطبقاتُ ابن سعد الكبيرُ عظيم كثير الفوائد وله كتابان آخران في ذلك وهو ثقة في نفسه لكنه كثير الرواية فيه عن الضعفاء، منهم: شيخُه محمدُ بنُ عمر الواقدي، لا يَنسبه بل يقتصر على اسمه واسم أبيه، وشيخُه هشامُ بن محمد بن السائب الكلبي.

والطبقة في اللغة: القوم المتشابهون، وفي الاصطلاح: قوم تقاربوا في السنّ والإسناد، أو في الإسناد فقط، بأنْ يكون شيوخُ هذا، هم شيوخَ الآخر، أو يقاربوا شيوخه.

وقد يكونان أي: الراويان من طبقة باعتبارٍ لمشابهته لها من وجه، ومن طبقتين باعتبارٍ آخر لمشابهته لها من وجه آخر. كأنس وشِبْهه من أصاغر الصحابة، هم مع العشرة في طبقة الصحابة، وعلى هذا: الصحابةُ كلهم طبقة باعتبار اشتراكهم في الصحبة.

والتابعون طبقة ثانية، وأتباعهم طبقة ثالثة بالاعتبار المذكور وهلمّ جرًا.

وباعتبارٍ آخر، وهو النظر إلى السوابق: تكون الصحابةُ بضعَ عشْرةَ طبقةً، كما تقدم في معرفة الصحابة: أنهم اثنتا عشرة طبقةً أو أكثر، وفي معرفة التابعين: أنهم خمسَ عشْرة طبقة، وهكذا.

ويَحتاج الناظر فيه إلى معرفة المواليد للرواة والوَفَيات، ومن رووا عنه، وروى عنهم.

64. MEVÂLİ BİLGİSİ

[Hadis ilimlerinin] altmış dördüncü türü âlim ve râvilerin mevâliden olanlarını bilmektir.

Bu konuda Ebû Ömer el-Kindî [ö. 350/961] Mısırlılarla ilgili bir eser tasnif etmiştir.

Bu ilmin en önemli kısmı mutlak olarak kabilelere nisbet edilenlerin -Kureyşli Falan gibi- [aslında] onların mevlâsı [âzâtlısı] olmasıdır. İfadenin genel oluşuna bakılarak onun o [kabileden] olduğu zannedilebilir. Bu durumda şer'î hükümler arasında devlet başkanlığı [*el-imâmetü'l-uzmâ*], nikâhta denklik vb. gibi nesebin şart koşulduğu işlerde eksiklik/yanlışlık meydana gelir.

Sonra onlardan hakkında mevlâ fulân [falanın mevlâsıdır] denilenler vardır. Çoğunlukla bununla âzâtlı köle kastedilir. Bunun misalleri ileride gelecektir. Onlardan bir kısmı ile de birilerinin vasıtasıyla müslüman olanlar [*mevle'l-İslâm*] kastedilir. İmam Buhârî gibi. O, Cu'fîlerin mevlâsıdır ve burada velâü'l-İslâm söz konusudur. Zira dedesi Mugîre mecûsî idi ve Yemân b. Ahnes el-Cu'fî'nin elinde müslüman olmuştu. Musannif [Nevevî] bunu *Tehzîb*'inde zikretmiştir.[1]

Aynı şekilde Müslim'in ricâlinden Hasan b. İsa b. Mâsercis el-Mâsercisî Ebû Ali en-Neysâbûrî, Abdullah b. el-Mübârek'in mevlâsıdır. O, hıristiyan idi ve İbnü'l-Mübârek'in eliyle müslüman olmuştu.

Onlardan antlaşma yoluyla mevlâ olanlar da vardır. Örneğin İmam Mâlik b. Enes ve soyu kan bağı itibariyle Asbahî idiler. Ancak ona Teymî denilmiştir. Çünkü kavmi Asbah, antlaşma yoluyla Kureyş'in Teym kabilesinin mevlâları olmuştur.

Âzâd edilerek kabilenin mevlâsı olanların misalleri: Ebü'l-Bahterî et-Tâî. Tâbiîdir ve Tay kabilesinin mevlâsıdır [âzâtlı kölesidir].

Tâbiûndan Ebü'l-Âliye Rufey' b. Mihrân er-Riyâhî. Temîm Oğulları'nın mahallelerinden biri olan Riyâh b. Yerbû' Oğulları'ndan bir kadının mevlâsıdır.

1 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, I, 67.

النوع الرابع والستون: معرفة الموالي

من العلماء والرواة

وصنَّف في ذلك أبو عُمر الكِندي بالنسبة إلى المصريين.

أهمُّه: المنسوبون إلى القبائل مطلقاً، كَفُلانٍ القرشي، ويكونُ مولىً لهم فربما ظُن أنه منهم بحكم ظاهر الإطلاق، فيترتَّب على ذلك خلل في الأحكام الشرعية في الأمور المشتَرَط فيها النسَب، كالإمامة العظمى، والكفاءة في النكاح، ونحو ذلك.

ثم منهم من يقال فيه: مولى فلان، ويُراد مولى عَتاقة، وهو الغالب وستأتي أمثلته، ومنهم من يُراد به مولى الإسلام، كالبخاري الإمام، مولى الجُعْفيين ولاءَ إسلامٍ، لأن جدَّه المغيرة كان مجوسياً فأسلم على يد اليمان ابن أخنس الجعفي، ذكره المصنف في تهذيبه.

وكذلك الحسن بن عيسى بن ماسَرْجِس الماسرجِسي أبو علي النيسابوري، من رجال مسلم مولى عبد الله بن المبارك، كان نصرانياً فأسلم على يديه .

ومنهم مولى الحِلْف: كمالك بن أنس الإمام، ونَفَره هم أصبَحيّون صَلِيبة، ويقال له التيمي، لأن نَفَره أصبحَ موالي لتيمِ قريشٍ بالحِلْف.

ومن أمثلة مولى القبيلة عَتاقةً: أبو البَخْتَري الطائي التابعي مولى طيئ.

وأبو العالية رُفَيع بن مِهران الرِّياحي بالتحتية التابعي، مولى امرأة من بني رِياح ابن يربوع، حيّ من بني تميم.

Fehm Oğulları'nın âzâtlısı olan Leys b. Sa'd el-Mısrî.

Hanzale Oğulları'nın âzâtlısı olan Abdullah b. el-Mübârek.

Kureyşlilerin âzâtlısı olan Abdullah b. Vehb.

Cüheynelilerin âzâtlısı olan Abdullah b. Salih.

Bazen de kabilenin mevlâsının [âzâtlı kölesinin] mevlâsı [âzâtlı kölesi] olarak ona nisbet edilir. Ebü'l-Hubâb Saîd b. Yesâr el-Hâşimî gibi. Zira o, Allah Resûlü'nün (*sav*) mevlâsı Şekrân'ın mevlâsıdır. "O, müminlerin annesi Meymûne'nin mevlâsıdır" da denilmiştir. Yine "Hasan b. Ali'nin mevlâsıdır" da denilmiştir. Bu durumda bu kısımdan değildir.

Bu kısımdakilerden biri de Abdullah b. Vehb el-Kureşî el-Fihrî'dir. O, Yezîd b. Üneys el-Fihrî'nin mevlâsı Yezîd b. Rummâne'nin mevlâsıdır.

والليث بن سعد المصري الفَهْمي مولاهمْ.

عبد الله بن المبارك الحنظلي مولاهم.

عبد الله بن وهب القرشي مولاهم.

عبد الله بن صالح الجُهني مولاهم.

وربما نُسب إلى القبيلة مولى مولاها: كأبي الحُبَاب سعيد بن يسار **الهاشمي** لأنه **مولى شَقْران مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم** وقيل: هو مولى ميمونةَ أم المؤمنين، وقيل: مولى الحسن بن علي، فليس حينئذ من هذا القسم.

ومنه: عبد الله بن وهب القرشي الفِهري، فإنه مولى يزيد بن رمانة، مولى يزيد بن أُنيس الفِهري.

65. RÂVİLERİN VATANLARI VE BELDELERİ

[Hadis ilimlerinin] altmış beşinci türü râvilerin vatanları ve beldelerini bilmektir.

Bu konu, hadis hâfızlarının çalışma ve tasniflerinde ihtiyaç duydukları bölümlerdendir. Çünkü bu sayede lafız açısından aynı olan iki isim ayırt edilir.

İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı bu konunun kaynaklarındandır.

Araplar ancak kabilelerine nisbet edilirlerdi. İslâm geldikten sonra ise daha çok kasaba ve şehirlere yerleştiler ve acemler gibi kasabalara ve şehirlere nisbet edildiler.

Sonra bir beldeden bir başka beldeye geçen [yerleşen] ve o ikisine [geride bıraktığı ve yeni geldiği beldeye] nisbet edilmek isteyen kimse, [bu durumda] ilkiyle başlar. Mısır'dan Dımaşk'e geçen kişi hakkında şöyle der: el-Mısrî ed-Dımaşkî. Daha güzel olan ise [sümme edatının] tertibe delâletinden dolayı "Sonra ed-Dımaşkî" demesidir. Râvilerden iki beldeden birine nisbet edilenler de vardır. Ancak bunlar azdır. Musannif [Nevevî] bunu *Tehzîb*'inde söylemiştir.[1]

Herhangi bir beldenin kasabasından olan kimsenin yalnızca kasabaya nisbet edilmesi, yalnızca beldeye nisbet edilmesi ve yalnızca bu beldenin de içinde bulunduğu bölgeye ve musannif [Nevevî'nin] eklemesiyle sadece coğrafyaya nisbet edilmesi mümkündür.

Nitekim Harestâ'dan -ki o, Dımaşk'ın küçük kasabalarından biri olan Gûta'nın bir mahallesidir- olan bir kimse hakkında el-Harestânî veya el-Gûtî yahut ed-Dımaşkî ya da eş-Şâmî der. Kişi bunların hepsini birleştirebilir. Bu durumda en geniş olandan -ki o da coğrafya- başlar sonra bölgeyi, ardından beldeyi sonra da kasabayı zikreder. Örneğin "eş-Şâmî, ed-Dımaşkî, el-Gûtî, el-Harestânî" denir.

---

1 Nevevî, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, I, 13-4.

النوع الخامس والستون: معرفة أوطان الرواة وبلدانهم

هو مما يَفتقر إليه حفاظ الحديث في تصرُّفاتهم ومصنفاتهم فإن بذلك يُميَّز بين الاسميْنِ المتفقينِ في اللفظ.

ومن مظانه: الطبقات لابن سعد.

وقد كانت العرب إنما تنتسب إلى قبائلها، فلما جاء الإسلام وغلب عليهم سُكنى القرى انتسبوا إلى القرى والمدائن كالعجم.

ثم مَن كان ناقلة من بلد إلى بلد، وأراد الانتسابَ إليهما فليبدأ بالأول، فيقول في ناقلة مصر إلى دمشق: المصري الدمشقي، والأحسن: ثم الدمشقي لدلالة «ثم» على الترتيب، وله أن ينتسب إلى أحدهما فقط، وهو قليل، قاله المصنف في **تهذيبه**.

ومن كان من أهل قريةِ بلدةٍ بإضافةِ «قريةِ» إليها فيجوزُ أن يُنسَب إلى القرية فقط، وإلى البلدة فقط، وإلى الناحية التي فيها تلك البلدة فقط، زاد المصنف وإلى الإقليم فقط.

فيقول فيمن هو من حَرَسْتا مثلاً، وهي قرية من قرى الغوطة، التي هي كُوْرَة من كُوَر دمشق: الحَرَستاني، أو الغُوطي، أو الدمشقي، أو الشامي، وله الجمع فيها: فيبدأ بالأعم، وهو الإقليم، ثم الناحية، ثم البلد، ثم القرية، فيقال: الشامي الدمشقي الغُوطي الحَرَستاني.

Kabilelere nisbette de aynı durum söz konusudur. İlk ifadeden dolaylı olarak çıkmayan bilginin ikincisinde olması için özelden önce genelle başlar. [Önce] el-Kureşî, sonra el-Hâşimî denir; el-Hâşimî, el-Kureşî denmez. Çünkü bu durumda ikincinin zikredilmesinde bir fayda yoktur. Nitekim Hâşimî olması Kureşî olmasını gerektirir; ama tersi geçerli değildir. Musannif [Nevevî] bunu *Tehzîb*'inde zikretmiştir.

O şöyle demiştir: Eğer 'Daha geniş olanı zikretmemesi gerekir. Bilakis daha hususî [küçük] olanla yetinir' denilirse bunun cevabı şudur: Bazı insanlar onun Hâşimî olmasından Kureşî olduğunu anlayamayabilirler. Bu kapalılık [özellikle] çok bilinmeyen kollarda daha belirgindir. Ensârdan el-Eşhel böyledir. Eğer sadece el-Eşhelî ile yetinirse pek çok insan onun ensârdan olup olmadığını bilemez. Önce daha büyük olanın, ardından da küçük olanın zikredilmesi bu yanılgıyı ortadan kaldırır."

Yine şöyle demiştir: "Bazen en hususi olanla yetiniyorlar, bazen de en genel [geniş] olanla yetiniyorlar. Bu ise azdır."

Yine şöyle demiştir: "Kabile ve beldeye nisbet birlikte zikredildiği zaman kabileye nisbet öne alınır."

Abdullah b. el-Mübârek ve başkası şöyle demiştir: "Bir beldede dört sene ikamet eden kişi oraya nisbet edilir."[1]

Fayda:

Ensâb/nesepler konusunda Hâzimî *el-Ucâle* adlı kitabını tasnif etmiştir. Bu, hacmi küçük bir kitaptır. Daha sonra Ruşâtî [ö. 542/1147], ardından da Hâfız Ebû Sa'd es-Sem'ânî [ö. 562/1166] geniş kapsamlı büyük bir kitap yazmıştır. İbnü'l-Esîr [ö. 630/1233] bu kitabı üç cilt halinde ihtisar etmiş ve eserine *el-Lübâb* adını vermiştir. Bu kitabında küçük bazı ilavelerde bulunmuştur. Ben de bu kitabı küçük bir cilt halinde ihtisar ettim ve içeriğine çok sayıda ilavede bulundum. Ona *Lübbü'l-Lübâb* adını verdim. Hamd Allah'adır.

Musannif [Nevevî]'nin İbnü's-Salâh'a tâbi olarak zikrettiği hadis ilimleri burada sonra ermektedir. Geriye bazı hadis ilimleri kalmaktadır. Burada Allah Teâlâ'dan yardım isteyerek bu kalan ilimleri zikrediyorum.

1 Nevevî, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik*, s. 249.

وكذا في النسب إلى القبائل، يبدأ بالعام قبل الخاص، ليحصل بالثاني فائدة لم تكن لازمة في الأول، فيقال: القرشي، ثم الهاشمي، ولا يقال: الهاشمي القرشي، لأنه لا فائدة في الثاني حينئذ، إذْ يلزم من كونه هاشمياً كونُه قرشياً، بخلاف العكس، ذكره المصنف في **تهذيبه**.

قال: فإن قيل: فينبغي أن لا يُذكَر الأعم، بل يقتصر على الأخص، فالجواب: أنه قد يخفى على بعض الناس كونُ الهاشمي قرشياً، ويظهر هذا الخفاء في البطون الخفية، كالأشهل من الأنصار، إذ لو اقتُصِر على الأشهلي، لم يَعرف كثير من الناس أنه من الأنصار، أم لا، فذِكْر العام ثم الخاص لدفع هذا الوهم.

قال: وقد يَقتصرون على الخاص، وقد يقتصرون على العام، وهذا قليل.

قال: وإذا جُمع بين النسب إلى القبيلة والبلد قُدم النسب إلى القبيلة، انتهى.

قال عبد الله بن المبارك وغيره: من أقام في بلدة أربعَ سنين نُسب إليها.

فائدة:

صنف في الأنساب الحازمي كتاب **العُجالة** وهو صغير الحجم، والرُّشاطي، ثم الحافظ أبو سعد السمعاني كتاباً ضخماً حافلاً، واختصره ابن الأثير في ثلاث مجلدات وسماه **اللباب**، وزاد فيه شيئاً يسيراً، وقد اختصرته أنا، في مجلدة لطيفة وزدت فيه الجمَّ الغفير وسميته **لبّ اللباب**، ولله الحمد.

هذا آخر ما أورده المصنف من أنواع علوم الحديث تبعاً لابن الصلاح،

وقد بقيتْ أنواع أُخَر، ها أنا أوردها، وبالله المستعان.

66.-67. MUALLAK VE MU‘AN‘AN

Mu‘dal konusunda bu ikisinden söz edildi.

68.-69. MÜTEVÂTİR VE AZÎZ

Meşhur ve Garîb konularında bunlardan söz edildi.

70. MÜSTEFÎZ

Meşhur konusunda buna işarette bulundum.

71.-72. MAHFÛZ VE MA‘RÛF

Şâz ve münker konularında bunları açıkladım.

73. METRÛK

Münker konusunda ve maklûb konusunun hemen sonrasında bundan söz edildi.

74. MUHARREF

Musahhaf konusunda buna işaret edildi.

75. ETBÂU’T-TÂBİÎN

Hâkim bunu *Ulûmü’l-Hadis*’te tâbiûn bilgisinden sonra zikretmiştir.[1]

1 Hâkim, *Ma‘rife*, s. 210.

النوع السادس والسابع والستون: المعلق، والمعنعن

تقدم ذكرهما في نوع المعضل.

النوع الثامن والتاسع والستون: المتواتر، والعزيز

تقدما في نوعَي المشهور، والغريب.

النوع السبعون: المستفيض

أشرت إليه في نوع المشهور.

النوع الحادي والثاني والسبعون: المحفوظ والمعروف

حررَّتهما في نوعي الشاذّ والمنكر.

النوع الثالث والسبعون: المتروك

تقدم في نوع المنكر وعقيب المقلوب.

النوع الرابع والسبعون: المحرَّف

تقدمت الإشارة إليه في نوع المصحَّف.

النوع الخامس والسبعون: معرفة أتباع التابعين

قد ذكره الحاكم في **علوم الحديث** عقب معرفة التابعين.

76.-77. SAHÂBENİN BİRBİRİNDEN RİVAYETİ VE TÂBİÛNUN BİRBİRİNDEN RİVAYETİ

Bu iki kısmı Bulkînî *Mehâsinü'l-Istılah*'ta zikredip şöyle demiştir:[1] "Bu iki kısım önemlidir. Çünkü genel olan, tâbiûnun sahâbeden ve etbâu't-tâbiînin de tâbiûndan rivayetidir. Buna aykırı olana ise uyarıda bulunulmasına ihtiyaç vardır."

Derim ki: Bu konu "Akrân" konusunda geçmişti.

Bunun ilk örneği: Dört sahâbenin yer aldığı bir hadistir. Bu, Zührî'nin "Sâib b. Yezîd → Huveytıb b. Abdüluzzâ → Abdullah b. es-Sa'dî → Ömer b. el-Hattâb" isnâdıyla merfû' olarak rivayet ettiği hadistir: "Bu maldan Allah'ın sana verdiğini hırs göstermeden ve istemeden al; fakat kendini ona adamakıllı kaptırma."[2]

Hâlid b. Ma'dân'ın "Kesîr b. Mürre → Nuaym b. Hebbâr → Mikdâd b. Ma'dîkerib → Ebû Eyyûb" isnâdıyla rivayet ettiğine göre Avf b. Mâlik şöyle demiştir: Allah Resûlü (*sav*) korkudan yüzünün rengi değişmiş bir halde yanımıza çıktı ve şöyle buyurdu: "Aranızda kaldığım sürece bana itaat edin. Allah'ın Kitabı'na sımsıkı sarılın. Onun helâl saydıklarını helâl kabul edin, haram saydıklarını da haram kabul edin."[3]

Bir hadiste de dört sahâbî hanım yer almıştır. Bu sahâbî hanımlardan ikisi müminlerin annelerindendir, ikisi de Hz. Peygamber'in (*sav*) üvey kızlarıdır. Bu, Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "İbn Uyeyne → Zührî → Urve → Zeyneb bint Ümmü Seleme → Habîbe bint Ümmü Habîbe → annesi Ümmü Habîbe → Zeyneb bint Cahş" tarîkiyle rivayet ettikleri hadistir. Zeyneb bint Cahş şöyle demiştir: Bir gün Allah Resûlü'nün (*sav*) yanına geldim.

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 680, 690.
2 Buhârî, Zekât 51, Ahkâm 17; Müslim, Zekât 110, 111; Nesâî, Zekât 94; Dârimî, Zekât 19; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 17, 21, 40, II, 99.
3 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, XVIII, 38.

النوع السادس والسابع والسبعون: رواية الصحابة بعضهم عن بعض

والتابعين بعضهم عن بعض

هذان ذكرهما البلقيني في **محاسن الاصطلاح**، وقال: إنهما مهمّان، لأن الغالب رواية التابعين عن الصحابة، ورواية أتباع التابعين عن التابعين، فيُحتاج إلى التنبيه على ما يخالف الغالب.

قلت: هذا تقدم في نوع الأقران.

ومن أمثلة الأول: حديثٌ اجتمع فيه أربعة صحابة، وهو حديث الزهري، عن السائب بن يزيد، عن حُويطب بن عبد العزى، عن عبد الله بن السعدي، عن عمر بن الخطاب مرفوعاً: «ما جاءك الله به من هذا المال من غير إشراف ولا سائل، فخُذْه ولا تُتْبِعْه نفسك».

وحديث خالد بن معدان، عن كثير بن مرّة، عن نُعيم بن هبّار، عن المقدام بن مَعْدِي كربَ، عن أبي أيوب، عن عوف بن مالك قال: خرج علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو مرعوب متغير اللون، فقال: «أطيعوني ما دمت فيكم، وعليكم بكتاب الله، فأَحِلُّوا حلاله، وحرِّموا حرامه».

وحديثٌ اجتمع فيه أربع من نساء الصحابة، اثنتان من أمهات المؤمنين، وربيبتان للنبي صلى الله عليه وسلم، وهو ما رواه مسلم، والترمذي، والنسائي، وابن ماجه من طريق ابن عيينة، عن الزهري، عن عروة، عن زينب بنت أم سلمة، عن حبيبة بنت أم حبيبة، عن أمها أم حبيبة، عن زينب بنت جحش قالت: أتيت رسول الله صلى الله عليه وسلم يوماً

Yüzü kızarmış bir halde şöyle diyordu: "Lâ ilâhe illallah! -Bunu üç defa söyledi.- Yaklaşan şerden dolayı Arabın vay haline! Ye'cûc ve Me'cûc'un seddinden bugün şu kadar bir delik açıldı." Bunu söylerken başparmağı ile işaret parmağını halka yaptı. Ben "Allah'ın Resûlü! Aramızda salih insanlar varken biz helak olur muyuz?" diye sordum. Allah Resûlü "Evet, kötülükler çoğaldığı zaman [helak olursunuz]" buyurdu.[1]

Âlimlerden birisi bu üç hadisi bir cüzde bir araya getirmiştir.

Derim ki: Bazı cüzlerde isnâdında beş sahâbînin bulunduğu bir hadis yer almıştır:

"Ebû Abdullah b. Mukbil [*mükâtebeten*] → Ahmed b. Abdülazîz ve Muhammed b. Ali el-Harâvî → Hâfız Şerefüddîn ed-Dimyâtî → Hâfız Yusuf b. Halîl → Zâkir b. Kâmil → Ebû Zekeriyya Yahya b. Ebû Ömer el-İsfahânî → amcası Ahmed b. el-Fâdl → Ebû Ali el-Hüseyin b. Ahmed el-Berzeî → Muhammed b. Abbâs el-Huveyzî → Muhammed b. Hibbân el-Ensârî → Şâzekûnî → Süfyân b. Uyeyne → Zührî → Saîd b. el-Müseyyeb → Abdullah b. Amr b. el-Âs → Osman b. Affân → Ömer b. el-Hattâb → Ebû Bekir es-Sıddîk → Bilal" isnâdıyla rivayet edildiğine göre Bilal şöyle demiştir: Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu: "Ölüm, her müslüman için [günahlarına] bir kefârettir."[2]

1 Müslim, Fiten 1, 2; Tirmizî, Fiten 23; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 391; İbn Mâce, Fiten 9.
2 Ebû Nuaym, *Hilye*, III, 121; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, I, 347.

محمَّراً وجهُه وهو يقول: «لا إله إلا الله» ثلاثَ مرات، «ويلٌ للعرب من شرّ قدِ اقترب، فُتح اليومَ من رَدْم يأجوجَ ومأجوجَ مثلُ هذه»، وعقد عشراً.

قلت: يا رسول الله أَنهلِكُ وفينا الصالحون؟ قال: «نعم، إذا كثُر الخَبَث».

وقد أفرد بعضهم هذه الأحاديث الثلاثة في جزء.

قلت: وقع في بعض الأجزاء حديث اجتمع فيه خمسة من الصحابة.

أخبرني أبو عبد الله ابن مُقبِل مكاتبةً، عن أحمد بن عبد العزيز، ومحمد بن علي الحراوي، كلاهما عن الحافظ شرف الدين الدمياطي، أخبرنا الحافظ يوسف بن خليل، أخبرنا ذاكر بن كامل، أنبأنا أبو زكريا يحيى بن أبي عمر الأصبهاني، أخبرنا عمّي أحمد بن الفضل، أخبرنا أبو عليّ الحسين بن أحمد البَرْذَعي، حدثنا محمد بن العباس الحُوَيزي، حدثنا محمد بن حبان الأنصاري، حدثنا الشاذَكُوني، حدثنا سفيان بن عيينة، عن الزهري، عن سعيد بن المسيَّب، عن عبد الله بن عمرو بن العاص، عن عثمان بن عفان، عن عمر ابن الخطاب، عن أبي بكر الصديق، عن بلال قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «الموت كفارة لكل مسلم».

78. SAHÂBENİN TÂBİÛN YOLUYLA SAHÂBEDEN RİVAYETİ

Bu kısmı ben ilave ettim. Bu konuda Hatîb [el-Bağdâdî] bir kitap telif etmiştir. Bazıları bunun varlığını kabul etmeyip şöyle demiştir: “Sahâbenin tâbiûndan rivayeti, israiliyatta ve mevkûf hadislerdedir.” Ancak durum böyle değildir.

Sehl b. Sa‘d es-Sâidî’nin “[Tâbiî olan] Mervân b. el-Hakem → Zeyd b. Sâbit” tarîkiyle rivayet ettiği hadis bunlardandır. [Buna göre] Hz. Peygamber (*sav*) Zeyd’e “*Müminlerden oturanlar [ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler] bir olmaz*”[1] âyetini yazdırdı. Bu sırada İbn Ümmü Mektûm geldi… Bu hadisi Buhârî, Tirmizî ve Nesâî rivayet etmişlerdir.[2]

[Bir başka örnek] Sâib b. Yezîd’in hadisidir. Onun “Abdurrahman b. Abd el-Kârî → Ömer b. el-Hattâb” isnâdıyla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur: “Kim her gece okuduğu hizbini [yani Kur’ân’ın bir bölümünü] veya ondan bir kısmını okuyamadan uyuyakalır ve onu sabah namazı ile öğle namazı arasındaki zamanda okursa, bu durumda onu gece okumuş gibi ona sevap yazılır.” Bu hadisi Müslim ve dört *Sünen* sahibi rivayet etmiştir.[3]

[Bir diğer örnek] Câbir b. Abdullah’ın hadisidir. Onun “Ümmü Külsûm bint Ebû Bekir es-Sıddîk → Âişe” isnâdıyla rivayet ettiğine göre bir kişi, Allah Resûlü’ne (*sav*) eşiyle ilişkiye giren ancak boşalmayan kişiyle eşine guslün gerekip gerekmeyeceğini sordu. Bu sırada Hz. Âişe oturuyordu. Allah Resûlü “Şununla ben bunu yapıyoruz sonra yıkanıyoruz” cevabını verdi. Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir.[4]

[Bir başka örnek] Amr b. el-Hâris b. el-Mustalik’in hadisidir. O, Abdullah b. Mes‘ûd’un eşi Zeyneb’in kardeşinin oğlu olan [tâbiî] Zeyneb’den İbn Mes‘ûd’un eşi Zeyneb’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Resûlü (*sav*) bize hitap edip

1 en-Nisâ 4/95.

2 Buhârî, Cihâd 31, Tefsîru Sûre 4 (18); Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân 5; Nesâî, Cihâd 4.

3 Müslim, Salâtu’l-Müsâfirîn 142; Ebû Davud, Salât 309; Tirmizî, Salât 408; Nesâî, Kıyâmü’l-Leyl 65; İbn Mâce, İkâmetu’s-Salât 177.

4 Müslim, Hayz 89.

النوع الثامن والسبعون: ما رواه الصحابة، عن التابعين

عن الصحابة

هذا النوع زدته أنا، وقد ألّف فيه الخطيب، وقد أنكر بعضهم وجود ذلك، وقال: إن رواية الصحابة، عن التابعين إنما هي في الإسرائيليات والموقوفات، وليس كذلك.

فمن ذلك: حديثُ سهل بن سعد الساعدي، عن مروان بن الحكم، عن زيد بن ثابت: أن النبي صلى الله عليه وسلم أملى عليه: ﴿لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ [النساء: ٩٥] فجاء ابن أم مكتوم، الحديثَ، رواه البخاري، والترمذي، والنسائي.

وحديثُ السائب بن يزيد، عن عبد الرحمن بن عبدٍ القاريّ، عن عمر بن الخطاب، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «من نام عن حِزبه، أو عن شيء منه، فقرأه ما بين صلاة الفجر إلى صلاة الظهر: كُتب له كأنما قرأه من الليل»، رواه مسلم، وأصحاب السنن الأربعة.

وحديثُ جابر بن عبد الله، عن أم كلثوم بنت أبي بكر الصديق، عن عائشة: أن رجلاً سأل رسول الله صلى الله عليه وسلم عن الرجل يجامع ثم يُكسل، هل عليهما من غسل؟ وعائشةُ جالسة، فقال: «إني لأفعلُ ذلك أنا وهذه ثم نغتسل». رواه مسلم.

وحديث عَمرو بن الحارث ابن المصطلِق، عن ابن أخي زينب امرأةِ عبد الله بن مسعود، عن زينبَ امرأةِ ابن مسعود قالت: خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم

şöyle buyurdu: “Kadınlar topluluğu! Takılarınızdan da olsa sadaka verin. Zira sizler kıyamet gününde cehennem ehlinin çoğunluğunu oluşturacaksınız.” Bu hadisi Tirmizî ve Nesâî rivayet etmişlerdir. Bu hadis [arada tâbiî olmadan] “Amr → Zeyneb” tarîkiyle müttefekun aleyhtir [Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmiştir].[1]

[Bir diğer örnek] Ya‘lâ b. Ümeyye’nin hadisidir. Onun “Anbese b. Ebû Süfyân → onun kız kardeşi Ümmü Habîbe” isnâdıyla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) şöyle buyurmuştur:

“Kim gündüz veya gece 12 rekât namaz kılarsa Allah onun için cennette bir ev bina eder.” Bu hadisi Nesâî rivayet etmiştir.[2]

[Bir başka örnek de] Câbir b. Abdullah hadisidir. “İsmi Zekvân olan Âişe’nin mevlâsı Ebû Amr → Âişe” isnâdıyla rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (*sav*) bazen cünüb olur ve uyumak isterse, namaz abdesti gibi abdest alır sonra uyurdu.[3] Bu hadisi Ahmed [b. Hanbel] *el-Müsned*’inde rivayet etmiştir.

[Diğer bir örnek ise] Ebû Hüreyre hadisidir: “Ümmü Abdullah b. Ebû Zübâb → Ümmü Seleme” isnâdıyla merfû‘ olarak rivayet ettiğine göre [Allah Resûlü şöyle buyurmuştur]: “Allah Teâlâ, kuluna onun hoşuna gitmeyecek bir şekilde bir bela verdiğinde mutlaka bu belayı onun için [günahlarına] bir kefâret kılar.”[4] Bu hadisi İbn Ebü’d-Dünyâ [ö. 281/894] *el-Maraz ve’l-Keffârât* adlı kitabında rivayet etmiştir.

Ebü’l-Fazl el-Irâkî bu şartı taşıyan hadisleri bir araya getirmiştir ve bunların sayısı 20’yi bulmuştur.[5]

1 Buhârî, Zekât 48; Müslim, Zekât 45, 46; Tirmizî, Zekât 12; Nesâî, Zekât 82.
2 Nesâî, Kıyâmü’l-Leyl 66.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI, 120.
4 İbn Ebü’d-Dünyâ, *el-Maraz ve’l-Keffârât*, s. 51.
5 Irâkî, *et-Takyîd ve’l-Îzâh*, I, 392-406.

فقال: «يا معشر النساء تصدَّقن ولو من حُليكُنَّ، فإنكنَّ أكثرُ أهل جهنم يوم القيامة» رواه الترمذي، والنسائي. والحديث متفق عليه من رواية عمرو، عن زينب نفسها.

وحديثُ يعلى بن أمية، عن عنبسة بن أبي سفيان، عن أخته أم حبيبة، عن النبي صلى الله عليه وسلم: «من صلى ثنتيْ عشْرةَ ركعةً بالنهار أو بالليل بُني له بيت في الجنة» رواه النسائي.

وحديثُ جابر بن عبد الله، عن أبي عَمْرو مولى عائشة، واسمه ذكوان، عن عائشة: «أن النبي صلى الله عليه وسلم كان يكون جنباً فيريدُ الرُّقاد فيتوضأ وضوءَه للصلاة ثم يرقُد»، رواه أحمد في **مسنده**.

وحديثُ أبي هريرة، عن أم عبد الله ابن أبي ذُباب، عن أم سلمة مرفوعاً: «ما ابتَلى الله عبداً ببلاء وهو على طريقة يكرهها إلا جعل الله ذلك البلاء له كفارة» رواه ابن أبي الدنيا في كتاب **المرض والكفارات**.

وقد جمع الحافظ أبو الفضل العراقي الأحاديث التي بهذه الشريطة فبلغت عشرين حديثاً.

79.-80. KÜNYESİ BABASININ İSMİ İLE AYNI OLANLAR VE BUNUN TERSİ[1]

Bu iki kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikremiştir.[2] Hatîb el-Bağdâdî ilk kısımla ilgili bir kitap tasnif etmiş[3] ve bu kitabında şöyle demiştir: "Hadis râvilerinin isimlerini araştırdım ve onlardan künyeleri babalarının isimlerine muvâfık olan bir grup râvi tespit ettim. Bazıları içinse bunun tersi bir durum söz konusudur. Bazen bunlardan, ismi ve künyesi diğer bir kişinin isim ve künyesine uygun olarak bir rivayet gelir. Bunlar [aslında] iki kişidir. Bu durumda bunda bir hata meydana gelmesinden emin olunamaz."

Şeyhülislâm [İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bunu bilmenin faydası, râviyi babasına [bu şekilde] nisbet eden kişinin hatalı olmadığını belirtmektir."

Ebü'l-Feth el-Ezdî [ö. 374/985] ikinci kısımla [yani ismi babasının künyesiyle aynı olanla] ilgili bir kitap tasnif etmiştir.[4]

Birinci kısmın sahâbe ve diğerlerinden misalleri: Ebû Müslim Egar b. Müslim el-Medenî. Ebû Hüreyre'den ve başkasından rivayette bulunmuştur.[5]

Ebû Hâlid Evs b. Hâlid el-Basrî. Ebû Hüreyre ve Semüre'den rivayette bulunmuştur.[6]

Ebû İshak İbrahim b. İshak el-Medenî. Etbâu't-tâbiîndendir.[7]

Ebû İsmail İdrîs b. İsmail el-Kûfî. A'meş ve Talha b. Musarrif'ten rivayette bulunmuştur.[8]

Ebû Ziyâd Eyyûb b. Ziyâd el-Hımsî. Ubâde b. el-Velîd b. Ubâde'den rivayette bulunmuştur.

---

1 Yani ismi babasının künyesi ile aynı olanlar [çevirenin notu].
2 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 137.
3 *Men Vâfekat Künyetühû İsme Ebîhi* adını taşıyan kitap matbu değilse de Moğultay b. Kılıç'ın bu kitaptan yaptığı seçme yayınlanmıştır.
4 Kitabın adı şöyledir: *Men Vâfeka İsmühû Künyete Ebîhi*.
5 Moğultay b. Kılıç, *İntihâb*, s. 80.
6 Moğultay b. Kılıç, *İntihâb*, s. 80.
7 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 137.
8 Moğultay b. Kılıç, *İntihâb*, s. 79.

النوع التاسع والسبعون والثمانون: معرفة من وافقت كنيته اسم أبيه وعكسه

ذكرهما شيخ الإسلام في **النخبة**، وصنف الخطيب في النوع الأول كتاباً قال فيه: وَجُلْتُ في أسماء رواة الحديث فوجدت جماعة منهم، واطأت كُنَاهم أسماء آبائهم، ولبعضهم نظراءُ بخلاف ذلك، فربما جاءت روايةٌ عن بعضهم باسمه وكنيته، مضاهياً لآخر في اسمه وكنيته، وهما اثنان، فلا يؤمن وقوع الخطأ فيها.

وقال شيخ الإسلام: فائدةُ معرفة ذلك نفيُ الغلط عمن نَسَبه إلى أبيه.

وصنف أبو الفتح الأزدي في النوع الثاني كتاباً.

ومن أمثلة الأول في الصحابة، وفي غيرهم: أبو مسلم الأغرُّ بن مسلم المَدَني، روى عن أبي هريرة، وغيره.

وأبو خالد أوس بن خالد البصري، روى عن أبي هريرة، وسَمُرة.

وأبو إسحاق إبراهيم بن إسحاق المدني، من أتباع التابعين.

وأبو إسماعيل إدريس بن إسماعيل الكوفي، روى عن الأعمش، وطلحة ابن مصرِّف.

وأبو زياد أيوب بن زياد الحمصي، روى عن عُبادة بن الوليد بن عبادة.

Ebü'l-Cevvâb Ahves b. Cevvâb el-Kûfî ed-Dabbî. Esbât b. Nasr ve başkasından rivayette bulunmuştur.[1]

İkinci kısmın sahâbeden misalleri: Evs b. Ebû Evs, Sinan b. Ebû Sinan el-Esedî, Ma'kil b. Ebû Ma'kil.

Diğerlerinden misalleri: Hasan b. Ebü'l-Hasan el-Basrî, İshak b. Ebû İshak es-Sebîî, Âmir b. Ebû Âmir el-Eş'arî.[2]

1 Moğultay b. Kılıç, *İntihâb*, s. 81.
2 Ezdî, *Men Vâfeka İsmühû Künyete Ebîhi*, s. 45, 49.

وأبو الجوّاب الأحوص بن جوّاب الكوفي الضبي، روى عن أسباط بن نصر، وغيره.

ومن أمثلة الثاني في الصحابة: أوس بن أبي أوس، وسنان بن أبي سنان الأسدي، ومعقل بن أبي معقل.

وفي غيرهم: الحسن بن أبي الحسن البصري، وإسحاق بن أبي إسحاق السَّبيعي، وعامر بن أبي عامر الأشعري.

81. KÜNYESİ EŞİNİN KÜNYESİ İLE AYNI OLANLAR

Bu kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikretmiştir.[1] Bu konuda Ebü'l-Hasan İbn Hayyûye [ö. 366/976] sahâbeye tahsis ettiği bir cüz tasnif etmiştir.[2] Sonra da Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir [ö. 571/1176] [bir eser telif etmiştir]. İbn Hayyûye'nin cüzünü gördüm. Şu isimler onda zikredilen kimselerdir:

Ebû Üseyd es-Sâidî Mâlik b. Rebîa el-Ensârî. Eşi: Ümmü Üseyd el-Ensâriyye.[3]

Ebû Eyyûb el-Ensârî Hâlid b. Zeyd. Eşi: Ümmü Eyyûb bint Kays b. Sa'd el-Ensâriyye.[4]

Ebû Bekir es-Sıddîk. Cahiliye dönemindeki eşi: Ümmü Bekir. Müslüman olduğu sabit olmamıştır.[5]

Ebü'd-Dehdâh. Eşi Ümmü'd-Dehdâh.[6]

Ebü'd-Derdâ. Eşi Ümmü'd-Derdâ el-Kübrâ: Hayra bint Ebû Hadrad. Sahâbîdir.[7]

Ümmü'd-Derdâ es-Suğra ise tâbiîdir, ismi de Hüceyme'dir.

Ebû Zer el-Gıfârî. Eşi: Ümmü Zer.[8]

Hz. Peygamber'in (*sav*) âzâtlı kölesi Ebû Râfi' Eslem. Eşi Ümmü Râfi' Sülmâ. O da Hz. Peygamber'in âzâtlı cariyesidir.[9]

Ebû Seleme Abdullah b. Abdülesed. Eşi: Ümmü Seleme Hind bint Ebû Ümeyye. Onu Ebû Seleme'den sonra Hz. Peygamber (*sav*) nikâhlamıştır.[10]

Ebû Seyf. Demircidir, İbrahim'in süt babasıdır. Eşi: Ümmü Seyf.[11]

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 137.

2 Bu eser *Men Vâfekat Künyetühû Künyete Zevcihi mine's-Sahâbe* adıyla neşredilmiştir (nşr. Meşhur Hasan Mahmûd Selman, Demmâm: Dâru İbni'l-Kayyim, 1988) [çevirenin notu].

3 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 41.

4 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 37.

5 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 44.

6 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 59.

7 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 51.

8 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 63.

9 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 70.

10 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 77.

11 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 81.

النوع الحادي والثمانون: معرفة من وافقت كنيته كنية زوجه

هذا النوع ذكره شيخ الإسلام في **النخبة**، وصنف فيه أبو الحسن ابن حَيُّويه جزءاً خاصاً بالصحابة، ثم الحافظ أبو القاسم ابن عساكر، وقد رأيت جزء ابن حيويه، وهذه أسماء من ذُكر فيه:

أبو أُسَيد الساعدي مالك بن ربيعة الأنصاري، وزوجه: أم أسيد الأنصارية.

أبو أيوب الأنصاري خالد بن زيد، وزوجه: أم أيوب بنت قيس بن سعد الأنصارية.

أبو بكر الصديق، وزوجه: أم بكر في الجاهلية، لم يصح إسلامها.

أبو الدَّحداح، وزوجه: أم الدحداح.

أبو الدرداء، وزوجه أم الدرداء الكبرى: خيرة بنت أبي حدرد، صحابية.

وأم الدرداء الصغرى: هُجَيمة، تابعية.

أبو ذر الغفاري، وزوجه: أم ذر.

أبو رافع أسلم، مولى النبي صلى الله عليه وسلم، وزوجه: أم رافع، سُلْمى مولاته أيضاً.

أبو سلمة عبد الله بن عبد الأسد، وزوجه: أم سلمة، هند بنت أبي أمية، تزوجها بعده النبي صلى الله عليه وسلم.

أبو سيفٍ القَيْنُ، ظِئر إبراهيم، وزوجه: أم سيف.

Ebû Talîk. Eşi: Ümmü Talîk.[1]

Ebü'l-Fazl Abbâs b. Abdülmuttalib. Eşi: Ümmü'l-Fazl Lübâbe bint el-Hâris.[2]

Ebû Ma'kıl el-Esedî Heysem b. Ebû Ma'kıl. Eşi: Ümmü Ma'kıl el-Esediyye.[3]

Bunlar İbn Hayyûye'nin zikrettikleridir. Bunların her birinden bir hadis rivayet etmiştir.[4]

[İbn Hayyûye] şu isimleri ise atlamıştır: Ebû Ma'bed ve Ümmü Ma'bed, Ebû Ri'le ve Ümmü Ri'le.

---

1 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 83.
2 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 84.
3 İbn Hayyûye, *Men Vâfekat*, s. 89.
4 İbn Hayyûye, Ebû Talîk ve eşinden rivayet nakletmemiştir.

أبو طَلِيق، وزوجه: أم طَلِيق.

أبو الفضل العباس بن عبد المطلب، وزوجه: أم الفضل لبابة بنت الحارث.

أبو مَعْقل الأسَدي، هيثم بن أبي معقل، وزوجه: أم معقل الأسدية.

هذا ما ذكره ابن حَيُّويه، وقد روى عن كلٍّ من المذكورين حديثاً.

وفاته:

أبو معبد، وأم معبد. وأبو رِغْلة، وأم رِغْلة.

82. HOCASININ İSMİ BABASININ İSMİ İLE AYNI OLANLAR

Bu kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikredip şu örnekleri vermiştir:[1] Rivayetlerde Rebî‘ b. Enes > Enes şeklindeki senetten ötürü Rebî‘in, babasından rivayet ettiği zannedilir. *Sahîh*'te Sa‘d'dan rivayette bulunan Âmir b. Sa‘d gibi. Sa‘d, Âmir'in babasıdır [ama rivayette "an ebîhi" denmemiştir]. Rebî'nin hocası Enes ise onun babası değildir. Bilakis o, meşhur sahâbî Enes b. Mâlik'tir. Rebî'nin babası ise Bekrî'dir.

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 137.

النوع الثاني والثمانون: معرفة من وافق اسم شيخه اسم أبيه

هذا النوع ذكره شيخ الإسلام في **النخبة**، ومثَّله بالربيع بن أنس، عن أنس، هكذا يأتي في الروايات، فيظن أنه يَروي عن أبيه، كما وقع في **الصحيح**: عامر بن سعد، عن سعد، وهو أبوه، وليس أنسٌ شيخُ الربيع والدَه، بل هو أنس بن مالك الصحابي المشهور، وأبوه بكريّ.

83. KENDİSİNİN, BABASININ VE DEDESİNİN İSMİ AYNI OLANLAR

Bu kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikredip Hasan b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib'i örnek vermiştir.[1]

Ebü'l-Feth el-Ezdî, kendi ismi ile babasının ismi aynı olan kimselere dair bir kitap telif etmiştir.[2]

Mesela [o şunları örnek vermiştir]: Haccâc b. el-Haccâc el-Eslemî -sahâbîdir-, Adî b. Adî el-Kindî, Hind b. Hind b. Ebû Hâle, Hucr b. Hucr el-Kelâ'î.

Hâşim b. Hâşim b. Utbe, Abbâd b. Abbâd el-Mühellibî, Salih b. Salih b. Hay el-Hemdânî, Saîd b. Saîd b. el-Âs ve diğerleri.

Bazen de [kişinin] ismi ve babasının ismi, [sonrakinin] ismi ve babasının ismi şeklinde yukarı doğru aynı olur. Ebü'l-Yümn el-Kindî: Zeyd b. el-Hasan b. Zeyd b. el-Hasan b. Zeyd b. el-Hasan örneğinde olduğu gibi.

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 138.

2 Bu eser *Men Vâfeka İsmuhû İsme Ebihi, Men Vâfeka İsmuhû Künyete Ebîh* adıyla neşredilmiştir (nşr. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, Safât: Cem'iyyetu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1988/1408) [çevirenin notu].

النوع الثالث والثمانون: معرفة من اتفق اسمه، واسم أبيه، وجده

هذا النوع ذكره شيخ الإسلام في **النخبة**، ومثَّله بالحسن بن الحسن بن الحسن بن علي بن أبي طالب.

وقد ألَّف أبو الفتح الأزدي كتاباً فيمن وافق اسمه اسمَ أبيه:

ك: الحجاج بن الحجاج الأسلمي، له صحبة. وعدي بن عدي الكِندي. وهند بن هند بن أبي هالة. وحُجْر بن حُجْر الكَلاَعي.

وهاشم بن هاشم بن عتبة. وعباد بن عباد المهلَّبي. وصالح بن صالح بن حيّ الهَمْداني. وسعيد بن سعيد بن العاص، وغيرهم.

وقد يتفق الاسم، واسم الأب، مع الاسمِ، واسمِ الأب فصاعداً، ك: أبي اليُمْن الكندي: زيد بن الحسن بن زيد بن الحسن بن زيد بن الحسن.

84. KENDİ İSMİ İLE ŞEYHLERİNİN İSİMLERİNİN İTTİFAKI

Bu kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikretmiştir.[1] Mesela: "İmrân → İmrân → İmrân": İlki el-Kasîr olarak bilinir. İkincisi Ebû Recâ el-Utâridî'dir. Üçüncüsü ise sahâbî İbn Husayn'dır.

"Süleyman → Süleyman → Süleyman": İlki İbn Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî'dir. İkincisi İbn Ahmed el-Vâsitî'dir. Üçüncüsü İbn bint Şurahbîl olarak tanınan İbn Abdurrahman ed-Dımaşkî'dir.

[İbn Hacer] şöyle demiştir: "Bazen bu durum râvi ve hocası ile birlikte vaki olur. Mesela: Ebü'l-Alâ el-Hemezânî el-Attâr, Ebû Ali el-İsfahânî el-Haddâd'dan rivayette bulunur. Her ikisinin de ismi el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan b. Ahmed'dir. İsimlerde aynıdırlar, ancak künyeleri, beldeleri ve sanatları farklıdır.

Bu konuda Ebû Musa el-Medînî [ö. 581/1185] geniş bir cüz tasnif etmiştir.[2]

Derim ki: Hâkim *Ulûmü'l-Hadîs*'in sonlarında şöyle demiştir:[3] "Bize Halef rivayet etti [ve şöyle dedi]: Bize Halef rivayet etti [ve şöyle dedi]: Bize Halef rivayet etti [ve şöyle dedi]: Bize Halef rivayet etti [ve şöyle dedi]: Bize Halef rivayet etti [ve şöyle dedi]." Birincisi el-Emîr Halef b. Ahmed es-Siczî, ikincisi Ebû Salih Halef b. Muhammed el-Buhârî, üçüncüsü *Müsned* sahibi Halef b. Süleyman en-Nesefî, dördüncüsü Halef b. Muhammed el-Vâsitî Kürdûs, beşincisi ise Halef b. Musab. Halef'tir.

Derim ki: Her bir râvisinin isminin peş peşe Muhammed olduğu şu hadis bu türdendir:

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 138.
2 Eserin adı *Nüzhetü'l-Huffâz*'dır ve matbudur.
3 Hâkim, *Ma'rife*, s. 631-2.

النوع الرابع والثمانون: معرفة من اتفق اسمه، واسم شيخه، وشيخ شيخه

ذكره شيخ الإسلام في **النخبة**، كـ: عمران، عن عمران، عن عمران: الأول: يعرف بالقصير، والثاني: أبو رجاء العُطَاردي، والثالث: ابن حُصَين الصحابي.

وكـ: سليمان، عن سليمان، عن سليمان: الأول: ابن أحمد بن أيوب الطبراني، والثاني: ابن أحمد الواسطي، والثالث: ابن عبد الرحمن الدمشقي المعروف بابنِ بنتِ شُرَحبيل.

قال: وقد يقع ذلك للراوي ولشيخه معاً، كأبي العلاء الهَمَذاني العطار، يروي عن أبي علي الأصبهاني الحداد، وكلٌّ منهما اسمه الحسن بن أحمد بن الحسن بن أحمد بن الحسن بن أحمد، فاتفقا في ذلك، وافترقا في الكنية والبلد والصنعة.

وصنف في ذلك أبو موسى المديني جزءاً حافلاً.

قلت: وقال الحاكم في أواخر **علوم الحديث**: حدثنا خلف، حدثنا خلف، حدثنا خلف، حدثنا خلف، حدثنا خلف، فالأول: الأمير خلف بن أحمد السِّجْزي، والثاني: أبو صالح خلف بن محمد البخاري، والثالث: خلف ابن سليمان النسفي صاحب **المسند**، والرابع: خلف بن محمد الواسطي كُرْدُوس، والخامس: خلف بن موسى بن خلف.

قلت: ومن هذا النوع الحديثُ المسلسلُ بالمحمدين في كل رواته.

Bana Muhammed b. İbrahim el-Mâlikî el-Edîb'in [*icâzeten*] "Muhammed b. Ahmed el-Mehdevî → Muhammed b. Rezîn b. Müşrık[1] → Hâfız ez-Zekî Muhammed b. Yusuf el-Birzâlî → Muhammed b. Ebü'l-Hüseyin es-Sûfî → Muhammed b. Abdullah b. Mahmûd et-Tâî → Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülvâhid ed-Dekkâk → Muhammed b. el-Kerrânî → Hâfız Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yahya el-Abdî → Ebû Mansûr Muhammed b. Sa'd el-Bâverdî → Muhammed b. Abdullah el-Hadramî → Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. el-Müsennâ → Muhammed b. Bişr → Muhammed b. Amr → Muhammed b. Sîrîn → Muhammed b. Cahş'ın mevlâsı Ebû Kesîr -onun isminin de Muhammed olduğu söylenmiştir- → Muhammed b. Cahş" isnâdıyla rivayet ettiğine göre Allah Resûlü (*sav*) çarşıda bir kişinin yanına uğradı. Adamın baldırları açıktı. Ona "Baldırlarını kapat. Çünkü baldırlar avrettir" buyurdu.

Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl İbn Hacer şöyle demiştir:[2] Bu dikkat çekici bir müselsel hadistir. Bu hadisin isnâdında Muhammed b. Amr dışında durumuna dikkat edilecek hiç kimse yoktur. Onun dedesinin ismi Sehl'dir. Onu Yahya [b. Saîd] el-Kattân zayıf saymış, İbn Hibbân ise onu güvenilir kabul etmiştir.

Onun Ahmed ve İbn Huzeyme'nin "Alâ b. Abdurrahman → Ebû Kesîr" tarîkiyle rivayet ettikleri[3] ve bu hadisten daha tam olan bir mütabii vardır. Buhârî de bu hadisi *Sahîh*'te muallak olarak zikretmiştir.[4]

---

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "İbn Müşrif" olarak kayıtlı ise de doğrusu "İbn Müşrık" olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 614, dp. 2) [çevirenin notu].
2 İbn Hacer, *el-İmtâ'*, s. 74.
3 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 290.
4 Buhârî, Salât 12.

أخبرني محمد بن إبراهيم المالكي الأديب، إجازة، عن محمد بن أحمد المَهدوي، أن محمد بن رَزِين بن مُشْرِق أخبره، عن الزكي محمد بن يوسف البِرْزالي الحافظ، حدثنا محمد بن أبي الحسين الصوفي، حدثنا محمد بن عبد الله بن محمود الطائي، حدثنا الحافظ أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد الدقاق، حدثنا محمد بن علي الكَرّاني، حدثنا الحافظ أبو عبد الله محمد بن إسحاق بن محمد بن يحيى العبدي، حدثنا أبو منصور محمد بن سعد الباوَرْدي، حدثنا محمد بن عبد الله الحضرمي، حدثنا أبو بكر محمد بن عبد الله بن المثنى، حدثنا محمد بن بشر، حدثنا محمد بن عمرو، حدثنا محمد بن سيرين، عن أبي كثير مولى محمد بن جحش، ويقال: إن اسمه محمد أيضاً، عن محمد بن جحش، عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه مرّ في السوق على رجل وفَخِذاه مكشوفتان، فقال له: «غَطِّ فَخِذيك، فإن الفخذين عورة».

قال شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر: هذا حديث عجيب التسلسل، وليس في إسناده من ينظر في حاله سوى محمد بن عمرو، واسم جدِّه سهل، ضعفه يحيى القطان، ووثقه ابن حبان.

وله متابع، رواه أحمد، وابن خزيمة، من طريق العلاء بن عبد الرحمن، عن أبي كثير، أتم منه، وعلّقه البخاري في **الصحيح**.

85. HOCASININ VE TALEBESİNİN İSMİNİN AYNI OLDUĞU KİMSELER

Bu kısmı Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikredip şöyle demiştir:[1] Bu, İbnü's-Salâh'ın temas etmediği latif [hoş] bir kısımdır. Bunun faydası, [isimlerde] veya yer değiştirme bulunduğu zannedilen kimselerdeki karışıklığın kaldırılmasıdır.

Bunun örnekleri: Buhârî, Müslim'den rivayette bulunmuş, ondan da Müslim rivayet etmiştir. Onun hocası Müslim b. İbrahim b. Müslim el-Ferâhîdî[2] el-Basrî'dir. Buhârî'den rivayet eden ise *Sahîh* sahibi Müslim b. el-Haccâc'tır.

[Aynı şekilde bu durum Abd b. Humeyd için de vaki olmuştur. O, Müslim b. İbrahim'den rivayette bulunmuş],[3] kendisinden de Müslim b. el-Haccâc *Sahîh*'inde bu silsile ile bir hadis rivayet etmiştir.

Bir diğer örnek: Yahya b. Ebû Kesîr, Hişâm'dan rivayette bulunmuş, ondan da Hişâm rivayet etmiştir. Yahya'nın şeyhi Hişâm b. Urve'dir. O, Yahya'nın akranlarındandır. Yahya'dan rivayet eden ise Hişâm ed-Destüvâî'dir.

Bir diğer örnek: İbn Cüreyc, Hişâm'dan rivayette bulunmuş, ondan Hişâm rivayet etmiştir. Onun hocası İbn Urve'dir. Ondan rivayet eden ise İbn Yusuf es-San'ânî'dir.

Bir diğer örnek: Hakem b. Uteybe, İbn Ebû Leylâ'dan rivayette bulunmuş, Hakem'den de İbn Ebû Leylâ rivayet etmiştir. Üsttekinin [hocasının] ismi Abdurrahman'dır. Alttakinin [öğrencisinin] ismi ise zikri geçen Abdurrahman'ın oğlu Muhammed'dir.

---

1 İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 139.

2 İbn Hacer bu nisbeyi yanlışlıkla "Ferâdîsî" diye kaydetmiş, Süyûtî de ona uyarak aynı hatayı tekrarlamıştır. Doğrusu metne yansıtıldığı gibi olmalıdır (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 617, dp. 2) [çevirenin notu].

3 Köşeli parantezli yer İbn Hacer'den alınmıştır (*Nüzhetü'n-Nazar*, s. 139).

النوع الخامس والثمانون: معرفة من اتفق اسم شيخه، والراوي عنه

ذكره شيخ الإسلام في **النخبة** وقال: هو نوع لطيف لم يتعرض له ابن الصلاح، وفائدته: رَفْع اللبس عمن يُظن أن فيه تكراراً أو انقلاباً.

ومن أمثلته: أن البخاري روى عن مسلم، وروى عنه مسلم، فشيخه: مسلم بن إبراهيم بن مسلم الفَراهيدي البصري، والراوي عنه: مسلم بن الحجاج، صاحب **الصحيح**.

[وكذا وقع لعبد بن حميد أيضًا، روى عن مسلم بن إبراهيم]، وروى عنه مسلم بن الحجاج في **صحيحه** حديثاً بهذه الترجمة بعينها.

ومنها: يحيى بن أبي كثير، روى عن هشام، وروى عنه هشام، فشيخه: هشام بن عروة، وهو من أقرانه، والراوي عنه: هشام الدَّستُوائي.

ومنها: ابن جريج، روى عن هشام، وروى عنه هشام، فشيخه: ابن عروة، والراوي عنه: ابن يوسف الصنعاني.

ومنها: الحكم بن عُتَيبة، روى عن ابن أبي ليلى، وروى عنه ابن أبي ليلى، فالأعلى: عبد الرحمن، والأدنى: محمد بن عبد الرحمن المذكور.

86. İSMİ VE KÜNYESİ AYNI OLANLAR

Şeyhülislâm [İbn Hacer] İbnü's-Salâh'ın kitabının üzerine yazdığı *en-Nüket* adlı eserinin başında zikrettiği bu kısma[1] *Nuhbe*'de yer vermemiştir. Bu konuda Hatîb de bir kitap tasnif etmiştir.

Bu kısmın faydası, bunlardan birisini zikredenin hata yapmadığını belirtmektir.

Örneğin Endülüs muhaddisi Hâfız İbnü't-Taylasân'ın [ö. 642/1244] ismi Kâsım, künyesi de Ebü'l-Kâsım'dır.

1 İbn Hacer *en-Nüket*'te birtakım nev'leri ekleyeceğini söylese de (I, 232-4), eserde bu konuya yer verilmemiştir. M. Avvâme bu kısmın mevcut olmayan *en-Nüketü'l-Kübrâ*'da olma ihtimalinden bahseder (*Tedrîb*, V, 619, dp. 1) [çevirenin notu].

النوع السادس والثمانون: معرفة من اتفق اسمه وكنيته

ذكره شيخ الإسلام في أول **نكته على ابن الصلاح**، ولم يذكره في **النخبة**، وصنف فيه الخطيب.

وفائدته: نفي الغلط عمن ذكره بأحدهما.

٥ ومن أمثلته: ابن الطيلسان الحافظ، محدث الأندلس، اسمه القاسم، وكنيته أبو القاسم.

87. İSMİ NİSBESİ İLE AYNI OLANLAR

Bu kısmı da aynı şekilde zikretmemişlerdir.

Bu konudaki örneklerde biri Himyerî b. Beşîr el-Himyerî'dir. O, Cündüb el-Becelî, Ebü'd-Derdâ, Ma'kıl b. Yesâr ve başkalarından rivayette bulunmuştur.

Nesep lafzına sahip olan isimler de buna yakındır. Alâ'nın babası Hadramî gibi.

النوع السابع والثمانون: معرفة من وافق اسمه نسبه

لم يذكروه أيضاً، من ذلك حِمْيري بن بشير الحِميري، روى عن جندُب البَجَلي، وأبي الدرداء، ومعقل بن يسار، وغيرهم.

وقريب منه: الأسماء التي بلفظ النَّسَب، كالحَضْرمي والد العلاء.

88. KADIN VE ERKEKLERİN ORTAK OLDUĞU İSİMLER

Bu bölüm iki kısımdır.

Birincisi: Sadece isimleri müşterek olanlar. Misal: İki sahâbî Esmâ b. Hârise ile Esmâ b. Riâb.

İki hanım sahâbî Esmâ bint Ebû Bekir ve Esmâ bint Umeys.

Sahâbî Büreyde b. Husayb ve hanım sahâbî Büreyde bint Bişr.

Hanım sahâbî Bereket Ümmü Eymen ve İbn Ömer ve İbn Abbâs'dan rivayette bulunan Bereket b. el-Uryân.

Hz. Ali'den rivayette bulunan Hüneyde b. Hâlid el-Huzâî ve Hz. Âişe'den rivayette bulunan Hüneyde bint Şerîk.

Müminlerin annesi Cüveyriye ve Cüveyriye b. Esmâ ed-Dubaî.

İkincisi: İsmi ve baba isminde müşterek olanlar. Misal:

İbrahim b. Sa'd'dan rivayette bulunan Büsra b. Safvân ve hanım sahâbî Büsra bint Safvân.

Muhammed b. ez-Zibrikân'dan rivayette bulunan Hind b. el-Mühelleb ve babasından rivayette bulunan Hind bint el-Mühelleb.

İbn Ömer'den rivayette bulunan Ümeyye b. Abdullah el-Ümevî ve Hz. Âişe'den rivayette bulunan, kendisinden de Ali b. Zeyd b. Cüd'ân'ın rivayette bulunduğu ve rivayetlerini Tirmizî'nin tahric ettiği Ümeyye bint Abdullah.

النوع الثامن والثمانون: معرفة الأسماء التي يشترك فيها الرجال والنساء

وهو قسمان:

أحدهما: أن يشتركا في الاسم فقط، كأسماء بن حارثة، وأسماء بن رِئاب، صحابيان.

وأسماء بنت أبي بكر، وأسماء بنت عُميس، صحابيتان.

وبُريدة بن الحُصَيب، صحابي، وبريدة بنت بشر، صحابية.

وبَرَكة أم أيمن، صحابية، وبركة بن العُريان، عن ابن عمر، وابن عباس.

وهُنَيدة بن خالد الخزاعي، عن عليّ، وهُنيدة بنت شريك، عن عائشة.

وجويرية أم المؤمنين، وجويرية بن أسماء الضُّبَعي.

والثاني: أن يشتركا في الاسم واسم الأب، ك: بُسْرة بن صفوان، حدّث عن إبراهيم بن سعد، وبسرة بنت صفوان، صحابية.

وهند بن مهلَّب، روى عنه محمد بن الزِّبْرقان، وهند بنت المهلب، حدثت عن أبيها.

وأمية بن عبد الله الأموي، عن ابن عمر، وأمية بنت عبد الله، عن عائشة، وعنها علي بن زيد بن جُدعان، أخرج لها الترمذي.

89. HADİSLERİN VÜRÛD SEBEPLERİ

Bu kısmı Bulkînî *Mehâsinü'l-Istılah*'ta ve Şeyhülislâm [İbn Hacer] *Nuhbe*'de zikretmiştir.[1] Bu konuda Ebû Hafs el-Ukberî [ö. 417/1026] ve Ebû Hâmid İbn Kûtâh el-Cûbârî [ö. 583/1187] eser telif etmişlerdir. Zehebî ise [Cübârî için] şöyle demiştir: "Bu konuda ilk eser yazan odur."

Şerhu'l-Umde'de İbn Dakîkul'îd şöyle demiştir:[2] "Müteahhir bazı âlimler, esbab-ı nüzûl konusunda eser telif edildiği gibi esbâbu'l-hadis konusunda da eserler kaleme almaya başladılar."

Bu konunun misallerinden biri "Ameller niyetlere göredir…" hadisidir. Sebebi şudur: Bir kişi Mekke'den Medine'ye hicret kastıyla değil Ümmü Kays denilen bir hanımla evlenmek için hicret etti. Bundan dolayı da "Ümmü Kays'ın Muhaciri" olarak adlandırıldı. Bundan dolayı hadiste diğer dünyevî işlerin değil de kadının zikredilmesi uygun olmuştur.

Bulkînî şöyle demiştir:[3] Sebep bazen hadisle birlikte nakledilir. Mesela:

Cibrîl'in (*as*) iman, İslâm ve ihsana dair sorular sorduğu hadis.[4]

Kulleteyn hadisi. [Allah Resûlü'ne] çölde bulunan ve vahşi hayvanların ve diğer hayvanların uğradığı suyun durumu soruldu.[5]

"Namaz kıl, çünkü sen namaz kılmış olmadın" hadisi.[6]

"Bir parça pamuk al" hadisi.[7]

"En büyük günah hangisidir?" diye sorulan hadis ve diğerleri.

Bazen de sebep hadiste zikredilmez veya hadisin bazı tarîklerinde zikredilir. Bu, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur.

---

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 697-713; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, s. 144.
2 İbn Dakîkul'îd, *İhkâmü'l-Ahkâm*, s. 64.
3 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 698.
4 Buhârî, Îmân 37; Müslim, Îmân 5.
5 Ebû Davud, Tahâret 33; Tirmizî, Tahâret 50; Nesâî, Tahâret 44; İbn Mâce, Tahâret 75.
6 Buhârî, Ezân 95; Müslim, Salât 45.
7 Buhârî, Hayz 13; Müslim, Hayz 60.

النوع التاسع والثمانون: معرفة أسباب الحديث

هذا النوع ذكره البلقيني في **محاسن الاصطلاح**، وشيخ الإسلام في **النخبة**، وصنف فيه أبو حفص العُكْبَري، وأبو حامد ابن كُوْتاه الجُوباري، قال الذهبي: ولم يُسبق إلى ذلك.

وقال ابن دقيق العيد في **شرح العمدة**: شرع بعض المتأخرين في تصنيف أسباب الحديث، كما صُنِّف في أسباب النزول.

ومن أمثلته: حديث «إنما الأعمال بالنيات» سببه: أن رجلاً هاجر من مكة إلى المدينة، لا يريد بذلك الهجرةَ، بل ليتزوجَ امرأة يقال لها: أم قيس، فسُمِّي مهاجِرَ أم قيس، ولهذا حَسُن في الحديث ذكر المرأة، دون سائر الأمور الدنيوية.

قال البلقيني: والسبب قد يُنقل في الحديث، كحديثِ سؤال جبريل عليه الصلاة والسلام عن الإيمان، والإسلام، والإحسان.

وحديثِ القُلَّتين، سُئل عن الماء يكون بالفلاة وما ينوبه من السباع والدواب.

وحديثِ: «صلِّ فإنك لم تصلِّ».

وحديثِ: «خُذي فِرْصة من مِسك».

وحديثِ سؤال: أيُّ الذنب أكبر، وغير ذلك.

وقد لا ينقل فيه، أو ينقل في بعض طرقه، وهو الذي ينبغي الاعتناء به.

Sebebin zikredilmesiyle meseledeki fıkhî hüküm açıklığa kavuşur. "Menfaat, sorumluluk karşılığıdır" hadisi böyledir. Hadisin Ebû Davud ve İbn Mâce'deki bazı tarîklerinde geçtiği üzere: Bir kişi bir köle satın aldı. Köle onun yanında Allah'ın dilediği kadar bir süre kaldı. Sonra alan kişi kölede bir kusur buldu ve Allah Resûlü'nün huzurunda davalaştılar. Allah Resûlü (*sav*) köleyi satıcıya geri verdi. Bunun üzerine satıcı "Allah'ın Resûlü! Bu kişi kölemi çalıştırdı" dedi. Allah Resûlü ise "Menfaat, sorumluluk karşılığıdır" buyurdu.[1]

1 Ebû Davud, İcâre 71; İbn Mâce, Ticârât 43.

فبذِكْر السبب يتبين الفقه في المسألة، من ذلك حديث: «الخَرَاج بالضمان»، في بعض طرقه عند أبي داود وابن ماجه: أن رجلاً ابتاع عبداً، فأقام عنده ما شاء الله أن يقيم، ثم وَجَد به عيباً، فخاصمه إلى النبي صلى الله عليه وسلم فردَّه عليه، فقال الرجل: يا رسول الله، قد استعمل غلامي، فقال: «الخراج بالضمان».

90. METİNLERİN TARİHİ

Bu kısmı Bulkînî zikredip şöyle demiştir:[1] "Bunun faydası çoktur. Bunun nâsih ve mensûhun bilinmesinde de faydası vardır."

[Bulkînî] şöyle demiştir: "Tarih 'İlk başta şöyleydi' ifadesiyle, önceki ve sonrakinin zikriyle, iki emrin en sonuncusuyla, sene ve ayın zikriyle ve diğer şeylerle bilinir."

İlk olarak gerçekleşenin misallerinden bazıları:

"Allah Resûlü'ne (*sav*) ilk olarak vahyin gelmeye başlaması, [uykusunda gördüğü] salih rüyalarla olmuştur."[2]

"Rabbimin putlara tapmaktan sonra beni ilk olarak nehyettiği, şarap içmek ve isanlar arasındaki düşmanlıktır."[3] Bunu İbn Ebû Şeybe rivayet etmiştir.[4]

Âlimler evâil [ilk olarak gerçekleşenler] hakkında kitaplar yazmışlardır. İbn Ebû Şeybe de *el-Musannef*'inde evâile özel bir bâb tahsis etmiştir.

Önce olan ve benzerlerinden bazı örnekler:

Câbir hadisi: "Allah Resûlü (*sav*) küçük abdest bozarken kıbleye önümüzü ve arkamızı dönmemizi yasaklamıştı. Sonra vefatından bir sene önce onu kıbleye doğru ihtiyaç giderirken gördüm." Bu hadisi Ahmed [b. Hanbel], Ebû Davud ve başkaları rivayet etmiştir.[5]

Yine onun hadisi: "Allah Resûlü'nün (*sav*) yaptığı iki fiilden son olarak tatbik ettiği, ateşin dokunduğu [ateşte pişen] şeylerden dolayı abdest almayı terk etmek olmuştur." Ebû Davud ve başkaları rivayet etmiştir.[6]

---

1 Bulkînî, *Mehâsinü'l-Istılâh*, s. 714.
2 Buhârî, Bed'u'l-Vahiy 3; Müslim, Îmân 252-254.
3 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, VII, 260.
4 *Tedrîb* nüsha ve neşirleri burada İbn Mâce'yi zikretseler de, doğrusu M. Avvâme'nin tespit ettiği üzere İbn Ebû Şeybe olmalıdır (*Tedrîb*, V, 627, dp. 4). Zira hem rivayet İbn Mâce'de yer almamakta hem de Süyûtî'nin bu ifadeleri alıntıladığı Bulkînî metninde İbn Ebû Şeybe'ye atıf yapılmaktadır [çevirenin notu].
5 Ebû Davud, Tahâret 5; Tirmizî, Tahâret ٧; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 360.
6 Ebû Davud, Tahâret 74; Nesâî, Tahâret 123.

النوع التسعون: معرفة تواريخ المتون

ذكره البلقيني وقال: فوائده كثيرة، وله نفع في معرفة الناسخ والمنسوخ.

قال: والتاريخ يعرفُ بـ: أول ما كان كذا، وبذكر القبلية، والبعدية، وبآخِرِ الأمرينِ، ويكون بذكر السنة والشهر، وغير ذلك.

فمن الأول: أولُ ما بُدئ به رسول الله صلى الله عليه وسلم من الوحي الرؤيا الصالحة.

و«أول ما نهاني عنه ربي بعد عبادة الأوثان: شرب الخمر، ومُلاَحاة الرجال» رواه ابن أبي شيبة.

وقد صنف العلماء في الأوائل، وأفرد ابن أبي شيبة في **مصنفه** باباً للأوائل.

ومن القَبْلية ونحوها: حديثُ جابر: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم نهانا أن نَستدبر القبلة أو نَستقبلها بفروجنا إذا أَهرقنا الماء، ثم رأيته قبل موته بعام يستقبلها. رواه أحمد، وأبو داود وغيرهما.

وحديثُه: كان آخرَ الأمرين من رسول الله صلى الله عليه وسلم تركُ الوضوء مما مسَّت النار، رواه أبو داود وغيره.

Cerîr'in hadisi: O, Hz. Peygamber'i (*sav*) mesti üzerine mesh ederken gördü. Ona "Bu olay Mâide Sûresinin [ve abdest âyetinin] inişinden önce miydi yok sonra mıydı?" diye soruldu. Şöyle dedi: "Ben, Mâide Sûresinin inişinden sonra müslüman oldum."[1]

Senenin ve benzerinin [gün, ay, vs.] zikredilmesiyle tarihlendirilerek [bilinenlerin] bazı örnekleri:

Büreyde hadisi: "Allah Resûlü (*sav*) her namaz için abdest alırdı. Fetih günü ise namazları tek bir abdest ile kıldı." Bu hadisi Müslim tahric etmiştir.[2]

Abdullah b. Ukeym hadisi: Vefatından bir ay önce Allah Resûlü'nün (*sav*) mektubu bize geldi: "Ölmüş bir hayvanın derisinden de sinirinden de faydalanmayın." Bunu [*Sünen-i*] *Erbaa* rivayet etmiştir.[3]

1 Buhârî, Salât 25; Müslim, Tahâret 72.
2 Müslim, Tahâret 86.
3 Ebû Davud, Libâs 39; Tirmizî, Libâs 7; Nesâî, Fera' 5; İbn Mâce, Libâs 26.

وحديثُ جرير: أنه رأى النبيَّ صلى الله عليه وسلم يمسح على الخفّ، فقيل له: أَقَبْل نزول المائدة أم بعدها؟ فقال: ما أسلمت إلا بعد نزول المائدة.

ومن المؤرَّخ بذكر السنة ونحوها: حديث بُريدة: كان رسول الله صلى الله عليه وسلم يتوضأ لكل صلاة، فلما كان يوم الفتح صلى الصلوات بوضوء واحد، أخرجه مسلم.

وحديث عبد الله بن عُكَيم: أتانا كتابُ رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل موته بشهر: أن لا تنتفعوا من الميتة بإِهاب ولا عَصَب، رواه الأربعة.

91. TEK HADİS RİVAYET EDEN RÂVİLER

Bu kısmı ben ekledim. Bu kısım, kendisinden sadece tek kişinin rivayette bulunduğu kimseler [*vuhdân*] hakkında zikrettiklerine benzer. Sonra da Buhârî'nin sahâbe hakkında buna has bir tasnifinin bulunduğunu gördüm.

Bu kısım ile vuhdân konusu farklıdır. Bazen bir râviden birden çok kişi rivayette bulunur fakat onun tek bir hadisi vardır. Bazen de [ondan] birden çok hadis rivayet edilir fakat kendisinden rivayette bulunan tek bir râvi vardır. Bu mevcuttur ve bilinmektedir.

Bunun sahâbeden örnekleri: Übey b. İmâre/Umâre el-Medenî. Mizzî şöyle demiştir: "Onun bir tek mestler üzerine mesh konusunda hadisi vardır. Bunu Ebû Davud ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir."[1]

Âbillahm el-Gıfârî. Mizzî şöyle demiştir: "Yalnızca İstiskâ [yağmur duası] konusunda bir hadisi vardır. Bunu Tirmizî ve Nesâî rivayet etmişlerdir."[2]

Ahmer b. Cez el-Basrî. Mizzî şöyle demiştir: "Onun tek bir hadisi vardır: Allah Resûlü (*sav*) secdeye gittiği zaman pazularını yanlarından uzaklaştırırdı. Bunu Ebû Davud ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir.[3] Ondan rivayette Hasan el-Basrî teferrüd etmiştir."

Edra' es-Sülemî. Mizzî şöyle demiştir: "Onun tek bir hadisi vardır: Bir gece Hz. Peygamber'i (*sav*) korumak için geldim. Bir de baktım ki, bir kişi yüksek sesle Kur'ân okuyor… Bunu İbn Mâce rivayet etmiştir."[4]

Büsr b. Cihâş el-Kureşî. -Bişr de denilmiştir.- Mizzî şöyle demiştir: "Şamlı bir sahâbîdir. Tek bir hadisi vardır: Bir gün Allah Resûlü (*sav*) eline türkürdü. Sonra parmağını tükürüğün üzerine koyup şöyle buyurdu: 'Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: … Âdemoğlu! Beni nasıl aciz bırakabilirsin!..' Bunu Ahmed ve İbn Mâce rivayet etmişlerdir."[5]

Hadred b. Ebû Hadred es-Sülemî. Allah Resûlü'nden (*sav*) [şu hadisi] rivayet etmiştir: "Arkadaşına bir yıl dargın duran kimse, onun kanını dökmüş gibidir." Bunu Ebû Davud rivayet etmiştir.[6]

1 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 260; Ebû Davud, Tahâret 61; İbn Mâce, Tahâret 87.
2 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 273; Tirmizî, Salât 395; Nesâî, İstiskâ 9.
3 Ebû Davud, Salât 153; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 19.
4 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 281; İbn Mâce, Cenâiz 41.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IV, 71; İbn Mâce, Vesâyâ 4; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 210.
6 Ebû Davud, Edeb 47.

النوع الحادي والتسعون: معرفة من لم يرو إلا حديثاً واحداً

هذا النوع زدته أنا، وهو نظير ما ذكروه فيمن لم يرو عنه إلا واحد، ثم رأيت أن للبخاري فيه تصنيفاً خاصاً بالصحابة.

وبينه وبين الوحدان فرق، فإنه قد يكون رَوَى عنه أكثر من واحد وليس له إلا حديث واحد، وقد يكون رُوى غيرَ حديث، وليس له إلا راو واحد، وذلك موجود معروف.

ومن أمثلته في الصحابة: أُبيّ بن عُِمارة المدني، قال المزي: له حديث واحد في المسح على الخفين، رواه أبو داود، وابن ماجه.

آبي اللحم الغفاري، قال المزي: له حديث واحد في الاستسقاء، رواه الترمذي، والنسائي.

أحمر بن جَزْء البصري، قال المزي: له حديث واحد: أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان إذا سجد جافى عَضُديه عن جنبيه، رواه أبو داود، وابن ماجه، تفرد عنه الحسن البصري.

أَدْرَع السُّلَمي، قال المزي: له حديث واحد: جئت ليلةً أحرُس النبي صلى الله عليه وسلم، فإذا رجلٌ قراءتُه عالية، الحديثَ، رواه ابن ماجه.

بُسر بن جِحَاش القرشي ـ ويقال بشر ـ، قال المزي: صحابي شامي، له حديث واحد: أن النبي صلى الله عليه وسلم بزق يوماً في كفّه، فوضع عليها إصبَعه ثم قال: «يقول الله: ابنَ آدم أَنَّى تُعجِزني»، الحديث، رواه أحمد، وابن ماجه.

حَدْرد بن أبي حدرد السُّلَمي، روى عن النبي صلى الله عليه وسلم: «من هَجَر أخاه سنةً فهو كسَفْك دمه»، رواه أبو داود.

Rebîa b. Âmir b. el-Hâd el-Ezdî. Mizzî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'den (*sav*) sadece 'Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm zikrine devam edin' hadisini rivayet etmiştir. Bunu Nesâî rivayet etmiştir."[1]

Ebû Hâtim. Sahâbîdir. Ondan Utbe'nin iki oğlu Muhammed ve Saîd şu hadisi rivayet etmişlerdir: "Size dininden ve ahlâkından razı olduğunuz biri geldiğinde onu evlendirin. Eğer bunu yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve herkesi saran bir fesat meydana gelir." Ebû Hâtim'in bundan başka hadisi yoktur. Bunu Zehebî *Tabakâtü'l-Huffâz*'da ve Ebû Ali İbnü's-Seken söylemişlerdir.[2]

Sahâbe dışındakilerden: İshak b. Yezîd el-Hüzelî el-Medenî. Avn b. Abdullah yoluyla Abdullah b. Mes'ûd'dan şu hadisi rivayet etmiştir: "Rükû veya secde yaptığı zaman üç defa tesbihte bulunsun. Bu da [rükû ve secdedeki tesbihatın] en asgari olanıdır." Bunu Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce[3] rivayet etmişlerdir.[4] Mizzî "Onun bundan başka hadisi yoktur" demiştir.[5]

İsmail b. Beşîr el-Medenî. Câbir b. Abdullah el-Ensârî ve Ebû Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî'nin şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Allah Resûlü'nü (*sav*) şöyle buyururken dinledik: "Bir müslümanı, saygınlığının kaybolmasının ve şerefinin elden gitmesinin söz konusu olduğu bir yerde yardımsız bırakan kişiyi [Allah da kendisine yardım edilmesini istediği bir yerde yalnız bırakır]." Bunu Ebû Davud rivayet etmiş,[6] Mizzî "Bundan başka hadisi bilinmiyor" demiştir.[7]

el-Hasen b. Kays. Kürz et-Teymî'den hasta ziyaretinin fazileti konusundaki "Hastalığı sırasında ziyaret etmek maksadıyla Hüseyin b. Ali'nin yanına girdim. Onun yanında iken Ali b. Ebû Tâlib yanımıza geldi…" hadisini rivayet etmiştir. Nesâî bu hadisi *Müsnedü Ali*'de rivayet etmiştir. Mizzî şöyle demiştir: "Onun ve hocasının bundan başka hadisi yoktur."[8]

1 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, IX, 119; Tirmizî, Daavât 92; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 409, VI, 479; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 177.
2 Zehebî, *Tabakâtü'l-Huffâz*, III, 938.
3 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde İbn Mâce yerine Nesâî zikredilmişse de bu doğru değildir (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 633, dp. 2) [çevirenin notu].
4 Ebû Davud, Salât 149; Tirmizî, Salât 194; İbn Mâce, İkametu's-Salât 20.
5 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 495.
6 Ebû Davud, Edeb 36.
7 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, III, 51.
8 Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 305.

ربيعة بن عامر بن الهادِ الأزدي، قال المزي: له حديث واحد عن النبي صلى الله عليه وسلم: «أَلِظُّوا بـ: يا ذا الجلال والإكرام»، رواه النسائي.

أبو حاتم، صحابي، رَوَى عنه محمد وسعيد ابنا عتبة حديثَ: «إذا جاءكم من تَرضَون دينه وخُلُقه فأنْكِحوه، إن لا تفعلوه تكنْ فتنة في الأرض وفساد عريض»، ليس لأبي حاتم غيره، قاله الذهبي في **طبقات الحفاظ**، وأبو علي ابن السكن.

ومِن غير الصحابة: إسحاق بن يزيد الهُذَلي المدني، رَوَى عن عون بن عبد الله، عن ابن مسعود حديث: «إذا ركع أو سجد فليسبِّح ثلاثاً، وذلك أدناه»، رواه أبو داود، والترمذي، وابن ماجه، قال المزي: وليس له غيره.

إسماعيل بن بَشير المدني، رَوَى عن جابر بن عبد الله، وأبي طلحة زيدِ بن سهل الأنصاريين قالا: سمعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: «ما من امرئ مسلم يخذُل امرأً مسلماً في موضع تُنتهك فيه حرمته»، الحديثَ، رواه أبو داود، قال المزي: ولا يعرف له غيره.

الحسن بن قيس، روى عن كُرْز التَّيْمي: دخلت على الحسين بن عليّ أعوده في مرضه، فبينما أنا عنده إذ دخل علينا عليّ بن أبي طالب، الحديثَ في فضل عيادة المريض، رواه النسائي في **مسند علي**، قال المزي: ليس له ولا لشيخه إلا هذا الحديث.

92. NEBÎ'DEN (*SAV*) RİVAYETTE BULUNAN SAHÂBÎLER -NEBÎ (*SAV*) HAYATTA İKEN VEFAT EDEN-

Bu kısmı ben ilave ettim. Bunu bilmenin faydası, ondan rivayette bulunan kişi tâbiî ise rivayete mürsel hükmü vermektir. Ben bunlar için bir müsned toplamayı umuyorum.

Örneğin Ümmü Seleme'nin eşi Ebû Seleme. Hz. Peygamber (*sav*) Bedir'den dönerken vefat etmiştir. Ümmü Seleme ondan Hz. Peygamber'in (*sav*) şu hadisini rivayet etmiştir: "Herhangi bir müslüman başına bir musibet geldiğinde hemen Allah Teâlâ'nın kendisine emrettiği 'Varlığımız Allah içindir ve bizler O'na döneceğiz. Allah'ım! Başıma gelen musibete karşılık senin katında sevap verileceğini umuyorum' sözünü söylerse, Allah ona ondan daha hayırlısını verir."

Bu hadisi Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, "Ömer b. Seleme → annesi Ümmü Seleme → Ebû Seleme" yoluyla rivayet etmişlerdir.[1] Ebû Seleme ona Hz. Peygamber'i (*sav*) şöyle derken dinlediğini haber vermiş ve ardından hadisi zikretmiştir.

Ca'fer b. Ebû Tâlib. Ahmed [b. Hanbel] *el-Müsned*'inde ondan hicret hadisini rivayet etmiştir.

Hz. Peygamber'in (*sav*) amcası Hamza. Taberânî ondan havz [Kevser Havuzu] hakkında bir hadis rivayet etmiştir.

[Hz.] Hatice ve gerçekten müslüman olmuşsa Ebû Tâlib.

---

1 Tirmizî, Daavât 84; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 264; İbn Mâce, Cenâiz 55.

النوع الثاني والتسعون: معرفة من أُسند عنه من الصحابة

الذين ماتوا في حياة النبي صلى الله عليه وسلم

هذا النوع زدته أنا، وفائدة معرفة ذلك: الحكمُ بإرساله إذا كان الراوي عنه تابعياً، وأرجو أن أجمع لهم مسنداً.

من ذلك: أبو سلمة زوج أم سلمة، توفي مرجِعَ النبي صلى الله عليه وسلم من بدر، رَوَت أم سلمة، عنه، عن النبي صلى الله عليه وسلم: «ما من مسلم يصابُ بمصيبة فيفزعُ إلى ما أمر الله به من قول: إنا لله وإنا إليه راجعون، اللّهم عندك أَحتسِب مصيبتي فَأْجُرْني عليها: إلا أعقبه الله خيراً منها»، رواه الترمذي، والنسائي، وابن ماجه من طريق عمر بن أبي سلمة، عن أمه أم سلمة: أن أبا سلمة أخبرها: أنه سمع النبي صلى الله عليه وسلم يقول، فذكره.

وجعفر بن أبي طالب، روى له أحمد في **مسنده** حديث الهجرة.

وحمزةُ عم النبي صلى الله عليه وسلم، رَوَى له الطبراني حديثاً في الحوض.

وخديجة، وأبو طالب، إنْ صح إسلامه.

93. HÂFIZLAR

Bu konuda bir grup kimse eser tasnif etmiştir. En meşhurları Zehebî'dir.[1] Ben onun *Tabakât*'ını özetledim ve sonra gelenleri ona ilave ettim. Ben burada onun güzel bir kısmını sunuyorum:

Beyhakî, *el-Medhal*'de şöyle demiştir:[2] Bize Ebû Abdullah el-Hâfız haber verdi [ve şöyle dedi:] Bize Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Ya'kûb rivayet etti [ve şöyle dedi:] Bize Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem haber verdi [ve şöyle dedi:] Bize İbn Vehb haber verdi [ve şöyle dedi:] Mâlik'i, Yahya b. Saîd yoluyla Ömer b. el-Hattâb'ın bir gün şöyle dediğini rivayet ederken dinledim: "İmamları sayın." Onlar beş kadar isim saydılar. Bunun üzerine o "İnsanlar imamsız mı bırakıldılar?" dedi. Bunun üzerine Mâlik'e imamların kimler olduğunu sordum, şöyle dedi: "Onlar, fıkıh ve vera konusunda din imamlarıdır."

Ca'fer b. Rebîa şöyle demiştir: Irâk b. Mâlik'e "Medine halkının en fakîhi kimdir?" diye sordum, şöyle cevap verdi: Allah Resûlü'nün (*sav*) hükümlerini ve Ebû Bekir, Ömer ve Osman'ın hükümlerini en iyi bilen, onların en fakîhi olan ve insanların geçmiş işlerine dair ilimleri en iyi bilenleri Saîd b. el-Müseyyeb'dir. Onların hadis [rivayeti] en çok olanı Urve b. ez-Zübeyr'dir. Ubeydullah b. Abdullah'tan bir deniz [büyük bir ilim] çıkarmak istesen onu çıkarırdın. Bana göre bunların tamamını en iyi bilenleri İbn Şihâb'dır. Çünkü o, onların tüm ilmini kendi ilmine eklemiştir."

Zührî şöyle demiştir: "Âlimler dört kişidir: Medine'de Saîd b. el-Müseyyeb, Kûfe'de Şa'bî, Basra'da Hasan ve Şam'da Mekhûl."

Ebü'z-Zinâd şöyle demiştir: "Medine ehlinin fakîhleri dört kişidir: Saîd b. el-Müseyyeb, Kabîsa b. Züeyb, Urve b. ez-Zübeyr ve Abdülmelik b. Mervân."

Zührî şöyle demiştir: "Kureyş'ten dört kişiyi denizler gibi [geniş ilim sahibi kimseler olarak] buldum: Saîd b. el-Müseyyeb, Urve b. ez-Zübeyr, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Ubeydullah b. Abdullah."

---

1 Eserinin ismi *Tezkiretü'l-Huffâz*'dır.

2 Beyhakî, *el-Medhal*, I, 369.

النوع الثالث والتسعون: معرفة الحفاظ

صنف فيه جماعة، أشهرهم الذهبي، وقد لخصت **طبقاته**، وذيلت عليه من جاء بعده، وها أنا أورد هنا نوعاً لطيفاً منه:

قال البيهقي في **المدخل**: أخبرنا أبو عبد الله الحافظ، حدثنا أبو العباس محمد بن يعقوب، أخبرنا محمد بن عبد الله بن عبد الحكم، أخبرنا ابن وهب، سمعت مالكاً يحدث عن يحيى بن سعيد: أن عمر بن الخطاب قال يوماً: عُدُّوا الأئمة، فعدُّوها نحواً من خمسة، قال: أفمتروكٌ الناسُ بغير أئمة؟ فسألت مالكاً عن الأئمة: من هم؟ قال: هم أئمة الدين في الفقه والورع.

وقال جعفر بن ربيعة: قلت لعِراك بن مالك: مَن أفقهُ أهل المدينة؟ قال: أما أعلمهم بقضايا رسول الله صلى الله عليه وسلم، وقضايا أبي بكر، وعمر، وعثمان، وأفقههم فقهاً، وأعلمهم علماً بما مضى من أمر الناس: فسعيد بن المسيب، وأما أغزرهم حديثاً: فعروة بن الزبير، ولا تشاء أن تفِّجر من عُبيد الله ابن عبد الله بحراً إلا فجَّرتَه، وأعلمهم عندي جميعاً: ابن شهاب، فإنه جمع علمهم جميعاً إلى علمه.

وقال الزهري: العلماء أربعة، سعيد بن المسيب بالمدينة، والشعبي بالكوفة، والحسن بالبصرة، ومكحول بالشام.

وقال أبو الزناد: كان فقهاء أهل المدينة أربعة: سعيد بن المسيب، وقَبيصة ابن ذُؤيب، وعروة بن الزبير، وعبد الملك بن مروان.

وقال الزهري: أربعة من قريش وجدتُهم بحوراً: سعيد بن المسيب، وعروة ابن الزبير، وأبو سلمة بن عبد الرحمن، وعبيد الله بن عبد الله.

İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Kûfe'ye geldim. Orada hadis öğrenen dört bin kişi vardı. Kûfe'nin şeyhleri ise dört kişiydi: Abîde es-Selmânî, Hâris el-A'ver, Alkame b. Kays ve onların [hadis açısından] en zayıfı olan Kadı Şüreyh."

Şa'bî şöyle demiştir: "Hz. Peygamber'in (*sav*) ashâbından sonra Kûfe'de İbn Mes'ûd'un ashâbı içinde fakîh olanlar şunlardır: Alkame, Abîde, Şüreyh ve Mesrûk. Mesrûk fetvayı Şüreyh'den daha iyi bilirdi. Şüreyh ise kazayı [hüküm vermeyi] daha iyi bilirdi. Abîde de ona denkti."

Ebû Bekir İbn Ebû Davud[1] [ö. 316/929] şöyle demiştir: "Sahâbeden sonra Kur'ân'ı Ebü'l-Âliye'den daha iyi bilen kimse yoktur. Ondan sonra Saîd b. Cübeyr [ö. 94/713{?}], ondan sonra Süddî, ondan sonra da Süfyân es-Sevrî gelir."

İbn Avn ve Kays b. Sa'd şöyle demişlerdir: "Irak'ta İbn Sîrîn, Hicâz'da Kasım b. Muhammed, Şam'da Recâ b. Hayve ve Yemen'de Tâvus gibisini dünyada görmedik."

Katâde [ö. 117/735] şöyle demiştir: "Tâbiûnun en bilgilileri dört kişidir. Atâ b. Ebû Rabâh onların haccı en iyi bilenidir. Saîd b. Cübeyr onların tefsiri en iyi bilenidir. İbn Abbâs'ın mevlâsı [âzâtlı kölesi] İkrime Hz. Peygamber'in (*sav*) siyerini en iyi bilenleridir. Hasan da onların helâli ve haramı en iyi bilenidir."

Süleyman b. Musa şöyle demiştir: "İlim bize Cezîre tarafından Meymûn b. Mihrân'dan gelirse onu kabul ederiz. Basra'dan Hasan el-Basrî'den gelirse onu kabul ederiz. Hicâz'den Zührî'den gelirse onu kabul ederiz. Şam'dan Mekhûl'den gelirse onu kabul ederiz. Bu dördü [Halife] Hişâm zamanında insanların en âlimi idiler."

Ebû Davud et-Tayâlisî şöyle demiştir: "Hadisi dört kişide bulduk: Zührî, Katâde, A'meş ve Ebû İshak." [Tayâlisî] şöyle demiştir: "Zührî onların isnâdı en iyi bileniydi. Katâde onların ihtilâfları en iyi bileniydi. Ebû İshak, Ali ve Abdullah'ın [İbn Mes'ûd'un] hadislerini en iyi bileniydi. A'meş'te ise hepsi vardı."

1 *Tedrîb* nüsha ve neşirlerinde bu isim "İbn Ebû İdrîs" olarak kaydedilmişse de doğrusu metne yansıtıldığı gibidir (*Tedrîb* [M. Avvâme], V, 639, dp. 5) [çevirenin notu].

وقال ابن سيرين: قدمت الكوفة وبها أربعة آلاف يطلبون الحديث. وشيوخ أهل الكوفة أربعة: عَبِيدة السَّلْماني، والحارث الأعور، وعلقمة بن قيس، وشُريح القاضي، وكان أَخَسَّهم.

وقال الشعبي: كان الفقهاء بعد أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم بالكوفة في أصحاب ابن مسعود هؤلاء: علقمة، وعَبيدة، وشُريح، ومسروق، وكان مسروق أعلمَ بالفتوى من شُريح، وشريح أعلم بالقضاء، وكان عَبيدة يوازيه.

وقال أبو بكر بن أبي داود: ليس أحد بعد الصحابة أعلم بالقرآن من أبي العالية، وبعده سعيد بن جبير، وبعده السُّدي، وبعده سفيان الثوري.

وقال ابن عون وقيس بن سعد: لم نَرَ في الدنيا مثلَ ابنِ سيرينَ بالعراق، والقاسم بن محمد بالحجاز، ورجاء بن حَيْوَة بالشام، وطاوس باليمن.

وقال قتادة: أعلم التابعين أربعة: عطاء بن أبي رباح: أعلمهم بالمناسك، وسعيد بن جبير: أعلمهم بالتفسير، وعكرمة مولى ابن عباس: أعلمهم بسيرة النبي صلى الله عليه وسلم، والحسن: أعلمهم بالحلال والحرام.

وقال سليمان بن موسى: إن جاءنا العلم من ناحية الجزيرة عن ميمون بن مِهران قَبلناه، وإن جاءنا من البصرة عن الحسن البصري قَبِلناه، وإن جاءنا من الحجاز عن الزهري قبلناه، وإن جاءنا من الشام عن مكحول قبلناه. كان هؤلاء الأربعة علماء الناس في زمن هشام.

وقال أبو داود الطيالسي: وجدنا الحديث عند أربعة: الزهري، وقتادة، والأعمش، وأبي إسحاق، قال: وكان الزهري أعلمَهم بالإسناد، وكان قتادة أعلمَهم بالاختلاف، وكان أبو إسحاق أعلمَهم بحديث عليّ، وعبد الله، وكان عند الأعمش من كل هذا.

İbn Mehdî şöyle demiştir: "Kendi zamanlarında hadiste insanların imamları dört kişidir: Hicâz'da Mâlik b. Enes, Şam'da Evzâî, Kûfe'de Süfyân es-Sevrî ve Basra'da Hammâd b. Zeyd."

İbnü'l-Medînî şöyle demiştir: "Şu'be insanların şeyhleri en iyi hıfzedenidir. Süfyân insanların babları [konuları] en iyi hıfzedenidir. İbn Mehdî onların şeyhleri ve babları en iyi hıfzedenidir. Yahya el-Kattân isnâdların çıkış yerlerini ve onlardaki zayıf noktalarını en iyi bilendir."

Hatîb şöyle demiştir:[1] Berkânî'nin bize haber verdiğine göre İsmâilî [ö. 371/981] şöyle dedi: Ferheyânî'ye [ö. 310/920 civarı] Yahya b. Maîn, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hayseme [ö. 234/849] sorulunca şu cevabı verdi: "Ali onların hadisi ve [hadislerdeki] illetleri en iyi bilenidir. Yahya onların ricâli [râvileri] en iyi bilenidir. Ahmed onların fıkhı en iyi bilenidir. Ebû Hayseme de büyük âlimlerdendir."

Hatîb, isnâdlı olarak Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın [ö. 224/838] şöyle dediğini rivayet etmiştir:[2] Hâfızlar dört kişidir: -Bir rivayette ise şöyledir: Hadis ilmi dört kişide toplandı:- Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe onların hadisleri ardı ardına en iyi okuyanıdır. Ahmed b. Hanbel onların hadiste en fakîh olanıdır. Ali b. el-Medînî onların hadisi en iyi bilenleridir. Yahya b. Maîn de onların hadisi en çok yazanlarıdır."

Yine onun şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hadisin otoriteleri dört kişidir: Onların helâli ve haramı en iyi bileni Ahmed b. Hanbel, hadisi en güzel sevk edip eda edeni Ali b. el-Medînî, en güzel kitap yazanı İbn Ebû Şeybe, hadisin sahih ve sakim [zayıf] olanlarını en iyi bileni Yahya b. Maîn'dir."

Ebû Ali Salih b. Muhammed el-Bağdâdî şöyle demiştir: "Gördüklerim arasında hadis ve ileli en iyi bilen kişi Ali b. el-Medînî'dir. Onların hadiste en fakîh olanı Ahmed b. Hanbel'dir. Şeyhlerin tashîflerini [hatalarını] en iyi bilenleri İbn Maîn'dir. Müzakere sırasında en iyi hıfzedenleri Ebû Bekir İbn Ebû Şeybe'dir."

---

1 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 264.
2 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, XI, 263-4.

وقال ابن مهدي: أئمة الناس في الحديث في زمانهم أربعة: مالك بن أنس بالحجاز، والأوزاعي بالشام، وسفيان الثوري بالكوفة، وحماد بن زيد بالبصرة.

وقال ابن المديني: شعبة أحفظ الناس للمشايخ، وسفيان أحفظ الناس للأبواب، وابن مهدي أحفظهم للمشايخ والأبواب، ويحيى القطان أعرف بمخارج الأسانيد، وأعرف بمواضع الطعن فيهم.

وقال الخطيب: أخبرنا البَرقاني قال: أخبرنا الإسماعيلي قال: سئل الفَرْهَياني عن يحيى بن معين، وعلي بن المديني، وأحمد بن حنبل، وأبي خيثمة، فقال: أما عليّ فأعلمهم بالحديث والعلل، ويحيى أعلمهم بالرجال، وأحمد أعلمهم بالفقه، وأبو خيثمة من النبلاء.

وأسند الخطيب عن أبي عُبيد القاسم بن سلاّم، قال: الحفاظ أربعة، وفي رواية: انتهى علم الحديث إلى أربعة: أبو بكر بن أبي شيبة أسردهم له، وأحمد بن حنبل أفقههم فيه، وعلي بن المديني أعلمهم به، ويحيى بن معين أكتبهم له.

وعنه أيضاً قال: رَبّانيو الحديث أربعة: فأعلمهم بالحلال والحرام: أحمد ابن حنبل، وأحسنهم سياقةً للحديث وأداءً له: علي بن المديني، وأحسنهم وضعاً للكتاب: ابن أبي شيبة، وأعلمهم بصحيح الحديث وسقيمه: يحيى بن معين.

وقال أبو علي صالح بن محمد البغدادي: أعلمُ من أدركتُ بالحديث وعللّه: ابن المديني، وأفقههم في الحديث: أحمد بن حنبل، وأعلمهم بتصحيف المشايخ: ابن معين، وأحفظهم عند المذاكرة: أبو بكر بن أبي شيبة.

Hilâl b. el-Alâ er-Rakkî şöyle demiştir: "Allah [Teâlâ] bu ümmete dönemlerindeki dört kişiyle lütufta bulunmuştur: Mihnede sebat gösteren Ahmed b. Hanbel ile. Eğer bu olmasaydı insanlar küfre girerlerdi. Allah Resûlü'nün hadislerinde fakîh olan Şâfiî ile. Allah Resûlü'nün (*sav*) hadislerinden yalanı çıkartan Yahya b. Maîn ile. Garîb lafızları açıklayan Ebû Ubeyd ile. Eğer bu olmasaydı insanlar hataya düşerlerdi."

İbn Vâre [ö. 270/884] şöyle demiştir: "Dinin rükünleri dört kişidir: Mısır'da Ahmed b. Salih, Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel, Kûfe'de İbn Nümeyr ve Harrân'da Nüfeylî."

Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî şöyle demiştir: "Irâk'ta hâfızlardan dört kişi vardı. İkisi ihtiyar, ikisi de orta yaşlıdır. İhtiyar olanlar Yezîd b. Zürey‘ ve Hüşeym'dir. Orta yaşlılar ise Vekî‘ ve Yezîd b. Harun'dur. Yezîd orta yaşlıların en iyi ezberleyenleridir."

Abdüssamed b. Süleyman el-Belhî şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel'e Yahya b. Saîd, İbn Mehdî, Vekî‘ ve Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'i sordum. Şöyle dedi: "Vekî'den daha hâfız olan birini görmedim. Abdurrahman b. Mehdî bilgi ve sağlamlık yönünden sana yeter. Ricâle dair hususlarda Yahya b. Saîd'den daha şiddetli araştırma yapan birini görmedim. Ebû Nuaym ise dört kişi içinde hatası en az olandır."

Hanbel b. İshak [ö. 273/886] şöyle demiştir: Ebû Abdullah [Ahmed b. Hanbel] şöyle dedi: "Basra'da Yahya b. Saîd ve ondan sonra Abdurrahman b. Mehdî gibisini görmedim. Abdurrahman iki kişinin en fakîh olanıdır." Ona "Vekî‘ ve Ebû Nuaym [nasıldır]?" denildi. "Ebû Nuaym şeyhleri, isimlerini ve ricâli daha iyi bilir. Vekî‘ ise daha fakîhtir" cevabını verdi.

Kuteybe şöyle demiştir: Şöyle derlerdi: "Hâfızlar dört kişidir: İsmail b. Uleyye, Abdülvâris, Yezîd b. Zürey‘ ve Vüheyb."

Abdurrahman b. Mehdî, Vüheyb'i İsmail'e tercih ederdi.

وقال هلال بن العلاء الرقي: مَنَّ الله على هذه الأمة بأربعة في زمانهم: بأحمد بن حنبل: ثَبَتَ في المحنة، ولولا ذلك لكفر الناس، وبالشافعي: تفقَّه في حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، وبيحيى بن معين: نَفَى الكذب عن حديثه، وبأبي عبيد: فسّر الغريب، ولولا ذلك لاقتحم الناس الخطأ.

وقال ابن وارَهْ: أركان الدين أربعة: أحمد بن صالح بمصر، وأحمد بن حنبل ببغداد، وابن نُمير بالكوفة، والنُّفيلي بحَرّان.

وقال يحيى بن يحيى النيسابوري: كان بالعراق أربعةٌ من الحفاظ، شيخان وكَهْلان: الشيخان: يزيد بن زُريع، وهشيم، والكهلان: وكيع، ويزيد ابن هارون، ويزيد أحفظ الكهلين.

وقال عبد الصمد بن سليمان البلخي: سألت أحمد بن حنبل عن يحيى بن سعيد، وابن مهدي، ووكيع، وأبي نعيم الفضل بن دُكَين، فقال: ما رأيت أحداً أحفظَ من وكيع، وكفاك بعبد الرحمن بن مهدي معرفةً وإتقاناً، وما رأيت أشدَّ تثبتاً في أمور الرجال من يحيى بن سعيد، وأبو نعيم أقلُّ الأربعة خطأً.

وقال حنبل بن إسحاق: قال أبو عبد الله: ما رأيت بالبصرة مثل يحيى بن سعيد، وبعده عبد الرحمن بن مهدي، وعبد الرحمن أفقه الرجلين، قيل له: فوكيع، وأبو نعيم؟ قال: أبو نعيم أعلم بالشيوخ وأساميهم، وبالرجال، ووكيع أفقه.

وقال قتيبة: كانوا يقولون: الحفاظ أربعة: إسماعيل بن علية، وعبد الوارث، ويزيد بن زريع، ووهيب.

وكان عبد الرحمن يختار وُهَيباً على إسماعيل.

Ebû Hâtim şöyle demiştir: "O dördü Basra ehlinin hâfızlarındandır. Ancak Şu'be'den sonra ricâli ondan daha iyi bilen kimse olmadı."

Yahya şöyle demiştir: "Şu'be ricâli daha iyi bilirdi. Süfyân ise babların [konuların] sahibi idi."

Haccâc b. eş-Şâir [ö. 259/873] şöyle demiştir: "Doğuda şu dört kişiden daha üstünü yoktu: Ebû Ca'fer ed-Dârimî, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve İbn Vâre."

Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Hadiste sağlam olanlar dört kişidir: Süfyân, Şu'be, Züheyr b. Muâviye ve Zâide b. Kudâme."

Şuayb b. Harb şöyle demiştir: "Züheyr, Şu'be gibi 20 kişiden daha kuvvetli hâfızdır."

Kuteybe b. Saîd şöyle demiştir: "Horasan'ın fetva verenleri dört kişidir: Zekeriyya b. Yahya el-Lü'lüî, Hasan b. Şücâ', Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî ve Muhammed b. İsmail el-Buhârî."

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: Babama "Babacığım! Huffaz kimdir?" diye sordum. "Evladım! Horasan ehlinden yanımızdaki gençlerdi. Fakat onlar ayrılıp gittiler" dedi. "Kimdir onlar ey babacığım?" deyince şu cevabı verdi: "Muhammed b. İsmail -o Buhârî'dir-, Ubeydullah b. Abdülkerim -o, [Ebû Zür'a] er-Râzî'dir-, Abdullah b. Abdurrahman -o, Semerkandî, yani Dârimî'dir- ve Hasan b. Şücâ' -o da Belhî'dir-."

"Babacığım! Bunların en hâfız olanı hangisidir?" diye sordum. Şöyle dedi: "Ebû Zür'a onların hadisleri ardı ardına en iyi rivayet edenidir. Muhammed b. İsmail onların en bilgilisidir. Abdullah b. Abdurrahman onların en sağlam olanıdır. Hasan b. Şücâ' ise onların babları [konuları] en çok toplayanıdır."

Yine onun [Abdullah b. Ahmed'in] şöyle dediği rivayet edilmiştir: Babamın şöyle dediğini duydum: "Hıfz [hadis ezberi] Horasan ehlinden dört kişide son buldu: Ebû Zür'a er-Râzî, Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Abdullah b. Abdurrahman es-Semerkandî ve Hasan b. Şücâ' el-Belhî."

وقال أبو حاتم: هو الرابع من حفاظ أهل البصرة، ولم يكن بعد شعبة أعلم بالرجال منه.

وقال يحيى: شعبة أعلم بالرجال، وسفيان صاحب أبواب.

وقال حجاج بن الشاعر: ما بالمشرق أنبلُ من أربعة: أبو جعفر الدارمي، وأبو زرعة، وأبو حاتم، وابن وارهْ.

وقال أحمد بن حنبل: المتثبتون في الحديث أربعة: سفيان، وشعبة، وزهير بن معاوية، وزائدة بن قدامة.

وقال شعيب بن حرب: زهير أحفظ من عشرين مثلِ شعبة!.

وقال قتيبة بن سعيد: فتيان خراسان أربعة: زكريا بن يحيى اللؤلؤي، والحسن بن شجاع، وعبد الله بن عبد الرحمن السمرقندي، ومحمد بن إسماعيل البخاري.

وقال عبد الله بن أحمد بن حنبل: قلت لأبي: يا أبتِ ما الحفاظ؟ قال: يا بنيّ شبابٌ كانوا عندنا من أهل خراسان، وقد تفرقوا، قلت: من هم يا أبتِ؟ قال: محمد بن إسماعيل، ذاك البخاري، وعبيد الله بن عبد الكريم، ذاك الرازي، وعبد الله بن عبد الرحمن، ذاك السمرقندي، يعني الدارمي، والحسن ابن شجاع، ذاك البلخي.

قلت: يا أبتِ فمن أحفظ هؤلاء؟ قال: أما أبو زرعة: فأسردهم، وأما محمد بن إسماعيل: فأعرفهم، وأما عبد الله بن عبد الرحمن: فأتقنهم، وأما الحسن بن شجاع: فأجمعهم للأبواب.

وعنه أيضاً قال: سمعت أبي يقول: انتهى الحفظ إلى أربعة من أهل خراسان: أبو زرعة الرازي، ومحمد بن إسماعيل البخاري، وعبد الله بن عبد الرحمن السمرقندي، والحسن بن شجاع البلخي.

Bündâr şöyle demiştir: Dünyanın hâfızları dört kişidir: Rey'de Ebû Zür'a, Nişabur'da Müslim b. el-Haccâc, Semerkand'da Abdullah b. Abdurrahman ve Buhâra'da Muhammed b. İsmail."

Ebû Hâtim er-Râzî şöyle demiştir: "Buhârî, Irâk'a giren en bilgili kişidir. Muhammed b. Yahya bugün Horasan'daki en bilgili kişidir. Muhammed b. Eslem onların en müttakîsidir. Dârimî ise onların en sağlam olanıdır."

Ebû Ali en-Neysâbûrî [ö. 306/918] şöyle demiştir: "Kendi vatanımda ve yolculuklarımda hadis imamlarından dört kişi gördüm. İkisi Nişabur'dadır: İbn Huzeyme ve İbrahim b. Ebû Tâlib. Ve Ahvâz'da Abdân ile Mısır'da Nesâî."

İbn Kâmil [ö. 350/961] şöyle demiştir: "Dört kişiden daha hâfızını görmedim: Muhammed b. Ebû Hayseme, İbn Cerîr, Muhammed el-Berberî ve Ma'merî."

Halîlî *el-İrşâd*'da şöyle demiştir:[1] "Şöyle denilirdi: Hadis imamları aynı zaman diliminde yaşamış üç kişidir: Bağdat'ta İbn Ebû Davud, Nişabur'da İbn Huzeyme, Rey'de İbn Ebû Hâtim." Halîlî dedi ki: "Onların dördüncüleri de Bağdat'ta Ebû Muhammed b. Sâid'dir."

Hâfız Ebü'l-Fazl İbn Tâhir [ö. 507/1113] şöyle demiştir:[2] Mekke'de Hâfız Sa'd b. Ali ez-Zencânî'ye [ö. 471/1079 -ben onun gibisini görmedim- "Muasır olan dört hâfızın daha çok hadis ezberleyeni hangisidir?" diye sordum. "Kim [onlar]?" dedi. "Bağdat'ta Dârekutnî, Mısır'da Abdülganî b. Saîd, İsfehân'da Ebû Abdullah İbn Mende ve Nişabur'da Ebû Abdullah el-Hâkim" dedim. Bir süre sustu, ısrar edince dedi ki: "Dârekutnî onların illetleri en iyi bilenidir. Abdülganî onların ensâbı en iyi bilenidir. İbn Mende tam bir bilgi ile birlikte onların hadisi en çok olanıdır. Hâkim ise onların tasnifi en güzel olanıdır."

Münzirî [ö. 656/1258] şöyle demiştir: Üstadımız Hâfız Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mufaddal el-Makdisî'ye soru sorup "Muasır olan dört hâfızın hâfız sıfatına en layık olanı hangisidir?" dedim. "Onlar kimlerdir?" dedi. "İbn Asâkir ve İbn Nâsır" dedim. "İbn Asâkir daha hâfızdır" dedi. "Hâfız Ebü'l-Alâ el-Attâr ve İbn Asâkir" dedim. "İbn Asâkir daha hâfızdır" dedi.

1 Halîlî, *el-İrşâd*, II, 611.
2 İbnü'l-Kayserânî, *Etrâfü'l-Efrâd*, II, 611.

وقال بُنْدار: حفاظ الدنيا أربعة: أبو زرعة بالري، ومسلم بن الحجاج بنيسابور، وعبد الله بن عبد الرحمن بسمرقند، ومحمد بن إسماعيل ببخارى.

وقال أبو حاتم الرازي: البخاري: أعلم من دخل العراق، ومحمد بن يحيى: أعلم من بخراسان اليوم، ومحمد بن أسلم: أورعهم، والدارمي: أثبتهم.

وقال أبو علي النيسابوري: رأيت من أئمة الحديث أربعة في وطني وأسفاري، اثنان بنيسابور: ابن خزيمةَ، وإبراهيم بن أبي طالب، وعبدان بالأهواز، والنسائي بمصر.

وقال ابن كامل: أربعة ما رأيت أحفظَ منهم: محمد بن أبي خيثمة، وابن جرير، ومحمد البربري، والمَعْمَري.

وقال الخليلي في **الإرشاد**: كان يقال: الأئمة ثلاثة في زمن واحد: ابن أبي داود ببغداد، وابن خزيمة بنيسابور، وابن أبي حاتم بالري. قال الخليلي: ورابعهم ببغداد: أبو محمد ابن صاعد.

وقال الحافظ أبو الفضل ابن طاهر: سألت سعد بن علي الزَّنْجانيَّ الحافظ بمكة ـ وما رأيتُ مثله ـ قلت: أربعة من الحفاظ تعاصروا، أيُّهم أحفظ؟ قال: من؟ قلت: الدارقطني ببغداد، وعبد الغني بن سعيد بمصر، وأبو عبد الله ابن منده بأصبهان، وأبو عبد الله الحاكم بنيسابور، فسكتَ، فألححتُ عليه فقال: أما الدارقطني: فأعلمهم بالعلل، وأما عبد الغني: فأعلمهم بالأنساب، وأما ابن منده: فأكثرهم حديثاً مع معرفة تامة، وأما الحاكم: فأحسنهم تصنيفاً.

وقال المنذري: سألت شيخنا الحافظ أبا الحسن ابن المفضَّل المقدسي، فقلت له: أربعة من الحفاظ تعاصروا، أيهم أحفظ، قال: من هم؟ قلت: ابن عساكر، وابن ناصر؟ قال: ابن عساكر أحفظ، قلت: الحافظ أبو العلاء العطار، وابن عساكر؟ قال: ابن عساكر أحفظ،

“Silefî ve İbn Asâkir” dedim. “Silefî bizim hocamızdır. Silefî bizim hocamızdır” dedi.

Münzirî ve Zehebî şöyle demişlerdir: “Bu, ona göre İbn Asâkir’in daha hâfız olduğunun delilidir. Ancak o, İbn Asâkir’in hocasından daha hâfız olduğunu açıklamamak suretiyle hocasına saygı göstermiştir.”

Şeyhülislâm Ebü’l-Fazl İbn Hacer hocası Hâfız Ebü’l-Fazl el-Irâkî’ye muasır olan dört kişiden hangisinin daha hâfız olduğunu sordu: Moğultay [ö. 762/1361], İbn Kesîr [ö. 774/1373], İbn Râfi‘ [ö. 774/1372] ve Hüseynî [ö. 765/1364]. Şöyle cevap verdi -bunu onun yazısından naklettim-: “Tasniflerinde meydana gelen hatalara rağmen, onların en geniş malumatı olanı ve ensâbı en iyi bileni Moğultay’dır. Onların metinleri ve tarihleri en iyi bileni İbn Kesîr’dir. Onların hadis öğrenmek için en çok oturanı ve mü’telif ve muhtelifi en iyi bileni İbn Râfi’dir. Onların müteahhir şeyhleri ve tahrici en iyi bileni de Hüseynî’dir. Ancak o, hıfz konusunda onların en geride olanıdır.”

Arkadaşımız Hâfız Cemâlüddîn Sıbt İbn Hacer’in [ö. 899/1494] *Tezkire*’sinde şunu gördüm: “Dört kişi muasırdır: Takî İbn Dakîkul‘îd, Şeref ed-Dimyâtî [ö. 705/1306], Takî İbn Teymiyye [ö. 728/1328] ve Cemâl el-Mizzî.”

Zehebî şöyle demiştir: “Onların hadis illetlerini ve istinbatı [hadislerden hüküm çıkarmayı] en iyi bileni İbn Dakîkul‘îd’dir. Onların ensâbı en iyi bileni Dimyâtî’dir. Metinleri en çok ezberleyeni İbn Teymiyye’dir. Ricâli en iyi bileni de Mizzî’dir.”

Dört kişi muasırdır: Sirâc el-Bulkînî, Sirâc İbnü’l-Mülakkın [ö. 804/1401], Zeyn el-Irâkî ve Nûr el-Heysemî. Onların fıkhı ve delillerini en iyi bileni Bulkînî’dir. Onların hadisi ve metinlerini en iyi bileni Irâkî’dir. Tasnifi en çok olanları İbnü’l-Mülakkın’dir. Metinleri en çok ezberleyenleri Heysemî’dir.

Bu, derlenebilen kısımların sonudur.

Şeyh Muhyiddîn [en-Nevevî], *et-Takrîb*’in sonunda şöyle demiştir:

قلت: السِّلَفي، وابن عساكر؟ قال السِّلَفي أستاذنا، السلفي أستاذنا.

قال المنذري والذهبي: هذا دليل على أن عنده أن ابن عساكر أحفظ، إلا أنه وقَّر شيخه أن يصرح بأن ابن عساكر أحفظ منه.

وسأل شيخ الإسلام أبو الفضل ابن حجر شيخه الحافظ أبا الفضل العراقيَّ عن أربعة تعاصروا، أيهم أحفظ؟ مُغْلَطاي، وابن كثير، وابن رافع، والحسيني، فأجاب ـ ومن خطه نقلت ـ: أن أوسَعهم اطلاعاً وأعلمهم بالأنساب مغلطاي، على أغلاط تقع منه في تصانيفه، وأحفَظهم للمتون والتواريخ ابن كثير، وأقعدهم بطلب الحديث وأعلمهم بالمؤتِلف والمختِلف ابن رافع، وأعرفهم بشيوخ المتأخرين وبالتخريج الحسيني، وهو أدونهم في الحفظ.

ورأيت في **تذكرة** صاحبنا الحافظ جمال الدين سبط ابن حجر: أربعة تعاصروا: التقي ابن دقيق العيد، والشرف الدمياطي، والتقي ابن تيمية، والجمال المِزي.

قال الذهبي: أعلمهم بعلل الحديث والاستنباط ابن دقيق العيد، وأعلمهم بالأنساب الدمياطي، وأحفظهم للمتون ابن تيمية، وأعلمهم بالرجال المزي.

أربعة تعاصروا: السراج البلقيني، والسراج ابن الملقن، والزين العراقي، والنور الهيثمي: أعلمهم بالفقه ومداركه البلقيني، وأعلمهم بالحديث ومتونه العراقي، وأكثرهم تصنيفاً ابن الملقن، وأحفظهم للمتون الهيثمي.

وهذا آخر ما تيسر جمعه من الأنواع

قال الشيخ محيي الدين رحمه الله في آخر **التقريب**:

"*el-İrşâd*'da burada benden Allah Resûlü'ne (*sav*) kadar isnâdlarının tamamının Dımaşklı râvilerden meydana geldiği üç hadis rivayet ettim. Ben de Dımaşklıyım. Allah Teâlâ onu ve diğer İslâm beldelerini ve onların halkını korusun ve muhafaza etsin."

Musannif [Nevevî] bu konuda şöyle diyen İbnü's-Salâh'a uymuştur:[1] "Hâkim Ebû Abdullah'a uyuyor ve râvilerin beldelerine dikkat çekerek hadisleri isnâdları ile rivayet ediyoruz. Hâfız kimsenin hadisi isnâdı ile vermesi, sonra da tek tek râvilerinin vatanlarını ve aynı şekilde bunun dışındaki hallerini zikretmesi güzel görülmüştür."

Sonra üç hadis rivayet etti:

Birincisi: İsnâdının başı Mısırlılardan, sonu Bağdatlılardan oluşur.

İkincisi: İsnâdının başı Mısırlılardan, sonu Nişaburlulardan oluşur.

Üçüncüsü: İsnâdının başı Kûfelilerden sonra Mekkeli ve Yemenlilerden daha sonra da Nişaburlulardan oluşur.

Ben de onlara uyuyor ve burada isnâdlarıyla üç hadis naklediyorum:

Birinci hadis Şâfiî fakîhleri ile müselseldir: Bana üstâdımız Kadılkudât Şeyhülislâm ve'l-Müslimîn Alemüddîn Salih İbn Şeyhülislâm Sirâcüddîn el-Bulkînî "babası → Kadılkudât Takiyyudîn es-Sübkî → Hâfız Şerefüddîn Abdülmümin b. Halef ed-Dimyâtî → İmâm Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî";

Allâme Ebü'l-Hasan İbnü'l-Mufaddal el-Makdisî "Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî → Ebü'l-Hasan İlkiyâ el-Herrâsî → İmâmü'l-Harameyn Ebü'l-Meâlî → babası Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî → Kadı Ebû Bekir Ahmed b. el-Hasan el-Hîrî → Ebü'l-Abbâs el-Esam → Rebî' b. Süleyman el-Murâdî → İmâm Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî → Mâlik → Nâfi' → İbn Ömer" isnâdıyla Hz. Peygamber'in (*sav*) şöyle buyurduğunu haber verdi: "Muhayyerlik şartıyla yapılan satış hariç, alıcı ve satıcı birbirlerinden ayrılmadıkları sürece birbirlerine karşı muhayyerliğe sahiptirler."[2]

1 İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, s. 363-7.
2 Mâlik, Büyû' 79; Şâfiî, *Müsned*, s. 137, 219; a.mlf., *es-Sünenü'l-Me'sûre*, s. 276. Ayrıca bk. Buhârî, Büyû' 44.

وقد رَوَيتُ في الإرشاد هنا ثلاثة أحاديثَ بأسانيدَ كلُّهم دمشقيون: مني إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم، وأنا دمشقي، حماها الله وصانها وسائرَ بلاد الإسلام وأهلِه.

والمصنفُ اقتدَى في ذلك بابن الصلاح حيث قال: وَلْنقتدِ بالحاكم أبي عبد الله الحافظ فنروي أحاديثَ بأسانيدها، منبِّهين على بلادِ رواتِها، ومستحسَنٌ من الحافظ أن يُورد الحديث بإسناده، ثم يذكرَ أوطان رجاله واحداً واحداً، وهكذا غيرُ ذلك من أحوالهم.

ثم روى ثلاثة أحاديث: الأول بإسنادٍ أوله مصريون، وآخره بغداديون، والثاني أوله مصريون، وآخره نيسابوريون، والثالث أوله كوفيون، ثم مكيّ ويماني، ثم نيسابوريون.

وأنا مقتدٍ بهم في ذلك فموردٌ هنا ثلاثةَ أحاديثَ بأسانيدها:

الحديث الأول مسلسل بالفقهاء الشافعيين: أخبرني شيخنا قاضي القضاة شيخ الإسلام والمسلمين علم الدين صالح ابن شيخ الإسلام سراج الدين البلقيني، أخبرنا والدي، أخبرنا قاضي القضاة تقي الدين السبْكي، أخبرنا الحافظ شرف الدين عبد المؤمن بن خلف الدمياطي، أخبرنا الإمام زكي الدين عبد العظيم بن عبد القوي المنذري.

أخبرنا العلامة أبو الحسن ابن المفضَّل المقدسي، أخبرنا الحافظ أبو طاهر السِّلَفي، أخبرنا أبو الحسن إلْكِيا الهَرّاسي، أخبرنا إمام الحرمين أبو المعالي، أخبرنا والدي الشيخ أبو محمد الجُوَيني، أخبرنا القاضي أبو بكر أحمد بن الحسن الحِيري، أخبرنا أبو العباس الأصمّ، أخبرنا الربيع بن سليمان المرادي، أخبرنا الإمام أبو عبد الله محمد بن إدريس الشافعي، عن مالك، عن نافع، عن ابن عمر: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «المتبايعان كلُّ واحد منهما بالخيار على صاحبه ما لم يتفرقا، إلا بيعَ الخيار».

İkinci hadis hâfızlarla müselseldir: Bana Hâfız Ebü'l-Fazl el-Hâşimî "Hâfız Ebü'l-Fazl İbnü'l-Hüseyin el-Irâkî → Hâfız Ebû Saîd el-Alâî → Hâfız Ebû Abdullah ez-Zehebî → Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî".

Tahvil. Bana iki dereceyle âlî olan bir isnâdla Hâfızu'l-Asr Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl el-Askalânî genel bir icâzet ile haber verdi. Ben bu icâzetle bundan başka hadis rivayet etmedim. O "Şeyhülislâm Hâfız Ebû Hafs el-Bulkînî → Hâfız Ebü'l-Haccâc el-Mizzî → Hâfız Muhammed b. Abdülhâlık b. Tarhân → Hâfız Ebü'l-Hasan el-Makdisî → Hâfız Ebû Tâhir es-Silefî";

"Hâfız Ebü'l-Ganâim en-Nersî → Hâfız Ebû Nasr İbn Mâkûlâ el-İclî → Hâfız Ebû Bekir el-Hatîb → Hâfız Ebû Hâzim el-Abdûyî → Hâfız Ebû Amr İbn Matar → Hâfız İbrahim b. Yusuf el-Hisincânî → Ahmed b. Hanbel'in ashâbından Fazl b. Ziyâd → Ahmed b. Hanbel → Züheyr b. Harb → Yahya b. Maîn rivayet etti → Ali b. el-Medînî → Ubeydullah b. Muâz → babası → Şu'be → Ebû Bekir b. Hafs → Ebû Seleme" isnâdıyla Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Hz. Peygamber'in (*sav*) eşleri saçlarını kulak memelerinin hizasında olacak şekilde keserlerdi."

Alâî şöyle demiştir: "Bu, hâfızlarla müselsel olmasından ve akranların birbirlerinden rivayette bulunmalarından dolayı gerçekten hayret edilecek bir isnâddır. Hadis Müslim'in *Sahîh*'inde Ubeydullah b. Muâz yoluyla rivayet edilmiştir."[1] Bu hadis bize onun zikrettiği tarîkten dokuz derece âlî olarak ulaşmıştır.

Üçüncü hadis Mısırlılarla müselseldir: Bana üstadımız İmâm eş-Şümünnî kendisine birkaç defa okuduğum kıraatimle "Ebü't-Tâhir İbnü'l-Küveyk";

1 Müslim, Hayz 42.

الحديث الثاني مسلسل بالحفاظ: أخبرني الحافظ أبو الفضل الهاشمي، أخبرنا الحافظ أبو الفضل ابن الحسين العراقي، أخبرنا الحافظ أبو سعيد العلائي، أخبرنا الحافظ أبو عبد الله الذهبي، أخبرنا الحافظ أبو الحجاج المزي.

ح، وأخبرني عالياً بدرجتين حافظُ العصر شيخ الإسلام أبو الفضل العسقلاني، إجازةً عامة، ولم أروِ بها غيرَ هذا الحديث، أخبرنا شيخ الإسلام الحافظ أبو حفص البلقيني، أخبرنا الحافظ أبو الحجاج المزي، أخبرنا الحافظ محمد بن عبد الخالق بن طَرْخان، أخبرنا الحافظ أبو الحسن المقدسي، أخبرنا الحافظ أبو طاهر السِّلَفي.

أخبرنا الحافظ أبو الغنائم النَّرْسي، أخبرنا الحافظ أبو نصر ابن ماكولا العجلي، أخبرنا الحافظ أبو بكر الخطيب، حدثنا الحافظ أبو حازم العَبْدُويُّ، حدثنا الحافظ أبو عَمرو ابن مطر، حدثنا إبراهيم بن يوسف الهِسِنْجاني الحافظ، حدثنا الفضل بن زياد صاحب أحمد بن حنبل، حدثنا أحمد بن حنبل حدثنا زهير بن حرب، حدثنا يحيى بن معين، حدثنا علي بن المديني، حدثنا عبيد الله ابن معاذ، حدثنا أبي، حدثنا شعبة، عن أبي بكر بن حفص، عن أبي سلمة، عن عائشة رضي الله تعالى عنها قالت: كنَّ أزواجُ النبي صلى الله عليه وسلم يأخذنَ من رؤوسهن حتى يكونَ كالوَفْرة.

قال العلائي: هذا إسناد عجيب جداً، من تسلسله بالحفاظ، ورواية الأقران بعضهم عن بعض، والحديث في صحيح مسلم من طريق عبيد الله بن معاذ، وهو عالٍ لنا من طريقه بتسع درجات، على هذه الطريق.

الحديث الثالث مسلسل بالمصريين: أخبرني شيخنا الإمام الشُّمُنِّي، بقراءتي عليه غيرَ مرة، أخبرنا أبو الطاهر ابن الكُوَيك.

Tahvîl. Ümmü'l-Fazl bint Muhammed el-Mısriyye [*kurie aleyhâ ve ene esma*] "Şeyhülislâm Ebû Hafs el-Bulkînî ve Ahmed b. İbrahim'in çocukları Muhammed ve Meryem → Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Meydûmî → Ebû İsa İbn Ilâk → Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Ali el-Bûsîrî → Ebû Sâdık Mürşid b. Yahya → Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer es-Savvâf → Hâfız Ebü'l-Kâsım Hamza b. Muhammed → İmrân b. Musa b. Humeyd et-Tabîb → Yahya b. Abdullah b. Bükeyr → Leys b. Sa'd, Âmir b. Yahya el-Meâfirî → Ebû Abdurrahman el-Hubulî" isnâdıyla Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Allah Resûlü (*sav*) şöyle buyurdu: "Kıyamet günü ümmetimden bir kişiye bütün mahlûkatın gözü önünde seslenilir. Onun için 99 sicil [günahların yazıldığı defter] açılır. Her defter göz alabildiğine uzundur. Sonra Allah Tebâreke ve Teâlâ 'Bundan bir şeyi inkâr ediyor musun?' diye sorar. 'Hayır Rabbim!' der. Allah 'Herhangi bir mazeretin veya iyiliğin var mı?' diye sorar. Adam korkar ve 'Hayır, ey Rabbim!' der. [Allah] 'Bilakis, senin bizim katımızda iyiliklerin vardır. Sana zulmedilmeyecektir' buyurur. Sonra Allah Teâlâ içinde 'Eşhedu en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden abduhu ve resûlüh' yazan bir kâğıt parçası çıkarır. Adam 'Rabbim! Şu defterlerin yanında bu kâğıt parçası nedir ki?' der. [Allah] 'Sana zulmedilmeyecek' buyurur. Ardından defterler terazinin bir kefesine, o kâğıt parçası da diğer kefesine konulur. Defterler havaya kalkar ve o kâğıt parçası ağır gelir."

Hamza [el-Kinânî] [ö. 358/968] hadis hakkında şöyle demiştir: "Leys b. Sa'd dışında bu hadisi rivayet eden başka bir kişiyi bilmiyoruz. Bu, en güzel hadislerdendir."

Ebü'l-Hasan [Ali b. Ömer] bu hadis hakkında şöyle demiştir: "Hamza bu hadisi bize yazdırdığı zaman halkadan yabancı bir kişi bir çığlık attı ve ruhunu bu çığlıkla teslim etti."

ح، وقرئ على أم الفضل بنت محمد المصرية وأنا أسمع، أخبرنا شيخ الإسلام أبو حفص البلقيني، ومحمد ومريم ولدا أحمدَ بنِ إبراهيم سماعاً، قالوا كلهم: أخبرنا أبو الفتح محمد بن محمد المَيْدومي، أخبرنا أبو عيسى ابن علاق، أخبرنا أبو القاسم هبة الله بن علي البُوصيري، حدثنا أبو صادق مرشد ابن يحيى، أخبرنا أبو الحسن علي بن عمر الصواف، حدثنا أبو القاسم حمزة ابن محمد الحافظ، أخبرنا عمران بن موسى بن حميد الطبيب، حدثنا يحيى بن عبد الله بن بكير، حدثني الليث بن سعد، عن عامر بن يحيى المَعافِري، عن أبي عبد الرحمن الحُبُلِي أنه قال: سمعت عبد الله بن عَمرو يقول: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: «يُصاح برجل من أمتي على رؤوس الخلائق يوم القيامة، فتنشَر له تسعة وتسعون سِجِلاً، كلُّ سجلٍ منها مدَّ البصر، ثم يقول الله تبارك وتعالى: أَتُنكِر من هذا شيئاً؟ فيقول: لا يا رب، فيقول الله عز وجل: ألك عذرٌ أو حسنة؟ فيهابُ العبد فيقول: لا يا رب، فيقول عز وجل: بلى، إن لك عندنا حسناتٍ، وإنه لا ظلمَ عليك، فَيُخرجُ الله بطاقةً فيها: أشهد أن لا إله إلا الله، وأن محمداً عبده ورسوله، فيقول: يا رب ما هذه البطاقةُ مع هذه السجلات؟!، فيقول عز وجل: إنك لا تُظلَم، قال: فتوضع السجلات في كِفّة، والبطاقة في كِفة، فطاشتِ السجِلات، وثَقُلتِ البطاقة».

وبه قال حمزة: لا نعلم أحداً روى هذا الحديث، غير الليث بن سعد، وهو من أحسن الحديث.

وبه قال أبو الحسن: لما أملى علينا حمزة هذا الحديث صاح غريب من الحلْقة صيحة فاضتْ نفسه معها.

Derim ki: Bu sahih bir hadistir. Tirmizî bu hadisi "Süveyd b. Nasr → İbnü'l-Mübârek" yoluyla tahric etmiştir. İbn Mâce ise "Muhammed b. Yahya → İbn Ebû Meryem" yoluyla tahric etmiştir. O ikisi [İbnü'l-Mübârek ve İbn Ebû Meryem] de Leys'ten rivayet etmişlerdir.[1] Bu hadis bize âlî isnâdlı olarak geldi. Tirmizî hadisin sonuna şu ziyâdede bulunmuştur: "Allah'ın ismi yanında hiçbir şey ağır gelemez." Tirmizî şöyle demiştir: "Bu, hasen-garib bir hadistir."

Aynı zamanda Tirmizî bu hadisi "Kuteybe → İbn Lehîa → Âmir b. Yahya" isnâdıyla ona yakın bir şekilde tahric etmiştir. Bununla da Hamza'nın "Bu hadisi Leys dışında kimse rivayet etmemiştir" sözü reddedilir.

Hâkim, *el-Müstedrek*'te bu hadisi "Yunus b. Muhammed → Leys" isnâdıyla tahric etmiş ve şöyle demiştir: "[Bu hadis] Müslim'in şartına göre sahihtir. Çünkü Müslim, Ebû Abdurrahman el-Hubullî'nin İbn Amr'dan rivayetleriyle ihticâc etmiştir. Âmir b. Yahya ise Mısırlıdır ve sikadır. Aynı şekilde Müslim onun da rivayelerini huccet kabul etmiştir. Leys, imamdır. Yunus el-Müeddib sikadır ve rivayetleri *Sahîhayn*'da ittifakla tahric edilmiştir."[2] [Alıntı burada sona erdi].

Benden Abdullah b. Amr'a kadar sevk ettiğimiz isnâdın râvilerinin tamamı Mısırlıdır. Allah daha iyi bilir.

---

1 Tirmizî, Îmân 17; İbn Mâce, Zühd 35.
2 Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 46, 710.

قلت: هذا حديث صحيح، أخرجه الترمذيُّ عن سويد بن نصر، عن ابن المبارك، وابنُ ماجه، عن محمد بن يحيى، عن ابن أبي مريم، كلاهما عن الليث، فوقع لنا عالياً، وزاد الترمذي في آخره: «ولا يثقلُ مع اسم الله شيء» وقال: هذا حديث حسن غريب.

وأخرجه الترمذي أيضاً عن قتيبة، عن ابن لهيعة عن عامر بن يحيى نحوه، وبه يُرَدُّ قول حمزة: ما رواه غير الليث.

وأخرجه الحاكم في **المستدرك** من رواية يونس بن محمد، عن الليث، وقال: صحيح على شرط مسلم، فقد احتج بأبي عبد الرحمن الحُبُلي عن ابن عمرو، وعامر بن يحيى مصري ثقة، احتج به مسلم أيضاً، والليث إمام، ويونسُ المؤدب ثقة، متفق على إخراجه في الصحيحين. انتهى.

ورجال الإسناد الذي سُقْناه: مني إلى عبد الله بن عَمرو كلُّهم مصريون، والله أعلم.

***Tedrîbü’ r-Râvî*’ nin Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü,**
355 numarada kayıtlı bulunan yazma nüshasının başı ve sonundan görüntüler

وقف

وقد ألفت في كل ذلك مؤلفات، وحررت فيها قواعد ومهمات، ولم
يكن كغيري ممن يدعي الحديث بغير علم، وقصارى أمره كثرة السماع
على كل شيخ وعجوز، غير ملتفت إلى معرفة ما يحتاج المحدث إليه أن
يجوز، ولا مكترث بالبحث عما يمتنع أو يجوز، ثم ظن الانفراد بجمع
الكتب والضن بها على طلابها، فهو كمثل الحمار يحمل أسفارا أعارنا عن
الانتفاع بخطابها، إن سئل عن مسألة في المصطلح لم يهتد إلى
جوابها، أو عرض له مسألة في دينه لم يعرف خطأها من صوابها،
أو تلفظ بكلمة من الحديث لم يأمن أن يزل في إعرابها، فصار بذلك
ضحكة للناظرين وهزأة للساخرين، والله تعالى حسبي وهو خير
الناصرين. هذا وقد طال ما قيدت في هذا الفن فوائد وزوائد
وعلقت فيه نوادر وشوارد، وكان يخطر ببالي جمعها في كتاب ونظمها
في عقد لينتفع بها الطلاب، فرأيت كتاب التقريب والتيسير لشيخ
الإسلام الحافظ ولي الله تعالى أبي زكريا النواوي كتابا جل نفعه
وعلا قدره، وكثرت فوائده وغزرت للطالبين موائده، وهو مع
جلالته وجلالة صاحبه وتطاول هذا الزمان من حين وضعه لم ينتدب
أحد إلى وضع شرح عليه ولا الإنابة إليه. فقلت لعل ذلك فضل
ذخره الله لمن يشاء من العبيد ولا يكون في الوجود إلا ما يريد، فقوي
العزم على كتابة شرح عليه كافل بإيضاح معانيه، وتحرير ألفاظه ومبانيه
مع ذكر ما بينه وبين أصله من التفاوت في زيادة أو نقص أو إيراد
واعتراض مع الجواب عنه إن كان مضيفا إليه عليه، وفوائد جمة
لا توجد مجموعة في غيره ولا سار أحد قبله كسيره، فشرعت

2[a]

بسم الله الرحمن الرحيم ٥ وصلى الله على سيدنا محمد واله وصحبه وسلم
الحمد لله الذي جعل اسباب من انقطع اليه موصوله، ورفع مقام
الواقف ببابه واتاه مناه وسوله، وادرج في زمرة احبابه من لم
تكن نفسه بزخارف المبطلين معلوله، واشهد ان لا اله الا الله وحده
لا شريك له شهادة بردا الاخلاص مشموله، وللملكوت الاعلى
صاعدة مقبوله، واشهد ان سيدنا محمدا عبده ورسوله الذي
بلغ به من اكمال الدين ما موله، واتاه جوامع الكلم فنطق بجواهر الحكم،
وفاحت من حدايق احاديثه في الخافقين شذا ازهاره المطلوله،
صلى الله عليه وسلم وعلى اله وصحبه ذوي الاصول الكريمة والامجاد
المأثوله اما بعد فان علم الحديث رفيع القدر، عظيم الفخر شريف
الذكر، لا يعتني به الا كل حبر، ولا يحرمه الا كل غمر، ولا تفنى محاسنه
على ممر الدهر، وكنت ممن عبر اللجة قاموسه حيث وقف غيري
بشاطيه، ولم اكتف بورد مجاريه حتى تفرت عن منبعه ومناشيه
وقلت لمن على الراحة عول، متمثلا بقول الاول لسنا وان كنا ذوي
حسب يوما على الاحساب نتكل، نبني كما كانت اوايلنا تبني
ونفعل مثل ما فعلوا، مع ما امدني الله تعالى به من العلوم كالتفسير
الذي به يطلع على فهم الكتاب العزيز، وعلومه التي دونتها ولم
اسبق الى تحريرها الوجيز، والفقه الذي من جهله فاني له الرفعة
والتمييز، واللغة التي عليها مدار فهم السنة والقران، والنحو الذي
يفتضح فاقده بكثرة الزلل، ولا يصلح الحديث للحان، الى غير ذلك
من علوم المعاني والبيان، التي هي لبلاغة الكتاب والحديث تبيان،

دقر

وبونس المودب ثقة متفق على اخراجه في الصحيحين انتهى
ورجال الاسناد الذي سقناه الى عبد الله بن عمرو كلهم
مصريون والله اعلم ٥ اخر شرح التقريب ولله الحمد والمنة
وصلى الله على سيدنا محمد
واله وصحبه وسلم

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى
وبعد فقد قرأ علي جميع هذا الشرح [illegible]
المفتي [illegible] واذنت له ان يرويه ورواية جميع ما
يجوز لي [illegible] يوم الاربعاء [illegible] ذي القعدة
سنة [illegible] اجمل الله عنه من محمد واله وكتبه عبد الرحمن
[illegible]

ووه

يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم يصاح برجل من امتي على روس الخلايق يوم القيامة فتنشر له تسعة وتسعون سجلا كل سجل منها مد البصر ثم يقول الله تبارك وتعالى اتنكر من هذا شيا فيقول لا يارب فيقول عز وجل الك عذر او حسنة فيهاب العبد فيقول لا يارب فيقول عز وجل بلى ان لك عندنا حسنات وانه لا ظلم عليك فيخرج الله بطاقة فيها اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا عبده ورسوله فيقول يارب ما هذه البطاقة مع هذه السجلات فيقول عز وجل انك لا تظلم قال فتوضع السجلات في كفة والبطاقة في كفة فطاشت السجلات وثقلت البطاقة وبه قال حمزة لا نعلم احدا روى هذا الحديث غير الليث بن سعد وهو من احسن الحديث وبه قال ابو الحسن لما املى علينا حمزة هذا الحديث صاح غريب من الحلقة صيحة فاضت نفسه معها ٥ قلت هذا حديث صحيح اخرجه الترمذي عن سويد بن نصر عن ابن المبارك وابن ماجة عن محمد بن يحيى عن ابن ابي مريم كلاهما عن الليث فوقع لنا عاليا وزاد الترمذي في اخره ولا يثقل مع اسم الله شي وقال هذا حديث حسن غريب واخرجه الترمذي ايضا عن قتيبة عن ابن لهيعة عن عامر بن يحيى نحوه وبه يرد قول حمزة ما رواه غير الليث واخرجه الحاكم في المستدرك من رواية يونس بن محمد عن الليث وقال صحيح على شرط مسلم فقد احتج بابي عبد الرحمن الحبلي عن ابن عمرو وعامر بن يحيى مصري ثقة احتج به مسلم ايضا والليث امام

انثى م

ابو يونس

KAYNAKLAR (METİN KISMI)

Abd b. Humeyd b. Nasr el-Keşşî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd* (nşr. Subhî Bedrî es-Sâmerrâî – Mahmud Muhammed Halîl es-Saîdî), Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988.

Abdürrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekir es-San'ânî, *el-Musannef* (nşr. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403/1983.

----------, *Tefsîru'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Müslim), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1410.

Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Ricâl* (Meymûnî) (nşr. Vasiyullah Abbâs), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1408.

----------, *el-Müsned*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992/1413.

----------, *Suâlâtü Ebî Dâvûd li'l-İmâm Ahmed b. Hanbel fî Cerhi'r-Ruvât ve Ta'dîlihim* (nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse li't-Tıba'ati ve'n-neşr, 1431/2010.

el-Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî, *Bugyetü'l-Mültemis*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.

----------, *Tahkîku Münîfi'r-Rütbe* (nşr. Abdürrahîm el-Kaşkarî), Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1410.

el-Âmidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403.

el-Askerî, Ebû Ahmed, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn* (nşr. Mahmud Mîra), Mısır: el-Matbaatü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1402.

el-Askerî, Ebû Hilâl, *el-Evâil*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.

el-Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef, *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1407.

el-Bağdâdî, Abdülkâhir b. Tâhir, *Usûlü'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401.

el-Bâkıllânî, Ebû Bekir Muhammed b. Tayyib, *et-Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil* (nşr. İmâdüddîn Haydar), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407.

el-Basrî, Ebü'l-Hüseyin, *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh* (nşr. Muhammed Hamîdullah v.dğr.), Dımaşk: el-Ma'hedü'l-İlmî el-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabiyye, 1384.

el-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyin, *Delâilu'n-Nübüvve* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Kahire: Dâru'r-Reyyân, 1408.

----------, *el-Âdâb* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.

----------, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (nşr. Muhammed Zahid el-Kevserî), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi-Arabî, ts.

----------, *el-İ'tikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd alâ Mezhebi's-Selef ve Ashâbi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed İsâm el-Kâtib), Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1401.

----------, *el-Medhal ilâ İlmi's-Sünen* (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1437.

----------, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

----------, *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Haleb: Dâru'l-Va'î, 1411.

----------, *Menâkıbü'ş-Şâfiî* (nşr. Ahmed Sakr), Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1391.

----------, *Şuabü'l-Îmân* (nşr. Abdülalî Abdülhamîd), Katar: Vizâretü'l-Evkâf, 1429.

el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî, *el-Bahru'z-Zehhâr - Müsnedü'l-Bezzâr* (nşr. Mahfuzurrahman Zeynullah), Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988/1409.

el-Bikâî, Ebü'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *en-Nüketü'l-Vefiyye bimâ fî Şerhi'l-Elfiyye* (nşr. Mâhir Yâsîn el-Fahl), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1428.

el-Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-Sahîh* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Âdil Mürşid), Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1432/2011.

----------, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

----------, *Târîhu'l-Evsat* (nşr. Muhammed İbrahim el-Luheydân), Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1418.

el-Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Raslân, *Mehâsinü'l-Istılâh alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* (nşr. Âişe Abdurrahman), Mısır: Dâru'l-Me'ârif, ts.

el-Bûsîrî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Bekir, *Misbâhü'z-Zücâce fî Zevâidi İbn Mâce* (nşr. Kemâl Hût), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1406.

el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sıhâh* (nşr. Ahmed Abdülgafûr el-Attâr), Kahire: Matâbiu Dâri'l-Kitâbi'l-Arabî, 1377.

el-Ceyyânî, Ebû Ali el-Gassânî, *Takyîdü'l-Mühmel ve Temyîzü'l-Müşkil* (nşr. Ali el-İmrân – Muhammed Şems), Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1421.

el-Cezâirî, Tâhir b. Muhammed Sâlih b. Ahmed, *Tevcîhü'n-Nazar ilâ Usûli'l-Eser*, Kahire: el-Matbaatü'l-Cemâliyye, 1328.

el-Cüveynî, Ebü'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah, *el-Burhân* (nşr. Abdülazîm ed-Dîb), Mansûre: Dâru'l-Vefâ, 1412.

----------, *el-İrşâd ilâ Kavâti'i'l-Edille fî Usûli'l-İ'tikâd* (nşr. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih), Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2009

ed-Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *el-İlelü'l-Vâride fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye* (nşr. Mahfûzurrahman es-Selefi), Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.

----------, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1406.

----------, *et-Tetebbu'* (nşr. Mukbil el-Vâdi'î), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

----------, *Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî), Medine: Dâru'l-Mehâsin, 1386.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünenü'd-Dârimî* (nşr. Fevvâz Ahmed Zemerlî - Hâlid es-Sebi' A'lemî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1987.

ed-Deylemî, Ebû Mansûr Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs* (nşr. Muhammed es-Saîd Zaglûl), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (nşr. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Kâmil Karabellî), Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1433/2012.

----------, *el-Merâsîl* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

----------, *Suâlât* (Âcurrî): *Suâlâtü Ebî Ubeydillâh el-Âcurrî li'l-İmâm Ebî Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî fî Ma'rifeti'r-Ricâl ve Cerhihim ve Ta'dîlihim* (nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire: el-Fârûku'l-hadîsiyye li't-tıbâati ve'n-neşr, 1431/2010.

Ebû Gudde, Abdülfettâh, *el-İsnâdü mine'd-Dîn ve Sahfa Müşrika min Târîhi Semâi'l-Hadîs inde'l-Muhaddisîn*, Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1412.

----------, *Hamsü Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs*, Haleb: Mektebü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1431.

Ebû Musa el-Medînî, Muhammed b. Ömer, *el-Mecmû'u'l-Mugîs* (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî), Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1406.

----------, *Hasâisu'l-Müsned* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir) (*el-Müsned* mukaddimesinde), Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1368.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdullah, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Beyrut: Dâru'r-Reyyân li't-Türâs – Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

----------, *Ahbâru Isbahân*, Leiden baskısından ofset, 1963.

Ebû Şâme, *Şerhu'l-Hadîsi'l-Muktefâ fî Meb'asi'l-Mustafâ Sallallâhu Aleyhi ve Sellem* (nşr. Cemal Azzûn), İmârât: Mektebetü'l-Ömerayni'l-İlmiyye, 1420/1999.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî* (nşr. Hüseyin Selim Esed), Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984-1986/1404-1406.

Ebû Zür'a er-Râzî, Ubeydullah b. Abdülkerîm, *Suâlâtü'l-Berze'î li-Ebî Zür'a er-Râzî* (nşr. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî), Kahire: el-Fârûku'l-hadîsiyye li't-tıbâati ve'n-neşr, 1430/2009.

Ebü'ş-Şeyh, *Tabâkâtü'l-Muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-Vâridîne aleyhâ* (nşr. Abdülgafûr Abdülhak Hüseyin el-Belûşî), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.

el-Ezdî, Abdülganî b. Saîd, *el-Mü'telif ve'l-Muhtelif*, Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1327.

el-Ezdî, Ebü'l-Feth, *Men Vâfeka İsmühû Künyete Ebîhi* (nşr. Faysal Bâsim el-Cevâbire), Safât: Merkezü'l-Mahtûtâti't-Türâs, 1408.

el-Fesevî, Ya'kûb b. Süfyân b. Cüvvân el-Fârisî, *el-Ma'rife ve't-Târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1410/1989.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, Bulak: el-Matbaatü'l-Emiriyye, 1322.

----------, *el-Vasît fi'l-Mezheb* (nşr. Ahmed Mahmûd İbrahim – Muhammed Muhammed Temir), Kahire: Dâru's-Selam, 1417/1997.

el-Halîlî, Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs* (nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdris), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

el-Halîmî, *el-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân* (nşr. Hilmî Fûde), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed, *A'lâmü'l-Hadîs fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (nşr. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman), Mekke: Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1409/1988.

----------, *Garîbü'l-Hadîs* (nşr. Abdülkerîm el-Azbâvî), Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1402.

----------, *Meâlimü's-Sünen* (nşr. Muhammed Râgıb et-Tabbâh), Haleb: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1401.

el-Hâzimî, Ebû Bekir Muhammed b. Musa, *el-İ'tibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr* (nşr. Râtib el-Hâkimî), Humus: Matba'atü'l-Endelüs, 1386.

----------, *Ucâletü'l-Mübtedî* (nşr. Abdullah Kennûn), Kahire: el-Hey'etü'l-Âmme li-Şuûni'l-Metâbi'i'l-Emîriyye, 1384.

----------, *Şurûtu Eimmeti'l-Hamse* (*Selâsü Resâil fî Ulûmi Mustalahi'l-Hadîs* [nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde], Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1426/2005 içerisinde).

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *el-Medhal ilâ Ma'rifeti Kitâbi'l-İklîl* (nşr. Ahmed Fâris Sellûm), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423.

----------, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Haydarabad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1915.

----------, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Muazzam Hüseyin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397.

----------, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed Fâris Sellûm), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424.

----------, *Suâlât* (Siczî) (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408.

Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdîs'r-Resûl*, Beyrut: Dâru Sâdır, ts.

Halîfe b. Hayyât, *et-Tabakât* (nşr. Ekrem Ziya el-Ömerî), Riyad: Dâru Taybe, 1402.

Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikru Kuttâniha'l-Ulemâ min gayri Ehlihâ ve Vâridîhâ* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1436/2015.

----------, *el-Câmi' li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'* (nşr. Mahmud et-Tahhân), Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1428/2007.

----------, *el-Esmâu'l-Mübheme fi'l-Enbâi'l-Muhkeme* (nşr. İzzeddin es-Seyyid), Kahire: Tab'atü'l-Hâncî, 1405.

----------, *el-İcâze li'l-Mâ'dûm ve'l-Mechûl* (*Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içerisinde), Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1389.

----------, *el-Kifâye*, Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1357.

----------, *el-Müttefik ve'l-Müfterik* (nşr. Muhammed Sâdık el-Hâmidî), Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1417.

----------, *er-Rihle fî Talebi'l-İlm* (nşr. Nureddin Itr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1395 .

----------, *es-Sâbık ve'l-Lâhık* (nşr. Muhammed Matar ez-Zehrânî), Riyad: Dâru's-Sumay'î, 1421.

----------, *Muvaddıhu Evhâmi'l-Cem' ve't-Tefrîk*, Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye 1378.

----------, *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs* (nşr. Muhammed Saîd Hatiboğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1971.

----------, *Takyîdü'l-İlm* (nşr. Yusuf el-Uş), Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, 1974.

----------, *Telhîsu'l-Müteşâbih* (nşr. Sükeyne eş-Şihâbî), Dımaşk: Dâru Talâs li'd-Dirâse ve'n-Neşr, 1985.

el-Herevî, Ebü'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah, *el-Mu'cem fi Müştebihi Esâmî'l-Muhaddisîn* (nşr. Nazar Muhammed Fâryabî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd,1411.

el-Heysemî, Ebü'l-Hasan Nûreddîn Ali b. Ebî Bekir, *Mecmeü'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid* (nşr. Abdülkuddûs Muhammed Nezîr), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1413.

----------, *Buğyetu'l-Bâhis an Zevâidi'l-Hâris* (nşr. Hasan el-Bâkirî), Medine: Menşûrâtü Merkezi Hıdmeti's-Sünne ve's-Sîre, 1413.

el-Humeydî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Nasr, *el-Cem' Beyne's-Sahîhayn* (nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423.

el-Irâkî, Ebü'l-Fazl Abdürrahîm b. el-Hüseyin, *et-Takyîd ve'l-Îzâh alâ İbni's-Salâh* (nşr. Muhammed Râgıb Tabbâh), Haleb: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1350.

----------, *et-Takyîd ve'l-Îzâh alâ İbni's-Salâh* (nşr. Üsâme Abdullah Hayyât), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1350.

----------, *Şerhu Elfiyyeti'l-Hadîs* (nşr. Muhammed b. el-Hasan el-Irâkî), Fas 1354.

----------, *Tarhu't-Tesrîb*, Kahire: Cem'iyyetü'n-Neşr ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, 1353.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstignâ fî Ma'rifeti'l-Meşhûrîn min Hameleti'l-İlm bi'l-Künâ* (nşr. Abdullah Merhûl es-Sevâlime), Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1433.

----------, *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve Fadlih* (nşr. Sümeyr ez-Züheyrî), Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî 1416.

----------, *el-İstîâb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1412.

----------, *el-İstizkâr li-Mezâhibi Fukahâi'l-Emsâr* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Dımaşk: Dâru Dımaşk – Haleb: Dâru'l-Va'î, 1414.

----------, *et-Temhîd li-mâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî v.dğr.), Mağrib 1384.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi'd-Duafâi'r-Ricâl* (nşr. Muhammed Enes el-Hin), Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1433.

İbn Arefe, Ebû Ali Hasan b. Arefe b. Yezîd el-Abdî, *Cüz'* (nşr. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî), Kuveyt: Dâru'l-Aksâ, 1985.

İbn Asâkir, Ali b. Hasan b. Hibetullâh, *Târîhu Medîneti Dımaşk* (nşr. Muhibüddîn Ebû Saîd Amrevî), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415-1421/1995-2001.

İbn Beşküvâl, *Gavâmidu'l-Esmâi'l-Mübheme* (nşr. İzzeddin es-Seyyid – Muhammed Kemâleddin İzzeddin), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1407.

İbn Cemâ'a, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim, *el-Menhelü'r-Revî* (nşr. Muhyiddin Ramazan), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1406.

İbn Dakîkul'îd, Ebü'l-Feth Muhammed b. Ali, *el-İktirâh* (nşr. Kahtân ed-Dûrî), Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1402.

----------, *İhkâmü'l-İhkâm* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Mektebetü's-Sünne, 1414.

İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basrî, *el-İştikâk* (nşr. Abdüsselâm Harun), Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1958.

İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd, *Behcetü'n-Nüfûs ve Tehallîhâ bi-Ma'rifeti mâ lehâ ve mâ aleyhâ: Şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1972.

İbn Ebû Hâtim, Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye (Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye 1372/1953 baskısından ofset), ts.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Muhammed b. Ebû Şeybe, *el-Musannef* (nşr. Muhammed Avvâme), Cidde - Beyrut: Dâru'l-Kıbleti's-Sekâfeti'l-İslâmiyye - Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1431/2010.

İbn Ebü'd-Dem, Ebû İshâk İbrahim b. Abdullah, *Tedkîku'l-İnâye fî Tahkîki'r-Rivâye* (nşr. Hâc Hasan – Râmiz Hâlid), Merkezü'l-Besâir li'l-Bahsi'l-İlmî, 2015.

İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Maraz ve'l-Keffârât*, Kuveyt: Dâru's-Selefiyye 1411/1991.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris, *Me'hazü'l-İlm* (nşr. Muhammed b. Nâsır el-Acemî), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1424.

----------, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga* (nşr. Abdüsselâm Harun), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1970.

İbn Ferhûn, Ebü'l-Vefâ İbrahim b. Ali, *Tabsıretü'l-Ahkâm*, Mısır: Matbaatü'l-Âmire, 1301.

İbn Hacer Ahmed b. Ali el-Askalânî, *ed-Dürerü'l-Kâmine*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1414.

----------, *el-Emâlî* (nşr. Hamdi Abdülmecîd), Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1416.

----------, *Fethu'l-Bârî* (nşr. Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1379-1380.

----------, *el-İmtâ' bi'l-Erbaîn el-Mütebâyeneti's-Semâ'* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrahim), Kahire: Mektebetü'l-Kur'ân, ts.

----------, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1328.

----------, *el-Mecma'u'l-Müesses li-Mu'cemi'l-Müfehres* (nşr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1413/1992.

----------, *Muvâfakatü'l-Hubri'l-Haber fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Muhtasar* (nşr. Hamdî Abdülmecîd), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1412.

----------, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Rebî' b. Hâdî el-Medhalî), Medine: Tab'atü'l-Câmiati'l-İslâmiyye, 1404.

----------, *Nüzhetü'n-Nazar fî Nuhbeti'l-Fiker* (nşr. Abdülazîz es-Südeyrî), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.

----------, *Tağlîku't-Ta'lîk* (nşr. Said Abdurrahman Musa el-Kazekî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

----------, *Ta'rîfü Ehli't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevsûfîn bi't-Tedlîs* (nşr. Abdülgaffâr el-Bündârî – Muhammed Abdülazîz), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

----------, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Haydarabad: Matbaatü Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye el-Kâine, 1325.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-A'yân* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Hayr, Ebû Bekir Muhammed b. Hayr, *el-Fehrese*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1399.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

----------, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal* (nşr. Muhammed İbrahim Nasr v.dğr.), Riyad: Mektebetü'l-Ukâz, 1402.

----------, *el-Muhallâ* (nşr. Ahmed Muhammed Şakir), Kahire: İdâretü't-Tıbaati'l-Müniriyye, 1347-1352.

İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn* (nşr. Mahmud İbrahim Zâyed), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1412/1992.

----------, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

----------, *Ravzatü'l-Ukalâ* (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1397.

----------, *es-Sikât*, Haydarabad: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1398/1978.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-Sakâ v.dğr.), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375.

İbn Hişâm el-Lahmî, *el-Medhal ilâ Takvîmü'l-Lisân* (nşr. Hâtim Salih ed-Dâmin), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1424.

İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak es-Sülemî en-Neysâbûrî, *Sahîh* (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1390/1970.

İbn İshak, Muhammed b. İshak el-Medenî, *Sîretü İbn İshak* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Mağrib: Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs li't-Ta'rîb, 1396.

İbn Kâni', Ebü'l-Hüseyn Abdülbâkî b. Kâni', *Mu'cemü's-Sahâbe* (nşr. Salâh el-Misrâtî), Medine: Mektebetü'l-Gurebâi'l-Eseriyye, 1418.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1370.

----------, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (nşr. Muhammed İbrahim el-Bennâ), Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1419.

İbn Kurkûl, Ebû İshak İbrahim b. Yusuf, *Metâli'u'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, Feyyum: Dâru'l-Felâh, 1433.

İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *el-Meârif* (nşr. Servet Ukkâşe), Kâhire: Dâru'l-meârif, 1401/1981.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce* (nşr. Halîl Me'mûn Şîha), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1416/1996.

İbn Mâkûlâ, Ali b. Hibetullah b. Ali, *el-İkmâl fî Ref'i'l-İrtiyâb ani'l-Mü'telif ve'l-Mutelif mine'l-Esmâ ve'l-Künâ ve'l-Ensâb*, Beyrut: yy. 1411.

İbn Akîl, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *el-Müsâ'id alâ Teshîli'l-Fevâid* (nşr. Muhammed Kâmil Berekât), Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1400.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1965.

İbn Nukta, Ebû Bekir Muhammed b. Abdülganî, *et-Takyîd li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânid*, Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1407.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî* (nşr. Nureddin Itr), Dımaşk: Dâru'l-Melâh, 1397.

İbn Seyyidünnâs, Ebü'l-Feth Muhammed b. Muhammed, *en-Nefhu'ş-Şezî fî Şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (nşr. Ahmed Ma'bed Abdülkerîm), Riyad: Dâru'l-Âsıme, 1409.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, *el-Muhkem* (nşr. Abdülhamîd el-Hindâvî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed, *es-Sikât* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Kuveyt: ed-Dâru's-Selefiyye, 1404.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmûü'l-Fetâvâ* (nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî), Riyad: Matâbiü'r-Riyâd, 1382.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

----------, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* (nşr. Ammâr et-Tâlibî), Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1417.

İbnü'l-A'rabî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyad el-Basrî, *Mu'cemü Şüyûhi İbni'l-A'râbî* (nşr. Ahmed b. Mîrîn), Riyâd: Mektebetü'l-Kevser, 1412.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Telkîhu Fuhûmi ehli'l-Eser*, Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 1975.

----------, *el-Mevzûât* (nşr. Nureddin Şükrî Boyacılar), Riyad: Advâü's-Selef, 1418.

İbnü'l-Ekfânî, Ebû Abdullah Muhammed b. İbrahim, *İrşâdü'l-Kâsıd ilâ Esne'l-Makâsıd* (nşr. Hasan Abacı), Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1414.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, *Câmi'u'l-Usûl* (nşr. Abdülkâdir el-Arnaût), Mektebetü'l-Hulvânî, 1389.

----------, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser* (nşr. Tâhir ez-Zâvî – Mahmûd et-Tanâhî), Kahire: Tab'u İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe* (nşr. Muhammed İbrahim el-Bennâ v.dğr.), Kahire: Dâru'ş-Şa'b, 1970.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Osman b. Ömer, *el-Muhtasaru Müntehe's-Sûl ve'l-Emel* (nşr. Nezîr Hammâd), Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427.

İbnü'l-Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed b. Abdürrahîm, *el-Müstefâd min Mübhemâti'l-İsnâd* (nşr. Abdurrahman Abdülhamîd el-Ber), Mansure: Dâru'l-Vefâ – Cidde: Dâru'l-Endelüs el-Hadra 1414/1994.

İbnü'l-Kattân, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed, *Beyânü'l-Vehm ve'l-Îhâm* (nşr. Hüseyin Âyet Saîd), Riyad: Dâru Taybe, 1418.

İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl İbnü'l-Kayserânî Muhammed b. Tâhir, *Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte*, s. 86.

----------, *Mes'eletü'l-Uluv ve'n-Nüzûl* (nşr. Salâh Makbûl), Kuveyt: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

----------, *Etrâfü'l-Garâib ve'l-Etrâf* (nşr. Câbir b. Abdullah es-Süreyyi'), et-Tedmüriyye, 1428.

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-Mukni' fî Ulûmi'l-Hadîs* (nşr. Abdullah Yusuf el-Cüdey'), İhsâ: Dâru Fevvâz li'n-Neşr, 1413.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-Hadîs* (nşr. Nureddin Itr), Beyrut: Dâru'l-fikr, 1406/1986.

----------, *Fetâvâ* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Haleb: Dâru'l-Va'î, 1403.

----------, *Sıyânetü Sahîhi Müslim* (nşr. Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1404.

İshak b. Râhûye, İshak b. İbrahim el-Hanzalî, *Müsnedü İshâk b. Rahûye* (nşr. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî), Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1412-1991.

el-İsmâilî, Ebû Bekir Ahmed b. İbrahim b. İsmâîl el-Cürcânî, *el-Mu'cem* (nşr. Ziyâd Muhammed Mansûr), Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1410.

Kadı İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Musa, *el-İlmâ'* (nşr. Ahmed Sakr), Kahire: Dâru't-Türâs, 1389.

----------, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim* (nşr. Yahya İsmail), Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419.

----------, *Meşâriku'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, Kahire: Dâru't-Türâs.

Kandemir, M. Yaşar, "Heysemî", *DİA*, XVII, 293.

el-Karâfî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl* (nşr. Taha Abdürraûf Sa'd), Kahire: el-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1393.

el-Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye* (nşr. Salih Ahmed eş-Şâmî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412.

el-Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *er-Risâletü'l-Müstatrefe*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1406.

----------, *Nazmü'l-Mütenâsir mine'l-Hadîs ve'l-Mütevâtir*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400.

el-Kirmânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf, *el-Kevâkib: Şerhu'l-Kirmânî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1401.

el-Kudâî, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme, *Müsnedü'ş-Şihâb* (nşr. Hamdî Abdülmecîd), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.

el-Kurtubî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ömer, *el-Müfhim li-mâ Eşkele min Telhisi Kitâbi Müslim* (nşr. Muhyiddin Mestû v.dğr.), Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1417.

el-Kuşeyrî, Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Hevâzin, *er-Risâle* (nşr. Abdülhalîm Mahmûd – Mahmûd b. eş-Şerîf), Kahire: Dâru'ş-Şa'b, 1409.

Kuzudişli, Bekir, "'Men Kezebe Aleyye...' Hadisi ve Lâfzen Mütevâtir Meselesi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2007, VII, sy 1, s. 137-166;

----------, "Bölgelere Göre 'Men Kezebe 'Aleyye...' Hadisinin Rivayet Seyri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2008, VI, sy. 1, s. 71-110.

el-Leknevî, Abdülhay, *er-Ref' ve't-Tekmîl* (nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde), Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1407.

Mâlik b. Enes, *Muvattaü'l-İmâm Mâlik* (Yahya b. Yahya el-Leysî) (nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), Abudabi: Müessesetü Zâyed, 1425/2004.

el-Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1409.

----------, *Edebü'l-K*âdî (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdat: Riâsetü Dîvâni'l-Evkâf, 1392.

----------, *el-Hâvi'l-Kebîr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.

el-Mâzerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *el-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim* (nşr. Muhammed eş-Şâzelî en-Neyfer), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1992.

----------, *Îzâhu'l-Mahsûl min Bürhâni'l-Usûl* (nşr. Ammâr et-Tâlibî), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1402.

el-Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin, *et-Tenbîh ve'l-İrşâd* (nşr. Abdullah İsmail es-Sâvî), Kahire: Dâru's-Sâvî, ts.

el-Meyyânişî, Ebû Hafs Ömer b. Abdülmecîd, *Mâ lâ Yeseu'l-Muhaddise Cehluhû* (bk. *Hamsü resâil fî ulûmi'l-hadîs*).

el-Mizzî, Yusuf b. Abdurrahmân b. Yusuf, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403-1412/1983-1992.

----------, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi-Ma'rifeti'l-Etrâf* (nşr. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1999.

Moğultay b. Kılıç, *İntihâb* (nşr. Bâsim el-Cevâbire), Safât, Merkezü'l-Mahtûtât ve't-Türâs, 1408.

----------, *Islâhu Kitâbi İbni's-Salâh* (nşr. Nâsır Abdülazîz), Riyad: Advâü's-Selef, 1428.

Muâfâ en-Nehrevânî, Ebü'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyya, *el-Celîsü's-Sâlihu'l-Kâfî* (nşr. Muhammed Mürsî el-Hûlî), Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1981.

el-Müberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadab*, Kahire: Vizâretü'l-Ekâf, 1415.

el-Münzirî, Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdülkavî, *et-Terğîb ve't-Terhîb*, Katar: Dâru İhyâi't-Türâs, 1405.

Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1412/1992.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahmn Ahmed b. Şuayb, *Kitâbü'l-Müctebâ el-Ma'rûf bi's-Süneni's-Suğrâ* (nşr. Merkezu'l-Buhûs ve Tekniyetü'l-Ma'lûmât), Kahire: Daru't-Te'sîl, 1432/2012.

----------, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

----------, *et-Tabakât* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî) (*Resâil fî Ulûmi'l-Hadîs* içerisinde), Medine: Mektebetü's-Selefiyye, 1389.

en-Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *el-Ezkâr* (nşr. Sübey' Hamza Hâkimî), Cidde: Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 1412.

----------, *el-İşârât ilâ Beyâni Esmâi'l-Mübhemât* (nşr. Taha Affân el-Hemdânî), Dımaşk: Mektebetü Dâri'l-Beyân, 1430.

----------, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

----------, *el-Minhâc: Şerhu Sahîhi Müslim*, Kahire: el-Matbaatü'l-Mısriyye ve Mektebetühâ, 1349.

----------, *et-Telhîs Şerhu'l-Câmii's-Sahîh li'l-Buhârî* (nşr. Nazar el-Fâryâbî), Riyad: Dâru Taybe li'n-Neşr, 1429.

----------, *İrşâdü Tullâbi'l-Hakâik* (nşr. Nureddin Itr), Beyrut: Dâru Beşâiri'l-İslâmiyye, 1411.

----------, *Minhâcü't-Tâlibîn* (Hatîb eş-Şirbînî'nin *Mugni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc*'ı ile birlikte), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

----------, *Ravzatü't-Tâlibîn* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

----------, *Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

er-Râfiî, Ebü'l-Ksım Abdülkerîm b. Muhammed, *et-Tedvîn fî Ahbâri Kazvîn* (nşr. Azîzullâh el-Utâridî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

----------, *Fethu'l-Azîz*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

er-Râmehürmüzî, Ebū Muhammed Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971.

er-Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer, *Mahsûl* (nşr. Taha Câbir el-Alvânî), Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd, 1399.

Reşîd el-Attâr, Ebü'l-Hüseyin Reşîdüddîn Yahya b. Ali, *Gureru'l-Fevâidi'l-Mecmû'a* (nşr. Sa'd b. Abdullah Âl-i Humeyd), Mektebetü'l-Me'ârif, 1421.

er-Rûyânî, Ebû Bekir Muhammed b. Harun, *Müsnedü'r-Rûyânî* (nşr. Eymen Ali Ebû Yemânî), [Kahire]: Müessesetü Kurtuba; Riyad: Dâru'r-Raye, 1995/1416.

es-Sââtî, Ahmed b. Ali b. el-Hanefî, *Bedî'u'n-Nizâm: Nihâyetü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* (nşr. Sa'd Garîr es-Sülemî), Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ,1418.

Safî el-Hindî, Muhammed b. Abdürrahîm el-Urmevî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* (nşr. Salih b. Süleyman el-Yusuf – Sa'd b. Sâlim es-Süveyh), Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye, ts.

es-Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed, *Letâifü'l-Meârif*, yy. ts.

es-Sehâvî, Ebü'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, *Fethu'l-Mugîs bi-Şerhi'l-Elfiyyeti'l-Hadîs* (nşr. Abdülkerîm b. Abdullah b. Abdurrahman el-Hudayr – Muhammed b. Abdullah b. Füheyd), Riyad: Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1428.

----------, *Şerhu't-Takrîb* (nşr. Ali b. Ahmed el-Kündürî), Amman: ed-Dâru'l-Eseriyye, 1429.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb* (nşr. Abdullah el-Bârûdî), Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408.

----------, *Edebü'l-İmlâ ve'l-İstimlâ* (nşr. Ahmed Muhammed Abdurrahman), Kahire: el-Matbaatü'l-Mahmûdiyye, 1414.

es-Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *el-Kavâtı' fi Usûli'l-Fıkh* (nşr. Salih Süheyl Ali Hamûde), Amman: Dâru'l-Fârûk, 1432.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman, *Kitâb* (nşr. Abdüsselâm Harun), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

es-Silefî, Ebû Tâhir Ahmed b. Muhammed, *el-Vecîz fî Zikri'l-Mücâz ve'l-Mücîz* (tlk. Muhammed Hayr el-Bikâî), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1411.

----------, *Şartu'l-Kırâa aleş-Şuyûh* (nşr. Muhammed b. Ferîd), Riyad: Dâru't-Tevhîd, 1429.

Sönmez, Mehmet Ali, "el-Müsnedü's-sahîh", *DİA*, XXXII, 108.

es-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Muîdü'n-Ni'am ve Mübîdü'n-Nikam*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1407.

----------, *Ref'u'l-Hicâb an Muhtasari İbni'l-Hâcib*, Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1419.

----------, *Tabakâtü'ş-Şâfiiyyeti'l-Kübrâ* (nşr. Mahmûd et-Tanâhî – Abdülfettâh el-Hulv), Kahire: Tab'u İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1383.

es-Sübkî, Takiyüddin ve Tâceddin es-Sübkî, *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc* (nşr. Ahmed ez-Zemzemî v.dğr.), Dübey: Tab'atü Dâri'l-Buhûs, 1424.

es-Sübkî, Ebü'l-Hasan Takıyyüddîn Ali b. Abdilkâfî, *Kadâü'l-Ereb fî Esileti'l-Haleb* (nşr. Muhammed Âlim Abdülmecîd el-Efganî), Mekke: el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1988/1409.

es-Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahmân b. Abdullah, *er-Ravdu'l-Ünüf* (nşr. Taha Abdurraûf Sa'd), Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

es-Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *el-Bahru'llezî Zehar fî Şerhi Elfiyyeti'l-Eser* (nşr. Üneys b. Ahmed b. Tahir), Medine: Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1420/1999.

----------, *Bugyetü'l-Vu'ât* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399.

----------, *ed-Dürru'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

----------, *ed-Düreru'l-Müntesira fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehira* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, ts.

----------, *Hem'u'l-Hevâmi' fî Cem'i'l-Cevâmi'* (nşr. Ahmed Şemseddin), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427.

----------, *Katfü'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

----------, *el-Leâli'l-Masnû'a*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

----------, *er-Riyâdu'l-Enîka fî Şerhi Esmâi Hayri'l-Halîka* (nşr. Muhammed es-Saîd Zaglûl), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405.

----------, *Tezyînü'l-Erâik fî İrsâli'n-Nebî ile'l-Melâik* (*el-Hâvi fi'l-Fetâvâ* içinde, II, 139-147), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.

eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm* (nşr. Muhammed Zührî en-Neccâr), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.

----------, *er-Risâle* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358.

eş-Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtâr*, Beyrut: Dâru'l-Cîl,

eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *et-Tabsıra fî Usûli'l-Fıkh* (nşr. Muhammed Hasan Hayto), Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1983.

----------, *Şerhu'l-Luma'* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408.

eş-Şümünnî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Âli'r-Rütbe fî Şerhi Nazmi'n-Nuhbe* (nşr. Mu'tez Abdüllatîf el-Hatîb), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1425.

et-Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Evsat* (nşr. Târık b. Ivadullah b. Muhammed – Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.

----------, *el-Mu'cemü's-Sagîr* (nşr. Mahmûd Şekûr el-Hâc Emrîr), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405.

----------, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (nşr. Hamdi Abdülmecid es-Selefî), Musul: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1404/1983.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîr: Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408.

et-Tahâvî, Ahmed b. Muhammed b. Selâme, *Şerhu Meâni'l-Âsâr* (haz. Muhammed Zührî en-Neccâr), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407.

et-Tayâlisî, Süleyman b. Davud b. el-Cârûd, *Müsnedü Ebî Dâvûd et-Tayâlisî* (nşr. Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze: Hicr li't-Tıbâ'ati ve'n-Neşr, 1419/1999.

et-Tîbî, Ebû Muhammed Hüseyn b. Abdullah, *el-Hulâsa fî Usûli'l-Hadîs* (nşr. Subhî es-Sâmerrâî), Kahire: Maktabaatü'l-İrşâd, 1391.

----------, *Şerhu'l-Mişkât: el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen*, Pakistan: İdâretü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1413.

et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmi'u's-Sahîh* (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1394/1975.

et-Tûfî, Ebü'r-Rebî'Süleyman b. Abdilkavî, *Şerhu'l-Erbaîn: et-Ta'yîn fî Şerhi'l-Erbaîn* (nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman), el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1419.

et-Tücîbî, Kâsım b. Yusuf b. Muhammed es-Sebtî, *Bernâmec* (nşr. Abdülhâfız Mansûr), [y.y.]: ed-Dâru'l-Arabiyye, 1981.

Uğur, Mücteba, Ansiklopedik *Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.

el-Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Duafâü'l-Kebîr* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

el-Uklîşî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Mead b. İsa, *Envâru'l-Âsâri'l-Muhtassa fî Fazli's-Salât ale'n-Nebiyyi'l-Muhtâr* (nşr. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî), Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1383.

el-Ürmevî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hüseyin, *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl* (nşr. Abdülhamîd Ebû Züneyd), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408.

----------, *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl* (nşr. Abdüsselâm Ebû Nâcî), Bingazi: Câmiatü Kâryûnus, 1394.

el-Vâdîâşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Câbir, *el-Bernâmec* (nşr. Muhammed Mahfûz), Beyrut: Dâru Garbi'l-İslâmî, 1972.

Yahya b. Maîn, *et-Târîh* (Dûrî) (*Yahyâ b. Maîn ve Kitâbuhu't-Târîh* İçinde) (nşr. Ahmed Muhammed Nurseyf), Mekke: Merkezü'l-bahsi'l-ilmî ve ihyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnaût-v.dğr.), Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1432/2011.

----------, *Muhtasaru'l-Müstedrek* (Hâkim'in *el-Müstedrek*'i ile birlikte).

----------, *Mîzânü'l-İ'tidâl* (nşr. Muhammed Rıdvan el-Araksûsî v.dğr.), Beyrut: er-Risâletü'l-Âlemiyye, 1430.

----------, *el-Müştebih fi'r-Ricâl* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire: Tab'u İsâ el-Bâbî Halebî, 1962.

----------, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* (nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1414/1994.

Zekeriyya el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed, *Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-Irâkî* (nşr. Muhammed b. el-Hüseyin el-Irâkî), Fas 1354.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer, *el-Mufassal* (nşr. Ali Ebû Mülhem), Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.

ez-Zerkeşî, Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Bahru'l-Muhît fî Usû-li'l-Fıkh* (nşr. Ömer Süleyman Eşkar), Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1992.

----------, *en-Nüket alâ İbni's-Salâh* (nşr. Zeynelâbidîn Belâfrîc), Riyad: Advâü's-Selef, 1429.

Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü Nesebi Kureyş* (nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir), Matbaatü'l-Medenî, 1381.

DİZİN

ŞAHIS İSİMLERİ

A

B

C

D

E

F

H

İ

K

M

N

O-Ö

P-R

S-Ş

T

U-Ü

V

Y

Z

KAVRAMLAR

A

B

C

D

E

F

G-H

İ

K-L

M

N

O

R

S-Ş

T

U-Ü

V-Y

Z